

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

પુસ્તક ત્રીજું

શ્રીમદ્ જૈનાચાર્ય

પૂજ્ય શ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીનાં

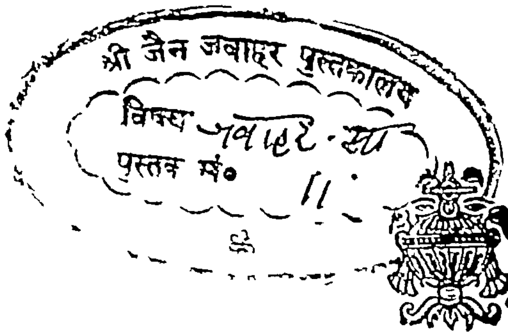
વ્યાખ્યાનોનો શુભ સંગ્રહ

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૨૮ થી ૭૩

અને

સતી અંજના ચરિત્ર

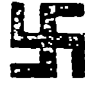

પ્રકાશક :
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી
રાજકોટ

કિંમત રૂા. ૨–૦–૦

પ્રકાશક
શ્રી મહાવીર જૈન જ્ઞાનોદય સોસાયટી તરફથી
ચુનીલાલ નાગજી વોરા
રાજકોટ

પ્રથમાવૃત્તિ · પ્રત ૧૧૦૦

વિક્રમ સવત્ ૧૯૯૭ · વીર સવત ૨૪૬૭

મુદ્રક
કેશવલાલ સાકળચદ શાહ
ધી વીરવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ
સલાપસ ક્રોસરોડ
અમદાવાદ

પ્રસ્તાવના

જૈનસમાજના ગૌરવસમા સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય પ્રતાપી પૂજ્યશ્રી જવાહિરલાલજી મહારાજશ્રીએ સવત્ ૧૯૯૨ મા સૌરાષ્ટ્રની રસભૂમિમાં પદાર્પણ કરી રાજકોટ, જામનગર, મોરબી અને અમદાવાદના ચાતુર્માસોમા ચાર વર્ષ સુધી અમોઘ અમૃતવાણીની વર્ષા વરસાવી સુકાઈ જતાં ધર્માંકુરોને નવપલ્લવિત કરી સૌરાષ્ટ્ર ઉપર મહદ્ ઉપકાર કર્યો છે એ ઉપકાર ચિરસ્મરણીય રહેશે

'શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સગ્રહ'ની આ સકલના પણ પૂજ્યશ્રીની વ્યાખ્યાનવાણીની પ્રસાદીનુ જ પરિણામ છે. પૂજ્યશ્રી પોતે શાસ્ત્રવિશારદ અને પ્રખર વ્યાખ્યાતા છે તેમની પ્રતિભાશાળી વ્યાખ્યાનશૈલીથી જૈન-જૈનેતર અનેક વિદ્વાનો આકર્ષાયા છે તેમની વ્યાખ્યાનશક્તિની સાથે સૂત્ર-સાહિત્ય તથા અનુભવજ્ઞાનનો સુદર સુમેળ થયો હોવાથી તેમનુ વ્યાખ્યાન એટલુ સારગર્ભિત અને રોચક થાય છે કે જે જનસાધારણ તથા વિદ્વાનોને સમાન રોચક અને પથ્ય બને છે પ્રસ્તુત પુસ્તકમા સગ્રહિત થએલા વ્યાખ્યાનો ઉપરથી તેમની પ્રતિપાદનશક્તિ, સુવ્યવસ્થિત ક્રમિક વ્યાખ્યાનશૈલી તથા સૂત્ર-સિદ્ધાન્તની વિદ્વત્તાનો પૂરેપૂરો પરિચય મળી શકશે

રાજકોટ ચાતુર્માસમા પૂજ્યશ્રીએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૦ મા અધ્યયનમાથી 'અનાથી મુનિ'નો શાસ્ત્રીય અધિકાર અને 'સુદર્શન શેઠ'નો અધિકાર વર્ણવ્યો હતો અને સવત્ ૧૯૯૩ ના જામનગર ચાતુર્માસ દરમ્યાન શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯મા 'સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ' નામક અધ્યયનના ૧ થી ૨૭ સુધીના બોલ ઉપર તેમજ મહાસતી 'મયણરેહા'ના આદર્શ ચરિત્ર પરત્વે પોતાની ઓજસ્વિની વાણીદ્વારા ક્રમિક વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ હતા

આ પ્રમાણે રાજકોટ અને જામનગરના ચાતુર્માસના શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો 'શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સગ્રહ-પ્રથમ પુસ્તક (રાજકોટ ચાતુર્માસ)' તથા 'શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ-દ્વિતીય પુસ્તક (જામનગર ચાતુર્માસ)' એ નામથી બે બૃહત્ પુસ્તકો દ્વારાએ આ સોસાયટી તરફથી પ્રકાશિત કરવામા આવ્યા છે, આ પુસ્તકોનો હિદ તેમજ બહારના દેશોમા બહોળો પ્રચાર અને ભારે સત્કાર થતા અમોને મળેલા પ્રોત્સાહનના પરિણામે આ 'શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સગ્રહ તૃતીય પુસ્તક (મોરબી-અમદાવાદ ચાતુર્માસ)' પ્રસિદ્ધિમા મૂકતા અત્યન્ત આનદ થાય છે.

આ તૃતીય પુસ્તકમાં મોરબી-ચાતુર્માસમા સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ નામક અધ્યયનના ૨૭ બોલથી ૪૫ બોલ ઉપર તથા અમદાવાદ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ૪૬ બોલથી ૭૩ બોલ ઉપર પૂજ્યશ્રીએ જે શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો ફરમાવેલ હતા તેનો, તથા અમદાવાદ ચાતુર્માસ દરમ્યાન મહાસતી અજના ચરિત્ર ફરમાવેલ તેનો સગ્રહ કરવામા આવ્યો છે આ પ્રમાણે આ પુસ્તક દ્વારાએ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯મા સમ્યક્ત્વ પરાક્રમના ઉપયોગી અધ્યયન ઉપરના વ્યાખ્યાનોનો સગ્રહ પૂર્ણ થાય છે

પ્રભુપ્રાર્થના એ પૂજ્યશ્રીનો પરમપ્રિય વિષય છે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવા અને જીવનને પ્રભુમય બનાવવા માટે પ્રાર્થના એક અમોઘ સાધન છે અને તેથી પૂજ્યશ્રી હમેશા

વ્યાખ્યાનના પ્રારંભમાં શ્રી વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ભાવપૂર્ણ ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તવન ઉપર હૃદયસ્પર્શી મૌલિક વિચારો દ્વારા સચોટ ઉપદેશ આપી પ્રભુભક્તિ તરફ જનતાને દોરવા પ્રયત્નશીલ રહેતા હતા અને આ પ્રભુ–પ્રાર્થનાનું મહત્ત્વ સમજાવતા હતા આ પુસ્તકમાં વ્યાખ્યાનના અગ્રભાગમાં આ પ્રાર્થનાની બે જ કડીઓ આપવામાં આવેલી છે પરંતુ પૂજ્યશ્રી તો તીર્થંકર પ્રભુની આખી પ્રાર્થના લલિતસ્વરે ગાઈ સંભળાવતા અને તેમાંના કોઈ એક ભાવપૂર્ણ વિષય પરત્વે હૃદયસ્પર્શી વિવેચન કરતા. એટલા માટે સુજ્ઞ વાચકો વ્યાખ્યાનનું વાચન શરૂ કરે તે પહેલાં પરિશિષ્ટમાં આપેલી જિન–સ્તુતિમાંથી તે તીર્થંકર પ્રભુનું આખું સ્તવન સર્વ પ્રથમ સંપૂર્ણ વાંચી જાય અને ત્યારબાદ પૂજ્યશ્રીએ વ્યક્ત કરેલ ગહન વિચારોનું મનન કરી જીવનને સફલ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરે એવો અમારો સાગ્રહ અનુરોધ છે

વ્યાખ્યાનના શાસ્ત્રીય વિષય તરીકે 'સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમ' નામક અધ્યયનનું માહાત્મ્ય બતાવતાં ખુદ સૂત્રકાર ફરમાવે છે કેઃ—

"શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે જે અધ્યયન પ્રરૂપ્યું છે તે એટલું બધું મહત્ત્વપૂર્ણ છે કે, તેના વિષે સમ્યક્ રીતે શ્રદ્ધા કરીને, પ્રતીતિ કરીને, રુચિ કરીને, સ્પર્શ કરીને, પાર જઈને, કીર્તિ કરીને, સંશોધીને, આરાધન કરીને અને આજ્ઞાપૂર્વક અનુપાલન કરીને અનેક જીવો સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ નિર્વાણને પામે છે અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત આણે છે."

આ પ્રમાણે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થવાનો મહા માર્ગ બતાવનારા આ અધ્યયનમાં સંવેગથી શરૂ કરી અકર્મતા (મોક્ષ) સુધીના ૭૩ બોલ ભગવાને પોતે પ્રરૂપ્યા છે અને તેમાં બધાં તત્ત્વોનો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં આવ્યો છે આવા હિતકારી સિદ્ધાન્ત–વચનોના પ્રત્યેક બોલ ઉપર પૂજ્યશ્રીએ પોતાની સરળ પણ સચોટ વાણીદ્વારા પ્રકાશ પાડી એટલું તો સુંદર વિવેચન કરેલું છે કે, હરકોઈને પોતાની શંકાઓનું સમાધાન થવાની સાથે નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન ઉપર અચલ શ્રદ્ધા અને બહુમાન ઉપજે અને મુમુક્ષુ જીવોને તો પોતાના જીવનનું ઉત્કર્ષાભિમુખ પરિવર્તન કરવામાં અવલંબનરૂપ થઈ પડે તેવા મુક્તિમાર્ગનાં સોપાન સાંપડી શકે એમ છે

ધર્મતત્ત્વને સરળતાપૂર્વક સમજાવવા માટે તથા ભગવાનની ગંભીર વાણી સીધી રીતે સમજવામાં આવે એ માટે ચરિત્રકથાનો આશ્રય લેવો પડે છે અને તે પણ બહુ લાભપ્રદ છે અને તેથી પૂજ્યશ્રી વ્યાખ્યાનની અંતમાં હમેશા આદર્શ ચરિત્રકથા ફરમાવતા રહે છે આ પ્રમાણે મોરબી–ચાતુર્માસમાં પૂજ્યશ્રીએ "ગંગકુમાર–ભીષ્મની" આદર્શ ચરિત્રકથા ફરમાવી હતી, પરંતુ તેની નોંધ વ્યવસ્થિત ન રહી શકવાને કારણે પ્રસ્તુત પુસ્તકમાં આપી શકાઇ નથી તે માટે અમે દિલગીર છીએ પરંતુ અમદાવાદ–ચાતુર્માસમાં સતી અંજનાની જે આદર્શ ચરિત્રકથા આલેખવામાં આવી હતી તે આ સંગ્રહમાં આપવામાં આવેલ છે. આ ચરિત્ર કથામાં વીર હનુમાન કે જે બળ અને પરાક્રમમાં અદ્વિતીય આદર્શ તરીકે મનાય છે તે વીર હનુમાનની માતા, સતી શિરોમણિ, રત્નપ્રસૂતા અંજનાદેવીનું જીવન–ચરિત્ર આલેખવામાં આવ્યું છે, જે અત્યંત બોધપ્રદ અને કર્ત્તવ્યભાન કરાવનારું છે સતી અંજનાએ અનેક વિકટ પ્રસંગોમાં અને મરણાન્ત ઉપસર્ગોમાં પણ પોતાના સતીત્વનું રક્ષણ કરી,

સતીધર્મનો ઉત્તમ આદર્શ પૂરો પાડ્યો છે અને છેવટે પોતે સંયમધર્મનો સ્વીકાર કરી, આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ છે આવા એક શીલવતા સ્ત્રી રત્નની આ ધર્મકથા પૂજ્યશ્રીએ આધુનિક યુગને પણ ઘણીરીતે બોધદાયક નીવડે તેવી રીતે વચ્ચે વચ્ચે ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર વિષયક અનેક બાબતો ઉપર પ્રાસગિક વિવેચન કરી તેમજ અનેક ઐતિહાસિક દૃષ્ટાન્તો આપી પોતાની લાક્ષણિક અને હૃદયદ્રાવક શૈલીથી આલેખેલ જોઇ શકાશે

આ રીતે આ વ્યાખ્યાન સગ્રહમા પરમાત્માની પ્રાર્થના, સમ્યકૂત્વ પરાક્રમના ૨૭ થી ૭૩ સુધીના બોલો ઉપર શાસ્ત્ર–વિચાર અને સતી અજનાની ચરિત્રકથા–એ ત્રણે વિષયોનો સુદર સુમેળ સાધવામા આવેલ છે, અને સામાજિક, રાષ્ટ્રિય અને ધાર્મિક–જીવનને સ્પર્શતા વિધવિધ વિષયો ઉપર વ્યવહાર અને નિશ્ચયની દૃષ્ટિએ મર્યાદિત સાધુભાષામા વિચાર કરવામા આવ્યો છે

આ પ્રકાશનનો મુખ્ય હેતુ, જૈનદર્શનના પ્રાણભૂત સિદ્ધાન્તોનુ રહસ્ય જનતાને સરળતાથી સમજાય અને તેના જ્ઞાનનો ફેલાવો થાય તે છે તેમજ જ્યા આગળ સાધુ મુનિરાજોનો સુયોગ સાપડતો ન હોય તેવા ગામોમા તેમજ વિદેશે દૂર વસતા ભાઇઓને આ વાચન વ્યાખ્યાનની ગરજ સારે અને તેઓ પોતાના નિવૃત્તિ–જીવનનો સદુપયોગ કરી શકે તે પણ છે

અત્રે એ વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઈએ કે, આ સગ્રહ જેમ અત્યારે ઘણે ઠેકાણે બને છે તેમ, કાઇ તૈયાર કરેલ વ્યાખ્યાનો કે લખાણોનો સગ્રહ નથી, પરતુ પૂજ્યશ્રી હમેશાં વ્યાખ્યાનના સમયે સ્વાભાવિક સ્ફુરણાથી જે પ્રવચન ફરમાવતા તેની ટૂકાક્ષરી નોધ ઉપરથી તેનો ગૂજરાતી અનુવાદ કરાવીને તૈયાર કરવામા આવેલ છે ચાતુર્માસ દરમ્યાનના પૂજ્યશ્રીના વ્યાખ્યાનોની આવી ટૂકાક્ષરી નોધ શ્રી રતલામ હિતેચ્છુ શ્રાવક–મડળ તરફથી તેમના પડિતશ્રી શકરપ્રસાદજી દીક્ષિત છેલ્લા કેટલાએ વર્ષોથી લે છે આ રીતે આવા ગહન અને શાસ્ત્રીય લખાણમા પૂજ્યશ્રીના મૂળ ભાવોની જે વિચારબદ્ધતા જળવાઈ રહેલ દેખાય છે, તે પડિતશ્રી શકરપ્રસાદજીની વ્યાખ્યાન ઝીલવાની શક્તિ, ખત અને શ્રમને આભારી છે અને તેથી જ આ વ્યાખ્યાનોનો આવો સુદર અને ભાવપૂર્ણ ગૂજરાતી અનુવાદ સ્થા જૈનસમાજના એક યુવાન અને ઉત્સાહી સુશ્રાવક પડિત શ્રી શાન્તિલાલ વનમાળી શેઠ, ન્યાયતીર્થે સતોષકારકરીતે કરી શકેલ છે, તેની નોધ આ સ્થળે કરતા આનદ ઊપજે છે.

આ પુસ્તકની વિષયસૂચિ તૈયાર કરવામા શ્રી ઝવેરચદ જાદવજી કામદારે, અને પ્રકાશન અગેની વ્યવસ્થા તથા પ્રુફશોધન કરવામા સ્થાનકવાસી જૈન પત્રના ઉત્સાહી તત્રી શ્રી જીવણલાલ છગનલાલ સઘવીએ ઉમગભેર સહાય અને સહકાર આપેલ છે તે બદલ તેઓનો ઉપકાર માનવામા આવે છે

આ પ્રકાશનમા વ્યાખ્યાનોની નોધ લેવામા દૃષ્ટિદોષથી કે સરતચૂકથી કોઇ ભૂલ રહેલી માલુમ પડે તો તે માટે પ્રકાશક ક્ષમાર્થી છે

સવત્ ૧૯૯૭
અશાડ પૂર્ણિમા
રાજકોટ

ચુનીલાલ નાગજી વોરા
વ્યવસ્થાપક

અનુક્રમણિકા.

પ્રાર્થના વિચાર :

મોરબી ચાતુર્માસ

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ: (ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ૨૯ મું અધ્યયન)

અમદાવાદ ચાતુર્માસ

॥ असिआउसाय नमः ॥

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

પુસ્તક ત્રીજું

મોરબી ચાતુર્માસ:

સમ્યક્ત્વપરાક્રમ-બોલ ૨૮ થી ૪૫

અમદાવાદ ચાતુર્માસ:

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ ૪૬ થી ૭૩

અને

સતી અંજના ચરિત્ર

[મોરબી ચાતુર્માસ] સંવત્ ૧૯૯૪ ○៰○ [અમદાવાદ ચાતુર્માસ] સંવત્ ૧૯૯૫

જવાહિર પ્રવચન

શ્રમણ-સંસ્કૃતિ : અહિંસા અને અનેકાન્તવાદ

શ્રમણ-સસ્કૃતિના નાયક ભગવાન મહાવીરે 'વિશ્વ શાન્તિ માટે અહિંસા' અને 'વિશ્વાત્મૈકય માટે અનેકાન્તવાદ" આ બે અહિસક સાધનો જગતને સોંપી માનવસમાજને સાચા કલ્યાણ-માર્ગે જવાનુ નવુ દિશાસૂચન આપ્યુ હતુ અહિસા અને અનેકાંતવાદ-આ બને સિદ્ધાન્તો જૈનદર્શનના મૌલિક સિદ્ધાન્તો છે આ સિદ્ધાન્તો કેવળ તર્કપ્રસૂત નથી તેમ પોકળ નથી પરન્તુ આ સિદ્ધાન્તો પાછળ તો ભગવાન મહાવીરનો સાડાબાર વર્ષ સુધીનો નક્કર આત્માનુભવ રહેલો છે. આજે જગતમા જે શાન્તિ થોડી ઘણી અનુભવાય છે તેનુ ઘણુખરૂ શ્રેય અહિસા અને અનેકાન્તવાદપ્રધાન શ્રમણ-સંસ્કૃતિને જાય છે. શ્રમણ-સસ્કૃતિ જગતનુ કલ્યાણ કરનારી સાચી સસ્કૃતિ છે આ સસ્કૃતિના શરણે જ્યારે જગત્ આળોટતુ આવશે ત્યારે જ જગત શાન્તિનો શ્વાસ લઈ શકશે જ્યાં સુધી જગત હિસાનુ તાડવનૃત્ય નાચે છે ત્યા સુધી જગતને અહિંસાની મહાશક્તિનુ ભાન થઇ શકશે નહિ અહિસા-શક્તિ દ્વારા જ જગત નિર્ભય બની શકશે અત્યારે હિસાવૃત્તિને વશ થઈ એક રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્રને કચડી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે, એક જાતિ બીજી જાતિને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છે અને એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનુ રક્ત ચૂસવા તૈયાર થયો છે. આ અત્યાચાર અનાચારને દૂર કરવાનું એકજ સાધન છે અને તે અહિંસાનુ અમોઘ સાધન જ્યા સુધી અહિસાના અમોઘ સાધનદ્વારા વિશ્વશાન્તિ તથા અનેકાન્તવાદ દ્વારા વિશ્વાત્મૈકયના સફળ પ્રયોગ તરફ જગત પાછુ નહિ વળે ત્યાં સુધી જગતમાં શાન્તિ તથા ઐકય સ્થાપિત કરવા લગભગ અશકય છે

જ. વ્યા. પુ. ૩જું પૃ૪ ૧૪૬

॥ श्री असिआउसाय नमः ॥

શ્રી જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ

પુસ્તક ત્રીજું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ – બોલ ૨૮ થી ૭૩

અને

સતી અંજના ચરિત્ર.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૨ ગુરૂવાર

પ્રાર્થના

કુન્થુ જિનરાજ તૂ ઐસો, નહિ કોઇ દેવ તો જૈસો;
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દઢ ગહીએ. ॥ કુન્થુ૦ ૧ ॥

–વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના, આત્માની અન્તરંગ દૃષ્ટિને વિકસિત કરવા માટે કરવી જોઈએ; પરંતુ આજે જગતમાં અધિકાંશ લોકો પોતાની બહિરંગ શક્તિને વિકસિત કરવામાં પ્રવૃત્ત થએલા જોવામાં આવે છે. भिन्नरुचिर्हि लोक અર્થાત્ સંસારમા પ્રત્યેક વ્યક્તિની રુચિ ભિન્ન ભિન્ન છે. एगे आया એ સિદ્ધાન્તાનુસાર પ્રત્યેક આત્મા ભિન્ન છે અને मुण्डे मुण्डे मतिर्भिन्ना એ કથનાનુસાર પ્રત્યેક આત્માની મતિ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે. આ પ્રમાણે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતપોતાની મતિ અનુસાર પોતાની શક્તિને વિકસિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. હવે જગતના કલ્યાણની જે વાત અમને સમજવામાં આવે છે તે વાત તમારી સમક્ષ મૂકવામા આવે છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતા અત્રે કહેવામાં આવ્યુ છે કે —

" કુન્થુ જિનરાજ તૂ ઐસો, નહીં કોઇ દેવ તો જૈસો "

'કુન્થુનાથ ભગવાન જેવા બીજા કોઈ દેવ નથી' એ વાત કહેવામાં તો સરળ છે, પરંતુ એ વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખવો બહુ જ મુશ્કેલ છે જે વ્યક્તિ પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણતી હોય અને જે પરમાત્મા જેવા પરમાત્માની પ્રાર્થનાની શક્તિ સમજતી હોય તે જ વ્યક્તિને 'પરમાત્મા સમાન બીજો કોઇ દેવ નથી' એવો વિશ્વાસ પેદા થઇ શકે છે,

જે માણસે સૂર્યનો પ્રકાશ જોયો હોય તે માણસને 'સર્ચલાઈટ'ના પ્રકાશને જોઈને કદાપિ આશ્ચર્ય થતુ નથી. સર્ચલાઈટનો પ્રકાશ ગમે તેટલો તેજસ્વી હોય પણ તે સૂર્યના પ્રકાશની સમાનતા કરી શકે નહિ આમ છતાં લોકો સર્ચલાઈટ કે ઇલેકટ્રીક બત્તીનો પ્રકાશ જોઈ પ્રસન્ન થાય છે અને સૂર્યના પ્રકાશ કરતાં તે પ્રકાશને મહત્ત્વ આપે છે. આનું કારણ કદાચ એ હોઈ શકે કે સૂર્ય પ્રયાસ કર્યા વિના જ નિયમિત પ્રકાશ આપે છે ત્યારે સર્ચ-લાઈટ કે ઇલેકટ્રીક બત્તીનો પ્રકાશ મેળવવા માટે પ્રયત્ન કરવો પડે છે, આ પ્રમાણે લોકો પ્રાકૃતિક વસ્તુને ભૂલી જઈ કૃત્રિમ વસ્તુને પકડી રહ્યા છે આ એક ગંભીર ભૂલ છે.

પરમાત્મા વિષે પણ આવી જ ગભીર ભૂલ થઈ રહી છે. શું પરમાત્મા સમાન સંસારમાં બીજી કોઈ વસ્તુ છે? નથી. છતાં આત્મા સસારની બીજી વસ્તુઓ પ્રત્યે જેટલું ધ્યાન આપે છે તેટલુ ધ્યાન પરમાત્મા પ્રત્યે આપતો નથી. જો પરમાત્માને સૌથી મહાન્ માનવામાં આવતા હોય તો શું આત્મા પરમાત્માને છોડીને બીજે કયાંય જાય ખરો? આત્મા પરમાત્મા કરતાં સંસારની બીજી વસ્તુઓમાં વિશેષ ધ્યાન આપે છે એ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે, હજી આત્માએ પરમાત્માને હૃદયથી સૌથી મહાન્ માન્યો નથી. 'પરમાત્મા સમાન કોઈ બીજો દેવ મોરો નથી' એ વાત બોલવામાં તથા કહેવામાં તો સરળ છે, પરંતુ તમે કેવળ આ પ્રમાણે બોલવામાંજ રહેશો કે તેને વ્યાવહારિક રૂપ પણ આપશો? "પરમાત્મા સૌથી મોટા દેવ છે" એમ બોલવું એ તો પ્રાથમિક શિક્ષણ છે. આ પ્રાથમિક શિક્ષણને વ્યાવહારિક રૂપ આપવામા આવે તો જ પરમાત્માની પ્રાર્થનાની શક્તિ સમજી શકાય. પરમાત્માની શક્તિ જાણ્યા બાદ અને પરમાત્મા સમાન બીજો કોઈ દેવ નથી એવો હૃદયમા વિશ્વાસ પેદા કર્યા બાદ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો ચિત્તશુદ્ધિ પણ થાય છે અને આત્માનો વિકાસ પણ થાય છે. આત્મામાં અનંત ગુણો રહેલા છે. આત્માના આ ગુણોનો ઉત્તરોત્તર વિકાસ કેવી રીતે થાય છે એ વાત હવે સિદ્ધાન્તદ્વારા સમજાવુ છુ -

સમ્યકૃત્વ પરાક્રમ-પ્રાસ્તાવિક.

જામનગર-ચાતુર્માસમાં મે મારી પોતાની ઇચ્છાથી તથા બીજાઓની પ્રેરણાથી વ્યાખ્યાનમાં શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના "સમ્યકૃત્વ-પરાક્રમ" નામના ઓગણત્રીશમા અધ્યયન વિષે વિવેચન કરવાનું પ્રારભ કર્યું હતુ. તે ચાતુર્માસમાં આ અધ્યયનના ૨૭ બોલો સુધી વિવેચન થઈ શકયુ હતુ હવે મોરબીમા ચાતુર્માસ થયું છે. મારી ઇચ્છા એવી છે કે, અત્રે પણ એ જ અધ્યયનનો બાકીનો ભાગ કહેવામાં આવે.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, 'સમ્યકૃત્વ-પરાક્રમ'નાં પહેલાં વર્ણવેલાં ૨૭ બોલો વિષે અમે કાંઈ સાભળ્યું નથી, તો પછી અમને આગળના બોલો કેવી રીતે સમજમાં આવી શકે? અને અધૂરી વાતો સાંભળવામાં અમને શો આનદ આવે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે લાડુને ગમે તે બાજુએથી ખાવામાં આવે તો પણ તે મીઠો જ લાગે છે. તેજ પ્રમાણે શાસ્ત્રને વિષે પણ સમજો શાસ્ત્રની વાત ગમે ત્યાંથી સાંભળવામા આવે તો પણ શાસ્ત્રશ્રવણથી આનદ અને લાભ જ પ્રાપ્ત થાય છે.

બધાં શાસ્ત્રોનો ઉદ્દેશ, આત્માની વિકૃતિ દૂર કરી, તેના નિજ સ્વરૂપનુ ભાન કરાવવાનો છે. શાસ્ત્રોમા શાબ્દિક ભિન્નતા ભલે હોય, પરતુ પ્રત્યેક શાસ્ત્રનો અંતિમ ઉદ્દેશ તો આત્મોદ્ધાર કરવાનો જ હોય છે તમે લોકો પણ આત્માની વિકૃતિને દૂર કરી, નિજ સ્વરૂપમાં આત્માને સ્થાપિત કરવા માટે અત્રે આવ્યા છો આપણા આ ઉદ્દેશની પૂર્તિ કરવા માટે જ આપણા પૂર્વજોએ મહાપુરુષોની આત્મોદ્ધારિણી આગમવાણીને શાસ્ત્રોમા સગ્રહિત કરી રાખેલ છે સમયના પરિવર્તનના કારણે લોકોની બુદ્ધિમા તો અનેક પ્રકારની ભિન્નતા હોય એ સ્વાભાવિક છે. પરતુ મહાપુરુષોની વાણીમા કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા હોવી સભવિત નથી. ભગવદ્‌વાણીમાં હમેશા એકરૂપતા જ હોય છે. એટલા માટે ભગવદ્‌વાણીને આદરપૂર્વક સાંભળવી જોઈએ અને સાભળીને તેને જીવનમાં ઉતારવાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને ભગવાને એ પ્રશ્નોના જે ઉત્તર આપ્યા છે તે તમને સભળાવવામા આવે છે. ભગવાન મહાવીર અને ગણધર ગૌતમ સ્વામી વચ્ચે થએલા આ પ્રશ્નોત્તરને સાભળવામાં તમારે કેટલી બધી એકાગ્રતા રાખવી જોઇએ તેનો વિચાર કરો

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—૨૮ મો બોલ

આ ઓગણત્રીશમા અધ્યયનનુ નામ ‘ સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ ’ છે. આત્મા, સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી અર્થાત્ જીવનશોધનનો પુરુષાર્થ કરી કેવી ઉન્નત સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે એ વાત આ અધ્યયનમા બતાવવામા આવી છે. જે સમદૃષ્ટિ હશે તે તો ભગવાનના આ વચનોને હૃદયમા સ્થાન આપી જીવનશુદ્ધિ કરવાનો પુરુષાર્થ કરશે.

સમ્યક્ત્વમા પરાક્રમ કરવા માટે ભગવાને ૭૩ બોલો કહ્યા છે. તે ૭૩ બોલોમાંથી ૨૭ બોલો* સુધી વિવેચન વિસ્તારપૂર્વક કરવામા આવેલ છે. ૨૭મા બોલમા તપ વિષે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે.—तवेण भंते ! जीवे किं जणेइ ? અર્થાત્ હે ભગવાન ! તપશ્ચર્યાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે.—तवेणं जीवे वोयाण जणेइ અર્થાત્ શુદ્ધ તપશ્ચર્યા કરવાથી વ્યવદાન-અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ભગવાનને વ્યવદાન અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે તે વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

અઠાવીસમો બોલ.

(૨૮) वोयाणेणं भंते ! जीवे किं जणेइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન્ ! વ્યવદાન (પહેલા બાંધેલાં કર્મોની નિર્જરા) કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે.—

* જુઓ જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ-પુસ્તક બીજુ. (જામનગર ચાતુર્માસ)

वोयाणेणं अकिरियं जणेइ, अकिरियाए भवित्ता तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, परिनिव्वायइ, सव्वदुक्खाणमंतं करेइ ॥ २८ ॥

અર્થાત્—વ્યવદાનથી (પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી) જીવાત્મા સર્વપ્રકારની ક્રિયાથી રહિત થાય છે અને ત્યાર બાદ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત અને પરિનિર્વાણ થઈ શાન્ત થાય છે અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરે છે.

વ્યવદાન એ તપનુ આનન્તર્ય અર્થાત્ તાત્કાલિક ફલ છે. ફલ બે પ્રકારનું હોય છે. એક તો આનન્તર્ય અર્થાત્ તાત્કાલિક ફલ અને બીજું પારમ્પરિક ફલ અર્થાત્ પરંપરાએ મળનારું ફલ. તપનું તાત્કાલિક મળનારું ફળ વ્યવદાન છે. કાર્યની સાથે જ જે ફળ મળે છે તે આનન્તર્ય ફળ કહેવાય છે અને તપનું આનન્તર્ય ફળ વ્યવદાન છે. પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થવો એ તપનું તાત્કાલિક મળેલું ફળ કહી શકાય.

વ્યવદાન અર્થાત્ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થવો એ તપનું આનન્તર્ય ફળ છે. પરંતુ પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી (વ્યવદાનથી) જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એવો ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, વ્યવદાન કરવાથી જીવાત્મા અક્રિય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થાય છે.

જ્યાં કોઈ ક્રિયા કરવાનું કારણ જ રહેતું નથી તે અક્રિયદશા કહેવાય છે. આવી અક્રિય દશાને પ્રાપ્ત થવુ એ જ વ્યવદાનનું ફળ છે

શાસ્ત્રમાં શુક્લ ધ્યાનના ચાર ભેદ કહેવામાં આવ્યાં છે. એ ચાર ભેદમાંનો ચોથો ભેદ અક્રિયા અવસ્થા છે. આ અક્રિય અવસ્થા મોક્ષ-પ્રાપ્તિના સમયે જ પ્રાપ્ત થાય છે. આ અક્રિય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા મન, વચન, કાયા તથા તેના યોગનો નિરોધ કરી શૈલ-પર્વતની માફક અડોલ-સ્થિર-નિષ્કંપ બની જાય છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, આત્મામાં જ્યાંસુધી કર્મોની અસર હોય છે ત્યાંસુધી આત્મા સ્થિર થઈ શકતો નથી. જ્યારે કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જ આત્મા સ્થિર અથવા શાન્ત બની શકે છે.

સમુદ્રનું પાણી સ્વભાવથી તો સ્થિર છે, પરંતુ પવનની પ્રેરણાથી તે ચંચલ બની જાય છે. પાણીનો સ્વભાવ તો સ્થિર રહેવાનો છે, પરંતુ પાણીથી ભરેલું વાસણ અગ્નિ ઉપર મૂકવાથી અગ્નિની પ્રેરણાથી પાણી ઊકળવા માંડે છે. ઊકળવું એ પાણીનો સ્વભાવ નથી પરંતુ અગ્નિની પ્રેરણાથી જ પાણી ઊકળવા માંડે છે. એન્જિનમાં અગ્નિની પ્રેરણાથી જ પાણીદ્વારા વરાળ પેદા થાય છે અને પછી આ વરાળદ્વારા જ એન્જિન બીજા ડબ્બાઓને એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને ઝપાટાબધ લઇ જાય છે અને મૂકી જાય છે. આ પ્રમાણે ગાડીનો બધો વ્યવહાર પ્રેરણાથી જ ચાલે છે.

આજ પ્રમાણે કર્મની પ્રેરણાથી આત્મા પોતાની ગાડી ચોરાશી લાખ જીવયોનિઓમાં દોડાવ્યા કરે છે. હવે તો આત્માએ આ ભવભ્રમણની દોડાદોડીને અટકાવીને આત્માને 'સ્થિર' કરવો જોઈએ. આત્માને સ્થિર કરવા માટે જ આત્માએ કર્મરહિત-અક્રિય થવાની આવશ્યકતા છે.

જે પ્રમાણે પાણી પોતાના સ્વભાવથી ઊકળતુ નથી પરંતુ અગ્નિની પ્રેરણાથી જ ઊકળે છે, અને આ પ્રેરણા બહારની હોવાથી તે પ્રેરણા અટકાવી શકાય છે. તે જ પ્રમાણે આત્માને ભવ-ભ્રમણ કરવાની અને અસ્થિર રાખવાની પ્રેરણા કરાવનાર કર્મો છે. આ કર્મોની પ્રેરણા બહારની અને કૃત્રિમ-બનાવટી હોવાથી તેને અટકાવી શકાય છે. એટલા જ માટે ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે, 'પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરવાથી (વ્યવદાન કરવાથી) જીવાત્મા અક્રિય દશાને પ્રાપ્ત થાય છે અને પરિણામે સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શાન્ત થાય છે.'

ભગવાનનુ આ કથન બધાની સમજમા આવી જાય એવુ સરલ અને સત્ય છે. આ સત્ય-કથનમા કોઈને શંકા થવાનું કારણ નથી. શાસ્ત્ર કહે છે કે, આત્મામા જે કાંઈ અસ્થિરતા છે તે યોગની ચપળતા-ચંચળતાને લીધે જ છે. યોગનો નિરોધ કરવાથી આત્માની અસ્થિરતા મટી જશે અને આત્મા 'સ્થિર' તથા 'શાન્ત' થઈ જશે.

ભગવાને તો બધા જીવાત્માઓને ઉદ્દેશીને આત્માને સ્થિર બનાવવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે પરંતુ લોકોનો આત્મા તો સરતના Raceના ઘોડાની માફક દોડાદોડી કરવા ચાહે છે આવી દશામા તમારા આત્માને શાન્તિ કેવી રીતે મળી શકે? સરતના-રેસના ઘોડાઓ ગમે તેટલી દોડાદોડી કરે પરંતુ આખરે તેમને શાન્તિ તો ત્યારે જ મળે છે કે, જ્યારે તેઓ દોડાદોડી બંધ કરી સ્થિર થાય છે. હમેશાં દોડયા જ કરવુ એ ઠીક નથી તેમ શકય પણ નથી.

આ જ પ્રમાણે આત્મા આ સંસારમા ગમે તેટલી દોડાદોડી કરે, પણ આખરે આત્મા જ્યારે સ્થિર થશે ત્યારે જ તેને સાચી શાન્તિ મળશે. જયાસુધી આત્મા સ્થિર થાય નહિ ત્યાસુધી આત્માને શાન્તિ મળવી શકય નથી. વ્યવહાર-દૃષ્ટિએ વિચારતા પણ આ વાતને પુષ્ટિ મળે છે. તમે બજારમા કાર્યવશાત્ ગમે તેટલી દોડાદોડી કરો પરંતુ ઘેર આવીને સ્થિર તથા શાન્ત થયા વગર વ્યાવહારિક શાન્તિ મળી શકતી નથી. આ વાતને દૃષ્ટિમા રાખીને જ બુદ્ધિમાન લોકોએ એમ કહ્યુ છે કે, મનુષ્યમા એવી આળસ પણ હોવી ન જોઈએ કે જેને કારણે કાર્ય જ સિદ્ધ ન થાય. તેમ એવી ચંચલતા પણ હોવી ન જોઈએ કે જેને કારણે શાન્તિ જ મળે નહિ. એટલા માટે મનુષ્યે મધ્યમ-માર્ગ પકડવાની આવશ્યકતા છે.

ભગવાને યોગ-નિરોધ કરવાની જે વાત કરી છે તે તો ચૌદમા ગુણસ્થાનની છે. અને આપણે અત્યારે વધારેમા વધારે છઠ્ઠા ગુણસ્થાન સુધી જ પહોંચી શકયા છીએ; એટલા માટે આપણે દોડવાની એવી ઊતાવળ કરવી ન જોઇએ કે જેથી આપણે રસ્તામાં જ પડી જઈએ અને यतोभ्रष्टस्ततो भ्रष्ट જેવી સ્થિતિને પામીએ. શાસ્ત્રના આ કથનને વ્યવહારમા કેવી રીતે ઊતારવુ જોઇએ એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. આપણે એ વાત તો સ્મરણમા રાખવી જોઈએ કે, ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોંચવાથી અક્રિય દશા પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે એકદમ એવો પ્રયત્ન કરવો ન જોઇએ કે, ચૌદમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને બદલે ઊલટા પાછા હઠવું પડે

કોઈ ઉચ્ચ સ્થાને ચડવા માટે પગથીએ-પગથીએ પગ મૂકવાથી જ ચડી શકાય છે. જો કોઈ માણસ એકદમ એક સાથે બે-ચાર પગથિયા કૂદવા ચાહે તો તેને નીચે પડી

જવાનો વધારે સંભવ રહે છે. એટલા માટે આપણે પણ એવી ફલાંગ મારવી ન જોઈએ કે, આપણે અત્યારે જે ગુણસ્થાનમા હોઈએ તેથી પણ નીચે જઈ પડીએ. આપણે તો આત્માનો વિકાસ કરવો છે. જો આપણે આળસુ થઈને બેસી જઈએ તો આપણે આત્મ-વિકાસ કેવી રીતે કરી શકીએ ? અને જો એકદમ ફલાગ મારી ઉચ્ચ સ્થાને જવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો નીચે પડી જવાનો ભય રહે છે એટલા માટે આપણે તો મધ્યમ-માર્ગને પકડીને આત્મ-વિકાસ ક્રમશઃ કરવો એ જ શ્રેયસ્કર છે.

આજકાલ ધાર્મિક-સુધાર કરવા માટે મધ્યમ-શ્રેણીના લોકોની અતિ આવશ્યકતા છે. અમને-સાધુઓ માટે-પૂર્વ-મહાત્માઓએ જે જવાબદારી સોંપી છે તે જવાબદારીને મૂકી દેવી અને જે યમનિયમો બતાવ્યા છે તે નિયમોને છોડી દેવા તે અમારા માટે-સાધુઓ માટે-ઉચિત નથી.

બીજી બાજુ તમે લોકો જે પ્રમાણે જીવન-વ્યવહાર ચલાવી રહ્યા છો તે જ પ્રમાણે જીવન-વ્યવહાર ચાલુ રાખો તો એ દશામાં ધર્મોન્નતિ થવી મુશ્કેલ છે. પહેલાંના સમયમાં જે કાંઈ થતું હતુ તે તે સમય પ્રમાણે થતુ હતુ; પણ હવે એવો સમય આવી પહોચ્યો છે કે, જ્યારે આપણે સમયાનુસાર ધર્મનો પ્રચાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાની ખાસ જરૂર છે. પહેલાના જમાનામાં આજની માફક ધાર્મિક-પાઠશાળાઓ ન હતી. તે વખતે સાધુઓ શ્રાવકોને પ્રતિક્રમણ આદિનું ધાર્મિક-શિક્ષણ આપતા હતા. વળી આજની માફક ત્યારે વ્યાવહારિક-શિક્ષણ પણ આપવામાં આવતુ ન હતુ. હવે જ્યારે લૌકિક-શિક્ષણ વધવા પામ્યું છે ત્યારે ધામક-શિક્ષણ આપવાની આવશ્યકતા પણ ઊભી થઇ છે. પરંતુ તમે લોકો તો આવાં બધા કામો સાધુઓના હસ્તક જ કરાવવા ચાહો છો, અને કહો છો કે, જો સાધુઓ એ કામ નહિ કરે તો શા માટે તેઓ સમાજનું ખાય છે? અને તેના બદલામાં અમારુ શું કામ કરે છે? પરતુ આમ કહેવુ એ તમારી ભૂલ છે. સાધુઓ તમારા બંધાએલા નથી. તેઓ (સાધુઓ) પોતાના સંયમનુ અને પૂર્વજોએ બાધેલા નિયમોનું પાલન કરતાં ગમે ત્યાંથી આહાર-પાણી લાવી શકે છે. એટલા માટે તમે સાધુઓ ઉપર જ જવાબદારી ન મૂકો, પરંતુ તમારા પોતાની ઉપર પણ એ જવાબદારી રહેલી છે તેનો વિચાર કરો. તમે અમારી ઉપર તો જવાબદારી મૂકો છો પરતુ અમે લોકો કયા કયાં જઈએ? આત્મ-સુધાર તથા ધર્મ-સુધાર માટે તો સાધુઓ યથાશક્ય પ્રયત્ન કરે જ છે. પરંતુ તમે લોકો વિદેશમાં જાઓ છો ત્યાં શું તમારી સાથે તમારા ધર્મને પણ વિદેશમાં લઈ જાઓ છો? આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે, એમ કરવામા શાસ્ત્રદ્વારા વાધો આવે છે. તો તેના જવાબમાં એ જ જણાવવાનુ કે આમ કહેનાર ભૂલ કરે છે. ચપાનો પાલિત શ્રાવક સમુદ્રયાત્રા કરી પિહુન્ડ નગરમા ગયો હતો. તેની આ સમુદ્રયાત્રા કરવામાં શું શાસ્ત્રનો કાંઇ વાધોવિરોધ હતો ? આજે શાસ્ત્રનુ રહસ્ય પૂરું સમજવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવતો નથી. પરતુ કેવળ શાસ્ત્રનો દુરૂપયાગ કરવામાં આવે છે.

જૈનશાસ્ત્રમા એવી કોઈ સકુચિતતા નથી. એટલુ જ નહિ પણ સંસારમાં જે સંકુચિતતા ફેલાએલી હતી તે સકુચિતતાને જૈનશાસ્ત્રોએ દૂર કરી છે અને એમ બતાવ્યુ છે કે, સમુદ્ર-યાત્રા કરવામા કોઇ ભયકર પાપ નથી. જે પાલિત શ્રાવકે સમુદ્રયાત્રા કરી હતી

તેને માટે શાસ્ત્રમા એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે, તે પાલિત શ્રાવક, શ્રાવકોમાં પંડિત અને જૈનશાસ્ત્રનો કોવિદ હતો તે પાલિત શ્રાવકની સમુદ્રયાત્રામા તો ધર્મ કોઈ રીતે બાધક ન નીવડયો, તો પછી આજે તે જ ધર્મ બાધક કેમ હોઈ શકે? એટલા માટે શાસ્ત્રમાં સમુદ્રયાત્રાનું બાધક કારણ છે એવુ બહાનુ ન કાઢતાં જ્યાં તમે જાઓ ત્યાં તમારા ધર્મને પણ સાથે લેતા જાઓ એ વાતનું તમે હમેશાં ધ્યાન રાખો કે, અમારો ધર્મ અમારી સાથે છે અને અમારી યાત્રાનું ધ્યેય ધર્મનો પ્રચાર કરવો એ છે તમે એમ જ માનો કે અમે અમારા ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે જ વિદેશમા આવ્યા છીએ. શું આ પ્રમાણે ધર્મનો પ્રચાર કરતાં રહેવાથી તમારાં કોઇ વ્યાવહારિક કામોમાં વિઘ્નબાધા ઊભી થાય છે? આર્યોને માટે એમ કહેવામા આવે છે કે, આર્ય લોકો જ્યારે ભારતદેશમા આવ્યા હતા ત્યારે પોતાના ધર્મને અને પોતાની સસ્કૃતિને પણ સાથે લાવ્યા હતા. જ્યારે આર્યલોકો પોતાનો ધર્મ અને પોતાની સસ્કૃતિ સાથે લાવ્યા હતા તોપછી તમે લોકો તમારા જૈનધર્મને અને તમારી જૈન–સસ્કૃતિને તમારી સાથે વિદેશમાં કેમ લઈ જઈ શકો નહિ?

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૩ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવસુખ લીધો,
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો.
તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા;
તાત ‘સુદર્શન’ ‘દેવી’ માતા, તેહનો નન્દ કહાયા. ॥ સાહબ. ૧ ॥

—વિનયચન્દ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ચિદાનન્દને એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે, હે ચિદાનન્દ! તું બીજી બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરી ભગવાન અરહનાથના શરણે જઈ તેમનું ભજન કર. પરમાત્માને કેવા સમજીને કામ કરવું? તેના સમાધાન માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે ‘ત્રિભુવનનાથ માનીને તેને શરણે જા અને તેનુ ભજન કર.’ કોઈ વસ્તુને ઉત્કૃષ્ટ માનવાથી જ તે વસ્તુ પ્રત્યે અધિક સ્નેહ રહે છે. સામાન્ય વસ્તુ માનવાથી અધિક સ્નેહ રહેતો નથી. એટલા માટે સર્વ પ્રથમ વસ્તુ કેવી છે તે જાણી લેવું આવશ્યક છે. આ કથનાનુસાર પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એમ માનીને તેમની પ્રાર્થના કરો.

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહી શકે કે, ભગવાન ત્રિભુવનનાથ છે કે નહિ એની શી ખાત્રી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આત્મશ્રદ્ધા ન હોવાને કારણે અને બુદ્ધિવાદના પ્રપંચમા ફસાઈ જવાને કારણે આવી શંકા થાય એ સ્વાભાવિક છે. જો બુદ્ધિવાદનો ત્યાગ કરવામાં આવે અને શાસ્ત્રનુ શરણ લઈ આત્મશ્રદ્ધા દઢ કરવામાં આવે તો પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એ વાતની ખાત્રી થયા વગર રહેશે નહિ।

આ બુદ્ધિવાદના જમાનામાં લોકો, બુદ્ધિની ચંચલતાને કારણે, આત્મા અને પરમાત્માના અસ્તિત્વ વિષે પણ શંકા કરે છે. પરંતુ બુદ્ધિ કે જે આત્માની દાસી છે તેને જ પરમાત્માને સમર્પી દેવામા આવે તો આ પ્રકારની શકા જ ઉપસ્થિત થાય નહિ. આત્મા અને પરમાત્માની સિદ્ધિ આત્મસિદ્ધિદ્વારા જ થાય છે. આત્મા કેવો છે અને તેનામાં કેવી શક્તિ રહેલી છે એ વાત તમે સ્વાનુભવથી જ જાણી શકો છો. જ્યારે તમે સુઇ ગયા હો ત્યારે સ્વપ્નાવસ્થામાં તમારી ઇન્દ્રિયોનુ કાર્યસચાલન કોણુ કરે છે? ઇન્દ્રિયોદ્વારા સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ બધી ક્રિયાઓ થાય છે. એ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, ઇન્દ્રિયો સિવાય બીજી કોઇક વસ્તુ છે, કે જે ઇન્દ્રિયોનુ કાર્યસંચાલન કરી શકે છે. આ વસ્તુ જ આત્મા છે.

સૂર્ય પ્રકાશ આપે છે, પરતુ આ આત્મા સૂર્યથી પણ વધારે પ્રકાશવતો છે. આત્મામાં અનંત શક્તિ છે. આ શક્તિ જ્યારે પૂર્ણ વિકસિત થાય છે ત્યારે આત્મા જ પરમાત્મા બની જાય છે. ભગવાન અરહનાથે આત્માની બધી શક્તિઓને પૂર્ણ વિકસિત કરી નાંખી છે એટલા માટે તેમને ત્રિલોકીનાથ–પરમાત્મા માનવામાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ હોઈ શકે નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મા પણ પરમાત્મા જેવો બની શકે છે. પરમાત્મા જેવો બનવા માટે આત્માએ પોતાની બધી શક્તિઓનો પૂર્ણ વિકાસ કરવો આવશ્યક છે. આત્મશક્તિનો વિકાસ કરવા માટે આત્માએ પરમાત્માની અન્તરાત્માથી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ અન્તરાત્માથી કરવામા આવેલી પ્રાર્થના જ સફળ થાય છે. પ્રાર્થનાદ્વારા આત્મસાક્ષાત્કાર કરવો એજ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો ઉદ્દેશ અને આશય છે. આત્મસાક્ષાત્કાર થયા વિના પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઇ શકતો નથી. મહાન્ મુનિ મહાત્માઓએ અને શાસ્ત્રકારોએ આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો જ ઉપદેશ આપ્યો છે. આત્મસાક્ષાત્કાર કેવી રીતે થઈ શકે એવા માર્ગો પણ ભગવાને બતાવ્યા છે સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવો એ આત્મસાક્ષાત્કાર કરવાનો માર્ગ છે. એટલા માટે હવે સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કેવી રીતે કરવો એ વાત સિદ્ધાન્તદ્વારા સમજાવુ છુ.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–૨૮ મો બોલ (ચાલુ)

શુદ્ધ તપશ્ચર્યાનુ તાત્કાલિક ફલ, વ્યવદાન છે. વ્યવદાન એટલે પૂર્વસચિત કર્મોનો નાશ થવો. કર્મ એ આ સંસારસદનનો પાયો છે આ પાયાનો જડમૂળથી નાશ કરનાર વ્યવદાન છે. આ વ્યવદાનથી અર્થાત્ પૂર્વસચિત કર્મોનો નાશ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ગાતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછયો છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને કહ્યુ છે કે, હે ગૌતમ! સર્વ પ્રથમ તો પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય થવો એ જ મહામુશ્કેલ છે પરંતુ જ્યારે વાસ્તવમાં વ્યવદાન (પૂર્વસચિત કર્મોનો ક્ષય) થાય જ છે ત્યારે જીવાત્માને અક્રિયા દશાની સિદ્ધિ થાય છે. આ અક્રિયા દશા પ્રાપ્ત થવાથી આત્માની અસ્થિરતા દૂર થાય છે અને સપૂર્ણ શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

ભગવાનના આ ઉત્તરથી એ વાતનો નિશ્ચય થાય છે કે, સંસારમાં જેટલી ચંચલતા જણાય છે તે બધી કર્મોની ઉપાધિને લીધે જ છે. જો કે ચંચલતાને કારણે સસાર છે અને સંસારને કારણે ચચલતા છે, તો પણ પ્રત્યેક આત્મહિતૈષી વ્યક્તિએ સંસારની માયા-

જાળમાંથી મુક્ત થવાનો અને આત્માને સ્થિર કરી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આત્માએ જન્મ-મરણ કરતાં અનન્ત કાળ વ્યતીત કર્યો છે, છતા તેને શાન્તિ પ્રાપ્ત થઈ નથી. વાસ્તવમા જ્યાંસુધી આત્મામાં ચંચલતા છે, સ્થિરતા નથી, ત્યાંસુધી આત્મ-શાન્તિ મળી શકતી નથી. આત્મ-શાંતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે આત્માને સ્થિર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. જે જીવાત્મા આ સંસારમાં જ ભ્રમણ કરવા ચાહે છે તેને માટે આ ધર્મોપદેશ તો ભેંશ આગળ ભાગવત વાંચવા સમાન છે. પરતુ જે જીવાત્માઓ સસારની આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી અકળાઈ જઈ સસારની માયાજાળમાંથી મુક્ત થવા ચાહે છે તેમને માટે તો આ શાન્તિનો માર્ગ છે. આત્માને સ્થિર કરવો, એ જ જન્મ-મરણથી મુક્ત થવાનો અને આત્મ-શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનો રાજમાર્ગ છે.

આપણી સામે બે માર્ગો છે. એક સંસારમાર્ગ અને બીજો મોક્ષમાર્ગ. આ બે માર્ગ-માંથી આત્મા પોતાની ઇચ્છાનુસાર ગમે તે માર્ગે જઈ શકે છે સંસારમાર્ગે જવાથી ભવભ્રમણ વધે છે અને મોક્ષમાર્ગે જવાથી ભવભ્રમણ અટકે છે. સંસારમાર્ગ બધનનું કારણ છે અને મોક્ષમાર્ગ મુક્તિનુ કારણ છે. શાસ્ત્રકારો તો પ્રત્યેક જીવાત્માને મોક્ષનો જ માર્ગ બતાવે છે, કારણ કે મોક્ષના માર્ગે પ્રયાણ કરવાથી જ જીવાત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શાન્ત થાય છે અને સર્વ દુખોનો અન્ત કરે છે.

સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થવા માટે જીવાત્માએ સર્વ પ્રથમ સ્થિરાત્મા બનવાની આવ-શ્યકતા છે. સ્થિર થયા વિના આત્માને શાન્તિ મળી શકતી નથી વાસ્તવમાં આત્મા પોતે તો સ્થિર જ છે. પરતુ કર્મરૂપી અગ્નિની પ્રેરણાથી તે ઉછાંછળો અર્થાત્ અસ્થિર બની ગયો છે. કોઈવાર ઉચ્ચ કર્મોનો ઉદય થાય છે તો કોઈવાર નીચ કર્મોનો ઉદય થાય છે. અર્થાત્ કોઈવાર પુણ્ય તો કોઇવાર પાપકર્મોનો ઉદય થાય છે. એટલે આત્મા ઉછાંછળો-અસ્થિર થઇ જાય છે. આત્માને અસ્થિર અને અશાન્ત બનાવવો એ કર્મોનુ મુખ્ય કામ છે. પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને કર્મોના જ ફરજદો છે પુણ્ય એ કર્મોનુ શુભ પરિણામ છે અને પાપ એ કર્મોનું અશુભ પરિણામ છે. પણ પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને કર્મોનાં જ સતાનો છે. એટલા માટે શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, પુણ્ય અને પાપ એ બન્ને પ્રકારનાં કર્મોમાથી મુક્ત થવાનો આત્માએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

પાણીમા સાકર નાંખવામાં આવે કે કોઇ કડવી ચીજ નાખવામા આવે, પરતુ એ બન્ને ચીજો પડવાથી પાણી તો વિકૃત જ થાય છે એ વાત બીજી છે કે, સાકરદ્વારા પાણીમાં જે વિકૃતિ આવી છે તે શુભ વિકૃતિ છે અને કડવી ચીજદ્વારા પાણીમા જે વિકૃતિ આવી છે તે અશુભ વિકૃતિ છે. પરતુ એ બન્ને વસ્તુઓ વિકૃતિકારક હોવાથી પાણી તો અશુદ્ધ થયુજ છે. પાણીમાં બહારની કોઈપણ વિકૃતિકારક વસ્તુ નાખવામા ન આવે તો જ પાણીનુ મૂળ સ્વરૂપ જોઈ શકાય છે. આજ પ્રમાણે પુણ્યકર્મ એ શુભ દશા છે અને પાપકર્મ એ અશુભ દશા છે. પરંતુ એ બન્ને પ્રકારના શુભાશુભ કર્મોદ્વારા આત્મા તો વિકૃત થાય જ છે. જ્યારે આત્મા એ શુભાશુભ કર્મોની વિકૃતિમાથી છુટો થાય છે ત્યારે જ તે પ્રકૃત અવસ્થાને પામે છે એટલા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ પુણ્ય અને પાપ-એ બન્ને પ્રકારનાં શુભાશુભ કર્મોને ત્યાજ્ય બતાવ્યાં છે.

જીવાત્મામાં જ્યાં સુધી બાલપણ–બાલીશતા હોય છે ત્યાં સુધી તે શુભ કર્મને શુદ્ધ અને તેમાં આનંદ માને છે, પરંતુ કર્મો ભલે શુભ હોય તો પણ તે આત્માને તો અશુદ્ધ કરેજ છે. જે લોકો પોતાના આત્માને શુદ્ધ કરવા ચાહે છે તેમણે તો શુભ અને અશુભ બન્ને પ્રકારનાં કર્મોનો ત્યાગ કરવો પડશે અને આત્માને કર્મ રહિત બનાવવો પડશે.

વ્યવદાનનું ફલ બતાવતાં ભગવાને શુક્લ–ધ્યાનની ચોથી અવસ્થા–અક્રિય દશાની વાત કહી છે. અક્રિય દશાનો અનુભવ મોક્ષ જવાના સમયે જ થાય છે. હજી સુધી હું શુક્લ–ધ્યાનની ચોથી અવસ્થા–અક્રિય દશાનો અનુભવ કરી શકયો નથી. પરંતુ જે મહાપુરુષો તેરમા ગુણસ્થાને પહોંચી જઈ ચૌદમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ સાક્ષાત્ જોઈ રહ્યા છે તેમનું કથન છે કે, અક્રિયા દશાને પ્રાપ્ત થતાં જ આત્મા મોક્ષને પામે છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ अ इ उ ऋ ऌ એ પાચ લઘુ અક્ષરોનો ઉચ્ચાર થાય એટલા સમયની હોય છે. આટલા ટુંકા સમયમાં આત્મા અક્રિય થઈ મોક્ષને પામે છે. જો કે મોક્ષે જવામાં આત્માને આટલો જ સમય લાગે છે, પરંતુ મોક્ષ–પ્રાપ્તિ માટે તો અભ્યાસ–પ્રયત્ન–પુરૂષાર્થ તો પહેલેથી જ કરવામાં આવે છે. જે પ્રમાણે નીશાન તાકવામાં વધારે સમય લાગતો નથી, પણ નીશાન તાકવાનો અભ્યાસ કરવામાં તો ઘણો સમય લાગે છે અને લાંબા સમય સુધી અભ્યાસ કર્યા બાદ જ બરાબર નીશાન તાકી શકાય છે, તેજ પ્રમાણે મોક્ષ તો થોડાજ સમયમાં થાય છે પરંતુ તેને માટે પહેલા અધિક અભ્યાસ કરવો આવશ્યક છે રાધાવેધ કરવામાં તો વધારે વખત લાગતો નથી પરંતુ લક્ષ્યને વેધવાને અભ્યાસ કરવામાં તો વધારે સમય લાગે છે. આજ પ્રમાણે મોક્ષ તો પાંચ લઘુ અક્ષરોનો ઉચ્ચાર થાય એટલા જ ટૂંકા સમયમાં થાય છે પણ આ લક્ષ્યને સાધવાનો અભ્યાસ–પ્રયત્ન તો પહેલેથી જ કરવો જોઇએ. શાસ્ત્રકારો મોક્ષરૂપી લક્ષ્યને સાધવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. આ ઉપદેશને ધ્યાનમાં રાખીને મોક્ષ સાધવાનો અભ્યાસ કરતા રહો. જો અભ્યાસ–પ્રયત્ન બરાબર કરવામાં આવશે તો મોક્ષનું લક્ષ્ય સાધતાં વખત નહિ લાગે

પ્રત્યેક લક્ષ્યને સાધવાનો અભ્યાસ કે પ્રયત્ન ઉપયુક્ત સાધનદ્વારા જ કરવો જોઈએ. વિપરીત સાધનદ્વારા કરવો ન જોઈએ. કારણકે વિપરીત સાધનદ્વારા અભ્યાસ કરવાથી કાર્ય સિદ્ધ થવાને બદલે ઊલટું બગડે છે

ભગવાન્ કહે છે કે, તપનુ ફળ વ્યવદાન છે અને વ્યવદાનનું ફળ અક્રિયા છે. આ અક્રિયા દશાને પ્રાપ્ત થવાથી જ આત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શકે છે. અક્રિયા દશાને પ્રાપ્ત થવાથી આત્મા જ્યારે સિદ્ધ થઈ જાય છે અને સિદ્ધ શબ્દમાં બીજા શબ્દો ગતાર્થ થઇ જાય છે તો પછી શાસ્ત્રકારોએ 'સિદ્ધ' શબ્દની સાથે જ બુદ્ધ, મુક્ત આદિ શબ્દોનો શા માટે ઉપયોગ કર્યો છે ? અને તેમ કરવામા તેમનો શો સદાશય છે તે વિષે અત્રે યથામતિશક્તિ વિચાર કરવો આવશ્યક જણાય છે.

સંસારમા સિદ્ધિનું સ્વરૂપ ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિએ માનવામાં આવે છે કેટલાક લોકો દીપ–નિર્વાણ અર્થાત્ બુઝાયેલા દીપકના રૂપ જેવુ સિદ્ધિનું સ્વરૂપ માને છે. અર્થાત્ તે લોકો એમ કહે છે કે જે પ્રમાણે દીપક બુઝાઇ જાય છે અને પછી કાંઈ રહેતુ નથી, તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ સિદ્ધ થયા બાદ કાંઈ રહેતુ નથી. અર્થાત્ દીપ–નિર્વાણુના સ્વરૂપ જેવુ જ

સિદ્ધિનુ સ્વરૂપ છે. પરંતુ જૈનશાસ્ત્રમા સિદ્ધિનુ આવુ સ્વરૂપ માનવામા આવ્યુ નથી બીજા લોકો દીપ-નિર્વાણુ જેવુ સિદ્ધિનુ સ્વરૂપ માને છે તેનો નિષેધ કરવા માટે જ સિદ્ધ શબ્દની સાથે બુદ્ધ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે જે દીપક બુઝાઈ જાય છે તે દીપક અંધકાર પણુ ફેલાવતો નથી અને પ્રકાશ પણુ આપતો નથી જો દીપકની જ માફક આત્મા પણુ સિદ્ધ થયા બાદ અસ્તિત્વમા ન રહે પણ નષ્ટ થઈ જાય તો પછી આત્માની સિદ્ધિ જ શા કામની રહી ? આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ અસ્તિત્વમા જ ન રહે, પણુ દીપ-નિર્વાણુની માફક નષ્ટ થઈ જાય તો તેમાં અનેક દોષ આવે છે આ દોષનો પરિહાર કરવા માટે જ શાસ્ત્રમાં સિદ્ધ શબ્દની સાથે બુદ્ધ શબ્દનો પ્રયોગ કરી એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ બુદ્ધ થાય છે અર્થાત્ સર્વજ્ઞાની અને સર્વદર્શની બને છે

આ ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જે આત્મા સિદ્ધ થઈ જાય છે તે સિદ્ધાત્માઓ માટે શુ કાંઈ બાકી રહી જાય છે કે તેઓ 'સિદ્ધ' થયા બાદ 'બુદ્ધ' થાય છે ?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે પૂર્ણજ્ઞાની થયા બાદજ સિદ્ધ થવાય છે. પરંતુ જે પ્રમાણે અભ્યાસ કર્યાનુ પ્રમાણુપત્ર મળે છે ત્યારે જ અભ્યાસનુ મહત્ત્વ વધે છે, તે જ પ્રમાણે પૂર્ણ-જ્ઞાની થયાનું પ્રમાણુપત્ર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે મળે છે. જ્યારે અભ્યાસ કર્યાનુ પ્રમાણુ-પત્ર મળે છે ત્યારે જ જનસમાજમાં અભ્યાસની કીંમત અંકાય છે. તે જ પ્રમાણે સિદ્ધ થયા પહેલા આ પૂર્ણજ્ઞાન તો રહે જ છે, પરંતુ સિદ્ધિને પ્રાપ્ત થવું એ જ પૂર્ણજ્ઞાનનું પ્રમાણુ-પત્ર છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, બુદ્ધ થવાથી કાંઈ નવુ જ્ઞાન આવતું નથી. જ્ઞાન તો તેરમા ગુણુસ્થાનથી જ હોય છે, પરંતુ સિદ્ધ થયા બાદ તે જ્ઞાન નષ્ટ થતુ નથી એ બતાવવા માટે જ 'સિદ્ધ' થવાની સાથે 'બુદ્ધ' થવાનુ પણુ કહેવામા આવ્યું છે.

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સિદ્ધ આત્મા પણુ સંસારમા અવતાર ધારણુ કરે છે અર્થાત્ જન્મ લે છે. એકવાર તો તેઓ સિદ્ધ થઈ જાય છે પણુ જ્યારે તેઓ જગતમાં કોઈ પ્રકારની વિપરીતતા જુએ છે ત્યારે રાગદ્વેષથી પ્રેરિત થઈને સંસારમા પુન અવતાર ધારણુ કરે છે. ભગવાન મહાવીરે જે સિદ્ધિ કહી છે તે સિદ્ધિ આ પ્રકારની નથી શાસ્ત્ર-કારો તો સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહે છે કે, જે આત્મા સિદ્ધ થઇ જાય છે તે જન્મમરણુથી મુક્ત પણુ થઈ જાય છે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવાને માટે જ ભગવાને 'સિદ્ધ અને બુદ્ધ' શબ્દોની સાથે 'મુક્ત' શબ્દનો પણુ પ્રયોગ કર્યો છે. શ્રી ગીતામા પણુ કહ્યુ છે કેઃ—

यद्गत्वा न निवर्त्तन्ते तद्धामं परमं मम ।

અર્થાત્—જ્યા ગયા બાદ પાછુ ફરવુ પડતુ નથી તે જ મારુ ધામ છે. ગીતામાં તો આ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યુ છે, તેમ છતા તેના અર્થને ધ્યાનમા ન લેતાં એમ કહેવામાં આવે છે કે, સિદ્ધ થવા છતા આત્મા જગતની વિપરીતતા દૂર કરવા માટે સંસારમાં જન્મ ધારણુ કરે છે. આ વાતનો નિષેધ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધ અને બુદ્ધ શબ્દોની સાથે મુક્ત શબ્દનો પ્રયોગ કરી એ વાતને સ્પષ્ટ કરી દીધી છે કે, સિદ્ધ થએલા આત્માને સંસારમાં અવતાર કે જન્મ ધારણુ કરવો પડતો નથી

આ ઉપરથી કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, જો આ જ પ્રમાણે જીવો સિદ્ધ થતા રહેશે તો કોઈ દિવસે એવો પણુ સમય આવશે કે જયારે આ સંસાર જ જીવરહિત બની જશે !

કેટલાક લોકોને આ પ્રમાણે સસાર જીવરહિત થઈ જશે એવો ભય ઉભો થવાને કારણે તેઓએ એવી કલ્પના કરી કે, જીવાત્મા થોડાક સમય સિદ્ધિ-સ્થાનમાં રહીને પાછા સંસારમાં જન્મ ધારણ કરે છે. પરંતુ આ કલ્પના ખોટી અને ભ્રમ પેદા કરનારી છે. તમે લોકો પણ કદાચ એવી કલ્પના કરતા હશો કે, જો આ પ્રમાણે જીવાત્માઓ સિદ્ધ થતા જ રહે તો કોઈક દિવસે સંસાર જીવરહિત ખાલી થઇ જાય એ સ્વાભાવિક જ છે. પરતુ આ વાતને વિષે ઊંડા ઊતરીને 'બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરશો તો તમને પોતાને પણ આ વાત ખોટી અને ભ્રામક છે એમ જણાશે. જે મહાત્માઓએ 'સિદ્ધિ' પ્રાપ્ત કરી છે અને સિદ્ધિનું સ્વરૂપ જોયુ છે, જાણ્યુ છે, તે મહાત્માઓએ 'કાળ'ને પણ જોયો છે અને જાણ્યો છે. અને ત્યારબાદ તેઓએ પોતાનો નિર્ણય જણાવ્યો છે કે, આ સંસાર કોઈ દિવસ જીવરહિત થઈ જ શકતો નથી. જ્ઞાની મહાત્માઓના આ કથન ઉપર તમે પોતે પણ જો ઊંડો વિચાર કરશો તો તમને પણ ઉપર્યુક્ત કથનનો સત્યાર્થ જણાયા વિના રહેશે નહિ અને તમારો સંદેહ પણ મટી જશે.

તમે કાળ વિષે જરા વિચાર કરો. શું ભૂતકાળનો અન્ત જણાય છે? તિથિ, માસ, વર્ષ વગેરે ઘણીવાર વ્યતિત થઈ ચૂક્યાં. બધાની ગણતરી કરો તો પણ ભૂતકાળનો અન્ત નહિ આવે. તેને અનન્ત કહેવો પડશે. આ જ પ્રમાણે ભવિષ્યકાળ વિષે વિચાર કરશો તો તે પણ અનન્ત જણાશે. આપણા આ જીવનનો અંત તો આવી જશે. પરંતુ ભવિષ્યકાળનો અન્ત આવી શકતો નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનો અન્ત નથી તો પછી તે કાળમાં થનારા પદાર્થોનો અંત કેવી રીતે હોઇ શકે? સસારનાં બધાં કામો કાળની સાથે જ થાય છે. એટલા માટે જ્ઞાની આત્માઓએ ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળ જોઈને એમ કહ્યું છે કે, જીવ કાળથી અનન્ત ગુણો અધિક છે. એટલા માટે સસારનો અન્ત થઈ શકતો નથી, તેમ સસાર કોઈપણ સમયે જીવરહિત પણ થઇ શકતો નથી. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક ઉદાહરણ આપી સમજાવું છુઃ—

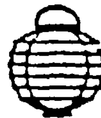
માનો કે એક કોટડીમાં શ્રીફળો ભરેલા છે અને બીજી કોટડીમાં ખસખસનાં દાણાઓ ભરેલાં છે. બન્ને કોટડીઓ લબાઈ-ચોડાઈમાં સરખી છે. પરંતુ શ્રીફળ પરિમાણમાં મોટા હોવાથી ગણુતરીના હિસાબે ખસખસના દાણાની અપેક્ષાએ બહુ જ થોડા છે. હવે જો બન્ને કોટડીમાંથી ક્રમશ. એક શ્રીફળ અને એક ખસખસનો દાણો બહાર કાઢવામાં આવે તો કઈ કોટડી પહેલી ખાલી થશે? શ્રીફળોથી ભરેલી કોટડી જલ્દી ખાલી થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે. આ જ પ્રમાણે કાળ શ્રીફળ જેટલો જ છે અને જીવાત્માઓ ખસખસના દાણાઓ જેટલા છે. જ્યારે કાળનો જ અન્ત આવતો નથી તો પછી જીવનો અન્ત કેવી રીતે આવી શકે? આ પ્રશ્ન વિષે પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ ઘણીવાર કહ્યા કરતા હતા કે, રૂપિઆની ગમે તેટલી ઉપરાઉપરી ઢગલીઓ બનાવવામાં આવે પણ તેથી શું આકાશનો અન્ત આવી શકે? રૂપિયાની ઢગલીથી આકાશનો તેટલો અવકાશ અવશ્ય રોકાય છે, પરતુ તેથી કાંઇ આકાશનો અન્ત આવી શકતો નથી, કારણ કે, આકાશ અનન્ત છે. આજ પ્રમાણે જીવાત્માઓ ગમે તેટલા સિદ્ધ થાય પરંતુ તેથી કાંઈ સસારનો અંત આવી શકતો નથી. આ વાત શ્રદ્ધાગમ્ય છે. તમે ભૂતકાળ કે ભવિષ્યકાળને માન્યો નથી એટલે તમે શ્રદ્ધાથી જ ભૂતકાળ

અને ભવિષ્યકાળને અનન્ત માનો છો. જે પ્રમાણે તમે શ્રદ્ધાથી કાળને અનન્ત માનો છો તે પ્રમાણે જીવો ગમે તેટલા સિદ્ધ થાય તો પણ સસાર જીવરહિત થઈ શકતો નથી એમ શ્રદ્ધાપૂર્વક માનો.

ભગવાને કહ્યુ છે કે, જ્યારે જીવો પૂર્વસચિત કર્મોનો ક્ષય કરી નાખે છે ત્યારે તેઓ અક્રિયા-દશાને પ્રાપ્ત થાય છે અને ત્યારબાદ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ પરિનિર્વાણને પામે છે. અર્થાત ઉપાધિરહિત થઇ સર્વ દુ:ખોનો અંત કરે છે. જ્યારે જીવ ઉપાધિરહિત બની જાય છે ત્યારે તેને સસારમા પાછા આવવાની જરૂર જ રહેતી નથી. જે પ્રમાણે દગ્ધ (બળી ગયેલા) બીજમાથી અકુર ઉત્પન્ન થઈ શકતા નથી, તે જ પ્રમાણે જેમણે ઉપાધિનો અન્ત કરી નાખ્યો છે તેમને પણ સસારમા ફરીવાર અવતાર કે જન્મ ધારણ કરવાની જરૂર જ રહેતી નથી.

સિદ્ધિતું આવુ સ્વરૂપ છે. સિદ્ધિનું આવુ સ્વરૂપ જાણી કોઈ એમ કહે છે કે, આવી સિદ્ધિ શા કામની ? આ પ્રમાણે કહેનારને બીજુ તો શું કહી શકાય ! જે લોકો સિદ્ધિ-સ્થાને જવા ચાહે છે તેમને માટે તો ભગવાને મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો જ છે, પરતુ જે લોકો સિદ્ધિને ચાહતા જ નથી તેમને માટે મોક્ષનો માર્ગ બતાવવો પણ નકામો છે આત્મામા જ્યા સુધી બાલ-બુદ્ધિ હોય છે ત્યા સુધી આત્મા સુખમા દુ:ખ અને દુઃખમાં સુખ માને છે. બાલજીવો સસારના પદાર્થોમા સુખ માને છે પરતુ વાસ્તવમાં આત્મામા જે અનંત સુખ ભરેલુ છે તે સુખની થોડી ઝાખી જ સાસારિક-પદાર્થોમા આવે છે, અને તેથીજ પદાર્થો સુખરૂપ જણાય છે, પરંતુ વાસ્તવમાં પદાર્થોમા સુખ નથી. સાચુ સુખ તો આત્મામા જ ભરેલું છે. પદાર્થોમા સુખ માનવુ એ તો એક ઉપાધિ છે. આ ઉપાધિમાંથી મુકત થઈ આત્મામાં જે સુખ રહેલુ છે તેની જ શોધ અને તેનોજ વિકાસ કરવો જોઈએ.

આત્મામાં રહેલાં અનન્ત સુખને વિકસિત કરવાનું નામ જ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુકત થવું એ છે. સંસારની ઉપાધિમાથી નીકળીને અક્રિય બનવાની પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરવી જોઇએ કારણ કે સસારના બધાં દુ ખોનો અંત અક્રિયાથી જ થાય છે, અને અક્રિયા દશા પૂર્વ સચિત કર્મોનો નાશ કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે પ્રત્યેક આત્મહિતૈષીએ તપદ્વારા પૂર્વ સંચિત કર્મોનો ક્ષય કરી અક્રિય દશાને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, 'કુંભ' પિતા 'પરભાવતી' મૈયા,
તિનકી કુમારી, મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી. ॥ મલ્લિ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન મલ્લિનાથના ચરિત્રમાંથી માયા અને બ્રહ્મનો બોધ મળે છે. બ્રહ્મરૂપ આત્મા માયાના પ્રપંચમાં કેવી રીતે પડી ગયો છે અને કેવી રીતે આ માયામાંથી આત્મા મુક્ત થઇ શકે એ આ પ્રાર્થનામા બતાવવામાં આવ્યુ છે.

આજે તમે લોકો માયાની રમત રમી રહ્યા છો અને એ રમત રમતાં પોતાનું સ્વરૂપ પણ ભૂલી રહ્યા છો. પરતુ માયાથી મુક્ત થવા માટે તમારે આખરે નિજ સ્વરૂપમાં રમણ કરવાની તૈયારી કરવી પડશે. નિજ સ્વરૂપ પ્રગટાવવા માટે શું કરવુ જોઈએ તે માટે આ પ્રાર્થનામાં કહેવામા આવ્યુ છે કેઃ–" **વિનયચન્દ ચાહત ભવભવમેં ભક્તિ પ્રભો થારી.**" કવિ કહે છે કે, હે પ્રભો ! તારી ભક્તિ કર્યા વિના માયાથી મુક્ત થવું મુશ્કેલ છે. એટલા માટે હું તારી ભક્તિ ચાહું છુ. ભક્તની માફક તમે પણ પરમાત્માની ભક્તિ કરો. જો તમે હૃદયપૂર્વક પરમાત્માની સેવાભક્તિ કરશો તો બધી માયા મટી જશે અને તમે આત્મસ્વરૂપ પણ પ્રગટાવી શકશો. શાસ્ત્રમાં દરેક ઠેકાણે આત્મસ્વરૂપ પ્રગટાવવાની જ વાત કહેવામાં આવી છે એટલા માટે હવે શાસ્ત્રની વાત કહુ છુ.

શાસ્ત્ર, કોઈ વ્યક્તિવિશેષ માટે જ નથી, પરંતુ સંસારના બધાં લોકો માટે છે. શાસ્ત્રની અમૃતસમી અમોઘધારાનો જે કોઈ લાભ લેવા ચાહે તે લઈ શકે છે. જે પ્રમાણે વરસાદ બધાં લોકોને માટે ઉપયોગી છે, તે જ પ્રમાણે મહાપુરુષોએ શાસ્ત્રરૂપ અમૃતની જે અમોઘધારા વરસાવી છે તે બધાંને માટે ઉપયોગી છે. ભગવાને આત્મોદ્ધારિણી જે અમોઘ વાણીનો વરસાદ જગત-કલ્યાણ અર્થે વરસાવ્યો છે તે અમોઘવર્ષાનુ તમે પણ રસપાન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૨૮ મો (ચાલુ)

વ્યવદાનના ફળ વિષે બે દિવસથી વિચાર ચાલે છે. વ્યવદાનના ફળ વિષે વિચાર કરતા અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે તપદ્વારા પૂર્વસંચિત કર્મોનો ક્ષય અર્થાત્ વ્યવદાન થાય છે એ વાત સુનિશ્ચિત છે તો પછી વ્યવદાનનુ શું ફળ છે એ વાત ફરીવાર પૂછવાની શી આવશ્યકતા છે ?

આ પ્રમાણે ટીકાકાર પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કરી તેનુ સમાધાન કરતાં કહે છે કે, સૂત્રની વાત ગહન છે. સૂત્રમાં કોઈ ઠેકાણે અતિદેશદ્વારા અને કોઈ ઠેકાણે સાક્ષાત્ વાત કહેવામાં આવી છે, અર્થાત્ કોઈ વાત વિસ્તારથી અને કોઈ વાત સક્ષેપમાં કહેવામાં આવી છે. જ્ઞાનીજનોને જ્યા જે વાત કહેવાની જરૂર જણાઈ ત્યાં તે વાત કહી છે.

અતિદેશનો અર્થ સામાન્ય રીતે ગૌણ વાત કહેવી એવો થાય છે. અતિદેશદ્વારા જે વાત કહેવામા આવે છે તે વાત ગૌણ હોય છે, અને સાક્ષાત્ જે વાત કહેવામાં આવે છે તે વાત મુખ્ય હોય છે. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ શેઠે પોતાના નોકર પાસે દાતણ મંગાવ્યુ. નોકરે વિચાર કર્યો કે, દાતણની સાથે પાણી પણ જોઈએ, અને મોઢુ ધોયા બાદ લૂછવા માટે ટુવાલ પણ જોઈએ આ પ્રમાણે શેઠે તો કેવળ દાતણ જ લાવવાનું કહ્યું હતુ, પરંતુ આ કથનમાં ગૌણરૂપે પાણી અને ટુવાલ વગેરે લાવવાનો સંકેત રહેલો હતો. આ પ્રમાણે મુખ્યમાં તો કોઈ બીજી વાત હોય અને ગૌણમા કોઈ બીજી વાતનો સંકેત હોય તે અતિદેશ કહેવાય છે. કદાચ તે શેઠ પોતાના નોકરને એમ કહે કે, મે તો કેવળ દાતણ મગાવ્યુ હતુ, પાણી અને ટુવાલ ક્યાં મગાવ્યાં હતાં? આ પ્રશ્નના જવાબમાં નોકર એમ જ કહેશે કે, તમે મુખ્ય રીતે તો દાતણ જ મગાવ્યું હતું, પરતુ ગૌણરૂપે પાણી તથા ટુવાલ વગેરે પણ મંગાવ્યાં હતાં, કારણ કે, દાતણની સાથે પાણીની અને ટુવાલ વગેરેની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં તપશ્ચર્યાનું ફળ પૂર્વસંચિત કર્મોનો ક્ષય અર્થાત્ વ્યવદાન બતાવેલ છે, અને વ્યવદાનની સાથે જ અતિદેશદ્વારા અક્રિયાદશાની વાત પણ કહેવામાં આવી છે. તેમ છતા પણ વ્યવદાનના ફળ વિષે ફરીવાર પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામા આવ્યો એ વાતનું સમાધાન કરતા ટીકાકાર કહે છે કે, શાસ્ત્રમા ક્યાય તો મુખ્ય રીતિએ વાત સમજાવવામા આવી છે અને ક્યાંય ગૌણરીતિએ વાત સમજાવવામા આવી છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા જોવામા આવે છે.

કાલે વ્યવદાનનુ ફળ બતાવતા અક્રિયા તથા સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ અને સર્વદુઃખોનો અન્ત થાય છે એમ કહેવામા આવ્યુ છે. આ ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે સિદ્ધ થવાનું કહેવામાં આવ્યુ છે તો સિદ્ધિમાં તો પ્રત્યેક વાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે તો પછી, બુદ્ધ, મુક્ત, પરિનિર્વાણ અને બધા દુઃખોનો અન્ત કરવાની વાત શા માટે કહેવામાં આવી? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કોઇ કોઈ વાત એકાર્થ નાના ઘોષથી પણ કહેવામાં આવે છે, તેમ અત્રે પણ વ્યવદાનનુ ફળ પણ એકાર્થ નાના ઘોષથી બતાવવામાં આવેલ છે. સિદ્ધ થનાર વ્યક્તિ બુદ્ધ પણ થઈ જાય છે, મુક્ત પણ થઈ જાય છે, પરિનિર્વાણને પણ પામે છે અને બધાં દુ.ખોનો અન્ત પણ કરી નાખે છે. આમ હોવા છતાં સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત આદિ શબ્દોને જુદા જુદા કહેવાનુ કારણ મારી સમજ પ્રમાણે એમ જણાય છે કે, કેટલાક લોકો સિદ્ધિનુ સ્વરૂપ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો નાશ થવો અને બાકી કાંઈ ન રહેવુ એવું બતાવે છે. આ વાતનું નિરાકરણ કરવા માટે જૈનશાસ્ત્રમાં જે સિદ્ધ થાય છે તે બુદ્ધ પણ થાય છે એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કેટલાક લોકો મોક્ષમા અજ્ઞાન-અવસ્થા બતાવે છે પરતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત સમ્મત નથી. મોક્ષમાં અજ્ઞાન-અવસ્થા માનનારાઓના શબ્દાઘાતથી પોતાના પક્ષને સુરક્ષિત રાખવા માટે જ સિદ્ધ કહેવાની સાથે

જ બુદ્ધ થવાનું પણ કહેવામાં આવ્યુ છે. વાસ્તવિક રીતે સિદ્ધ થવું અને બુદ્ધ થવુ એ બન્ને એક જ વાત છે. પરંતુ અત્રે એ જ વાતને ભિન્ન ભિન્ન ઘોષથી સમજાવવામાં આવેલ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, સિદ્ધને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે થાય છે. પરતુ કેટલાક આચાર્યોનો એવો પણ મત છે કે, સિદ્ધોને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે રહેતો નથી. પરંતુ જ્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે દર્શનનો ઉપયોગ રહેતો નથી, અને જ્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ રહેતો નથી. આ વિષય ચર્ચાસ્પદ છે. જો કોઈ ચર્ચાસ્પદ વિષયમાં આપણી બુદ્ધિ કામ કરે નહિ તો 'केवलिवाक्य प्रमाण' એમ કહીને સતોષ માનવો જોઈએ. પરંતુ જે વાત શાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટરીતે કહેવામા આવી હોય તે વાતને તો તે જ સ્વરૂપમાં માનવી જોઇએ. સિદ્ધને જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે થાય છે કે નહિ એ સબંધમા શ્રી પન્નવણા સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે:—

केवली णं भंते ! जं समयं जाणइ न तं समयं पासइ,
जं समयं पासइ न तं समयं जाणइ, हंता गोयमा ।

અર્થાત્—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન પૂછયો કે, હે ભગવાન ! કેવલીને જ્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોતો નથી અને જ્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોતો નથી ને ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યું કે, હા ગૌતમ ! એમ જ છે.

શાસ્ત્રનાં આ વચન પ્રમાણથી આપણે એમ માનવું જોઇએ કે, સિદ્ધને જ્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોતો નથી અને જ્યારે જ્ઞાનનો ઉપયોગ હોય છે ત્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોતો નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સિદ્ધ થયા બાદ જ્ઞાન-વિજ્ઞાન નષ્ટ થતું નથી એ બતાવવા માટે જ સિદ્ધની સાથે બુદ્ધ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. હવે સિદ્ધ, બુદ્ધ શબ્દની સાથે 'મુક્ત' આદિ શબ્દનો પ્રયોગ શા માટે કરવામાં આવ્યો છે એ વિષે કેટલોક વિચાર ગઈ કાલે કર્યો હતો આજે પણ તે ઉપર જરા વિશેષ વિચાર કરીએ.

મુક્તિ વિષે પણ કેટલાક લોકોની જૂદી માન્યતા છે. મુક્તિ વિષે જે વિપરીત અર્થ કરવામાં આવે છે તે વિપરીત અર્થના પ્રભાવથી પોતાનાં કથનને બચાવવા માટે જ સિદ્ધ, બુદ્ધની સાથે 'મુક્ત' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

જે પ્રમાણે મનુષ્યનું જીવન કેવળ મોટા હથિયારથી જ નહિ, પરંતુ સામાન્ય સુઇથી પણ નષ્ટ થઈ શકે છે. તે જ પ્રમાણે સામાન્ય વાતની ભિન્નતાથી સિદ્ધાન્તમાં પણ અંતર પડી જાય છે અને સિદ્ધાન્તનું ખંડન થઈ શકે છે. જ્યારે કેટલાક લોકો શબ્દનો અર્થ કોઈ જુદો જ કરે છે અથવા ઊલટો અર્થ કરે છે, ત્યારે વિપરીત અર્થનું નિવારણ કરી સાચો અર્થ બતાવવો એ જ્ઞાનીઓની ફરજ થઈ પડે છે. આ કર્તવ્યનું પાલન કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધ અને બુદ્ધ કહેવાની સાથે જ 'મુક્ત' શબ્દનો પણ પ્રયોગ કર્યો છે. કારણ કે કેટલાક લોકોની એવી માન્યતા છે કે, આત્માને કર્મબંધ થતો જ નથી. પરતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત સ્વીકાર્ય નથી. જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે જો કર્મબન્ધ હોય નહિ

તો આત્મા મુક્ત કેવી રીતે થઇ શકે ? આત્મા મુક્ત થાય છે, એટલે આત્મા પહેલા કર્મ-બન્ધથી બધાએલો હોવો જ જોઇએ. આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે જ 'મુક્ત' શબ્દનો પ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે.

આજ પ્રમાણે પરિનિર્વાણને પામવામા અને સિદ્ધ થવામા કોઇ પ્રકારનુ અન્તર નથી પરતુ કેટલાક લોકો નિર્વાણનો અર્થ જુદો કરે છે બૌદ્ધ લોકો નિર્વાણનો અર્થ દીપનિર્વાણ જેવો કરે છે, અર્થાત્ તેઓ એમ કહે છે કે જે પ્રમાણે દીપક બુઝાઇ ગયા બાદ કાઇ રહેતુ નથી તેવુ સિદ્ધનું સ્વરૂપ છે. પરતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત માન્ય નથી એટલા માટે બૌદ્ધના આ કથનને અમાન્ય સિદ્ધ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત શબ્દની સાથે નિર્વાણ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે.

નિર્વાણ શબ્દની પછી શાસ્ત્રકારોએ બધાં દુખોનો અંત કરવા વિષે કહ્યુ છે સિદ્ધ થવું અને બધા દુખોનો અત કરવો એમા તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ કોઇ પ્રકારની ભિન્નતા નથી, પરતુ બીજા લોકોની ખોટી માન્યતાનુ નિવારણ કરવા માટે જ બધાં દુખોનો અંત કરવા વિષે શાસ્ત્રમાં કહેવામા આવ્યુ છે જૈનશાસ્ત્ર કર્મને જ દુખ માને છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમા ગૌતમ સ્વામી અને ભગવાન વચ્ચે આ વિષે પ્રશ્નોત્તર થયો છે કે —

दुक्खी णं भंते ! दुक्खेण पुट्ठे किं अ दुक्खी दुक्खेण पुट्ठे ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! દુખી દુખથી સ્પર્શાય છે કે અદુખી દુખથી સ્પર્શાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યુ કે, દુખી જ દુખથી સ્પર્શાય છે, અદુખી દુ.ખથી સ્પર્શાતો નથી આ પ્રમાણે દુખી જ દુખથી સ્પર્શાય છે અહીં બધા દુખોનો અંત કરવા વિષે જે કહેવામા આવ્યુ છે તેનો ફલિતાર્થ પણ કર્મથી રહિત થવાનો છે બધાં કર્મોને નષ્ટ કરી દેવા એટલે બધાં દુખોનો અત કરવો અત્રે દુખ શબ્દથી કર્મનો અંત સમજવો જોઇએ આ જ માટે ઉપર ભગવતી સૂત્રમા ચોવીસ દડક વિષે જે પ્રશ્નોત્તર કરવામા આવ્યા છે તેમાં પણ એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવો પણ દુખથી સ્પર્શાય છે, કારણ કે તેઓમા હજી કર્મો બાકી છે જેઓમા ભાવકર્મો હોય છે તેઓ જ દુખથી સ્પર્શાય છે અને જેઓમાં ભાવકર્મો બાકી રહેતાં નથી તેઓ દુખથી સ્પર્શાતા નથી.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સિદ્ધ થવાથી આત્મા કર્મરહિત થઇ જાય છે અને બધા દુખોથી મુક્ત થઇ જાય છે. અત્રે એક પ્રશ્ન એ થાય છે કે, કર્મો આત્માને કેવી રીતે લાગે છે ? કર્મો સ્વય જ આત્માને લાગે છે કે ઇશ્વરની પ્રેરણાથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો ઇશ્વરની પ્રેરણાથી જ કર્મો આત્માને લાગે છે એમ માનવામા આવે તો ઇશ્વરના સ્વરૂપમાં અનેક વિકૃતિઓ અને બાધાઓ ઉપસ્થિત થાય છે દાખલા તરીકે, કોઇ એક માણસ નદીમાં ડૂબી રહ્યો હોય અને ત્યા બહાર કાઢનાર કોઇ માણસ ઊભો ઊભો જોઇ રહ્યો હોય, તો શુ તે માણસને દયાળુ કહી શકાય ? જ્યારે આવા માણસને પણ દયાળુ કહી શકાય નહિ, તો પછી જે પરમ દયાળુ કહેવાય છે તે પરમાત્મા જીવોને કર્મબધનથી બાધીને સસારસાગરમા ડૂબાવે ખરો ? વાસ્તવમા ઇશ્વર કર્ત્તા નથી તેમ તે કોઇ જીવને કર્મબધનથી બાધતો નથી ગીતામા પણ કહ્યુ છે કે —

न कर्त्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभु. ।

અર્થાત્—પ્રભુ લોકનો કર્ત્તા નથી અને કર્મોને પેદા પણ કરતો નથી.

અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય છે કે, જો પરમાત્મા (ઇશ્વર) કર્મોને પ્રેરણા કરતો નથી તો પછી આત્માને કર્મો કેવી રીતે લાગે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં હું એક ઉદાહરણ આપી સમજાવુ છુ. માનો કે, એક ઘડો તેલથી ભીંજાએલો છે, બીજો ઘડો પાણીથી ભીંજાએલો છે, અને ત્રીજો ઘડો તદ્દન કોરો છે. રજને એ જ્ઞાન હોતુ નથી કે હું કોને કેવી રીતે ચોંટું? પરતુ જે ઘડો તેલથી ભીંજાએલો હશે તે ઘડાને રજ વધારે ચોંટશે. જે ઘડો પાણીથી ભીંજાએલો છે તે ઘડાને રજ ચોંટશે તો ખરી, પણ તેલના ઘડા જેટલી વધારે ચોંટશે નહિ અને કોરા ઘડા ઉપર પણ રજ તો પડશે, પરતુ જે પ્રમાણે પવનદ્વારા રજ પડશે તે જ પ્રમાણે પવનદ્વારા રજ ઉડી જશે. આ જ પ્રમાણે કર્મરજ ચૌદ રાજુલોકમાં વ્યાપ્ત છે, પરતુ ભાવકર્મમા જેટલી ચીકાશ હોય છે તેટલી ચીકાશથી કર્મો આત્માને ચોંટે છે. જો ભાવકર્મમાં વધારે ચીકાશ હશે તો કર્મો વધારે ચોંટશે અને જો ઓછી ચીકાશ હશે તો કર્મવર્ગણા ઓછી ચોંટશે. જો આત્મા કોરા ઘડાની માફક ભાવ-કર્મની ચીકાશથી રહિત હશે અર્થાત્ તેનામાં રાગદ્વેષ નહિ હોય તો કર્મો પણ ચોંટશે નહિ.

હવે અત્રે પ્રશ્ન એ થાય છે કે, જ્યારે કર્મની વ્યવસ્થા આ પ્રમાણે છે તો પછી કર્મને ઉદયમાં આવવાનુ અને સુખ તથા દુ.ખ રૂપે પરિણત થવાનું જ્ઞાન કેવી રીતે થઇ શકે? અર્થાત્ કર્મો જડરૂપ હોવાથી સુખદુ.ખરૂપે કેવી રીતે પરિણત થઇ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે શુ દવાને એવુ જ્ઞાન હોય છે કે, હું પેટમાં જઇને આ પ્રમાણે શરીરમાં ફેરફાર કરીશ? અથવા દૂધને એવુ જ્ઞાન હોય છે કે, હુ પેટમાં જઇને આ પ્રમાણે રસભાગ અને ખલભાગમાં પરિણત થઇ જઇશ? આમ છતાં પેટમાં ગયા બાદ દવા કે દૂધ પોતાનો ગુણ બતાવે છે કે નહિ? કોઇ ભૂખ્યા માણસને દૂધ પીવડાવવામાં આવે તો દૂધ પીતાંજ તેની આંખોમાં કેવુ તેજ આવી જાય છે! દૂધ કે દવાને તો આ વાતનુ ભાન કે જ્ઞાન હોતું નથી પરતુ તેનામાં શક્તિ અવશ્ય છે. આજ પ્રમાણે કર્મને એવુ જ્ઞાન હોતુ નથી કે, મારામા કેવી શક્તિ છે. પરતુ જ્યારે કર્મો આત્માને લાગે છે ત્યારે કર્મો પોતાનાં ગુણો તો બતાવે જ છે. આત્માને લાગેલા કર્મોની ચીકાશ પ્રમાણે કર્મો ઉદયમાં આવીને સુખ કે દુ ખ આપે છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, દુ ખી જ દુ ખથી સ્પર્શાય છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, આત્માને કર્મબન્ધ થતો નથી, પરતુ જૈનશાસ્ત્રને આ વાત માન્ય નથી. એટલા જ માટે આ પ્રકારના કથનનુ ખડન કરવા માટે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત તથા પરિનિર્વાણ થવાની સાથે જ બધા દુ ખોનો અત કરવાનુ કહેવામાં આવ્યુ છે

કેટલાક લોકો દુ ખનો અંત કરવાનો અર્થ, બેડી કાપવાની સાથે જ પગને કાપી નાખવો એવા ભાવાર્થમા કરે છે; અર્થાત્ તે લોકોનુ એવુ કહેવુ છે કે, દુ.ખ નષ્ટ થવાની સાથે જ આત્મા પણ નષ્ટ થઇ જાય છે પરતુ આ વાત ખોટી છે. આત્મા તો દુઃખનો અત કરી સુખનિધાન બની જાય છે, પરતુ નષ્ટ થતો નથી.

ભગવાને એમ કહ્યું છે કે, વ્યવદાનથી આત્મા અક્રિયા–અવસ્થાને પામે છે અને પરિણામે સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઇ પરિનિર્વાણુને પામે છે અને બધા દુ ખોનો અંત કરે છે. ભગવાનના આ કથનને હૃદયમા ઉતારીને આપણે આપણી સ્થિતિનો વિચાર કરવો જોઇએ.

જો આપણે કર્મરહિત થઇ ગયા હોત તો તો આપણા માટે કોઇ પ્રકારના ઉપદેશની આવશ્યકતા જ રહેત નહિ પરંતુ આપણે હજી અપૂર્ણ છીએ અને એટલાજ માટે આપણને ઉપદેશ સાભળવાની-સમજવાની આવશ્યકતા છે. શ્રી આચારાગ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, પૂર્ણતાને પામેલ વ્યક્તિને ઉપદેશ સાભળવાની આવશ્યકતા હોતી નથી, પરંતુ અપૂર્ણ વ્યક્તિને જ ઉપદેશ સાભળવાની આવશ્યકતા રહે છે આપણે હજી અપૂર્ણ છીએ એટલા માટે આપણે ઉપદેશ સાભળીને શુ કરવુ જોઇએ, તેનો ઊંડો વિચાર કરવો આવશ્યક છે. જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની રીતિ-નીતિમાં ઘણોજ ભેદ હોય છે. આ વાત સામાન્ય ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવુ છુ માનો કે, કોઈ વૃક્ષ ઉપર એક બાજુ વાદરો બેઠો છે અને બીજી બાજુ એક પક્ષી બેઠેલ છે એટલામા ખૂબ પવન ચાલવાથી તે વૃક્ષ તૂટીને નીચે પડી ગયુ. આવી દશામા દુ ખ કોને થશે? વાદરાને દુ ખ થશે કે પક્ષીને? પક્ષી તો પોતાની પાખોના બળ વડે ઊચે ઉડી જશે, પરતુ વાંદરો તો તેજ વૃક્ષ નીચે કચડાઈ જશે આ જ વાત જ્ઞાની અને અજ્ઞાની લોકોને લાગુ પડે છે આ સસારરૂપી વૃક્ષ ઉપર તો જ્ઞાની અજ્ઞાની બન્ને પ્રકારનાં લોકો બેઠેલા છે પરતુ સસારવૃક્ષ નીચે પડશે ત્યારે જ્ઞાની લોકો તો પક્ષીની માફક ઊર્ધ્વગતિ કરશે અને અજ્ઞાની લોકો તેજ સસારવૃક્ષની નીચે દબાઇને દુ ખ પામશે.

આ વાત ઉપરથી આપણે શરીરમા રહેવા છતા કેવી રીતે નિર્લેપ રહી શકીએ એ જ સાર લેવાનો છે. આ શરીર તો એક દિવસે છૂટવાનુ જ છે મરવાનુ તો બધાયને છે પરતુ પક્ષીની માફક ઊર્ધ્વગતિ કરવી એ ઠીક છે, કે વાદરાની માફક પતિત થઇ જવુ એ ઠીક છે, એ વાતનો વિચાર કરો! તમે કહેશો કે, આવા સમયમાં પક્ષીની માફક ઊર્ધ્વગતિ કરવી એ જ યોગ્ય છે પરતુ પક્ષીઓને પાખો તે જ વખતે આવતી નથી પણ પહેલેથી જ તેને પાખો હોય છે અને તેથી જ આવશ્યકતાના સમયે ઊડી શકે છે આ જ પ્રમાણે તમે પણ આવા સમયે આત્માને ઊર્ધ્વગામી કરી શકો તે બાબતનો ઉપાય પહેલેથી વિચારી રાખો. કહેવત પણ છે કે, આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવો શા કામનો? આ જ પ્રમાણે આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટે પહેલેથી જ અભ્યાસ કરો. શાસ્ત્રકારો આપણને મોક્ષનો માર્ગ એટલા જ માટે બતાવે છે કે, આપણે મોક્ષના માર્ગે જવાનો અભ્યાસ પહેલેથી કરી શકીએ શાસ્ત્રમાં કહેલી વાતને હૃદયમા ઊતારી અને તે પ્રમાણે આચરણ કરવાથી જ આત્માનું કલ્યાણ થઇ શકે છે આત્મા જ કર્મરહિત થઇ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઇ પરમાત્મા બની શકે છે. કેટલાક લોકો આત્માને જુદો અને પરમાત્માને જુદો માને છે. પરતુ જ્ઞાનીઓની તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા સમાન જ છે. કર્મબન્ધનથી રહિત થવાથી આ આત્મા જ પરમાત્મા બની જાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, આઠ કર્મોનાં બધનથી જે બધાયેલા છે તે જીવાત્મા છે, અને આઠ કર્મોના પાશથી જે મુક્ત થઇ ગયા છે તે પરમાત્મા છે. શાસ્ત્રના આ કથનાનુસાર આપણો આત્મા પણ આઠ કર્મોથી મુક્ત થઇ સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઇ શકે છે જો આપણે આત્માનું કલ્યાણ કરવા ચાહિએ છીએ તો કર્મબધનમાથી મુક્ત થવાનો આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કર્મબધનના આત્માની પરતત્રતા અને કર્મમુક્તિમા આત્માની સ્વતત્રતા રહેલી છે. એટલા માટે કર્મબધનમાથી આત્માને મુક્ત કરી સ્વતત્ર બનાવવાનો પુરુષાર્થ કરવો જોઇએ. આ જ સમ્યક્ પુરુષાર્થ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૫ રવિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવ તણા દેવ કે;
તરણ તારણ પ્રભુ મો ભણી, ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવ કે.
શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી મુનિસુવ્રતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

નાશ બરાબર થયો નથી હવે શાસ્ત્રમા સુખસાતાના બોલ વિષે ગૌતમસ્વામીએ ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે –

બોલ ઓગણત્રીસમો

(२९) सुहसाएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભદન્ત ! સુખસાતાથી જીવને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરતાં પહેલા સુખસાતાના અર્થ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે

सुहसाएण-આ પાઠનો એક અર્થ તો સુખસાતા થાય છે અને બીજો અર્થ પ્રાકૃત-વ્યાકરણના નિયમાનુસાર યકારનો લોપ ન કરવાથી સુખશય્યા પણ થાય છે અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, સુખ–શાન્તિ તો બધા લોકો ચાહે છે, અને સયમથી પણ જ્યારે સુખ–શાન્તિની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે સયમને માટે કયા પ્રકારની સુખ–શાન્તિનો ત્યાગ કરવો પડે છે અને સયમમાં કયા પ્રકારની સુખ–સાતા મળે છે? અત્રે કેવા પ્રકારની સુખ–સાતાનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે એ આપણે જોવાનુ છે.

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ૨૯ મા બોલમા અર્થાત્ સુખ–સાતાના બોલમા કાલક્રમથી પાઠાન્તર થઇ ગયો છે. આ સબધમા ટીકાકાર કહે છે કે, સુખસાતા–સુખસાયા શબ્દમાંથી યકારનો લોપ કરવામા ન આવે તો સુખશય્યા શબ્દ બને છે સુખશય્યાનો અર્થ સુખથી સૂવુ એવો થાય છે સુખશય્યાના પણ ચાર ભેદ કરવામા આવેલ છે. શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રના ચોથા સ્થાનમા ભગવાને કહ્યુ છે કે, હે ગૌતમ ! સુખશય્યાના મે ચાર ભેદ કર્યા છે.

પહેલો ભેદ મુડ થઈને નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન પ્રતિ નિ સદેહ રહેવાનો છે જે મુડ થઇને નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન પ્રતિ નિ સદિગ્ધ રહે છે તે સુખ–શય્યા ઉપર શયન કરનારો છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સર્વપ્રથમ કષાયનુ મુડન કરવુ જોઇએ અને પછી શિરો-મુડન કરવુ જોઇએ. જો કષાયનુ મુડન બરાબર કરવામા આવ્યુ હોય તો પછી શિરોમુડન કરવામા ન આવે તો પણ કાંઈ વાંધો નથી આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને પૂછવુ જોઇએ કે, કષાયનુ મુડન થયુ છે કે નહિ તે વાતની ખાત્રી શી રીતે થઇ શકે? કારણ કે કષાયનુ મુંડન થવુ એ અન્તરગ ભાવ–વસ્તુ છે. આ ભાવ વાતને વ્યવહારમા કેવી રીતે જાણી શકાય? એટલા માટે અહીં મુડ થવાનો સબધ શિરોમુડન કરવા સાથે જ છે.

સર્વપ્રથમ વ્યવહાર સાધવામા આવે છે અને ત્યારબાદ નિશ્ચય સાધવામા આવે છે. તમે લોકો આ વાતને તમારા વ્યાવહારિક કામમા તો ભૂલી જતા નથી, પરંતુ ધર્મના કામમાં વ્યવહારને પડતો મૂકી નિશ્ચયને જ પ્રધાનપદ આપો છો આમ કરવુ તે એક રીતે ધર્મનુ સ્વરૂપ ભૂલી જવા સમાન છે છદ્મસ્થને માટે તો વ્યવહાર જ જાણવા યોગ્ય છે. નિશ્ચય તો જ્ઞાની લોકો જ જાણે છે એટલા માટે એકદમ નિશ્ચયને પકડી બેસો નહિ, પરતુ પહેલા વ્યવહારની રક્ષા કરો

માનો કે, કોઇ માણસમા સાધુતાના બધા ગુણો રહેલા છે પરતુ તેનુ લિંગ સાધુનું નથી. તો શું તમે તે માણસને સાધુ માનીને વદન કરશો? તે માણસનો વેશ સાધુનો ન

હોવાથી તમે તેને વંદન નહિ કરો. વ્યવહારમા વેશથી જ સાધુ ઓળખી શકાય છે. શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે, अशुच्चा केवली અર્થાત્ જેને કેવલજ્ઞાન તો થયું છે, પણ તે કેવલજ્ઞાન અન્તરંગ છે અને બાહ્ય લિંગ બદલ્યુ નથી, અથવા અવસર ન હોવાને કારણે લિંગ બદલી શકાયુ નથી, એવા કેવલીને શ્રાવક વંદન કરવા જતો નથી. કારણ કે જે ભાવ વાત છે તેને તે શ્રાવક જાણતો નથી. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રમાં પણ વ્યવહારની રક્ષા પહેલા કરવામા આવી છે. પરંતુ આજકાલ અનેક લોકો નિશ્ચયના નામે વ્યવહારનો ઉચ્છેદ કરે છે. તમે લોકો કયાંય પત્ર લખો છો ત્યાં સાધુઓ વિષે એમ લખો છો કે, મોરબીમાં દશ ઠાણા બીરાજે છે. પરંતુ તમને શું એ વાતની ખાત્રી છે કે બધા સાધુઓમાં ભાવ સાધુતા છે. તમને એ વાતની ખબર નથી, છતાં વ્યવહાર જોઇને તમે બધાને સાધુ માનો જ છો. આ પ્રમાણે જે વ્યવહારમાં સાધુતાનું લિંગ ધારણ કરે છે તેને જ સાધુ માનવામાં આવે છે, અને સાધુતાના ગુણો હોવા છતાં જે ગૃહસ્થનો વેશ ધારણ કરે છે તેને ગૃહસ્થ જ માનવામાં આવે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, મુંડ થવાનો અર્થ શિરોમુંડન કરવાનો છે. ભગવાન કહે છે કે, જે મુંડ થઇને નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન પ્રતિ નિઃશંક રહે છે તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરે છે.

મુંડ થવા છતાં પણ કેટલાક લોકો નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન પ્રતિ શંકાશીલ રહે છે. ભગવાનના કથનાનુસાર શિરોમુંડન કરનાર આવો સાધુ પણ દુઃખશય્યા ઉપર સૂનારો હોય છે. મુંડ થઈને જે સાધુ નિર્ગ્રન્થ–પ્રવચન પ્રતિ સંદેહરહિત રહે છે તે જ સાચો સાધુ છે અને તે જ સુખશય્યા ઉપર શયન કરનારો છે.

બીજી સુખશય્યા એ છે કે, મુંડ થઈને સ્વલાભમાં જ આનંદ માનવો અને પરલાભની અપેક્ષા ન રાખવી. જે વ્યક્તિ બીજાના લાભના આધારે આનંદ માને છે તે દુઃખશય્યા ઉપર સૂનારો છે એમ કહેવાય. આજે તમારા લોકોમાં જે દુઃખ જોવામાં આવે છે તે દુઃખ ક્યાથી આવ્યું છે તેનો વિચાર કરો. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યુ છે કે—सर्व आत्मवश सुख અર્થાત્–સ્વાધીનતામાં જ સુખ છે. તમે પણ એ કહેવત સાભળી હશે કે, 'પરાધીન સપને હુ સુખ નાહીં' અર્થાત્ પરાધીનને સ્વપ્નમાં પણ સુખ હોતુ નથી.

નીતિકારોનુ આ કથન જાણતા હોવા છતાં આજે તમે લોકો પરાધીનતાની બેડીમાં જકડાએલા છો તમે પોતે જ પરાધીનતાને બોલાવી છે અને તેથી આજે વધારે દુઃખ પ્રવર્તતુ જોવામા આવે છે. તમારામાં અત્યારે એટલી બધી પરાધીનતા આવી ગઈ છે કે, તમને સ્વાધીનતાનો વિચાર સરખો પણ આવતો નથી. પણ એક વાત હમેશાં ધ્યાનમાં રાખજો કે, સાચુ સુખ હમેશા સ્વાધીનતામા જ રહેલુ છે. પરાધીનતામાં સુખ નહિ પણ દુઃખ જ છે એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, જે માણસ સ્વલાભમાં જ આનંદ માને છે, બીજાના લાભની અપેક્ષા રાખતો નથી, તે જ માણસ સુખશય્યા ઉપર શયન કરનારો છે.

જે માણસ ભોજન તો ખાય છે પરંતુ ભોજન બનાવવાનુ જાણતો નથી તે માણસ સુખશય્યા ઉપર સૂનારો છે કે દુઃખશય્યા ઉપર સૂનારો છે તેનો તમે વિચાર કરો. હું [illegible] કેટલાક ભાઈઓ સાથે મંગલેશ્વર ગયો હતો. અમે જેટલા જણા ગયા હતા

તેટલામા કેવળ એકજ માણસ રસોઈ બનાવવાનુ જાણતો હતો બીજા કોઈ રસોઈ બનાવવાનું જાણતા ન હતા. તે જાણકાર માણસે રસોઈ બનાવી અને અમે બધાએ ખાધી પાછા ફરતી વખતે અમારામાના એક છોકરાએ તેની માતાને કહ્યુ કે, હવે આપણે જ્યારે બહાર જવાનુ થાય ત્યારે તે રસોઈ બનાવનાર માણસને સાથે લઈ જવો જોઈએ. આ સાભળી માતાએ જવાબ આપ્યો કે, તે રસોઈ કરનાર માણસ કાઈ તારા બાપનો નોકર નથી કે તારી સાથે આવશે ? આ પ્રમાણે જે માણસ પરાધીન રહે છે તે માણસને કષ્ટો સહેવાં પડે છે અને આવા કટુ વચનો પણ સાભળવા પડે છે એટલા જ માટે ભગવાને જગજ્જીવોને સબોધીને કહ્યુ છે કે, પરાધીનતામા દુઃખ છે અને સ્વાધીનતામા સુખ છે, સુખશય્યા ઉપર સૂવુ એ સારુ છે અને દુઃખશય્યા ઉપર સૂવુ એ દુઃખદાયક છે.

તમે લોકો જે ચીજોનો ઉપયોગ કરો છો અને જે ચીજને કારણે તમે અભિમાન કરો છો તે ચીજોમાની કોઈ ચીજને તમે બનાવી શકો છો ? જો બનાવી શકતા નથી તો એ તમારી સ્વાધીનતા છે કે પરાધીનતા તેનો વિચાર કરો સિદ્ધાન્તમા કહ્યુ છે કે, રાજકુમાર હોય કે શેઠકુમાર હોય પણ પ્રત્યેક કુમારે ૭૨ કળા શીખવી આવશ્યક છે ૭૨ કળામાં જીવનપર્યંતની બધી આવશ્યકતાઓને પૂરી પાડનાર ચીજો બનાવવાની અને તે ચીજોનો ઉપયોગ કરવાની કળાનો સમાવેશ થઈ જાય છે. આ ૭૨ કળા શીખી લેવાથી જીવન પરાધીન નહિ પણ સ્વાધીન—સ્વતત્ર બની જાય છે. આજે લોકો પરાવલબી—પરાધીન હોવા છતા અભિમાન કરે છે એ જ આશ્ચર્યનો અને દુઃખનો વિષય છે જીવનને સ્વતત્ર બનાવવા માટે કલાનુ સંપાદન કરવુ આવશ્યક છે

શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમાં મેઘકુમારના અધ્યયનમા ૭૨ કલાનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે. તે ૭૨ કલામા એક કલા અન્નવિધિની છે આ અન્નવિધિ કલામા અન્ન કેવી રીતે પેદા કરવુ, કેવી રીતે અન્નને સુરક્ષિત રાખવુ અને કેવી રીતે અન્નને પકાવીને ખાવુ વગેરેનુ કલાશિક્ષણ આવી જાય છે, અર્થાત્ કૃષિકર્મની સાથે જ કૃષિદ્વારા ઉત્પન્ન થએલ વસ્તુની રક્ષા અને તેના ઉપયોગની વિધિ પણ માલુમ પડે છે આ કલાના પણ શાસ્ત્રમા ત્રણ ભેદ પાડવામા આવ્યા છે. સર્વપ્રથમ કલાને સૂત્રથી જાણવી જોઈએ, પછી જાણેલી કળાને અર્થથી સમજવી જોઈએ, અને અન્તે જાણેલી અને સમજેલી કળાને કર્મથી કાર્યમા પરિણત કરવી જોઈએ

જો કોઈ માણસ, કોઈ કળાને સૂત્રથી તો જાણે છે પરતુ અર્થથી તેને સમજતો નથી અને કર્મથી તેને આચરણમાં ઉતારતો નથી તો તે માણસ કલાસંપાદનમા હજી અપૂર્ણ છે એમ સમજવુ જોઈએ પૂર્ણ કળાકુશળ માણસ તો તેજ કહી શકાય કે જે માણસ સૂત્રથી, અર્થથી અને કર્મથી કળાનુ સંપાદન કરતો હોય અન્નવિધિની માફક વસ્ત્રવિધિ, ગૃહવિધિ વગેરેની પણ કળા છે જે માણસ આ ૭૨ કળાઓનુ સંપાદન કરતો હતો તેજ માણસ પહેલા 'કળાકુશળ' કહેવાતો હતો આજે તો કળા પ્રાય નષ્ટ થવા પામી છે આજે લોકો તૈયાર ચીજ લઈને પરાધીન બની ગયા છે છતા તૈયાર ચીજ લેવામા પોતાને સ્વાધીન અને નિષ્પાપ માને છે, પરન્તુ સિદ્ધાન્ત તો કહે છે કે, પરાવલબી—પરાધીન રહેનાર દુઃખશય્યા ઉપર સૂનારો છે અને સ્વાવલબી—સ્વાધીન રહેનાર સુખશય્યા ઉપર સૂનારો છે. તમે લોકો સુદર મકાનમા રહો છો, મિષ્ટ ભોજન કરો છો અને પોતાને સુખી માનો છો, પરન્તુ તમે

લોકો તે બીજાના પરાધીન હોવાથી શાસ્ત્રકારો તો તમને દુ ખશય્યા ઉપર સૂનારા જ કહે છે. કોઈક જ એવો ભીલ હશે કે જે પોતાને રહેવાની ઝુપડી બનાવવાનું જાણતો ન હોય? પરતુ તમે લોકો જે મકાનમાં રહો છો તે મકાન તમે બનાવી શકો છો? જો નહિ તો તમે સ્વાધીન છો કે પરાધીન? વાસ્તવમાં સ્વાધીન માણસ જ સુખી છે અને પરાધીન માણસ જ દુ ખી છે આ વાતને દૃષ્ટિમા રાખીને જ યુધિષ્ઠિરના મહેલ કરતાં વ્યાસની ઝુપડી શ્રેષ્ઠ ગણવામા આવેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સ્વલાભમાં આનંદ માનવો અને પરલાભની આશા ન કરવી એ જ સાધુને માટે સુખશય્યા છે. સુખશય્યા ઉપર શયન કરવાથી મન અવ્યાકુલ બને છે જે માણસ પરાધીન–પરતત્ર હોતો નથી તે જ માણસનુ મન અવ્યાકુલ હોય છે. પરતુ તમે લોકો પરતત્ર છો અને તમારું મન પણ વ્યાકુલ રહે છે છતાં પોતાને સુખી માની રહ્યા છો એ આશ્ચર્યકારક બીના છે. મન વ્યાકુલ બનાવવા ન દેવુ એમાં જ સાચુ સુખ છે. બાહ્ય પદાર્થોમા સુખ નથી. આ કથનનો સાર એ જ છે કે, મનની અવ્યાકુલતા જ સુખશય્યા છે અને મનની વ્યાકુલતા જ દુ ખશય્યા છે. સુદર મહેલમાં રહેવા છતાં અને મિષ્ટ ભોજન ખાવા છતાં મન વ્યાકુલ હોવાને કારણે દુ ખ પેદા થાય છે. આથી વિપરીત ઘાસની ઝુપડીમાં રહેવા છતાં અને લૂખુસૂકુ ભોજન ખાવા છતાં મન અવ્યાકુલ રહેવાને કારણે સુખ પેદા થાય છે. મનની વ્યાકુલતાથી દુ:ખ પેદા થાય છે અને મનની અવ્યાકુલતાથી સુખ પેદા થાય છે આ વાતનુ સમર્થન કરતાં સિદ્ધાન્તમા કહેવામાં આવ્યુ છે કે:—

तं संथारं निसन्नो मुणिवरो नट्ठ रागविम्मोहो ।
पावइ जं मुत्तिसुहं कुतो तं चक्कवट्टिओ ॥

અર્થાત્–ઘાસની પથારી ઉપર શયન કરનાર, રાગદ્વેષ મોહાદિને નષ્ટ કરનાર મુનિવર જે આનદ સુખ ભોગવે છે તે આનદસુખ ચક્રવર્તીને પણ ક્યાંથી હોય!

બાહ્ય વૈભવ ગમે તેવો હોય પણ જો મન વ્યાકુલ રહેતુ હોય તો દુ ખ છે એમ સમજવુ જોઈએ અને બાહ્ય વૈભવ ઓછો હોય અથવા ન હોય પણ જો મન અવ્યાકુલ હોય તો સુખ જ છે એમ સમજવુ જોઈએ. આ કથનાનુસાર જે સાધુ પરાધીન છે અને જેનુ મન વ્યાકુલ રહે છે એ દુ:ખી છે અને જે સાધુ સ્વાધીન છે, જે પોતાનું કામ પોતાની મેળે કરી લે છે અને જેનુ મન અવ્યાકુલ રહે છે તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરનાર છે અર્થાત સુખી છે પહેલાના લોકો એવા હતા કે, તેઓ પ્રાણ આપવાનો તો સ્વીકાર કરી લેતા હતા પરતુ પરતત્રતાનો સ્વીકાર કદાપિ કરતા નહિ પણ સસાર પરિવર્તનશીલ છે એટલા માટે હવે એવો ક્રમ બદલાઈ ગયેલો જોવામા આવે છે અને લોકો પરતત્રતામાં જ જાણે આનદ માનતા હોય એમ જણાય છે.

ત્રીજી સુખશય્યા બતાવતા ભગવાન કહે છે કે, વિષયોનુ ધ્યાન પણ ન કરવુ વિષયોનો સેવન કે ભોગ કરવો એ વાત તો દૂર રહી પરતુ વિષયોનું ધ્યાન પણ ન ધરવુ એ ત્રીજા પ્રકારની સુખશય્યા છે.

ચોથી સુખશય્યા એ છે કે, ગમે તેવી આપત્તિ આવી પડે તો પણ આપત્તિના સમયે સહિષ્ણુતાપૂર્વક કષ્ટ સહન કરવુ અને પ્રસન્નચિત્ત રહેવુ દુ:ખ માથે પડે ત્યારે એમ વિચારવું કે, જો હુ આ દુ:ખોને પ્રસન્નતાપૂર્વક સહન કરીશ તો તો મને નિર્જરા થશે અને જો દુ:ખપૂર્વક સહન કરીશ તો મને કર્મબંધ થશે અનેક મહાત્માઓ તો કર્મોની ઉદીરણા કરીને દુ:ખોને સમતાપૂર્વક સહન કરે છે, તો પછી મારી ઉપર આવી પડેલી આપત્તિથી મારે શા માટે ગભરાઇ જવુ જોઇએ? જે દુ:ખો આવ્યા છે તે ક્યાં વિના તો આવ્યા નથી. મે દુ:ખોને જન્મ આપ્યો છે ત્યારે જ આવ્યાં છે ને હવે ત્યારે આ દુ:ખો માથે આવી પડ્યા છે તો મારે તે દુ:ખોને સમતાપૂર્વક અને ધૈર્યપૂર્વક સહેવ જ જોઇએ. જે કોઈ ધૈર્યપૂર્વક દુ:ખોને સહન કરે છે તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરનાર છે એમ સમજવુ જોઈએ.

સુખસાતાના પાઠાન્તર વિષે અત્રે વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. સૂત્રમા આવેલા 'સુખસાયા' શબ્દના સુખસાતા અને સુખશય્યા એમ બન્ને અર્થો કરવામાં આવે છે. સુખશય્યાના ચાર ભેદ પાડી જે આગળ વિવેચન કરવામા આવેલ છે તેનો સાર માત્ર એજ છે કે, સુખ બહારના પદાર્થોમા નહિ પણ અંદર જ છે સુખ સ્વાધીનતામા છે, પરાધીનતામાં નથી. પરાધીનતા જેટલી વધે છે તેટલુ દુ:ખ પણ વધવા પામે છે આથી વિપરીત, જે જેટલો સ્વાધીન હોય છે તેટલો તે સુખી છે. તમે લોકો એમ કહો તો છો કે, પરતંત્રતામા દુ:ખ છે અને સ્વતંત્રતામાં સુખ છે, પરતુ વ્યવહારમા આ વાતને તમે ભૂલી જાઓ છો પરતંત્ર રહેવુ એ બાલદશા છે જે લોકો તમારા સાચા હિતૈષી હશે તે લોકો તો તમને આ બાલદશામાથી બહાર કાઢવાનો જ પ્રયત્ન કરશે જો તમે બાલદશાને દૂર કરવા ચાહતા હો તો સ્વાધીન બનવાનો પ્રયત્ન કરો તમે લોકો મોટરમા તો બેસો છો પણ મોટર બનાવતા કે ચલાવતાં તમે જાણતા નથી ડ્રાયવર મોટર ચલાવે છે પણ જો તે કોઈ વખતે ખાડામા પાડી દે તો? આ પ્રમાણે આવી વાતોને ધ્યાનમા રાખી પરાધીનતાને દૂર કરી સ્વતંત્ર બનો. આખરે સ્વતંત્ર બનવામા જ સુખ છે કદાચ તમે એમ કહો કે, તૈયાર થયેલ ચીજ લેવામા તેમજ વાપરવામા પાપ લાગતુ નથી એટલા માટે પોતાના હાથે કોઈ ચીજ બનાવવા કરતા તૈયાર કરેલી ચીજ લેવી એ જ ઠીક છે. તો આ પ્રશ્નના ઉત્તરરૂપે શ્રાવકોનુ વર્ણન કરતાં શાસ્ત્રમાં કહેવામા આવ્યુ છે કે—

धम्मिया धम्मियाणन्दा धम्मोवएसगा धम्मेण च वित्तिं कप्पमाणे विहरइ।

અર્થાત્—શ્રાવક ધર્મી હોય છે ધર્મમા આનંદ માનનાર હોય છે, ધર્મનો ઉપદેશ આપનાર હોય છે અને ધર્મપૂર્વક આજીવિકા કરતા વિચરે છે હવે અત્રે જરા વિચાર કરો કે, ધર્મપૂર્વક આજીવિકા કરવાનો અર્થ શો છે? શુ શ્રાવકો ભિક્ષાચરી કરે છે? શ્રાવકો જ્યાસુધી અગ્યાર પડિમાધારી બનતા નથી ત્યા સુધી ભિક્ષા કરી શકતા નથી ભિક્ષાના ત્રણ પ્રકાર છે પહેલી સર્વસંપત્તિકરી ભિક્ષા છે બીજી વૃત્તિભિક્ષા છે અને ત્રીજી પૌરુષઘ્ની ભિક્ષા છે

પહેલી સર્વસંપત્તિકારી ભિક્ષા છે જે મહાત્મા સંયમનુ પાલન કરે છે અને કેવળ સંયમની રક્ષા અર્થે શરીરનો નિર્વાહ કરવા પૂરતી ભિક્ષા લે છે તે ભિક્ષા સર્વસંપત્તિકરી

ભિક્ષા કહેવાય છે. સાધુઓને શરીર નષ્ટ કરવાની ભગવાનની આજ્ઞા નથી પરતુ સાધુઓ કેવળ શરીર–નિર્વાહ માટે અને ધર્માચરણ કરવા માટે જ ભિક્ષા લે છે. આ ભિક્ષા સર્વસંપત્તિકારી હોય છે જે ભિક્ષુ સાધુપણાનુ બરાબર પાલન કરતો નથી તેને ભિક્ષા માંગવાનો અધિકાર નથી. જે ભિક્ષુ નિરારભી અને નિષ્પરિગ્રહી રહીને સાધુતાનું બરાબર પાલન કરે છે તેમને જ ભિક્ષા માંગવાનો અધિકાર છે, પરતુ જે ભિક્ષુ સાધુતાનુ પાલન કરતો નથી અને કેવળ પેટપૂર્તિ કરવા માટે ભિક્ષા માંગે છે તેને શાસ્ત્રમાં ‘ ગામપિડોલિયા ’ કહેવામાં આવેલ છે.

કેટલાક લોકો સાધુતાનુ પાલન નહિ કરતાં કેવળ પેટપૂર્તિ કરવા માટે સાધુ બને છે. આવા પેટભરા સાધુઓ સમાજને માટે ભારરૂપ છે. ભારતમાં આવા સાધુઓ લગભગ બાવન લાખ છે આ બાવન લાખ સાધુઓનો કેટલો બધો ખર્ચ ભારતને વહન કરવો પડે છે! લોકો પાસેથી ભિક્ષા માંગીને ખાવું અને સાધુતાનું પાલન ન કરવુ એ બહુજ ખરાબ છે. કેટલાક લોકો આવા પેટભરા સાધુને પણ ગુરુબુદ્ધિએ માને છે. આ પણ વિષમકાલનો પ્રભાવ જ છે. વિષમકાલ કેવો હોય છે એ બતાવતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, વિષમકાલમાં અસાધુઓ પૂજાય છે અને સાધુઓ પૂજાતા નથી પરતુ જે લોકો પોતાના આત્માનું કલ્યાણ કરવા ચાહતા હશે તેઓ તો સાધુતાનું બરાબર પાલન કરનાર સાધુની જ પૂજા કરશે અને તેને જ ગુરુ તરીકે માન આપશે.

બીજી વૃત્તિભિક્ષા છે. લૂલા, લગડા કે અપગ લોકો જે ભિક્ષા માંગે છે તેની ભિક્ષા ‘ વૃત્તિભિક્ષા ’ કહેવાય છે. આ વૃત્તિભિક્ષાની નિંદા કરવામાં આવી નથી તેમ પ્રશસા પણ કરવામા આવી નથી. દયાળુ લોકો દયા કરીને આપે છે અને દયાવૃત્તિને કોઈએ ખરાબ કહેલ નથી.

ત્રીજી ભિક્ષા પૌરુષધ્ની છે. જે લોકો હષ્ટપુષ્ટ છે અને જેઓ મહેનત કરીને કમાઈ શકે છે છતા મહેનત મજૂરી ન કરતાં કેવળ ભીખ માંગીને ખાય છે તેની ભિક્ષા પૌરુષધ્ની છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રાવકોને ધર્મપૂર્વક આજીવિકા કરનાર કહેવામાં આવેલ છે ગૃહસ્થ શ્રાવક ભિક્ષા માગીને ખાતા નથી પણ પોતાની ધર્મપૂર્વક આજીવિકા કરે છે. શ્રાવકોની આજીવિકા ન્યાયોપાર્જિત કરવામાં આવતી હતી અને તેઓ સ્વતન્ત્રતાપૂર્વક જીવન વ્યતીત કરતા હતા તે વખતના શ્રાવકો સ્વાવલબી હતા તમે પણ તમારા પૂર્વજ શ્રાવકોને પગલે ચાલી સ્વાવલબી બનવાનો પ્રયત્ન કરો. કારણ કે સ્વાવલબનમાં સુખ છે અને પરાવલબનમા દુ ખ છે.

સસારમા સુખશય્યા તો બધા લોકો ચાહે છે પરતુ આમ હોવા છતાં લોકો સુખના નામે દુ:ખશય્યાને અપનાવી રહ્યા છે અને દુ ખશય્યાને નામે સુખશય્યા છોડી રહ્યા છે. પરતુ ભગવાને કહ્યુ છે કે જે સ્વાધીન છે અને જેનુ મન નિરાકુલ છે તે જ સુખશય્યા ઉપર સૂઈ શકે છે. મનને નિરાકુલ બનાવી દેવાથી વ્યાવહારિક લાભ પણ થાય છે અને આધ્યાત્મિક લાભ પણ થાય છે. પરાધીન માણસનુ મન હમેશા વ્યાકુલ રહે છે અને એટલા જ માટે પરાધીન માણસ દુ ખશય્યા ઉપર સૂનારો હોય છે. સ્વતન્ત્રતાનો માર્ગ છોડી દઈ

પરતન્ત્રતાની બેડીમાં જકડાવુ એ તો સુખશય્યાનો ત્યાગ કરી દુઃખશય્યા ઉપર શયન કરવા સમાન છે.

એક કહેવત છે કે, "પોતાની ઊંઘે સૂવુ અને પોતાની ઊંઘે જાગવુ." આ કહેવતનો સાર એજ છે કે, એવુ કોઈપણ કામ ન કરવુ કે જેની ચિંતાથી રાત્રે નિદ્રા પણ ન આવે, પરતુ એવુ સત્કાર્ય કરવુ કે જેથી રાત્રે સુખપૂર્વક નિદ્રા આવે આ જ પ્રમાણે સાધુઓને માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, હે સાધુઓ ! તમે લોકો પેટપૂર્તિ કરવા માટે સાધુ થયા નથી પરતુ આત્મોદ્ધાર કરવા માટે, સ્વ-પરનુ કલ્યાણ કરવા માટે સાધુ થયા છો; માટે દુઃખશય્યાનો ત્યાગ કરી સુખશય્યા ઉપર સૂવાનો પ્રયત્ન કરો

સુખશય્યા ઉપર સૂવાનુ તો કહેવામાં આવ્યુ પરતુ સુખશય્યા ઉપર સૂવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? એવો ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે—सुहसाएण अणुस्सुयत्त जणयइ । અર્થાત્-હે ગૌતમ ! સુખશય્યા ઉપર સૂવાથી મનની અવ્યાકુલતા પેદા થાય છે, અર્થાત્ મનમા અનુત્સુકતા પેદા થાય છે.

મનમા અવ્યાકુલતા કેવી રીતે પેદા થાય છે એને માટે ટીકાકાર કહે છે કે, જે કારણોથી મનને આઘાત-વ્યાઘાત કે પ્રત્યાઘાત થાય છે તે કારણોને તજી દેવાથી મનમા નિરાકુલતા કે અનુત્સુકતા પેદા થાય છે. મનમા નિરાકુલતા પેદા થવી એ જ સુખશય્યાનુ પરિણામ છે. જે પ્રમાણે આગને કારણે પાણી ઉકળે છે અને આગ ઉપરથી પાણી ઉતારી લેવાથી પાણી ઉકળતું નથી, તેજ પ્રમાણે જે કારણોથી મનમા ચિન્તા કે વ્યાકુળતા વધવા પામે છે તે કારણોનો ત્યાગ કરી દેવાથી મન નિશ્ચિંત અને નિરાકુલ બની જાય છે મન નિરાકુલ બની જવાથી મનની ચચલતા ઓછી થઈ જાય છે અથવા મટી જાય છે અને પરિણામે આત્માને શાન્તિ મળે છે. જે પુરુષ બીજાની આશા કે અપેક્ષા રાખતો નથી અને દેવસબધી કામભોગની પણ અભિલાષા રાખતો નથી તે પુરુષના હૃદયમા કોઈ પ્રકારની વ્યાકુળતા રહેતી નથી જે મનુષ્ય વિષયસુખોને વિષમય અને તુચ્છ માને છે તે મનુષ્યના મનમા આકુળતા-વ્યાકુળતા રહેવા પામતી નથી

સુખસાતાનો અર્થ વિષયસુખનો ત્યાગ કરવો પણ થાય છે. વિષયસુખની ઇચ્છા ન કરવાથી મન અનુત્સુક બને છે મન અનુત્સુક બનવાથી અર્થાત્ વિષયસુખની ઇચ્છા ન થવાથી હૃદયમા અનુકપા પેદા થાય છે અનુકપાની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામા આવ્યુ છે કે—अनुरूप कम्पन चेष्टन अनुकम्पा । અર્થાત્-બીજાના દુઃખો જોઈને કંપી ઉઠવુ અને બીજાનાં દુઃખોને પોતાના દુઃખો માનવાં એનુ નામ અનુકપા છે આવી અનુકપા વિષયસુખના ઇચ્છુકને પેદા થતી નથી પરતુ વિષયસુખની ઇચ્છા નહિ રાખનારને જ આવી અનુકપા પેદા થાય છે. વિષયસુખનો અભિલાષી તો બીજા લોકો દુઃખી હો કે મરે તેની ચિન્તા નહિ કરતા પોતાના વિષયસુખને પ્રાપ્ત કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે. પરતુ જે માણસ વિષયસુખનો ત્યાગી છે તે માણસના હૃદયમા બીજાને દુઃખી જોઈને અનુકંપા પેદા થાય છે તેનુ હૃદય બીજાનુ દુઃખ જોઈ દયાથી કંપી ઊઠે છે અને તે દયાળુ માણસને દયા કહેવામા આવે છે પરતુ શાસ્ત્ર કહે છે કે હૃદયમાં અનુકંપા-દયા હોવી એ મહત્ત્વનું જ છે. જે પોતાના હિત...

સુખની લાલસા હોતી નથી તે લોકોમાં જ આ સદ્‌ગુણ હોય છે. જે લોકોમાં વિષયસુખ ભોગવવાની લાલસા હોય છે તે લોકોમાં દયા કે અનુકંપા હોતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ કસાઈ બકરાને મારતો હોય તો તે વખતે તમને હૃદયમાં દયા આવે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ તે કસાઇને દયા નહિ આવે, કારણ કે, તેનામાં તે બકરાનુ માંસ ખાવાની લાલસા છે; જો તેનામાં બકરાનું માંસ ખાવાની લાલસા ન હોત તો તેના હૃદયમાં પણ અનુકંપા કે દયા પેદા થાત. અનુકંપા વિષે શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે.—

एवं खु नाणिणो सारं जं न हिंसइ किंचनं।
अहिंसा समयं चेव एतावत्तं वियाणिया ॥ सूयगडांग सूत्र.

ભાવાર્થ—કોઈપણ જીવની હિંસા ન કરવી એજ શાસ્ત્રનો સાર છે. જ્ઞાનીજનો પણ અહિંસાને-અનુકંપાને જ સિદ્ધાન્તનો સાર કહે છે શાસ્ત્ર સાભળવા છતા પણ જે માણસના હૃદયમાં અનુકંપા પેદા થઈ નથી પણ નિર્દય બનીને પોતાના ઘરમાં પણ અનુકંપાનો વ્યવહાર કરતો નથી તે માણસે શાસ્ત્ર સાંભળ્યુ નથી પરંતુ માનો કે તેણે શસ્ત્ર વાપરવાનુ સાંભળ્યું છે.

મેઘકુમારના શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ મુજબ એક સસલાના બચાવની ખાતર હાથી એક પગ ઊંચો કરી વીસ પ્રહર સુધી ઉભો રહ્યો હતો. વીસ પ્રહર બાદ જ્યારે દાવાનળ શાન્ત થયો અને મડલમાં આવેલ જીવો બહાર ચાલ્યા ગયા ત્યારે હાથી પોતાનો પગ નીચે મૂકવા ગયો પણ વીસ પ્રહર સુધી પગ ઊંચો રાખવાને કારણે, ખાલી ચડવાથી તે ભૂમિ ઉપર ઢળી પડયો. નીચે ઢળી પડવા છતાં હાથીએ અનુકંપા વિષે જરાપણ ખોટો વિચાર કર્યો નહિ. તે વખતે તેને એવો પશ્ચાત્તાપ પણ ન થયો કે તે સસલા સાથે મારે શો સંબંધ હતો કે તેને બચાવવા ખાતર મેં પગ ઊંચો રાખીને આટલુ બધુ કષ્ટ સહન કર્યું? ભગવાને કહ્યુ છે કે હે મેઘકુમાર! આ પ્રકારની અનુકંપા રાખવાને કારણે જ તું હાથીના ભવમાથી નીકળીને શ્રેણિક રાજાને ત્યાં જન્મ્યો અને સયમ ધારણ કરી શકયો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે માણસ વિષયસુખ પ્રત્યે નિસ્પૃહ હોય છે તે જ માણસમાં અનુકંપા હોય એમ જોવામાં આવે છે. તમે લોકો જે ઝીણાં, ચીકણાં અને સુવાળાં કપડા પહેરો છો તે કપડામા લગાડવામાં આવેલી ચરબીને માટે કેટલાં બધાં જીવોને મારવામા આવે છે તેનો કોઈ દિવસ વિચાર કરો છો? શા માટે વિચાર કરતા નથી! એટલા માટે કે તે રેશમી સુવાળા કપડા પ્રત્યે તમે નિસ્પૃહ નથી જ્યા સુધી વિષયલાલસા છૂટતી નથી ત્યાસુધી અનુકંપા પેદા થતી નથી બધા જીવો પ્રત્યે આત્મભાવ પેદા થાય છે ત્યારે જ અનુકંપા પેદા થાય છે હૃદયમા અનુકંપા પેદા કરવા માટે પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે—

એસી મતિ હો જાય, દયામય, એસી મતિ હો જાય.
ઔરોં કે સુખકો સુખ સમઝૂ સુખ કા કરું ઉપાય,
અપને દુઃખ સબ સહૂ કિન્તુ પર—દુઃખ સહા ન જાય. દયા

અર્થાત્—હે પ્રભો! મારામા એવી સન્મતિ આવે કે, હુ બીજાનાં દુખોને પોતાના દુખ માનુ અને બીજાના સુખને પોતાના સુખ માનુ આ પ્રકારની સન્મતિ બધા લો

પેદા થાય તો વિશ્વપ્રેમ ફેલાઇ જાય વિશ્વપ્રેમને પેદા કરનાર અનુકંપા છે. અનુકંપાને પેદા કરવા માટે વિષયસુખો પ્રત્યે નિસ્પૃહ બનો જ્યારે તમારા હૃદયમાંથી વિષયસુખની લાલસા દૂર થશે ત્યારે તમારા હૃદયમાં અનુકંપાનાં અંકુરો ફૂટી નીકળશે અને ત્યારે તમે દયાપાત્ર બનવાને બદલે દયામય બની જશો. વિશ્વપ્રેમ પેદા કરવા માટે તમે બીજાના સુખમા સુખ અને બીજાનાં દુઃખમાં દુઃખ માનો તો તેમા સ્વ-પરનુ કલ્યાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૧૦ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

ધન-ધન જનક 'સિદ્ધારથ' રાજા, ધન 'ત્રિસલા' દે માતરે પ્રાણી,
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો 'બર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી.
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા કહેવામાં આવ્યુ છે કે, હે જગજ્જીવો ! તમે જે પ્રમાણે સાંસારિક વ્યવહારને મહત્ત્વ આપો છો તે જ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક અને તાત્ત્વિક વાતને પણ મહત્ત્વ આપો. તમે લોકો વ્યાવહારિક કામોમા જેવી કુશળતા બતાવો છો તેવીજ કુશળતા આધ્યાત્મિક કામોમાં પણ બતાવો જે પ્રમાણે વ્યવહારમા તમે વસ્તુના બાહ્ય ઘાટને મહત્ત્વ ન આપતા મૂળ દ્રવ્યની જ કીમત આંકો છો તે જ પ્રમાણે તમે જીવોની પર્યાય ન જોતાં તેમાં રહેલા જીવત્વને જુઓ વ્યવહારમા જેમ તમે સોનાનાં ઘરેણાના ઘાટની કીમત આંકતા નથી પણ સોનાની જ કીંમત આંકો છો તે જ પ્રમાણે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ તમે એવો વિચાર કરો કે, સસારમા જે ચરાચર જીવો છે તેમની કીમત તમારે પર્યાયથી આંકવી ન જોઇએ પરતુ જીવોમા રહેલા આત્મદ્રવ્યથી આકવી જોઈએ. વીટીની કીમત જે પ્રમાણે ઘાટથી નહિ પણ સોનાની હોવાને કારણે જ અકાય છે, તે જ પ્રમાણે જીવ ગમે તે યોનિમાં હોય પરતુ તે બધા જીવોમા એકજ પ્રકારનો આત્મા છે એમ સમજવુ જોઇએ

જ્ઞાનીજનો તો કહે છે કે, હે જગજ્જીવો ! તમે વ્યાવહારિક કામોમાં તો આવી ભૂલ કરતા નથી પરતુ આધ્યાત્મિક કામો કરતી વખતે ભૂલ કરી રહ્યા છો વ્યવહારકુશળ માણુસ તો તે જ કહેવાય કે જે બહારના ઘાટને મહત્ત્વ ન આપતા મૂળ દ્રવ્યને જ મહત્ત્વ આપે તમે પણ જો બહારની પર્યાયને મહત્ત્વ ન આપતાં મૂળ દ્રવ્યને મહત્ત્વ આપો તો કુશળ વ્યાપારીની માફક તમે પણ આત્મ-લાભ મેળવી શકશો. મૂળ દ્રવ્યને મહત્ત્વ આપવાથી આત્માને શો લાભ થાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ઓગણત્રીમો (ચાલુ)

સુખસાતાથી અર્થાત્ વિષયસુખોની આસક્તિનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર ચાલી રહ્યો છે. 'સુખસાયા' શબ્દના બે અર્થ થાય છે. વ્યાકરણના નિયમાનુસાર **य**કારનો લોપ કરવામા ન આવે તો 'સુખશય્યા' શબ્દ બને છે. આ સુખશય્યા શબ્દની વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. હવે મૂળપાઠ વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે મૂળ પાઠમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે.—

(२९) सुहसाएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! સુખસાતા (વિષયસુખનો ત્યાગ) કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે.—

सुहसाएणं अणुस्सुयत्तं जणयइ, अणुस्सुएणं जीवे अणुकंपए अणुब्भडे विगयसोगे चरित्तमोहणिज्जं कम्मं खवेइ ॥ २९ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! સુખસાતા (વિષયસુખનો ત્યાગ) કરવાથી જીવને વિષયો પ્રત્યે અનુત્સુકતા–અનિચ્છા પેદા થાય છે. વિષયો પ્રત્યે અનિચ્છા પેદા થવાથી જીવો ઉપર અનુકંપા પેદા થાય છે. અનુકંપા પેદા થવાથી નિરભિમાનતા પેદા થાય છે. નિરભિમાનતાથી જીવ શોકરહિત બને છે અને શોકરહિત બનવાથી જીવ ચારિત્ર–મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષને પામે છે.

જે કાર્યનું ફળ જાણવામાં આવે છે તે કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ જલ્દી થાય છે. જ્યાંસુધી કાર્યનુ ફળ જાણવામા આવતુ નથી ત્યાંસુધી કોઇપણ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ થતી નથી. વ્યવહારમાં પણ ફળ જોઇનેજ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવે છે. તમને જો એમ ખાત્રી હોય કે, અમે જે રૂપિયા આપીએ છીએ તે રૂપિયા વ્યાજસહિત પાછા આવશે, તો તો રૂપિયા આપવામા તમે વિચાર કે ઢીલ કરતા નથી પરતુ જો તમને એવી ખબર હોય કે, જે રૂપિયા આપવામા આવે છે તે રૂપિયા પાછા આવવાના નથી, તો એ દશામા તમે રૂપિયા ન આપો એ સ્વાભાવિક છે. મોટા મોટા ચક્રવર્તીઓ પણ ફળની આશાએ જ પોતાની સપદાનો ત્યાગ કરે છે આજ પ્રમાણે વિષયસુખોની આસક્તિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછવામા આવ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યુ કે, વિષયસુખનો ત્યાગ કરવાથી વિષયભોગ પ્રત્યે અનુત્સુકતા પેદા થાય છે અર્થાત્ વિષયસુખ ભોગવવાની ઉત્સુકતા કે ઇચ્છા રહેતી નથી જે માણસે કેરી ખાવાનો ત્યાગ કર્યો છે તે માણસને કેરી ખાવાની ઉત્સુકતા રહેતી નથી આ જ પ્રમાણે વિષયસુખનો ત્યાગ કરવાથી ઉત્સુકતા કે ચચલતા રહેતી નથી પરતુ ત્યાગ ન કરવાથી ઉત્સુકતા કે ચચલતા રહેજ છે.

ચચલતા પેદા થઇ કે, જે સીતાને સંસારની સ્ત્રીઓની શિરોમણિ બતાવવામાં આવે છે તે સીતા કેવી છે એ મારે જોવી જોઇએ આ ચચલતાને કારણેજ મોટો અનર્થ થયો જો રાવણુ પહેલેથી વિષયસુખ કે પરસ્ત્રીનો ત્યાગી હોત તો તેનામાં આ પ્રકારની ચચલતા પેદા જ કેમ થાત અને આવો અનર્થ પણુ શા માટે થાત ?

આ પ્રમાણે વિષયસુખનો ત્યાગ કરવાથી ચચલતા મટી જાય છે ચચલતા દૂર થવી અને અનુત્સુકતા પેદા થવી એ ત્યાગનુ લક્ષણુ છે જો ત્યાગ કરવા છતાં પણુ ચચલતા કે ઉત્સુકતા રહે તો સાચો ત્યાગ થયો નથી એમ સમજવુ જોઇએ. હૃદયમા થોડી પણુ ચચલતા ન રહે ત્યારે સાચો ત્યાગ થયો છે એમ સમજવુ. ભગવાન કહે છે કે, ચચલતા મટી જવાથી અને સ્થિરભાવ પેદા થવાથી હૃદયમા અનુકપા પેદા થાય છે અનુકપા કેવો શ્રેષ્ઠ ગુણુ છે એ વિષે કહેવામા પણુ આવે છે કે—

દયા ધર્મકા મૂલ હૈ, પાપ મૂલ અભિમાન

અર્થાત્—દયા—અનુકપા જ ધર્મનું મૂળ છે. અનુકપાને બધા લોકોએ શ્રેષ્ઠ ધર્મ બતાવેલ છે. અને જેનામાં વિષયસુખની લાલસા હોતી નથી તેને જ આ શ્રેષ્ઠ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે.

સામાન્ય રીતે અનુકપાનો ગુણુ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ઓછાવત્તા પ્રમાણુમાં હોય છે, પરતુ જ્યારે સ્વાર્થને કારણે હૃદયમા ચચલતા આવે છે ત્યારે અનુકપા અદૃશ્ય થઇ જાય છે. જેમ કે ગાય કોઇને—અરે કસાઇને પણુ—ખાટું દૂધ આપતી નથી તેમ છતા કસાઇના હૃદયમાં સ્વાર્થને કારણે તથા વિષયલાલસાને કારણે ચચલતા પેદા થવાથી તે ગાયને નિર્દય રીતે મારી નાંખે છે. વિષયલાલસાને કારણે હૃદયમા ચચલતા પેદા થાય છે અને ચચલતાને કારણે અનુકપાનો ભાવ ઓછો થાય છે કે નાશ પામે છે એવો ક્રમ છે.

તમારામાં પશુઓ પ્રત્યે સાચી દયા છે કે કેવળ દેખાવની દયા છે તેનો વિચાર કરો. જો તમારામાં સાચી દયા હોય તો શુ તમે જે ચીજને કારણે પશુઓને મારી નાંખવામાં આવતાં હોય તે ચીજનો ઉપયોગ કરી શકો ખરા ? તમે દેખીતી રીતે તો ગાયને મારશો નહિ પરતુ જો તમારી સામે ગાયના ચામડાના બનાવેલાં સુદર અને મુલાયમ બૂટ મૂકવામાં આવે અથવા ગાયની ચરબી લગાવેલાં કપડા તમને આપવામા આવે તો તમે તે ચીજોને વાપરવા માટે લો કે નહિ ? તમે પ્રત્યક્ષમા તો ગાય માતા છે એમ કહેશો, પરતુ તમારા માટે ગાયમાતાની કેવી ભયકર સ્થિતિ બને છે તે તમે જોતા નથી તમે જે સુંદર અને મુલાયમ બૂટ પહેરો છો તે કોના ચામડાના બને છે તેનો તમે વિચાર કરો છો ? તમે કહેશો કે, અમારે બૂટ તો પહેરવા જોઇએ જ ને ? તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ભારતમાં પહેલાં ચામડાંને માટે કોઇ દિવસ પશુઓને મારવામા આવતા ન હતા પરતુ જે પશુઓ સ્વાભાવિક મૃત્યુથી મરી જતા હતા તેમનાંજ ચામડાનાં બૂટ બનાવવામાં આવતા હતા આજે તો ચામડાં માટે પશુઓને ખાસ મારી નાંખવામાં આવે છે એટલુ જ નહિ પણુ ચામડું સુંદર અને મુલાયમ થાય તે માટે તો પશુઓને બહુ જ નિર્દયતા—પૂર્વક મારી

નાંખવામા આવે છે. શું તમે લોકોએ આવાં સુદર અને મુલાયમ ચામડાંની બનેલી ચીજોનો ત્યાગ કર્યો છે? જો ત્યાગ કર્યો નથી તો શુ તમારામાં પશુઓ પ્રત્યે સાચો દયાભાવ છે?

કલ્પના કરો કે, તમારી સામે દ્રૌપદીને નગ્ન કરવામાં આવતી હોય અને તેનાં શરીર ઉપરથી ખેંચી કાઢેલાં વસ્ત્રો તમને કોટ–ખમીસ આદિ માટે આપવામાં આવે તો શું તમે એ વસ્ત્રોને હાથમાં લો ખરા? તમે ત્યારે એમ જ કહેશો કે, જે વસ્ત્રો દ્રૌપદી માતાને નગ્ન કરવા માટે ખેંચી લેવામાં આવ્યાં છે તે વસ્ત્રોને અમે કેમ લઈ શકીએ? આ પ્રમાણે કહીને તમે તે વસ્ત્રો તો લેશો નહિ, પરતુ તમારી માતૃભૂમિને હાનિ રૂપ જે વસ્ત્રો તમને આપવામાં આવે છે તે વસ્ત્રો નહિ લેવાનો શુ તમે ત્યાગ કર્યો છે? તમે લોકોએ હિંસામૂલક વસ્ત્રનો કે ચામડાંનો ત્યાગ કર્યો નથી તેનુ કારણ એ જ છે કે, તમારામાં હજી અનુકપાનો ભાવ પેદા થયો નથી. જો તમારામાં સાચી અનુકપાનો ભાવ પેદા થયો હોય તો તમે હિંસામૂલક કોઈ પણ ચીજનો સ્પર્શ પણ કરો જ નહિ.

ભગવાન કહે છે કે, હૃદયમાં અનુકપાનો ભાવ પેદા થવાથી અનુદ્ધત્તપણું અર્થાત્ નિરભિમાનપણું પ્રગટ થાય છે અનુકપાથી હૃદય નમ્ર બની જાય છે, અને નમ્ર બનેલાં હૃદયમા અભિમાન પેદા થતુ નથી. અનુકપાશીલ માણસમાં 'હું મોટો છું, મારાથી એવુ કામ કેમ થઈ શકે?' એવુ ખોટુ અભિમાન હોતુ નથી. અનુકપાવાળો માણસ તો બીજાનાં દુઃખમા પોતાનુ દુઃખ અને પરદુઃખ દૂર કરવામાં પોતાનું દુઃખ દૂર થાય એમ માને છે સાચી અનુકપા તે જ છે કે જેમાં અભિમાન અને લાલસા ન હોય જ્યાં કોઈ પણ પ્રકારની લાલસા હોય છે ત્યાં અનુકપા ટળતી નથી.

આજે કેટલાક લોકો અનુકપા કરવાને નામે દાન તો આપે છે પરતુ સાથે સાથે પોતાને દાની કહેવડાવવા માટે વર્તમાનપત્રોમાં દાનની જાહેર ખબર મોટા મોટા અક્ષરોમાં છપાવે છે. શુ આ અનુકપા કે દાન છે? ખરી રીતે તો વાસ્તવિક અનુકપા ન હોવાને કારણેજ પ્રસિદ્ધિની ઈચ્છા રહે છે. સાચી અનુકપા હૃદયમાં હોય તો નામની ઈચ્છા રહેતી નથી પરતુ કામની ઈચ્છા રહે છે.

આનંદ શ્રાવકની પાસે બાર કરોડ સોનામહોરોનું ધન હતુ. તેમાંથી તે ચાર કરોડ સોનામહોરોનો વ્યાપાર કરતો હતો અને તેની પાસે ચાલીશ હજાર ગાયો હતી. જ્યારે તેણે ભગવાનના દર્શન કર્યા ત્યારે ભગવાનનો ઉપદેશ સાભળી તેણે એવો ત્યાગ લીધો કે, હુ ધન સંપત્તિમા વૃદ્ધિ કરીશ નહિ આવો ત્યાગ કર્યા બાદ પણ તેનો ચાર કરોડ સોનામહોરોનો વ્યાપાર બરાબર ચાલતો રહ્યો અને ચાલીશ હજાર ગાયો પણ રહી. ગાયોમાં વૃદ્ધિ થવી સ્વાભાવિક છે છતા તેના ત્યાગનો ભગ ન થયો એ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. શાસ્ત્રમાં તેની સંપત્તિમા તથા તેની ગાયોમા ક્યા કારણે વૃદ્ધિ થઇ નહિ અને કયા કારણે તેના ત્યાગનો ભંગ થયો નહિ તે વિષે ખુલાસો આપવામા આવ્યો નથી પરતુ કારણ વિષે વિચાર કરતાં એમ જણાય છે કે આનંદ શ્રાવક નફા વિનાનો વ્યાપાર કરતો હતો અથવા વધેલી સંપત્તિને દાનમાં આપી દેતો હતો અને જે ગરીબ માણસ જણાતો તેને ગાયનુ દાન આપતો હતો. આ પ્રમાણે તેની સંપત્તિ તથા ગાયોનુ પરિમાણ પણ બરાબર રહેતુ અને ત્યાગની સાથે સાથે દાનધર્મનુ પાલન પણ કરતો હતો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આનંદ શ્રાવક દાની હોવા છતાં તેણે દાનીઓની નામાવલિમાં પોતાનુ નામ પ્રસિદ્ધ કર્યું ન હતું, એટલુ જ નહિ શાસ્ત્રમા પણ તેના આવા દાનનુ વર્ણન કરવામા આવેલ નથી પરતુ એ વાત સહજ રીતે સમજી શકાય છે કે, જ્યારે તેનો ત્યાગ પણ સુરક્ષિત રહ્યો અને વ્યાપાર આદિની પણ બરાબર મર્યાદા સચવાઈ ત્યારે વધેલી સપત્તિનો દાન સિવાય બીજો શો ઉપયોગ થાય ? જે માણસમાં સાચી અનુકપા હોય છે તે માણસ દાન પણ ગુપ્તરીતિએ આપે છે, અને દાન કરી અભિમાન કરતો નથી, તેમ પોતાના નામને પ્રસિદ્ધ કરવા પણ ચાહતો નથી

તમે લોકો ગાયની સેવા કરીને દૂધ ખાઓ છો કે વેચાતુ દૂધ લઈને ખાઓ છો ? તમે લોકો ગોસેવા કર્યા વિના દૂધ ખાઓ છો, છતા પોતાને અનુકપાવાળા કહેવડાવો છો. પરતુ વેચાતુ દૂધ લઈ ખાવામા શુ અનુકપા રહેલી છે ? શાસ્ત્રકારો એને અનુકપા કહેતા નથી. આમ છતાં આજે કોના ઘરમા ગાયો છે અને કોણ વેચાતુ દૂધ લઈને ખાતુ નથી ? સ્ત્રીઓ તો એમ કહેશે કે, અમે અમારી સેવા કરીએ કે ગાયની ? અમે અમારો શ્રૃંગાર સજીએ કે ગાયોનું છાણ–મૂત્ર ઉપાડીએ ? જ્યા આવી ભાવના છે ત્યા અનુકપા શું હોઈ શકે ? સાંભળ્યુ છે કે, ગાંધીજીએ ભારતની ગાયોની દુર્દશા જોઈને ગાયનુ દૂધ પીવાનુ જ છોડી દીધુ છે. તમે લોકો દૂધ તો પીઓ છો પણ ગાયોની સેવા કરતા નથી તેનુ કારણુ તમારામાં અનુકપાનો અભાવ હોય એમ જણાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વિષયસુખની લાલસાનો ત્યાગ કરવાથી અનુકપા પેદા થાય છે અને અનુકપાથી અનુદ્ધતપણુ અર્થાત્ નિરભિમાનપણુ પેદા થાય છે જેનામા નિરભિમાનતા પ્રગટે છે તેનામાં કોઈ પ્રકારનો શોક, સંતાપ કે કોઈ પ્રકારની ચિતા રહેતી નથી. જેનામાં સાચી અનુકપા હોય છે તેને નુકશાન થવા છતા પણ ચિંતા થતી નથી. માનો કે કોઈ વેપારીએ રૂની ગાંસડીઓનો વીમો ઊતરાવી લીધો છે હવે કદાચિત તે રૂની ગાસડીઓમાં આગ લાગે તો શુ તે વેપારીને ચિતા થશે ? તે વેપારી તો એમજ કહેશે કે, મેં તો પહેલેથી જ વીમો ઊતરાવી લીધો છે આજ પ્રમાણે જે માણસમાં સાચી અનુકપા હોય છે તે માણસ પોતાની બધી વસ્તુઓ પરમાત્માને સમર્પણ કરી દે છે અને એ કારણે કોઈ પણ વસ્તુ નષ્ટ થઈ જતાં તેને ચિતા થતી નથી, એટલુ જ નહિ પણ પોતાના પ્રાણ પણ ચાલ્યા જતા હોય તો પણ અનુકપાશીલ માણસને કોઈ પ્રકારની ચિંતા થતી નથી કહ્યુ પણ છે કે—

'ચાહત જીવ સબૈ જગ જીવન, દેહ સમાન નહીં કછુ પ્યારો;
સંયમવન્ત મુનીશ્વર કો, ઉપસર્ગ હુએ તન નાશનહારો
તો ચિન્તે હમ આતમારામ, અખડ અબાધિત રૂપ હમારો;
દેહ વિનાશક સો હમ તો, નહીં શુદ્ધ ચિદાનન્દ રૂપ હમારો

સંસારમાં કોઈપણ પ્રાણી પોતાનુ જીવન નષ્ટ કરવા ચાહતો નથી, કારણ કે દેહ બધાંને પ્રિય છે. દેહ સમાન કોઈ વસ્તુ પ્રિય નથી આમ હોવા છતાં સંયમ પાળનાર મુનીશ્વરને દેહાન્ત કષ્ટ પેદા થાય તો પણ તેઓ ચિન્તા કરતા નથી તેઓ એમ વિચારે છે કે,

અમારો દેહ જુદો છે અને અમારો આત્મા જુદો છે. ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર આગ મૂકવામા આવી, સ્કંદક મુનિની ખાલ ઊતારી નાંખવામાં આવી, અને સાત સો મુનિઓને ઘાણીમાં પીલવામાં આવ્યા, છતાં તે મુનીશ્વરોને કોઈ પ્રકારની ચિન્તા થઈ નહિ. કારણ કે, તેઓ દેહ અને આત્માને ભિન્ન ભિન્ન માનતા હતા આ પ્રમાણે શોકરહિત રહેવાનુ કારણ અનુકંપા જ છે અનુકંપા હોવાને કારણે જ મુનીશ્વરોને દેહાન્ત કષ્ટો પડવા છતાં ચિંતા પેદા થઈ નહિ, કારણ કે તેઓએ પોતાનુ શરીર પહેલેથી જ પરમાત્માને સમર્પી દીધુ હતુ.

ભગવાને સુખસાતાના પ્રશ્નોત્તરમાં કાર્ય-કારણ ભાવ બતાવેલ છે. ભગવાને કહ્યું છે કે, વિષયલાલસા ન હોવાથી અનુત્સુકતા (વિષયો પ્રત્યે અનાસક્તિ) પેદા થાય છે, અનુત્સુકતાથી અનુકંપા પેદા થાય છે, અનુકંપાથી જીવમાં અનુદ્ધતતા અર્થાત્ નિરભિમાનતા પેદા થાય છે, અનુદ્ધતતા પ્રગટ થવાથી જીવ શોકરહિત બને છે, અને શોકરહિત બનવાથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષય કરી મોક્ષને પામે છે.

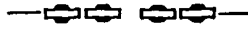
શાસ્ત્રમાં મોહનીય કર્મના બે ભેદ પાડવામાં આવ્યા છે. એક તો દર્શન મોહનીય અને બીજુ ચારિત્ર મોહનીય. દર્શન મોહનીય તો વસ્તુ-સ્વરૂપ સમજવામા બાધકભૂત થાય છે, અને ચારિત્ર મોહનીય વસ્તુસ્વરૂપ સમજેલ હોવા છતાં તે પ્રમાણે આચરણ કરવામાં બાધકભૂત થાય છે. ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ઉદય થવાથી વસ્તુસ્વરૂપ જાણવા છતાં તે પ્રમાણે આચરણ કરી શકાતુ નથી ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નષ્ટ થાય ત્યારે જ ચારિત્ર પ્રગટ થાય છે. બાહ્ય ચારિત્ર અને વાસ્તવિક ચારિત્ર બન્ને ભિન્ન વસ્તુ છે. જ્યારે સંકલ્પ-વિકલ્પ મટી જાય ત્યારે વાસ્તવિક ચારિત્ર પ્રકટ થાય છે જો સંકલ્પ-વિકલ્પ મટે નહિ તો ચારિત્ર મોહનીય કર્મ નષ્ટ થયા નથી એમ સમજવુ જ્યારે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જાય છે, ત્યારે આત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે વિષય-લાલસાને દૂર કરવાથી આત્મા ગુણક્રમારોહણ કરી સિદ્ધિને પામે છે મુક્તિનો આજ માર્ગ છે. શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, મુક્તિનો માર્ગ સરલ છે પણ એ માર્ગે જવા માટે રસ્તામા વિષયલાલસા આદિ જે કાંટાઓ વીખરાએલા પડયાં છે તે સર્વ પ્રથમ દૂર કરવાની જરૂર છે. જો વિષયલાલસાને જીતી લેવામાં આવે તો મુક્તિના માર્ગે જવુ સરળ છે. ગીતામાં પણ કહ્યુ છે કે—

तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियम्य भरतर्षभ !

અર્થાત્—હે અર્જુન ! પહેલા ઈન્દ્રિયોની વિષયલાલસાને જીતી લે. વિષયલાલસા ઉપર વિજય મેળવવાથી તુ બધા ઉપર વિજય મેળવી શકીશ

તમે લોકો પણ મુક્તિના માર્ગે જવા માટે સર્વ પ્રથમ ઈન્દ્રિયોને જીતવાનો પ્રયત્ન કરો. જો તમે પ્રારંભમા ઇન્દ્રિયો ઉપર વિજય મેળવશો તો પરંપરાએ તમે મુક્તિને પણ પામી શકશો પરંપરાએ મળનારૂ ફળ પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ પ્રથમ પ્રારંભિક કાર્ય કરવુ જોઈએ. ખેડૂતને ફળ તો પરંપરાએ મળે છે પરંતુ બીજનુ આરોપણ કરવાનું પ્રારંભિક કાર્ય તો પ્રથમ જ કરવુ પડે છે. જો તે પ્રારંભિક કાર્ય જ ન કરે અર્થાત્ બીજનું આરોપણ

ન કરે તો એ દશામાં તેને ધાન્યનો લાભ કેવી રીતે મળી શકે ? આજ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મેળવવા માટે સર્વ પ્રથમ વિષય-લાલસા ઉપર વિજય મેળવવો આવશ્યક છે. જો વિષયલાલસાને જીતવામા આવે અને ચચલતાને દૂર કરી અનુકપાને જીવનમાં ઊતારવામાં આવે તો આત્માનુ કલ્યાણ પણ થાય અને મુક્તિનો માર્ગ પણ ખુલ્લો થાય !

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૧૧ શનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો, પ્રણમૂં સિરનામી તુમ ભણી;
પ્રભુ અંતરયામી આપ, મો પર મ્હેર કરી જે હો;
મેરી જે ચિંતા મન તણી, મારા કાટ પુરાકૃત પાપ. ॥ શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુભટ ચોવીશી

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્માએ પરમાત્માના શરણે શા માટે જવુ જોઈએ, એ આ પ્રાર્થનામાં કહેવામાં આવ્યું છે. આદિનાથ ભગવાન અનાથોના નાથ છે એટલા માટે ભક્તજનો પરમાત્માને સબોધીને કહે છે કે, હે પ્રભો ! હુ અનાથ છુ અને તમે અનાથોના નાથ છો મેં મારી અનાથતા દૂર કરવા માટે અનેક શક્ય પ્રયત્નો કરી જોયા, પરતુ મારી અનાથતા મટી શકી નહિ, એટલા માટે આખરે તમને અશરણના શરણ સમજી તમારે શરણે હુ આવ્યો છુ, અને તમારા આશ્રયે આવવાથી મારી અનાથતા દૂર થઈ જશે એવો મને વિશ્વાસ છે આત્માની અનાથતા કેવી રીતે મટી શકે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ત્રીસમો

ઓગણત્રીશમા બોલમાં સુખશય્યા અથવા સુખસાતા વિષે ઘણો વિચાર કરવામા આવ્યો છે. હવે સુખશય્યા ઉપર કોણ સૂઈ શકે અથવા સુખસાતાપૂર્વક કોણ રહી શકે એ વિષે વિચાર કરવામા આવે છે જે વ્યક્તિમા વિષયલોલુપતા નથી અને જેનામા પ્રતિબદ્ધતા અર્થાત્ આસક્તિ નથી તે જ વ્યક્તિ સુખશય્યા ઉપર સૂઈ શકે છે એટલા માટે હવે ગૌતમસ્વામી, અપ્રતિબદ્ધતા અર્થાત્ અનાસક્તિથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

ત્રીસમો બોલ

(३०) अपडिबद्धयाएणं भंते ! जीवे किं जणयई ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! અપ્રતિબદ્ધતા અર્થાત્ અનાસક્તિથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે.—

अपडिबद्धयाएणं निस्संगत्तं जणयइ, निस्संगत्तेणं जीवे एगे एगग्गचित्ते दिया वा राओ वा असज्जमाणे अप्पडिबद्धे आवि विहरइ ॥ ३० ॥

અર્થાત્—કોઈ પદાર્થમાં અપ્રતિબદ્ધતા અર્થાત્ અનાસક્તિ રાખવાથી જીવ નિ.સંગ અર્થાત્ મમત્વ–રાગદ્વેષ આદિ સંગથી રહિત થાય છે, અને નિ.સંગ થવાથી તેનું ચિત્ત દિન-રાત ધર્મધ્યાનમાં એકાગ્ર રહે છે અને એકાગ્ર થવાથી તે અનાસક્ત થઈને અપ્રતિબદ્ધપણે વિચરે છે.

ભગવાનના આ કથનનો અર્થ કરતાં ટીકાકાર કહે છે કે, જે સાધુ હોય છે તે માસ-કલ્પાદિથી વધારે કોઈ સ્થાને સ્થિર રહેતો નથી, પણ અપ્રતિબદ્ધ થઈને વિહાર કરે છે સાચો સાધુ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબધ રાખતો નથી. 'આ વસ્તુ મારી છે.' એમ દ્રવ્યથી, 'આ ક્ષેત્ર મારૂ છે' એમ ક્ષેત્રથી, કાળમર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કરીને રહેવામાં કાળથી, અને કોઈના પ્રત્યે મનમાં રાગદ્વેષ રાખવો એમ ભાવથી સાધુ પ્રતિબધ રાખતો નથી. સાધુ તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવથી કોઈ પ્રકારનો પ્રતિબધ રાખતા નથી પણ અનાસક્ત ભાવે–અપ્રતિબદ્ધ થઈ વિહાર કરે છે.

ટીકાકારે તો મૂળ સૂત્રનું આ પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરેલ છે, પરતુ આ વાતને આપણા હૃદયમા ઊતારવા માટે તેનું વિશેષ સ્પષ્ટીકરણ કરવાની જરૂર છે

સામાન્ય રીતે તો અપ્રતિબદ્ધતા બહુજ સામાન્ય વાત જણાય છે, પરતુ ઊંડા ઊતરીને તે વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો અપ્રતિબદ્ધતા શબ્દમાં અને ભાવમાં ગૂઢાર્થ રહેલો છે. અપ્રતિબદ્ધતા એટલે કોઈ પદાર્થ પ્રત્યે આસક્તિ ન રાખવી જે વ્યક્તિ પકજની માફક કોઈ વસ્તુ પ્રત્યે મમત્વ કે મૂર્ચ્છા રાખતી નથી તે વ્યક્તિ અપ્રતિબદ્ધ–અનાસક્ત બને છે. પંકજ એટલે પકમાં–કાદવમા પેદા થનાર કમલ કમલ કાદવમાં પેદા થવા છતાં તે કાદવથી નિર્લેપ રહે છે. જો કમળ કાદવ સાથે પ્રતિબદ્ધ થઈ જાય તો પછી કમળનો વિકાસ ન થાય, પરતુ સડી જાય આજ પ્રમાણે વસ્તુના સગથી પેદા થએલ પ્રતિબદ્ધથી આત્માનો વિકાસ અટકી જાય છે અને જ્યારે આત્મા અપ્રતિબદ્ધ થઈને વિહરે છે ત્યારે તેનો અધિકાધિક વિકાસ થાય છે.

શાસ્ત્રના આ કથન ઉપરથી તમે તમારા વિષે વિચાર કરો કે, આ મનુષ્યજન્મ અમને કેવી રીતે મળ્યો છે અને તેનો કેવી રીતે સદુપયોગ કરવો જોઈએ ? આ મનુષ્યજન્મ પ્રતિબન્ધને મજબૂત કરવા માટે મળ્યો છે કે પ્રતિબન્ધ તોડવા માટે મળ્યો છે તેનો વિચાર કરો શ્રી સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમાં આ વિષે કહ્યુ છે કે—

जेसिं कुले समुप्पन्ने जेसिं संवसे नरे ।
मम्माइ लुप्पइ वाले अन्नमन्नेण जीविणो ॥ १ ॥

આ સૂત્રાનુસાર આત્મા જે કુળમા ઉત્પન્ન થાય છે અથવા જેની સાથે વસે છે તેની સાથે મમત્વ પેદા થાય છે આ પ્રમાણે મમત્વ પેદા થવાના બે કારણો છે. એક તો જન્મ

અને બીજો સહવાસ, અર્થાત્ એક તો જન્મજનિત સ્નેહ પેદા થાય છે, અને બીજો સંગ-જનિત સ્નેહ પેદા થાય છે. આ બન્ને પ્રકારના સ્નેહ મમત્વના કારણો છે શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ બન્ને પ્રકારના સ્નેહથી પેદા થએલ મમત્વ આત્માને માટે બધનકારક છે. આત્મા અજરામર છે એટલા માટે તેને કોઈ પ્રકારનુ બધન હોવુ જ ન જોઈએ

જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, હે જીવ ! તુ એ વાતનો વિચાર કર કે, તુ આ સંસારમાં બધ-નોને તોડવા માટે આવ્યો છે કે બધનોમા સપડાવા માટે? જેલખાનામા કેદીઓ બેડી પહેરે છે તે પોતાની સજાને ઓછી કરવા માટે કે વધારવા માટે? આજ પ્રમાણે હે જીવ ! તું આ સસારરૂપી જેલખાનામાં આવ્યો છે અને કુલ તથા પત્ની આદિની બેડી તને પહે-રાવવામાં આવી છે. આ બેડીનાં બધનમાંથી તુ છૂટવા ચાહે છે કે તેમા બદ્ધ થવા ચાહે છે તેનો વિચાર કર. આ મનુષ્યજન્મ બેડીનુ બધન તોડવા માટે જ મળ્યો છે વારવાર આવો શુભ અવસર મળવો મુશ્કેલ છે. આત્માને મનુષ્યજન્મનો કેવો દુર્લભ અવસર મળ્યો છે એને માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનમાં કહ્યુ છે કે –

कम्माणं तु पहाणाए आणुपुव्वी कयाइओ ।
जीवा सोहिमणुप्पत्ता आययन्ति मणुस्सयं ॥ उ. ३-७ ॥

આ ગાથાનો અર્થ એ છે કે, હે આત્મા ! તુ કોઈ પ્રધાન કર્મોને કારણે જ અનુક્રમે આ સ્થિતિને પામ્યો છે. જો પ્રધાન કર્મો ન હોત તો ગર્ભમા જીવિત રહેવુ કેટલુ મુશ્કેલ છે તેનો વિચાર કર તારી સાથે જ બીજા નવ લાખ પ્રાણીઓ જન્મ્યાં હતાં પરતુ તેઓમાં કેવળ તુ જ જીવિત રહી શકયો જો તારામા પુણ્યનો પ્રભાવ ન હોત તો તને પણ તેમની માફક મરણ કષ્ટ થાત પુણ્ય-પ્રભાવને કારણે જ તુ બચી શકયો છે

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, નવ લાખ જીવો કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? આ પ્રશ્ન વિષે જાવરામાં એક ડૉકટર સાથે મારે વાતચીત થઈ હતી ડૉકટરે કહ્યુ હતુ કે, શુક્ર-શોણિતને સુક્ષ્મદર્શક યત્રદ્વારા જોવામા આવે તો તેમાં અનેક કીડાઓ જોવામાં આવે છે આ તો સૂક્ષ્મદર્શક યત્રથી જોવાની વાત થઈ પરતુ આપણને તો ભગવાન ઉપર અટલ વિશ્વાસ છે એટલે તેમનુ કથન સાચુ જ છે એમ માનવુ જોઈએ ભગવાન કહી ગયા છે કે, મારી સાથે નવ લાખ સજ્ઞી જીવો પેદા થયા હતા પરતુ તેઓ નષ્ટ થઈ ગયા અને હુ પુણ્યના પ્રભાવથી બચી ગયો આ પ્રમાણે પ્રધાન શુદ્ધ કર્મના પ્રતાપથી જ આ મનુષ્યજન્મ પ્રાપ્ત થએલ છે.

મનુષ્યજન્મ મહામુશ્કેલીએ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા માટે તેનો દુરુપયોગ ન કરવા વિષે જૈનશાસ્ત્રોમા વારવાર ઉપદેશ આપવામા આવેલ છે અન્ય દર્શનવાળાઓ પણ મનુષ્યજન્મને ઉત્તમ અને દુર્લભ માને છે આવો દુર્લભ મનુષ્ય-જન્મ આપણને સહજ રીતે પ્રાપ્ત થએલ છે તો તેને કેવી રીતે સફળ કરવો જોઈએ તેનો વિચાર કરો આ મનુષ્યજન્મદ્વારા સંસારબધ-નને મજબૂત કરવુ જોઈએ કે તોડવુ જોઈએ? જો કોઈ કેદી પોતાને માટે જેલની અવધિ વધારે તો તમે તેને મૂર્ખ કહેશો, પરતુ તમે શું કરી રહ્યા છો તે જુઓ આ શરીરમા તથા

દુઃખ વધવા પામશે એટલા માટે મમત્વભાવ જેટલો ઓછો થાય તેટલુ સારા જ માટે છે. સામાન્ય રીતે પ્રતિબંધનો અર્થ વસ્તુનો દુરુપયોગ થાય છે, અને અપ્રતિબધનો અર્થ વસ્તુનો સદુપયોગ થાય છે ઉદાહરણ તરીકે આંખો જોવા માટે અને કાનો સાંભળવા માટે પ્રાપ્ત થએલાં છે. પરંતુ આંખો તથા કાનો દ્વારા શુ જોવુ તથા સાંભળવુ જોઈએ તેનો વિવેક કરવાની જરૂર છે. આંખો પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ ફેંકવા માટે અને કાનો પારકી નિંદા સાંભળવા માટે મળેલાં નથી છતાં જો આંખ તથા કાનનો દુરુપયોગ કરવામાં આવે તો તે પ્રતિબન્ધ છે. જે મનુષ્ય આંખ-કાનનું મૂલ્ય સમજતો હશે તે માણસ આંખ-કાનનો દુરુપયોગ કદાપિ નહિ કરે. શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, ઈન્દ્રિયો તથા મનને વિપરીત કામોમાંથી નિવૃત્ત કરી તેમને સત્કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત કરવાં તેનુ જ નામ અપ્રતિબન્ધ છે જે પ્રતિબન્ધમાથી મુકત થઈ અપ્રતિબન્ધ થઈને વિચરે છે તે આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૧૨ રવિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી, તું દેવનકો દેવજી :
'જિત શત્રુ' રાજા ને 'વિજયા' રાણીકો આતમજાત ત્વમેવજી. ॥ શ્રી ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા જો પરમાત્માનુ એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ધરે તો તે પોતે પણ પરમાત્મા જેવો બની જાય જે જેનુ ધ્યાન ધરે તે તેના જેવો બની જાય એવો સાધારણ નિયમ છે. એ વાત બીજી છે કે, કોઈ વ્યક્તિ પરમાત્માનુ ધ્યાન કરી આજે ને આજે જ પરમાત્મા જેવો બની ન શકે, પરંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાનુ ધ્યેય તો ઊંચુ જ રાખવુ જોઇએ. આદર્શ તો હમેશા ઉચ્ચ કામ કરવા માટે જ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવામાં આવે છે. નીચ કામ કરવા માટે કોઈ વિશેષ આદર્શ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખવામા આવતો નથી. કારણકે નીચ કામ કરવાની પ્રવૃત્તિ તો સ્વાભાવિક રીતે થાય છે. પાણીને નીચેની જમીન તરફ જવામાં કોઈ પ્રકારનો પ્રયત્ન કરવો પડતો નથી નીચેની બાજુ તો પાણી સ્વભાવત જાય છે. પરંતુ જ્યારે તેને ઉપર-ઉંચે ચઢી જવાનુ હોય ત્યારે પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા રહે છે. આજ પ્રમાણે એ રીતે નીચ ગતિમાં જવાના માર્ગો તો અનેક છે અને તે ગતિ તરફ આત્માની પ્રવૃત્તિ

સ્વાભાવિક રીતે થાય છે, એટલા માટે નીચ ગતિમાં જવા માટે આત્માને કાંઇ ઉપદેશ આપવાની જરૂર હોતી જ નથી, પરતુ આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટે ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા રહે છે જ્ઞાનીજનોએ આત્માને ઊર્ધ્વગામી બનાવવા માટે 'ભગવાન અજિતનાથનુ ભજન કરો' એવો ઉપદેશ આપ્યો છે અજિતનાથ ભગવાનનો જય માનવામા પોતાનો જય છે એમ માની પરમાત્માને નમસ્કાર કરવામાં આવે તો આત્મા ઊર્ધ્વગામી બની શકે છે

પરમાત્માના વિજયમાં પોતાનો વિજય માનવો એ આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો સરળ માર્ગ છે. આત્માએ પોતાને પરમાત્મામય બનાવવા માટે કેટલી સાવધાની રાખવી જોઇએ, એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ત્રીસમો (ચાલુ)

આત્માને પરમાત્મામય બનાવવા માટે અપ્રતિબદ્ધ થવાની જરૂર છે અને અપ્રતિબદ્ધ થવા માટે સંગનો ત્યાગ કરવાની જરૂર છે સંગ બે પ્રકારના છે એક સગ તો આત્માને અધોગતિએ લઈ જનારો હોય છે અને બીજો સંગ ઊર્ધ્વગતિએ લઈ જનારો હોય છે અત્રે જે સંગનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામાં આવ્યુ છે તે સગ અધોગતિના માર્ગે લઇ જનારો છે. અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, ઊર્ધ્વગતિએ લઇ જનારો સંગ કયો છે અને અધોગતિએ લઇ જનારો સંગ કયો છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ગીતામાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે.—

ध्यायतो विषयान्पुंसां संगस्तेषूपजायते ।
संगात्संजायते कामः कामात्क्रोधोऽभिजायते ॥
क्रोधाद् भवति सम्मोह सम्मोहात्स्मृतिविभ्रमः ।
स्मृतिभ्रंशाद् बुद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥

અર્થાત્—જે સગદ્વારા વિષયવાસના પ્રત્યે પ્રવૃત્તિ થાય તે સગ અધોગતિએ લઈ જનારો છે. કારણુ કે વિષયવાસનામા કોઇ પ્રકારની વિઘ્ન—બાધા ઉપસ્થિત થયે ક્રોધ પેદા થવો સ્વાભાવિક છે રામ મહાપુરુષ હતા છતાં રાવણુને તેમના ઉપર ક્રોધ પેદા થયો હતો. કારણકે સીતાને પોતાની કરવામાં રામ બાધકભૂત હતા આજ પ્રમાણે મણિરથ યુગબાહુનો સગો મોટો ભાઈ હોવા છતાં વિષયવાસનાને કારણે ક્રુદ્ધ થઈ તેણે યુગબાહુને× મારી નાંખ્યો હતો આ પ્રમાણે જે સગતિદ્વારા ક્રોધ અને કામવાસના પેદા થાય એવી સંગતિનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

કુસગતિમાં અનેક દોષો રહેલા છે મોટા માણસો પણુ સગને કારણે ખરાબ થઈ જાય છે. એટલાજ માટે નિસગ બનો એવુ કહેવામાં આવ્યુ છે નિસગ બનવા માટે અપ્રતિબદ્ધ થવુ આવશ્યક છે આત્માએ અપ્રતિબદ્ધ બનવુ જ જોઇએ પણુ આત્મામાં દુર્ગુણોની એવી વાસના ઘર ઘાલી જાય છે કે, તે વાસનાને કારણે આત્મા પોતાની હાનિ જાણવા છતાં પણુ હાનિકારક કામમા ફસાતો જ જાય છે આમ હોવાને કારણે જ ભક્ત-

× જુઓ જવાહીર વ્યાખ્યાન સગ્રહ-પુસ્તક બીજુ'-મયણરેહા ચરિત્ર

જનો કહે છે કે, હે પ્રભો ! મારા જેવો બીજો કોણ મૂર્ખ હશે ? કદાચ કોઇ કહે કે, તમે મૂર્ખ નથી, મૂર્ખ તો માછલી અને પતગ છે કે જેઓ પોતાની મેળે જ જાળમાં ફસાઇ જાય છે અને બળીને મરી જાય છે. પરંતુ આ કથન ભૂલભરેલુ છે. કારણ કે માછલી કે પતગ મારા જેવા મૂર્ખ નથી. મારી મૂર્ખતા તો તેમનાથી ઘણી વધેલી છે. જો માછલીને એવી ખબર હોય કે, આ લોટની પાછળ કાંટો રહેલો છે અને તે કાંટો મારા માટે પ્રાણ-નાશક છે, તો માછલી તે કાંટામાં કદાપિ ફસાઈ જાય નહિ અને પોતાના પ્રાણનો નાશ કરે નહિ. પરતુ માછલી તો કાંટાને પોતાનું ભક્ષ્ય સમજીને જ ખાવા જાય છે. અને રસલોલુપતાને કારણે તેમાં ફસાઇ જાય છે. આજ પ્રમાણે જો પતંગને એ વાતની ખબર હોય કે દીપકમાં અગ્નિ છે અને તે અગ્નિદ્વારા હું બળીને મરી જઇશ, તો તે દીપક ઉપર કદાપિ મોહ કરે નહિ. પરંતુ પતંગ દીપકને અગ્નિરૂપ સમજતો નથી, પણ સુંદર રૂપ સમજીને જ તેના ઉપર પડે છે અને પ્રાણનો ભોગ આપી દે છે. આ પ્રમાણે માછલી અને પતગ તો અજાણતાં વિષયભોગમાં ફસાય છે. પરંતુ હું તો જાણતાં છતાં વિષયભોગમાં ફસાઉં છું અને એટલા માટે હુ તેમનાથી વધારે મૂર્ખ છુ. હુ જાણું છું કે,' વિષયભોગ હાનિકર છે, છતાં હુ વિષયભોગમાં પ્રવૃત્તિ કરુ છુ. એટલા માટે દીવો લઇને કૂવામાં પડનાર મારા જેવો બીજો કોણ મૂર્ખ હશે !

વિષયસુખમાં અનેક હાનિઓ રહેલી છે અને એટલાજ માટે ભગવાન કહે છે કે, નિ સગ બનો. આ વાત કહેવામાં તો સરળ છે પણ તેને આચારમાં ઊતારવી બહુ જ મુશ્કેલ છે. કહેવામા અને કરવામા ઘણુ જ અ તર રહેલુ છે આ પ્રમાણે અપ્રતિબદ્ધ થવામા અને નિ સગ બનવામાં પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે જો બરાબર પ્રયત્ન કરવામા આવે તો આદર્શને પહોંચી શકાય છે.

તમારા પૂર્વજો તમારા માટે જે ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરી ગયા છે તે આદર્શનુ અનુકરણ કરો પરતુ આજકાલ તો ગૌરાગ ગુરુ અર્થાત્ અંગ્રેજોના સંગને કારણે પૂર્વજોમા જાણે બુદ્ધિ જ નથી અથવા તેઓ મૂર્ખ જ હતા એમ માનવામાં આવે છે. તમારા પૂર્વજો તરફથી તમારા માટે ત્યાગનો જે આદર્શ મૂકવામા આવ્યો છે, તે આદર્શ બીજી જગ્યાએ મળવો અતિ મુશ્કેલ છે પરતુ તમે તે આદર્શ તરફ ધ્યાન ન આપતાં બીજી જ બાજુ જઇ રહ્યા છો તમે આધ્યાત્મિક કાર્યોમાં ગતિ કરતા જ નથી કેવળ આધિભૌતિક કામોમા જ પ્રયત્ન કરો છો જો કે તમે ગૃહસ્થ છો એટલા માટે તમારે આધિભૌતિક કામોની સહાયતા લેવી પડે એ સ્વાભાવિક છે, પરતુ એ વાતનુ સદા ધ્યાન રાખો કે જે આધિભૌતિક વસ્તુ આપણને નરકને માર્ગે લઇ જનારી છે તે વસ્તુ આપણા કામની નથી. એટલા માટે આધિ-ભૌતિક કામની સાથે આધ્યાત્મિક કામ પણ કરવા જોઇએ.

મારો બાપ મારી બાને મારે છે માટે કોઈ બચાવો પુત્રીની રાડ સાભળી તેના બાપે છોકરીના બન્ને પગ પકડીને પત્થર ઉપર પછાડી અને પરિણામે તે મરણ પામી. છોકરીને મારી નાંખ્યા બાદ તેણે પત્નીને પણ મારી નાખી અને પછી પોતે પણ આપઘાત કરીને મરી ગયો. ક્રોધનું પરિણામ કેવુ ભયકર આવે છે તે ઉપરના ઉદાહરણ ઉપરથી સમજી શકાય એમ છે. ક્રોધથી બચવા માટે સગનો ત્યાગ કરવો જોઈએ જો વિષય-લાલસાનો સંગ હોય તો એ દશામાં ક્રોધ પેદા થવો સ્વાભાવિક છે. ક્રોધ પેદા થવાથી સંમોહ પેદા થાય છે, સમોહથી સ્મૃતિ ભ્રષ્ટ થાય છે અને સ્મૃતિભ્રશ થવાથી બુદ્ધિનો નાશ થાય છે તથા બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થવાથી પોતે પણ નાશ પામે છે, અર્થાત્ નીચ ગતિને પ્રાપ્ત થાય છે. એટલા માટે પોતાના પૂર્વજોના ઉચ્ચ આદર્શને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી પોતાનુ જીવન પણ આદર્શ પ્રમાણે ઉચ્ચ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ હજારો માઇલો દૂર રહેનાર ગૌરાગ ગુરૂની નકામી વાતોમાં ફસાઈ જઇ પોતાના પૂર્વજોને ધિક્કારો નહિ, પણ તેમના ઉચ્ચ આદર્શને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી જીવનને ઉન્નત બનાવવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે.

તમે લોકો ધાર્મિક હોવાને કારણે કદાચ ગૌરાગ ગુરુના પ્રભાવથી બચી પણ શક્યા હો. પરંતુ તમારા સતાનો ઉપર ગૌરાગ ગુરુનો કેવો પ્રભાવ પડયો છે તેનો તમે ખ્યાલ રાખો છો ? ક્યાય બકરૂ કાઢતા ઊટ તો પેસી ગયુ નથી ને ? અર્થાત્ તમારા સતાનો સુધારાના નામે કુધારો તો કરતા નથી ને ? જો તમારાં સતાનો આધિભૌતિક માર્ગે વળ્યા હોય તો તેમને આધ્યાત્મિક માર્ગે વાળવા એ તમારૂ કર્તવ્ય છે.

કદાચ તમે એમ કહો કે, આજનાં સતાનોને આધ્યાત્મિક વાત સમજાવવી મુશ્કેલ છે. તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યારે બાળકો કવીનાઇન અથવા એવી કોઇ બીજી કડવી દવા ખાતા નથી ત્યારે માતા કડવી દવાની સાથે કોઈ મીઠી ચીજ ખાવા આપે છે. માતાનો ઉદ્દેશ મીઠી ચીજ આપવાનો નથી પરતુ કવીનાઇન કે કડવી દવા આપવાનો અને તે દ્વારા રોગ મટાડવાનો છે. આ જ પ્રમાણે તમે લોકો પણ સતાનોમાં આધ્યાત્મિક ભાવ ભરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ રાખો. અને જો સીધી રીતે સતાનોમા આધ્યાત્મિક ભાવ ભરી ન શકાય તો તેમને આધ્યાત્મિક ભાવરૂપી કવીનાઇન આધિભૌતિકરૂપી મીઠી ચીજની સાથે આપો. જો તમે આધ્યાત્મિક માર્ગે વળશો અને તમારા સતાનો આધિભૌતિક માર્ગે વળશે તો તમારા બન્ને વચ્ચે ખેચાતાણી થવાનો સભવ રહે છે. એટલા માટે તમારી વચ્ચે મતભેદ કે ખેચાતાણી પેદા ન થાય તે માટે મધ્યમ માર્ગ શોધી કાઢવો જોઇએ

આ ઉપરથી તમે કદાચ એમ કહો કે, અમે એવુ સાહિત્ય કયાથી લાવીએ કે જેથી અમોને સંતાનો-યુવકો સાથે કશો મતભેદ પેદા ન થાય. આ વિષયમા અમે સહયોગપૂર્વક કામ કરી શકીએ ! આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આણવા માટે વૃદ્ધો તથા યુવકોએ પોતાનામા સમાનરૂપે આધ્યાત્મિક સંસ્કાર ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એ વાત તો સુનિશ્ચિત છે કે વૃદ્ધોનુ કામ યુવકોના સહકાર વિના અને યુવકોનુ કામ વૃદ્ધોના સહકાર વિના ચાલી શકે એમ નથી. તો પછી વૃદ્ધો અને યુવકો બન્નેનુ કામ બરાબર ચાલી શકે એવો મધ્યમ માર્ગ શોધી કાઢવો આવશ્યક છે. આ દિશામાં જેટલો પ્રયત્ન કરવામા આવે તેટલો લાભકારક જ છે. આ દિશામાં

જો તમે બધાની સાથે સહકારપૂર્વક કામ કરવાની ભાવના રાખશો તો તમારો આત્મા આ વિષે કોઈ માર્ગ જરૂર બતાવશે. આત્મામાં દરેક પ્રકારની શક્તિ છે, કેવળ આત્મામાં ભાવના જોઈએ. આત્મામાં ઓછી શક્તિ નથી. આત્મામાં સિદ્ધ ભગવાન જેવી શક્તિ પણ રહેલી છે. કહ્યું પણ છે કે –

સિદ્ધા જૈસા જીવ હૈ, જીવ સોઈ સિદ્ધ હોય,
કર્મ મૈલકા અન્તરા, બુઝે બિરલા કોય;
જીવ કર્મ ભિન ભિન કરો, મનુષ્ય જન્મકો પાય,
જ્ઞાનાતમ વૈરાગ્યસે, ધીરજ ધર્મ લગાય.

કાચા સોનામાં અને પાકા (શુદ્ધ) સોનામાં જેટલું અંતર હોય છે તેટલું જ અંતર જીવ અને શિવમાં હોય છે. જો કે સામાન્ય રીતે સોનું તો બન્નેય છે, પરંતુ કોઈ માણસ શુદ્ધ બનેલા સોનાને જ સોનું માને અને માટીમાં રહેલા કાચા સોનાને સોનું ન માને તો એ તેની ભૂલ છે. શુદ્ધ થએલા સોનાને માટે જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે જ ક્રિયા જો કાચા સોનાને શુદ્ધ બનાવવા માટે કરવામાં આવે તો માટીમાં મળેલું કાચું સોનું પણ શુદ્ધ સોના જેવું બની જાય છે. બચપણમાં મારે એક ધૂળધોયાના છોકરાની સાથે દોસ્તી થઈ હતી. હું તેને ઘેર ઘણીવાર જતો હતો. તેને ઘેર જવાથી મને જણાયું કે, ધૂળમાંથી કેવળ સોનું જ નીકળતું નથી, પરંતુ સોના સિવાય બીજી પણ ધાતુઓ નીકળે છે. તે લોકો પોતાની વંશ-પરંપરાગત ક્રિયાદ્વારા તે બધી ધાતુઓને જુદી જુદી કરી નાખે છે. આ જ પ્રમાણે જીવ પણ કર્મ-મેલમાં સપડાએલો છે પરંતુ જો તેને કર્મરહિત બનાવવામાં આવે તો જીવ અને શિવમાં અર્થાત્ સિદ્ધમાં કાંઈ અંતર રહેતું નથી. એટલા માટે સિદ્ધોનું સ્વરૂપ સમજીને પોતાના આત્માને ઓળખો અને સિદ્ધ બનવાનો પ્રયત્ન કરો. એક મહાત્મા આ વિષે કહે છે —

અજકુલગત કેસરી લહે, નિજ પદ સિંહ નિહાર;
તિમ પ્રભુ ભક્તે ભવી લહે, આત્મ-સ્વરૂપ સંભાર.

ઘેટાંઓની સાથે ભયને લીધે ભાગતુ. જો કે તે સિંહનુ બચ્ચુ પોતે પણ ગર્જના કરનાર અને ઘેટાંઓને ભગાડનાર હતુ, પણ પોતાનુ સ્વરૂપ ભૂલી જવાને કારણે જ તે ઘેટાંની સાથે ભયને કારણે ભાગતુ ફરતુ હતુ.

એક દિવસ ઘેટાના ટોળાની સાથે તે બચ્ચુ જગલમા ગયુ હતુ ત્યાં સિંહે ગર્જના કરી સિંહની ગર્જના સાભળી બધાં ઘેટાંઓ ભાગ્યાં. સાથે તે સિંહનુ બચ્ચુ પણ ભાગ્યુ ભાગતા તે વિચારવા લાગ્યુ કે, જે સિંહનો આટલો બધો ડર લાગે છે તે સિંહ કેવો છે તે જોઉ તો ખરો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી થોડીવાર અટકીને તેણે સિંહની સામે જોયુ અને સિંહને જોયા બાદ પાછુ ઘેટાઓની સાથે દોડવા લાગ્યુ, પરતુ સિંહનુ સ્વરૂપ તેના હૃદયમાં અકિત થઇ ગયુ તે વિચારવા લાગ્યુ કે, સિંહ કેવો જબરો છે ! તેનુ મુખ કેવુ મોટુ અને તેની જીભ કેવી લાલ છે ! ! અને તેની ગર્જના પણ કેવી ભયકર છે ! ! ! આવા ભયકર સિંહનો ભય લાગે એ સ્વાભાવિક છે

હવે કોઇ બીજે દિવસે તે સિંહનું બચ્ચુ બધા ઘેટાઓની સાથે નદીએ પાણી પીવા ગયું બકરી કે ઘેટાં પાણીને ગદુ કરીને પીતા નથી પરતુ ધીરેથી નિર્મળ પાણી પીએ છે ઘેટાંઓની સાથે તે સિંહનુ બચ્ચુ પાણી પીવા લાગ્યુ પાણી પીતી વખતે તેનુ પ્રતિબિંબ પાણીમાં પડયુ, અને તે પ્રતિબિંબ જોતા તે વિચારવા લાગ્યુ કે, મારૂ સ્વરૂપ તો કાંઈ જુદુ જ જણાય છે. હું આ ઘેટાઓ જેવુ તો નથી. મારી આકૃતિ પણ આ ઘેટાઓ જેવી નથી. મારી આકૃતિ તો પેલા સિંહને મળતી આવે છે મારૂ મુખ પણ તેવુ જ છે :અને મારૂ શરીર પણ તેના જેવુ જ છે પણ જોઉ તો ખરો કે, મારી જીભ પણ તેના જેવી છે કે નહિ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાની જીભ કાઢીને જોઇ તો જીભ પણ પેલા સિંહ જેવી જણાઇ. સિંહનુ બચ્ચુ વિચારવા લાગ્યુ કે, મારૂ મોઢુ, મારૂ શરીર, મારી જીભ, મારી આકૃતિ, મારી પૂછડી વગેરે પેલા સિંહ જેવા જ જણાય છે. પરતુ મારો અવાજ સિંહ જેવો છે કે નહિ તે તો જોઉ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સિંહના બચ્ચાએ ગર્જના કરી ગર્જના સાંભળતાં જ બધા ઘેટાઓ ભયભીત થઇને નાસવા લાગ્યા ભરવાડ પણ ભય પામીને ભાગ્યો. બધા ભાગી જવાથી સિંહના બચ્ચાને એવો વિશ્વાસ થઇ ગયો કે હું સિંહ જ છુ, ઘેટુ નથી હવે આ સિંહના બચ્ચાંને ઘેટાના ટોળાંની સાથે રાખવામા આવે તો રહે ખરૂ ? નહિ

ભક્તજન કહે છે કે, જે પ્રમાણે તે સિંહનુ બચ્ચુ ભ્રમથી ઘેટા જેવુ બની ગયુ હતું પણ સિંહને જોતાં જ તે પોતાનુ સ્વરૂપ ઓળખી શકયુ, તે જ પ્રમાણે આ આત્મા પણ ભ્રમને કારણે ઘેટા જેવો બની ગયો છે જો આત્મા સ્થિર થઇને પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરે તો તે પોતાના સ્વરૂપને ઓળખી શકે અને પરમાત્મા જેવો બની શકે. પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરવા માટે એકાગ્રતાની અતિ આવશ્યકતા છે જો એકાગ્રતાપૂર્વક પરમાત્માનુ ધ્યાન ધરવામા આવે અને હુ કોણ છુ ? કયાથી આવ્યો છુ ? કયા જવાનો છુ ? હુ દેહ નથી પણ દેહી છુ, હુ કાન નથી પણ કાનદ્વારા કામ લેનારો છુ વગેરે. આ પ્રમાણે આત્મ-સ્વરૂપ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો આત્માનુ ભાન પ્રગટ થઇ શકે છે અને આત્મભાન થવાથી

પરમાત્માને પણ ઓળખી શકાય છે. જો આત્માનું સ્વરૂપ જાણવાનો પ્રયત્ન કરો તો સિદ્ધિગતિને પ્રાપ્ત કરી શકશો. તમારા જે વાળ બચપણમા કાળા હતા તે જ વાળ હવે સફેદ થઇને તમને એવી સૂચના આપે છે કે, અમે તો અમારી ગતિને પામીએ છીએ, તો તમે તમારી ગતિને કેમ પામતા નથી ? આ ઉપદેશનો એવો અર્થ નથી કે, શરીરને નષ્ટ કરી નાંખો, પણ તેનો એવો અર્થ છે કે, આત્મા અને શરીરને ભિન્ન માનો અને હુ શરીર નથી પણ શરીરમાં રહેનાર આત્મા છુ એમ માનો. આ પ્રમાણે તમે દેહી છો છતાં દેહનાં પ્રતિબન્ધમાં પડેલા છો. આ પ્રતિબન્ધને દૂર કર્યા વિના આત્મા સિદ્ધગતિને પામી શકે નહિ; એટલા માટે પ્રતિબન્ધને દૂર કરવા માટે અને આત્માને અપ્રતિબદ્ધ બનાવવા માટે પરમાત્માનુ એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ધરો. પરમાત્માનુ એકાગ્રતાપૂર્વક ધ્યાન ધરવાથી આ આત્મા પણ પરમાત્મામય બની જશે આત્માનું સાચુ કલ્યાણ આત્મસ્વરૂપ સમજવામાં અને પરમાત્મામય બનવામાં જ રહેલું છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૧૩ સોમવાર

પ્રાર્થના

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિત્તસું ગુણ ગાસ્યાં;
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગહરે શબ્દ ગુંજાસ્યાં. ॥ આજ૦ ॥૧॥

—વિનયચન્દ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ખરી રીતે તો આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના એકાન્તમાં જ કરવી જોઇએ. કારણ કે એકાન્તમાં કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનામાં અને સભા સમક્ષ કરવામાં આવેલી પ્રાર્થનામાં ઘણુ જ અંતર હોય છે. આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જો એમ જ છે તો પછી સભા સમક્ષ પ્રાર્થના શા માટે કરવામા આવે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાધુઓ માટે તો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ જ મુખ્ય કામ છે. સાધુઓ માટે શાસ્ત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે, એકાન્તમાં, સભામા, વનમાં કે બીજા કોઈ સ્થળે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે પરમાત્માની પ્રાર્થના જ કરવી જોઇએ. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી જ સાધુ આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે.

જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, હે આત્મા ! આ સસારમાં તારો કોઇ સાથી નથી. જો તારે ખરેખર સાથીની જરૂર જ છે તો તુ પરમાત્માને જ તારો સાથી બનાવ. જો તુ પરમાત્માને સાથી બનાવીશ તો પછી તને આ સસારને પાર કરવામાં કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી નહિ પડે જ્યારે કોઈ માણસ સમુદ્રયાત્રા કરવા માટે રવાના થાય છે ત્યારે તેના બીજા સાથીઓ તો સમુદ્રકિનારે જ ઉભા રહે છે, પરતુ વહાણુ તો સમુદ્રમાં પણ સાથ આપે છે.

જો પ્રવાસી સમુદ્રમાં વહાણનો સાથ છોડી દે તો તે કષ્ટમાં પડી જાય. સમુદ્રમાં પ્રવાસીને કોઇ બચાવનાર હોય તો તે વહાણ જ છે. એટલા માટે પ્રવાસી એમ કહે છે કે, ભલે બધાંનો સાથ મને છૂટી જાય, પરતુ આ વહાણનો સાથ ન છૂટે તો સારુ. આ જ પ્રમાણે ભક્તજનો કહે છે કે, અમારો સાથી તો પરમાત્મા જ છે. પરમાત્માનો સાથ કોઈ દિવસ છૂટી ન જાય તો અમે સંસારસાગરને પાર જઈ શકશુ અને અમને આ સંસારમાં કોઈ દુઃખ–પીડા આપી શકશે નહિ પરમાત્મા પ્રત્યે આવો વિશ્વાસ હોવાને કારણે જ ભક્તજનો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતા કહે છે કે.—

આજ મ્હારા સંભવ જિનકા હિતચિત્તસે ગુણ ગાસ્યાં. રાજ૦

અર્થાત્—ભક્ત કહે છે કે, પ્રભો! હુ પામર છું એટલા માટે તારા નામસ્મરણ સિવાય બીજું હું શું કરી શકુ? તુ જ નિરાધારનો આધાર છે, એટલા માટે તારૂં જ હું ભજન કરૂ છું.

કોઈ ડૂબતા માણુસને વહાણુ મળી ગયુ હોય ત્યારે તેને કોઇ એમ કહે કે, તુ આ વહાણુને છોડી દે, અમે તને જે કાંઇ જોઇશે તે બધુ આપશુ તો તે માણુસ જવાબમાં શુ કહેશે? તે એમજ કહેશે કે, ભલે મને કાંઇ ન મળે પણ હું વહાણને તો કદાપિ છોડી શકું નહિ. આ જ પ્રમાણે ભક્તજન કહે છે કે, હે પ્રભો! હું બધુય છોડી દેવા તૈયાર છુ, પરતુ તારો આધાર કદાપિ છોડી શકુ એમ નથી ભકતની માફક તમે પણ પરમાત્માને આધારરૂપ માનો. કોઇ દિવસ તેમનો આધાર છોડો નહિ, તો આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકશો. આત્માનું કલ્યાણ સરળ રીતે સાધી શકાય તે માટે હવે શાસ્ત્રની વાત કહું છું:—

સમ્યકત્વ પરાક્રમ—બોલ એકત્રીસમો

ત્રીશમા બોલમાં અપ્રતિબદ્ધતા વિષે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવેલ છે. હવે જે અપ્રતિબદ્ધ હોય છે અથવા થવા ચાહે છે તે સ્ત્રી, પશુ અને નપુંસકવાળા સ્થાને શયનાસન કરતો નથી. એટલા માટે વિવક્ત શયનાસનનુ સેવન કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

એકત્રીસમો બોલ.

(३१) विवित्त सयणासण सेवण याएणं भंते! जीवे किं जणयइ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! વિવક્ત અર્થાત્ એકાન્ત શયનાસનના સેવનથી જીવને શો લાભ થાય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે—

विवित्त सयणासण सेवणयाएणं चरित्त गुत्तिं जणयइ, चरित्त गुत्तेयणं जीवे विवित्ताहारे दृढचरित्ते एगन्तरए मोक्खभाव पडिवन्ने अट्ठविहकम्मगण्ठिं निज्जरेइ ॥३१॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ! વિવકત શયનાસનથી–અર્થાત્ સ્ત્રી ઈત્યાદિના સંગ રહિત શયનાસન

કરવાથી–ચારિત્રનુ રક્ષણ થાય છે અને ચારિત્રગુપ્ત–ચારિત્રશીલ બનવાથી જીવ આહારની રસાસક્તિ છોડી ચારિત્રમાં દૃઢ–નિશ્ચળ થાય છે. આ પ્રમાણે એકાન્તપ્રિય અને મોક્ષભાવને પામેલો જીવાત્મા આઠે પ્રકારનાં કર્મોનાં બંધનથી મુક્ત થાય છે.

આ સૂત્રપાઠ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલાં વિવક્ત શયનાસનનો શો અર્થ છે તે વિષે વિચાર કરીએ.

વિવક્ત શબ્દનો અર્થ, રહિત અથવા એકાન્ત થાય છે. જો સાધુ હોય તો સ્ત્રી, પશુ, અને નપુસકરહિત, અને જો સાધ્વી હોય તો પુરુષ, પશુ, આદિથી રહિત શયન, આસન અને ઉપલક્ષણથી સ્થાનને ભોગવવુ જોઇએ.

શાસ્ત્રમાં મુખ્યત. પુરુષોને લક્ષીને ઉપદેશ આપવામાં આવેલ છે અને એટલા જ માટે સૂત્રપાઠમા સાધુએ સ્ત્રી, પશુ અને નપુસકવાળા શયન, આસન તથા સ્થાનને ભોગવવું ન જોઈએ એમ કહેવામાં આવેલ છે. કારણ કે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ તથા નપુસકવાળું શયન, આસન તથા સ્થાન હોય ત્યા સાધુના બ્રહ્મચર્યની બરાબર રક્ષા થઈ શકતી નથી.

સાધુએ વિવક્ત શયનાસનનુ સેવન કયા ઉદ્દેશે કરવુ જોઇએ? શુ સાધુને સ્ત્રી, પશુ કે નપુસકની સાથે કોઇ પ્રકારનો દ્વેષ છે, અથવા કોઇ પ્રકારની અરુચિ છે? જો અરુચિને કારણે જ સાધુઓ વિવક્ત શયનાસનનુ સેવન કરતા હોય તો અનેક ગૃહસ્થો પણ એવા હોય છે કે, જેઓ ક્લેશકકાસ પેદા થવાને કારણે સ્ત્રીનું મોઢું જોવાનુ પણ પસંદ કરતા નથી ઉદાહરણ તરીકે સતી અંજના* ઉપર પવનકુમાર ક્રુદ્ધ થયા હતા. એટલા માટે તેઓ અંજનાનુ નામ પણ સાંભળતા નહિ એટલુ જ નહિ, પણ જે દ્વાર વાટે અંજના પવનકુમારનાં દર્શન કરતી હતી તે દ્વારને પણ પવનકુમારે બંધ કરાવી દીધુ હતું. શુ આ પ્રકારના વર્તનને વિવક્ત શયનાસન કહી શકાય? જો ન કહી શકાય તો પછી વિવક્ત શયનાસન કોને કહેવું? જ્યારે સાધુઓને કોઇ પ્રાણી પ્રત્યે દ્વેષભાવ નથી, પરતુ બધાં જીવો પ્રત્યે પ્રેમભાવ છે અને તેઓ સ્ત્રી, પશુ તથા નપુસક આદિને પણ આત્મતુલ્ય માને છે તો પછી વિવક્ત શયનાસનનો અત્રે શો મતલબ છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાધુઓએ એકાન્તમાં રહેવુ જોઇએ, કારણ કે બધા લોકોનું ચરિત્ર એક સરખુ હોતુ નથી એટલા માટે જો સાધુઓને એકાન્તમાં રહેવાનો નિયમ ન હોય અને તેઓ સ્ત્રી, પશુ અને નપુસકવાળા સ્થાન ઉપર રહેવા લાગે તો એ અવસ્થામા બ્રહ્મચર્યનો ઘાત થવાનો સંભવ રહે છે. જો કે વિજય શેઠ તથા વિજયા શેઠાણી એક જ શય્યા ઉપર શયન કરવા છતા બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા હતા એવી વાત પ્રસિદ્ધ છે પરંતુ આ એક અપવાદ છે. બધા લોકો એવા હોઇ શકે નહિ એટલા માટે બ્રહ્મચર્ય [illegible] જે મર્યાદા બાંધવામા આવી છે તેનુ પાલન કરવુ ઉચિત અને આવશ્યક છે. કારણ કે,

यद् यद् आचरति श्रेष्ठ–स्तत्तदेव इतरे जनाः।

અર્થાત્—શ્રેષ્ઠ પુરુષો જેવુ આચરણ કરે છે તેવુજ આચરણ બીજા લોકો પણ કરે [illegible] વિજય શેઠ અને વિજયા શેઠાણી જેવી શક્તિ હોવા છતાં મર્યાદાનું પાલન [illegible] પાલન કરવામા ન આવે તો બીજા લોકોને હાનિ થવાનો સભવ

* [illegible] સતી અંજનાના ચરિત્ર જુઓ.

રહે છે, કારણ કે, જે લોકોમાં એવી શક્તિ હોતી નથી તેઓ પણ આવા ઉદાહરણની આડમાં એવું કામ કરવા લાગે છે અને આખરે પતિત થઈ જાય છે પૃથ્વીનો આધાર બધાયને છે આસન વગેરે હોવા છતા આધાર તો પૃથ્વીનો જ લેવો પડે છે, પરતુ કોઇ મહાત્મા કદાચિત પોતાના લબ્ધિબળથી પૃથ્વીનો આધાર લીધા વિના જ સ્થિર રહી શકે તો એ અપવાદ કહી શકાય પરતુ એવા અપવાદનુ અનુકરણ કરનાર બીજા લોકો પણ જો પૃથ્વીનો આધાર લીધા વિના સ્થિર રહેવાનો પ્રયત્ન કરે તો તેઓ નીચે પડી જશે આ જ પ્રમાણે કોઇ સંયમી માણસ સ્ત્રીની સાથે રહેવા છતાં બ્રહ્મચર્યનું કદાચ પાલન કરી શકે, પરતુ એ અપવાદ માર્ગ હોવાથી બધા લોકોને માટે એ ઉત્સર્ગ માર્ગ બની ન શકે. એટલા માટે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ કે નપુસકનો વાસ હોય ત્યા ન રહેવાનો બધાને માટે નિયમ બનાવી દેવામાં આવ્યો છે.

શાસ્ત્રમાં જે ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે ઉપદેશ જગદ્‌ગુરુએ આપેલો છે જગદ્‌-ગુરુ કોઇ વ્યક્તિવિશેષને દૃષ્ટિમાં રાખીનેજ ઉપદેશ આપતા નથી પરતુ જનસમાજને દૃષ્ટિમાં રાખીને ઉપદેશ આપ્યા કરે છે એટલા જ માટે સાધુઓ વિવક્ત શયનાસનનુ સેવન કરે એમ કહેવામાં આવ્યુ છે.

આ તો વિવક્ત–એકાન્ત શયનાસનની વાત થઇ પરતુ વિવક્ત શયનાસનનુ સેવન કરવાથી શો લાભ થાય છે? તો એના માટે કહ્યુ છે કે, વિવક્ત શયનાસનના સેવનથી ચારિત્રની ગુપ્તિ–રક્ષા થાય છે.

આ ઉપદેશ બ્રહ્મચર્યને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ આપવામા આવેલ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મચારીએ એકાન્ત સ્થાને રહેવુ જોઈએ એમ કહેવામા આવેલ છે જ્યાં સ્ત્રી, પશુ તથા નપુસક રહેતા હોય તેવા સ્થાને બ્રહ્મચારીએ રહેવુ ન જોઈએ એટલુ જ નહિ પણ તેમણે વિકૃતિ પેદા કરે એવો આહાર પણ લેવો જોઈએ નહિ જે આહાર ખાવાથી વિકૃતિ પેદા થાય તે વિકૃત આહાર કહેવાય ઘી, દૂધ, તેલ વગેરે વિકૃતિ પેદા કરે છે એટલા માટે 'વિગય' કહેવામા આવે છે. શાસ્ત્રમાં 'વિગય' વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનુ ખાસ કહેવામાં આવેલ છે નિશીથ-સૂત્રમાં કહ્યુ છે કેઃ—

जें भिक्खू आयरिय उवज्झायं अदिन्नं विगयं आहारं तं वा साहिज्जइ ।

ભાવાર્થ—જો કોઇ સાધુને વિગય અર્થાત્ વિકૃત વસ્તુ લેવાની આવશ્યકતા હોય તો તેણે આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાયની આજ્ઞા લઈને જ વિકૃતિનો આહાર કરવો જોઇએ જો કોઇ સાધુ, આચાર્ય તથા ઉપાધ્યાયની આજ્ઞા લીધા વિના જ, વિકૃતિ પેદા કરનાર પદાર્થો પોતે ખાય અથવા બીજાને ખવડાવે અથવા બીજાને ખાવાનુ અનુમોદન આપે તો તે સાધુ દડને પાત્ર બને છે.

બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરવા માટે તથા સ્વાસ્થ્યની રક્ષા કરવા માટે જીભ ઉપર અંકુશ રાખવાની ઘણી જ જરૂર છે. કારણ કે, જીભ ઉપર અકુશ ન રાખવાથી અનેક પ્રકારનુ નુકશાન થાય છે. જે માણસ જીભ ઉપર અકુશ રાખે છે તે માણસને વૈદ્ય–ડૉક્ટર પાસે પણ જવાની ઓછી જરૂર રહે છે એટલા માટે જીવવાના સિદ્ધાન્તને મહત્ત્વ આપવુ ન જોઇએ લોકોને આ વિષે પૂછવામા આવે તો અમે જીવવા માટે ખાઈએ છીએ એમ લોકો કહેશે,

પરંતુ જો તેમની પરીક્ષા કરવામાં આવે તો જીવવા માટે જ ખાનારા લોકો બહુજ ઓછા નીકળશે. જો તમે જીવવા માટે જ ખાઓ છો તો શું તમે ભોજન કરતી વખતે પોતાના ડૉકટર બનીને ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો કે સ્વાસ્થ્યપ્રદ કે સ્વાસ્થ્યનાશક કઈ ચીજ છે તેનો વિવેક કરો છો ? જો ભોજનનો તમે વિવેક કરતા નથી તો પછી તમે જીવવા માટે ખાઓ છો એમ કેવી રીતે કહી શકાય ? જો તમે ખરેખર જીવવા માટે જ ખાઓ છો તો તમે સ્વાસ્થ્યને હાનિ કરે કે જીવનને ભ્રષ્ટ કરે એવી ચીજ ખાઇ શકો નહિ જે પ્રમાણે કોઇ માણસ અજ્ઞાત વ્યક્તિને પોતાના ઘરમાં તાત્કાલિક સ્થાન આપતો નથી તે પ્રમાણે તમે તમારા પેટમાં જે ચીજનાં ગુણદોષ તમે જાણતા નથી તેવી ચીજને સ્થાન આપો નહિ. જો તમે તમારા પેટમાં અજ્ઞાત ચીજને સ્થાન આપતા હો તો તમારા પેટને Dinner Box ભોજન-પેટી સિવાય બીજું શું કહી શકાય ?

એક વિદ્વાનનુ કથન છે કે, દુનિયામાં લોકો ખાઈ-ખાઈને જેટલા મરે છે તેટલા લોકો ખાધા વિના મરતા નથી લોકો આકંઠ ધરાઇ-ધરાઇને ખાય છે અને પછી ડૉકટરના શરણે જાય છે. આ પ્રમાણે જેટલા ડોકટરો વધ્યા છે તેટલાં રોગો પણ વધવા પામ્યાં છે. ડોકટરો વધવાથી રોગીઓની સંખ્યા ઓછી થઇ નથી લોકો 'આટલી ચીજ ખાવાથી શું નુકશાન થશે અને કદાચ નુકશાન થશે તો ડોકટરની દવા લઇશું' એવો વિચાર કરીને વધારે ખાઇ જાય છે અને આખરે રોગી બને છે. આ તો પાડોશીના ભરોસે પોતાનુ ઘર ઉઘાડું મૂકવા જેવી વાત છે આજે તો પ્રાય. એવુ જોવામાં કે સાંભળવામાં આવે છે કે, જે માણસ જેટલી વધારે જુદા જુદા પ્રકારની ખાદ્ય ચીજો ખાય છે તે મોટો માણસ કહેવાય છે, પરન્તુ શાસ્ત્ર કહે છે કે, જે માણસ જેટલો ત્યાગ કરે છે તેટલો તે મોટો માણસ બને છે. શાસ્ત્રમા આનદ શ્રાવકનુ વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે, તે બાર કરોડ સોના મહોરોનો સ્વામી અને ચાલીશ હજાર ગાયોનો માલીક હોવા છતા તેણે પોતાના ખાન-પાનમા પરિમિત દ્રવ્યો જ ખાવા-પીવાની મર્યાદા બાધી હતી. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રની દ્રષ્ટિએ પણ જે વ્યક્તિ ખાન-પાનમાં જેટલો સયમ રાખે છે તે વ્યકિત મહાન્ ગણાય છે. જીભ ઉપર અંકુશ રાખવાથી સ્વાસ્થ્ય પણ સારૂ રહે છે તમો લોકોને જેવુ અને જેટલુ ખાન-પાન મળે છે તેવુ અને તેટલુ ખાન-પાન ખેડુતને મળતુ નથી, તેમ છતાં જો તમારે અને ખેડુત વચ્ચે કોઇવાર કુસ્તી કરવાનો પ્રસગ આવે તો કોણ જીતી જાય ? એ તો તમે પણ કહેશો કે ખેડુત અમારા કરતા વધારે સ્વસ્થ અને બળવાન છે.

આ પ્રમાણે વધારે ખાવાથી સ્વાસ્થ્ય સુધરતુ નથી પણ બગડે છે. વિકૃત ભોજન કરવાથી સ્વાસ્થ્યની હાનિ થાય છે અને ચારિત્રની પણ હાનિ થાય છે એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, જે ચીજ ખાવાથી વિકાર પેદા થાય એવી કોઈ વિકૃત ચીજ સાધુએ ખાવી જોઈએ નહિ સાધુએ તો શરીરની રક્ષા થઈ શકે તેવુ અને તેટલુ જ ભોજન કરવુ જોઈએ. શરીર વધારવા માટે કે સ્વાદને માટે સાધુએ ભોજન કરવુ ન જોઈએ. આ ઉપરથી તમે કહેશો કે, સ્વાદને માટે કોઈ ચીજ ન ખાવી એ કેમ બની શકે ? ખાટી ચીજ કે મીઠી ચીજ ખાવાથી ખાટો કે મીઠો સ્વાદ આવે જ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જણાવવાનુ કે, માનો કે, તમને કોઈ વૈદ્યે મધની સાથે દવા ખાવા આપી અને તમે મધની સાથે તે દવા ખાધી તો મધનો સ્વાદ આપે જ છે, પરતુ તમે તે મધ, સ્વાદને

માટે ખાધુ કે દવાને માટે ખાધુ ? તમે મધ તો દવાનુ સેવન કરવા માટે જ ખાધુ છે. આજ પ્રમાણે સાધુ લોકોનો ભોજન કરવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ શરીર ટકાવવા માટે છે, સ્વાદ લેવા માટે નહિ, એમ માનવુ જોઇએ

તમે લોકો ખાવામાં જે આનદ માનો છો તેથી અનત ગણો આનદ સાધુજનો સંયમમાં માને છે. અને એટલા જ માટે તેઓ ખાવા માટે સયમને ગુમાવતા નથી તેમની દૃષ્ટિએ ખાનપાનની કીમત કરતાં સયમની કીમત અનેકગણી છે સાધુજનો સયમમાં અને ચારિત્ર–પાલનમાં સાવધાન રહે છે અને મુક્તિમાં આનદ માને છે

માનો કે, તમારી પાસે એક મૂલ્યવાન હીરો છે તમને એવો વિશ્વાસ છે કે, એ હીરાની કીમતથી તમે તમારા બધા સંકટો દૂર કરી શકો એમ છો, તો શુ તમે એ હીરાને મુઠી ધાણીના બદલામા આપી દો ખરા ? નહિ આ જ પ્રમાણે જે સાધુઓને એવો દૃઢ વિશ્વાસ પેદા થયો છે કે, સયમ બધા સકટોમાંથી મુક્ત કરે છે અને આઠ કર્મોને નષ્ટ કરી મુક્તિ અપાવે છે, તો શુ તે સયમને કેવળ ખાન–પાન માટે તજી દે ખરા ? નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરવાથી ચારિત્રની ગુપ્તિ અર્થાત્ રક્ષા થાય છે ચારિત્રની રક્ષા થવાથી આહારની રસાસક્તિ નાશ પામે છે અને ચારિત્ર–પાલનમા દૃઢતા આવે છે આવી રીતે સગરહિત શયનાસનનુ સેવન કરનાર તથા મોક્ષભાવને પામેલો જીવાત્મા આઠે પ્રકારના કર્મોનાં બધનથી મુક્ત થાય છે.

એક ભાઇએ એવો પ્રશ્ન હમણા પૂછ્યો છે કે, એક વક્તા પાસેથી એવુ સાંભળ્યુ છે કે, 'સાંસ્કારિક કર્મો નષ્ટ થઇ જાય છે' અને જૈનશાસ્ત્ર 'કરેલા કર્મો ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી' એમ કહે છે તો આ બન્ને વાતોમાંથી કઈ વાત વાસ્તવિક છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે કર્મો કરવામા આવ્યા છે તે જ પ્રમાણે કર્મો ભોગવવા પડતા હોત તો ભગવાન વિવક્ત શયનાસનનુ સેવન કરનાર આઠ કર્મની ગાઠ તોડી શકે છે એમ શા માટે કહેત ? જો કર્મો ભોગવવા જ પડત તો આ પ્રમાણે શા માટે કહેવામા આવત ? આ સિવાય જો કર્મોની નિર્જરા થઈ શકતી ન હોય તો પછી તપ શા માટે કરવામા આવત ? આ ઉપરથી કર્મની નિર્જરા થાય છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે. અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, તપ આદિ દ્વારા કર્મોની નિર્જરા થાય છે તો પછી 'कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि અર્થાત્ કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી' એમ શા માટે કહેવામા આવ્યુ છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ બન્ને વાતો ઠીક છે મેં એક કવિતા સાભળી છે કે –

કર્મરેખ નહીં મિટે કરો કોઈ લાખો ચતુરાઈ

આ પ્રમાણે એક બાજુ તો કરેલાં કર્મોને ભોગવવા જ પડે છે એમ કહેવામાં આવે છે અને બીજી બાજુ કર્મોની નિર્જરા પણ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બે પ્રકારની વાતો સાભળવાથી સદેહ પેદા થાય છે એ સ્વાભાવિક છે. પરતુ જો આ વિષયને બરાબર સમજવામા આવે તો કોઈ પ્રકારનો સદેહ રહી શકે નહિ

શાસ્ત્રમાં સ્પર્શબધ, બદ્ધબધ, નિધત્તબંધ અને નિકાચિતબધ એ ચાર પ્રકારના કર્મો કહેવામાં આવ્યાં છે પહેલો સ્પર્શબંધ છે તે સૂઈના ઢગલા જેવો હોય છે. સૂઈનો ઢગલો

કરવામાં તો વાર લાગે છે પણ તેને વિખેરી નાંખવામાં વાર લાગતી નથી, કારણ કે, તે સૂઈયોનો માત્ર સ્પર્શ થયો છે, બંધ થયો નથી બીજો બન્ધ બદ્ધ છે. બંધ તો થાય છે પરંતુ તેને નિર્જરવામાં વાર લાગતી નથી અર્થાત્ તે સૂઈના ઢગલાને દોરાથી બાંધી તો દેવામાં આવે છે પરંતુ તે દોરાને સહેલાઈથી બહાર કાઢી શકાય છે અને સૂઈનો ઢગલો જલ્દીથી પાછો વીખરાઈ જાય છે. ત્રીજો નિધત્ત બન્ધ છે આ બંધ થોડો મજબુત હોય છે, જેમકે તે જ સૂઈના ભારાને લોઢાના તારથી મજબૂત બાંધવામાં આવે, પરંતુ લોઢાના તારથી સૂઈઓને બાંધવા છતાં સૂઈઓ તેમાંથી બહાર નીકળી શકે છે અને લોઢાનો તાર પણ છૂટી જાય છે, પણ લોઢાના તારને છોડવામાં થોડી મુશ્કેલી અવશ્ય પડે છે. ચોથો નિકાચીત બંધ છે આ બંધ બહુ જ ગાઢ હોય છે જેમકે તે સૂઈઓના ભારાને અગ્નિમાં તપાવીને હથોડા-ઘનથી ટીપીને એક કરી નાખવામાં આવે. આ પ્રમાણે કર્મનો બન્ધ ચાર પ્રકારનો હોય છે. આ ચાર ભેદમાંથી પહેલાં ત્રણ પ્રકારના કર્મોની તો પૂરી રીતે નિર્જરા થાય છે અને ચોથા નિકાચિત કર્મની નિર્જરા તો થાય છે, પરંતુ તેમાં સ્થિતિ અને રસનો ઘાત થાય છે. જેમકે પહેલા સૂઈઓ બનાવવામાં વખત લાગતો હતો, પરંતુ વિજ્ઞાન વધી જવાને કારણે સૂઈઓ બનાવવામા હવે વધારે વખત લાગતો નથી. આજ પ્રમાણે કર્મો ભોગવવાં તો પડે છે પરંતુ થોડી વારમાં પણ તે કર્મો ભોગવી શકાય છે. નિકાચિત કર્મો સ્થિતિ અને રસથી ઓછાં તો કરી શકાય છે પરંતુ પ્રકૃતિ અને પ્રદેશથી ઓછા થઈ શકતા નથી આ પ્રમાણે કર્મોની નિર્જરા પણ થાય છે અને કર્મોને ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી એ બન્ને વાતો સાચી છે. શાસ્ત્રનુ કથન સાપેક્ષ છે એટલે સાપેક્ષ દૃષ્ટિએ આ બન્ને વાતો સાચી છે.

કર્મો ભોગવવાં પડે છે એ વાત સાભળી કોઈએ ગભરાઈ જવાની જરૂર નથી. કર્મોને ભોગવવાં એટલે પાપનો નાશ કરવો. એટલા માટે કર્મોને ભોગવી પાપથી મુક્ત થવાનો વિશેષ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ પણ એમ થવુ ન જોઈએ કે પહેલા જાણી જોઈને પાપકારી પ્રવૃત્તિ કરો અને તેનુ પ્રાયશ્ચિત કરો. આ તો જાણી જોઈને પહેલા ચોરને ઘરમાં પેસવા દેવો અને પછી તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવા જેવુ છે પોતાના ઘરમાં જાણી-જોઈ ને ચોરને પેસવા દેવો એ મૂર્ખાઈ ભરેલુ કામ કહેવાય છે. લોકો, ઘરમાં ચોર પેસી ન જાય તે માટે સાવધાની રાખે છે આ જ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક માર્ગમા પણ પાપકર્મો ન થાય તેની સાવધાની રાખવી પડે છે સાવધાની રાખવા છતાં પાપકર્મો થઈ જાય તો તેનું પ્રાયશ્ચિત કરી ભવિષ્યમા પુન પાપકર્મો ન થાય તેવો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ તમારાથી આ વિષે બીજુ કાંઈ ન થાય તો માથે દુ.ખ આવી પડે ત્યારે જે કાંઈ થાય છે તે સારા જ માટે થાય છે એમ માનો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે દુ ખ થવાનુ છે તે તો થશે જ, પરંતુ તે દુ ખના સમયે જે કાંઈ થાય છે તે સારા માટે જ થાય છે એમ માનીને દુ.ખમા પણ સુખ માનો જો આ પ્રમાણે દુ ખના સમયે પણ સુખ માનવામા આવે તો આઠ કર્મોની ગાંઠ પણ ઢીલી થાય પરંતુ જો દુ ખ ભોગવતી વખતે દુ.ખ માનવામા આવે તો વિશેષ દુ.ખ થાય. એટલા માટે દુ.ખના સમયે ગભરાઈ જવુ ન જોઈએ પણ ચિત્તને પ્રસન્ન રાખી પરમાત્માના શરણે જવામા આવે તો આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ અષાડ વદ ૧૪ મંગળવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનંદન દુઃખનિકંદન, વંદન પૂજન જોગજી;
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી. શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

— વિનયચંદ્રજી કુમ્મટ ચોવીશી.

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા પરમાત્માને દુ ખનિકદન કહેવામા આવ્યા છે દુ ખ નષ્ટ થાય એ તો જગતના લોકોને મનગમતી વાત છે પ્રત્યેક આત્મા દુ ખને નષ્ટ કરવા ચાહે છે અને પરમાત્મા દુ ખને નષ્ટ કરે છે એટલા માટે હે આત્મા ! તુ અહીતહી નહિ ભટકતા દુ ખનિકદન કરનાર પરમાત્માના શરણે જાય તો તારા બધા દુ ખો નષ્ટ થઈ જાય !

પરમાત્માને દુ ખ નષ્ટ કરવાની પ્રાર્થના કર્યા પહેલાં આત્માએ પોતાને શુ દુ.ખ છે એ જાણી લેવાની ખાસ આવશ્યકતા છે. આત્માને શુ દુ ખ છે એ વિષે જ્ઞાની જનો સમુચ્ચયરૂપે એમ કહે છે કે આત્માને જે વિપરીત કે અપ્રિય લાગે છે તે જ દુ ખ છે. આત્મા આ દુ ખને જ દૂર કરવા ચાહે છે આત્મા જેમ પોતાનો ગુણવિકાસ કરતો જાય છે તેમ તેમ તે પોતાનુ દુ ખ શુ છે તે વધારે સમજતો જાય છે અને તે દુ ખને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે. વનસ્પતિમા વિજ્ઞાન ઓછુ છે પરતુ તે પણ સુખ–દુ ખને સમજે છે અને દુ ખને દૂર કરવા ચાહે છે વનસ્પતિ વર્ષાઋતુમા પ્રફુલ્લિત થાય છે અને ગ્રીષ્મઋતુમા સુકાઈ જાય છે આ પ્રમાણે વનસ્પતિ પણ સુખ–દુ ખનો અનુભવ કરે છે જ્ઞાની જનો આ સુખ–દુ ખની વ્યાખ્યા કરતા કહે છે કે, બાહ્ય સુખ એ સુખ નથી અને બાહ્ય દુ ખ એ દુ.ખ નથી અતરગ સુખ અને દુ ખ એ જ વાસ્તવમા સુખ–દુ ખ છે આ અન્તરગ દુ ખને દૂર કરવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ બાહ્ય દુ ખને તો ઈન્દ્ર–નરેન્દ્ર પણ દૂર કરી શકે છે પરતુ તેઓ બાહ્ય દુ ખ દૂર કરવાથી દુ ખરહિત બની શકતા નથી દુ ખનુ બીજ અન્તરગ દુ ખ જ છે અને અન્તરગ દુ.ખને દૂર કરવાથી જ દુ ખનો નાશ થાય છે એટલા જ માટે ભક્તજનો પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરે છે કે, “હે પ્રભો ! તુ દુ ખનિકદન છો, અમારૂ દુ ખ નષ્ટ કર ”

જો કે, પરમાત્માની પ્રાર્થના દુઃખને દૂર કરવા માટે જ કરવામા આવે છે પરતુ જો અધિકારી બનીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે તો તેમા વિશેષ સફળતા મળે છે. એટલા માટે અધિકારી બનીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવા માટે અધિકારી કેવી રીતે બની શકાય એ વાત હવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવુ છુ.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ બત્રીશમો.

વિવક્ત (એકાન્ત) શયનાસનનું સેવન કરનાર વ્યક્તિએ સર્વપ્રથમ વિષય–વાસનાથી પરાઙ્મુખ થવું જોઈએ એટલા માટે હવે વિનિવર્તન વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.—

બત્રીશમો બોલ.

(૩૨) विनियट्टणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! વિનિવર્તન અર્થાત્ વિષયવિરક્તિથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે —

विनियट्टणयाए पावकम्माणं अकरणयाए अब्भुट्ठेइ, पुव्वबद्धाण य निज्जरणयाए तं नियत्तेइ, तओ पच्छा चाउरन्तं संसारकन्तारं वीइवयइ ॥ ३२ ॥

અર્થાત્–હે ગૌતમ ! વિનિવર્તનથી અર્થાત્ વિષય–વિરક્તિથી નવા પાપકર્મો થતાં નથી અને પૂર્વે બધાયેલા હોય છે તે ટળે છે, અને ત્યારબાદ તે જીવ ચારગતિરૂપ સંસાર-અટવીને ઓળગી જાય છે.

વિષય–વાસનાથી પરાઙ્મુખ થવાનું નામ વિનિવર્તન છે. જે વિવક્ત શયનાસનનું સેવન કરે છે તે વિષય–વાસનાથી અવશ્ય પરાઙ્ગમુખ થાય છે, કારણ કે વિવક્ત શયનાસનના સેવનથી ચારિત્રની રક્ષા થાય છે અને જે ચારિત્રની રક્ષા કરવા ચાહે છે તે વિષય-વાસનાથી અવશ્ય પરાઙ્મુખ થાય જ છે આ પ્રમાણે જે આત્મા વિષય–વાસના પ્રત્યે દોડી રહ્યો છે તે આત્માને વિષય–વાસના તરફ દોડતાં અટકાવવો તેનું નામ વિનિવર્ત્તન છે.

જે પ્રમાણે પાણી નીચાણની તરફ ઢળે એ સ્વાભાવિક છે, તેજ પ્રમાણે પૂર્વ સસ્કારને કારણે આત્મા પણ વિષયો તરફ દોડે છે આત્માને વિષયો તરફ જતા અટકાવવો તેનું નામ જ વિનિવર્ત્તન છે. આ વિનિવર્ત્તનથી–વિષયવિરક્તિથી અથવા વિષય–વાસનાથી પરાઙ્મુખ થવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? એવો ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, વિનિવર્ત્તન કરનાર અર્થાત્ વિષયોથી વિરક્ત થનાર માણસ પાપકર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરતો નથી. વિનિવર્ત્તન કરનાર, પાપકર્મો ન થાય તેની બરાબર સાવધાની રાખે છે અને પહેલાના પાપકર્મોની નિર્જરા કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે પાપકર્મોથી નિવૃત્ત થઈ નિષ્પાપ બને છે અને નિષ્પાપ થવાથી જીવાત્મા મનુષ્ય, તિર્યઞ્ચ, દેવ તથા નરક એ ચાર પ્રકારની ગતિરૂપ આ સંસારાટવીને પાર કરી જાય છે. આ મૂળ સૂત્રનો અર્થ થયો હવે આ અર્થ વિષે અત્રે વિશેષ વિચાર કરવામાં આવે છે.

આત્મા હમેશા વિષયો તરફ દોડ્યા જ કરે છે. સાધારણ કીડાંઓ પણ વિષયો તરફ દોડે છે, તો જેનો આટલો બધો જ્ઞાનવિકાસ થયો છે તે માણસ વિષયો તરફ દોડે તો તેમા આશ્ચર્ય શું છે ? એ વાત બીજી છે કે, શાસ્ત્રશ્રવણ કે પઠનપાઠન કરતી વખતે

થોડા સમયને માટે મનુષ્યની મતિ ઠીક રહેતી હોય, પરંતુ સંસારનાં અધિકાશ મનુષ્યોની ગતિ વિષયો તરફ જ રહ્યા કરે છે. મહાન્ ત્યાગીઓના મન પણ એક ક્ષણમાં વિષયો પ્રત્યે આકર્ષિત થઈ શકે છે આ પ્રકારના વિષયો તરફથી જે પરાઙ્મુખ રહે છે તે મહાન્ વિજેતા છે. દુસ્તર નદીને પાર કરવી મુશ્કેલ છે તો પછી વિષય-વાસના રૂપી નદીને પાર કરવી બહુ જ મુશ્કેલ હોય એ સ્વાભાવિક છે કોઈ માણસ જો પૂર આવેલી નદીને તરી જાય અને પાર કરી જાય તો તે કેવો તરવૈયો-તારક કહેવાય

આ વિષે મહાભારતમાં એક પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે એકવાર શ્રીકૃષ્ણ અમરકંકા નગરીના રાજા પદ્મનાભને જીતીને પાછા આવી રહ્યા હતા પાંડવો પણ તેમની સાથે જ હતા. શ્રીકૃષ્ણે પાંડવોને કહ્યુ કે, તમે લોકો આગળ ચાલો. હુ પાછળથી આવુ છુ. પાંડવો આગળ ચાલવા લાગ્યા. રસ્તામા તેમણે જોયુ કે, ગંગા નદીમા ખૂબ પૂર આવેલ છે એટલે તેઓ નૌકામાં બેસીને ગંગા નદીને પાર કરી, સામે પાર પહોંચ્યા. બાદ તેઓએ વિચાર કર્યો કે, જેમણે પદ્મનાભ રાજાને હરાવ્યો છે તે શ્રીકૃષ્ણ મહારાજ કેવા પરાક્રમી છે અને તેઓ ગંગા નદીને કેવી રીતે પાર કરે છે તેની આજે આપણે પરીક્ષા કરીએ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓએ નૌકાને છૂપાવી દીધી विनाशकाले विपरीत बुद्धि. એ કહેવત પ્રમાણે પાંડવોને અવળી બુદ્ધિ સૂઝી.

શ્રીકૃષ્ણ પાછળથી ગંગા નદીના કિનારે આવ્યા તેમણે જોયુ કે, ગંગા નદીમા ખૂબ પૂર આવેલ છે. ગંગા નદીને પાર કરવા માટે બીજો કોઈ માર્ગ જોવામા આવતો નથી. આવી દુસ્તર ગંગા નદીને પાંડવો કેવી રીતે પાર કરી શકયા? અને જ્યારે તેઓ ગંગા નદીને પાર કરી ગયા છે તો પછી તેઓ પદ્મનાભથી કેવી રીતે હારી ગયા? આવી દુસ્તર ગંગા નદીને પાર કરનાર વ્યક્તિ પદ્મનાભથી હારી જાય એ સંભવિત નથી. આ પ્રમાણે વિચાર કરી શ્રીકૃષ્ણે નિશ્ચય કર્યો કે જ્યારે પાંડવો ગંગા નદીને તરીને પાર કરી ગયા તો પછી મારે પણ ગંગા નદીને પાર કરવી જોઈએ આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી શ્રીકૃષ્ણે એક હાથમાં રથ લીધો અને બીજા હાથથી નદીનુ પાણી કાપતાં ગંગા નદી પાર કરવા લાગ્યા નદી પાર કરતા તેમને વચમાં થોડો થાક લાગ્યો, તે વખતે ગંગાદેવી પ્રકટ થઈ, તેમના વિશ્રામ માટે એક સ્થાન બનાવી દીધુ અને કૃષ્ણને કહ્યુ કે, જો તમે મને આજ્ઞા આપો તો હું તમારા માટે માર્ગ કરી આપુ અથવા નૌકા આદિની વ્યવસ્થા કરી દઉં. શ્રીકૃષ્ણે ગંગાદેવીને જવાબમાં કહ્યુ કે, મારે કોઈપણ પ્રકારની સહાયતાની આવશ્યકતા નથી. જો હુ નૌકા આદિની સહાયતા વડે નદીને પાર કરૂ તો તેમાં કશી વિશેષતા રહેતી નથી એટલા માટે મારે મારા પોતાના પુરૂષાર્થદ્વારા જ નદીને પાર કરવી જોઈએ.

શ્રીકૃષ્ણ પોતાના પુરૂષાર્થ વડે ગંગા નદીને પાર કરી ગયા પાંડવો શ્રીકૃષ્ણને નમન કરીને કહેવા લાગ્યા કે આપ ધન્યવાદને પાત્ર છો કે તમે તમારા પુરૂષાર્થ વડે ગંગા નદીને પાર કરી ગયા શ્રીકૃષ્ણે જવાબમાં કહ્યુ કે, એમા આશ્ચર્યની વાત શી છે? જ્યારે તમે લોકો ગંગા નદીને પાર કરી ગયા ત્યારે હુ નદીને પાર કરી જાઉં તો તેમાં આશ્ચર્ય શુ છે? પાંડવોએ કહ્યુ કે, અમે લોકોએ તો નૌકાદ્વારા ગંગા નદીને પાર કરી છે. શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુ કે, તો પછી મારા માટે નૌકા શા માટે મોકલી નહિ? પાંડવોએ ઉત્તર આપ્યો કે,

અમરકંકાના રાજા પદ્મનાભને જીતનારમાં કેટલુ પરાક્રમ છે એ જોવા માટે જ અમે નૌકા મોકલી ન હતી. પાંડવોનું આ કથન સાંભળી શ્રીકૃષ્ણ બહુ જ ક્રુદ્ધ થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, તમારામાં આટલી બધી ધૃષ્ઠતા છે! જ્યારે તમે લોકો પદ્મનાભથી પરાજિત થઈને આવ્યા હતા અને મે પદ્મનાભને હરાવ્યો હતો, ત્યારે શું તમે મારા પરાક્રમને જોઈ કે જાણી ન શકયા? તમે લોકો મારા રાજ્યમાં પણ રહેવાને લાયક નથી એટલા માટે તમે મારા રાજ્યમાંથી નીકળી જાઓ.

આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને કુપિત થએલા જોઈ પાંડવોને ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થયો. કુન્તી માતા વગેરેના પ્રયત્નથી શ્રીકૃષ્ણનો ક્રોધાગ્નિ શાન્ત થયો. પરતુ કહેવાનો આશય એ છે કે, જેમણે પૂર આવેલી ગંગા નદીને તરીને પાર કરી તેનામાં કેટલુ બધુ પરાક્રમ હશે? આ જ પ્રમાણે વિષયભોગની દુસ્તર નદીને તરી જઈ પાર કરી ગયા છે તે કેવા વીર હશે?

આ તો વિષયસુખ ઉપર વિજય મેળવવાની વાત થઈ. પરંતુ વિષયસુખથી પરાઙ્મુખ થવાથી શો લાભ થાય છે એ અત્રે જોવાનુ છે. વિષયસુખ પ્રત્યે ચિત્ત આકૃષ્ટ ન થાય એ જ વિષયસુખ પ્રત્યેની પરાઙ્મુખતા છે. વિષયસુખથી પરાઙ્મુખ થવાનો ઢોગ કરી લોકોને ઠગવામા આવે તો બીજી વાત છે. પણ જો સારી રીતે વિષયસુખ પ્રત્યે પરાઙ્મુખ થવામાં આવે તો વિષયસુખ પ્રત્યે ચિત્ત આકૃષ્ટ ન થાય એ સ્વભાવસિદ્ધ છે વિષયસુખથી પરાઙ્મુખ થએલો માણસ પોતાનામાં પાપકર્મોને આવવા દેતો નથી એ પણ દેખીતુ છે.

પ્રત્યેક પાપ વિષયલાલસાથી જ પેદા થાય છે. જેનામાં વિષયવાસના હોતી નથી તેની દ્વારા પાપકર્મો પણ થતાં નથી એટલા માટે વિષયવાસનાથી દૂર થવુ એ પાપકર્મોથી દૂર થવા સમાન છે. પાપથી દૂર થનાર બે પ્રકારના હોય છે. એક તો સિદ્ધ હોય છે અને બીજા સાધક હોય છે અર્થાત્ એક તો વિષયવાસનાથી પરાઙ્મુખ થઈ પાપરહિત થઈ ચૂકયા હોય છે અને બીજા વિષયવાસનાથી પરાઙ્મુખ થઈ પાપરહિત થવાનો પ્રયત્ન કરે છે, અર્થાત્ સાધક છે. જેઓ સિદ્ધ થઈ ચૂકયા છે તેમની અત્રે વાત નથી. સિદ્ધને માટે તો કોઈ પ્રકારના ઉપદેશની જરૂર જ રહેતી નથી, પરતુ સાધકને માટે જ ઉપદેશ આપવામાં આવે છે સાધકો ઉન્માર્ગે ચાલ્યા ન જાય એટલા માટે જ તેમને ઉપદેશ આપવામાં આવે છે સાધકોને અત્રે એવો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે કે જો તમે પાપથી બચવા ચાહો છો તો તમે વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરો.

બધા લોકોને પાપ ખરાબ લાગે છે કોઈ પણ માણસ એમ ચાહતો નથી કે મને પાપી કહેવામા આવે. જો કોઈને પાપી કહેવામા આવે તો તે નારાજ થઈ જાય છે. આ પ્રમાણે કોઈ પાપી બનવા ચાહતુ નથી પરતુ શાસ્ત્ર કહે છે કે, જો વાસ્તવમાં પાપી બનવુ ન હોય તો વિષયવાસનાનો ત્યાગ કરો જે વિષયવાસનાનો ત્યાગ ન કરવા છતા પણ પોતાને નિષ્પાપ કહેવડાવે છે તે ચોરી કરે છે. અંદર બીજુ કાંઈ રાખવુ અને બહાર બીજુ કાંઈ બતાવવુ એ ચોરી છે. આ પ્રકારની ચોરી ન કરતાં વિષયવાસનાથી પરાઙ્મુખ થવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

પાપ મુખ્યતઃ અઢાર પ્રકારનાં છે. આ બધા પાપો વિષયવાસનાથી જ પેદા થાય છે જેમકે હિંસાનુ પાપ તે જ વ્યક્તિ કરે છે કે જેનામા વિષયલાલસા હોય છે. પ્રાણીઓનાં પ્રાણોને નષ્ટ કરવાં તેનું નામ હિંસા છે પરતુ આ કાર્યને હિંસાના પાપમાં અંતર્ગત થએલુ ક્યારે માની શકાય ? તો એને માટે કહ્યુ છે કે –

प्रमत्तयोगात्प्राणव्यपरोपणं हिंसा ।

અર્થાત્–પ્રમાદથી કે વિષયપોષણને માટે કોઈ પ્રાણીનાં પ્રાણને નષ્ટ કરવાં તે હિંસા–પાપ છે જો કેવળ જીવ મરી જાય એટલા માત્રથી જ હિંસાને પાપ માનવામાં આવે તો તેરમા ગુણસ્થાનમા સ્થિત વ્યક્તિના શરીરથી પણ જીવ મરે છે, એટલા માટે તેમને પણ હિસાનું પાપ લાગવુ જોઇએ કારણ કે યોગની ચપલતાથી જીવોને આઘાત પહોંચવો કે મૃત્યુ પામવુ સ્વાભાવિક છે પરતુ આ પ્રમાણે જીવો મરી જવામા હેતુ શો છે તે જોવુ જોઇએ ! જે હિંસા પ્રમાદથી કે વિષય પોષણને માટે કરવામા આવે તે જ હિંસાને પાપમા અન્તર્ગત કહી શકાય

કેટલાક લોકોને એવી શકા થાય છે કે, જ્યારે આખુ આકાશ જ જીવોથી વ્યાપ્ત છે અને શરીરદ્વારા જીવોનુ મરણ થવુ પણ સ્વાભાવિક છે, તો પછી મુનિઓ પૂર્ણ અહિંસક કેવી રીતે રહી શકે ? આ શકાનુ સમાધાન એ છે કે, જો કે મુનિ આદિના શરીરથી જીવોનુ મરી જવુ સ્વાભાવિક છે, પરન્તુ તેમનો હેતુ શો છે તે પહેલાં જુઓ ! શુ તેમનો હેતુ જીવોને મારવાનો છે ? વાસ્તવમા હિંસા તે છે કે જે પ્રમાદના યોગથી કે વિષયપોષણ માટે કરવામા આવે આ સિવાય જે હિંસા થાય તે હિંસાને પાપમા અન્તર્ગત કરવામા આવી નથી ઉદાહરણ તરીકે, કોઈ મુનિ જો ઇર્યાસમિતિપૂર્વક જતનાથી ચાલતા હોય, છતા જો તેમના પગથી કોઈ જીવ મરી જાય તો તેમાં હિસાનુ પાપ લાગેલુ માનવામા આવતુ નથી પરતુ જો મુનિ ઇર્યાસમિતિપૂર્વક જતનાથી ચાલે નહિ અને એ દશામા કોઇ જીવ કદાચ ન પણ મરે તો પણ તેમને હિંસાનુ પાપ લાગે જ છે, કારણ કે હિંસા પ્રમાદથી થાય છે અર્થાત્ પ્રમાદ જ હિંસા છે

હિંસાનુ પાપ વિષય લોલુપતાથી જ થાય છે આજ પ્રમાણે અસત્ય આદિ બીજા પાપો પણ વિષયલોલુપતાને કારણે જ પેદા થાય છે આ પાપોથી બચવા માટે વિનિવર્ત્તન કરવાની અર્થાત્ વિષયસુખથી પરાઙ્મુખ થવાની આવશ્યકતા છે જે વિષયવાસનાથી પરાઙ્મુખ થયો હશે તે પાપકર્મો કરવામા પ્રવૃત્ત નહિ થાય.

પૂર્ણ સત્ય તો કેવળ આદર્શરૂપ છે જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુને તેવીજ કહેવામા આવે, અર્થાત્ બોલવામાં એક અક્ષરનું પણ અંતર ન આવે તે પૂર્ણ સત્ય છે. પૂર્ણ સત્ય તો પૂર્ણજ્ઞાની જ કહી શકે છે આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે પૂર્ણસત્ય પૂર્ણજ્ઞાની જ કહી શકે છે તો પછી બીજા લોકોએ કેવુ સત્ય બોલવુ જોઈએ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, હૃદયમા વિષયભાવના કે વાસ્તવિકતાની વિરુદ્ધ બોલવાનો ભાવ ન હોય તો એ દશામાં જે કાંઈ બોલવામા આવે છે તે પણ સત્ય જ છે શ્રી આચારાગ સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે —

समयन्ती मन्नमाणे समया वा असमया वा समया होइ उवेहाए।

અર્થાત્—જો મનમાં સમતા હોય અને એ દશામાં મુખમાંથી વિષમ શબ્દ પણ નીકળી જાય તો તે પણ સત્ય છે, કારણ કે, બોલનારનો હેતુ ખરાબ નથી.

શાસ્ત્રના આ કથન ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ સમજાય છે કે, કોઇ ખરાબ હેતુ કે વિષયલાલસા રાખ્યા વિના જે કાંઈ બોલવામાં આવે છે તે પણ સત્ય છે. જે આ પ્રમાણે સત્ય વચન બોલે છે અને અસત્યનો ત્યાગ કરે છે તે ક્રમશઃ કોઈ દિવસ પૂર્ણ સત્યને પણ પામી શકે છે. જે પ્રમાણે રેખાગણિતમાં મધ્યરેખાની કલ્પના કરવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે આપણા માટે તો પૂર્ણ સત્ય કલ્પના સમાન જણાય છે. પરતુ જે પ્રમાણે રેખાગણિતમાં મધ્યરેખાની લબાઈ ચોડાઈ ન હોવા છતા તેને માનવી પડે છે તે જ પ્રમાણે સત્યમાં પણ પૂર્ણ સત્યનો આદર્શ માનવો આવશ્યક છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે અસત્યનુ પાપ પણ વિષયલાલસાથી જ પેદા થાય છે ત્રીજું પાપ ચોરીનુ છે. આ ચોરીનું પાપ પણ વિષયલોલુપ માણસદ્વારા જ થાય છે. જે માણસે વિષયવાસના ઉપર વિજય મેળવ્યો છે તે માણસ દ્વારા ચોરી થઈ શકે નહિ અર્થાત્ વિષયવિજયી માણસ ચોરી કરવાનું પાપ કરતો નથી. ચોરીમાં કેવળ બીજાની ચીજોને હક્ક વિના લેવાનો જ સમાવેશ થતો નથી, પરતુ પોતાનો કે બીજાઓનો વિકાસ અટકાવવો તે પણ ચોરી જ છે. તમે શ્રાવક છો એટલે તમે ચોરીથી પૂર્ણ રીતે નિવર્ત્તી શકતા નથી, એટલા માટે તમને સ્થૂલ ચોરીથી નિવર્ત્તવાનું કહેવામા આવ્યું છે. અર્થાત્ તમારા માટે એવી ચોરી કરવાની મના કરવામાં આવી છે કે, જેથી રાજ્ય કે સમાજના નિયમોનું ઉલ્લધન થતુ હોય, કે રાજ્ય અથવા સમાજમાં જેને ચોરી કહેવામા આવતી હોય ! પૂર્ણ ચોરીમાં તો માર્ગ ઉપર પડેલા એક તૃણને પણ પૂછ્યા વિના લેવાનો સમાવેશ થાય છે. પરતુ જો તમે રસ્તા પર પડેલી ચીજને લીધી હોય તો તમને રાજ્ય કે સમાજદ્વારા દડ થતો નથી. તેમ તમારૂ આ કાર્ય ચોરીમાં ગણાતુ નથી એટલા માટે શાસ્ત્રકારોએ પણ આવાં કાર્યને સ્થૂલ ચોરીમા ગણ્યું નથી, કિન્તુ સૂક્ષ્મ ચોરીમાં તેની ગણતરી કરી છે. અને તમને એવી સૂક્ષ્મ ચોરીનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામા આવ્યુ નથી પરતુ જો રાજાએ પત્થરની ખાણમાંથી પત્થરો લેવાની મનાઇ કરી હોય છતાં રાજાની આજ્ઞા લીધા વિના પત્થરો લઈ આવો તો તે સ્થૂલ ચોરી છે. આ પ્રમાણે જે ચોરી દ્વારા રાજાજ્ઞા કે સમાજાજ્ઞાનો ભગ થતો નથી તે સ્થૂલ ચોરી નથી અને તમને સ્થૂલ ચોરીનો ત્યાગ કરવાનુ જ કહેવામાં આવ્યું છે. એ વાત બીજી છે કે, રાજા દ્વારા બનાવવામા આવેલા કાયદાઓ યોગ્ય છે કે કેમ, અને તે કાયદાઓનુ પાલન કરવુ ઉચિત છે કે નહિ; પરન્તુ રાજાના કોઈ ખોટા કાયદાનો પણ જો તમે છૂપી રીતે ભગ કરો તો તમારૂ તે કાર્ય સ્થૂલ ચોરીમા ગણી શકાય. જો તમને કોઈ કાયદો ખરાબ તથા હાનિકર્તા જણાતો હોય તો તમે તેને ખરાબ કહીને સવિનય કાયદાભગની માફક તોડી શકો છો પરતુ કાયદાને ખરાબ ન કહો અને છૂપી રીતે તેને તોડવાનો પ્રયત્ન કરો તો તે કાર્ય સ્થૂલ ચોરીમા ગણી શકાય.

હવે કદાચ તમે એમ કહો કે શાસ્ત્રાનુસાર રાજા વિરુદ્ધ કામ કરવુ નિષિદ્ધ છે, તો પછી રાજના કાયદાનો ભગ કેવી રીતે કરી શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમાં જે વિરુદ્ધરજ્જાઇક્કમે કહેવામા આવ્યુ છે તેનો અર્થ રાજા વિરુદ્ધ કામ ન કરવુ એવો નથી

પરતુ રાજ્ય વિરુદ્ધ કામ ન કરવુ એવો અર્થ છે. રાજ્યનો અર્થ સુવ્યવસ્થા થાય છે. સુવ્યવસ્થાનો ભગ કરવાની મનાઇ કરવામા આવી છે પરતુ રાજાના ખરાબ કાયદાનો ભગ કરવાની મનાઇ કરવામા આવી નથી માનો કે, કોઇ રાજાએ રાજ્યનો ભડાર ભરવા માટે એવો કાયદો બનાવ્યો કે પ્રત્યેક પ્રજાજને એક એક શરાબનો પ્યાલો દરરોજ પીવો કે જેથી રાજ્યની આવકમા વધારો થાય શુ રાજાના આ કાયદાનુ પાલન કરવામાં આવશે ? આવા નિયમનો વિરોધ કરવો એ ધર્મ થઈ પડે છે, પરતુ છુપી રીતે કોઇ કાયદાનો ભગ કરવો એ ચોરી છે. જો કોઇ કાયદો ખરાબ છે તો તેનો જાહેર રીતે ભગ કરવો જોઇએ, છુપી રીતે નહિ विरुद्धरज्जाइक्कम्मे નો અર્થ સુવ્યવસ્થાની વિરુદ્ધ કાઇ કામ ન કરવુ એવો થાય છે. આ શાસ્ત્રકથનનો અર્થ એવો થતો નથી કે, દુર્વ્યવસ્થા વિરુદ્ધ પણ કાઈ કામ ન કરવુ સુવ્યવસ્થાનો અર્થ રાજ્ય છે જ્યા દુર્વ્યવસ્થા હોય ત્યા રાજ્ય નથી એમ સમજવું જોઇએ. રાજા જો ન્યાયપૂર્વક રાજ્ય ચલાવતો હોય તો તેના ન્યાયને શિરોધાર્ય કરવો જ જોઈએ પરતુ જો તે અન્યાય કરતો હોય તો તે અન્યાયને દૂર કરવા માટે નૈતિક-બળથી તેનો વિરોધ કરવો જોઇએ

આજે લોકોમાં નૈતિકબળની ખામી છે અને જેમનામાં નૈતિકબળની ખામી છે તેમનાથી ધર્મનુ બરાબર પાલન થઈ શકતુ નથી. જો નૈતિક બળ હોય તો જ ધર્મનુ પાલન થઇ શકે છે. આ વાતને બરાબર સ્પષ્ટ કરવા માટે એક ઐતિહાસિક ઉદાહરણ આપુ છુ.—

જે સમયની આ વાત કહેવામા આવે છે તે સમયે ભારતમાં અંગ્રેજી રાજ્ય ફેલાઈ ગયુ હતુ. તે સમયે રામચન્દ્ર નામના એક સિક્ખ ગુરુ સત્યનો ઉપદેશ આપી ધર્મપ્રચાર કરતા હતા સત્યનું પાલન કરો એ જ એમના ઉપદેશનો ધ્વનિમન્ત્ર હતો. મનને ઠગવુ નહિ એજ સત્ય છે એમ તેઓ ઉપદેશમા કહેતા હતા રામચન્દ્ર ગુરુના આ ઉપદેશની જનસમાજ ઉપર સારી અસર પડી અને અનેક લોકોએ સત્યનુ પાલન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. સત્યની પ્રતિજ્ઞા લેનારાઓમા કુકા નામનો એક જાટ પણ હતો તે જાટ પણ રામચન્દ્રનો શિષ્ય બની ગયો અને સત્ય બોલવાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યો.

તે દિવસોમાં અંબાલામાં મુસલમાનોએ હિન્દુઓને સતાવવા માટે ગાયોની કત્લ કરવાનો પ્રારભ કર્યો. તે મુસલમાનોએ એમ વિચાર્યું કે, અત્યારે અંગ્રેજોનુ સામ્રાજ્ય છે, એટલે ધર્મમાં કોઈ વિક્ષેપ નાખી નહિ શકે પ્રત્યેક માણસ પોતપોતાનો ધર્મ પાળવામાં સ્વતન્ત્ર છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે મુસલમાનોએ ગાયોનુ એક સરઘસ કાઢ્યુ અને ગાયોને મારવા માટે મુકરર સ્થાને લઈ ગયા. હિન્દુઓએ તેમને આ દુષ્કૃત્ય ન કરવા માટે બહુ સમજાવ્યા પણ તેઓએ તેમનુ કથન માન્યુ નહિ એટલે કેટલાક હિન્દુઓએ એવો વિચાર કર્યો કે, ગાયોની કત્લ કરનાર આ કસાઇઓ સમજાવવા છતા માનતા નથી એટલા માટે તેમને જ રાતના સમયે મારી નાખવા આ પ્રમાણે વિચાર કરી કૂકા નામના જાટે તથા કેટલાક લોકોએ રાતના સમયે તે કસાઇઓ ઉપર હલ્લો કર્યો અને તેમને નિદ્રા-વસ્થામાં જ મારી નાખ્યા આ સમાચાર રામચન્દ્ર ગુરુને સાભળવામા આવતાં જ તેમણે આવુ કૃત્ય કરનારાઓની નિંદા કરી અને આમ કરવુ એ કાયરતા છે એમ જાહેર કર્યું. રાતના સમયે નિદ્રાવસ્થામાં કોઇને મારી નાખવા એમા વીરતા નહિ પણ કાયરતા જ છે.

હિન્દુ-મુસલમાન વચ્ચે થએલો ક્લેશ કોર્ટે ચડયો પોલીસે કેટલાક માણસોને પકડયા. પણ જે લોકોને પકડવામાં આવ્યા હતા તેમાં ઘણાખરા નિરપરાધી હતા. હિન્દુઓ વિષે સરકારને એવો વિશ્વાસ પેદા થઈ ગયો કે, આ લોકોએ જ કસાઈઓને મારી નાંખ્યા છે. આ વિશ્વાસ પેદા થવાને કારણે સરકારે તે બધા લોકોને ફાંસીની સજા સંભળાવી દીધી. જ્યારે રામચન્દ્ર ગુરુના કાને આ વાત સાભળવામાં આવી ત્યારે તેમણે કહ્યુ કે, આ તો બહુ જ ખરાબ થયુ, બિચારા નિર્દોષ લોકો માર્યા જશે એટલા માટે જેમણે આ કાર્ય કર્યું હોય તે લોકો જો પોતાનો અપરાધ સ્વીકારી લે તો આ નિર્દોષ લોકોના પ્રાણ બચી જાય. પોતાના અપરાધનો સ્વીકાર કરવો એ પણ વીરતા જ છે. રામચન્દ્રનું આ કથન ફૂકા જાટે પણ સાભળ્યુ ફૂકાએ ગુરુને કહ્યુ કે, તમે મને સત્ય બોલવાની શિક્ષા અને પ્રતિજ્ઞા આપી છે, પરંતુ કોઇ મને પૂછે તો મારે સત્ય બોલવુ એ મને ઠીક લાગે છે, એટલાજ માટે હુ અપરાધી હોવા છતાં કાંઈ કહેતો કે કાંઈ બોલતો નથી હવે તમે કહો છો કે, પોતાના અપરાધનો સ્વીકાર કરવો એ પણ સત્ય અને વીરતા છે, તો હુ તમારી સમક્ષ એ વાતનો સ્વીકાર કરૂ છુ કે, કસાઈઓને મારી નાખવાનુ કૃત્ય તે લોકોએ કર્યું નથી કે જેમને પકડવામા આવ્યા છે, પરતુ તે કૃત્ય મે તથા મારા સાથીઓએ કર્યું છે. જે લોકોને અત્યારે પકડવામા આવ્યા છે તે લોકો તો નિરપરાધી છે.

ફૂકાનુ આ કથન સાભળી રામચન્દ્ર ગુરુએ તેને કહ્યું કે, જો ખરેખર આમ જ બન્યું છે, અને તમે સત્યની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે, તો તમે સરકાર પાસે જઇને તમારા અપરાધનો સ્વીકાર કરી લો અને તે નિરપરાધી લોકોને બચાવી લો.

રામચન્દ્ર ગુરુનુ આ કથન સાંભળી ફૂકાએ કહ્યુ કે હુ મારો પોતાનો અપરાધ તો કબૂલ કરી લઇશ, પણ મારા સાથીઓના નામ આપવાનુ કબૂલ કરી શકીશ નહિ. કારણ કે હુ પકડાઈ જાઉં તોપણ કોઇ સાથીનુ નામ સરકારને ન આપવાનુ મે તેમને વચન આપ્યુ છે રામચન્દ્રે કહ્યુ કે, તમે સરકારને એવો જ જવાબ આપશો કે, મે તથા મારા સાથીઓએ આ દુષ્કૃત્ય કરેલ છે, પરતુ હુ મારા સાથીઓનુ નામ આપી શકુ એવી સ્થિતિમા નથી અત્યારે જે લોકોને અપરાધી સમજી ફાંસીએ ચડાવવામા આવે છે તે લોકો તો નિર્દોષ છે.

ફૂકાએ ગુરુને પૂછ્યુ કે, શું હુ પોતે જ સરકાર પાસે ચાલ્યો જાઉં? રામચન્દ્રે કહ્યુ કે, જો તમારામા સત્ય વાતનો સ્વીકાર કરવાનુ સાહસ છે, તો પછી સરકાર સામે પોતાનો અપરાધ કબૂલ કરવામા શું વાધો છે?

ફૂકો પોલીસ-પ્રધાન પાસે ગયો અને પોતાનો અપરાધ તેમની સામે કબૂલ કર્યો. પોલીસે ફૂકાને પકડી લીધો પોલીસોએ ફૂકાને અનેક પ્રલોભનો આપ્યા, પણ ફૂકાએ પોતાના સાથીઓના નામ આપ્યા નહિ પોલીસે કહ્યુ કે, જો તુ તારા સાથીઓનાં નામ આપે તો તુ ફાંસીની સજામાથી પણ બચી જઈશ ફૂકાએ જવાબ આપ્યો કે, ભલે મને તમે ફાંસીએ ચડાવી દો પણ હુ મારા સાથીઓના નામ આપી શકીશ નહિ

કથાનો આશય એ છે કે, ફૂકાએ સત્યની પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરવા માટે પ્રાણ આપ્યો. આ તો ઐતિહાસિક ઘટના છે અર્હદ્દર્શનમા તો સત્યને જ પ્રધાનપદ આપવામા આવેલ છે.

પરતુ તમે અર્હદ્દર્શનના શ્રદ્ધાળુ હોવા છતાં નૈતિક બળના અભાવે બીજાને ખોટું ન લાગે એટલા ખાતર પણ ખોટુ બોલો છો. વાસ્તવમા સત્ય વાત તેજ બોલી શકે છે કે જેનામા સાહસ હોય છે જેનામા સાહસ હોતુ નથી તે સત્ય પણ બોલી શકતો નથી સત્ય બોલવામાં હમેશાં લાભજ છે

કહેવાનો સારાશ એ છે કે, જે વ્યક્તિમા વિષયલાલસા હોય છે તે વ્યક્તિદ્વારા જ હિંસા, અસત્ય, ચોરી આદિ પાપકર્મો થાય છે જો વિષયલાલસા પ્રત્યે પરાઙ્મુખ થવામા આવે તો પાપકર્મો થાય નહિ જે વ્યક્તિ વિષયલાલસાનો જ ત્યાગ કરી દે, તે વ્યક્તિ પછી પાપ શા માટે કરે ? એટલા માટે પાપકર્મોને દૂર કરવા માટે સર્વ પ્રથમ વિષયલાલસાને જીતો. વિષયલાલસાને જીતીને મનને જેટલુ તમે પવિત્ર બનાવશો એટલાજ તમે પરમાત્માની સમીપ પહોચી શકશો, અને કદાચિત્ પૂર્વના કોઇ કર્મો બાકી રહ્યા હશે તે કર્મોની પણ નિર્જરા થઇ જશે. પાપ કર્મોને દૂર કરવા માટે પાપકર્મોની જડરૂપ જે વિષયલાલસા છે તેને જ ઉચ્છેદવાનો પ્રયત્ન કરો જો તમે વિષયવાસના ઉપર વિજય મેળવતા જશો અને વ્રતપાલનમા દૃઢ રહેશો તો પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થશે અને તમારા આત્માનુ કલ્યાણ થશે પાપને છુપાવવાથી પાપ દૂર થતુ નથી માટે કદાચ પાપકર્મ થઈ જાય તો તે પાપકર્મને ન છૂપાવતાં તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરો સસારની જાળમાથી મુક્ત થવાનો આ જ માર્ગ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ ૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જિનેશ્વર સાહિબાજી, ' મેઘરથ ' નૃપનો નંદ;
' સુમંગલા ' માતા તણો, તનય સદા સુખકંદ.
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી ॥ ૧ ॥

— વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવિશી

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

- પરમાત્મા પ્રત્યે આત્માની પ્રીતિ–ભક્તિ કેવા પ્રકારની હોવી જોઈએ, એ આ પ્રાર્થનામા બતાવવામા આવ્યુ છે સસારમાં શિક્ષા આપનાર તો અનેક છે, પરતુ જેવી શિક્ષા પ્રકૃતિ દ્વારા મળે છે તેવી શિક્ષા પુસ્તક કે કોઈ વ્યક્તિ દ્વારા મળતી નથી જો કે, વ્યક્તિ મુખેથી શિક્ષા આપે છે અને પ્રકૃતિ મૂગી શિક્ષા આપે છે, છતા કુદરત જેવી શિક્ષા આપે છે તેવી શિક્ષા બીજુ કોઈ આપતુ નથી ભક્તોએ પ્રકૃતિ દ્વારા મળતી શિક્ષાનુ થોડુક વર્ણન કરતાં આ પ્રાર્થનામા કહ્યુ છે કે—

મધુકરનું મન મોહિયો જો, માલતી કુસુમ–સુવાસ;
તું મુજ મન મોહ્યો સહી, જિન મહિમા સુવિવાસ.

અર્થાત્—હે પ્રભો ! જે પ્રમાણે ભ્રમરની માલતી-પુષ્પ પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ હોય છે તે જ પ્રમાણે અમને પણ તારા ચરણકમલ પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પ્રગટ થાઓ. જો કે, આ પ્રાર્થનામાં કેવળ 'માલતી-પુષ્પનો જ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ માલતી-પુષ્પને ઉપલક્ષણ કરી અત્રે બધાં સુગંધી પુષ્પોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે; કારણ કે ભ્રમરને સુગંધી પુષ્પોની સુગંધ પ્રત્યે જ પ્રીતિ હોય છે. ભ્રમરને દુર્ગંધ પ્રત્યે પ્રીતિ હોતી નથી.

જે પ્રમાણે ભ્રમર માલતી-પુષ્પ સાથે પ્રીતિ બાંધ્યા પછી બીજે ક્યાંય જતો નથી અને પુષ્પની સુગંધ લેવામા જ મશગૂલ રહે છે, દુર્ગંધ તરફ જતો પણ નથી, તે જ પ્રમાણે તમે પણ તમારા વિષે જુઓ કે, પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિ બાંધ્યા બાદ તમારુ મન દુર્ગુણ આદિમા તો પ્રવૃત્ત થતુ નથી ને ? જો તમારુ મન દુર્ગુણ-પાપ આદિમા પ્રવૃત્ત થતું હોય તો સમજવુ કે, હજી તમને પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પ્રગટ થઈ નથી એટલા માટે ભ્રમરનુ ઉદાહરણ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તમે પણ પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ બાંધવાનો પ્રયત્ન કરો, અને સાંસારિક પ્રલોભનોમાં પડી જઈ પરમાત્મા સાથે પ્રીતિ બાંધવાનુ ભૂલી ન જાઓ એમાં જ તમારુ કલ્યાણ રહેલુ છે પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ કેવી રીતે બાંધી શકાય એ વાત હવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવુ છુ.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ તેત્રીસમો.

વિષયસુખ પ્રત્યે પરાઙ્મુખ થવુ અર્થાત્ વિનિવર્ત્તન કરવુ એ પણ પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ પેદા કરવાનુ એક સાધન છે. જે લોકો વિષયસુખ પ્રત્યે પરાઙ્મુખ થાય છે તે લોકોના ભાવો ઉચ્ચ બને છે, તેમની પરમાત્મ-પ્રીતિ દૃઢ થાય છે અને તેઓ સંભોગનો ત્યાગ કરી સ્વાવલંબી બને છે. એટલા માટે હવે ગૌતમસ્વામી ભગવાનને સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે। એ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

બોલ તેત્રીસમો.

(૩૩) संभोगपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! સંભોગનાં પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે.—

संभोगपच्चक्खाणेणं आलंबणाइं खवेइ, निरालंबणस्स य आययट्ठिया जोगा भवंति, सएणं लाभेणं संतुस्सइ परस्स लाभं नो आसाएइ नो तक्केइ नो पीहेइ नो पत्थेइ नो अभिलसइ, परस्स लाभं अणासाएमाणे अतक्केमाणे अपीहेमाणे अपत्थेमाणे अणभिलसेमाणे दुच्चं सुहसेज्जं उवसंपज्जित्ता णं विहरइ ॥ ३३ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! સંભોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવ પરાવલંબનનો ક્ષય કરે છે અને તે સ્વાવલંબી જીવાત્માના યોગો ઉત્તમ અર્થવાળા થાય છે. તે પોતાના જ લાભથી સંતોષ

પામે છે, બીજાના લાભની આશા કરતો નથી, તેમ કલ્પના, સ્પૃહા, પ્રાર્થના કે અભિલાષા પણ કરતો નથી આ પ્રમાણે જીવાત્મા અસ્પૃહી-અનભિલાષી બની ઉત્તમ પ્રકારની બીજી સુખશય્યા (શાન્તિ) પામીને વિચરે છે.

સંભોગના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શો લાભ થાય છે તે વિષે વિચાર કરતાં પહેલાં સર્વપ્રથમ સંભોગ એટલે શું? તે વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક જણાય છે

જે સમાન મિલનથી પોતાનુ તથા બીજાઓનુ કલ્યાણ થતુ હોય તે સમાન મિલનનુ નામ સંભોગ છે. આથી વિપરીત જે મિલનથી સ્વ-પરનુ અકલ્યાણ થતુ હોય તે વિસંભોગ કહેવાય છે. મિલન ચાર પ્રકારનુ થાય છે શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રમાં મિલનની ચતુર્ભંગી પાડીને કહેવામાં આવ્યુ છે કે.—(૧) કોઈ પુરુષનું મિલન થોડા વખતને માટે સારુ હોય છે પણ લાંબા વખતને માટે હાનિપ્રદ હોય છે (૨) કોઈ પુરુષનુ મિલન લાંબા વખતને માટે લાભપ્રદ હોય છે અને થોડા સમયને માટે હાનિપ્રદ હોય છે (૩) કોઈ પુરુષનુ મિલન લાંબા વખતને માટે લાભપ્રદ હોય છે અને થોડા વખતને માટે પણ લાભપ્રદ હોય છે. (૪) કોઈ પુરુષનુ મિલન લાંબા વખતને માટે પણ હાનિપ્રદ હોય છે અને થોડા વખતને માટે પણ હાનિપ્રદ હોય છે

અત્રે જે વાત કહેવામાં આવી છે તે સાધુઓને લગતી છે. સાધુઓમાં એક તો સંભોગી હોય છે અને બીજા વિસંભોગી હોય છે. શાસ્ત્રમાં સાધુઓને માટે સંભોગી અને વિસંભોગી બન્ને પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. કેટલાક લોકો કહે છે કે, સાધુ થયા બાદ સાધુ-સાધુમા ભેદ શા માટે રાખવામાં આવે છે? સાધુઓએ તો એકરૂપ થઈ જવુ જોઇએ, તેઓએ તો એકજ જગ્યાએ રહેવુ અને ખાવું જોઇએ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો આ કથન ઠીક જ હોત તો પછી શાસ્ત્રમા સાધુઓ માટે સભોગી અને વિસભોગી એવા ભેદ પાડવામાં આવ્યા ન હોત! શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, જો કોઈના સંભોગથી ગુણની વૃદ્ધિ થતી હોય તો તે સભોગ રાખવો, નહિ તો વિસભોગી થઈને રહેવુ એ જ સારુ છે જો કોઈનો સભોગથી પોતાનાં ગુણોની હાનિ થતી હોય તો તે સભોગીને પણ વિસંભોગી બનાવી લેવો જોઇએ અમારા-સાધુઓમા જો કોઇ સાધુ, સાધુતાના માર્ગથી પૃથક્ થઈ ગયો હોય તો તેને એમજ કહેવામાં આવે કે કાંતો તુ સાધુતાના માર્ગે ચડી જા, નહિ તો અમે તારાથી વિસભોગી થઇ જશુ. જ્યારે શાસ્ત્રમા પણ આ પ્રમાણે કહેવામા આવ્યુ છે ત્યારે બધા સાધુઓએ એકરૂપ જ રહેવુ જોઇએ એમ શી રીતે કહી શકાય?

માનો કે, કોઇ માણસ પોતાની થાળીમા કદમૂળ લઈને ભોજન કરવા બેઠો છે અને તમે કદમૂળના ત્યાગી હોવાથી જુદી થાળીમા ભોજન કરવા બેઠા છો હવે તે માણસ તમને કહે છે કે, તમે મારી સાથે જમવા બેસો તમે પેલા માણસને જવાબમા કહ્યુ કે, હું કંદમૂળનો ત્યાગી છુ એટલે તમારી સાથે જમવા કેવી રીતે બેસી શકુ! જો તમે થાળીમાથી કદમૂળ કાઢી નાખો તો હું તમારી સાથે જમવા બેસી શકુ. પેલો માણસ કહેવા લાગ્યો કે, હું થાળીમાંથી કદમૂળ તો બહાર કાઢી શકુ નહિ. આવી અવસ્થામા તમે તે માણસને શું કહેશો? એ જ કહેશો કે, જો એમ જ કરવુ હોય તો આપણે જુદા જ જમવા બેસીએ એ જ ઠીક છે. આ પ્રમાણે જો તમે જુદા જમવા બેસો છો તો પેલો માણસ કહે છે કે તમે જુદા જમવા

એમીને ભિન્નતા–ફુટફાટ ઊભી કરો છો ? આના જવાબમાં તમે એમ જ કહેશો કે, ગમે તે થાય પરંતુ કેવળ તમને મનાવવા ખાતર હું મારા નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરી શકું નહિ

આ પ્રમાણે જ્યારે તમે પણ નિયમ–પાલનની ખાતર અસમાન આહાર–વિહાર કરનારની સાથે ભોજન કરવા બેસી શકતા નથી, તો પછી જેઓ સાધુતાનાં નિયમોનું બરાબર પાલન કરી શકતા નથી તેવા સાધુઓ સાથે અમે સંભોગ કેવી રીતે ચાલુ રાખી શકીએ ? કોઇ મોતી સાચા હોય છે અને કોઇ મોતી નકલી હોય છે. તો શું સાચા અને ખોટા મોતીને સમાન માની શકાય ? શું સાચા અને ખોટા મોતીને એક જ હારમા પરોવી શકાય ? નહિ. તો પછી તે પ્રમાણે સાધુઓ વિષે પણ સમજો. નિશ્ચયમાં તો કોણ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરશે એ કહી શકાય નહિ, પરંતુ વ્યવહારથી તો એ જોવું જ પડે છે કે અમુક સાધુમાં સાધુતાના ગુણો છે કે નહિ અથવા તે સાધુ સાધુતાનાં નિયમોનું બરાબર પાલન કરે છે કે નહિ ? જે સાધુ સમાન રૂપે સાધુતાનાં નિયમોનુ પાલન કરે છે તેની સાથે તો સંભોગનો વ્યવહાર ચાલુ રહી શકે છે, પરંતુ જે સાધુઓ સાધુતાના નિયમોની અવહેલના કરે છે તેમની સાથે સંભોગનો વ્યવહાર કેવી રીતે ચાલુ રહી શકે ?

સંભોગ કોને કહેવાય એને માટે ટીકાકાર કહે છે કે, એક મંડળમા બેસીને સાથે આહાર કરવો તેનુ નામ સંભોગ છે જો આમ કરવાથી પોતાનાં ગુણોનો લાભ થતો હોય તો તો સંભોગ ચાલુ રાખવો ઉચિત છે, પરંતુ જો પોતાનાં ગુણોની હાનિ થતી હોય તો વિસંભોગી થઇને રહેવુ એ જ સારું છે. વિસંભોગનો તો ત્યાગ થતો નથી પરંતુ સંભોગનો જ ત્યાગ થાય છે એટલા માટે અત્રે સંભોગનો ત્યાગ કરવાનુ શુ ફળ મળે છે તે વિષે પૂછવામા આવ્યું છે પરંતુ અત્રે ખાસ જોવાનુ એ છે કે, સંભોગનો ત્યાગ ક્યારે કરી શકાય છે ? આ [illegible] શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે, જ્યારે સાધુ બરાબર ભણીગણીને ગીતાર્થ [illegible] ત્યારે તે જિનકલ્પી, પ્રતિમાધારી કે કોઈ ઉચ્ચ વૃત્તિના ધારક બનીને સંભોગનો [illegible] કરી શકે છે, અન્યથા નહિ

निग्गन्थे पावयणे पुरओ काओ विहरन्ति

અર્થાત્—સાધુ કે શ્રાવક નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનને આધારભૂત માનીને વિચરે છે એટલા માટે તમે પણ શાસ્ત્રનુ અધ્યયન કરો અને કેવી અવસ્થામા સાધુ એકલા રહી શકે તેની માહિતી મેળવો જો તમે શાસ્ત્રનુ જ્ઞાન મેળવો તો પછી કોઈ એકલવિહારી સાધુ તમને શાસ્ત્રને નામે ઠગી શકે નહિ

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે સાધુ ગીતાર્થી થયો હોય તે જ સાધુ જિનકલ્પી, પ્રતિમાધારી કે કોઇ ઉચ્ચ વૃત્તિનો ધારક બનવા માટે સભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે અને ઉગ્ર વિહાર કરી શકે છે સાધુ જિનકલ્પી હોય, પ્રતિમાધારી હોય કે કોઇ ઉચ્ચવૃત્તિને ધારણ કરવાની ઇચ્છા હોય એ અવસ્થામાં જ સભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે આવા ઉચ્ચ સાધુને આવા સમયે સભોગનો ત્યાગ શા માટે કરવો પડે છે તે વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવુ છુ.—

માનો કે, કોઇ માણસ વ્યાજવટાવનો ધધો કરે છે હવે વિશેષ લાભ મેળવવાની ઇચ્છાએ તેણે વ્યાજવટાવનો ધધો બધ કરી ઝવેરાતનો વ્યાપાર કરવાનો વિચાર કર્યો વ્યાજવટાવના ધધામા તેને લાભ તો થતો હતો, પરતુ ઉત્કૃષ્ટ લાભ મેળવવા માટે તેણે વ્યાજવટાવનો ધધો બધ કરવો આવશ્યક હતો આ જ પ્રમાણે જ્યારે કોઈ ઉચ્ચ લાભની પ્રાપ્તિ થતી હોય ત્યારે જ સંભોગનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે સભોગનો ત્યાગ કરવાનો અર્થ એવો નથી કે સભોગમાં રહેવુ ખરાબ છે સાધારણ રીતે તો સાધુએ સંભોગમાં જ રહેવુ જોઇએ, પરતુ પોતાનામાં જો વિશેષ શક્તિ હોય અને ઉત્કૃષ્ટ લાભ મેળવવો હોય તો એ દશામાં સંભોગનો ત્યાગ કરવો લાભપ્રદ છે

સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એવો ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન કહે છે કે, સભોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવ આલબનરહિત બને છે જ્યારે સાધુ સંભોગમાં રહે છે ત્યારે 'હું જો બીમાર થઈશ તો જે સાધુઓ સાથે હુ સભોગ કરુ છુ તે સાધુઓદ્વારા મારી સેવા થશે' એવુ તેને આલબન રહે છે પરતુ સભોગનો ત્યાગ કરી દેવાથી પછી તે આલંબન રહેવા પામતુ નથી

મૃગાપુત્રની માતાએ મૃગાપુત્રને કહ્યુ હતુ કે, હે પુત્ર! તુ દીક્ષા તો ધારણ કરે છે, પરતુ દીક્ષા લીધા બાદ दुक्ख निप्पडिकम्मया અર્થાત્ જિનકલ્પી આદિ દશાને પ્રાપ્ત થયા બાદ જ્યારે બીમારી પેદા થાય છે ત્યારે ઘણી જ મુશ્કેલી ઊભી થાય છે કારણકે જિનકલ્પી થયા બાદ બીમારીને દૂર કરવા માટે દવા પણ લઇ શકાતી નથી મૃગામાતાના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા મૃગાપુત્રે કહ્યુ કે, હે માતા! આવુ દુખ આલબન લેનારને જ પેદા થાય છે. જે આલબનનો ત્યાગ કરી ચૂકયો હોય છે તેને દુખ પેદા થતુ નથી. હુ તો રાજપુત્ર છુ એટલે મારી તો દવા કરી શકાય છે, પરતુ સસારમા એવા અનેક પ્રાણીઓ છે કે જેમની બીમારીને દૂર કરવા માટે દવા કરવામા આવતી નથી ઉદાહરણ તરીકે, વનમા રહેતાં મૃગોને જ્યારે કોઈ વ્યાધિ પેદા થાય છે ત્યારે તેઓ વનમાં શું કરે છે? તે મૃગો એકાન્તમાં કોઈ વૃક્ષ નીચે બેસી જાય છે અને જ્યાંસુધી રોગ શાન્ત થતો નથી ત્યાસુધી તેઓ ત્યાં જ બેસી રહે છે રોગ શાન્ત થતા તેઓ સ્વય ઊઠીને ચરવા જાય છે તે મૃગોને

એવી આશા જ રહેતી નથી કે અમારી કોઈ સેવા કરશે અને આવી આશા ન રાખવાને કારણે તેમને કોઈ પ્રકારનું દુ:ખ પણ થતુ નથી. આ જ પ્રમાણે હુ પણ તે મૃગોની માફક નિરાવલમ્બી રહીશ અને નિરાવલમ્બી રહેવાને કારણે વ્યાધિ પેદા થયે મને પણ દુઃખ થશે નહિ.

આ પ્રમાણે સભોગનો ત્યાગ કરવાથી સાધુ નિરાવલમ્બી બને છે. નિરાવલમ્બી થવાનું નામ જ સભોગનો ત્યાગ કરવો. પરતુ એમ થવુ ન જોઇએ કે સંભોગનો ત્યાગ કરનાર, સાધુઓનું તો આલમ્બન લે નહિ પણ તેને બદલે, ગૃહસ્થોનુ આલમ્બન લે અને તેમની પાસે સેવા કરાવવા લાગે આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, ગૃહસ્થોનું આલમ્બન લીધા વિના અમારું કામ ચાલી શકતુ નથી, કારણ કે અમે કોઇનુ આલમ્બન લીધા વિના અમારું કામ ચલાવી શકીએ એવી અમારામાં શક્તિ નથી. આ પ્રમાણે કહેનારને એમ જ કહેવું જોઈએ કે, જો તમારામા આલમ્બન લીધા વિના તમારુ કામ ચલાવી લેવાની શક્તિ નથી તો પછી તમે સભોગનો શા માટે ત્યાગ કર્યો ? અને જ્યારે તમે સભોગનો ત્યાગ કર્યો છે તો સંભોગનો ત્યાગ તો નિરાવલમ્બી થવા માટે જ કરવામાં આવે છે.

ભગવાન કહે છે કે, સભોગનો ત્યાગ કરવાથી નિરાવલમ્બી બની શકાય છે. અવલંબન લેવાથી તિરસ્કારવૃત્તિ પેદા થાય છે. એટલા માટે સભોગનો ત્યાગ કરનાર સ્વાવલંબી બને છે, અર્થાત્ તે કોઈની સહાયતાની અપેક્ષા રાખતો નથી. જેમકે કવિ કાલિદાસે રઘુવંશી રાજાનુ વર્ણન કરતા કહ્યુ છે કે—स्ववीर्य गुप्ता ही मनु प्रसूति. । અર્થાત્—પોતાની રક્ષા કરવા માટે પોતે સમર્થ હોવાને કારણે રઘુવશી રાજા એકલો વનમાં ગયો. જોકે તે રાજા વ્યવહારદૃષ્ટિએ પોતાની સાથે રક્ષકોને રાખતો હતો, પરતુ તેને પોતાને એવો વિશ્વાસ હતો કે, રક્ષક મારી રક્ષા કરી શક્યા નથી, પરંતુ હુ રક્ષકોની રક્ષા કરી શકુ એમ છું. આ પ્રમાણે તે રઘુવશી રાજા પોતાની તથા બીજાઓની રક્ષા કરવામાં સમર્થ હતો અને એટલા જ તે વનમા એકલો—કોઇને સાથે લીધા વિના—ગયો હતો.

નગરીમાં આવી હતી. વિવાહોત્સવ સાનંદ ઊજવ્યા બાદ જ્યારે શ્રી કૃષ્ણની રાણીઓ દ્વારકા પાછી જવા લાગી ત્યારે દ્રૌપદી તેમને વળાવવા માટે ગઈ શ્રી કૃષ્ણની પટરાણી સત્યભામા બહુ જ ભોળી હતી, અને એટલાજ કારણે ભોળી ભામાની કહેવત પ્રસિદ્ધ થવા પામી છે. તે ભોળી સત્યભામાએ માર્ગમાં દ્રૌપદીને કહ્યુ કે હું તમને એક વાત પૂછવા ચાહું છુ. દ્રૌપદીએ જવાબમા કહ્યુ કે, તમે મારાથી મોટા હોવાને કારણે તમને પ્રત્યેક વાત પૂછવાનો અધિકાર છે સત્યભામાએ દ્રૌપદીને પૂછ્યુ કે, અમારે એક જ પતિ છે છતાં તેઓ અમારા વશમા રહેતા નથી અને તમને પાચ પતિ હોવા છતાં પાંચેય પતિ તમારા વશમા રહે છે. એટલા માટે હુ તમને એ વાત પૂછવા ચાહુ છું કે, તમે કોઈ એવો વશીકરણ મન્ત્ર જાણો છો કે જેના પ્રભાવે તમારા પાંચેય પતિ તમારા અધીન રહે છે ? જો કોઈ એવો વશીકરણ મન્ત્ર તમે જાણતા હો તો તે મન્ત્ર મને પણ બતાવો ને ? સત્યભામાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં દ્રૌપદીએ કહ્યુ કે, હું એવો વશીકરણ મન્ત્ર જાણુ છું પણ મને લાગે છે કે તમે કોમળાંગી હોવાને કારણે તે મન્ત્ર સાધી શકશો નહિ સત્યભામાએ કહ્યું કે, હુ એ મન્ત્રને અવશ્ય સાધી શકીશ તમે મને એ વશીકરણ મન્ત્ર બતાવો. મને તે મન્ત્રની ખાસ જરૂર છે

આવા વશીકરણ મન્ત્રની આવશ્યકતા કોને નહિ હોય ? આવા વશીકરણ મન્ત્રને તો બધા લોકો ચાહે છે. પિતા પુત્રને, પુત્ર પિતાને, પતિ પત્નીને, પત્ની પતિને અને આ પ્રમાણે લોકો એકબીજાને પોતાના વશમાં કરવા ચાહે છે, પરન્તુ આ મન્ત્રને સાધવામા આવે ત્યારે જ બધાને વશમા કરી શકાય છે.

સત્યભામાના પ્રશ્નના ઉત્તરમા દ્રૌપદીએ કહ્યુ કે, હું જે વશીકરણ મન્ત્રદ્વારા બધાંને વશમાં રાખુ છુ તે મન્ત્ર એ છે કે, બીજાના વશમા પોતે રહેવુ. આ મન્ત્રદ્વારા જેને ચાહો તેને વશમાં કરી શકાય છે આ મન્ત્રને કેવી રીતે સાધવો એનો ઉપાય મારી માતાએ મને બતાવ્યો છે. મારી માતાએ મન્ત્ર સાધવાનો ઉપાય બતાવતાં કહ્યુ છે કે, પતિ ઊઠે તે પહેલાં ઊઠી જવુ. પછી પતિની આવશ્યકતાની પોતાના હાથે પૂર્તિ કરવી દાસ-દાસીના આધારે બેસી ન રહેતા પોતાના હાથે બધુ કામ કરવુ અને પોતાને દાસ-દાસી કરતા મોટી દાસી માનવી. આ પ્રમાણે પોતાને નમ્ર માનીને બધુ કામ કરવુ વડિલોની મર્યાદા સાચવવી. બધાની સેવા-સુશ્રૂષા કરવી અને બધાને ભોજન કરાવ્યા બાદ પોતે ભોજન કરવુ અને બધાંને સુવાડ્યા બાદ પોતે શયન કરવુ કામ કરતા અવકાશ મળે તો બધાંને કર્ત્તવ્ય અને ધર્મનુ ભાન કરાવવુ આ પ્રમાણે કર્ત્તવ્ય-પરાયણતાનો પરિચય આપી પોતાની ચારિત્રશીલતાનો પ્રભાવ પાડવો વશીકરણ મન્ત્રને સાધવાના આ ઉપાયો છે આ ઉપાયો દ્વારા વશીકરણ મન્ત્રને બરાબર સાધવામા આવે તો પોતાના પતિને તથા અન્ય કુટુંબીજનોને પોતાના વશમા કરી શકાય છે તમે પણ જો આ ઉપાયોદ્વારા મન્ત્રને સાધો તો શ્રીકૃષ્ણ પણ તમારા વશમા અવશ્ય આવી જશે

તમે લોકો પણ આ વશીકરણ મન્ત્રને સાધવાનો પ્રયત્ન કરો. સાહસ અને શક્તિદ્વારા મન્ત્રને સાધવાનો પ્રયત્ન કરો તો તમે પણ આ મન્ત્રને અવશ્ય સાધી શકો પણ જો તમે સાહસપૂર્વક મન્ત્ર સાધવાનો પ્રયત્ન જ ન કરો અને બીજાના આધારે જ રહો. તો એ

તમારી પરતન્ત્રતા છે શાસ્ત્ર તમને જે ઉપદેશ આપે છે તે તમારી પરતન્ત્રતા દૂર માટે જ છે શાસ્ત્ર તો તમને આધ્યાત્મિક અને વ્યાવહારિક—બન્ને રીતિએ સ્વતંત્ર ચાહે છે આ જ કારણે શાસ્ત્ર આધ્યાત્મિક ઉપદેશની સાથે ૭૨ કલાનું શિક્ષણ સં કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, પરંતુ તમે લોકો તો પરતન્ત્રતામાં રહેવામાં અને બીજાના હાથે કરાવવામાં સુખ માનો છો પરતન્ત્ર રહેવામાં અને બીજાના હાથે કામ કરાવવામાં ઓછું થાય છે અને સુખ મળે છે એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે પોતાના હાથે કામ ક ઓછું પાપ લાગે છે કે પારકા હાથે કામ કરાવવામાં ઓછું પાપ લાગે છે તેનો જો પૂર્વક વિચાર કરો તો તમને ખાત્રી થશે કે, સ્વતંત્રતામાં સુખ છે અને પરતન્ દુઃખ છે. પાપ પણ પરતન્ત્ર દશામાં વધારે થાય છે અને સ્વતંત્ર દશામાં ઓછું થાય છે

દ્રૌપદીએ સત્યભામાને વશીકરણ મંત્ર અને મંત્રને સાધવાનાં ઉપાયો બતાવતાં કે, બીજાની વશમાં પોતે રહેવું એ સાચો વશીકરણ મંત્ર છે અને પતિસેવામાં સુખ મ પતિની આજ્ઞા માનવી તથા કર્ત્તવ્યશીલ તેમજ ધર્મપરાયણ રહેવું એ મંત્ર સા ઉપાયો છે તમે પણ આ વશીકરણ મંત્રને સાધશો તો તમે પણ બધાને વશ કરી શ આ મંત્ર તો વિશ્વને વશ કરવાનો વશીકરણ મંત્ર છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે સ્વાવલંબી બને છે અને પોતાનું કામ પોતે બીજાનું પણ કામ કરે છે તે જ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જે બીજાને ગુલામ રાખે પોતે પણ ગુલામ રહે છે

કહેવાય છે કે, ભારતનો પહેલો લૉર્ડ કલાઇવ ઢાકાના નવાબને મળવા ગયો ત્યારે નવાબે પોતાના દરબારમાં ગુલામોને સુંદર વસ્ત્રો પહેરાવી પંક્તિબદ્ધ ઉભા ર હતા અને ગુલામોને નીચા નમાવીને છડી પોકરાવી સલામી આપી હતી નવાબ લૉર્ડ કલાઇવને મળ્યો ત્યારે નવાબે તેને પૂછ્યું કે, તમે તમારા બાદશાહને બહુ મોટા કો તો તેમની પાસે કેટલા ગુલામો છે? લૉર્ડે ઉત્તર આપ્યો કે, અમારા બાદશાહ એક પણ ગુલામ નથી નવાબે કહ્યું કે, તો પછી તમારો બાદશાહ મોટો શાથી ક છે? લૉર્ડે ઉત્તર આપ્યો કે, અમારા બાદશાહ પાસે ગુલામો તો ઘણા છે પણ તે ગુ શરીરથી નહિ પણ મનથી ગુલામો છે જે શરીરથી જ ગુલામ છે અને મનથી ગ નથી અર્થાત્ મનથી સ્વતન્ત્ર છે તે ગુલામ નથી ગુલામ તો તે જ છે જે મનથી ગુલામ છે.

કહેવાનો સારાંશ એ છે કે, દ્રૌપદીના કથનાનુસાર જે સ્વાવલંબી બને છે તે સંભોગનો ત્યાગ કરી શકે છે સંભોગનો ત્યાગ કરવા માટે પોતાના બલાબલનો [કરવો આવશ્યક છે શાસ્ત્ર કહે છે કે, જો આજે તમારામાં સંભોગનો ત્યાગ કરવાની નથી તો સંભોગનો ત્યાગ કરનાર જિનકલ્પી મહાત્માઓનો આદર્શ દૃષ્ટિ સમક્ષ તેમની માફક બનવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વર કો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી,
સુગણ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવકને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ્વ, પૂરો આશ હમારી ॥ ૧ ॥
—વિનયચન્દ્રજી કુભટ ચોવીશી.

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.
આ પ્રાર્થનામા પરમાત્માને એવી વિનતિ કરવામાં આવી છે કે, હે પ્રભો ! અમારી આશા પૂરી કર આ પ્રમાણે ભક્તજનો પરમાત્માની પાસે સકળ આશા પૂરી કરવાનો વિશ્વાસ રાખે છે જેમને જેમની ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે તે તેમની પાસેથી સકળ આશા પૂર્ણ કરવા ચાહે જ છે આ જગતનો વ્યવહાર છે પરતુ અત્રે પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, પરમાત્મા તો કામનાતીત છે, તો પછી તેમની પાસે કઈ વાતની આશા પૂરી કરવાની તેમને પ્રાર્થના કરવામા આવે છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભક્તજનો કહે છે કે, અમારી આશા પરમાત્મા સિવાય બીજુ કોઈ પૂરી કરી શકે એમ નથી એટલા જ માટે અમે પરમાત્માને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે, હે પ્રભો ! અમારી આશા પૂરી કર

જે લોકોને એવો વિશ્વાસ છે કે, પરમાત્મા જ અમારી આશા પૂરી કરી શકે એમ છે, બીજુ કોઇ અમારી આશા પૂરી કરી શકે એમ નથી તે લોકોને માટે તો કાંઈ કહેવાનુ જ નથી પરતુ જે લોકો બુદ્ધિવાદના પ્રપચમા સપડાઇ ગયા છે તે લોકોને આ વાત ઉપરથી વિશ્વાસ બેસી શકતો નથી એટલા માટે તે લોકોને અત્રે એટલુ જ કહેવાનુ છે કે, તમે બુદ્ધિવાદના ફદામાથી નીકળી આત્મવાદ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો તો તમને પણ જણાશે કે, પરમાત્મા વિષે ભક્તજનોનુ કથન બરાબર છે સસારમા જે વૃક્ષો છે તે મીઠુ-ખારૂ ફળ તો આપે જ છે પરતુ જેવુ ફળ કલ્પવૃક્ષથી મળી શકે છે તેવુ ફળ શુ બીજા વૃક્ષોમાથી મળી શકે છે? નહિ આ જ પ્રમાણે બીજા લોકો પણ આશાની પૂર્તિ કરી શકે છે, પરતુ પરમાત્મા કલ્પવૃક્ષ સમાન છે એટલા માટે તેમનાથી આશાની જે પૂર્તિ થાય છે તેવી આશાની પૂર્તિ બીજુ કોઇ કરી શકતુ નથી જે પ્રમાણે કલ્પવૃક્ષ પાસેથી ઇષ્ટ ફળ મળી શકે છે તે પ્રમાણે પરમાત્મા પાસેથી પણ ઇષ્ટ આશાની પૂર્તિ થઈ શકે છે બીજા લોકો પાસે આશાની પૂર્તિ કરાવવાથી તૃષ્ણા વધવા પામે છે, પરતુ પરમાત્મા પાસે આશાની પૂર્તિ કરાવવાથી તૃષ્ણાનો નાશ જ થઇ જાય છે એટલા માટે તૃષ્ણા-આશાનો નાશ કરવા માટે જ ભક્તજન પરમાત્માને પ્રાર્થના કરે છે કે, હે પ્રભો ! મારી આશા પૂરી કરો તૃષ્ણાનો નાશ થાય એજ હુ ચાહુ છુ

વાસ્તવમા તૃષ્ણાનો નાશ થાય એવી આશાની પૂર્તિ જ પરમાત્મા પાસે કરાવવી

જોઇએ જો તમે તૃષ્ણાનો નાશ કરાવવા ચાહો છો તો તમારે તૃષ્ણાનો નાશ થાય એવી પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. જો તમે અત્યારે તૃષ્ણાનો નાશ કરી શકો એવી સ્થિતિમાં ન હો તો, તૃષ્ણાત્યાગી મહાપુરુષનો આદર્શ સ્વીકારી તૃષ્ણાનો નાશ થાય એવો પ્રયત્ન કરો તો તમે તૃષ્ણાનો ત્યાગ પણ કરી શકશો અને આત્માનું કલ્યાણ પણ સાધી શકશો.

તૃષ્ણાનો નાશ કેવી રીતે થાય અને આત્માનુ કલ્યાણ કેવી રીતે થાય એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ તેત્રીસમો (ચાલુ)

જે સહવાસથી પારસ્પરિક લાભ થતો હોય તે સહવાસને સંભોગ કહેવામાં આવે છે. સંભોગ વિષે કાલે વિસ્તૃત વ્યાખ્યા કરવામાં આવી છે. આજે સંભોગના ત્યાગથી શો લાભ થાય છે તે વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે.

સભોગનો ત્યાગ કરવાથી નિરાવલબી બની શકાય છે. જો કે, સંભોગ પારસ્પરિક લાભને માટે કરવામા આવે છે, પરતુ સભોગમા પરતત્રતા તો હોયજ છે. એટલા માટે શક્તિ અને સાહસ હોય તો આ પરતત્રતાને દૂર કરવા માટે સંભોગનો પણ ત્યાગ કરવામાં આવે છે જ્યા લાભ હોય છે ત્યા પરતત્રતા પણ હોય જ છે, એટલા માટે સ્વતંત્ર બનવા માટે તે લાભથી વચિત રહેવુ અને સંભોગનો પણ ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

સભોગમાં રહેવાથી બીજાનુ આલબન લેવુ પડે છે. પરંતુ જો સંભોગનો ત્યાગ કરવામા આવે તો નિરાવલબી બની શકાય છે. સંભોગનો ત્યાગ કરવો તે પોતાની શક્તિ અને સાહસ ઉપર આધાર રાખે છે. શક્તિ અને સાહસ ન હોય તો સભોગનો ત્યાગ કરવાનુ કોઈ કહેતુ નથી ઉદાહરણ તરીકે, આજે જો તમને રેલ્વેમાં બેસવાનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામા આવે તો શુ તમે લોકો તેનો ત્યાગ કરી શકશો ? તમે જવાબમાં એમજ કહેશો કે, રેલ્વેમા બેસવાનો ત્યાગ કરવાથી અમારૂ કામ ચાલી શકે નહિ પરતુ તમારા પૂર્વજોનુ કામ રેલ્વેની સહાયતા વિના ચાલી શકતુ હતુ કે નહિ ? જો ચાલી શકતુ હતુ તો પછી તમારૂ કામ શા માટે ચાલી શકે નહિ ? આ ઉપરથી અત્રે એ જ કહેવાનુ પ્રાપ્ત થાય છે કે, સાધનના આધિક્યથી શક્તિનો નાશ થાય છે. એટલા માટે સાધનનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

સભોગના ત્યાગથી આલબનનો ત્યાગ થાય છે. આલબનનો ત્યાગ કરવાથી આયત અર્થની સિદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ સભોગ અને આલબનનો ત્યાગ કરવાથી સયમ અને મોક્ષના આધાર સિવાય બીજો આધાર રહેતો નથી સભોગના ત્યાગનો પ્રત્યક્ષ લાભ એ થાય છે કે, પોતાના જ લાભથી સતુષ્ટિ થાય છે અને બીજાના લાભની આશા રહેતી નથી પરિણામે હૃદયમા એવા સકલ્પવિકલ્પ પેદા થતા નથી કે 'કોઈ મને અમુક વસ્તુ આપે' અથવા 'અમુકે અમુક વસ્તુ શા માટે આપી નહિ ?' અથવા 'મને બીજા પાસેથી અમુક વસ્તુ મળે' એવી તેને સ્પૃહા પણ રહેતી નથી, અને તે કારણે 'મારૂ અમુક કામ કરી આપો' એવી પ્રાર્થના પણ કરવી પડતી નથી. જેને કોઈ પ્રકારની અભિલાષા હોય છે તેને બીજાની પાસે પ્રાર્થના કરવાની હોય છે. પરતુ જેને બીજાની સહાયતાની ઇચ્છા જ નથી, અને જે બીજાના લાભની આશા રાખતો નથી તેને બીજા પાસે

કોઇ પ્રકારની પ્રાર્થના કરવાની હોય જ શાની ? આ પ્રમાણે જે સાધુ સભોગનો ત્યાગ કરી નિરાવલબી, નિર્વિકલ્પી, અપ્રાર્થી, અસ્પૃહી અને અનભિલાષી બને છે તે સાધુ શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમા કહેલી ઉત્તમ પ્રકારની બીજી સુખશય્યા (શાન્તિ) પામીને વિચરે છે

જેની ઉપર શયન કરવામા આવે તે શય્યા કહેવાય છે શય્યા બે પ્રકારની હોય છે. એક તો સુખશય્યા અને બીજી દુ ખશય્યા જે બીજાના આધારે રહે છે તે દુ ખશય્યા ઉપર શયન કરનારો છે. અને જે પોતાના આધારે જ રહે છે, બીજાનો આધાર લેતો નથી તે સુખશય્યા ઉપર શયન કરનારો છે બીજાના આધારે રહેવુ એ પરાધીનતા છે અને પોતાને આધારે રહેવુ એ સ્વાધીનતા છે પરાધીનતા સમાન કોઇ દુ ખ નથી અને સ્વાધીનતા સમાન કોઇ સુખ નથી. પરતન્ત્રતાપૂર્વક ખાવા માટે મિષ્ટાન્ન મળતુ હોય તે સારૂ નહિ. તેના કરતાં સ્વતન્ત્રતાપૂર્વક લૂખો, સૂકો રોટલો ખાવા મળતો હોય તે સારૂ જે આનદ સ્વતન્ત્રતામાં છે, તે આનદ પરતન્ત્રતામાં સ્વપ્ને પણ આવતો નથી.

આજે લોકો સ્વતન્ત્રતાને ભૂલી રહ્યા છે અને ગતાનુગતિક રીતિ પ્રમાણે બહુજન જે કાર્યને અપનાવે છે તે કાર્યને કરવા માંડે છે પરતુ આ તેમની ભૂલ છે. વધારે માણુસો જે કામ કરે તે કામ કરવુ જ જોઈએ એ ઠીક કેવી રીતે કહી શકાય ? શુ વધારે પ્રમાણુમાં લોકો અપ્રામાણિક અને વિશ્વાસઘાતી હોતા નથી ? જો હોય છે તો શું એ દશામાં તે લોકોનું અનુકરણ કરવુ ઉચિત કહેવાય ? એટલા માટે બહુજનસમાજ જે કાર્ય કરે છે તે કાર્ય કરવુ જ જોઈએ એવુ ધોરણ ન રાખો. પરતુ બહુજનસમાજના કાર્યની નકલ ન કરતા આત્માનુ કલ્યાણ થાય એવુ કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરો.

શાસ્ત્રાનુસાર સુખ સ્વાધીનતામાં જ છે એ વાત બીજી છે કે આજે તમે લોકો પરવશ થઈ જવાને કારણે તાત્કાલિક પરાધીનતાનો ત્યાગ કરી શકતા નથી, પરતુ એવી દશામાં તમારે સ્વતન્ત્રતાને ભૂલી જવી ન જોઈએ સ્વાધીનતાના સિદ્ધાન્તનો આદર્શ તો દષ્ટિ સમક્ષ રાખવો જ જોઇએ. જો તમે પરાધીનતાને જ સર્વસ્વ માની બેસો અને સ્વાધીનતાને તદ્દન ભૂલી જ જાઓ તો એ દશામાં પરતન્ત્રતાના દુ ખમાંથી મુક્ત થવુ પણ મુશ્કેલ થઈ જશે. સ્વાધીનતાના સિદ્ધાન્તનો આદર્શ જો દષ્ટિસમક્ષ રાખવામાં આવે અને તે આદર્શને પહોચવાનો યથાશકય પ્રયત્ન કરવામા આવે તો કોઈ દિવસ પરાધીનતાના દુ ખમાથી મુક્ત થઈ શકાશે; પરતુ જો તમે સ્વાધીનતાના સિદ્ધાન્તને તદ્દન ભૂલી જ જાઓ તો એ દશામાં પરાધીનતાના દુ ખથી મુક્ત થવુ મુશ્કેલ છે

માનો કે, એક કેદીને કેદખાનામા પૂરવામા આવ્યો છે અને એક પાગલને પાગલખાનામાં પૂરવામા આવ્યો છે. હવે આ બન્ને જણા પોતાના બધનમાથી ક્યારે છૂટી શકે ? કેદીને તો જેલમાથી છૂટવાની અવધિ બાધેલી છે પરતુ પાગલનુ મગજ જ્યારે શાન્ત અને સ્થિર થાય ત્યારે જ તે પાગલખાનામાથી છૂટી શકે છે મગજ સ્થિર અને શાન્ત થયા વિના પાગલ પાગલખાનામાથી છૂટી શકતો નથી જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીમા આવુ અન્તર છે. અપરાધ તો જ્ઞાનીઓથી પણ થાય છે પરતુ જ્ઞાનીના અપરાધના દડની અવધિ હોય છે, અને અજ્ઞાનીના અપરાધના દડની કોઈ અવધિ હોતી નથી અને તેથી જ્યારે અજ્ઞાનીનુ અજ્ઞાન ઘટે છે ત્યારે જ તે દુ ખમાથી છૂટે છે આ પ્રમાણે અજ્ઞાનપણુ એ એક પ્રકારનુ ગાડપણુ છે એટલા માટે સ્વતન્ત્રતા શુ ચીજ છે તેનુ જ્ઞાન કરો.

એક લેખમાં મારા જોવામાં આવ્યુ હતુ કે, કોઈ જગ્યાએ પાગલખાનામાં આગ લાગી હતી. કેટલાક દયાળુ લોકો પાગલોને બહાર કાઢવા માટે દોડી આવ્યા, પણ તે પાગલો તો ઊલટા આગને જોઈને આનદ માનવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે અહીં રોજ તો એક બે દીપક જ બાળવામા આવે છે પણ આજે તો હજારો દીપકોનો પ્રકાશ કરવામાં આવ્યો છે આવા પ્રકાશવાળા સ્થાનમાંથી અમને બહાર નીકળવાનુ શા માટે કહેવામાં આવે છે? તમે લોકો ત્યાં હોત તો તમે તે વખતે એમ જ કહેત કે, આ પાગલો કેવા મૂર્ખ છે કે તેઓ વિનાશને પણ પ્રકાશ માની રહ્યા છે! અહા! લોકોની કેવી દયનીય દશા છે!

પાગલો ભ્રમમાં હોવાને કારણે જ વિનાશમાં પણ આનદ માની રહ્યા છે. આજ પ્રમાણે આજના લોકો પણ બહારના ભપકાના ભ્રમમાં પડયા છે અને તે કારણે જ તેઓ બહારનો ભપકો વધારવામા જ આનદ માની રહ્યા છે આ પ્રમાણે બહારના ભપકાના ભ્રમમાં પડેલા લોકોને જ્ઞાનીજનો કહી રહ્યા છે કે, આ બહારના ભપકામાંથી બહાર નીકળો, નહિ તો તમે એ ભપકાના ભડકામાં જ ભસ્મીભૂત થઈ જશો. જ્ઞાનીજનો તો આ પ્રમાણે બહારની ફેશનમાથી નીકળી જવાની ચેતવણી આપે છે, પરતુ ફેશનના શોખીન લોકો જ્ઞાનીજનોની આ ચેતવણીને અવગણે છે અને આ અવગણના કરવાથી તે લોકોને આખરે દુ ખ જ સહેવુ પડે છે. કારણુ કે બહારની ફેશન વધારવાથી પરાધીનતા વધે છે અને પરાધીનતામાં દુ ખ રહેલુ છે.

સ્વામી વિવેકાનદ કે જેઓ યુરોપ-અમેરિકા આદિ દેશોમાં ધર્મપ્રચાર કરી જ્યારે ભારતમાં પાછા ફર્યા હતા ત્યારે કોઈ જગ્યાએ પોતાના અનુભવો વર્ણવતાં પોતાનાં ભાષણમાં કહ્યુ હતુ કે, અત્યારે આખો યુરોપ દેશ જ્વાલામુખીના શિખરે બેસેલો છે. આ જ્વાલામુખી ક્યારે ફાટશે અને ક્યારે યુરોપનો વિનાશ થશે તે કહી શકાય નહિ આજ પ્રમાણે આજની ફેશન પણ એક જ્વાલામુખીના શિખરે પહોચેલી છે. આ ફેશનદ્વારા ક્યારે વિનાશના પગરણ થશે એ કહી શકાય નહિ આજે કેટલાક લોકો પેરિસ આદિ પાશ્ચાત્ય નગરોમા જઈને અને ત્યાનો બાહ્ય ભપકો જોઈને એમ કહે છે કે, 'બધો આનદ તો આ દેશમાં જ છે અમે તો હજી જગલી દશામા જ છીએ.' આ પ્રમાણે માનનાર લોકોને એ વાતનુ ભાન નથી કે, આ બાહ્ય ભપકા પાછળ કેવી અને કેટલી પરતન્ત્રતા ભરેલી છે? જે લોકોએ આ બાહ્ય ભપકાનો ત્યાગ કર્યો છે તે લોકોને તમે મૂર્ખ માનો છો. પરતુ જો તમે આ બાહ્ય ભપકાથી સ્વતન્ત્રતા મળે છે કે પરતન્ત્રતા વધે છે તેનો ઊંડો વિચાર કરો તો તમે લોકો તમારા પૂર્વજોને મૂર્ખ કહી શકો નહિ ખરી રીતે તો તમે, બાહ્ય ભપકાનો ત્યાગ કરનાર તમારા પૂર્વજોને મૂર્ખ કહીને, તમારી મૂર્ખાઇનુ જ પ્રદર્શન કરો છો

આજે સ્વતન્ત્રતાની ભાવના ઓછી થઇ રહી છે અને એ જ કારણે ત્યાગી પૂર્વજોને મૂર્ખ માનવામા આવે છે જેમકે રાજા હરિશ્ચન્દ્ર વિષે એમ કહેવામા આવે છે કે, હરિશ્ચન્દ્રે પોતાનુ રાજ્ય એક અયોગ્ય વ્યક્તિને આપી દીધુ એ મૂર્ખતા નહિ તો બીજુ શુ છે? પરતુ જેમણે આટલો બધો ત્યાગ કર્યો હતો તેમને મૂર્ખ કહેવા એ શુ ઉચિત છે? હરિશ્ચન્દ્રે કદાચિત્ વચનબદ્ધ થઇ જવાને કારણે પોતાના રાજ્યનો ત્યાગ કર્યો હતો પરતુ શાસ્ત્ર તો ત્યા સુધી કહે છે કે —

चइत्ता भारहं वासं, चक्कवट्टी महड्ढिओ।
सन्ती सन्तिकरे लोए, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ उ० १८-३८
इक्खागरायवसभो, कुन्थू नाम नरीसरो।
विक्खायकित्ती भगवं, पत्तो गइमणुत्तरं ॥ उ० १८-४०

અર્થાત્—જેમનો આખા ભરતખંડ ઉપર અધિકાર હતો તે ભગવાન શાન્તિનાથે તથા ભગવાન કુન્થુનાથે પોતાની બધી ઋદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો હતો. તેમણે ત્યાગ શા માટે કર્યો હતો ? એટલા જ માટે કે તેમને તે ઋદ્ધિમાં પરતન્ત્રતા જણાઇ હતી. તે ઋદ્ધિમાં તેમને સ્વતંત્રતા જણાઇ નહિ. તેઓએ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જ રાજ્યની ઋદ્ધિનો ત્યાગ કર્યો હતો.

ભગવાન શાન્તિનાથ ચક્રવર્તી રાજા હતા, છતાં તેમણે રાજપાટનો શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ ત્યાગ કર્યો હતો. ત્યાગથી જ શાન્તિ મળે છે. કોઇ દિવસ ભોગથી શાન્તિ મળી શકે નહિ. કોઇને ભોગથી શાન્તિ મળી નથી, મળે નહિ અને મળશે પણ નહિ. એટલા માટે ભગવાન શાન્તિનાથે બતાવેલો શાન્તિનો માર્ગ પકડવા માટે ત્યાગને જીવનમાં સ્થાન આપો તો તેમાં કલ્યાણ છે.

આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અમે લોકો જો કેવળ શાન્તિ રાખીએ તો બદમાશ લોકો અમને શાન્ત જ રહેવા દે નહિ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો તમારામાં શાન્તિ હશે તો પછી તમને કોઇ અશાન્તિ પેદા કરી શકે જ નહિ ! અશાન્તિ તો પોતામાં રહેલી અશાન્તિને કારણે જ પેદા થાય છે, એટલા માટે શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા ત્યાગ-ભાવનાને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરો. તમે લોકો ત્યાગ તો કરો છો, પરંતુ ત્યાગ કરવાની રીતિ બરાબર ન હોવાને કારણે તમને શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. ઉદાહરણ તરીકે એક ખેડુત ભીની જમીનમાં બીજ વાવે છે અને બીજો ખેડૂત સૂકી જમીનમાં બીજ વાવે છે. જે બીજ ભીની જમીનમાં વાવવામાં આવે છે તે બીજ તો અંકુરિત થાય છે. પરંતુ સૂકી જમીનમાં જે બીજ વાવવામાં આવે છે તે જલના અભાવે કેવી રીતે ઊગી શકે ? આજ પ્રમાણે તમે જે ત્યાગ કરો છો તે ત્યાગ સૂકી જમીનમાં બીજ વાવવા સમાન નિષ્ફળ જાય છે, અને ત્યાગ નિષ્ફળ થવાને કારણે તમને શાન્તિ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. કોઈ વસ્તુને જો અહંકારપૂર્વક તજવામાં આવે તો તે ત્યાગ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરાવનાર અને પરમાત્માના શરણે લઈ જનારો સિદ્ધ થતો નથી. શાન્તિને પ્રાપ્ત કરાવનાર સાચો ત્યાગ તો તે જ છે કે જે ત્યાગ પરમાત્માને અભિમાન રાખ્યા વિના સમર્પવામાં આવે. પરમાત્માને સમર્પણ કરવાની દૃષ્ટિએ કરવામાં આવેલો ત્યાગ હમેશા ફળદાયી નીવડે છે, કારણ કે આવો ત્યાગ કરનારને કોઈ દિવસ પશ્ચાત્તાપ કરવાનું કારણ રહેતું જ નથી.

માનો કે, તમે કોઈ માણસને હજાર રૂપિયા ઉધાર આપ્યા છે. તે ઉધાર લેનારે દીવાળું કાઢયું. આવા સમયમાં ઉધાર રૂપિયા આપવાને કારણે તમને પશ્ચાત્તાપ થાય એ સ્વાભાવિક છે. પરંતુ જો તમે તે જ રૂપિયા દાનમાં, બક્ષીસમાં કે મદદમાં આપ્યા હોય તો શું પશ્ચાત્તાપ થાય ખરો ? નહિ. આ પ્રમાણે પરમાત્માને સમર્પણ કરવાની દૃષ્ટિએ જે ત્યાગ કરવામાં આવે છે તે ત્યાગને માટે પશ્ચાત્તાપ કરવાનું કારણ રહેતું નથી.

પ્રત્યેક વસ્તુ, દાન, ભોગ અને નાશ એ ત્રણ અવસ્થાને પામે છે. તમે લોકો વસ્તુનો

ભોગ તો કરો છો અને તેનો નાશ પણ થતો જુઓ છો, પરંતુ તે વસ્તુઓનો દાનમાં બહુ થોડો ઉપયોગ કરો છો. અત્યારે વસ્તુઓનો ભોગ અને નાશ તો થતો જોવામાં આવે છે પરંતુ વસ્તુઓનો દાનમાં ઉપયોગ થતો બહુ જ ઓછા પ્રમાણમા જોવામા આવે છે. આ જમાનામાં બહુ બેકારી છે એમ કહેવામા આવે છે, પરતુ વસ્તુઓનો ભોગ અને નાશ કરવામાં કાંઈ ઊણપ આવી છે ? ઊણપ તો વસ્તુઓના દાનમા જ આવી છે. અત્રે એક વાત ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે કે, વસ્તુઓનો ભોગ અને નાશ કરવા માટે તો આખરે પશ્ચાત્તાપ થશે, પરતુ વસ્તુઓનો દાનમા ઉપયોગ કરવાથી પશ્ચાત્તાપ કરવાનો વખત નહિ આવે. એટલા માટે પ્રાપ્ત થએલી સપત્તિનો ભોગ અને નાશમાં જ દુરુપયોગ ન કરો, પરતુ તે સપત્તિનો દાનમાં સદુપયોગ કરવાનુ શીખો

કેટલાક લોકો તો દાન કરવામા પણ પાપ માને છે. તે લોકોની એવી માન્યતા છે કે, આપણે લોકોને દાન આપીએ અને દાન લેનાર કોઈ પાપકર્મ કરે તો તે બધાં કામોનું પાપ અમને લાગે વગેરે મારવાડમાં પણ આવી માન્યતાવાળા લોકો છે આ લોકોની વચ્ચે મે ભ્રમણ કરી તે લોકોની આ દુર્ભાવનાને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો અને આ માન્યતા ઠીક નથી એમ તે લોકોને સમજાવ્યુ હતુ દાનમા વિવેક રાખવાની આવશ્યકતા તો અવશ્ય છે પરતુ દાનમા પાપ જ છે એમ માનવુ અનુચિત છે લોકોને દાનમાં પાપ માનવાની વાત જલ્દી પસદ પડે છે, કારણ કે, આમા કાંઈ દેવુ પણ પડતુ નથી અને ધર્મ પણ થઈ જાય છે. આવી વાત લોકોને જલ્દી પસદ આવે એ સ્વાભાવિક છે દાનમાં વિવેક રાખવો એ તો સારૂ છે પરતુ દાનમાં પાપ જ માનવુ એ ખરાબ છે. આ તો એના જેવી વાત થઈ કે, બીજ નષ્ટ થઈ જશે એ ભયથી બીજ જ વાવવુ નહિ એક ખેડુત તો ખેતી કરે છે અને બીજનુ આરોપણ કરે છે, ત્યારે બીજો ખેડુત ખેતી કરે છે પરતુ બીજ નષ્ટ થઈ જશે એ ભયથી બીજ જ વાવતો નથી આ બન્ને ખેડુતોમાં તમે કોને સારો કહેશો ? આજ પ્રમાણે એક માણસ એવો છે કે, જે દાનમાં વિવેક તો રાખે છે પરતુ દાન આપે છે, અને બીજો માણસ એવો છે કે જે દાન લનારનુ પાપ પોતાને લાગશે એ ભયથી દાન જ આપતો નથી આ બન્નેમાં એ જ માણસ સારો કહેવાય કે જે દાન આપે છે દાન જ ન આપવુ એ તો બીજ જ ન વાવવા સમાન છે. એટલા માટે દાનમાં વિવેક રાખી દાન તો અવશ્ય આપવુ જોઇએ. પાપના ભયથી દાન જ ન આપવુ તે ઉચત નથી જ

સાભળવામા આવ્યુ છે કે, અમેરિકામાં એકવાર બે મિત્રો જઈ રહ્યા હતા. રસ્તામાં એક લગડો માણસ બેઠેલો જોવામા આવ્યો તે મિત્રોમાંથી એક મિત્રે તે લગડા માણસ ઉપર દયા લાવી પોતાના ખીસ્સામાંથી થોડા રૂપિયા આપ્યા. આ જોઇ બીજા મિત્રે પેલા મિત્રને કહ્યુ કે, તમે આ અપગ માણસને રૂપિયા તો આપ્યા, પરતુ તેથી કાંઈ તેનું ભિખારીપણુ દૂર થયુ નહિ તે તો આખરે ભિખારી જ રહ્યો તમારું આ દાન કરુણાદાન તો અવશ્ય છે, પરતુ તેને એવુ દાન આપવુ જોઇએ કે જેથી તેનુ ભિખારીપણુ જ મટી જાય અને વાસ્તવમા આવુ દાન કરવુ એ જ સાચુ દાન છે આ પ્રમાણે કહીને તે બીજો મિત્ર તે અપગ માણસને પોતાના ઘેર લઈ ગયો ત્યા તેણે તે અપગને હુન્નર-ઉદ્યોગ શીખડાવ્યો અને લાકડા તથા રબ્બર આદિનો કૃત્રિમ પગ બનાવીને બધએસ્તો કરી દીધો, કે જેથી તે હુન્નર-ઉદ્યોગ દ્વારા પોતાનુ તથા બીજાઓનુ પણ પોષણ કરવા માટે સમર્થ બની શકયો. દાન તો

બન્ને મિત્રોએ આપ્યુ પરતુ કયા મિત્રનુ દાન સાચુ અને ઊંચુ દાન કહેવાય તેનો વિચાર કરો. જે મિત્રે રૂપિયાનુ દાન આપ્યુ તે દાન પણ કરુણાદાન હતુ, પરતુ બીજા મિત્રે ભિખારીપણુ દૂર કરવાનુ જે દાન આપ્યુ તે દાન કરુણાદાન કરતા તો વિશેષ જ છે આ પ્રમાણે દાનમાં વિવેક રાખવો એ સારુ છે, પરતુ દાન કરવામા પાપ જ છે એમ માની દાન જ ન કરવુ તે ઉચિત નથી

ન્યાયમૂર્તિ રાનડે વિષે એવુ સાભળવામા આવ્યુ છે કે, જ્યારે તેઓ હાઇકોર્ટના ન્યાયાધીશ હતા ત્યારે તેઓ એકવાર દુષ્કાળના સમયે ઘોડાગાડીમાં બેસીને બહાર ફરવા જઇ રહ્યા હતા. માર્ગમાં જતાં તેમણે જોયુ કે—એક માણસ છાણમાથી દાણા વીણી રહ્યો હતો આ દયાજનક દશ્ય જોઈ તેમનુ હૃદય દયાથી પીગળી ગયુ તેઓ મનમા કહેવા લાગ્યા કે, બીચારા ગરીબોની કેવી દીનદશા છે અને હુ ઘોડાગાડીમા બેસીને ફરી રહ્યો છુ ! આ પ્રમાણે દયાભાવથી પ્રેરાઈને તેઓ તે માણસને પોતાના ઘેર તેડી ગયા અને તેની આજીવિકાની ઉચિત વ્યવસ્થા કરી આપી આ ઘટના બન્યા બાદ તેમણે નોકરીનો ત્યાગ કર્યો અને પછી તેઓ ગરીબોની સેવા કરવામા જ પ્રવૃત્ત થયા

કેટલાક લોકો કહે છે કે, આ પ્રકારના અશક્તને સશક્ત બનાવવો એ તો શસ્ત્રને તીક્ષ્ણ કરવા સમાન છે પરતુ આમ માનવુ એ એક પ્રકારની ભૂલ છે અમે લોકો શિષ્ય બનાવીએ છીએ આ સમયમા કોઇ મોક્ષે તો જતુ નથી એટલા માટે તેઓ દેવલોકમાં જ જશે અને ત્યા સુખોપભોગ ભોગવશે આ પાપ શુ અમને લાગે ? જો નહિ, તો પછી આ જ વાતને બધે ઠેકાણે કેમ લાગુ પાડતા નથી ? તમે લોકો સશક્ત માણસ દ્વારા થનાર પાપો તો જુઓ છો, પરન્તુ જેઓ કરુણા કરે છે તેમના ઉચ્ચ ભાવોને જોતા નથી કરુણા કરનારની ભાવના પાપકર્મો કરાવવાની નથી, પરતુ દુ ખી લોકોના દુ ખો દૂર કરવાની છે આવી દશામાં કરુણા કરનારને પાપ કેવી રીતે લાગી શકે ? એટલા માટે કરુણા કરવામાં ભાવને જુઓ અનુકપા કરવામા પાપ છે એ માન્યતા જ ભૂલભરેલી છે અનુકપા કરનાર અને દાન આપનાર કોઇ દિવસ સુબાહુકુમાર જેવી ઋદ્ધિ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, નહિ તો પુણ્ય સચય તો કરે છે એમા સદેહ નથી એટલા માટે અનુકપા કરવાનો પ્રયત્ન કરો અનુકપા કરવામા કલ્યાણ જ છે અનુકપાનો પ્રારભ સર્વ પ્રથમ પોતાના ઘરમાંથી જ કરો જેમ જેમ પ્રાણીઓ પ્રત્યે અનુકપા વધતી જશે તેમ તેમ વિશ્વમૈત્રી પણ વધતી જશે. એટલા માટે બધા જીવો પ્રત્યે અનુકપા અને દાનવૃત્તિ રાખવાનુ ધ્યાન રાખો તો તેમા કલ્યાણ જ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે આનન્દ સ્વતન્ત્રતામા છે તે આનદ પરતન્ત્રતામાં નથી એટલા માટે સ્વતન્ત્રતાને ભૂલી ન જાઓ આજના લોકો પરાવલબી થઇ ગયા છે અને તેમની આવશ્યકતાઓ એટલી બધી વધી જવા પામી છે કે તેમને સ્વતન્ત્રતા વિષે વિચાર કરવાનો વખત જ મળતો નથી આવી પરાધીન દશામા બીજાની અનુકપા કેવી રીતે થઇ શકે ? જીવો પ્રત્યે અનુકપા કરવા માટે પોતાની આવશ્યકતાઓને ઓછી કરવી આવશ્યક છે પોતાની આવશ્યકતાઓને ઓછી કરવી તે પોતાના સાસારિક બધનોને શિથિલ કરવા સમાન છે એટલા માટે સ્વતત્રતાની ભાવનાને હૃદયમા સ્થાન આપી સાસારિક બધનોને તોડવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમા સ્વ-પરનુ કલ્યાણ જ છે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ ૫ રવિવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગત શિરોમણિ, હું સેવકને તૂં ધણી
અબ તૌ સું ગાઢી બણી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી.
મુઝ મ્હેર કરો, ચંદ્રપ્રભુ! જગજીવન અંતર જામી;
ભવદુઃખ હરો, સુનિયે અરજ હમારી ત્રિભુવન સ્વામી. ॥૧॥

–વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા ચન્દ્રપ્રભુનુ ધ્યાન કરી આત્મ–સ્વરૂપનુ અવલોકન કરવુ જોઈએ એમ કહેવામા આવ્યુ છે. ચન્દ્રપ્રભુને કેવા માનીને તેમનુ ધ્યાન ધરવુ જોઈએ. તો એને માટે આ પ્રાર્થનામા જ કહેવામા આવ્યુ છે કે, પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માનીને તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. કોઈ વસ્તુ જો સંપૂર્ણરૂપે જોવામા આવતી ન હોય પણ તેનું એક અંગ જોવામા આવતુ હોય તો તે એક અગ ઉપરથી વસ્તુને સંપૂર્ણ રીતે જાણી શકાય છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્મા જોવામાં આવતા ન હોય તોપણ તેમના ચરણરૂપ આ જગત્ તો જોવામા આવે જ છે. પરમાત્મા આ જગતના મુકુટમણિ છે અને જગત એ પરમાત્માનાં ચરણ છે એટલા માટે ચરણરૂપ જગત ઉપરથી જગતશિરોમણિ પરમાત્માને પણ જાણી શકાય છે એટલા માટે પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માની તેમની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ.

જો આત્મા કર્મબંધનોથી મુક્ત બની નિષ્પાપ થાય તો તે પણ પરમાત્મામય બની શકે છે એટલા માટે આત્મા કેવી રીતે નિષ્પાપ બની શકે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ચોત્રીસમો

કાલે સંભોગના પ્રત્યાખ્યાન વિષે વિચાર કરવામા આવ્યો છે સંભોગનો ત્યાગ કરવાથી આલબનનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે. આલબનનો ત્યાગ કરવો એ સાધારણ માણસને માટે સરલ નથી આલબનનો ત્યાગ શક્તિશાળી મહાત્મા જ કરી શકે છે. જે મહાત્મા જિનકલ્પી, પ્રતિમાધારી કે ક્રિયાવિશેષ કરનાર હોય છે તેઓ જ આ ત્યાગ કરી શકે છે જેનામા સંભોગનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ હોય છે તેઓ સંભોગનો ત્યાગ કરી દે છે અને સાથે સાથે ઉપદ્ધિ–ઉપધિ (ઉપકરણો)નો પણ ત્યાગ કરી દે છે એટલા માટે ગૌતમસ્વામી હવે ઉપધિના ત્યાગ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

ચોત્રીસમો બોલ.

(૩૪) उवहिपच्चक्खाणेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

શબ્દાર્થ—હે ભગવાન ' ઉપધિ (ઉપકરણ)નો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે —

उवहिपच्चक्खाणेणं अपलिमंथं जणयइ, निरुवहिए णं जीवे निक्कंखे उवहिमन्तरेण य न संकिलिस्सइ ॥ ३४ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ! ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી ઉપકરણો લેવા-મૂકવાની ચિંતાથી મુક્ત થાય છે, અને ઉપધિરહિત જીવ નિસ્પૃહી (સ્વાધ્યાય, ધ્યાનચિતનમા નિશ્ચિત રહેનાર) થઈ ઉપધિ ન મળે તો તેને મનસબધી કે શરીરસબધી કોઈ પ્રકારનો કલેશ થતો નથી.

ઉપધિના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કર્યા પહેલા ઉપધિ એટલે શુ? એ વિષે સર્વ પ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક જણાય છે ઉપધિનો અર્થ ઉપકરણ અથવા સાધન થાય છે આ ઉપકરણ અથવા સાધન બે પ્રકારના છે એક સાધન તો સદ્‌ગતિમા લઈ જનારુ હોય છે અને બીજુ અધોગતિએ લઈ જનારુ હોય છે ઉપધિની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામા આવ્યુ છે કે—उपधीयते इति उपधि । અર્થાત્—જેનાથી ઉપાધિ થાય તે ઉપધિ કહેવાય છે આ પ્રમાણે એક ઉપધિ તો દુર્ગતિમા લઈ જનારી હોય છે અને બીજી ઉપધિ સદ્‌ગતિમા લઈ જનારી હોય છે દુર્ગતિમા લઈ જનારી ઉપધિમાં ધન્ય-ધાન્ય આદિ પરિગ્રહનો સમાવેશ થાય છે અને સદ્‌ગતિને પ્રાપ્ત કરાવનાર ઉપધિમા જે સયમમાં સ્થિત કરે તે વસ્તુનો સમાવેશ થાય છે ઉપધિ તો બન્નેય છે, પરતુ સર્વપ્રથમ અશુભનો જ ત્યાગ કરવામા આવે છે, શુભનો ત્યાગ કરવામા આવતો નથી જેમણે સયમ લીધો છે તે દુર્ગતિમા લઈ જનાર ઉપધિ-ધન-ધાન્ય આદિ-નો ત્યાગ તો પહેલેથી કરી નાખે છે, હવે તો તેને સંયમમાં સ્થિત કરે એવી જ ચીજોનો ત્યાગ કરવાનો બાકી છે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જો પોતાનામા શક્તિ હોય તો સયમમા સ્થિત કરે એવી ઉપધિ-ઉપકરણનો પણ ત્યાગ કરી દેવો જોઈએ

કેટલાક લોકો કહે છે કે, પરિગ્રહ તો અમારી પાસે પણ છે અને સાધુઓ પાસે પણ છે અમને જેમ અન્ન-વસ્ત્ર જોઈએ તેમ મહારાજને પણ અન્ન-વસ્ત્ર જોઈએ છે આ પ્રમાણે તે લોકો, સાધુ અને પોતાની ગતિ એક જ પ્રકારની છે એમ કહેતા જણાય છે બીજી બાજુ કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, સાધુઓને ઉપધિ-ઉપકરણની શી આવશ્યકતા છે? સાધુએ તો દિગમ્બર રહેવુ જોઈએ, અને જે સાધુ દિગમ્બર રહેતો હોય તે જ સાધુ છે. આ પ્રમાણે બે જુદા જુદા મતો પ્રવર્તે છે આ બે મતોને કારણે જ પરસ્પર વાદ-વિવાદ અને કલહ ઉત્પન્ન થયા કરે છે પરતુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, આવા વાદવિવાદમા ન પડતા ઉપધિ-ઉપકરણનો વિવેકપૂર્વક ત્યાગ કરો કોઈ પણ ત્યાગ કરો પણ તે ત્યાગ વિવેકપૂર્વક કરો તેમા જ ત્યાગની શોભા છે જેમકે કોઈ માણસે ધોતીયુ પણ પહેર્યુ છે અને માથા ઉપર પાઘડી પણ પહેરી છે હવે જો તે માણસમા ત્યાગ-ભાવના આવે તો સર્વપ્રથમ તે કઈ ચીજનો ત્યાગ કરશે? ધોતીયાનો ત્યાગ કરશે કે પાઘડીનો? તેને માટે ઉચિત તો એ જ છે કે તે સર્વપ્રથમ પાઘડીનો જ ત્યાગ કરે પરતુ જો તે એમ કહે કે, હુ પાઘડી તો પહેરી રાખીશ અને ધોતીયાનો ત્યાગ કરીશ, તો શુ તેનો આ ત્યાગ વિવેકપૂર્ણ કહેવાશે? એટલા માટે જે કાંઈ ત્યાગ કરવામા આવે તે વિવેકપૂર્વક કરવામા

આવે. એમ થવુ ન જોઈએ કે, જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ ન હોય તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી બીજી મુશ્કેલીઓ ઊભી કરવામા આવે !

શાસ્ત્ર કહે છે કે, સાધુ જિનકલ્પી હોય તો પણ તેણે રજોહરણ, મુખવસ્ત્રિકા, પાત્રો અને વસ્ત્રો (સાધુલિંગો) રાખવા આવશ્યક જ છે બાકીની ઉપધિ-ઉપકરણ-સામગ્રી રાખવી કે નહિ તે પોતાની આવશ્યકતા ઉપર આધાર રાખે છે.

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ જૈનશાસ્ત્રનો સાર છે. સમિતિ અર્થાત્ પ્રવૃત્તિ અને ગુપ્તિ અર્થાત્ નિવૃત્તિ ઉપદેશ તો ગુપ્તિ અર્થાત્ મન, વચન અને કાયાની નિવૃત્તિ માટે જ છે પરતુ જો નિવૃત્તિની સાથે પ્રવૃત્તિ ન હોય તો ધર્મમાં ગતિ ન થાય, એટલા માટે ભગવાને પાચ સમિતિ દ્વારા પ્રવૃત્તિ બતાવી છે અને મન, વચન અને કાયા દ્વારા અશુભ પ્રવૃત્તિ ન કરવાનુ કહ્યુ છે. પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ વિવેકપૂર્વક કરવી તે સમિતિ છે. ચાલતી વખતે ઈર્યા સમિતિનુ ધ્યાન રાખવુ આવશ્યક છે. જો ઈર્યાસમિતિ ઉપર ધ્યાન રાખવામાં ન આવે તો ગુપ્તિનો ભગ થાય છે. એટલા માટે ચાલવામાં, બોલવામાં, ભિક્ષા લેવામાં વગેરે પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરતી વખતે સાધુએ પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિનુ ધ્યાન રાખવુ આવશ્યક છે સમિતિ અને ગુપ્તિ એ પ્રવચનમાતા કહેવાય છે. વીરપુત્ર સાધુએ પ્રવચન-માતાની પ્રાણના ભોગે પણ રક્ષા કરવી જોઇએ

શરીર ટકાવવા માટે જ્યારે ભિક્ષુએ ભિક્ષા કરવી પડે છે ત્યારે ભિક્ષા લેવા માટે પાત્રોની પણ આવશ્યકતા રહે છે. જો સાધુઓ પાત્રો ન રાખે અને ગૃહસ્થોને ત્યા તેમનાં પાત્રોમાં ભોજન કરે, અથવા ગૃહસ્થોના પાત્રોનો ઉપયોગ કર્યા કરે તો તેમ કરવાથી અનેક અનર્થો પેદા થવાનો સંભવ રહે છે આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ સાધુઓને કાષ્ટ, તુબડી કે માટીના પાત્રો રાખવાની છૂટ આપવામા આવી છે જ્યારે પાત્રો લઈને ભિક્ષાર્થે જવુ પડે છે તો પાત્ર રાખવા માટે ઝોળી પણ જોઇએ, અને લજ્જાની રક્ષા માટે વસ્ત્રો પણ જોઇએ. ભગવાને કહ્યુ છે કે, જો પાત્ર રાખશો તો તમે તમારા સંયમની પણ રક્ષા કરી શકશો અને જે બીજા વૃદ્ધ કે રોગી આદિ સાધુઓ છે તેમની પણ સેવા કરી શકશો. જો તમે પોતે જ ગૃહસ્થોને ત્યા ખાતા હશો અથવા ગૃહસ્થના પાત્રોમા જમતા હશો તો એ અવસ્થામાં વૃદ્ધ-રોગી આદિ સન્તોને માટે ભિક્ષા કેવી રીતે અને ક્યાંથી લાવશો ? અને જો તમે એમ કહો કે, અમે તો ગૃહસ્થોને ત્યા જમશુ અને વૃદ્ધ કે રોગી સન્તોની સેવા તો ગૃહસ્થો કરશે તો એમ કરવામા અયત્ના થશે અને પરિણામે સંયમમા ખલેલ પહોચશે એટલા માટે સયમ-પાલન માટે પાત્રો પણ ઉપકારી છે

જે ભોજન કરવામા આવે છે તે શરીરમા રસભાગ અને ખલભાગમાં પરિણમે છે ખલભાગ જે મલમૂત્રરૂપ હોય છે તેનો ત્યાગ કરવો જ પડે છે આ મલમૂત્રનુ વિસર્જન દશ બોલનુ ધ્યાન રાખીને કરવુ જોઈએ

કેટલાક લોકો કે જેઓ સાધુક્રિયાથી અનભિજ્ઞ છે, તેમનુ કહેવુ છે કે, સાધુઓ તો મલને ચૂંથે છે, પરન્તુ આ કથન ભ્રામક અને ખોટુ છે. આમ કરવાથી તો સાધુને ઊલટું પ્રાયશ્ચિત લાગે છે મલમૂત્રને વિસર્જન કરવામા સાધુઓએ વિવેક તો રાખવા જ પડે છે પરન્તુ મલમૂત્રને વિસર્જન કરતી વખતે સ્પર્શ કરવો પડે એવુ કોઈ કાર્ય સાધુઓએ કરવાનુ હોતુ નથી.

અત્રે કોઈ એમ પૂછી શકે કે, આ તો સાધુઓના આચારવિચારની વાત થઈ, પણ શાસ્ત્રમાં ગૃહસ્થોને માટે પણ કોઈ ધર્મ બતાવ્યો છે કે નહિ અને તેમને માટે કોઈ પ્રકારનું વિધિ-વિધાન કરવામાં આવ્યુ છે કે નહિ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમા ગૃહસ્થનો ધર્મ બતાવવામા ન આવે એ કેમ બની શકે? કારણ કે સાધુઓનો ધર્મ ગૃહસ્થોના ધર્મને જ આશ્રિત છે. એટલા જ માટે ઉવવાઈ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે –

दुविहे धम्मे पन्नत्ते तंजहा आगारधम्मे अणगारधम्मे य ।

અર્થાત્-ધર્મ બે પ્રકારનો છે એક તો સાધુધર્મ અને બીજો ગૃહસ્થધર્મ સાધુધર્મનો આધાર ગૃહસ્થનો ધર્મ જ છે શ્રી જમ્બૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, જ્યારે ધર્મનો નાશ થશે ત્યારે સર્વપ્રથમ સાધુધર્મનો નાશ થશે અને પછી ગૃહસ્થ-ધર્મનો નાશ થશે સાધુધર્મ જીવતો રહે અને ગૃહસ્થધર્મ નાશ પામે એ કોઇ દિવસ બની શકે નહિ, કારણ કે, સાધુધર્મનો આધાર તો ગૃહસ્થધર્મ જ છે ગૃહસ્થ ધર્મ નષ્ટ થાય તો સાધુધર્મ ટકી જ શકે નહિ જો ગૃહસ્થો પોતાનો ધર્મ બરાબર પાળે તો સાધુધર્મનુ પણ બરાબર પાલન થઈ શકે. જો ગૃહસ્થો પોતાના ધર્મનુ બરાબર પાલન કરે નહિ, તો એ દશામા સાધુધર્મનુ પણ બરાબર પાલન થઈ શકે નહિ એટલા માટે ગૃહસ્થોએ પોતાના ધર્મનુ યથોચિત પાલન કરવુ જોઇએ ધર્મ, કોઇ વ્યક્તિને-પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ હોય-કોઇ પ્રકારના બધનમા બદ્ધ કરતો નથી પરતુ તે અવિવેકને દૂર કરે છે. ધર્મ કહે છે કે, જે કાઇ કામ કરો તે વિવેકપૂર્વક કરો. તમને વિવેક સમજાવવા માટે જ શાસ્ત્રમા ગૃહસ્થોને માટે પાચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત અને ચાર શિક્ષાવ્રત બતાવવામા આવ્યા છે. આ બાર વ્રતોનુ નામ જ આગાર ધર્મ છે. પહેલા સ્થૂલ અહિસાવ્રતમાં શ્રાવકે હિસાનો ત્યાગ કરવો પડે છે ગૃહસ્થશ્રાવક હિંસાનો સર્વથા ત્યાગ કરી શકતો નથી એટલા માટે તેને સ્થૂલ હિસાનો ત્યાગ કરવાનુ જ વિધાન કરવામા આવ્યુ છે સ્થૂલ હિંસા કોને કહેવી અને સૂક્ષ્મ હિંસા કોને કહેવી એ વિષે શાસ્ત્રમા ઘણો જ સૂક્ષ્મતાપૂર્વક વિચાર કરવામા આવ્યો છે પરતુ શાસ્ત્રકારોએ જગજ્જીવોની સુવિધા માટે સ્થૂલ હિંસાની વ્યાખ્યા કરતા કહ્યુ છે કે, જે જીવો હાલતા-ચાલતા જોવામા આવે તે જીવોને મારવાં તે સ્થૂલ હિંસા છે ગૃહસ્થ શ્રાવકે આ પ્રકારની સ્થૂલ હિંસા કરવી ન જોઇએ જીવ તો પૃથ્વી-પાણી આદિમા પણ છે, પરતુ તે જીવો પ્રત્યક્ષ દેખાતા નથી અને ગૃહસ્થ શ્રાવક તે જીવોની હિસાથી બચી પણ શકતા નથી, એટલા માટે જે જીવો પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે તે જીવોની સ્થૂલ હિંસા શ્રાવકે કરવી ન જોઇએ

આ ઉપરથી કોઈ ગૃહસ્થ એમ કહી શકે કે, જો અમે આ પ્રકારની સ્થૂલ હિંસાથી બચતા જ રહીએ અને અહિંસક થઈને રહીએ તો અમારુ વ્યાવહારિક કામ જ ચાલી ન શકે! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ માન્યતા જ ભૂલભરેલી છે એકવાર એક ડૉક્ટરે પણ મને આ જ પ્રકારનુ કહ્યુ હતુ કે, "જો અમે કેવળ અહિંસક જ બની જઇએ તો એ દશામાં અનેક મનુષ્યો જ મરી જાય મનુષ્યોની રક્ષા માટે અમારે હિંસા કરવી જ પડે છે કારણકે રોગના કીટાણુઓ જે રોગીના શરીરમા હોય છે તેમનો અમારે વિનાશ કરવો પડે છે. જો તે કીટાણુઓને નષ્ટ કરવામા ન આવે તો રોગી મનુષ્ય મૃત્યુને પામે છે અને કીટાણુઓનો નાશ કરીએ છીએ તો હિંસા થાય છે આવી દશામા અમારે શુ કરવુ જોઇએ અને અમે

અહિંસાનું પાલન કેવી રીતે કરી શકીએ? ડૉકટરની ફરજ તરીકે અમારે તે કીટાણુઓનો દવાથી, ઇન્જેકશનથી કે ઑપરેશનથી નાશ કરવો જ પડે છે"

દાક્તરની માફક આજના લોકો પણ કહેવા લાગે છે કે, "વાસ્તવમાં કીડાંઓને બચાવવા જોઇએ કે મનુષ્યોને બચાવવા જોઇએ?" આ બધાં પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મેં ડૉકટરને કહ્યુ કે, કીડાંઓ બે પ્રકારનાં હોય છે. એક તો આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓ હોય છે અને બીજા આરોગ્યભક્ષક કીડાંઓ હોય છે આરોગ્યનાશક કીડાંઓને કારણે જ રોગ પેદા થાય છે તમે લોકો એમ સમજો છો કે અમે દવાદ્વારા આરોગ્ય-નાશક કીડાંઓને મારીએ છીએ, પરતુ અત્રે એમ માનવામાં જ ભૂલ થાય છે. તમે આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓને દવાદ્વારા સશક્ત બનાવો છો આમ કરવાથી તે આરોગ્ય-ભક્ષક કીડાંઓ અશક્ત થવાને કારણે સ્વત મરી જાય છે. તમે લોકો આરોગ્યભક્ષક કીડાં-ઓને મારી નાંખો છો એમ માનો છો એ જ તમારી ભૂલ છે તમે એમ શામાટે માનતા નથી કે તમે દવાદ્વારા આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓને સશક્ત બનાવો છો? આ દૃષ્ટિએ જોતાં તમારુ લક્ષ્ય કીડાઓને મારવાનુ નહિ પણ રક્ષા કરવાનુ રહ્યુ. આ જ દૃષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખીને તમે વિચાર કરશો તો હિસા કરવાને બદલે રક્ષા કરવાનુ તમારુ લક્ષ્ય રહેશે ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે દીપકને પ્રગટાવવામા આવે છે ત્યારે અંધકાર સ્વત: નષ્ટ થઈ જાય છે, પરતુ અધકાર નષ્ટ થયો એમ કહેવામા આવતુ નથી પણ દીવો પ્રગટ્યો એમ કહેવામાં આવે છે. આજ પ્રમાણે દાક્તરો દવાદ્વારા આરોગ્યનાશક કીડાઓને નષ્ટ કર્યાનુ કહે છે, પણ તે જ દવાદ્વારા આરોગ્યરક્ષક કીડાંઓની રક્ષા કરવામાં આવે છે એમ કહેવાથી તથા માનવાથી હિંસાનું સમર્થન નહિ પણ અહિસાનુ સમર્થન થાય છે

સસારમાં કેટલાક લોકો અધકારનુ સમર્થન કરનારા નીકળી આવશે અને કેટલાક પ્રકાશનુ સમર્થન કરનારા પણ નીકળશે, પરતુ પ્રકાશનુ સમર્થન કરનારા શુકલપક્ષીય કહે-વાશે અને અધકારનુ સમર્થન કરનારા કૃષ્ણપક્ષીય કહેવાશે. પ્રકાશ તો કૃષ્ણપક્ષમા પણ રહે છે અને શુક્લપક્ષમા પણ રહે છે, છતાં શુક્લપક્ષને શુક્લપક્ષ અને કૃષ્ણપક્ષને કૃષ્ણપક્ષ શા માટે કહેવામા આવે છે? એટલા જ માટે કે એક પક્ષ પ્રકાશનો સમર્થક છે અને બીજો પક્ષ અંધકારનો સમર્થક છે આ જ કારણે બન્ને પક્ષનાં નામ ભિન્નભિન્ન છે સાધારણરીતે જોવામાં આવે તો પૂર્ણિમા બાદ આવનાર પ્રતિપદાના દિવસે અધકાર ઓછો હોય છે અને પ્રકાશ વિશેષ હોય છે પરતુ તે પક્ષ અંધકારનો પક્ષપાતી હોવાથી જ તેની ગણના કૃષ્ણ-પક્ષમાં કરવામા આવી છે આજ પ્રમાણે શુક્લપક્ષની બીજને દિવસે નામ માત્રનો જ પ્રકાશ હોય છે પરતુ તે પક્ષ પ્રકાશનો પક્ષપાતી હોવાથી તેની ગણના શુક્લપક્ષમાં કરવામાં આવી છે સંસારમાં તો શુક્લપક્ષીય અને કૃષ્ણપક્ષીય એવા બન્ને પ્રકારના લોકો રહેવાના જ પરતુ આ બન્ને પક્ષમાથી તમારે ક્યા પક્ષમાં રહેવુ છે તેનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરો તમે હિંસાના પક્ષમા રહેવા ચાહો છો કે અહિસાના પક્ષમા રહેવા ચાહો છો તેનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરી નિર્ણય કરો

શાસ્ત્રમા શુભાશુભ ભાવોની શુક્લતા અને કૃષ્ણતા બતાવીને છ લેશ્યા વિષે વિચાર કર-વામા આવ્યો છે છ લેશ્યાઓમા ત્રણ લેશ્યા તો શુભ અર્થાત્ ધર્મની દ્યોતક છે અને ત્રણ લેશ્યા અશુભ અર્થાત્ પાપની દ્યોતક છે. આ શુભાશુભ લેશ્યાને ઉદાહરણદ્વારા સમજાવુ છુ:-

માનો કે, જુદી જુદી પ્રકૃતિવાળા છ માણસો ઘરમાંથી કુહાડી લઇ બહાર ફરવા નીકળ્યા. રસ્તામાં તેઓએ કેરીઓથી લચેલુ એક આમ્રવૃક્ષ જોયુ પાકેલી કેરીઓ જોઇને બધાને ખાવાનો વિચાર થયો પરંતુ આમ્રવૃક્ષ ઊંચુ હોવાને કારણે કેવી રીતે કેરીઓ ખાવી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો

તે છ માણસોમાંથી એક માણસે કહ્યુ કે, આપણી પાસે કુહાડી છે આ કુહાડી દ્વારા વૃક્ષને મૂળમાંથી જ કાપી નાખીએ તો વૃક્ષ નીચે પડી જશે અને આપણે સહેલાઈથી કેરીઓ લઈ શકશુ આ પ્રમાણે પહેલા માણસે કેવળ કેરી માટે આખા આમ્રવૃક્ષને જ કાપી નાંખવાનો વિચાર કર્યો શાસ્ત્ર કહે છે કે, આ પ્રમાણે વિચાર કરનાર માણસ કૃષ્ણલેશી છે. કારણ કે તે થોડા જ લાભ માટે મોટો અનર્થ કરવા તૈયાર થયો છે. વૃક્ષ કાપી નાંખવાથી કેવળ તે માણસને જ થોડા ફળ મળી જશે પરતુ જો વૃક્ષ કાયમ રહે તો ન જાણે કેટલા બધા લોકોને કેરીઓ મળી શકે ! આમ છતા તે માણસ સ્વાર્થાંધ બની મહાન્ અનર્થ કરવા તૈયાર થયો છે એટલા માટે તે કૃષ્ણલેશી છે

બીજા માણસે પહેલા માણસને કહ્યુ કે, ભાઇ ! આખા વૃક્ષને શા માટે કાપી નાખવુ ! જો વૃક્ષનુ થડ કાપી નાખવામાં આવે તો ફળ પણ મળી શકશે અને વૃક્ષ પણ કાયમ રહી શકશે આ બીજા માણસની લેશ્યા તો થોડા લાભ માટે વિશેષ હાનિ કરનારી છે, છતા તેની ભાવના પહેલા માણસ કરતાં સારી છે, એટલા માટે બીજા માણસને નીલ લેશ્યાવાળો કહેવામાં આવે છે

ત્રીજા માણસે કહ્યુ કે, ભાઈ ! કેરીઓ કાઇ થડમા તો લાગતી નથી કેરીઓ તો નાની નાની ડાળીઓમાં લાગે છે એટલા માટે વૃક્ષનુ થડ કાપવાથી શો લાભ ? એના કરતાં નાની નાની ડાળીઓ કાપવામા આવે તો સારુ, કે જેથી કેરીઓ પણ આપણુને મળી શકે અને વૃક્ષ પણ નષ્ટ ન થાય આ ત્રીજા માણસના વિચારાનુસાર કાર્ય થવામા હિસા તો વિશેષ અને લાભ ઓછો છે એટલા માટે આ ત્રીજા માણસની લેશ્યા કાપોતી હોવાથી પાપકારિણી તો છે જ, પરતુ પહેલા અને બીજા માણસની લેશ્યાની અપેક્ષા આ લેશ્યા સારી છે. આ ત્રણેય પ્રકારની લેશ્યા પાપકારિણી અને ખરાબ માનવામા આવી છે

ચોથા માણસે કહ્યુ કે, ભાઈ ! ડાળીઓ કાપી નાખવાથી પાંદડાઓ પણ કપાઇ જશે અને તેથી આ વૃક્ષ છાયા આપવાને પણ યોગ્ય રહેશે નહિ આપણુને તો કેરીઓથી મતલબ છે એટલા માટે આ આબામાથી કાચી–પાકી બધી કેરીઓ તોડી લેવામા આવે તો સારુ. આ ચોથા માણસની ભાવના પહેલા ત્રણેય માણસોની ભાવના કરતા સારી છે અને એટલા માટે તેની લેશ્યા તેજો લેશ્યા છે આ તેજો લેશ્યા પદ્મલેશ્યાથી તો નીચી છે પરતુ પહેલી ત્રણ લેશ્યાઓથી સારી છે આ ચોથી લેશ્યાથી ધર્મનો પ્રારભ થાય છે

પાચમા માણસે કહ્યુ કે, ભાઈ ! બધી કાચી–પાકી કેરીઓ પાડવાથી શો લાભ ? જો પાકી જ કેરીઓ તોડી લેવામા આવે તો કાચી કેરીઓ જ્યારે પાકી થાય ત્યારે કોઈના ઉપયોગમા આવી શકે ! આ માણસની લેશ્યા પદ્મલેશ્યા છે જો કે પદ્મલેશ્યા શુક્લલેશ્યાથી નીચી છે પરતુ પહેલાની ચાર લેશ્યાથી સારી છે આ લેશ્યા પણ ધર્મરૂપ છે

છઠ્ઠો શુક્લલેશ્યાવાળો માણસ છે આ માણસે કહ્યુ કે, ભાઇઓ ! તમે પાકી કેરી ખાવા ચાહો છો તો તે માટે આટલો અનર્થ શા માટે કરો છો ? વૃક્ષ ઉદાર હોય છે અને

એટલા જ માટે તે પાકેલાં ફળોને પોતાની પાસે સંઘરી રાખતુ નથી પણ લોકોના હિતાર્થે નીચે પાડી દે છે. જો હમણાં પવન ફુંકાશે તો વૃક્ષ ઉપર પાકેલી કેરીઓ સ્વતઃ નીચે પડી જશે, માટે તમે થોડી રાહ જુઓ. આ માણસની ભાવના અતિ ઉચ્ચ છે. આ લેશ્યાનુ નામ શુકૂલલેશ્યા છે. આ શુકલ લેશ્યાને સર્વશ્રેષ્ઠ લેશ્યા કહેવામાં આવી છે. જો કે કેરી તો બધાને ખાવી છે પરતુ કેરી મેળવવાના પ્રયત્નોમાં અન્તર છે.

આ પ્રમાણે છ લેશ્યાઓમાં ત્રણ લેશ્યા તો પાપકારિણી છે અને ત્રણ લેશ્યા ધર્મકારિણી છે આનુ કારણ એ જ છે કે ત્રણ લેશ્યા પાપનો પક્ષ લેનારી છે અને ત્રણ લેશ્યા ધર્મનો પક્ષ લેનારી છે જે વ્યક્તિમાં ધર્મ હશે અને જે ધર્મનો પક્ષ લેતો હશે તે તો હિંસાથી બચવાનો જ પ્રયત્ન કરશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, સંસારમાં હિસા અને અહિસા બન્નેના સ્વતંત્ર પક્ષો છે. પરતુ તમારે તો અહિસાનો જ પક્ષ લેવો જોઈએ અને હિસાથી બચવુ જોઇએ. તમારા માટે સ્થૂલ હિસા ત્યાજ્ય છે સ્થૂલ હિસાના પણ બે પ્રકાર પાડવામાં આવ્યાં છે. એક તો સકલ્પની હિસા અને બીજી આરભની હિસા. આરભની હિસા તમારા માટે ખુલ્લી છે. ખેતી કરતા જો કીડાં આદિ મરી જાય તો તેથી તમને કોઈ પાપી કહી શકે નહિ, પરતુ જાણી જોઇને જો કીડાઓને મારવામા આવે તો તમે પાપી કહેવાઓ, કારણ કે તે સંકલ્પની હિસા થઈ કહેવાય. સકલ્પની હિસાના બે ભેદ છે. અપરાધી અને નિરપરાધી એવા બે ભેદોમાથી નિરપરાધી જીવને મારવો એ તમારા માટે વર્જ્ય છે. અપરાધીને મારવા વિષે શ્રાવકને ત્યાગ હોતો નથી, પરતુ નિરપરાધીને મારવાનો ત્યાગ શ્રાવકે કરવો જ જોઇએ નિરપરાધી જીવને સંકલ્પપૂર્વક મારવાથી વ્યવહારમા પણ તમે પાપી કહેવાશો આ પ્રમાણે તમારા માટે હાલતા–ચાલતા જીવને (વ્યવહારમા પણ જે જીવ માનવામાં આવે છે તેને પણ) સંકલ્પપૂર્વક મારવાનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે સ્થૂલ હિસાથી બચવુ એ શ્રાવકનુ પહેલુ અહિસાવ્રત છે

શ્રાવકને માટે અપરાધીને મારવાનો ત્યાગ હોતો નથી લોકો કહે છે કે, અહિંસાનું પાલન કરવાથી તો કાયરતા આવે છે પરતુ આ એક ભૂલ છે આ ખોટી માન્યતા કેટલાક જૈન નામધારી લોકોના કાયરતાપૂર્ણ વ્યવહારથી જ પ્રચલિત થઈ હોય એમ જણાય છે. જૈનધર્મ ગૃહસ્થને માટે એમ કહેતો નથી કે, ગૃહસ્થ અપરાધીને મારવાનો પણ ત્યાગ કરે. અપરાધીને મારવાનો જૈનધર્મે ગૃહસ્થને માટે નિષેધ કર્યો નથી અને અપરાધીને દડ આપનારને પાપી પણ કહ્યો નથી આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે અત્રે એક શાસ્ત્રીય ઉદાહરણ આપુ છુ —

જે સમયે ભારતદેશમા ચારેબાજુ એક પ્રકારની અરાજકતા ફેલાતી જતી હતી અને સશક્ત લોકો અશક્ત લોકોને સતાવતા હતા તે સમયે નવ લિચ્છવી અને નવ મલ્લી નામના અઢાર રાજાઓએ એક ગણસઘની સ્થાપના કરી હતી. આ ગણસઘનો ઉદ્દેશ સબલોદ્વારા પીડિત નિર્બલોની રક્ષા કરવાનો હતો ગણસઘના અઢારે ગણરાજાઓ જૈન હતા અને તેઓ ભગવાનની પાસે પૌષધ આદિ ધર્મક્રિયા પણ કરતા હતા આ ગણસઘનો ગણનાયક President ચેટક રાજા હતા ચેડા રાજા ભગવાન મહાવીરના પૂર્ણ ભક્ત હતા આજે તમે લોકો ઢીલુ ધોતીયુ પહેરનાર વાણીયા બની ગયા છો, પરતુ આ જૈનધર્મ ક્ષત્રિયોનો છે. તમને લોકોને

ધર્મે વાણીયા બનાવ્યા નથી, પરંતુ મહાજન બનાવવામાં આવ્યા છે તમે લોકો આજે વ્યાપારમાં સંલગ્ન થઈ જવાને કારણે તમારામાં ગુલામી આવી ગઈ છે અને આજે વાણીયા બની રહ્યા છો તમારામાં આજે સ્વાર્થ વિશેષ આવી જવાને કારણે કાયરતા અને ગુલામી ઘુસી ગઇ છે. ખરી રીતે તમે વાણીયા નહિ પણ મહાજન છો

સશક્ત લોકોથી નિર્બળ લોકોની રક્ષા કરવા માટે જ ગણધરની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી. જે સમયની આ વાત કહેવામાં આવે છે તે સમયે ચંપાનગરીમાં કોણિક રાજા રાજ્ય કરતો હતો. કોણિક રાજા શ્રેણિકનો પુત્ર હતો કોણિક રાજાને બાર ભાઇઓ હતા, તેમાં સૌથી નાનો ભાઈ બહિલકુમાર હતો બહિલકુમારની પાસે મૂલ્યવાન એક હાર અને એક હાથી હતા આ હાર અને હાથી તેના પિતાએ પુરસ્કારરૂપે આપ્યા હતા બહિલ-કુમારને રાજ્યમાં કશો ભાગ મળ્યો ન હતો છતા તે હાર તથા હાથીથી સંતોષ માનતો હતો

બહિલકુમાર હાથી ઉપર આરૂઢ થઇને આનંદપૂર્વક ક્રીડા કરતો હતો લોકો તેની પ્રશંસા કરતાં કહેતા હતા કે, રાજ્યના રત્નોનો ઉપભોગ કરનાર તો બહિલકુમાર જ છે, બાકી કોણિકને માટે તો કેવળ રાજ્યનો ભાર જ છે લોકોદ્વારા થતી આ પ્રશંસા કોણિકની રાણી પદ્માના કાને પણ સાંભળવામાં આવી રાણીએ વિચાર કર્યો કે, કોઈપણ ભોગે તે હાર તથા હાથી રાજ્યમાં મંગાવવા જોઈએ રાણીએ કોણિકને કહ્યુ કે, નાથ! રાજા તો તમે છો પરંતુ રાજ્યના રત્નરૂપ હાર તથા હાથીનો ઉપભોગ તો બહિલકુમાર કરે છે તમારી પાસે તો કેવળ નિઃસાર રાજ્ય જ રહ્યુ છે પદ્મા રાણીની આ વાત સાંભળી કોણિકે જવા-બમાં કહ્યુ કે, સ્ત્રીઓની બુદ્ધિ બહુ ટૂંકી હોય છે અને તેથી જ તું આ પ્રમાણે કહે છે બહિલકુમારની પાસે તો હાર તથા હાથી જ છે, પરંતુ હુ તો આખા રાજ્યનો માલિક છુ વળી, બહિલકુમારની પાસે જે હાર તથા હાથી છે તે ક્યાં બીજાની પાસે છે? મારા ભાઈ પાસે જ છે ને?

કોણિકની વાત સાંભળી પદ્મા રાણીએ વિચાર્યું કે, મારી યુક્તિ તો ચાલી નહિ, માટે હવે બીજો ઉપાય યોજવો જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણીએ કોણિકને કહ્યુ કે, તમને તમારા ભાઈ પ્રત્યે આટલો બધો વિશ્વાસ છે તેની મને ખબર ન હતી તમને તેમના પ્રત્યે વિશ્વાસ છે એ સારી વાત છે પરંતુ તમે એકવાર તમારા ભાઈની પરીક્ષા તો કરી જુઓ કે તેઓ તમારી ઉપર કેવો વિશ્વાસ રાખે છે અને તમારા વિશ્વાસે હાર તથા હાથી મોકલે છે કે નહિ?

કોણિકને આ વાત પસંદ પડી એટલે તેણે બહિલકુમારની પાસે સદેશો મોકલાવ્યો કે, આટલા દિવસ સુધી તમે હાર તથા હાથીનો ઉપયોગ કર્યો છે, તો હવે થોડા દિવસ મને પણ હાર તથા હાથીનો ઉપયોગ કરવા આપો આ સદેશ મળતા બહિલકુમારે વિચાર્યુ કે, હવે કોણિકની નજર આ હાર તથા હાથી ઉપર પડી છે એટલા માટે હવે તે ગમે તે રીતે આ હાર–હાથીને પ્રાપ્ત કરવાની ચેષ્ટા કરશે મને રાજ્યમા કાંઈ ભાગ નો મળ્યો નથી છતાં હુ હાર તથા હાથીમા સંતોષ માનીને બેઠો છુ, પણ હવે તો આ હાર–હાથી પણ જવા બેઠા છે

આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિચાર કરી હાર-હાથીને બચાવવા માટે બહિલકુમાર રાતના સમયે નીકળી પડ્યો અને પોતાના નાના ચેડા રાજાની શરણે જઈ પહોંચ્યો. બહિલકુમારે ચેડા રાજાને બધી હકીકત કહી સંભળાવી ચેડા રાજાએ બધી હકીકત સાંભળીને બહિલકુમારને કહ્યું કે, તમારુ કહેવુ બરાબર છે આ પ્રમાણે કહીને ચેડા રાજાએ બહિલકુમારને પોતાને ત્યાં આશ્રય આપ્યો

બહિલકુમાર હાર તથા હાથી લઇને બહાર ચાલ્યો ગયો છે એ સમાચાર મળતાં પદ્મા રાણીને કોણિક રાજાનાં કાન ભભેરવા માટે પૂરતી સામગ્રી મળી ગઈ પદ્મા કોણિક રાજા પાસે જઇને કહેવા લાગી કે, તમે જેને ભાઈ-ભાઈ કહીને ઊંચે ચડાવતા હતા તેને જોઈ લીધો ને ! તમારા ભાઇને તમારા ઉપર એટલો પણ વિશ્વાસ ન આવ્યો કે તેણે તમને હાર-હાથી તો મોકલ્યા નહિ, એટલુ જ નહિ પણ તમે કદાચ એ હાર-હાથી લૂટી લેશો એ ભયથી તે તમારા નાના ચેડા રાજાના શરણે ચાલ્યો ગયો ! તમને ત્યા જવા વિષે કાંઈ ખબર પણ આપ્યા નહિ. હવે હુ જોઉં છુ કે તમે શુ કરો છો અને હાર તથા હાથીને પ્રાપ્ત કરવામા કેવી વીરતા બતાવો છો ! આ પ્રકારની ઉત્તેજનાપૂર્ણ વાતોથી પદ્માએ કોણિકને ખૂબ ઉત્તેજિત કર્યો પદ્માની ઉત્તેજક વાણી સાભળી કોણિકને પણ ક્રોધ પેદા થયો. તે કહેવા લાગ્યો કે, હુ ચેડા રાજાની પાસે હમણા જ દૂત મોકલુ છુ જો ચેડા રાજા બુદ્ધિમાન હશે તો તો બહિલકુમારને હાર-હાથી સહિત મારી પાસે મોકલી આપશે

કોણિકે ચેડા રાજાની પાસે દૂત મોકલ્યો દૂતનુ કથન સાંભળી ચેડા રાજાએ જવાબમાં કહેવરાવ્યું કે, મારા માટે તો કોણિક અને બહિલકુમાર બન્નેય સમાન જ છે, પરતુ જે પ્રમાણે કોણિકે પોતાના બીજા દશ ભાઇઓને રાજ્યમા ભાગ આપ્યો છે તે જ પ્રમાણે બહિલકુમારને પણ રાજ્યનો ભાગ આપવામાં આવે, અથવા તેની પાસે જે હાર-હાથી છે તે રાખવાનો અધિકાર આપવામા આવે

ચેડા રાજાનુ આ કથન ન્યાયદૃષ્ટિએ ઠીક હતુ પરતુ સત્તાની સામે ન્યાયને કોણ જુએ છે ! જેમની પાસે સત્તા છે તે તો એમ જ કહે છે કે, અમે કહીએ તે જ ન્યાય છે અને અમે જે દિશા તરફ અગુલિનિર્દેશ કરીએ તે જ પૂર્વદિશા છે. આ કથનાનુસાર કોણિકે ચેડા રાજાને પુન કહેવરાવ્યુ કે, અમે રાજા છીએ અને રત્નો ઉપર રાજાનો જ અધિકાર હોઈ શકે, એટલા માટે અમારી પચાતમાં તમારે વચ્ચમા પડવાની કશી જરૂર નથી તમે બહિલકુમારને મારી પાસે પાછો મોકલી આપો અમે ભાઈ-ભાઈ અરસપરસ સમજી લઈશું

દૂતે ચેડા રાજા પાસે જઇને કોણિકનો સંદેશ કહ્યો કોણિકે સદેશમાં રાજ્યનો ભાગ આપવા વિષે કાંઈ પણ કહાવ્યુ ન હતુ, એટલા માટે ચેડા રાજાએ પ્રત્યુત્તર એ જ આપ્યો કે, કોણિક જો બહિલકુમારને રાજ્યનો ભાગ આપતો હોય તો તો ઠીક છે, પરતુ કોણિકે ભાગ આપવા વિષે તો કાંઈ કહાવેલ નથી, એવી દશામા અમે તેને કેવી રીતે મોકલી શકીએ ! અમારી તો એવી પ્રતિજ્ઞા જ છે કે, સબળ લોકોથી નિર્બળ લોકોની રક્ષા કરવી

દૂત પાછો ચંપાપુરીમા ગયો અને ચેડા રાજાનો ઉત્તર કોણિકને કહી સંભળાવ્યો. કોણિકને અભિમાન હતુ એટલા માટે તેણે ચેડા રાજાને કહેણુ મોકલાવ્યુ કે, કા તો બહિલકુમારને હાર-હાથી સહિત મારી પાસે મોકલી દો, નહિ તો યુદ્ધને માટે તૈયાર થઈ જાઓ.

ચેડા રાજાએ પોતાના ગણસંઘના બધા સદસ્યોને એકત્રિત કરીને તેમને બધી હકીકત કહી અને આવી પરિસ્થિતિમા આપણે શુ કરવુ જોઇએ તે વિષે સલાહ પૂછી પૂર્વાપર વિચાર વિનિમય કરી બધા ગણરાજાઓ એ જ નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે આપણે ક્ષત્રિય છીએ અને ક્ષત્રિય તરીકે સબળો દ્વારા સતાતા નિર્બળ લોકોની રક્ષા કરવી એ આપણો ધર્મ છે આપણા ગણસંઘનો ઉદ્દેશ પણ નિર્બળોની રક્ષા કરવાનો છે બહિલકુમાર ન્યાયના માર્ગે છે એટલા માટે ન્યાયની દૃષ્ટિએ તેને કોણિકની પાસે મોકલવો એ ઠીક નથી, પરતુ યુદ્ધ કરી શરણાગતની રક્ષા કરવી એ જ આપણા માટે યોગ્ય છે

આ પ્રમાણે ગણરાજાઓ પોતાના ધર્મનુ પાલન કરવા માટે પોતાના પ્રાણ સુદ્ધા આપવાને તૈયાર થઈ ગયા પરતુ તમે લોકો ધર્મની રક્ષા માટે કાંઈ કરો છો? શુ ધર્મની રક્ષા માટે થોડો પણ સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી શકો છો? જ્યારે સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવામા આવે ત્યારે જ ધર્મની રક્ષા થઈ શકે છે. તમારા લોકોની સામે જો ગણરાજાઓની જેવી સ્થિતિ ઊભી થાય તો તમે શુ કરો? કદાચ તમે એવો જ વિચાર કરો કે કોનો હાર અને કોનો હાથી? અમારે તેની સાથે શુ લાગે વળગે? શુ તે રાજાઓ આ પ્રમાણે વિચારી શકતા ન હતા? પરતુ આ હલકો વિચાર કરવો એ કાયરતાનુ કામ છે. જે વ્યક્તિમા વીરતા હોય છે તે આવો હલકો વિચાર કરી શકે નહિ તે તો બીજાની રક્ષા કરવા માટે હમેશા તૈયાર રહે આજે તો લોકોમા કાયરતા આવી રહી છે આ કાયરતા વ્યાપારને કારણે આવી છે, પરતુ લોકો કાયરતા ધર્મને કારણે આવી છે એમ કહે છે એ તેમની ગભીર ભૂલ છે ધર્મને કારણે કોઈ દિવસ કાયરતા આવી શકે નહિ વીરપુરુષો જ ધર્મનુ પાલન કરી શકે છે

બધા ગણરાજાઓ સહિત ચેડારાજા યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થયા, અને આ બાજુ કોણિક રાજા પણ પોતાના દશ ભાઇઓને સાથે લઇને યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર થયો જો કે, કોણિકના દશ ભાઇઓનુ એ કર્તવ્ય હતુ કે, તેઓ કોણિકને એમ કહી શકતા હતા કે વાસ્તવમા જ્યારે બધા ભાઇઓને રાજ્યનો ભાગ આપવામા આવ્યો છે, તો બહિલકુમારને પણ રાજ્યનો ભાગ આપવો જોઇએ, પરતુ તેઓએ પણ સત્તા આગળ માથુ નમાવી દીધુ ઐતિહાસિકોનુ કથન છે કે, ગણરાજ્ય તો પ્રજાતન્ત્ર રાજ્ય સમાન હતુ, પરતુ બીજા રાજાઓ તો સ્વચ્છદ થઈ રહ્યા હતા અને ગરીબો ઉપર અન્યાય કરતા હતા

ગણરાજાઓના સૈન્યની આગેવાની ચેડારાજાએ લીધી વાસ્તવમા ધાર્મિક વ્યક્તિ ધર્મની રક્ષા કરવા માટે હમેશા આગળ જ રહે છે આજના પ્રમુખ તો કાર્ય કરવાના સમયે નોકરોને આગળ કરી દે છે પરતુ ચેડારાજાએ તો પોતે આગેવાની લીધી અને યુદ્ધમા પોતાની યુદ્ધકલાનો પરિચય આપ્યો ચેડારાજાએ પોતાના અચૂક બાણવેધ દ્વારા કોણિકના ભાઇઓનો શિરચ્છેદ કરી નાખ્યો

પોતાના ભાઇઓ માર્યા જવાથી કોણિક રાજા ભયભીત થયો કોણિકે તપ આદિ દ્વારા ઇન્દ્રોની આરાધના કરી તેની આરાધનાના ફળ સ્વરૂપ શક્રેન્દ્ર અને ચમરેન્દ્ર આવ્યા શક્રેન્દ્રે તો કોણિકને કહ્યુ કે તમારો પક્ષ ન્યાયપૂર્ણ નથી અને ચેડારાજાનો પક્ષ ન્યાયપૂર્ણ છે કોણિકે કહ્યુ કે, ગમે તે થાય પરતુ આ વખતે તો મારી રક્ષા કરો શક્રેન્દ્રે ઉત્તર આપ્યો કે, હુ વધારે તો કાંઈ કરી શકીશ નહિ પરતુ ચેડારાજાના બાણથી તમારી રક્ષા કરીશ.

હુ તેમનો બાણવેધ ચૂકવી નાંખીશ ચમરેન્દ્રે કોણિકને કહ્યું કે, તમે મારા મિત્ર છો, એટલા માટે હું સેનાવૈક્રિય કરીશ અને મહાકંટક અને રથમુસલના સંગ્રામવૈક્રિય કરી તમને વિજય અપાવીશ ચમરેન્દ્ર પાસેથી આવુ આશ્વાસન મળવાને કારણે કોણિક પ્રસન્ન થયો. હવે કોણિક પાછો સજ્જ થઇને ચેડારાજાની સામે યુદ્ધ કરવા આવ્યો. ભગવાને કહ્યુ છે કે, તે સંગ્રામમાં એક કરોડ અને એંશી લાખ માણસો માર્યા ગયા

ભગવતી સૂત્રમાં પણ એક એવુ ઉદાહરણ આવ્યુ છે કે, વરુણ નાગનત્તુઆ નામનો એક શ્રાવક હતો આ શ્રાવક બેલે બેલે પારણુ કરતો હતો. તે ચેડારાજાનો સામન્ત હતો એટલા માટે તેને યુદ્ધમાં જવા માટે કહેવામા આવ્યુ તે વખતે તેને બીજો ઉપવાસ હતો. શુ તેવા ઉપવાસીને માટે યુદ્ધમા જવુ ઉચિત હતુ ? શુ તે એવો ઉત્તર આપી શકતો ન હતો કે, હુ ઉપવાસી યુદ્ધમાં કેવી રીતે જઈ શકુ ? પરતુ તેણે આવો કાંઈ જવાબ ન આપતા એમ જ કહ્યુ કે, સમય ઉપસ્થિત થયે સેવક સ્વામીની સેવા કરવી જ જોઇએ સ્વામીની સેવા કરવાનો ખરેખરો સમય ઉપસ્થિત થયો હોય તે સમયે બહાનુ કાઢીને ન જવુ એ અનુચિત છે. ખરે સમયે નીમકહરામી બનવુ તે શુ હરામખોરી નથી ?

આજે ભારતદેશમાં બહુ હરામખોરી જોવામા આવે છે. તમે લોકો ભારતનું અન્ન ખાઓ છો પરતુ જે કામોથી ભારતનુ નાક કપાતુ હોય તે કામોમા સામેલ થઇને જે કપડાં ગુલામી આપનાર છે તે કપડાને અપનાવો છો, અને ભારતની રહેણી કરણી તથા સભ્યતાને ભૂલી જાઓ છો આ નીમકહરામી નથી તો બીજુ શું છે ? વૉયસરોય, ગવર્નર વગેરે ભારતમાં આવે છે અને અહીનું શાસન ચલાવે છે, પરતુ જો તેમને ભારતીય વેશભૂષા પહેરવા માટે કહેવામાં આવે તો શુ તેઓ એ વાતનો સ્વીકાર કરી શકશે ? તેઓ તો એ જ ઉત્તર આપશે કે, અમે તો અમારી માતૃભૂમિની સેવા કરવા માટે આવ્યા છીએ, દ્રોહ કરવા માટે આવ્યા નથી, એટલા માટે અમે અમારો વેશ કેમ તજી શકીએ ? આ પ્રમાણે અગ્રેજ લોકો ભારત દેશમાં રહેવા છતા અગ્રેજી પહેરવેશ તજતા નથી પરતુ કેટલાક ભારતીયો ભારતમાં રહેવા છતાં અંગ્રેજી પહેરવેશ પહેરવામાં આનદ માને છે આ નીમકહરામખોરી નથી તો બીજું શુ છે ? પહેરવેશ તથા રહેણી કરણીથી માતૃભૂમિની સભ્યતાની ખબર પડે છે આજે તો ભારતની રહેણી કરણી તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે સભ્યતા બદલી નાખવામાં માતૃભૂમિ પ્રત્યે દ્રોહ થાય છે દેશહિતની દૃષ્ટિએ પણ ભારત–સંસ્કૃતિને અપનાવવી જોઇએ

વરુણ નાગનત્તુઓ વીર હોવાને કારણે જ ઉપવાસી હોવા છતાં દેશરક્ષાને કાજે યુદ્ધમાં ગયો આજે લોકોમા કાયરતા આવી ગઈ છે અને તે કારણે જ દેશ, સમાજ અને ધર્મનુ પતન થઈ રહ્યુ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, ચેડા રાજા અને વરુણનાગનત્તુઆ શ્રાવક કે સમકિતી હોવા છતાં સગ્રામમા યુદ્ધ કર્યુ તો પણ તેનુ સ્થૂલ અહિસાવ્રત ખડિત ન થયુ, કારણ કે તેઓને નિરપરાધીને મારવાનો જ ત્યાગ હતો અપરાધીને મારવાનો ત્યાગ ન હતો આવી અવસ્થામાં તેમનુ સ્થૂલ અહિંસાવ્રત કેવી રીતે તૂટી શકે ? અપરાધીને મારવાનો સમાવેશ સ્થૂલ હિંસામા થતો નથી રાજ્ય પણ આવાં કાર્યોને અપરાધમાં ગણતુ નથી તમે લોકો અપરાધીને દડ આપવાના સમયે તો દૂર દૂર ભાગો છો અને નિરપરાધીના ગળા ઉપર કલમ ચલાવવા માટે તૈયાર થઈ જાઓ છો આ તમારી કાયરતા સૂચવે છે.

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ગૃહસ્થ ધર્મ મર્યાદાવાળો છે ગૃહસ્થ-ધર્મનુ પાલન કરવાથી આત્માનો વિકાસ પણ થાય છે અને સાસારિક કામ પણ અટકતુ નથી જૈનધર્મ એ વીરનો ધર્મ છે. આ વીરધર્મમા કાયરતાને જરાપણ સ્થાન નથી જેનામા વીરતા હોય તેજ જૈનધર્મનુ બરાબર પાલન કરી શકે છે આજે જૈનધર્મ કાયરતાને પોષે છે એવુ જે કહેવામાં આવે છે તેનુ પ્રધાન કારણ કહેવાતા જૈનોનો કાયરતા પૂર્ણ વ્યવહાર જ છે જો જૈનધર્મનુ બરાબર પાલન કરવામા આવે તો દેશ, સમાજ અને ધર્મનુ ઉત્થાન થયા વગર રહે નહિ. ધર્મ-પાલનમાં વીરતા અને ધીરતાની આવશ્યકતા રહે છે જે માણસ પોતાની રક્ષા કરી શકે નહિ તે માણસ બીજાની રક્ષા કેવી રીતે કરી શકે ? દેશ, સમાજ કે ધર્મનુ ઉત્થાન કરવુ હોય તો સર્વ પ્રથમ નૈતિક બળ કેળવવાની આવશ્યકતા છે

તમે શ્રાવકધર્મનો ઊંડો વિચાર કરો અને તેનુ બરાબર પાલન કરવાનો પ્રયત્ન કરો જો તમે બધી વસ્તુઓના ત્યાગી હોત અથવા સાધુ હોત તો તમને આ વિષે આટલુ બધુ કહેવાની જરૂર ન રહેત પરતુ તમે તો ગૃહસ્થ શ્રાવક છો અને એટલા જ માટે તમારે સમષ્ટિને ધ્યાનમા રાખી નિયમો બનાવવા જોઈએ વ્યક્તિગત પ્રશ્નને બાજુએ રાખી સમષ્ટિના હિત માટે શ્રાવકોએ ખાસ ધ્યાન રાખવુ જ જોઇએ તમે જો તમારા ગૃહસ્થ-ધર્મનુ પણ બરાબર પાલન કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદ ૬ સોમવાર

પ્રાર્થના

કાકુંદી નગરી ભલી હો, શ્રી સુગ્રીવ નૃપાલ;
રામા તસુ પટરાની હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ
શ્રી સુવિધિ જિનેશ્વર વંદિયે હો. ॥ ૧ ॥

— વિનયચંદ્રજી કૃમટ ચોવીશી.

શ્રી સુબુદ્ધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે શુ અતર છે એ વાત આ પ્રાર્થનામા બતાવવામા આવી છે જો આ વિષે ઊંડો વિચાર કરવાના આવે તો આત્માને એ વાતનો ખ્યાલ આવી શકે કે, આત્મા પોતાની ભૂલને કારણે જ પરમાત્માથી દૂર થઇ ગયો છે, અન્યથા આત્મા અને પરમાત્મામા કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા નથી

જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે, ઉપાધિરહિત વિચારની દૃષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે, કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા નથી જે કાંઈ ભિન્નતા છે તે ઉપાધિને કારણે જ છે અને આ ઉપાધિ કર્મને કારણે છે જો આત્મા કર્મથી મુક્ત થઇ જાય તો પછી આત્મા અને પરમાત્મા એક જ છે.

વાસ્તવમાં આત્મામાં કોઈ પ્રકારનો દોષ નથી દોષ તો કર્મનો જ છે એટલા માટે કર્મને જ દૂર કરી આત્માને ઉપાધિરહિત બનાવવામાં આવે તો આત્મા પણ પરમાત્મામય બની શકે. જૈનદૃષ્ટિ આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો જ ઉપદેશ આપે છે. સદ્‌ભાગ્યે આપણને જૈનદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઇ છે, એટલા જ માટે આપણે જૈનદૃષ્ટિ પ્રમાણે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. એમા જ આત્માનુ કલ્યાણ રહેલુ છે હવે આત્માનુ કલ્યાણ કેવી રીતે થાય એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ચોત્રીસમો (ચાલુ)

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી કેવી રીતે ઉત્તરોત્તર ઉન્નતિ સાધી શકાય છે તેને લગતાં ૩૩ પ્રશ્નોત્તર વિષે વિચાર કરવામા આવ્યો છે. ૩૪ મો પ્રશ્નોત્તર ઉપધિના ત્યાગ વિષે છે. અત્યારે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય તે વિષે વિચાર ચાલી રહ્યો છે.

ઉપધિની વ્યુત્પત્તિ કરતા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જેના પ્રતાપથી આત્મા દુર્ગતિને પ્રાપ્ત થાય તે ઉપધિ કહેવાય છે શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં ઉપધિના ત્રણ પ્રકાર કહેવામા આવ્યાં છે. એક કર્મ ઉપધિ, બીજી શરીર ઉપધિ અને ત્રીજી બાહ્ય ભંડોપકરણ ઉપધિ. કર્મ પણ ઉપધિ છે અને આ ઉપાધિને કારણે જ આત્મા પરમાત્માથી જૂદો પડી રહ્યો છે. કર્મ ઉપધિને કારણે જ આત્માને સુખ–દુ ખનો અનુભવ કરવો પડે છે પરંતુ સુખ–દુ ખ બહારથી આવ્યાં છે એમ આત્મા માની બેઠો છે એજ તેની ભૂલ છે કર્મ ઉપધિને કારણે જ આત્માને શરીર ધારણ કરવું પડે છે, અને જ્યારે આત્મા સશરીરી બન્યો છે ત્યારે તેને બાહ્ય અનેક ચીજોની આવશ્યકતા પણ રહે છે. આત્મા આ બાહ્ય ચીજોને પોતાની જ માની બેઠો છે ત્યાં જ તેની ભૂલ થાય છે જેમકે ઘર માટી, લાકડાં, પત્થર આદિ સામાનથી બને છે. પરંતુ આત્મા એ ઘરને મારુ છે એમ માની બેઠો છે જ્યાસુધી ઘર માટી, ઇંટ, પત્થર આદિના સંયોગથી બન્યુ નહતુ ત્યાસુધી આત્માને તેના પ્રત્યે મમત્વભાવ ન હતો. પરંતુ જ્યારે ઘર તૈયાર થયું ત્યારે આત્મા મમત્વભાવને કારણે આ ઘર મારુ છે એમ કહેવા લાગે છે આ જ પ્રમાણે કર્મ–ઉપધિ તથા શરીર–ઉપધિ હોવાને કારણે જ બાહ્ય ઉપકરણોની આવશ્યકતા ઊભી થાય છે, અને પછી તે વસ્તુઓ પ્રત્યે મમત્વ બંધાય છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે આ ઉપધિ જ ઉપાધિરૂપ છે આ ઉપધિ આત્માને સંસારની જાળમાં ફસાવનાર છે એટલા માટે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરો અને પદાર્થો પ્રત્યે જે મમત્વભાવ બંધાયો છે તેને શક્ય પ્રયત્ન કરી દૂર કરો

આ ઉપરથી કદાચ તમે કહેશો કે, અમે ઉપધિનો ત્યાગ કેવી રીતે કરી શકીએ અને પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ છે તેને કેવી રીતે દૂર કરી શકીએ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે ધર્મની આરાધનાથી ઉપધિનો પણ ત્યાગ થઇ શકે છે અને મમત્વભાવ પણ દૂર થઈ શકે છે. ધર્મ બે પ્રકારનો છે એક આગાર ધર્મ અર્થાત્ ગૃહસ્થધર્મ અને બીજો અનાગાર ધર્મ અર્થાત્ સાધુધર્મ આ બન્ને પ્રકારના ધર્મની શ્રદ્ધા તો સરખી જ છે, કેવળ તેની સ્પર્શના–આરાધના કરવામા અંતર છે. એટલા માટે જો તમે આજે શાસ્ત્રના આ કથનને જીવનમાં સક્રિયરૂપ આપી શકતા ન હો તો, શ્રદ્ધામા ઉપાધિ એ ઉપાધિ છે અને આત્મા તથા પદાર્થો

ભિન્નભિન્ન છે એમ તો અવશ્ય માનો સાંસારિક પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વ જેટલો ઓછો રાખશો તેટલુ સુખ થશે અને જેટલો મમત્વ વધારશો તેટલુ વધારે દુ:ખ થશે જ્યાંસુધી તમે આ પદાર્થોના મમત્વમા ફસાઈ રહેશો ત્યાંસુધી આત્માની ઉન્નતિ થઇ શકશે નહિ આજનુ વિજ્ઞાન પણ એ જ કહે છે કે, જે માણસ બીજાના ફંદામા ફસાએલો રહે છે તે માણસ પોતાનો વિકાસ કરી શકતો નથી જે મમત્વનો ત્યાગ કરે છે તે જ પોતાનો વિકાસ કરી શકે છે. કમળ જો જળમા જ લિપ્ત થઇને રહે તો તેનો વિકાસ થઈ શકે નહિ કમળ જ્યારે જળમાથી નિર્લેપ થઈ ને બહાર નીકળે છે ત્યારે જ તેનો વિકાસ થાય છે આજ વાત આત્માના વિકાસને પણ લાગુ પડે છે આત્મા પણ જ્યાં સુધી બાહ્ય પદાર્થોમા લિપ્ત રહે છે ત્યા સુધી તે પોતાનો વિકાસ સાધી શકતો નથી, પરતુ જ્યારે તે પદાર્થોના મમત્વ-લેપથી નિર્લેપ બની જાય છે ત્યારે જ પોતાનો વિકાસ સાધી શકે છે આજ કારણે શાસ્ત્ર-કારોએ ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. ભગવાને કહ્યુ છે કે, ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા કર્મરહિત બની સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત બની શકે છે આ પ્રમાણે એક પ્રકારની ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી શુ ફળ મળે છે તે કહેવામા આવ્યુ છે

હવે એક ઉપાધ બીજા પ્રકારની પણ છે, કે જેની દ્વારા સયમમાર્ગની પુષ્ટિ થાય છે આ ઉપરથી અત્રે એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થવો સ્વાભાવિક છે કે, એક બાજુ તો ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામા આવે છે અને બીજી બાજુ ઉપધિદ્વારા સયમમાર્ગની પુષ્ટિ થાય છે એમ કહેવામાં આવે છે, તો એનુ શું કારણ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, એક ઉપધિ તો બધનરૂપ હોવાથી ત્યાજ્ય છે અને બીજી ઉપધિ સયમ માર્ગમા સાધનભૂત હોવાથી વિવશ થઇને રાખવી પડે છે, અને એટલા જ માટે તે ગ્રાહ્ય છે આ વાત એક સાધારણ ઉદાહરણ દ્વારા વિશેષ સ્પષ્ટ કરૂ છુ

માનો કે, કોઈ માણસને પગે ગૂમડુ થયુ છે તેણે ડૉકટરને બતાવ્યુ ડૉકટરે મલમ ચોપડી પાટો બાધવાનુ કહ્યુ ડોકટરના કહેવા પ્રમાણે તે માણસે પગના ગૂમડા ઉપર મલમ ચોપડી પાટો બાંધ્યો હવે અત્રે વિચારવાનુ એ છે કે, તે માણસે કપડાંનો પાટો મમતાથી બાધ્યો કે દુ ખને દૂર કરવા માટે બાધ્યો? તે માણસ આખર તે પાટાને છોડી જ દેવાનો છે પરતુ જ્યા સુધી પગે ગૂમડુ છે ત્યાસુધી તેણે પગે પાટો બાધવો જ પડશે જો પગે ગૂમડુ ન હોય તો કોઈ શા માટે પગે પાટો બાધી રાખે? તે માણસને પણ પગે પાટો બાંધી રાખવાની ઈચ્છા તો નથી, પરતુ જ્યાસુધી પગે ગૂમડાની પીડા છે ત્યાંસુધી વિવશ થઇને પગે પાટો બાધી રાખવો પડે છે

આજ વાત સાધુઓની ઉપધિ વિષે પણ સમજો સાધુઓ સયમનુ પાલન કરવા માટે જ ઉપધિ રાખે છે જો ઉપધિ રાખીને અર્થાત્ વસ્ત્ર–પાત્ર આદિ સયમના સાધનો રાખીને સાધુ અભિમાન કરે તો જેમ પગે ગૂમડુ ન હોય છતા પાટો બાધવાની માફક અનુચિતજ છે પરતુ જે પ્રમાણે ગૂમડાને કારણે પાટો બાધવો અનુચિત નથી, તેજ પ્રમાણે નિરભિ-માની થઈને અને પોતાની અશક્તિનો સ્વીકાર કરીને ઉપધિ રાખવી એ પણ સાધુઓ માટે અનુચિત નથી જે પ્રમાણે શહેરોમા કેટલાક ભિખારીઓ ભીખ માગવા માટે પગે કપડા બાધી ઢોંગ કરે છે તેવો ઢોંગ કરવો એ વાત જુદી છે આવો ઢોંગ કરી ઉપધિ રાખ-નારની બધા લોકોએ નિંદા કરી છે પરતુ જે પ્રમાણે પગે ગૂમડુ હવાથી પાટો બાધવો

અનુચિત નથી, તેજ પ્રમાણે જે ઉપધિ સયમને પુષ્ટ કરે છે તે ઉપધિને કર્મો નષ્ટ થાય ત્યાં સુધી, અથવા ઉપધિ તજવાની શક્તિ આવે ત્યાંસુધી, રાખવી અનુચિત નથી. પરંતુ ઉપધિ રાખીને અભિમાન કરવુ કે આનદ માનવો તે ગૂમડુ ન હોય છતા પગે પાટો બાંધવા જેવી મૂર્ખતા છે ભગવાન કહે છે કે, જે વસ્તુની જેટલી અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે તેટલી ઉપધિ રાખવી, પરતુ જે વસ્તુની આવશ્યકતા નથી અને જેનો ત્યાગ કરવાની શક્તિ છે તેનો ત્યાગ ન કરવો એ મૂર્ખતા છે. છતાં જ્યાંસુધી ઉપધિ રાખવી પડે ત્યાંસુધી ઉપધિને કારણે કોઇ પ્રકારનુ અભિમાન કરવુ ન જોઈએ એમ થવુ ન જોઇએ કે, સુદર કપડાં રાખે અથવા સુદર ચીજ રાખે અને પછી તેને કારણે અભિમાન કરે. ગૂમડાં ઉપર જે પાટો બાંધવામાં આવે છે તે આઘાત આદિથી બચવા માટેજ બાંધવામાં આવે છે, સુદરતા વધારવા માટે પાટો બાંધવામાં આવતો નથી. તેજ પ્રમાણે સાધુઓ જે કપડા રાખે છે તે લજ્જાની રક્ષા માટે તથા શરીરને શીત કે તાપનો જે આઘાત લાગે છે અને જે આઘાતને સહેવાની હજી શક્તિ નથી તે આઘાતથી બચવા માટે જ રાખે છે એટલા માટે સાધુઓએ વસ્ત્રાદિ રાખવામા શૃગારની ભાવના રાખવી ન જ જોઇએ. જો એવી શ્રૃગાર ભાવના રાખવામા આવે તો તે વસ્ત્રાદિની ઉપધિ સયમમાં બાધક નીવડે છે.

શક્તિ ન હોવા છતાં ઉપધિનો ત્યાગ કરવો અનુચિત છે, એટલુ જ નહિ પણ તેમ કરવાથી અનેક અનર્થો પણ પેદા થવાની સભાવના રહે છે. જે પ્રમાણે ગૂમડું મટ્યુ નથી તે પહેલા જ તે ઉપર બાધવામાં આવેલો પાટો ખોલી નાંખવાથી ગૂમડુ વધી જવાનો, પાકી જવાનો કે તેના ઘાવમા કીડા આદિ પડી જવાનો સભવ રહે છે, તેજ પ્રમાણે શક્તિ ન હોવા છતાં ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી પણ અનેક પ્રકારની હાનિ થવાનો સભવ રહે છે. એટલા માટે ઉપધિનો ત્યાગ કરવામા વિવેક રાખવાની આવશ્યકતા રહે છે જો પોતાનામાં શક્તિસામર્થ્ય હોય તો તો ઉપધિનો ત્યાગ કરવો એ સારુ જ છે, પરતુ શક્તિસામર્થ્ય ન હોય અને એવી અવસ્થામાં સયમનિર્વાહાર્થે ઉપધિ રાખવી પડે તો તે ખરાબ નથી. પરંતુ ઉપધિને કારણે અભિમાન કરવુ એ ખરાબ જ છે. એટલા માટે સાધુઓએ ઉપધિ રાખીને જરા પણ અભિમાન કરવુ ન જોઈએ. શાસ્ત્ર તો કહે છે કે, સાધુઓએ તો એવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી જોઇએ કે એવો મને શુભ અવસર ક્યારે મળે કે જ્યારે હુ જિનકલ્પી થઈ બધાં સાધનોનો ત્યાગ કરી વિચરુ. જ્યારે સાધુઓને આવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવાનુ કહેવામાં આવ્યુ છે ત્યારે ઉપધિ રાખવાને કારણે સાધુઓએ અભિમાન શા માટે કરવુ જોઇએ ? જો ઉપધિ રાખીને અભિમાન કરવામા આવે તો જે ઉપધિ સયમમા સાધનભૂત બને છે તે જ ઉપધિ દુર્ગતિને માર્ગે લઇ જનારી નીવડે છે.

ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે, ઉપધિનો ત્યાગ કરનાર ભય આદિ ક્લેશથી રહિત થાય છે અર્થાત્ તેને કોઇ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા કેવી રીતે નિર્ભય બને છે એ વાત એક ઉદાહરણદ્વારા સમજાવુ છુ —

માનો કે, એક માણસ સોનાનો હાર પહેરી જગલમા ગયો છે અને બીજો માણસ એવો છે કે જેમ સોનાનુ કોઇ ઘરેણુ પહેર્યું નથી હવે જો તે જગલમા કોઇ ચોર મળી જાય તો કોને ભય લાગશે ? જો જે માણસે સોનાનો હાર પહેર્યો છે તે માણસને

મમત્વ ન હોય અને નિર્મમ થઇને એમ વિચારે કે સોનુ શું ચીજ છે! ચોર લઈ જાય તો ભલે લઈ જાય, તો તો તેને ભય પેદા થવાનુ કોઈ કારણુ નથી, પરંતુ જો સોનાના હાર પ્રત્યે મમત્વ હોય તો એ અવસ્થામાં તેને ચોરનો ભય લાગ્યા વિના રહેતો જ નથી. સોનાના મમત્વને કારણે કોઈવાર સોનુ જવાનો અને પ્રાણુ પણ જવાનો ભય રહે છે

જે પ્રમાણે સોનાનુ મમત્વ ન રાખવાથી નિર્ભય બની જાય છે તેજ પ્રમાણે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા નિ ગંક્લેશ અર્થાત્ ક્લેશરહિત બની જાય છે. બાહ્ય ઉપધિનો ત્યાગ કર્યા બાદ જે કર્મની ઉપધિ તથા શરીરની ઉપધિ રહે છે તેને માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, બાહ્ય ઉપધિની માફક કર્મ તથા શરીરની ઉપધિનો પણ ત્યાગ કરવો જોઈએ ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જ્ઞાન-ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાય પણ સારી રીતે થઈ શકશે. જ્યા સુધી ઉપધિ હોય છે ત્યાં સુધી ઉપકરણોની સારસંભાળ પણ રાખવી પડે છે અને તેને લેવા-મૂકવાની ચિંતા પણ કરવી પડે છે આજ પ્રમાણે જ્યા સુધી શરીરની ઉપધિ હોય છે ત્યા સુધી ભોજન-પાણી લેવા જવામા પણ સમયનો ભોગ આપવોજ પડે છે. જ્યારે વસ્ત્ર-પાત્રાદિની ઉપધિ રહેવા નહિ પામે ત્યારે જ્ઞાન-ધ્યાન તથા સ્વાધ્યાયમાં પણ અધિક સમય આપી શકાય છે, એટલા માટે ઉપધિનો જેટલો ત્યાગ થાય તેટલુ સારુ જ છે પરંતુ પોતાની શક્તિ જોઈને ઉપધિનો ત્યાગ કરવો જોઈએ ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનુ શક્તિસામર્થ્ય ન હોય તો ઉપધિને કારણે અભિમાન કરવુ ન જોઈએ, પરતુ ઉપધિનો ત્યાગ કરવા હું ક્યારે સમર્થ થાઉં એવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી જોઈએ.

ઉપધિ બે પ્રકારની હોય છે, એક તો ઔધિક ઉપધિ અને બીજી ઔપગ્રાહિક ઉપધિ. જેના વિના કામ ચાલી જ શકતુ નથી અર્થાત્ જે વસ્તુની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રહે છે તે ઔધિક ઉપધિ છે, અને જે વસ્તુ કોઈ કારણવશાત્ લેવી પડે છે અને કારણ મટ્યા બાદ તે વસ્તુનો ત્યાગ કરી દેવામા આવે છે તે ઔપગ્રાહિક ઉપધિ છે આ વાત ગૃહસ્થોની ઉપધિને પણ લાગુ પડે છે અને સાધુઓની ઉપધિને પણ લાગુ પડે છે ભગવાને સાધુઓને માટે કહ્યું છે કે, સાધુ જઘન્ય બાર, મધ્યમ ચૌદ અને ઉત્કૃષ્ટ પચ્ચીસ ઉપધિ-ઉપકરણો રાખી શકે. તેથી વધારે રાખી શકે નહિ. અત્રે નિર્ગ્રન્થ-ધર્મનું જ વર્ણન કરવામા આવે છે, એટલા માટે આ મર્યાદા નિર્ગ્રન્થ સાધુને માટે બતાવવામાં આવી છે ગૃહસ્થ-ધર્મનુ અત્રે વર્ણન કરવામાં આવ્યુ નથી પરતુ આ ઉપરથી ગૃહસ્થોએ પણ વિચાર કરવો જોઈએ અને જેટલા પ્રમાણમા ઉપધિ-ઉપકરણોનો ત્યાગ થઈ શકે તેટલો ત્યાગ કરવો જોઈએ

તમે લોકો-શ્રાવકો જે સામાયિક કરો છો તે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાનો અભ્યાસ કરવા માટે જ કરવામા આવે છે જો તમે આજે ઉપધિનો ત્યાગ કરવામા સમર્થ ન હો તો તે ઉપધિરૂપ ઉપાધિમા રહેવા છતાં અભિમાન ન કરો, પરંતુ તે ઉપધિ પ્રત્યે મમત્વ ઓછો કરી પરમાત્મા સાથે સંબંધ જોડો તો તમે પણ ધીને ધીમે કોઈ દિવસ ઉપધિનો ત્યાગ કરવા માટે શક્તિમાન થઈ શકશો તમે લોકો અન્ય સાંસારિક કામોમા તો પુરતો સમય ગાળો છો પરંતુ પરમાત્માને પસંદ પડે એવા કાર્યો કરવાના સમય આપતા નથી એ દુ:ખનો વિષય છે તમે સોમ ધારો તો વ્યાવહારિક કાર્યો કરવાની સાથે જ પરમાત્માનુ નામ સ્મરણ કે પરમાત્માને પસદ પડે એવાં સત્કાર્યો કરી આત્મકલ્યાણ સાધી શકો છો.

આમ છતાં જો તમે આત્મકલ્યાણ ન સાધો તો તે તમારી કેવી ભૂલ કહેવાય ? પનીહારી પાણી ભરતી વખતે બીજી સખીઓ સાથે વાત કરતી જાય છે અને ઘડો પડી ન જાય તેનું પણ ધ્યાન રાખે છે આ પ્રમાણે ઘડો પડી ન જાય તે પ્રત્યે તેનું ચિત્ત ખાસ લક્ષ રાખે છે તેજ પ્રમાણે તમે બીજા કામો કરવાની સાથે જ જો તમારું ચિત્ત પરમાત્મામાં પરોવો તો કેવું સારૂં ? પરમાત્મામાં ચિત્તને એકાગ્ર કરવાથી આત્માનું હિત પણ થાય છે અને ચિત્ત પણ સ્વચ્છ રહે છે મન એ જ બંધન અને મુક્તિનું કારણ છે, એટલા માટે મન જેટલું સ્વચ્છ રહે તેટલું સારું છે મનને સ્વચ્છ રાખવાનું સૌથી સરસ સાધન પરમાત્માનું નામસ્મરણ કરવું એ છે તમારા શરીરને તો કદાચ રાજા બંધનમાં નાખી શકે, પરન્તુ તમારા મનને તો રાજા તો શું કોઈપણ સમર્થ વ્યક્તિ પણ બંધનમાં નાખી શકે નહિ મન તો સ્વતન્ત્ર જ છે, એટલા માટે જેલમાં પણ જો મનદ્વારા પરમાત્માનું સ્મરણ કરવામાં આવે તો તે જેલ પણ તમારા માટે હિતકારિણી થઈ જાય।

શ્રીકૃષ્ણનો જન્મ કારાગારમાં જ થયો હતો વસુદેવ અને દેવકી જેલમાં હતા ત્યારે કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો, છતાં શું તેઓ જેલમાં દુઃખ માનતા હતા ? જો તેઓ જેલને દુઃખરૂપ માનતા હોત તો શું તેઓ કૃષ્ણજન્મનો આનંદ લૂટી શકત ?

આજે તમે લોકોએ કાયરતાના કપડા પહેરી લીધા છે અને એ કારણે તમે ધાર્મિક કાર્યોમા કાયરતા બતાવો છો અને જે વચન આપો છો તેનુ બરાબર પાલન કરતા નથી પરંતુ કોઇને વચન આપ્યુ હોય તો પ્રાણના ભોગે પણ તેનુ પાલન કરવુ જોઇએ. કહ્યુ છે કે —

સત મત છોડો શૂરમા, સત છોડે પત જાય,
સતકી બાંધી લક્ષ્મી, ફિર મિલેગી આય

દૃઢપ્રતિજ્ઞ પુરુષો કોઈ દિવસ વચનભગ કરતા નથી વચનભગ કરવાથી પ્રતીતિ—વિશ્વાસ ઓછો થાય છે એટલા માટે વચનનુ પાલન કરી પ્રત્યેકનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

લગ્ન સમયે તમે તમારી પત્નીને અને તમારી પત્નીએ તમને શુ વચન આપ્યુ હતુ અને તમે પરસ્પર કેવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેનો વિચાર કરો પત્નીએ તે વખતે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, હુ પતિવ્રતનુ પાલન કરીશ અને પતિએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરી હતી કે, હુ પત્નીવ્રતનુ પાલન કરીશ તમે લોકો લગ્ન સમયે આવી પ્રતિજ્ઞા તો લો છો, પરંતુ તેનુ પાલન બરાબર કરો છો કે નહિ? જે પતિએ પત્ની સામે એવી પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે, હુ પત્નીવ્રતનુ પાલન કરીશ તે પતિ જો પરસ્ત્રીનુ સેવન કરે તો તે પોતાની લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભગ કરે છે કે નહિ? જો જ્ઞાતિની સમક્ષ લેવામા આવેલી પ્રતિજ્ઞાનો ભગ પતિ કે પત્ની કરે તો તે કેટલુ બધુ અનુચિત કહેવાય? પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરવુ એ પ્રત્યેકનુ કર્ત્તવ્ય છે

વસુદેવ પોતાની પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન કરવામા દૃઢ રહ્યા તેઓ એમ વિચારતા હતા કે, ગમે તેટલુ માથે સંકટ પડે તો પણ ધર્મપાલનમા તો દૃઢ જ રહેવુ જોઇએ જે લોકો ધર્મપાલનમા દૃઢ રહે છે તે લોકોની સેવા કરવા માટે દેવો પણ લાલાયિત રહે છે કહ્યુ પણ છે કે.—

देवा वि तं नमंस्सन्ति जस्स धम्मे सया मणो ।

અર્થાત્—ધર્મમા દૃઢ રહેનાર ધર્માત્માઓને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે આ કથનાનુસાર દેવકીના સતાનો માર્યા ગયા નહિ, પરંતુ હરિણગમેષી દેવે દેવકીના સતાનોને નાગ ગાથાપતિને ત્યા મોકલાવી દીધા અને નાગ ગાથાપતિના સતાનો લાવીને વસુદેવને આપી દીધા આ પ્રમાણે સત્ય ઉપર દૃઢ રહેવાને કારણે વસુદેવને કોઇ પ્રકારની હાનિ થઇ નહિ

તમે પણ સત્ય અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખો સત્ય અને ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખનારની રક્ષા થઈ છે, થાય છે અને થશે જો તમારામા ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા જ પેદા ન થાય તો તમારુ અત્રે આવવુ પણ નિરર્થક થાય છે એટલા માટે નિર્ગ્રન્થપ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખો. તમે અને અમે નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચનથી બધાએલા છીએ આપણો વચ્ચે સંબધ સાધનાર નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચન છે એટલા માટે નિર્ગ્રન્થ-પ્રવચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી સત્યનુ પાલન કરો વસુદેવ જેવા સત્યનુ પાલન કરનાર અને દેવકી જેવી પતિવ્રતા—એવા દંપતીને ત્યા જ શ્રીકૃષ્ણ જેવા મહાપુરુષનો જન્મ થાય છે આવા મહાપુરુષ જન્મ લઇને શુ કરે છે એ વિષે ગીતામાં કહ્યુ છે કે.—

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ॥

અર્થાત્—જ્યારે ધર્મનુ અપમાન થાય છે અને અધર્મનુ સામ્રાજ્ય ફેલાય છે ત્યારે મહાપુરુષનો જન્મ થાય છે. તે મહાપુરુષ ધર્મની રક્ષા કરે છે. મનુસ્મૃતિમા કહ્યુ છે કે, धर्मो रक्षति रक्षित અર્થાત્ જે વ્યક્તિ ધર્મની રક્ષા કરે છે, તે વ્યક્તિની ધર્મ રક્ષા કરે છે. એટલા માટે ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તેનુ બરાબર પાલન કરો અને પરમાત્માનુ સ્મરણ કરવામા મનને પરોવો તો તેમાં સ્વ-પરનુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદી ૧૦ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

પ્રણમૂ વાસુપૂજ્ય જિનનાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો;
વિષમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમ શ્રેય સરનો તેરો.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પ્રાર્થના એ તો આત્મા અને પરમાત્મા સાથે સંબધ જોડનારી એક સાંકળ છે. આ સાકળના સબધથી આત્મા પરમાત્માના સાનિધ્યમા જઈ શકે છે. જે પ્રમાણે ટ્રેનનાં ડબ્બાઓ એક બીજાની સાથે સાકળથી સકળાએલા હોવાને કારણે એક જ એન્જિનના બળથી હજારો માઇલનો રસ્તો થોડા વખતમા સરળતાપૂર્વક કાપી શકે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે પ્રાર્થનાની સાંકળ જોડાએલી હોય અને આત્મબળની પ્રેરણા હોય તો પતિત, પદદલિત તથા અજ્ઞાન આત્મા પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ મુક્તિનો લાંબો માર્ગ પણ સરળતાપૂર્વક અને શીઘ્રતાથી કાપી શકે છે

પ્રાર્થના એ તો પ્રાણસજીવની શક્તિ છે. પ્રાર્થનામા બહારનુ બળ નથી પણ અંતરનું બળ છે પ્રાર્થનામા રહેલી શક્તિ તે આત્મિક શક્તિ છે આ આત્મિક શક્તિ આગળ પાશવિક શક્તિ કાંઈ વિસાતમા નથી

જે વ્યક્તિને પ્રાર્થનાની શક્તિમા વિશ્વાસ છે, શ્રદ્ધા છે તે વ્યક્તિને માટે પ્રાર્થના જીવનની આવશ્યક વસ્તુ બની જાય છે જીવનની શુદ્ધિ કરવા માટે પ્રાર્થના એ એક અમોઘ સાધન છે જે ખરા અંતઃકરણથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે તે જ પ્રાર્થનાનુ મૂલ્ય આંકી શકે છે.

સામાન્ય રીતે સંસારમા પ્રત્યેક વ્યક્તિ સ્વાર્થપૂર્તિ માટે પ્રાર્થના તો કરે જ છે પરંતુ આત્મશુદ્ધિ માટે નિસ્વાર્થભાવે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરનાર લોકો વિરલ જ જોવામાં આવે છે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરનાર વ્યક્તિ સુખમાં ફુલાઇ જતો નથી અને દુઃખમાં ગભરાઈ જતો નથી પ્રાર્થના તો સુખદુઃખમા સમાનવૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરાવે છે

આ પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે, પરમાત્માનો સાચો ભક્ત વિપત્તિને પણ સંપત્તિરૂપ માને છે. જો આત્મા દુ ખ ચાહતો ન હોય તો તેણે દુ ખ પેદા થાય એવા કૃત્યો કરવા ન જોઇએ કોઈ માણસ અપથ્ય ખાન–પાન કરે અને સાથે સાથે પોતે સ્વસ્થ રહેવા પણ ચાહે એ બન્ને વાત બની શકે નહિ જો તે સ્વસ્થ રહેવા ચાહે છે તો તેણે કુપથ્ય ખાન–પાનનો ત્યાગ કરવો જ જોઇએ આ વ્યાવહારિક વાતને આધ્યાત્મિકતામા પણ ઉતારવી જોઇએ જો આત્મા દુ ખ ચાહતો ન હોય તો સર્વ પ્રથમ તેણે દુ ખનાં કારણો–કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ આદિને દૂર કરવાં જોઈએ કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ વગેરે દુર્ગુણો આસુરી પ્રકૃતિના સંતાનો છે આ આસુરી પ્રકૃતિને પોતાના જીવનમા સ્થાન આપવુ તે દુ ખને આમત્રણ આપવા સમાન છે આત્મા પહેલા તો અવિવેક કરી દુ ખને આમત્રણ આપે છે અને જ્યારે દુ ખો માથે આવી પડે છે ત્યારે રોવા માંડે છે રુદન કરવાથી કે માથુ કૂટવાથી દુ ખ દૂર થઈ શકતુ નથી પણ ઊલટુ વધવા પામે છે આવી અવસ્થામા માથે આવી પડેલી વિપત્તિને સપત્તિરૂપ માની સહિષ્ણુતાપૂર્વક તથા સમભાવે સહી લેવી એમા જ આત્માનો પુરુષાર્થ રહેલો છે દુ ખને સુખ રૂપ કેમ બનાવી શકાય એવો કોઈને પ્રશ્ન પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આ પ્રાર્થનામા જ કહેવામા આવ્યુ છે કે —

તન ધન પ્રાણ સમર્પી પ્રભુને ઇનિ પર વેગ રિઝાસ્યા રાજ

અર્થાત્—પરમાત્માને આત્મ–સમર્પણ કરવાથી દુ ખ સુખરૂપે અને વિપત્તિ સંપત્તિરૂપે પરિણમે છે

વિપત્તિને સપત્તિ બનાવવાનો સાચો ઉપાય એ છે કે, વિપત્તિથી ગભરાઓ નહિ પણ તેને આત્મકલ્યાણનુ એક શ્રેષ્ઠ સાધન માની પ્રસન્નચિત્ત રહો આ વાત હુ કહુ છુ એટલા માટે સત્ય માનો નહિ પણ મારી વાત સત્ય છે એટલા માટે માનો મારી વાતને શાસ્ત્ર પણ ટેકો આપે છે શાસ્ત્રમા એવો ઉલ્લેખ મળે છે કે, ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર સોમલ બ્રાહ્મણે ધગધગતી આગ મૂકી હતી, છતા મુનિએ તો એમ જ માન્યુ કે આ વિપત્તિને મે આમત્રણ આપ્યુ છે એટલા માટે વિપત્તિ આવી છે જો હુ ભગવાન અરિષ્ટનેમિનો સાચો શિષ્ય હોઉ તો મારે આ વિપત્તિને પણ સપત્તિરૂપ માની લેવી જોઈએ વિપત્તિને હુ સંપત્તિ બનાવુ તો જ હુ ભગવાનનો સાચો સેવક તથા ભક્ત બની શકુ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી મુનિએ સોમલ બ્રાહ્મણને દોષ ન આપ્યો, પરંતુ વિપત્તિને સપત્તિરૂપ માની આત્મકલ્યાણ સાધી મોક્ષ પામ્યા

વિપત્તિને વિપત્તિરૂપ માનવાથી દુ ખ ઘટવાને બદલે વધવા પામે છે, પરંતુ જો વિપત્તિને સંપત્તિરૂપ માનવામા આવે તો દુ ખ પણ સુખરૂપે પરિણત થઈ જાય છે

દૈવી શક્તિ અને આસુરી શક્તિ વચ્ચે હમેશા યુદ્ધ ચાલ્યા કરે છે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ મોહ આદિ આસુરી શક્તિ છે અહિંસા, સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય, સતોષ આદિ દૈવી શક્તિ છે. પરમાત્માની પ્રાર્થના દૈવી શક્તિ દ્વારા આસુરી શક્તિને પરાસ્ત કરવાનુ આત્માને બળ આપે છે. પ્રાર્થનાનુ બળ અમાપ છે આસુરી શક્તિને હટાવાનો માર્ગ માર્ગ દૈવી શક્તિનો વિકાસ કરવો એ છે. જે જે મહાપુરુષો થયા છે તેમના બધા દૈવી શક્તિનો

વિકાસ સાધવાથી મહાન્ થયા છે દૈવી શક્તિનો વિકાસ કરવો અને આત્માનો ઉદ્ધાર કરવો એ જ મહાજનોનો રાજમાર્ગ છે.

ભગવાન મહાવીરનો માર્ગ સંયમ માર્ગ છે, અહિંસાનો માર્ગ છે. આ માર્ગ ઉપર ચાલવુ એ વિકારવિજયી વીરોનુ કામ છે. ભગવાને તો વિપત્તિને પણ સંપત્તિ રૂપે માનવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે. જો આત્મા, વિપત્તિ ઉપર વિજય મેળવવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે તો વિપત્તિ પણ સપત્તિ બની શકે છે અને આત્માનુ શલ્ય પણ દૂર થઈ શકે છે.

અહિંસા, સંયમ, સત્ય, ત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય એ બધાં વિપત્તિને સંપત્તિ બનાવવાનાં સાધનો છે આ સાધનો કેવાં અમોઘ છે તે વાત હવે શાસ્ત્ર દ્વારા સમજાવું છુ—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ચોત્રીસમો (ચાલુ)

ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય? એવો પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યો છે આ પ્રશ્ન ઉપરથી એટલુ તો સ્પષ્ટ જણાય છે કે, ઉપધિ રાખવામાં લાભ નથી પરંતુ ઉપધિનો ત્યાગ કરવામાં જ લાભ છે એટલા જ માટે શાસ્ત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યુ છે કે.—

उवसमेणं हणे, कोहं माणं मद्दवया जिणे ।
मायमज्जवभावेणं, लोहं संतोसेणं जिणे ॥

અર્થાત્—ઉપશમ–ક્ષમા દ્વારા ક્રોધનો નાશ કરો, માર્દવતાથી માનને જીતો, આર્જવભાવથી માયાને જીતો અને સતોષ દ્વારા લોભને જીતો.

ક્રોધાદિને આત્માના શત્રુ માનવામાં આવે તો જ તેને હણી કે જીતી શકાય ક્રોધ તો સાક્ષાત્ શત્રુ છે જ, પરતુ અહકાર પણ શત્રુરૂપ છે. ઉપશમ–ક્ષમા દ્વારા ક્રોધને અને નમ્રતા દ્વારા અહકારને–માનને જીતી લેવા જોઇએ જ્યારે આંબામા ફળ આવે છે ત્યારે આંબો નમી જાય છે પરતુ એરંડો નમતો નથી આ ઉપરથી તમે જરા વિચાર કરો કે તમે આંબા જેવા બનવા ચાહો છો કે એરંડા જેવા? આંબા જેવા બનવા માટે તમારે નમ્રતા કેળવવી જોઇએ વાસ્તવમા જેનામાં અહંકાર નથી પરતુ નમ્રતા છે તે જ સંસારમા યશસ્વી બની જાય છે. બાકી જેનામા અહકાર હોય છે તે નષ્ટપ્રાય. બની જાય છે. જે વ્યક્તિમાં અહકાર હોય છે તે વ્યક્તિને અહકાર નષ્ટ કરી નાંખે છે.

રાવણનો નાશ અહકારને કારણે જ થયો હતો તે સારી રીતે જાણતો હતો કે, હુ સીતાને લઇ આવ્યો છુ તે મે સારૂ કર્યું નથી પરતુ તેનામા એ વાતનો અહકાર હતો કે લંકાધિપતિ એવો હુ તેને હવે પાછી કેવી રીતે સોંપી શકુ? રાવણને મદોદરીએ પણ આમ સમજાવ્યુ હતુ કે:—

'તાસુ નારિ નિજ સચિવ બુલાઇ, પહુંચાવહુ જો ચહહુ ભલાઇ'

અર્થાત્—જો તમે તમારૂ તથા રાજ્યનુ ભલુ ચાહતા હો તો આજે જ આપણા [illegible] સીતાને પાછી મોકલી દો આ પ્રમાણે મદોદરીએ રાવણને સમજાવ્યો.
[illegible] વાતને સમજી ગયો કે સીતાને પાછી ન મોકલવાથી હાનિ જ થવાની છે

છતાં તેનામાં એવો અહંકાર હતો, કે જે સીતાને હું લઈ આવ્યો તેને હું પાછી મોકલું તો તે મારી કાયરતા કહેવાય મને લોકો કાયર કહે આ અહંકારને કારણે જ તેણે સીતાને રામની પાસે પાછી મોકલી નહિ અને પરિણામે રાવણનો નાશ અહંકારને કારણે જ થયો. રાવણ તો પોતાના બલ કે વૈભવ આદિને કારણે અહંકાર કરતો હતો પરંતુ તમે ક્યા કારણે અહંકાર કરો છો તેનો જરા વિચાર કરો અહંકાર એ નાશનું મૂળ કારણ છે એમ સમજી અહંકારનો ત્યાગ કરો અને નમ્રતા ધારણ કરો.

આંબાને કોઈ પત્થરથી મારે કે લાકડીથી મારે પરંતુ તે તો બધાને મીઠાં ફળ જ બદલામાં આપે છે આંબો કોઈના ઉપર ક્રોધ કરતો નથી, તેમ હું બધાંને મીઠાં ફળ આપું છું એવું અભિમાન પણ કરતો નથી આથી વિપરીત તમે લોકો સારાસારનો વિવેક કરી શકો એવી બુદ્ધિ–શક્તિવાળા હોવા છતાં સામાન્ય વાતમાં ક્રુદ્ધ થઈ જાઓ છો અને ધન-મદમાં તણાઈ જઈ નિષ્કારણ અહંકારનું પ્રદર્શન કરો છો એ કેટલું બધું ખરાબ છે તેનો જરા વિચાર કરો. ક્રોધ–અહંકાર વગેરે આત્માના વિકારો છે આ વિકારોરૂપી ઉપધિનો ત્યાગ કરવામાં લાભ જ છે ભગવાન મહાવીરે પણ ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી નુકશાન નહિ પણ લાભ જ થાય છે એમ બતાવેલ છે ઉપધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિષ્ક્લેશ બને છે આત્મા અને પરમાત્મામાં ઉપાધિને કારણે જ અંતરાય પડેલ છે ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનું અંતર રહેતું નથી

પાણી તો સરોવરમાં પણ હોય છે અને એક પાત્રમાં રાખેલું પાણી પણ પાણી જ છે પાણી તો બન્નેમાં છે પણ ભિન્નભિન્ન સ્થિતિમાં હોવાને કારણે તેમાં ભેદ છે જો પાત્રમાં રાખેલું પાણી સરોવરના પાણી સાથે મેળવી દેવામાં આવે તો પછી શું કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહી શકે? પછી તો બન્ને પાણી એક થઈ જશે જ્યાંસુધી પાત્રની ઉપાધિ હતી ત્યાંસુધી ભેદ હતો, પરંતુ પાત્રની ઉપાધિ દૂર થતાં જ કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહ્યો નહિ

આ સામાન્ય જણાતા ઉદાહરણમાં પણ ઘણો સાર રહેલો છે આ ઉદાહરણ ઉપરથી સંપપૂર્વક સાથે રહેવાનો ઉપદેશ મળે છે જો સમાજમાં ઉપરના ઉદાહરણનું અનુકરણ કરવામાં આવે તો સમાજમાં ઘણો સુધાર થઈ શકે એમ છે જો કોઈ માણસ કોઈ દુર્ગુણને કારણે સમાજથી બહિષ્કૃત થયો હોય, પરંતુ જો તેજ માણસ પ્રાયશ્ચિત લઈ દુર્ગુણનો ત્યાગ કરી પાછો સમાજમાં સમ્મિલિત થવા ચાહે તો તેને સમાજમાં પૂર્વવત્ સ્થાન આપવું જ જોઈએ પરંતુ આજે સમાજની સ્થિતિ અસ્તવ્યસ્ત થઈ જવાને કારણે સમાજ–વ્યવસ્થા બરાબર ચાલતી નથી સમાજસેવકોએ આ ઉપરથી વિચારવું જોઈએ કે, સમાજસ્થિતિ સુધારવા માટે સમાજની વ્યવસ્થા બરાબર કરવાની સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા છે સમાજની વ્યવસ્થા બરાબર સુધરી જશે તથા સમાજમાં બધાને સમાન સ્થાન મળશે તો સમાજદશા પણ અવશ્ય સુધરી જશે

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મા અને પરમાત્મામાં કર્મને કારણે જ ભેદ છે જે વ્યક્તિ કર્મની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી દે છે તે પરમાત્મારૂપ બની જાય છે અને એ દશા જ માટે પરમાત્મા પ્રત્યે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે કે —

પ્રભુજી મેરે અવગુણ ચિત્ત ન ધરો
એક નદિયા એક નાર કહાવત મૈલો નીર ભરો
મિલકે દોઉ એક રૂપ ભઇ તો સુરસરિ નામ પરો પ્રભુજી૦
એક પારસ પૂજામે રાખત એક ઘર બધિક છુરો
પારસ તામે ભેદ ન રાખત કંચન કરત ખરો પ્રભુજી૦

ગટરનું પાણી ગંદુ અને ખરાબ હોય છે અને ગંગાનુ પાણી નિર્મળ અને સારૂં હોય છે. સાંભળ્યુ છે કે, કાશી નગરીની બધી ગટરો બહુ જ ગંદી હોય છે અને તે બધી ગટરોનુ ગંદુ પાણી ગંગા નદીમાં જાય છે ગંગાનુ પાણી પવિત્ર માનવામાં આવે છે અને ગટરનુ પાણી અપવિત્ર માનવામાં આવે છે એટલા માટે જો ગંગા પોતાના પાણીમાં ગટરનું પાણી આવવા ન દે તો શુ તમે ગંગાને ગંગા કહેશો ? ગટરો ગંદી હોય છે છતાં ગંગા તેને પોતાની સાથે મેળવી દે છે અને ગટરને પણ ગંગારૂપ બનાવી દે છે જે કોઈ અપવિત્રતાને દૂર કરી પવિત્ર બનવા ચાહે છે તેને ગંગા નદી પોતાના જેવી પવિત્ર બનાવી દે છે.

જ્યારે ગંગા પણ ઉપાધિનો ત્યાગ કરી આવેલા ગટરના પાણીને પણ પોતાની સાથે મેળવી દઈ પવિત્ર બનાવી દે છે, તો શુ પરમપવિત્ર પરમાત્મા ઉપાધિનો ત્યાગ કરી આવેલા પ્રાણીઓને પવિત્ર નહિ બનાવે ? પરમાત્મા તો પ્રત્યેક પ્રાણીને પછી તે નાના હોય કે મોટા, ઉચ્ચ હોય કે નીચ–બધાંને પવિત્ર બનાવે છે જો કર્મની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી આત્મા પરમાત્માના શરણે જાય તો આત્મા પણ પરમાત્મા બની જાય શાસ્ત્રકારો પણ એજ ઉપદેશ આપે છે કે, ઉપાધિનો ત્યાગ કરો અને વિપત્તિને પણ સંપત્તિ માની આત્મોદ્ધાર કરો આત્મોદ્ધાર કરવામાં જ કલ્યાણ છે જે વ્યક્તિ આત્મ કલ્યાણ કરી પરનું કલ્યાણ કરે છે તે જ વ્યક્તિ પૂજનીય માનવામાં આવે છે

લોકો શંકરને માને છે પણ શા માટે ? એટલા માટે કે શંકર જગતનું કલ્યાણ કરનારા તરીકે માનવામા આવ્યા છે શંકરની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે.—
शं सुखं करोति इति शंकरः અર્થાત્–જે જગતના દુ ખો હરણ કરી જગતનું કલ્યાણ કરે છે તે જ શંકર છે. કહેવામા આવે છે કે, સમુદ્રમથન કરતાં અન્ય ચીજોની સાથે સાથે હલાહલ વિષ પણ નીકળ્યુ હતુ બીજી ચીજો તો બીજા લોકો લઇ ગયા પરંતુ હલાહલ વિષને કોણ લે ? વિષને લેવા કોઈ તૈયાર ન હતા ત્યારે વિષ્ણુએ શંકરને કહ્યુ કે, આપ તો દેવાધિદેવ છો એટલા માટે જગતની રક્ષા અર્થે આપ વિષપાન કરી કૃતાર્થ કરો શંકર ભોળા હતા. જે વ્યક્તિમા ભોળપણ હોય છે તે જ વ્યક્તિ જગત્ રક્ષા કરવા તૈયાર થાય છે. રામ પણ ભોળા હતા એટલે જ તેઓ રાજ્યનો ત્યાગ કરી વનમા ગયા હતા. આવા ભોળા લોકો જ પરમાત્માની પાસે પહોંચી શકે છે. મહાદેવ પણ ભોળા હતા અને તેથી જ તેઓ વિષપાન કરી ગયા

મહાદેવે તો જગતની રક્ષા અર્થે વિષપાન કર્યું હતુ પરંતુ આજે તો મહાદેવના નામે ગાંજો–ભાંગ આદિ નશાવાળી તથા વિષવાળી ચીજોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. જ્યારે મેં સંયમધર્મ લીધો ન હતો પરંતુ વૈરાગ્યાવસ્થામા હું હતો ત્યારે એક વખતે હું કોઈ

કારણસર પાસેના ગામમા ગયો હતો મારી સાથે એક માણસ હતો તે માણસે મારી પાસે પૈસા માગ્યા મે તે માણસને પૈસા શા માટે જોઇએ છે તેનુ કારણ પૂછ્યુ તેણે કહ્યુ કે મારે દારૂ પીવો છે એટલે પૈસાની જરૂર છે. હુ વૈરાગી હતો એટલે મે કહ્યુ કે, દારૂ પીવા માટે હુ પૈસા આપી શકુ નહિ મારા આ કથનના ઉત્તરમા તે માણસે કહ્યુ કે, દારૂ પીવામાં શું વાંધો છે? દારૂ તો મહાદેવે બનાવેલ છે આ પ્રમાણે દારૂ આદિ નશાવાળી ચીજોનો ઉપયોગ કરવામા મહાદેવનુ કારણ બતાવવામા આવે છે વ્યસની લોકો મહાદેવને વ્યસનપૂર્તિનુ સાધન માને છે, ત્યારે ભક્ત લોકો મહાદેવને ભક્તિના ભગવાન માને છે. વાસ્તવમા જગતની રક્ષા અર્થે વિષપાન કરનાર જે છે તે શકર વ્યસની લોકોની વ્યસન-પૂર્તિના સાધન કેવી રીતે બની શકે? શકરને તો જગતનુ કલ્યાણ કરનાર લોકો જ પસદ પડે મહાદેવે વિષનુ પાન કરી વિપત્તિને પણ સપત્તિ માની હતી અને જગતની રક્ષા કરી હતી શકર બનવાનો આ જ માર્ગ છે આ માર્ગનુ અનુસરણ કરી મહાપુરુષ મહત્તા અને પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી શકે છે જે માણસ જગતનુ કલ્યાણ કરવા માટે પોતે કષ્ટ સહન કરે છે અને વિપત્તિને પણ સપત્તિ માને છે તે જ માણસ મહાદેવ કે પરમાત્માનો ભક્ત છે

શાસ્ત્ર કહે છે કે, ઉપધિ કે ઉપાધિનો ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિસકલેશ બને છે. શાસ્ત્રની આ વાત ઉપર સાધુઓએ તો ધ્યાન આપવુ જ જોઇએ પણ શ્રાવકો માટે પણ આ વાત એક સરખી રીતે લાગુ પડે છે શાસ્ત્રકારોએ સાધુઓ માટે સોના–ચાદીની ચીજોનો ત્યાગ કરવાની અને કેવળ તુબડીના કે કાષ્ટના પાત્રો રાખવાની આજ્ઞા આપેલી છે તો પછી કાષ્ટના પાત્રોનુ મમત્વ રાખવાની કે તેમને ગૃહસ્થોને ઘેર તાળુ બધ કરી રાખવાની ઇચ્છા કેટલી અનુચિત છે! એટલા માટે સાધુઓ માટે તો ઉપધિનો ત્યાગ કરવો એ જ શ્રેયસ્કર છે

પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાની શક્તિ અનુસાર ઉપધિનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. રામ કે ભગવાન મહાવીરની પ્રશસા ઉપધિનો ત્યાગ કરવાના કારણે જ કરવામા આવે છે એટલા માટે તમે પણ ત્યાગના આદર્શને દ્રષ્ટિ સમક્ષ રાખી ઉપધિનો ત્યાગ કરો અને વિપત્તિને પણ સપત્તિરૂપ માનો વિપત્તિના વાદળ આવી ચડે તો એ અવસ્થામા ગભરાઈ ન જતા પરમાત્માનુ સ્મરણ કરો કે જેથી તે વિપત્તિ પણ સપત્તિ બની જાય

જાદુગર ધૂળમાથી રૂપિયા પેદા કરી ઉપસ્થિત જનતાને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકે છે આ હાથની ચાલાકી છે ધૂળમાથી જો રૂપિયા બની શકતા હોય તો પછી જાદુગર પોતે જ પૈસા માટે ભીખ શા માટે માગે? તે ભીખ માગે છે એ ઉપરથી જ સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે કેવળ હાથની જ ચાલાકી છે, પરતુ આ ચાલાકી એવી છે કે તે દ્વારા વિપત્તિ પણ બની જાય છે અને દુખ પણ સુખરૂપ બની જાય છે કહ્યુ પણ છે કે–

તાંબે સે સોના બને વહ રસાણુ મત સીખ,
નર સે નારાયણ બને વહી રસાયન સીખ.

આજકાલ તાંબામાંથી સોનુ બનાવનાર [illegible] દેશમા તથા [illegible] છે આ ઠગના ચમત્કારથી અનેક ભોળા-ભલા લોક પણ [illegible] થાય છે [illegible] કે, એક મોટો જમીનદાર પાસે એક [illegible] તેણે જમીનદારને કહ્યુ કે, તમારા ઘરમાથી જેટલુ સોનુ [illegible] તો હુ તે

સોનાને બમણુ બનાવી દઈશ આ પ્રમાણે તે જાગીરદારને પ્રલોભનમાં ફસાવીને ઠગ જંગલમાં લઇ ગયો ત્યાં ઠગે જાગીરદારને કહ્યુ કે, હવે તમારી પાસે જે સારામાં સારી ઘોડી હોય તે લઈ આવો કારણ કે તે ઘોડીની આ સોનાના ઢગલાની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરાવવા માટે જરૂર છે. જાગીરદારે ઠગના કથનાનુસાર ઘોડી મગાવી પેલો ઠગ તે ઘોડી ઉપર બેસી થોડી વાર તો અહીંતહીં ચક્કર ફેરવ્યા પરંતુ પછી લાગ જોઇને સોનાને ઉપાડી લઇ તેણે ઘોડીને એવી દોડાવી મૂકી કે જાગીરદાર તથા તેના માણસો આંખ ફાડીને જોતા જ રહ્યા

આ પ્રમાણે તાંબામાંથી સોનુ બનાવવાની ઠગવિદ્યાથી અનેક લોકો ઠગાઈ ગયા છે પરંતુ આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનુ રસાયન કેવુ સારુ છે કે તે દ્વારા વિપત્તિ પણ સંપત્તિ રૂપ બની જાય છે આ રસાયન તો અનેક મહાપુરૂષોદ્વારા અનુભૂત છે આ અનુભૂત રસાયનદ્વારા ઠગાઈ જવાનો જરાપણ ભય નથી આ રસાયનના સેવનથી આત્મા પરમાત્મા અથવા નર નારાયણ બની જાય છે તાંબામાંથી સોનુ બનાવવુ એ તો ઠગવિદ્યા છે પરંતુ આત્મામાંથી પરમાત્મપદ પ્રગટાવવુ એ સાચી સદ્‌વિદ્યા છે આ સદ્‌વિદ્યા જ મુક્તિનુ સાધન છે આ મુક્તિના સાધનદ્વારા આત્માનુ કલ્યાણ કરો એમાં જ જીવનસિદ્ધિ રહેલી છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ શુદી ૧૫ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

કુન્થુ જિનરાજ તૂ ઐસો, નહિ કોઇ દેવ તો જૈસો;
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દૃઢ ગહિએ ॥ કુન્થુ૦ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં આત્માને સંબોધન કરી એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે, "હે આત્મા! તુ પરમાત્માની સાથે એકનિષ્ઠ પ્રીતિ-સંબંધ જોડ સંસારની ઉપાધિનો ત્યાગ કરી પરમાત્માની સાથે પ્રીતિ બાંધવાથી આત્મ-કલ્યાણ થશે" આ પ્રમાણે પ્રેરણાત્મક ઉપદેશ આત્માને આપવામાં આવ્યો છે.

અત્રે એક પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે પ્રાર્થનામાં જ એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે —

'તૂમ હિ હમ એકતા જાનું; દ્વૈત ભ્રમ-કલ્પના માનુ'

અર્થાત્-હે પ્રભો! ચૈતન્યગુણને લીધે મારી અને તારી એકતા છે, કાંઈ ભિન્નતા નથી આ કારણે મારી અને તારી વચ્ચેની એકતા કૃત્રિમ નહિ પરંતુ સ્વાભાવિક છે આ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા સ્થાપિત થએલી છે તો પછી શા માટે આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ? જો બીજમાં શક્તિ હશે તો તે બીજ સ્વતઃ અંકુરિત

થઈ જશે આજ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા છે તો આત્મા પરમાત્માની સમીપ પોતાની મેળે ચાલ્યો જશે એકતા કરવા માટે આત્માએ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાની શી આવશ્યકતા છે?

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતાસબધ સ્થાપિત થએલો છે એટલા જ માટે આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનુ કહેવામા આવે છે જો આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કશો એકતાસબધ ન હોત તો આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનુ પણ કહેવામા આવત નહિ આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનુ એટલા માટે કહેવામા આવે છે કે, આત્મા જ પરમાત્મામય હોવા છતા પોતાને તથા પરમાત્માને ભૂલી રહ્યો છે આ ભૂલને દૂર કરવા માટે જ આત્માને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનુ કહેવામા આવ્યુ છે ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઈ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પતિ વિદેશમા લાબો સમય વ્યતીત થયા બાદ આવવાને કારણે તે સ્ત્રી પોતાના પતિને કદાચ ઓળખી ન શકે, તો તે વખતે કોઈ માણસ પરિચય કરાવે તો શુ તે કાઇ અનુચિત કરે છે? જે પ્રમાણે પતિવ્રતા સ્ત્રી લાબા ગાળે વિદેશમાથી આવેલા પોતાના પતિને તથા એક મિત્ર પોતાના મિત્રને ભૂલી જાય છે, અને પછી તેમની ઓળખાણ કરાવવામા આવે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતાસબધ સ્થાપિત હોવા છતા, આત્મા પરમાત્માને ભૂલી ગએલ છે, અને એટલા જ માટે આત્માને સબોધીને આ પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે, "હે આત્મા! તુ પરમાત્માને ભૂલી ન જા તારી તથા પરમાત્માની વચ્ચે એકતાસબધ સ્થાપિત થએલો છે તુ પોતે જ પરમાત્મામય છે એટલા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા આત્મા અને પરમાત્માનુ સ્વરૂપ સમજી આત્માનો સાક્ષાત્કાર કર"

જ્ઞાનીજનો આ પ્રમાણે આત્માને વારવાર જ્ઞાનબોધ આપ્યા કરે છે જ્ઞાનીજનોની આ વાતને જે વ્યક્તિ હૃદયમા સ્થાન આપી આત્મા તથા પરમાત્માનુ સ્વરૂપ સમજે છે તે વ્યક્તિને, પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના ભૂલાએલા પતિનો પરિચય કરવાથી તથા એક મિત્રને પોતાના વિસ્મૃત મિત્રને મળવાથી જેટલો આનદ થાય છે તેથી અધિક આનદ થાય છે

પતિવ્રતા સ્ત્રીને પોતાના પતિને મળવાની જેટલી ઝખના હોય છે તેથી વિશેષ ઝખના આત્માને પરમાત્માને મળવાની હોવી જોઈએ પ્રત્યેક વ્યક્તિને પોતાના ઇષ્ટનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા હોય જ છે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઝખના સનાતનકાળથી પ્રત્યેક માનવીના આત્મામા રહેલી છે આ ઝખના ફળીભૂત થાય એવો પુરુષાર્થ કરવાની જ આત્માને જરૂર રહે છે વાસ્તવમા તો अप्पा सो परमप्पा અર્થાત્ આત્મા જ પરમાત્મા છે આત્મા જો પોતાના આત્મિક ગુણનો વિકાસ કરે, જીવનનો પુરુષાર્થ કરે અને આત્માની જ અમૂલ્ય શક્તિ છે તેનો સચય કરે તો આત્મા સરળતાપૂર્વક પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે [illegible] આત્મા અને પરમાત્મા એક છે આત્મામા પણ અનત જ્ઞાનશક્તિ છે પરતુ તે જ્ઞાનપ્રકાશ ઉપર કર્મ-વાદળોનુ આવરણ આવી ગયુ છે આ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, [illegible] દૂર થઈ શકે નહિ એટલા જ માટે જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મોને [illegible] આપવામા આવ્યો છે

આત્મા, પોતાનામા રહેલ અનત સામર્થ્ય [illegible] સમજાવુ છુ —

થાય છે આહારનો ત્યાગ કરનાર આશા–લાલસાને તિલાંજલી આપી દે છે. વાસ્તવમાં જે વ્યક્તિ આશા–લાલસાનો ત્યાગ કરવા માટે જ આહારનો ત્યાગ કરે છે તે વ્યક્તિનો જ આહાર–ત્યાગ ઉચિત છે.

આ પ્રમાણે આશાનો ત્યાગ કરવા માટે જે વ્યક્તિ આહારનો ત્યાગ કરે છે તે વ્યક્તિને આહાર–ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યુ કે, આશાલતાનો ઉચ્છેદ કરવા માટે આહારનો ત્યાગ કરનાર સર્વ પ્રથમ તો જીવનની–જીવિતવ્ય જીવવાની આશા છોડી દે છે તે એમ વિચારે છે કે, આ શરીર અને આત્મા ભિન્ન છે. આ પ્રકારનુ ભેદવિજ્ઞાન પેદા થવાથી તે આહારનો ત્યાગ કરવાની સાથે જીવવાની આશા પણ છોડી દે છે. અને અનશન-વ્રતનો સ્વીકાર કરે છે અનશન બે પ્રકારનુ હોય છે એક તો 'ઇતિર અનશન' અને બીજું 'યાવજ્જીવન અનશન' યાવજ્જીવન અનશન તો કોઇક જ કરી શકે છે. પરતુ જે વ્યક્તિ ઇતિર અનશન કરવાનો અભ્યાસી હોય છે તે વ્યક્તિ યાવજ્જીવન અનશન કરવાનું પણ સાહસ ખેડી શકે છે. ઇતિર અનશન કરવુ એ પણ એક રીતે યાવજ્જીવન અનશન કરવાનો અભ્યાસ જ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, "જૈનો આહારનો ત્યાગ કરે છે એ પણ એક પ્રકારની હિંસા છે આહારનો ત્યાગ કરવો કે મરવુ એ બન્ને સમાન છે આહાર વિના શરીર ટકી શકતુ નથી જ્યારે ક્ષુધા–ભૂખ લાગે છે અને તે વખતે આહાર ખવાતો નથી ત્યારે શરીરના રક્ત–માસ ખવાઇ જાય છે આ પ્રમાણે આહારનો ત્યાગ કરવો એ હત્યા છે." ગીતામા એક શ્લોકનો અર્થ કરતા પણ કેટલાક લોકોએ આવી જ માન્યતા પ્રગટ કરેલ છે. પરતુ જે લોકો આ પ્રમાણે કહે છે તેઓ ભૂલથાપ ખાય છે આહાર–ત્યાગ કરવો અથવા ઉપવાસ કરવો એ જીવનની રક્ષા માટે આવશ્યક છે. આજે પણ અનેક લોકો ઉપવાસનું મહત્ત્વ સમજી તેને પ્રાકૃતિક દવા તરીકે માને છે ઉપવાસ કરવાથી કાંઈ શરીરનુ રક્ત–માંસ ખવાઈ જતુ નથી ઉપવાસથી શરીર અવશ્ય કૃશ થાય છે પરતુ તેથી કાંઈ શરીરને કશી હાનિ પહોચતી નથી શરીર કૃશ થવાથી કાંઇ શારીરિક–શક્તિનો હ્રાસ થતો નથી. જે પ્રમાણે આજકાલ દૂધને કોઈ વૈજ્ઞાનિક–પ્રયોગદ્વારા સુકાવીને એક પદાર્થ બનાવી લેવામા આવે છે, અને પછી તેજ પદાર્થનું પાણીમા મિશ્રણ કરવાથી પાછુ દૂધ થઈ જાય છે જે પ્રમાણે તે દૂધમાની શક્તિ નષ્ટ થતી નથી તે જ પ્રમાણે ઉપવાસ કરવાથી શરીર સુકાઈ તો અવશ્ય જાય છે. પરતુ તેથી કાંઇ શારીરિક શક્તિ નષ્ટ થતી નથી આથી વિપરીત જો ઉપવાસ વિધિપૂર્વક કરવામા આવે અને ઉપવાસ સમાપ્ત થયા બાદ અતિ શીઘ્ર આહારની વૃદ્ધિ કરવામા ન આવે તો શરીરની કૃશતા તો દૂર થઇ જશે એટલુ જ નહિ પણ શરીરના રોગો પણ સમૂલ નષ્ટ થઇ જશે આ વાત કપોલકલ્પિત નથી પરતુ અનુભૂત છે જે વ્યક્તિને આ વાતમાં સશય જણાતો હોય તેણે પોતાનુ વજન તોળાવીને ઓછામા ઓછો એક દિવસ માટે ઉપવાસ કરી લેવો જોઇએ અને બીજે દિવસે પાછુ પોતાના શરીરનુ વજન તોળાવી જોવાથી તેમને ખાત્રી થશે કે, ઉપવાસ કરવાથી શારીરિક શક્તિની કાંઈ પ્રકારની હાનિ થતી નથી ઉપવાસથી શરીર કૃશ બની જાય અને રોગથી શરીર કૃશ બની જાય એ બન્ને પ્રકારની શરીર–કૃશતામાં ઘણુ જ અંતર છે. તમે લોકો

ઉપવાસના અભ્યાસી નથી પરંતુ દવાના અભ્યાસી છો અને એટલા જ માટે તમને ઉપવાસ કરવાથી શરીર નિર્બળ, નિસ્તેજ તથા કૃશ બની જાય છે એવી ભ્રાન્તિ રહ્યા કરે છે. વાસ્તવમાં ઉપવાસ તો રોગીને સ્વસ્થ બનાવવાની એક પ્રાકૃતિક અમોઘ દવા છે. જો તમે ઉપવાસની પ્રાકૃતિક દવાનો ઉપચાર મહિનામાં છ દિવસ માટે પણ કરો તો તમારા શરીરમાં કોઈ પ્રકારનો રોગ રહી શકે નહિ, તેમ તમને ડૉક્ટરના શરણે પણ જવાની જરૂર રહે નહિ. પરંતુ જ્યારે અમે ઉપવાસ કરવા માટે તમને ઉપદેશ આપીએ છીએ ત્યારે અમારા કથનની તો તમો ઉપેક્ષા કરો છો, પરંતુ જ્યારે માંદા પડો છો ત્યારે ડૉક્ટર ૬–૭ દિવસ માટે લાંઘણ–ઉપવાસ કરવાનું કહે છે ત્યારે ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ પણ તમારે ઉપવાસ કરવા પડે છે. જો પ્રત્યેક વ્યક્તિ કુદરતના નિયમોનું બરાબર પાલન કરે અને સ્વેચ્છાપૂર્વક પ્રતિમાસ ૪–૬ ઉપવાસ કરવાની આદત પાડે તો શરીર રોગી ન બને અને ડૉક્ટરના શરણે પણ જવું ન પડે.

શરીરને માત્ર સ્વસ્થ રાખવા માટે જે ઉપવાસ કરવામાં આવે છે તે ઉપવાસ પરિપૂર્ણ નથી. આ ઉપવાસથી શારીરિક લાભ અવશ્ય થાય છે, પરંતુ સાચો ઉપવાસ તો એ છે કે જે આત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે કરવામાં આવતો હોય. ઉપવાસની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે, उप–समीपे वसति इति उपवास —અર્થાત્ આત્મા પરમાત્માની સમીપ જાય તે માટે આત્મધ્યાન કરવું, અને આત્મચિંતન કરવા માટે આહારનો ત્યાગ કરી જીવિતવ્યની આશાનો પણ ત્યાગ કરી દેવો તેનું જ નામ ઉપવાસ છે. ઉપવાસ એ તો પરમાત્માની સમીપ જવાનો એક માર્ગ છે. આ પ્રમાણે સાચો ઉપવાસ કરવાથી શરીર–સ્વાસ્થ્યનો આનુષંગિક લાભ તો થશે જ, પરંતુ ઉપવાસનો ઉદ્દેશ અને આશય તો આહારનો ત્યાગ કરી જીવવાની પણ આશા છોડી દઈ પરમાત્માની સમીપ જવાનો છે. જે પ્રમાણે પનિહારી પોતાના ઘર માટે સહજ રીતે ઘડામાં પાણી ભરી લાવે છે અને તે કારણે તે શકુનવતી સ્ત્રી પણ મનાય છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માના શરણે જવા માટે કરવામાં આવેલા ઉપવાસથી આત્મિક–લાભની સાથે સાથે શારીરિક–લાભ પણ પ્રાપ્ત થાય છે.

ઉપવાસ કરવાથી પરમાત્માના શરણે કેવી રીતે જઈ શકાય છે તથા પરમાત્માના શરણે જવા માટે આત્માએ શું કરવું જોઈએ તે માટે ગીતામાં કહ્યું છે કે —

विषया विनिवर्त्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्त्तते ॥

અર્થાત્– નિરાહાર રહેવાથી વિષયરૂપી પક્ષી તો ઉડી જાય છે પરંતુ વિષયોની વાસના મટતી નથી. વિષયોની જે વાસના ઉપવાસ કરવા છતાં પણ બાકી રહી જાય છે તે વાસનાનો ઉચ્છેદ કરવા માટે પરમાત્માના શરણે જવું આવશ્યક છે. ઉપવાસ કરવાથી વિષય તો દૂર થાય છે પરંતુ જે વિષયરૂપ વાસના બાકી રહી [illegible] દૂર કરી શકાય છે. તપસ્યા દ્વારા વિષયો [illegible] માટે ભાવ અને [illegible] જાય છે અને [illegible] પણ મટી જાય છે અને [illegible] પણ [illegible] છે.

થાય છે આહારનો ત્યાગ કરનાર આશા–લાલસાને તિલાંજલી આપી દે છે. વાસ્તવમાં જે વ્યક્તિ આશા–લાલસાનો ત્યાગ કરવા માટે જ આહારનો ત્યાગ કરે છે તે વ્યક્તિનો જ આહાર–ત્યાગ ઉચિત છે.

આ પ્રમાણે આશાનો ત્યાગ કરવા માટે જે વ્યક્તિ આહારનો ત્યાગ કરે છે તે વ્યક્તિને આહાર–ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછયો છે. ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યુ કે, આશાલતાનો ઉચ્છેદ કરવા માટે આહારનો ત્યાગ કરનાર સર્વ પ્રથમ તો જીવનની–જીવિતવ્ય જીવવાની આશા છોડી દે છે. તે એમ વિચારે છે કે, આ શરીર અને આત્મા ભિન્ન છે આ પ્રકારનુ ભેદવિજ્ઞાન પેદા થવાથી તે આહારનો ત્યાગ કરવાની સાથે જીવવાની આશા પણ છોડી દે છે. અને અનશન-વ્રતનો સ્વીકાર કરે છે અનશન બે પ્રકારનુ હોય છે એક તો 'ઇતર અનશન' અને બીજુ 'યાવજ્જીવન અનશન' યાવજ્જીવન અનશન તો કોઈક જ કરી શકે છે પરતુ જે વ્યક્તિ ઇતર અનશન કરવાનો અભ્યાસી હોય છે તે વ્યક્તિ યાવજ્જીવન અનશન કરવાનું પણ સાહસ ખેડી શકે છે ઇતર અનશન કરવુ એ પણ એક રીતે યાવજ્જીવન અનશન કરવાનો અભ્યાસ જ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, "જૈનો આહારનો ત્યાગ કરે છે એ પણ એક પ્રકારની હિંસા છે આહારનો ત્યાગ કરવો કે મરવુ એ બન્ને સમાન છે. આહાર વિના શરીર ટકી શકતુ નથી જ્યારે ક્ષુધા–ભૂખ લાગે છે અને તે વખતે આહાર ખવાતો નથી ત્યારે શરીરના રક્ત–માંસ ખવાઇ જાય છે આ પ્રમાણે આહારનો ત્યાગ કરવો એ હત્યા છે." ગીતામા એક શ્લોકનો અર્થ કરતાં પણ કેટલાક લોકોએ આવી જ માન્યતા પ્રગટ કરેલ છે. પરતુ જે લોકો આ પ્રમાણે કહે છે તેઓ ભૂલથાપ ખાય છે આહાર–ત્યાગ કરવો અથવા ઉપવાસ કરવો એ જીવનની રક્ષા માટે આવશ્યક છે આજે પણ અનેક લોકો ઉપવાસનું મહત્ત્વ સમજી તેને પ્રાકૃતિક દવા તરીકે માને છે ઉપવાસ કરવાથી કાંઈ શરીરનુ રક્ત–માસ ખવાઈ જતુ નથી ઉપવાસથી શરીર અવશ્ય કૃશ થાય છે પરતુ તેથી કાંઈ શરીરને કશી હાનિ પહોચતી નથી શરીર કૃશ થવાથી કાઇ શારીરિક–શક્તિનો હ્રાસ થતો નથી. જે પ્રમાણે આજકાલ દૂધને કોઈ વૈજ્ઞાનિક–પ્રયોગદ્વારા સુકાવીને એક પદાર્થ બનાવી લેવામા આવે છે, અને પછી તેજ પદાર્થનુ પાણીમા મિશ્રણ કરવાથી પાછુ દૂધ થઈ જાય છે જે પ્રમાણે તે દૂધમાંની શક્તિ નષ્ટ થતી નથી તે જ પ્રમાણે ઉપવાસ કરવાથી શરીર સુકાઈ તો અવશ્ય જાય છે. પરતુ તેથી કાંઇ શારીરિક શક્તિ નષ્ટ થતી નથી આથી વિપરીત જો ઉપવાસ વિધિપૂર્વક કરવામા આવે અને ઉપવાસ સમાપ્ત થયા બાદ અતિ શીઘ્ર આહારની વૃદ્ધિ કરવામા ન આવે તો શરીરની કૃશતા તો દૂર થઇ જશે એટલુ જ નહિ પણ શરીરનાં રોગો પણ સમૂલ નષ્ટ થઇ જશે આ વાત કપોલકલ્પિત નથી પરતુ અનુભૂત છે જે વ્યક્તિને આ વાતમાં સશય જણાતો હોય તેણે પોતાનુ વજન તોળાવીને ઓછામાં ઓછો એક દિવસ માટે ઉપવાસ કરી લેવો જોઇએ અને બીજે દિવસે પાછુ પોતાના શરીરનુ વજન તોળાવી જોવાથી તેમને ખાત્રી થશે કે, ઉપવાસ કરવાથી શારીરિક શક્તિની કોઇ પ્રકારની હાનિ થતી નથી ઉપવાસથી શરીર કૃશ બની જાય અને રોગથી શરીર કૃશ બની જાય એ બન્ને પ્રકારની શરીર–કૃશતામાં ઘણુ જ અંતર છે. તમે લોકો

ઉપવાસના અભ્યાસી નથી પરંતુ દવાના અભ્યાસી છો અને એટલા જ માટે તમને ઉપવાસ કરવાથી શરીર નિર્બળ, નિસ્તેજ તથા કૃશ બની જાય છે એવી ભ્રાન્તિ રહ્યા કરે છે. વાસ્તવમાં ઉપવાસ તો શરીરને સ્વસ્થ બનાવવાની એક પ્રાકૃતિક અમોઘ દવા છે જો તમે ઉપવાસની પ્રાકૃતિક દવાનો ઉપચાર મહિનામા છ દિવસ માટે પણ કરો તો તમારા શરીરમાં કોઇ પ્રકારનો રોગ રહી શકે નહિ, તેમ તમને ડૉક્ટરના શરણે પણ જવાની જરૂર રહે નહિ પરંતુ જ્યારે અમે ઉપવાસ કરવા માટે તમને ઉપદેશ આપીએ છીએ ત્યારે અમારા કથનની તો તમો ઉપેક્ષા કરો છો, પરંતુ જ્યારે માંદા પડો છો ત્યારે ડૉક્ટર ૬–૭ દિવસ માટે લાંઘણ–ઉપવાસ કરવાનું કહે છે ત્યારે ઇચ્છા કે અનિચ્છાએ પણ તમારે ઉપવાસ કરવા પડે છે જો પ્રત્યેક વ્યક્તિ કુદરતના નિયમોનું બરાબર પાલન કરે અને સ્વેચ્છાપૂર્વક પ્રતિમાસ ૪–૬ ઉપવાસ કરવાની આદત પાડે તો શરીર રોગી ન બને અને ડૉક્ટરના શરણે પણ જવું ન પડે

શરીરને માત્ર સ્વસ્થ રાખવા માટે જે ઉપવાસ કરવામા આવે છે તે ઉપવાસ પરિપૂર્ણ નથી આ ઉપવાસથી શારીરિક લાભ અવશ્ય થાય છે, પરંતુ સાચો ઉપવાસ તો એ છે કે જે આત્મા તથા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે કરવામા આવતો હોય ઉપવાસની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામા આવ્યું છે, उप–समीपे वसति इति उपवास —અર્થાત્ આત્મા પરમાત્માની સમીપ જાય તે માટે આત્મધ્યાન કરવું, અને આત્મચિંતન કરવા માટે આહારનો ત્યાગ કરી જીવિતવ્યની આશાનો પણ ત્યાગ કરી દેવો તેનું જ નામ ઉપવાસ છે ઉપવાસ એ તો પરમાત્માની સમીપ જવાનો એક માર્ગ છે આ પ્રમાણે સાચો ઉપવાસ કરવાથી શરીર–સ્વાસ્થ્યનો આનુષંગિક લાભ તો થશે જ, પરંતુ ઉપવાસનો ઉદ્દેશ અને આશય તો આહારનો ત્યાગ કરી જીવવાની પણ આશા છોડી દઈ પરમાત્માની સમીપ જવાનો છે જે પ્રમાણે પનિહારી પોતાના ઘર માટે સહજ રીતે ઘડામા પાણી ભરી લાવે છે અને તે કારણે તે શકુનવતી સ્ત્રી પણ મનાય છે, તે જ પ્રમાણે પરમાત્માના શરણે જવા માટે કરવામા આવેલા ઉપવાસથી આત્મિક–લાભની સાથે સાથે શારીરિક–લાભ પણ પ્રાપ્ત થાય છે

ઉપવાસ કરવાથી પરમાત્માના શરણે કેવી રીતે જઈ શકાય છે તથા પરમાત્માના શરણે જવા માટે આત્માએ શું કરવું જોઇએ તે માટે ગીતામા કહ્યું છે કે —

विषया विनिवर्त्तन्ते निराहारस्य देहिनः ।
रसवर्जं रसोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्त्तते ॥

અર્થાત્– નિરાહાર રહેવાથી વિષયરૂપી પક્ષી તો ઉડી જાય છે પરંતુ વિષયોની વાસના મટતી નથી વિષયોની જે વાસના ઉપવાસ કરવા છતા પણ બાકી રહી જાય છે તે વાસનાનો ઉચ્છેદ કરવા માટે પરમાત્માના શરણે જવું આવશ્યક છે ઉપવાસ કરવાથી વિષય તો દૂર થાય છે, પરંતુ જે વિઘ્નરૂપ વાસના બાકી રહી જાય છે તે પરમાત્માના શરણે જઈ દૂર કરી શકાય છે તપશ્ચરણદ્વારા વિષયેચ્છાનો પણ મૂલોચ્છેદ થઈ શકે છે અને એટલા જ માટે બાહ્ય અને અભ્યન્તર તપશ્ચરણ કરવામા આવે છે બાહ્ય તપશ્ચરણથી વિષય મટી જાય છે અને અભ્યન્તર તપદ્વારા અર્થાત્ પરમાત્માના શરણે જવાથી વિષયોની વાસના પણ મટી જાય છે અને ચિત્તની શુદ્ધિ પણ થઈ જાય છે

આજના લોકો દવાના એવા અભ્યાસી બની રહ્યા છે કે તેઓ દવાના નામે અખાદ્ય તથા અસેવ્ય પદાર્થો પણ ખાય છે તથા તેમનુ સેવન કરે છે આ પ્રકારની ભ્રષ્ટ દવાથી બચવા માટે તથા અન્ત કરણને શુદ્ધ કરવા માટે ઉપવાસ કરવો એ શારીરિક તેમજ આત્મિક વિકાસની દૃષ્ટિએ પણ અત્યાવશ્યક છે તપશ્ચરણ કરવાથી ભ્રષ્ટ દવાના સેવનથી બચી શકાશે અને અન્ત કરણની શુદ્ધિ પણ થઈ શકશે

કેટલાક લોકો ઉપવાસના નામે ખાન–પાનમા જ મશગૂલ રહે છે ઉપવાસ કરવો છે એમ વિચારીને કેટલાક લોકો શીરો હલવો આદિ ગરિષ્ટ પદાર્થોથી પેટ પહેલેથી જ ભરી લે છે. પરન્તુ જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે ઉપવાસ કરવાની આ વિધિ નથી ધારણા તથા પારણાના દિવસે એક સમય ભોજન કરવાથી જ ચૌથભત્ત ઉપવાસ થાય છે, અર્થાત્ ધારણાના દિવસે પણ એક સમય ભોજનનો ત્યાગ કરવાથી, તેમજ પારણાના દિવસે પણ એક સમય ભોજનનો ત્યાગ કરવાથી ચૌથભત્ત ઉપવાસ થાય છે આ પ્રમાણે જે ખાન–પાનની લાલસાને રોકીને વિધિપૂર્વક ઉપવાસ કરે છે તેને અનેકગણો લાભ થાય છે

અમે તમો બધા લોકોને સુખનો જ માર્ગ બતાવીએ છીએ, અને એમ કહીએ છીએ કે સુખ કાંઈ બહારથી આવતુ નથી સુખ ક્યાંથી આવે છે? તે માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે–सुखस्य दु खस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा । અર્થાત્–જે લોકો અવિવેકી છે તેઓ જ એમ કહે છે કે, બીજાએ દુ ખ કે સુખ આપ્યું. જ્ઞાનીજનો તો કહે છે કે, કોઈ બીજો સુખ આપી શકતો નથી તેમ દુ.ખ પણ આપી શકતો નથી. તમે લોકો એમ સમજો છો કે, અમને કોઈ બીજો માણસ દુ ખ આપે છે, પરતુ જો તમે તમારું મન શાન્ત અને પવિત્ર રાખો તો પછી તમે એમ કદાપિ કહી ન શકો કે કોઈ બીજો જણ અમને દુ ખ આપે છે મનને શાન્ત અને પવિત્ર રાખવાથી દુ ખ પેદા થતુ જ નથી. એટલા માટે મનને પવિત્ર રાખો અને મનને પવિત્ર રાખવા માટે પરમાત્મા તથા તપશ્ચરણના શરણે જાઓ આપણો આત્મા જ સુખદુ ખનો કર્ત્તા તથા હર્ત્તા છે એમ જો માનવામાં આવે તો દુ.ખ પણ સુખમા પરિણત થઈ જશે કેતુમતિએ અજનાને પીયર મોકલી દીધી હતી અને પીયરવાળાઓએ પણ તેને પોતાને ત્યાં ન રાખી અને જગલમા મોકલી દીધી પરતુ અજનાએ જગલમાં જવા છતાં પણ એમ જ માન્યુ કે, સાસુએ મારા ઉપર કેવી કૃપા કરી કે મને જગલમાં મોકલીને મહાત્માના દર્શનનો લાભ અપાવ્યો. આ પ્રમાણે અજનાએ દુ.ખને પણ સુખ બનાવ્યુ * શું તમે પણ સકટસમયે સુખશાન્તિ રાખો છો? તમે લોકો સોળ સતીઓનુ નામ સ્મરણ કરો છો તેમાં અજનાનું પણ નામ લો છો પરતુ અંજનાનું આપણે નામસ્મરણ શા માટે કરીએ છીએ તેનો પણ વિચાર કરો અને મનને શાન્ત તથા પવિત્ર રાખવાનો પ્રયત્ન કરો

અર્દાના દીવાન સાહેબ કહેતા હતા કે, તમે ચાર મહિના સુધી વ્યાખ્યાન સંભળાવશો છતા અમે લોકો તો જેવા છીએ તેવા જ રહેવાના છીએ શું દીવાન સાહેબનું આ કથન બરાબર છે? તમે લોકો ગમે તેવા રહો તે વિષે મારે મનમા કોઈ પ્રકારનો દુર્ભાવ લાવવો ન જોઈએ મારે એવો પણ વિચાર કરવો ન જોઈએ કે, મે આટલો આટલો ઉપદેશ આપ્યો છતા પરિણામ કાંઈ ન આવ્યુ મારે તો એમ જ વિચારવુ જોઈએ કે, હું જે કાંઈ

* આ જ વ્યાખ્યાન સગ્રહમા સતી અજના ચરિત્ર જુઓ.

કરું છું તે કર્મની નિર્જરા માટે કરુ છુ, કોઈ બીજો સુધરે કે ન સુધરે એ વાતની ઝઝટમાં મારે પડવુ ન જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરીને મારા આત્માને સુખશાન્તિ મળે એવો શુભ પ્રયત્ન મારે કરતાં રહેવુ જોઇએ શાસ્ત્રમા બે પ્રકારના નિમિત્ત કારણો બતાવવામાં આવ્યાં છે. એક તો પુષ્ટ અને બીજુ અપુષ્ટ જે કેવળ સબધ જોડે છે તે નિમિત્ત કારણ પુષ્ટ કહેવાય છે, અને જે સબધ જોડે છે અને તોડે પણ છે તે નિમિત્ત કારણ અપુષ્ટ કહેવાય છે પુષ્ટ કારણ કેવળ સબધ જોડે છે, તોડતુ નથી જેમકે ફુલ તેલને ફુલેલ તો બનાવી દે છે પરતુ તેલની ચીકાશને નષ્ટ કરતુ નથી. એટલા માટે તે તેલ ફુલેલ હોવા છતા પહેલાની માફક બળી શકે છે અપુષ્ટ કારણ ચાકને ફેરવવાના ડડાના જેવુ હોય છે, જે ઘડો બનાવે પણ છે અને ઘડાને તોડી પણ શકે છે

સાધુએ પણ એવા બનતુ જોઇએ કે જે બીજાના દિલને જોડે, પણ દિલને તોડે નહિ, અર્થાત્ સાધુએ કોઈના મનને દુભવવુ જોઇએ નહિ સાધુ કોઇને સુધારવા પણ ચાહે, પરતુ બીજાના દિલને દુભવીને સુધાર કરવો ન જોઇએ, પણ ત્યાગ–ધર્મના ઉપદેશદ્વારા તેને સમજાવી જીવન–સુધાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ સાધુ જે કાંઈ કરે તે કર્મની નિર્જરા માટે કરે તો તેમા સ્વ–પરનો લાભ રહેલો છે ત્યાગ એક એવી વસ્તુ છે કે જે દ્વારા નુકશાન થવાનો કશો ભય જ નથી ત્યાગથી કલ્યાણ જ થાય છે ત્યાગમાર્ગ એ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ–સુખ લીધો,
વિમલ વિજ્ઞાન–વિલાસી, સાહબ સીધો.
તૂ ચેતન ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા;
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નંદ કહાયા. ॥ સાહબ૦ ॥

—વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી.

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા આત્માને પરમાત્માની ઓળખાણ કરવાનો બોધ આપવામાં આવ્યો છે. અને કહેવામા આવ્યુ છે કે, 'હે ચિદાનદ ! તુ પરમાત્માની ઉપાસના કર ત્રિલોકીનાથ અરહનાથ ભગવાનનુ સ્મરણ કર '

આ પ્રમાણે આત્માને બોધ આપવાથી અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, પરમાત્માની ઉપાસના શા માટે કરવામાં આવે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભક્તજનો કહે છે કે, ભગવાન અરહનાથ ત્રિભુવનપતિ હોવાની સાથે સ્વ-પર વસ્તુના જ્ઞાતા છે, એટલા માટે તેમની ઉપાસના કરવી જોઈએ

ભગવાન અરહનાથનુ નામ પણ સાર્થક છે, કારણ કે અરહ એટલે જેમનાથી કાંઈ પણ ગુપ્ત નથી, અર્થાત્ અરહનાથ ભગવાન સર્વજ્ઞ તથા સર્વદર્શી છે જેમનુ નૈમિત્તિક જ્ઞાન

તો લય પામ્યુ છે અને જેમનામાં સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટવા પામ્યુ છે તેમને અરહનાથ કહીએ છીએ ત્રિભુવનનાથની ઉપાસના કરવાથી એ લાભ થશે કે, આત્મામાં અરહનાથ ભગવાન જેવી જે શક્તિ રહેલી છે અને જેના ઉપર કર્મોનુ આવરણ આવી ગયુ છે તે કર્માવરણો દૂર થઈ જશે અને આત્માની શક્તિ પ્રગટ થશે આત્માની છુપાએલી શક્તિને પ્રગટાવવી એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો ઉદ્દેશ છે આત્મા પરમાત્મામય બને તો જ પ્રાર્થના સાચી કરી છે એમ કહી શકાય જો આત્મા પરમાત્માની એકાગ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરે તો આત્માનુ શક્તિસામર્થ્ય પ્રગટે છે અને તે શક્તિસામર્થ્યદ્વારા આત્મા પરમાત્માની સમીપ પણ પહોચી શકે છે

ભગવાન અરહનાથનુ નૈમિત્તિક જ્ઞાન તો લય થયુ છે અને તેમને સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટ્યુ છે, એટલા જ માટે અરહનાથ ભગવાન ત્રિલોકીનાથ બની શકયા છે ભગવાન સાક્ષાત્ જ્ઞાનદ્વારા ત્રિલોકને હસ્તામલકવત્ જોઇ તથા જાણી શકે છે આત્માને જ્યાં સુધી આ સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટતુ નથી ત્યા સુધી આત્મા અપૂર્ણ જ રહે છે, પૂર્ણ બની શકતો નથી આત્મામા સાક્ષાત્ જ્ઞાન પ્રગટે અને નૈમિત્તિક જ્ઞાનનો લય થાય એ માટે જ સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી તથા ત્રિલોકનાથ અરહનાથ ભગવાનની પ્રાર્થના કરવામા આવે છે

નૈમિત્તિક જ્ઞાન તથા સાક્ષાત્ જ્ઞાન કેવુ હોય છે, અને બન્નેમાં શું અતર છે એ પણ જાણવુ આવશ્યક છે

બુદ્ધિના સકલ્પ–વિકલ્પને કારણે આત્મા ઉપર જે બિમ્બ પડે છે તથા ઈન્દ્રિયો અને બુદ્ધિદ્વારા આત્માને જે જ્ઞાન પેદા થાય છે તે જ્ઞાન નૈમિત્તિક જ્ઞાન કહેવાય છે આવુ નૈમિત્તિક જ્ઞાન ગમે તેટલુ હોય પરતુ જે પ્રમાણે અમાપ સાગરનુ પાણી ઘડામા આવી શકતુ નથી, બરાબર તે જ પ્રમાણે આ નૈમિત્તિક જ્ઞાનદ્વારા સમસ્ત વસ્તુઓનુ જાણપણુ થઈ શકતુ નથી, પણ સાગરના એક જલબિંદુ જેટલુ જ જ્ઞાન પેદા થાય છે નૈમિત્તિક જ્ઞાન પૂર્ણ નથી એટલા માટે આવા અપૂર્ણ જ્ઞાનદ્વારા સપૂર્ણ વસ્તુઓનુ જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી પૂર્ણ જ્ઞાન તો પૂર્ણ બનવાથી જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે આ વિષે ઉપનિષદ્મા ઠીક જ કહ્યુ છેકે.–

पूर्णस्य पूर्णमादाय पूणमादावशिष्यते ।

અર્થાત્–પૂર્ણ વ્યક્તિ જ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અપૂર્ણ વ્યક્તિ પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી.

હવે સાક્ષાત્ જ્ઞાન કેવુ હોય છે તે સબધમા જણાવવાનુ કે, સાક્ષાત્ જ્ઞાન અર્થાત્ પૂર્ણ જ્ઞાન પેદા થાય છે ત્યારે બધી વસ્તુઓ જોવામા આવે છે આ સાક્ષાત્ જ્ઞાન માટે કોઈ પ્રકારના અનુમાન કે બુદ્ધિ–ઇન્દ્રિયો આદિની સહાયતાની આવશ્યકતા રહેતી નથી આ પ્રકારનુ પૂર્ણ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે આપણી બુદ્ધિ તથા ઇન્દ્રિયોને પરમાત્માને સમર્પિત કરી દેવી જોઈએ જ્યારે આત્મા સીધો અને સરળ હોય છે ત્યારે જ તે પરમાત્મા અરહનાથના શરણે જઈ શકે છે ભગવાન અરહનાથના શરણે જવા માટે બુદ્ધિને નિશ્ચલ બનાવવી આવશ્યક છે બુદ્ધિ નિશ્ચલ થયા બાદ જ ભગવદ્ ભજન બરાબર થઈ શકે છે.

દયા, કરુણા તથા જનસેવા આદિ ધર્મકાર્યો કરવા એ પણ પરમાત્માની સેવા કરવા બરાબર છે. જે પ્રમાણે પતિવ્રતા સ્ત્રી ઘરના કામોને પણ પતિની સેવા માનીને કરે છે, તે

જ પ્રમાણે ભક્તજનો પણ દયા, કરુણા આદિ ધર્મકાર્યોને પણ પરમાત્માની સેવા જ માને છે પરોપકારના જે જે કામો કરવામા આવે છે તે બધા કામો પરમાત્માની સમીપ જવા માટે જ કરવામાં આવે છે સત્કાર્યો પણ પરમાત્મ–પદને પ્રાપ્ત કરવાના સાધનો છે પ્રત્યેક આત્માએ પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ થાય એવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ આત્મા પરમાત્મ–પદને કેવી રીતે પામી શકે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ છત્રીસમો

શાસ્ત્ર કહે છે કે, હે આત્મા ! તારામા જે અનત શક્તિસામર્થ્ય રહેલુ છે તેનો તુ સદુપયોગ કરતો નથી એ તારી ભૂલ છે તુ તારા શક્તિસામર્થ્યને કામમાં લે કેમકે આત્માના શક્તિસામર્થ્યને ખીલવવા માટે ત્યાગ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે શાસ્ત્રમા ત્યાગ વિષે જ વિચાર ચાલી રહ્યો છે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને કષાયના ત્યાગ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

છત્રીસમો બોલ

(३६) कषायपच्चक्खाणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! કષાયનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન મહાવીરે ફરમાવ્યુ છે કે —

कषायपच्चक्खाणेणं वीयरागभावं जणयइ, वीयराग–भावपडिवन्ने वि य णं जीवे समसुहदुक्खे भवइ ॥ ३६ ॥

અર્થાત્–કષાયના ત્યાગથી વીતરાગ ભાવ પેદા થાય છે અને વીતરાગભાવને પામેલા જીવને દુ ખ અને સુખ સમાન બને છે

કષાયના ત્યાગ વિષે વિચાર કરવામા આવે તે પહેલા અત્રે એ વિચારવુ પ્રાપ્ત થાય છે કે, આહાર–પ્રત્યાખ્યાનની બાદ કષાય–પ્રત્યાખ્યાન વિષે શા માટે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો ? આહાર પ્રત્યાખ્યાન સાથે કષાય–ત્યાગનો પારસ્પરિક શો સબધ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, સભોગ–પ્રત્યાખ્યાન, ઉપધિ પ્રત્યાખ્યાન તથા આહાર–પ્રત્યાખ્યાન ત્યારે જ સફળ થાય છે કે જ્યારે કષાયનો ત્યાગ કરવામા આવે. કષાયના ત્યાગ વિના ઉપરના બધાં ત્યાગો સફળ નીવડી શકતા નથી સભોગ, ઉપધિ તથા આહાર આદિનો ત્યાગ પણ કષાયનો ત્યાગ કરવા માટે જ કરવામા આવે છે

સભોગનો ત્યાગ એટલા માટે કરવામા આવે છે કે, સભોગમા રહેવાથી કોઈને કાંઈ કહેવાનો તથા સાભળવાનો પ્રસગ આવે છે ઉપધિનો ત્યાગ એટલા માટે કરવામા આવે છે કે ઉપધિ રાખવાથી કોઈ તેને લઈ જશે એવો ભય હમેશા રહ્યા કરે છે અને આહારનો ત્યાગ એટલા માટે કરવામા આવે છે કે, આહાર માટે અનેક પ્રકારના ક્રૂર કર્મો પણ કરવા પડે છે, અને અનેક પ્રકારની ઉપાધિઓ પણ માથે વહોરવી પડે છે આ બધી વાતોથી બચવા માટે જ આ બધી વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો પડે છે પરતુ જ્યા સુધી કષાયનો ત્યાગ કરવામા આવતો નથી ત્યા સુધી આ બધો ત્યાગ નિષ્ફળ નીવડે છે અથવા અલ્પ ફલદાયી નીવડે છે

જો કષાયનો ત્યાગ ન કરવા છતાં પણ સંભોગ, ઉપધિ તથા આહાર આદિનો ત્યાગ સફળ થતો હોય તો પછી કેટલાક લોકો કુટુમ્બ-કલેશને કારણે ઘરનો ત્યાગ કરી દે છે તો શું તે લોકોને પણ સંભોગના ત્યાગી કહી શકાશે? નહિ આ જ પ્રમાણે કેટલાક લોકોની પાસે કોઈ પ્રકારની ઉપધિ પણ હોતી નથી જેમકે વન્ય પશુઓની પાસે કોઈ પ્રકારની ઉપધિ ન હોવાને કારણે શું તેઓને ઉપધિના ત્યાગી માની શકાય? અને તેમને સાધુઓની સમાનતામાં મૂકી વંદન-નમસ્કાર કરી શકાય? નહિ પશુઓ નિરુપધિ હોવા છતાં તેમને ઉપધિના ત્યાગી એટલા માટે કહેવામાં આવતા નથી કે તેઓ જ્ઞાનપૂર્વક ઉપધિનો ત્યાગ કરતા નથી. આ જ પ્રમાણે દુષ્કાળ આદિ સમયમાં અનેક લોકો અન્ન વિના મૃત્યુ પામે છે. શું તેમને આહારના ત્યાગી કહી શકાય? નહિ. કારણ કે તેઓની પાસે આહાર નથી એટલે તેઓને અનિચ્છાપૂર્વક આહારનો ત્યાગ કરવો પડે છે પરંતુ જો તેમની સામે આહાર-વસ્તુ હોય તો તેઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક આહારનો ત્યાગ કરવા તૈયાર હોતા નથી. કહેવાનો આશય એ છે કે, સંભોગ, ઉપધિ તથા આહાર આદિનો ત્યાગ કષાયનો ત્યાગ કરવા માટે જ કરવામાં આવે છે. કષાયનો ત્યાગી બન્યા વિના સંભોગ, ઉપધિ તથા આહારનો ત્યાગ સફળ બની શકતો નથી

કષાયનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે, કષાયનો ત્યાગ કરવાથી સંભોગ, ઉપધિ તથા આહારનો ત્યાગ સફળ થાય છે તથા જીવનમાં વીતરાગભાવના પેદા થાય છે

કષાયનો ત્યાગ કરવાથી વીતરાગભાવના કેવી રીતે પેદા થાય છે એ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલાં કષાય એટલે શું અને તેનો શા માટે ત્યાગ કરવામાં આવે છે એ વિષે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે

જે સંસારની વૃદ્ધિ થાય તે કષાય છે, અર્થાત્ રાગદ્વેષ જે કર્મબીજ છે તથા ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કે જે સંસારવૃદ્ધિનાં કારણો છે તે કષાય કહેવાય છે સંક્ષેપમાં ચિત્તની જે વૃત્તિદ્વારા સંસારની વૃદ્ધિ થાય છે તે કષાય કહેવાય છે જે મલિન પરિણામોદ્વારા નરકાદિની પ્રાપ્તિ કે વૃદ્ધિ થાય છે તે મલિન પરિણામો પણ કષાયરૂપ છે.

શાસ્ત્રકારોએ કષાયનું સ્વરૂપ બતાવતાં કહ્યું છે કે —

कोहो य माणो य अनिग्गहीया, माया य लोहो य पवड्ढमाणा ।
चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचन्ति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ दश० ८-४०

અર્થાત્-પુનર્ભવના જડમૂળને જલસિંચન કરનારા ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચાર કષાયો છે ક્રોધ તથા માનનો નિગ્રહ કરવો મુશ્કેલ છે અને માયા તથા લોભવૃત્તિ વધનારી છે અર્થાત્ માયા તથા લોભનો કોઈ ક્ષોભ કે સંતોષ નથી એ તો હમેશાં વધનારા જ છે આ કષાયો સંસારવૃદ્ધિ કરનારા હોવાથી ત્યાજ્ય જ છે કષાયની વૃદ્ધિ હોવાને કારણે નરકાદિ નીચ ગતિમાં તથા સંસારચક્રમાં પરિભ્રમણ કરવું પડે છે કષાય કર્મબંધનથી જીવાત્માને વિશેષ બદ્ધ કરે છે કષાયને કારણે કર્મબંધનમાંથી મુક્તિ મળતી નથી રાગદ્વેષથી કર્મો બંધાય છે અને કષાયદ્વારા કર્મબંધન મજબૂત થાય છે સંસારચક્રમાંથી છૂટવા માટે, પુનર્ભવના ફંદામાંથી મુક્ત થવા માટે તથા કર્મબંધનોને ઢીલા કરવા માટે કષાયનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

કષાયની તીવ્રતાને કારણે જ નરકાદિ નીચ ગતિમાં જવું પડે છે નરક બીજે ક્યાંયથી આવતું નથી, પરંતુ પોતાના પરિણામોમાં જ નરક છે કેટલાક લોકો દુ:ખ માથે પડયે હાયવોય કરે છે પરંતુ જે દુ:ખને કારણે હાયવોય કરવી પડે છે તે દુ:ખ કયાથી અને કેવી રીતે આવ્યુ તેનો વિચાર કરતા નથી દુ:ખો કાંઈ બહારથી આવ્યાં નથી તેમ બહારથી આવતાં પણ નથી એ તો પોતાના જ મલિન પરિણામોમાંથી બહાર નીકળ્યાં છે મલિન પરિણામોનો ત્યાગ કરવો એ તો સંસાર ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ છે અને મલિન પરિણામોને આધીન થવુ એ તો મસાણને આધીન થવા બરાબર છે એટલા માટે કષાયનો વહેલી તકે ત્યાગ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ એ વાતને પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાના હૃદયમાં કોતરી રાખવી જોઈએ કે, 'કષાયને કારણે જ આપણો સ્વતત્ર આત્મા આજે પરતંત્ર બની રહ્યો છે આત્માને સ્વતત્ર બનાવવો હોય તો કષાય-શત્રુ ઉપર વિજય મેળવવો જોઇએ.'

જે સ્થાન અને કારણ કષાય ઉત્પન્ન કરવાનુ હોય છે તેજ સ્થાન અને કારણ કષાય ઉપર વિજય મેળવવાનુ પણ હોય છે આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા આવેલુ એક ઉદાહરણ તમને સંભળાવુ છુ —

એકવાર એવો પ્રસગ બન્યો કે, એક ક્ષત્રિયને બીજા ક્ષત્રિયે જાનથી મારી નાખ્યો. મૃત્યુ પામેલા ક્ષત્રિયની પત્ની તે વખતે ગર્ભવતી હતી. તે ક્ષત્રિયપત્ની મનમાં વિચારવા લાગી કે, મારા પતિમા થોડીઘણી કાયરતા હતી ત્યારે જ તેમનુ અકાળ મૃત્યુ થયુ. જો તેઓ વીર હોત તો તેમનુ મૃત્યુ અકાળે ન થાત ક્ષત્રિયપત્નીની આ વીરભાવનાનો પ્રભાવ ગર્ભસ્થ પુત્ર ઉપર પડ્યો આગળ જતા આ જ ગર્ભસ્થ પુત્ર વીર ક્ષત્રિય બન્યો

માતા પોતાના બાળકને જેવા બનાવવા ચાહે તેવા બનાવી શકે છે જો માતા ચાહે તો બાળકને વીર પણ બનાવી શકે છે અને કાયર બનાવવા ચાહે તો કાયર બનાવી શકે છે સાધારણ રીતે સિંહનુ બાળક સિંહ જ બને છે અને સૂવરનુ બાળક સૂવર બને છે. તેઓમા કોઈ પ્રકારનુ પરિવર્તન થતુ નથી પરતુ મનુષ્યને ઇચ્છાનુસાર વીર કે કાયર બનાવી શકાય છે

ક્ષત્રિયપત્નીએ પોતાના બાળકને વીરોચિત શિક્ષા આપીને વીરક્ષત્રિય બનાવ્યો ક્ષત્રિયપુત્ર વીર હોવાને કારણે રાજાનો કૃપાપાત્ર પણ બન્યો

એક દિવસ રાજાએ ક્ષત્રિયપુત્રની વીરતાની પરીક્ષા લેવાનો વિચાર કર્યો રાજાએ વિચાર્યું કે શત્રુ ઉપર વિજય મેળવવા માટે ક્ષત્રિયપુત્રને મોકલવાથી એક સાથે બે કામોની સિદ્ધિ થશે એક તો શત્રુ કાબુમા આવશે અને બીજુ ક્ષત્રિયપુત્રની વીરતા કેવી છે તેની પરીક્ષા પણ થઈ જશે

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ ક્ષત્રિયપુત્રને પોતાના શત્રુ ઉપર વિજય મેળવવા માટે સૈન્ય લઇને જવાની આજ્ઞા આપી ક્ષત્રિયપુત્ર વીર હતો તે તૈયાર થઈ શત્રુ ઉપર વિજય મેળવવા રવાના થયો તેણે શત્રુ-સૈન્યને પોતાની વીરતાનો પરિચય આપી પરાસ્ત કર્યું અને શત્રુરાજાને જીવિત જ કેદ કરીને રાજા સમક્ષ ઉપસ્થિત કર્યો રાજા ક્ષત્રિયપુત્રનુ પરાક્રમ જોઈ ઘણો જ પ્રસન્ન થયો અને વીરતા બતાવ્યાની કદર તરીકે તેને યોગ્ય પુરસ્કાર આપી સન્માન કર્યું આખા ગામમાં ક્ષત્રિયપુત્રની વીરતાની પ્રશસા થવા લાગી. જનતાએ પણ તેને સન્માન આપ્યું ક્ષત્રિયપુત્ર પ્રસન્ન થતો પોતાના ઘેર જવા માટે નીકળ્યો રસ્તામાં

તે વિચારવા લાગ્યો કે, આજે માતા મારી પરાક્રમકથા સાંભળીને જરૂર પ્રસન્ન થશે. ઘેર આવી તે ક્ષત્રિયપુત્ર સીધો માતાને પ્રણામ કરવા અને શુભાશીર્વાદ લેવા ગયો. પરતુ તે માતા પાસે ગયો તો તેણે જોયુ કે માતા તો રુષ્ઠ થઇને વિમુખ કરીને બેઠી છે. માતાને રુષ્ઠ તથા ક્રુદ્ધ થએલી જોઇને પુત્ર વિચારવા લાગ્યો કે, મારાથી એવો શો અપરાધ થયો છે કે જેને કારણે માતા આજે રૂષ્ઠ તથા ક્રુદ્ધ થએલી છે? આજકાલના પુત્રો તો મનફાવ્યુ તે માતાને કહી સભળાવી દેત, પરતુ તે ક્ષત્રિયપુત્રને તો પહેલેથી જ વિશોચિત શિક્ષા આપવામાં આવી હતી કે —

मातृदेवो भव। पितृदेवो भव। आचार्यदेवो भव।

અર્થાત્–માતા દેવતુલ્ય છે, પિતા દેવતુલ્ય છે તથા આચાર્ય દેવતુલ્ય છે એટલા માટે માતા, પિતા તથા આચાર્યની આજ્ઞાની અવજ્ઞા કરવી ન જોઇએ

આવી સતિશક્ષા મળવાને કારણે ક્ષત્રિયપુત્રે નમ્રતાપૂર્વક માતાને કહ્યુ કે, માતુશ્રી! મારાથી એવો શો અપરાધ થયો છે કે જેને કારણે તમે મારી ઉપર આટલા બધા ક્રુદ્ધ થએલા છો! મારાથી જે અપરાધ થયો હોય તે મને જણાવો કે જેથી તે અપરાધની હું આપની પાસે ક્ષમા માગી શકુ

માતાએ ક્ષત્રિયપુત્રને કહ્યુ કે, જેનો પિતૃહન્તા શત્રુ જીવિત હોય, તેણે જો બીજા શત્રુને જીત્યો તો તેથી શું થયુ? ક્ષત્રિયપુત્રે આશ્ચર્યચકિત થઈ પૂછ્યુ કે, શુ મારા પિતાને મારનાર શત્રુ હજીસુધી જીવિત છે? માતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હા, તે શત્રુ હજી જીવિત છે પુત્રે કહ્યુ કે, જો શત્રુ જીવિત છે તો અત્યારસુધી તે વાત મને શામાટે ન કહી? માતાએ કહ્યું કે, હું તારામાં પરાક્રમ કેટલુ છે તેની તપાસ કરી રહી હતી હવે મને ખાત્રી થઈ છે કે, તુ વીરપુત્ર છે તુ જ્યારે બીજા શત્રુને પરાસ્ત કરી શકયો છે તો તારા પિતાને મારનાર શત્રુને પણ પરાસ્ત કરી શકીશ એવી મને ખાત્રી થઈ છે તારુ શક્તિસામર્થ્ય જોયા વિના હુ તને શત્રુ સાથે બાથ ભીડવાનુ કેવી રીતે કહી શકુ?

ક્ષત્રિયપુત્ર, માતાનુ કથન સાંભળી ઉત્તેજિત થઈ કહેવા લાગ્યો કે, માતાજી! હું હમણાં જ શત્રુને પરાજિત કરવા જાઉ છું મારા પિતાનું વૈર વાળ્યા વિના હુ પાછો આવવાનો નથી આ પ્રમાણે કહી તે ચાલતો થયો

આ બાજુ ક્ષત્રિયપુત્રના પિતાની હત્યા કરનાર ક્ષત્રિયે સાંભળ્યું કે, જેને મે મારી નાંખ્યો છે તેનો વીર ક્ષત્રિયપુત્ર ક્રુદ્ધ થઈને પોતાના પિતાનુ વૈર વાળવા માટે મારી સામે લડવા આવી રહ્યો છે આ સાભળી તે ક્ષત્રિયે વિચાર કર્યો કે ક્ષત્રિયપુત્ર વીર છે એટલા માટે હુ તેને શરણે ચાલ્યો જાવુ એમાં જ મારુ કલ્યાણ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ક્ષત્રિયપુત્રની સામે ગયો અને તેને અધીન થઇ ગયો ક્ષત્રિયપુત્ર તે પિતૃહન્તા શત્રુને લઇને પોતાની મા પાસે આવ્યો અને માતાને કહેવા લાગ્યો કે, આ ક્ષત્રિયે જ મારા પિતાશ્રીની હત્યા કરી છે હવે તેને પકડીને તમારી સમક્ષ લાવ્યો છુ આપ કહો તે પ્રમાણે તેને દડ આપુ માતાએ પુત્રને કહ્યુ કે, એ શત્રુને જ પૂછી જો કે તારા અપરાધનો તને શો દડ આપવો જોઈએ? પુત્રે શત્રુને પૂછ્યુ કે, મારા પિતાના વૈરનો બદલો તારી પાસેથી કેવી રીતે લઉ? શત્રુએ જવાબ આપ્યો કે, તમે તમારા પિતાના વૈરનો બદલો તેવી જ રીતે લો કે જેવી રીતે શરણે આવેલા માણસ પાસેથી બદલો લેવામા આવે છે.

ક્ષત્રિયપુત્રની માતા સાચી ક્ષત્રિયાણી હતી તેનુ હૃદય તુચ્છ નહિ પણ વિશાળ હતુ. માતાએ પુત્રને કહ્યુ કે, બેટા! હવે એને શત્રુ નહિ પણ ભાઇ માન

જ્યારે તે શરણે આવેલ છે ત્યારે શરણાગતની પાસેથી બદલો લેવો સર્વથા અનુચિત છે જે શરણે આવેલ છે તે ભલે ગમે તેટલો અપરાધી હોય, છતા ભાઇ સમાન જ છે. એટલા માટે હવે તે તારો શત્રુ નહિ પણ ભાઈજ છે હુ હમણા ભોજન બનાવુ છુ અને તમે બન્ને ભાઇઓ સાથે બેસીને આનદપૂર્વક જમો તમે સગા ભાઇની માફક સાથે જમો અને પ્રેમપૂર્વક રહો હુ એજ જોવા ચાહુ છુ

માતાનુ કથન સાંભળી પુત્રે કહ્યુ કે, માતાજી! તમે પિતૃહન્તા શત્રુને પણ ભાઇ બનાવવાનુ કહો છો તે તો ઠીક છે, પરતુ મારા હૃદયમા જે ક્રોધાગ્નિ બળી રહ્યો છે તેને હું કેવી રીતે શાન્ત કરુ?

માતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, પુત્ર! કોઇ મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ ઉતારીને ક્રોધને શાન્ત કરવો એમા કાઇ વીરતા નથી, પણ ક્રોધ ઉપર ક્રોધને ઉતારીને કોપને શાન્ત કરવો અને ક્રોધ ઉપર વિજય કરવો એમા જ સાચી વીરતા છે ભગવાન મહાવીરે તો કહ્યુ છે કે, उवसमेण हणे कोह-અર્થાત્ ઉપશમ—શાન્તિથી ક્રોધને જીતવો જોઇએ આજ પ્રમાણે બૌદ્ધ શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે—

नहि वेरेण वेराणि समन्तीध कुदाचन ।
अवेरेण वेराणि एस धम्मो सनन्तनो ॥ —ધમ્મપદ

અર્થાત્—આ જગતમા વૈરથી વૈર કદાપિ શાન્ત થતુ નથી અવૈર—પ્રેમથી જ વૈર શાન્ત થાય છે પ્રેમથી વૈરને શાન્ત કરવુ એજ સનાતન ધર્મ છે

ક્રોધને શાન્તિથી—ક્ષમાથી શાન્ત કરવો એમા જ ખરી ખૂબી છે ક્રોધ એ ભયકર શત્રુ છે આ ભયકર શત્રુને પ્રેમથી—ક્ષમાથી જીતવો એમાં જ સાચી વીરતા છે નમીરાજે પણ ઇન્દ્રને કહ્યુ હતુ કે

जो सहस्सं सहस्साणं संगामे दुज्जए जये ।
एगो जयेज्ज अप्पाणं एस हु परमो जयो ॥ उ० ९

ભાવાર્થ એ છે કે, જે મનુષ્ય ક્રોધને અક્રોધથી જીતે છે તેજ સાચો વીર છે આ જ પ્રમાણે જે મનુષ્ય કષાય ઉપર વિજય મેળવે છે તે જ સાચો વીર છે કષાયો ઉપર વિજય મેળવવો એમા જ વીરતા રહેલી છે

માતાની આજ્ઞા માની પુત્ર પ્રસન્ન થતો પોતાના પિતૃહન્તા શત્રુને પણ હૃદયથી ભેટયો અને સગાભાઇની માફક બન્ને જણાએ સાથે ભોજન કર્યુ

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે સ્થાન કષાય ઉત્પન્ન કરવાનુ છે, તે જ સ્થાન કષાય જિતવાનુ પણ છે જેઓ શત્રુઓને પણ પોતાના મિત્ર બનાવી લે છે તેઓ વાસ્તવમાં વીર છે સાચી વીરતા તો એમાં જ છે કે ક્રોધને અક્રોધ—શાન્તિ—ક્ષમાથી જિતવામા આવે અને શત્રુઓને પણ મિત્ર બનાવવામાં આવે જ્યારે શત્રુતા પણ મિત્રતારૂપે પરિણિત થઇ જતી હશે ત્યારે કેટલો આનદ આવતો હશે!

આ તો શાસ્ત્રની વાત કહી પરંતુ ઈતિહાસમાં પણ આવાં ઉલ્લેખો જોવામાં તથા જાણવામા આવે છે ઉદયપુરના પૃથ્વીરાજજી તથા તેમના કાકા સૂરજમલજી આખો દિવસ તો એક બીજા સાથે યુદ્ધ ખેલતા હતા, અને સાંજે બન્ને જણા એક જ જગ્યાએ બેસી સાથે ભોજન કરતા હતા અને ત્યારબાદ એકબીજાને લાગેલાં ઘાવો ઉપર મલમપટ્ટી બાંધતા હતા પરંતુ આજે તો લોકોનાં મન એટલા બધાં સંકુચિત તથા મલિન બની ગયા છે કે સામાન્ય વાતમાં પણ ક્લેશ-કકાશ કરવા લાગી જાય છે

કષાય જિતવાનો સરળ માર્ગ એ છે કે, વૈરીને પણ પોતાનો હિતૈષી માનવો. શત્રુ પણ મિત્ર તરીકે આપણા ઉપર ઉપકાર કરે છે એમ માની તેના પ્રત્યે સદ્ભાવ પ્રકટ કરવો જોઈએ જે પ્રમાણે કોઈ માણસ પોતાના પગમા ખૂંચી ગયેલા કાંટાને બહાર કાઢવા માટે સુઇ ભોંકે છે, અથવા કોઈ ડૉક્ટર ઑપરેશન કરે છે, તો શું તમે તેમના ઉપર નારાજ થશો? નહિ ઉલટા ડૉક્ટર તમારું હિત કરે છે એમ માનો છો જે પ્રમાણે ડૉક્ટર તમને પીડા આપવા છતાં તમારું હિત કરવાને કારણે તમે તેમને તમારા હિતૈષી માનો છો, તેજ પ્રમાણે તમારો વૈરી પણ તમારું હિત કરે છે એમ માનો અને તે વૈરી પ્રત્યે પણ વૈરભાવ ન રાખો તો તમે અવશ્ય કષાયને જીતી શકશો, અને કષાય ઉપર વિજય મેળવી આત્મકલ્યાણ પણ સાધી શકશો કષાયને જિતવાથી શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન મહાવીરે સ્પષ્ટ જ કહ્યું છે કે, કષાયને જિતવાથી જીવાત્મા વીતરાગભાવને પામે છે. એટલા માટે કષાયને જે જેટલા પ્રમાણમાં જિતે છે તે તેટલા પ્રમાણમાં વીતરાગભાવને પામે છે કષાયને વિવેકપૂર્વક જિતવામાં આવે તો જ ફલ-પ્રાપ્તિ થાય છે કષાયને જિતવાના બહાના નીચે જીવનમાં કાયરતા આવી ન જાય તેની સતત જાગ્રતિ રાખવી જોઈએ જે કાયર હોય છે તે કષાયને જીતી પણ શકતો નથી. 'કમજોર ઔર ગુસ્સા બહોત' એ લોકોક્તિ તો પ્રસિદ્ધ જ છે. શક્તિ હોવા છતાં ક્ષમા ધારણ કરવી એમાં જ વીરતા રહેલી છે. શક્તિહીન ક્ષમા કાયરતાનુ રૂપ ધારણ કરે છે. એટલા જ માટે કહેવામાં આવ્યું છે કે.—दाण दरिद्दस्स खमा पमुस्स। અર્થાત્—દરિદ્રાવસ્થામાં આપવામાં આવેલા દાનની અને પ્રભુતા હોવા છતાં આપવામાં આવેલી ક્ષમાની વિશેષતા છે અશક્તિ હોવાથી ચૂપ બેસી રહેવુ એમાં કષાયને જિતવાપણુ કાંઈ નથી અશક્તિને કારણે ક્રોધને દાબી રાખવો અને મનમાં ને મનમા દુર્ભાવ તથા ખોટાં સંકલ્પ-વિકલ્પ કરવાં એ કષાયને જિતવાનો સાચો માર્ગ નથી

કેટલાક લોકો કષાયને ન જીતવા છતાં એમ કહે છે કે અમોએ કષાયને જીતી લીધો અને એટલા માટે અમારામા વીતરાગભાવ છે. આ પ્રમાણે કહેનારાઓની પરીક્ષા કરવા માટે શાસ્ત્રમા એક યુક્તિ બતાવવામાં આવી છે અને તે યુક્તિ એ છે કે, જેઓએ કષાય ઉપર વિજય મેળવ્યો હોય છે તેમને માટે સુખ તથા દુઃખ સમાન જ થઈ પડે છે.

કષાયવિજયીનો ધર્મ બતાવતા મૃગામાતાએ મૃગાપુત્રને કહ્યું હતુ કે —

लाभालाभं सुहं दुहं जीवियं मरणं तहा ।
समं निन्दा-पसंसासु तहा माणावमाणओ ॥ उ० १९

અર્થાત્—લાભ-અલાભ, સુખદુઃખ, જીવન-મરણ, નિન્દા-પ્રશંસા તથા માન-અપમાન વગેરેમા જે સમભાવ રાખે છે તેજ સાચો કષાયવિજયી મુનિ છે.

, જે પ્રમાણે સાધુઓ માટે સમાનભાવ રાખવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે તે જ પ્રમાણે શ્રમણોપાસકોએ પણ આ ઉપદેશને જીવનમા ઉતારવાનો છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રમણપાસકોએ પણ શ્રમણોની માફક સુખ તથા દુ ખમાં, લાભ તથા અલાભમા તથા નિદા અને પ્રશસામા સમાનભાવ–સમવૃત્તિ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ સમવૃત્તિ એ તો કષાય–વિજયની ચાવી છે સામાયિક આદિ છ આવશ્યકો પણ કષાય ઉપર વિજય મેળવવા માટે જ પ્રતિદિન કરવામા આવે છે તમે શ્રમણોપાસક છો અર્થાત્ સમભાવના ઉપાસક છો. એટલા માટે સમાનભાવને કેળવવાનો અભ્યાસ કરો અને કષાયને જિતવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમાં તમારુ કલ્યાણ જ રહેલું છે કષાયને જિતવાથી વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય છે વીતરાગ માર્ગ એ જિન ભગવાનનો માર્ગ છે જૈનનો અર્થ પણ વિજેતા થાય છે જે રાગદ્વેષ તથા કષાય ઉપર વિજય મેળવે છે તે જ સાચો જૈન છે અને તે જ સાચો વીતરાગના માર્ગે ચાલનારો છે. નામથી જૈન છો, તો હવે કામથી જૈન બનો જે મનુષ્યના જીવનમાં સાચુ જૈનત્વ પ્રગટે છે તે પોતાના કષાયયુક્ત જીવનને કષાયરહિત બનાવે છે અને પછી સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થાય છે કષાયો ઉપર વિજય મેળવવો એમાં જ સાચુ જૈનત્વ રહેલુ છે પ્રત્યેક જૈનોમા સાચુ જૈનત્વ પ્રગટે તો જૈનજીવન સફળ થયા વિના રહે જ નહિ જૈન–જીવન જીવવામા હમેશાં કલ્યાણ જ રહેલુ છે

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, 'કુંભ' પિતા 'પરભાવતિ' મૈયા;
તિનકી કુમારી, મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી.

–વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી

શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જો કે પ્રત્યેક તીર્થંકરની પ્રાર્થના ભિન્ન ભિન્ન કડીઓમાં કરવામાં આવી છે પરતુ એ બધી કડીઓમાં કહેવામા આવેલી વાત તો એકજ છે જે પ્રમાણે કોઈ માળાનાં મણકાઓ ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતા એ મણકાંઓને એક સૂત્રમા રાખનાર તથા માળાને અખ ડ રાખનાર તો મણકાંઓની વચ્ચે રહેલો દોરો જ છે, તે જ પ્રમાણે પ્રાર્થનાની કડીઓ ભલે ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતા તે કડીઓમાં રહેલો ભાવ તો એક જ છે એટલા માટે આપણે કડીઓની ભિન્નતા ઉપર વિચાર ન કરતા પ્રાર્થનાનો ભાવાર્થ શો છે તે વિષે જ વિચાર કરવો જોઈએ.

ભગવાન મલ્લિનાથની પ્રાર્થનામાં કહેવામા આવ્યું છે કે, તેમણે છ રાજાઓને પ્રતિબોધ આપી સન્માર્ગે ચડાવ્યા હતા જો કે ભગવાન તે છ રાજાઓનું જ કલ્યાણ કરવા માટે જન્મ્યા ન હતા, પણ જગજ્જીવોનુ કલ્યાણ કરવા માટે તેમણે જીવન સમર્પણ કરી દીધું હતું.

પરતુ વસ્તુનો લાભ તેજ વ્યક્તિ લઈ શકે છે કે જે સમીપમા રહે છે જે સમીપમાં રહેતો નથી તે વસ્તુનો યથેષ્ટ લાભ પણ લઇ શકતો નથી ઉદાહરણ તરીકે ઘડીયાળ જો કે યન્ત્રના બળે ચાલે છે પરતુ ઘડીઆળ કાઇ યન્ત્રોના કામમાં આવતી નથી ઘડીયાળનો ઉપયોગ બધા લોકો કરી શકે છે પરતુ ઘડીયાળનો યથેષ્ટ લાભ તો તેજ વ્યક્તિ લઇ શકે છે કે જે ઘડીઆળને પોતાની પાસે રાખે છે અથવા ઘડીયાળની સમીપ જાય છે. આ જ પ્રમાણે ભગવાન મલ્લિનાથનો જન્મ બધા જગજ્જીવોના કલ્યાણ માટે થયો હતો, છતાં તે છ રાજાઓ તેમની સમીપમા હોવાથી સર્વપ્રથમ તેમનુ કલ્યાણ થયુ ભગવાને તે છ રાજાઓનો આત્મોદ્ધાર કરી જગજ્જીવોને કલ્યાણનો માર્ગ બતાવી દીધો છે અને પ્રત્યેક જીવને કલ્યાણના માર્ગે જ ચાલવાની પ્રેરણા આપી છે એ કલ્યાણમાર્ગ કયો છે તે વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ સાડત્રીસમો

જીવાત્માનો ગુણવિકાસ ક્રમશ થતો હોવાને કારણે શાસ્ત્રનુ વર્ણન પણ ક્રમશ કરવામાં આવે છે જ્યારે આત્મા પોતાનો ગુણવિકાસ કરી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી પહોંચી જાય છે, ત્યારે આત્મામા કષાયભાવ તો રહેતો નથી પરતુ યોગ તો રહે છે ઇર્યાપથિકા ક્રિયા તેરમા ગુણસ્થાનમા પણ હોય છે જો કે આ ક્રિયા સૂક્ષ્મ હોય છે એટલે હવે જે યોગ તેરમા ગુણસ્થાનમા પણ રહે છે તે યોગ શુ છે? અને તે યોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

સાડત્રીશમો બોલ

(૩૭) जोगपच्चक्खाणेणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! યોગ (મન, વચન તથા કાયાના વ્યાપાર) નો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે —

जोगपच्चक्खाणेणं अजोगत्तं जणयइ, अजोगी णं
जीवे नवं कम्मं न बन्धइ, पुव्वबद्धं निज्जरेइ ॥ ३७ ॥

અર્થાત્—યોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવ અયોગી (મન, વચન તથા કાયાના વ્યાપારથી રહિત) થાય છે અને તેવો અયોગી જીવ ખરેખર કર્મ બાધતો નથી અને પૂર્વે બાંધેલુ હોય તેને સર્વથા દૂર કરે છે

આ સારગર્ભિત સૂત્ર વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલા જીવ અને કર્મનો શો સંબધ છે અને એ સબધનો વિચ્છેદ કરી જીવ કર્મરહિત કેવીરીતે થઈ શકે છે એ વિષે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે, કારણ કે કર્મબધનુ પ્રધાન કારણ યોગ છે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, જ્યારે જીવ અને કર્મનો સબધ અનાદિકાળથી છે તો પછી જીવ કર્મબધનથી વિમુક્ત કેવીરીતે થઈ શકે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કર્મો અનાદિથી નથી, પરતુ તે કર્મો અસલના જના હોવા છતા કર્મોનો ધારાવાહિક પ્રવાહ અનાદિકાળથી

ચાલ્યો આવ્યો છે જેમકે નદીનો ધારાપ્રવાહ ચાલી રહ્યો છે આ જલધારામાં પાણી બદ્ધ થઈને રહેતુ નથી પરતુ બદલતુ રહે છે છતા ઉપર–નીચે પાણી આવતુ–જતુ હોવાને કારણે ધારાપ્રવાહ તૂટી જતો નથી આ જ પ્રમાણે કર્મો પણ આવતા–જતા હોવાને કારણે કર્મોનો ધારાપ્રવાહ તૂટતો નથી અને તેજ કારણે કર્મોને અનાદિ કહેવામા આવે છે પણ વાસ્તવમા તે કર્મો અનાદિ હોતા નથી, પણ કર્મોનો ધારાપ્રવાહ અનાદિકાળથી ચાલ્યો આવે છે જો કર્મોના આ ધારાપ્રવાહને ચાલતો બધ કરવામા આવે, તો કર્મોનુ આગમન પણ અટકી જાય છે જે પ્રમાણે નદીના ઉપરથી આવતા પાણીને અટકાવવામા આવે તો નદીનો ધારાપ્રવાહ બધ થઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે જો કર્મોને આવતા અટકાવવામા આવે તો કર્મોનો ધારાવાહિક પ્રવાહ પણ બધ થઈ જાય અને કર્મો પણ ક્ષીણ થઈ જાય આ પ્રમાણે કર્મોના આશ્રવને બધ કરવાથી કર્મોનો ધારાપ્રવાહ પણ બધ થઈ જાય અને પછી કર્મોનો અત થવાને કારણે જીવાત્મા પણ કર્મરહિત થઈ જાય છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, કર્મ–પ્રવાહને આવતો રોકી દેવાથી જીવ કર્મરહિત બની જાય છે. જીવાત્માને કર્મરહિત બનાવવા માટે મિથ્યાત્વને સમ્યક્ત્વદ્વારા અટકાવવાની આવશ્યકતા છે. અવ્રતને વ્રત–પ્રત્યાખ્યાનદ્વારા અટકાવવાની આવશ્યકતા છે આ જ પ્રમાણે પ્રમાદને અપ્રમાદથી તથા કષાયોને ક્ષમાદિદ્વારા અટકાવવાની આવશ્યકતા છે કષાયોને આવતા અટકાવ્યા એટલે પછી યોગ જ બાકી રહે છે, આ યોગનો નિરોધ કરવાથી જીવ કર્મરહિત બની જાય છે

આજે તો તાત્ત્વિકજ્ઞાનની બહુ જ ઊણપ જોવામા આવે છે જીવનમા તાત્ત્વિક જ્ઞાનની પણ ખાસ જરૂર છે આજે તો ઘણા લોકોને ચૌદ ગુણસ્થાનના નામ સુદ્ધા પણ આવડતાં નથી પણ જીવ અને કર્મનો સબંધ જાણવા માટે તથા જીવને કર્મબધનથી મુક્ત કરવા માટે તાત્ત્વિક જ્ઞાનને સમજવાની તથા તે જ્ઞાનને જીવનમા સક્રિય રૂપ આપવાની અતિ આવશ્યકતા છે

જીવને કર્મરહિત બનાવવા માટે કષાયનો સર્વથા ક્ષય કરવો આવશ્યક છે પરતુ કષાયનો સંપૂર્ણ ક્ષય તો બારમા ગુણસ્થાને થાય છે, અને કષાયોનો સંપૂર્ણ ક્ષય થયા બાદ જીવાત્મા તેરમા ગુણસ્થાનમા જાય છે બારમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની છે અને તેરમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ જઘન્ય અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ક્રોડ પૂર્વમાં થોડી ઓછી છે આ તેરમા ગુણસ્થાને પહોચવા છતા પણ યોગ તો બાકી રહે છે એટલા માટે યોગના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને કહ્યુ કે, જે જીવ યોગનો ત્યાગ કરે છે તે અયોગી થાય છે જીવ અયોગી થયા બાદ નવા કર્મોને બાધતો નથી અને પુરાણા કર્મોનો નાશ કરે છે

યોગના ત્યાગ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલા યોગ એટલે શુ અને યોગનો ત્યાગ કરવો શા માટે આવશ્યક છે ? એ વિષે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે

શાસ્ત્રીય ભાષામા कायवाङमन कर्म योग અર્થાત્ મન, વચન તથા કાયાના વ્યાપારને યોગ કહેવામાં આવે છે યોગ શબ્દ युजि योगे ધાતુમાથી નિષ્પન્ન થયેલો છે. આ યોગનાં પાચ પ્રકારો ગ્રન્થોમાં બતાવવામાં આવેલ છે ક્ષિપ્તવૃત્તિ, મૂઢવૃત્તિ, વિક્ષિપ્તવૃત્તિ, એકાગ્રવૃત્તિ અને નિરોધવૃત્તિ આ યોગના પાંચ પ્રકારો છે

જેનામા રાગદ્વેષને કારણે ચચલતા રહે છે અને જેનામાં રજોગુણની પ્રધાનતા રહે છે તેનામાં ક્ષિપ્તવૃત્તિ હોય છે,

જે ઉપરથી તો શાન્ત જણાય છે પરતુ વાસ્તવમા શાન્ત નથી તે મૂઢ છે આ પ્રમાણે જેનામા આલસ્ય, નિદ્રા આદિની તથા તમોગુણની પ્રધાનતા રહે છે તેનામાં મૂઢવૃત્તિ હોય છે.

જે અવસ્થામાં સત્ત્વગુણનો પ્રકાશ તો હોય, પરતુ તે પ્રકાશ ઉપર રજોગુણ તથા તમોગુણની છાયા વારવાર આવતી હોય તે વિક્ષિપ્તાવસ્થા છે.

આ પ્રમાણેની ક્ષિપ્તવૃત્તિ, મૂઢવૃત્તિ તથા વિક્ષિપ્તવૃત્તિ આ ત્રણ વૃત્તિઓ દ્વારા આત્માનો વિકાસ થતો નથી આત્માનો વિકાસ કરવા માટે તો આત્માએ એકાગ્રવૃત્તિ તથા નિરોધવૃત્તિને કેળવવાની જરૂર રહે છે.

એકાગ્રવૃત્તિ કેવી હોય છે એને માટે દીપકનુ ઉદાહરણ આપવામા આવે છે. નિશ્ચલ દીપકની શિખા સ્થિર હોવાને કારણે ટગમગતી જણાતી નથી. પરતુ તે શિખા પ્રકાશની દૃષ્ટિએ સ્થિર દેખાય છે, પણ પુદ્‌ગલની દૃષ્ટિએ તો તે અસ્થિર છે અને તે શિખાના પરમાણુઓ હમેશા બદલતાં રહે છે દીપકમા રહેલુ તેલ બળી જાય છે એ જ શિખા બદલતી રહે છે એ વાતનુ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ છે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, એકાગ્રાવસ્થામાં શિખાની માફક સ્થિરતા જણાય છે, પરતુ વાસ્તવમા તે અવસ્થામા પણ થોડી ચચલતા હોય જ છે. એકાગ્રાવસ્થામા જે થોડીઘણી ચચલતા રહે છે તે ચચલતા નિરોધવૃત્તિથી જ દૂર થઈ શકે છે નિરોધવૃત્તિમાં સમાધિભાવ રહે છે. આ પ્રમાણે એકાગ્રવૃત્તિ તથા નિરોધવૃત્તિ આત્માને નિશ્ચલ બનાવે છે, અને તે બે વૃત્તિઓ દ્વારા મન, વચન તથા કાયાનો વ્યાપાર બધ કરવામાં આવે છે ત્યારે જ આત્મા સમાધિભાવને પામી શકે છે.

તેરમા ગુણસ્થાન સુધી તો એકાગ્રવૃત્તિ રહે છે. પાચમી નિરુદ્ધાવસ્થા અથવા નિરોધવૃત્તિ ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં પહોંચ્યા બાદ આવે છે આ વૃત્તિ થોડા વખત સુધી જ રહે છે. શ્રી ભગવતી સૂત્ર તથા ઉવવાઈ સૂત્રમા ધર્મધ્યાન તથા શુક્લધ્યાનના નામે આ વિષે ગંભીરતા-પૂર્વક વિચાર કરવામા આવ્યો છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે આત્મા પોતાનો ગુણવિકાસ સાધી તેરમા ગુણસ્થાનમાથી ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોચે છે તે અવસ્થામાં જો આત્મા મન, વચન તથા કાયાના યોગનો ત્યાગ કરી દે તો આત્માને શો લાભ થાય એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, યોગનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા અયોગી થાય છે, અને અયોગી થયા બાદ તે પુરાણાં કર્મોનો નાશ કરે છે અને નવા કર્મોને બાધતો નથી. આ પ્રમાણે જ્યારે આત્મા અયોગી બને છે ત્યારે ઇર્યાપથિકા ક્રિયા દ્વારા લાગનારા કર્મો પણ બધ થઈ જાય છે અને ભવોપગ્રાહી ચાર કર્મો અર્થાત્ આયુકર્મ, નામકર્મ, ગોત્રકર્મ તથા અન્તરાય કર્મ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને છેવટે આ ભવોપગ્રાહી ચાર કર્મો નષ્ટ થતા જ આત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થઇ જાય છે

આ તો યોગનિરોધ અથવા યોગનો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિષે વાત થઇ પરતુ આ ઉપરથી આપણે શુ કરવુ જોઈએ તે વિષે પણ વિચાર કરવો આવશ્યક છે. યોગનો નિરોધ કરવાની શક્તિ ન હોયતો ક્ષિપ્તવૃત્તિ, મૂઢવૃત્તિ તથા વિક્ષિપ્તવૃત્તિને તો દૂર કરવાનો ક્રમસ અભ્યાસ કરવો જોઈએ

કેટલાક લોકો વિક્ષિપ્તાવસ્થામા પણ આનદ માને છે, અને નાટક-સીનેમા જોઇને પોતાના જીવનને ધન્ય માને છે પરતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, નાટકચેટકમા વાસ્તવિક આનદ નથી. એ તો વિક્ષિપ્તાવસ્થા છે કેટલાક ભણેલા-ગણેલા લોકો પણ વિક્ષિપ્તાવસ્થામાં જ મશગૂલ રહે છે અને ધનાદિ કમાવવામાં પોતાના ધર્મકર્મને પણ ભૂલી જાય છે જો ભણેલા માણસો પણ આત્મધર્મને ન સમજે તો તેમનુ ભણતર શા કામમાં આવવાનુ ? સાચી વિદ્યા તો તે જ છે કે જેનાં દ્વારા મનુષ્ય બધનથી મુક્ત થાય પરાધીનતાના બધનમાંથી જે મુક્ત કરે તે જ વિદ્યા છે. શિક્ષાનુ સાચુ ફળ તો આત્માને ઉન્નત બનાવવામા તથા એકાગ્રતા અને નિરુદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવામા રહેલુ છે જો ચચળ ચિત્તનો નિરોધ કરવામા શિક્ષાનો સદુપયોગ કરવામા આવે તો તો ઠીક છે નહિ તો પછી શિક્ષાનો અર્થ પણ કાંઈ સરતો નથી

મનુષ્ય તથા પશુ વચ્ચેનુ અતર તો સ્પષ્ટ જોવામા આવે છે પરતુ કોઇવાર મનુષ્ય પશુથી પણ વધારે પતિત બની જાય છે જો કોઇ મનુષ્ય કેવળ ખાવા-પીવામાં જ રચ્યો-પચ્યો રહે અને ધર્મકાર્ય જરાપણ ન કરે તો તે મનુષ્ય પશુથી પણ વધારે પતિત છે એમ કહી શકાય

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, અમે મિષ્ટ તથા વિશિષ્ટ ભોજન કરીએ છીએ એ કારણે અમે મનુષ્ય છીએ ! આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા એજ જણાવવાનુ કે, પશુ પણ ભોજન તો કરે છે પરતુ તેમનામા સારા-નરસાનો વિવેક હોતો નથી મનુષ્યસમાજમાં વિવેકજ્ઞાન હોવાને કારણે જ તે પશુઓ તથા પક્ષીઓથી ચઢિયાતો છે મનુષ્યો મિષ્ટ તથા વિશિષ્ટ ભોજન કરીને ફુલાય છે, પરતુ જે ભોજન કરીને તેઓ ફુલાય છે તે ભોજનને નિર્માણ કરવાનુ વિજ્ઞાન તેમનામા નથી મધમાખીઓમાં મધ પેદા કરવાનુ જે વિજ્ઞાન છે તે વિજ્ઞાન મનુષ્યોમા નથી. મધમાખીઓ પ્રત્યેક ફુલમાંથી સુગધી રસ લઇને જેવુ મધ તૈયાર કરે છે તેવુ મધ શુ કોઈ મનુષ્ય તૈયાર કરી શકે એમ છે ? મધ-માખીઓ મધને બનાવવાનુ પણ જાણે છે અને મધનો સંગ્રહ કેવી રીતે કરવો તે પણ જાણે છે સર્વ પ્રથમ તો મધમાખીઓ મધપૂડો બનાવે છે અને તે મધપૂડામા સમાન ખાના બનાવી તેમાં થોડુ મીણ લગાવે છે અને તેમા મધ ભરે છે મધમાખીઓમા આ જે કલા છે તે કલા મનુષ્યના વિજ્ઞાનને પણ શરમાવે એવી છે મધમાખીઓ કુશળ કારીગરની માફક મધપૂડો બનાવવામા કલાનો ઉપયોગ કરે છે અને પોતાની કુશળ કારીગીરીનો પરિચય આપે છે વળી મધમાખીઓ સંપપૂર્વક કામ કરે છે તેમની કાર્યવ્યવસ્થા પણ બહુ સુંદર હોય છે મધમાખીઓની એકતા, સુઘટતા કાર્યવ્યવસ્થા, તન્મયતા આદિ ગુણો માનવસમાજે મધમાખીઓ પાસેથી શીખવાનાં છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, મનુષ્યે પ્રત્યેક કામ વિવેકપૂર્વક કરવુ જોઇએ. જે મનુષ્યો વિવેકજ્ઞાનને કામમાં ન લેતા કેવળ ખાવા-પીવામા, નાટક-ચેટક જોવામા તથા સાંસારિક સુખો માણવામા જ પોતાના જીવનની ઇતિશ્રી સમજે છે તે મનુષ્યો તથા પશુઓમા કશું અતર નથી મનુષ્યો તથા પશુઓમાં ધર્મને કારણે તથા વિવેકજ્ઞાનને કારણે જ અતર રહેલુ છે જો મનુષ્યોમાં વિવેકજ્ઞાન ન હોય અને ધર્મબુદ્ધિ ન હોય તો તેમનામા તથા પશુઓમાં કાંઈ અતર નથી વિવેકહીન મનુષ્ય કરતા તો મધમાખીઓ ચતુર છે.

વિવેકહીન મનુષ્ય કરતાં તો ઉદ્યમશીલ મધમાખીઓ અનેકગણી સારી છે મધમાખીઓના ઉદ્યમશીલ જીવનમાંથી એક શિક્ષા તો અવશ્ય ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે આ શિક્ષા જીવનને ઉદ્યમશીલ બનાવવા વિષેની છે કહ્યુ પણ છે કે—

માખીએ મધ કીધું, ન ખાધું ન દાન દીધું,
લૂંટનારે લૂટી લીધું રે, પામર પ્રાણી, ચેત તો ચેતાવું તને રે.

મધમાખીઓ પરિશ્રમ કરીને મધ બનાવે છે અને તેનો સગ્રહ કરે છે. તે પોતે મધ ખાતી નથી તેમ કોઈને તે આપતી પણ નથી છતા શુ તેમણે બનાવેલુ મધ પડ્યુ રહે છે? લૂટનારા લોકો આવે છે અને મધમાખીઓનુ પરિશ્રમપૂર્વક કરેલુ મધ લૂટી જાય છે

અનેક લોકો આનદપૂર્વક મધ ખાય છે પરતુ મધ ક્યાંથી આવે છે તે વિષે કશો વિચાર કરતા નથી અને મધમાખીઓનુ સગ્રહિત મધ લૂટીને પોતાના શરીરને પુષ્ટ બનાવે છે. પરતુ જે પ્રમાણે તેઓ બીજાની ચીજ લૂટીને ખાય છે તે પ્રમાણે શુ બીજા લોકો તેમને લૂટી નહિ જાય તેની શી ખાત્રી? કહ્યુ પણ છે કે—

કાલ વૈતાલ કી ધાક તિહું લોક મે, દેવ દાનવ ધરે રોલ ઘાલે

અર્થાત્—કરાલ કાળ બધાંના માથે ભમી રહ્યો છે એ ભયકર કાળના પજામાંથી કોઈ છટકી શકતુ નથી જ્યારે બધા લોકો કાળના મુખમાં સપડાએલા જ છે તો પછી લોકો અભિમાન શા માટે કરે છે? અભિમાન કરવાથી આખરે પશ્ચાત્તાપ કરવાનો જ વખત આવે છે આ વાતને લક્ષ્યમા રાખીને અભિમાનનો ત્યાગ કરવો જોઈએ અને શરીરનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ

માનવજીવન અસ્થિર છે આયુષ્ય એ જલના તરગ સમાન ચલિત છે કવિએ ઠીક જ કહ્યુ છે કે—

વિદ્યુત્ લક્ષ્મી પ્રભુતા પતગ, આયુષ્ય એ તો જલનાં તરગ,
પુરદરી ચાપ અનગ રગ, શુ રાચીએ ત્યાં ક્ષણિક પ્રસગ

જીવનની આવી અસ્થિરતામા મનુષ્ય જો અભિમાન કરે તો તે તેની મૂર્ખતા જ છે. મનુષ્ય અભિમાન કરીને ઘણીવાર પોતાની મૂર્ખતાનુ પ્રદર્શન કરે છે માનો કે, એક દેડકાને કોઈ સાપે પકડી લીધો છે દેડકાનુ અડધુ મોઢુ તો સાપના મુખમા સપડાએલુ છે અને અડધુ મોઢુ બહાર છે છતા તે દેડકો મોઢુ ફાડીને માખીઓને પકડવા ચાહે છે જો તમે દેડકાને આ પ્રમાણે કરતા જુઓ તો તેને મૂર્ખની ઉપાધિ આપી દો છો પરંતુ તમે પોતે કરાળ કાળના મુખમા સપડાએલા હોવા છતા અભિમાન કરો છો તો તે મૂર્ખતા નહિ તો બીજુ શુ છે? મનુષ્યને વિવેકજ્ઞાન મળેલ છે એટલા માટે તે સારાસાર, હિતાહિતનો વિવેક કરી શકે છે તમે પણ તમારા વિવેકજ્ઞાનનો સદુપયોગ કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવાતણા દેવ કે;
તરણ તારણ પ્રભુ મો ભણી, ઉજ્જવલ ચિત્ત સમરું નિત્યમેવકે.
શ્રી મુનિ સુવ્રત સાહબા

—શ્રી વિનયચંદ્રકૃત ચોવીશી

શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ઉચ્ચકોટિની પ્રાર્થનામા આત્મા અને પરમાત્માની એકતાની જ ભાવના હોય છે આ પ્રાર્થનામા પણ આત્મા અને પરમાત્માની શુદ્ધ નિશ્ચયરૂપે એકતા બતાવી પરમાત્મા અને આત્મા વચ્ચે જે ભિન્નતા છે તેને દૂર કરવાનો ઉપાય બતાવવામાં આવ્યો છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયની દ્રષ્ટિએ આત્મા અને પરમાત્મા એક જ હોવા છતાં આત્મામા એવાં દુર્ગુણો આવી ગયા છે કે જાણે આત્મા પરમાત્માથી સર્વથા ભિન્ન છે એવો આભાસ લાગે છે આત્મા અનતકાળથી પરમાત્માને ભૂલી રહ્યો છે અને દુર્ગુણોને સદ્દગુણ માની અપનાવી રહ્યો છે. જ્ઞાનીજનો જે વસ્તુને ત્યાજ્ય ગણે છે તે જ વસ્તુને અપનાવીને આત્મા અભિમાન કરે છે. જે પ્રમાણે કુતરો મોઢામાં સૂકુ હાડકુ પકડીને એમ વિચારે છે કે મારા મોઢામાં શ્રેષ્ઠ પદાર્થ છે અને તે કારણે તે અભિમાન પણ કરે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ ત્યાજ્ય પદાર્થોને અપનાવી અભિમાન કરે છે આત્મા સ્વવસ્તુનો ત્યાગ કરી પરવસ્તુના પ્રલોભનમા પડી ગયો છે આ તેની ગભીર ભૂલ છે આ ભૂલને કારણે જ આત્મા ભવભ્રમણ કરી રહ્યો છે જો આત્મા પોતાની ભૂલને સુધારી લે તો તેને ભવભ્રમણ બહુ કરવુ ન પડે ભક્તજનો આ વાતને ધ્યાનમા રાખીને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં કહે છે કે—

'હુ અપરાધી અનાદિનો, જનમ જનમ ગુના કિયા ભરપૂર કે,
લૂંટિયા પ્રાણ છ કાયના, સેવિયા પાપ અઢાર ક્રૂર કે'

અર્થાત્—હે પરમાત્મા! હું અપરાધી છુ જન્મ-જન્માતરમા મે અનેક પ્રકારનાં પાપકર્મો કર્યાં છે મે ષટ્કાય જીવોના પ્રાણ હણ્યાં છે અને આવી જ રીતે અઢાર પ્રકારના પાપોનું સેવન પણ કર્યું છે આ પ્રમાણે ભગવાનનો ભક્ત તો પોતાની ભૂલોને કબુલ કરે છે અને થએલી ભૂલ ભવિષ્યમાં ન થાય તે માટે સક્રિય પ્રયત્ન કરે છે, પરતુ સસારની મોહજાળમાં ફસાએલો આત્મા થએલી ભૂલને પણ ભૂલ માનતો નથી આ આત્માનું મિથ્યા અભિમાન છે અભિમાનને કારણે જ આત્મા ભૂલનો પાત્ર બને છે

આત્મા ભલે ઉપરથી દેખાતી હિસા કરતો ન હોય તો પણ એને એવુ મિથ્યાભિમાન હોય કે, 'હું હિસા કરતો જ નથી' તો એવુ મિથ્યાભિમાન પણ હિંસા છે આ જ પ્રમાણે આત્મા ભલે ઉપરથી જૂઠુ બોલતો ન હોય પણ 'હું જૂઠુ બોલતો જ નથી' એવુ અભિમાન હોય તો તે અભિમાન પણ એક પ્રકારનુ અસત્ય જ છે અને તે પણ હિંસા જ

છે કોઈ સદ્ગુણીના સદ્ગુણ જોઈ પ્રમોદ પામવાને બદલે તેના તરફ દ્વેષ કરવો અને એ સદ્ગુણીને નીચે પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો એ પણ હિંસા જ છે. આ બધાં આત્માનાં અપરાધો છે. સૂત્રમાં આઠ પ્રકારનાં મદોનું-અભિમાનનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે જાતિમદ, કુળમદ, બળમદ, રૂપમદ, લાભમદ, તપમદ, સૂત્રમદ અને સત્તામદ આ આઠેય પ્રકારનાં મદોથી-અહંકારોથી પાપની પ્રવૃત્તિ થાય છે માટે પરમાત્માની શિક્ષાના પાત્ર બનવા માટે તથા તેમની પ્રાર્થનાની યોગ્યતા મેળવવા માટે આ આઠેય મદોમાથી કોઈ પણ મદ હોવો ન જોઇએ.

આત્મા અનંતકાળથી અભિમાનને કારણે જાણી જોઇને ભૂલ કરી રહ્યા છે; અને ભૂલ કરવાના કારણે તે સંસારની ભૂલભૂલામણીમાં ભટકી રહ્યો છે સંસારની ભૂલભૂલામણીમાંથી બહાર નીકળવા માટે જ સરળ આત્મા પરમાત્માને સબોધીને પ્રાર્થના કરે છે કે, "હે પ્રભો! તુ જગદુદ્ધારક છો, તો મારો પણ ઉદ્ધાર કર હે અધમોદ્ધારક! હુ અધમ છું, પાપાત્મા છું, મારા પાપ સામુ ન જોતા મારો ઉદ્ધાર કર" સાચા અન્ત કરણથી કરવામાં આવેલી પરમાત્મ-પ્રાર્થના ફળ્યા વગર રહેતી નથી પરમાત્માના શરણે જવાથી પાપાત્મા પણ પવિત્ર બની જાય છે. જો આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ હોય તો પોતાની સંપૂર્ણ શક્તિ પરમાત્માના ચરણે ધરી દેવી જોઇએ પરમાત્માના શરણે જવામાં જ આત્માનું શ્રેય તથા કલ્યાણ રહેલુ છે. આત્માનુ કલ્યાણ કેવી રીતે થાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છુ.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૩૮ મો

કાલે યોગ-પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો યોગ-પ્રત્યાખ્યાન બાદ હવે શરીર-પ્રત્યાખ્યાન વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે ગૌતમ સ્વામી શરીર પ્રત્યાખ્યાન વિષે ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

આડત્રીશમો બોલ

(૩૮) सरीरपच्चक्खाणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત—હે ભગવાન! શરીરના પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ)થી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે—

सरीरपच्चक्खाणेणं सिद्धातिसयगुणकित्तणं निव्वत्तेइ,
सिद्धातिसयगुणसंपन्ने य णं जीवे लोगग्गमुवगए परम सुही भवइ ॥३८॥

અર્થાત્—શરીરના પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ)થી જીવાત્મા સિદ્ધના અતિશય (ઉચ્ચ) ગુણભાવને પામે છે, અને સિદ્ધના અતિશય ગુણથી સંપન્ન થઇ તે જીવાત્મા લોકના અગ્રભાગમા જઈ પરમ સુખ પામે છે અર્થાત્ સિદ્ધ (સર્વ કર્મથી મુક્ત) થાય છે.

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થઇ શકે છે કે, જ્યારે યોગના પ્રત્યાખ્યાન વિષે વિચાર કરવામા આવ્યો ત્યારે એ વાત સ્પષ્ટ રીતે બતાવવામા આવી છે કે, યોગમાં મન, વચન તથા કાયા એ ત્રણેયનો સમાવેશ થાય છે, તો પછી અત્રે શરીરના પ્રત્યાખ્યાન વિષે જુદો

પ્રશ્ન શા માટે કરવામાં આવ્યો ? આ વિચારણીય પ્રશ્નનો સ્પષ્ટ ઉત્તર તો કોઈ મહાપુરુષ જ આપી શકે, છતાં હું મારી અલ્પ બુદ્ધિ અનુસાર આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ મારી સમજમા તો જ્ઞાનીજનોએ શરીર અને કાયામાં અંતર જોયુ હોય તેમ જણાય છે આ વાતનુ પ્રમાણ એ છે કે, શાસ્ત્રમાં જ્યા દશ પ્રાણુનો ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે ત્યાં ઇન્દ્રિયબલપ્રાણુને તથા કાયબલને પણ એક પ્રાણુ તરીકે માનવામા આવેલ છે પરતુ જ્યારે કાયબલને પ્રાણુ કહેવામા આવેલ છે ત્યારે ઇન્દ્રિયબલને પણ પ્રાણુ તરીકે ગણુવાની શી આવશ્યકતા હતી ? કાયબલની તથા ઇન્દ્રિયબલની જુદા જુદા પ્રાણુ તરીકે ગણુના કરવામાં આવી છે એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, જ્ઞાનીજનોએ ઇન્દ્રિયબલમા તથા કાયાબલમા જરૂર કાંઈ અંતર જોયુ તથા જાણ્યુ છે

ઈન્દ્રિયો બે પ્રકારની છે દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય દ્રવ્યેન્દ્રિય હોવા છતાં જો ભાવેન્દ્રિય ન હોય તો દ્રવ્યેન્દ્રિય નિરર્થક નીવડે છે આ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનોએ ઈન્દ્રિયોમાં તથા કાયામા ભિન્નતા જોઈ છે અને તે કારણે જ બન્નેને જુદા જુદા પ્રાણુ તરીકે ગણુવામા આવેલ છે આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીઓએ શરીર તથા કાયામા પણ અતર જોયુ છે, અને તે કારણે જ યોગ–પ્રત્યાખ્યાનની સાથે જ શરીર–પ્રત્યાખ્યાન વિષે જુદો પ્રશ્ન કર્યો છે

અત્રે હવે એ જોવાનુ છે કે, જ્ઞાનીજનો ઇન્દ્રિયદમન કરવાનુ કહે છે તેનો શો અર્થ છે ? ઇન્દ્રિયદમન કરવુ એટલે શુ ઇન્દ્રિયોને નષ્ટ કરી દેવી ? જ્ઞાનીઓ ઇન્દ્રિયદમન કરો એટલે ઈન્દ્રિયોને નષ્ટ કરી નાંખો એમ કહેતા નથી, પરતુ ઇન્દ્રિયોને દુષ્પ્રવૃત્તિમાંથી પૃથક્ કરી સત્પ્રવૃત્તિમા નિયોજિત કરવાનુ કહે છે જે પ્રમાણે ઘોડાનુ દમન કરવા માટે કહેવામાં આવે તો તેનો અર્થ એ નથી કે ઘોડાના પગ કાપી નાખવા, પરતુ ઘોડો ખરાબ ચાલ ન ચાલે એવી રીતે તેને કેળવવો એવો તેનો અર્થ થાય છે આ જ પ્રમાણે ઇન્દ્રિયદમન કરવાનો અર્થ પણુ ઇન્દ્રિયોનો નાશ કરવો એવો નહિ પણુ ઇન્દ્રિયોને ખરાબ માર્ગે જતી અટકાવી સત્પ્રવૃત્તિમાં નિયોજિત કરવી એવો થાય છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, શરીર તથા કાયામા જ્ઞાનીઓએ થોડુ અંતર જોયુ છે અને તે કારણે જ યોગ–પ્રત્યાખ્યાનના પ્રશ્ન પછી શરીર પ્રત્યાખ્યાન વિષે પ્રશ્ન પૂછયો છે શરીરની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, शीर्यते इति शरीर અર્થાત્–જે પ્રતિક્ષણુ શીર્ણુ થતુ જાય છે તે શરીર છે પ્રતિક્ષણુ બદલતા રહેવુ એ શરીરનો સ્વભાવ છે આજના વૈજ્ઞાનિકો પણુ કહે છે કે, બાર વર્ષમા શરીરનાં સમસ્ત પરમાણુઓ બદલી જાય છે આજના વૈજ્ઞાનિકો તો બાર વર્ષમા શરીરના પરમાણુઓ બદલી જવાનુ કહે છે, પરતુ જ્ઞાનીજનો તો શરીરનાં પરમાણુઓ પ્રતિક્ષણુ બદલતા રહે છે એમ કહે છે શરીરનુ પરિવર્તન પણુ અનુકૂલ અને પ્રતિકૂલ એમ બે પ્રકારે થાય છે ઉદાહરણુ તરીકે એક જ પ્રકારનુ ભોજન કોઈક વાર તો અનુકૂલ ગુણુ આપે છે તો કોઈક વાર પ્રતિકૂલ ગુણુ પણુ આપે છે જો ભોજન કરવામા સાવધાની રાખવામા આવે તો ભોજન શરીરને અનુકૂલ ગુણુ આપે છે, નહિ તો તે જ ભોજન શરીરને હાનિકારક નીવડે છે, અર્થાત્ પ્રતિકૂલ ગુણુ આપે છે એક અનુભવીનુ કથન છે કે, ભૂખને કારણે લોકો એટલા પ્રમાણુમા મૃત્યુ પામતા નથી કે જેટલા પ્રમાણુમા લોકો અતિભોજન, 'અનિષ્ટભોજન તથા અભક્ષ્ય ભોજનને કારણે મૃત્યુ પામે '

ભોજનમાં અસાવધાની રાખવાને કારણે અનેક લોકો મરણને શરણ થાય છે કેટલાક લોકો તપ-ઉપવાસ તો કરી લે છે પરંતુ પછી તેમને ભોજન ઉપર સંયમ રાખવો દુષ્કર જણાય છે ભોજનને વિષે વિવેક તથા સંયમ રાખનાર તથા રસાસ્વાદની લોલુપતાને વશમાં રાખનાર લોકો વિરલ જ જોવામાં આવે છે કેટલાક લોકો એવા પણ જોવામા આવે છે કે જેઓ તપ કર્યા બાદ ભોજન કરવામા સાવધાની રાખતા નથી અને જ્યારે તેનુ પરિણામ સારું આવતુ નથી ત્યારે તપશ્ચર્યાદ્વારા હાનિ થઈ એમ કહે છે પરંતુ એ વાત હમેશાં હૃદયમા ધારી રાખવી જોઈએ કે, તપશ્ચર્યાથી ત્રિકાલમા હાનિ થવાનો સંભવ નથી શરીરને જે હાનિ થાય છે તે તપશ્ચર્યાથી નહિ, પણ ભોજન કરવામાં અસાવધાની રાખવાને કારણે જ થાય છે

શરીર અને કાયામા અંતર છે અને એટલા જ માટે તે બન્ને વિષે જુદો જુદો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે કાય એ શક્તિવિશેષનુ નામ છે અને ઈન્દ્રિયો તથા મન જેમા રહે છે અથવા જેનો વ્યવહાર ઇન્દ્રિયો તથા મનદ્વારા ચાલે છે તે શરીર છે. કેટલાક લોકો શરીરને ક્ષેત્ર પણ કહે છે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જ્યારે આત્મા શરીરરહિત થઇ જાય છે ત્યારે શરીરની સાથે જે વિકાર રહેલો છે તે વિકારથી પણ નિવૃત્ત થઈ જાય છે

જ્ઞાનીજનો શરીરના પ્રત્યાખ્યાન (ત્યાગ) વિષે કહે છે પરંતુ શરીરનો ત્યાગ કેવી રીતે કરવો જોઈએ એ વિષે પણ વિચાર કરવો આવશ્યક છે શરીરનો ત્યાગ કરવો એટલે કાંઇ ફાંસી ખાઇને શરીરનો ત્યાગ કરી દેવો એવો અત્રે કહેવાનો આશય નથી આમ કરવાથી તો આત્મહત્યા થઇ જાય ફાંસી ખાઇને મરી જવુ એનુ નામ કાંઈ શરીર-પ્રત્યાખ્યાન નથી પ્રત્યાખ્યાન શબ્દ प्रतिक्आ ઉપસર્ગ લગાવીને ख्या ધાતુ ઉપરથી નિષ્પન્ન થયેલો છે. આ શબ્દનો અર્થ એ છે કે, કોઇ વસ્તુનો એવી રીતે ત્યાગ કરવો કે જેથી તજી ગએલ વસ્તુ પ્રત્યે પછી મમત્વ જ ન રહે ઉદાહરણ તરીકે ધનનો ત્યાગ બે રીતે થાય છે એક તો દાન આપવામાં ધનનો ત્યાગ થાય છે અને બીજુ, બીજાને ઉધાર આપવામાં ધનનો ત્યાગ કરવો પડે છે આ બન્ને પ્રકારના ધન-ત્યાગમાં ઘણુ અંતર રહેલુ છે દાનાદિમાં ધનનો જે ત્યાગ કરવામા આવ્યો છે તેમાં મમત્વ રહેતુ નથી, પરંતુ ઉધાર આપવામાં આવેલ ધનનું મમત્વ રહે છે એટલા માટે દાનાદિ સત્કાર્યમા વાપરવામા આવેલ ધનની પાછળ મમત્વ ન હોવાને કારણે તે ધનનો ત્યાગ સાચો છે જ્યારે ઉધાર આપવામાં આવેલ ધનની પાછળ અધિક ધન મેળવવાની મમત્વબુદ્ધિ હોવાને કારણે તે ધનનો ત્યાગ સાચો ત્યાગ નથી. એમાં ધનમોહ છે જ્યા મોહ-મમત્વ હોય છે ત્યા ત્યાગ કે પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકતાં નથી. ર ઉપરના મોહ-મમત્વનો ત્યાગ કરવો તેનુ નામ જ શરીરપ્રત્યાખ્યાન છે. આખરે શરી- બધાએ ત્યાગ કરવો જ પડે છે શરીર અસ્થિર છે એટલે શરીર હમેશાંને માટે ટકી નથી પરંતુ જે આત્મા શરીરની અસ્થિરતા સમજીને શરીર ઉપરનો મોહ-મમત્વભાવ નાખી શરીરનો ત્યાગ કરી દે છે, તેઓ નિર્મોહી શરીરત્યાગી આત્મા વિદેહી બની ના ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે અને સિદ્ધ ભગવાનની સમાન કોટિમાં આવે છે નિર્મોહી રીરનો ત્યાગ કરવાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે શરીર-ત્યાગથી જીવન્મુક્તિ પામવાનો ાભ મળે છે.

જ્યારે શરીરના ત્યાગ વિષે પ્રશ્ન ચાલી રહ્યો છે ત્યારે જે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામાં આવે છે તે શરીર શુ છે? તેમા કેટલા પ્રકારો છે? તે વિષે પણ થોડો વિચાર કરવો આવશ્યક છે

જેનો સ્વભાવ જ જીર્ણશીર્ણ થવાનો છે તે શરીર છે આ શરીરના પાચ પ્રકાર છે ઔદારિક શરીર, વૈક્રિય શરીર, આહારક શરીર, તૈજસ શરીર અને કાર્મણ શરીર સંક્ષેપમા શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને સ્થૂલ શરીર એમ બે પ્રકારનુ છે સૂક્ષ્મ શરીર અર્થાત્ કાર્મણ શરીરમાં બધાં સસ્કારો વિદ્યમાન રહે છે, જે પ્રમાણે એક સજીવ બીજમા આખુ વૃક્ષ વિદ્યમાન રહે છે બીજ તો વૃક્ષથી પૃથક થઇ નીચે પડી જાય છે તો પણ તે બીજમાં વૃક્ષના બધા સસ્કારો રહે જ છે આ બીજને પૃથ્વી–પાણી આદિનો સયોગ પ્રાપ્ત થતાં જ વિકસિત થઇ જાય છે અને ક્રમશ. તે નાનકડું બીજ જ વૃક્ષનુ રૂપ ધારણ કરે છે આજ પ્રમાણે મમતાપૂર્વક શરીરનો ત્યાગ કરવા છતા સૂક્ષ્મ કાર્મણ શરીર તો આત્માની સાથે રહે છે અને તે સૂક્ષ્મ કાર્મણશરીરમાં જીવના બધા સસ્કારો વિદ્યમાન રહે છે અને સયોગ પ્રાપ્ત થતાં જ શારીરિક સ્વરૂપ ધારણ કરે છે જે પ્રમાણે વટવૃક્ષનુ બીજ પ્રમાણમા તો બહુ નાનુ હોય છે પરતુ તે બીજમા વિશાલકાય વટવૃક્ષના બધા સસ્કારો વિદ્યમાન હોય છે બાહ્ય દૃષ્ટિએ તે બીજમા વટવૃક્ષનુ સ્વરૂપ જોવામા આવતુ નથી પરતુ પૃથ્વી–પાણી આદિના સયોગો પ્રાપ્ત થતા જ તે નાનકડુ બીજ જ વટવૃક્ષનુ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે આજ પ્રમાણે કાર્મણ શરીરમા પણ જીવના બધા સસ્કારો રહે છે

હવે કોઇ એમ પૂછે કે, કાર્મણ શરીર કયા છે અને તેમા જીવના બધા સંસ્કારો કયા રહેલા છે? તો આ પ્રશ્ન પૂછનારને એ જ ઉત્તર આપી શકાય કે, જ્યારે અષ્ટસ્પર્શી વડના બીજમા રહેલાં વૃક્ષના સસ્કારો જોવામાં આવતા નથી તો પછી ચતુસ્પર્શી કાર્મણ શરીરમા જીવના સસ્કારો કેવી રીતે જોવામા આવી શકે? એટલા માટે કાર્મણ શરીરને પ્રત્યક્ષ જોવાનો દુરાગ્રહ અસ્થાને છે વળી આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિએ તે સૂક્ષ્મ કાર્મણ શરીર દૃષ્ટિગોચર પણ થઈ શકે નહિ

હવે કોઈ એમ કહે કે, જ્યારે પૂર્વના કર્મસસ્કારો અમારી સાથે જ છે તો પછી તે કર્મ–સસ્કારોને નષ્ટ કરવાનો પુરુષાર્થ કરવાથી શો લાભ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, કર્મનું સક્રમણ થઈ શકે છે જે પ્રમાણે વૃક્ષમા સુધાર થઇ શકે છે તેજ પ્રમાણે કર્મ–સસ્કારોને પણ બદલી કે સુધારી શકાય છે પુણ્ય–પાપકર્મમા પણ સક્રમણ થઇ શકે છે કર્મની રસ–પ્રકૃતિ આદિનો ઘાત પણ થઈ શકે છે કેવલ નિકાચિત કર્મમા સ્થિતિઘાત તથા રસઘાત થતો નથી, અને શેષ કર્મોમા ઘાત થાય છે સક્ષેપમા કહેવાનો આશય એ છે કે, કર્મોનુ પરિવર્તન તથા સક્રમણ થઈ શકે છે જે પ્રમાણે બીજમા સારી શક્તિ હોવા છતા પણ અસાવધાની રાખવાને કારણે તે બીજની શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે અથવા ખરાબ થઇ જાય છે, આથી વિપરીત બીજમા સારી શક્તિ ન હોવા છતા સાવધાની રાખવાને કારણે તથા પ્રયત્ન કરવાને કારણે બીજમા ઉત્પાદનશક્તિ સારી આવી જાય છે, તે જ પ્રમાણે સારા કર્મો પણ પ્રમાદ તથા અસાવધાનીને કારણે ખરાબ કર્મો બની જાય છે અને સાવધાની તથા સતર્કતા રાખવાથી ખરાબ કર્મો પણ સારા કર્મો બની શકે છે વૃક્ષોનો સુધાર કેવી રીતે વિજ્ઞાનદ્વારા થઈ શકે છે એ વિષે કદાચ તમે સાભળ્યુ હશે સાભળ્યુ છે કે, કૉબીનુ શાક

પહેલા કટુ–કડવુ થતુ હતુ, પરતુ વિજ્ઞાનદ્વારા તેમા શોધન કરવામાં આવ્યુ ત્યારે આજે કડવુ શાક પણ મિષ્ટ બની ગયુ કેરી પણ આજે હરેક મોસમમા મળે છે તેનુ શુ કારણ છે? તેનુ કારણ કેવળ વિજ્ઞાન–સુધાર જ છે શાસ્ત્ર સ્પષ્ટ રૂપે કહે છે કે, પ્રત્યેક વસ્તુનો ઉપક્રમ થાય છે ઉપક્રમ બે પ્રકારે થાય છે એક તો વસ્તુનો પરિક્રમ અર્થાત્ સુધાર અને બીજુ વસ્તુવિનાશ આ બન્ને પ્રકારનો ઉપક્રમ દ્વિપદ, ચતુષ્પદ તથા અપદ–આ ત્રણેયનો થાય છે વૃક્ષ અપદ છે એટલા માટે તેનો પણ ઉપક્રમ થાય છે

આજે ભારતવર્ષમાં વસ્તુ–વિનાશની તરફ જેટલુ લક્ષ્ય આપવામા આવે છે તેટલુ લક્ષ્ય વસ્તુના પરિક્રમ ઉપર આપવામા આવતુ નથી આથી વિપરીત પરદેશના લોકો વિજ્ઞાનદ્વારા વસ્તુનો પરિક્રમ–સુધાર કરતા જ રહે છે સાભળ્યુ છે કે, અમેરિકામા લઈ જવામા આવેલી ભારતની ગાય પ્રતિદિન ૧૬૦ રતલ દૂધ આપે છે ભારતમા ભારતીય ગાય જ આટલુ દૂધ શા માટે આપતી નથી? આનુ પ્રધાન કારણ એ જ છે કે, ભારતના લોકોનુ લક્ષ્ય વસ્તુના પરિક્રમ કરવા તરફ ગયુ નથી આજે વિદેશોએ જે વૈજ્ઞાનિક ઉન્નતિ કરી છે તેનુ પ્રધાન કારણ તે લોકોનુ વસ્તુના પરિક્રમ કરવા તરફ લક્ષ્ય જ છે ભારતીયો પણ જો વસ્તુનો પરિક્રમ વૈજ્ઞાનિક ઢબે કરે તો ભારત પણ ઉન્નત બની શકે એમ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, અન્ય વસ્તુઓની માફક કર્મનો પણ ઉપક્રમ થઈ શકે છે જો કર્મનો ઉપક્રમ થઇ શકતો જ ન હોત તો કોઈ મોક્ષે પણ જઈ શકત નહિ કર્મોને નષ્ટ કરી શકાય છે અને એટલા જ માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોંચીને આત્મા અશરીરી બની સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થાય છે

કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, આત્મા સિદ્ધ થયા બાદ શૂન્યાવસ્થાને પામે છે, અર્થાત્ સિદ્ધ થયા બાદ આત્મા સિદ્ધગતિમા શૂન્ય જેવો થઈ જાય છે પરતુ આ વાત ભ્રામક તથા ભૂલભરેલી છે સિદ્ધ થયા બાદ તો આત્મા પૂર્ણ જ્ઞાની બની જાય છે અને ઈન્દ્રિય, શરીર આદિ ન હોવા છતા તે સિદ્ધ થઈને રહે છે સિદ્ધનુ સ્વરૂપ કેવુ હોય છે એને માટે શ્રી આચારાંગ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે—

से न दीहे, न हस्से, न वट्टे, न तंसे, न चउरंसे, न परिमडले, न कण्हे, न नीले, न लोहिए, न हलिद्दे, न सुक्किले, न सुरभिगंधे, न दुरभिगंधे, न तित्ते, न कडुए, न कसाए, न अंबिले, न महुरे, न कक्खडे, न मउए, न गरुए, न लहुए, न सीए, न उण्हे, न लुक्खे, न काऊ, न रुहे, न संगे, न इत्थी, न पुरिसे, न अन्नहा परिन्ने सन्ने । उवमा न विज्जइ अरूवी सत्ता अपयस्स पयं नत्थि ।

અર્થાત્—" તે લાંબો નથી, ટુંકો નથી, ગોળ નથી, ત્રાસો નથી, ચોરસ નથી, મડળાકાર નથી, કાળો નથી, લીલો નથી, રાતો નથી, પીળો નથી, ધોળો નથી, સુગંધી નથી, દુર્ગંધી નથી, તીખો નથી, કડવો નથી, કસાયલો નથી, ખાટો નથી, મધુર નથી, ખુરદરો નથી, કોમળ નથી, ભારે નથી, હલકો નથી, ઠડો નથી, ઉનો નથી, લૂખો નથી, ચોપડિયો નથી, રૂક્ષ નથી, ચીકણો નથી, સ્ત્રી નથી, પુરુષ નથી, નપુસક પણ નથી તે જ્ઞાતા છે, વિજ્ઞાતા છે, તેને કશી ઉપમા નથી તે અરૂપી સત્તા છે, તે શબ્દાતીત હોવાથી તેને કશી ઉપમા નથી "

ભાવાર્થ એ છે કે, જેમને વર્ણ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શની પર્યાયો હોતી નથી તે સિદ્ધ છે આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, વર્ણ, રસ, ગંધ તથા સ્પર્શનો સંબંધ શરીરની સાથે જ છે અશરીરી થયા બાદ વર્ણાદિનો સબંધ રહેતો નથી

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરી શકે કે, જો સિદ્ધાત્માને વર્ણ આદિ કાંઈ નથી તો તે કેવા છે? આ પ્રશ્નકર્તાને આપણે સામો પ્રશ્ન કરવો જોઈએ કે, જે વસ્તુમા વર્ણ, ગધ, રસ તથા સ્પર્શ આદિ હોતા નથી તે વસ્તુ કેવી હોય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જે હોય તે જ સિદ્ધાત્મા કેવા હોય છે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજવો જોઇએ

ઉદયપુરમા એક વકીલ સાથે મારે વાર્તાલાપ થયો હતો વકીલ આત્માને પ્રત્યક્ષ બતાવવાનુ કહેતા હતા. મે તેમને કહ્યુ કે, તમે અંગ્રેજી ભણેલા છો ને? તેમણે કહ્યુ કે, હા, હુ અંગ્રેજી ભણેલો છુ ત્યારે મે તેમને કહ્યુ કે, તમે તમારા મસ્તિષ્કમાંથી અંગ્રેજી કાઢીને મને બતાવો કે તે કેવી છે? વકીલ નિરુત્તર રહ્યા ત્યારે મે તેમને કહ્યુ કે, જ્યારે તમે તમારા મસ્તિષ્કમાંથી અંગ્રેજી કાઢીને બતાવી શકતા નથી તો પછી અરૂપી આત્માને કેવી રીતે બતાવી શકાય? આત્મા માટે શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે–

तक्का जत्थ न विज्जइ मई तत्थ न गाहिया।

અર્થાત્—આત્માની સિદ્ધિ માટે તર્કો કામમા આવતા નથી, તેમ બુદ્ધિ પણ ત્યાં સુધી પહોચતી નથી આત્મા બુદ્ધિગમ્ય ન હોવાને કારણે જ તેને नेति नेति કહેવામા આવે છે. જે પૂર્ણ વસ્તુ છે તેનુ વર્ણન થઇ શકતુ જ નથી અત્યારે આત્માનુ જે વર્ણન મળે છે તે પણ અપૂર્ણ છે જે પ્રમાણે તિજોરી તો મોટી હોય છે અને તેની ચાવી નાનકડી હોય છે, પરતુ આ નાનીશી ચાવીથી તિજોરીને ખોલી શકાય છે અને તેમા રહેલો માલ પણ લઈ શકાય છે, આ જ પ્રમાણે શાસ્ત્રમા આત્મારૂપી તિજોરીની ચાવી રૂપે જે થોડુક વર્ણન મળે છે તે વર્ણન રૂપી ચાવી દ્વારા પોતાના આત્મારૂપી તિજોરીને ખોલો તો આત્મા કેવો છે તથા તેમાં કેવી કેવી શક્તિઓ રહેલી છે તે જણાઇ આવશે

કહેવાનો આશય એ છે કે, શરીર પરવસ્તુ છે અને એ જ કારણે તેના પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે શરીર અને આત્મા ભિન્ન ભિન્ન છે આ ભેદજ્ઞાન જો તમને પેદા થઇ જાય તો તમે પણ રાજા પરદેશીની માફક તમારૂ કલ્યાણ કરી શકો પરદેશી રાજા પણ આત્માનુ સ્વરૂપ જાણતો ન હતો અને તે કારણે જ તે શરીરને જ આત્મા માની બેઠો હતો અને શરીર–સુખને જ વાસ્તવિક સુખ માનતો હતો આ વિપરીત માન્યતાને કારણે તે ઉન્માર્ગે ચડી ગયો હતો પરતુ ચિત્તપ્રધાન પરદેશી રાજાનો માર્ગદર્શક બન્યો અને તેને સન્માર્ગે ચડાવ્યો રાજા પરદેશી જ્યારે સન્માર્ગે ચડ્યો, અથવા તેને આત્મા અને શરીર ભિન્ન છે એવુ ભેદજ્ઞાન પ્રગટ્યુ, ત્યારે તેણે નરકને પણ સ્વર્ગ બનાવી લીધુ મિથ્યાભિમાનને કારણે સસારસાગરમાં અનેક જીવો ગોથા ખાય છે પરતુ જ્યારે ધર્મનૌકાનો આશ્રય મળે છે ત્યારે ધર્મનૌકાની સહાયથી પતિત આત્મા પણ સસાર સાગરને પણ પાર કરી જાય છે પરદેશી રાજા પણ સસાર સાગરમા ગોથા ખાતો હતો, પરતુ જ્યારે ભગવાન કેશીકુમારે ધર્મનૌકા બતાવી અને રાજાએ ધર્મનૌકાનો આશ્રય લીધો, તો તે અધર્મી કહેવાતો રાજા પણ ધર્મનૌકાનો નાવિક બની સસારસાગરને તરવા સમર્થ થયો તમે પણ સંસાર–

સાગરમાં ગોથાં ખાઓ છો તો જો ધર્મનૌકાનો આશ્રય લો તો તમે પણ કોઇ દિવસે સસારસાગરને તરી જશો

ગીતામાં કુરુક્ષેત્ર અને ધર્મક્ષેત્ર વિષે ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે. ગીતાનુ રહસ્ય ગંભીર છે. કુરુક્ષેત્રનો સામાન્ય અર્થ ખરાબ સ્થાન થાય છે. અર્થાત્ આ શરીર મલમૂત્રથી ભરેલુ હોવાને કારણે કુરુક્ષેત્ર છે. આ કુરુક્ષેત્રને ધર્મક્ષેત્ર બનાવવુ જોઇએ, અર્થાત્ શરીરનો ઉપયોગ આત્માનો ઉદ્ધાર કરવામા કરવો જોઈએ આ કુરુક્ષેત્રને ધર્મક્ષેત્ર બનાવવા માટે હમેશાં યુદ્ધ કરવુ પડે છે કામ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહ આદિ શત્રુઓ સાથે આત્માએ હમેશાં યુદ્ધ કરવુ પડે છે જે શરીરનો ગુલામ નથી તે આધ્યાત્મિક યોદ્ધો આ કુરુક્ષેત્રમાં કેવાં આત્મિક સાધનોદ્વારા જીવનસંગ્રામ ખેડે છે તેને માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રના નવમા અધ્યયનમાં કહ્યુ છે કે —

सद्धं नगरं किच्चा, तवसंवरमग्गलं ।
खन्ती निउणपागारं, तिगुत्तं दुप्पधंसयं ॥
धणुं परक्कमं किच्चा, जीवं च इरियं सया ।
धिइं च केयणं किच्चा, सच्चेण पलिमन्थए ॥
तवनारायजुत्तेण, भित्तूण कम्मकंचुयं ।
मुणी विगयसंगामो, भवाओ परिमुच्चए ॥
—उ० ९-२०-२१-२२

નમિ રાજર્ષિ દેવેન્દ્રને જીવનસંગ્રામ કેવી રીતે ખેલવો જોઈએ તે બાબતમાં કહે છે કેઃ- શ્રદ્ધારૂપી નગર, સવર–સયમરૂપી ભાગોળ, ક્ષમારૂપી સુદર ગઢ, ત્રણ ગુપ્તિરૂપી દુર્જય કિલ્લો, પુરુષાર્થરૂપી ધનુષ્ય, ઇર્યાસમિતિરૂપી દોરી અને ધીરજરૂપી ભાથુ બનાવીને સત્યદ્વારા પરિમથન કરવુ જોઈએ કારણ કે, તપશ્ચર્યારૂપી બાણોથી યુક્ત મુનિરાજ કર્મરૂપી બખ્તરને ભેદીને સગ્રામમાં વિજય પામે છે અને ભવ–સસારનાં બધનમાંથી મુક્ત થાય છે.

ઉપર વર્ણવેલાં આધ્યાત્મિક શસ્ત્રોદ્વારા જો કર્મશત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવામાં આવે તો આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો આગળ પાશવિક શસ્ત્રો નિષ્ફળ નીવડે તેમાં કાંઈ શક નથી આધ્યાત્મિક શક્તિ આગળ પાશવિક શક્તિ હમેશા પરાસ્ત પામે છે. આધ્યાત્મિક શક્તિ એ દૈવી સપદા છે અને પાશવિક શક્તિ એ દાનવી સંપદા છે. દૈત્યો હમેશાં દેવો આગળ પરાસ્ત થયા છે એવુ જે પૌરાણિક કથાઓમાં સાંભળવામાં આવે છે તેનુ રહસ્ય એ જ છે કે, દૈવીશક્તિ-આધ્યાત્મિક શક્તિ આગળ પાશવિક શક્તિ પરાસ્ત થાય છે તમે પણ આધ્યાત્મિક શસ્ત્રોદ્વારા પાશવિક શસ્ત્રોનો પરાજય કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે અહિંસા, ક્ષમા, તપશ્ચર્યા આદિ આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો છે અને ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મોહ, મત્સર આદિ પાશવિક શસ્ત્રો છે આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો શક્તિમૈયાનાં આયુધો છે અને પાશવિક શસ્ત્રો એ પાશવિક શક્તિનાં આયુધો છે તમે પણ આધ્યાત્મિક શસ્ત્રો હાથમાં લઈ જીવન સગ્રામમા કર્મશત્રુઓની સાથે યુદ્ધ ખેડી તેમને પરાસ્ત કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે

શરીર જીર્ણશીર્ણ થતુ હોવાને કારણે નાશવત છે અને આત્મા અજરઅમર હોવાને કારણે અવિનાશી છે. આત્મા દેહી છે અને શરીર દેહ છે. આત્મા દેહરૂપી ગૃહમાં

નિવાસ કરે છે આત્મા જો શરીરને છોડવા ચાહે તો છોડી શકે છે. શરીર–આસક્ત રહેવાને કારણે જ આત્માને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો સહન કરવાં પડે છે. શરીર અને આત્મા વચ્ચે શું અંતર છે એ બતાવતાં શ્રી કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું હતું કે —

वासांसि जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि।
तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि संयाति नवानि देही ॥

અર્થાત્—હે અર્જુન! તું શરીરને જ સર્વસ્વ માનીને બેઠો છે પરંતુ આ શરીર તો વસ્ત્ર સમાન છે જે પ્રમાણે જીર્ણશીર્ણ થએલા વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી નવાં વસ્ત્રો પરિધાન કરવામાં આનંદ આવે છે, તે જ પ્રમાણે દેહી–આત્મા પણ શરીરરૂપી વસ્ત્રનો ત્યાગ કરી બીજું શરીર–વસ્ત્ર ધારણ કરે છે.

તમે લોકો શરીરરૂપી વસ્ત્રનો ત્યાગ કરતી વખતે રુદન કરો છો કે પ્રસન્ન થાઓ છો? જો તમને એ જ્ઞાન હોય કે, હું–આત્મા મરતો નથી પણ શરીરરૂપી વસ્ત્ર બદલું છું, તો તમને શરીરનો ત્યાગ કરતી વખતે જરાપણ દુઃખ નહિ થાય જે પ્રમાણે સંસારની બીજી સંપદા આવે–જાય છે, તેવી જ રીતે શરીર પણ બદલતું રહે છે દેહનો નાશ થાય છે પણ દેહીનો નાશ થતો નથી દેહનું લાલન–પાલન ગમે તે રીતે કરવામાં આવે, પણ આખરે તેનો નાશ તો અવશ્ય થાય છે 'દેહનો નાશ થાય છે પણ દેહી–આત્માનો નાશ થતો નથી' આ વાતને લક્ષ્યમાં રાખીને અનેક ભક્તોએ તથા મહાપુરુષોએ અસહ્ય સંકટો સહેવા છતાં પણ આનંદ અનુભવ્યો હતો આત્માને અજર–અમરતાનું જો ભાન હોય તો આત્માનું કલ્યાણ થયા વગર રહેતું નથી

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૪ શનિવાર

પ્રાર્થના

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો;
ચૌસઠ ઇન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુરનર આનંદ પાયો રે.
સુજ્ઞાની જીવા ભજ લે રે જિન ઇકવીસવાઁ.
—વિનયચન્દ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જ્ઞાની પુરુષો કહે છે કે, જે ઉદ્દેશ પોતાની શક્તિ તથા પોતાના પુરુષાર્થથી પૂર્ણ થતો નથી તે ઉદ્દેશ પરમાત્માના શરણે જવાથી સહજ રીતે પૂર્ણ થઈ જાય છે એટલા માટે જગજ્જીવોએ પરમાત્માનું નામ સ્મરણ કરવું જોઈએ અને સાથે સાથે તેમનું શરણ પણ સ્વીકારવું જોઈએ. પરમાત્મા અશરણના શરણ છે પરમાત્માના શરણે જવામાં કોઈ વાતનો સંકોચ રાખવાની આવશ્યકતા નથી પરમાત્માના શરણે જઈ પાપાત્મા પણ પવિત્રાત્મા બની જાય છે. પરમાત્માના શરણે ઇન્દ્ર પણ આવે છે અને તિર્યંચ પણ આવે

છે. જ્યારે તિર્યંચ પણ પરમાત્માના શરણે આવી શકે છે તો પછી મનુષ્ય પરમાત્માના શરણે કેમ જઈ ન શકે?

ભગવાન વીતરાગ તથા વીતદ્વેષ છે, બધા પ્રાણીઓ ઉપર સમભાવ રાખે છે. તેમની આગળ નાના-મોટા, સશક્ત-અશક્ત, ઊંચ-નીચ વગેરેનો જરાપણ ભેદભાવ નથી. જે પ્રમાણે માતાના હૃદયમાં પોતાના સબલ કે નિર્બળ પુત્રોમા એક સરખો પ્રેમભાવ હોય છે, કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ હોતો નથી તે પ્રમાણે પરમપિતા પરમાત્મા પણ બધા જીવો ઉપર સમભાવ રાખે છે. જ્યારે માતા પણ પોતાના પુત્રોમા ભેદભાવ રાખતી નથી તો પછી જગત્પિતા પરમાત્મા જગજ્જીવો પ્રત્યે ભેદભાવ રાખી જ કેમ શકે? પરમાત્મામા પણ ભેદભાવના હોય તો પછી તેઓ જગત્પિતા બની શકે નહિ માટે વીતરાગ પરમાત્માના શરણે નિઃસંકોચ થઈને જવુ જોઈએ. હુ પાપી છું, અશક્ત છુ, નીચ છું એવો વિચાર કરી પરમાત્માના શરણે જે જીવો જતા નથી તે જીવો ભૂલ કરે છે ગમે તેવા સંજોગોમાં હો તો પણ પરમાત્માના શરણે જવામાં કલ્યાણ જ છે. પરમાત્મા અશરણના શરણ હોવાથી શરણાગતનુ રક્ષણ જ કરે છે. પરમાત્માના શરણે જવામાં સ્થાન કે કાલનુ પણ કાંઇ બંધન હોતુ નથી એટલા માટે ગમે તે સ્થાને તથા ગમે તે સમયે પરમાત્માના શરણે જઈ આત્મ કલ્યાણ સાધી શકાય છે. પરમાત્માના શરણે જવાથી આત્માનું કલ્યાણ કેવી રીતે સાધી શકાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છું:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૩૯ મો

શરીર-પ્રત્યાખ્યાન વિષે કાલે વિચાર કરવામા આવ્યો છે આજે શરીરનો ત્યાગ કરવા માટે જીવાત્માએ પરાવલંબનનો ત્યાગ કરી સ્વાવલંબી બનવુ જોઈએ તે વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે. સ્વાવલંબી બનવા માટે અને પરાવલંબનનો ત્યાગ કરવા માટે જીવાત્માએ બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

ઓગણચાલીસમો બોલ

(३९) सहायपच्चक्खाणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યું છે કે—

सहायपच्चक्खाणेणं एगीभावं जणयइ, एगीभावभूए वि य णं जीवे एगग्गं भावेमाणे अप्पझंझे अप्पकलहे अप्पकसाए अप्पतुंतुमे संजमबहुले संवर बहुले समाहिए यावि भवइ ॥ ३९ ॥

અર્થાત્—સહાયના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવાત્મા એકત્વભાવને પામે છે અને એકત્વભાવને પામેલો જીવ અલ્પકષાયી, અલ્પકલેશી તથા અલ્પભાષી થઇ સયમ, સવર તથા સમાધિમાં વધુ દૃઢ થાય છે.

સહાયનો સામાન્ય અર્થ મદદ થાય છે જ્યારે બીજાના બલ ઉપર આશ્રિત નહિ રહેવાની તથા પોતાના જ બલ ઉપર ઉભા રહેવાની ભાવના કોઈ જીવાત્મામાં પેદા થાય છે ત્યારે તે જીવ બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાશ્રયી બને છે આ સૂત્રમાં પરાવલબનનો ત્યાગ કરી સ્વાવલબી બનવાનો બોધપાઠ આપવામાં આવ્યો છે આ બોધપાઠ સાધુ કે શ્રાવક બન્નેને માટે જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે એમ નથી, પરંતુ આત્મકલ્યાણ ચાહનાર પ્રત્યેક જીવ માટે આ બોધપાઠ સમજવા યોગ્ય તથા ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે

સાધુઓ માટે ભગવાન કહે છે કે, સાધુએ હમેશાં એજ ભાવના ભાવવી જોઈએ કે, હુ મારા પોતાના બલ ઉપર જ આશ્રિત રહીશ, બીજાની સહાયતા લઇશ નહિ સાધુઓએ આ ભાવનાને કેવળ ભાવવી જ ન જોઇએ પરંતુ શક્તિનો સંચય કરી ભાવનાને સફળ બનાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કલ્યાણેચ્છુક સાધુઓ પોતાની શક્તિ જોઈને બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરે છે અને સ્વાવલબી બને છે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી અને સ્વાવલબી બનવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે, સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી પ્રથમ લાભ તો એકાગ્રભાવના પેદા થાય છે, અર્થાત્ મન સકલ્પ-વિકલ્પથી રહિત થઈ એકાગ્ર બને છે સ્વાવલબી બનવાથી મને અમુક માણસ સહાયતા આપશે કે નહિ એવાં સંકલ્પવિકલ્પો મનમા પેદા થતાં નથી આ પ્રમાણે મન એકાગ્ર-સકલ્પવિકલ્પ રહિત-બનવાથી સહાયતાનો ત્યાગી પોતાને એકાકી-એકલો માને છે, અને તે કારણે તે બીજાની સાથે બહુ સંભાષણ કરતો નથી તથા અમુક કામ કરવાનુ છે અને અમુક કામ કરવાનું નથી એવી ઝઝટમા પડતો નથી બહારની કોઈ પ્રકારની ઝઝટમાં ન પડવાને કારણે સહાયત્યાગીને કોઈની સાથે કલેશ-કકાસ પણ કરવો પડતો નથી કલેશ-કકાસ થતો ન હોવાને કારણે તેનામાં કષાયભાવ પણ પેદા થતો નથી આ પ્રમાણે સહાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવલબી બનવાથી જીવાત્મા એકાગ્રમનવાળો, એકાકી, અલ્પભાષી, અલ્પકલેશી, તથા અલ્પકષાયી બને છે, અને સયમ, સવર તથા સમાધિમાં વધુ દ્રઢ થાય છે આ પ્રમાણે એક સહાયતાનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્માને અનેક લાભો પ્રાપ્ત થાય છે

આ તો મૂલસૂત્ર વિષે વિચાર કર્યો, પરંતુ આ સૂત્રમાંથી આપણે શો સાર ગ્રહણ કરવો જોઇએ તે વિષે વિચાર કરવાનુ અત્રે પ્રાપ્ત થાય છે

આ સૂત્રનો પ્રધાન સૂર એ છે કે, સ્વાવલબી બનો, પરાવલબી નહિ. સ્વતન્ત્ર બનો, પરતન્ત્ર નહિ આજે લોકો સ્વતન્ત્રતા-સ્વતન્ત્રતાના પોકારો પાડે છે પરંતુ સ્વતન્ત્ર બનવાના સાચા માર્ગે ચાલતા નથી સ્વતન્ત્ર બનવા માટે સર્વપ્રથમ સ્વાવલબી બનવુ આવશ્યક છે સ્વાવલબી બન્યા વિના કોઈપણ દેશ કે સમાજ સ્વતત્ર બની શકતો નથી આત્માને પણ કર્મબધનોથી મુક્ત કરી સ્વતત્ર બનાવવા માટે પણ બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવલબી બનવાની જરૂર રહે છે. જે મનુષ્ય સ્વાવલબી બનતો નથી તેણે ડગલે ને પગલે આપત્તિઓ સહેવી પડે છે

આજે જેટલા સુખસાધનો વધવા પામ્યા છે તેટલા જ પરતત્રતાનાં બધનો વધવા પામ્યા છે. આજે જે સુખના સાધનો કહેવાય છે તે વાસ્તવમા સુખ આપનારા નથી પરંતુ

પરતત્રતાનાં બધનો છે. આ પરતત્રતાના બધનોને ઢીલાં કરવા માટે તથા કર્મબદ્ધ આત્માને સ્વતત્ર બનાવવા માટે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવલંબી બનવાની જરૂર છે. જે કોઈ સુખસાધનોની જેટલી વધારે સહાયતા લે છે તેટલો જ તે પરતત્ર બને છે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, અત્યારે ક્યાય જલ્દી પહોંચવા માટે રેલ્વેનું સાધન છે રેલ્વેના આ સાધનને કારણે શુ તમે પરાધીન થયા નથી ? શુ રેલ્વે કોઈ દિવસ તમારી પ્રતીક્ષા કરે છે ? આથી વિપરીત તમારે રેલ્વેની પ્રતીક્ષા કરવી પડે છે આ રીતે રેલ્વે તમારા આધીનમાં નહિ પણ તમે રેલ્વેના આધીન છો આ જ પરાધીનતા છે. જેઓ રેલ્વેની સહાયતાનો ત્યાગ કરી દે છે તેઓ રેલ્વેના પરાધીન નથી આ જ પ્રમાણે બીજાં જે જે સુખસાધનો વધવા પામ્યાં છે તે સુખસાધનોદ્વારા પરતત્રતાનાં બધનો પણ વધવા પામ્યા છે પરતત્રતામા મનની સ્થિતિ પણ ડામાડોળ રહે છે સ્વતત્ર–અવસ્થામા જ મન એકાગ્ર રહી શકે છે જેઓ એકાગ્રતાના ઉપાસક છે તેમણે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવો જ જોઈએ. જે બીજાની સહાયતા લે છે તે પરતત્રતાને કારણે તથા પોતાની નિર્બળતાને કારણે લે છે. જો પોતાની નિર્બળતાને દૂર કરવામાં આવે તો સહાયતા લીધા વિના પણ કામ ચાલી શકે બીજાની જેટલી સહાયતા લેવામા આવે છે તેટલી પરતત્રતા વધવા પામે છે અને એકાગ્રતા ઘટવા પામે છે એકાગ્રતાનો ભગ થવાથી આત્માના અનેક ગુણોનો નાશ થાય છે જે પ્રમાણે કોઈ વૃક્ષને વારવાર ઉખેડીને બીજે ઠેકાણે રોપવામા આવે તો શુ તે વૃક્ષ ફળ–ફુલનો ફાલ આપી શકશે ? નહિ એનુ પ્રધાન કારણ એ છે કે, તે વૃક્ષમા એકાગ્રતાનો ગુણ રહેવા પામ્યો નથી. પાળીયાદમાં વારવાર ભૂકપના આંચકા લાગવાથી લોકો ભયભીત બની ગયા છે અને ત્યાની એકાગ્રતામાં ભગ થયો છે એટલે જ્યાં આધારમાં જ ચંચલતા હોય ત્યા આધેયમાં એકાગ્રતા કેવી રીતે રહી શકે ? જે પ્રમાણે વૃક્ષને વારવાર ઉખાડીને રોપવાથી વૃક્ષની ફળ–ફુલ આપવાની ગુણ–શક્તિ નષ્ટ થઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે મનને સકલ્પ–વિકલ્પથી વારવાર ચચલિત કરવાને કારણે આત્માની ગુણ–શક્તિ પણ ઘટતી જાય છે જ્યાસુધી મનની ચચલતા દૂર થતી નથી ત્યાં સુધી આત્મામાં સદ્‌ગુણોની સ્થિરતા પણ રહેવા પામતી નથી

કેટલાક લોકો કહે છે કે, શાસ્ત્રમાં જે ચમત્કારોનુ વર્ણન મળે છે તે ચમત્કારો આજે કેમ જોવામા આવતા નથી ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમાં જે ચમત્કારો વર્ણવવામા આવ્યા છે તે ચમત્કારો તો સાચા છે, પરતુ આપણા લોકોના મનની ચચલતાને કારણે જ તે ચમત્કારો જોવામા આવી શકતા નથી આજે લોકોના મનમા કેવી ચચલતા આવી ગઈ છે તેનો જરા વિચાર કરો તમે લોકો અહી બેઠા છો પરતુ તમારામાનુ કોઇનુ મન ક્યાં ભમે છે તે કોણ કહી શકે ? મનમા જે અધિક ચચલતા છે તેનુ પ્રધાન કારણ બીજાની સહાયતા લેવામા આવે છે તે છે.

તમે લોકો એમ સમજો છો કે, અમને રેલ્વે, તાર, ટેલીફોન, વાયુમાન આદિ વૈજ્ઞાનિક સુખસાધનોની સહાયતા પ્રાપ્ત થએલી છે એટલા માટે અમે સુખી છીએ પરતુ આ બધાં સુખસાધનોથી તમારા મનમાં કેટલી અને કેવી ચચલતા વધવા પામી છે તેનો વિચાર કરો. તમે લોકો આ સુખ–સાધનો હોવાને કારણે પોતાને સુખી માનો છો પરતુ જેમની પાસે આ સુખ–સાધનો નથી અને જેમણે આ સાધનોની સહાયતા લેવાનો સ્વેચ્છાપૂર્વક ત્યાગ

કર્યો છે તે સાધુઓ શું દુ:ખી છે ? સાધુઓ આ સુખસાધનોની સહાયતા લેતા નથી, અને જેઓ સાચા સાધુઓ છે અને જેઓ એમ માને છે કે ભગવાને અમારી સ્વતત્રતાની રક્ષા માટે જ અમને આવાં સાધનોની સહાયતા ન લેવાની આજ્ઞા આપી છે, તે સાધુઓ પોતાને સૌથી વિશેષ સુખી માને છે કદાચિત્ કોઈ સાધુના હૃદયમા એવી ધારણા હોય કે, આજકાલ ચમત્કારને નમસ્કાર કરવામા આવે છે એટલા માટે અમારી પાસે પણ કોઈ પ્રકારની લબ્ધિ હોય તો સારુ કે જે દ્વારા અમે પણ લબ્ધિના ઉપયોગ વડે ચમત્કાર બતાવી શકીએ આ પ્રમાણે વિચાર કરનાર સાધુઓએ એ વાતનો ખ્યાલ રાખવો જોઇએ કે, જ્યારે ભગવાને અમને બીજાની સહાયતા લેવાની પણ મના કરી છે તો પછી અમે લબ્ધિનો ઉપયોગ કરી ચમત્કાર બતાવી પણ કેમ શકીએ ? સાધુઓએ તો લબ્ધિનો ઉપયોગ ચમત્કાર કરવામા ન કરવો જોઇએ એટલુ જ નહિ પણ બીજાની કોઇની સહાયતા પણ લેવી ન જોઈ એ

મે એક પુસ્તકમા વાચ્યુ હતુ કે, એક માણસે બીજા માણસને કહ્યુ કે, મને લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે અને તે દ્વારા હુ ચમત્કાર બતાવી શકુ છુ, ત્યારે બીજા માણસે કહ્યુ કે તમને કેવી લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ છે તેનો ચમત્કાર બતાવો તો કાઇક ખબર પડે પેલા માણસે રસ્તા ઉપર ચાલતા એક મદોન્મત્ત હાથીને યોગશક્તિ દ્વારા જડવત્ બનાવી દીધો આ દૃશ્ય જોઈ તે બીજો માણસ આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયો બીજા માણસે આ આશ્ચર્યકથા ત્રીજા માણસને કહી ત્રીજા માણસે બીજા માણસને પૂછ્યુ કે તમે એવો શો ચમત્કાર જોયો તે તો કહો ત્યારે બીજા માણસે પહેલા માણસનુ નામ લઇને કહ્યુ કે, તેણે યોગશક્તિ દ્વારા રસ્તા વચે ચાલતા મદોન્મત્ત હાથીને પણ જડવત્ બનાવી દીધો આ સાંભળી ત્રીજા માણસે કહ્યુ કે, એમા આટલુ બધુ આશ્ચર્ય કરવા જેવુ શુ છે ? એ કામ તો એક દવાથી પણ થઇ શકે છે જો યોગીએ યોગ સાધીને પણ આવો ચમત્કાર બતાવ્યો તો પછી યોગ-સાધનાનુ ફળ શુ મળ્યુ ? હાથીને જડવત્ બનાવી દેવો એમા કાઈ યોગનો ચમત્કાર નથી એ કામ તો દવાથી પણ થઈ શકે છે હાથીને જડ જેવો બનાવી દેવાની દવા તો મારી પાસે પણ છે તમે આ દવા લઈ જાઓ અને કોઇ મદોન્મત્ત હાથીની પૂછ ઉપર થોડી દવા લગાડી જુઓ અને પછી એ દવાની શી અસર થાય છે તે જુઓ બીજા માણસે હાથી ઉપર તે દવાનો પ્રયોગ કરી જોયો અને તેને ખાત્રી થઈ કે, હાથીને જડવત્ બનાવી દેવાની ક્રિયા તો દવા દ્વારા પણ થઈ શકે છે ત્રીજા માણસે બીજા માણસને કહ્યુ કે, દવાના પ્રયોગથી મદોન્મત્ત હાથી પણ જડવત્ બનાવી શકાય છે એ વાતની તમને ખાત્રી થઇને ? જો આ જ કામ યોગસાધના કરીને કરવામા આવે તો પછી તેમા યોગની સિદ્ધિ શી રહી ? સાચો યોગ તો તે જ છે કે, મનને એકાગ્ર કરી કાબુમા રાખવુ જો મન કાબુમા ન રહે તો તે સાચો યોગ નથી જે પોતાના મનને એકાગ્ર કરી કાબુમા રાખે છે તેવા યોગીને માટે જગતમા એવુ એક પણ કામ નથી કે જે તેને માટે અશક્ય હોય, તેમજ એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જે તેના આધીનમા ન હોય । સાચો યોગી તેજ છે કે જે સાધનોની સહાયતાનો ત્યાગ કરી દે છે સાધુઓએ સસારનો એટલા જ માટે ત્યાગ કર્યો છે કે તેઓ સસારની સહાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વતન્ત્ર બને મનને એકાગ્ર બનાવવા માટે તથા ત્રિવિધ તાપથી આત્માને બચાવવા માટે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે.

આજે સાધુઓને પણ જમાનાની હવા લાગી છે અને તે કારણે જ સાધુઓમાં પણ નિશ્ચલતા તથા નિસ્પૃહતા બરાબર જોવામાં આવતી નથી ચિત્તની ચચલતા હોવાના કારણરૂપે જમાનો જ બદલાઈ ગયો છે એમ કહેવામાં આવે છે પરતુ જમાનો કોણે બદલાવ્યો એ વાતનો વિચાર કરવામાં આવતો નથી જમાનાને દોષ આપવામા આવે કે બીજા કોઇને દોષ આપવામા આવે પરતુ સાધુઓ માટે સારી વસ્તુ તો એ જ છે કે તેઓ બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરે. એ વાત બીજી છે કે, કોઇ વખત સાચી વાત પણ દબાઈ જાય અને ખોટી વાતને મહત્ત્વ આપવામાં આવે પરતુ જે સાચી વાત હોય છે તે આખરે સત્યરૂપે જ સિદ્ધ થાય છે એટલા માટે જમાનાની ખોટી વાતને પોતાના જીવનમાં સ્થાન ન આપતાં બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરી પોતાના મનની ચચલતા દૂર કરી એકાગ્રભાવના પ્રગટ કરવી જોઇએ. જ્યાંસુધી બીજાની સહાયતા લેવાની ભાવના રહેશે ત્યાંસુધી મનની ચચલતા અધિક વધવા પામશે આથી વિપરીત, સહાયતા લેવાનો જેટલો ત્યાગ કરવામાં આવશે અને જેટલા પ્રમાણમા સ્વાવલબી રહેવામા આવશે, તેટલા પ્રમાણમાં આત્મા પણ સ્વાધીન અને સ્વતત્ર બનવા પામશે. જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, સાધનોનો જેટલો ત્યાગ કરવામા આવશે તેટલો ત્યાગ સફળ થયા વિના નહિ રહે સુખ સાધનોનો ત્યાગ કરવાથી બધનો ઢીલા થશે અને જીવનમા નિસ્પૃહતા આવશે. આથી વિરુદ્ધ જેટલાં સુખ–સાધનો વધારવામાં આવશે તેટલા પ્રમાણમા બધનો મજબૂત બધાશે અને પરિણામે જીવનમાં પરતન્ત્રતાનો પ્રવેશ થશે

આજે એક–બીજા ઉપર જે આક્ષેપો કરવામા આવે છે તેનુ પ્રધાન કારણ પણ સાધનોની વૃદ્ધિ છે. સુખ–સાધનો વધવાથી સંસારમાં ક્લેશકકાશ પણ વધવા પામ્યો છે. ઉદાહરણ તરીકે આજે સમાચારપત્રો વધવા પામ્યા છે. લોકોને સમાચારપત્ર વાંચવાનો એટલો ચસ્કો લાગ્યો છે કે, કેટલાક લોકો ભોજન કર્યા વિના તો રહી શકે છે પરતુ સમાચારપત્ર વાચ્યા વિના રહી શકતા નથી. સમાચારપત્રો વધવાથી કલહ વધ્યો છે કે ઘટયો છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સ્પષ્ટ જ છે કે, સમાચારપત્રો દ્વારા કલહમા વૃદ્ધિ થઇ છે અને ચચલતામા પણ વૃદ્ધિ થઈ છે

મનની એકાગ્રતા રાખવી અતિ આવશ્યક છે મનને એકાગ્ર કર્યા વિના શાન્તિ મળી શકતી નથી. જેમ કે, તમે લોકો નિદ્રા લો છો પરતુ જો તમને એક દિવસ નિદ્રા ન આવે તો તબીયત કેવી ખરાબ થઈ જાય છે? નિદ્રા લેવી એ મનની એકાગ્રતાનુ વિકૃત ઉદાહરણ છે પરતુ નિદ્રાની પણ કેટલી આવશ્યકતા છે તે જુઓ. જે વ્યક્તિ ચચલતાનો ત્યાગ કરી નિદ્રા લે છે અને એ રીતે મનને થોડા સમયને માટે પણ વિકૃત રૂપમાં એકાગ્ર રાખે છે, તે શરીરને સ્વસ્થ રાખી શકે છે જે મનુષ્ય કેવળ કામમાં જ પ્રવૃત્ત રહે અને યથાસમયે નિદ્રા લે નહિ તો તે બીમાર પડી જાય છે જ્યારે વિકૃત રૂપમા પણ મનને એકાગ્ર રાખવાથી આટલો બધો લાભ થાય છે તો પછી જો સારી રીતે મનને એકાગ્ર કરવામાં આવે તો કેટલો બધો લાભ થાય?

મનને એકાગ્ર રાખવાથી આત્માને અપૂર્વ આનદ પ્રાપ્ત થાય છે આનદ બહારથી આવે છે એમ લોકો માને છે પરતુ ખરી રીતે આનદ બહારની વસ્તુઓમાં નથી પરંતુ આત્મામાં

જ અખૂટ આનદ રહેલો છે આત્મા આત્મામાથી જ આનદ મેળવે છે મનને એકાગ્ર રાખવાથી આત્મામા આનદસ્રોત વહેવા લાગે છે પ્રત્યેક વસ્તુમાં જે આનદ જોવામાં આવે છે તે આનદ પોતાના આત્મામાં આનદ હોવાના કારણે જ આનદરૂપે અનુભવવામાં આવે છે. દુનિયાની બધી વસ્તુઓ આત્માને માટે જ છે જો આત્મા ન હોય તો એ વસ્તુઓનુ કાઈ મૂલ્ય જ રહેતુ નથી વસ્તુઓનુ મૂલ્ય આકનાર આત્મા જ છે અને એટલા જ માટે કહેવામા આવ્યુ છે કે.—

न सर्वस्य कामाय सर्वं प्रियं भवति आत्मनस्तु कामाय सर्वं प्रियं भवति।

ઉપનિષત્કાર કહે છે કે, વસ્તુને માટે વસ્તુ પ્રિય લાગતી નથી પરતુ આત્માને માટે વસ્તુ પ્રિય લાગે છે હીરા–માણેક–મોતી વગેરે મૂલ્યવાન ચીજો જે પ્રિય લાગે છે તે ચીજો આત્માને માટે જ પ્રિય લાગે છે પરતુ આજે તો સસારમા ઉત્ક્રમ ચાલી રહ્યો છે. જે આત્માને માટે બધી ચીજો પ્રિય લાગી રહી છે તે આત્માને જ ભૂલાઇ જવામાં આવ્યો છે અને તે આત્માની શક્તિ વિષે વિચાર કરવામા આવતો નથી. આત્મામાં એવી મહાન્ શક્તિ રહેલી છે કે તેણે પરતત્ર રહેવાની આવશ્યકતા જ નથી પરતુ આજે આત્મા પોતાનામા રહેલી મહાન્ શક્તિને ભૂલી જઈ પરતત્ર બની રહ્યો છે

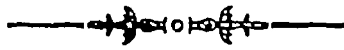
આજનુ પોપટીયુ જ્ઞાન પણ આત્માને પરતત્ર બનાવવામાં કારણભૂત છે એમ કહી શકાય. આજના પોપટીયા જ્ઞાનને કારણે આત્મા બીજાની સહાયતા અધિક પ્રમાણમાં લેવા લાગ્યો છે અને પરિણામે તે પરતત્રતાની બેડીમા બધાઈ રહ્યો છે. જગલમા રહેતા પશુ–પક્ષીઓને જઇને જુઓ તો તમને જણાશે કે, તેઓ બીજાની સહાયતા મનુષ્યસમાજ જેટલી લેતા નથી આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, પશુ–પક્ષીઓ અજ્ઞાન હોવાને કારણે બીજાની સહાયતા લેતા નથી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મનુષ્યસમાજ પાસે જે જ્ઞાન છે તે શુ પરતત્રતા વધારવા માટે છે? સાચુ જ્ઞાન તો તે જ છે કે, જે બધનોમાંથી આત્માને મુક્ત કરે. જે જ્ઞાન આત્માને બધનોમાથી મુક્ત કરતુ નથી તે વાસ્તવમા જ્ઞાન જ નથી. જ્ઞાનની વ્યાખ્યા કરતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, सा विद्या या विमुक्तये । બધનમુક્ત કરે તે જ સાચી વિદ્યા છે.

આજે તમે લોકો બીજાની સહાયતા અધિક પ્રમાણમા લો છો એ કારણે તમારામા ભિખારીપણુ આવી રહ્યુ છે જે ભિખારી હોય છે તેને સુખ ક્યાથી હોય? ભિખારીને જ્યારે કોઈ વસ્તુ મળતી નથી ત્યારે તે દુખી થાય છે શાસ્ત્રકારો ભિખારીની પ્રશસા કરતા નથી શાસ્ત્ર કહે છે કે જે બીજાની સહાયતા લે છે તે ભિખારી છે સાચો શાહુકાર તો તે જ છે કે, જે સહાયતા મળવી સુલભ હોવા છતા પણ કોઈની સહાયતા લેતો નથી.

સ્વતત્રતા ચાહવી અને સ્વતત્રતા મેળવવી એ બન્નેમા બહુ અતર છે આજે લોકો સ્વતત્રતા ચાહે છે પરતુ સ્વતત્રતા મેળવવા પ્રયત્ન કરતા નથી સ્વતત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્વતત્રતાના માર્ગે ચાલવુ આવશ્યક છે સ્વાવલબી બનવુ એ સ્વતત્રતા મેળવવાનો મુખ્ય માર્ગ છે બીજાની સહાયતાની જરાપણ અપેક્ષા ન રાખવી એ જ સ્વાવલબન છે

સ્વાવલબનના માર્ગે હરકોઈ સ્ત્રી કે પુરુષ જઈ શકે છે સ્વાવલબનનો રાજમાર્ગ બધાને માટે ખૂલ્લો છે. રાજીમતિ સ્ત્રી હોવા છતા સ્વાવલબનના રાજમાર્ગે જઈ આત્માને સ્વતત્ર

બનાવી શકી હતી એટલું જ નહિ પણ રથનેમી જેવા કર્ત્તવ્ય-ભ્રષ્ટ યોગીને પણ સ્વાવલબનનો બોધપાઠ આપી આત્મ-સ્વતત્રતાના પથે ચડાવ્યા હતા. સ્વતત્ર વ્યક્તિ જ બીજાને સ્વતત્રતાનો સદેશ સભળાવી શકે છે જે વ્યક્તિ પરાવલબી છે તે સ્વતત્રતાનો સંદેશ આપી શકે નહિ. સ્વતત્રતા-મદિરનુ મુખ્ય દ્વાર સ્વાવલબન છે સ્વાવલબી બન્યા વિના સ્વતત્ર બની શકાતું નથી એટલા જ માટે ભગવાન મહાવીરે આત્માને કર્મબધનોમાંથી મુક્ત કરી સ્વતત્ર બનાવવા માટે સ્વાવલંબી બનવાનો આદર્શ બોધપાઠ જગત સમક્ષ ઉપસ્થિત કર્યો છે. આ સ્વાવલબનના આદર્શને અનુસરવામાં જ દેશ, સમાજ તથા ધર્મનુ અભ્યુત્થાન તથા કલ્યાણ રહેલુ છે.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૭ ગુરુવાર

——×○×——

પ્રાર્થના

'અશ્વસેન' નૃપ કુલ તિલોરે, 'વામા' દેવીનો નંદ;
ચિન્તામણિ ચિત્તમેં બસે રે, દૂર ટલે દુઃખ દ્વંદ.
જીવ રે તૂં પાર્શ્વજિનેશ્વર વંદ.

શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન પાર્શ્વનાથની પ્રાર્થના કઈ રીતિએ કરવી જોઇએ એ વિષયનો વિસ્તૃત વિચાર તો કોઈ મહાજ્ઞાની જ કરી શકે આપણી પાસે તો એટલો વિસ્તૃત વિચાર કરવાની શક્તિ તેમજ સમય બન્ને નથી એટલા માટે અત્રે કેવળ પ્રાર્થનાનો સાર જ કહેવામાં આવે છે.

આજે લોકો કહે છે કે, અમે શાસ્ત્રની લાંબી લાંબી વાતો સાભળીને કંટાળી ગયા છીએ એટલા માટે અમને શાસ્ત્રની સારવસ્તુ સમજાવો કે જેથી અમે સંક્ષેપમાં વિશેષ જાણી શકીએ આ પ્રમાણે વર્ત્તમાનકાળમા પ્રત્યેક વસ્તુનો સાર કાઢવાની પદ્ધતિ પ્રચલિત થઈ છે. આ પચમકાળની વિષમતા તથા પચમકાળના લોકોની દૃષ્ટિને ધ્યાનમાં રાખીને જ જ્ઞાની મહાત્માઓએ જનતાના કલ્યાણ માટે સારવસ્તુ કહેવાનો અનુભવ કર્યો હોય અને ઉપદેશસારને સૂત્રમાં ગ્રથિત કર્યો હોય એમ જણાય છે.

જ્ઞાનીજનો આત્માને સબોધીને કહે છે કે, 'હે ચિદાનન્દ! તુ આડાઅવળા માર્ગનો ત્યાગ કરી સન્માર્ગ ઉપર આવ, અને અનન્યભાવે ભગવાન પાર્શ્વનાથને વદન કર, તો તેમાં તારુ નિશ્ચિતરૂપે કલ્યાણ જ થવાનુ છે સસારના પદાર્થો તો વ્યામોહ પેદા કરનારાં તથા [illegible] જેવા ક્ષણિક અને ખોટા છે સસારનાં પદાર્થો બાહ્ય દૃષ્ટિએ ઉપરથી સુદર તેમજ [illegible] જણાય છે પરતુ વાસ્તવમા તે નિસાર છે પદાર્થોનુ અતરગ સ્વરૂપ જોવાથી તથા [illegible]થી તને સ્પષ્ટ જણાશે કે પદાર્થો વાસ્તવમાં પોકળ છે એટલા માટે તુ પોકળ પદાર્થોની [illegible]મા પડ નહિ.'

આ જ વાતને દૃષ્ટિમા રાખીને ભક્તજને કહે છે કે –

જગ નભ વાટિકા રહી ફુલ ફુલ રે, ધુઆં કો સૌ ધોરહર દેખિ તૂ ન ભૂલ રે.

અર્થાત્–આ સસારની વાટિકા જે ફુલવાડી જેવી જોવામા આવે છે તે વાસ્તવમા ફુલવાડી નથી પરતુ ધૂમ્રવાટિકા છે, અર્થાત્ ધૂમાડાથી ભરેલી છે આખમા ધૂમાડો ધુસી જવાને કારણે તને સસારનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ જોવામા આવતુ નથી એટલા માટે સસારની ભ્રમજાળમા ન ફસાતા ભગવાન પાર્શ્વનાથના શરણે જઈ તેમનુ ભજન કર

ખોટી વસ્તુને છોડી સાચી વસ્તુને પકડવી એ કાંઈ સરળ કામ નથી. પરતુ જ્ઞાની-પુરુષો કહે છે કે, જ્યારે મનુષ્યને વિવેકજ્ઞાન પેદા થાય છે, સારા–નરસાને પારખવાની સમજશક્તિ આવે છે ત્યારે ખોટી વસ્તુનો ત્યાગ અને સાચી વસ્તુનો સ્વીકાર કરવામા વાર લાગતી નથી વ્યવહારમા પણ એવુ જોવામાં આવે છે કે, પહેલાં તો કોઈ માણસ કાચના ટૂકડાને જોઈ પ્રસન્ન થાય છે અને તેને સાચવીને રાખે છે પરતુ જ્યારે તેનામા કાચ અને હીરાને પારખવાની શક્તિ આવે છે ત્યારે તે કાચના ટૂકડાને નિસાર તેમજ વ્યર્થ વસ્તુ સમજીને બહાર ફેંકી દે છે અને હીરાને સારભૂત તેમજ મૂલ્યવાન વસ્તુ સમજીને સાચવીને રાખે છે આ જ પ્રમાણે જ્યારે મનુષ્યમા વિવેકજ્ઞાન પેદા થાય છે ત્યારે તે સસારના પદાર્થોને નિ.સાર સમજી પરમાત્માના શરણે જાય છે અને આત્માનુ કલ્યાણ સાધે છે

પરમાત્મા પાર્શ્વનાથની સાચી પ્રાર્થના કરવા માટે સર્વપ્રથમ આત્મતત્ત્વને સમજવાની અતિ આવશ્યકતા છે 'હુ કોણ છુ' એવુ આત્મભાન થવાથી જ સંસારના પદાર્થોની નિસારતા સમજવામા આવે છે આત્મભાન પ્રગટાવવા માટે સસારના જે પદાર્થો જોવામા તથા સાભળવામા આવે છે તે પદાર્થોને જોનાર તથા સાભળનાર કોણ છે એ વાતનો વિવેક–વિચાર કરવો જોઇએ સસારના પદાર્થો દૃશ્યરૂપ છે અને આત્મા પદાર્થોનો દૃષ્ટા હોવા છતા આજે દૃશ્યને તો સત્યરૂપ માનવામા આવે છે, પરતુ દૃષ્ટાને–આત્માને ભુલાઈ જવામા આવે [illegible] ગભીર ભૂલ છે આ ભૂલ થવાને કારણે જ આત્મા પરમાત્માને ભૂલી રહ્યો [illegible]ર્થોને તો માનવામા આવે છે પરતુ પદાર્થોનો જે દૃષ્ટા છે તે આત્માને જ માનવામા આવતો નથી એ એક મહદ્ આશ્ચર્ય છે આ તો એના જેવી વાત થઈ કે કોઈ માણસ દીપક લઇને ઘરમા ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, "ઘરની વસ્તુઓ તો જોવામા આવે છે પણ હુ જોવામા આવતો નથી" શુ આ માણસનુ કથન આશ્ચર્યજનક નથી ! જો પોતે ત્યા નથી તો વસ્તુઓને જોનાર તથા 'હુ કયા છુ' એમ કહેનાર કોણ છે ? જે પ્રમાણે તે માણસ બીજી વસ્તુઓને જોઇને પોતાને ભૂલી રહ્યો છે, તેજ પ્રમાણે આત્મા સસારના પદાર્થોને તો જોઈ રહ્યો છે પણ પોતાના સ્વરૂપને ભૂલી રહ્યો છે આ ભૂલને દૂર કરવા માટે ભગવાન પાર્શ્વનાથના શરણે જવુ જોઇએ પરમાત્માના શરણે જવાથી આત્માનો સાક્ષાત્કાર થશે અને આત્મ સાક્ષાત્કાર થવાથી આત્મકલ્યાણ પણ થશે આત્મ કલ્યાણ કેવી રીતે સાધી શકાય તે વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ –

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ચાલીસમો

શાસ્ત્રમા આત્મ-કલ્યાણ કરવાના અનેક માર્ગો બતાવવામા આવ્યાં છે. તેમાંના એક કલ્યાણ માર્ગ તરીકે, બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરી સ્વાવલબી બનવું એને પણ બતાવવામા આવેલ છે જે સ્વાવલબી બનવા ચાહે છે તે શરીરને પણ અધીન રહેવા ચાહતો નથી જ્યારે સ્વાવલબી આત્મા શરીરને પણ અધીન રહેવા ચાહતો નથી ત્યારે તે સ્વાધીન આત્મા શરીરને પુષ્ટ બનાવનાર ભોજનનો પણ ત્યાગ કરે એ સ્વાભાવિક છે પ્રાણાન્ત સુધી ભોજનનો ત્યાગ કરવો અર્થાત્ અનશનવ્રત ધારણ કરવુ એ સામાન્ય જનતાને દુષ્કર જણાય પણ સ્વાવલબી આત્મા માટે એ દુષ્કર નહિ પણ સુકર હોય છે ભત્ત (ભોજન)ના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.–

ચાલીશમો બોલ.

(૪૦) भत्तपच्चक्खाणेणं भन्ते! जीवे किं जणयइ?

અર્થાત્–હે ભગવાન! ભત્ત (ભોજન)ના પ્રત્યાખ્યાનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે –

भत्तपच्चक्खाणेणं अणेगाइं भवसयाइं निरुम्भई ॥ ४० ॥

અર્થાત્–ભોજનના પ્રત્યાખ્યાનથી અર્થાત્ અનશન કરી સથારો લેવાથી જીવાત્મા સેકડો ભવોને કાપી નાખે છે અર્થાત્ જીવ અલ્પસસારી બને છે

ભત્તનો સીધો અર્થ ભાત થાય છે ભાથુ કે ભાતુ શબ્દ પણ આ ભત્ત શબ્દમાંથી નિષ્પન્ન થએલો છે ભત્ત કે ભાતનો અર્થ ભોજન થાય છે અત્રે ભોજનના પ્રત્યાખ્યાન વિષે જ પ્રશ્નોત્તર ચાલી રહ્યો છે આહારના ત્યાગ વિષે પ્રશ્નોત્તર સાંભળી કોઇને એવી શકા થાય કે, જૈનધર્મ દયાધર્મ છે, તો દયાધર્મના સૂત્રમા આહારનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામાં આવે એ ઉચિત કેમ કહી શકાય? આહારનો ત્યાગ કરવો એટલે પ્રાણનો ત્યાગ કરવો આહારત્યાગ દ્વારા પ્રાણત્યાગ કરવાનુ દયાધર્મના સૂત્રમા કહેવામાં આવે એ અનુચિત જ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જે બીજાની સહાયતાનો ત્યાગ કરે છે તે જ ભોજનનો ત્યાગ કરી શકે છે જે એમ જાણે છે કે, આત્મા અને શરીર ભિન્ન છે અને આ ભેદજ્ઞાન પેદા થવાને કારણે જે શરીરની સહાયતાનો પણ ત્યાગ કરી દે છે તે જ ભોજનનો ત્યાગ કરી શકે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, અપશ્ચિમા મરણ અર્થાત્ જ્યારે મરણ સમીપ આવે ત્યારે સથારો અર્થાત્ અનશનવ્રત ધારણ કરી શકાય છે

મરણ બે પ્રકારે થાય છે એક તો આયુષ્ય ક્ષય થવાથી અને બીજુ ઉપસર્ગથી કોઈ પણ પ્રકારે મરણ થાય પણ કુતરાના મોતે મરવુ ન જોઈએ પરતુ વીરતાપૂર્વક મૃત્યુને ભેટવુ જોઈએ જે વીરતાપૂર્વક મૃત્યુને ભેટે છે તે ભોજનના પ્રત્યાખ્યાનદ્વારા મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવે છે આ પ્રમાણે જે ભોજનનો ત્યાગ કરીને મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવે છે તેનુ અપશ્ચિમ મરણ હોય છે.

અહિ ભત્તપ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ સપૂર્ણ અનશન છે. ભગવાને કહ્યુ છે કે, જે ભોજનના પ્રત્યાખ્યાન કરે છે તે સસારનો છેદ કરે છે શાસ્ત્રમા ભોજન–પ્રત્યાખ્યાન વિષે જે કાંઈ કહેવામા આવ્યુ છે તે નિર્દયતાનો વ્યવહાર કરવા માટે નહિ પણ આત્માના કલ્યાણ માટે જ કહેવામા આવ્યુ છે જે વ્યક્તિ બીજાની સહાયતા લેવાનો ત્યાગ કરે છે તે જ ભોજનનો ત્યાગ કરી શકે છે જે આ રીતે ભોજનનો ત્યાગ કરતો નથી, પણ આહાર પાણી ન મળવાને કારણે વિલાપ કરતો મરે છે, તે મરણ તો બાર પ્રકારના બાલમરણમાનુ એક બાલમરણ છે એટલા માટે આ પ્રકારના મરણને ભોજન–ત્યાગથી થતુ પડિતમરણ કહી ન શકાય ભોજનનો ત્યાગ અસમયમા કરી ન શકાય આ તો બધા કામો કર્યા બાદ કરવાનુ કામ છે એટલા માટે સથારો ક્યારે કરવો તથા કરાવવો તેનો પણ વિચાર કરવો અત્યાવશ્યક છે

સથારો શા માટે કરવામા આવે છે એ વિષે પણ શાસ્ત્રમા ઘણો વિચાર કરવામા આવ્યો છે શાસ્ત્રમા એવો પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે કે, હે ભગવાન ! મરતી વખતે ભૂખ્યા રહેવુ એ શુ ઉચિત છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને કહ્યુ કે, આ કથન સ્થૂલ દૃષ્ટિએ કહેવામા આવ્યુ છે પણ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિએ મરતી વખતે અનશન કરવુ એજ યોગ્ય છે આ પ્રમાણે કહીને ભગવાને સથારો શા માટે અને ક્યારે કરવામા આવે છે એ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે મંડૂક ચોરનુ ઉદાહરણ આપ્યુ છે જે આ પ્રમાણે છે —

શખપુરમા મડૂક નામનો એક ચાલાક ચોર રહેતો હતો તે લોકોના ઘરમાથી એવી ચાલાકીથી ચોરી કરતો હતો કે, ચોરી ક્યારે અને કેવી રીતે થઈ તેની કોઇને ખબર પડતી નહિ ચોરી થવાને કારણે પ્રજા પાયમાલ થવા લાગી પ્રજાએ અનેક પ્રયત્નો કરી જોયા પણ ચોરનો પત્તો લાગ્યો નહિ કોઈના ઘરનુ તાળુ તૂટે નહિ, ભીતમા બાકોરૂ પડે નહિ છતા ઘરમાંથી ધન આદિની ચોરી થઇ જતી આ ચતુર ચોરની ચાલાકીથી પ્રજા પણ થાકી ગઇ આખરે પ્રજાજનો બધા ભેગા થઇ રાજા પાસે ન્યાય માગવા ગયા. શખપુરની પ્રજા રાજા પાસે નાની નાની વાતોનો ન્યાય માગવા આવતી ન હતી એટલા માટે રાજા પણ સમજી ગયો કે, આજે પ્રજા ઉપર કોઇ મોટુ દુખ આવી પડયુ હોય એમ લાગે છે અને એ કારણે જ પ્રજાજનો મારી પાસે ન્યાય માગવા આવેલ છે રાજાએ પ્રજાજનોને પૂછ્યુ કે તમને લોકોને શુ દુખ છે તે મને સ્પષ્ટરૂપે કહી સભળાવો પ્રજાજનોએ ચોરે નગરમા વર્તાવેલા હાહાકારની બધી હકીકત આદિથી અતસુધી કહી સભળાવી રાજા ચોરની ચાલાકીપૂર્ણ ચોરીની વાત સાભળી આશ્ચર્યચકિત થઇ કહેવા લાગ્યો કે, આ ચોર ખરેખર કોઇ મહાન્ ચોર છે આ ચોરને શોધીને તાત્કાલિક પકડવો જોઇએ આ ચોરને પકડીને હુ પ્રજાનાં દુખો દૂર કરવાને મારાથી બનતો પ્રયત્ન કરીશ. જો હુ સાચો રાજા હોઉં તો સાત દિવસમા જ પ્રાણના ભોગે પણ એ ચોરને પકડી પાડીશ આ પ્રમાણે કહી રાજાએ પ્રજાજનોને આશ્વાસન આપ્યુ.

આજે આવા પ્રજાપ્રિય રાજાઓ બહુ જ ઓછા જોવામા આવે છે કે, જેઓ પ્રજાના દુ:ખને પોતાનુ દુખ સમજી દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે જે રાજા પ્રજાપ્રિય હોય છે તે રાજાની રક્ષા માટે પ્રજા પોતાના પ્રાણ પણ પાથરી દે છે

રાજાએ ચોરને પકડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે એ વાત નગરમાં ચારેય બાજુ ફેલાઈ ગઈ. મંડૂક ચોરે પણ રાજાની પ્રતિજ્ઞાની વાત સાંભળી. રાજાની પ્રતિજ્ઞા સાંભળીને તે વિચારવા લાગ્યો કે રાજાએ પ્રાણના ભોગે પણ મને પકડવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે એટલે હું અવશ્ય પકડાઈ જઈશ, છતાં મારે તો રાજાના પંજામાંથી બચવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વીર પુરુષોનું એ જ કર્તવ્ય છે કે, તેઓ ભલે પરાજિત થાય પણ પુરુષાર્થનો ત્યાગ ન કરે. આ કથનાનુસાર મારે પણ સાવધાનીપૂર્વક કામ કરવું જોઈએ, પણ પુરુષાર્થનો ત્યાગ કરવો ન જોઈએ. પુરુષાર્થનો ત્યાગ કરીને બેસી જવું એમાં તો કાયરતા છે.

ચોરનો પત્તો મેળવવા માટે રાજા પોતાનો વેશ બદલી શહેરમાં નીકળ્યો. આ બાજુ ચોર પણ પોતાનો વેશ બદલી રાજા શું કરે છે તે જોવા નગરમાં નીકળ્યો. ચોર પગે પાટા બાંધી તથા હાથમાં લાકડી લઈ બીમાર દરિદ્રીની માફક નગરમાં ફરવા લાગ્યો. રાજાએ મંડૂક ચોરને આ વેશમાં જોયો. મંડૂક ચોરની આંખ જોતાં જ રાજા મનમાં સમજી ગયો કે, આ જ ચોર છે, પરંતુ જ્યાં સુધી કોઈ પ્રમાણદ્વારા તેનો અપરાધ સાબીત ન થાય ત્યાં સુધી તેના ઉપર કોઈ પ્રકારનો અભિયોગ ચલાવી શકાય નહિ. બન્ને જણા એકબીજાની સામે આવ્યા અને એકબીજા પૂછવા લાગ્યા કે તમે કોણ છો? કોઈએ પોતાનો પરિચય ન આપ્યો. આખરે ચોરે કહ્યું કે, "હું કોણ છું તે તારે જાણવાની શી જરૂર છે? તું તારું કામ કર અને હું મારું કામ કરું." ચોરના આ કથનનો ભાવાર્થ રાજા એવો સમજ્યો કે, ચોર બરાબર કહે છે કે, "હું ચોર છું એટલે ચોરી કરવા જાઉં છું, અને તું રાજા છે તો મને પકડી લે." આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજા ત્યાંથી ચાલતો થયો. રાજાએ જતાં જતાં એ પણ નિશ્ચય કરી લીધો કે, ચોર સામેના પહાડમાં રહે છે અને અમુક માર્ગેથી તે નગરમાં આવે છે.

બીજે દિવસે રાજા એક ભિખારીનો વેશ ધારણ કરી જે માર્ગેથી ચોર આવતો જતો હતો તે જ માર્ગની વચ્ચે ચૂપચાપ બેસી ગયો. ચોર પણ વેશ બદલીને શહેરમાં આવ્યો. રાત અંધારી હતી એટલા માટે રસ્તા ઉપર ભિખારીના વેશમાં પડેલા રાજાને તે જોઈ ન શક્યો અને રાજાને તેના પગની ઠોકર લાગી. ઠોકર લાગતાં જ તે ચીસ પાડી ઊઠ્યો. ચોરે તેને પૂછ્યું કે તું કોણ છે? રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું એક ગરીબ ભિખારી છું. ક્યાંય રહેવાને [illegible] નથી એટલા માટે અહીં પડ્યો છું. ચોર મનમાં સમજી ગયો કે આ રાજા [illegible] મનમાં વિચાર કર્યો કે, આ રાજાને કોઈપણ ઉપાયે નષ્ટ કરી દેવામાં આવે તો પછી [illegible] ન પામે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી ચોરે રાજાને કહ્યું કે, શું [illegible] તારું દુઃખ નષ્ટ થઈ જશે? રાજાએ ઉત્તર આપ્યો [illegible] દુઃખ નષ્ટ નહિ થાય. દુઃખ તો તમારા જેવાની સંગતિ [illegible] ચોરે કહ્યું કે, તું મારી સાથે ચાલ. હું તારું દુઃખ [illegible] સાથે જવાનું સ્વીકાર્યું.

[illegible] એકબીજાને મારી નાખવાના ઉપાયો વિચારતા [illegible] ચોરે ચોરી કરી ધન-રત્ન આદિની એ [illegible] કહ્યું કે, એક પોટલી તું ઉપાડી લે, પરંતુ જોજે ભાગી [illegible] નહિ. ચોરે કહ્યું કે, ઠીક, તું આગળ ચાલ,

હુ તારી પાછળ આવુ છુ રાજાએ કહ્યુ કે, તમારે કયા જવુ છે તે હુ જાણતો નથી એટલા માટે તમે આગળ ચાલો અને હુ પાછળ ચાલુ ચોરે કહ્યુ કે ઠીક, તુ પાછળ ચાલજે પણ તુ કયાય ભાગી ન જાય એટલા માટે હુ તને રસ્સીથી બાધી લઉ છુ આ પ્રમાણે કહી ચોરે રાજાને રસ્સીથી બાધી લીધો અને પોતે આગળ ચાલવા લાગ્યો જો કે રાજા ચોર ન હતો છતા મડૂક ચોરે રાજાને ચોરને બાંધે તેમ બાંધી લીધો

રાજાને સાથે લઈ ચોર ઘેર આવ્યો મડૂક ચોરે પોતાની પુત્રીને પાસે બોલાવીને કહ્યુ કે, હુ એક માણસને સાથે લાવ્યો છુ તે માણસ આપણા ધધામા વિઘ્ન-બાધા ઊભી કરે છે, એટલા માટે એને કોઇ પણ ઉપાયે મારી નાખવો જોઇએ પુત્રીએ જવાબમા પિતાને કહ્યુ કે, તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે બધુ કામ થઇ જશે છોકરી રાજા પાસે ગઈ અને કહ્યુ કે, ભોજન તૈયાર છે માટે ભોજન કરવા ચાલો રાજાએ મનમા વિચાર્યુ કે, ભોજન તો કરવા જવુ, પણ ભોજન કરતી વખતે સાવધાની રાખવી જોઈએ, કારણ કે હુ અત્યારે ચોરના ઘરમા આવેલો છુ આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ તે છોકરીને કહ્યુ કે, પહેલા આપ જમી લો, તમે ભોજન કર્યા બાદ હુ ભોજન કરીશ હુ જો કે ભિખારી છુ પણ સભ્યતા જાણુ છુ એટલા માટે જ્યાસુધી ઘરના માણસો ભોજન ન કરે ત્યાસુધી હુ ભોજન કેવી રીતે કરી શકુ ? રાજાનુ કથન સાભળી ચોરની છોકરી સમજી ગઈ કે, આ કોઇ ભિખારી નથી જો વાસ્તવમા તે ભિખારી હોત તો તે ઉપર પ્રમાણે કહેત નહિ પણ ખાવા જ મડી પડત

ચોરની કન્યાએ રાજાને કહ્યુ કે, જો તમે સભ્ય છો તો ભોજન કર્યા પહેલા તમારે સ્નાન કરવુ જોઇએ રાજાએ કહ્યુ કે, જો આ નિયમ છે તો તે નિયમનુ પાલન કરવુ એ મારૂ કર્ત્તવ્ય છે ચોરકન્યા રાજાને સ્નાન કરાવવા કુવા ઉપર લઈ ગઈ ચોરકન્યાનો એવો નિયમ હતો કે, તે જે માણસને સ્નાન કરવા કુવા ઉપર લઇ જતી હતી તે માણસના પગ પકડી કુવામા પાડી દેતી રાજાને પણ કુવામા પાડવા માટે તે ચોરકન્યાએ રાજાનો પગ પકડયો પણ રાજાના લક્ષણવતા પગને જોઈને વિચારવા લાગી કે, આ તો કોઇ મહાપુરુષ જણાય છે પગના લક્ષણદ્વારા મનુષ્યના સકલ શરીરના હાલહેવાલ જણાઇ આવે છે આ કથનાનુસાર ચોરકન્યાએ પણ રાજાના લક્ષણવતા પગ જોઇને વિચાર કર્યો કે, આ કોઇ મહાન્ પુરુષ છે આવા મહાપુરુષને મારા પિતા મારી નાખવા ચાહે છે તે સર્વથા અનુચિત છે

આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે ચોરકન્યાએ રાજાને કહ્યુ કે, મારા પિતા બહુ જ ક્રૂર છે. તે તમને મારી નાખવા ચાહે છે હુ તમારા લક્ષણવતા પગ જોઇને સમજી ગઈ છુ કે, તમે રાજા છો એટલા માટે હુ તમને એજ કહેવા માગુ છુ કે, જો તમે તમારા પ્રાણ બચાવવા ચાહતા હો તો તમે આ માર્ગે જલ્દી ચાલ્યા જાઓ, નહિ તો તમારા પ્રાણની હત્યા થઈ જશે

રાજાએ ચોરકન્યાની વાતનો સ્વીકાર કર્યો અને તેના બતાવેલા માર્ગે રાજા નાસી છૂટયો રાજા જ્યારે દૂર નીકળી ગયો ત્યારે ચોરકન્યાએ મડૂક ચોરને બૂમ પાડી બોલાવ્યો અને કહ્યુ કે. તે ભિખારી તો ભાગી ગયો રાજા નાસી ગયો છે એ સમાચાર સાભળતાજ મડૂકચોર ક્રુધ થઇને કક નામના લોઢામાથી બનાવેલી તીક્ષ્ણ તલવાર લઇને રાજાની

[illegible] તે તલવાર એટલી બધી તીક્ષ્ણ હતી કે, તેનો એક જ પ્રહાર જે વસ્તુ ઉપર પડતો હતો તે વસ્તુના ટૂકડે ટૂકડા તરત જ થઈ જતા ચોરે રાજા ઉપર દૂરથી તે તલવારના પ્રહાર કર્યો પણ તે તલવારનો પ્રહાર વચમા લોઢાના થાભલા ઉપર પડતા તે થાભલાના ટૂકડે ટૂકડા થઇ ગયા રાજા મહામુશ્કેલીએ બચી ગયો. ચોર પણ સમજી ગયો કે રાજા તો બચી ગયા છે અને તલવારનો ઘા તો લોહસ્તભ ઉપર પડચો છે.

ચોર નિરાશ થઇને ઘેર આવ્યો અને પોતાની કન્યાને કહ્યુ કે, રાજા આપણને છેતરીને ભાગી ગયા છે અને તે આપણા ઘરની છૂપી વાત જાણી ગયો છે, માટે આપણે તમારી બહુ જ સાવધાનીપૂર્વક રહેવુ જોઇએ ચોરકન્યાએ જવાબમા કહ્યુ કે, પિતાજી! હવે આપના પાપનો ઘડો પરિપૂર્ણ ભરાઇ ગયો છે એમ મને લાગે છે મહૂક ચોરે ક્રુધ થઈને પુત્રીને કહ્યુ કે, આવુ અપશુકનવાળુ શા માટે બોલે છે? પુત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, પાપનો અત આવે એ શુ ખરાબ છે? પુત્રીનુ આ કથન મહૂકને ખરાબ તો લાગ્યુ છતા તે ચૂપ રહ્યો

બીજે દિવસે ચોર વ્યાપારી બની શખપુરના બજારમાં ક્રયવિક્રય કરવા માટે ગયો. આ તરફ રાજા પણ ચોરની તપાસ કરવા માટે વેશ બદલીને નગરમા ફરવા લાગ્યો. ફરતા ફરતા તે વેશ બદલીને ક્રયવિક્રય કરવા આવેલ ચોર–વ્યાપારી જે દુકાને બેઠો હતો તે દુકાને આવ્યો રાજા ચોર–વ્યાપારીને જોતા જ ઓળખી ગયો કે આ પેલો ચોર જ છે. રાજાએ ચોર–વ્યાપારીને પૂછ્યુ કે, તમે શુ વેચવા આવ્યા છો? તમારી પાસે શુ છે? વ્યાપારી ચોરે કહ્યુ કે, મારી પાસે બધુય છે, તમારે શુ જોઈએ? રાજાએ કહ્યુ કે, ભાઈ! મારે બીજુ કાંઈ ન જોઈએ કેવળ તમારી જ જરૂર છે ચોરે પૂછ્યુ કે, મારુ શુ કામ છે? રાજાએ કહ્યુ કે, તમારી જરૂર એટલા માટે છે કે તમે ચોર છો ચોર–વ્યાપારીએ કહ્યુ કે, [illegible] રાજાએ કહ્યુ કે, તમે ચોર છો કે શાહુકાર એ વાતનો નિર્ણય હમણા જ [illegible] તમે ચોર છો એ વાતની ખાત્રી મે પહેલેથી જ કરી રાખેલ છે

[illegible] ચોરને પકડી લીધો ચોર પણ વિચારવા લાગ્યો કે, હુ કોઈ સામાન્ય [illegible] નથી, પરન્તુ રાજા દ્વારા પકડાઇ ગયો છુ એટલે મને શિક્ષા પણ [illegible] ચોરને કહ્યુ કે, તમે હવે પકડાઇ ગયા છો બોલો, હવે તમારે શુ [illegible] તમે કહો તે કરવા હુ તૈયાર છુ રાજાએ કહ્યુ કે, સર્વ [illegible] લગ્નમડપ [illegible] ચોરે કહ્યુ કે, ઠીક છે તેમ [illegible] રાજા સાથે ફરવી નાખ્યો રાજાએ ચોરકન્યાને [illegible] આ શરીર પણ તને જ સાપુ છુ ચોર- [illegible] તને ઉપર છો એટલે જ આ પ્રમાણે કરી રહ્યા છો. [illegible] તમે મારા સન્માનને યોગ્ય નથી તમે મને સન્માન [illegible] કહ્યુ કે, હવે તારે કોઈ પ્રકારની ચિન્તા [illegible] પ્રમાણે બન્યા છે એટલા માટે હવે તેમનુ [illegible] પ્રમાણે કરી રાજાએ ચોરને પોતાના [illegible] નગરમા ફરતા બધા લોકો રાજાપ્રતિ ધિક્કાર

વરસાવવા લાગ્યા રાજા સારી રીતે જાણતો હતો કે મારા આ કાર્યથી પહેલાં તો લોકો નારાજ થશે પણ જ્યારે તેનુ પરિણામ સાભળશે ત્યારે પ્રસન્ન થશે

રાજા ચોરપ્રધાન પાસેથી ધમકાવીને તથા સમજાવીને ચોરીના રત્નો કઢાવતો રહેતો ચોરપ્રધાનની પાસે હજી કેટલા રત્નો આદિ છે વગેરે વિષે રાજા ચોરકન્યા અર્થાત્ પોતાની પત્ની પાસે પૂછપરછ કરતો અને પછી ચોરપ્રધાન પાસેથી તે રત્નો કઢાવી લેતો આ પ્રમાણે રાજાએ કોઈવાર ધમકાવીને તો કોઈવાર ફોસલાવીને ચોરપ્રધાન પાસેથી બધા રત્નો મેળવી લીધાં જ્યારે ચોરપ્રધાન પાસે કાંઈપણ બાકી રહ્યુ નહિ ત્યારે રાજાએ બધા નગરજનોને રાજમહેલમા બોલાવ્યા અને તેમની સમક્ષ ચોરપ્રધાનને બોલાવીને કહ્યુ કે, આ પ્રધાન નહિ પણ ચોર છે.

આ ચોરપ્રધાન પાસેથી ચોરી કરેલા રત્નો મારે કઢાવવા હતા એટલા માટે જ મે તેને પ્રધાન બનાવ્યો હતો હવે તેની પાસે કાંઈ બાકી રહ્યુ નથી એટલા માટે ચોરી કરવાની સજા તરીકે હુ તેને ફાંસીની શિક્ષા આપુ છુ

રાજાએ પ્રજાજનોના ચોરાઈ ગએલા રત્નો પાછા આપી દીધા પ્રજાજનો રાજાની બુદ્ધિમત્તા તથા ચતુરાઈની પ્રશસા કરવા લાગ્યા રાજા–પ્રજાનો પ્રેમ પરસ્પર વધવાને કારણે રાજ્યસંચાલન પણ સારી રીતે ચાલવા લાગ્યુ

આ એક દૃષ્ટાન્ત છે આ દૃષ્ટાન્ત સાધુ–જીવન ઉપર આપવામા આવ્યુ છે. આ દૃષ્ટાન્તમાંથી શો સાર લેવાનો છે તે વિષે આપણે વિચાર કરવો જોઈએ –

સાધુઓ માટે કહ્યુ છે કે, આ શરીર મડૂક ચોરની સમાન છે બુદ્ધિ આ શરીરરૂપી ચોરની કન્યા છે આ શરીર જો કે ચોર સમાન છે પરતુ આ શરીરરૂપી ચોરની પાસે અનેક રત્નો છે આ શરીર વિના મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી હે મુનિઓ! તમારા શરીરમા રહેલો આત્મા એ રાજા છે આ શરીર ચોર છે અને બુદ્ધિ એ શરીર–ચોરની પુત્રી છે મનુષ્યમા જેવી બુદ્ધિ હોય છે તેવી બુદ્ધિ બીજાઓને હોતી નથી આ આત્મારૂપી રાજા શરીરરૂપી ચોરના ઘરમા આવેલ છે, એટલા માટે આત્મારૂપી રાજા ખાન–પાનના પ્રલોભનમા ન પડતા બુદ્ધિરૂપી ચોરકન્યાને સર્વ પ્રથમ ખવડાવ્યા બાદ જ પોતે ખાય છે અર્થાત્ શાસ્ત્રમા ખાન–પાન કરવા સબધી જે વિધિ બતાવવામા આવેલ છે તેનો બુદ્ધિદ્વારા નિર્ણય કર્યા બાદ જ પોતે ખાય છે જે આ પ્રમાણે બુદ્ધિદ્વારા નિર્ણય કરીને જ ખાય છે તે જ આત્મારૂપી રાજા છે બુદ્ધિરૂપી ચોરકન્યા આત્મા–રાજાને પગ પકડી કુવામા નાખવા ચાહે છે, પણ આત્મારાજાના લક્ષણવતા ચરણ જોતા જ બુદ્ધિરૂપી ચોરકન્યા આત્મારાજાને મહાન પુરુષ સમજી બચાવે છે ચરણનો અર્થ પગ થાય છે અને આચરણ પણ થાય છે. જ્યારે બુદ્ધિના હાથમા ચરણ આવે છે અને ચરણના લક્ષણ સારા જુએ છે ત્યારે તે કહે છે કે, આવા પુણ્યાત્માને સસારકૂપમા પાડવા એ ઠીક નથી આ પ્રમાણે બુદ્ધિરૂપી ચોરકન્યા આત્મરાજાને સસારમાથી છૂટવાનો માર્ગ બતાવે છે અને આત્મરાજા તે માર્ગે જઈ મુક્ત થાય છે. જ્યારે આત્મરાજા સસારના પદાર્થોનુ મમત્વ છોડીને ભાગી જાય છે ત્યારે

કામ, ક્રોધ, માન, લોભરૂપી ચોર વાસનાવૃત્તિરૂપી તલવાર હાથમાં લઈ આત્માની પાછળ મારવા દોડે છે. વાસનાવૃત્તિરૂપી તલવાર તીક્ષ્ણ છે આ તીક્ષ્ણ તલવાર જેમના ઉપર પડે છે તેમનુ જીવન નષ્ટ થઈ જાય છે

આત્મારાજા સાવધાન હોવાને કારણે વાસનાવૃત્તિરૂપી તલવારના પ્રહારથી કુશળતાપૂર્વક બચી જાય અને રાજમહેલમા આવી શરીર–ચોરને કેવી રીતે પકડવો તેનો વિચાર કરે છે. ખૂબ વિચાર કર્યા બાદ આત્મારાજા શરીરરૂપી ચોરને ભરબજારમાથી પકડી લાવે છે. શરીર–ચોર પાસેથી રત્નો આદિ મેળવવા માટે આત્મરાજા યુક્તિપૂર્વક કામ લે છે. સર્વપ્રથમ તો બુદ્ધિરૂપી ચોરકન્યા સાથે લગ્ન સબધ જોડે છે અને શરીર–ચોરને પ્રધાન બનાવે છે. પછી શરીરરૂપી–ચોરને કોઈવાર સમજાવીને તો કોઈવાર ધમકાવીને તેની પાસે રહેલાં રત્નો લઈ લે છે રાજા શરીર–ચોર પાસેથી રત્નો કઢાવવા માટે જ તેને પ્રધાન બનાવે છે જે પ્રમાણે ચોરને પ્રધાન બનાવવાથી પ્રજા રાજાની નિદા કરવા લાગી હતી તે જ પ્રમાણે કેટલાક લોકો સાધુ થવા છતા તેમને ખાવાની તથા કપડા આદિની શી જરૂર છે એમ કહી નિદા કરે છે પરતુ સાધુ–આત્મા લોકોની નિદા ઉપર ધ્યાન ન આપતાં શરીર–ચોર પાસેથી જ્ઞાન–દર્શન તથા ચારિત્રરૂપી રત્નો કઢાવવા માટે શરીર–ચોરને આદર આપે છે જ્યારે આત્માને બુદ્ધિદ્વારા માલુમ પડે છે કે, હવે શરીર–ચોર પાસે એકપણ રત્ન બાકી રહેલ નથી ત્યારે સાધુ–આત્મા શરીરરૂપી ચોરને સથારાની શૂળી ઉપર ચડાવી દે છે, અને પછી આત્મારાજા સસારના રત્નો સોપી દઈ પોતે સ્વાવલબી બની જાય છે. સ્વાવલબી આત્મારાજા જ પ્રજાને સ્વાવલબી બનાવી શકે છે જ્યાસુધી નાયક પોતે સ્વાવલબી બનતો નથી ત્યાસુધી જનસમાજ પણ સ્વાવલબી બની શકતી નથી

[illegible] સંક્ષિપ્ત સાર એ છે કે, મહાવીર ભગવાને ભત્ત (ભોજન)ના પ્રત્યાખ્યાન [illegible] કહ્યુ છે તે નિર્દયતાથી નહિ પણ આત્માના કલ્યાણ માટે કહ્યુ છે. [illegible] કરાવવામા વિવેકજ્ઞાનની ખાસ જરૂર રહે છે જો વિવેકજ્ઞાન [illegible] તથા કરાવવામા ન આવે તો જૈનધર્મનો ઉદ્યોત થતો નથી ત્યારે [illegible] ઉપર મમત્વ રહેતુ નથી તેમજ સસારના પદાર્થોની જરાપણ અકાંક્ષા [illegible] તથા [illegible] જ ભોજનનો ત્યાગ કરી સથારો લઈ શકાય છે આત્માની પૂર્વ [illegible] આવે તો મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી શકાતો નથી, ઊલટા [illegible] તો મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવવાનુ શ્રેષ્ઠ સાધન છે [illegible] આત્માનુ કામ નથી જે આત્મા જ્ઞાન, દર્શન તથા [illegible] બનેલ છે તે જ બળવાન આત્મા ભોજનનો [illegible] અને મૃત્યુ ઉપર વિજય મેળવી શકે છે ત્યારે [illegible] જ ભોજનના પ્રત્યાખ્યાન થઈ શકે છે.

[illegible] સત્ય માનો અને [illegible] કરવા માટે સર્વપ્રથમ [illegible] તો સૂક્ષ્મ [illegible] સૂક્ષ્મ [illegible] નથી

એ વાત સ્પષ્ટ હોવા છતા આજકાલ કેટલાક લોકો સ્થૂલ પાપનો ત્યાગ કર્યા પહેલા સૂક્ષ્મ પાપનો ત્યાગ કરવા દોડે છે ઉદાહરણ તરીકે જો કોઈ માણસ સ્ત્રીસગનો સર્વથા ત્યાગ કરી ન શકે તો તેણે સર્વપ્રથમ પરસ્ત્રીનો ત્યાગ કરવો જોઇએ કે સ્વસ્ત્રીનો ? પરંતુ આજે તો એવુ જોવામાં આવે છે કે, સ્વસ્ત્રીને તો દગો આપવામા આવે છે અને પરસ્ત્રીનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે શુ આ વિપરીત કામ નથી ? વિપરીત કામ કરવાથી વિપરીત ફળ મળે છે એટલા માટે પ્રત્યેક કામને વિવેકપૂર્વક કરો વિવેકપૂર્વક કામ કરવામા જ સ્વકલ્યાણ સાથે પરકલ્યાણ થાય છે.

—— × ——

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ ભાદરવા શુદી ૮ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

ધન ધન જનક ‘ સિદ્ધારથ, ’ ધન ‘ ત્રિશલા ’ દે માત રે પ્રાણી,
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, ‘ વર્દ્ધમાન ’ વિખ્યાત રે પ્રાણી.
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી.

—શ્રી વિનયચન્દ્રજી કુભટ ચોવીશી

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

શ્રમણ–સસ્કૃતિના નાયક ભગવાન મહાવીરે સમસ્ત સસારને વિશ્વશાન્તિ અને વિશ્વાત્મૈક્યનો અપૂર્વ સદેશ સભળાવ્યો છે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના સમગ્ર જીવનનો અને ઉપદેશનો સક્ષિપ્ત સાર આચારમા સપૂર્ણ અહિંસા, અને તત્ત્વજ્ઞાનમા અનેકાન્તવાદ છે અને તેથી ભગવાન મહાવીરના સપ્રદાયના આચારને તથા શાસ્ત્રના વિચારને આ બે તત્ત્વોના–અહિંસા અને અનેકાન્તવાદના–ભાષ્યરૂપે સમજવા જોઇએ એવો વિદ્વાનોનો નિષ્પક્ષ મત છે

જૈનધર્મનો જીર્ણોદ્ધાર કરી જૈનધર્મનુ નવેસરથી ચણતર કરનાર શાસનનાયક ભગવાન મહાવીરે જીવદયારૂપી નૈતિક અહિંસા, તપશ્ચર્યારૂપી આત્મિક અહિંસા અને સ્યાદ્વાદરૂપી બૌદ્ધિક અહિંસાનો બોધપાઠ વિશ્વશાન્તિ–વિશ્વકલ્યાણ કરવા માટે જગતને આપ્યો હતો, અને અહિંસા માતાના ચરણે આવી નિર્ભય બનો અને બીજા વિશ્વજીવોને નિર્ભય બનાવો એવો આદેશ આપ્યો હતો અહિંસાની સાક્ષાત્ મૂર્તિસમા ભગવાન મહાવીરે અહિંસાના અપૂર્વ ઉપદેશદ્વારા સમસ્ત જીવોને સુખ–શાન્તિનો માર્ગ બતાવ્યો હતો અને માનવસમાજમાં ઘર કરી ગએલી વાદવિવાદ કરી ક્લેશ–કકાસ પેદા કરવાની વૃત્તિને અનેકાન્તવાદદ્વારા શાન્ત કરી, માનવસમાજ એક, અખડ અને અભિન્ન બનો એવો વિશ્વાત્મૈક્યનો અપૂર્વ સદેશ સભળાવ્યો હતો

અહિંસા અને અનેકાન્તવાદદ્વારા ભગવાન મહાવીરે ક્રમશ વિશ્વશાન્તિ તથા વિશ્વાત્મૈક્ય સ્થાપિત કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો જૈનદષ્ટિનો સર્વાંગીણ વિકાસ પણ આ બન્ને તત્ત્વો–અહિંસા અને અનેકાન્તવાદ–દ્વારા થવા પામ્યો છે ધર્માધના, સ્વાર્થમોહ કે રસનેન્દ્રિયની લોલુપતાને કારણે આર્યભૂમિ ભારતમા હિંસાનુ જે સામ્રાજ્ય ફેલાઈ ગયુ હતુ,

તે હિંસાના સામ્રાજ્ય–અંધકારને જ્ઞાનપ્રકાશદ્વારા દૂર કરી, અહિંસાનો ઉપદેશ આપી, વિશ્વ-જીવોને શાન્તિ તથા નિર્ભયતાનો સંદેશ આપ્યો હતો વળી દાર્શનિક–જગતમાં વાદવિવાદ, ખોટા તર્કવિતર્ક તથા ભાષાડંબરદ્વારા બીજાની માન્યતા ઉપર કુઠારાઘાત કરવાની, બીજાને હલકા પાડવાની તથા ‘અમે જ સાચા છીએ, બીજા બધા ખોટા છે’ એવી મલિન વૃત્તિનો પ્રવેશ થવા પામ્યો હતો અને પરિણામે કલહ–કંકાસનું વાતાવરણ ઊભું થવા પામ્યું હતું, તે વાતાવરણને વિદારવા માટે મહાવીર ભગવાને ભિન્ન ભિન્ન માન્યતાઓનો સમન્વય કરવાની અનેકાન્તવાદરૂપી શક્તિ આપી હતી આ પ્રમાણે હિંસાવૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવવા માટે ભગવાન મહાવીરે અહિંસાનું અમોઘ સાધન જગતની સેવામાં સમર્પિત કર્યું અને મતભિન્નતાનો સમન્વય તથા કલહ–કંકાશને શાન્ત કરવા માટે અનેકાન્તવાદનું સાધન આપ્યું હતું

‘વિશ્વશાન્તિ માટે અહિંસા’ અને ‘વિશ્વાત્મૈક્ય માટે અનેકાન્તવાદ’ આ બે અહિંસક સાધનો ભગવાન મહાવીરે જગતને સોંપી માનવસમાજને સાચા કલ્યાણ માર્ગે જવાનું નવું દિશાસૂચન આપ્યું હતું અહિંસા અને અનેકાન્તવાદ–આ બન્ને સિદ્ધાન્તો જૈનદર્શનના મૌલિક સિદ્ધાન્તો છે આ સિદ્ધાન્તો કેવળ તર્કપ્રસૂત નથી તેમજ પોકળ નથી પરંતુ આ સિદ્ધાન્તો પાછળ તો ભગવાન મહાવીરનો સાડા બાર વર્ષ સુધીનો નક્કર આત્માનુભવ રહેલો છે આજે જગતમાં જે શાન્તિ થોડી ઘણી અનુભવાય છે તેનું ઘણુંખરૂં શ્રેય અહિંસા અને અનેકાન્તવાદપ્રધાન શ્રમણ–સંસ્કૃતિને જાય છે શ્રમણ–સંસ્કૃતિ જગતનું કલ્યાણ કરનારી સાચી સંસ્કૃતિ છે આ સંસ્કૃતિના શરણે જ્યારે જગત આળોટતું આવશે ત્યારે જ જગત શાન્તિનો શ્વાસ લઈ શકશે જ્યાંસુધી જગત હિંસાનું તાંડવ નૃત્ય નાચે છે ત્યાંસુધી જગતને અહિંસાની મહાશક્તિનું ભાન થઈ શકશે નહિ અહિંસાશક્તિ દ્વારા જ જગત નિર્ભય બની શકશે અત્યારે હિંસાવૃત્તિને વશ થઈ એક રાષ્ટ્ર બીજા રાષ્ટ્રને કચડી નાખવા પ્રયત્ન કરે છે, એક જાતિ બીજી જાતિને નષ્ટભ્રષ્ટ કરવા તૈયાર થઈ ગઈ છે અને એક મનુષ્ય બીજા મનુષ્યનું રક્ત ચૂસવા તૈયાર થયો છે આ અત્યાચાર–અનાચારને દૂર કરવાનું એક જ સાધન છે અને તે અહિંસાનું અમોઘ સાધન જ્યાંસુધી અહિંસાના અમોઘ સાધનદ્વારા વિશ્વશાન્તિ તથા અનેકાન્તવાદ દ્વારા વિશ્વાત્મૈક્યના સફળ પ્રયોગ તરફ જગત પાછું નહિ વળે ત્યાંસુધી જગતમાં શાન્તિ તથા ઐક્ય સ્થાપિત કરવા લગભગ અશક્ય છે

જે સમયે ભારતદેશમાં હિંસક પ્રવૃત્તિ ચાલતી હતી અને દાર્શનિક મતભેદને કારણે ક્લેશકંકાસ ચાલતો હતો ત્યારે ભગવાન મહાવીરે અહિંસાવાદ તથા સ્યાદ્વાદનો સંદેશ સંભળાવ્યો હતો અપૂર્ણદૃષ્ટિને કારણે જ સંસારમાં ક્લેશકંકાસ પેદા થવા પામે છે. જો [illegible]ન્તવાદનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો ક્લેશ કંકાસ પેદા થવા પામે જ નહિ ‘મારું તે જ સાચું’ એવો એકાન્ત આગ્રહ ધારણ કરવાથી અનિષ્ટ થવાનો સંભવ રહે છે. ‘સાચું તે મારું’ એવો સદાગ્રહ ધારણ કરવામાં જ અનેકાન્તવાદની ખૂબી રહેલી છે નયવાદ કે [illegible] અનેક વસ્તુ વિષે વિચાર કરવાથી વસ્તુનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકાય છે.

[illegible] જૈનદૃષ્ટિએ વસ્તુઓનો વિચાર કરવાથી દાર્શનિક મતભેદ [illegible] જ નથી જૈનદૃષ્ટિ વાદી કે પ્રતિવાદીની માફક પોતાના પક્ષનું જ સમર્થન [illegible] ન્યાયાધીશની માફક તે ન્યાય–વાતને ન્યાય ગણવાનો તથા માનવાનો [illegible] વાદી કે પ્રતિવાદી તો પોતપોતાના પક્ષને જ રજુ કરે છે અને પોતાના

પક્ષને જ સત્ય માને છે, પરંતુ સાચો ન્યાયાધીશ વાદી અને પ્રતિવાદી બન્નેની વાત સાભળીને તથા બન્નેના પક્ષ વિષે નિષ્પક્ષ-રીતે વિચાર કરીને સત્ય વાતનો જ ન્યાય આપે છે ન્યાયાધીશ પોતે કોઈ પ્રકારના વાદવિવાદમા પડતો નથી આ જ પ્રમાણે જૈનદષ્ટિવાળો પણ કોઇ પ્રકારના વાદવિવાદમા પડતો નથી, પરંતુ બધાનુ કથન સાભળી સત્યાસત્ય વિષે વિચાર કરી સત્ય વાતનો જ ન્યાય આપે છે

સાધારણ રીતે પ્રત્યેક દર્શન પોતાને પૂર્ણ માને છે પરંતુ पूर्णात् पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते-ઉપનિષદ્‌ના એ કથનાનુસાર વાસ્તવમા તે જ દર્શન પૂર્ણ છે જે પૂર્ણતાને અપનાવે છે નયવાદ અને અપેક્ષાવાદ પૂર્ણતાને અપનાવે છે અર્થાત્ પ્રત્યેક વસ્તુના સર્વાંગ વિષે વિચાર કરે છે નયવાદ, અપેક્ષાવાદ, સ્યાદ્‌વાદ, અનેકાન્તવાદ એ બધા શબ્દો જૈનદષ્ટિના પર્યાયવાચક શબ્દો છે જૈનદષ્ટિ સકુચિત નથી, પરંતુ વિશાળ છે જૈનદષ્ટિ કેટલી બધી વિશાળ છે એ વાત જૈનશાસ્ત્રોની ગભીરતા ઉપરથી સહજ રીતે જાણી શકાય છે જૈનશાસ્ત્રોમા વર્ણવેલા જૈન સિદ્ધાન્તો ઘણા જ ઉદાર, સ્પષ્ટ તથા વૈજ્ઞાનિક છે વર્ત્તમાન વિજ્ઞાનની દષ્ટિએ જૈન સિદ્ધાન્તોનુ પૃથક્કરણ કરતા જૈનધર્મની ગહનતા તથા ઉદારતા કેટલી બધી છે તે સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે ભગવાન મહાવીરે જે જે સિદ્ધાન્તો જગત સમક્ષ રજુ કર્યા છે તે કપોલકલ્પિત કે કલ્પનાપ્રસૂત નથી, પરંતુ અનુભવસિદ્ધ છે અનુભવસિદ્ધ સિદ્ધાન્તો જ જનસમાજને માટે વિશેષ ઉપયોગી સિદ્ધ થાય છે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો મૌલિક, અનુભવસિદ્ધ તથા વૈજ્ઞાનિક હોવાને કારણે જ જૈનધર્મ અદ્યાપિ પર્યન્ત 'જીવન્ત ધર્મ' તરીકે ટકી શકયો છે વૈદિક-સસ્કૃતિના અનેક આઘાત-પ્રત્યાઘાત સહેવા છતા પણ જૈનસસ્કૃતિએ પોતાની પ્રતિષ્ઠાની રક્ષા કરી છે

જૈનશાસ્ત્રના એક એક શબ્દ પાછળ ભગવાન મહાવીરનો આત્માનુભવ રહેલો છે વીરવાણીનો પ્રત્યેક શબ્દ અમોઘ છે વીરવાણીનો એક શબ્દ પણ જીવનમા સક્રિય રૂપ ધારણ કરે તો જીવન સાર્થક અને સફળ બની જાય ભવ્ય જીવો વીરવાણીને બરાબર સાભળી જીવનમા ઉતારી જીવન સાર્થક કરે એટલા માટે શાસ્ત્રનો ઉપદેશ આપવામા આવે છે. શાસ્ત્રમા સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ વિષે જે વિચાર ચાલે છે તેમા પણ જીવનવિકાસ કેવી રીતે સાધી શકાય તેનો ક્રમ આપવામા આવ્યો છે જીવનનો જો ક્રમિક ગુણવિકાસ કરવામા આવે તો જીવનની ઉન્નતિ સરળતાપૂર્વક અને શીઘ્રતાપૂર્વક સાધી શકાય છે શાસ્ત્રમા ભત્ત અર્થાત્ આહારના પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે તે વિષે આગળ વિચાર કરવામા આવ્યો છે હવે દરેક વૃત્તિનો અર્થાત્ સદ્‌ભાવ (પ્રત્યેક વસ્તુની વૃત્તિ)નો ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય તે વિષે વિચાર કરવામા આવે છે—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ એકતાલીસમો.

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને આહારના ત્યાગ કરવાથી શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્ન પૂછયા બાદ સદ્‌ભાવ અર્થાત્ સર્વયોગ રુધનરૂપ ક્રિયા માત્રનો ત્યાગ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

એકતાલીસમો બોલ.

(૪૧) सब्भावपच्चक्खाणेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! સદ્‌ભાવ અર્થાત્ સર્વયોગ રુધનરૂપ ક્રિયા માત્રના ત્યાગથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે?

[illegible] ફરમાવ્યું છે—

[illegible] अनियट्टिं जणयइ, अनियट्टिपडिवन्ने य अणगारे [illegible] खवेइ, तंजहा वेयणिज्जं, आउयं, नामं, गोयं; तओ [illegible] करेइ ॥ ४१ ॥

[illegible] આત્મા અનિવૃત્તિકરણ પામે છે અને અનિ[illegible] (વેદનીય, આયુષ્ય, નામ અને [illegible] સિદ્ધ, બુદ્ધ [illegible] મુક્ત [illegible] થાય છે અને [illegible]

[illegible] આ પ્રત્યાખ્યાન [illegible] પ્રત્યાખ્યા[illegible] પરંતુ આ પ્રત્યાખ્યાન [illegible] કરવું પડતું નથી અને [illegible]

[illegible] પ્રત્યાખ્યાનનું નામ [illegible] ભગવાનને પ્રશ્ન [illegible] પ્રશ્નના ઉત્તરમાં [illegible] આત્મા અનિવૃત્તિ[illegible] સિદ્ધ, [illegible] મુક્તાત્મા [illegible]

કાંઈ બાકી રહેતુ નથી ત્યારે તોલની અન્તિમ ધારણને ચરમધારણ કહેવામા આવે છે આ જ પ્રમાણે જ્યારે એક પછી એક પ્રત્યાખ્યાન કરતા કરતા ત્યાગ ચરમસીમા ઉપર આવે છે ત્યારે સદ્‌ભાવના પ્રત્યાખ્યાન કરવામા આવે છે આ સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન કર્યાબાદ કોઈ પણ પ્રકારનો ત્યાગ કરવાનો હોતો નથી આ ત્યાગ જ અન્તિમ ત્યાગ હોય છે

ભગવાને ચૌદ ગુણસ્થાન બતાવ્યા છે ગુણસ્થાન એટલે આત્મિકગુણનો વિકાસક્રમ આ ચૌદ ગુણસ્થાનમાનુ પહેલુ ગુણસ્થાન (મિથ્યાત્વ) તો બધાએ ભોગવવુ પડે છે અથવા બધાએ ભોગવ્યુ છે તથા બધા ભોગવી રહ્યા છે, કારણ કે આ પ્રાથમિક ભૂમિકા છે જ્યારે આ પ્રાથમિક ભૂમિકાનો જીવાત્મા અતિક્રમ કરે છે ત્યારે જ તે જીવાત્મા ઊર્ધ્વગામી બને છે પહેલા ગુણસ્થાનનો ત્યાગ કરી જીવ બીજા ગુણસ્થાન ઉપર જાય છે બીજા ગુણસ્થાન ઉપર જવાની અવસ્થા વિષે શાસ્ત્રમા એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, જીવ એકદમ પહેલા ગુણસ્થાનમાથી બીજા ગુણસ્થાન ઉપર જતો નથી, પરંતુ પ્રથમ ગુણસ્થાન ઉપરથી ચોથા ગુણસ્થાન ઉપર જાય છે અને પછી બીજા ગુણસ્થાન ઉપર આવે છે જે પ્રમાણે ઊલટી થયા બાદ મોઢામા તેનો થોડો સ્વાદ બાકી રહી જાય છે અથવા વૃક્ષ ઉપરથી ફળ નીચે પડતા વચમા થોડો વખત લાગે છે આ જ પ્રમાણે સાસ્વાદન-અવસ્થા વિષે સમજવુ જોઇએ

ત્રીજુ મિશ્ર ગુણસ્થાન છે આ ગુણસ્થાન ઉપર આવનારો જીવ કોઈમા ભેદભાવ માનતો નથી તે બધાને સમાન જ માને છે જો કે આ મિશ્ર ગુણસ્થાન બીજા ગુણસ્થાનથી ચડિયાતુ માનવામા આવે છે, પરંતુ આ ગુણસ્થાનમા મિશ્ર-શકિત અવસ્થા હોવાને કારણે શાસ્ત્રકારો મિશ્ર અવસ્થાને પણ અજ્ઞાનાવસ્થા જ કહે છે કારણ કે તે ત્રીજા ગુણસ્થાન ઉપર આવેલો જીવ સત્યાસત્યનો વિવેક કરી શકતો નથી પીળુ એટલુ સોનુ અથવા ધોળું એટલુ દૂધ માનવાથી કોઇવાર ઠગાઇ જવાનો પ્રસગ સાપડે છે સોનુ પીળુ હોય છે અને દૂધ ધોળુ હોય છે એ વાત સાચી, પરંતુ સોનુ પીળુ હોવાથી બધી પીળી વસ્તુઓ સોનુ જ હોવુ જોઇએ અથવા દૂધ સફેદ હોવાથી બધી સફેદ વસ્તુઓમા દૂધ જ હોવુ જોઇએ એ માન્યતા ખોટી તથા ભ્રામક છે આ જ પ્રમાણે ત્રીજા ગુણસ્થાન ઉપર ચડેલો જીવ બધા દેવ ગુરુ તથા ધર્મને એકસરખા માને છે આ તેનુ અજ્ઞાન છે સાચા તથા ખોટાની પારખ ન કરી શકવાનુ કારણ તેનુ અજ્ઞાન જ છે આ અજ્ઞાન હોવાને કારણે જ ત્રીજા ગુણસ્થાનની અવસ્થાને અજ્ઞાનાવસ્થા કહેવામા આવે છે

જ્યારે આત્મા પોતાના ગુણનો થોડો વિશેષ વિકાસ કરે છે ત્યારે તે ત્રીજા ગુણસ્થાનનો ત્યાગ કરી ચોથા ગુણસ્થાન ઉપર આવે છે આ ગુણસ્થાનમા આવવાથી જીવાત્મા ત્યાજ્ય તથા ગ્રાહ્ય વસ્તુ કઈ છે તેનો વિવેક કરી શકે છે જ્યારે જીવાત્માના કઈ વસ્તુ ત્યાજ્ય છે, કઈ વસ્તુ ઉપાદેય છે અને કયી વસ્તુ ઉપેક્ષણીય છે એ વાત જાણવાની વિવેકબુદ્ધિ આવે છે ત્યારે જ શાસ્ત્રકાર તે જીવને જ્ઞાની કહે છે જો કે, આ અવસ્થામા સમ્યક્ત્વી જીવને જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્મોનો ઉદય થાય છે, પરંતુ દર્શનમોહનો ક્ષયોપશમથી તે વસ્તુસ્વરૂપને જાણવા તો લાગે છે પરંતુ ચારિત્રમોહનો ઉદય થવાને કારણે તે વસ્તુ-સ્વરૂપ જાણવા છતા પણ જ્ઞાનને સક્રિય બનાવી શકતો નથી સમ્યક્ત્વી જીવને દેવ, ગુરુ, તથા ધર્મમા કોણ સત્ય છે અને કોણ અસત્ય છે એવી વિવેકબુદ્ધિ તો પેદા થાય છે પરંતુ આ વિવેકબુદ્ધિને તે વ્યવહારમા ક્રિયારૂપ આપી શકતો નથી

આ ઉપરથી અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે બધી વાતનો નિર્ણય બુદ્ધિદ્વારા જ થાય છે તો પછી શ્રદ્ધાની શી જરૂર છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે બુદ્ધિને સમ રાખવી અર્થાત્ વિવેકબુદ્ધિને પ્રગટાવવી એનુ જ નામ શ્રદ્ધા છે શ્રી આચારાગ સૂત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે —

समयं त्ति मन्नमाणे एगया समया वा असमया वा समया होन्ति त्ति उविहाए।
असमयं त्ति मन्नमाणे एगया समया वा असमया वा होन्ति त्ति उविहाए।

ભાવાર્થ —જો કોઈ મનુષ્યમા ભલે અધિક બુદ્ધિ ન હોય, છતા જો તેની થોડી બુદ્ધિ પણ નિષ્પક્ષ અર્થાત્ સમ હોય તો તે મનુષ્યને માટે બધી વસ્તુઓ સમ બની જાય છે, પછી ભલે કોઇ વસ્તુ વિષમ હોય તો પણ સમબુદ્ધિવાળાને સમવસ્તુદ્વારા પેદા થતો લાભ પ્રાપ્ત થાય જ છે ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઇ એક સાધુ મહારાજ ગોચરી માટે કોઈને ઘેર ગયા તેમણે આહારપાણી વિષે પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર નિર્ણય કરી લીધો સાધુ મહારાજ તો સમબુદ્ધિપૂર્વક નિર્દોષ આહારપાણી લે છે પરતુ કદાચ આહારપાણી દૂષિત હોવા છતા તે સાધુની સમબુદ્ધિમા તે આહાર નિર્દોષ જણાયો હોય અને નિર્દોષ માનીને લીધો હોય તો પણ સમબુદ્ધિ હોવાને કારણે તે સાધુને દૂષિત આહાર લેવાનો દોષ લાગી શકતો નથી એમ જ્ઞાનીપુરુષો કહે છે કારણ કે તેનામા સમભાવ છે અને તે આહારને પોતાની સમબુદ્ધિથી નિર્દોષ માને છે અને એટલા માટે તેને નિર્દોષનુ જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે છદ્મસ્થ સાધુ પોતાની બુદ્ધિ અનુસારજ કોઇ વાતનો નિર્ણય કરી શકે છે તે આહાર કદાચ દોષયુક્ત હોય તો તે સર્વજ્ઞની દૃષ્ટિએ છે, પરતુ તે સાધુની દૃષ્ટિએ તો તે આહાર નિર્દોષ જ છે, અને તે કારણે તેને કોઈ પ્રકારનો દોષ લાગી શકે નહિ

આથી વિપરીત, આહાર શુદ્ધ હોવા છતા જો સાધુના મનમા ગોચરી જતી વખતે એવો ભાવ હોય કે, હુ આહારની શુદ્ધિ–અશુદ્ધિ વિષે પૂછપરછ કરીશ તો કદાચ આહાર-પાણી અશુદ્ધ હશે તો હુ આહારપાણીથી વચિત રહીશ આ પ્રમાણે સાધુ જો પોતાની બુદ્ધિને વિષમ રાખે તો જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, એવા વિષમ બુદ્ધિવાળા સાધુને માટે તે નિર્દોષ આહાર પણ દૂષિત ગણાય છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, જો પોતાનુ હૃદય શુદ્ધ તથા બુદ્ધિ સમ હોય તો વિષમ વસ્તુઓનો લાભ પણ સમવસ્તુના જેવો અને જેટલો મળે છે આથી વિપરીત, જો હૃદય અશુદ્ધ અને બુદ્ધિ વિષમ હોય તો સમવસ્તુનુ પરિણામ પણ વિષમ વસ્તુઓના પરિણામ જેવુ વિપરીત આવે છે

ઉપરના કથનનો ભાવાર્થ એ છે કે, પોતાની બુદ્ધિને સમ રાખવી જોઇએ પ્રત્યેક વાતનો સમબુદ્ધિપૂર્વક અર્થાત્ વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવાથી જ આત્માને યથેચ્છ લાભ મળી શકે છે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, પ્રત્યેક વાત ત્રણ કારણસર કરવામાં આવે છે એક આત્મોન્નતિ કરવા માટે, બીજી કોઇની સાથે વ્યવહાર કરવા માટે અને ત્રીજી વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવા માટે જ્ઞાનીપુરુષો આ વિષે આગળ કહે છે કે, જો વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવુ હોય તો

સાત નયદ્વારા સમજવુ જોઇએ સાત નયદ્વારા તથા સપ્ત ભગીદ્વારા વસ્તુનુ–સ્વરૂપ બરાબર સમજી શકાય છે સાત નયદ્વારા વસ્તુનુ સ્વરૂપ કેવી રીતે સમજવામા આવે છે તે માટે એવો વિચાર કરો કે, નિગોદના જીવો અત્યારે કઈ સ્થિતિમા છે ? જીવ નિગોદ–અવસ્થામાં હોવા છતાં નયભેદદ્વારા નિગોદના જીવને પણ અમુક અપેક્ષાએ સિદ્ધ પણ કહી શકાય, અને ચૌદમા ગુણસ્થાન ઉપર સ્થિત આત્માને પણ નયભેદની દ્રષ્ટિએ અમુક અપેક્ષાએ સસારી પણ કહી શકાય પ્રત્યેક વસ્તુનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સાત નયદ્વારા સમજવુ જોઇએ આત્મ-કલ્યાણ કરવા માટે શબ્દાદિક નયનુ અવલબન લેવુ જોઇએ અને પારસ્પરિક વ્યવહારને માટે શુદ્ધ વ્યવહારનયદ્વારા પણ કામ લેવુ જોઇએ સાધારણ રીતે આરોપ અને વિકલ્પથી પણ વસ્તુનુ સ્વરૂપ સમજી શકાય છે, પરતુ વસ્તુનુ આંતરિક અને બાહ્ય સ્વરૂપ બરાબર સમજવા માટે સાત નયદ્વારા જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ આવશ્યક છે સાત નય, સપ્તભગી, નિક્ષેપ આદિદ્વારા વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવાનો પ્રયત્ન કરવા છતા પણ વસ્તુસ્વરૂપ સમજવામા ન આવે તો હૃદ-યમા એવો વિશ્વાસ રાખવો જ જોઇએ કે, વીતરાગ જિનભગવાને જે કાંઇ કહ્યુ છે તે સત્ય જ છે આ પ્રમાણે જિનભગવાનના વચનમા શ્રદ્ધા રાખવાથી ભગવાનની આજ્ઞાના આરાધક બની શકાય છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ હોય ત્યારે મારા આત્મામાં અનત શક્તિસામર્થ્ય છે, પરતુ તે શક્તિસામર્થ્ય ઉપર કર્માવરણ આવી જવાને કારણે આત્માની શક્તિ પ્રચ્છન્ન છે, પરતુ જ્યારે કર્માવરણ દૂર થઇ જશે ત્યારે આત્માને માટે કોઇપણ કાર્ય અસભવિત નથી ભક્તજનો આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જ પરમાત્માને પ્રાર્થના કરે છે કે, " હે પ્રભો ! તારા નામમા ઘણુ મહત્ત્વ રહેલુ છે એક વાર પણ જો તારા નામનુ શબ્દનયદ્વારા પણ ઉચ્ચારણ કે રટણ કરવામા આવે અને તારા નામ ઉપર અવિ-ચલ વિશ્વાસ રાખવામા આવે તો મારી સગ્રહ–નયની શક્તિ પણ એવભૂત બની જાય "

સગ્રહનયની શક્તિ પણ એવભૂત બની શકે છે, પરતુ તે માટે પ્રબલ પુરુષાર્થ અને સક્રિય પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા રહે છે ક્રમશ પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ કરવાથી આત્મામા સગ્રહનયની દૃષ્ટિએ રહેલી શક્તિ પણ એવભૂત બની જાય છે કોઇ માણસ જો એકદમ પહાડ ઉપર ચડવા માટે કૂદકા મારવા લાગે તો તે નીચે પડી જશે પરતુ જો તે પગથીએ પગથીએ પર્વત ઉપર ચડવા માડે તો પર્વતના શિખર ઉપર પણ પહોચી જશે આ જ પ્રમાણે ક્રમશ આત્મગુણનો વિકાસ કરવાથી આત્મા ચૌદમા ગુણસ્થાન ઉપર પણ પહોચી શકે છે

શુદ્ધ સગ્રહનયની દૃષ્ટિએ બધાં આત્માઓ એક છે આત્માઓમા પણ વિકસિત, અવિકસિત, અર્ધવિકસિત એવા ભેદ છે પરતુ શુદ્ધ સગ્રહનયની દૃષ્ટિએ બધા આત્માઓ એક છે ઉદાહરણ તરીકે માટીમાથી ઘડો, કુજો આદિ અનેક પ્રકારના વાસણો બને છે પરતુ માટીની દૃષ્ટિએ તો એ ભિન્ન ભિન્ન જણાતા વાસણો પણ સમાન જ છે આ જ પ્રમાણે આત્મતત્ત્વની દૃષ્ટિએ બધા આત્માઓ એક છે જે પ્રમાણે માટીનાં ભિન્ન ભિન્ન વાસણો બને છે છતા માટી સગ્રહરૂપે બધામા એક છે, તે જ પ્રમાણે જીવાત્માઓ ભિન્ન ભિન્ન હોવા

છતાં સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ બધા આત્મા એક જ. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ શ્રી સ્થાનાંગ સૂત્રમાં કહ્યું છે કે एगे आया અર્થાત 'આત્મા એક છે.' આ જ વાતની પુષ્ટિ વેદાન્તમાં પણ કરવામાં આવી છે કે —

वाचारम्भणो विकारं कृत्तेक्वचनतां ।

અર્થાત્—ઘડો, કુંડુ આદિ જે વાસણ બોલવામાં આવે છે તે માટીના વિકાર હોવાને કારણે કહેવામાં આવે છે. માટી રીતે તો એ બધા વિકારો માટીમાંથી જ બનેલા છે. આ જ પ્રમાણે સિદ્ધ કે સંસારી આદિ ભેદો તો વિકારને કારણે પડેલા છે, પરંતુ શુદ્ધ સંગ્રહનયની દૃષ્ટિએ તો વાસ્તવમાં બધા આત્માઓ એક સરખા છે.

આ કથન ઉપરથી આપણે એ વિચારવું જોઈએ કે, આપણે માટીની સમાન જ રહેવું એ ઉચિત છે કે આપણા જીવનને વિશેષ ઉન્નત બનાવવું જોઈએ? જ્યાં સુધી માટીમાંથી ત્યાં સુધી ઘડો બનાવવામાં આવતો નથી ત્યાંસુધી માટીને મસ્તક ઉપર ધારણ કરવામાં આવતી નથી. આથી વિપરીત માટીમાંથી ઘડાને બનાવ્યા પછી માટીને પગ નીચે કચડવામાં આવે છે. પરંતુ જ્યારે માટીમાંથી ઘડો બનાવવામાં આવે છે ત્યારે જ ઘડાને મસ્તક ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે. આ જ પ્રમાણે આત્મા જ્યાંસુધી સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત બનતો નથી ત્યાંસુધી તે સંસારમાં જ ભ્રમણા કરે છે, પરંતુ જેમ માટી કુંભારના હાથમાં ઘડાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યારેજ ઘડાને મસ્તક ઉપર ધારણ કરવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે જ્યારે આત્મા પરમાત્માના શરણે જઈ કેવલજ્ઞાની બની જાય છે, અર્થાત્ જ્ઞાનની ચરમસીમાએ પહોંચી જાય છે અને સંપૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થાય છે, ત્યારે જ સંસારના ભ્રમણમાંથી છૂટો થાય છે અને ભવભ્રમણમાંથી મુક્ત થવાથી આત્મા કૃતકૃત્ય બની જાય છે. આત્મા સિદ્ધાવસ્થાને પામે તે માટે જ સદ્ભાવના પ્રત્યાખ્યાન કરવામાં આવે છે. ભગવાને કહ્યું છે કે સદ્ભાવ પ્રત્યાખ્યાન કરવાથી જીવાત્મા શેષ કર્માંશોનો નાશ કરી, સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થઈ પરિનિર્વાણને પામે છે અને બધા દુઃખોનો અન્ત આણી ચરમસીમાએ પહોંચે છે.

ભગવાને જગતના કલ્યાણ માટે જે કાંઈ કહ્યું છે તે કથનને હૃદયમાં ઉતારી જીવનને સાર્થક કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ભગવદ્વાણીને જીવનમાં ઊતારવાથી જ આત્મકલ્યાણ થઈ શકે છે. વિચારને આચારમાં ઊતારવો એ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૪ શ્રાવણ વદી ૧૨ સોમવાર

——×○×——

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો,
પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી પ્રભુ અંતરયામી આપ;
મો'પર મ્હેર કરીજે હો,
મેટીજે ચિંતા મન તણી, મારાં કાટો પુરાકૃત પાપ.

—શ્રી વિનયચંદ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી આદિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભારતવર્ષના પ્રત્યેક શાસ્ત્રમા તથા પ્રત્યેક દર્શનમા ભગવાન ઋષભદેવને મહત્ત્વનુ સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે ભગવાન ઋષભદેવને બધાં હિન્દુઓ માને છે બીજા અવતારો વિષે તો કદાચ કોઈ પ્રકારનો મતભેદ પણ હોઇ શકે પરતુ ભગવાન ઋષભદેવના વિષયમા તો કોઈ પ્રકારનો મતભેદ નથી જો સમસ્ત હિન્દુઓને એક જ ઝડા નીચે આવવાનુ કહેવામાં આવે તો એ વિષે હુ નિશ્ચયપૂર્વક કહેવાની હિંમત કરુ છુ કે, બધા લોકો ભગવાન ઋષભદેવના ધર્મધ્વજ નીચે આવવાનો નિર્ણય કરે કારણ કે ભગવાન ઋષભદેવનો ધર્મધ્વજ અખડ તથા અભિન્ન હોવાને કારણે પ્રત્યેક હિન્દુ નિ સકોચપણે આ ઝડા નીચે આવી શકે છે

ભગવાન ઋષભદેવ ધર્મના આદિ સસ્થાપક તથા જગતમા શાન્તિ સ્થાપિત કરનારાઓમા સર્વપ્રથમ હતા, એટલા માટે આર્યદેશમા ભગવાન ઋષભદેવનુ સ્થાન સર્વોચ્ચ છે ભગવાન ઋષભદેવનુ સ્થાન સર્વોચ્ચ હોવા માટે તેના બીજા અનેક કારણો છે પરતુ એક કારણ એ પણ છે કે, જૈનશાસ્ત્ર ઋષભદેવ ભગવાનને ધર્મના આદિ સંસ્થાપક તથા ઉદ્ધારક માને છે શાસ્ત્રનુ કથન છે કે, જ્યારે આર્યાવર્તમા અઢાર કોડાકોડી સાગર વર્ષો સુધી ધર્મનો વિચ્છેદ થઇ ગયો હતો અને પૃથ્વી ધર્મવિહીન જેવી બની ગઈ હતી ત્યારે ઋષભદેવ ભગવાને ધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો હતો અને જગજ્જીવોને ધર્મનીતિનો પેગામ-સંદેશ સભળાવ્યો હતો જોકે ધર્મ અનાદિ છે, પરતુ જ્યારે પૃથ્વીપટ ઉપર ધર્મ અપ્રસિદ્ધ બની જાય છે ત્યારે કોઇ ને કોઇ મહાપુરુષ ધર્મની પ્રસિદ્ધિ કરે છે આ પ્રમાણે અપ્રસિદ્ધ ધર્મને પ્રસિદ્ધ-જગદ્વ્યાપી ધર્મ બનાવે છે તે મહાપુરુષ તીર્થંકર કહેવાય છે ભગવાન ઋષભદેવ અપ્રસિદ્ધ થએલા ધર્મના આદિ ઉદ્ધારક હતા એટલે તેમને પ્રથમ તીર્થંકર કહેવામા આવે છે

ભગવાન ઋષભદેવે ધર્મનો ઉદ્ધાર ક્યારે અને કેવી રીતે કર્યો ? એ વાત પણ સક્ષેપમાં કહેવી ઉચિત જણાય છે આ આર્યભૂમિ ધર્મના વિરહના કારણે જ્યારે કર્મભૂમિ મટી ભોગભૂમિ બની રહી હતી ત્યારે ભગવાન આદિનાથનો જન્મ થયો હતો. તે વખતે ભારત વર્ષમા યુગલ્યા જીવો નિવાસ કરતા હતા આ યુગલ જીવો બહુ જ શાન્ત, સરળ સ્વભાવી, અલ્પવિષયી તથા અલ્પકષાયી હતા તેઓને ભોજન આદિ બનાવવાની ખટપટ કરવી પડતી નહિ દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષોદ્વારા તેમની ઇચ્છાની પૂર્ત્તિ થઇ જતી હતી પરતુ ભોગભૂમિનો કાલ

સમાપ્ત થવાની અણી ઉપર હોવાથી કલ્પવૃક્ષ યથાસમય ઉપર ઇચ્છિત ફળો આપતાં ન હતાં, અને ઇચ્છાપૂર્તિ ન થવાને કારણે યુગલ્યા જીવો સંકટગ્રસ્ત થઇ ગયા હતા. જીવનનિર્વાહ કરવાનો બીજો કોઇ ઉપાય આ યુગલ્યા જીવો જાણતા ન હોવાને કારણે તેઓ બહુ દુઃખ પામવા લાગ્યા પોતાનુ દુઃખ દૂર કરવા માટે એ બધા લોકો તેમના કુલગુરુ નાભિ રાજા પાસે ગયા અને રાજાને પોતાની કરુણ કથા સંભળાવી

સંસારમાં કલેકકકાસ ત્યારે જ વધવા પામે છે કે જ્યારે જનસમાજને આવશ્યકતા કરતા પણ ઓછી ચીજ મળે છે. આ પ્રમાણે યુગલ્યા જીવાને જીવનનિર્વાહ કરવા માટે કલ્પવૃક્ષો યથેષ્ટ પરિણામમા ઇચ્છિત સામગ્રી ન આપવાને કારણે સરળ સ્વભાવી યુગલ્યા જીવોમા પણ કલેશ કકાસ વધવા પામ્યો હતો જીવનનિર્વાહની સામગ્રી પ્રાપ્ત કરવાને કારણે યુગલ્યા જીવો નાભિ રાજાને જીવનનિર્વાહનુ દુઃખ દૂર કરવાનુ નિવેદન કરવા લાગ્યા.

ગ્રન્થોમાં લખ્યુ છે કે, લોકોનો પોકાર સાભળી નાભિ રાજા પણ વિચારમા પડી ગયા કે જનસમાજના જીવનનિર્વાહના પ્રશ્નનો કેવી રીતે ઉકેલ આણવો ? આખરે તેમણે લોકોને ઋષભકુમારની પાસે જવાનુ કહ્યુ અને આશ્વાસન આપ્યુ કે કુમાર તમને કોઇ તરણોપાય અવશ્ય બતાવશે

બધા લોકો ઋષભદેવ ભગવાનની પાસે ગયા અને પોતાની કરુણ કથા કહી સભળાવી ભગવાને કહ્યુ કે, હુ પિતાશ્રીની આજ્ઞા વિના કાઈ કહી શકુ નહિ લોકો કહેવા લાગ્યા કે, પિતાએ તમારી પાસે મોકલ્યા છે અને હવે તમે પાછા પિતા પાસે મોકલો છો આવી અવસ્થામા અમારે શુ કરવુ ? આ સાંભળી ભગવાને પૂછ્યુ કે, શુ પિતાએ તમારુ દુ.ખ દૂર કરવાનુ મને કહેવડાવ્યું છે ? લોકોએ ઉત્તર આપ્યો કે, નાભિ રાજાએ અમને તમારી પાસે મોકલ્યા છે અને કહ્યુ છે કે, કુમાર જીવનનિર્વાહનો કોઈ ઉપાય બતાવશે

વ્યાવહારિક કામમા જ્યારે ભગવાને પણ પિતાની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી પિતાભક્તિનો પરિચય આપ્યો તો શુ તમારે વ્યાવહારિક કાર્યોમા પિતાને અગ્રસ્થાન આપવુ ન જોઈએ ? માતા–પિતા તથા ગુરુજનોના આદેશને આદર્શ માની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવી એ તો ભારતવર્ષનુ ભૂષણ મનાયુ છે પહેલા ભારતવર્ષમા પ્રત્યેક ભારતીયને એવી શિક્ષા આપવામાં આવતી હતી કે —

मातृदेवो भव पितृदेवो भवः आचार्यदेवो भवः अतिथिदेवो भवः

અર્થાત્–માતા–પિતા આચાર્ય તથા અતિથિ વગેરે દેવતુલ્ય છે એટલા માટે તેમની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવી ધર્મ્ય છે

પિતા પાલક–પોષક તથા આપણા નિયામક છે એટલા માટે આપણે ગમે તેટલા શક્તિ–સપન્ન તથા બુદ્ધિ–સપન્ન હોઇએ છતાં પિતાની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરવી એ યોગ્ય પુત્રની ફરજ છે યોગ્ય પુત્રની યોગ્યતા પણ પિતાની આજ્ઞા શિરોધાર્ય કરવામાં રહેલી છે ભગવાન ઋષભદેવ ઘણા સમર્થ હોવા છતા તેમણે વ્યાવહારિક કામમા પિતાને અગ્રસ્થાન આપ્યુ હતુ તો પછી આજના પુત્રો પોતાના પિતાની આજ્ઞાને અવગણે છે એ શુ ઉચિત છે ? પાલક–પોષક તથા નિયામક પિતાની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન કરવુ એ સર્વથા અનુચિત છે. પિતાએ

પિતા તરીકે પોતાની ફરજ બજાવવી તથા પુત્રે પુત્ર તરીકે પોતાની ફરજ બજાવવી એ ભગવાન ઋષભદેવના જીવનચરિત્ર ઉપરથી શિક્ષા મળે છે

યુગલ્યા લોકો ભગવાનને કહેવા લાગ્યા કે, નાભિ રાજાએ અમને દુ ખમુક્ત કરવાનો ઉપાય બતાવવાનુ આપને કહ્યુ છે ભગવાને જવાબમા કહ્યુ કે, ભોગભૂમિનો સમય સમાપ્ત થવા આવ્યો છે એટલે હવે કલ્પવૃક્ષદ્વારા ઈચ્છાની પૂર્તિ થઈ શકશે નહિ માટે પુરુષાર્થ કરી જીવનનિર્વાહ કરવો જોઈએ હવે પરાશ્રિત રહેવાથી જીવનનિર્વાહ થઈ શકશે નહિ જીવનનો નિર્વાહ કરવા માટે પ્રત્યેકે પુરુષાર્થ કરી સ્વાવલબી બનવુ પડશે

ભગવાન લોકોને કેવળ ઉપદેશ આપીને જ રહી ન ગયા પરતુ અસિ, મસિ તથા કૃષિ આ ત્રણ પ્રકારની કલા દ્વારા કેવી રીતે જીવનનિર્વાહ ચલાવી શકાય તે પણ તેમણે કહી બતાવ્યુ.

તમે લોકો કૃષિ કરવાના ધધાને હલકો ધધો માનો છો અને કૃષકોને પણ તુચ્છ સમજો છો, પરતુ ભગવાને કૃષિકર્મને હલકો ધધો માન્યો નથી કૃષિદ્વારા તો જગજ્જીવોનુ પાલન-પોષણ થાય છે તો પછી કૃષિકર્મને હલકો ધધો કેમ કહી શકાય ? કૃષકોને તુચ્છ કે હલકા માનવા એ તો જે વૃક્ષની શીતલ છાયા નીચે આપણો શ્રમ દૂર કરીએ છીએ તે વૃક્ષ ઉપર આપણે કુઠારાઘાત કરીએ એના જેવી વાત છે ખરી રીતે તો જગજ્જીવોનુ જીવન કૃષિ ઉપર જ ટકેલુ છે અને એટલા જ માટે કર્મવીર ગાધીજી પણ ભારત-દેશનો ઉદ્ધાર ખેતીદ્વારા-ગ્રામોદ્ધાર દ્વારા કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે સાભળ્યુ છે કે, વસ્તીગણત્રીના પત્રકમા તેમણે પોતાનો ધધો ખેતી તથા ભગીનુ કામ કરવાનુ લખાવ્યુ હતુ ભગવાન ઋષભદેવે લોકોને કૃષિ કરવાનુ કેવળ કહ્યુ જ નહિ પરતુ પોતે હળ હાકીને ખેતી કરવાનુ લોકોને શીખવ્યુ જૈનશાસ્ત્રના કથનાનુસાર સર્વ પ્રથમ ઋષભદેવ ભગવાને જ હળ હાકી ખેતરને ખેડયુ હતુ અને બીજારોપણ કર્યુ હતુ અને પછી બીજા લોકોએ ખેતીનુ કામ શરૂ કર્યુ હતુ આ પ્રમાણે કૃષિકલાનો જન્મ થયો હતો

ભગવાન ઋષભદેવે અસિ અર્થાત્ યુદ્ધકલા, મસિ અર્થાત્ ખેતી કરવાની કલા શીખવી લોકોને સ્વતત્ર જીવન વ્યતીત કરવાનો સક્રિય ઉપદેશ સર્વપ્રથમ જનસમાજને આપ્યો હતો પુરુષાર્થ કરી સ્વતન્ત્ર-જીવન જીવવામા જ કલ્યાણ રહેલુ છે પરાશ્રિત રહી જીવન પરાધીન બનાવવુ એમાં અકલ્યાણ રહેલુ છે આ પ્રમાણે જીવનનુ કલ્યાણ સાધવા માટે ભગવાને પુરુષને યોગ્ય ૭૨ તથા સ્ત્રી-યોગ્ય ૬૪ કલાનો આવિષ્કાર કર્યો આ કલાના આવિષ્કારમા જ્ઞાન-વિજ્ઞાન આદિ બધાનો સમાવેશ થઇ જાય છે ભગવાને પોતાની બ્રાહ્મી તથા સુન્દરી નામની કન્યાઓમા એકને તો અક્ષરજ્ઞાન અને બીજીને અક જ્ઞાન શીખવ્યુ આ બન્ને ચીજો બ્રાહ્મી તથા સુન્દરી નામને હમેશાને માટે અમર-પ્રસિદ્ધ બનાવી ગઇ લિપિ બ્રાહ્મીના નામથી તથા ગણિતવિદ્યા સુદરીના નામથી પ્રસિદ્ધિ પામી આ પ્રમાણે ઋષભદેવ ભગવાને કલાનો આવિષ્કાર કરી કર્મયોગનો સદેશ જગતને સર્વપ્રથમ સભળાવ્યો

ભગવાનના કલા-આવિષ્કારથી લોકો સ્વતત્ર જીવન જીવવા લાગ્યા જીવનનિર્વાહના પ્રશ્નનો ઉકેલ આવવાથી જનસમાજમા શાન્તિ સ્થાપિત થઈ ગઈ ભગવાન તો એજ ચાહતા હતા કે બધા લોકો આત્માનુ કલ્યાણ કરી સુખ-શાન્તિને પામે જે પ્રમાણે ઘરને મજબૂત બનાવવા માટે પાયાને સર્વ પ્રથમ મજબૂત બનાવવાની આવશ્યકતા રહે છે તેજ પ્રમાણે ભગવાને આત્મ કલ્યાણની ભૂમિકા તૈયાર કરવા માટે સર્વ પ્રથમ જનતાનો નૈતિક પાયો મજ-

મૃત કર્યો આ પ્રમાણે જનસમાજની નૈતિક ભૂમિકા તૈયાર કર્યા બાદ ભગવાને આત્મકલ્યાણ સાધવાનો માર્ગ જનસમાજને બતાવ્યો આત્મ-કલ્યાણ સાધ્યા વિના સાંસારિક બધનોમાંથી મુક્તિ મળતી નથી એટલા માટે ભગવાન પોતે આખરે દીક્ષિત બની પોતે આત્મ કલ્યાણ સાધે છે અને જનસમાજને પણ આત્મકલ્યાણનો ઉપદેશ આપી તારે છે

ઋષભદેવ ભગવાન તીર્થંકર હતા, અર્થાત્ ભગવાન પોતે સંસારસાગરને તરનારા તથા બીજાને તારનારા હતા તીર્થંકર ભગવાનની વાણી અમોઘ હોય છે તેમની અમોઘવાણીનુ શ્રવણ કરી જીવો આત્મકલ્યાણ સાધી સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થાય છે તીર્થંકર ભગવાનની વાણી કેવી અમોઘ તથા આત્મકલ્યાણ કરનારી હોય છે તે વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ.

સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ-બોલ ૪૧ મો (ચાલુ)

શાસ્ત્રમા આત્મકલ્યાણ સાધવાના અનેક માર્ગો બતાવવામા આવ્યાં છે તેમાંના એક કલ્યાણમાર્ગ તરીકે સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન પણ છે સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાન શુ છે અને તેનાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે તે વિષે આગળ થોડો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે આજે તે વિષે જ થોડો વિશેષ વિચાર કરવામા આવે છે

સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ યથાભૂત પ્રત્યાખ્યાન અર્થાત્ સાચો ત્યાગ છે સાચો અને અંતિમ ત્યાગ ત્યારે જ થઇ શકે કે જ્યારે સસારનાં સમસ્ત બધનોનો ત્યાગ કરી શૈલેશી અવસ્થા અર્થાત્ ચૌદમા ગુણસ્થાનની ભાવાવસ્થાને પામવામા આવે સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનના પ્રશ્નને એક રીતે ચૌદમા ગુણસ્થાનને પામવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય એવો પ્રશ્ન પણ કહી શકાય ચૌદમા ગુણસ્થાનની સ્થિતિ પાચ લઘુ અક્ષર અર્થાત્ अ इ उ ए ओનો ઉચ્ચાર થાય તેટલા સમય માત્રની જ હોય છે આ અવસ્થા સાંવ્યવહારિક સકર્ણ નથી, અર્થાત્ વ્યાવહારિક વાણીમા ઉતારી શકાય એવી નથી છતા ગૌતમ સ્વામીએ આ અવસ્થા વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે શાસ્ત્રમા પ્રારભિક અવસ્થા માટે જેમ પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે તેમ અન્તિમ અવસ્થા વિષે પણ પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે આ પ્રશ્ન ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે, મોક્ષને માટે ચૌદમા ગુણસ્થાનનો પણ ત્યાગ કરવો પડે છે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના ચોથા અધ્યયનમા પણ ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામા આવ્યો છે કે, હે પ્રભો! જ્યારે જીવાત્મા યોગનો નિરોધ કરે ત્યારે તે કઈ અવસ્થાને પામે છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે—

जया जोगे निरुंभित्ता सेलेसिं पडिवज्जइ ।
तया कम्मं खवित्ताणं सिद्धिं गच्छइ नीरओ । दश० ४-२४
जया कम्मं खवित्ताणं सिद्धिं गच्छइ नीरओ ।
तया लोगमत्थयत्थो सिद्धो भवइ सासओ ॥ दश० ४-२५

[illegible] જ્યારે જીવાત્મા યોગનો નિરોધ કરે છે ત્યારે શૈલેશી અવસ્થાને પામે છે અને [illegible] બાદ કર્મોનો ક્ષય કરી લોકના અગ્ર ભાગ ઉપર રહેલી શાશ્વત સિ[illegible] નષ્ટ થવાથી જીવાત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થઇ જાય છે

[illegible] સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનના પ્રશ્ન વિષે સમજવાની છે કેટલાક લોકો કહે [illegible] ભાવ થાય છે અને પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ ત્યાગ થાય છે તો શુ

આ પ્રશ્નમા સારા ભાવનો ત્યાગ કરવાનુ કહેવામા આવ્યુ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, ચૌદમા ગુણસ્થાનની શૈલેશી અવસ્થા વ્યવહારમા તો સ્વત અને નિશ્ચયમા કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે પ્રત્યેક ક્રિયા, કર્તાના કરવાથી જ થાય છે કર્તાના કર્યા વિના કોઇ ક્રિયા થઇ શકતી નથી પરતુ કેટલીક ક્રિયાઓ તો એવી હોય છે કે જે સમજમા આવી જાય છે અને કેટલીક ક્રિયાઓ સમજમા આવી શકતી નથી ઉદાહરણ તરીકે પેટમા જે દૂધ જાય છે તે રસભાગ અને ખલભાગમાં પરિણત થઈ જાય છે જો કે આ પરિણતિ આત્માની શક્તિદ્વારા જ થાય છે, પરતુ શુ આ પરિણતિ કેવી રીતે અને કયારે થઈ એ વાત જલ્દી સમજમા આવી જાય છે? આત્માની શક્તિ વિના તો શરીરમા આ પરિણમન ક્રિયા થઈ શકતી જ નથી કોઈ મૃત શરીરના પેટમા દૂધ કોઇપણ ઉપાયે પહોચાડવામાં આવે તો શુ તે દૂધ રસભાગ તથા ખલભાગમા પરિણત થઈ શકશે? નહિ આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, આત્માની શક્તિ વિના શરીરમા કોઈ પ્રકારની પરિણમનક્રિયા થઈ શકતી નથી, છતા જે પ્રમાણે પરિણતિક્રિયાની ખબર આત્માને પડતી નથી, તે જ પ્રમાણે જ્યારે જીવાત્મા તેરમા ગુણસ્થાનમા જાય છે ત્યારે આ સદ્ભાવ–પ્રત્યાખ્યાનની સ્થિતિની પરિણતિ પણ વ્યવહારમા સ્વત જ થાય છે, પરતુ નિશ્ચયથી તો કરવાથી જ થાય છે આ પ્રશ્ન પણ તે અતિમ અવસ્થાને લગતો જ છે સદ્ભાવના પ્રત્યાખ્યાન પણ આત્માના કલ્યાણ માટે કરવામા આવતી અતિમ ક્રિયા છે આ ક્રિયા કર્યા બાદ આત્માએ કોઇ ક્રિયા કરવાની હોતી નથી આ વાત ભલે આપણે જોઈ કે જાણી શકતા ન હોઇએ પરતુ જ્ઞાની મહાત્મા તો આ વાત જુએ તથા જાણે જ છે

વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ આ પ્રશ્ન કર્તાને પણ લાગુ પડે છે કોઇ વાત કર્તા પ્રત્યે હોય છે તો કોઇ વાત ભાવ પ્રત્યે પણ હોય છે વ્યાકરણમા કર્તુપ્રયોગ તથા ભાવપ્રયોગમા અંતર બતાવવામા આવ્યુ છે, પરતુ આ અતર બધાની સમજમા આવી શકતુ નથી કર્તુપ્રયોગ તથા ભાવપ્રયોગમા શુ અતર છે એ બતાવવા માટે એક ઉદાહરણ પણ આપવામા આવેલ છે કે, દેવદત્ત ચોળા પકાવે છે આ ઉદાહરણને બે રીતે કહી શકાય કર્તુપ્રયોગમા તો દેવદત્ત ચોળા પકાવે છે એમ કહેવાશે અને ભાવપ્રયોગમા દેવદત્ત દ્વારા ચોળા પકવાયછે એમ કહેવાશે આ ઉદાહરણમા કહેવાનો આશય તો એક જ છે, પરતુ કહેવાના આશયને બે રીતે કહી શકાય છે આ જ પ્રમાણે સદ્ભાવ–પ્રત્યાખ્યાનના પ્રશ્ન વિષે પણ કર્તુપ્રયોગ તથા ભાવપ્રયોગનો ઉપયોગ થઈ શકે છે પરતુ પ્રસ્તુત પ્રશ્નમા કર્તુપ્રયોગનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે અર્થાત્ એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, આ ક્રિયા પણ આત્માના કરવાથી જ થાય છે જો આત્મા ન કરે તો ક્રિયા પણ થઇ શકે નહિ આ વાતને બતાવવા માટે જ સદ્ભાવ–પ્રત્યાખ્યાનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એમ પૂછવામા આવ્યુ છે અહી કર્તુપ્રયોગ કરવામા આવ્યો છે પરતુ આ ક્રિયા વ્યવહારમા સ્વત જ થાય છે

તમારા લોકોની સમજમા કોઇ વાત ન આવે તો તમે મને પૂછી શકો છો જે વાત તમને સમજવામા નહિ આવતી હોય તે વાતને હુ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીશ અને જો તેમ છતા સમજમા ન આવે તો સૂત્ર–સિદ્ધાન્ત ઉપર વિશ્વાસ રાખી એમ માનો કે, જિન ભગવાને જે કાઈ પ્રરૂપ્યુ છે તે સત્ય જ છે અમે છદ્મસ્થ હોવાને કારણે તે સત્ય વાતને

બરાબર સમજી શકતા નથી એ અમારો દોષ છે આ પ્રમાણે માની સૂત્ર-સિદ્ધાન્ત ઉપર વિશ્વાસ પેદા કરો

સદ્‌ભાવ-પ્રત્યાખ્યાનનો પ્રશ્ન તો અન્તિમ દશાનો પ્રશ્ન છે હવે સાધક-દશાનો પ્રશ્ન પૂછવામા આવે છે બધા પ્રત્યાખ્યાનોમા વ્યવહાર મુખ્ય છે એટલા માટે હવે વ્યવહાર વિષે પ્રશ્ન પૂછવામા આવે છે ગૌતમસ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

બોલ બેતાળીસમો

(૪૨) पडिरूवयाएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! પ્રતિરૂપતા (આદર્શતા-સ્થવિર કલ્પીની આતર અને બાહ્ય ઉપાધિરહિત દશા) વડે જીવાત્માને શો લાભ થાય છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે—

पडिरूवयाएणं लाघवियं जणयइ, लहुभूएणं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे विसुद्धसमत्ते सत्तसमिइसमत्ते पाण-भूय-जीव-सत्तेसु विससणिज्जरूवे अप्पडिलेहे जिइंदिए विउलतवसमिइसमन्नागए यावि भवइ ॥ ४२ ॥

અર્થાત્-પ્રતિરૂપતા વડે લઘુતા-નમ્રતાને પામે છે અને તેવો લઘુશીલ જીવ અપ્રમત્તપણે પ્રશસ્ત અને પ્રકટ ચિન્હોને ધારણ કરે છે ને તેવો નિર્મળ, સમ્યક્ત્વી અને સમિતિસહિત બને છે તથા સર્વ જીવોને વિશ્વાસરૂપ, જિતેન્દ્રિય અને વિપુલ તપશ્ચર્યાથી યુક્ત પણ થાય છે.

આ પ્રશ્ન વિષે વિશેષ વિચાર કરતાં પહેલાં તેના શબ્દાર્થ વિષે વિચાર કરવો ઉચિત છે પ્રતિરૂપતા શબ્દ प्रति+रूपता એમ બે શબ્દોનો બનેલ છે 'પ્રતિ'નો સાધારણ અર્થ અનુકરણ કરવુ થાય છે અત્રે રૂપનુ અનુકરણ છે. એટલા માટે આ પ્રશ્નનો એ અર્થ થયો કે, સ્થવિરકલ્પી મુનિનો વેશ ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય?

કલ્પનો અર્થ મર્યાદા થાય છે મર્યાદા ભૂમિકા અનુસાર થાય છે અર્થાત્ જે જેવો અધિકારી હોય છે તેના અધિકાર પ્રમાણે તેવી મર્યાદા હોય છે જો મર્યાદા બાંધેલી ન હોય તો કર્તાનો પણ નાશ થાય અને કાર્યનો પણ નાશ થાય એટલા માટે મર્યાદા ભૂમિકા પ્રમાણે જ બાધવામાં આવે છે અને મર્યાદાનુ બીજુ નામ જ કલ્પ છે શ્રી ભગવતી સૂત્ર નામના પચમાગમા સાધુઓ માટે મુખ્યત પાચ કલ્પો બતાવવામા આવેલ છે (૧) સ્થિત કલ્પ, (૨) અસ્થિત કલ્પ, (૩) સ્થવિર કલ્પ, (૪) જિનકલ્પ અને (૫) કલ્પાતીત આ પાચ કલ્પોનુ વર્ણન બીજા અનેક સૂત્રોમા તથા ગ્રન્થોમાં કરેલુ જોવામા આવે છે કલ્પસૂત્ર તો કલ્પ બતાવવા માટે જ છે અધિક સમય સુધી તે સૂત્રનો પાઠ કરી શકાય એટલા માટે તે સૂત્રમા બીજી વાતો પણ વર્ણવવામા આવી છે પરતુ કલ્પસૂત્ર મુખ્યત કલ્પ બતાવવા માટે જ છે કલ્પ બતાવીને સાધુઓ માટે કહેવામાં આવ્યુ છે કે, જેવી સ્થિતિ તથા જેવી શક્તિ હોય તેવા કલ્પનુ પાલન કરો એમ થવુ ન જોઈએ કે શક્તિ ન હોવા છતાં કલ્પાતીત બની જાઓ શક્તિ અનુસાર જ કલ્પ-મર્યાદાનુ પાલન કરવુ જોઇએ શક્તિ ન હોય તો કલ્પાતીત બની શકાય નહિ

ભગવાન ઋષભદેવ તથા ભગવાન મહાવીરના સાધુઓ માટે સ્થિત કલ્પ બતાવવામાં આવેલ છે જેમકે, એક શેષકાળ પૂર્ણ થઇ ગયા બાદ તે જ સ્થાને સાધુએ રોકાવુ કે નહિ તો એને માટે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, ભગવાન ઋષભદેવ તથા ભગવાન મહાવીરના શાસનના સાધુઓ એક શેષકાળ પૂર્ણ થઈ ગયા બાદ તે જ સ્થાને રોકાઇ ન શકે, કારણ કે તેમને માટે તે સ્થાને વધારે રોકાવુ મર્યાદા વિરુદ્ધ છે જો આ પ્રકારની કોઈ મર્યાદા બાધવામા ન આવત તો વારવાર કલેશકકાસ થાત તથા મર્યાદાનુ પાલન કરનાર સાધુઓનુ સ્થાન મર્યાદાનુ પાલન નહિ કરનાર સાધુઓ લઈ લેત આ અવ્યવસ્થાને દૂર કરવા માટે સાધુઓને એવી મર્યાદા બતાવવામાં આવી છે કે, તેઓ એક શેષકાળથી વિશેષ એક સ્થાને રોકાય નહિ આ જ પ્રમાણે ચાતુર્માસ માટે પણ મર્યાદા બાધવામા આવી છે શાસ્ત્રમા ઉત્તમ, મધ્યમ તથા જઘન્ય એમ ત્રણ પ્રકારનાં ચાતુર્માસ કહેવામા આવ્યા છે. ચાતુર્માસ-કલ્પ માટે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, ચાતુર્માસના જેટલા દિવસ એક સ્થાને રહ્યા હોય તેથી બમણા દિવસ બીજે સ્થાને રહ્યા બાદ તે સ્થાને આવી શકે છે, તે પહેલા આવી શકાય નહિ

કેટલાક લોકો કલ્પ સંબધમા કહે છે કે, કલ્પ-મર્યાદામાં શુ પડયુ છે? આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોએ સમજવુ જોઈએ કે, મહાપુરુષોએ જે કલ્પ-મર્યાદા બતાવી છે તે સહેતુક હોવાથી વ્યર્થ હોતી નથી મર્યાદા બાધવી વ્યર્થ છે એમ જેઓ કહે છે તેઓ મર્યાદાનુ પાલન કરી ન શકવાને કારણે જ વ્યર્થ કહે છે, બાકી વાસ્તવમા મર્યાદા બાધવી વ્યર્થ નથી મર્યાદા બાધવા પાછળ તો મહાન્ ઉદ્દેશ તથા આશય રહેલો હોય છે

શેષકાળ તથા ચાતુર્માસની મર્યાદા જેમ બાંધવામા આવી છે, તે પ્રમાણે વસ્ત્ર, પાત્ર, ભોજન, સ્થાન આદિની પણ મર્યાદા બતાવવામાં આવેલ છે આ મર્યાદા ભગવાન ઋષભદેવ તથા ભગવાન મહાવીરના સાધુઓ માટે જ છે શેષ તીર્થંકરના સાધુઓ માટે આવી મર્યાદા નથી આ કથન ઉપરથી કોઇને એવી શકા થાય કે, આમ કેમ? આમા તો એક પ્રકારનો પક્ષપાત જણાય છે! તો આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, તે મહાપુરુષોએ કોઈ પ્રકારનો પક્ષપાત કર્યો નથી, પરતુ પોતાના જ્ઞાનમા જોઇને આવશ્યકતાનુસાર જ પરિવર્તન કરેલ છે આવશ્યકતાનુસાર જ મર્યાદા બાધવી ઉચિત છે એ વાત એક લૌકિક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવુ છુ—

એક શેઠને બે પુત્રો હતા બન્ને પુત્રોના લગ્ન કરી દેવામા આવ્યા હતા બન્ને પુત્રવધૂઓમા એક વહૂ તો જોઈ વિચારીને કામ કરે છે અને પોતાના કામની મર્યાદા પણ રાખે છે, પરતુ બીજી પૂત્રવધૂ તો ઉટપટાગ કામ કરે છે અને કોઈ પ્રકારની મર્યાદા રાખતી નથી બીજી પુત્રવધૂની અવ્યવસ્થિત કાર્યપ્રણાલી જોઈ શેઠે તે પુત્રવધૂ માટે એવી મર્યાદા બાધી દીધી કે, તે અમુક રકમથી વધારે ખરચ કરી શકે નહિ પહેલી પુત્રવધૂ પહેલેથી જ સમજી-વિચારીને મર્યાદાપૂર્વક કામ કરતી હતી એટલા માટે તેને એવી છૂટ આપવામા આવી કે તે ઇચ્છાનુસાર ખરચ કરી શકે છે શેઠે આ પ્રમાણે મર્યાદા બાધીને શુ કાઇ અનુચિત કર્યુ? શેઠે એકને માટે મર્યાદાની આવશ્યકતા સમજી, તો તેને માટે મર્યાદા બાધી દીધી અને બીજી માટે મર્યાદા બાધવાની આવશ્યકતા ન લાગી તો તેને માટે મર્યાદા બાધી નહિ શેઠના હૃદયમા કોઇના પ્રત્યે પક્ષપાત નથી આમ છતા કોઈ શેઠને પક્ષપાતી કહે તો તે તેની ભૂલ છે.

આ જ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરે તથા ભગવાન પાર્શ્વનાથે બન્નેએ એક જ મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો છે પરતુ બન્નેએ પોતાના સાધુઓને માટે આવશ્યકતાનુસાર કલ્પ-મર્યાદા બાંધી હતી ભગવાન પાર્શ્વનાથના સાધુઓને અસ્થિતકલ્પી કહેવામાં આવ્યા છે અને ભગવાન મહાવીરના સાધુઓને સ્થિતકલ્પી કહેવામાં આવ્યા છે ભગવાન પાર્શ્વનાથે તથા ભગવાન મહાવીરે કાલ આદિનો વિચાર કરીનેજ કલ્પ-મર્યાદા બાધી હતી. મર્યાદા બાંધવામાં તેમને પક્ષપાત કરવાનુ કોઈ કારણ ન હતું

ભગવાને જે મર્યાદા બાધી છે તે મર્યાદાનુ શક્તિઅનુસાર અવસ્ય પાલન કરવુ જોઇએ. જો પોતાનામાં શક્તિ હોય અને વનમાં વસ્ત્ર વિના રહી શકાતુ હોય તો એ અવસ્થામાં જિનકલ્પી રહેવુ ઉચિત છે પરતુ જો પોતાનામાં શક્તિ ન હોય તો સ્થવિરકલ્પનું પાલન કરવુ જોઇએ સ્થવિરકલ્પનો સામાન્ય અર્થ એ છે કે, પોતે સંયમમાં સ્થિર રહે અને બીજાને પણ સંયમમાં સ્થિર રાખે સ્થવિરકલ્પીનો આચાર-વિચાર, આહાર-વિહાર જ એવો હોવો જોઇએ કે જેથી પોતે સંયમમાં સ્થિર રહી શકે અને બીજાને પણ સયમમા સ્થિર રાખી શકે

સ્થવિરકલ્પી તથા જિનકલ્પી એ બન્નેમાં શું અંતર છે એ વાત એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરૂ છુ – માનો કે, એક ગાય વાછરડાવાળી છે અને બીજી ગાય વાછરડા વિનાની છે કદાચ એક વાઘ બન્ને ગાયો ઉપર આક્રમણ કરે તો વાછરડા વિનાની ગાય તો પૂછડુ ઉચુ કરી ભાગી જાય છે પરતુ વાછરડાવાળી ગાયને તો પોતાની તથા વાછરડાની-બન્નેની રક્ષા કરવાની હોય છે તે ગાય વાઘથી પોતાના બચ્ચાને બચાવે છે અને જ્યારે વાઘ દૂર ભાગી જાય છે ત્યારે તે ગાય વાછરડાને મોઢા આગળ કરી ચાલે છે વાછરડાને સાથે લઈ ચાલવાને કારણે તે ગાયની ગતિ મદ થઈ જાય એ સ્વાભાવિક છે આમ હોવા છતા આ સસાર કેવળ વાછરડાવાળી ગાયોથી કે કેવળ વાછરડાવિનાની ગાયોથી જ ચાલી શકતો નથી, પરતુ બન્ને પ્રકારની ગાયોની સસારમાં જરૂર રહે છે આ જ પ્રમાણે સાધુ તો સ્થવિરકલ્પી પણ હોય છે અને જિનકલ્પી પણ હોય છે આ બન્ને પ્રકારના સાધુઓમાં એક તો-જિન-કલ્પી-કેવળ પોતાના આત્માનુ જ કલ્યાણ કરે છે, અને બીજા-સ્થવિરકલ્પી-પોતાની સાથે બીજાનુ પણ કલ્યાણ કરે છે જેમનામા શક્તિ હોય છે તેઓ વનમાં જઇને નગ્ન રહી શકે છે, અને અચ્છિદ્રપાણિ હોય તો કરપાત્રમાં કોઈ એક ગૃહસ્થને ત્યાથી ભોજન લઈને ભોજન કરી શકે છે જેઓ આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરે છે તેમને માટે મોક્ષ પણ સમીપ છે. પરતુ જેમનામા આવી શક્તિ હોતી નથી તેઓ સ્થવિરકલ્પી થઇ આત્મકલ્યાણની સાથે સસારનો પણ સુધાર કરતાં વિચરે છે, એટલા માટે જિનકલ્પીની અપેક્ષાએ સ્થવિરકલ્પીને મોક્ષે જવામાં વિલબ થાય એ સ્વાભાવિક છે જિનકલ્પી તથા સ્થવિરકલ્પી બન્નેનું ધ્યેય તો એક જ (મોક્ષે જવાનુ) હોય છે, પરતુ મોક્ષે જવાની ગતિમા અંતર હોય છે જિન-કલ્પીની અપેક્ષાએ સ્થવિરકલ્પીની મોક્ષે જવાની ગતિ મદ હોય છે

શાસ્ત્રમા સ્થવિરકલ્પની દશ મર્યાદાઓ બતાવવામા આવી છે આ બધી મર્યાદાઓનુ વર્ણન કરવાનો અત્યારે અવકાશ નથી એટલા માટે સક્ષેપમા હુ એટલુ જ કહુ છુ કે, સ્થવિર-કલ્પી સાધુ, દશ પ્રકારની મર્યાદાઓનુ સમુચિતરૂપે પાલન કરતા પોતાનુ તથા બીજાઓનુ કલ્યાણ કરીને મોક્ષને પામે છે

સાધુ તો જિનકલ્પી પણ હોય છે અને સ્થવિરકલ્પી પણ હોય છે, એટલા માટે જો કોઈ જિનકલ્પીને જ સાધુ માને અને સ્થવિરકલ્પીને સાધુ ન માને તો તે વિરાધક છે તેજ પ્રમાણે જો સ્થવિરકલ્પીને જ સાધુ માને અને જિનકલ્પીને સાધુ ન માને તો તે પણ વિરાધક છે બન્ને પ્રકારના સાધુઓને સાધુ માનવાની ઉદારતા રાખવી જોઇએ, તુચ્છતા રાખવી ન જોઇએ ભગવાને જિનકલ્પી તથા સ્થવિરકલ્પી બન્નેને સાધુ કહ્યા છે ભગવાને કહ્યુ છે કે, સ્થવિરકલ્પી સાધુ વિના સઘની સેવા થઈ શકે નહિ સ્થવિરકલ્પી સાધુ ઉપર સઘની સેવાનો ભાર રહેલો છે, એટલા માટે સઘની સેવા બરાબર થઈ શકે એવો વ્યવહાર સ્થવિરકલ્પી સાધુએ રાખવો જોઈએ સ્થવિરકલ્પી સાધુ ઉપર સઘનો ભાર રહેલો છે પરતુ એ ભાર વહન કરવામા શ્રાવકોનો સહકાર હોવો આવશ્યક છે જો કોઈ સાધુ ઉન્માર્ગે જતા હોય તો તેમને સન્માર્ગ બતાવવો એ શ્રાવકોનુ કર્ત્તવ્ય છે જો સાધુ બગડે તો સસાર બગડી જાય અને સાધુ સુધરે તો સસાર સુધરી જાય સસારનુ કલ્યાણ કરવાનુ કામ સાધુઓના હાથમાં છે સાધુઓનો સુધાર કરવા માટે શ્રાવકોએ પણ પોતાનો સુધાર કરવો પડશે જ્યાં સુધી શ્રાવકો પોતે સુધરશે નહિ ત્યાંસુધી તેમની અસર સાધુઓ ઉપર પડી શકશે નહિ જનસમાજનુ કલ્યાણ કરવુ એ સરળ નથી જનસમાજનુ કલ્યાણ કરવા માટે સાધુઓએ સુધરવુ પડશે અને સાધુઓને સુધારવા માટે શ્રાવકોએ સર્વપ્રથમ સુધરવુ પડશે સક્ષેપમાં જીવન-સુધાર કરવામાં જ સૌનુ કલ્યાણ રહેલુ છે એટલા માટે પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાના જીવનનો સુધાર કરી પોતાનુ તથા બીજાઓનુ કલ્યાણ કરે એજ મગલકામના છે

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૪ ભાદરવા શુદ ૧૦ રાવવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગત શિરોમણિ, હું સેવક ને તૂં ધણી,
અબ તૌંસું ગાઢી બણી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી;
મુઝ મ્હેર કરો, ચદ્ર પ્રભુ ! જગજીવન અંતરજામી,
ભવદુઃખ હરો, સુનિયે અરજ હમારી ત્રિભુવન સ્વામી.

—વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભક્તજનો પરમાત્માને 'જગત શિરોમણિ' તરીકે સંબોધન કરી જય જયકાર કરે છે 'જગત શિરોમણિ' શબ્દમા ઘણો જ ગૂઢાર્થ રહેલો છે જે પ્રમાણે ૐ શબ્દના ઉચ્ચારણમા પચ પરમેષ્ટિ મત્રનુ રહસ્ય સમાઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે 'જગત શિરોમણિ' સબોધનમાં પરમાત્માના પર્યાયવાચી બધા નામોનો સમાવેશ થઈ જાય છે

'જગત્' શબ્દમા સકલ સસારનો સમાવેશ થઇ જાય છે સ્વર્ગ-નરક આદિનો પણ

જગત્મા સમાવેશ થઈ જાય છે સાંસારિક લોકો તો, કોઇ સારી ચીજ જોઇને પ્રસન્ન થાય છે અને નિકૃષ્ટ વસ્તુ જોઇને તે પ્રત્યે ઘૃણાભાવ પ્રગટ કરે છે, પરંતુ જે લોકો જગત શિરોમણિ પરમાત્માના સાચા ભક્ત છે તેઓ સારી વસ્તુ ઉપર રાગ કે મમત્વભાવ અને ખરાબ વસ્તુ ઉપર દ્વેષભાવ રાખતા નથી, કારણ કે સ્વર્ગ તથા નરકવાળા જગત્ના જે શિરોમણિ પરમાત્મા છે તેમના ભક્તને જગત્ની સારી કે ખરાબ વસ્તુ ઉપર રાગદ્વેષ કરવાનુ કોઇ કારણ નથી.

જો જગત્મા સ્વર્ગને સ્થાન આપવામાં આવે અને નરકને બાતલ કરી દેવામાં આવે તો શુ જગત્ને 'જગત્' કહી શકાય ? સ્વર્ગ-નરક હોવાને કારણે જ જગત્ને 'જગત્ કે સંસાર' કહેવામા આવે છે પિંડ હોવાને કારણે જ બ્રહ્માંડ છે. એટલા માટે સંસારમાં ખરાબ વસ્તુ કે ખરાબ માણસ શા માટે છે એમ કહી જ કેમ શકાય ? તમે તમારા શરીર પ્રત્યે પણ જરા દ્રષ્ટિપાત કરો તો તમને જણાશે કે, શરીરમાં પણ જે અશુચિ ગણવામાં આવે છે તે મલ-મૂત્ર પણ છે, અને મલ-મૂત્ર હોવાને કારણે જ શરીરનું કામ ચાલી રહ્યુ છે. જો શરીરમા મલ-મૂત્ર રહેવા ન પામે તો કોઇ જીવિત જ રહી ન શકે. જો કે મલ-મૂત્ર જોવા માત્રથી ઘૃણાભાવ પેદા થાય છે પરંતુ શરીરની સ્થિતિ માટે અશુચિરૂપ મલ-મૂત્રની પણ આવશ્યકતા રહે છે એટલા માટે શરીરમાં મલ-મૂત્ર શા માટે છે એવો પ્રશ્ન જ ઉપસ્થિત થઈ શકતો નથી આજ પ્રમાણે નરક શબ્દ કર્ણકટુ કે ખરાબ લાગતો હોય, પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જગત્ની સ્થિતિ માટે નરકનુ હોવુ પણ આવશ્યક છે. જગત્ના શિરોમણિ પરમાત્મા છે અને પરમાત્મા રાગદ્વેષ રહિત છે, તો પછી જગજ્જીવોએ પણ રાગદ્વેષથી રહિત હોવાનો જ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સંસાર પ્રત્યે સમભાવ રાખવો એ જ રાગ-દ્વેષથી રહિત થવાનો સરળમાર્ગ છે જો હૃદયમા સમભાવ રાખવામા આવે તો જગત કે જગજ્જીવો પ્રત્યે રાગદ્વેષ પેદા થવાનુ કોઈ કારણ નથી જો કોઈ પ્રત્યે રાગદ્વેષ પેદા ન થાય પણ સમભાવ પેદા થાય તો જગત શિરોમણિ પરમાત્માના દર્શન સહજ રીતે થઈ શકે છે.

કેટલાક લોકો વિષમ દૃષ્ટિ રાખીને પણ પરમાત્માના દર્શન કરવા ચાહે છે અને પોતાને મહાન્ મનાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ આમ કરવુ એ ગંભીર ભૂલ છે વિષમ દૃષ્ટિ રાખવાથી પરમાત્માનાં દર્શન કદાપિ થઈ શકતા નથી વિષમ દૃષ્ટિને દૂર કરવા માટે જ શાસ્ત્રમા ધર્મોપદેશ આપવામા આવ્યો છે શાસ્ત્રના ઉપદેશ-શ્રવણથી વિષમ દૃષ્ટિ કેવી રીતે દૂર થાય છે અને સમદૃષ્ટિ કેવી રીતે પેદા થાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ:—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ બેતાલીસમો

આત્મા જ્યારે ઉચ્ચ સ્થિતિને પામે છે ત્યારે તે બધાં સાધનોનો ત્યાગ કરી દે છે. સાધ્ય સિદ્ધ થયા બાદ સાધનોનો ત્યાગ કરી દેવો ઠીક છે, પરંતુ જો સાધ્ય સિદ્ધ કર્યા પહેલાં જ સાધનોનો પરિત્યાગ કરી દેવામા આવે તો મુશ્કેલી પેદા થાય છે. સાધનોનો ત્યાગ તો આખરે કરવો રહે જ છે પરંતુ સાધ્ય સિદ્ધ કર્યા બાદ જ સાધનોનો ત્યાગ કરવામાં આવે તે આવશ્યક છે. એટલા માટે સાધ્યને સિદ્ધ કરી સાધનોના પ્રપંચથી બચવુ જોઇએ.

સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે સાધનોની આવશ્યકતા માનવામા આવી છે, એટલા માટે

અત્રે સાધનદશા વિષે પ્રશ્ન પૂછવામા આવે છે સાધનદશા વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.—

બેતાલીસમો બોલ

(૪૨) पडिरूवेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! સ્થવિર કલ્પીના રૂપથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે —

पडिरूवयाएणं लाघवियं जणयइ लहुभूएणं जीवे अप्पमत्ते पागडलिंगे विसुद्ध समत्ते सत्त समिइ समत्ते पाण-भूय-जीव-सत्तेसु विससणिज्ज रूवे अप्पडिलेहे जिइंदिए विउलतव समिइ समन्नागए यावि भवइ ॥४२॥

ભાવાર્થ —પ્રતિરૂપતા (આદર્શતા-સ્થવિર કલ્પી-ની આતર અને બાહ્ય ઉપાધિરહિત દશા) વડે જીવ લઘુતા-નમ્રતાને પામે છે, અને તેવો લઘુશીલ જીવ અપ્રમત્તપણે પ્રશસ્ત અને પ્રકટ ચિન્હોને ધારણ કરે છે વળી તેવો જીવ નિર્મળ, સમ્યક્ત્વી અને સમિતિ સહિત બને છે તથા સર્વ જીવોને વિશ્વાસરૂપ જિતેન્દ્રિય અને વિપુલ તપશ્ચર્યાથી યુક્ત પણ થાય છે

ભગવાન કહે છે કે, પ્રતિરૂપતાથી અર્થાત્ સ્થવિરકલ્પીનો આદર્શ વેશ ધારણ કરવાથી જીવમાં હલ્કાપણુ-લઘુતા-આવે છે આત્મા ઉપાધિથી પોતાને શક્તિશાળી માને છે, પરતુ જ્ઞાની કહે છે કે, ઉપાધિથી જીવ શક્તિશાળી થતો નથી પરતુ ભારી બને છે જ્યારે જીવાત્મા પ્રતિરૂપ અર્થાત્ સ્થવિરકલ્પીનુ રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તેનામા હલ્કાપણુ આવે છે અને ભારીપણુ મટી જાય છે આ જ કારણે ચક્રવર્તી રાજાએ છ ખડના રાજ્યનુ આધિપત્ય છોડી દઇ અને ધન્ના શાલિભદ્ર જેવા ઋદ્ધિમત લોકો પણ ઋદ્ધિસિદ્ધિનો ત્યાગ કરી આ સાધુવેશને અપનાવતા હતા આત્મામા સાધુવેશ ધારણુ કરવાથી લઘુતા આવવાને કારણે જ સમૃદ્ધ લોકો ઋદ્ધિસિદ્ધિનો ત્યાગ કરતા હતા

આ સાધુવેશમાં એવુ તે શુ છે ? એ વાત તમે લોકો જો બરાબર સમજી શકતા ન હો તો એટલુ તો અવશ્ય માનો કે, महाजनो येन गत स पन्था અર્થાત્ જે માર્ગે મહાન્ પુરુષો ગયા છે તે સન્માર્ગ ઉપર આપણે પણ ચાલવુ જોઈએ સાધુવેશ ધારણ કરવાથી શો લાભ થાય છે એ વિષે એમ વિચારો કે, કોઇ માણસ અદરથી ગમે તેવો સાધુ હોય પરતુ જો તેણે સાધુપણાનો વેશ ધારણ કર્યો ન હોય તો શુ તમે તેને સાધુ માનશો ? તમે તેવા સાધુ માણસને સાધુ માનશો નહિ તેમજ વદન પણ કરશો નહિ જો કે કેવળ સાધુવેશ ધારણ કરવાથી કોઇ સાધુ બની શકતો નથી પરતુ નિશ્ચયનુ કામ નિશ્ચયમા થાય છે અને વ્યવહારનુ કામ વ્યવહારમા થાય છે વ્યવહારમા લિગનુ હોવુ આવશ્યક માનવામા આવ્યુ છે અને એટલા જ માટે ગૌતમ સ્વામીએ સ્થવિર કલ્પી સાધુનુ લિગ ધારણુ કરવાથી આત્માને શો લાભ થાય છે એવો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને સાધુવેશ ધારણ કરવાથી એક લાભ તો એ બતાવ્યો કે, સાધુવેશ ધારણ કરવાથી જીવાત્મામા લઘુતા આવે છે

સાધુવેશમાં કેવી શક્તિ રહેલી છે એ વિષે મને પણ એક સ્વાનુભવ થએલો છે જ્યારે મેં સાધુદીક્ષા લીધી ત્યારે શિયાળો હતો અને ઠડી ખૂબ પડતી હતી. દીક્ષા લીધી

તે પહેલાના દિવસે રાત્રે મને એવી ટાઢ લાગી કે ખૂબ ગોદડા ઓઢવા છતા પણ ઠંડી ઓછી ન થઇ, ત્યારે મારા માસીયાઇ ભાઇએ મને કહ્યુ કે, કાલે તો દીક્ષા લેવાની છે અને આજે આવી કડકડતી ઠંડી લાગે છે તો પછી દીક્ષા લીધા બાદ ટાઢને કેવી રીતે સહી શકશો મે જવાબમા કહ્યુ કે, કાલની વાત કાલે જોઈ લેશુ આજે તો મને બહુ જ ટાઢ લાગી રહી છે અને માનો કે આ ઠંડી મારી પરીક્ષા કરી રહી છે

બીજે દિવસે મે દીક્ષા લીધી એ જ રાતના સમયે નદી કિનારે આવેલા એક મંદિરમાં અમે વાસ કર્યો મંદિરનુ દ્વાર નદીની સન્મુખ હતુ અને ત્યાંથી સૂસવાટા કરતો પવન ફુંકાતો હતો મારા શરીર ઉપર કેવળ એક ગાતી–પછેડી હતી અને ઓઢવા માટે એક ચાદર હતી. ઓઢવાનાં સાધનો આટલાજ હોવા છતા મને ઠંડી લાગી નહિ અને રાત્રે નિદ્રા પણ એવી આવી ગઇ કે, રાત્રિ પૂરી ક્યારે થઈ તેની ખબર પણ ન પડી જો કે ટાઢ તો તે દિવસે પણ પહેલાં જેટલીજ હતી થોડા વસ્ત્રો પહેરવા છતા મને ટાઢ ન લાગી તેનુ કારણ વિચારતાં મારા મનમાં એવો વિચાર સ્ફુર્યો કે, કાલે હુ સાધુલિંગમા ન હતો તેથી ઘણા ગોદડા ઓઢવા છતા મારી ટાઢ ઓછી ન થઈ, અને આજે હુ સાધુલિંગમા છુ અને તે કારણે આટલા થોડા વસ્ત્રો પહેરવા છતા મને ટાઢ ન લાગી આ સાધુવેશનો જ પ્રતાપ છે જ્યારે મે દીક્ષા લીધી ત્યારે મારી ઉમર વધારે ન હતી, છતા મને એમ લાગતુ હતુ કે મારા મસ્તક ઉપરનો ભાર ઊતરી ગયો છે જ્યારે નાની ઉમરના પણ સાધુવેશ ધારણ કરવાથી લઘુતાનો અનુભવ થયો તો પછી જેઓ છ ખંડની ઋદ્ધિ–સમૃદ્ધિનો ત્યાગ કરી દીક્ષા લેતા હશે તેમને લઘુતાનો કેવો અનુભવ થતો હશે ? આ પ્રમાણે સાધુવેશ ધારણ ન કરવાથી જીવ ઉપર સંસારનો ભાર રહે છે, પરંતુ સાધુવેશ ધારણ કરવાથી જીવ હલકો–લઘુ બની જાય છે

મુક્ત થવાના માર્ગે લઈ જાય છે અને કોઈક સમયે તો આત્માને પતિત થતાં પણ બચાવી લે છે સાધુવેશ તો પ્રમાદરૂપી શસ્ત્રાસ્ત્રોના આઘાતોથી બચવા માટે બખ્તરનુ કામ કરે છે

કેટલાક લોકો આધ્યાત્મિકતાને નામે સાધુવેશાદિની ઉપેક્ષા કરે છે પરતુ આ તેમની ભૂલ છે ભગવાને આપણા કલ્યાણ માટે જ સાધુવેશ ધારણ કરવાનુ બતાવ્યુ છે સાધુવેશ ધારણ કરવાથી શો લાભ થાય છે ? એ વાત તો અનુભવગમ્ય છે, બુદ્ધિગમ્ય નથી, એટલા માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, સાધુવેશ ધારણ કરવાથી જ આત્માને લઘુતાનો અનુભવ થાય છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, સાધુવેશ ધારણ કરવાથી જીવાત્મા દ્રવ્ય તેમજ ભાવથી હલકો બની જાય છે. દ્રવ્યથી તો તે ઉપકરણાદિના ભારથી હલકો થઈ જાય છે અને ભાવથી પ્રમાદભારથી હલકો થઈ જાય છે. શાસ્ત્રમા સાધુ માટે જેટલાં ઉપકરણાદિ રાખવાનુ વિધાન કરવામા આવ્યુ છે તેથી વિશેષ ભડોપકરણાદિને સાધુ પોતાની પાસે રાખી શકે નહિ અને એટલા જ માટે સાધુ દ્રવ્યથી ઉપકરણાદિના ભારથી હલકા બની જાય છે સાધુની પાસે એવી કોઈ ચીજ ન હોવી જોઇએ, કે જેના વિષે તેઓ પૂછવાથી જવાબ આપી ન શકે સાધુની પાસે જે કોઇ ચીજ હોય તે ચીજ સયમમા સહાયક અને મતલબની હોય મતબલ વિનાની કોઇ પણ ચીજ સાધુની પાસે હોવી ન જોઇએ જે ચીજદ્વારા ઇન્દ્રિયોના વિષયોનુ પોષણ થાય અને સાધુતાનો હ્રાસ થાય એવી ચીજ સાધુ રાખી શકે નહિ સાધુ તો સયમને સહાયક થાય અને સાધુતાની પુષ્ટિ થાય એવી જ ચીજ રાખી શકે અને તે પણ શાસ્ત્રવિહિત પરિમાણમા આ પ્રમાણે સાધુ દ્રવ્યથી અનેક ઉપકરણોની ઉપાધિથી મુક્ત થઈ હલકો થઈ જાય છે અને ભાવથી ક્રોધાદિ કષાયનો ત્યાગ કરી હલકો થઇ જાય છે સાધુલિગને ધારણ કરનાર કોઈ વ્યક્તિ જો કદાચિત્ ક્રોધ કરવા લાગે તો શ્રાવક સાધુને એમ કહી શકે કે, મહારાજ ! આપ સાધુ છો તો તમે ક્રોધ કરો એ ઉચિત કહી ન શકાય. અમે તો ગૃહસ્થ છીએ, પરતુ આપ તો ક્રોધાદિને જીતનાર સાધુ છો એટલા માટે તમે ક્રોધ કરો એ ઉચિત ન કહેવાય આ પ્રમાણે શ્રાવકોના કથન માત્રથી ક્રોધ ન કરનાર સાધુ પણ કષાયથી બચી જાય છે અને સાધુવેશ હોવાને કારણે ક્રોધ, વિષય, કષાય, નિદ્રા આદિ પ્રમાદોથી બચી જાય છે સુવિહિત સાધુવેશને કારણે જીવાત્મા પાપ તથા પ્રમાદથી બચી જાય છે અને કર્મગુરુતાના ભારથી હલકો બની જાય છે

સાધુવેશ પ્રમાદને જિતવા માટે ધારણ કરવામા આવે છે, પ્રમાદને વધારવા માટે નહિ. સરકાર પોતાના સીપાઇઓને શસ્ત્રો આપે છે તે વૈરી ઉપર વિજય મેળવવા આપે છે, વૈરીઓથી પરાજિત થવા માટે સરકાર સીપાઇઓને શસ્ત્ર આપતી નથી આ જ પ્રમાણે સુવિહિત વેશ પણ પ્રમાદને જિતવા માટે પહેરવામા આવે છે આ સિવાય સાધુવેશ સાધુતાનુ ચિહ્ન છે એટલા માટે પણ ધારણ કરવામા આવે છે જેમણે સાધુવેશ ધારણ કર્યો નથી તેઓ વ્યવહારમા સાધુ કહેવાતા નથી. પ્રકટ વ્યવહારમા તેઓ જ સાધુ કહેવાય છે કે જેમણે સાધુલિંગ ધારણ કર્યું હોય છે ઉદાહરણ તરીકે કોઈ પોલીસનો માણુસ હોય પરતુ જો તે પોલીસનો પટ્ટો ન પહેરે તો કોઈ તેને પોલીસ માનશે નહિ તેમજ તેનો હુકમ પણ માનશે નહિ ભલે તે પોલીસને છુપીપોલીસ માનવામા આવે, પરતુ પોલીસનો પટ્ટો પહેર્યા વિના તેને પ્રકટરૂપે પોલીસનો માણુસ માની ન શકાય આ જ પ્રમાણે કોઈ અદરથી ભલે સાધુ-

તાના ગુણવાળો હોય, પરંતુ જ્યાંસુધી તે સાધુલિંગ ધારણ ન કરે ત્યાંસુધી તેને પ્રકટમાં સાધુ કહી કે માની શકાય નહિ એટલા જ માટે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે—लोगे लिंग पयोयण—लोके लिङ्ग प्रयोजनम् । અર્થાત્—લોકોમાં લિંગનું પ્રયોજન છે લિંગથી એક તો સુવિહિત સાધુ માનવામાં આવે છે અને બીજુ લિંગથી જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની પણ રક્ષા થાય છે રજોહરણ તથા મુખવસ્ત્રિકા જીવોની રક્ષા માટે જ રાખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે સાધુલિંગ પ્રશસ્ત છે સાધુઓની પાસે જે કોઈ ચીજ હોય તે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની રક્ષા માટે જ હોવી જોઇએ જે ચીજ જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની ઘાતક હોય તેવી એક પણ ચીજ સાધુ પોતાની પાસે રાખી ન શકે તેમ પોતાની પાસે રાખવી પણ ન જોઇએ

સાભળ્યુ છે કે, વાકાનેરના મહારાજા સાહેબ એકવાર આપણી સમાજના નાગજી સ્વામીની પાસે આવ્યા અને તેમને પૂછ્યુ કે, “મહારાજશ્રી ! આપની પાસે કઇ કઇ ઉપાધિ છે ?” નાગજી સ્વામીએ પોતાનાં બધાં ઉપકરણો બતાવી દીધા સ્વામીનાં ઉપકરણો જોઈ મહારાજા સાહેબ બહુ જ પ્રસન્ન થઇ કહેવા લાગ્યા કે સાધુની પાસે જેટલી ચીજો હોવી જોઇએ તેટલી જ ચીજો તમારી પાસે છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, સાધુલિંગ પ્રશસ્ત છે એટલા માટે સાધુની પાસે ગુણ પેદા કરનારી ચીજો જ રહી શકે, અવગુણ કરનારી ચીજો સાધુની પાસે રહી શકે નહિ. સાધુની પાસે એવી જ ચીજો હોઇ શકે કે જે ચીજો બીજા કોઇને ગમે ત્યારે બતાવવામાં સાધુઓને મનમા સકોચ કરવો ન પડે. ઉદાહરણ તરીકે, જો કોઈ સાધુ પાસે અરીસો કે દાંતીયો હોય તો તે ચીજ બતાવવામા સાધુને સકોચ થાય અને તે ચીજ જોઇને લોકો પણ સાધુનો ઉપહાસ કરે અરીસો કે દાતીયો રાખવો એ સાધુને માટે વર્જ્ય છે આથી વિપરીત જો સાધુની પાસે શાસ્ત્ર હોય તો શાસ્ત્ર બતાવવામા સાધુને કોઇ પ્રકારના સંકોચમા પડવુ ન પડે શાસ્ત્ર એ તો સાધુતાનુ ચિહ્ન તેમજ ભૂષણ છે પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહેતા હતા કે, શાસ્ત્ર એ તો જૈન સાધુનો શણગાર છે.

પ્રશસ્ત લિંગ ધારણ કરવાથી આત્મામા વિશુદ્ધતા આવે છે તથા વિશુદ્ધતા વધવા પામે છે પ્રશસ્ત સાધુલિંગથી સમકિતાદિ ગુણની વૃદ્ધિ થાય છે તથા આ ગુણોમાં આત્મા સ્થિર થાય છે સુવિહિત વેશ તે જ સાધુ ધારણ કરી શકે છે કે, જેનામાં સમકિતાદિ ગુણ હોય છે સાધુવેશથી સમકિતાદિ ગુણોની રક્ષા તથા વૃદ્ધિ થાય છે

સ્થવિરકલ્પીના વેશ ધારણ કરવાથી બીજો શો લાભ થાય છે એ બતાવતા ભગવાને કહ્યુ છે કે, આપત્તિકાલમા સાધુવેશ અધ્યવસાયને નિશ્ચલ રાખે છે આપત્તિકાલમાં વેશ અધ્યવસાયને કેવી રીતે નિશ્ચલ રાખે છે એ વાત વિષે વિચારતા મારા સ્વાનુભવનુ અત્રે સ્મરણ થઇ આવે છે—

[illegible]મા એક શ્રાવિકા સામાયિકમા બેઠી હતી સામાયિકના સમયે એક વિછુએ [illegible] ડંખ માર્યો વિછુએ ડંખ માર્યો છતા તે શ્રાવિકા સામાયિક પૂર્ણ ન થઇ ત્યાંસુધી [illegible] બેસી રહી, પરન્તુ સામાયિક પૂર્ણ થતા જ તે બૂમ પાડી રોવા લાગી લોકોએ

રોવાનું કારણ પૂછતાં તે શ્રાવિકાએ કહ્યુ કે, મને વિછુએ ડખ માર્યો છે અને ડખની અસહ્ય પીડાને કારણે રોઈ રહી છુ આ કથન સાભળી લોકોએ કહ્યુ કે, જ્યારે વિછુએ ડખ માર્યો ત્યારે તમે શાન્ત કેમ બેસી રહ્યા ? શ્રાવિકાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હું તે વખતે સામાયિકમા બેઠેલી હતી એટલે સામાયિકમા કેમ રોઇ શકુ ! આ પ્રમાણે તે શ્રાવિકા વિછુએ ડખ માર્યો છતા સામાયિકમા મનને મજબૂત કરી બેસી રહી અને પોતાના અધ્યવસાયને દૃઢ રાખી શકી આ પ્રમાણે વેશ આપત્તિકાલમાં અધ્યવસાયને નિશ્ચલ રાખે છે

આજે સામાયિકને નિરુપયોગી માનવામાં આવે છે અને કેટલાક લોકો સામાયિક—ક્રિયાની વિરુદ્ધ પણ બોલે છે, પરતુ વાસ્તવમાં સામાયિકની વિરુદ્ધ કહેનાર લોકો ભૂલ કરે છે કોઈ આપત્તિના સમયે સામાયિકદ્વારા અધ્યવસાય નિશ્ચલ રહે છે કેટલાક લોકોને સામાયિક—ક્રિયા સામાન્ય લાગે છે પરતુ વાસ્તવમા સામાયિક કેવી જીવનસાધક છે તે તો વખત આવ્યે ખબર પડે છે જેઓ સામાયિક બરાબર નિયમિતરૂપે કરે છે તેઓ સામાયિકનો પ્રભાવ કેવો હોય છે તે જાણી શકે છે ઉદાહરણ તરીકે ચોરો હમેશાં આવતા નથી છતા તિજોરીને હમેશા તાળુ દેવામા આવે છે. જ્યારે તિજોરીને હમેશા તાળુ દે છે ત્યારે જ ચોર ચોરી કરવા આવે છે છતા ધનની રક્ષા થઇ શકે છે આ જ પ્રમાણે વેશથી પણ આપત્તિકાલમાં અધ્યવસાયોની રક્ષા થાય છે એટલુ જ નહિ પણ સાધુલિંગ પાચેય સમિતિઓનુ પાલન કરાવવામાં સમર્થ થાય છે સાધુવેશની મહત્તા બતાવતા ભગવાને આગળ કહ્યુ છે કે, સાધુવેશને ધારણ કરનાર સાધુ, પ્રાણી, ભૂત, જીવ, સત્ત્વ આદિ બધા પ્રાણીઓનો વિશ્વાસપાત્ર બની જાય છે આ સાધુવેશને ધારણ કરનાર સાધુ નિષિદ્ધ ઘરમા પણ નિ સકોચ થઇ જઇ શકે છે આજે સાધુવેશધારી લોકો ઉપર જે અવિશ્વાસ પેદા થએલો જોવામા આવે છે તેનુ કારણ કોઇક બીજુ હશે, પરતુ સાધુવેશ તો વિશ્વાસ પેદા કરવામાં સાધનભૂત જ છે

સુવિહિત સાધુવેશ ઉપાધિને અલ્પ કરવામાં સાધનભૂત બને છે અને તે કારણે અનેક પ્રકારની ઝઝટો પણ દૂર થઇ જાય છે વેશધારી અલ્પ ઉપાધિ જ રાખી શકે છે અને આ પ્રમાણે તે અધિક સામાન સાચવવાની ઝઝટોથી બચી જાય છે સાધુવેશ જીવને જિતેન્દ્રિય બનવાનો પણ મૂક સદેશ સભળાવે છે આ પ્રમાણે સાધુવેશ વિપુલ તપ—સયમ આદિ સદ્ગુણોની પ્રાપ્તિ કરાવે છે તથા સદ્ગુણોનુ સરક્ષણ કરવામા પણ સાધક નીવડે છે

સુવિહિત સાધુવેશદ્વારા પેદા થતા અનેક ગુણોમાંના પ્રત્યેક ગુણ વિષે અત્રે વિચાર કરવા માટે ઘણા સમયની આવશ્યકતા રહે છે, એટલા માટે સમુચ્ચયરૂપે અત્રે એટલુ જ કહેવામા આવે છે કે, સુવિહિત સાધુવેશદ્વારા અનેક ગુણોની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને જે લોકો સુવિહિત સાધુવેશને ધારણ કરી તેની પ્રતિષ્ઠા તેમજ રક્ષા કરે છે તેઓ પોતાનુ તથા બીજાઓનું આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે

વળી સ્થવિર—વેશ ધારણ કરવો એ તો પરમાત્માના દરબારમા બેઠક પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરવા સમાન છે દરબારમા બેસનાર લોકોએ પણ વેશના વિષે સાવધાની રાખવી પડે છે, તો પછી શું પરમાત્માના દરબારમા બેસવા માટે વેશની સાવધાની રાખવી ન જોઈએ ? અવશ્ય રાખવી જોઇએ. સાધુવેશનો સ્વીકાર કરી પ્રત્યેક સાધુએ એ વાતનો વિચાર

કરવો જોઈએ કે, મહાન્ ચક્રવર્તી પણ પોતાની ઋદ્ધિ-સંપદાનો ત્યાગ કરી જે વેશ ધારણ કરે છે તેજ વેશ મને પણ મળેલો છે, એટલા માટે મારે આ સાધુવેશની વિરૂદ્ધ કે તેને કલંક લાગે એવું કોઇ કામ કરવુ ન જોઇએ સાધુવેશની પ્રતિષ્ઠાને સુરક્ષિત રાખવાનો ભાર અમારી ઉપર પણ છે અને તમારી ઉપર પણ છે. કારણ કે તમે લોકો પણ ચતુર્વિધ તીર્થમાંના એક છો. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે:—

चउविहे संघे पण्णत्ते तंजहा समणाए, समणीए, सावगाए, साविगाए य।

અર્થાત્—સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ ચતુર્વિધ સંઘ છે એટલા માટે તમારે પણ એવુ કોઈપણ કામ કરવુ ન જોઇએ કે, જેને કારણે સંઘ કે શાસનની પ્રતિષ્ઠાને કલંક લાગે તમારે તો સંઘ અને શાસનની પ્રતિષ્ઠા અને કીર્તિ વધવા પામે એવાં જ સુકાર્ય કરવાં જોઇએ

જેમણે સાધુવેશ ધારણ કર્યો છે તેમણે એમ વિચારવુ ન જોઇએ કે, હવે મારે કાંઇ કરવાનું બાકી રહ્યુ નથી, પરંતુ તેમણે એમ વિચારવુ જોઇએ કે, બીજા લોકો ભલે પોતાના કર્ત્તવ્યથી ભ્રષ્ટ થઈ જાય પણ હું મારા કર્ત્તવ્યને છોડી શકુ નહિ

શાસ્ત્રકારોએ જનસમાજને આ કલ્યાણનો માર્ગ બતાવ્યો છે આ કલ્યાણના માર્ગે જઈ અનેક સાધકોએ સ્વ-પરનું કલ્યાણ સાધ્યુ છે અને અનેક સાધકો કલ્યાણ સાધી રહ્યા છે. કલ્યાણના માર્ગે ચડી બધા લોકો સ્વ-પરનુ આત્મકલ્યાણ કરે એ જ હૃદયગત ભાવના છે

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૪ ભાદરવા શુદ ૧૧ સોમવાર

પ્રાર્થના

'કાકંદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીવ' નૃપાલ;
'રામા' તસુ પટરાણી હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ.
શ્રી સુવાધ જિનેશ્વર વંદિયે હો. ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે જે અંતર છે તે અંતરને દૂર કરવા માટેજ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે છે આત્મા પોતાને ભૂલી જઈ, સંસારનાં પદાર્થોના ભ્રમમાં પડી જઇ દિનરાત સાંસારિક પદાર્થોની જ ઝંખના કર્યા કરે છે પર પદાર્થોમા રમણ કરવુ અને સ્વ-પદાર્થને ભૂલી જવો એજ આત્માની ભૂલ છે આ ભૂલને ભૂલી જવા માટે આત્માએ પરમાત્માના શરણે જવુ જોઇએ પરમાત્માના શરણે જવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે છે

શાસ્ત્રમાં પરમાત્માનુ સ્વરૂપ ઘણા જ વિસ્તાર-પૂર્વક બતાવવામા આવેલ છે અને સાથે સાથે પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ પણ બતાવવામા આવેલ છે શાસ્ત્ર કહે છે કે, પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે બહુ દૂર જવાની જરૂર નથી પરમાત્માને પ્રાપ્ત કરવા માટે માત્ર પોતાના અન્ત કરણને શુદ્ધ બનાવવુ આવશ્યક છે આત્માને બીજી વસ્તુઓની સાથે જે સબધ છે તે સબધ તો દૂરનો છે, પરતુ પરમાત્માનો સબધ તો ઘણો જ સમીપનો છે. તેમ છતા આત્મા સમીપના સંબધને ભૂલી જઇ દૂરના સંબધને પકડી બેઠો છે એ કેવી ગભીર ભૂલ છે ! આ દુર્લભ માનવશરીર પ્રાપ્ત કરીને પણ જો આ ભૂલ દૂર કરવામા ન આવી તો પછી તે ભૂલ કયારે દૂર થઈ શકશે ? માનવ તો જાણે ઈશ્વરનો સાક્ષાત્ પ્રતિનિધિ જ છે આ માનવ શરીર શા માટે મળ્યુ છે અને આત્મા શુ કરી રહ્યો છે એ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો આત્માની ભૂલ તરતજ જણાઈ આવે ભક્તજન આત્માની આ ભૂલને દૂર કરવા માટે જ પરમાત્માના શરણે જઈ પ્રાર્થના કરે છે કે, ' હે પ્રભો ! મારી આ ભૂલ દૂર થાય એ જ હું ચાહું છુ, બીજુ કાંઈ ચાહતો નથી ' પાપને કારણે આત્મા આ પ્રકારની જે ભૂલ કરે છે તે ભૂલ પરમાત્માની પ્રાર્થના દ્વારા દૂર થઈ જાય છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે –

तहारूवाणं अरिहन्ताणं भगवन्ताणं नामगोयस्स समणिया महाफलं ।

આ પ્રમાણે જ્યારે પરમાત્માના નામગોત્રનુ સ્મરણ કરવા માત્રથી મહાફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી તથા પરમાત્મ-ચિતન કરવાથી કેટલુ બધુ ફલ પ્રાપ્ત થઈ શકે ? આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીનેજ ભક્તજન કહે છે કે, " હે પ્રભો ! જે પાપને કારણે મારાથી ભૂલ થઇ રહી છે તે ભૂલથાપને-પાપને દૂર કરવા માટે જ હુ તારી પ્રાર્થના કરી રહ્યો છુ " આ પ્રમાણે પરમાત્માના શરણે જવાથી અને તેમની પ્રાર્થના કરવાથી આત્માનુ કલ્યાણ થયા વગર રહેતુ નથી પરમાત્મા અશરણના શરણ છે શરણાગતને અવશ્ય શરણ આપે છે પરમાત્મા કેવા છે તે વિષે કહ્યુ છે કે –

અષ્ટ ગુણા કરી ઓળખ્યો રે જોતિ સ્વરૂપ ભગવન્ત

અર્થાત્-પરમાત્માએ આઠ કર્મોને નષ્ટ કરી આત્મસ્વરૂપ પ્રકટાવ્યુ છે આવા પરમાત્માના શરણે જવામાં એકાન્તરૂપે કલ્યાણ જ રહેલુ છે પરમાત્માના શરણે ગયા વિના આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકે નહિ ભગવદ્ભાષિત સૂત્રમાં પણ આત્માને કલ્યાણના માર્ગે જવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે એટલા માટે હવે શાસ્ત્રવચનદ્વારા કલ્યાણનો માર્ગ બતાવવામાં આવે છે —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ તેંતાલીસમો

જે સાધુ, સાધુવેશને ધારણ કરી કર્તવ્યપાલનમા તત્પર રહે છે તે આત્મકલ્યાણ સાધે છે સાધુવેશની શોભા વાસ્તવમા સેવામા રહેલી છે નીતિકારોએ સેવાને પરમ ધર્મ માનેલ છે. સેવા પણ તપોમાર્ગ છે એટલા માટે વૈયાવૃત્ય (સેવાભાવ) વિષે ગૌતમસ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે –

તેંતાલીસમો બોલ

(૪૩) वैयावच्चेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! વૈયાવૃત્ય અર્થાત્ સેવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ કે—

वैयावच्चेणं तित्थयरनामगोत्तकम्मं निबन्धइ ।४३।

અર્થાત્–વૈયાવૃત્ય–સેવા કરનાર વ્યક્તિ તીર્થંકરનામગોત્ર કર્મ બાંધે છે

વૈયાવચ્ચ–વૈયાવૃત્યને વ્યાવહારિક ભાષામા સેવા કહેવામાં આવે છે. વૈયાવૃત્ય એટલે સેવા કેટલાક લોકો સેવા કરવી એ હલકુ કામ છે એમ માને છે પરતુ જ્ઞાની લોકો કહે છે કે, સેવાને હલકુ કામ માનનાર વાસ્તવમાં પોતે જ હલકો રહે છે, અર્થાત્ તે ઉચ્ચ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો નથી સેવા એ હલકુ કામ નથી, એ તો મહાન્ કામ છે સેવા કરનારે મનમા એમ માનવુ જોઇએ કે, હુ જે સેવા કરૂ છુ તે પરમાત્માની જ સેવા કરૂ છુ આ પ્રમાણે માનીને જે સાધુ સ્વયસેવકની માફક સેવા કરે છે તેમને માટે ભગવાને કહ્યુ જ છે કે વૈયાવૃત્ય–સેવા કરનાર તીર્થંકરનામગોત્ર બાંધે છે. જ્યારે બીજાની સેવા કરતી વખતે હુ પરમાત્માની સેવા કરૂ છુ એમ માનવામાં આવે છે ત્યારે તે સેવા કોઈ અનોખી–અનુપમ જ થાય છે.

કેટલાક લોકો સેવાના નામે બહારથી સેવાનો ઢોંગ બતાવે છે અને અંદરથી સાચી સેવા કરતા નથી આવા લોકો વિષે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે જેઓ કૂડકપટ કરી વાસ્તવમાં સેવા કરતા નથી પરતુ સેવા કરવાનો ઢોંગ કરે છે, તે લોકો પરમાત્માની સેવા કરતા નથી પરતુ ગુલામીની સેવા કરે છે. સાચી સેવામા કોઇ દિવસ કૂડકપટનો વ્યવહાર કરવામાં આવતો જ નથી શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રમા દશ પ્રકારની સેવા બતાવતા કહ્યુ છે કે—

(१) आयरिये–वैयावच्च, (२) उवज्झाय–वैयावच्च, (३) थेर–वैयावच्च, (४) तवसी–वैयावच्च, (५) सेक्ख–वैयावच्च, (६) गिलाण–वैयावच्च, (७) गण–वैयावच्च, (८) कुल–वैयावच्च, (९) संघ–वैयावच्च, (१०) साधर्मी–वैयावच्च ।

અર્થાત્–સેવા દશ પ્રકારની છે—(૧) આચાર્યની સેવા, (૨) ઉપાધ્યાયની સેવા, (૩) સ્થવિરની સેવા, (૪) તપસ્વીની સેવા, (૫) શિષ્યની સેવા, (૬) ગ્લાન–રોગીની સેવા, (૭) ગણની સેવા, (૮) કુલની સેવા, (૯) સંઘની સેવા, અને (૧૦) સહધર્મીની સેવા

આ દશ પ્રકારની સેવા બતાવવામા આવેલ છે. આમાંથી આચાર્યની સેવા કરવાથી શો લાભ થાય છે? એ બતાવતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, આચાર્યની સેવા કરવાથી પ્રતિક્ષણ અનન્ત કર્મોનો ક્ષય થાય છે અને આખરે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ જ પ્રમાણે પ્રત્યેક વૈયાવૃત્ય–સેવા વિષે પ્રશ્નોત્તર કરવામા આવેલ છે અત્રે ગૌતમ સ્વામીએ સમુચ્ચયરૂપે વૈયાવૃત્ય–સેવાના ફલ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે, સેવા કરનાર તીર્થંકરનામગોત્ર કર્મને બાંધે છે

જૈનશાસ્ત્રોમાં તીર્થંકર પદથી કોઈ મોટું પદ માનવામાં કે કહેવામાં આવેલ નથી. આ પદ બીજા કોઈ પુણ્યના ફળ સ્વરૂપ મળે છે એવું આ ૭૩ બોલમાં કયાંય મારા જોવામાં આવ્યું નથી, પરંતુ વૈયાવૃત્ય–સેવાથી જ આ મહા–ફળ મળે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે ભગવાને સેવાનુ ફળ આટલુ બધુ બતાવ્યુ છે. જે સેવાનું આવુ મહાફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે સેવા કરવામા જો કોઇ કૂડકપટનો વ્યવહાર કરે તો એ તેની કેવી મૂર્ખતા કહેવાય ! જે સેવામા છળકપટ કરે છે તે ગુલામીની સેવા કરે છે એમ સમજવુ જોઈએ જે કોઇ પોતાની કોઈ પ્રકારની સેવાને પરમાત્માની સેવા માનીને સેવા કરે છે, તે સેવા કરવામા છળકપટનો વ્યવહાર કરી શકે જ નહિ.

સેવા અનેક પ્રકારે થાય છે ગ્રન્થોમા કહ્યુ છે કે, ભરતજી તથા બાહુબલજી પૂર્વ-જન્મમા પાંચસો મુનિઓની સેવા કરતા હતા તે મુનિઓની બહિરંગ સેવા ભરતજી કરતા હતા અને અન્તરંગ સેવા બાહુબલજી કરતા હતા આ સેવાના પરિણામે બાહુબલજીને શારીરિક બળ મળ્યુ અને ભરતજીને ઋદ્ધિ–સંપદાનુ બળ મળ્યુ સેવાનુ આ ફળ બહિરંગ છે. સેવા દ્વારા જે બીજુ ફળ મળે છે તે ફળ તો ઘણુ જ મહાન્ છે અને તેને માટે ભગવાને કહ્યુ જ છે કે, વૈયાવૃત્ય--સેવા કરનાર તીર્થંકરનામગોત્ર બાધે છે ભગવાન ઋષભદેવને માટે પણ એમ કહેવામા આવે છે કે, તેમણે જીવાનન્દ વૈદ્યના ભવમા એક મુનિની ઘણી જ સેવા કરી હતી અને તે સેવાનુ તેમને મહાફળ મળ્યુ હતુ.

શાસ્ત્રમાં જ્યારે મુનિને માટે પણ સેવા કરવાનુ બતાવવામા આવેલ છે, ત્યારે તમારે સેવાકાર્યને કેટલુ બધુ અપનાવવુ જોઈએ તેનો વિચાર તમે પોતે જ કરી શકો છો. કેટલાક લોકોને સામાયિક–પૌષધ આદિ ધાર્મિક ક્રિયા કરવાની તો હોંશ હોય છે, પરંતુ સેવાનુ કાર્ય કરવા પ્રત્યે અરુચિ હોય છે અને જો કોઈ રોગીની સેવા કરવાનો પ્રસંગ સાંપડે છે ત્યારે તેમને મુશ્કેલી જણાય છે રોગી ઊલ્ટી–ઝાડા પણ કપડામા જ કરી દે છે અને કોઈવાર રસ્તામા ચક્કર ખાઈ પડી પણ જાય છે આવા રોગી માણસની સેવા કરવી કેટલી મુશ્કેલ છે ! છતા જે સેવાભાવી લોકો રોગીની સેવાને પરમાત્માની સેવા માની સેવા કરે છે તેમની ભાવના કેટલી બધી ઉચ્ચ હશે તેનો પણ ખ્યાલ આવી શકે છે

વાસ્તવમા આ અખિલ સંસાર સેવાને કારણે જ ટકી રહ્યો છે આ સંસારમાં જ્યારે સેવાભાવના ઓછી થઇ જાય છે ત્યારે તો ઉત્પાત થવા લાગે છે અને જ્યારે સેવાભાવ-નાની વૃદ્ધિ થવા પામે છે ત્યારે આ જ સંસાર સ્વર્ગ સમાન બની જાય છે. એટલા માટે સેવાકાર્ય કરવામાં જરાપણ ઉપેક્ષા કરવી ન જોઇએ તેમજ સેવામા છળકપટ પણ કરવુ ન જોઇએ જે વ્યક્તિ, માતાપિતા અથવા બીજા કોઇ માણસની સેવા કરવામાં કૂડ કપટનો વ્યવહાર કરવા છતા પોતાને સેવાભાવી સેવક કહેવડાવે છે તે વાસ્તવમા સેવક નથી પણ ઢોંગી છે સાચો સેવક તો તે જ છે કે જે સેવા કરવામા કૂડકપટ કરતો નથી તેમજ સેવા કરવા પ્રત્યે ઘૃણાભાવ બતાવતો નથી સેવા કરવામા ઘૃણાભાવ રહે તો સાચી સેવા થઈ જ ન શકે.

મુનિને માટે કેટલી સીમા સુધી સેવા કરવાનુ વિધાન બતાવવામા આવેલ છે તે બતાવવા માટે એક જૈન ઉદાહરણ આપી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ –

નંદિસેન નામના એક મુનિ બહુ જ સેવાભાવી હતા તેમની સેવાની પ્રશંસા ઈન્દ્રલોકમાં પણ પહોંચી અને ઈન્દ્રે પણ દેવસભામાં નંદિસેન મુનિની સેવાની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું કે, રાજકુમાર હોવા છતાં નંદિસેન મુનિ એવી સેવા કરે છે કે એના જેવી સેવા કરવી એ બીજાને માટે મુશ્કેલ જ છે ઈન્દ્રનાં આ પ્રશંસાત્મક વચનો સાંભળી એક દેવે વિચાર કર્યો કે, ઈન્દ્ર મહારાજ દેવોની સામે મનુષ્યની આટલી બધી પ્રશંસા શા માટે કરે છે? મારે તે સેવાભાવી મનુષ્યની પરીક્ષા કરવી જોઇએ નંદિસેન મુનિ આખરે મનુષ્ય છે અને મનુષ્યના નાકમાં દુર્ગન્ધ જાય છે, એટલા માટે દુર્ગન્ધદ્વારા તેમને ગભરાવી મૂકવા સ્વાભાવિક તેમજ સરળ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે દેવે નંદિસેન મુનિની સેવાભાવનાની પરીક્ષા લેવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો

તે દેવ એક સાધુનો સ્વાંગ ધારણ કરી નંદિસેન મુનિની જ્યાં સ્થિરતા હતી તેની પાસેના જંગલમાં સૂઈ ગયો તે દેવે પોતાના શરીરને એવું રુગ્ણ બનાવી દીધું કે, તેના શરીરના છિદ્રોમાંથી રક્ત-પરૂ વહેતું હતું તે રક્ત-પરૂમાંથી અસહ્ય દુર્ગન્ધ નીકળતી હતી આ પ્રમાણે રોગી સાધુનો સ્વાંગ ધારણ કરી તે દેવે નન્દિસેન મુનિની પાસે એવા સમાચાર મોકલાવ્યા કે, પાસેના જંગલમાં એક સાધુ ખૂબ જ બીમાર પડી ગયા છે તેની કોઈ સેવા કરનાર નથી અને એ કારણે તેઓશ્રી બહુ જ કષ્ટ ભોગવી રહ્યા છે નન્દિસેન મુનિને આ સમાચાર મળતાં જ પોતે તે રોગી સાધુની સેવા કરવા માટે રવાના થયા. જતાં જતાં તેઓશ્રી મનમાં વિચારવા લાગ્યા કે, 'મારા એ સદ્ભાગ્ય છે કે, મને સાધુ-સેવા કરવાનો આવો સુઅવસર મળ્યો છે'

આ પ્રમાણે વિચાર કરી નંદિસેન મુનિ રોગી સાધુની સેવા કરવા માટે જંગલમાં ગયા. તેઓશ્રી તે કપટી વેશધારી રોગી સાધુની તરફ જેમ જેમ આગળ જતા ગયા તેમ તેમ રોગ-પરૂની દુર્ગન્ધ પણ વધારે વધારે આવતી ગઇ પરંતુ નંદિસેન મુનિ તે અસહ્ય દુર્ગન્ધથી ન ગભરાતાં રોગી સાધુની સમીપ પહોંચી ગયા. નંદિસેન મુનિને આવતા જોઈ તે સાધુરૂપધારી દેવ નારાજ થઇને કહેવા લાગ્યો કે, તમે આટલા બધા મોડા કેમ આવ્યા? હું કેટલું બધું દુઃખ સહી રહ્યો છું તેની તમને કાંઈ ખબર નથી? સેવાભાવી નામ ધારણ કરી, સેવા કરવાના સમયે આટલો બધો વિલંબ કરો છો? આ પ્રમાણે સાધુરૂપધારી દેવ નંદિસેન મુનિને ઉપાલંભ આપવા લાગ્યો

જો કે તે દેવે પોતાનું શરીર ઘૃણોત્પાદક બનાવ્યું હતું અને તેના શરીરમાંથી અસહ્ય દુર્ગન્ધ પણ નીકળતી હતી, છતાં નંદિસેન મુનિ દુર્ગંધથી નહિ ગભરાતાં તે દેવની સેવા કરવા માટે તેમની પાસે ગયા. પરંતુ દેવની પાસે આવતાં દેવ તો ઉલ્ટો નારાજ થઈ મુનિને ઉપાલંભ આપવા લાગ્યો દેવનો ઉપાલંભ સાંભળી નંદિસેન મુનિ તેમની ઉપર જરાપણ ક્રુદ્ધ ન થયા પરંતુ વિલંબ થવાને કારણે ક્ષમા માગવા લાગ્યા અને સેવા કરવાની આજ્ઞા આપવા માટે પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા નંદિસેન મુનિની વાત સાંભળી દેવે કહ્યું કે, જોતા નથી મારું શરીર કેવું કૃશ, દુર્બળ અને અસ્વસ્થ બની ગયું છે। શરીરની સેવા કરવા સિવાય તમને બીજી શી આજ્ઞા આપવાની છે? દેવની આજ્ઞા સાંભળી મુનિએ મનમાં વિચાર્યું કે, 'જો હું નગરમાં દવા લેવા જઈશ તો આવાગમનમાં ઘણો વિલંબ થઇ જશે.' આ

પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે દેવને કહ્યુ કે, આપ નગરમા જ ચાલો તો ? દેવે જવાબમાં કહ્યુ કે, મારા પગમા ચાલવાની શક્તિ હોત તો મારે તમારી સહાયતાની પણ જરૂર ન રહેત નદિસેન મુનિએ કહ્યુ કે, મારા પગ પણ આપના જ છે ને ? આપ મારા ખભા ઉપર બેસી જાઓ હુ તમને ઉપાડીને નગરમાં લઈ જઈશ દેવે ઉત્તર આપ્યો કે, મારા હાથમા પણ શક્તિ નથી એટલા માટે હુ તમારા ઉપર કેવી રીતે ચડી શકુ ? નદિસેન મુનિએ કહ્યુ કે, કાંઇ વાધો નહિ, હુ પોતે જ તમને મારા ખભા ઉપર ઉપાડી લઈશ

જે સાચો સેવક હોય છે તે પોતાની શક્તિને બીજાની જ માને છે અને પોતાના તન-મનને પણ બીજાની સેવા કરવા માટે સમર્પિત કરી દે છે જો સેવાનો આ આદર્શ જનસમાજના હૃદયમાં અંકિત થઈ જાય તો આ સસાર પણ સ્વર્ગ બની જાય

નંદિસેન મુનિએ તે દેવને પોતાના ખભા ઉપર ઉપાડી લીધા તે દેવે નદિસેન મુનિને સેવાની પ્રતિજ્ઞાથી ચલિત કરવા માટે પોતાના શરીરમાથી દુર્ગન્ધમય રક્ત તેમજ પરૂની ધારા વહેવડાવી, પરતુ નદિસેન મુનિ સેવાની ભાવનાને દૃઢ કરતા તે દેવના દુર્ગન્ધમય શરીરને નગરમા ઉપાડીને લઈ ગયા દેવના શરીરમાંથી નીકળતી દુર્ગન્ધને કારણે તથા તે દેવની પ્રેરણાથી પ્રેરિત થઈ નગરજનો નદિસેન મુનિને કહેવા લાગ્યા કે, તમે આવા રોગી માણસને નગરમા લઈ જઈ શકો નહિ નદિસેન મુનિએ નગરજનોને કહ્યુ કે, તમારુ કથન ઠીક છે પરતુ રોગી શરીરને નિરોગી બનાવવુ અને રોગી શરીરની સેવા કરવી એ પણ કર્ત્તવ્ય જ છે *

તીર્થંકર બનવુ તો બધાંયને ગમતુ હશે, પરતુ તીર્થંકરપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે સેવા કરવી ગમે છે કે નહિ તે જુઓ સેવાકાર્ય કેટલુ બધુ કઠિન હોય છે તે વિષે કહ્યુ છે કે.—

मौनान्मूक प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा,
क्षान्त्या भिरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजात. ।
धृष्ट: पार्श्वे वसति नियत दूरतश्च प्रगल्भ:
सेवाधर्म: परमगहनो योगिनामप्यगम्य: ॥

આ શ્લોકનો સાર એ છે કે, સેવાધર્મ મોટા મોટા યોગી મહાત્માઓને માટે પણ અગમ્ય હોય છે આ વાતનુ સ્પષ્ટીકરણ કરતા કવિ કહે છે કે, જ્યારે સેવક ચૂપ રહે છે ત્યારે સ્વામી તેને મૂગો કહે છે સ્વામીનુ આ કથન સાંભળી સેવક મનમા વિચારે છે કે, મારાથી કોઇ અનુચિત શબ્દ બોલાઈ ન જાય એટલા માટે હુ ચૂપ રહેતો હતો પરતુ ચૂપ રહેવાથી સ્વામી મૂગો કહે છે એટલા માટે મારે બોલવુ જોઈએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી સેવક બોલવા લાગે છે તો સ્વામી કહે છે કે, સેવક તો બડબડ બહુ કરે છે, ચૂપ રહેતો જ નથી આ પ્રમાણે સેવક ચૂપ રહે છે તો તેને મૂગો કહેવામા આવે છે અને બોલે છે તેને તો બકવાદી કહેવામા આવે છે જો સેવક સ્વામીની કોઇ વાત શાન્તિપૂર્વક સહી લે છે તો સ્વામી તેને ડરપોક કહે છે અને સ્વામીની વાત સાભળી સામો જવાબ આપે છે તો સ્વામી તેને કુલહીન કહે છે. આ પ્રમાણે સેવકને સ્વામીની

* નદિસેન મુનિના ઉદાહરણના બાકીના ભાગ માટે આગળ પાનુ ૧૭૭ જુઓ.

વાત સહેતાં પણ ફટકાર મળે છે અને નહિ સહેતાં પણ ફટકાર મળે છે જો સેવક સ્વામીની પાસે ઊભો રહે છે તો સ્વામી તેને નિર્લજ્જ કહે છે અને દૂર ઊભો રહે છે તો કામનો ચોર કહે છે. આ પ્રમાણે સ્વામીની સમીપ ઊભા રહેવાથી પણ ઉપાલભ મળે છે અને દૂર ઊભા રહેવાથી પણ ઉપાલભ મળે છે આ બધી વાતોને કારણે જ એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે, સેવાધર્મ યોગીઓને માટે પણ અગમ્ય છે. સેવાકાર્ય કરવુ બહુ જ કઠિન છે. મહાન્ કાર્યનુ ફળ પણ મહાન્ મળે છે સાચી સેવા કરવાથી તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે તીર્થંકરપદને પ્રાપ્ત કરવુ એ જ સેવાનુ મહાન્માં મહાન્ ફળ છે.

જે વ્યક્તિ ઉપર સેવાનો જેટલો ભાર છે તે વ્યક્તિ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જેટલી વધારે સેવા કરે છે તે તેના પ્રમાણમાં મોટો સેવક છે. રાજા મહારાજા પણ એક રીતે પ્રજાના સેવક જ છે. કારણ કે, તેમની ઉપર પ્રજાની સેવા કરવાનો ભાર રહેલો છે. પ્રજાની સેવા કરવી એ રાજા-મહારાજાનો ધર્મ છે જે રાજા મહારાજા પ્રજાની સેવા કુશળતાપૂર્વક કરે છે તે પ્રજાનો મહાન્ સેવક છે. આપણે લોકો તેમની જ પ્રશસા કરીએ છીએ કે જેઓ વધારેમા વધારે સેવા કરે છે જે પ્રમાણે પ્રજાની સેવા કરવી એ રાજાનુ કર્ત્તવ્ય છે તે જ પ્રમાણે રાજાની સેવા કરવી એ પ્રજાનુ કર્ત્તવ્ય છે. રાજ્યનાં નીતિ-નિયમોનુ બરાબર પાલન કરવુ એ જ રાજાની સેવા કરવા બરાબર છે. તમે લોકો જ્યારે ન્યાય-નીતિનુ બરાબર પાલન કરો, પરધનને ધૂળ સમાન અને પરસ્ત્રીને માત સમાન માનો ત્યારે જ એમ કહી શકાય કે તમે રાજાની સેવા કરી રહ્યા છો. જો તમે પરધનને ધૂળ સમાન અને પરસ્ત્રીને માતા-સમાન માનવાની ન્યાય-નીતિ જીવનમાં અપનાવો તો તમે જનસમાજની તથા પોતાની સેવા પણ કરી શકશો, અને સાથે સાથે આત્મકલ્યાણ પણ સાધી શકશો. જો તમારામાં પરધનને લૂટવાની કે પરસ્ત્રી ઉપર કુદૃષ્ટિ ફેંકવાની ભાવના ન હોય તો તમને દેવ પણ સેવાધર્મથી ચલિત કરી શકે નહિ, કારણ કે તે દશામાં તમારામા સાચી સેવાભાવના પ્રગટી હશે જેનામા સાચી સેવાભાવના હોય છે તેમને જેમ નદિસેન મુનિને દેવ વિચલિત કરી ન શકયો તેમ દેવ વિચલિત કરી શકતા નથી.

સેવા કરવી એ પણ તપ છે વૈયાવૃત્ય-સેવાને આભ્યંતર તપમાં ગણવામાં આવેલ છે. બાહ્ય તપ કરતા આભ્યતર તપદ્વારા આત્માની વિશેષ શુદ્ધિ થાય છે. મહાવીર ભગવાને તપની મહિમા ખૂબ બતાવેલ છે તપશ્ચરણદ્વારા આત્માનુ કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે. આત્માનુ કલ્યાણ કરવા માટે તપશ્ચરણ કરવુ એ પણ અમોઘ સાધન છે. જે વ્યક્તિ તપોમાર્ગને અપનાવી પોતાની તથા જગતની સેવા કરે છે તે સ્વ-પરનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે. સેવા એ તો આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે સબધ જોડનારી સાકળ છે આ સેવાની સાકળદ્વારા આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે સબધ બાધો તો તેમા કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૪ ભાદરવા શુદી ૧૩ ગુરુવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'દઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય;
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય.
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી. ॥ ૧ ॥

—વિનયચન્દ્રજી કુભટ ચોવીશી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા પરમાત્માનો જય જયકાર થાઓ એમ કહેવામાં આવ્યું છે જો હૃદયથી પરમાત્માનો જય ચાહવામાં આવે તો પછી પોતાની ઇચ્છાને છોડી દેવી જોઇએ. આત્મા અનંતકાળથી પોતાનો જય ચાહે છે અને તે માટે જ કામ-ક્રોધાદિનો આશ્રય લે છે. પણ આ પ્રયત્નથી આત્માને સફળતા મળી નથી અને તેનો જયકાર થયો નથી. એટલા માટે પોતાના જયની ઇચ્છા છોડી પરમાત્માના જયમા જ પોતાનો વિજય રહેલો છે એમ માની પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઈએ કે, "હે પ્રભો! મને જય મેળવતાં અનન્તકાળ ચાલ્યો ગયો, છતાં મને જય મળ્યો નહિ. ઊલટો હું કામ-ક્રોધાદિમાં ફસાઈ ગયો એટલા માટે હુ મારા જયની ઇચ્છા છોડી તારો જ જય ચાહુ છુ તારો જય ચાહવામાં કામ-ક્રોધાદિને જરાપણ સ્થાન નથી પણ ત્યાં તો ક્ષમા, શાન્તિ અને નિર્લોભતાને જ સ્થાન છે. એ ક્ષમાદિ ગુણોની મને પ્રાપ્તિ થાય એટલા માટે હે પ્રભો! હું તારો જ જય ચાહું છુ. હે પ્રભો! મારામાં એવી ભાવના દૃઢ થાય કે, જ્યા હુ ક્ષમા, નિર્લોભતા આદિ ગુણોને જોઉ ત્યા તારો જ જય થઈ રહ્યો છે એમ માની પ્રસન્ન થાઉં આવા સદ્‌ગુણો તરફ દ્વેષ કરવો એ તારો દ્વેષ કરવા સમાન છે અને સદ્‌ગુણો તરફ પ્રેમ રાખવો એ તારી સાથે પ્રેમ કરવા બરાબર છે એમ માની સદ્‌ગુણોને જોઈ હુ દ્વેષ ન કરુ, પણ સદ્‌ગુણો જોઈ તારો જય માનુ એ વાતનુ મને હમેશા ધ્યાન રહે આ પ્રમાણે હે પ્રભુ! તારા જયમા જ મારો જય રહેલો છે એમ માનુ તો તેમાં મારુ કલ્યાણ જ છે"

ભક્તજનના આ કથન ઉપરથી કોઇ એમ કહે કે, જૈનશાસ્ત્ર ઇશ્વરને કર્ત્તા તરીકે સ્વીકારતા નથી તો પછી આ પ્રાર્થનામા પરમાત્માને કર્ત્તા કહીને શા માટે સંબોધન કરવામાં આવ્યુ છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે, કે, જેમણે જૈન દૃષ્ટિનો અભ્યાસ કર્યો છે તે સારી રીતે જાણી શકે છે કે, ઇશ્વરને કર્ત્તા કહેવા એ ઠીક છે કે નહિ? જૈન સિદ્ધાન્ત અનેકાન્તવાદથી યુક્ત છે અનેકાન્તવાદની દૃષ્ટિએ પરમાત્મા કોઇ અપેક્ષાએ કર્ત્તા પણ છે અને કોઇ અપેક્ષાએ કર્ત્તા પણ નથી આ વાતનુ પ્રમાણ એ છે કે, આપણે સામાયિક કરતી વખતે લોગસ્સના પાઠમા બોલીએ છીએ કે.—

आरुग्ग वोहिलाभं समाहिवरमुत्तमं दिंतु। चन्देसु निम्मलयरा, आइच्चेसु अहियं पयासयरा सागरवरगंभीरा सिद्धा सिद्धिं मम दिसन्तु।

આ પાઠમા કહેવામા આવ્યું છે કે, હે પ્રભો! મને ઉત્તમ સમાધિ આપો! જો પરમાત્મા કાઇ આપતા જ ન હોત તો 'હે પ્રભો! મને ઉત્તમ સમાધિ આપો!' એવી પ્ર-

આત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના જ શા માટે કરવામાં આવત ? આ ઉપરથી અત્રે બીજી શંકા એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, જો પરમાત્મા પ્રત્યે ઉત્તમ સમાધિ આપો એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે તો શું જૈનશાસ્ત્ર પરમાત્માને કર્તા તરીકે માનતા નથી એ વાત ખોટી છે ?

આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે ઘડાને બનાવનાર તરીકે કુંભારને કર્તા માનવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે જો પરમાત્માને કર્તા તરીકે માનવામા આવે તો એ વાત તો બુદ્ધિ, તર્ક તથા ન્યાયથી પ્રતિકૂલ છે પરંતુ પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે કર્તા છે એ વાતનો સ્વીકાર કરવામાં વાંધો જણાતો નથી કુંભાર ઘડાને બનાવે છે પરંતુ જ્યારે તેને ચાક, દંડ આદિની સહાયતા પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જ તે ઘડાને બનાવી શકે છે. આ પ્રમાણે કુંભાર ઘડાનો-કર્તા છે પરંતુ સાથે સાથે ચાક, દંડ આદિ પણ ઘડાના નિમિત્તરૂપે કર્તા છે. આ જ પ્રમાણે કુંભારની માફક મુખ્ય કર્તા તો આત્મા જ છે પરંતુ જે પ્રમાણે ઘડો બનાવવામાં ચાક-દંડ આદિ નિમિત્ત કર્તા છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્મા પણ નિમિત્ત કર્તા છે આ વાતની સાક્ષી અનેક શાસ્ત્રો દ્વારા આપી શકાય એમ છે જો પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે કર્તા ન હોત તો 'હે પ્રભો ! મને ઉત્તમ સમાધિ આપો ' એ પ્રકારનો શાસ્ત્રમા ઉલ્લેખ આવત નહિ આ શાસ્ત્રોલ્લેખ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે કે, પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે કર્તા છે અને એ જ કારણે ભક્તજન પોતાની લઘુતાનો પરિચય આપી પરમાત્માને સંબોધીને કહે છે કે, " હે પ્રભો ! તું કરૂણાનિધાન તથા દીનબન્ધુ છે એટલા માટે મારી પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર કરી મારાં કષ્ટો દૂર કરો હું સંસારની અગ્નિમાં બળી રહ્યો છું તો મને સંસારાગ્નિમાથી ઉગારો સંસારાગ્નિમાંથી બચાવવા માટે હે પ્રભો ! તું જ સમર્થ છે. હે પરમાત્મા ! હું અનંત અવગુણોનો ભંડાર છું, એટલા માટે મારા અવગુણો ઉપર હું વિચાર કરું છું તો મને નિરાશા થાય છે પરંતુ જ્યારે હું તારા અધમોદ્ધારકનું બિરુદ વિષે વિચાર કરું છું ત્યારે મને અનેક નિરાશાઓમા પણ તારા તરફથી આશાનું એક કિરણ મળે છે હે પરમાત્મા ! તું અશરણનો શરણ છો, હું તારા શરણે આવેલો છું, મારું રક્ષણ કરો."

શીતલ ચંદનની પરે, જપતા નિશદિન જાપ;
વિષય કષાયની ઊપની, મેટો ભવદુઃખ તાપ.

'હે પ્રભો ! જે પ્રમાણે અગ્નિના તાપથી બળતો માણસ બહાર નીકળવાની ઇચ્છા કરે છે તે જ પ્રમાણે હું પણ વિષયકષાયની આગમાંથી બહાર નીકળવા ચાહું છું '

પરમાત્મા નિમિત્તરૂપે સંસારાગ્નિમાંથી બહાર કાઢનાર છે પ્રત્યેક કામમાં નિમિત્તની સહાયતા હોવી આવશ્યક છે. નિમિત્તની સહાયતા વિના કોઇ કામ થઈ શકતું નથી ઉપાદાન કે કર્તા ગમે તે હો પરંતુ કામ કરવા માટે નિમિત્ત તો હોવું જ જોઇએ કુંભાર હોય અને માટી પણ હોય, પરંતુ ચાક કે દંડની સહાયતા વિના ઘડો બની શકે નહિ આ જ પ્રમાણે ભક્ત કહે છે કે, " હે પ્રભો ! તારા શરણે આવ્યા વિના અને તારી સહાયતા વિના હું આ સંસારાગ્નિમાથી બહાર નીકળી શકું નહિ. એટલા માટે હું તારા શરણે આવેલ છું તું મને સંસારાગ્નિમાંથી બહાર કાઢ "

પરમાત્માના શરણે જવાથી આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય છે એ વાત હવે શાસ્ત્ર-દ્વારા સમજાવું છું —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ તેંતાલીસમો (ચાલુ)

પરમાત્માના શરણે જવાનો અને આત્માનો ઉદ્ધાર કરવાનો એક માર્ગ સેવામાર્ગ પણ છે. સેવામાર્ગે ચડી આત્માનો ઉદ્ધાર કેવી રીતે થાય છે એ વાત નંદિસેન મુનિના દષ્ટાન્તમાથી મળે છે નંદિસેન મુનિએ સેવાનો જે માર્ગ લીધો હતો તે આપણા માટે આદર્શ છે. મુનિની સેવા આદર્શ હતી

નંદિસેન મુનિ તે રોગી સાધુવેશધારી દેવને પોતાના ખભા ઉપર ઉપાડી નગરમા લાવ્યા નગરજનો તે રોગી દેવના શરીરમાથી નીકળતી દુર્ગન્ધને કારણે વિરોધ કરવા લાગ્યા અને કહેવા લાગ્યા કે, આવા રોગીને નગરમા લઇ જઇ બીજાને રોગી બનાવી શકાય નહિ નગરજનોનો વિરોધ જોઇ મુનિની સ્થિતિ કેવી કઢગી બની ગઇ હશે ? આ વિપરીત અવસ્થામા મુનિના મનમા અનેક પ્રકારના તર્કો વિતર્કો પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે પરતુ તેમણે કોઇ પ્રકારના ખોટા તર્કવિતર્ક ન કર્યા પરતુ સમભાવે નગરજનોના વચનો સાભળતા રહ્યા મુનિએ મનમા વિચાર કર્યો કે, હુ નગરજનોને પણ દુ ખી કરી શકુ નહિ અને આ રોગી સાધુની સેવા પણ કરવી છોડી શકુ નહિ હે પ્રભો ! આવી વિકટ સ્થિતિમા હુ શુ કરુ ?

નંદિસેન મુનિ આ પ્રમાણે મનમા વિચાર કરી રહ્યા હતા એટલામા સાધુવેશધારી દેવે પણ વિચાર કર્યો કે, ' આવી વિષમ પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થવા છતાં પણ સેવાભાવ વિષે આ મુનિના હૃદયમા પહેલાના જેટલો જ દૃઢ વિશ્વાસ છે વાસ્તવમા આ મુનિવરની સેવાભાવના અતિ ઉચ્ચ છે ઇન્દ્ર મહારાજે આ મુનિની સેવાની જેવી પ્રસશા કરી હતી તેવીજ તેમની સેવા પ્રશસાપાત્ર છે.' આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સાધુરૂપધારી દેવ, સાધુવેશનો ત્યાગ કરી પોતાના વાસ્તવિક રૂપમા નીચે ઊતર્યો અને મુનિના પગે પડી કહેવા લાગ્યો કે, હે મુનિપુગવ ! આપની સેવાભાવનાની પ્રશસા ઇન્દ્ર મહારાજે કરી હતી તેવા જ આપ સેવામૂર્ત્તિ છો આપે સેવા–સુશ્રૂષા દ્વારા દેવોને પણ જીતી લીધા છે સેવા કરનાર દેવોને પણ જીતી શકે છે આ વિષે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે,

' देवा वि तं नमस्सन्ति जस्स धम्मे सया मणो '

અર્થાત્—'જેમનુ મન ધર્મમા સદા અનુરક્ત છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે.' વૈયાવૃત્ય–સેવા કરનાર વ્યક્તિની આગળ દેવો પણ નતમસ્તક થઇ જાય છે, તો પછી સાધારણ લોકો સેવાભાવીને નમસ્કાર કરે તેમા આશ્ચર્ય શુ ? સેવાભાવી વ્યક્તિએ મનમા કોઈ પ્રકારનુ છળકપટ રાખવુ ન જોઇએ તેમજ સેવા કરતી વખતે કોઈ પ્રત્યે ઘૃણા–ભાવ પણ રાખવો ન જોઇએ જેમના મનમા વિકાર ભાવ હોતો નથી તેમની સેવા દેવો પણ કરે છે. એટલા માટે મનને પવિત્ર રાખો

નંદિસેન મુનિના મનમા કપટભાવ ન હતો તેમ ઘૃણાભાવ પણ ન હતો એ કારણે તેમની સેવાવૃત્તિ સફ્લીભૂત થઇ કથામા નંદિસેન મુનિના જીવન–ચરિત્ર વિષે વિશેષ ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે પરતુ તે બધી વાતોને વિસ્તારના ભયે અત્રે ન કહેતા સક્ષેપમા એટલુ જ કહેવુ ઉચિત જણાય છે કે,

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः

અર્થાત્-સેવાધર્મ મહાત્માઓને માટે પણ અગમ્ય છે. જનસેવા કરતી વખતે મનમાં કોઇ પ્રકારનો દુર્ભાવ કે ઘૃણાભાવ લાવવો જોઇએ નહિ જે કોઈ જનસેવા પરમાત્માની સેવા માનીને કરે છે તેમના મનમા કોઇ પ્રકારનો દુર્ભાવ કે ઘૃણાભાવ આવી જ શકતો નથી આ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ નિસ્વાર્થભાવે જનસેવા કરે છે તે વ્યક્તિ સેવાદ્વારા મહાન્ લાભ પ્રાપ્ત કરે છે સેવાનુ ફળ બતાવતાં શાસ્ત્રમા તો કહ્યુ છે કે, સાચી સેવાદ્વારા તીર્થંકરપદની પ્રાપ્તિ થાય છે અને પરિણામે સર્વગુણસપન્નતા જીવનમા પ્રગટે છે હવે સર્વગુણસપન્નતા વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે –

બોલ ચુમ્માલીસમો

(૪૪) सव्वगुणसम्पन्नयाएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! સર્વગુણ પ્રાપ્ત કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કેઃ–

सव्वगुणसम्पन्नयाएणं अपुणरावत्तिं जणयइ, अपुणरावत्तिं पत्तएणं जीवे सारीराणं माणसाणं दुक्खाणं नो भागी भवइ ॥ ४४ ॥

અર્થાત્–જ્ઞાનાદિ સર્વગુણોની પ્રાપ્તિ થવાથી સસારમાં પુન આવવુ પડતું નથી અને સસારમાં પુનરાગમન થતુ ન હોવાથી તે જીવાત્મા શારીરિક અને માનસિક દુ ખોથી મુક્ત થાય છે. સર્વ ગુણોનુ ભિન્ન ભિન્ન વર્ણન કરવુ મુશ્કેલ છે એટલા માટે સગ્રહનયની દૃષ્ટિએ સમુચ્ચયરૂપે સર્વગુણસપન્નતાથી જીવને શો લાભ થાય છે એવો પ્રશ્ન અત્રે પૂછવામા આવ્યો છે જે પ્રમાણે કોઇ વસ્તુની વાનગી દ્વારા હજારો કે લાખો મણ ચીજનો સોદો થઈ શકે છે, તે જ પ્રમાણે સર્વગુણોને જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર–આ રત્નત્રયમા સગ્રહ કરી લેવામા આવ્યા છે અને એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે, જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રમા–રત્નત્રયમાં–બધાં ગુણોનો સમાવેશ થઈ જાય છે

જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુને તેવી જાણવી એ જ્ઞાનગુણ છે. વસ્તુનુ કેવળ જ્ઞાન કરી લેવાથી જ કામ ચાલી શકતુ નથી એટલા માટે બીજો દર્શન ગુણ કહેવામાં આવ્યો છે. જે વસ્તુ જેવી છે તે વસ્તુની તે જ પ્રમાણે શ્રદ્ધાન કરવી અર્થાત્ માનવી એ દર્શનગુણ અર્થાત્ સમકિતગુણ છે. વસ્તુનુ જ્ઞાન કે શ્રદ્ધાન કરવા માત્રથી પણ કામ ચાલી શકતુ નથી. એટલા માટે ત્રીજો ચારિત્ર–ગુણ કહેવામાં આવ્યો છે જે વસ્તુને જે પ્રમાણે જાણે છે તથા માને છે તે જ પ્રમાણે વ્યવહાર કરવો એ ચારિત્રગુણ છે.

શાસ્ત્રમાં જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રનાં પણ ભેદ બતાવવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનગુણનાં મુખ્યત્વે પાંચ ભેદ બતાવવામાં આવેલ છે આ ઉપરથી અત્રે કોઇ એવી શકા કરે કે, જ્યારે કોઈ વસ્તુને જાણવાનુ નામ જ્ઞાન છે તો પછી જ્ઞાનના ભેદ શા માટે કરવામાં આવ્યાં ? આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, જ્ઞાન તો વાસ્તવમાં એક જ છે, પરતુ કર્મોનો ક્ષયોપશમ તથા ક્ષયની ભિન્નતાને કારણે જ્ઞાનનાં પણ ભેદ કરવામાં આવેલ છે. જ્ઞાનના મતિજ્ઞાન, શ્રુતિજ્ઞાન,

અવધિજ્ઞાન, મન પર્યાયજ્ઞાન અને કેવલજ્ઞાન એવા પાચ ભેદ છે આ પાચ જ્ઞાનોમાથી પ્રથમના ચાર જ્ઞાન તો ક્ષાયોપશમિક છે અને અતિમ પાચમુ જ્ઞાન ક્ષાયિક છે આ પાચેય પ્રકારના જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ એ બે ભેદોમા પણ વિભક્ત કરવામા આવે છે. મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન પરોક્ષ છે અને બાકીના ત્રણેય જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ છે આ ત્રણેય પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના પણ બે ભેદ છે એક વિકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ અને બીજુ સકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યાય જ્ઞાન એ બન્ને વિકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ છે અને કેવલજ્ઞાન એ સકલ પારમાર્થિક પ્રત્યક્ષ છે

મતિજ્ઞાનને મતિપૂર્વક હોવાને કારણે મતિજ્ઞાન કહે છે અને આભિનિબોધિક જ્ઞાન પણ કહે છે મતિજ્ઞાન ઇન્દ્રિય અને મનની સહાયતાથી પેદા થાય છે આ જ્ઞાન એકેન્દ્રિયથી લઈ પચેન્દ્રિય સુધી બધાને હોય છે આ જ્ઞાન જ્યારે મિથ્યાત્વથી યુક્ત હોય છે ત્યારે તે અજ્ઞાન અથવા મિથ્યાજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જ્યારે સમકિતથી યુક્ત હોય છે ત્યારે તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે આ જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપે ત્યારે પરિણમે છે કે જ્યારે જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થવાની સાથે મિથ્યાત્વનો ઉદય થાય છે જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય થવાને કારણે આ જ્ઞાન અજ્ઞાન કહેવામા આવતુ નથી, પરતુ મિથ્યાત્વના ઉદયને કારણે જ આ જ્ઞાનને અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે કારણ કે મિથ્યા જ્ઞાનાવરણીયનો ઉદય થવાથી પદાર્થોનુ જ્ઞાન તો થાય છે પરતુ મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાને કારણે પદાર્થોનુ જ્ઞાન વિપરીત થાય છે મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાથી સુલટી વસ્તુ પણ ઉલટી જાણવામા આવે છે ઉદાહરણ તરીકે કાચ સ્વચ્છ તથા સફેદ હોવા છતા જો તે કાચની પાછળ કોઈ બીજા રગવાળી ચીજ હોય તો તે કાચ પણ તેવા જ રગનો જોવામા આવે છે સફેદ કાચ બીજા રગનો જોવામા આવે એમા કાચનો દોષ નથી, પરતુ બીજી ચીજની ઉપાધિનો દોષ છે આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણીયનો ક્ષયોપશમ થવા છતા મિથ્યાત્વનો ઉદય થવાને કારણે સુલટી વસ્તુ પણ ઉલટી ભાસે છે, અને આ કારણે તે જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે

શ્રુતજ્ઞાનમા સાભળવાની શક્તિ છે અને મતિજ્ઞાનમા મનન કરવાની શક્તિ છે આ ઉપરથી કોઈ એવો પ્રશ્ન પૂછી શકે કે, જેમને શ્રોતેન્દ્રિય નથી તેઓ કેવી રીતે સાભળી શકે અને શાસ્ત્રમા મતિજ્ઞાન તથા શ્રુતજ્ઞાન બધાને હોય છે એમ કહ્યુ છે તો આ શકાનુ શુ સમાધાન છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમા બે પ્રકારની ઇન્દ્રિયો કહી છે દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય આ બન્ને પ્રકારની ઇન્દ્રિયો બધા જીવોને હોય છે. સંસારમા એવો એક પણ જીવ નથી કે જેને દ્રવ્યેન્દ્રિય અને ભાવેન્દ્રિય સર્વથા ન હોય એટલા માટે અત્રે જે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાન વિષે કહેવામા આવ્યુ છે તે ભાવઇન્દ્રિયજનિત જ્ઞાન સમજવુ જોઇએ.

કેવલજ્ઞાન સ્થાપનારૂપ છે અને શ્રુતજ્ઞાન સાવ્યવહારિક છે. આપણને શ્રુતજ્ઞાનથી જ લાભ થાય છે. કેવલજ્ઞાની બધુય જોઈ-જાણી લે છે, પરતુ તેઓ જે કાઈ જુએ છે તે ઉપદેશમા તો શ્રુતજ્ઞાનમા જ પરિણત થાય છે, અને આમ થવાને કારણે જ તે કેવલજ્ઞાનીનુ જોયેલુ બીજાને માટે લાભકારી થઈ શકે છે આ પ્રમાણે શેષ ચાર જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનને આશ્રિત છે અને એટલા માટે આપણે શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવુ જોઇએ

અત્રે એક ચર્ચાનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્ઞાન તો ઉત્તરોત્તર વધતુ જાય છે અને બુદ્ધિ વિકસિત થતી જાય છે એટલા માટે જ્ઞાન વધ્યા પહેલા જે કાંઈ જોવામાં તથા જાણવામાં આવ્યુ હતુ તે શુ ખોટુ હતુ ? આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, પહેલા હૃદય સરળ હોય અને વસ્તુને નિષ્કપટભાવે માનતા હોઈએ, અને પછી જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થવા છતા વસ્તુને સમભાવે માનવામાં આવતી હોય, અર્થાત્ જ્ઞાન વધ્યા પહેલાં પણ સમભાવ રાખવામાં આવ્યો હોય, તો તે દશામા પહેલા જાણવામા આવેલુ ખોટુ નથી, પરતુ તે પણ સત્ય જ છે પહેલા જે જાણવામાં આવ્યુ હતુ તે પણ જ્ઞાન જ હતુ અને હવે જે જાણવામા આવે છે તે પણ જ્ઞાન જ છે. કારણ કે સમભાવ તો તે જ છે સમકિત એન્દ્રિયમા પણ હોય છે એટલા માટે એમ ન માનવુ જોઈએ કે, હવે જ્ઞાન વધવાથી હું બીજુ જાણવા લાગ્યો છુ અને પહેલાં જે જાણવામાં આવ્યુ હતુ તે અજ્ઞાન હતુ બુદ્ધિના ક્ષયોપશમથી આજે જે વસ્તુ જે રૂપમાં જોવામાં આવે છે તે વસ્તુ બુદ્ધિનો અધિક ક્ષયોપશમ થવાથી બીજા રૂપમા જોવામાં આવે છે, પરતુ સમભાવ તે જ છે, એટલા માટે પહેલાનુ જોવુ–જાણવુ પણ જ્ઞાનમા જ છે, અજ્ઞાન નથી હૃદય સમ અને સત્યમય હોવાને કારણે જે કાંઈ જોવામાં આવે છે તે અજ્ઞાન નથી, પરતુ જ્ઞાન જ છે સમકિત અને મિથ્યાત્વ વચ્ચેનુ અતર જાણવા માટે શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે —

माई मिच्छादिट्ठी अमाई सम्मादिट्ठी

અર્થાત્—કપટભાવ ન રાખવો એ જ સમભાવ છે અને કપટભાવ રાખવો એ જ મિથ્યાત્વ છે. એટલા માટે કોઈ પ્રકારનો ખોટો વિચાર મનમા ન લાવતા જ્ઞાનપ્રાપ્તિ કરવામાં અગ્રેસર રહેવુ જોઈએ

કહેવાનો આશય એ છે કે, શ્રુતજ્ઞાન અને મતિજ્ઞાન બન્ને પરોક્ષ છે, પરતુ ઉપકારી શ્રુતજ્ઞાન જ છે બધા જ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનને આશ્રિત છે આ પ્રમાણે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રમાં બધાં સદ્ગુણોનો સમાવેશ થઇ જાય છે આત્મા જ્યારે સર્વગુણસપન્ન બની જાય છે ત્યારે તેને માટે કાંઈપણ કરવાનુ બાકી રહેતુ નથી જ્યારે આત્મા સર્વગુણોને પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પુછતાં ભગવાન કહે છે કે, જીવાત્મા સર્વગુણસપન્ન થવાને કારણે અપુનરાવૃત્ત ગતિ અર્થાત્ મોક્ષને પામે છે પૂર્ણતાનુ ફળ પૂર્ણ જ મળે છે કહ્યુ પણ છે કે —

पूर्णाय पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ।

અર્થાત્—પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત થવાથી પૂર્ણતા જ મળે છે અપુનરાવૃત્તિ અર્થાત્ પુનર્ભવને પ્રાપ્ત ન થવાથી પછી શારીરિક કે માનસિક કોઇ પ્રકારનાં દુખો પેદા થવા પામતા જ નથી જે અપુનરાવૃત્ત ગતિ–મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી લે છે તે શરીર તથા મનને કારણે પેદા થનારા દુખોથી મુક્ત થઈ જાય છે, કારણ કે દુખનુ કારણ શરીર તથા મન જ છે અને અપુનરાવૃત્ત ગતિમાં શરીર તથા મન રહેવા પામતા નથી અને એ કારણે મુક્તાત્માને શારીરિક તથા માનસિક દુખ પણ ત્યા સહેવા પડતાં નથી

ઉપર્યુક્ત કથન ઉપરથી કોઈ એમ માની ન બેસે કે, એકેન્દ્રિય જીવને મન હોતું નથી એટલા માટે તેમને દુખ પેદા થતુ નથી એકેન્દ્રિય જીવને દ્રવ્ય મન ન હોય તો શુ

થયુ ? તેમને અધ્યવસાયરૂપ ભાવમન તો હોય જ છે, એટલા માટે મનમા સકલ્પને કારણે પેદા થતા દુ ખ તેમને પણ હોય જ છે દુ ખ મનમા સકલ્પને કારણે જ પેદા થાય છે

કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમારે અમુક પ્રકારના દુ ખો સહેવા પડે છે પરતુ તે દુ ખો આવ્યા કયાથી ? મનમા સકલ્પથી જ તે દુ ખો પેદા થયાને ? એટલા માટે મનમા ખરાબ સકલ્પોને સ્થાન આપવુ જોઇએ નહિ મનમાથી ખરાબ સકલ્પવિકલ્પોને બહાર કાઢી મનને પરમાત્માના ધ્યાનમા પરોવવુ જોઇએ આમ કરવાથી દુ ખના સસ્કારો જ સમૂળા નષ્ટ થઇ જશે જ્યારે સસ્કારો જ નષ્ટ થઇ જશે તો પછી દુ ખ કયાથી પેદા થશે ? જ્યારે બીજ જ બળી જશે તો પછી વૃક્ષ કેવી રીતે પેદા થઇ શકશે ?

આ પ્રમાણે પરપરાએ સેવાનુ ફળ સર્વ દુ ખોથી મુક્તિ મળે તે જ છે જે કોઈ બધાં દુ ખોથી મુક્ત થવા ચાહતો હશે તે જ વૈયાવૃત્ય-સેવા કરશે સેવાધર્મનો સ્વીકાર કરવામા શાશ્વત સુખ મળે છે સેવાધર્મનુ મહત્ત્વ સમજી તમારા જીવનને સેવામય બનાવો અને સર્વગુણોને પ્રાપ્ત કરો તો તેમા સ્વ-પરનુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૪ આસો શુદી ૮ શનિવાર

પ્રાર્થના

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, 'કુભ' પિતા 'પરભાવતી' મૈયા
તિનકી કુમારી, મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી ॥ ટેક ॥

—શ્રી વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી

શ્રી મલ્લિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામા આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા સક્ષેપમા ભગવાન મલ્લિનાથનુ જીવન-ચરિત્ર બતાવવામા આવ્યુ છે. ભગવાન મલ્લિનાથનુ આ પ્રાર્થનામા જે સક્ષિપ્ત જીવન-ચરિત્ર આપવામા આવ્યુ છે તે શ્રી જ્ઞાતાસૂત્રમા આઠમા અધ્યયનમા વિસ્તૃતરૂપે કહેવામા આવ્યુ છે આ ચરિત્રને કોઇ જ્ઞાની ગુરુ પાસે સમજવામા આવે તો જ બરાબર સમજમા આવી શકે કોઈ વિશેષ બુદ્ધિશાળી વ્યક્તિની વાત બીજી છે, પરતુ સાધારણ માણસ જો ગુરુની સહાયતા લીધા વિના, આ ચરિત્રને સમજવા લાગે તો તે ચરિત્રના ગૂઢ અર્થ સમજી ન શકે

ભગવાન મલ્લિનાથના જીવન-ચરિત્રનો પૂર્ણ વિચાર તો કોઇ પૂર્ણ પુરુષ જ કરી શકે અપૂર્ણ પુરુષ તો અપૂર્ણ વિચાર જ કરી શકે જો કે આ પ્રાર્થના વિષે હુ અનેકવાર બોલી ચૂકયો છુ, છતા મને તો હમેશા એમ જ લાગ્યા કર્યુ છે કે, મે તે વિષે અત્યારસુધી જે કાઇ કહ્યુ છે તે અપૂર્ણ જ કહ્યુ છે જ્યારે હુ મારી દૃષ્ટિએ ભગવાન મલ્લિનાથનુ ચરિત્ર જોઉ છુ અને તેમા અનેક વિશેષતાઓ જોઉ છુ તો પછી કોઇ વિશેષ દૃષ્ટિવાળાને આ ચરિત્ર કેવુ વિશેષતાયુક્ત જણાતુ હશે ? આ પ્રમાણે ભગવાન મલ્લિનાથનુ જીવન-ચરિત્ર ઘણુ જ વિશેષતાપૂર્ણ છે અને તે ચરિત્રને પૂર્ણરૂપે કહેવાનુ મારામા સામર્થ્ય નથી. છતા યથાશક્તિમતિ તે ચરિત્ર ઉપર થોડો પ્રકાશ પાડવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ

સ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યુ કે, હે ગૌતમ! જ્યારે જીવાત્મા રાગદ્વેષરહિત થઈ વીતરાગ ભાવમા આવે છે ત્યારે સ્નેહ અને તૃષ્ણાના કારણે બદ્ધ થતાં કર્મબન્ધોનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે રાગનો તથા તૃષ્ણાનો સપૂર્ણત વિચ્છેદ વીતરાગભાવ પેદા થયા બાદ જ થઈ શકે છે. વીતરાગ બનવાનો માર્ગ રાગ તથા તૃષ્ણાનો વિચ્છેદ કરવાથી જ સરળ બને છે. તૃષ્ણા તથા સ્નેહનો જેટલો જેટલો વિચ્છેદ થતો જશે તેટલો તેટલો આત્મા ઉન્નત–અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતો જશે, અને જ્યારે સ્નેહ અને તૃષ્ણાનો સપૂર્ણત વિચ્છેદ થઇ જશે ત્યારે આત્મા વીતરાગાવસ્થાને પ્રાપ્ત થશે

વીતરાગતા પ્રાપ્ત થઇ છે એ વાતની ખબર કેવળ આધ્યાત્મિક–ભાવરૂપમાં જ જણાતી નથી, પરતુ વ્યાવહારિક રૂપમાં પણ જણાય છે જ્યારે ઇન્દ્રિયોનાં શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ આ પાચ વિષયોને સપૂર્ણત જીતી લેવામાં આવે ત્યારે વીતરાગતા પ્રગટી છે એમ સમજવુ જોઇએ. જ્યાં સુધી કોઈ વસ્તુ મનોજ્ઞ–પસંદ કે અમનોજ્ઞ–અપસદ જણાય છે ત્યાંસુધી સમજવુ કે હજી આત્મામાં રાગદ્વેષ છે. પરતુ જ્યારે કોઇ વસ્તુ મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ ન લાગે અર્થાત્ વિષમ ન લાગે પણ સમ લાગે ત્યારે સમજવુ કે હવે આત્મામાં વીતરાગતા પ્રગટી છે

આત્મામાં વીતરાગતા પ્રગટી છે કે નહિ એ વાતની ખાત્રી કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ આ ઉપાય બતાવ્યો છે જ્યારે ઈન્દ્રિયોના વિષયો મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ જણાય ત્યારે સમજવું કે આત્મામા વીતરાગતા હજી સુધી પ્રગટી નથી અને જ્યારે ઈન્દ્રિયના વિષયો મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ અર્થાત્ વિષમ ન જણાય પણ સમ જણાય તો સમજવુ કે આત્મામાં વીતરાગતા પ્રગટી છે. વીતરાગતા પ્રગટી છે કે નહિ એ વાત જાણવા માટે શાસ્ત્રકારોએ આ ‘થર્માંમીટર’ બતાવેલ છે.

ઇંદ્રિયોના પાચ વિષયોનાં સચિત્ત, અચિત્ત અને સચિત્તાચિત્ત એવાં ત્રણ ભેદ પાડવામાં આવ્યાં છે આ ત્રણ ભેદ કહીને એમ કહેવામા આવ્યું છે કે, શબ્દ, રૂપ, રસ આદિ વસ્તુ વિષયોમાનો કોઈ પણ વિષય મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ ન લાગે તો આત્મામાં વીતરાગતા પ્રગટી છે એમ જાણવુ જોઈએ

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, શબ્દ આદિમાં સચિત્ત, અચિત્ત તથા સચિત્તાચિત્તનો ભેદ કેવા પ્રકારનો હોય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જીવ શબ્દનો અર્થ કહેવામાં આવે તો તે શબ્દ સચિત્ત છે અજીવ શબ્દ કહેવામા આવે તો તે અચિત્ત શબ્દ છે અને બંશી શબ્દ કહેવામાં આવે તો તે સચિત્તાચિત્ત શબ્દ છે. આ જ પ્રમાણે રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ આદિના પણ ત્રણ પ્રકારનાં ભેદ થાય છે. આ ત્રણેય પ્રકારના ભેદની સાથે વસ્તુ મનોજ્ઞ છે કે અમનોજ્ઞ છે એવી માન્યતાથી જે નિવૃત્ત થાય છે તે જ વીતરાગ છે.

આ સબધમા કોઇ અન્ય પ્રકારનો તર્ક પણ કરી શકે છે પરતુ આત્મહિતૈષીએ તો કોઈ પ્રકારના તર્કવિતર્કમા ન પડતા એમ માનવુ જોઇએ કે –

महाजनो येन गत· स पन्था:

અર્થાત્—જે માર્ગે મહાપુરુષો ગયા છે તે જ માર્ગે આપણે પણ ચાલવું જોઈએ અને એ માર્ગે જવામા જ આપણુ કલ્યાણ રહેલુ છે.

"મહાપુરુષોએ બતાવેલો કયો માર્ગ ?" એ વિષે બાળગંગાધર તિલક તથા ભાંડારકર વચ્ચે એકવાર વાદવિવાદ થયો હતો ભાંડારકર કહેતા હતા કે, જે માર્ગ ઉપર મહાજન-સમુદાય ચાલતો હોય તે જ મહાજનનો માર્ગ છે આ કથનની વિરુદ્ધ તિલકનુ કહેવુ હતુ કે, જનસમુદાયમાંના અધિકાંશ લોકો અસત્ય બોલે છે, ચોરી કરે છે અને અપ્રામાણિકતાનો વ્યવહાર કરે છે તો શુ અસત્ય બોલવુ, ચોરી કરવી કે અપ્રમાણિક રહેવુ એજ મહાજનોનો માર્ગ હોઇ શકે ? આજ પ્રમાણે અધિકાંશ લોકો ત્યાગી કરતા ભોગી વિશેષ હોય છે તો શુ ભોગી બનવુ એ મહાજનોનો માર્ગ છે ?

મહાજન કોણ છે એ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે જો બ્રહ્માનુ ચરિત્ર બ્રહ્મપુરાણમાં જોવામાં આવે તો તેમા પણ ઘણીજ ભયકરતા જોવામા આવે છે બ્રહ્મા પોતાની જ પુત્રી ઉપર મુગ્ધ થઈ ગયાનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે જો વિષ્ણુને માટે વિષ્ણુપુરાણ જોવામા આવે તો તેમાં વિષ્ણુની લીલા એવી વર્ણવવામા આવી છે કે જો તેમના લીલામાર્ગને કોઈ મહાજનનો માર્ગ માની અપનાવે તો લીલા કરનાર મનુષ્ય વધારે પતિત થઇ જશે શિવ-ચરિત્ર ઉપર દૃષ્ટિપાત કરીએ છીએ તો શિવને શિવપુરાણમા સ્મશાનવાસી કહ્યા છે તો શિવના ચરિત્રનુ અનુસરણ કરી શુ બધા લોકો સ્મશાનવાસી બને એ શુ સભવિત છે ? મહાજનનો માર્ગ તો એવો હોવો જોઇએ કે જે માર્ગ બધા લોકો સરળતાપૂર્વક અપનાવી શકે પરતુ અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, કઈ વ્યક્તિ દ્વારા નિર્દિષ્ટ માર્ગને મહાજનનો માર્ગ માનવો જોઇએ ? આ પ્રશ્નનો નિશ્ચયાત્મક ઉત્તર એજ હોઇ શકે કે, જે માર્ગે ચાલવાથી બહુ જનસમુદાયનુ સાચુ કલ્યાણ થતુ હોય, તે જ મહાજનનો માર્ગ છે અસત્ય કે અન્યાયને અનેક લોકોએ ભલે અપનાવ્યાં હોય પરતુ તે માર્ગ જનસમુદાયને માટે કલ્યાણકારી હોઈ શકે નહિ એટલા માટે જે માર્ગે જવાથી જનતાનુ કલ્યાણ થતુ હોય તે જ મહા-જનનો નિર્દિષ્ટ માર્ગ છે

આ તો તિલક તથા ભાંડારકર વચ્ચેનો વાદવિવાદ કહ્યો પરતુ મારી દૃષ્ટિએ અઢાર દોષરહિત વીતરાગનો માર્ગ જ મહાજનનો માર્ગ છે અમે લોકો આવા વીતરાગ મહાપુરુષ ને જ મહાજન અને તેમની દ્વારા નિર્દિષ્ટ માર્ગને જ મહાજનનો માર્ગ કહી શકીએ. વીત-રાગના માર્ગે ચાલનારનુ હમેશા કલ્યાણ જ થયુ છે કદાપિ અકલ્યાણ થયુ નથી

શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, ઇન્દ્રિયોના વિષયો—શબ્દ, રૂપ, રસ, ગધ, સ્પર્શ—સારા હોય કે ખરાબ હોય, પરતુ તે વિષયો પ્રત્યે સમભાવ રહે, વિષમભાવ ન રહે, તો સમજવુ કે આત્મામા વીતરાગભાવ આવ્યો છે સમભાવ રાખવાનો એ અર્થ નથી કે, અમૃતને વિષ અને વિષને અમૃત માનવુ કે ખાઇ જવુ પરતુ સમભાવ રાખવાનો એ અર્થ છે કે, ભલે વિષ હોય કે અમૃત હોય પણ બન્નેય પ્રતિ સમભાવ રાખવો સમભાવ રાખવાથી વિષ પણ અમૃત અને આગ પણ શીતલ થઈ જાય છે સીતામા સમભાવ હતો એટલા માટે તેને અગ્નિ પણ શીતલ બની ગઇ હતી મીરામા સમભાવ હતો એટલા માટે તેને માટે વિષ પણ અમૃત બની ગયુ હતુ આ જ પ્રમાણે તમે પણ સમભાવ રાખો અને ભક્તજનોની માફક પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરો કે—

પરુષ વચન અતિ કઠિન શ્રવણુ સુનિ, તેહિ પાવક ન દહોંગો,
વિગત માન સમ શીતલ મન પર, ગુણુ અવગુણુ ન ગહૂંગો.

ભાવાર્થ—ગમે તેવા કઠોર અને કર્ણકટુ શબ્દો સાંભળવામાં આવે, પરતુ જો તમારામાં સમભાવ હશે તો જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, તે કઠોર શબ્દોને પણ કર્ણપ્રિય બનાવી શકશો. એટલા માટે સમભાવ રાખો તો તેમા કલ્યાણ જ છે

વીતરાગ ધર્મ સમભાવ રાખવાનું કહે છે. સમભાવ દ્વારા વીતરાગભાવ પ્રગટ થાય છે એટલા માટે હૃદયમા સમભાવ રાખી વીતરાગભાવ પ્રગટાવો તો તમે સ્વ–પરનુ કલ્યાણ સાધી શકશો.

મોરબી ચાતુર્માસ

શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો સંપૂર્ણ.

અમદાવાદ ચાતુર્માસ

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૬ અષાડ વદ ૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વર કો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી,
સુગણુ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવક ને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ્વ, પૂરો આશ હમારી ॥ ૧ ॥

—વિનયચન્દ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

'આત્માએ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવો જોઇએ' એ જ આત્માના પુરુષાર્થની ચરમ સીમા છે આને જ પરમ પુરુષાર્થ કહેવામા આવે છે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે શાસ્ત્રમા જે ઉપાયો બતાવવામા આવ્યા છે, તે એક સાથે બતાવી શકાય નહિ, તેમ એક સાથે ઉપયોગમા પણ લાવી શકાય નહિ પરતુ એક એવો ઉપાય છે કે જે બધાને માટે સુલભ અને સરળ છે તે ઉપાય પરમાત્માની પ્રાર્થના છે અનેક ઉપાયોદ્વારા જે વસ્તુની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી તે પરમાત્માની પ્રાર્થનાદ્વારા પ્રાપ્ત થઇ શકે છે, એવુ જ્ઞાનીજનોનુ કથન છે પરમાત્માને ઓળખવાનુ અને તેમની સમીપ પહોચવાનુ એક અને અમોઘ સાધન પ્રાર્થના જ છે. આર્યદ્રષ્ટાઓ તથા ઋષિ-મુનિવરો આ સાધનદ્વારા જ ઇષ્ટસાધ્યને સાધી શકયા છે પરમાત્માના સાન્નિધ્યમા જવા માટે પ્રાર્થનાનો માર્ગ અમોધ તેમજ સુબોધ લોકો -બધાંને માટે સરળ છે અને એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારોએ પ્રાર્થના દ્વારા આત્મ-કલ્યાણ સાધવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે

પ્રાર્થના એ તો પ્રાણ સંજીવિની છે નિર્બળ આત્મામા પણ બળનો સચાર કરનારી જડીબુટ્ટી છે પ્રાર્થનામા અમાપ બળ રહેલુ છે એ વાત ઘણાને અતિશયોક્તિ ભરી લાગે છે, પરતુ વાસ્તવમા પ્રાર્થના કેવી બળપ્રદ છે એ વાત તો પ્રાર્થના કરનાર જ જાણી શકે છે. વિકારોને શાન્ત કરવા માટે પ્રાર્થના એક અમોઘ રામબાણ દવા છે. આ જીવનઔષધના સેવન દ્વારા જન્મ-જરા-મૃત્યુ જેવા અસાધ્ય રોગને દૂર કરે તો તેમા આત્માનુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

સિદ્ધાન્ત શાસ્ત્રમા પ્રાર્થનાનો મહિમા ખૂબ જ બતાવવામા આવેલ છે એટલા માટે હવે પ્રાર્થનાનો વિષય સિદ્ધાન્તદ્વારા જ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ અધ્યયન

જામનગરના ચાતુર્માસમા શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯મા 'સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ' નામના અધ્યયન વિષે સૂત્રવિચાર કરવાનો પ્રારભ કર્યો હતો ત્યા ૨૭ બોલ સુધી વિસ્તૃત વિવેચન

થઇ શક્યુ હતુ. ત્યારબાદ મોરબીના ચાતુર્માસમા આ જ સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમ અધ્યયના બોલ ૨૮ થી વિવેચન કરવામાં આવ્યુ હતુ પરતુ સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમનો વિષય ઘણોજ ગહન, સારગર્ભિત તેમજ તાત્ત્વિક હોવાને કારણે ૪૬ બોલ સુધી જ સૂત્રવિવેચન થઇ શક્યું અને આ પ્રમાણે તે અધ્યયન ત્યાં પણ અપૂર્ણ રહ્યુ સમ્યક્ત્વ પરાક્રમનુ અધ્યયન પૂર્ણ નહિ થઇ શકવામા કેટલેક અંશે મારી શારીરિક અસ્વસ્થતા પણ કારણભૂત છે પરતુ સૂત્રની ગહનતા સરળ કરવા માટે તથા સૂત્રના ગૂઢાર્થને સ્પષ્ટ કરવા માટે વિસ્તૃત વિવેચન કરવુ પણ આવશ્યક હતુ, આ કારણે પણ સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમ–અધ્યયનની સમાપ્તિ થઈ શકી ન હતી. હવે આ અપૂર્ણ અધ્યયનનાં બોલો આ ચાતુર્માસમાં પૂર્ણ કરવાનો હૃદયગત વિચાર છે.

સાગર અમાપ છે. અમાપ સાગરને ગાગરદ્વારા માપવામા આવે તો માપી શકાય નહિ છતાં ગાગરમાં સાગર સમાવી દેવાની લોકોક્તિ પ્રચલિત છે. તેજ પ્રમાણે સિદ્ધાન્ત–સાગર અમાપ–અગાધ છે આ સિદ્ધાન્ત–સાગરને ઉત્તરાધ્યયનરૂપી ગાગરમા ભરી દેવામા આવેલ છે. આ ઉત્તરાધ્યયન રૂપી સૂત્ર ગાગરમા ‘ સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમ ’ અધ્યયન તો એક જલબિંદુ સમાન છે જ્યારે એક સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમનુ પૂર્ણ વિવેચન કરવામા પણ આપણી બુદ્ધિ કુંઠિત થઈ જાય છે તો પછી અગાધ સિદ્ધાન્ત–સાગરનો તાગ લાવવો મારા જેવા સામાન્ય બુદ્ધિવાળા માટે તો અવશ્ય મુશ્કેલ છે અત્યારે તો જે સિદ્ધાન્ત–સાગરને ઉત્તરાધ્યયનરૂપી ગાગરમા ભરી દેવામાં આવેલ છે તેનુ જ અમૃતપાન કરાવુ છુ.

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવો–અર્થાત્ જીવનને સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવાનો પુરુષાર્થ કરવો–એ પણ એક પ્રકારની પરમાત્માની પ્રાર્થના જ છે. આત્માને પરમાત્મામય બનાવવો એ જ પ્રાર્થનાનુ ધ્યેય છે. સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી, અર્થાત્ જીવનશુદ્ધિ કરવાનો પુરુષાર્થ કરી જીવાત્મા પરમાત્મામય બની શકે છે. ભગવાને આ પુરુષાર્થસિદ્ધિનાં ૭૩ ઉપાયો બતાવ્યાં છે આત્માને પરમાત્મામય બનાવવાનાં આ ૭૩ ઉપાયોને બરાબર જાણીને–સમજીને આચારમાં ઉતારવામાં આવે તો આત્માનુ કલ્યાણ અવશ્ય થઈ શકે સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમનાં જે ૭૩ ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યાં છે તે આત્મકલ્યાણ સાધવાના માર્ગો જ છે આ કલ્યાણમાર્ગ કેવો સરળ અને સીધો છે તે વિષે અત્રે વિચાર કરવામા આવે છે.

સસારમાં પ્રત્યેક પ્રાણી થોડોઘણો પુરુષાર્થ તો કરે જ છે, પરંતુ અર્થ અને કામને માટે કરવામા આવતો પુરુષાર્થ તો સસારવર્દ્ધક હોય છે એટલા માટે તે પુરુષાર્થ સાચો કહી ન શકાય સાચો પુરુષાર્થ તો તે જ કહી શકાય કે જે મોક્ષસાધક હોય. ધર્મ એ મોક્ષ-પ્રાપ્તિનુ પરમ સાધન છે. એટલા માટે ધર્મ–પુરુષાર્થ જ ઉપાદેય છે, અને મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સેવવામા આવતો પુરુષાર્થ જ પ્રશસ્ત અર્થાત્ સમ્યક્ પુરુષાર્થ છે

જૈનધર્મનુ બીજુ નામ મોક્ષધર્મ કહી શકાય કારણ કે જૈન કે જૈન ધર્મનું ચરમ ધ્યેય મોક્ષપ્રાપ્તિ જ છે. સાચા જૈનની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ મોક્ષ–પ્રાપ્તિ માટે જ હોય છે. જૈન ધર્મના શાસ્ત્રોમાં કે સિદ્ધાન્તોમા પણ મુખ્ય રૂપે મોક્ષ વિષે જ પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યુ છે. મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવા માટે અર્થાત્ કર્મબધનોમાથી મુક્ત થવા માટે પ્રત્યેક પ્રાણીએ સમ્યક્ત્વમા પરાક્રમ કરવો અથવા સાચો પુરુષાર્થ કરવો અનિવાર્ય આવશ્યક છે.

ઉત્તરાધ્યયનના ૨૮ મા અધ્યયનમાં મોક્ષમાર્ગ વિષે જ વિચાર કરવામા આવ્યો છે.

મોક્ષનો માર્ગ જાણ્યા બાદ મોક્ષ-મહેલમા જવા માટે જીવાત્માઓએ કેવો પુરુષાર્થ કરવો જોઇએ એ વાત આ ૨૯ મા સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ નામના અધ્યયનમા વિચારવામા આવી છે.

કોઈ વસ્તુને જાણવી તથા સમજવી એ એક વાત છે અને કોઈ વસ્તુને જાણ્યા બાદ આચારમા ઊતારવી એ બીજી વાત છે ૨૮ મા અધ્યયનમા મોક્ષનો માર્ગ કેવો છે એ વિષે વિચાર કરવામા આવ્યો છે પરતુ મોક્ષમાં જવા માટે જીવાત્માએ શુ શુ કરવુ જોઈએ –જીવનનો આધ્યાત્મિક ગુણવિકાસ સાધવા માટે કેવો અને કેટલો પુરુષાર્થ કરવો જોઇએ અને એ પુરુષાર્થ સિદ્ધિનુ શુ ફળ મળે છે એ આ ૨૯મા અધ્યયનમા પ્રશ્નોત્તરરૂપે સ્પષ્ટ કરવામા આવ્યુ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ પિસ્તાલીસમો. વિશેષ વિચાર

રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને કર્મના બીજ છે આ કર્મબીજને સસારના બીજ પણ સમજવા જોઇએ કારણ કે જ્યાસુધી રાગ અને દ્વેષના બીજ રહે છે ત્યાસુધી કર્મના અકુરો ફુટયા જ કરે છે, અને જેમ જેમ કર્મના અકુરો ફુટતા જાય છે તેમ તેમ સસારવૃક્ષ ફુલતુ–ફાલતુ જાય છે સસારના બધનોમાથી મુક્ત થવા માટે સર્વ પ્રથમ રાગ દ્વેષના બધનોમાથી મુક્ત થવુ આવશ્યક છે વીતરાગ અને વીતદ્વેષ થયા વિના મોક્ષે જઈ શકાતુ નથી જીવનને રાગરહિત બનાવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અનેક ઉપાયો બતાવેલ છે. સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમમા જે ૭૩ બોલો કહેવામા આવેલ છે તે જીવનને વીતરાગ તથા વીતદ્વેષ બનાવવાના ઉપાયો જ છે કષાયનો ત્યાગ કરવાથી જીવનમા વીતરાગતા પ્રગટે છે એ વાત શાસ્ત્રમા સ્પષ્ટરૂપે કહેવામા આવેલ છે છતા સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમના ૪૫ બોલમા વીતરાગતા પ્રગટ થવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એવો પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નનુ નિરાકરણ કરતા ટીકાકાર કહે છે કે, શાસ્ત્રનુ એ ધ્યેય છે કે, શબ્દો વધી જાય તો કાઈ વાધો નહિ, પરતુ શાસ્ત્રની વાત બધાની સમજમા આવી જવી જોઇએ આ વાતને દૃષ્ટિમા રાખવાને કારણે જ શાસ્ત્રમા એક જ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે બે ત્રણ વાર કહેવામા આવેલ છે આમ કરવાથી પુનરુક્તિનો દોષ આવે છે પરતુ જનસમાજને લાભાર્થે કરવામા આવતી પુનરુક્તિ દોષપાત્ર ગણાતી નથી

વળી, કષાયનો પ્રશ્ન દ્વેષ–આશ્રિત છે અને વીતરાગતાનો પ્રશ્ન રાગ–આશ્રિત છે એ દૃષ્ટિએ વિચારતા પુનરુક્તિ દોષ પણ આવતો નથી

શાસ્ત્રકારોનુ કથન છે કે, રાગનો ત્યાગ કરવો જેટલો મુશ્કેલ છે તેટલો દ્વેષનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ નથી, અને એટલા જ માટે મુક્તાત્માને વીતરાગ કહેવામા આવે છે, વીતદ્વેષ કહેવામા આવતા નથી કારણ કે દ્વેષની અપેક્ષા રાગનો ત્યાગ મુશ્કેલ છે અને રાગનો ત્યાગ ત્યારે જ થઈ શકે છે કે જ્યારે દ્વેષનો ત્યાગ કરવામા આવે છે સોનાનો ત્યાગ કરવો જેટલો મુશ્કેલ છે તેટલો લોઢાનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ નથી આ જ પ્રમાણે રાગનો ત્યાગ, દ્વેષના ત્યાગ કરતા મુશ્કેલ છે જે પ્રમાણે સમભાવ પેદા થવાથી સોનુ કે લોઢુ બન્ને સમાન જણાય છે, તે જ પ્રમાણે જીવનમા સમભાવ પ્રગટ થયા બાદ રાગ અને દ્વેષ-બન્નેનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ નથી. જો કે રાગથી પણ પુણ્યોપાર્જન થઈ શકે છે, પરતુ જે આત્મા મુક્ત થવા ચાહે છે તે તો પુણ્યોપાર્જન કરવા ચાહતો નથી તેમ પાપનુ પણ ઉપાર્જન કરવા ચાહતો

નથી. તે તો પુણ્ય કે પાપ બન્નેને કર્મ માની છોડવા ચાહે છે. મોક્ષાભિલાષી આત્માને તો કોઈ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ કરવાની પણ જરૂર નથી તથા દ્વેષ કરવાની પણ જરૂર નથી ઉદાહરણ તરીકે, જ્યારે મનુષ્ય ગૃહસ્થાવસ્થામા હોય છે ત્યારે તો લોઢાનો ત્યાગ કરી સોનાનો સગ્રહ ભલે કરે પરતુ જે સાધુ થવા ચાહે છે તેને માટે તો સોનુ કે લોઢુ બન્ને ત્યાજ્ય જ છે આ જ પ્રમાણે જે મુક્ત થવા ચાહે છે તે મોક્ષાભિલાષી આત્મા તો રાગ તેમજ દ્વેષ બન્નેનો ત્યાગ કરે છે જે પ્રમાણે સોનાનો ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે અને તેથી જ સાધુ મહાત્માને કનક-કામિનીના ત્યાગી કહેવામા આવ્યા છે, તે જ પ્રમાણે રાગનો પણ ત્યાગ કરવો મુશ્કેલ છે અને તેથી જ રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરનારને વીતરાગ કહેવામા આવે છે

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ છેંતાલીસમો.

૪૫ મા બોલમાં વીતરાગતાના ફળ વિષે જે પ્રશ્ન પૂછવામા આવ્યો છે તે પ્રશ્ન રાગને દૃષ્ટિમા રાખીને જ કરવામા આવ્યો છે, કારણ કે કષાયનો સબધ દ્વેષની સાથે છે જ્યાંસુધી જીવનમા વીતરાગભાવ આવતો નથી ત્યાસુધી ઇષ્ટ ગધ, ઇષ્ટ રસ આદિથી રાગભાવ છૂટતો નથી આવા રાગભાવનો ત્યાગ કરવાથી જીવાત્મા ક્ષમાશીલ બની જાય છે જ્યારે જીવનમા વીતરાગપણુ પ્રગટે છે ત્યારે તેનામા ક્ષાન્તિ-ક્ષમાનો ગુણ પણ પ્રગટે છે. એટલા માટે ૪૬મા બોલમાં ગૌતમસ્વામી ક્ષાન્તિ (ક્ષમા) ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે કે:—

છેંતાલીસમો બોલ.

(४६) खंत्तीएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! ક્ષમા ધારણ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

खंतीएणं परिसहे जिणयइ ॥ ४६ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! ક્ષમાદ્વારા જીવાત્મા પરિષહોને જીતે છે. ક્ષાન્તિનો અર્થ ક્ષમા થાય છે અત્રે ગૌતમસ્વામીએ ક્ષમા ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે પરિષહો ઉપર વિજય મેળવવો તેનુ નામ ક્ષમા છે

ક્ષમા ધારણ કરવી કે પરિષહોને જીતવાં એ બન્નેનો વાચ્યાર્થ ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં બન્નેનો લક્ષ્યાર્થ એક જ છે ક્ષમા એટલે સમતાપૂર્વક પરિષહો ઉપર વિજય મેળવવો, અને પરિષહોને સમાનભાવે સહન કરવાં એટલે ક્ષમા રાખવી આ પ્રમાણે પરિષહસહન અને ક્ષમા વચ્ચે અવિનાભાવ સબધ કહેલો છે આ તો ક્ષમાના સામાન્ય અર્થ વિષે વિચાર કર્યો પરતુ આપણે અત્રે એ વિચારવાનુ છે કે, ક્ષમાને દશવિધ સાધુધર્મમા પ્રથમ પદ શા માટે આપવામા આવ્યુ છે અને ક્ષમાને ભગવાને આટલુ બધુ મહત્ત્વ શા માટે આપ્યુ છે ?

રાગ અને દ્વેષને જીતી લેવામા આવ્યા છે કે નહિ એની પારાશીશી 'ક્ષમા' છે. જ્યારે જીવ રાગદ્વેષને જીતી લે છે ત્યારે જ સાધુપણુ પાળવાને યોગ્ય બને છે રાગદ્વેષને જીત્યા વિના સાધુપણાની પ્રવૃત્તિ તો જીવાત્માએ ચિર કાળ સુધી કરી હશે, પરંતુ સાધુ-

પણાની પ્રવૃત્તિ લાભદાયક ત્યારે જ સિદ્ધ થાય છે કે જ્યારે રાગદ્વેષ ઉપર વિજય મેળવવામા આવે છે

રાગ અને દ્વેષને ક્ષમાદ્વારા જ જીતી શકાય છે બધા ગુણોમા ક્ષમાગુણ પ્રધાન છે. જ્યાસુધી રાગદ્વેષને જીતી ક્ષમાગુણને ધારણ કરવામા આવતો નથી, ત્યાસુધી બીજા કોઈ સદ્‌ગુણો આવી શકતા નથી ક્ષમાગુણ જીવનમા પ્રગટયા બાદ જ બીજા ગુણો પ્રગટ થવા પામે છે, અને એટલા જ માટે ગૌતમ સ્વામીએ ક્ષમાગુણથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછયો છે

અત્રે એક એવી શકા ઉપસ્થિત થાય છે કે, ગૌતમસ્વામીએ ક્ષમા વિષે શા માટે પ્રશ્ન પૂછયો ? આ શકાનુ સમાધાન એ છે કે, ફળ જાણ્યા વિના કોઈ કામમા મૂર્ખ પણ પ્રવૃત્તિ કરતો નથી ન્યાયનો સિદ્ધાન્ત પણ એ જ છે જ્યારે મૂર્ખ પણ ફળ જાણ્યા વિના કોઈ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ કરતો નથી તો પછી કોઈ બુદ્ધિમાન તો ફળ જાણ્યા વિના કેવી રીતે પ્રવૃત્તિ કરી શકે ? આ કારણે જ ગૌતમસ્વામીએ ક્ષમાના ફળ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછયો હતો ગૌતમસ્વામી ક્ષમાથી શો લાભ છે એ વાત જાણતા ન હતા અને એટલા માટે તેમણે ભગવાનને ક્ષમાના ફળ વિષે પ્રશ્ન પૂછયો હતો એમ સમજવાનુ નથી કારણ કે તેઓશ્રી જ્ઞાની હોવાથી એ વાત જાણતા હતા, છતા તેમણે ભગવાનને એટલા માટે પ્રશ્ન પૂછયો હતો કે, આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછવાથી ‘હુ પણ કાઈક જાણુ છુ’ એવુ જ્ઞાનાભિમાન ગળી જાય

આ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામી પોતે જાણવા છતા ભગવાનને આવો પ્રશ્ન પૂછી કોઈ પ્રકારનો બદલો લીધા વિના જગજ્જીવો તરફથી વકીલાત કરતા હતા કાઇપણ બદલા વિના, બીજાના કામને પોતાનુ કામ માની કરવુ એ આત્મબળ વિના થઇ શકે નહિ ગૌતમ સ્વામીમા કેવુ આત્મબળ હતુ એ ઉપરની વાત પરથી પ્રકટ થાય છે તેઓશ્રી ચાર જ્ઞાનના ધારક અને ઘોર તપસ્વી હતા, એટલા માટે તેઓશ્રી ક્ષમાના ગુણથી જીવને શો લાભ થાય છે એ વાત જાણતા ન હોય એ અસંભવિત છે તેઓશ્રી એવી બધી વાતો જાણવા છતા તેમણે જગતના હિત માટે જ ભગવાનને ક્ષમાના ગુણથી શો લાભ થાય છે એવો પ્રશ્ન પૂછયો ગૌતમ સ્વામી અને મહાવીર ભગવાન વચ્ચે થએલા પ્રશ્નોત્તરને જો તમે એકાગ્રચિત્ત સાભળશો તો તમને પણ આ પ્રશ્નોત્તર પાછળ રહેલુ રહસ્ય જાણવામા આવશે તમે જ્યારે શાસ્ત્રની વાત અવિક્ષિપ્ત ચિત્તે સાભળશો ત્યારેજ તમને શાસ્ત્રશ્રવણનો યથાર્થ લાભ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકશે

ક્ષમાગુણમા મહાન્ શક્તિ રહેલી છે, પરતુ આ મહાન્ શક્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે પાત્ર બન્યા વિના કોઈ વસ્તુને ગ્રહણ કરી શકાતી નથી ગુણોને ધારણ કરવા માટે પાત્રતા પ્રાપ્ત કરવી જોઇએ આત્મા ક્ષમાદ્વારા ગુણોને ગ્રહણ કરવાનો તથા ગુણોને ધારણ કરવાનો પાત્ર બને છે એટલા જ માટે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમા કહ્યુ છે કે —

पुढवीसमा मुणी हवेज्जा ।

અર્થાત્–હે મુનિ ! તમે પૃથ્વી જેવા બનો મુનિઓને પૃથ્વી સમાન બનવાનુ શા માટે કહેવામા આવ્યુ છે ? એટલા માટે કે, પૃથ્વી બધાને આધાર આપે છે સસારમા એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જે પૃથ્વીનો આધાર લીધા વિના ટકી શકતી હોય ! પૃથ્વી પ્રત્યેક વસ્તુને

આધાર આપે છે. આ જ પ્રમાણે ક્ષમા પણ દરેક નાનાં-મોટાં ગુણોને આધાર આપનારી છે ક્ષમા વિના આત્મામાં કોઈ પણ ગુણ ટકી શકતો નથી મોક્ષના માર્ગે જવામાં ક્ષમા પાથેયસમાન તો છે જ, પરંતુ સંસાર-વ્યવહારમા પણ ક્ષમાની અતિ આવશ્યકતા રહે છે. જે માણસ સહનશીલ-ક્ષમાશીલ હોતો નથી તેનામાં વ્યાવહારિક ગુણો પણ ટકી શકતાં નથી. તમે અમદાવાદમાં પૈસા કમાવા આવ્યા છો અને તેથી તમારે આ કાર્યને સાધવા માટે ક્ષમાશીલ તથા સહનશીલ રહેવું જ પડે છે જ્યારે વ્યવહારમા પણ આ પ્રકારની ક્ષમા તથા સહનશીલતાની આવશ્યકતા રહે છે, તો પછી આધ્યાત્મિક ગુણોને ટકાવવા માટે ક્ષમાની આવશ્યકતા રહે એ સ્વાભાવિક જ છે એટલા માટે સદ્‌ગુણોને પોતાના આત્મામાં સ્થાન આપવા માટે પ્રત્યેક આત્મહિતૈષીએ સહનશીલ તથા ક્ષમાવાન બનવુ જોઈએ

અત્યારે 'ક્ષમા' શબ્દ હાસ્યાસ્પદ બની ગયો છે કેટલાક લોકો ક્ષમાને નિર્બલોનુ શસ્ત્ર માને છે તો કેટલાક લોકો ક્ષમાને કાયરતાનુ ચિહ્ન ગણે છે પરંતુ વાસ્તવમાં ક્ષમા એ નિર્બલોનુ નહિ પણ સબલોનું અમોઘ શસ્ત્ર છે, અને વીર પુરુષોનુ ભૂષણ છે કાયર પુરુષોએ પોતાની કાયરતાને કારણે ક્ષમાને લજાવી છે, પરંતુ સાચા વીરપુરુષોએ તો ક્ષમાને પોતાની મુકુટમણિ માની શોભાવી છે ક્ષમા તો સબળોનુ શસ્ત્ર છે. કાયર લોકો ક્ષમાબલનો ઉપયોગ જ કરી શકે નહિ અને એટલા જ માટે खमा पहुस्स અર્થાત્ સમર્થ લોકો જ ક્ષમા ધારણ કરી શકે છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે.

ક્ષમા એ આધ્યાત્મિક શબ્દ છે. ગૌતમસ્વામી જેવા પ્રશ્નકાર અને ભગવાન મહાવીર જેવા ઉત્તરદાતા હોય ત્યાં આધ્યાત્મિક વાત સિવાય બીજી વાત હોઈ શકે નહિ આવા જગદુદ્ધારક મહાપુરુષોનાં પ્રશ્નોત્તર પણ આધ્યાત્મિક જ હોય જે પ્રમાણે એક ભોળો બાળક સાદી ભાષામા પ્રશ્ન પૂછે તેવી સીધી-સાદી ભાષામાં ગૌતમ સ્વામી ક્ષમાનુ ફળ શું મળે છે? એવો સરળ પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછે છે ગૌતમ સ્વામીના આ સાદા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને સરળ ભાષામા ઉત્તર આપ્યો કે, ક્ષમા ધારણ કરવાથી પરિષહોને જીતી શકાય છે.

ભગવાને પરિષહ ઉપર વિજય મેળવવાની વાત તો કહી, પરંતુ પરિષહ એટલે શુ એ આપણે સર્વપ્રથમ જાણવુ જરૂરી છે. પરિષહની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે, परि समन्तात् सहति इति परिषह । અર્થાત્ સમ્યક્ પ્રકારે કષ્ટોને સહન કરવા તેનુ નામ પરિષહ છે. અજ્ઞાનપૂર્વક તો ઘણા લોકો કષ્ટો સહન કરે છે, પરંતુ આ કષ્ટસહનની ગણના પરિષહમાં કરવામાં આવતી નથી પરિષહમા તે જ કષ્ટસહનની ગણના કરવામાં આવે છે કે, જે કષ્ટો જ્ઞાનપૂર્વક સહવામાં આવે અને જ્ઞાનપૂર્વક કષ્ટો ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે ક્ષમા હોય ક્ષમા ધારણ કર્યા વિના સમ્યક્ પ્રકારે કષ્ટસહન થઈ શકતુ નથી શ્રી ઉત્તરાધ્યયનના બીજા અધ્યયનમા પરિષહના બાવીસ પ્રકાર બતાવવામાં આવેલ છે અને તે વિષે સુંદર વિવેચન કરવામા આવેલ છે પરિષહના બાવીસ પ્રકાર નીચે પ્રમાણે બતાવવામાં આવેલ છે-(૧) ક્ષુધાનો પરિષહ, (૨) પિપાસા (તૃષા)નો પરિષહ, (૩) ટાઢનો પરિષહ, (૪) તાપનો પરિષહ, (૫) ડાંસ-મચ્છરનો પરિષહ, (૬) અવસ્ત્રનો પરિષહ, (૭) અરતિ (અપ્રીતિ)નો પરિષહ, (૮) સ્ત્રીનો પરિષહ, (૯) ચર્યા (ગમન) પરિષહ, ૧૦ બેઠકનો પરિષહ, (૧૧) આક્રોશ વચનનો પરિષહ, (૧૨) વધનો પરિષહ, (૧૩) શય્યાનો પરિષહ,

(૧૪) યાચનાનો પરિષહ, (૧૫) અલાભનો પરિષહ, (૧૬) રોગનો પરિષહ, (૧૭) તૃણસ્પર્શનો પરિષહ, (૧૮) મેલનો પરિષહ, (૧૯) સત્કાર પુરસ્કાર (માનાપમાન)નો પરિષહ, (૨૦) પ્રજ્ઞા (બુદ્ધિ)નો પરિષહ, (૨૧) અજ્ઞાનનો પરિષહ, (૨૨) દર્શનનો પરિષહ

ઉપર્યુક્ત પરિષહોમા ક્ષુધાનો પરિષહ સૌથી પ્રથમ છે ભૂખના દુ ખને સમ્યક્ પ્રકારે સહેવુ તે ક્ષુત્પરિષહ છે. સસારમા ભૂખના દુ ખને કારણે લોકો એવી ચીજ પણ ખાઈ જાય છે કે જેને જોવા માત્રથી બીજાને ઘૃણા પેદા થાય છે ક્ષુધાના દુ ખને ન સહી શકવાને કારણે જ લોકો પોતાના પ્રાણપ્રિય બાળકને પણ મારીને ખાય છે એવુ સાભળવામા આવેલ છે. આ પ્રમાણે ક્ષુધાનો પરિષહ સૌથી મહાન્ છે જે મહાન્ તપસ્વી તથા ક્ષમાશીલ હોય છે તે લોકો જ આ ક્ષુત્પરિષહને સમતાપૂર્વક સહી શકે છે ક્ષુધા-પરિષહને જીતવા માટે શાસ્ત્રકારો ખાવાની મનાઈ કરતા નથી જો ખાવાની મનાઈ કરે તો એનો ફલિતાર્થ તો એ નીકળે કે શાસ્ત્રકારો મરવાનુ કહે છે કારણ કે જે ભોજન કરતો જ નથી અથવા જેણે ભોજનનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે તે ભૂખ્યો કેટલા દિવસ રહી શકે ? કોઈ અવધિ બાદ તો તેણે ભોજનના અભાવે મરણને શરણ થવુ જ પડશે એટલા માટે શાસ્ત્રકારો 'તમે ખાવો જ નહિ' અથવા 'તમે સદાને માટે ભોજનનો ત્યાગ કરી દો' એમ કહેતા નથી. પરતુ એમ કહે છે કે, ક્ષુધાને જીતો અને ક્ષમાદ્વારા ક્ષુધા-પરિષહ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરો, હું જે કાંઈ ખાઉં છુ તે આ શરીર રૂપી ગાડીને ચલાવવા માટે જ ખાઉ છુ એમ માનો જે પ્રમાણે ગાડાને ચલાવવા માટે પૈડાના ચક્રમાં તેલ લગાવવામા આવે છે, તે જ પ્રમાણે હુ આ શરીર રૂપી ગાડીને ચલાવવા માટે શરીર-ચક્રમા ભોજનરૂપી તેલ લગાવુ છુ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી કેવળ એટલુ જ પરિમિત ભોજન ખાવુ જોઈએ કે જે દ્વારા આ શરીર-ચક્ર ચાલી શકે.

મુનિજનો શા માટે ખાય છે એ બતાવવા માટે શાસ્ત્રમા એક નાનો દાખલો આપવામા આવ્યો છે કે, જે પ્રમાણે ગૃહસ્થો પોતાના ઘર પાસેના ખાડાને સુખપૂર્વક આવાગમન થઈ શકે તે માટે પૂરી દે છે, તે જ પ્રમાણે મુનિજનો આ પેટના ખાડાને સયમનુ ગાડુ ચલાવવા માટે જ પૂરે છે આ પ્રમાણે જે મુનિવરો સયમના નિર્વાહ માટે જ ભોજન કરે છે તે ક્ષમાદ્વારા ક્ષુત્પરિષહને સહન કરી શકે છે મુનિઓમા કેવી ક્ષમા હોય છે તે તો મુનિઓના આચારવિચાર ઉપરથી જ જાણી શકાય છે જ્યારે મુનિઓ ભિક્ષાચરી કરવા માટે જાય છે ત્યારે કેટલાક લોકો કર્ણકટુ શબ્દો પણ કહે છે છતા મુનિઓ તે કર્ણકટુ શબ્દોને ક્ષમાશીલ બનીને સમતાપૂર્વક સહી લે છે સાચા સાધુને તો ભોજન આપનાર પ્રતિ રાગ હોતો નથી અને કટુ શબ્દ કહેનાર પ્રતિ દ્વેષ હોતો નથી ચક્રવર્તી રાજા પણ છ ખડ પૃથ્વીના વૈભવનો ત્યાગ કરી સાધુપણુ ધારણ કરે છે અને ઘેર ઘેર ભિક્ષાચરી કરે છે, ત્યારે તે મુનિને પણ કોઈ એમ કહે કે "રાજ્ય કરતા કરતા ભિક્ષા માગવાની મનમા મરજી થઈ છે '-" સાધુપણું નકામુ છે '-વગેરે, આથી વિરુદ્ધ કોઈ સાધુવૃત્તિની પ્રશસા કરી પગે પડે, તો શાસ્ત્ર કહે છે કે, "હે મુનિ ! તમે કોઈ પ્રત્યે રાગ કે દ્વેષ ન કરો કટુ શબ્દ કહેનાર કે નિદા કરનાર પ્રતિ દ્વેષ કરવો નહિ અને પ્રશસા કરનાર પ્રતિ રાગ કરવો નહિ એ જ સાધુનું લક્ષણ છે ' આ પ્રમાણે નિદા-પ્રશસાના શબ્દો સાભળવા છતા પણ રાગ-દ્વેષ મનમા ન આણવો એ ક્ષમાનો જ પ્રતાપ છે

હવે અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, ક્ષમા દ્વારા પરિષહોને જીતી લેવાથી આત્માની દશા કેવી થાય છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, લૌકિક વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જેવી પ્રસન્નતા થાય છે અને જેવો આનદનો અનુભવ થાય છે તેવી જ પ્રસન્નતા અને તેવો જ આનંદ ક્ષમા દ્વારા પરિષહો ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી થાય છે. લૌકિક વિજય કરતાં આ લોકોત્તર વિજય મહાન્ છે, એટલા માટે લૌકિક વિજયના આનદ કરતાં આ લોકોત્તર વિજયનો આનદ અધિક હોય છે. આ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે એક સામાન્ય ઉદાહરણ આપુ છું. માનો કે કોઈ એક યોદ્ધો શત્રુ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી, એક મહાત્માની પાસે ગયો. તે યોદ્ધો મહાત્માને ધ્યાનારૂઢ થએલા જોઈ કહેવા લાગ્યો કે, મહાત્મન્! આપ તો કેવળ ઘરમા જ બેસી રહી ધ્યાનમાં બેસી રહો છો અને કાંઈ પરાક્રમ કરતા નથી, પરંતુ અમે લોકો તો શત્રુઓની મધ્યમાં જઈ તેમના અસ્ત્ર-શસ્ત્રના પ્રહારો તથા આઘાતો સહીએ છીએ. અને શત્રુઓને પરાસ્ત કરી તેમની ઉપર વિજય મેળવીએ છીએ હવે તમે જ કહો કે, આવી દશામાં સાચી રીતે મહાન કોણ કહી શકાય? અમે મોટા કે તમે મોટા?

તમો લોકોને આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનુ કહેવામા આવે તો તમે કોને મહાન કહેશો? મહાત્માને મહાન્ કહેશો કે તે વિજયી યોદ્ધાને મહાન્ કહેશો? આ સંબંધમાં શાસ્ત્ર તો સ્પષ્ટરૂપે એમ કહે છે કે:—

जो सहस्सं सहस्साणं संगामे दुज्जए जये।
एगं जिणित्ता अप्पाणं एयस्स से परमो जओ ॥ उ० ९ ॥

અર્થાત્—દશ લાખ સુભટોને દુર્જય સંગ્રામમાં જીતવા કરતાં એક જ માત્ર આત્માને જીતવો તે ઉત્તમ છે અને એ જ સારી જીત છે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે શાસ્ત્રકાર આગળ કહે છે કે —

अप्पाणमेव जुज्झाहि, किं ते जुज्झेण बज्झओ।
अप्पाणमेवमप्पाणं जइत्ता सुहमेहए ॥ उ० ९-३५ ॥

અર્થાત્—આત્મા સાથે જ યુદ્ધ કરો, બહારના યુદ્ધથી શું વળવાનુ છે! શુદ્ધ આત્માથી દુષ્ટ પ્રકૃતિવાળા આત્માને જીતીને સુખ મેળવી શકાય છે દુર્જય આત્માને કેવી રીતે જીતી શકાય તે બતાવતાં શાસ્ત્રકાર કહે છે કે —

पंचिन्दियाणि कोहं, माणं मायं तहेव लोहं च।
दुज्जयं चेव अप्पाणं, सव्वं अप्पे जिये जियं ॥ उ० ९-३६ ॥

અર્થાત્—પાચ ઈન્દ્રિયો, ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ તથા દુર્જય એવા આત્માને જીતવો એ ઉત્તમ છે, કારણ કે આત્માને જીત્યો એટલે સર્વ જીતાયુ.

મુમુક્ષુ આત્મા બાહ્ય યુદ્ધ કરતાં કર્મશત્રુઓને પરાસ્ત કરવા માટે આંતર યુદ્ધ જ લડવાનુ પસંદ કરે છે કારણ કે, બાહ્ય યુદ્ધોનો વિજય ક્ષણિક હોય છે અને પરિણામે પરિતાપ જ ઉપજાવે છે. શત્રુનો પોતે શત્રુ બની પોતાના બીજા અનેક શત્રુઓની વિઘ્નપરંપરા ઉત્પન્ન કરે છે. આથી તેવા બાહ્ય યુદ્ધની પરંપરા જન્મોજન્મ ચાલ્યા કરે છે અને તેથી યુદ્ધથી વિરામ મળતો જ નથી અને એ વાસનાને કારણે જ અનેક જન્મ લેવા પડે છે;

માટે બહારના શત્રુઓ જેથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે શત્રુઓ કે જે હૃદયમા ભરાઇ બેઠા છે, તેને હણવા માટે પ્રયાસ આદરવો એ જ મુમુક્ષુનુ કર્તવ્ય છે.

સાચો જૈન હમેશા જીવનસંગ્રામ ખેલ્યા કરે છે તે કાયર બનીને ઘરમા બેસી રહેતો નથી. તે તો હાથમા ક્ષમારૂપી ખડ્ગ લઈ કર્મશત્રુઓ ઉપર વિજય મેળવી પોતાનુ જૈનત્વ ઝળકાવે છે જૈન બનીને પણ જો કાયર થઇને બેસી રહે, આતર શત્રુઓને ,પરાસ્ત કરવાનો પ્રયત્ન ન કરે તો જૈનત્વ ઝાખું પડે. પહેલાના જૈનો જૈનત્વની રક્ષા ખાતર પ્રાણાર્પણ કરી દેતા હતા, પરતુ જૈનત્વને જરાપણ ઝાંખપ આવવા દેતા ન હતા અત્યારે કાયરતાને કારણે જૈનોનુ જૈનત્વ ઝાખુ પડી ગયુ છે અને જૈનત્વ ઝાંખુ પડવાને કારણે જ વીરોચિત અહિસા, ક્ષમા આદિને પણ નિર્બળતાનુ રૂપ આપવામાં આવે છે ખરી રીતે અહિસા કે ક્ષમા એ નિર્બળોના શસ્ત્રો નથી પરતુ વીર પુરુષોનાં શસ્ત્રો છે તલવાર ગમે તેટલી તીક્ષ્ણ ધારવાળી હોય પણ જો તે કાયરના હાથમા જાય છે તો તે તીક્ષ્ણ ધારવાળી તલવાર પણ નકામી થઇ જાય છે, અને જો તે જ તલવાર વીર પુરુષના હાથમા જાય છે તો તે તલવારની કીમત અંકાય છે. તે જ પ્રમાણે અહિંસા, ક્ષમાના શસ્ત્રો કાયરોના હાથમા જાય તો તે નિષ્ફળ નીવડે છે અને જો તે વીર પુરુષના હાથમાં જાય તો તે અમોઘ શસ્ત્રો બની જાય છે. આ વાત અત્યારે પ્રત્યક્ષ અનુભવાય છે. જૈનો જો પોતાની પ્રતિષ્ઠા સાચવવા ચાહતા હોય તો તેમણે પોતાના જૈનત્વનો ઝળકાટ બતાવવો જોઇએ જૈનોનુ જૈનત્વ, શાસ્ત્રોના ક્ષાત્રત્વથી જરાપણ ઊતરતુ નથી, ઊલટુ જૈનત્વમાં અહિંસક ક્ષાત્રત્વ હોવાને કારણે વિશેષ તેજસ્વી છે જૈન એટલે વિજેતા. સાચો વિજેતા તે જ છે કે જે કર્મશત્રુઓ સાથે હમેશાં જીવનસંગ્રામ ખેડે છે અને કામસૈન્યને પરાસ્ત કરી આત્મવિજય મેળવે છે સાચા જૈનો કેવો જીવનસગ્રામ ખેડે છે અને તેઓ ક્યાં ક્યા શસ્ત્રો દ્વારા અહિસક યુદ્ધ લડે છે એ બતાવતા શાસ્ત્રકાર કહે છે કે —

सद्धं नगरं किच्चा तवसंवरमग्गलं ।
खन्ति निउणपागारं त्तिगुत्तं दुप्पधंसयं ॥ उ. ९–२०

घणुं परक्कमं किच्चा, जीवं च इरियं सया ।
घिइं च केयणं किच्चा, सच्चेण पलिमन्थए ॥ उ ९–२१

तवनारायजुत्तेण, भित्तूण कम्मकंचुयं ।
मुणी विगयसंगामो, भवाओ परिमुच्चई ॥ उ० ९–२२

અર્થાત્—શ્રદ્ધા (સત્ય પર અડગ વિશ્વાસ) રૂપી નગર, સવર (સયમ) રૂપી ભાગોળ, ક્ષમારૂપી સુદર ગઢ, ત્રણ ગુપ્તિ (મન, વચન અને કાયાનુ સુનિયમન) રૂપી દુઃપ્રધર્ષ (દુર્જય શતઘ્ની–શસ્ત્રવિશેષ), પુરુષાર્થરૂપી ધનુષ્ય, ઇર્યા (વિવેકપૂર્વક ગમન) રૂપી દોરી અને ધૈર્યરૂપી ભાથુ બનાવીને સત્ય સાથે પરિમથન (સત્યચિંતન) કરવુ જોઇએ કારણ કે, તપશ્ચર્યારૂપી બાણોથી યુક્ત તેવા મુનિ કર્મરૂપી બખ્તરને ભેદી સગ્રામમાં વિજય પામે છે અને ભવ (સસાર)થી મુક્ત થાય છે

ઉપરની ગાથાઓમાં શાસ્ત્રકારોએ સત્યાગ્રહ–સગ્રામ અહિંસક હોવા છતાં કેવો વિજયવત હોય છે તે બતાવ્યુ છે અત્યારે હિંસક યુદ્ધો થાય છે તેમાં લાખો–કરોડો માનવોનો સહાર થાય છે અને યુદ્ધભૂમિ રક્તરજિત થઈ જાય છે, છતાં કોનો જય–પરાજય થશે તે કાંઈ કહી શકાતુ નથી. ભૌતિક યુદ્ધથી હિંસા થાય છે, રાગદ્વેષ વધવા પામે છે અને પરિણામે જગતમાં અશાન્તિનુ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. પરતુ આ અહિંસક યુદ્ધદ્વારા કોઈનુ એક રક્તબિંદુ પણ પડતુ નથી, સુખશાન્તિ પ્રવર્તે છે, કલેશ–કકાસ વધતો નથી અને જીવન શાન્તિપૂર્વક વ્યતીત થાય છે. આ બધો અહિંસાદેવી અને ક્ષમા માતાનો જ પ્રતાપ છે. અત્યારે દુનિયામા જે થોડી ઘણી સુખ શાન્તિનો અનુભવ થાય છે તેનુ ઘણુખરું શ્રેય અહિંસા તથા ક્ષમાદેવીના ભાગમાં જાય છે. જો જગતમા અહિંસા અને ક્ષમાનું અસ્તિત્વ ન રહે તો જગત્માથી શાન્તિ અદશ્ય થઈ જાય અત્યારે અહિંસા–ક્ષમા આદિ આધ્યાત્મિકતાને કારણે જ આત્મશાન્તિ અનુભવાય છે.

હિંસા–પ્રયોગથી કે હિંસક અસ્ત્રશસ્ત્રોથી કરવામાં આવેલો વિજય સદાને માટે સ્થાયી રહેતો નથી પ્રેમ અને અહિંસા–દ્વારા ઉદય પરિવર્તન કરી જનસમાજના હૃદય ઉપર જે પ્રભુત્વ મેળવવામાં આવે છે તે જ સાચો અને સ્થાયી વિજય છે नहि वेरेण वेराणि समन्तीध कुदाचन। અર્થાત્ જગત્માં વૈરનો બદલો વૈરથી લેવામાં દુનિયામાંથી વૈર કદાપિ ઘટ્યું નથી ઊલટુ વધ્યુ જ છે પરતુ અવૈર–પ્રેમથી જ વૈર શાન્ત થાય છે અને પ્રેમદ્વારા જ બીજાના હૃદય ઉપર પ્રભુત્વ મેળવી શકાય છે આ જ સાચો અને સ્થાયી વિજય છે આવો સ્થાયી વિજય પ્રાપ્ત કરવો એજ જૈનધર્મ કે સનાતન ધર્મ છે

લાખો સુભટોને જીતવા કરતાં એક દુર્જય આત્માને જીતવો મુશ્કેલ છે. કારણ કે વાસ્તવમા આત્મા જ દુર્દમ છે. જે આત્માને જીતી લઇ જિતેન્દ્રિય તથા જિતાત્મા બને છે તે વદનીય બની જાય છે આત્મહિતૈષીએ પોતાના આત્માને કાબુમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. શાસ્ત્રમા કહ્યુ પણ છે કે —

अप्पा चेव दमेयव्वो, अप्पा हु खलु दुद्दमो।
अप्पा दन्तो सुही होइ, अस्सिं लोए परत्थ य॥

અર્થાત્–આત્મા જ ખરેખર દમન કરવા યોગ્ય છે કારણકે વાસ્તવમા આત્મા જ દુર્દમ છે, જે લોકો દુર્દમ આત્માનુ દમન કરે છે તેઓ આ લોકમા તથા પરલોકમા પણ સુખી થાય છે

આ પ્રમાણે શાસ્ત્રકારોએ જિતાત્મા તથા આત્મવિજયની જ પ્રશસા કરી છે આત્મવિજય કરવામા જ બધા વિજયોનો સમાવેશ કરી દેવામા આવ્યો છે આત્મવિજયી જિતાત્મા લાખો સુભટોને જીતનાર યોદ્ધા કરતાં વિશેષ વિજયી ગણાય છે બધે ઠેકાણે જિતાત્મા જ પૂજાય છે, અને એટલા જ માટે સમ્રાટ્ કરતા પરિવ્રાટ્ની પદવી ઊચી ગણાય છે.

સુભટ કરતા સાધુ અને સમ્રાટ્ કરતા પરિવ્રાટ્ એટલા માટે પૂજનીય તથા વદનીય છે કે, એક તો ક્ષેત્ર ઉપર વિજય મેળવે છે અને બીજો ક્ષેત્રી ઉપર વિજય મેળવે છે. ક્ષેત્ર કે શરીર ઉપર પ્રભુત્વ મેળવવુ એમા કાંઇ નવાઈ નથી પરતુ ક્ષેત્રી અર્થાત્ આત્મા ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો એજ મહા મુશ્કેલ છે

સુભટો ઉપર વિજય મેળવવો એ તો હજી સરળ કહી શકાય, પરતુ કામ-ક્રોધ આદિને જીતવા એ બહુજ મુશ્કેલ છે કહેવાય છે કે લક્ષ્મણે રાવણને હરાવ્યો હતો પરતુ વાસ્તવમા રાવણ કોનાથી પરાજિત થયો હતો? રાવણ લક્ષ્મણથી નહિ પણ કામથી પરાજિત થયો હતો રાવણે બધા ઉપર વિજય મેળવ્યો હતો, પરતુ કામને જીત્યો ન હતો એ કારણે જ આખરે તેનો પરાભવ થયો આ પ્રમાણે સુભટોને જીતવા બહુ મુશ્કેલ નથી પરતુ કામને જીતવો બહુ જ મુશ્કેલ છે જે કામ દ્વારા રાવણ જેવો પૃથ્વીપતિ પણ પરાજિત થઈ ગયો તે કામને જીતી લેવો એ કાઈ નાનો સૂનો વિજય નથી વાસ્તવમા જે મનુષ્ય કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર આદિ વિકારો ઉપર વિજય મેળવે છે તે મહાત્મા—મહાપુરુષ છે

આપણે ક્રોધને જીત્યો છે કે નહિ એ કેવી રીતે જાણી શકાય? કેટલાક લોકો ઉપરથી તો શાન્ત તથા ક્ષમાશીલ જણાય છે, પરતુ બહારથી શાન્ત રહેવા માત્રથી ક્રોધ જીત્યો છે એમ કહી શકાય નહિ જ્યારે પોતાના આત્માનુ સ્વરૂપ જાણવામા આવે ત્યારે ક્રોધ કાબુમા આવ્યો છે એમ માનવુ જોઇએ ક્રોધને જીતી લીધા બાદ આત્મા શાન્ત તથા શીતલ બની જાય છે હવે ક્રોધને કેવી રીતે જીતી શકાય એ વાત હુ મહાભારતની એક કથા દ્વારા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ

સો કૌરવો અને પાંચ પાડવો એકજ સ્થાને અને એક જ આચાર્ય પાસે અભ્યાસ કરતા હતા બધા રાજકુમારોમા યુધિષ્ઠિર ભણવામા મદ ગણાતા હતા શિક્ષક, યુધિષ્ઠિર ઉપર ઘણીવાર નારાજ પણ થતા અને ઠપકો આપતા કે, તુ બધા રાજકુમારોમા મોટો છે, ભવિષ્યમાં રાજ્યાધિકારી થવાનો છે, છતા ભણવામા તુ દત્તચિત્ત નથી એ શુ તને શોભે છે? ગુરુનો આ ઉપાલભ યુધિષ્ઠિર નમ્રતાપૂર્વક સહી લેતા અને શિષ્ટતાપૂર્વક જવાબ આપતા કે, આપની તો મારા ઉપર કૃપા છે, પરતુ મારી બુદ્ધિ મદ હોવાને કારણે મને કાઈ યાદ રહેતુ નથી ગુરુએ કહ્યુ કે, તુ બરાબર ભણીશ નહિ તો મને ઉપાલભ મળશે, માટે મને ઉપાલભમાથી બચાવવા માટે ભણ તો સારુ! યુધિષ્ઠિરે કહ્યુ કે, આપ ઉપાલભને પાત્ર નહિ બનો કારણકે હુ ભણતો નથી તેમા આપનો દોષ નથી, મારી મદ બુદ્ધિનો દોષ છે અને એટલા માટે હુ જ ઉપાલભને પાત્ર છુ

એક દિવસ બધા રાજકુમારોના અભ્યાસની પરીક્ષા લેવા માટે પાડુ રાજાએ એક પરીક્ષક મોકલ્યો જ્યારે પરીક્ષા લેવામા આવે છે ત્યારે હોશીયાર અને ચાલાક છાત્રોને આગળ અને ઠોઠ છાત્રોને પાછળ રાખવામા આવે છે આ પ્રણાલિકા અનુસાર યુધિષ્ઠિર, બધા રાજકુમારોથી મોટા તથા રાજ્યના ઉત્તરાધિકારી હોવા છતા, ભણવામા ઠોઠ હોવાને કારણે તેમને સૌની પાછળ રાખવામા આવ્યા આ ઉપરથી યુધિષ્ઠિરને ક્રોધ આવવો સ્વાભાવિક હતો, પરતુ તેમણે ક્રોધ ન કર્યો તેમણે વિચાર્યુ કે, જ્યારે હુ ભણવામા ઠોઠ છુ ત્યારે જ મને પાછળ રાખવામાં આવ્યો છે

પરીક્ષક રાજકુમારોની પરીક્ષા લેવા આવ્યા. બધા રાજકુમારોને જોયા બાદ પરીક્ષકે શિક્ષકને કહ્યુ કે, યુધિષ્ઠિર બધા કરતાં મોટા છે છતા તેને સૌથી પાછળ કેમ રાખવામા

આવ્યો છે? શિક્ષકે જવાબ આપતાં કહ્યું કે, યુધિષ્ઠિર અભ્યાસ કરવામાં બહુ મંદ છે અને એટલા જ માટે તેને પાછળ રાખવામાં આવેલ છે.

પરીક્ષકે યુધિષ્ઠિરની પરીક્ષા લેતાં પૂછ્યું કે, તમે શું ભણ્યા છો? યુધિષ્ઠિરે ઉત્તર આપ્યો કે, હું હજી જોડાક્ષર શીખું છું અને વાક્ય બનાવવાનો અભ્યાસ કરું છું. આ સાંભળી પરીક્ષકે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, આવડા મોટા થવા છતાં અને આટલાં વર્ષો ભણવા છતાં હજી વાક્ય બનાવતાં આવડતું નથી? ઠીક બતાવો કે તમે શું શીખ્યા છો? યુધિષ્ઠિરે પોતાની પાટી ઉપર कोप मा कुरु। લખીને પરીક્ષકની આગળ પાટી મૂકી અને કહ્યું કે હું આટલું શીખ્યો છું.

પહેલાં, ભારતવર્ષમાં સંસ્કૃત ભાષા પ્રચલિત હતી. અને લોકો સંસ્કૃત ભાષા શીખતા હતા. આજે તો સંસ્કૃત ભાષાનું સ્થાન અંગ્રેજી ભાષાએ લઈ લીધું છે અને સંસ્કૃત ભાષાને Dead Language મૃત ભાષા તરીકે ઓળખવામા આવે છે. અંગ્રેજી ભાષાને સારી નોકરી મળશે એમ કેટલાક લોકો માને છે અને કેટલાક લોકો તે ભાષાને સંસ્કૃત ભાષા કરતાં સારી તથા સમૃદ્ધ પણ માને છે, પરંતુ આ તેમની માન્યતા ભ્રમ ભરેલી છે પોતાની માતૃભાષાની બેકદર કરી બીજા દેશની ભાષાની કદર કરવી એ ભૂલ છે. તમારા હૃદયમા તમારી માતાનુ સ્થાન ઊંચુ છે કે દાસીનુ સ્થાન ઊંચુ છે? તમારી માતાનુ સ્થાન જો ઊંચુ છે તો તમારી માતૃભાષાનુ સ્થાન પણ તમારા હૃદયમા ઊંચુ હોવુ જોઈએ. માતૃભાષા માતાના સ્થાને છે અને વિદેશી ભાષા દાસીના સ્થાને છે. દાસી ગમે તેટલી સુરૂપ કે સુઘડ હોય છતાં તે માતાનુ સ્થાન કદાપિ લઇ શકે નહિ

પ્રાચીન સમયમાં આ દેશમાં સંસ્કૃત ભાષા પ્રચલિત હતી અને એ ભાષામાં શિક્ષણ આપવામાં આવતુ હતું. તે વખતે વિદેશી ભાષાનુ આજના જેટલુ મહત્ત્વ કે પ્રભુત્વ નહતુ. એટલા માટે યુધિષ્ઠિરે સંસ્કૃત ભાષામાં कोप मा कुरु અર્થાત્–કોપ–ક્રોધ કરવો ન જોઇએ એમ પોતાની પાટી ઉપર લખી રાખ્યુ હતુ

યુધિષ્ઠિરની પાટી ઉપર આ પ્રમાણે લખેલુ વાંચી પરીક્ષકે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, બસ આટલુ જ આવડે છે? યુધિષ્ઠિરે જવાબ આપ્યો કે, હજી આટલુ પણ બરાબર આવડતુ નથી. પરીક્ષકે ક્રુદ્ધ થઇ પૂછ્યુ કે, આટલુ પણ હજી યાદ થયુ નથી? યુધિષ્ઠિરે ઉત્તર આપ્યો કે, બહારથી તો આટલુ લખાણ યાદ થઈ ગયું છે, પરંતુ અંદરથી યાદ થએલ નથી આ સાંભળી પરીક્ષકને વધારે ક્રોધ આવ્યો અને ક્રોધમાં ને ક્રોધમાં તે યુધિષ્ઠિરને મારવા લાગ્યો યદ્યપિ યુધિષ્ઠિર રાજપુત્ર હતા એ કારણે જો તે ધારત તો પરીક્ષકને ઉચિત દંડ અપાવી શકત પરંતુ તેમણે ક્રોધનો જવાબ ક્રોધથી નહિ પણ શાન્તિથી આપ્યો, અર્થાત યુધિષ્ઠિર પહેલાંની માફક સ્વાભાવિક રીતે પ્રસન્નચિત્ત રહ્યા યુધિષ્ઠિરને મારવા છતાં પ્રસન્નચિત્ત બેઠેલો જોઈ પરીક્ષક શિક્ષકને કહેવા લાગ્યો કે, આ કેવો છે કે તેને મારવા છતાં તે પ્રસન્નચિત્ત જણાય છે। શિક્ષકે જવાબ આપ્યો કે, યુધિષ્ઠિરની એવી જ પ્રકૃતિ છે આવી પ્રકૃતિવાળાને ભણાવવો પણ કેવી રીતે? પરીક્ષકે યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યુ કે, તને આટલો બધો માર માર્યો અને છતા ક્રોધ ન કર્યો એ ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે તુ પાટી ઉપર લખેલ વાક્યને કાર્યમા ઉતારી રહ્યો છે? આ કથનના ઉત્તરમા યુધિષ્ઠિરે જણાવ્યું કે, હજી

એ વાક્યને હુ સિદ્ધ કરી શક્યો નથી હુ ઉપરથી તો ક્રોધ કરી રહ્યો નહતો પરંતુ મારા હૃદયમા ક્રોધ પેદા થતો હતો અને મનમા હુ એવો વિચાર કરી રહ્યો હતો કે, મને આ મારનાર કોણ ? મારે અર્જુન અને ભીમ જેવા બળવાન ભાઈઓ છે અને હુ ભવિષ્યમા રાજ્યાધિકારી થવાનો છુ, છતા મને આ મારનાર કોણ છે ? આ પ્રમાણે મારા હૃદયમા ક્રોધાગ્નિ પ્રગટયો હતો એટલા માટે હુ હજી क्रोध मा कुरु એ વાક્યને સિદ્ધ કરી શક્યો નથી આપ મને એવી આશીષ આપો કે, હુ એ વાક્યને સિદ્ધ કરી શકુ !

યુધિષ્ઠિરના આ નમ્ર વચનો સાભળી પરીક્ષક મહાશય ગળગળા થઈ કહેવા લાગ્યા કે, યુધિષ્ઠિર ! ખરેખર તે સાચી શિક્ષા ગ્રહણ કરી છે તે સક્રિય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે લોકો કેવળ વાક્યોને કઠસ્થ કરી નાખે છે પણ હૃદયમા ઊતારતા નથી તે તો જ્ઞાનને હૃદયમા ઊતારી ક્રિયામા ઊતાર્યું છે એટલા માટે તારૂ થોડુ પણ સક્રિય જ્ઞાન હોવાને કારણે સાચુ જ્ઞાન છે અત્યારે જગતમા આવા સક્રિય જ્ઞાનની જ આવશ્યકતા છે પોપટીયા જ્ઞાનથી ઈષ્ટ સિદ્ધિ સાધી શકાતી નથી પરંતુ સક્રિયજ્ઞાન દ્વારાજ ઈષ્ટ સિદ્ધિ સાધી શકાય છે એટલા માટે સાચુ જ્ઞાન તો સક્રિય જ્ઞાન જ છે

પરીક્ષક યુધિષ્ઠિરની સહિષ્ણુતા તથા સત્યવાદિતાથી ઘણા જ પ્રસન્ન થઈ કહેવા લાગ્યા કે, હે યુધિષ્ઠિર ! તુ ક્રોધને જીતનારો તથા સત્યભાષી છો એટલા માટે તુ સંસારને પણ જીતી શકીશ. યુધિષ્ઠિર આવા સહનશીલ તથા સત્યભાષી હોવાને કારણે જ આગળ જતા ધર્મરાજા તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા

શાસ્ત્રકારોએ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભને સસારના મૂળીયા તરીકે વર્ણવ્યા છે. આ ચાર કષાયોથી જ પાપોની વૃદ્ધિ થાય છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ પણ છે કે—

कोहं माणं च मायं च, लोभं च पाववड्ढणं ।
वमे चत्तारि दोसे उ, इच्छंतो हियमप्पणो ॥ दश० ८-३७ ॥

અર્થાત્—ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ એ ચાર દોષો પાપવર્ધક તથા સંસાર-વર્દ્ધક છે, એટલા માટે આત્માનુ હિત ચાહનારે એ ચાર કષાયરૂપી દોષોનો સર્વથા ત્યાગ કરવો જોઈએ કારણ કે,

कोहो पीइं पणासेइ, माणो विणयनासणो ।
माया मित्ताणि नासेइ, लोहो सव्वविणासणो ॥ दश० ८-३८ ॥

અર્થાત્—ક્રોધ પ્રીતિનો નાશ કરે છે, માન વિનયનો નાશ કરે છે, માયા મિત્રોની મિત્રતાનો નાશ કરે છે અને લોભ તો સર્વ વિનાશક છે એટલા માટે,

उवसमेण हणे कोहं, माणं मद्दवया जिणे ।
मायमज्जवभावेण, लोभं संतोसओ जिणे ॥ दश० ८-३९ ॥

અર્થાત્—ઉપશમ-ક્ષમાદ્વારા ક્રોધને દૂર કરવો જોઈએ નમ્રતા દ્વારા અભિમાનને દૂર કરવુ જોઈએ સરળતા દ્વારા માયાને જીતવી જોઈએ અને સતોષ દ્વારા લોભને જીતવો જોઈએ.

ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચાર કષાયો ભવચક્રમાં ભ્રમણ કરાવે છે. જો ભવચક્રમાં ભ્રમણ કરવા ચાહતા ન હોઈએ અને આત્માને શાન્તિ આપવા ચાહતા હોઈએ તો ક્ષમાદિ સાધનો દ્વારા ક્રોધાદિ કષાયોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ક્ષમા દ્વારા ક્રોધને કેવી રીતે જીતી શકાય છે એ વાત યુધિષ્ઠિરના જીવનમાંથી જાણવા મળે છે. યુધિષ્ઠિરની માફક कोप मा कुर्यात् એ ધર્મશિક્ષાને તમે પણ જો હૃદયમાં ઊતારી સક્રિયરૂપ આપશો તો તમે પણ ધર્માત્મા બની આત્મકલ્યાણ સાધી શકશો

ક્રોધાદિને જીતવાનો માર્ગ તો બતાવ્યો, પરતુ ક્રોધાદિ પેદા થાય ત્યારે કેવી સહનશીલતા તથા ક્ષમા ધારણ કરવી જોઈએ એ વાત હવે ખધક મુનિના ઉદાહરણદ્વારા સમજાવું છું. સહનશીલતા કેળવવા માટે ખદક મુનિની સહનશીલતા આપણા માટે આદર્શભૂત છે. એમના આદર્શને અનુસરવામાં જ આપણુ કલ્યાણ રહેલુ છે

ખદક મુનિ ગૃહસ્થાવસ્થામાં રાજકુમાર હતા. તેઓશ્રી રાજકાજ કરવામાં કુશળ હતા. તેમના રાજ્યસંચાલનથી પ્રજા સંતુષ્ઠ તેમજ સુખી હતી એકવાર તેમને એક વિદ્વાન મુનિનો ઉપદેશ સાંભળવાનો પ્રસગ સાંપડયો. મુનિવરના ઉપદેશની અસર તેમના જીવન ઉપર પડી તેમણે વિચાર કર્યો કે, હુ મારી ધીરતાવીરતાનો ઉપયોગ કેવળ બીજા લોકોને માટે જ કરુ છું તે યોગ્ય નથી. મારે મારી ધીરતા–વીરતાનો ઉપયોગ મારા આત્માના કલ્યાણ માટે પણ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે માતા–પિતાને અનુરોધ કર્યો કે, હું આત્માનું શ્રેય કરવા ચાહુ છુ માટે મને તેમ કરવાની આજ્ઞા આપો માતા–પિતાએ કહ્યુ કે, પુત્ર ! તુ આત્માનુ શ્રેય કરવા ચાહે છે એ સારી વાત છે, ખુશીની સાથે આત્મશ્રેય સાધ. ખદકજીએ કહ્યુ કે સંસારમાં રહીને આત્મશ્રેય સાધવુ મને મુશ્કેલ જણાય છે એટલા માટે હુ સસારનો ત્યાગ કરી આત્મકલ્યાણ કરવા ચાહુ છુ. પુત્રનુ આ કથન સાભળી તેના માતા–પિતા દુ:ખી થઇ કહેવા લાગ્યા કે, બેટા ! કાંઇ સસારનો ત્યાગ થોડો થઈ શકે ? ખદકજીએ કહ્યુ કે, જો એમજ છે તો તમે એમ કહો કે, આત્મકલ્યાણ ન સાધ, અથવા એમ કહો કે, સસારનો ત્યાગ કરી આત્મશ્રેય સાધી શકાતુ નથી ખદકજીનુ આ કથન સાંભળી માતાપિતા ખદકજીનો નિશ્ચય તથા તેનો સદાશય સમજી ગયા અને સસારનો ત્યાગ કરી આત્મશ્રેય સાધવાની અનુજ્ઞા આપી અને કહ્યું કે, બેટા ! તું ક્ષત્રિયપુત્ર છો એટલા માટે સિહની માફક સસારનો ત્યાગ કર અને સિહની માફક સયમનું પાલન કર ખદકજીએ માતાપિતાની શિક્ષા શિરોધાર્ય કરતાં કહ્યુ કે, આપનુ કથન બરાબર છે આપની આજ્ઞાનુસાર હુ સયમનુ પાલન કરવામાં સિંહવૃત્તિ કેળવીશ અને સયમનું પ્રાણાન્તે પણ પાલન કરીશ

ખદકજીએ ઉત્સાહપૂર્વક તથા વૈરાગ્યપૂર્વક સંયમનો સ્વીકાર કર્યો પિતાએ વિચાર્યું કે ખદકે આજ દિવસ સુધી કોઇપણ કષ્ટ સહન કરેલ નથી એટલા માટે તેને કોઈપણ પ્રકારનો ઉપદ્રવ ન થાય તેની મારે વ્યવસ્થા કરવી જોઇએ આ પ્રમાણે પુત્રમોહથી પ્રેરિત થઇ પિતાએ પાંચસો સૈનિકોને ખદક મુનિને ખબર ન પડે અને તેમની બરાબર રક્ષા થતી રહે એવી રીતે ગોઠવી દીધા તે સૈનિકો ખંદક મુનિની સાથે સાથે ગુપ્તરૂપે રહેવા લાગ્યા ખદક મુનિને આ રક્ષા કરનાર સૈનિકોની કાંઇ ખબર ન હતી. તેઓશ્રી તો એમ જ માનતા

હતા કે, મારી રક્ષા કરનાર બીજુ કોઈ નથી, મારો આત્મા જ મારો રક્ષક છે. આ પ્રમાણે તેઓ શ્રી તો તપશ્ચરણ દ્વારા આત્મકલ્યાણ કરવા લાગ્યા, અને આત્માને ભાવિત કરતા ગ્રામાનુગ્રામ વિહરવા લાગ્યા વિહાર કરતાં કરતાં તેઓશ્રી પોતાની સસારાવસ્થાની બહેનના રાજ્યમાં પધાર્યા તેમની પાછળ ગુપ્તરૂપે ચાલ્યા આવતા સૈનિકો વિચારવા લાગ્યા કે, હવે ખદકજી પોતાની બેનના રાજ્યમા આવ્યા છે એટલે હવે તેમને કોઇ ઉપદ્રવ થાય એવી સભાવના નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સૈનિકો પોતાની ઇચ્છાનુસાર બીજા કાર્યોમાં પ્રવૃત્ત થઇ ગયા આ બાજુ ખદકજી મુનિ આત્મા અને શરીરનુ ભેદજ્ઞાન થવાને કારણે શરીરને તપશ્ચરણદ્વારા શોષાવી આત્માને બળવાન બનાવે છે એકવાર તેઓશ્રી ભિક્ષાચરી કરવા માટે રાજાના મહેલ પાસેથી નીકળ્યા તે વખતે રાજમહેલની અટારીએ બેસી રાજા-રાણી નગરનુ નિરીક્ષણ કરવાની સાથે મનોવિનોદ કરી રહ્યા હતા અકસ્માત રાણીની દૃષ્ટિ મુનિ ઉપર પડી મુનિને જોતા જ રાણી વિચારવા લાગી કે, આ મુનિની માફક જ મારો ભાઇ પણ ભ્રમણ કરતો હશે આ પ્રમાણે વિચારમાં મગ્ન થવાને કારણે રાણી મનોવિનોદ તથા વાણીવિલાસને ક્ષણભર ભૂલી ગઈ રાજાએ જોયુ કે, સાધુને જોઇ રાણી મને ભૂલી ગઇ છે અને તે બીજા જ વિચારમા પડી ગઇ છે આ સાધુ શરીરે તો કૃશ છે પરતુ તેનુ લલાટ જોતા તેજસ્વી જણાય છે કદાચ આ મુડિત સાધુ પ્રત્યે રાણી પ્રેમભાવ તો રાખતી નહિ હોય ને ! આ વિષે બીજાની સલાહ લેવી પણ અનુચિત છે, એટલા માટે આ વાત વિષે કોઇને પૂછવા કરતાં આ સાધુને જ નષ્ટ કરી નામશેષ કરી નાખવો એજ સારૂ છે. આ પ્રમાણે રાજાએ વિચાર કરી એક નોકરને બોલાવીને આજ્ઞા આપી કે, પે'લા સાધુને વધભૂમિ ઉપર લઈ જાઓ અને તેને મારી નાંખી તેની ખાલ ઉતારી લાવો

રાજાની આ કઠોર આજ્ઞા સાભળી નોકર તો કાંપી ઉઠયો નોકર મનમાં વિચારવા લાગ્યો કે, આજે મને કેવુ કપરુ કામ સોપવામાં આવ્યુ છે ? હુ ચીઠ્ઠીનો ચાકર છુ એટલે મારે તો આ કામ ન છૂટકે કરવુ જ પડશે જો હુ રાજાની આજ્ઞાનો અનાદર કરુ તો રાજાનો હુ કોપપાત્ર બનુ અને કદાચ મને પણ રાજા પ્રાણદડ આપે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે નોકર ખદક મુનિની પાસે આવ્યો અને તેને પકડવા લાગ્યો મુનિએ પૂછ્યુ કે, મને શા માટે પકડવામા આવે છે ? નોકરે કહ્યુ કે, તમને પકડવાની મને રાજા તરફથી આજ્ઞા મળી છે માટે તમે ચૂપચાપ મારી પાછળ ચાલ્યા આવો મુનિએ પૂછ્યુ કે, ક્યાં જવાનુ છે ? નોકરે કહ્યુ કે, સ્મશાનભૂમિમા મુનિએ ફરી પૂછ્યુ કે, શા માટે ? નોકરે કહ્યુ કે, રાજાની આજ્ઞાનુસાર સ્મશાનભૂમિમા તમને વધસ્થાને લઈ જવામાં આવશે અને ત્યાં તમારો વધ કરી તમારા શરીરની ખાલ ઊતારી લેવામા આવશે

આ હૃદયવિદારક વચનો સાંભળી મુનિના હૃદયને આઘાત પહોંચે એ સ્વાભાવિક છે. પરતુ ખદકજી મુનિને શરીર અને આત્માનુ ભેદજ્ઞાન હતુ એટલા માટે તેઓશ્રી એમ વિચારવા લાગ્યા કે, આ શરીર તો નશ્વર છે અને તે કોઈ એક દિવસે અવશ્ય જીર્ણશીર્ણ થવાનુ જ છે, તો આજે એ શરીર શીર્ણ થઈ જતુ હોય તો તેમા મારે દુખ માનવાની કશી જરૂર નથી કારણ કે મારો આત્મા તો અજરઅમર છે તેને નષ્ટ કોઈ કરી શકે એમ નથી આ પ્રમાણે વિચાર કરી ખદક મુનિ ધૈર્ય ધારણ કરી ચૂપચાપ નોકરની પાછળ

ચાલવા મંડયા. વધસ્થળ ઉપર જ્યારે તેઓ બન્ને પહોંચ્યા ત્યારે મુનિએ તે નોકરને કહ્યું કે, ભાઇ! મારા શરીરમાં રક્ત નથી અને એ કારણે શરીરની ચામડી હાડની સાથે ચીપકી ગઈ છે. માટે શરીરની ખાલ જુદી કરવા માટે તમે કોઇ સાધન સાથે લાવ્યા છો કે નહિ? જો કોઈ સાધન સાથે નહિ લાવ્યા હો તો તમને બહુ જ કષ્ટ પહોંચશે. મુનિવરનું આ માર્મિક વચન સાભળી નોકર લજ્જિત થયો અને તે મનમા વિચારવા લાગ્યો કે, હું કેવો પાપી છું કે મારા આ પાપી હાથે એક મહાત્માના શરીરની ખાલ ઊતારવી પડશે. તે નોકર નમ્રભાવે મુનિને કહેવા લાગ્યો કે, આપ તો મહાત્મા છો એટલા માટે આપના હૃદયમાં મારા જેવા પાપાત્મા પ્રતિ પણ કરુણા છે, પરંતુ હું અત્યારે નિરુપાય છું. મારે અનિચ્છાએ અને દુઃખિત મને પણ આપનો વધ કરવાનું મહાપાપ કરવું પડશે.

વધસ્થળ ઉપર મુનિને લઈ જઇ તે નોકરે મુનિના શરીરનો દુઃખિત મને વધ કર્યો અને શરીરની ખાલ ઊતારી લીધી. પરંતુ તે શાન્તમૂર્તિ મુનિવર જરાપણ પરમાત્માના ધ્યાનથી વિચલિત ન થયા. શરીરનાશના સમયે તેમણે પોતાના આત્માનું પરમાત્માની સાથે એવું અનુસંધાન જોડી દીધું કે, તેમને પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતા મરણદુઃખ ન જણાયું, તેમજ કોઈના પ્રત્યે ક્રોધભાવ કે વૈરભાવ પણ પ્રગટ ન થયો. તે વખતે તો ખંદકમુનિ સાક્ષાત્ ક્ષમામૂર્ત્તિ બની ગયા હતા. ક્ષમાશીલનો આદર્શ આથી વિશેષ ઊંચો કયો હોઈ શકે? ક્ષમાશીલ રહેવું એ તો સાધુનો ધર્મ છે. જે સમર્થ સાધુ હોય છે તે જ આવો વધ-પરિષહ સહન કરી શકે છે. ક્ષમાશૂર સાધુ કેવા હોય છે તે માટે શાસ્ત્રમા કહ્યું છે કે—

हओ न संजले भिक्खू, मणं पि न पओसए।
तितिक्खं परमं नच्चा, भिक्खू धम्मं समायरे ॥ उ० २-२५ ॥

અર્થાત્—કોઈ પ્રાણહરણ કરે તો પણ ભિક્ષુ કોઇના ઉપર ક્રોધ ન કરે, કે મનમા સામા માટે દ્વેષ ન રાખે, પરંતુ તિતિક્ષા (સહનશીલતા—ક્ષમા)ને ઉત્તમ જાણીને ક્ષમાશૂર સાધુ તેજ ક્ષમાધર્મને આચરે.

ખંદકજી મુનિએ દશવિધ સાધુધર્મના પ્રથમ અને પ્રધાન ક્ષમાધર્મને સર્વોત્કૃષ્ટ માની પ્રાણાર્પણ કર્યું અને જગતસમક્ષ ક્ષમાનો આદર્શ ઉપસ્થિત કરી પોતાના જીવનને ધન્ય બનાવ્યું. ખંદકજી મુનિએ પ્રાણત્યાગ કરતી વખતે એવી ઉચ્ચ ભાવના ભાવી હતી કે—

ચાહત જીવ સબૈ જગજીવન, દેહ સમાન નહીં કુછ પ્યારો,
સંયમવન્ત મુનીશ્વર કો, ઉપસર્ગ હુએ તન નાશનહારો,
તો ચિન્તે હમ આતમરામ, અખંડ અબાધિત જ્ઞાન ભંડારો,
દેહ વિનાશક સો હમ તો, નહીં શુદ્ધ ચિદાનન્દ રૂપ હમારો.

ખંદક મુનિ આ પ્રકારની ઉચ્ચ ભાવના ભાવતાં કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જે કામને સિદ્ધ કરવા માટે તેમણે સંસારત્યાગ કર્યો હતો તે આત્મશ્રેય સાધવાનું કાર્ય સાધી મોક્ષ પધાર્યા.

એ રીતે ખંદકમુનિ સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ ગયા પરંતુ તે નોકર મુનિના મૃત શરીરની ઉતારેલી ખાલ લઈ રાજાની સામે ઉપસ્થિત થયો. રાજાએ મુનિની ખાલ ઊતારી લાવવાની આજ્ઞા તો આપી હતી, પરંતુ મુનિના શરીરની ખાલ પોતાની નજર સામે પડેલી જોઈ

તે પણ કાંપી ઊઠયો અને કહેવા લાગ્યો કે, હાય! આ મે કેવુ કુકૃત્ય કરાવ્યુ કે, મેં એક મહાત્માના શરીરની ખાલ ઊતરાવી! નોકરે પણ મહાત્માની ધીરતા, વીરતા તથા ક્ષમાની બધી વાત કહી નોકરદ્વારા બધા સમાચાર સાભળી રાજા પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો અને પરિણામે તેની આખોમાથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી જ્યારે એક મનુષ્યની ખાલ ઊતારવામા આવી છે એ વાત રાણીના જાણવામા આવી અને ખાલ પ્રત્યક્ષ જોવામાં આવી ત્યારે રાણી પણ રોવા લાગી

એટલામા મુનિના રક્તથી રજિત મુખવસ્ત્રીકા કે કાઇક વસ્ત્ર કોઈ સમડીએ ઉપાડી લીધેલ અને જ્યારે તેને એ ચીજમા કાઈ સ્વાદ ન આવ્યો ત્યારે ઉડતા ઉડતા રાજાના મહેલ ઉપર આવી તે વસ્ત્ર ત્યા છોડીને ઉડી ગઇ આ રક્તરંજિત વસ્ત્ર રાણીના જોવામા આવ્યુ તેથી તે વસ્ત્રને મગાવી જોતાં જણાયુ કે, એ વસ્ત્ર કોઈ મુનિનુ જણાય છે. આ ઉપરથી રાણી રાજા પાસે ગઈ અને રાજાને કહેવા લાગી કે, મહારાજ! આપના રાજ્યમા કોઇ મુનિનો ઘાત થએલો છે અને આ વસ્ત્ર તે જ મુનિનુ જણાય છે રાણીએ કહ્યુ કે, તે મુનિનો એવો શો અપરાધ થયો હતો કે, આપે તેને આવો પ્રાણદંડ આપ્યો? રાણીના પ્રશ્નના જવાબમા રાજાએ બધી વાત અથથી લઇ ઇતિ સુધી કહી સભળાવી રાજાનુ કથન સાભળી રાણીને ઘણુ જ દુખ થયુ રાણીએ કહ્યુ કે, મુનિને પ્રાણદડ આપવા પહેલા મે મુનિની સામે શામાટે જોયુ તેની આપે તપાસ કરવી હતી, આપે આ કુકૃત્ય કરી ઘણો જ અનર્થ કર્યો છે મુનિને જોઈ મારા મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે, મારો ભાઇ પણ આ મુનિની માફક ભિક્ષાચરી માટે ઘેરઘેર ભટકતો હશે! આપે મારી દૃષ્ટિમા વિકાર જોયો પરતુ ખરી રીતે મારામા કે તે મુનિમાં જરાપણ વિકારભાવ ન હતો રાજાએ આ ઉપરથી મુનિના મૃત શરીરની તપાસ કરતા જણાયુ કે, તે મુનિ રાણીના સસારાવસ્થાના ભાઈ જ હતા આ વાત જાણતા રાજાને પણ ઘણો જ પશ્ચાત્તાપ થયો રાણીએ કહ્યુ કે, હવે પશ્ચાત્તાપ કરવાથી મુનિ પાછા જીવિત થઇ શકવાના નથી, એટલા માટે હવે પશ્ચાત્તાપ કરવાનુ છોડી દઈ આ મુનિના માર્ગને જ અનુસરો, એમા જ આપણુ કલ્યાણ રહેલુ છે આખરે બન્નેએ મુનિનો સયમમાર્ગ ગ્રહણ કરી આત્મકલ્યાણ કર્યું.

કહેવાનો આશય એ છે કે, મુનિમાં જે ક્ષમા હોય છે તે ક્ષમાનો પ્રભાવ બીજા ઉપર પણ પડે છે તે રાજા કેવો કઠોરહૃદયી હતો કે, કોઈ પ્રકારનો અપરાધ ન હોવા છતા પણ મુનિના શરીરની ખાલ ઊતારવાની આજ્ઞા આપી દીધી, પરતુ મુનિની અનુપમ ક્ષમાનુ વૃત્તાન્ત સાંભળી તે કઠોરહૃદયી રાજાના હૃદયનુ પણ પરિવર્તન થઈ ગયુ આ પ્રમાણે ખદક મુનિએ ક્ષમાનો ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરી સ્વ–પરનુ કલ્યાણ સાધ્યુ જે આ પ્રકારની ક્ષમા ધારણ કરે છે તે જ વાસ્તવમા મહાન્ છે ક્ષમા આ લોકનુ પણ બળ છે અને પર-લોકનુ પણ બળ છે સસારમાં તે જ લોકોનુ જીવન ધન્ય બની જાય છે કે જેઓ પોતે ક્ષમાશીલ બની બીજાને પણ ક્ષમાશીલ બનાવે છે તમે પણ ક્ષમાશીલ બની આત્માનુ શ્રેય સાધો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ અષાડ વદ ૫ ગુરૂવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગતશિરોમણિ, હું સેવક ને તૂં ધની;
અબ તૌસું ગાઢી બણી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી.
મુઝ મ્હેર કરો, ચંદ્રપ્રભુ, જગજીવન અંતર જામી;
ભવદુઃખ હરો, સુનિએ અરજ હમારી ત્રિભુવન સ્વામી.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થનાનો વિષય જ એવો ગહન છે કે તે વિષે જેમ જેમ વિચાર કરવામાં આવે, તેમ તેમ તેમા વિશેષતા જોવામા આવે છે. પક્ષીઓ પોતાના સમસ્ત બળે આકાશમા ઊંચે ઉડે છે પણ તે આકાશના અન્ત સુધી પહોંચી શકતાં નથી પક્ષીઓ આકાશમા જેમ જેમ ઊંચે ઉડે છે તેમ તેમ આકાશ તેમને અનન્ત જ જણાય છે. આકાશની અનન્તાનો અન્ત જ આવતો નથી આ જ પ્રમાણે છદ્મસ્થ લોકો પરમાત્માની પ્રાર્થના તથા પરમાત્માસ્વરૂપ વિષે વિચારવિમર્શ કરે પણ આખરે તે તેમને અનન્ત જ જણાશે પરમાત્માની અનંત પ્રાર્થનાનો અન્ત આણવા માટે તથા ચન્દ્રપ્રભુનાં દર્શન કરવા માટે આપણે પિંડ તથા બ્રહ્માંડનો સમન્વય કરવો જોઈએ. જો પિંડ અને બ્રહ્માંડને એક કરવામા આવે તો ભગવાનના દર્શન સરળતાપૂર્વક થઈ શકે

ભક્તજનોની દૃષ્ટિએ તો જગત પરમાત્માને લીધે જ જીવિત છે. પરમાત્માને લીધે જગત કેવી રીતે જીવિત છે એ વાત હવે સિદ્ધાંતદ્વારા સમજાવું છું આપણે ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનને સિદ્ધાન્તદ્વારા જ જાણી શકીએ છીએ તેમને જાણવાનું આપણી પાસે બીજું કોઈ સાધન નથી આગમ રચનારાઓએ સદ્બુદ્ધિથી પ્રેરાઈને વીતરાગ તથા વીતદ્વેષ થઈ આગમની રચના કરેલ છે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખીને જો આપણે આગળ વધીશું તો આપણે ભગવાન ચન્દ્રપ્રભુના દર્શન સરળતાપૂર્વક કરી શકશું

વર્તમાન સમયમા આત્મવાદનું સ્થાન બુદ્ધિવાદ લઈ ગયું છે આ બુદ્ધિવાદના જમાનામાં [illegible] કરતા તર્કદ્વારા અધિક કામ લેવામા આવે છે પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ [illegible] તર્કવાદથી વસ્તુનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જાણી શકાય નહિ તર્કદ્વારા તો વસ્તુનાં [illegible] રૂપ [illegible] છે, કારણ કે તર્કની પ્રતિષ્ઠા પણ નથી તથા તર્કનો અન્ત પણ નથી [illegible] તર્કવિતર્કદ્વારા આત્માને ચંચલ તથા અસ્થિર ન બનાવતા શ્રદ્ધાદ્વારા [illegible] સ્થિર બનાવવો જોઈએ જ્યાંસુધી સત્યવક્તા ન મળે ત્યાંસુધી તર્કને [illegible] છે પરંતુ સત્યવક્તા મળવા છતા તર્કને પકડી રાખવો એમા બુદ્ધિ- [illegible] અને ગણધર ગૌતમ સ્વામી સત્યવક્તા હતા એ વાતનો

આપણને વિશ્વાસ છે એટલા માટે એ સત્યવક્તાના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખી આપણે તર્કવિતર્કની જાળમા ન ફસાતા આત્મશ્રદ્ધાદ્વારા આગળ વધવુ જોઇએ ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને એટલા જ માટે પ્રશ્નો પૂછ્યા કે તેમના પ્રશ્નોત્તરનો લાભ બાલજીવો લઈ શકે. હવે સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમ અધ્યયનમા ગૌતમ સ્વામીએ જે પ્રશ્નો પૂછ્યા છે અને ભગવાન મહાવીરે એ પ્રશ્નોનો જે ઉત્તર આપ્યો છે તે પ્રશ્નોત્તર વિષે વિચાર કરીએ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ સુડતાલીસમો

ક્ષમાના પ્રશ્ન વિષે આગળ વિચાર કરવામા આવ્યો છે જે વ્યક્તિ નિર્લોભી હોય છે તે જ ક્ષમાને ધારણ કરી શકે છે એટલા માટે હવે નિર્લોભતા અર્થાત્ મુત્તિ = મુક્તિ વિષે ગૌતમ સ્વામી ભગવાન મહાવીરને પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

બોલ સુડતાલીસમો

(૪૭) मुत्तीएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! મુક્તિ અર્થાત્ નિર્લોભતાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

मुत्तीएणं अकिंचणं जणयइ । अकिंचणेय जिवे अथ्थलोलाणंपुरिसाणं अप्पथ्थणिज्जे हवइ ॥ ४७ ॥

અર્થાત્–નિર્લોભતાથી જીવ અકિંચન–અપરિગ્રહી બને છે અને ધનલોલુપી પુરુષોનો અપ્રાર્થનીય બને છે

ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રશ્ન પૂછી આપણી ઉપર ઉપકાર કર્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને જે કાઇ કહ્યુ છે તે વિષે આપણે શાન્તચિત્તે વિચાર કરવો જોઇએ ભગવાનનુ કથન છે કે, ક્ષમા વિના નિર્લોભતા પેદા થતી નથી અને નિર્લોભતા વિના ક્ષમા આવી શકતી નથી આ બન્ને ગુણો એક બીજાના આધારે ટકેલાં છે કેવળ એકલી ક્ષમા ટકી શકતી નથી ક્ષમાગુણને સ્થિર રાખવા માટે અન્ય સદ્‌ગુણોની પણ આવશ્યકતા રહે છે જે પ્રમાણે મૂળ હોવા છતા શાખા–પ્રશાખા આદિ હોય છે તે જ પ્રમાણે ક્ષમાગુણ મૂળ હોવા છતા અન્ય ગુણો શાખા–પ્રશાખા રૂપે હોય છે ક્ષમાગુણ જો મૂળ છે તો નિર્લોભતા આદિ ગુણોને શાખા–પ્રશાખારૂપે સમજવા જોઇએ

જે વ્યક્તિમા લોભ હોય અથવા જે વ્યક્તિને કોઇ વસ્તુ પ્રત્યે મમત્વભાવ હોય, તે વ્યક્તિને તે પ્રિય વસ્તુની હાનિ કોઈ દ્વારા થાય તો હાનિ કરનાર ઉપર ક્રોધ આવે એ સ્વાભાવિક છે પરતુ જે વ્યક્તિ નિર્લોભી હોય છે અથવા જે વ્યક્તિ એમ માને છે કે, બધી વસ્તુઓ મારા આત્માના સયોગથી જ છે, અને કોઇ ને કોઈ દિવસે તે વસ્તુઓ નષ્ટ થવાની જ છે, શાશ્વત સબધ કોઈપણ સાસારિક વસ્તુ સાથે નથી, તેવી નિર્લોભી વ્યક્તિને કોઈ ઉપર ક્રોધ કરવાનુ કારણ જ હોતુ નથી જે વ્યક્તિને કોઈ ઉપર ક્રોધ કરવાનુ કારણ જ હોતુ નથી, તે જ વ્યક્તિ ક્ષમા રાખી શકે છે આ પ્રમાણે નિર્લોભતાને લીધે જ ક્ષમા ટકી શકે છે, માટે લોભને જીતી ક્ષમાશીલ બનવાનો પ્રયત્ન કરો

નિર્લોભતાથી જીવને શે। લાભ થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન ફરમાવે છે કે, જેનામાં લોભ હોતો નથી અને જે નિર્લોભી હોય છે તે અકિંચન અર્થાત્ નિર્ધન બની જાય છે, અને એ કારણે તે નિર્લોભી વ્યક્તિ અર્થલોલુપી લોકોને માટે અપ્રાર્થનીય બને છે

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સાંભળી કોઇ એમ કહી શકે કે, આ તો નિર્લોભતાનુ ફળ વિપરીત આવ્યુ સંસારવ્યવહારમા તો એમ જોવામાં આવે છે કે, ધન હોવાથી જ ધર્મ થાય છે અને ધનવાનને જ ધર્માત્મા ગણવામા આવે છે પણ ભગવાન તો એમ કહે છે કે, નિર્લોભતાથી તો નિર્ધનતા આવે છે આ પ્રકારના કથન વિષે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, જો તમે ભગવાનના કથન ઉપર ઊંડો વિચાર કરશો તો ભગવદ્‌વાણીનુ રહસ્ય સમજવામાં આવી શકશે અને તમારી ભૂલ જણાયા વિના રહેશે નહિ. એ વાત તો તમે સારી રીતે જાણો જ છો કે, પદાર્થો પ્રત્યે ગમે તેટલુ મમત્વ રાખવામાં આવે પરતુ આખરે તે પદાર્થ નષ્ટ થઈ જાય છે અને મમત્વને છોડવુ જ પડે છે. આ પ્રમાણે જે પદાર્થો નષ્ટ થવાનાં જ છે, તે પદાર્થોને પોતાની મેળે છોડી દેવાં–તે પદાર્થોની ઇચ્છા પણ ન કરવી–એનુ જ નામ નિર્લોભતા છે હવે તમે પોતે જ વિચાર કરો કે, જે વસ્તુ આખરે છૂટવાની જ છે અને નષ્ટભ્રષ્ટ થવાની જ છે તે નશ્વર વસ્તુ પ્રતિ મમત્વ રાખવામાં લાભ છે? કે નશ્વર વસ્તુનો સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કરવામાં લાભ છે? તમે કહેશો કે નશ્વર વસ્તુ પ્રતિ મમત્વ ન રાખવામા તથા નિર્લોભતા કેળવવામાં જ લાભ છે.

કાઇ વળી એમ કહે કે, નિર્લોભતાથી નિર્ધન બની જવાય કે દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થાય એ નિર્લોભતાનુ સુદર પરિણામ ન કહેવાય કારણ કે, દરિદ્રતા પ્રાપ્ત થવાથી અન્ન–વસ્ત્ર પણ પૂરતા પ્રાપ્ત થતા નથી આવી દશામાં નિર્લોભતા સારી છે એમ શી રીતે કહી શકાય? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન કહે છે કે, જેનામાં નિર્લોભતા હોય છે તેવા નિર્લોભી માણસને અર્થલોભી લોકો છોડી દે છે નિર્લોભી માણસ અર્થલોભી લોકોને માટે અપ્રાર્થનીય બની જાય છે ધનલોભી લોકો સારી રીતે જાણે છે કે, જેમની પાસે કાઇ નથી અથવા જેઓ નિર્લોભી હોય છે તેમની પાસેથી કાઇ મળવાનુ નથી એમ જાણીને ધનલોભી લોકો નિર્લોભીને ત્યાગ કરી દે છે

આ સસારમા ધનિક લોકોને જ પ્રાય સતાવવામા આવે છે રાજા ઇક્ષુકારની પત્ની કમલાવતીએ પોતાના પતિને કહ્યુ હતુ કે—

सामिसं कुललं दिस्स वज्झमाणं निरामिसं ।
आमिसं सव्वं मुज्झित्ता विहरिस्सामि निरामिसा ॥

અર્થાત્—જ્યારે કોઈ પક્ષીની પાસે માસ હોય છે ત્યારે તો તે પક્ષી ઉપર બીજા પક્ષીઓ કે જેની પાસે માંસ નથી તેવા પક્ષીઓ તૂટી પડે છે. પે'લા પક્ષીની પાસે માસ હોવાને કારણે જ તે પક્ષી ઉપર બીજા પક્ષીઓ તૂટી પડે છે પરતુ જો તે પક્ષી, પોતાની પાસે જે માસ છે તે માસનો ત્યાગ કરી દે તો તે પક્ષીને બીજા પક્ષીઓ પણ સતાવે નહિ

આ જ પ્રમાણે જેઓ ધન–માલનો સ્વય ત્યાગ કરી દે છે તેમને રાજા–ચોર વગેરે અર્થલોભી લોકો પણ સતાવતા નથી જ્યારે કોઈ માણસને લૂટારા મારે છે અથવા લૂટે છે

ત્યારે એમ કહેવામાં આવે છે કે, લૂટારો અથવા ચોર લોકોને દુ ખ આપે છે પરંતુ વાસ્ત વમાં ચોર કે લૂટારો દુ ખ આપે છે કે ધનની મમતા દુ ખ આપે છે તેનો જરા વિચ કરો. ધનની મમતા હોવાને કારણે જ દુ ખ પેદા થાય છે પણ જો ધનની મમતાનો ત્યા કરી દેવામાં આવે તો દુ ખ પેદા થતુ નથી પણ ઊલટુ સુખ તથા શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે લોકોએ નિર્લોભતાનો–અકિંચનતાનો સ્વીકાર કર્યો તેમને અર્થલોભી લોકો પણ છોડી દે છે નિર્લોભી માણસ જ આખરે દેવ–મનુષ્યોથી પૂજ નીય બને છે અને તેઓ જ સુખશાન્તિને પ્રાપ્ત કરે છે. આથી વિરુદ્ધ જે લોકોએ ધનન લોભ છોડ્યો નથી તે લોકો આ લોકમા પણ હાય–વોય કરી દુ ખ પામે છે અને પરલોક પણ દુ ખને પામે છે

શાસ્ત્રમા આ વાત જો કે સાધુઓને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવી છે, પરંતુ આ ઉપરથ ગૃહસ્થ લોકોએ પણ ધનના લોભથી કેટલુ દુ ખ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષે વિચાર કરવ જોઈએ ધન લોભ દ્વારા પ્રાપ્ત થતુ નથી એ વાતતો તમે લોકો પણ જાણો જ છે આવી દશામા ધનની આવશ્યકતા હોવા છતાં પણ લોભ કરવાથી શો લાભ થવાનો છે લોભને થોભ નથી, અને જ્યા લોભ હોય છે ત્યા પાપનુ પોષણ થાય છે ઊંડો વિચા કરવાથી તમને લોકોને પણ એ વાત જણાયા વિના નહિ રહે કે, દુ ખનુ મૂળ કારણ ધ જ છે કેટલાક લોકો ધનિકોને સુખી માને છે, પરંતુ ધનિકોને પૂછવુ જોઇએ કે તેઓ સુખી છે કે દુ ખી ? વાસ્તવમા ધનવાનો સુખી છે એમ માનવુ એ કેવળ ભ્રમ છે સસારમ પ્રાય જોવામાં આવે છે કે, જેમની પાસે વધારે ધન છે તેઓ વધારે હાય–વોય કરે છે જ્યા જેટલુ વધારે મમત્વ છે ત્યા તેટલુ વધારે દુ ખ છે કદાચ કોઈ એમ કહે કે, અ તો ધનિકોને સુખ માણતા જોઈએ છીએ, પરંતુ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીજનો કહે કે, વાસ્તવમા ધન સુખનું કારણ નથી વાસ્તવમા સુખી તો તેઓ જ છે કે, જેમણે મમત ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે જે લોકો મમત્વમા ફસાએલા છે તેઓ આખો દિવસ હાય–વો કરતા રહે છે એટલા જ માટે શાસ્ત્રકારો સાસારિક પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ ન રાખવ વિષે ઉપદેશ આપતા કહે છે કે, સાસારિક પદાર્થોનો જેટલા પ્રમાણમા ત્યાગ કરવામા આવ તેટલા પ્રમાણમાં અધિક આનદ પ્રાપ્ત થશે વસ્તુઓ તો આખરે નાશ પામવાની જ છે પછી નાશવત વસ્તુ ઉપર મમત્વ રાખી શા માટે દુ ખી થવુ જોઈએ ? જો નાશવ વસ્તુનો સ્વેચ્છાપૂર્વક ત્યાગ કરવામા આવે તો દુ ખથી પણ બચી શકાશે અને આત્મ–સુ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકશે જ્ઞાનીજનો પોતાનો અનુભવ પ્રગટ કરતા કહે છે કે, સાસારિ વસ્તુઓ આખરે કોઇ ને કોઈ દિવસે અવશ્ય નાશ પામવાની છે, એટલા માટે આ નાશવ વસ્તુઓનો વૈરાગ્યપૂર્વક ત્યાગ કરવામાં આવે તો અપૂર્વ આનદ પ્રાપ્ત થઇ શકશે

અત્રે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે, કેટલાક લોકોની પાસે સોનુ, રૂપુ વગેરે પ્રકારનુ ધ હોવા છતા તે લોકો ત્યાગી જેવા જણાય છે, અને કેટલાક લોકોની પાસે સોનુ–રૂપુ વગે પ્રકારનુ ધન નહિ હોવા છતા તે લોકો ત્યાગી જેવા જણાતા નથી તો તેન શુ કારણ

આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, વસ્તુના મમત્વનો ત્યાગ કર્યો છે કે નહિ એ નિશ્ચયની વાત આપણે જાણી શકતા નથી, પરંતુ જે વ્યક્તિમાં મમત્વભાવ નહિ હોય તે વ્યક્તિ, પોતાની પાસે તે વસ્તુને રાખે જ શા માટે? મુખ્ય વાત તો એ છે કે, જેણે અન્તઃકરણથી મમત્વનો ત્યાગ કર્યો હશે તે તો દુઃખરહિત બનશે પરંતુ જેણે ઉપરથી—કેવળ બાહ્ય દૃષ્ટિએ—તો ત્યાગી જેવો દેખાવ ધારણ કર્યો છે પરંતુ વાસ્તવમા જેમનો મમત્વભાવ દૂર થયો નથી, તે ત્યાગી જેવા જણાતા હોવા છતાં પણ તેઓ દુઃખથી મુક્ત થઇ શકે નહિ જ્યાં મમત્વ હોય છે ત્યાં દુઃખ પણ હોય જ છે એટલા માટે સાંસારિક પદાર્થોથી જેટલા વધારે નિસ્પૃહ રહેવામાં આવે તેટલા પ્રમાણમાં સારુ જ છે. સાસારિક પદાર્થોથી નિસ્પૃહ રહેવાને કારણે સાસારિક પદાર્થો અધિકાધિક સમીપ આવે છે, અને મમત્વ રાખવાથી જે પ્રમાણે સૂર્યની તરફ પીઠ કરી છાયાને પકડવા માટે દોડવાથી છાયા આગળ આગળ ભાગે છે તે પ્રમાણે સાંસારિક પદાર્થો દૂર દૂર ભાગે છે પરંતુ જો સૂર્ય તરફ મુખ તથા છાયા તરફ પીઠ કરવામા આવે છે તો છાયા પાછળ પાછળ આવે છે આ જ પ્રમાણે સાંસારિક પદાર્થો પ્રતિ નિસ્પૃહતા કેળવવામા આવે, અને ઉદારભાવે સાંસારિક પદાર્થોનો ત્યાગ કરવાની ભાવના રાખવામાં આવે, તો સાસારિક પદાર્થો તમારી પાછળ પાછળ આવશે પરંતુ જો તમે પદાર્થોની પાછળ દોડશો અને પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ રાખશો તો તે પદાર્થો દૂર દૂર ભાગશે. એટલા માટે સાસારિક પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વભાવ રાખવો ન જોઇએ.

સંસારમા જનસમાજનુ કલ્યાણ પણ તે જ વ્યક્તિ કરી શકે છે કે જે વ્યક્તિ મમત્વભાવનો ત્યાગ કરે છે. જે અર્થલોભી હોય છે તે તો સંસારનુ અહિત કરવામાં પ્રાયઃ તત્પર રહે છે. આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, તમે તો ધનનો ત્યાગ કરવાનુ કહો છો, પરંતુ આજે તો ધન વિષે એમ માનવામા આવે છે કે —

ભજ કલ્દાર ભજ કલ્દાર, કલ્દાર ભજ મૂઢમતે !

અર્થાત્—હે મૂઢમતિ ! તુ ધનની જ પૂજા કર આવી અવસ્થામા શુ કરવુ જોઇએ? આ કથનનો ઉત્તર એ જ છે કે, આ પ્રમાણે કહેનાર અર્થલોભી જ હોય છે આવા અર્થલોભીને પૂછવુ જોઈએ કે, ધનમાં સુખ જ છે કે દુઃખ પણ છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તે અર્થલોભી લોકોએ એ વાતનો પણ સ્વીકાર કરવો પડશે કે, ધનમાં દુઃખ પણ હોય છે વાસ્તવમા જે લોકો ધનને જ પરમાત્મા સમાન માને છે તેવા અર્થલોભી લોકોથી જ આ સંસાર દુઃખી બની રહ્યો છે પરંતુ જેઓ ધનને ધૂળ સમાન માની ધનનો ત્યાગ કરે છે, તેવા નિર્લોભી લોકોથી જ આ સસાર સુખી થઈ શક્યો છે અથવા થઈ શકે છે

જે લોકો અર્થલોભી નથી, પરંતુ ધનને ધૂળ સમાન માને છે તે લોકોને તો કોઈ પણ જગ્યાએ કોઈ પ્રકારનો ભય પણ રહેવા પામતો નથી આજે ધનલોલુપીને જ ચોર આદિનો કેવો વધારે ભય લાગે છે. પરંતુ જેમણે ધનને ધૂળ સમાન માની ધનનો ત્યાગ કર્યો છે તેવા નિર્લોભી સાધુને તો જગલમા પણ કોઇનો ભય લાગતો નથી વાસ્તવમાં ધનમાં આનંદ

નથી પરંતુ ધનનો ત્યાગ કરવામાં આનંદ છે એ વાત તો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી પણ સિદ્ધ થાય છે ધનનો ત્યાગી પોતે પણ આનંદને પ્રાપ્ત કરે છે અને બીજાને પણ આનંદ આપે છે.

જો તમે સંસારના પદાર્થોની વાસ્તવિકતા વિષે વિચાર કરશો તો તમને જણાશે કે લોભને થોભ નથી જેમ જેમ ધન વધવા પામે છે તેમ તેમ લોભ વધતો જ જાય છે. લોભનો અંત આવતો નથી ઇચ્છા આકાશની સમાન અનંત છે ધનેચ્છા વધવાની સાથે ધનનો લોભ પણ વધતો જ જાય છે અને જેમ જેમ ધનલોભ વધતો જાય છે તેમ તેમ પાપનુ પોષણ થતુ જાય છે સંસારમાં રહેલી પ્રત્યેક વસ્તુનો સ્વેચ્છાએ ત્યાગ કરવો એ જ ઉચિત છે લોભને જીતી નિર્લોભી કેવી રીતે બનવુ એ વિષે શાસ્ત્રમાં અનેક ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યાં છે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કપિલ મુનિનુ દ્રષ્ટાન્ત આપી એ બતાવવામા આવ્યુ છે કે, કોઈ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવાથી લોભ કેવી રીતે વધતો જાય છે। અને પરિણામે લોભને કારણે જીવનમા કેવી અશાન્તિ પેદા થાય છે। દુ ખ તથા અશાન્તિનુ કારણ લોભ છે, અને સુખ તથા શાન્તિનું કારણ નિર્લોભ છે એટલા માટે લોભનો ત્યાગ કરી નિર્લોભી બનો તો એમાં કલ્યાણ જ રહેલુ છે

કપિલ બ્રાહ્મણને કેવળ બે માસા સોનાની જ આવશ્યકતા હતી અને રાજાએ ઇચ્છાનુસાર જે જોઈએ તે વસ્તુ માગવાની આજ્ઞા આપી કપિલ બ્રાહ્મણે બગીચામાં જઈ શુ માંગવુ તે વિષે ખૂબ વિચાર કર્યો, પણ આખરે ખૂબ વિચારતા વિચારતાં તેઓ એજ નિર્ણય ઉપર આવ્યા કે, " લોભને થોભ નથી જેમ જેમ વધારે માગવાની ઇચ્છા કરુ છુ તેમ તેમ લોભ વધતો જ જાય છે વાસ્તવમા જ્યા લાભ છે ત્યા લોભ પણ છે તૃષ્ણા સર્વ વિનાશિની છે જો તૃષ્ણાલોભનો ત્યાગ કરી દઉ તો હુ નિર્ભય બની જાઉ " પરિણામે ઊ ડો વિચાર કરી કપિલ બ્રાહ્મણ એ જ નિશ્ચય ઉપર આવ્યા કે લોભ જ સર્વવિનાશક છે, માટે લોભનો જ ત્યાગ કરી દેવો એજ શ્રેયસ્કર છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી કપિલ બ્રાહ્મણે લોભનો ત્યાગ કર્યો, અને લોભનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરવા માટે સંસારનો ત્યાગ કરી મુનિપદનો સ્વીકાર કરી આત્મ-કલ્યાણ કર્યું

ભગવાને કહ્યુ છે કે, લોભ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી આત્મકલ્યાણ થાય છે એટલા માટે આત્મ હિતૈષી લોકોએ લોભને જીતી નિર્લોભી બની આત્મકલ્યાણ સાધવુ જોઈએ

જો જીવનમાં નિર્લોભતા આવશે તો અર્થલોલુપી લોકોની ધનાદિ માટે પ્રાર્થના પણ નહિ કરવી પડે જ્યા નિર્લોભતા હોય છે ત્યા નિર્ભયતા પણ હોય છે એટલા માટે જીવનને ભયરહિત બનાવવા માટે નિર્લોભતાને જીવનમાં સ્થાન આપો અને લોભને જીતો એમા સ્વ-પરનુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ શુદી ૧૧ શુક્રવાર.

પ્રાર્થના

'કાકંદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીવ' નૃપાલ;
'રામા' તસુ પટરાયની હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ,
શ્રી સુવિધ જિનેશ્વર વંદિએ હો. ॥૧॥
—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી સુબુદ્ધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ આપણું સાધ્ય છે. આ સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે આ શરીર એક સાધન છે મારું શરીર બરાબર સ્વસ્થ નહિ હોવાને કારણે પરમાત્માની પ્રાર્થના જેવી કરવી જોઈએ તેવી થઈ શકતી નથી પરંતુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ આપણું સાધ્ય હોવાથી જીવનસાધ્યને ભૂલી જવું ન જોઈએ એમ માની આજે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરું છું —

પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના પરમાત્માની પ્રાર્થના બરાબર થઇ શકતી નથી. પરમાત્માનું સ્વરૂપ કેવું છે તે જાણવા માટે આપણી સામે આગમ પ્રમાણ છે આગમ-પ્રમાણની આગળ પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણ તુચ્છ છે કારણ કે આપણો અનુભવ કે આપણું અનુમાન અત્યલ્પ અને બહુ જ સીમિત હોય છે, અને શાસ્ત્રમાં જે કાંઇ કહેવામા આવ્યું છે તે પૂર્ણજ્ઞાનીઓએ પોતાના જ્ઞાનમા જે કાંઇ પ્રત્યક્ષ જોએલું હોય તેની નોંધ છે. એટલા માટે જે પ્રમાણે સૂર્યના પ્રકાશ આગળ બધાં પ્રકાશો તુચ્છ છે તે પ્રમાણે આગમ પ્રમાણની આગળ બધા પ્રમાણો પણ તુચ્છ છે આ કારણે પ્રમાણભૂત આગમો ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ

આગમોમાં ભગવાને જે કાંઇ કહ્યું છે તે આઠ કર્મોરૂપી વિઘ્નોને દૂર કર્યા બાદ જ કહ્યું છે, એટલા માટે વધારે શ્રધ્ધેય અને માન્ય છે આમ હોવા છતાં જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, બીજાની દેખાદેખીથી તમે આગમને માની ન બેસો, પણ આગમ વિષે અંતરાત્માથી પૂરો વિચાર કર્યા બાદ, તેની શ્રેષ્ઠતા જાણો અને પછી તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરો પરંતુ આગમો વિષે તે જ અંતરાત્મા વિચાર કરી શકે છે કે જે નિર્મળ હોય છે.

ઉદાહરણ તરીકે, પાણીમા મુખ દેખી શકાય છે, પણ તે જ પાણીમાં સ્પષ્ટ મુખ જોઇ શકાય છે કે જે પાણી સ્થિર તેમજ નિર્મળ હોય છે, પણ જે પાણી ઊકળી રહ્યું હોય અથવા જે પાણીમા કોઈ પ્રકારનો મલિન રંગ પડી ગયો હોય તે પાણીમાં મુખ દેખી શકાતું નથી આ જ પ્રમાણે જે અંતરાત્મા વિષયકષાયની આગથી ઊકળી રહ્યો છે અને તે કારણે જે અસ્થિર છે તે અંતરાત્મા આગમો ઉપર વિચાર કરી શકતો નથી એટલા માટે આગમ વિષે વિચાર કરવા માટે પોતાના અંતરાત્મામા જે વિષયકષાયનો અગ્નિ બળી રહ્યો હોય તેને શાન્ત પાડવો જોઈએ અને એ રીતે આત્માને નિર્મળ બનાવવો જોઈએ.

નિર્મળ આત્મા જ પરમાત્માનુ દર્શન કરી શકે છે જ્યા સુધી આત્માનો સાક્ષાત્કાર થતો નથી ત્યાં સુધી પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકતો નથી. આત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે આગમ-શાસ્ત્ર પરમ આધારભૂત છે અને તેથી પ્રમાણભૂત આગમ વિષે જ વિચાર કરવામાં આવે છે આગમ-શાસ્ત્રને સમજવા તથા જાણવા છતા પણ જો સાચો પુરુષાર્થ કરવામાં ન આવે તો આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકતુ નથી એટલા માટે આત્માનુ કલ્યાણ કરવા માટે અને પરમાત્માનુ સ્વરૂપ સમજવા માટે સમ્યક્ત્વમા પરાક્રમ-પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ સમ્યક્ત્વમાં પુરુષાર્થ કરવો એ જ વાસ્તવમા જીવનનો પરમ પુરુષાર્થ છે, અને તેમ કરવાથી આત્માનો વિકાસ કેવી રીતે થાય છે એ હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવવામા આવે છે —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૪૮ મો

સિદ્ધાન્ત-સાગરમા અનેક અમૂલ્ય મોતીઓ રહેલા છે જે સાચો જાણકાર ઝવેરી હોય છે તેજ મોતીની પારખ કરી શકે છે અને તેની કીમત આકી શકે છે. મોતીની માળા પહેરી લોકો મલકાય છે, પરતુ આ નશ્વર મોતીની માળા જીવનનુ કલ્યાણ સાધી શકતી નથી જેઓ વીરવાણી રૂપી અમૂલ્ય મોતીની માળા પોતાના ગળામા ધારણ કરે છે તેઓ જ પોતાના જીવનનુ કલ્યાણ સાધવાની સાથે સાથે પરનુ પણ કલ્યાણ સાધી શકે છે વાસ્તવમા વીર-વાણી સસારસાગરમાથી તારનારી છે અને એટલા જ માટે વીરવાણીને જગદુદ્ધારિણી કહેવામા આવે છે

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર એ ભગવાન મહાવીરની અતિમ વાણી છે આ અંતિમ વાણીમાં શ્રમણનાયક મહાવીર ભગવાને આત્માનુભવનો નીચોડ તારવ્યો છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૯ મા અધ્યયનમા મહાવીર ભગવાન તથા ગૌતમ ગણધર સ્વામી વચ્ચે જે પ્રશ્નોત્તર થએલા છે તેનુ સંક્ષિપ્ત સારગર્ભિત તથા સુદર સૂત્ર રૂપે નિરૂપણ કરવામા આવેલ છે આ અધ્યયનમા આત્મિક ગુણનો વિકાસ કરવાના ૭૩ પગથિયા બનાવવામા આવેલ છે આ ૭૩ બોલમાથી ૪૫ બોલો વિષે જામનગર તથા મોરબી ચાતુર્માસમા તથા ૪૬-૪૭ બોલ વિષે અત્રે વિસ્તાર-પૂર્વક વિવેચન કરવામા આવેલ છે ૪૭મા બોલમાં 'મૂત્તિ' અર્થાત્ નિર્લોભતાથી—ક્રોધાદિથી મુક્તિ કેવી રીતે મેળવી શકાય અને તેમ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે અત્રે વિચાર કરવામા આવ્યો હતો વચમા કેટલાક કારણોને અગે સૂત્રવાચનમા અતરાય પડયો હતો આજે પાછુ સૂત્રવાચનનો પ્રારભ કરવામા આવે છે

૪૮મા બોલમા આર્જવતા શુ છે અને આર્જવગુણને ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

અડતાલીસમો બોલ

(૪૮) अज्जवयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! આર્જવતાથી-નિષ્કપટતાથી-સરળતાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

अज्जवयाए काउज्जुययं भावुज्जुययं भासुज्जुययं अविसंवायणं जणयइ, अविसंवायणसंपन्नयाए णं जीवे धम्मस्स आराहए भवइ ॥ ४८ ॥

અર્થાત્–આર્જવતાથી–નિષ્કપટતાથી જીવાત્મા કાયાની સરળતા, ભાવની સરળતા, ભાષાની સરળતા તથા ત્રણેય યોગની સરળતાને પામે છે અને જ્યારે આ પ્રમાણે જીવાત્મા મન, વચન તથા કાયાથી સરળ બને છે ત્યારે ધર્મનો આરાધક બને છે.

આ બોલ વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પહેલા જીવનમા આર્જવતા–સરળતા ક્યારે પ્રગટે છે એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે જીવનમા આર્જવગુણ પ્રગટાવવા માટે ભગવાને પહેલા કહી જ દીધુ છે કે, જે વ્યક્તિ અક્રોધી હોય છે તેજ ક્ષમાગુણને ધારણ કરી શકે છે, જે ક્ષમાશીલ હોય છે તેજ નિર્લોભી બની શકે છે, અને જે નિર્લોભી હોય છે તેજ નિષ્કપટી બની શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યા કપટભાવ હોતો નથી ત્યાંજ આર્જવગુણ પ્રગટે છે આ કથનાનુસાર જ્યા નિષ્કપટતા હોય છે ત્યા જ આર્જવતા–સરળતા સભવી શકે. કેમકે જેનામાં લોભ આદિ હોય છે તે સરળતા રાખી શકતો નથી અને જ્યા લોભ હોય છે ત્યા કપટ હોય જ છે

લોભ અને માયા વચ્ચે અવિનાભાવ સંબધ રહેલો છે જ્યા લોભ હોય છે ત્યા માયા પણ હોય જ છે અને જ્યાં માયા હોય છે ત્યાં લોભ પણ હોય જ છે. જે લોભને જીતી લે છે તે કપટને પણ જીતી લે છે અને જે કપટને જીતી લે છે તે લોભને પણ જીતી લે છે. આ પ્રમાણે નિર્લોભતા અને નિષ્કપટતા વચ્ચે પારસ્પરિક સબધ રહેલો છે અને એટલા જ માટે ગૌતમ સ્વામીએ નિર્લોભતાના પ્રશ્નોત્તર બાદ નિષ્કપટતા વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે.

સંસારમાં પ્રાય. એમ કહેવામાં આવે છે કે, જે સરળ હોય છે તે વ્યવહારમા કાચો હોય છે, એટલા માટે મનુષ્યમાં થોડીઘણી વક્રતા અવશ્ય હોવી જોઇએ સસારમા આ પ્રમાણે વક્રતા રાખવાની આવશ્યકતા અનુભવાય છે પરતુ શાસ્ત્રકારો તો આથી વિપરીત એમ કહે છે કે, લોભથી કે વક્રતા રાખવાથી આત્માને કશો લાભ થતો નથી, પરતુ નિર્લોભતા કે સરળતા રાખવાથી જ આત્માને ખરો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે, હે ગૌતમ ! જે વ્યક્તિમા આર્જવતા–સરળતા હોય છે, જેનામા કપટ હોતુ નથી, તે વ્યક્તિની કાયામાં સરળતા આવે છે, ભાવોમા સરળતા આવે છે અને ભાષામા પણ સરળતા આવે છે. અને જ્યારે હૃદયમાં કપટભાવ હોય છે ત્યારે કાયામા કુટીલતા કે વક્રતા આવે છે, ભાવોમાં કપટપણુ આવે છે અને ભાષામાં પણ કપટપણુ આવે છે.

હૃદયમા કપટભાવ આવવાથી શરીરમા કેવી રીતે વક્રતા આવે છે એ વાત નાટકના ઉદાહરણથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે નાટકમા જે અનેક પ્રકારના પાત્રો હોય છે તે પાત્રો વાસ્તવમા કેવા હોય છે અને નાટકમા શરીરનુ રૂપ કેવુ બતાવે છે ! તેમના હૃદયમા તો મલીનતા હોય છે અને બહારથી સરળતા બતાવે છે 'હાથીના દાત દેખાડવાનાં બીજા અને ચાવવાનાં બીજા' એ લોકોક્તિ અનુસાર તેમના હૃદયનો વ્યવહાર અને કાયાનો વ્યવહાર જુદો જુદો હોય છે

નાટકમા રામ કે હરિશ્ચન્દ્રનો જે ખેલ બતાવવામાં આવે છે તે ખેલ બતાવનારમાં

રામ કે હરિશ્ચન્દ્રના જેવો ત્યાગભાવ ન હોવા છતા, રામ કે હરિશ્ચન્દ્રનુ રૂપ કપટપૂર્વક ધારણ કરી ખેલ બતાવવો એમા કપટ નથી તો બીજુ શુ છે?

કહેવાનો આશય એ છે કે, હૃદયમાં કપટભાવ રાખવાથી કાયામા પણ વક્રતા આવીજ જાય છે, પરતુ જ્યારે હૃદયમાં સરળતા આવે છે ત્યારે કાયામા પણ સરળતા આવી જાય છે વળી કાયાની વક્રતા કે સરળતા ઉપરથી હૃદયની વક્રતા–સરળતા જાણી શકાય છે જો ભાવોમાં કપટ હોય તો કાયામા વક્રતા આવ્યા વગર ન રહે આ જ પ્રમાણે જ્યારે કાયામા વક્રતા હશે તો ભાવોમા પણ વક્રતા આવ્યા વગર નહિ રહે અર્થાત્ ભાવમા કપટ હશે તો કાયામા પણ વક્રતા આવશે અને કાયામા વક્રતા હશે તો ભાવોમાં પણ વક્રતા આવશે આ જ પ્રમાણે ભાવોમા સરળતા હશે તો કાયામા પણ સરળતા આવશે અને કાયામાં સરળતા હશે તો ભાવોમા પણ સરળતા આવશે અને જેમના ભાવોમા તથા કાયામા સરળતા કે વક્રતા હશે, તેમની ભાષામા પણ તેવી સરળતા કે વક્રતા આવ્યા વગર નહિ રહે

ભાવમા, ભાષામા તથા કાયામા વક્રતા કેવી રીતે આવે છે એ વાતનુ શાસ્ત્રમાં ભિન્નભિન્ન રીતે વર્ણન કરવામાં આવ્યુ છે જો કે બધામા પ્રધાનતા તો ભાવની જ રહે છે પરતુ ભાવની સાથે સાથે ભાષા અને કાયાનો પણ સબધ છે ભાવોની પ્રધાનતા ઊબર ઉપર મૂકેલા દીપકના જેવી છે જે પ્રમાણે ઊબર ઉપર દીપક રાખવાથી બહાર પણ પ્રકાશ પડે છે અને અદર પણ પ્રકાશ પડે છે તેજ પ્રમાણે ભાવમા સરળતા કે વક્રતા રાખવાથી ભાષા તથા કાયામા પણ તેવી સરળતા કે વક્રતા આવે છે

આર્જવતા અર્થાત્ સરળતાથી ભાવમાં, ભાષામા તથા કાયામાં સરળતા આવે છે અને જ્યારે આ ત્રણેયમાં સરળતા આવે છે ત્યારે ભગવાન કહે છે કે, આત્મામા અવિસવાદપણુ પ્રગટ થાય છે આત્મા આ અવિસવાદપણાથી આગામી કાળમા ધર્મની આરાધના કરી શકે છે વાસ્તવમા ધર્મની આરાધના અવિસવાદપણાથી જ થાય છે

જે રોગી હોય છે અને જે પોતાના રોગને દૂર કરવા ચાહે છે તે જ ઔષધનુ સેવન કરે છે જે પોતાના રોગને શાન્ત કરવા ચાહતો નથી તે ઔષધનુ સેવન શા માટે કરે? આ જ પ્રમાણે જો તમે તમારામા રહેલી વક્રતાને દૂર કરવા ચાહો, તો તો ભગવાનના આ સદુપદેશને હૃદયમાં ઊતારો અને ઉપદેશને કાર્યમા પરિણત કરવાનો પ્રયત્ન કરો પરતુ જો તમે વક્રતાને દૂર કરવા ચાહતા જ નથી તો એ દશામા ઉપદેશ સાભળવાથી શો લાભ થઈ શકે? જ્યારે બાળક–હૃદય જેવી સરળતા તમારામાં આવે ત્યારે સમજવુ કે તમે ભગવાનના ધર્મને સમજી શક્યા છો જે પ્રમાણે બાળક પોતાના માતા–પિતાને કપટરહિત થઈ બધી વાતો કહી દે છે તેજ પ્રમાણે જે પોતાનો બધો વ્યવહાર નિષ્કપટપૂર્વક કરે છે તેજ ખરી રીતે ધર્મનુ બરાબર આરાધન કરી શકે છે સાચી સરળતા પ્રગટ્યા વિના ધર્મની આરાધના બરાબર થઈ શકતી નથી

તમે લોકો અમારી પાસે માયાને જીતી સરળતા પ્રાપ્ત કરવા માટે આવો છો એટલા માટે અમારે પણ વિચારવુ જોઇએ કે, અમે બીજાઓના રોગ ત્યારે દૂર કરી શકીએ–બીજાની માયા ત્યારે જ દૂર કરી શકીએ–કે જ્યારે અમે પોતે નીરોગી હોઇએ, અર્થાત્

માયા રહિત થઈએ. જો અમે પોતેજ રોગી અર્થાત્ વક્ર હોઇએ તો એ દશામા અમે બીજાઓનાં રોગ કેવી રીતે દૂર કરી શકીએ? વાસ્તવમા સરળતા ધારણ કર્યા વિના આત્માનુ કલ્યાણ પણ થઈ શકતુ નથી કોઇ બુદ્ધિબળથી કે કપટથી બીજાને કદાચિત પરાજિત કરી શકે પરતુ તે દ્વારા આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકે નહિ આત્માનુ કલ્યાણ તો સરળતા દ્વારા જ સાધી શકાય છે.

જે કોઇ હૃદયમાં કપટભાવ રાખે છે તે ધર્મનુ આરાધન કરી શકતો નથી. ધર્મની આરાધના તો સરળ આત્મા જ કરી શકે છે અને તેજ આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે વ્યવહારમાં પણ સરળતાની આવશ્યકતા રહે છે સ્વામી પણ સરળ સેવકથી જ પ્રસન્ન થાય છે જે સેવક કપટી હોય છે તેના પ્રત્યે સ્વામી પ્રેમ પ્રદર્શિત કરતા નથી જ્યારે વ્યવહારમા પણ આ પ્રમાણે જોવામા આવે છે તો પછી શુ ખટપટથી ભરેલો અર્થાત્ વક્ર માણસ પરમાત્માને પ્રિય બની શકે? ઠગ લોકો મનમાં એમજ સમજે છે કે, અમે પરમાત્માની આંખોમાં ધૂળ નાખી તેમને ઠગી લઈશુ પરતુ આધ્યાત્મિકતા આગળ ઠગવિદ્યા કામમા આવતી નથી. ઠગવિદ્યાથી પરમાત્માને ઠગી લઈશુ એ માન્યતા જ ભ્રામક તેમજ આત્મ-વિઘાતક છે. એટલા માટે પરમાત્માની આરાધના કરવા માટે ભાવ, ભાષા, તથા કાયામાં સરળતા રાખવી જોઈએ

કેટલાક લોકો વક્રતાભર્યાં કામો કરવા છતા પણ એમ કહે છે કે, અમારા ભાવ તો સરળ જ છે અમે કાયાદ્વારા ગમે તેવા ખરાબ કામો કરીએ પરતુ અમારા ભાવોમાં કોઈ વક્રતા નથી, પરતુ આ કથન પણ ભ્રામક તેમજ ખોટું છે. શાસ્ત્રકાર તો સ્પષ્ટરૂપે કહે છે કે, જેમના ભાવમાં સરળતા હશે તેમની ભાષામા પણ સરળતા હશે અને કાયામા પણ સરળતા હશે આથી વિપરીત, જેમના કામોમા અને જેમની ભાષામા વક્રતા હોય છે તેમના ભાવોમા પણ સરળતા હોઈ શકે નહિ જે વૃક્ષ ઉપરથી લીલુછમ જોવામા આવે છે તેની જડ પણ મજબૂત તેમજ લીલી છે એમ કહેવામા આવે છે, પરતુ જે વૃક્ષ ઉપરથી સુકાઇ ગએલુ જોવામાં આવે છે તેની જડ લીલી છે એમ શી રીતે કહી શકાય? આ જ પ્રમાણે જ્યારે કાયા અને ભાષામાં વક્રતા હોય છે ત્યારે ભાવમા સરળતા છે એમ કેવી રીતે કહી શકાય? જ્યારે કાયામા વક્રતા હોય છે ત્યારે ભાવમા પણ વક્રતા હોય જ છે એ વાત એક ઐતિહાસિક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવુ છુ —

અકબર બાદશાહનો પ્રધાન હિન્દુ હતો મુસલમાનોને આ હિન્દુ પ્રધાન શલ્યની માફક હૃદયમાં ખટકતો હતો મુસલમાન રાજ્યમાં હિન્દુ પ્રધાન ન જ હોવો જોઇએ એવી તેઓની માન્યતા હતી અને એટલા માટે તેઓ હિન્દુ પ્રધાનને બદલે કોઇ મુસલમાનને પ્રધાન બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરતા હતા જ્યારે તેઓનો કોઇ પ્રયત્ન સફળ ન થયો ત્યારે તેઓએ બેગમને ભરમાવી મન કામનાને પાર પાડવાનુ ઉચિત માન્યુ. મુસલમાનોએ બેગમની પાસે જઈ કહ્યુ કે, આપનો ભાઈ શેખ હુસેન દરેક રીતે યોગ્ય હોવા છતા તેમને પ્રધાન ન બનાવતાં એક હિન્દુ કાફરને રાજ્યનો પ્રધાન બનાવવામાં આવ્યો છે તે શુ ઠીક કહેવાય?

મુસલમાનની ભ્રમજાળમાં બેગમ ફસાઇ ગઈ. જ્યારે બાદશાહ રાજમહેલમાં આવ્યા

ત્યારે બેગમે સ્ત્રીચરિત્રદ્વારા બાદશાહને વચનમા બાધી લીધો બાદશાહે બેગમને કહ્યુ કે, તુ શુ ચાહે છે? જે ચાહતી હોય તે કહે, હુ તે ચીજ આપવા તૈયાર છુ બેગમે જવાબમા કહ્યુ કે, તમે મારા ભાઈની ઘણીવાર પ્રશસા કર્યા કરો છો, પરતુ જો વાસ્તવમા તે બુદ્ધિમાન છે તો પછી તેમને પ્રધાન ન બનાવતાં એક કાફર હિન્દુને શા માટે પ્રધાન બનાવવામા આવ્યો છે? બાદશાહ બેગમનો આશય સમજી ગયો બાદશાહે મનમા વિચાર્યું કે બેગમને એ વાતની ખાત્રી કરાવી દેવી જોઇએ કે તેનો ભાઇ કેવો છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી બાદશાહે બેગમને કહ્યુ કે, તમારૂ કહેવુ બરાબર છે, મારાથી એ ભૂલ થઈ ગઇ કે, આપણા ઘરમા જ શેખ હુસેન જેવી યોગ્ય વ્યક્તિ હોવા છતા મે એક હિન્દુને રાજ્યનો પ્રધાન બનાવ્યો છે! કાલે હુ પ્રધાનપદ શેખહુસેનને આપવાનો પ્રબધ કરીશ

બાદશાહ રાજમહેલમાથી ચાલ્યા ગયા બાદ તે ધૂર્ત્ત મુસલમાનો બેગમની પાસે આવી પૂછવા લાગ્યા કે, શુ થયુ? બેગમે ઉત્તર આપ્યો કે, બધુ કામ પાર પડી ગયુ છે કાલે મારા ભાઈ શેખ હુસેનને પ્રધાન બનાવવામા આવશે આ કથન સાભળી તે મુસલમાન પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, રાજ્યમાથી હિન્દુ પ્રધાનનુ એક શલ્ય તો દૂર થયુ

બીજે દિવસે બાદશાહે પ્રધાનને કહ્યુ કે, તમે ઘણાં દિવસ સુધી પ્રધાનપદ ભોગવ્યુ છે, તો હવે થોડા દિવસને માટે શેખ હુસેનને પ્રધાનપદ આપો હિન્દુ વજીરે જવાબમાં કહ્યુ કે, જેવી જહાંપનાહની ઇચ્છા બાદશાહે પ્રધાનપદ શેખ હુસેનને સોંપ્યુ અને હિન્દુ પ્રધાનને પૃથક્ કર્યો બાદશાહના આ કાર્યથી મુસલમાનો પ્રસન્ન થયા, પરતુ તેઓ એ વાતને જાણતા ન હતા કે શેખ હુસેન પ્રધાનપદને માટે યોગ્ય છે કે નહિ? બાદશાહ એ વાત સારી રીતે જાણતા હતા કે શેખ હુસેન પ્રધાનપદને શોભાવી શકે એમ નથી તેમણે વિચાર કર્યો કે, શેખ હુસેનને મે પ્રધાનપદ તો સોપ્યુ છે, પરતુ આ પ્રધાન કોઈક દિવસે રાજ્યને ભયકર હાનિ પહોચાડશે માટે પહેલેથી એવો ઉપાય કરવો જોઈએ કે જેથી તે પોતે જ પ્રધાનપદ છોડીને ભાગી જાય! આ પ્રમાણે વિચાર કરી બાદશાહે શેખ હુસેનને કહ્યુ કે, રોમના બાદશાહની પાસે અમુક કામ છે માટે તમે ત્યા જાઓ અને તમે એ કામને એવી રીતે કરી આવો કે જેથી મારી પ્રતિષ્ઠા વધવા પામે શેખ હુસેને બાદશાહની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી રોમ જવાની તૈયારી કરવા માડી

શેખ હુસેન રોમ ગયો પરતુ તેણે ત્યાં એવો વ્યવહાર કર્યો કે જેથી તેનુ ત્યા અપમાન થયુ તે અપમાનિત થઈને પાછો આવ્યો તે પોતાના મનમા કહેવા લાગ્યો કે, હું આવી ઝઝટમા ક્યાથી પડયો? હુ પહેલા તો આનદપૂર્વક રહેતો હતો પરતુ પ્રધાન બનવાથી તો હુ વધારે મુસ્કેલીમા પડી ગયો શેખ હુસેન આ પ્રમાણે મનમા તર્કવિતર્ક કરી બાદશાહની સમક્ષ આવ્યો બાદશાહે તેમને પૂછ્યુ કે, રોમ સકુશળ જઈ આવ્યા? શેખ હુસેને જવાબમા કહ્યુ કે, તમે મને ઝઝટમા ઠીક ફસાવ્યો મારુ ત્યા અપમાન થયુ અને તમે મને જે કામ સોપ્યુ હતુ તે કામ પણ પાર ન પડયુ મારાથી તો પ્રધાનપણાનુ કામ થઈ શકતુ નથી કૃપા કરી તમે આ પ્રધાનપદ પાછુ લઈ લો. બાદશાહે જવાબમા શેખ હુસેનને કહ્યુ કે, તમે આ બધી વાત તમારી બેનને કહો

બાદશાહ ચાહતો હતો કે, બેગમ આ બધી વાતોથી વાકેફ થઈ જાય અને ફરી કોઈવાર આવો પ્રપચ ન કરે અને આ કારણે જ બાદશાહે શેખ હુસેનને બધી વાત પોતાની બહેન પાસે જઈ કહેવાનુ કહ્યુ હતુ શેખ હુસેન પોતાની બેન પાસે ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, બેન ! તમે મને આ પ્રધાનપદની લપ ક્યાંથી વળગાડી ? હુ પહેલાં તો આનદપૂર્વક રહેતો હતો, પરતુ આ પ્રધાનપદ સ્વીકાર્યા બાદ મારા દિવસો ચિંતામાં જાય છે. બેગમે કહ્યુ કે, ભાઈ! તમને પ્રધાન બનાવવામા આવ્યો તેમાં ખોટું શુ થયું ? પ્રધાનનો હુકમ તો બાદશાહથી પણ ઊચો ગણવામાં આવે છે. શેખ હુસેને જવાબમાં કહ્યુ કે, બેન ! તમારુ કહેવુ બરાબર છે પ્રધાનપદ મોટું છે એ વાત સાચી પરતુ પ્રધાનપદને ટકાવી રાખવા માટે મારામાં યોગ્યતા તો હોવી જોઈએ ? મારામાં પ્રધાનપદની યોગ્યતા નથી એટલા માટે તમે પ્રયત્ન કરી મને પ્રધાનની આ ઝઝટમાથી પૃથક્ કરો બેગમે કહ્યુ કે, અમુક મુલ્લાજી તથા અમુક મુસલમાનોએ તમને પ્રધાન બનાવવા માટે મને આગ્રહ કર્યો હતો. તમને પ્રધાન બનાવવા માટે તેઓએ જ મને પ્રેરિત કરી હતી, માટે તે લોકોને બોલાવી પૂછી જોઉ

જે મુલ્લાઓ તથા મુસલમાનોએ બેગમને ભરમાવી હતી તે બધાઓને બેગમે પોતાની સમક્ષ બોલાવી પૂછ્યુ કે, તમે તો મારા ભાઇને પ્રધાન બનાવવાનુ કહેતા હતા, તો તેમને પ્રધાન બનાવ્યા, પણ હવે તે પ્રધાનપદે રહેવાની ના પાડે છે તો શુ કરવુ ? તે મુસલમાનોએ જવાબ આપ્યો કે, અમે તો એ ચાહતા હતા કે, મુસલમાન રાજ્યના પ્રધાન પણ મુસલમાન જ હોવા જોઇએ અને એ કારણે અમે આપના ભાઇને પ્રધાન બનાવવાનુ તમને કહ્યુ હતુ હવે જો તેઓ પ્રધાનપદનુ કામ કરી શકતા ન હોય તો એ વાતને જવા દો

બાદશાહે પુન હિન્દુ પ્રધાનને પ્રધાનપદ ઉપર નિયુક્ત કર્યો બાદશાહે તે હિન્દુ પ્રધાનને કહ્યુ કે, શેખ હુસેન જે કામ બગાડી આવેલ છે તે કામને તમે સુધારી આવો. બાદશાહની આજ્ઞાને શિરોધાર્ય કરી તે હિન્દુ પ્રધાન દલબલની સાથે રોમ જવા માટે રવાના થયો રોમના બાદશાહને ખબર પડી કે, ભારતનો પ્રધાન આવ્યો છે રોમના બાદશાહે કહ્યુ કે, ભારતના પ્રધાનમા શુ વ્યક્તિત્વ છે ? એક તો પહેલાં પ્રધાન આવ્યો હતો ! આજે પાછો બીજો પ્રધાન આવ્યો છે તો તેને મળવુ તો જોઇએ !

રોમના બાદશાહે ભારતના પ્રધાનની પરીક્ષા કરવા માટે પોતાના અગ્યાર ગુલામોને પણ પોતાના જેવો જ પહેરવેશ પહેરાવી દીધો, અને પોતે તથા તેના અગ્યાર ગુલામો એમ બારેય જણા સમાનરૂપે એવી રીતે બેસી ગયા કે બાદશાહ કોણ છે તેની કોઇને ખબર ન પડે ! ભારત પ્રધાન દબદબા ભર્યો પોશાક પહેરી રોમની રાજ્યસભામા ગયો તે પ્રધાને રાજ્યસભામા જઇ જે સાચો બાદશાહ હતો તેને જ તેણે સલામી ભરી બાદશાહે પ્રધાનને પૂછ્યુ કે, તમે મને બાદશાહ માનો છો તો આ બીજા લોકો કોણ છે ? ભારતપ્રધાને જવાબમા કહ્યુ કે, અમારે ત્યા ભારતમા હોળીના અવસર ઉપર આવા અનેક બાદશાહ બનાવવામા આવે છે આ લોકો પણ તે પ્રકારના જ બાદશાહો છે બાદશાહે ફરીવાર પૂછ્યુ કે, એ વાત તમે કેવી રીતે જાણી કે, આ લોકો વાસ્તવમા બાદશાહ નથી અને હુ જ બાદશાહ છુ ભારત પ્રધાને જવાબ આપ્યો કે, જે વખતે હુ રાજ્યસભામાં દાખલ થયો ત્યારે આ લોકો મારા દબદબાભર્યા પોશાક તરફ વક્રદષ્ટિએ જોવા લાગ્યા, પરતુ તમે એટલા જ ગભીર થઇને બેસી રહ્યા આપની ગભીરતા ઉપરથી જ હુ એ જાણી શક્યો કે,

આપ જ વાસ્તવમા બાદશાહ છો, અને બાકીના લોકો વાસ્તવમા બાદશાહ નથી આ સાંભળી બાદશાહ ઘણોજ પ્રસન્ન થયો અને તેની સાથે હસ્તધૂનન કરી પ્રધાનની પીઠ થાબડી,યોગ્યતાનુ પ્રમાણપત્ર આપ્યુ રોમના બાદશાહે ભારતી પ્રધાનને શેખ હુસેન આવ્યાની વાત કરતા કહ્યુ કે, તમારા પહેલા જે પ્રધાન આવ્યો હતો તે તો તદ્દન અયોગ્ય હતો ભારતીય પ્રધાને રોમના બાદશાહના મુખે શેખ હુસેનનો અવર્ણવાદ સાભળી કહ્યુ કે, જહાપનાહ ! શેખહુસેનને તો આપની પરીક્ષા કરવા માટે મોકલ્યો હતો વાસ્તવમા તે અયોગ્ય ન હતો આ પ્રમાણે હિન્દી પ્રધાને પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધારવાની સાથે શેખહુસેનની ત્યાં થએલી અપ્રતિષ્ઠાને પણ દૂર કરી

હિન્દુ પ્રધાન રોમથી સકુશલ પાછા ફરી અકબર બાદશાહની સમક્ષ આવ્યો, અને રોમમા વીતેલી બધી હકીકત કહી સભળાવી બાદશાહ આ બધી હકીકત સાભળી ઘણોજ પ્રસન્ન થયો અને તેણે મુસલમાનોને પોતાની સમક્ષ બોલાવી કહ્યુ કે, પ્રધાન હોય તો આવો જ હોવો જોઇએ બાદશાહનુ કથન સાભળી મુસલમાનો કહેવા લાગ્યા કે હવે અમારી સમજમાં એ આવ્યુ કે, આપ શ્રીમાન જે કાઇ કરોછો તે યોગ્ય કરો છો.

આ કથા ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે, જ્યારે ભાવમા સરળતા આવે છે ત્યારે કાયામાં પણ સરળતા આવે છે અને જ્યારે ભાવમા સરળતા હોતી નથી ત્યારે કાયામા પણ સરળતા આવતી નથી ભાવમા વક્રતા આવવાથી કાયામાં પણ વક્રતા આવી જાય છે. ઉપર્યુક્ત ઉદાહરણમાં આપણે જોયુ કે, નકલી બાદશાહોએ પણ પોશાક તો અસલી બાદશાહ જેવો જ પહેર્યો હતો પણ તેમના ભાવ વક્ર હોવાને કારણે તેમની કાયામા પણ વક્રતા આવી ગઇ આથી વિરૂદ્ધ બાદશાહના ભાવમાં વક્રતા ન હતી એટલે તેમની કાયામાં પણ વક્રતા ન આવી ભાવમાં વક્રતા છે કે સરળતા છે એ વાત તો કાયાની વક્રતા કે સરળતા ઉપરથી પણ જાણી શકાય છે વળી ચતુર માણસ કોઇ વ્યક્તિમાં વક્રતા છે કે સરળતા એ વાત મુખાકૃતિ ઉપરથી પણ સહજ રીતે જાણી શકે છે એટલા માટે ભાવમા સરળતા રાખવાની સાથે સાથે કાયામા અને ભાષામા પણ સરળતા રાખવી આવશ્યક છે જો કોઇ માણસ કાયામા વક્રતા રાખીને એમ કહે કે, મારા ભાવ સરળ છે તો તે માણસનુ એવુ કથન ખોટુ છે

ભગવાને સરળતાનુ જે ફળ બતાવ્યુ છે તે દૃષ્ટિમા રાખીને પ્રત્યેક કામમા સરળતા રાખવી જોઈએ ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને સરળતા વિષે પ્રશ્ન પૂછી આત્મ-કલ્યાણ કરવાનો સરળ માર્ગ બતાવ્યો છે સરળતા રાખવી એ આત્મ-કલ્યાણ સાધવાનો સરળ માર્ગ છે સરળ બનો, કપટ ન રાખો, આ સીધા સાદા વાક્યમા ઘણો ભાવાર્થ રહેલો છે કપટભાવ રાખવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થતા નથી તેમ આત્મકલ્યાણ પણ સાધી શકાતુ નથી ભગવાને તો સ્પષ્ટરૂપે કહી દીધુ છે કે, જે સરળતા રાખે છે તે પોતાનુ તથા બીજાનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે, અને જે કપટભાવ રાખે છે તે પોતાનુ અકલ્યાણ કરવાની સાથે બીજાનુ પણ અકલ્યાણ કરે છે ધર્મની આરાધના અવિસવાદપણાથી જ થાય છે અને અવિસંવાદપણુ સરળતાદ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે કપટદ્વારા જીવનમા અવિસવાદપણુ પ્રગટ થતુ નથી એટલા માટે કપટભાવને દૂર કરી સરળતાપૂર્વક પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો તો જીવનમા અવશ્ય અવિસવાદપણુ પ્રગટ કરી શકશો અને પરિણામે ધર્મનુ આરાધન કરી આત્મકલ્યાણ

પણ સાધી શકશો સરળતાપૂર્વક કરવામાં આવેલી પરમાત્માની પ્રાર્થના કેવી સાર્થક તથા સફળ નીવડે છે એ વિષે એક કવિ કહે છે કે —

અજિત જિન તારજો રે, તારજો દીનદયાળ અજિત૦
જે જે કારણ જેહનો રે, સામગ્રી સંયોગ;
મલતા કારજ નીપજે રે, કર્ત્તા તણો પ્રયોગ અજિત૦
કાર્ય સિદ્ધ કરતા થઈએ રે, લે કારણ સંયોગ,
નિજ પદ અર્થી પ્રભુ મળ્યા રે, હોય નિમતય ભોગ અજિત૦

આ પ્રાર્થનામાં ભક્તજનો કહે છે કે, હે પ્રભો ! તારા સિવાય બીજો કોઈ તારક નથી પરંતુ અજિત જિન ભગવાન ત્યારે જ તારે છે કે જ્યારે જીવનમાં સરળતા આવે છે જો જીવનમાં સરળતા ન હોય, પણ કપટભાવ હોય તો એ દશામાં પરમાત્મા કેવી રીતે તારી શકે ? જીવનને તારવુ કે ડુબાડવુ એ તો પોતાના જ હાથમાં છે પારસ અને લોઢાની વચ્ચે એક કાગળ જેટલુ પાતળુ પણ અતર રહી જાય તો પારસ એ લોઢાને સોનુ કેવી રીતે બનાવી શકે ? કોઇ પ્રકારનુ અતર રહેવાને કારણે જો પારસ લોઢાને સોનુ બનાવી ન શકે તો એમા પારસનો શો દોષ ? આજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી આત્મા અને પરમાત્માની વચ્ચે કપટનુ અતર રહે છે, ત્યાંસુધી આત્મા પરમાત્મા કેવી રીતે બની શકે ? અને અજિતનાથ ભગવાન આત્માને કેવી રીતે તારી શકે ? આપણને જ્યારે મુક્તિ પામ-વાના સાધન તરીકે આ માનવજીવનનો સુયોગ સાંપડયો છે, તો આ અવસ્થામા પણ જો આપણે આત્માનુ કલ્યાણ નહિ કરીએ તો પછી ક્યારે કલ્યાણ સાધીશું ? આપણને અનન્ત ભવો બાદ એવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થઇ છે કે, જેને કારણે આપણે પરમાત્માની સમીપ આવી શક્યા છીએ આપણને આ માનવ-શરીર એટલા જ માટે મળ્યુ છે કે, આપણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનુ અતર દૂર કરીએ જે વસ્તુ જે કામ માટે ઉપયુક્ત હોય તે વસ્તુનો તે કામમાં જ ઉપયોગ કરવો એમા જ બુદ્ધિમત્તા છે અને જે કાર્યનું જે કારણ હોય તે કારણદ્વારા તે જ કાર્ય થઇ શકે, બીજુ કાર્ય થઇ શકે નહિ જો બીજુ કાર્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો તે વસ્તુનો દુરુપયોગ છે ઘડો બનાવવાનો હોય ત્યારે માટી જ લેવી પડે છે અને કપડુ બનાવવાનુ હોય ત્યારે સૂતર જ લેવુ પડે છે. જો આ ચીજોથી કોઈ બીજી વિપરીત ચીજ લેવામાં આવે અર્થાત્ કપડુ બનાવવા માટે માટી અને ઘડા બનાવવા માટે સૂતર લેવામા આવે તો કાર્યસિદ્ધિ થઇ શકતી નથી આજ પ્રમાણે

આત્મ કલ્યાણ સાધવા માટે જે કારણોની આવશ્યકતા છે તે કારણો આપણને કોઈ શુભ. કરણીને કારણે સદ્‌ભાગ્યથી પ્રાપ્ત થએલા છે માટે પરમાત્મા સાથે સબધ જોડવાનુ જે સાધન આપણને પ્રાપ્ત થએલ છે તે સાધનદ્વારા આત્મકલ્યાણ સાધી લેવુ જોઇએ. આત્મ–કલ્યાણનો સરળ માર્ગ સરળતા ધારણ કરો, કપટનો ત્યાગ કરો એ છે

મોક્ષનો માર્ગ સરલાતિસરલ કરી જનસમાજને સમજાવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ અનેક ઉદાહરણો આપ્યા છે એ ઉદાહરણોમાથી એક ઉદાહરણ તમારી સમક્ષ આજે ઉપસ્થિત કરૂ છુ એ ઉદાહરણદ્વારા તમને એ વાત જણાશે કે, કપટદ્વારા પરમાત્માની સમીપ જઈ શકાતુ નથી, પરતુ સરળતાદ્વારા જ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ શકે છે આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે આજે સતી અજનાની ચરિત્રકથાનો પ્રારભ કરવામા આવે છે સતી અજનાનુ ચરિત્ર સરળતાનુ મહત્ત્વ બતાવવા માટે જ વર્ણવવામા આવે છે –

સતી અંજના ચરિત્ર—૧

પ્રાચીન સમયમા આ જ ભવ્ય ભારતવર્ષમા મહેન્દ્રપુર નામની એક નગરી હતી. ત્યા મહેન્દ્ર નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો તેની પત્નીનુ નામ મનોવેગા હતુ મહેન્દ્રને ત્યા કેટલાક પુત્રો થયા બાદ એક કન્યાનો જન્મ થયો માતા–પિતાએ કન્યારત્નનો જન્મ થવાથી આનદોત્સવ ઊજવ્યો અને તે કન્યાનુ નામ અજના રાખ્યુ અજના વિકારભરી દૃષ્ટિવાળાઓને પણ સુધારનારી હતી વિકૃત દૃષ્ટિવાળાઓની આખોમા સદાચાર રૂપી અજન આજનારી અજના હતી, અર્થાત્ તે પરમાત્માનુ સ્વરૂપ જાણનારી હતી, અને સાથે સાથે તે સુદરી પણ હતી અંજના માતા–પિતા–ભાઈ આદિ સર્વેને પ્રિય હતી અજના જેવી રૂપવતી હતી તેવીજ ગુણવતી પણ હતી

સસારમા સોનાની સાથે સુગધ એક સ્થાને જોવામા આવતા નથી જો સોનામા સુગધ મળે તો લોકો સુગધ ન લેતા સોનાને જ લે આજ પ્રમાણે સસારમા ગુણ અને રૂપ એ બન્નેનુ એક સ્થાને મળવુ પણ મુશ્કેલ માનવામા આવે છે જ્યા રૂપ હોય છે ત્યા ગુણ ઓછા જોવામા આવે છે અને જ્યા ગુણ હોય છે ત્યા રૂપ ઓછુ જોવામા આવે છે. પરતુ અજનામા રૂપની સાથે ગુણ પણ હતા અને આ પ્રમાણે અજનાએ સોનામા સુગધ એ કહેવત ચરિતાર્થ કરી હતી

મહેન્દ્ર રાજા અજનાને જોઇને પ્રસન્ન થતો અને મનમા વિચારતો કે આ કન્યા મારા કુલની પ્રતિષ્ઠા વધારશે અજનાને સુયોગ્ય બનાવવા માટે મહેન્દ્ર રાજાએ શિક્ષાદિ આપવાનો ઉચિત પ્રબધ કર્યો

શું આજના માત–પિતાઓ પોતાની કન્યાને કન્યોચિત શિક્ષા આપવા તરફ ધ્યાન આપે છે? આજે કન્યા પ્રતિ લાડ–પ્યાર બતાવવામા આવે છે પરતુ કન્યોચિત શિક્ષા અપાવવા તરફ બહુ જ ઓછુ ધ્યાન આપવામા આવે છે

અજના ભણીગણી હોશિયાર બની કુમારાવસ્થામા અજનાએ વિદ્યાનુ ઉપાર્જન કર્યું. હવે તે વિવાહયોગ્ય થઈ કન્યાને વિવાહયોગ્ય થએલી જોઇ માતાપિતાને કન્યાનો વિવાહ કરાવી આપવા વિષે ચિન્તા થાય એ સ્વાભાવિક છે રાજા મહેન્દ્રે પણ અજનાને

વિવાહયોગ્ય થયેલી જોઇ વિચાર કર્યો કે, "જો કે અંજનાને યોગ્ય જ વર પ્રાપ્ત થશે પરંતુ આ વિષે મારે પ્રજાની પણ સમ્મતિ લેવી જોઇએ અને પ્રજાને પણ એ વાતની જાણ કરી દેવી જોઇએ કે, કન્યાનો વિવાહ ક્યારે કરવો ઉચિત છે? તથા કન્યાનો વિવાહ કેવા વર સાથે કરવો જોઇએ? હું બાળલગ્નનો વિરોધી છું, એટલા માટે પ્રજાની સમક્ષ મારી કન્યાનું જ આદર્શ ઉદાહરણ મૂકી એ વાત મારે સ્પષ્ટરૂપે સમજાવી દેવી જોઇએ કે બાળલગ્નનો હું વિરોધ કરૂં છું, અને સાથે સાથે કન્યાને પ્રજાની સમક્ષ બોલાવીને એ મારે બતાવી દેવું જોઈએ કે, હવે કન્યા વિવાહયોગ્ય થઈ છે વળી કન્યા કેવા વરને આપવી જોઈએ તેની સમ્મતિ પણ પ્રજા પાસેથી મારે લઈ લેવી જોઇએ

રાજા મહેન્દ્રે આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાણીને કહ્યું કે, કાલે કન્યાને તૈયાર કરી રાજસભામાં મોકલશો. રાજા મહેન્દ્રનું આ કામ ઉચિત હતું કે અનુચિત? શું તેણે પોતાની કન્યાનો વિવાહ કરવા માટે પણ પ્રજાની સમ્મતિ લેવી જોઇતી હતી? જે માણસ પોતાની કન્યાના વિવાહ માટે પણ પ્રજા પાસેથી સમ્મતિ લે છે તે બીજા કામો માટે પ્રજાની સમ્મતિ લે એ સ્વાભાવિક છે પરંતુ આજે તો રાજાઓ એમ સમજે છે કે, અમે પ્રજાનું શોષણ કરનારા છીએ અમારે કોઇ કામ કરવા માટે પ્રજાની સમ્મતિ લેવાની શી આવશ્યકતા છે? તેઓ એમ વિચાર કરતા નથી કે, અમે આજે તો પ્રજાનું શોષણ કરીએ છીએ પરંતુ જ્યારે શોષણ કરવા માટે કાંઇ બાકી નહિ રહે ત્યારે અમે શું કરશું? સતી અંજનાના આ ચરિત્ર ઉપરથી એ પણ બોધ મળે છે કે, રાજા અને પ્રજા વચ્ચે કેવો સંબંધ હોવો જોઇએ!

હવે અંજના રાજસભામાં કેવી રીતે જાય છે અને ત્યાં શું થાય છે તે વિષે હવે પછી યથાવસરે વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ શુદ ૧૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી અભિનન્દન દુઃખનિકંદન, વંદન પૂજન જોગજી,
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી
'સંવર' રાય 'સિદ્ધારથા' રાણી, તેહનો આતમજાતજી;
પ્રાણ પિયારો સાહબ સાચો, તુંહી માત ને તાતજી શ્રી૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદજી કૃભટકૃત ચોવીસી.

શ્રી અભિનંદનનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં દુઃખમાંથી મુક્ત થવાનો માર્ગ બતાવવામાં આવ્યો છે સંસારમાં બધાં [illegible] દુઃખનો હમેશા ભય રહ્યા કરે છે તે દુઃખને નષ્ટ કરવા

કોણ ચાહતુ નથી ? સ્વર્ગ, મર્ત્ય તથા પાતાલના બધા જીવો પોતાનુ દુ ખ દૂર કરવા ચાહે છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે, सव्वे जीवा वि इच्छंति जीविउ न मरिज्जिउ–અર્થાત્ સસારના બધાં જીવો જીવિત રહેવા ચાહે છે, કોઇ મરવા ચાહતુ નથી

જે દુ ખોથી બધા જીવો મુક્ત થવા ચાહે છે તે દુ ખ પ્રધાનત ત્રણ પ્રકારના છે કાયિક દુ ખ, વાચિક દુ ખ તથા માનસિક દુ ખ આ ત્રિવિધ તાપથી બધા જીવો સતપ્ત છે બીજા ગ્રન્થોમા આ ત્રિવિધ દુ ખને આધિભૌતિક, આધિદૈવિક તથા આધ્યાત્મિક દુ ખ તરીકે પણ વર્ણવવામા આવેલ છે આ ત્રણ પ્રકારના દુ ખથી પ્રત્યેક જીવ મુક્ત થવા ચાહે છે પરતુ આ દુ ખમાથી મુક્ત થવાનો ઉપાય શો છે ? ભક્તજનો ઉપાય બતાવતાં કહે છે કે, ભગવાનની વદનાપૂજા કરવાથી બધા દુ ખો મટી જાય છે અને સમસ્ત ચિંતામાથી મુક્ત થઈ સુખશાન્તિ પ્રાપ્ત થાય છે પરતુ ભગવાનને વદન–પૂજન કેવી રીતે કરવુ એ વિષે મતભિન્નતા છે કેટલાક લોકો કહે છે કે, ભગવાનને ફુલ આદિ ચડાવી વદના–પૂજના કરવી જોઇએ, ત્યારે આથી વિપરીત કેટલાક લોકો એમ કહે છે કે, ફુલ આદિના અર્ધ્યદ્વારા ભગવાનની સાચી પૂજા થઇ શકે નહિ અને તેથી ફુલ આદિનુ અર્ધ્ય ચડાવી ભગવાનની પૂજા કરી દુ ખમુક્ત થવાની આશા રાખવી એ વાત ભૂલભરેલી છે આ વિષે કહેવામા પણ આવ્યુ છે કે —

પુષ્પ પાખડી જ્યા દુ.ભાય, ત્યાં નહિ જિનવરની આજ્ઞા ય

અર્થાત્—જ્યા એક ફુલની પાખડી પણ દુ ભાય ત્યા ભગવાનની આજ્ઞા નથી આ પ્રમાણે ભગવાનની પૂજા ફુલ આદિના અર્ધ્યદ્વારા નહિ, પણ દયાભાવથી જ ભગવાનની સાચી પૂજા થઇ શકે છે બધા પ્રાણીઓ પ્રત્યે દયા રાખવી એ જ ભગવાનની સાચી પૂજા છે. કોઈપણ નાના–મોટા પ્રાણીને કષ્ટ આપવુ એ ભગવાનની પૂજા નથી

મસારસ્થિત દરેક પ્રાણી જીવિત જ રહેવા ચાહે છે મરવા કોઈ ચાહતુ નથી કોઈ કવિએ આ વિષે કહ્યુ પણ છે કે —

" ચાહત જીવ સબૈ જગજીવન, દેહ સમાન નહીં કુછ પ્યારો,
સંયસવન્ત મુનીશ્વર કો, ઉપસર્ગ હુએ તન નાશનહારો
તો ચિન્તે હમ આતમરામ, અખડ અબાધિત જ્ઞાન ભડારો,
દેહ વિનાશક સો હમ તો નહીં, શુદ્ધ ચિદાનદ રૂપ હમારો "

આ પ્રમાણે સયમી સાધુપુરુષો સિવાય મૃત્યુથી બધા લોકો ડરે છે જે કોઈ જીવન ધારણ કરે છે તે એક દિવસે મરવાનુ તો છે જ મોત ન આવે એમ સૌ કોઈ ચાહે છે છતા મોત અનિવાર્યરૂપે આવે જ છે જે મૃત્યુની ઇચ્છા કરવામા આવતી નથી તે મૃત્યુ શા માટે આવે છે ? અને મૃત્યુનુ દુ ખ સૌથી વધારે દુ ખદ શા માટે જણાય છે ? એ વાતનો જો ઊંડો વિચાર કરવામા આવે તો જણાશે કે, મૃત્યુનુ દુ ખ પોતાની ભૂલને કારણે જ સહેવુ પડે છે આત્મા તો અમર છે આત્મા કોઈ દિવસ મરતો નથી જીવાસ્તિકાયનુ સ્વરૂપ બતાવતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, જીવ દ્રવ્યથી અરૂપી છે, ક્ષેત્રથી અસખ્ય પ્રદેશી છે અને કાળથી આદિ અન્ત રહિત છે જીવની આદિ પણ નથી તેમ તેનો અત પણ નથી જેની આદિ હોય છે તેનો અત પણ હોય છે પરતુ જીવની તો આદિ જ નથી એટલા માટે

તેનો અંત પણ કેવી રીતે હોઇ શકે ? આમ હોવા છતાં જીવાત્માને જન્મ-મરણનું દુઃખ ભોગવવું પડે છે તેનું કારણ પોતાની ભ્રાન્તિ તેમજ અજ્ઞાનતા જ છે. જીવ જન્મે છે તથા મરે છે એવી પોતાની ભ્રાન્તિ જો દૂર કરવામાં આવે તો જન્મ-મરણનું દુઃખ જ પેદા ન થાય. આત્મા તો અજર-અમર છે. આત્મા કેવળ પોતાની પર્યાય બદલે છે. પર્યાય બદલવાથી કાંઈ દ્રવ્ય બદલી જતું નથી. આવું સાચું જ્ઞાન જો આત્માને પ્રગટે તો એ દશામાં આત્માને મૃત્યુનું દુઃખ પેદા ન થાય. આત્મામાં ભ્રાન્તિ હોવાને કારણે જ આત્મા દુઃખ પામી રહ્યો છે. આ ભ્રાન્તિને દૂર કરવા માટે જો આત્મા ભગવાન અભિનંદનને વંદન તથા પૂજન કરે તો એ દશામાં આત્મા દુઃખમુક્ત થઈ શકે.

પોતાના દુઃખો દૂર કરવા માટે, ભગવાન અભિનંદનની પૂજા કરવા પહેલાં, આપણે એ વાતનો સર્વપ્રથમ નિર્ણય કરી લેવો જોઇએ કે, આપણે પરમાત્માદ્વારા ક્યાં દુઃખોને દૂર કરવા ચાહિએ છીએ ? પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતે જે દુઃખ દૂર કરી ન શકે તે દુઃખ બીજાઓ દ્વારા દૂર કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે છે. જે દુઃખ તમે પોતે દૂર કરી શકતા નથી તે દુઃખ દૂર કરવા માટે તમે સરકારના શરણે જાઓ છો, પરંતુ જે દુઃખ તમે પોતે દૂર કરી શકો છો તે દુઃખ દૂર કરવા માટે તમે સરકારના શરણે જતા નથી. આ જ પ્રમાણે જે દુઃખ તમે દૂર કરી ન શકો તે જ દુઃખને દૂર કરવા માટે તમારે પરમાત્માના શરણે જવું જોઇએ અને પરમાત્માનું વંદન-પૂજન કરવું જોઈએ. આપણને સંસારમાં જન્મવા-મરવાનું જે દુઃખ ભોગવવું પડે છે તે દુઃખ એવું છે કે તે દુઃખને આપણે દૂર કરી શકતા નથી અને એટલા જ માટે જન્મ-મરણના દુઃખને પરમાત્માના શરણે જઈ દૂર કરવું જોઇએ. આથી વિપરીત જો પરમાત્માના શરણે સંસારની કોઈ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે ગયા, તો જન્મ-મરણનું દુઃખ દૂર થવાને બદલે ઊલટું વધવા પામે છે. સંસારમાં એક એકથી ચડિયાતી વસ્તુઓ છે. વસ્તુની પ્રાપ્તિ થવાથી જન્મ-મરણનું દુઃખ પણ મટતું નથી અને તૃષ્ણા પણ શાન્ત થતી નથી. સાંસારિક વસ્તુની તૃષ્ણાથી ઊલટું વિશેષ દુઃખ વધવા પામે છે. એટલા માટે પરમાત્માના શરણે સાંસારિક વસ્તુની પ્રાપ્તિ માટે નહિ પણ આત્મામાં જે ભ્રાન્તિ રહેલી છે અને જે ભ્રાન્તિને કારણે જન્મ-મરણનું દુઃખ પેદા થવા પામ્યું છે તે ભ્રાન્તિને દૂર કરવા માટે જ જવું જોઈએ.

દુઃખનું મૂળ કારણ અજ્ઞાન છે. અજ્ઞાનને કારણે જ આત્મા ભવભ્રમણ કર્યા કરે છે. સંસાર સાગરમાં ગોથાં ખાતા જીવોને માટે ધર્મ એ નૌકા સમાન છે. ધર્મનૌકા દ્વારા આત્મા સંસારસાગરને કેવી રીતે પાર કરી શકે છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું -

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ ૪૯ મો

શાસ્ત્રકારોએ સંસાર-સાગરને પાર કરવા માટે ધર્મનૌકામાં બેસવાનું જગજ્જીવોને આહ્વાન કર્યું છે. ધર્મનો અર્થ જ ધારણ કરનાર છે અર્થાત્ પતિતોનો ઉદ્ધાર કરે, ડૂબતાઓને તારે તેનું જ નામ ધર્મ છે. આ ધર્મ દશ પ્રકારનો છે. ક્ષમા આદિ ધર્મના દશ પ્રકાર છે. ક્ષમા રાખવી, નિર્લોભતા રાખવી, સરળતા રાખવી આદિ આત્મોન્નતિના માર્ગો છે. ક્ષમા,

નિર્લોભતા, સરળતા આદિ ગુણોને ધારણ કરવાથી આત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે આગળ વિચાર કરવામા આવેલ છે જે આત્મા વિનમ્ર હોય છે તે જ વાસ્તવમા સરળ બની શકે છે એટલા માટે હવે માર્દવતા અર્થાત્ વિનમ્રતા ગુણ વિષે અત્રે વિચાર કરવામાં આવે છે. માર્દવતા શુ છે? અને તે દ્વારા જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ગૌતમ-સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે —

બોલ ઓગણપચાસમો

(૪૯) मद्दवयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! મૃદુતા (નિરભિમાનતા—નમ્રતા)થી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

मद्दवयाए अणुस्सियत्तं जणयइ, अणुस्सियत्तेण जीवे मिउमद्दवसंपन्ने अट्ठमयट्ठाणाइं निट्ठावेइ ॥ ४९ ॥

અર્થાત્—મૃદુતાથી જીવાત્મા અભિમાનરહિત થાય છે અને નિરભિમાની બનવાને કારણે કોમળ મૃદુતાને પ્રાપ્ત કરી આઠ પ્રકારના મદરૂપ શત્રુનો સહાર કરી શકે છે

માર્દવતા અર્થાત્ વિનમ્રતા બધા ગુણોની આધારભૂમિકા છે આધાર વિના આધેય ટકી શકતું નથી જે પ્રમાણે વૃક્ષ આદિને માટે પૃથ્વી આધારભૂત છે અર્થાત્ પૃથ્વીના આધાર વિના વૃક્ષ આદિ સ્થિર રહી શકે નહિ તેજ પ્રમાણે બધા ગુણોની આધારભૂમિકા માર્દવતા અર્થાત્ વિનયશીલતા છે વિનયશીલતા વિના કોઈ પણ ગુણ ટકી શકતાં નથી અને એટલા જ માટે આર્જવતા બાદ માર્દવતાનો પ્રશ્ન કરી એ બતાવવામા આવ્યુ છે કે, આર્જવતા ગુણની સાથે સાથે માર્દવતા ગુણને પણ પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ

માર્દવતા ગુણને ધારણ કરવો એ તો લાભદાયક છે જ, પરતુ માર્દવતાને ધારણ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે

દ્રવ્ય અને ભાવથી નમ્રતા ધારણ કરવી તેનુ નામ માર્દવતા અર્થાત વિનયશીલતા—નિરભિમાનતા છે શરીર આદિ દ્રવ્યમા પણ નમ્રતા હોવી જોઈએ અને ભાવમા પણ નમ્રતા હોવી જોઈએ જ્યા નમનભાવ હોય છે ત્યા જ બધા ગુણો ટકી શકે છે જેમનામા નમ્રતા હોય છે તે જ વિનયશીલ વ્યક્તિ બીજા ગુણોને પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે કહેવત પણ છે કે, જે નમે છે તે પરમાત્માને ગમે છે મિષ્ટ ફળ પણ તે જ વૃક્ષના આવે છે કે જે વૃક્ષમા નમ્રતા હોય છે આથી વિરુદ્ધ જે વૃક્ષમા નમ્રતા હોતી નથી તે વૃક્ષના ફળ પણ મિષ્ટ તેમજ સારા હોતા નથી આમ્રવૃક્ષ કેરીઓ આવવાને કારણે નીચે નમી જાય છે અને એટલા જ કારણે આંબાની કેરીઓ મીઠી હોય છે, પરતુ એરડાનુ વૃક્ષ અક્કડ ઊભુ રહે છે એટલા માટે તેના ફળ પણ તેવાજ આવે છે તમને પણ નમનભાવ પસદ છે અનમ્રતા તમને પણ પસદ નથી આંબાની મીઠી કેરીઓ તો તમે આનદપૂર્વક ખાઈ જશો, પરતુ જો તમને એરડાનુ ફળ કોઈ ખાવા આપે તો શુ તમે એરડાના ફળ ખાશો ખરા? જ્યા કોમળતા હોય છે ત્યા જ નમનભાવ હોય છે, અને જ્યા નમનભાવ હોય છે ત્યા વિનય પણ હોય છે. વિનયભાવ બધા ગુણોને પોતાની તરફ ખેંચી લાવે છે સદ્‌ગુણોને પોતાની તરફ ખેંચી આણવાની આકર્ષણ શક્તિ વિનયભાવમા રહેલી છે

જે વ્યક્તિમાં વિનય ભાવ છે તે વ્યક્તિ વિષે ભગવાન કહે છે કે, વિનયશીલ વ્યક્તિમા આઠ પ્રકારનાં મદોમાંથી એક પણ મદ રહેવા પામતો નથી

મદનાં આઠ સ્થાનો છે જાતિમદ, કુળમદ, બળમદ, રૂપમદ, તપમદ, જ્ઞાનમદ, લાભમદ અને ઐશ્વર્યમદ આ આઠ પ્રકારનાં મદોનો વિનયશીલ વ્યક્તિ જ ત્યાગ કરી શકે છે, કારણ કે જીવનમા નમ્રતા આવ્યા વિના મદોનો ત્યાગ કરવો શકય નથી

સંસારમાં પ્રાય જોવામા આવે છે કે, લોકો સામાન્ય વાતમાં પણ અભિમાન કરવા લાગી જાય છે લોકો નવાં બૂટ પહેરી એવું અભિમાન કરવા લાગી જાય છે માનો તેઓ અભિમાનથી ફુલ્યા સમાતા નથી વળી નવાં બૂટ પહેરવાની સાથે સુંદર નવાં કપડાં પહેર્યાં હોય ત્યારે તો તેમના અભિમાનની સીમા રહેતી નથી આવી દશામાં જે ઉચ્ચ જાતિ તથા ઉચ્ચ કુળમાં પેદા થયો હોય અને વધારામાં ધનસત્તા, વૈભવ તથા પ્રભુતા પ્રાપ્ત થયેલ હોય તો પછી તેના અભિમાનની વાત જ શી પૂછવી ? પણ કોઇનું અભિમાન ટકી શકતુ નથી. અભિમાન સદા સર્વદા હાનિ જ કરે છે જ્યારે રાજા રાવણનુ અભિમાન પણ ન રહ્યુ તો પછી સામાન્ય માણસનુ અભિમાન ટકી ન શકે તો તેમા આશ્ચર્ય શુ છે ? અભિમાન અર્થાત્ મદ એકાન્ત રૂપે હાનિપ્રદ છે અને એટલા જ માટે અભિમાનને મદ તરીકે ઓળખવવામાં આવે છે મદ્ય અને દૂધમાં કેટલુ બધુ અતર છે ? સરકારે મદ અથવા મદ્યનો તો નિષેધ કર્યો છે પરતુ દૂધનો કયાય પણ નિષેધ કરવામા આવ્યો હોય એવુ સાંભળવામા આવ્યુ છે ? મદ્યથી હાનિ થાય છે અને દૂધથી લાભ થાય છે તમે લોકો શરાબને જ મદ્ય માનો છો પરતુ ગ્રન્થકારોએ મદની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યુ છે કે —

बुद्धि लुम्पति यद् द्रव्य मदकारी तदुच्यते ।

અર્થાત્ – જે પદાર્થના સેવનથી બુદ્ધિ વિકૃત થાય છે તે બધા પદાર્થો મદકારી છે. અભિમાન કરવુ એ પણ એક પ્રકારનો મદ છે કારણ કે અભિમાનથી પણ બુદ્ધિ વિકૃત થાય છે.

લોકોને જાતિ તથા કુલ વગેરેનો પણ મદ પેદા થાય છે પણ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે જાતિ, કુળ વગેરેનો અહકાર પણ એક પ્રકારનો મદ જ કહેવાય છે સુજ્ઞપુરુષોનુ કથન છે કે, જેઓ જાતિસંપન્ન કે કુળસંપન્ન હોય તેમણે તો નમ્ર તથા નિરભિમાની રહેવુ જોઈએ. જે ઉચ્ચ જાતિવત કે ઉચ્ચ કુલીન હશે તે તો વિનમ્ર જ રહેશે, અભિમાન નહિ કરે આથી વિપરીત જે વ્યક્તિને જાતિ કે કુળને માટે અભિમાન હોય તેને માટે એમ સમજવુ જોઈએ કે, તેની જાતિ કે કુળમા કાઈક અતર હશે। ગૌતમ સ્વામી માટે શાસ્ત્રમા એમ કહેવામાં આવ્યુ છે કે તેઓ જાતિસપન્ન તથા કુળસપન્ન હતા માતૃવશને જાતિ તથા પિતૃવશને કુળ કહેવામાં આવે છે. જાતિ કે કુળ ઉચ્ચ હોવુ એ તો પુણ્યનુ કારણ છે, તો પછી જાતિ કે કુળને કારણે અભિમાન શા માટે કરવુ જોઈએ ? જાતિમદ, કુળમદ અથવા કોઈ પણ પ્રકારનો મદ કરવો એ એક પ્રકારનુ અભિમાન જ છે અને અભિમાન કરવુ એ પાપનુ મૂળ કારણ છે. કવિ તુલસીદાસજીએ પણ ‘ પાપ મૂળ અભિમાન ’ એમ કહી અભિમાનને ત્યાજ્ય ગણાવેલ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, જીવનમા માર્દવગુણ પ્રગટ થવાથી જાતિ કે કુળ આદિનું પણ અભિમાન રહેવા પામતુ નથી આત્મામા કોમળતા આવવાથી અનેક ગુણો પ્રગટ થાય

છે આત્મામા એક કોમળતા તો સ્વભાવત પેદા થાય છે અને બીજી કોમળતા પ્રયત્ન દ્વારા પેદા થાય છે જો પ્રયત્ન દ્વારા આત્મામા કોમળતા પ્રગટ થતી ન હોત તો પછી શાસ્ત્રકારો આત્માને દયા દ્વારા કોમળ બનાવવાનો ઉપદેશ શા માટે આપત ? માર્દવ ગુણ પ્રયત્ન દ્વારા પણ પ્રગટ થઈ શકે છે અને એટલા જ માટે ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, માર્દવ ગુણ પ્રગટાવવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, માર્દવ ગુણ પ્રગટાવવાથી દરેક પ્રકારના અહકારનો નાશ થાય છે, અર્થાત્ આઠ પ્રકારના મદમાંથી કોઈ પણ મદ રહેવા પામતો નથી

- જે વ્યક્તિમાં અહકાર કે અભિમાન હોય છે તે વ્યક્તિ બીજાને હલકા ગણે છે, પણ વાસ્તવમા કોણ મોટા છે અને કોણ નાના છે એ વિષે પૂજ્યથી ઉદયસાગરજી મહારાજ એક ઉદાહરણ આપ્યા કરતા હતા કે, જોધપુરમા જે નાનો પહાડ છે અને તે પહાડ ઉપર જે કિલ્લો છે, તે કિલ્લા ઉપર ચડીને જ્યારે કોઈ માણસ નીચે રહેલા માણસને જુએ ત્યારે તેને નીચે રહેલો માણસ નાનો જણાય છે. એજ પ્રમાણે નીચે રહેલા માણસને પણ કિલ્લા ઉપર રહેલો માણસ નાનો જણાય છે આજ પ્રમાણે જે બીજાને નાનો કે હલકો સમજે છે તે પોતે પણ બીજા દ્વારા નાનો કે હલકો છે જે વ્યક્તિ બીજાને સમાન બનાવવા ચાહે છે, અને પોતાને પણ બીજા સમાન માને એમ ચાહે છે, તે વ્યક્તિએ બીજાની સાથે સમાન-ભૂમિ ઉપર જ ઊભા રહેવુ પડશે કહેવાનો આશય એ છે કે, જે માણસ અહકાર ઉપર આરૂઢ થયેલો છે અને અહકારવશ બીજાને હલકો માને છે, તે વ્યક્તિને પણ બીજાઓ દ્વારા હલકો માનવામાં આવે છે વાસ્તવમા મહાન તો તે જ છે કે જે નમ્રતાયુક્તછે

શ્રી કૃષ્ણે એક વૃદ્ધ પુરુષની ઈટો ઉપાડી હતી એટલે શુ તેઓ નાના થઈ ગયા હતા ? શું ઈટો ઉપાડતી વખતે તેઓશ્રીએ એવુ અભિમાન કર્યું હતુ કે ક્યાં હુ દ્વારકાધીશ ! અને કયા તે વૃદ્ધ ભિખારી ! તેમણે એવુ અભિમાન ન કર્યું તો તેઓ મહાન્ કહેવાયા કે નાના ? ધર્મરુચિ મુનિએ કીડીઓની દયા માટે પોતાના શરીરનો પણ ત્યાગ કરી નાખ્યો તેમણે વિચાર્યું કે, આ કીડીઓ આ વિષમય શાક ખાઈને મરી જાય એના કરતા હુ જ આ વિષમય શાકનો આહાર કરી પ્રાણ–સમર્પણ કરી દઉ તો શુ ખોટુ છે ? તેમણે વિષમય શાકનો આહાર કરતી વખતે કયા હુ પચેન્દ્રિય માનવી અને ક્યા આ શુદ્ર કીડીઓ ! એવો નાના મોટાનો ભેદ ન આણ્યો જો તેમણે તે વખતે નાના મોટાનો ભેદ આગળ કરી અભિમાન કર્યું હોત, તો શુ તેઓ જગત સમક્ષ જ્વલત જીવદયાનો અનુપમ આદર્શ ઉપસ્થિત કરી શકત ? આ પ્રમાણે સાચી જીવદયા તેઓ જ કરી શકે છે કે જેમનામા સાચો માર્દવ ગુણ હોય છે, અર્થાત્ કોમળતા કે વિનમ્રભાવ હોય છે જેમનામા કોમળભાવ કે નમ્રભાવ હોતો નથી તેઓ સર્વ પ્રથમ તો કોઈ પ્રાણી પ્રત્યે દયાભાવ બતાવી શકતા નથી, અને કદાચ દયાભાવ બતાવે છે તો કેવળ દેખાવ પૂરતી બનાવટી દયા બતાવે છે સાચી ભાવ દયા તો તે વ્યક્તિ જ કરી શકે છે કે જેમનામા સાચી માર્દવતા હોય છે તમે લોકો પણ સાચી દયા કરવા માટે અહકારને જીતો અને બધા જીવો મારા જ જેવા છે એમ માનો બીજા જીવોનુ હિત કરવાથી પોતાનુ હિત થાય છે અને બીજા જીવોનુ અહિત કરવાથી પોતાનુ પણ અહિત થાય છે

એવી જો તમારામાં દ્રઢ ભાવના હશે તો તમે પણ સાચી દયા કરી શકશો અહંકાર કે અભિમાનને જીતી જો તમારા આત્માને સરળ તથા નમ્ર બનાવશો તો તમે તમારા આત્માનુ કલ્યાણ કરવાની સાથે બીજાનુ પણ કલ્યાણ કરી શકશો. આત્માને સરળ તથા નમ્ર બનાવવાથી સ્વ-પરનુ કેવી રીતે કલ્યાણ થાય છે એ વાત હવે સતી અંજનાના ચરિત્ર ઉપરથી સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર—૨.

સતી અંજનાની ચરિત્રકથામાંથી પણ અહંકાર—અભિમાનને જીતવાની જ શિક્ષા મળે છે.

આજે તો કોઈ સારા કામમા બીજાની હિતસલાહ લેવી એ પણ હલકુ કામ માનવામા આવે છે, પરતુ પ્રાચીન સમયમા લોકો બીજાની સલાહ—સૂચના પ્રમાણે કાર્યારંભ કરવામાં જ પોતાનુ હિત સમજતા હતા રાજા મહેન્દ્રે અજનાનો વિવાહ કરવા વિષે બીજાની સલાહ લીધી ન હોત તો તેમનુ કાર્ય કાઈ અટકી શકે એમ ન હતુ પરતુ તેમણે વિચાર્યુ કે, જે માર્ગે હુ ચાલીશ તે જ માર્ગે પ્રજા ચાલશે એટલા માટે પ્રજા સમક્ષ કોઈ ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરવો એ એક રાજા તરીકે મારુ કર્તવ્ય છે સર્વ પ્રથમ હુ જ પ્રજાની સમક્ષ એવો આદર્શ ઉપસ્થિત કરુ કે, કન્યાનું લગ્ન કયારે કરવુ જોઇએ ? અને પ્રજાની દ્રષ્ટિએ અંજના વિવાહયોગ્ય થઈ છે કે નહિ ? એ બાબત પોતાની કન્યા બધાને બતાવી જાણી લેવુ

આજે બાળવિવાહની પ્રથા બહુ પ્રચલિત છે આ બાજુ તો બાલવિવાહની પ્રથા ઓછી થઇ ગઇ છે, પરતુ બીકાનેર (મારવાડ) બાજુ એ પ્રથા બહુ જ પ્રચલિત છે માતા—પિતા એમ વિચારતા હશે કે, પુત્ર પુત્રી અમારા જ છે તો અમે ઇચ્છીએ ત્યારે અમારાં સતાનોનો વિવાહ કરી નાખવાનો અમને અધિકાર છે. વિવાહ કરવા ન કરવા વિષે બીજા કોઇની સલાહ લેવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રમાણે પોતાની પ્રજાની ઉન્નતિ વિષે વિચાર—વિનિમય કરવાની ભાવના બદલી ગઇ છે અને તેનુ સ્થાન અભિમાને લઇ લીધુ છે. માતાપિતાઓ ધનાધ, સત્તાધ કે પ્રેમાંધ બની પોતાના સંતાનોના બાળલગ્ન કરી અભિમાન કરે છે, પરતુ આ બાળલગ્નથી પોતાનાં સતાનોનુ ભાવિ જીવન કેવુ દુ ખદાયક નીવડે છે તે કહેવુ મુશ્કેલ છે.

રાજા મહેન્દ્રની આજ્ઞાનુસાર અંજના રાજસભામાં ગઇ રાજસભામાં રાજા, પ્રધાન તથા પ્રજાજનો પણ ઉપસ્થિત હતા. રાજા મહેન્દ્રે પોતાની કન્યાને આ પ્રમાણે રાજસભામાં બોલાવી એ શુ ઉચિત હતુ ? તમે તો રાજા મહેન્દ્રના આ કાર્યને અનુચિત સમજતા હશો પરતુ વાસ્તવમા રાજાનુ આ કાર્ય અનુચિત નહિ પણ ઉચિત જ હતુ પોતાની કન્યા હોય તો પણ તેના લગ્ન સંબધ વિષે બીજાની હિત સલાહ લેવી તે યોગ્ય જ છે જો આ કાર્ય ઉચિત ન હોત, તો શુ તે સભામા બીજા કોઇ ચતુર માણસ ન હતા કે જેઓ રાજાને એમ કહી શકત કે, “ મહારાજા ! તમારી કન્યાના લગ્નસબધ વિષે અમારી સલાહ લેવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ તો તમારા ઘરનુ જ કામ છે એટલા માટે સગાઈ—સબધ

વિષે તમે ઘર મેળેજ વિચાર કરી શકો છો " પરતુ વાસ્તવમા બીજાની હિતસલાહ લેવાની પદ્ધતિ સારી હતી એટલા માટે કોઇએ પણ આથી વિરુદ્ધ કાંઈ કહ્યુ નહિ વળી, આ પદ્ધતિ ખરાબ છે એમ તમે પણ કહી ન શકો તમે આ પદ્ધતિને સારી તો કહેશો પરતુ શુ તમે આ પદ્ધતિને અપનાવી છે? તમારામા એવી ભાવના હોવી જોઇએ કે, જે સારુ હોય તેને પોતાનુ માની અપનાવવુ જોઇએ અને જે મારુ છે તે જ સારુ છે એવી ભાવના રાખવી ન જોઈએ તમારુ કલ્યાણ તેમા જ રહેલુ છે કે, જે સારુ હોય તેને જ અપનાવો શાસ્ત્ર કહે છે કે, આત્મા પોતાનુ કલ્યાણ પોતે જ કરી શકે છે જો આત્મા સત્ય વસ્તુને અપનાવે તો જ પોતે પોતાનુ કલ્યાણ કરી શકે છે આ ઉપરથી કોઇ એમ કહે કે, આ વાત સારી છે કે નહિ? એ વાત અમે કેવી રીતે જાણી શકીએ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે વસ્તુને તમે સારી સમજી રહ્યા છો તે સત્ય વસ્તુને નિષ્કપટ ભાવે તમે અપનાવો તો તેમા કલ્યાણ રહેલુ છે પરતુ સારી વાત હોવા છતા તેના વિષે જો તમારા હૃદયમા કપટભાવ હોય તો તે સત્ય વાત પણ તમારા માટે ખોટી જ છે કહેવાનો આશય એ છે કે, જે વસ્તુ પ્રત્યે તમારુ હૃદય સરળ છે તે વસ્તુ તમારા માટે સત્યરૂપ જ છે

જે વાત સારી હોય છે તે વાતને પ્રગટ કરવામા કોઇ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી ખોટી વાત કહેવામા કે બતાવવામા જ ભય રહે છે જો તમારુ સોનુ સાચુ હશે તો તે સોનુ તમે હરકોઈને બતાવવા તૈયાર રહેશો, પરતુ જો સોનુ નકલી હશે તો તે સોનુ બતાવવામા તમને ભય તથા સંકોચ થશે રાજા મહેન્દ્રે પણ વિચાર કર્યો કે, જ્યારે મારી કન્યા વિવાહયોગ્ય થઈ ગઇ છે તો બીજાને બતાવવામા શો વાધો છે? મને કઇ વાતનો ભય છે? વળી મારે એવો દુરાગ્રહ રાખવો પણ ઠીક નથી કે મારી કન્યા છે એટલા માટે તેના વિવાહનો વિચાર હુ જ કરુ? મને તો એ જ ઠીક લાગે છે કે, હુ આ વિષે સભાજનોની ઉચિત સમ્મતિ લઉ આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ બધા સભાજનોને પોતાની કન્યાનો વિવાહ કોની સાથે કરવો ઠીક છે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછયો રાજાએ મનમા એવો દૃઢ નિર્ણય કર્યો હતો કે, જો બધા સભાજનોની દૃષ્ટિએ આ કન્યા કોઇ ગરીબને આપવી યોગ્ય જણાય તથા કન્યા પણ એ વાતનો સ્વીકાર કરે તો એ દશામા કોઇ ગરીબ યુવતીયાને પણ કન્યા દેવામા કાંઈ વાધો નથી

રાજા મહેન્દ્રનુ કથન સાભળી સભાજનો પ્રસન્ન થયા સભાજનો મનમા કહેવા લાગ્યા કે, જ્યારે રાજા પોતાની કન્યા વિષે અમારી સલાહ લે છે તો એ અવસ્થામા અમારે પણ અમારા કર્તવ્ય વિષે વિચાર કરવો જોઇએ જ્યારે રાજા અમારા વચનની કદર કરે છે તો અમારે પણ રાજાની સલાહ માનવી જોઇએ

'યથા રાજા તથા પ્રજા' એવી એક કહેવત છે, પરતુ આ કહેવતની સાથે સાથે બીજી પણ કહેવત છે કે, જેવી પ્રજા હોય છે તેવો જ રાજા પણ હોય છે આ લોકોક્તિ પ્રમાણે રાજા અને પ્રજા વચ્ચેનો સબધ ઘનિષ્ટ છે

રાજા મહેન્દ્રે ઉપસ્થિત સભાજનોને કન્યાને યોગ્ય વરની પસદગી કરવા વિષે પ્રશ્ન

પૂછ્યું. ઉપસ્થિત સભાજનોએ પ્રધાનને સંબોધીને કહ્યું કે, તમે બધા કરતાં વધારે બુદ્ધિમાન તેમજ અનુભવી છો એટલા માટે તમે જ રાજકન્યાને યોગ્ય વર બતાવો. પ્રધાને જવાબમા કહ્યું કે, રાજા રાવણ મોટો રાજા છે અને બળવાન પણ છે જો રાજકુમારીનો વિવાહ રાજા રાવણની સાથે કરવામા આવે તો એ અવસ્થામા આપણુ બળ પણ અનેકગણુ વધી જશે, કારણ કે રાજા રાવણ આપણો જમાઇ બનશે તો તેનુ રાજ્યબળ પણ આપણા રાજ્યબળમા જ વૃદ્ધિ કરશે, એટલા માટે મારી તો એવી સલાહ છે કે, રાજકુમારીનો વિવાહ રાજા રાવણની સાથે કરવામા આવે એ જ યોગ્ય છે.

પ્રધાનના આ કથનના ઉત્તરમા બીજા સભાસદે કહ્યુ કે તમે તમારુ કે રાજ્યનુ જ ભલુ જુઓ છો કે રાજકન્યાનુ પણ ભલુ જુઓ છો ? રાજા રાવણ કેવો અહંકારી અને ઉન્મત્ત છે તે તો તમે બધા સારી રીતે જાણો છો રાવણ અહંકાર તથા અભિમાનથી મત્ત બની કોઈને જરાપણ ગણકારતો તો નથી આવા અભિમાની પુરુષમાં ગુણનો વાસ ક્યાંથી સંભવે ? એવા અહંકારી રાવણને કન્યા આપવી એ તો વિષવેલને વધારવા સમાન છે વિષવેલમાં જેના વિષફળ જ આવે છે આ જ પ્રમાણે અભિમાન રૂપી વેલનુ ફળ કટુ આવે છે રાજા રાવણ અહંકારી તથા અભિમાની હોવાની સાથે ઉમરમાં પણ મોટો છે એટલા માટે તેની સાથે રાજકુમારીનો વિવાહ-સંબંધ જોડવો યોગ્ય નથી આ સિવાય રાવણને એક પત્ની પણ છે એક પત્ની ઉપર પોતાની કન્યા આપવી એ તો સર્વથા અનુચિત છે

એક પત્ની હોય ત્યાં પોતાની કન્યા ન આપવી એવુ એક સદસ્યનુ કથન શુ યુક્તિ-સંગત નથી ? આજ તો આ વાત કડવી લાગે છે પરંતુ એ સમય હવે બહુ દૂર નથી કે જ્યારે આજની બહુવિવાહની જે પદ્ધતિ પ્રચલિત થએલ છે તેમા પરિવર્તન થયા વગર નહિ રહે કાયદાદ્વારા પરિવર્તન થાય તેની અપેક્ષાએ પોતાની મેળે જ સમજીને પદ્ધતિમાં પરિવર્તન કરવામા આવે એ જ યોગ્ય છે

સભાસદો વચ્ચે આ પ્રમાણે વિચાર-વિનિમય થતો રહ્યો રાજાએ સભાસદોને કહ્યુ કે આ પ્રકારની વાતચીતથી આ પ્રશ્નનો ઉકેલ કેવી રીતે આવશે? રાજાના પ્રશ્નના ઉત્તરમા પ્રજાજનોએ કહ્યુ કે, અમે આ વિષયમાં પરસ્પર વિચાર-વિનિમય કરી તમને નિશ્ચિત ઉત્તર આપીશુ

રાજકુમારીનો વિવાહ-સબધ કોની સાથે નિશ્ચિત કરવો એ વિષે પ્રજાજનો પરસ્પર વિચાર-વિનિમય કરવા લાગ્યા એક પ્રજાજને કહ્યુ કે, રાજા પ્રહ્લાદનો પુત્ર પવનજી રાજકુમારી માટે દરેક રીતે યોગ્ય વર છે તે હજુ સુધી અવિવાહિત છે અને સદાચારી પણ છે તે દરેક રીતે નિષ્કલક છે એટલા માટે તેમની સાથે રાજકુમારીનો વિવાહ કરવો ઠીક રહેશે. આ કથનનુ બીજા પ્રજાજનોએ પણ સમર્થન કર્યું બધા પ્રજાજનો આ નિશ્ચિત ઉત્તર લઈ રાજા પાસે ગયા રાજાને પણ આ સમ્મતિ પસદ આવી પ્રજાજનોએ રાજાને કહ્યુ કે, આપણે તો આ વિચાર કર્યો છે પરતુ આ વિષે રાજકુમારીની પણ શી ઇચ્છા છે? તે જાણી લેવુ જોઈએ।

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ અજનાને પૂછ્યુ કે, તારો વિવાહ પવનજીની સાથે કરવાનો અમે વિચાર કર્યો છે આ સબધમા તારી શી ઇચ્છા છે? પિતાનો આ પ્રશ્ન સાભળી અજના શરમાઈ ગઈ અને સભામાથી ઉઠી ઘેર ચાલી ગઈ.

શુ કન્યાના વિવાહ-સબધ વિષે કન્યાને જ આ પ્રમાણે પૂછવુ ઉચિત છે? આજે તો પોતાના મનની ઇચ્છા પ્રમાણે કન્યાનો વિવાહ કરી દેવામા આવે છે એટલે કન્યાને વિવાહ-સબધ વિષે પ્રશ્ન પૂછવાની વાત જ પેદા થતી નથી જો કન્યા મોટી તથા સમજણી હોય તો તેને વિવાહ-સબધી પ્રશ્ન પણ પૂછી શકાય, પરતુ જ્યારે બાળપણમા જ કન્યાનો વિવાહ કરી દેવામા આવતો હોય ત્યારે કન્યાને વિવાહ-સબધી પ્રશ્ન પૂછવાની વાત જ ક્યા પેદા થાય છે? કારણ કે જે કન્યા અજ્ઞાન છે, અર્થાત્ વિવાહ કોને કહેવાય એ જાણતી પણ નથી તે કન્યા પોતાના વિવાહ વિષે સમ્મતિ પણ શુ આપી શકે? પ્રાચીન સમયમા બાલપણમા વિવાહ કરવામા આવતો નહિ, પરતુ सरिसा वया सरिसा तया આદિ શાસ્ત્રપાઠ અનુસાર, કન્યા તથા વર દરેક પ્રકારે સમાન જોવામા આવતા ત્યારે કન્યા તથા વરની સ્વીકૃતિ લઈ વિવાહ-સબધ કરવામા આવતો હતો

પિતાનો પ્રશ્ન સાભળી અજના શરમાઈ ગઈ અને રાજસભામાથી ઊઠીને ચાલી ગઇ તે શરમને કારણે હા પણ ન કહી શકી તેમજ ના પણ ન કહી શકી પ્રજાજનોએ રાજાને કહ્યુ કે, રાજકુમારીએ લજ્જાને કારણે વિવાહ-સબધી કાંઈ કહ્યુ નહિ, પણ તેમણે વિવાહ-સબધ જોડવા વિષે નિષેધ પણ કર્યો નથી એ ઉપરથી એ જ જણાય છે કે, રાજકુમારીને પણ પવનજીની સાથે વિવાહ કરવો સ્વીકાર છે અંજનાએ વિવાહ-સબધ વિષે કાંઇ વિરોધ કે નિષેધ નહિ કરવાને કારણે રાજા મહેન્દ્રે પણ એમજ માન્યુ કે, અજના પવનકુમાર સાથે વિવાહ કરવા ચાહે છે, અને એટલા માટે તેમણે પવનકુમારની સાથે અંજનાની સગાઈ કરવાની સાથે જ વિવાહ કરી દેવાનો નિર્ણય કર્યો તેમણે સગાઈ કરવાના ઉપલક્ષ્યમા કાંઈ બાહ્ય આડબર કર્યો નહિ પણ રાજા પ્રહ્લાદની પાસે એક આમત્રણપત્ર મોકલ્યો કે,

અમે અમારી કન્યા અંજનાનો વિવાહ તમારા ચિરંજીવી પવનકુમાર સાથે કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે એટલા માટે અમુક દિવસે તમે પણ પવનકુમારને લઈને માનસરોવર ઉપર આવી જશો અને અમે પણ તે નિશ્ચિત સમયે ત્યાં પહોચી જઇશુ.

રાજા મહેન્દ્ર દ્વારા રાજા પ્રહ્લાદની પાસે આમત્રણપત્ર મોકલવામાં આવ્યો તે પત્રદ્વારા મહેન્દ્રરાજા પોતાની કન્યા અંજનાનો વિવાહ પોતાના પુત્ર પવનકુમાર સાથે કરાવવા ચાહે છે એ શુભ-સમાચાર જાણી રાજા પ્રહલાદ ઘણો પ્રસન્ન થયો અંજના ઘણી સારી કન્યા છે અને તે કુળનું ગૌરવ વધારશે એમ સૌ લોકો અજનાની પ્રશસા કરવા લાગ્યા

પવનકુમારને પણ ખબર પડી કે, મારો વિવાહ અંજના સાથે થવાનો નિશ્ચય થયો છે તેમણે પણ લોકોદ્વારા અંજનાની પ્રશસા સાંભળી કથામા તો પવનકુમારે અજનાને જોવાનો વિચાર શા માટે કર્યો એ વાત બીજા સ્વરૂપમાં કહેવામાં આવી છે પરંતુ પવનકુમાર જેવા મહાપુરુષ સ્ત્રી પ્રત્યે આ પ્રમાણે આકર્ષિત થાય એ વાત સભવિત નથી એટલા માટે એમજ કહેવુ ઉચિત જણાય છે કે, પવનકુમારે અજના વિષે પ્રશસા સાંભળી એવો વિચાર કર્યો કે, જેમની આટલી બધી પ્રશસા કરવામાં આવે છે તે અજનાને એકવાર જોવી જોઇએ કે વાસ્તવમા તે કેવી છે! પહેલા પતિ પત્નીને અને પત્ની પતિને એ વિચારને દૃષ્ટિસમક્ષ રાખી વિવાહ કર્યા પહેલાં જોઈ લેતા હતા કે, જેમની સાથે મારો વિવાહ કરવામા આવે છે તેમની સાથે મારો જીવનવ્યવહાર બરાબર ચાલી શકશે કે નહિ? આ પ્રકારના વિચારને દૃષ્ટિસમક્ષ રાખી પવનકુમારે પણ અજનાને જોવાનો વિચાર કર્યો અને પોતાનો વિચાર પોતાના મિત્ર પ્રહસ્તની આગળ વ્યકત પણ કર્યો પવનકુમારનો વિચાર જાણી પ્રહસ્તે કહ્યુ કે, કન્યાને જોવાનો તારો વિચાર છે તો આપણે જોઇ આવશુ

પવનકુમાર વિદ્યાધર હતા વિદ્યાધરોની પાસે વિમાન હોય છે. આજે તો ભૌતિક વિજ્ઞાનથી વિમાનો ચાલે છે એ કારણે લોકોને વિમાનની વાત ઉપર વિશ્વાસ બેસે છે પરતુ પહેલા જ્યારે વિમાન વિષે વાત કરવામા આવતી હતી ત્યારે આશ્ચર્ય પ્રગટ કરવામાં આવતુ હતુ લોકોને ભૌતિક વિજ્ઞાન ઉપર જેટલો વિશ્વાસ છે તેટલો વિશ્વાસ આધ્યાત્મિકતા ઉપર પ્રગટ થતો નથી એ દુખદ બીના છે

એક દિવસ પવનકુમાર પોતાના મિત્ર પ્રહસ્તની સાથે વિમાનમા બેસી મહેન્દ્રપુર આવ્યા પરતુ અંજનાને કેવી રીતે જોવી એ પ્રશ્ન તેમની સમક્ષ ઉપસ્થિત થયો અંજનાને ઘેર જવુ તો તેમને અનુચિત લાગ્યુ પ્રહસ્તે પવનકુમારને કહ્યુ કે, તમે ધૈર્ય રાખો જો તમારુ મન સ્વચ્છ હશે તો તમારી મન કામના પણ પૂર્ણ થઈ જશે

અજનાના વિવાહની વાત મહેન્દ્રપુરમા પણ ફેલાઈ ગઇ હતી તેની સખીઓ અજનાની સાથે બાગમા બેસી આ વિષેજ ચર્ચા કરી રહી હતી પ્રહસ્તે પવનકુમારને કન્યાઓ તરફ અગુલિનિર્દેશ કરીને કહ્યુ કે, પવનકુમાર! જુઓ તે કન્યાઓમાં જે તારાઓમા ચદ્રમા જેવી જણાય છે તે જ અજના છે પવનકુમાર અજનાને જોઈ પ્રસન્ન થયા. હવે આગળ શુ થાય છે તે વિષે હવે પછી યથાવસરે વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ શુદિ ૧૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જીણેસર સાહિબાજી, 'મેઘરથ' નૃપનો નંદ,
'સુમંગલા' માતા તણો, તનય સદા સુખકંદ.

પ્રભુ ત્રિભુવનતિલોજી. ॥૧॥

—વિનયચંદ્રજી કુભટ ચોવીશી.

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા આત્માને પ્રેરક ઉપદેશ આપવામા આવ્યો છે મધદરિયામા વાયુના ઝપાટાથી ગોથા ખાતી નૌકાની જેવી ડામાડોલ સ્થિતિ હોય છે તેવી જ સ્થિતિ સસારસાગરમા શકા, કુતર્ક આદિ વાયુરૂપી ઝપાટાથી અસ્થિર બનેલા આત્માની છે જો નાવિક મનને સ્થિર રાખી નૌકાનુ સુકાન બરાબર સભાળે તો નૌકાને સુખરૂપ સાગરને પાર લઇ જઇ શકે છે, પરતુ જો નાવિક નૌકાની ડગમગતી સ્થિતિ જોઈ બેબાકળો બની જાય, અને મનને એકાગ્ર રાખી ન શકે અને નૌકાનુ સુકાન બરાબર ન સભાળે તો નૌકા સાગરમા ડૂબી જાય એવો ભય રહે છે શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે —

जा उ अस्साविणी नावा, न सा पारस्स गामिणी ।
जा उ निस्साविणी नावा, सा उ पारस्स गामिणी ॥ ઉ૦ ૨૩-૭૧

અર્થાત્—જો નૌકામા છિદ્ર પડી જાય તો સામે પાર જઈ શકાય નહિ છિદ્ર વિનાની નૌકા જ સામે પાર જઈ શકે છે

આ જ પ્રમાણે આ પ્રાર્થનામા ભક્તકવિ આત્માને સબોધીને કહે છે કે, 'હે ! આત્મા ! ચિત્તને એકાગ્ર કરી તારી જીવનનૌકાનુ સચાલન કર, નહિ તો કોઇ ખડક સાથે નૌકા અથડાઈ જવાથી તારી જીવનનૌકામા છિદ્ર પડી જશે અને પરિણામે સસારસાગરમા તારી નૌકા ડૂબી જશે હે આત્મા ! તારી જીવનનૌકાનો નાવિક તુ જ છે, તારી જીવનનૌકાનુ સુકાન પણ તારા જ હાથમા છે તુ મધદરિયામા તારી જીવનનૌકાને ચલાવી રહ્યો છે આ અપાર સાગરને તારે પાર કરવાનો છે માટે તારા ચિત્તને એકાગ્ર રાખી જીવનનૌકાનુ બરાબર સચાલન કર કે જેથી તુ સુખપૂર્વક સાગરને પાર કરી શકે' સસારસાગરને પાર કેવી રીતે કરી શકાય એ વિષે શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કે —

सरीरमाहु नावत्ति, जीवो वुच्चइ नाविओ ।
संसारो अण्णवो वुत्तो, जं तरन्ति महेसिनो ॥ ઉ૦ ૨૩-૭૩

અર્થાત્—આ શરીર નૌકા છે અને આત્મા નૌકાનુ સચાલન કરનાર નાવિક છે. સસારસાગરને તે જ મહર્ષિ પાર કરી શકે છે કે જેઓ જિતેન્દ્રિય તથા મનસ્વી હોય છે આ સસારસાગરમાં શકા, કુતર્ક આદિ વાવાઝોડાના ઝપાટાથી ગોથાં ખાતી જીવનનૌકાને પાર લઇ જવી બહુ જ મુશ્કેલ છે જો નાવિક પોતાના મનને સ્થિર રાખી જીવનનૌકાનુ બરાબર સચાલન કરે તો ધીરે ધીરે જીવનનૌકાને સાગરની સામે પાર પણ લઇ જઈ શકાય છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, જીવનનૌકાને સાગર પાર લઇ જવી કે ડૂબાડી દેવી એ આત્માના હાથમાં જ છે જો આત્મા મનરૂપી સુકાનને બરાબર સભાળે તો જીવનનૌકાને સુખપૂર્વક સામે પાર લઈ જઇ શકે છે ચિત્તને એકાગ્ર રાખવાથી આત્માની જીવનનૌકા ડગમગતી નથી શાસ્ત્રકારો આત્માને સબોધીને વારવાર કહે છે કે, તમારા ચિત્તને એકાગ્ર રાખો ચિત્તને એકાગ્ર રાખશો તો આત્મા પણ સ્થિર બનશે આત્મા સ્થિર બનવાથી જીવનનૌકા પણ સુખપૂર્વક પાર જઈ શકશે

આ ઉપરથી કોઈ એમ કહે કે, અમને ચિત્તને એકાગ્ર કરવાનુ કહેવામાં તો આવે છે પરતુ ચિત્તને એકાગ્ર કેવી રીતે બનાવવુ એવો કોઇ આધાર અમારી સામે હોય તો અમે તે પ્રમાણે ચિત્તને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરી શકીએ। આ કથનના ઉત્તરમા ભક્તજનો કહે છે કે, પ્રકૃતિમા એવા અનેક ઉદાહરણો જોવામા આવે છે કે જેને જોવાથી તમે તમારા ચિત્તને પરમાત્મામાં એકાગ્ર કરી શકો છો. તમે અજ્ઞાનપૂર્વક તો અનેકવાર ચિત્તને એકાગ્ર કરેલ હશે, પરતુ જો જ્ઞાનપૂર્વક એકવાર પણ ચિત્તને એકાગ્ર કરો તો આત્માનુ કલ્યાણ સાધવામા વાર ન લાગે

ભક્તજનો કહે છે કે, હે સસારના મનુષ્યો! જરા આખ ખોલી જુઓ કે, કુદરતનાં સામાન્ય જીવો કેવી નિષ્ઠાપૂર્વક પોતાનુ કામ કરે છે અને તમારામાં વિવેકજ્ઞાન હોવા છતાં કેવુ કામ કરો છો? ચાર ઇન્દ્રિયવાળો ભ્રમર પુષ્પની ગધ પ્રતિ એવી પ્રીતિ રાખે છે કે તે પછી દુર્ગંધ તરફ આકૃષ્ટ પણ થતો નથી આ જ પ્રમાણે આપણે આપણા મનને પણ પરમાત્માની ભક્તિમા એકનિષ્ઠાપૂર્વક એકાગ્ર કરવુ જોઇએ પરમાત્માની ભક્તિમાં મનને પ્રવૃત્ત કરવા છતા મનને અહીતહી ભટકવા દેવુ એ વાત પરમાત્મા પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ છે એમ સૂચવતી નથી ભ્રમર પુષ્પની સુગધ પ્રત્યે એકનિષ્ઠા પ્રીતિ રાખે છે અને એટલા જ માટે કોઇ તેને સુગધ લેવા જતો અટકાવવા માટે લાખ પ્રયત્નો કરે તો પણ તે દુર્ગંધ તરફ જતો નથી ભ્રમરની સુગધ પ્રતિ જેવી પ્રીતિ હોય છે તેવી એકનિષ્ઠાપૂર્વક પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિ જ્યારે આપણુ મન પણ કરવા લાગે ત્યારે સમજવુ કે, આપણા મનમા પરમાત્મા પ્રતિ સાચી ભક્તિભાવના પેદા થઈ છે

આજે આપણુ મન, માખીની માફક ભાવ-અશુચિ તરફ જવા લાગ્યુ છે માખીનો [illegible] સ્વભાવ છે કે, તે મિષ્ટાન્ન ઉપર પણ બેસે છે અને અશુચિ ઉપર પણ બેસે છે મિષ્ટાન્ન ઉપર બેસીને ન જાણે એવી ધૂન આવે છે કે તે મિષ્ટાન્ન ઉપરથી ઉડીને અશુચિ ઉપર જઇ બેસે છે આ જ પ્રમાણે આપણુ મન પણ માખી જેવુ બની ગયુ છે કે, થોડી વાર તે પરમાત્માનુ ભજન કરવામા પ્રવૃત્ત રહે છે અને પાછુ વિષયવાસના તરફ દોડ્યુ

જાય છે આ પદ્ધતિ આત્માને માટે હાનિપ્રદ છે આ પદ્ધતિનો પરિત્યાગ કરી મનને પરમાત્મામા એવુ એકાગ્ર કરવુ જોઈએ કે જેથી તે પાછુ ખરાબ કામોમાં પ્રવૃત્ત ન થાય. જે કામ લૌકિક દૃષ્ટિએ કે શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ ખરાબ માનવામા આવ્યુ છે તે ખરાબ કામરૂપી અશુચિ તરફ મનને જવા ન દેતા પરમાત્માની ભક્તિમા પરોવવુ જોઇએ. આત્મા એકનિષ્ઠા પ્રીતિ દ્વારા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે આત્મા પોતાના મનને પરમાત્માની ભક્તિમા પરોવે નહિ તો આત્મા સાસારિક અશુચિને છોડવા ચાહતો નથી એમ કહી શકાય. જાગ્રતાત્મા તો પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવાનો જ પ્રયત્ન કરે છે સુષુપ્તાત્મા જ સાસારિક પ્રવૃત્તિઓમા રચ્યો પચ્યો રહે છે જાગૃતાત્મા મનને વશીભૂત કરી મનને પરમાત્માની ભક્તિમા પરોવી આત્મકલ્યાણ સાધે છે, અને સુષુપ્તાત્મા ઈંદ્રિયો અને મનને વશીભૂત થઇ પરમાત્માને ભૂલી જઈ ઈંદ્રિયો તથા મનનો ગુલામ બને છે, અને જે ઇંદ્રિયોનો ગુલામ બને છે તે પરાધીન આત્મા પોતાનુ કે બીજાનુ કલ્યાણ સાધી શકતો નથી જાગૃતાત્મા અને સુષુપ્તાત્મા–સ્વાધીન આત્મા અને પરાધીન આત્મામા આ જ મોટુ અતર છે જે જાગ્રતાત્મા હોય છે તે તો પોતાના મનને પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા પરોવે છે પરતુ સુષુપ્તાત્મા સાસારિક વસ્તુઓમા આસક્ત રહે છે

જે કામ દ્વારા આત્માની શુદ્ધિ થાય તે સારૂ કામ છે અને જે કામદ્વારા આત્મા અશુદ્ધ બને તે ખરાબ કામ છે કયા કામ દ્વારા આત્માની શુદ્ધિ થાય છે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા જાણીને જો પ્રવૃત્તિ કરવામા આવે તો એ દશામા આત્માનુ કલ્યાણ સહજ રીતે થઇ શકે છે. તમે જો સત્પ્રવૃત્તિ કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી લેશો તો પછી કુદરતને જે કરવાનુ હશે તે તો કરશે જ વરસાદ વરસવાથી જમીનનુ કામ જમીન કરશે, બીજનુ કામ બીજ કરશે અને ખેડુતનુ કામ ખેડુત કરશે આ પ્રમાણે બધાનો પરસ્પર સહકાર પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ અન્નની ઉત્પત્તિ થશે જો બધાનો સહકાર પ્રાપ્ત ન થાય તો અન્નોત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ શકે ? અન્નોત્પત્તિનો લાભ ખેડુતને ત્યારે જ મળી શકે છે કે જ્યારે ખેતીનુ કામ ખેડુત કરે છે આજ પ્રમાણે આપણે આપણુ કામ સપન્ન કરશુ તો કુદરત પણ પોતાનુ કામ સપન્ન કરશે જ. એટલા માટે તમે તમારા હૃદયમા એવો દૃઢ નિશ્ચય કરો કે, જે કામ દ્વારા આત્મા અશુદ્ધ બને છે એવા કામ કરવામા મનને કદાપિ પ્રવૃત્ત નહિ કરીએ, પરતુ જે કામ દ્વારા આત્મા શુદ્ધ બને છે એવા કામોમા જ મનને પ્રવૃત્ત કરશુ

કેવા કામોમા મનને પ્રવૃત્ત કરવાથી આત્મા શુદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત બને છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરૂ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૫૦ મો.

ક્ષમા, નિરભિમાનતા, આર્જવતા, વિનયશીલતા આદિ ગુણોદ્વારા આત્મા સરળ તથા શાન્ત બને છે આત્માને કર્મમેલથી શુદ્ધ કરવા માટે ઉપરના ગુણો ધારણ કરવા આવશ્યક છે ક્ષમાદિ ગુણોને ધારણ કરવાથી આત્માની શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે એ વિષે આગળ વિચાર કરવામા આવેલ છે હવે અત કરણની શુદ્ધિ કેવી રીતે થાય છે અને તેથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે–

પચાસમો બોલ

(५०) भावसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–ભાવ સત્યથી (શુદ્ધ અંત કરણથી) જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન મહાવીરે ફરમાવ્યુ કે –

भावसच्चेण भावविसोहिं जणयइ, भावसोहीए वट्टमाणे जीवे अरहन्तपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठेइ, अरहन्तपन्नत्तस्स धम्मस्स आराहणयाए अब्भुट्ठित्ता परलोगधम्मस्स आराहए भवइ ॥ ५० ॥

અર્થાત્–ભાવસત્યથી હૃદયવિશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે અને વિશુદ્ધ અન્ત કરણવાળો જીવાત્મા જ અર્હન્ત પ્રભુના બતાવેલા ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને તે ધર્મની આરાધનામાં ઉદ્યમી થઇ પરલોકમા પણ ધર્મનો આરાધક બને છે

ભાવસત્ય વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પહેલા ભાવસત્ય એટલે શુ ? એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે સત્યના ચાર ભેદ છે એક સત્ય તો કેવળ ઉપરછલ્લુ જ હોય છે આ ઉપરછલ્લુ સત્ય વાસ્તવમાં સત્ય હોતુ નથી, અર્થાત્ આ પહેલુ સત્ય એવુ છે કે જે ઉપરથી તો સત્યરૂપ જણાય છે પણ અદરથી સત્યરૂપ હોતુ નથી બીજુ સત્ય એવા પ્રકારનુ હોય છે કે જે બહારથી પણ સત્યરૂપ હોય છે અને અદરથી પણ સત્યરૂપ હોય છે ત્રીજુ સત્ય એવા પ્રકારનુ હોય છે કે જે અદરથી તો સત્યરૂપ હોય છે પણ બહારથી સત્યરૂપ હોતુ નથી અને ચોથુ સત્ય એવા પ્રકારનુ હોય છે કે જે અદરથી પણ સત્યરૂપ હોતુ નથી અને બહારથી પણ સત્યરૂપ હોતુ નથી, છતા તેને સત્ય કહેવામા આવે છે સત્યના આ ચાર ભાગા અર્થાત્ પ્રકાર છે શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રમા આ વિષે ઉદાહરણ આપી સમજાવવામા આવ્યુ છે કે, એક ઘડો એવો હોય છે કે જેની અદર વિષ હોય છે, પણ તેનુ ઢાંકણુ અમૃતમય હોય છે બીજો ઘડો એવો હોય છે કે જેની અદર પણ વિષ હોય છે અને તેનુ ઢાકણુ પણ વિષમય હોય છે ત્રીજો ઘડો એવો હોય છે કે જેની અદર અમૃત ભરેલુ હોય છે, પરતુ તેનુ ઢાકણુ વિષમય હોય છે અને ચોથો ઘડો એવો હોય છે કે જેની અદર પણ અમૃત હોય છે અને તેનુ ઢાકણું પણ અમૃતમય હોય છે. આ ઉદાહરણ પ્રમાણે સત્યના પણ ચાર પ્રકાર છે

ભાવસત્ય વિના આત્મા, અર્હત પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરી શકતો નથી. શ્રી ઉપનિષત્મા પણ કહ્યુ છે કે, જે ઉપાસના વિદ્યાપૂર્વક કરવામા આવે છે તે જ સાચી ઉપાસના છે અને જે ઉપાસના અજ્ઞાનપૂર્વક કરવામા આવે છે તે સાચી ઉપાસના નથી ઉપનિષત્કાર જેને વિદ્યા કહે છે તેને આપણે સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર કહી શકીએ ઉપનિષત્કારનુ કથન છે કે, જ્યાસુધી વિદ્યાપૂર્વક ઉપાસના કરવામાં આવતી નથી ત્યાસુધી મોક્ષ પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી જૈનશાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે –

नाणं च दंसणं चेव चरित्तं च तवो तहा ।
एस मग्गो त्ति पन्नत्तो जिणेहिं वरदंसिहि ॥ उ० २८–२

અર્થાત્–જિનેશ્વર ભગવાને સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તથા તપને જ મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો છે. અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તથા તપ એ જ મોક્ષના ચાર માર્ગો છે.

મોક્ષમાર્ગનો ક્રમ બતાવતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, જેમને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેને જ સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે અને જેમને સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થાય છે તેને જ સમ્યક્ચારિત્ર પણ પ્રાપ્ત થાય છે અજ્ઞાનીને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને જેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થઇ નથી તેને મોક્ષ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે ? કારણ કે સમ્યગ્દર્શન વિના સમ્યક્ ચારિત્ર પ્રાપ્ત થઇ શકતુ નથી આ સબધમા શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનમા કહ્યુ છે કે.—

नादंसणिस्स नाणं नाणेण विणा न हुन्ति चरणगुणा ।
अगुणिस्स नत्थि मोक्खो नत्थि अमोक्खस्स निव्वाणं ॥ उ० २८-३०

અર્થાત્—જે અજ્ઞાની હોય છે તેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થતી નથી, જેને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ થએલ નથી, તેને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રાપ્ત થઇ શકતુ નથી, જેને સમ્યક્ચારિત્ર પ્રાપ્ત થયુ નથી તેને મોક્ષ મળી શકતો નથી, અને જેને મોક્ષ પ્રાપ્ત થયો નથી તે નિર્વાણને પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી

આ કથન ઉપરથી અત્રે એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, પહેલા સમ્યગ્જ્ઞાન પેદા થાય છે કે સમ્યગ્દર્શન ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, નિશ્ચયમા તો સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ એક સાથે જ થાય છે, પણ વ્યવહારમા બોલવાના ક્રમથી સમ્યગ્જ્ઞાન પહેલા બોલવામા આવે છે અને સમ્યગ્દર્શન બાદમા બોલવામા આવે છે. વાસ્તવમા બન્ને સાથે જ પેદા થાય છે ઉદાહરણ તરીકે સૂર્યોદય થવાથી પહેલાં પ્રકાશ નીકળે છે કે તાપ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જો કે પ્રકાશ અને તાપ બન્ને એક સાથે જ સૂર્યમાથી નીકળે છે, કારણ કે જે કિરણોમાથી પ્રકાશ નીકળે છે તે જ કિરણોમાથી તાપ નીકળે છે, છતા બોલવામાં પહેલા પ્રકાશ અને પછી તાપ નીકળે છે, એમ કહેવામા આવે છે આ જ પ્રમાણે જ્યારે જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ થાય છે અને મિથ્યાત્વ મોહનીય કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે મિથ્યાજ્ઞાન પેદા થાય છે, પરતુ જ્યારે જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમની સાથે જ મિથ્યાત્વ મોહનીયનો પણ ક્ષયોપશમ થાય છે ત્યારે સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન સાથે જ પ્રાપ્ત થાય છે માત્ર બોલવાના ક્રમમા પહેલા સમ્યગ્જ્ઞાન બોલવામા આવે છે અને પછી સમ્યગ્દર્શન બોલવામા આવે છે આ પ્રકારનુ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન તથા સમ્યક્ચારિત્ર પ્રાપ્ત થવાથી જ મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

અત્રે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે, સમ્યક્ચારિત્ર તો સયમ ધારણ કરવાથી જ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે પરતુ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ચારિત્રને ભિન્ન ભિન્ન કહેવામા આવેલ છે આવી દશામા જેમણે સયમ ધારણ કર્યો નથી તેમને સમ્યગ્જ્ઞાન તથા સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત થવા છતા મોક્ષ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે ? આ કથનનો એ ઉત્તર છે કે, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યગ્દર્શન જેમનામા હોય છે તે વ્યવહારમા ભલે સયમ ધારણ કરી શક્યા ન હોય, અર્થાત્ ચારિત્ર ધારણ કરી શક્યા ન હોય, તો પણ તેમનામા ભાવથી તો સમ્યક્ચારિત્રનો પણ અશ હોય જ છે વ્યવહારમા સયમ ધારણ ન કરવા છતા પણ જેમનો આત્મા નિજગુણમા રમણ કરે છે તેમનામા ભાવચારિત્ર હોય જ છે.

સંયમની જ માફક સત્ય પણ એક વ્યાવહારિક અને બીજુ પારમાર્થિક એમ બે પ્રકારનુ હોય છે પારમાર્થિક સત્યને જ ભાવ-સત્ય કહેવામા આવેલ છે અને ભાવસત્ય હોય તો જ ભાવશુદ્ધિ થઇ શકે છે પારમાર્થિક સત્ય કોને કહેવુ એ વાતને સમજાવવા માટે શ્રી આચારાંગ સૂત્રમાં કહ્યુ છે કે –

समयं ति मण्णमाणे समया वा असमया वा समया होइ त्ति उव्विहाए।

અર્થાત્-જેને તુ સત્ય માને છે અર્થાત્ જેને વિષે તારા હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનો સંદેહ નથી તે તારા માટે સત્યરૂપ જ છે આ પ્રકારના ભાવસત્યને અર્થાત્ પારમાર્થિક સત્યને જ્યારે અપનાવવામા આવે છે ત્યારે જ આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકે છે ભાવસત્યને અપનાવ્યા વિના નવ પૂર્વનુ જ્ઞાન જેમને પ્રાપ્ત થએલુ હોય તેવા જ્ઞાનીજનો પણ પોતાનુ આત્મકલ્યાણ સાધ્યા વિનાના રહી જાય છે આવા જ્ઞાનીજનોના ઉપદેશથી ધર્મોન્મુખ થએલ લોકો તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરી પણ લે છે, પરંતુ તે જ્ઞાનીઓ ભાવસત્ય ન અપનાવવાને કારણે તેવાને તેવા રહી જાય છે આ ઉપરથી ભાવસત્યનુ કેટલુ બધુ મહત્વ છે તે જાણી શકાય એમ છે

ભાવસત્યને અપનાવવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ છે કે, ભાવસત્યદ્વારા ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ ચિત્તશુદ્ધિ થાય છે ભાવ-વિશુદ્ધિ અર્થાત્ ચિત્તશુદ્ધિ દ્વારા જીવાત્મા અર્હન્તપ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરી શકે છે જે સર્વજ્ઞ તથા સર્વદર્શી છે તે અર્હન્ત ભગવાન છે આ અર્હન્ત ભગવાન દ્વારા જે ધર્મ પ્રરૂપવામા આવે છે તે અર્હન્ત પ્રરૂપિત ધર્મ કહેવામા આવે છે જ્યારે ભાવસત્યદ્વારા ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે ત્યારે જ અર્હન્તપ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના થઈ શકે છે ધર્મની આરાધનાનો માર્ગ ચિત્તની શુદ્ધિ જ છે શ્રાવક-શ્રાવિકા જે ધર્મકાર્ય કરે છે તે ધર્મકાર્ય પણ તેઓ ચિત્તની શુદ્ધિ કરવા માટે જ કરે છે એટલા માટે ધર્મની આરાધના કરવા માટે ચિત્તની શુદ્ધિ કરવી આવશ્યક છે

જે વાતને આપણે જોઈ કે જાણી શકતા ન હોઈએ તે વાતને ભગવાન તો જાણે જ છે. જો કપટપૂર્વક સત્ય બોલવામા આવે તો ભગવાનની દૃષ્ટિએ તે કપટપૂર્વક સત્ય પણ અસત્ય જ છે, અને કપટરહિત સરળ ભાવે બોલવામાં આવેલુ અસત્ય પણ સરળ આત્માની દૃષ્ટિએ સત્ય જ છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભાવસત્યને જો જીવનમા અપનાવવામાં આવે તો જ ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય છે અને ચિત્તની વિશુદ્ધિ થાય તો જ અર્હન્તપ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના થઇ શકે છે ધર્મની આરાધના કરવાથી કોઈપણ સમયે કષ્ટ પેદા થતુ નથી. જો કદાચિત કોઇ કષ્ટ પેદા થયુ હોય તો તે કષ્ટ ધર્મની આરાધના કરવાને કારણે પેદા થયુ છે એમ કહી શકાય નહિ, પરંતુ તે કષ્ટ કોઇ બીજા કારણેજ પેદા થયુ હશે એમ કહી શકાય સાકર કોઈ દિવસ કડવી હોતી જ નથી પરંતુ કોઈ કારણવશાત્ સાકર કડવી લાગતી હોય તો તે કડવાશ કોઇ બીજા કારણે સાકરમા આવી હશે એમ જ કહી શકાય આ જ પ્રમાણે ધર્મની આરાધના કરવાથી કદાપિ કષ્ટ પેદા થતુ નથી. ભગવાન સ્પષ્ટરૂપે કહે છે કે, જેમનામા ભાવસત્ય હોય છે તેમના ભાવોમા વિશુદ્ધિ આવે છે, અને જેમનામા ભાવશુદ્ધિ હોય છે તેઓ જ ધર્મની આરાધના બરાબર કરી શકે છે આ જ પ્રમાણે જે વ્યક્તિ ધર્મની બરાબર આરાધના કરે છે તેજ વ્યક્તિ પરલોકની પણ આરાધના કરે છે

આ વિષય અતિ ગભીર છે આ ગભીર વિષયને સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવા માટે પહેલાનો થોડો અનુભવ હોવો આવશ્યક છે એટલા માટે આ શાસ્ત્રીય વિષયને અત્રે જ અધૂરો છોડી ચરિત્રકથા દ્વારા ધર્મની આરાધના કરવા માટે અંતઃકરણની કેવી વિશુદ્ધિ કરવી પડે છે તે સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરૂં છું

સતી અંજના ચરિત્ર—૩

મહેન્દ્ર રાજાએ અંજનાનો વિવાહ-સંબંધ પવનકુમાર સાથે જોડવાનો નિશ્ચય કરી પવનકુમારના પિતા પ્રહ્લાદ રાજાની પાસે આમંત્રણપત્ર મોકલ્યો કે, તમે પવનકુમારને લઈ માનસ સરોવર ઉપર આવો અને અમે પણ કન્યાને લઈ તે સ્થળે આવીએ છીએ તે સ્થાને બન્નેના લગ્ન કરી દેવામાં આવશે

આજે તમે લોકો પૈસાની તો કીમત સમજો છો પરંતુ સમયની કીમત સમજતા નથી એક પૈસો ખોવાઇ જાય તો તેને શોધવામાં આખા દિવસનો સમય લગાવી દેશો પરંતુ એટલો વિચાર નહિ કરો કે, એક પૈસાની વધારે કીમત છે કે તે પૈસાને શોધવામાં લગાવવામાં આવેલો સમય વધારે કીમતી છે? આ પ્રમાણે તમે લોકો સમયની કીમત સમજતા નથી અને એ કારણે તમારા વ્યાવહારિક તથા ધાર્મિક કાર્યો અપૂર્ણ રહ્યા કરે છે

રાજા મહેન્દ્ર અને રાજા પ્રહ્લાદ બન્ને સાધારણ રાજા ન હતા તેમના પુત્ર-પુત્રીનો પહેલો જ વિવાહ થઇ રહ્યો હતો છતાં તેમણે વિવાહનું કામ ત્રણ જ દિવસમાં પતાવી દીધું આજે વિવાહના નામે કેટલો બધો સમય નષ્ટ કરવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરો વિવાહ માટે મહિનાઓનો તમારો અને તમારા સગા-સંબંધીઓનો સમય નષ્ટ કરવામાં આવે છે આ બધું સમયની કીમત ન સમજવાને કારણે જ બને છે પહેલાના લોકો સમયની કીમત સમજતા હતા અને તે કારણે જ રાજાઓ પણ કેવળ ત્રણ દિવસમાં જ વિવાહાદિનું કામ પતાવી લેતા હતા વિવાહમાં જે સમય નષ્ટ કરવામાં આવે છે તે સમયને બચાવીને જો ધર્મારાધનમાં સદુપયોગ કરવામાં આવે તો શું વિવાહ આદિ કાર્ય અટકી જાય? શું થોડા સમયમાં વિવાહ થઇ ન શકે? જો થોડા સમયમાં વિવાહ સંપન્ન થઈ શકે એમ છે તો પછી વિવાહમાં સમયને નષ્ટ કરી દેવો એ શું ઉચિત છે?

ગૃહસ્થો યદિ ધારે તો ડગલે ને પગલે ધર્મારાધન કરી શકે છે પણ લોકોએ તો એમ માની લીધું છે કે, જ્યાંસુધી ઉપાશ્રય કે ધર્મસ્થાનકમાં હોઈએ ત્યાંસુધી જ ધર્મ થઇ શકે છે, પછી તો પાપ જ કરવાનું હોય છે આ ખોટી માન્યતાને કારણે કેટલી બધી હાનિ થઇ રહી છે એ કહી શકાય એમ નથી તમે લોકો એમ સમજો છો કે ધર્મ કેવળ ઉપાશ્રયમાં જ થઈ શકે છે, તો શું દુકાને બેસવાથી શ્રાવક અશ્રાવક થઈ જાય છે? જો નહિ, તો શું ત્યાં ધર્મનું પાલન થઇ શકતું નથી? અહિંસા, સત્ય આદિ શ્રાવકના જે સ્થૂલ વ્રત છે તે વ્રતનું પાલન તો વ્યવહારમાં જ થઈ શકે છે આવી અવસ્થામાં ધર્મ કેવળ ઉપાશ્રયમાં જ થઈ શકે છે એ માન્યતા કેટલી બધી ભ્રાન્તિમૂલક છે?

પવનકુમાર પોતાના મિત્ર પ્રહસ્તની સાથે વિમાનમાં બેસી અંજનાને જોવા માટે મહેન્દ્રપુર આવ્યા છે એ વાત કાલે કહી દેવામાં આવી છે અંજના પોતાની સખીઓ સાથે

બગીચામાં બેઠેલી છે અને વિવાહ સંબંધી વાતચીત કરી રહી છે ત્યાં પવનકુમાર તથા પ્રહસ્ત છુપાઈને બેસી ગયા અને અંજના તથા તેની સખીઓ વચ્ચે થતી વાતચીતને સાંભળવા લાગ્યા

તે વખતે અંજનાની એક સખી કે જેનું નામ વસન્તમાલા હતું તે અંજનાને કહી રહી હતી કે, સખી ! તમારો વિવાહ પવનકુમારની સાથે થઈ રહ્યો છે તે ઘણા જ આનંદની વાત છે પવનકુમાર યુવક છે, સુંદર છે તથા તમારી માફક ધર્માભિમાની પણ છે આવો સુંદર પતિ મળવો એ સૌભાગ્યની વાત છે વસન્તમાલાએ આ પ્રમાણે પવનકુમારની પ્રશંસા કરી. પવનકુમારની પ્રશંસા સાંભળી અંજનાએ મુખથી કાંઈ કહ્યું નહિ પણ તે હસી પડી. અંજનાને હસતી જોઈ તેની સખીઓ સમજી ગઈ કે, અંજના પવનકુમારની સાથે વિવાહ કરવામાં પ્રસન્ન છે.

વસન્તમાલાનું કથન પૂરું થયા બાદ બીજી સખી કહેવા લાગી કે, સખી અંજના ! હવે તમારે પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરવું પડશે પતિવ્રત ધર્મનો પ્રારંભ સગાઈ થવાની સાથે જ થઈ જાય છે તમારી સગાઈ થઇ ચૂકી છે એટલા માટે હવે તમારા માટે પવનકુમાર સિવાય બાકીના બધા પુરુષો પિતા અથવા ભાઈ સમાન છે

પતિવ્રત ધર્મનું ઘણું જ મહત્ત્વ છે જે સ્ત્રીઓ પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકે નહિ તેઓ પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરીને પણ આત્મહિત સાધી શકે છે સીતા પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતી ન હતી પણ તે પતિવ્રત ધર્મનું પાલન કરતી હતી જે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને માટે પતિવ્રત છે, તેજ પ્રમાણે પુરુષો માટે પણ પત્નીવ્રત છે તમે જો પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકો નહિ તો પતિવ્રત તથા પત્નીવ્રતનું તો અવશ્ય પાલન કરો

અંજના તથા તેની સખીઓ બગીચામાં આનંદપૂર્વક વાર્તાલાપ કરી રહી હતી પ્રત્યેક વાતમાં બે પક્ષ પડી જાય છે આ કથનાનુસાર અંજનાના વિવાહ-સંબંધમાં પણ તેની સખીઓ વચ્ચે બે પક્ષ પડી ગયા બીજા પક્ષમાં મિશ્રકેશી નામની સખી હતી તેણીએ કહ્યું કે, "અમારી સખી અંજનાનો વિવાહ વિદ્યુત્પર્વની સાથે ન થતાં પવનકુમારની સાથે થઇ રહ્યો છે એ વાતને તો હું દુર્ભાગ્યપૂર્ણ સમજું છું વિદ્યુત્પર્વ કેવા મહાપુરુષ છે તેમની બરાબરી પવનકુમાર કદાપિ કરી શકે નહિ જે પ્રમાણે સાગર અને જલબિંદુમાં અંતર છે તેવું જ અંતર વિદ્યુત્પર્વ અને પવનકુમાર વચ્ચે છે "

મિશ્રકેશીના આ કથનના ઉત્તરમાં ત્રીજી સખીએ કહ્યું કે, વિદ્યુત્પર્વ ગમે તેવા હોય પણ તે અલ્પાયુષી છે વિદ્યુત્પર્વ વિષે એવી ભવિષ્યવાણી સાંભળવામાં આવે છે કે, તેઓ અઢાર વર્ષની અવસ્થામાં જ દીક્ષા ગ્રહણ કરશે અને ૨૬ વર્ષની અવસ્થામાં જ મોક્ષે જશે. આવા અલ્પાયુષીની સાથે વિવાહ કરવાથી સખી અંજનાને વૈધવ્ય જ ભોગવવું પડશે ચોથી સખીએ આ વાતનો પ્રતિવાદ કરતાં કહ્યું કે, જેમણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો છે એવા મોક્ષગામી પતિની વિધવા થવું શું ખરાબ છે ? મોક્ષગામી મહાપુરૂષની પત્ની બની થોડા દિવસ સૌભાગ્યવતી રહેવું અને અધિક દિવસ વૈધવ્ય ભોગવવું સારું જ છે ચંદનના લાકડાનો એક ટૂકડો પણ સારો હોય છે પરંતુ તે ચંદનના લાકડાના એક ટૂકડાની સમાનતા બીજા

વૃક્ષના એક ગાડી લાકડાંથી પણ કરી શકાતી નથી આ જ પ્રમાણે ભલે અલ્પાયુષી હોય પણ જો તે મોક્ષગામી છે તો એવા મહાપુરુષની થોડા દિવસની પણ સેવા સારી જ છે

અજના પોતાની સખીઓની વાતો ચૂપચાપ સાભળી રહી હતી તેણીએ કોઇની પણ વાતમા રસ કે ભાગ લીધો નહિ અજનાને ચૂપ બેસેલી જોઈ પવનકુમાર મનમા તેના ઉપર ક્રુદ્ધ થઇ ગયા તેઓ પોતાના મનમા કહેવા લાગ્યા કે, આ સ્ત્રી કેવી છે કે જે પર પુરુષની પ્રશસા અને જેમની સાથે પોતાનો વિવાહ થવાનો છે તેની નિદા સાભળી ચૂપ બેસી રહી છે જે સ્ત્રી પોતાના પતિની પણ નિદા સાભળીને બેસી રહે છે તે સ્ત્રી શા કામની? આ પ્રમાણે પવનકુમાર ક્રુદ્ધ થઇ અજનાને તથા નિદા કરનાર સખીને તલવારનો પ્રહાર કરવા તત્પર થઈ ગયા

આ પ્રમાણે ક્રુદ્ધ થઇ પવનકુમાર મ્યાનમાંથી તલવાર ખેચી અજના તથા તેની સખીને મારી નાંખવા માટે જવા લાગ્યા, પરતુ તેમના મિત્ર પ્રહસ્તે તેમને કહ્યુ કે, તમે કયા જઇ રહ્યા છો? જરા ઉભા રહો અને વિચાર કરો પવનકુમારે જવાબમા કહ્યુ કે, જોતા નથી કે મારી કેવી નિદા કરવામા આવે છે છતા અજના મારી નિદા અને પર-પુરુષની પ્રશસા ચૂપચાપ સાભળી રહી છે મારી નિદા કરનાર સ્ત્રીને તથા અજનાને દડ આપ્યા વગર રહીશ નહિ પ્રહસ્તે કહ્યુ કે, જરા શાન્ત થાઓ! આટલા બધા ઊતાવળા ન થાઓ! પહેલી વાત તો એ છે કે, સ્ત્રી અવધ્ય છે એટલે કોઈ સ્ત્રીએ ગમે તેટલો અપરાધ કર્યો હોય છતા તેને મારવી જોઇએ નહિ, કારણ કે સ્ત્રી અબળા કહેવાય છે બીજી વાત એ છે કે, અજના નિર્દોષ છે મિશ્રકેશીના કથનનુ અજનાએ સમર્થન કર્યું નથી વળી અંજનાની સખી તો કેવળ બોલી છે, જ્યારે તમે તો વીર પુરુષ થઇને એક અબળા સ્ત્રી ઉપર તલવારનો પ્રહાર કરવા તૈયાર થયા છો એ શુ ઉચિત છે? જરા શાન્તિથી વિચાર કરો અને આ પ્રમાણે ઉચ્છૃખલ બની જવુ એ તમને છાજતુ નથી

સાચો મિત્ર તે જ છે કે જે ખરાબ કામ કરતા અટકાવે છે જે ખરાબ માર્ગે લઇ જાય તે મિત્ર નહિ પણ શત્રુ જ છે પ્રહસ્ત પવનકુમારનો સાચો શુભચિંતક મિત્ર હતો તેણે પવનકુમારને સમજાવીને શાન્ત કર્યા અને બન્ને જણા પાછા વિમાનમા બેસી સ્વસ્થાને આવ્યા

પવનકુમાર મનમા એમ વિચારતા હતા કે, જે સ્ત્રી મારી તો નિદા અને પર પુરુષની પ્રશસા સાભળી ચૂપ બેસી રહે છે તે સ્ત્રી શા કામની? આવી સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવાથી શો લાભ થવાનો છે? આ તો 'પ્રથમ ગ્રાસે મક્ષિકાપાત' જેવી વાત થઈ

પવનકુમારે પોતાના હૃદયગત વિચારો પોતાના મિત્ર પ્રહસ્તની સામે પ્રગટ કર્યા પ્રહસ્તે કહ્યુ કે, ભાઇ! આ પ્રમાણે વિચાર કરવાથી તો પ્રત્યેક સ્ત્રીમા છિદ્રો જોવામા આવશે જો તમે આવી સાધારણ વાતોથી જ રુષ્ટ થતા હો તો એ દશામા તો તમારા માટે એ જ યોગ્ય છે કે તમે સયમ ધારણ કરો પવનકુમારે જવાબમા કહ્યુ કે મારાથી સયમ તો ધારણ કરી શકાય એમ નથી પ્રહસ્તે કહ્યુ કે, જો તમારાથી સયમ ધારણ કરી શકાય એમ નથી તો પછી તમે અજનાની સાથે વિવાહ કરો એ જ યોગ્ય છે તમે બીજી કોઈ સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરો એ ઠીક નથી, કારણ કે તમારી સ્વીકૃતિ લીધા વગર જ તમારા પિતાશ્રીએ અજનાની સાથે વિવાહ

કરવાની સ્વીકૃતિ આપેલ છે માતા–પિતાએ જે વચન આપેલ છે તે વચનનુ પરિપૂર્ણ પાલન કરવુ એ તમારુ કર્તવ્ય છે.

આ પ્રમાણે પ્રહસ્તના સમજાવવાથી પવનકુમારે અજના સાથે વિવાહ કરવાની હા પાડી, પરતુ તેમના મનમાં એવી ભાવના તો પેદા થઇ કે, વિવાહ બાદ અજના મારી થઇ જશે, ત્યારે હુ તેનો બદલો લીધા વિના નહિ રહુ.

પવનકુમારના મનમા આવો કપટભાવ રહેવાને કારણે કેટલી હાનિ થઈ અને સરળ-ભાવ આવવાને કારણે કેટલો લાભ થયો એ વિષે હવે પછી યથાવસરે વિચાર કરવામા આવશે

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ વદ ૧ બુધવાર

પ્રાર્થના

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારનહારો;
જદપિ ધીવર ભીલ કસાઇ, અતિ પાપિષ્ટ જમારો;
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવૈ ભવનિધિ પારો પદ્મ૦ ૧

—વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી

શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનાની કડીઓમા ભગવાનના નામ–સંકીર્ત્તનનો મહિમા બતાવવામાં આવેલ છે. પરમાત્માના નામ–સંકીર્ત્તનનો મહિમા અનન્ત, અગમ્ય અને અપાર છે, અને આપણા જેવા બાળ જીવો માટે પરમાત્માનુ નામ–સકીર્ત્તન આધારભૂત છે પરમાત્માનુ નામ–સંકીર્ત્તન કરવામા અનેક લાભો રહેલાં છે પરતુ તે લાભ શ્રદ્ધા વિના પ્રાપ્ત થઇ શકતાં નથી જે વાત બુદ્ધિદ્વારા સમજવામાં આવતી નથી તે વાત શ્રદ્ધાદ્વારા જ સમજી શકાય છે પરમાત્માના નામનો મહિમા પણ શ્રદ્ધાગમ્ય છે, કારણ કે તે બુદ્ધિમા ઊતરી શકતો નથી

અત્રે કોઇ એમ કહી શકે કે, કોઇ પ્રકારના આધાર વિના શ્રદ્ધા કેવી રીતે રાખી શકાય? પરમાત્માના નામ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવા માટે કોઇ આધાર તો હોવો જોઇએ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે મહાત્માઓએ પરમાત્માના નામનો મહિમા બતાવેલ છે તેમણે જો પરમાત્માના નામમા કોઈ પ્રકારની વિશેષતા જોઇ ન હોય તો તે મહાત્માઓ પરમાત્માના નામ–સકીર્ત્તનનો આટલો બધો મહિમા બતાવત નહિ મહાત્માઓએ પણ પરમાત્માના નામનો આધાર લીધો છે, એટલા માટે આપણે પણ પરમાત્માના નામ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવીજ જોઇએ કારણ કે કહ્યુ પણ છે કે, महाजनो येन गत स पन्था અર્થાત્ મહાપુરુષો જે માર્ગે ગયા છે તે માર્ગ ઉપર ચાલવામા અકલ્યાણ નહિ પણ કલ્યાણ જ થાય છે જે જે મહાપુરુષો

થઈ ગયા છે તે બધાઓએ પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનનો આધાર લીધો છે. ગણધરોએ પણ શાસ્ત્રમાં પરમાત્માનુ નામ-સંકીર્ત્તન કર્યું છે

પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનનો સાક્ષાત્કાર તો કોઇ મહાત્માઓ જ કરી શકે છે, પરંતુ તેમનુ અનુકરણ તો બધા લોકો કરી શકે છે રેલ્વે, સ્ટીમર આદિનો આવિષ્કાર કરનારા તો થોડા જ હોય છે અને રેલ્વે આદિને બનાવનારા પણ ઓછા જ હોય છે, પરંતુ તેમનો લાભ ઘણા લોકો લે છે રેલ્વે તથા સ્ટીમર આદિનો લાભ જે લોકો લે છે તે લોકો શુ રેલ્વે આદિને બનાવી શકે છે? બધા લોકો રેલ્વે આદિને બનાવી તો શકતા નથી આ જ પ્રમાણે પરમાત્માના નામનો સાક્ષાત્કાર કરનારા અનુભવીઓ તો વિરલ જ હોય છે પરંતુ પરમાત્માના નામનો લાભ તો બધા લોકો લઇ શકે છે અત્રે એક વાત ખાસ ધ્યાનમા લેવા જેવી છે કે, પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનનો લાભ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે કે જ્યારે નામ-સંકીર્ત્તનનો જીવનમાં અનુભવ કરવામા આવે ગાય જ્યાંસુધી ચાવેલા ઘાસને વાગોળી પચાવતી નથી ત્યાંસુધી તેનો રસ પેદા થઇ શકતો નથી, તેજ પ્રમાણે જ્યાસુધી પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનને જીવનમા સક્રિયરૂપ આપવામા આવતુ નથી ત્યાસુધી તે દ્વારા યથેષ્ટ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી

પરમાત્માનુ નામ સંકીર્ત્તન એ તો જીવનની જડીબુટ્ટી છે આ જડીબુટ્ટીના સેવનથી ગમે તેવો પાપાત્મા પણ પાવન-પવિત્ર બની જાય છે પાપાત્માને પણ પવિત્રાત્મા બનાવવાની આ જડીબુટ્ટી છે અનુભવી લોકો પરમાત્માના નામ સંકીર્ત્તનનુ માહાત્મ્ય બતાવતાં કહે છે કે, જે પ્રમાણે ઘાસની મોટી ગંજીને અગ્નિની એક સામાન્ય ચિનગારી પણ બાળીને ભસ્મીભૂત કરી નાંખે છે, તે જ પ્રમાણે પાપના પહાડને પણ પરમાત્માનુ સામાન્ય નામ-સંકીર્ત્તન પણ છિન્નભિન્ન કરી નાખે છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનનુ ઘણુ જ મહત્ત્વ છે, પરંતુ આ વિષય શ્રદ્ધાગમ્ય છે, એટલા માટે મહાત્માઓએ જે અગણિત મહિમા બતાવેલ છે તે ઉપર આપણે પણ શ્રદ્ધા રાખવી જ જોઇએ વ્યવહારમા પણ શ્રદ્ધા રાખ્યા વિના કામ ચાલી શકતુ નથી કોહીનૂર હીરાને તમે જોયો નથી, પરંતુ કેવળ તે બહુ કીમતી હીરો છે એવુ તમે સાભળ્યુ છે, છતા તમે કેવળ શ્રદ્ધાથી તેને કીમતી હીરો માનો છો તો પછી જે મહાત્માઓ પરમાત્માના નામ સંકીર્ત્તનનો મહિમા બતાવે છે તેમના વચન ઉપર પણ શા માટે શ્રદ્ધા રાખવી ન જોઇએ? વાસ્તવમા નિસ્પૃહી મહાત્માઓ શ્રદ્ધાભાજન છે, એટલા માટે મહાત્માઓના કથન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી જે લોકો પરમાત્માના નામસંકીર્ત્તનનો આશ્રય લે છે તે લોકોના આત્માનુ કલ્યાણ થયા વિના રહેતુ નથી તમે લોકો જે પ્રમાણે ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકોના કથન ઉપર વિશ્વાસ કરો છો, તે જ પ્રમાણે આધ્યાત્મિક વૈજ્ઞાનિક મહાત્માઓના કથન ઉપર પણ વિશ્વાસ રાખો

મહાપુરુષોએ પરમાત્માના નામસંકીર્ત્તનના મહિમા વિષે જે કાંઈ કહ્યુ છે તે ઉપર અશ્રદ્ધા રાખવાનુ કોઇ પણ કારણ નથી આપણે વિચાર કરવુ તો આપણને માલુમ પડશે કે વાસ્તવમા નામનુ કેવુ મહત્ત્વ છે? વ્યવહારમા પણ નામ વિના કામ ચાલી શકતુ નથી કોઇ વકીલનો કોર્ટમા કેસ ચાલતો હોય પણ જો તે વકીલ પોતના અસીલનુ કે પ્રતિવાદીનુ નામ બતાવી ન શકે તો શુ તે કેસ ચાલી શકે ખરો? આ પ્રમાણે વ્યવહારમા પણ નામનુ

ઘણુ કામ પડે છે એ વાત અત્રે ભૂલવી ન જોઇએ કે, વ્યવહારમા નામની સાથે સાથે બીજા કામો પણ કરવા પડે છે, આજ પ્રમાણે પરમાત્માનુ નામસકીર્ત્તન કરવાની સાથે સાથે આત્મ કલ્યાણ સાધવા માટે હિતકારી કાર્યો પણ કરવાં પડે છે.

અત્રે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે, પરમાત્માનુ નામસકીર્ત્તન કરવુ એ તો ઠીક છે પરતુ લોકો ભિન્નભિન્ન પરમાત્માને માને છે એટલા માટે કયા પરમાત્માનુ નામસકીર્ત્તન કરવુ જોઇએ ? આ પ્રશ્નનો ઉચિત ઉત્તર એક કવિએ આ પ્રમાણે આપ્યો છે કે—

રામ કહો રહમાન કહો, કોઈ કાન્હ કહો મહાદેવ રી
પારસનાથ કહો કોઇ બ્રહ્મા, સકલ વિશ્વ ત્વમેવ રી,
નિજપદ રમે રામ સો કહિયે, રહમ કરે રહમાન રી,
કરસે કર્મ કાન્હ સો કહિયે, મહાદેવ નિર્વાણુ રી.
પરસે સ્વરૂપ પાર્શ્વ સો કહિયે, બ્રહ્મ ચિન્હે સો બ્રહ્મ રી

આ કવિતામાં કવિ કહે છે કે, નામમા ભેદ છે પરતુ કામ તો બધાનાં એક જ સરખાં છે આ ઉપરથી કોઈ એમ પૂછી શકે કે, એ કેમ બની શકે કે 'નામમાં તો ભેદ હોય અને કામ બધાનાં એક સરખાં જ હોય ! અમારી સમજમા તો આ વાતમાં આકાશ-પાતાળ જેટલુ અતર જણાય છે ! હિન્દુનુ મુખ જો પૂર્વમા રહે છે તો મુસલમાનનુ મુખ પશ્ચિમમાં રહે છે. આવી દશામાં એમ કેવી રીતે માની શકાય કે કેવળ નામમાં જ ભેદ છે, કામમાં ભેદ નથી.' આ પ્રકારની દલીલના ઉત્તરમાં કવિ કહે છે કે, આ પ્રકારનો ભેદ અપૂર્ણને જ જણાય છે પૂર્ણ વ્યક્તિને આમા કશો ભેદ જણાતો નથી. કારણ કે રામ તે કહેવાય છે કે જે પોતાના રૂપમાં રમણ કરે છે રામની વ્યાખ્યા કરતાં કહેવામા આવ્યુ છે કે, रमन्ति योगिना इति राम અર્થાત્ જે યોગીઓમા રમણ કરે છે તે રામ છે અને જે બધા ઉપર રહમ-દયા કરે છે તે રહેમાન છે દયા કરવી કે પોતાના પદમા રમણ કરવુ એ બન્ને એક જ વાત છે આમાં કેવળ નામનો જ ભેદ છે, કામનો કશો ભેદ નથી છતાં અપૂર્ણ લોકો નામના ભેદમાં પડીને પરસ્પર કલેશ કકાસ કરવા લાગે છે કવિ સ્પષ્ટરૂપે કહે છે કે, નામમા ગમે તેટલો ભેદ હોય પણ કામમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ નથી કામને જોઈ નામ લેવામાં આવે તો પછી ભલે કોઇનુ પણ નામ લેવામા આવે, અને કોઇના નામનુ પણ સકીર્ત્તન કરવામા આવે, તો તે એક જ વાત છે

'ભાજન ભેદ કહાવે નાના એક મૃત્તિકા રૂપ રી,
તે સે યે સબ ભેદે કલ્પના એક ચિદાનદ સ્વરૂપ રી'

અર્થાત્—જે પ્રમાણે ભાજનમાના નામમા તો ભેદ છે, પરતુ માટીની દૃષ્ટિએ તો બધાં પાત્રો એક જ સરખા છે, તે જ પ્રમાણે નામની દૃષ્ટિએ ભલે ભેદ જણાતો હોય પરતુ કામની દૃષ્ટિએ જોવામાં આવે તો તેમાં કોઈ પ્રકારનો ભેદ જાણવામાં આવશે નહિ જ્યાં ભાવની વિશુદ્ધિ હોય છે ત્યા કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ પણ રહેવા પામતો નથી જે કોઈ મનુષ્ય પોતાના ભાવની વિશુદ્ધિ કર્યા બાદ પરમાત્માના નામનુ સંકીર્ત્તન કરે છે તે મનુષ્ય સ્વપરનુ કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે. ભાવ વિશુદ્ધિ કેટલી બધી આત્મસાધક તથા લાભપ્રદ છે એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૦ મો ચાલુ

શાસ્ત્રમાં ભાવસત્ય વિષે પ્રશ્ન ચાલી રહ્યો છે ભગવાને કહ્યુ છે કે, ભાવસત્યદ્વારા ભાવની વિશુદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ ચિત્તની શુદ્ધિ થાય છે ચિત્તની શુદ્ધિ થયા બાદ વસ્તુનુ યથાર્થ સ્વરૂપ જોવામાં આવે છે શાસ્ત્રોમા અરિહન્ત ભગવાને જે કાંઈ કહ્યુ છે તે પૂર્ણપણે ત્યારે જ સમજવામાં આવે છે કે જ્યારે હૃદયના ભાવ શુદ્ધ બને છે મે જે કોઇ ગ્રન્થ કે શાસ્ત્ર જોયા તથા જાણ્યા છે તે બધામાં ચિત્તને શુદ્ધ કરવાની વાત પ્રધાનરૂપે કહેવામા આવી છે બધા શાસ્ત્રકારોએ તથા નીતિકારોએ ચિત્ત–શુદ્ધિને પ્રધાનતા આપી છે એમ મારા જાણવામા આવ્યુ છે ભગવાન મહાવીરે તેર બોલનો અભિગ્રહ કર્યો હતો ભગવાનનો અભિગ્રહ શો છે ? એ વાત સાધારણ લોકો જાણી શકયા ન હતા, પરંતુ ભગવાનનુ ચિત્ત શુદ્ધ હતુ એટલા માટે મહાવીર ભગવાન, ચંદનબાલાની આખમા આસુઓ ન જોવાને કારણે અને આ પ્રમાણે પોતાના અભિગ્રહની પૂર્તિમા એક બોલની ઉણપ હોવાને કારણે ચદનબાલાના દ્વાર ઉપર જઈ પાછા ફર્યા હતા સીતાજીનુ ચિત્ત શુદ્ધ હતુ એટલા જ માટે તેણે કષ્ટોને સહવાનુ તો સહર્ષ સ્વીકાર્યુ, પરતુ રામ સિવાય બીજા કોઈને પતિરૂપે સ્વીકાર્યા નહિ જો સીતાજીનુ ચિત્ત શુદ્ધ ન હોત તો આ પ્રમાણે કષ્ટોને સહેવા તૈયાર ન થાત આ પ્રમાણે ભાવશુદ્ધિ, ચિત્તશુદ્ધિ કે આત્મશુદ્ધિને બધાએ મહત્ત્વ આપેલ છે આત્મશુદ્ધિનુ કેટલુ બધુ મહત્ત્વ છે એ વાત કેશીગૌતમના સવાદમા સ્પષ્ટરૂપે બતાવવામા આવેલ છે કેશીકુમાર સ્વામી આત્માની સ્થિતિ બતાવતા ગૌતમસ્વામીને પૂછે છે કે —

अणेगाणं सहस्साणं मज्झे चिट्ठसि गोयमा ! ।
ते य ते अहिगच्छन्ति कहं ते निज्जिया तुमे ॥ उ० २३-३५

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! હજારો વૈરીની વચ્ચે તમે વસી રહ્યા છો, વળી તે તમારી સામે ઝઝૂમી રહ્યા છે, છતા તે બધાને તમે શી રીતે જીતી શકો છો ?

કેશી સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ગૌતમ સ્વામીએ જણાવ્યુ કે —

एगे जिए जिया पंच पंच जिए जिया दश ।
दशहा उ जिणित्ताणं सव्वसत्तू जिणामिहं ॥ उ० २३-३६

અર્થાત્—હુ માત્ર એક (આત્મા)ને જીતવા સતત પ્રયત્ન કરુ છુ, કારણ કે તે એકને જીતવાથી પાચ અને પાચને જીતવાથી દસ અને દસને જીતવાથી સર્વ શત્રુઓ સ્વય જીતાઈ જાય છે

ગૌતમ સ્વામીનો આ ઉત્તર સાભળી કેશી સ્વામીએ પુન પ્રશ્ન કર્યું કે, હે ગૌતમ ! તમે શત્રુ કોને કહો છો અને એકને જીતવાથી પાચ અને પાચને જીતી લેવાથી દસ તથા દસને જીતી લેવાથી બધા શત્રુઓ જીતાઈ જાય છે આ બધુ કોના વિષે કહો છો ? કેશીકુમારના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યુ કે —

एगप्पा अजिए सत्तू कसाया इन्दियाणि य ।
ते जिणित्ता जहानायं विहरामि अहं मुणी ॥ उ० २३-३८

અર્થાત્—હે મુનિ! એક (મનની દુષ્ટ પ્રવૃત્તિને વશ થએલો) જીવાત્મા જો ન જીતાય તો તે શત્રુ છે, (આત્માને ન જીતવાથી કષાયો ઉત્પન્ન થાય છે) અને એ શત્રુના પ્રતાપે ચાર કષાયો પણ શત્રુ છે અને પાંચે ઇન્દ્રિયો પણ શત્રુ છે. એમ આખી શત્રુની પરંપરાને જૈનશાસનના ન્યાય પ્રમાણે જીતીને શાન્તિપૂર્વક હું વિહાર કર્યા કરું છું

ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ એ ચાર કષાયો કહેવાય છે તેના તરતમ ભાવે સોળ ભેદો છે દુષ્ટ મન એ પણ શત્રુ છે પાંચ ઇન્દ્રિયોનો અસદ્‌વેગ થવાથી એ પણ શત્રુઓ જેવું કાર્ય કરે છે પરંતુ બધાનું મૂળ એક માત્ર દુરાત્મા જ છે. તેથી દુરાત્માને જીતી લેવાથી બધાને સરળતાથી જીતી શકાય છે જૈનશાસ્ત્રોનો ન્યાય એ છે કે, બહારનાં યુદ્ધ કરવા કરતા આત્મયુદ્ધ કરવું તે ઉત્તમ છે અને ક્ષમા, દયા, તપશ્ચર્યા અને ત્યાગ એ તેમને હણવાના શસ્ત્રો છે આ શસ્ત્રોદ્વારા જ કર્મશત્રુ હણાઇ જાય છે

ગૌતમ સ્વામીએ જે કાંઈ કહ્યું છે તે જ અનાથી મુનિએ× પણ શ્રેણિક રાજાને કહ્યું હતું અનાથી મુનિએ શ્રેણિક રાજાને કહ્યું હતું કે, સુખ કે દુઃખ, નરક કે સ્વર્ગ, મિત્ર કે શત્રુ આ આત્મા જ છે, બીજો કોઈ નથી આપણો આત્મા જો શુદ્ધ હોય તો બધી વસ્તુઓ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોઇ શકાશે, અને જો આત્મા અશુદ્ધ હશે તો બધી વસ્તુઓનું યથાર્થ સ્વરૂપ જાણવામા કે જોવામાં નહિ આવે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષ, વૈતરણી નદી અથવા કામધેનુ ગાય કે નન્દનવન અર્થાત્ સમુચ્ચયરૂપે બધા સુખ કે બધાં દુઃખ અથવા સ્વર્ગ કે નરક આપણો આત્મા જ છે આ વાતને બરાબર જાણવાને કારણે જ જ્ઞાનીજનો સુખના સમયમા ફુલાઈ જતા નથી અને દુઃખના સમયમાં ગભરાઇ જતા નથી પરંતુ સમભાવ જ રાખે છે જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, જ્યારે નરક કે કૂટશાલ્મલી વૃક્ષનાં દુઃખ આપણા આત્મામાથી જ પેદા થાય છે એવી અવસ્થામા તેને આપણે ખરાબ કેવી રીતે કહી શકીએ? જો આપણે આપણા આત્માને જીતી લઈએ તો એ દુઃખો આપણી પાસે આવીજ કેમ શકે? એક આત્માને બરાબર રીતે જીતી લેવાથી બધા દુઃખો જીતી લેવાય છે અને જ્યારે આત્માને જીતી શકાતો નથી ત્યારે દુઃખો આવી પડે એ સ્વાભાવિક છે દુઃખોને દૂર કરવા માટે આત્માને જીતી લેવો આવશ્યક છે

સૂર્ય અને દીપક બન્ને પ્રકાશ આપે છે. સૂર્ય તો સ્વતંત્રરૂપે પ્રકાશ આપે છે પરંતુ દીપક તો તેલ પૂરીએ ત્યારે જ પ્રકાશ આપી શકે છે જો દીપકમાં તેલ પૂરવામાં ન આવે તો દીપક બુઝાઇ જાય જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, અમારો આત્મા સૂર્યથી પણ વધારે સ્વતંત્ર છે જ્યાસુધી આ આત્મા પરતંત્ર છે ત્યાસુધી જ તેને દુઃખ છે જો તે પરતંત્ર ન બને તો તેને કોઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ પેદા થાય એવો સંભવ નથી

ગૌતમ સ્વામીનું કથન સાંભળી કેશીસ્વામીએ કહ્યું કે, તમે પ્રશ્નોનો જે ઉત્તર આપ્યો છે તે બરાબર છે મારો કહેવાનો આશય પણ એ જ હતો તમે ખરેખર જિનાત્મા છો તમે ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચતુર્વિધ કષાયને જીતી લઇને આત્મા ઉપર વિજય

× જુઓ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનું "મહાનિર્ગ્રન્થીય" નામનું ૨૦ મું અધ્યયન. વિસ્તૃત વર્ણન માટે જુઓ જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ—રાજકોટ ચાતુર્માસ.

મેળવ્યો છે દ્રવ્યાત્મા, કષાયાત્મા, યોગાત્મા, ઉપયોગાત્મા, જ્ઞાનાત્મા, દર્શનાત્મા, ચારિત્રાત્મા અને વીર્યાત્મા આ આઠ પ્રકારના આત્મામાથી કેવળ એક કષાયાત્માને જીતી લેવાથી તમે આત્મ-વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે વાસ્તવમા કષાય એ જ સસાર છે કારણ કે સસારને વધારનારા એ ચાર કષાયો જ છે જે કોઈ વ્યક્તિ આ ચાર કષાયોને જીતી લે છે તે વ્યક્તિ આત્મા ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી સસારનો ઉચ્છેદ કરી શકે છે

સાભળવામા આવે છે કે, યુરોપમા યુદ્ધની તૈયારીઓ ચાલે છે પાશ્ચાત્ય લોકો યુદ્ધની તૈયારી કરી રહ્યા છે, તો તમે પણ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ એ આતરશત્રુઓ સાથે યુદ્ધ કરવાની તૈયારી કરી છે કે નહિ? બાહ્ય યુદ્ધ કરવા કરતા આતર યુદ્ધ કરવુ ઉચિત છે બાહ્ય યુદ્ધ કરવામા માનવહિસા, રક્તપાત તથા જન-ધનની હાનિ તો થાય છે, પરતુ સાથેસાથે બીજાને લૂટવાની, પદદલિત કરવાની મલિન મનોવૃત્તિ-વૈરવૃત્તિ-પણ હૃદયમા પેદા થાય છે વૈરવૃત્તિ વધવા પામશે તેમ તેમ સસારમા અશાન્તિનુ સામ્રાજ્ય વધતુ જશે અને પરિણામે સસારમાથી સુખ અને શાન્તિ અદૃશ્ય થશે આથી વિપરીત જો વૈરવૃત્તિનો ત્યાગ કરી ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ (જેને કારણે સસારમા વિધ્વસકારી વિપ્લવ જાગે છે) —આ ચાર કષાયોને જીતવા માટે કષાયાત્મા સાથે દયા ક્ષમા, આદિ અહિસાત્મક શસ્ત્રો દ્વારા આતરયુદ્ધ ખેડવામા આવે તો બીજાને લૂટવાની, પદદલિત કરવાની જે મલિન મનોવૃત્તિ-વૈરવૃત્તિ છે તેના ઉપર વિજય મેળવી શકાશે, અને વેર ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાના પરિણામે આત્મશાન્તિ થવાની સાથે સાથે વિશ્વમા પણ શાન્તિ સ્થાપિત થઈ શકશે વિશ્વમા સુખ-શાન્તિ સ્થાપિત કરવા માટે દયા, ક્ષમા આદિ અહિસાત્મક સાધનો દ્વારા કષાયાત્માને જીતવો એજ એક અમોઘ માર્ગ છે આજે શઠ પ્રતિ શાઠ્ય અર્થાત્ વેરનો બદલો વૈરથી લેવામા આવે છે પરતુ આ પ્રકારનો વૈરયુક્ત વ્યવહાર કરવાથી સસારમા કોઈ દિવસ શાન્તિ સ્થાપિત થઇ શકી નથી અને થઈ પણ શકે નહિ કારણ કે શાન્તિને સ્થાપિત કરવાનો આ સાચો માર્ગ નથી શાન્તિ સ્થાપવાનો સાચો અને અમોઘ માર્ગ તો શઠ પ્રત્યપિ સત્યમ્ અર્થાત્ વૈરનો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવાનો છે. વિશ્વશાન્તિ ત્યારે જ સ્થાપિત થઈ શકે કે જ્યારે થપાડનો બદલો પણ ક્ષમાથી આપવામા આવે શાસ્ત્રકારો તો આ વાત ઘણા વર્ષોથી પોકારી પોકારીને કહ્યા કરે છે, પરતુ હવે તો ગાંધીજી જેવા રાજનીતિજ્ઞ પણ એમ જ કહે છે કે વાસ્તવમા શાન્તિ ત્યારે જ મળી શકે કે જ્યારે બીજાને શાન્તિ આપવામા આવે બીજાને અશાન્ત કરી પોતે શાન્તિ ચાહે તો એ દશામા શાન્તિ કદાપિ મળી શકે નહિ અશાન્તિ વધારવાથી શાન્તિ નહિ પણ અશાન્તિ જ વધવા પામે છે

૧૯૧૮મા બ્રિટિશ અને જર્મન લોકો વચ્ચે મહાયુદ્ધ થયુ હતુ [illegible] આવે છે કે એ યુદ્ધમા અગ્રેજોએ જર્મનોને પરાજિત કર્યા હતા અને શાન્તિ સ્થાપિત કરી હતી, પરતુ વાસ્તવમા તે શાન્તિ [illegible] આજે પ્રત્યક્ષ જોવામા તથા સાભળવામા આવે [illegible] ઉપરથી [illegible] સ્પષ્ટ નીકળે છે કે શસ્ત્રબળથી કોઈને થોડા સમય માટે ભલે પરાજિત કરી દેવામા આવે પરતુ તેથી કાઈ સ્થાયી શાન્તિ સ્થાપિત થઈ શકતી નથી [illegible] વૈરવૃત્તિનો [illegible] વિનાશ થતો નથી ત્યાસુધી સાચી શાન્તિ પણ થઈ શકતી નથી [illegible]

છે બીજાને શાન્તિ આપવાથી જ શાન્તિ પેદા થઇ શકે છે વૈરનો બદલો વૈરથી લેવામા વૈર શમતુ નથી પણ વધે જ છે વૈરવૃત્તિ ઉપર વિજય મેળવવા માટે તથા વિશ્વમા સ્થાયી શાન્તિ સ્થાપિત કરવા માટે કષાયાત્માને જીતવો અનિવાર્ય આવશ્યક છે જો આત્મા મૈત્રી-પૂર્ણ આચાર તથા વિવેકપૂર્ણ વિચાર દ્વારા કષાયને જીતવાનો પ્રયત્ન કરે તો કષાયને જીતી પણ શકે છે અને વિશ્વમાં શાન્તિ પણ સ્થાપિત કરી શકે છે

અત્રે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે, આપણે કષાયોને જીતી લીધાં છે એ કેવી રીતે ખબર પડે? આ પ્રશ્નનો સામાન્ય રીતે ઉત્તર એજ આપી શકાય કે આપણા વ્યવહાર ઉપરથી જ આપણે કષાય ઉપર વિજય મેળવ્યો છે કે નહિ એ વાતની ખબર પડી શકે છે

આચાર અને વિચારનુ એકીકરણ હોય તો જ ઇષ્ટકાર્ય સિદ્ધ થઇ શકે છે નિશ્ચય તથા વ્યવહારમાં આચાર તથા વિચાર એક હોવા જોઇએ મહાપુરુષોની માનસિક, વાચસિક કે કાયિક પ્રવૃત્તિ એક જ પ્રકારની હોય છે मनस्येक वचस्येक कार्ये चैक महात्मानाम्–અર્થાત્ મહાત્માઓના મનમા, વાણીમા તથા કાર્યોમા એક સરખી જ પ્રવૃત્તિ હોય છે

જે વ્યક્તિએ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચાર કષાયોને જીતી લીધા હોય છે તે વ્યક્તિનો વ્યવહાર પણ સરળ બની જાય છે નિશ્ચયમા જે કષાય–વિજયી હોય છે તે વ્યવહારમા પણ કષાયજિત જણાય છે ગૌતમ સ્વામીના વ્યવહાર ઉપરથી જ કેશીશ્રમણે તેમને જિતાત્મા તથા કષાયવિજયી કહ્યા હતા જો ગૌતમ સ્વામીનો નિશ્ચય વ્યવહારમાં ન ઉતર્યો હોત તો કેશી સ્વામી તેમને જિતાત્મા તરીકે કેવી રીતે ઓળખી શકત? ગૌતમ સ્વામીના વ્યવહારે જ એ બતાવી આપ્યુ કે તેમનામા ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ નથી. જે નિશ્ચયમા હોય છે તે જ વ્યવહારમાં પણ આવે છે વ્યવહાર ઉપરથી નિશ્ચય પણ જાણી શકાય છે કોઈ વૃક્ષ ઉપરથી જ્યારે લીલુછમ જોવામાં આવે છે ત્યારે તેની જડ પણ લીલી હશે એમ અનુમાન કરી શકાય છે. આ જ પ્રમાણે વ્યવહાર ઉપરથી નિશ્ચયનુ પણ અનુમાન કરી શકાય છે વળી નિશ્ચયની સાથે સાથે વ્યવહારની પણ આવશ્યકતા રહે છે કેવળ નિશ્ચયને કે કેવળ વ્યવહારને જ પકડી બેસી રહેવાથી કામ ચાલી શકે નહિ પરતુ જ્યારે નિશ્ચય તથા વ્યવહાર બન્ને હોય ત્યારે જ ઇષ્ટકાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે વરસાદ વરસે પણ જો બીજ કે અકુર ન હોય તો શુ ઊગી શકે? આ જ પ્રમાણે બીજ કે અકુર હોય પણ વરસાદ ન વરસે તો પણ બીજ કે અકુર કેવી રીતે ઉગી શકે? વરસાદ વરસે અને બીજ પણ હોય તો જ ઉગી શકે છે આ જ પ્રમાણે નિશ્ચય અને વ્યવહાર બન્ને હોય તો જ કામ ચાલી શકે, કેવળ એકથી કામ ચાલી શકે નહિ

સસારમા અનેક મત–મતાન્તરો છે આ મતમતાન્તરોની વિપુલતાને કારણે લોકોની બુદ્ધિ ચક્કરમા પડી ગઇ છે, પરતુ આપણે તો તેજ ઠીક માનવુ જોઇએ કે જે કેશી સ્વામી તથા ગૌતમ સ્વામીએ કહેલ છે આપણને તો તેજ વાત માન્ય હોવી જોઇએ કે જે વીતરાગ પ્રભુ સર્વજ્ઞ તીર્થકરદેવે બતાવેલ છે જો કોઈ વાત આપણી બુદ્ધિમા સમજવામાં ન આવે તો પણ આપણા હૃદયમા એ વાતનો દૃઢ વિશ્વાસ હોવો જોઇએ કે—

तमेव सच्चं निस्संकियं जं जिणेहिं पवेइयं–एवं सद्दहमाणा, एवं पत्तयमाणा, एवं रोयेमाणा देवाणुप्पियाणं आणाए आराहियं भवइ? हंता गोयमा! भवइ।

અર્થાત્–કદાચિત્ કોઈ વાત આપણી બુદ્ધિમાં ઊતરતી ન હોય તોપણ એ વાતનો વિશ્વાસ આપણા હૃદયમા દૃઢ હોવો જોઇએ કે, વીતરાગ જિન ભગવાને જે કાંઈ કહ્યુ છે તે સત્ય છે તેના સબધમા મને કોઇ પ્રકારનો સદેહ નથી હુ તેમના કથન ઉપર શ્રદ્ધા, પ્રતીતિ, રુચિ રાખુ છુ ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પૂછ્યુ કે, જે આ પ્રમાણે કહીને આપના વચન ઉપર શ્રદ્ધા રાખે છે તે આરાધક છે? ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, હા, ગૌતમ ! તે જીવાત્મા આરાધક છે આ પ્રમાણે તીર્થંકર દેવે જે કાંઇ કહ્યુ છે તે આપણી બુદ્ધિમા ન ઉતરે તોપણ તેમના કથન ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જોઇએ શ્રદ્ધા તો આત્માને પ્રકાશિત કરનારી જ્વલત દીપિકા છે આત્માને તેજસ્વી બનાવનારી જ્યોતિર્મયી દીવી છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, ચિત્તની શુદ્ધિ અથવા ભાવવિશુદ્ધિનુ મહત્ત્વ કેશી મહારાજ તથા ગૌતમ સ્વામીએ પણ બતાવેલ છે એટલા માટે ભાવસત્યદ્વારા ચિત્તને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ આ સસારમા સયોગો તો અનેક પ્રકારના પ્રાપ્ત થાય છે પરતુ તે સયોગોને કારણે પોતાના ભાવોમા અશુદ્ધિ આવવા દેવી ન જોઇએ વિષમ સયોગો જીવનમા ઉપસ્થિત થાય તોપણ ચિત્તને અજના સતીની માફક શુદ્ધ રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ અજના સતીએ જીવનમા વિષમ પરિસ્થિતિ ઉપસ્થિત થવા છતા પોતાના ચિત્તને કેવી રીતે સમભાવયુક્ત તથા શુદ્ધ રાખ્યુ તે વાત હવે અજના સતીની ચરિત્ર-કથા ઉપરથી સમજાવુ છુ સતી અજનાનુ જીવનચરિત્ર આપણા માટે આદર્શભૂત છે એટલા માટે આપણુ જીવન પણ આદર્શ કેવી રીતે બને તે વાત આ ચરિત્રકથામાથી લેવાની તથા આચરણમા ઉતારવાની ખાસ જરૂર છે

સતી અંજના ચરિત્ર–૪

જે વ્યક્તિ, માથે આવી પડેલી વિપત્તિઓને પણ પોતાની સપત્તિ બનાવી લે છે, તેજ વ્યક્તિ, આત્મોદ્ધાર કરવાની સાથે જગત સમક્ષ એક ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરી જાય છે કીડીના જેવુ જીવતર જીવનાર સસારમા અનેક લોકો જોવામા આવે છે, પરતુ તેમનુ જ જીવન ઉચ્ચ, આદર્શ તથા સફળ ગણવામા આવે છે કે જેમનુ જીવન બીજાઓને માટે અનુકરણીય બને છે આપણે જેમના જીવનની ચરિત્રકથા કે યશોગાથા કરીએ છીએ તેમનુ જીવન પણ આપણા માટે આદર્શ તેમજ અનુકરણીય છે જેમના જીવન–પ્રસગોમાથી આત્મવિકાસના તત્ત્વો પ્રગટે છે તે જીવન–પ્રસગ કહેવો તેમજ સાભળવો લાભપ્રદ જ છે. સતી અજનાનુ જીવન–ચરિત્ર પણ આત્મવિકાસના તત્ત્વોથી ઓતપ્રોત છે, એટલા માટે અજના સતીના જીવન–ચરિત્રને એકાગ્રચિત્તે સાભળજો અને તેમના ચરિત્રાશને ચોડેધણે અશે જીવનમા ઉતારશો તો તમને આત્મલાભ થયા વિના નહિ રહે

અજના સતી કેટલી બધી ધૈર્યવતી હતી એ વાત તેમની જીવન ઘટનામાથી જાણવા મળે છે

નિષેધ (ટીકા) કરવામા આવેલી વિદ્યુત્પ્રભની પ્રશસા સાભળી અજના એ વિચારથી ચૂપ બેસી રહી હતી કે મહાપુરુષોની પ્રશસામા વિઘ્નબાધા ઉપસ્થિત કરવી ન જોઇએ. અજનાને એ વાતની ખબર ન હતી કે તેના મૌનનુ કેવુ ખરાબ પરિણામ આવ

મિશ્રકેશીદ્વારા કરવામાં આવેલી વિદ્યુત્પર્વની પ્રશંસા સાંભળી મૌન રહેવાને કારણે જ પવનકુમાર અંજના ઉપર ક્રુદ્ધ થયા હતા અને ક્રોધાવેશમાં બન્નેને મારવા માટે પણ ઉદ્યત થયા હતા, પણ પ્રહસ્તે પવનકુમારને સમજાવી શાન્ત કર્યા પવનકુમારે તો મનમાં ત્યાંસુધી નિશ્ચય કરી લીધો હતો કે, પરપુરુષની પ્રશંસા સાભળી ચૂપચાપ બેસી રહેનાર સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવાથી શો લાભ ? આ પ્રમાણે પવનકુમારે અંજના સાથે વિવાહ કરવાનો વિચાર પણ માંડી વાળ્યો હતો પણ આખરે પ્રહસ્તે પવનકુમારને બહુ જ સમજાવ્યા ત્યારે વિવાહ કરવા માટે સમ્મત થયા, પરંતુ તેમના મનમા અંજના પ્રતિ વૈરભાવ હતો અને તે વૈરનો બદલો લેવા માટે જ વિવાહ કરવા તૈયાર થયા હતા તેમણે વિચાર્યું કે, જો હુ અંજનાની સાથે વિવાહ કરી લઇશ તો મિત્રની વાત પણ સચવાશે, માતા–પિતાની આજ્ઞાનુ પણ પાલન થશે અને હુ અંજના પ્રતિ વૈરનો બદલો લઈ શકીશ જો કે પવનકુમારની આ આ ભાવના સારી ન હતી પરંતુ વિવાહ કર્યા બાદ તેમનામાં જે દૃઢતા રહી તે દૃઢતાને કારણે તેમનો આ દુર્ભાવ ગૌણુ થઈ ગયો.

પવનકુમારના લગ્નની તૈયારી થવા લાગી રાજા પ્રહ્લાદે પવનકુમારને વરરાજા બનાવ્યા અને પવનકુમારને લઈને માનસરોવર ઉપર ગયા. આ બાજુ મહેન્દ્ર રાજા પણ અંજનાને લઇ સરોવર ઉપર આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પવનકુમારની સાથે અંજનાનો વિવાહ–સંસ્કાર સાનંદ સંપન્ન થયો પવનકુમારે વિવાહ તો કર્યો પણ વિવાહ કરતી વખતે લોકોમાં જે આનંદ તથા જે પ્રસન્નતા જોવામાં આવે છે તેવો આનંદ તથા તેવી પ્રસન્નતા પવનકુમારના મુખ ઉપર જોવામાં આવતાં ન હતાં

રાજા મહેન્દ્રે પ્રેમપૂર્વક પવનકુમારની સાથે અંજનાનો વિવાહ કરાવ્યો અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પહેરામણી પણ આપી રાજા પ્રહ્લાદ પોતાના પુત્ર તથા પુત્રવધૂને લઈ ઘેર આવ્યા. રાજા પ્રહ્લાદ તથા તેમની પત્ની કેતુમતિ, પુત્રવધૂ અંજનાને જોઈ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અંજના પણ ઘેર સાનંદ પહોચ્યા બાદ સાસુ-સસરાના પગે પણ પડી

અંજના પ્રતિ બધા પ્રસન્ન હતા પરંતુ પવનકુમારના મનમાં અંજના પ્રતિ વૈર હોવાને કારણે તેઓ અંજના ઉપર અપ્રસન્ન રહ્યા કરતા હતા રાજા પ્રહ્લાદે અંજનાને રહેવા માટે એક ઊંચો મહેલ બનાવી દીધો પવનકુમારને આ ન ગમ્યુ તેઓ મનમા એમ વિચારતા હતા કે, પિતાજીએ આના માટે આવો સુંદર મહેલ શામાટે બનાવી દીધો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરવાની સાથે તેમણે એમ પણ વિચાર્યું કે, પિતાજીને એ વાતની શી ખબર કે, મને આ પત્ની પસંદ નથી અથવા મારા હૃદયમા તેના પ્રત્યે વૈર છે. એટલા માટે તેઓશ્રી અંજનાને આદર આપે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ હુ અંજના પ્રતિ પ્રેમભાવ પ્રકટ કરી શકુ એમ નથી મે તો અંજનાનો ત્યાગ જ કર્યો છે

પવનકુમાર અંજનાનુ મુખ પણ જોતા ન હતા છતાં અંજના ધૈર્ય ધારણ કરતી હતી તે પોતાના મનમાં એમ વિચારતી કે મે એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે, પતિદેવ મારા ઉપર આટલા બધા રુષ્ટ રહે છે ? મે આ જન્મમાં તો કોઇ એવુ પાપ કર્યું નથી પરંતુ પહેલાના જન્મમા મે એવુ કોઈ પાપકર્મ અવશ્ય કર્યુ હશે કે જેનુ આજે મારે ફળ ભોગવવુ પડે છે. કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી

શ્રી ઊત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, कडाग कम्माग न मोक्ख अत्थि અર્થાત્ કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી આજ પ્રમાણે શ્રી ભગવતીસૂત્રમા પણ કહેવામા આવ્યુ છે કે—

भगवं! सकड़ा कम्म वेदन्ति परकड़ा? गोयमा! सकड़ा कम्म वेदन्ति नो परकड़ा!

અર્થાત્—ગૌતમસ્વામીએ પૃચ્છ્યુ કે, હે ભગવન્! સ્વકૃત કર્મો ભોગવવા પડે છે કે પરકૃત? આ પ્રશ્નના જવાબમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, હે ગૌતમ! પોતાના કરેલા જ કર્મો ભોગવવા પડે છે, બીજાના કરેલા કર્મો ભોગવવા પડતા નથી

આ પ્રમાણે અજના 'મે પૂર્વ જન્મમા કોઈ અપરાધ કરેલ છે અને એ કર્મના ફળસ્વરૂપ મારા પતિદેવ મારા પ્રત્યે અપ્રસન્ન રહે છે' એમ વિચાર કરી ધૈર્ય ધારણ કરતી હતી અજના નિશ્ચયમા તો આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધૈર્ય ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી પરતુ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તેને કોઈ કોઈવાર ઉદાસીનતા પણ આવી જતી હતી

એક દિવસ અજના વિચારમગ્ન થઈ ઉદાસીન બેઠી હતી ત્યારે તેની સખી વસન્તમાલા તેની પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, સખી! તુ આટલી બધી ઉદાસ કેમ રહે છે? તે એવો કોઈ અપરાધ કર્યો નથી છતા રાજકુમાર તમારા ઉપર આટલા બધા અપ્રસન્ન શા માટે રહે છે? આ તો પુરુષોનો દેખીતો અન્યાય જ કહેવાય! રાજકુમાર તમારા પ્રત્યે જે અન્યાય કરી રહ્યા છે તેનુ ફળ તેમના પોતાના માટે પણ સારુ નહિ આવે પરતુ ખરાબ જ આવશે

સખીના આ કથનના ઉત્તરમા અજના કહેતી કે, 'બેન! તમે આમ ન બોલો પતિનુ જરાપણ અનિષ્ટ થાય એવો હુ વિચાર પણ કરી શકુ નહિ, કારણ કે તેમનુ અનિષ્ટ ચાહવામા મારુ જ અનિષ્ટ રહેલુ છે મે પૂર્વજન્મમા કોઈ અપરાધ કર્યો હશે ત્યારે જ પતિદેવ મારા પ્રત્યે અપ્રસન્ન રહે છે મારે મારા કરેલા કર્મો ભોગવવા જ જોઈએ જો હુ પવિત્ર છુ તો મારે પવિત્ર જ રહેવુ જોઈએ કોઈપણ કારણે મારા હૃદયમા અપવિત્રતાને પ્રવેશ થવા ન દેવો જોઈએ કચનને તપાવવામા કે કૂટવામા આવે તો પણ કચન તો કચન જ રહે છે શેરડીને પીલવામા આવે છે છતા તે મીઠાશ જ આપે છે, કડવાશ આપતી નથી આ જ પ્રમાણે મારા ઉપર ભલે તેટલી વિપત્તિ પડે છતા મારે પતિનુ અહિત ચાહવુ ન જોઈએ પરતુ આથી વિપરીત મારે તો પતિભક્તા [illegible] પોતાને પવિત્ર રહેવુ જોઈએ [illegible] કર્મોથી [illegible] આ [illegible] તો મારા પતિદેવ [illegible] તેમને જ સમર્પિત કરી [illegible]

આ [illegible]

[illegible]

મિશ્રકેશીદ્વારા કરવામાં આવેલી વિદ્યુત્પર્વની પ્રશંસા સાંભળી મૌન રહેવાને કારણે જ પવનકુમાર અંજના ઉપર ક્રુદ્ધ થયા હતા અને ક્રોધાવેશમાં બન્નેને મારવા માટે પણ ઉદ્યત થયા હતા, પણ પ્રહસ્તે પવનકુમારને સમજાવી શાન્ત કર્યા પવનકુમારે તો મનમાં ત્યારથી નિશ્ચય કરી લીધો હતો કે, પરપુરુષની પ્રશંસા સાંભળી ચૂપચાપ બેસી રહેનાર સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરવાથી શો લાભ ? આ પ્રમાણે પવનકુમારે અંજના સાથે વિવાહ કરવાનો વિચાર પણ માંડી વાળ્યો હતો પણ આખરે પ્રહસ્તે પવનકુમારને બહુ જ સમજાવ્યા ત્યારે વિવાહ કરવા માટે સમ્મત થયા, પરંતુ તેમના મનમાં અંજના પ્રતિ વૈરભાવ હતો અને તે વૈરનો બદલો લેવા માટે જ વિવાહ કરવા તૈયાર થયા હતા તેમણે વિચાર્યું કે, જો હું અંજનાની સાથે વિવાહ કરી લઈશ તો મિત્રની વાત પણ સચવાશે, માતા-પિતાની આજ્ઞાનું પણ પાલન થશે અને હું અંજના પ્રતિ વૈરનો બદલો લઈ શકીશ જો કે પવનકુમારની આ આ ભાવના સારી ન હતી પરંતુ વિવાહ કર્યા બાદ તેમનામાં જે દૃઢતા રહી તે દૃઢતાને કારણે તેમનો આ દુર્ભાવ ગૌણ થઈ ગયો.

પવનકુમારના લગ્નની તૈયારી થવા લાગી રાજા પ્રહ્લાદે પવનકુમારને વરરાજા બનાવ્યા અને પવનકુમારને લઈને માનસરોવર ઉપર ગયા. આ બાજુ મહેન્દ્ર રાજા પણ અંજનાને લઇ સરોવર ઉપર આવી પહોંચ્યા ત્યાં પવનકુમારની સાથે અંજનાનો વિવાહ-સંસ્કાર સાનંદ સંપન્ન થયો પવનકુમારે વિવાહ તો કર્યો પણ વિવાહ કરતી વખતે લોકોમાં જે આનંદ તથા જે પ્રસન્નતા જોવામાં આવે છે તેવો આનંદ તથા તેવી પ્રસન્નતા પવનકુમારના મુખ ઉપર જોવામાં આવતા ન હતાં

રાજા મહેન્દ્રે પ્રેમપૂર્વક પવનકુમારની સાથે અંજનાનો વિવાહ કરાવ્યો અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પહેરામણી પણ આપી રાજા પ્રહ્લાદ પોતાના પુત્ર તથા પુત્રવધૂને લઈ ઘેર આવ્યા રાજા પ્રહ્લાદ તથા તેમની પત્ની કેતુમતિ, પુત્રવધૂ અંજનાને જોઈ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અંજના પણ ઘેર સાનંદ પહોંચ્યા બાદ સાસુ-સસરાના પગે પણ પડી

અંજના પ્રતિ બધા પ્રસન્ન હતા પરંતુ પવનકુમારના મનમાં અંજના પ્રતિ વૈર હોવાને કારણે તેઓ અંજના ઉપર અપ્રસન્ન રહ્યા કરતા હતા રાજા પ્રહ્લાદે અંજનાને રહેવા માટે એક ઊંચો મહેલ બનાવી દીધો પવનકુમારને આ ન ગમ્યું તેઓ મનમાં એમ વિચારતા હતા કે, પિતાજીએ આના માટે આવો સુંદર મહેલ શામાટે બનાવી દીધો ! આ પ્રમાણે વિચાર કરવાની સાથે તેમણે એમ પણ વિચાર્યું કે, પિતાજીને એ વાતની શી ખબર કે, મને આ પત્ની પસંદ નથી અથવા મારા હૃદયમાં તેના પ્રત્યે વૈર છે. એટલા માટે તેઓશ્રી અંજનાને આદર આપે એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ હું અંજના પ્રતિ પ્રેમભાવ પ્રકટ કરી શકું તેમ નથી મેં તો અંજનાનો ત્યાગ જ કર્યો છે

પવનકુમારે અંજનાનું મુખ પણ જોતા ન હતા છતાં અંજના ધૈર્ય ધારણ કરતી હતી તે પોતાના મનમાં [illegible] વિચારતી કે મેં એવો શો અપરાધ કર્યો છે કે, પતિદેવ મારા [illegible] આ જન્મમાં તો કોઈ એવું પાપ કર્યું નથી પરંતુ [illegible] જન્મમાં મેં [illegible] કોઈ પાપકર્મ અવશ્ય કર્યું હશે કે જેનું આજે મારે ફળ ભોગ- [illegible] કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી.

શ્રી ઊત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि અર્થાત્ કરેલાં કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી આજ પ્રમાણે શ્રી ભગવતીસૂત્રમાં પણ કહેવામાં આવ્યુ છે કે—

भगवं ! सकड़ा कम्म वेदन्ति परकड़ा ? गोयमा ! सकड़ा कम्म वेदन्ति नो परकड़ा !

અર્થાત્—ગૌતમસ્વામીએ પૂછ્યુ કે, હે ભગવન્ ! સ્વકૃત કર્મો ભોગવવાં પડે છે કે પરકૃત ? આ પ્રશ્નના જવાબમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, હે ગૌતમ ! પોતાના કરેલાં જ કર્મો ભોગવવા પડે છે, બીજાના કરેલા કર્મો ભોગવવા પડતાં નથી

આ પ્રમાણે અજના ' મે પૂર્વ જન્મમા કોઈ અપરાધ કરેલ છે અને એ કર્મના ફળસ્વરૂપ મારા પતિદેવ મારા પ્રત્યે અપ્રસન્ન રહે છે ' એમ વિચાર કરી ધૈર્ય ધારણ કરતી હતી અજના નિશ્ચયમા તો આ પ્રમાણે વિચાર કરી ધૈર્ય ધારણ કરવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી પરતુ વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતા તેને કોઈ કોઈવાર ઉદાસીનતા પણ આવી જતી હતી

એક દિવસ અજના વિચારમગ્ન થઇ ઉદાસીન બેઠી હતી ત્યારે તેની સખી વસન્તમાલા તેની પાસે આવીને કહેવા લાગી કે, સખી ! તુ આટલી બધી ઉદાસ કેમ રહે છે ? તે એવો કોઇ અપરાધ કર્યો નથી છતા રાજકુમાર તમારા ઉપર આટલા બધા અપ્રસન્ન શા માટે રહે છે ? આ તો પુરુષોનો દેખીતો અન્યાય જ કહેવાય ! રાજકુમાર તમારા પ્રત્યે જે અન્યાય કરી રહ્યા છે તેનુ ફળ તેમના પોતાના માટે પણ સારુ નહિ આવે પરતુ ખરાબ જ આવશે

સખીના આ કથનના ઉત્તરમા અજના કહેતી કે, ' બેન ! તમે આમ ન બોલો પતિનુ જરાપણ અનિષ્ટ થાય એવો હુ વિચાર પણ કરી શકુ નહિ, કારણ કે તેમનુ અનિષ્ટ ચાહવામા મારુ જ અનિષ્ટ રહેલુ છે મે પૂર્વજન્મમા કોઈ અપરાધ કર્યો હશે ત્યારે જ પતિદેવ મારા પ્રત્યે અપ્રસન્ન રહે છે મારે મારા કરેલા કર્મો ભોગવવા જ જોઇએ જો હુ પવિત્ર છુ તો મારે પવિત્ર જ રહેવુ જોઇએ કોઈપણ કારણે મારા હૃદયમા અપવિત્રતાનો પ્રવેશ થવા ન દેવો જોઇએ કચનને તપાવવામા કે ટીપવામા આવે છે તો પણ કચન તો કચન જ રહે છે શેરડીને પીલવામા આવે છે છતા તે મીઠાશ જ આપે છે, કડવાશ આપતી નથી આ જ પ્રમાણે મારા ઉપર ગમે તેટલી વિપત્તિઓ પડે છતા મારે પતિનુ અનિષ્ટ ચાહવુ ન જોઈએ પરતુ આથી વિપરીત મારે તો પતિદેવની કુશળકામના જ કરવી જોઈએ અને પવિત્ર રહેવુ જોઇએ જો હુ કષ્ટોથી ગભરાઈ જઈ પતિનુ અનિષ્ટ ચાહુ તો હુ હજી કષાયોથી યુક્ત છુ એમ કહી શકાય મારે પતિ ઉપર સ્વપ્નમાં પણ ક્રોધ કરવો ન જોઇએ આ ભવમાં તો મારા પતિદેવ તેઓ જ છે, બીજા કોઇ નથી મે મારો આ ભવ તો તેમને જ સમર્પિત કરી દીધો છે એ કારણે હુ તેમનુ સ્વપ્નમા પણ અનિષ્ટ ઇચ્છી શકુ નહિ

આ પ્રમાણે અજના આવા સદ્વિચારોદ્વારા પતિદેવની કુશળ-કામના પ્રગટ કરતી હતી અને પોતાની ઉદાસીનતા પણ દૂર કરતી હતી. અજનાના મહેલમા એક બારી હતી આ

બારી વાટે તે પ્રતિદિન પોતાના પતિદેવ પવનકુમારનાં દર્શન કરી લેતી હતી એક વખત પવનકુમારે અંજનાને દર્શન કરતી જોઈ બારી વાટે અંજનાને દર્શન કરતી જોઇ પવનકુમારે કહ્યું કે, આ સ્ત્રી તો મારો પીછો જ છોડતી નથી આ પ્રમાણે કહી તેમણે તે બારી બંધ કરાવી દીધી

અંજનાને હવે ક્રોધ પેદા થાય એવું કારણ મળ્યુ હતુ, પરંતુ અંજનાએ બારી બંધ કરાવી દીધી છતાં જરાપણ ક્રોધ ન કર્યો. તે તો મનમા એમજ વિચારતી હતી કે, આ તો મારી પરીક્ષા થઇ રહી છે મારે ધૈર્યપૂર્વક આ પરીક્ષામાથી ઉત્તીર્ણ થવુ જોઇએ.

વસન્તમાલા રાજકુમારની આ અન્યાયવૃતિ જોઈ અંજનાની પાસે આવી કહેવા લાગી કે, સખી ! તુ તો ધર્મને નામે રાજકુમારના અપરાધોને ક્ષમ્ય ગણે છે અને તેમની મંગલ-કામના ચાહે છે. પરંતુ રાજકુમારના અન્યાયની હવે અવધિ આવી ગઇ છે. તેમણે મહેલની ખડકી પણ બંધ કરાવી દીધી શું આ કાર્ય તેમણે ઉચિત કર્યું છે ? અંજનાએ શાન્તિપૂર્વક વસન્તમાલાને કહ્યુ કે, સખી ! તેમણે જે કર્યું છે તે ઠીક જ કર્યું છે જો મારા હૃદયમાં પતિ પ્રત્યે સાચો પ્રેમભાવ છે તો પછી બારી વાટે તેમના દર્શન કરવાની શી આવશ્યકતા છે ? તેઓ તો મારા હૃદયમા બિરાજિત જ છે હુ મારા હૃદયમા બિરાજેલા હૃદયદેવના દર્શન અહીં બેઠાં જ કરી લઇશ બારી બંધ કરી દેવાથી હુ પતિની સમીપ વધારે ગઇ છુ એટલા માટે બારી બંધ કરી દીધી એ એકરીતે સારુ જ થયુ છે

આ પ્રમાણે અંજના પતિદ્વારા પરિત્યક્તા થવા છતાં ધૈર્યપૂર્વક વિપત્તિને પણ સંપત્તિ માની રહી છે જે વ્યક્તિ વિપત્તિ કે સંપત્તિમાં પોતાના મનને શાંત રાખે છે તે અવશ્ય કલ્યાણને પામે છે એટલા માટે તમે પણ સતી અંજનાની માફક વિપત્તિને પણ સંપત્તિ માનો અને ચિત્તને શુદ્ધ તથા શાન્ત રાખો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ વદ ૨ ગુરૂવાર.

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વર કો સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી,
સુગણ સનેહી સાહબ સાચો, સેવક ને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાસ પૂરો આશ હમારી ॥ ટેર૦ ॥ શ્રી૦ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા કહેવામા આવ્યુ છે કે, હે પ્રભો ! મારી આશાની પૂર્તિ કરનાર તમે જ છો. એટલા માટે મારી આશા પૂરી કરો એવી હુ તમને પ્રાર્થના કરુ છુ

સંસારમા અનેક પ્રકારની આશાઓ છે અને પ્રત્યેક વ્યક્તિની આશાઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન છે કોઇ આશા તૃષ્ણામા ફસાવનારી હોય છે અને કોઈ આશા તૃષ્ણાના ફંદામાથી

મુક્ત કરાવનારી હોય છે આ બન્ને પ્રકારની આશાઓમાં ઘણુ જ અતર રહેલુ છે એક માણુસ તો બધનમા પડવાની આશા પૂરી કરાવવા ચાહે છે અને બીજો માણુસ બધનમાથી મુક્ત થવાની આશા પૂરી કરાવવા ચાહે છે આ પ્રમાણે પરમાત્મા પાસે આશાની પૂર્તિ બે પ્રકારે કરાવવામા આવે છે આપણે પરમાત્મા પાસે કઇ આશાની પૂર્તિ કરાવવા ચાહીએ છીએ અને કઇ આશાની પૂર્તિ કરાવવા માટે પ્રાર્થના કરીએ છીએ તે વિષે અત્રે વિચાર કરવાનો છે

પ્રત્યેક વ્યક્તિની આશાઓ ભિન્નભિન્ન હોય છે, પરતુ એક આશા એવી છે કે જે આશાને બધા લોકો પૂરી કરાવવા ચાહે છે સસારમા જીવન–સબધી આશા તો બધા લોકો પૂરી કરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, પરતુ શાસ્ત્રકારો કહે છે કે, પરમાત્મા પાસે મૃત્યુ સબધી આશાની પૂર્તિ કરાવો જીવન વિકૃત છે પરતુ મૃત્યુ પ્રકૃત છે જો દૂધ હોય તો તેનુ દહીં થાય તો એમા કાંઈ આશ્ચર્ય નથી આજ પ્રમાણે જો જીવન છે તો તેની સાથે મૃત્યુ પણ જોડાએલુ છે જીવન–સબધી આશા તો ઘણા લોકો કરે છે અને જીવનનો સુધાર પણ કરે છે પરતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, કેવળ જીવનનો સુધાર કરવામાજ રહી ન જાઓ, પરતુ મૃત્યુને સુધારવાનો પણ ઉપાય કરો તમારૂ મૃત્યુ સુધરી જાય એવી પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રાર્થના કરો

અત્રે કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે, મૃત્યુને સુધારવાની વાત તો મૃત્યુ સમીપ આવશે ત્યારે જોવાઈ જશે ! મૃત્યુને સુધારવાનો પ્રયત્ન અત્યારથી કરવાની શી જરૂર છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જ્યારે મૃત્યુ સમીપ આવશે ત્યારે શુ મૃત્યુને સુધારવાનો પ્રયત્ન થઇ શકશે ? શુ તે વખતે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાનો અવસર પ્રાપ્ત થઇ શકશે ? જ્યારે આગ લાગી હોય તે વખતે જો કોઇ વ્યક્તિ કુવો ખોદવા લાગે તો તે કુવો કયારે ખોદી શકશે અને આગ કયારે બુઝી શકશે ? આગ લાગી હોય ત્યારે કુવો ખોદવાથી શો લાભ ? આ જ પ્રમાણે જ્યારે મૃત્યુ સમીપ આવશે, વાત પિત્ત કફ આદિ વિકારોથી કઠ ઘેરાઈ જશે, શરીર ઠડુ પડી જશે અને સાધાઓ તૂટવા લાગશે ત્યારે શુ મરણને સુધારવા માટે પ્રયત્ન થઈ શકશે ? શુ ત્યારે પરમાત્માને એવી પ્રાર્થના કરી શકાશે કે મારૂ મૃત્યુ સુધરી જાય એવી મારી આશાને પૂરી કરો ! આ પ્રશ્નનો નિશ્ચિત ઉત્તર એ જ છે કે, મૃત્યુ સમયે પરમાત્માની પ્રાર્થના બરાબર થઇ શકતી નથી, એટલા માટે મૃત્યુ સુધરે એ માટે અત્યારથી પ્રયત્ન કરો અને પરમાત્માની એ આશાની પૂર્તિ કરાવવા માટે પ્રાર્થના કરતા રહો કે, હે પ્રભો ! મારુ મરણ સુધરી જાય આ પ્રમાણે નિરતર અભ્યાસ કરતા રહેવાથી મરણ સુધરી જાય એવો સભવ છે જીવનને સુખી બનાવવાનો પ્રયત્ન તો બધા લોકો કરે છે ગજા કે રક બધા લોકો જીવનને સુખી બનાવવા માટે શક્ય બધા પ્રયત્નો કરે જ છે, પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે કેવળ જીવનને સુખી બનાવવાના પ્રયત્નમા પોતાની શક્તિ ન ખર્ચતાં મરણ સુધારવાનો પણ સક્રિય પ્રયત્ન કરો મૃત્યુનો સુધાર કરવા માટે પહેલેથીજ અભ્યાસ કરવો આવશ્યક છે કહેવત છે કે મૃત્યુ સમયે જેવી મતિ હોય છે તેવીજ ગતિ થાય છે. મૃત્યુ સમયે ઉચ્ચ ભાવ રાખવા બહુજ કઠીન છે કેટલાક લોકો મરણાસન્ન હોય છે અર્થાત્ મૃત્યુશય્યા ઉપર પડેલા હોય છે ત્યારે માગલિક સભળાવવા માટે સાધુ મહારાજશ્રીને લઇ

જાય છે પરંતુ મૃત્યુશય્યા ઉપર પડેલા બીમારના ભાવો માંગલિક વચન સાંભળવાના છે કે નહિ એ કોણ જાણે? કારણ કે મૃત્યુ સમયે ઉચ્ચ ભાવો રાખવા મુશ્કેલ છે એટલા માટે મૃત્યુ સુધારવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરો અને મૃત્યુ કેવી રીતે સુધરે એ કલા શીખો મરણ તો નિશ્ચિત આવવાનું જ છે એટલા માટે મરણ સમયે ઉચ્ચ ભાવ રહે અને મૃત્યુ શાન્તિપૂર્વક થાય એવો અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને 'મારું મૃત્યુ સુધરે' એ આશાની પૂર્તિ કરાવવા **માટે પરમાત્મા**ની નિરંતર પ્રાર્થના કરો મૃત્યુ કેવી રીતે સુધરે અને મૃત્યુને સુધારવા માટે સર્વપ્રથમ કેવો અભ્યાસ કરવો જોઈએ એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું –

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૫૦ મો (ચાલુ)

'શાસ્ત્રમાં ભાવ–સત્ય વિષે વિચાર ચાલી રહ્યો છે ભગવાને ભાવ–સત્યનું ફળ બતાવતાં ફરમાવ્યું છે કે, ભાવ–સત્યથી હૃદયની વિશુદ્ધિ થાય છે ભાવવિશુદ્ધિથી કરણ તથા યોગની પણ વિશુદ્ધિ થાય છે આ પ્રમાણે વિશુદ્ધ અન્તઃકરણવાળો જીવાત્મા અર્હત્પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને જે અર્હત્પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરે છે તે જ પરલોકમાં ધર્મની પણ આરાધના કરે છે

ભગવાને જે ઉત્તર આપ્યો છે તે ઉપરથી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, અર્હત્–ધર્મની આરાધના અને પરલોક ધર્મની આરાધના એ બન્ને શું ભિન્ન છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, એ બન્નેને અત્રે ભિન્ન કહીને લક્ષણદ્વારા બન્નેનો સંબંધ બતાવવામાં આવેલ છે આ લક્ષણદ્વારા એ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે કે, અર્હત્ધર્મની આરાધના તે જ કરી શકે છે કે જે આસ્તિક હોય છે આસ્તિક તે જ છે કે જે અર્હત્ધર્મની આરાધના કરે છે. જે આસ્તિક નથી પરંતુ જે નાસ્તિક છે તે અર્હત્ધર્મની આરાધના કરી શકતો નથી

ભગવાન મહાવીરના યુગમાં પણ અનેક નાસ્તિક મતો હતા અને આજે તો તે મતનું પ્રાબલ્ય વિશેષ વધવા પામ્યું છે આજના ભૌતિક વૈજ્ઞાનિકો પણ કહે છે કે, પાંચ ભૂતોના સંમેલનથી જીવન પેદા થાય છે અને એ પાંચે ભૂતો વિખરાઈ જવાથી મૃત્યુ થાય છે. પરલોકમાં કોઇ આત્મા જતો કે આવતો નથી આત્મા જ્યાંસુધી રહે છે ત્યાંસુધી જીવન છે અને તેના જવાથી જ મૃત્યુ છે ભૃગુ પુરોહિતના પુત્રો દેવભદ્ર તથા યશોભદ્ર જ્યારે સંયમ ધારણ કરી રહ્યા હતા ત્યારે તેમના પિતા ભૃગુ પુરોહિતે કહ્યું હતું કે —

जहा य अग्गी अरणी असन्तो खीरे घयं तेल्लमहा तिलेसु।
एमेव ताया सरीरंसि सत्ता संमुच्छई नासइ नावचिट्ठे ॥ उ० १४–१८ ॥

અર્થાત્—જેમ અરણિમાં અગ્નિ, દૂધમાં ઘી, અને તલમાં તેલ પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતાં સંયોગબળથી ઉત્પન્ન થાય છે તે જ પ્રમાણે હે બાળકો! પંચભૂતાત્મક શરીરમાંથી જ જીવાત્મા ઉત્પન્ન થાય છે અને શરીરના નાશની સાથે જ જીવ નષ્ટ થાય છે શરીર નાશ પામ્યા પછી ચેતન રહેતો જ નથી (તો પછી ધર્મ શા માટે? અને સંયમ શા માટે?)

ચાર્વાક મતનું એ કથન છે કે, પંચ મહાભૂતથી જ કોઇ શક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તે શરીરની સાથે જ ક્ષીણ થાય છે પરંતુ વાસ્તવિક રીતે ચેતન શક્તિનો ક્ષય કદી

થઇ શકે જ નહિ અરણીમાં અગ્નિ, દૂધમા ઘી તથા તલમાં તેલ પ્રત્યક્ષ ન દેખાવા છતા તે અવ્યક્તરીતે અવશ્ય રહેલ જ છે, તેજ પ્રમાણે શરીર ધારણ કરતી વખતે કર્મથી સડાવાએલુ ચેતનતત્ત્વ રહેલુ જ છે અને શરીર ક્ષીણ થયે (કર્માનુસાર) બીજા શરીરમા યોજાય છે પિતાના આ કથનના ઉત્તરમા પુત્રોએ કહ્યુ કે —

नो इन्द्रियगेज्झ अमुत्तभावा अमुत्तभावा वि य होइ निश्चो।
अज्झत्थहेउं नियमस्स बंधो संसारहेउं च वयन्ति बन्धं ॥ उ० १४-१९ ॥

અર્થાત્–હે પિતાજી ! આત્મા અમૂર્ત હોવાથી ઇંદ્રિયોદ્વારા ગ્રહણ કરી (જોઈ કે સ્પર્શી) શકાતો નથી વળી ખરેખર અમૂર્ત હોવાથીજ તે નિત્ય ગણાય છે આત્મા નિત્ય હોવા છતા જીવાત્મામા રહેલા અજ્ઞાનાદિ દોષોએ કરીને તે બધાય છે આ બધન એજ સસાર-પરિભ્રમણનુ કારણ છે એમ મહાપુરુષો કહે છે

જેટલા અમૂર્ત દ્રવ્યો છે તે બધા નિત્ય હોય છે જેમકે આકાશ અમૂર્ત છે તો તે નિત્ય જ છે, પરતુ આકાશ દ્રવ્ય અખડ નિત્ય છે અને જીવાત્મા (કર્મથી બધાએલો જીવ) પરિણામી નિત્ય છે, અને તેથીજ કર્મવશાત્ તે નાના મોટા આકારમા પરિણમી ઉચ્ચનીચ ગતિમા ગમન કરે છે

આત્મા અમૂર્ત હોવાથી ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય નથી ઇન્દ્રિયો એક એક વિષયનેજ ગ્રહણ કરે છે જે વિષય જે ઇન્દ્રિયદ્વારા ગ્રહણ કરી શકાય છે તે વિષયને બીજી ઇન્દ્રિય ગ્રહણ કરી શકતી નથી સાભળવાનુ કામ કાન અને જોવાનુ કામ આંખ જ કરી શકે છે જો કોઇ વ્યક્તિ સાભળવા માટે કાન બધ કરી દે અને આખ ઉઘાડી રાખે અથવા જોવા વખતે આખ બધ કરી કાન ખુલ્લા રાખે તો જોઇ પણ ન શકાય તથા સાભળી પણ ન શકાય, કારણકે ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને જ ગ્રહણ કરી શકે છે પરતુ આત્મા બધાના વિષયોને ગ્રહણ કરે છે અને આત્મા હોવાને કારણેજ ઇન્દ્રિયો પોતપોતાના વિષયો ગ્રહણ કરી શકે છે જો આત્મા શરીરમાથી નીકળી જાય તો ઇન્દ્રિયો શરીરમા રહેવા છતા પણ પોતપોતાના વિષયોને ગ્રહણ કરી શકે નહિ મૃત વ્યક્તિની ઇન્દ્રિયો મૃત શરીરમા હોવા છતા પણ આત્મા ન રહેવાને કારણે કામ કરી શકતી નથી આ ઉપરથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે, આત્મા હોય તોજ ઇન્દ્રિયો વિષયોને ગ્રહણ કરી શકે છે અન્યથા નહિ આ પ્રમાણે આત્મા સૂક્ષ્મ હોવા છતા ઇન્દ્રિયોનો સ્વામી છે

પ્રત્યેક કામ આત્મા હોય તો જ થઇ શકે છે રાજા પણ જ્યાસુધી શરીરમા આત્મા હોય છે ત્યાસુધીજ દડ આપી શકે છે આત્મા નીકળ્યા બાદ શરીરને રાજા પણ દડ આપતો નથી આત્માવિહીન શરીરને કા તો બાળી નાખવામા આવે છે અથવા જમીનમા દાટી દેવામા આવે છે

પુરોહિતના પુત્રો કહે છે કે, આત્મા સ્થૂલ આખોથી જોઇ શકાતો નથી તેમજ બીજી ઇન્દ્રિયોથી ગ્રહણ પણ કરી શકાતો નથી તે આત્મા અમૂર્ત્ત છે અમૂર્ત્ત આત્મા મૂર્ત્ત ઇન્દ્રિયોદ્વારા કેવીરીતે દેખી શકાય ? આત્મા ઇન્દ્રિયગ્રાહ્ય ન હોવા છતા આત્માનુ અસ્તિત્વ માનવુ પડે છે આત્માને માન્યા વિના કામ ચાલી શકતુ નથી, પરતુ અનેક અણસમજુ લોકો નાસ્તિકોની કલ્પિત વાતોમા એટલા માટે ફસાઇ જાય છે કે, આત્માને ન માનવાથી

દાન ધર્મ તપ-શીલ આદિ કાંઈ કરવું પડતું નથી અને જીવન વિષયાનંદમાં પસાર થાય છે આ પ્રમાણે વિષયાનંદમાં લોલુપ બની લોકો નાસ્તિકતાનો સ્વીકાર કરે છે પરંતુ જે મહાત્માઓએ વિષયસુખ તથા સંસાર સંપદાનો ત્યાગ કર્યો છે તેમના કથન ઉપર અવિશ્વાસ કરી આત્માને ન માનવો, અને જેઓ વિષયસુખના દાસ બનેલા છે તેમના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી વિષયલોલુપી બની જીવનને નષ્ટ ભ્રષ્ટ કરવું એ કયાં સુધી ઉચિત છે? એ વાતનો તમે ઊંડો વિચાર કરો

દેવભદ્ર તથા યશોભદ્ર તેના પિતા ભૃગુપુરોહિતને કહે છે કે, હે પિતાજી! આપ આત્મતત્ત્વને ભૂલી જવાને કારણે જ એમ કહો છો કે આત્મા અને શરીર ભિન્નભિન્ન નથી પરંતુ દૂધ તથા ઘી આદિની માફક શરીરમાં જ જીવનશકિત છે એમ કહો છો, પરંતુ વાસ્તવમાં આત્મા અને શરીર, તલવાર અને મ્યાન જેમ જુદા જુદા છે તેજ પ્રમાણે જુદા જુદા છે તલવાર તથા મ્યાન બન્ને જુદા જુદા હોવા છતાં મ્યાનમાં તલવાર રહે છે તેજ પ્રમાણે આત્મા અને શરીર વાસ્તવમાં ભિન્ન ભિન્ન હોવા છતાં આત્મા શરીરમાં રહે છે આત્મા અમૂર્ત્ત તથા અવિનાશી છે શરીર મૂર્ત્ત તથા વિનાશી છે આત્મા તો અજર અમર છે પણ શરીર તો જીર્ણ શીર્ણ થનારું છે

આ ઉપરથી કદાચ કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, આત્મા અમૂર્ત્ત તથા અવિનાશી છે તો મૂર્ત્ત તથા જીર્ણ શીર્ણ થનારા શરીર સાથે તેનો સંબંધ કેવીરીતે થયો? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મિથ્યાત્વ આદિ કારણોને લીધે જ આત્મા જન્મ મરણ કરે છે. આત્માનો જેવો જેવો અધ્યવસાય હોય છે તે પ્રમાણે તેને જન્મ મરણ કરવા પડે છે

કેટલાક લોકો કહે છે કે, પરમાત્માજ આત્માને જન્માવે છે તથા મારે છે, પરંતુ આ કથન વિષે ઊંડો વિચાર કરતાં કોઈપણ રીતે તે ઠીક તેમજ યુક્તિસંગત જણાતું નથી ગીતામાં પણ આ વિષે સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે —

न कर्त्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभु ।
न कर्मफलसंयोगं, स्वभावस्तु प्रवर्त्तते ॥

અર્થાત્—પરમાત્મા કર્ત્તા નથી, કર્મ કરાવતા નથી, લોકનું સર્જન કરતા નથી તથા કોઈને દંડ પણ આપતા નથી આ બધું તો સ્વભાવથી જ થાય છે જે પ્રમાણે મોઢામાં મરચું નાંખવાથી સ્વભાવત તીખાશ જણાય છે અને મોઢામાં સાકર નાખવાથી સ્વભાવત મીઠાશ જણાય છે તે જ પ્રમાણે કર્મનું ફળ પણ સ્વભાવત મળે છે પરમાત્મા, કર્મનું ફળ આપવાના કે જન્મ-મરણ કરાવવાના ઝઘડામાં પડતા જ નથી આમ હોવા છતાં કેટલાક લોકો, પરમાત્મા, કાળ આદિ ઉપર બધી જવાબદારી ઢોળી અમે શું કરીએ? કાળ જ એવો આવી ગયો છે અથવા પરમાત્માએ જ એમ કર્યું આ પ્રમાણે કહે છે પરંતુ આ પ્રમાણે પરમાત્મા કે કાળ આદિ ઉપર ભાર મૂકવો એ અજ્ઞાન છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે, તમે જ કર્મના કર્ત્તા તથા તમે જ કર્મના ભોક્તા છો. તમે જ તમારો સુધાર કે કુધાર કરી શકો છો કાળ-સ્વભાવ આદિની સહાયતા તમારા કાર્યમાં અવશ્ય મળે છે, પરંતુ કર્મના કર્ત્તા તો તમે પોતે જ છો. તમે પુરુષાર્થ કરશો તો તમારા

કાર્યમાં કાળ આદિની સહાયતા પણ તમને મળી જશે કહેવત પણ છે કે, 'હિંમતે મર્દા તો મદદે ખુદા' આ કહેવતનો ભાવાર્થ એ છે કે, તમે હિંમત રાખશો તો તમને બીજાની સહાયતા પણ મળી જશે પણ જો તમે પુરુષાર્થ કે પ્રયત્ન નહિ કરો તો તમને બીજાની મદદ પણ મળી શકશે નહિ એટલા માટે પોતાની જવાબદારી બીજા ઉપર ન ઢોળતા પોતાનુ કામ પોતે જ કરવુ જોઇએ

પુત્રોનુ યુક્તિસગત કથન સાભળી ભૃગુ પુરોહિત સમજી ગયા ભૃગુ પુરોહિતે તથા તેમની પત્નીએ દેવભદ્ર તથા યશોભદ્રને સયમ ગ્રહણ કરવાની સહર્ષ અનુમતિ આપી, એટલુ જ નહિ પણ પોતે પણ સયમ ગ્રહણ કરી આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ શાસ્ત્રકારોએ આ ઘટનાને શાસ્ત્રમા સુરક્ષિત રાખી છે તો આ ઘટના ઉપરથી સાર ગ્રહણ કરી તમે પણ આત્મસુધાર કરી આત્મકલ્યાણ સાધો

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે, જે આસ્તિક હોય છે તે જ અર્હત્પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરી શકે છે અને જે અર્હત્પ્રરૂપિત ધર્મની આરાધના કરે છે તે જ વાસ્તવમા આસ્તિક છે અર્હત્ધર્મની આરાધના કરનારો પરલોકમા પણ ધર્મની આરાધના કરી શકે છે આ પ્રમાણે મહાવીર ભગવાને ભાવસત્યને જ ધર્મની આરાધના કરવાનુ મૂળ કારણ બતાવ્યુ છે એટલા માટે ધર્મની આરાધના કરવા માટે ભાવ સત્યને જીવનમા સ્થાન આપો અને હૃદયની શુદ્ધિ કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે ભાવવિશુદ્ધિને જીવનમા સ્થાન આપી સતી અજનાએ આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે સાધ્યુ હતુ એ વાત હવે સતી અજનાની ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર–૫

પવનકુમારે અજનાનો પરિત્યાગ કર્યો હતો એ કારણે પવનકુમારને નિંદાપાત્ર કહી શકાય, પરતુ અજનાનો તિરસ્કાર કરવાની સાથે સાથે તેમણે જે બીજુ પ્રશસનીય કાર્ય કર્યું હતુ એ કારણે તેઓ પ્રશસાને પાત્ર પણ હતા આપણે કેવળ દોષદર્શન જ ન કરવુ જોઇએ, પરતુ ગુણદર્શન પણ કરવુ જોઈએ

પવનકુમાર રાજપુત્ર હતા તેમને બીજી કન્યા મળી શકતી હતી અને તેઓ અજનાથી અપ્રસન્ન રહેતા હતા એટલા માટે બીજી કન્યાની સાથે તેઓ વિવાહ પણ કરી શકતા હતા પરતુ તેમણે બીજો વિવાહ ન કર્યો તેમના મિત્રોએ તેમને બીજો વિવાહ કરવા માટે પ્રેરિત પણ કર્યા હશે પરતુ તેમણે એવા આશયનો ઉત્તર આપ્યો હશે કે, જ્યારે હુ એક સ્ત્રીનુ ચરિત્ર જોઈ ચૂક્યો છુ તો પછી બીજો વિવાહ કરી બીજી સ્ત્રીનુ પણ જીવન આની માફક નષ્ટ કરવાનો મને શો અધિકાર છે ? હુ બીજી કોઈ સ્ત્રીને સકટગ્રસ્ત બનાવુ એના કરતા હુ પોતે જ શુદ્ધ શા માટે ન બનુ ?

આજે કેટલાક પુરુષો 'અમે પુરુષ છીએ અને તે સ્ત્રી છે' એ અભિમાનને કારણે સ્ત્રીઓ ઉપર અન્યાય–અત્યાચાર કરે છે પરતુ જૈન ધર્મ કહે છે કે સ્ત્રી કે પુરુષ બન્નેને સમાનાધિકાર છે કોઇને કોઈનો અધિકાર છીનવી લેવાનો અધિકાર નથી

પવનકુમાર અજના પ્રતિ રુષ્ટ તો હતા, પરતુ તેમણે ક્રોધાવેશમા આવી જઇ બીજો વિવાહ ન કર્યો પણ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કર્યુ આ કેવો ઉચ્ચ આદર્શ છે ! આજે તો પુરુષો એમ કહેવા તૈયાર થઈ જાય છે કે, અમે તો પુરુષો છીએ એટલા માટે અમને એ અધિકાર

પ્રાપ્ત છે કે, અમે ગમે તેટલીવાર વિવાહ કરી શકીએ આ પ્રમાણે કહી અનેક લોકો કેવળ સ્ત્રીને જ પવિત્ર રાખવા ચાહે છે પરંતુ જેઓ પોતે જ પવિત્ર નથી તેઓ બીજાને પવિત્ર રાખવાના અધિકારી કેવી રીતે હોઇ શકે? હુ તમને સદાચારનુ પાલન કરવાનો ઉપદેશ આપુ છુ. પરતુ જો મારો પોતાનો જ સંયમ બરાબર ઠીક ન હોય તો આ દશામાં તમે મને શુ કહેશો? એ જ કે, મહારાજ! પહેલાં તમારુ આચરણ તો જુઓ! આ જ પ્રમાણે જે પોતે જ પવિત્ર નથી તે બીજાને પવિત્ર કેવી રીતે રાખી શકે! આનો અર્થ એ નથી કે, તમે લોકો અમારા સંયમ ઉપર ધ્યાન ન આપો તમે લોકો અમારા સંયમ ઉપર બરાબર ધ્યાન આપતા રહો પરતુ સાથે સાથે તમે પોતે પણ પવિત્રતાનુ અનુકરણ તથા પાલન કરો. તમારે પણ તમારા ગૃહસ્થધર્મનુ બરાબર પાલન કરવુ જોઇએ સાધુએ શ્રાવક ઉપર અને શ્રાવકે સાધુ ઉપર ધ્યાન રાખવુ જોઇએ આ પ્રમાણે કરવાથી બન્નેના ધર્મનુ પાલન બરાબર થઈ શકશે પરંતુ આનો અર્થ કોઈ એવો ન કાઢે કે, જો કોઇ પોતાનો ધર્મ પાળતો ન હોય તો બીજાએ પણ ધર્મનુ પાલન ન કરવુ બીજો કોઈ ધર્મનુ પાલન કરે કે ન કરે પરતુ આપણે તો આપણા ધર્મનુ પાલન કરવુ જ જોઇએ

પ્રત્યેક મનુષ્યે કેવળ પોતાનો જ સ્વાર્થ જોવો ન જોઇએ પરતુ પરમાર્થ પણ જોવો જોઇએ. પવનકુમાર એવો વિચાર કરી શકતા હતા કે હુ પુરુષ છુ અને તેમાય રાજપુત્ર છું. અજના તો પોતાનાં કર્મોને ભોગવે છે, પણ હુ સ્ત્રી–સુખથી શા માટે વચિત રહુ? બીજો વિવાહ શા માટે ન કરુ? પરતુ પવનકુમારે આવો સ્વાર્થી વિચાર ન કરતા બ્રહ્મચર્યનુ જ શુદ્ધ રીતે પાલન કર્યું

લોકો જે વાત પોતાના માટે જુએ છે તે વાત બીજાને માટે જોતા નથી આ કારણે ઘણો અન્યાય થાય છે આજે પુરુષોમા એવી પદ્ધતિ પ્રચલિત થએલી જોવામા આવે છે કે, તેઓ પોતાનો સ્વાર્થ જુએ છે, પરતુ જે કામ પોતાને પસદ નથી તે કામ પોતાની સ્ત્રીને કેમ પસદ પડતુ હશે તેનો જરાપણ વિચાર કરતા નથી આ વિષે ગુલિસ્તામા એક કથા કહેવામાં આવી છે. તેમા કહ્યુ છે કે, એક અમીરની સ્ત્રી મરી ગઈ અમીરના મિત્રોએ અમીરને કહ્યુ કે, તમારી પાસે અખૂટ ધન–સપત્તિ છે એટલા માટે તમે બીજો વિવાહ કરો. અમીરે જવાબમાં કહ્યુ કે, મને વૃદ્ધા સ્ત્રી પસદ નથી. મિત્રોએ કહ્યુ કે, તમે વૃદ્ધ સ્ત્રી સાથે વિવાહ કરો એમ તમને કોણ કહે છે? તમે નવયુવતી સાથે વિવાહ કરો તમને તો અનેક નવયુવતી મળી શકે એમ છે અમીરે ઉત્તર આપ્યો કે, તમે લોકો મારા કથનનો આશય સમજી શકયા નથી મારો કહેવાનો આશય એ છે કે, જ્યારે મને વૃદ્ધ સ્ત્રી પસંદ નથી, તો પછી મારા જેવા વૃદ્ધ માણસને નવયુવતી કેવી રીતે પસદ કરે? હુ મારો જ સ્વાર્થ જોઉ અને બીજાના હિતાહિતનો પણ વિચાર ન કરુ એ ઉચિત કેમ કહેવાય?

શુ તમને અમીરની વાત યુક્તિસગત જણાય છે? જો અમીરની વાત ઉચિત જણાતી હોય તો તમારે એવા કામોમાં 'તો જરાપણ ભાગ લેવો ન જોઇએ, કે જ્યા વૃદ્ધપુરુષની સાથે તરુણ સ્ત્રીનો વિવાહ કરવામા આવતો હોય! વૃદ્ધવિવાહમાં ભાગ લેવાથી તમે પાપના ભાગીદાર બનો છો, પણ તેમાં સહકાર ન આપવાથી તમે તે પાપકાર્યમાંથી તમારા આત્માને બચાવી શકો છો.

પવનકુમારના મિત્રો જ્યારે બીજો વિવાહ કરવા માટે આગ્રહ કરતા ત્યારે પવનકુમાર એ આશયનો ઉત્તર આપતા કે, જ્યારે પોતાની સ્ત્રીની સન્મુખ બીજા પુરુષની પ્રશંસા સાંભળી મૌન રહેવું અને કાંઈ ન બોલવું-એ વાતને પણ હું સહી શકતો નથી, તો પછી હું કોઈ બીજી સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરું એ અંજના કેવી રીતે સહી શકે ? આવી દશામાં મારા માટે એ ઉચિત્ કેમ કહી શકાય કે હું બીજી સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરું ! પવનકુમારજીની આ દૃઢતાથી તથા બીજો વિવાહ ન કરવાથી અંજના પણ પ્રસન્ન રહેતી અંજના મનમાં વિચારતી હતી કે રાજકુમાર મારાથી રુષ્ટ રહે છે, પરંતુ શીલનું પાલન કરવામાં તેઓ દૃઢ છે દિવસમાં તો આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે સાત્વન લેતી અને રાત્રીના સમયે મારાથી શો અપરાધ થયો છે કે જેથી પતિદેવ મારા પ્રત્યે રુષ્ટ રહે છે તે વિષે આલોચના કરતી, અને પૂર્વ જન્મમાં કરેલા પાપકર્મને કારણે જ મારે આજે કટુફળ ભોગવવું પડે છે એમ માની સત્કાર્ય તથા સદ્વિચાર કરવામાં તે પ્રવૃત્ત થતી કોઈ વાર તેની સખી વસંતમાલા પવન-કુમારની અપ્રસન્નતાના સંબંધમાં કાંઈ કહેતી અથવા પવનકુમારની નિંદા કરતી તો અંજના સખીને કટુવચન બોલતા અટકાવતી અને કહેતી કે, સખી ! પતિની નિંદા ન કરો તેઓ ભલે મારાથી રુષ્ટ રહેતા હોય પણ આખરે તેઓ મારા પતિદેવ છે મારું આ જીવન તેમની જ સેવામાં સમર્પિત કરેલું છે તું કહે છે કે, આવું દુ ખી જીવન વ્યતીત કરવા કરતા તો પિતાને ત્યાં અવિવાહિત રહેવું એ સારું હતું તારું આ કથન પણ ભ્રમપૂર્ણ છે. કારણ કે પિતાને ત્યાંથી અહીં આવવાની ભાવના પણ મેં જ કરી હતી પિતાએ જબર-દસ્તીથી મને ઘર બહાર તો કાઢી નથી જ્યારે મેં વિવાહ કરવાની સંમતિ આપી હતી ત્યારે જ મારો વિવાહ કરવામાં આવ્યો હતો પિતાશ્રીએ પણ મારું જીવન પવિત્ર તથા સુખી થાય એ દૃષ્ટિએ જ મારો વિવાહ કર્યો હતો હવે અહીં મારે પતિથી પરિત્યક્તા થઈ રહેવું પડે છે એમાં કોઈનો શો અપરાધ છે ? મને તો મારા પાપકર્મનો જ અપરાધ જણાય છે પતિ રુષ્ટ હોવાને કારણે જ મારે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું પડે છે, પરંતુ તે મહાસતીઓ કેવી પવિત્ર તથા સુશીલ હતી કે જેઓ સ્વેચ્છાપૂર્વક જ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવામાં પોતાના જીવનને ધન્ય માનતી હતી

ब्राह्मी चंदनबालिका भगवती राजीमती द्रौपदी
कौशल्या च मृगावती च सुलसा सीता सुभद्रा शिवा ।
कुन्ती शीलवती नलस्य दयिता चूला प्रभावत्यपि
पद्मावत्यपि सुन्दरी दिनमुखे कुर्वन्तु वो मंगलम् ॥

આ મહાસતીઓએ બ્રહ્મચર્યનું સ્વેચ્છાપૂર્વક વિશુદ્ધ રીતે પાલન કર્યું હતું એટલા જ માટે તેમનું પ્રાતઃકાલમાં સ્મરણ કરવામાં આવે છે

અંજનાએ વસંતમાલાને સમજાવતા કહ્યું કે, બેન ! પતિદેવ મારાથી રુષ્ટ છે અને એ કારણે મારું જીવન દુઃખી છે એ વાત સાચી છે પરંતુ પતિ રુષ્ટ હોવાને કારણે મારે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું પડે છે એ શું ખરાબ છે ? પતિ જો ચાહે તો બીજી સ્ત્રીની સાથે વિવાહ કરી શકે છે પરંતુ જે પ્રમાણે ભગવાન નેમિનાથે રાજીમતીનો ત્યાગ કરી બીજી સ્ત્રીની

સાથે વિવાહ ન કર્યો, તેજ પ્રમાણે મારા પતિએ પણ કોઈ બીજી સ્ત્રી સાથે વિવાર કર્યો નથી તો પછી હું પણ રાજીમતીની માફક બ્રહ્મચર્યનું પાલન શા માટે ન કરું?

અંજના આ પ્રમાણે પોતાની સખીને સમજાવી શાન્ત કરતી, અને પોતે બ્રહ્મચર્યનુ બરાબર પાલન કરતી અને પરમાત્માનુ ધ્યાન કરવામાં જીવન વ્યતીત કરતી જો અંજના ચાહત તો પોતાના પિતાને ત્યાં જઈ શકતી હતી પરંતુ તેણે તેમ ન કરતા એક બે વર્ષ નહિ પણ બાવીશ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યનુ યથાવત્ પાલન કરતી રહી તેની સખીઓ તેને કહેતી કે, તમારી ઉચ્ચ ભાવના જોતાં તમારુ આ દુઃખ અધિક સમય સુધી ચાલશે નહિ, તમારા દુઃખનો અન્ત થોડા વખતમા આવી જશે સખીઓના આ કથનના ઉત્તરમા અંજના કહેતી કે, સખી! તમારા આ વચનો ધૈર્ય આપતા રહો એજ મારી ઇચ્છા છે

દુઃખ તો બધા લોકો ઉપર પડે છે પરંતુ જેઓ દુઃખના સમયે ધૈર્ય ધારણ કરી રાખે છે તેમના દુઃખનો અન્ત જલ્દી આવી જાય છે દુઃખના સમયે ધૈર્ય ધારણ કરવાથી અંજનાને શો લાભ થયો એ વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ શ્રાવણ વદી ૫ શનિવાર

પ્રાર્થના

જય જય જગત શિરોમણિ, હું સેવક ને તૂં ધણી;
અબ તૌસું ગાઢી બણી, પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી
મુઝ મ્હેર કરો ચંદ્ર પ્રભુ, જગજીવન અંતર જામી,
ભવ દુઃખ હરો સુનિએ અરજ હમારી ત્રિભુવન સ્વામી મુઝ૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીસી.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જે ભાવ કહેવામા આવ્યાં છે તે ભાવોનુ પૂર્ણરૂપે વર્ણન તો કોઈ મહાન્ યોગીશ્વર જ કરી શકે, છતાં હું મારી શક્તિ તેમજ બુદ્ધિ અનુસાર તે વિષે સંક્ષેપમાં કહું છું.

ભગવાન ચન્દ્રપ્રભુની પ્રાર્થના કરવી એ સંકીર્ણતામાંથી નીકળી વિશાળતાને અપનાવવા સમાન છે પોતાનામા જે સંકીર્ણતા તથા તુચ્છતા છે તેમાથી બહાર નીકળી વિશાળતામા પગ મૂકવો એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના છે. તમે કદાચ એમ કહો કે, પ્રાર્થના કરવા માત્રથી

સકીર્ણતામાથી વિશાળતામા કેવી રીતે આવી શકાય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે આ પ્રાર્થનામા જ કહેવામા આવ્યુ છે કે -" જય જય જગત શિરોમણિ " અર્થાત્—હે જગત શિરોમણિ ભગવાન ! તારો જય જયકાર થાઓ પરમાત્માનો જગત શિરોમણિ તરીકે સ્વીકાર કરી તેમની પ્રાર્થના કરવી એ જ સકોર્ણતાને છોડી વિશાળતામા પ્રવેશ કરવા સમાન છે અત્રે એક વાત ખાસ ધ્યાનમા લેવાની છે કે, આ પ્રાર્થના ઉપરછલી નહિ પણ હૃદયથી કરેલી હોવી જોઇએ જો આપણે હૃદયથી પરમાત્માને જગત શિરોમણિ તરીકે સ્વીકાર્યા હશે તો એ દશામા આપણામાં મકીર્ણતા રહી જ શકે નહિ

જે વ્યક્તિ પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માને છે તેનામા કેવી વિશાળતા હોય છે અને જે તેમ માનતો નથી તેનામા કેવી સકીર્ણતા હોય છે એ વાતનો નિર્ણય કરવા માટે એક નાસ્તિક અને એક આસ્તિકના જીવનની સકીર્ણતા તથા વિશાળતાનુ માપ કાઢો માનો કે, તમને જગલમા બે માણસો મળ્યા આ બન્નેમા એક માણસ આસ્તિક છે અને બીજો નાસ્તિક છે આસ્તિક માણસ મનમા એમ વિચારે છે કે, કોઇ વટેમાર્ગુને કષ્ટ આપવુ જોઇએ નહિ, ભલે કોઇ કષ્ટ આપતા જોતુ નથી પરતુ સર્વજ્ઞ પરમાત્મા તો બધુ જુએ છે ત્યારે નાસ્તિક માણસના હૃદયમા તો બીજાને લૂટવાની જ ભાવના હોય છે આ રીતે આસ્તિકના હૃદયમા દયાભાવના હોવાને કારણે વિશાળતા હોય છે અને નાસ્તિકના હૃદયમા ક્રૂરતા હોવાને કારણે સકીર્ણતા હોય છે આ પ્રમાણે પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માનનાર અને નહિ માનનાર વચ્ચે ઘણુ અતર હોય છે

જે વ્યક્તિ પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માને છે તેના હૃદયમા કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી સાચા ભક્તના હૃદયમા નિર્બલતા હોતી નથી જ્યા નિર્બલતા હોય છે ત્યાં નિર્ભયતા આવતી નથી આજે તો લોકો પોતાની મેળે ભય પેદા કરે છે આ પ્રમાણે ભયભીત થવાનુ પ્રધાન કારણ એ છે કે પોતે જ પોતાને નિર્બલ માને છે મે એક પુસ્તકમા વાચ્યુ હતુ કે, ઘેટુ પોતાને નિર્બલ માને છે અને પોતાને નિર્બલ માનવાને કારણે જ બીજા લોકો પણ તેને નિર્બલ માને છે આ પ્રકારની પોતાની માનેલી નિર્બળતાને કારણે જ અનેક લોકો ઘેટાને પોતાનુ ભક્ષ્ય સમજે છે સિંહ આદિ હિંસક પશુ તો ઘેટાને પોતાનુ ભક્ષ્ય માને જ છે પરતુ અનેક મનુષ્યો પણ તેને નિર્બલ માની પોતાનુ ભક્ષ્ય માને છે તથા દેવીને તેનુ બલિદાન પણ ચડાવે છે

દેવીને માતા કહેવામા આવે છે તે દેવી બલિદાન ચડાવનાર ભકતોની માતા છે તો શુ તે ઘેટાની માતા નથી ? જો દેવીને જગન્માતા અથવા જગદબા કહેવામા આવતી હોય તો જગતમા ઘેટાનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે, તો શુ તે જગન્માતા પોતાના પુત્રતુલ્ય ઘેટાનો પણ ભોગ લે છે ? અને તેને પણ ખાઈ જાય છે ? વાસ્તવમા વાત એમ છે કે, ઘેટુ એક નિર્બલ પ્રાણી છે એટલા માટે તેની નિર્બલતાનો ગેરલાભ લઇ લોકો દેવી આગળ તેનો ભોગ ધરે છે જે લોકો આવા નિર્બલ મૂક પ્રાણીની નિર્બળતાનો અનુચિત લાભ લઈ દેવીને ભોગ ધરે છે, તેઓ તે દેવીને બલિદાન ચડાવવામા પોતાનુ ભલુ માનતા હશે, પરતુ તમે લોકો તો અહિસાવાદી હોવાથી જે દેવી-માતા આગળ પશુવધ કરવામા આવે છે તે માતાના મદિરમા તો જતા નથી ને ?

કેટલાક લોક કહેવા માટે તો એમ કહે છે કે અમને દયા માતા સારી લાગે છે, પરન્તુ ભેંસ-બકરાને કાપે છે તે માતાના મન્દિરમા જઈએ છીએ! અહિંસાવાદી હોવા છતાં જ્યા પશુઓની કતલ કરવામા આવે છે તે પોતાના મન્દિરમા જવાની જે ભાવના હૃદયમા રહે છે તેનુ પ્રધાન કારણ એ જ છે કે હજી તમે પરમાત્માને સાચા હૃદયથી જગત શિરોમણિ તરીકે સ્વીકાર્યા નથી તમે કેવળ જગતશિરોમણિ પરમાત્માની ઉપરછલી જ પ્રાર્થના કરો છો જ્ઞાનીજનો તો આત્માનુ કલ્યાણ કરી લીધેલ છે. કહ્યુ પણ છે કે —‘ જ્યા લગી આત્મા તત્ત્વ ચિન્યુ નહિ ત્યાંલગી સાધના સર્વ જૂઠી ’ જે લોકો પરમાત્માને જગતશિરોમણિ માને છે તે લોકો પણ જ્યારે, જ્યાં ઘેટા-બકરા આદિનુ બલિદાન આપવામા આવે છે તે દેવ-દેવતાના મન્દિરમા દર્શનાર્થે જાય છે, ત્યારે એમ કહેવુ જોઈએ કે એવા લોકોમા હજી પરમાત્મા પ્રત્યે સાચી શ્રદ્ધા જ પેદા થઈ નથી કેટલાક અહિંસાવાદી લોકો કલકત્તામા કાલી માતાના મન્દિરમા કે જ્યા બલિદાનના કારણે રક્તનો પ્રવાહ ચાલવા લાગે છે ત્યા દર્શનાર્થે જાય છે ત્યારે એવા લોકોને માટે એમ જ કહેવુ જોઈએ કે, એ લોકોના હૃદયમા પરમાત્મા જગતશિરોમણિ છે એવી સાચી શ્રદ્ધા જ પ્રગટી નથી સાચી ધર્મશ્રદ્ધા તો કામદેવ શ્રાવક તથા અરણકમા પ્રગટી હતી કામદેવ તથા અરણકમા એવી દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે, દેવ પણ તેમને ધર્મથી વિચલિત કરી શક્યા નહિ પરન્તુ આજના લોકોમા શ્રદ્ધા કેવી ઢીલી છે કે પોતાના ધર્મને પ્રાણાપ્રિય કહેવા છતા પણ જે દેવ-દેવીઓને પશુઓનુ બલિદાન

પુણ્યના પ્રતાપે જ મળ્યુ છે તમે લોકો પણ આ જ પ્રમાણે તમારાં પુણ્ય-પાપ ઉપર વિશ્વાસ કેમ રાખતા નથી ? જો તમે તમારા પુણ્ય-પાપ ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો તમારે તે દેવ-દેવીના શરણે પણ જવુ નહિ પડે

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્માને કોઇપણ દુ ખ આપી શકતુ નથી આત્મા પોતાને નિર્બલ માની બેઠો છે એ કારણે જ તે દુ ખનો ભાગી બની રહ્યો છે વાસ્તવમાં નિર્બલતા જ દુ ખની જનની છે જો આત્મા પોતાની નિર્બલતાને તિલાંજલિ આપી દે અને પોતા વિષે એમ માને કે, હુ પણ પરમાત્મા જેવોજ સર્વશક્તિમાન છુ તો એ દશામા આત્મા દુ ખનો ભાગી બની જ ન શકે, પરતુ જ્યાસુધી આત્મા પોતાને ઘેટાની માફક નિર્બળ માને છે ત્યાસુધી તેનુ દુ ખ કેવી રીતે દૂર થઈ શકે ? આત્મા પોતાને નિર્બળ માની રહ્યો છે એ કારણેજ તેણે દેવ-દેવીના શરણે જવુ પડે છે અને તેમની પાસે સહાયતાની માગણી કરવી પડે છે જો આત્માને પોતાના પુણ્ય-પાપ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા પેદા થાય, પરમાત્માને અત કરણથી જગતશિરોમણિ માનવા લાગે તથા પોતાને પરમાત્માના જેવો સર્વશક્તિમાન માને તો આત્મા અવશ્ય દુ ખમુક્ત થઈ સુખનો ભાગી બની શકે હવે આત્મા કેવી રીતે દુ ખમુક્ત થઇ શકે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૧ મો

શાસ્ત્રમા ભાવસત્ય વિષે વિચાર કરવામા આવ્યો છે ભાવસત્યથી શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, ભાવસત્યથી જીવાત્મા ભાવવિશુદ્ધિને પામે છે અને ભાવવિશુદ્ધિ કરવાથી કરણ તથા યોગની પણ વિશુદ્ધિ થાય છે હવે કરણવિશુદ્ધિ શુ છે અને તે દ્વારા જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યુ કે –

એકાવનમો બોલ

(५१) करणसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવન્ ! કરણસત્યથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

करणसच्चेणं करणसत्तिं जणयइ । करणसच्चे वट्टमाणे जीवे जहा वाई तहा कारी यावि भवइ ॥ ५१ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! કરણ સત્ય (સત્ય પ્રવૃત્તિ કરવા) થી સત્ય ક્રિયાની શક્તિ પેદા થાય છે અને સત્યપ્રવૃત્તિમા રહેલો જીવાત્મા જેવુ બોલે છે તેવુ જ કામ કરે છે

કરણ સત્યથી અર્થાત્ સત્ય પ્રવૃત્તિ કરવાથી હવે જીવાત્માને શો લાભ થાય છે તે વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલા કરણ એટલે શુ એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક જણાય છે.

કરણનો સામાન્ય અર્થ સાધન થાય છે કર્તા જે સાધનની સહાયતા દ્વારા ક્રિયા કરે છે તે સાધનનુ નામ કરણ છે જેમકે કુભાર ચાકની સહાયતા વડે ઘડો બનાવે છે એટલા માટે ચાક કરણ છે આ રીતે ઇન્દ્રિયો પણ કરણ છે કર્તા આ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જેવુ ચાહે તેવુ કામ લઈ શકે છે કર્તા આત્મા ઇન્દ્રિયોનો સસારની વૃદ્ધિ કરવામા પણ ઉપયોગ કરી શકે છે અને સસારથી મુક્ત થવામા પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

આજે તો સામાન્ય કલમ માટે પણ પરતંત્ર થઇ રહ્યા છીએ પ્રાચીન સમયમા બરુની કલમ બનાવવામા આવતી હતી પરંતુ હવે તો હોલ્ડર અને ફાઉન્ટન પેનનો પ્રચાર વધી ગયો છે લોકો સગવડભર્યા સાધનો વધવાથી સુખી થયા છીએ એમ માને છે, પણ વાસ્તવમાં આ સાધનો દ્વારા સુખ નહિ પણ પરતંત્રતા જ વધવા પામી છે અને ખર્ચ પણ વધવા પામ્યુ છે પહેલા બરુની કલમનો ઉપયોગ કરવામા કેટલુ ઓછુ ખર્ચ થતુ હતુ ? હુ જ્યારે સંસારાવસ્થામા હતો ત્યારે બજારમાથી કેટલાક બરુ ખરીદી લાવ્યો હતો તે બરુ હુ જ્યા સુધી સંસારાવસ્થામા રહ્યો ત્યા સુધી તો તે કામમા આવ્યા જ, પરંતુ દીક્ષા લીધા બાદ પણ તે બરુઓ બચી શક્યા હતા જે પાછળથી બીજાના કામમાં આવ્યા હશે ! આ પ્રમાણે પ્રાચીન સમયમા થોડા ખર્ચમા કામ ચાલી શકતુ હતુ અને પરતંત્રતા પણ ભોગવવી પડતી નહિ

જે પ્રમાણે લખવા માટે કલમ કરણ છે તે જ પ્રમાણે કલમ બનાવવા માટે ચપ્પુ પણ કરણ છે તમે લોકો મુબઇ જાઓ છો જે સાધન દ્વારા તમે મુબઈ જાઓ છો તે સાધન રેલ્વે હોય, મોટર હોય, કે એરોપ્લેન હોય તે કરણ છે આ જ પ્રમાણે આત્માને માટે ઇન્દ્રિયો કરણ છે આત્મા ચાહે તો ઇન્દ્રિયો દ્વારા સંસારવૃદ્ધિના કામ પણ કરાવી શકે છે અને ચાહે તો સંસારથી મુક્ત થવાના કામ પણ કરાવી શકે છે

ભગવાન કહે છે કે, કરણસત્યથી કરણમા સત્યતા આવે છે અને જ્યારે કરણમા સત્યતા આવી જાય છે ત્યારે જીવાત્મા જેવુ કહે છે તેવુ જ કરી બતાવે છે જો કદાચ તેનાથી કોઈ કામ થઈ શકતુ નથી તો તે સ્પષ્ટરૂપે કહી દે છે જે પ્રમાણે આનંદાદિ શ્રાવકોએ ભગવાનને એમ કહ્યુ હતુ કે અમારામા સંયમ લેવાની શક્તિ નથી, પરંતુ અમે જે વાતનો સ્વીકાર કરશુ તે વાતનુ સંપૂર્ણ રીતે પાલન કરશુ

જો કરણમા સત્યતા હશે તો કામ પણ બરાબર સિદ્ધ થશે જો ચાકુ સારુ હશે તો કલમ પણ સારી બની શકશે. પરંતુ જો ચાકુ ખરાબ હશે તો એ દશામા તે ખરાબ ચાકુ દ્વારા કલમની અણી બરાબર નીકળી શકશે નહિ આ જ પ્રમાણે જે વ્યક્તિમા કરણ સત્ય હશે તે વ્યક્તિ જેવુ બોલશે તેવુ જ કરી બતાવશે કરણમા સત્યતા આવવાને કારણે કાર્યમા પણ સરળતા આવ્યા વગર રહેતી નથી કરણમા સત્યતા આવ્યા બાદ–હાથીના દાંત બતાવવાના જુદા અને ખાવાના જુદા એ લોકોક્તિ અનુસાર–કહેવુ બીજુ અને કરવુ બીજુ એવી ભિન્નતા રહેવા પામશે નહિ પરંતુ પછી તો જેવો ઉચ્ચાર હશે તેવો જ આચાર હશે અર્થાત્ વાણી અને વ્યવહારમા ભિન્નતા રહેવા પામશે નહિ

આજના લોકો પ્રાય ઉચ્ચાર પ્રમાણે આચાર કરતા નથી અર્થાત્ બોલવા પ્રમાણે કાર્ય કરતા નથી તેઓ જાણે એમ વિચારે છે કે, ઉચ્ચાર બાદ આચારની શી આવશ્યકતા છે ? પરંતુ શાસ્ત્ર કહે છે કે, વાણી પ્રમાણે વ્યવહાર ન કરવાનુ કારણ કરણસત્યનો અભાવ જ છે જે વ્યક્તિમા કરણસત્ય હશે તેજ વ્યક્તિ ઉચ્ચારને આચારમા અવશ્ય ઉતારશે જે વ્યક્તિ જેવુ બોલે છે તેવુ આચરણ કરે છે તે વ્યક્તિ જ આ લોકમા પ્રશંસાને પાત્ર બને છે અમુક દેશ માટે એમ કહેવામા આવે છે કે, ત્યાના લોકો બહુ ઓછુ ખોટુ બોલે છે. તે લોકોને માટે આ પ્રશંસાત્મક કહેવાય, પરંતુ ભારતવાસીઓ કેવુ બોલે છે તેનો વિચાર કરો શુ ભારતીયો ખોટુ તો બોલતા નથીને ? જો એમ કહેવામા આવે કે જગતમા ખોટુ બોલ્યા વિના કામ ચાલી શકતુ નથી, માટે ખોટુ બોલવુ પડે છે, તો આ

પ્રશ્નનો પ્રત્યુત્તર એ છે કે, વાસ્તવમાં સત્ય બોલ્યા વિના કામ ચાલી શકતુ નથી ઉદાહરણ તરીકે કોઈ માણસને ખૂબ ભૂખ લાગી છે પણ તે ખોટુ બોલીને એમ કહે કે મને ભૂખ લાગી નથી તો શુ તેની ભૂખનુ દુ ખ દૂર થઈ શકશે અને તેનુ કામ ચાલી શકશે ? આ ઉપરથી કદાચ તમે એમ કહો કે, ત્યા તો ખોટુ બોલવુ ચાલી શકે નહિ તો પછી આનો અર્થ એમ થયો કે, ભોળા લોકોને ઠગવા માટે ખોટુ બોલ્યા વિના કામ ચાલી શકતુ નથી લોકો એમ સમજી બેઠા છે કે, અમે ખોટુ બોલી બીજાને ગમે તે રીતે ઠગીએ તો પણ અમને કોણ જુએ છે ? પણ શાસ્ત્રકાર ફરમાવે છે કે, બીજા કોઈ જુએ કે ન જુએ પણ તમારો પોતાનો આત્મા તથા પરમાત્મા તમારુ કૃત્ય તો જુએ જ છે જો તમે પરમાત્માને તથા તમારા પોતાના આત્માને પ્રસન્ન કરવા ચાહો તો, જેવુ તમે બોલો છો તેજ પ્રમાણે તમારે આચરણ કરવુ જોઇએ બોલવુ કાંઈ અને કરવુ કાંઈ એ પદ્ધતિને અંગીકાર કરવાથી તમારા આત્માને સંતોષ થતો નથી તેમ પરમાત્મા પણ પ્રસન્ન થતા નથી કહેવામા અને કરવામા ભિન્નતા રાખવાથી જીવનનો વ્યવહાર બરાબર ચાલતો નથી અને એટલા જ માટે કોઇએ કહ્યુ છે કે —'આ કરવુ જોઇએ-આ ન કરવુ જોઈએ' એમ તો બીજાને કહેવામા આવે છે, પરંતુ કહેવા પ્રમાણે તુ પોતે પણ આચરણ કરતો નથી, તે કયાસુધી ઉચિત કહી શકાય ? કહેવુ કાંઇ અને કરવુ કાંઈ એવી ભેદનીતિ રાખવી એ તો સર્વથા અનુચિત જ છે

જ્યારે ગૃહસ્થોને માટે પણ કહેવુ કાંઇ અને કરવુ કાંઇ એવી ભેદનીતિ રાખવી અનુચિત ગણાય છે તો પછી સાધુઓને માટે તો તે અનુચિત તેમજ વર્જ્ય હોય એ સ્વાભાવિક જ છે આમ હોવા છતા આજે કેટલાક સાધુઓ પણ બોલવામા તથા આચરણમા ભિન્નતા રાખે છે પરંતુ આ પ્રમાણે અનુચિત વ્યવહાર રાખવાથી પરમાત્મા પ્રસન્ન થઇ શકતા નથી પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવા માટે તો ઉચ્ચારને આચરણમાં ઉતારવાની અતિ આવશ્યકતા રહે છે સતી અંજનાએ ઉચ્ચાર અને આચારની એકતા સાધી કેવી રીતે પરમાત્માને પ્રસન્ન કર્યા હતા તે વાત હવે ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર-૯

પવનકુમાર તથા અંજના બંને બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરી રહ્યા હતા પવનકુમાર ચાહત તો વિવાહ કરી શકતા હતા પરંતુ તેમણે વિવાહ ન કર્યો આ જ પ્રમાણે અંજના પણ સંસાર વ્યવહારની આશાએ પવનકુમારને પરણી હતી પરંતુ તેને સંસાર-સુખથી વંચિત રહેવુ પડયુ છતા તે દુ ખ પામી નહિ તે મનમા એમ જ વિચારતી હતી કે, મારે જે કાંઇ દુ ખ ભોગવવુ પડે છે તે મારા કરેલા કર્મોને કારણે જ ભોગવવુ પડે છે તો પછી હાય-વોય કરી કર્મોને શા માટે ભોગવવા ?

કર્મનો કાયદો એવો અટલ છે કે તેમા જરાપણ ફેરફાર થઇ શકતો નથી કર્મનો એવો નિયમ છે કે, જે કર્મો કરવામા આવ્યા છે તે કર્મોને પ્રદેશ અથવા વિપાકથી ભોગવવા જ પડે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે —

कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि ।

અર્થાત્—કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી આ પ્રમાણે જ્યારે કરેલા કર્મોને ભોગવવાં જ પડે છે તો હાય-વોય કરતા શા માટે ભોગવવા ? દુ ખના સમયે આર્ત્તધ્યાન

કરવાથી શો લાભ ? વિજળીના ગ્લોબમા જે પ્રકાશ આવે છે તે પાવરહાઉસમાંથી આવે છે જો પાવરહાઉસમાંથી પ્રકાશ આવતો ન હોય તો ગ્લોબમા પ્રકાશ ક્યાથી આવે ? આ જ પ્રમાણે જે કાંઈ દુખ કે સુખ આવે છે તે પોતાના કરેલાં કર્મોને કારણે જ આવે છે જેઓ અજ્ઞાની છે તેઓ તો સુખ આવવાથી પ્રસન્ન થાય છે અને દુખ પડવાથી દુખી થાય છે, પરતુ જેઓ જ્ઞાની હોય છે તેઓ સુખ કે દુખમા સમાન રહે છે તેઓ એમજ વિચારે છે કે, આ સુખ કે દુ.ખ મારા કર્મરૂપી પાવરહાઉસમાથી જ આવેલ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરવાને કારણે જ જ્ઞાનીજનો સુખના સમયે ફુલાતા નથી અને દુખના સમયે ગભરાતા નથી

અજના પણ આ પ્રમાણે કર્મફળ વિષે વિચાર કરી ધૈર્યપૂર્વક પતિના વિયોગને સહી રહી હતી તેમનુ ધૈર્ય તથા તેમની ઉચ્ચ ભાવના જોઇ તેની સખીઓ તેને કહ્યા કરતી કે, સખી! તમારા આ દુખના દિવસો હવે વધારે વખત નહિ રહે! અજના, સખીના કથનના ઉત્તરમા જણાવતી કે, તમે આવી ઉચ્ચ ભાવના દ્વારા મને ધૈર્ય આપતા રહો એજ હુ ચાહુ છું

અજનાએ આ પ્રમાણે બાવીસ વર્ષ વ્યતીત કર્યા. આ વર્ષોમા તેને મનમા દુર્ભાવના પેદા ન થઈ તેમ પવનકુમાર પ્રતિ ક્રોધ પણ ન આવ્યો તમે કદાચ કહેશો કે, અંજનાએ બાવીસ વર્ષ સુધી દુખ સહન કેવી રીતે કર્યું હશે ? આ પ્રમાણે આજે તમને બાવીસ વર્ષ સુધી દુખ ભોગવવાનો સમય બહુ જ જણાય છે પરતુ નરકમા કેટલો સમય દુખ ભોગવ્યુ છે તે શું ભૂલી ગયા ? જ્યારે સાગરોપમ વર્ષો સુધી દુ.ખ ભોગવ્યાં છે તો પછી થોડાં વર્ષો દુખ ભોગવવામા શું થઈ ગયુ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી જ્ઞાનીજનો દુખ આવ્યાથી ધૈર્ય ધારણ કરે છે અને ગભરાતા નથી અંજના વિચારશિલા હતી એટલા માટે તેણે બાવીસ વર્ષો સુધી દુખો ધૈર્યપૂર્વક સહન કર્યા હવે તેના દુખનો અન્ત આવેલો જણાતો હતો પરતુ કોઈ કામનુ નિમિત્ત કારણ પણ હોય છે એ કથનાનુસાર દુખનો અન્ત આણવામા પણ નિમિત્ત કારણ હોવું જોઈએ આ કથનાનુસાર અંજનાને પણ એક એવુ નિમિત્ત કારણ પ્રાપ્ત થયુ કે જેને કારણે અજનાનુ દુખ દૂર થઈ શકયુ

એક દિવસ રાજા રાવણના મનમા એવો વિચાર આવ્યો કે, બધા રાજા તો મને નમે છે પરતુ વરુણ રાજા મને શા માટે નમતો નથી ? જ્યાસુધી વરુણ રાજા મને નમે નહિ ત્યાસુધી હુ સર્વોપરિ રાજા કેવી રીતે કહેવાઉ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાવણે વરુણની પાસે દૂત મોકલીને કહેવડાવ્યુ કે, કાતો તમે રાજા રાવણને નમન કરો અથવા યુદ્ધ કરવા તૈયાર રહો દૂતનુ કથન સાભળી વરુણે ઉત્તર આપ્યો કે, રાવણ રાક્ષસ છે અને હુ દૈવી પ્રકૃતિનો છુ, એટલા માટે હુ રાજા રાવણને નમી શકુ નહિ વરુણે આ પ્રમાણે દૂતને કહી વિદાય કર્યો પણ તેણે પોતાના પુત્રોને બોલાવીને કહ્યુ કે, રાવણ રાક્ષસ તો છે તોપણ તે પરાક્રમી અને બલવાન રાજા છે, એટલા માટે આપણે શું કરવુ જોઇએ ? પુત્રોએ વરુણને કહ્યુ કે, પિતાજી! આપ એની ચિન્તા ન કરો અમે રાવણને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરીશુ

પુત્રો રાવણને સમજાવવા માટે ગયા રાવણની પાસે જઈ તેમણે કહ્યુ કે, આપ વરુણને શા માટે બોલાવો છો ? રાવણે ઉત્તર આપ્યો કે, હુ મહારાજા છુ બધા રાજાઓ

મને નમન કરે છે પણ વરુણ નમન કરતો નથી તેને નમન કરવા માટે જ બોલાવ્યો હતો પુત્રોએ જવાબ આપ્યો કે, વરુણ પણ મોટો રાજા છે, તમારે બધાની સાથે એક સરખો વ્યવહાર કરવો ન જોઇએ આ સાંભળી રાવણે કહ્યુ કે, તે મોટો રાજા કેવી રીતે ? તે તો મારા સારથી જેવો છે હું તેને થોડા જ સમયમા પરાજિત કરી શકુ એમ છુ પુત્રોએ કહ્યુ કે, તમે વરુણને સામાન્ય ગણો છો પરતુ જો એક બાજુ વરુણ પોતાના હાથમા શસ્ત્રો લે અને બીજી બાજુ તમે પણ હાથમા શસ્ત્ર ધારણ કરી લડો તો એમા તમારી શી મોટાઈ ? આ સાભળી રાવણે ગર્વપૂર્વક કહ્યુ કે, વરુણની શક્તિ મારી સામે શી વીશાતમા છે ? તેને હુ સહજ પરાજિત કરી શકુ એમ છુ, અને હુ પ્રતિજ્ઞા કરૂ છુ કે, હું તેની સામે શસ્ત્ર ઉપાડીશ નહિ, એટલુ જ નહિ પણ જો તેણે શસ્ત્રો ધારણ કર્યા હશે તો પણ હુ તેની સાથે શસ્ત્ર રહિત જ લડીશ

વરુણપુત્રો પિતાની પાસે આવી કહેવા લાગ્યા કે, પિતાજી ! રાવણ માનતો નથી એટલા માટે આપ યુદ્ધ કરવા માટે તૈયાર રહો અમે તેમને શસ્ત્રરહિત લડવા માટે વચન-બદ્ધ કરી લીધો છે એટલા માટે તે શસ્ત્રરહિત થઇને જ તમારી સાથે લડશે

રાવણે ખરદૂષણ નામના સેનાપતિને વરુણ સાથે યુદ્ધ કરવા મોકલ્યો ખરદૂષણ રાવણનો બનેવી હતો વરૂણના પુત્રોએ ખરદૂષણ સાથે યુદ્ધ કર્યું ખરદૂષણ રાવણના વચનને કારણે નિ શસ્ત્ર હતો એટલા માટે વરુણના પુત્રોએ તેને પરાજિત કરી બાધી લીધો આ સમા-ચાર રાવણને પ્રાપ્ત થતા તે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે શુ કરવુ જોઇએ ? મારી પાસે કોણ આવ્યુ હતુ કે જેણે મને યુદ્ધમા નિ શસ્ત્ર લડવા માટે વચનબદ્ધ કરી લીધો હવે વરુણને કેવી રીતે જીતવો ? મે યુદ્ધમા નિ શસ્ત્ર લડવાનુ વચન આપી ભારે ભૂલ કરી છે

રાવણ ચિંતામા પડી ગયો રાવણને ચિંતાતુર બેઠેલો જોઇ એક પ્રધાને કહ્યુ કે, નિ શસ્ત્ર રહેવાની આપે જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પ્રતિજ્ઞા તમારા માટે અને તમારા ભાઇઓ સુધીજ સીમિત હોવી જોઇએ તમારા આધીન રાજાઓએ કાંઈ એવી પ્રતિજ્ઞા કરેલ નથી એટલા માટે તમે તમારા કોઇ ચતુર સામતને વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે સશસ્ત્ર સેના સાથે મોકલો તમારી પાસે પ્રહ્લાદ જેવા બહાદુર સામત છે તો પછી તમારે ચિન્તા કરવાની શી જરૂર છે ?

રાજા રાવણને આ વાત પસદ આવી રાવણે તુરત પ્રહ્લાદ રાજાની પાસે એક પત્ર મોકલી કહેવડાવ્યુ કે, વરુણને જીતવા માટે તમારી આવશ્યકતા છે એટલા માટે તમે તૈયાર થઈ વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા જાઓ પત્ર વાચી પ્રહ્લાદ રાજાએ વિચાર કર્યો કે, અત્યારે સ્વામી ઉપર સકટ આવી પડયુ છે એટલા માટે આ સકટના સમયે સ્વામીની સેવા કરવી જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓ યુદ્ધમા જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા પવન કુમારે પિતાજીને યુદ્ધની તૈયારી કરતા જોઈ પોતાના મિત્રને પૂછ્યુ કે પિતાજી કયા જવાની તૈયારી કરી રહ્યા છે ? મિત્રે બધા સમાચાર પવનકુમારને કહ્યા પવનકુમારે કહ્યુ કે, વરુણની સાથે લડવાનુ કામ જ્યારે આપણુ પોતાનુ કામ નથી તો પછી પિતાજી નિષ્કારણ યુદ્ધ કરવા શા માટે જાય છે ? મિત્રે જવાબમા કહ્યુ કે, સ્વામી–સેવકનો સબધ એવો જ હોય છે એટલા માટે પિતાજીએ સ્વામીનુ સકટ દૂર કરવા માટે યુદ્ધ કરવા જવુ જ પડશે પવનકુમારે કહ્યુ કે, મિત્ર ! જ્યારે સ્વામી–સેવકનો સબધ આવો હોય છે તો પછી પિતા–પુત્રનો પણ સબધ

તેવો હોવો જોઈએ ને ? પિતા-પુત્રનો સબધ પવિત્ર સબધ છે આ સબધની દૃષ્ટિએ પણ પિતાને બદલે મારે યુદ્ધમા જવુ એ મારુ કર્તવ્ય છે.

પવનકુમારે મિત્રને કહ્યુ કે, જ્યારે હુ બળવાન તથા યોગ્ય છુ તો પછી પિતાજી તો યુદ્ધમાં જાય અને હુ અહી બેસી રહુ એ કેમ બની શકે ? મિત્રને આ પ્રમાણે કહી પવનકુમાર પોતાના પિતા પ્રહ્લાદની પાસે ગયા અને તેમને કહ્યુ કે, પિતાજી ! તમે ક્યાં જવાની તૈયારી કરી રહ્યા છો ? રાજા પ્રહ્લાદે બધા સમાચાર કહી સભળાવ્યા કે, હુ રાવણ તરફથી વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જઈ રહ્યો છુ પવનકુમારે કહ્યુ કે, મારા હોવા છતાં તમે યુદ્ધમા જાઓ એ ઠીક ન કહેવાય તમે યુદ્ધમા ન જાઓ, તમારા વતી હુ યુદ્ધમાં જઈશ રાજા પ્રહ્લાદે પવનકુમારને કહ્યુ કે, બેટા ! યુદ્ધ કરવુ એ કાંઈ સરળ કામ નથી વરુણ રાજા તથા તેની સેના પણ યુદ્ધકુશળ છે અને એટલા જ માટે તેની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે રાવણે મને આજ્ઞા આપી છે. આવી અવસ્થામા વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે તને કેવી રીતે મોકલી શકુ ? પવનકુમારે કહ્યુ કે, પિતાજી ! શુ હુ આજ્ઞાકિત પુત્ર નથી કે તમે મને આ પ્રમાણે યુદ્ધમા જવાની ના કહી રહ્યા છો ? શુ તમે મને કાયર સમજો છો ? જો વાસ્તવમાં તમે મને કાયર માનતા ન હો તો પછી યુદ્ધમા શા માટે જવાની મને આજ્ઞા આપતા નથી ? જ્યારે રાજા રાવણ તમને પોતાની તરફથી યુદ્ધ કરવા માટે મોકલી રહ્યો છે તો પછી તમારા તરફથી હુ યુદ્ધમા જાઉ તો તેમા શુ ખોટુ છે ? શું હુ તમારો પુત્ર નથી કે તમારા તરફથી પણ હુ યુદ્ધ કરવા માટે જઈ શકુ નહિ ? રાજા પ્રહ્લાદે પવનકુમારને કહ્યુ કે, બેટા ! હુ એ કેવી રીતે કહી શકુ કે તુ મારો પુત્ર નથી ! તુ મારો પ્રિય પુત્ર છો પરતુ જે કામ મારે કરવાનુ છે તે કામ કરવા માટે તને કેવી રીતે મોકલી શકુ ? તને હજી યુદ્ધવિષયક વિશેષ અનુભવ પણ નથી પિતાના કથનના ઉત્તરમા પવનકુમારે કહ્યુ કે, શુ આ કામ મારાથી થઇ નહિ શકે ? શુ હુ એટલો બધો કાયર છુ ? હુ કાયર છુ કે વીર એ જાણવા માટે પણ તમે મને યુદ્ધમા જવા દો જો હુ વરુણ રાજાને પરાજિત કરી આવીશ તો એ દશામા તમારી પણ પ્રશસા થશે અને મને પણ આત્મ-સતોષ થશે, માટે મને યુદ્ધ કરવા જવાની આજ્ઞા આપો

રાજા પ્રહ્લાદે પવનકુમારની વાત સાભળી વિચાર કર્યો કે, પવનકુમાર ઠીક કહી રહ્યો છે કે, વાસ્તવમા તેણે જો વરુણને પરાજિત કર્યો તો મારી પ્રશસા તથા પ્રતિષ્ઠા વધશે અને પવનકુમારને યુદ્ધનો અનુભવ મળવાની સાથે આત્મ-સતોષ પણ થશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રહ્લાદે પવનકુમારને યુદ્ધમા જવાની રજા આપી

ચીન દેશ વિષે એવુ સાભળવામા આવે છે કે, ત્યા પુત્ર કોઇ સારુ કામ કરે છે તો તે પુત્રના પિતાનુ સન્માન કરવામા આવે છે અને પદક પણ તેને આપવામા આવે છે આ પદ્ધતિ અનેક દૃષ્ટિએ યોગ્ય છે. જે લોકોને પદપ્રતિષ્ઠાની આવશ્યકતા હશે તેઓ પોતાના સંતાનોને યોગ્ય બનાવશે જ. માતા-પિતા જેવા જ સતાનો બને છે વીર પિતાનો પુત્ર વીર બને છે અને કાયરનો પુત્ર કાયર બને છે.

યુદ્ધમા જવાની પિતાની આજ્ઞા મેળવી પવનકુમાર વરુણ રાજાની સાથે યુદ્ધ કરવા [illegible] એ વાત આખા નગરમા વાયુવેગે ફેલાઈ ગઈ આ વાત અજનાના સાભળવામા પણ [illegible] થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા શુદ ૩ શનિવાર

પ્રાર્થના

શ્રી 'દઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય,
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય જય૦ ૧

—વિનયચન્દ્રજી કૃત ચોવીશી

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પૂર્ણ પરમાત્માની પ્રાર્થના, પૂર્ણ બનવા માટે જ કરવામા આવે છે. આત્મામા અપૂર્ણતા હોવાને કારણે જ આત્મા સસારમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે અને જન્મ-મરણનુ દુ ખ ભોગવી રહ્યો છે જ્યાસુધી આત્મા અપૂર્ણતાને દૂર કરે નહિ અને પૂર્ણતાને પ્રાપ્ત કરે નહિ, ત્યાંસુધી આત્મા દુ ખમુક્ત થઈ સુખ શાન્તિને પામી શકે નહિ આત્માએ પોતાની અપૂર્ણતાને દૂર કરવા માટે પૂર્ણ-પરમાત્માની સહાયતા લેવી જોઈએ જે સહાયતા આપી શકે છે તેની જ સહાયતા લેવી યોગ્ય છે ભક્તજનો કહે છે કે, અમે સસારમા અનેક લોકોના સસર્ગમા આવ્યા પરતુ વીતરાગ ભગવાન સિવાય અમને કોઇ એવા સમર્થ જણાયા નહિ કે જેઓ અમને સાચી સહાયતા આપી અમારા આત્માની અપૂર્ણતા દૂર કરી શકે। સસારમા બીજા બધા તો અપૂર્ણ છે અપૂર્ણ વ્યક્તિ અમારી અપૂર્ણતા કેવી રીતે દૂર કરી શકે? પૂર્ણ પરમાત્મા જ અપૂર્ણતાને દૂર કરવા સમર્થ છે વાસ્તવમા વીતરાગ ભગવાન જ પૂર્ણ પરમાત્મા છે અને એટલાજ માટે અમે તેમના શરણે જઇ એવી પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે – હે। પ્રભો। તુજ ત્રિભુવન સ્વામી છો। તારો સદા જયજયકાર થાઓ। તારા જયકારમા જ જગતનો જયકાર રહેલો છે હે પ્રભો। તુ અશરણનો શરણ હોવાથી હુ તારા શરણે આવેલ છુ શરણાગતની હવે રક્ષા કરો એ જ હૃદયગત પ્રાર્થના છે.

કોઇના શરણે જઇએ ત્યારે શરણદાતાને થોડી ભેટ પણ ધરવી જોઇએ આને માટે ભક્ત કહે છે કે, હુ પરમાત્માને કઈ ચીજની ભેટ ધરુ? મારી પાસે એવી કોઇ વસ્તુ નથી કે જેને પરમાત્માના ચરણે ધરી શકુ। સસારમા જે કાંઈ છે તે તો બધુ તેમનુ જ છે તેઓ તો ત્રિભુવનનાથ છે એવી દશામા હુ તેમની જ ચીજ તેમને કેવી રીતે ભેટસ્વરૂપ આપી શકુ?

ભક્તજન કહે છે કે, જો કે સસારની બધી વસ્તુઓના સ્વામી ભગવાનજ છે પરતુ હુ મોહને વશીભૂત થઇ સસારની ચીજોને પોતાની કહુ છુ અને ભગવાનને ત્રિભુવન-નાથ પણ કહુ છુ રાજાને રાજ્યના સ્વામી માનીને એમ પણ કહેવુ કે, રાજ્યમા જે કાઇ છે તેના સ્વામી રાજા છે અને પછી એમ પણ કહેવુ કે, અમુક ચીજ મારી છે આ વાત ઉચિત કેવી રીતે કહી શકાય? આ જ પ્રમાણે હુ પરમાત્માને ત્રિભુવનનાથ પણ કહુ છુ અને સસારની ચીજને પોતાની પણ માનુ છુ આ પદ્ધતિ બરાબર ન હોવાથી આ પદ્ધ-તિને હું બદલી નાંખુ એજ પરમાત્મા પાસે હુ માગુ છુ જો હુ સસારના પદાર્થોને પોતાના માનવાનુ છોડી દઉ તો પછી હુ પૂર્ણ જ થઇ જાઉ, અને એ દશામા મને કોઈ પ્રકારનુ

દુ ખ પણ ન રહે, પરંતુ આ પ્રમાણે કરવામાં હુ પોતે અશક્ત છું અને એટલાજ માટે પરમાત્માના શરણે જઈ તેમની સહાયતા માગુ છું

પ્રત્યેક આત્માએ દુ ખમુક્ત થવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ, પરંતુ આળસ–પ્રમાદને વશ થવાને કારણે આત્મા પરમાત્માની આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી શકતો નથી. પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ તો આત્માનો અભ્યાસ હોવો જોઈએ. આત્માનું કલ્યાણ પણ એમાંજ રહેલુ છે જે પ્રમાણે ભોજન હમેશા કરવુ આવશ્યક માનવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે અન્ત કરણથી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી પણ આવશ્યક માનવી જોઇએ. પરમાત્માના શરણે જવાથી કોઇ પ્રકારની વિઘ્ન–બાધા પણ ઉપસ્થિત થતી નથી. વળી, પરમાત્માના શરણે ગયા વિના આત્માનુ કોઇ કાર્ય પણ થઇ શકતુ નથી આત્માની જીવન-દોરી પરમાત્માના હાથમા સોંપાએલી છે જો આત્મા પરમાત્માના પગલે ચાલે તો સ્વકલ્યાણ સાથે પરકલ્યાણ સાધી શકે છે

આત્માનુ કલ્યાણ કરવાની સાથે પ્રત્યેક કામ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે જ કરવુ જોઈએ. કોઇ ઉત્કૃષ્ટ કામ કરવાની પોતાની શક્તિ ન હોય તો ઉત્કૃષ્ટ કામને ઉત્કૃષ્ટ માની પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કામ કરવુ જોઇએ જેમકે આનદ શ્રાવકે ભગવાન મહાવીરને કહ્યુ હતુ કે, હે પ્રભો ! તે લોકો ધન્યવાદને પાત્ર છે કે જેઓ તમારી પાસે સયમનો સ્વીકાર કરી આત્માનું કલ્યાણ કરે છે, પરંતુ મારામા સયમ લેવાની શક્તિ ન હોવાને કારણે હુ તેનો સ્વીકાર કરી શકતો નથી એટલા માટે તમે મને શ્રાવક–ધર્મનો સ્વીકાર કરાવો. આ પ્રમાણે આનદે સયમની પ્રશસા કરી સયમની ઉત્કૃષ્ટતાનો સ્વીકાર કર્યો, પરંતુ પોતાની અશક્તિને કારણે પોતે સયમ અગીકાર ન કર્યો આ જ પ્રમાણે તમે પણ જો પોતામાં આત્મકલ્યાણના બીજા કામો કરવાની શક્તિ નથી એમ કહી અને પોતાની અશક્તિ પ્રદર્શિત કરી આત્મ-કલ્યાણના બીજા સાધનોની ઉત્કૃષ્ટતાનો સ્વીકાર કરવાની સાથે પરમાત્માના શરણે જાઓ તો એ દશામા પરમાત્માના શરણે જવામા કોઇ પ્રકારની મુશ્કેલી પણ જણાશે નહિ અને આત્માનુ કલ્યાણ પણ થશે.

અત્રે કોઈ મને એવો પ્રશ્ન પૂછી શકે કે, તમે તો સાધુ છો એટલા માટે તમને પરમાત્માના શરણે જવામા કોઇ પ્રકારની મુશ્કેલી જણાતી નથી પરંતુ અમે ગૃહસ્થ છીએ એટલા માટે અમે પરમાત્માના શરણે કેવી રીતે જઇ શકીએ ? કારણ કે અમારે સાંસારિક અનેક કામો કરવા પડે છે ! આ પ્રમાણે કહેનાર લોકોને મારે કેવળ એટલુ જ કહેવાનુ છે કે, અનેક કામો કરવાના હોવા છતા તમે પરમાત્માના શરણે જઈ શકો છો અને એ દશામાં તમારા કામોમા કોઈ પ્રકારની મુશ્કેલી પણ આવશે નહિ, પણ ઊલ્ટી સુગમતા થશે. ઉદાહરણ તરીકે માનો કે, કોઈ ધનવાનને પરમાત્માના શરણે જવાનુ કહેવામા આવે છે તો તે એમ કહે છે કે, આજકાલનો જમાનો બહુ જ ખરાબ થઇ ગયો છે, વેપાર–રોજગાર પણ બધ થઈ ગયા છે અને પાસે જે કાંઇ છે તેને સાચવવુ પણ મુશ્કેલ થઈ પડ્યુ છે. બીજી બાજુ ગરીબોને એમ કહેવામા આવે છે કે, તમે પરમાત્માના શરણે જાઓ તો તેઓ એમ કહે છે કે, અમારે તો ખાવાના પણ સાસા છે તો અમે પેટની પૂર્તિ કરવા માટે પ્રયત્ન કરીએ કે પરમાત્માના શરણે જઇએ ? આ પ્રમાણે ગરીબ કે ધનિક–બન્ને પ્રકારના લોકોને

પરમાત્માના શરણે જવુ મુશ્કેલ જણાય છે પરતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, ધનની રક્ષા માટે અથવા ધન ન હોવાના કારણે રોદણા શા માટે રુવો છો ? શુ રોદણાં રોવાથી ધનની રક્ષા કે ધનની પ્રાપ્તિ થઈ જશે ? જો વાસ્તવમા તમને ધનની રક્ષા કરવાનુ કે ધનને પ્રાપ્ત કરવાનુ સાચુ દુ ખ છે તો તમે પરમાત્માના શરણે શા માટે જતા નથી ? તમે જરા એટલો તો વિચાર કરો કે, ધન દ્વારા આત્માનુ કલ્યાણ તો થઇ શકવાનુ નથી જો ધનદ્વારા આત્માનુ કલ્યાણ થઇ શકતુ જ હોત તો ચક્રવર્તી તથા ધનિક લોકો ધનનો ત્યાગ કરી સયમ શા માટે ધારણ કરત ? શાસ્ત્રકારોએ તો સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહ્યુ છે કે, वित्तेण ताण न लभे पमत्ते, इमम्मि लोए अहवा परत्था । અર્થાત્ ધન દ્વારા આત્માનુ આ લોકમા કે પરલોકમા રક્ષણ કે કલ્યાણ થઈ શકતુ નથી.

જ્યારે રોદણા રોવાથી ધન પણ પ્રાપ્ત થઇ શકતુ નથી અને ધનની રક્ષા પણ થઇ શકતી નથી તો પછી પરમાત્માના શરણે જઇ આત્માનુ કલ્યાણ શા માટે સાધતા નથી ? પરમાત્માના શરણે જવાથી પ્રાપ્ત થનારુ ધન આવતુ અટકી નહિ જાય, અને કદાચિત ધનની પ્રાપ્તિ ન થાય તો છેવટે આત્માનુ કલ્યાણ તો થશે જ આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનો ગરીબ જનને સબોધીને પણ કહે છે કે, તમને ભોજનનુ જે દુ ખ છે તે દુ ખ રોવાથી કે ભોજનનુ ધ્યાન કરતા રહેવાથી મટી શકશે નહિ, તો પછી આત્માનુ કલ્યાણ કરવાનો પ્રયત્ન પણ શા માટે કરતો નથી ? જો તને ભોજનનુ દુ ખ જ છે તો તુ પરમાત્માના શરણે જઇ તે દુ ખને દૂર કરવાનો શા માટે પ્રયત્ન કરતો નથી ? જો તને કોઈ પ્રકારનો રોગ પેદા થયો છે તો પરમાત્માના શરણરૂપી હૉસ્પીટલ તો બધા માટે ખુલ્લુ જ છે તુ એ હૉસ્પીટલમા શા માટે દાખલ થઇ જતો નથી ? આધ્યાત્મિક રોગનુ નિદાન એ હૉસ્પીટલમા સારી રીતે થશે અને ત્યા તુ નીરોગી પણ થઈ જશે

કહેવાનો આશય એ છે કે, ભલે કોઈ ધનવાન હોય કે ગરીબ હોય, બધાએ પરમાત્માના શરણે જવુ જોઇએ પરમાત્માના શરણે જવાથી તેમને કોઈ પણ પ્રકારની વિઘ્ન–બાધામા પણ પડવુ નહિ પડે આ ઉપરથી કોઇ એમ પણ કહે કે, તો પછી સામાયિક–પ્રતિક્રમણ–પૌષધ વગેરેને કરવાની શી આવશ્યકતા છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, મારો કહેવાનો આશય એ નથી કે સામાયિક–પૌષધ આદિ કરવા ન જોઇએ સામાયિક–પ્રતિક્રમણ–પૌષધ વગેરે ધર્મક્રિયા પણ ચિત્તને સ્વચ્છ કરવાનુ સાધન છે અને પરમાત્માનુ શરણ સ્વીકારવુ એ પણ ચિત્તશુદ્ધિનુ કારણ છે જે પ્રમાણે કોઈ પણ લોકમા જાઓ–ભલે ઊંચ લોકમા જાઓ, નીચ લોકમા જાઓ, અધોલોકમા જાઓ કે તિર્યક્ લોકમા જાઓ–કર્મો તો બધે ઠેકાણે ભોગવવા પડે જ છે તે જ પ્રમાણે ગમે તેવી પરિસ્થિતિમા હો છતા તમે પરમાત્માના શરણે જઈ શકો છો પરમાત્માના નામને અનુરૂપ કામ કરતી વખતે તેમને યાદ કરવા–પરમાત્માનુ વિસ્મરણ ન થવુ એ જ પરમાત્માના શરણે જવા સમાન છે આ પ્રમાણે પરમાત્માના શરણે જવાથી આત્માનુ કલ્યાણ જ થાય છે, અકલ્યાણ થવાની કોઈ સભાવના નથી હવે આત્માનુ કલ્યાણ કેવી રીતે કરવુ તેના કેટલાક માર્ગો બતાવુ છુ સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમમા આત્મોન્નતિના માર્ગો જ બતાવવામા આવેલ છે. અત્યારસુધી આત્મકલ્યાણ સાધવાના ૫૧ સાધનો બતાવી દેવામા આવ્યા છે. આજે આત્મકલ્યાણના બાવનમા સાધન વિષે વિચાર કરવાનો છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૫૨ મો.

કરણ સત્ય અર્થાત્ સત્ય પ્રવૃત્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે આગળ વિચાર કરવામા આવ્યો છે હવે સત્યયોગ અર્થાત્ મન, વચન તથા કાયાના સત્ય વ્યાપારથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યુ કે—

બાવનમો બોલ

(५२) जोगसच्चेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! યોગસત્યથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે—

जोगसच्चेणं जोगे विसोहेइ ॥ ५२ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ! યોગસત્યથી યોગોની વિશુદ્ધિ થાય છે યોગનો અર્થ મન, વચન તથા કાયાનો વ્યાપાર થાય છે મન, વચન તથા કાયાના યોગના ૧૫ ભેદ છે. યોગના ત્રણ પ્રકાર છે. મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ આ ત્રણ પ્રકારના યોગના પંદર ભેદ થાય છે. મનોયોગના ચાર ભેદ, વચનયોગના ચાર ભેદ અને કાયયોગના સાત ભેદ છે વચન તથા કાયાની સાથે મન રહે છે, પરંતુ કોઇ વાર મન સત્યમા પ્રવૃત્ત રહે છે તો કોઈ વાર મન અસત્યમા પ્રવૃત્ત રહે છે. અસત્યમા તો મન પ્રવૃત્ત થાય છે, પરંતુ યોગને સત્ય મનમા જ પ્રવૃત્ત કરવા જોઇએ સત્ય મનમા યોગને પ્રવૃત્ત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ બતાવવા માટે જ ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછયો છે અને ભગવાને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપ્યો છે કે સત્યયોગથી યોગની વિશુદ્ધિ થાય છે સત્ય મનમા યોગને પ્રવૃત્ત કરવો એ જ યોગ સત્ય છે અને આ યોગ સત્યથી યોગની વિશુદ્ધિ થાય છે.

યોગનો અર્થ જોડવુ પણ થાય છે મન, વચન તથા કાયાને કોઇની સાથે જોડવાં એનુ નામ પણ યોગ છે મન, વચન તથા કાયાને જેની સાથે જોડવામા આવે છે તેને જ યોગ કહેવામા આવે છે જે પ્રમાણે પાણીમા કોઇ પણ ચીજ ઢોળવામા આવે તો તે પાણી તે વસ્તુનો રંગ લઇ લેશે તે જ પ્રમાણે જો યોગને સત્યમા પ્રવૃત્ત કરવામા આવે તો સત્યયોગ કહેવાશે અને યોગને અસત્યમા પ્રવૃત્ત કરવામા આવે તો અસત્ય યોગ કહેવામા આવશે આ જ પ્રમાણે સત્ય તથા અસત્ય બન્નેમા યોગને મિશ્રિત કરવામા આવશે તો મિશ્ર યોગ કહેવાશે

કહેવાનો આશય એ છે કે, યોગને સત્યમા પ્રવૃત્ત કરવો જોઇએ પરંતુ પ્રશ્ન તો એ ઉપસ્થિત થાય છે કે, સત્ય કોને કહેવુ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવો જરા મુશ્કેલ છે કારણ કે સત્યની પૂર્ણ વ્યાખ્યા તો જેમણે સત્યને પોતાના જીવનમા તાણાવાણાની માફક વણી લીધુ હોય તે મહાપુરુષો જ કરી શકે છે જે મહાપુરુષોએ સત્યને જીવનમા સાંગોપાંગ સંપૂર્ણ રીતે ઉતારી લીધુ છે તેઓમા અને ઇશ્વરમા પછી કાંઈ ભેદ રહેતો નથી કારણ કે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, સત્ય એ જ ભગવાન છે અર્થાત્ ભગવત્પ્રાપ્તિનો સાચો માર્ગ સત્ય જ છે.

સત્યની પૂર્ણ વ્યાખ્યા કરવી એ જો કે આપણા માટે અવશ્ય મુશ્કેલ છે, તો પણ પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાના પુરુષાર્થદ્વારા સર્વથા નહિ તો થોડા અંશે પણ પોતાના ધ્યેયને

અવશ્ય પહોચી શકે છે આ કથનાનુસાર પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અત્રે સત્ય શુ છે ? એ વિષે દિગ્દર્શન કરાવવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે છે

સામાન્ય રીતે પ્રત્યેક મનુષ્યને સત્ય શુ છે ? એ વિષે જાણવાની ઇચ્છા રહે છે પણ સત્યને તે લોકો જ બરાબર જાણી શકે છે કે જેમને સત્ય હૃદયથી પ્રિય હોય જેઓ સત્યના ઉપાસક છે અથવા સત્યોપાસક બનવા ચાહે છે, તેઓ સત્યની આગળ ત્રિલોકની ઋદ્ધિને જ નહિ પરતુ પોતાના પ્રાણ સુદ્ધાને પણ તુચ્છ સમજે છે કિન્તુ જે લોકો કોઇ સપ્રદાય, ધર્મ કે મતની પાછળ ઉન્મત્ત બની જાય છે અને સ્વાર્થને વશ થઇ સત્યાસત્યનો વિવેક કરવો ભૂલી જાય છે, તેઓ સત્યનુ સ્વરૂપ સમજી શકતા નથી તેમ સત્યને જીવનમા ઉતારી પણ શકતા નથી જીવનને નીતિમય, પ્રમાણિક, ધાર્મિક અને ઉન્નત બનાવવા સર્વ-પ્રથમ સત્યમય બનાવવુ આવશ્યક છે એટલા માટે અત્રે સત્ય વિષે થોડો વિશેષ વિચાર કરવાની જરૂર જણાય છે

જે નિત્ય છે, અવિનાશી છે અને વિકારોથી રહિત છે તે 'સત્ય' કહેવાય છે અવિ-નાશીપણાને પ્રકટ કરવા માટે જે વ્યવહાર કરવામા આવે છે તે સત્ય છે શ્રી સ્થાનાગ સૂત્રના ચોથા સ્થાનમા સત્યની વ્યાખ્યા કરતા કહ્યુ છે કે —

चउव्विहे सच्चे पण्णत्ते तंजहा-
काउज्जुयया, भासुज्जुयया, भावु-
ज्जुयया, अविसंवायणा जोगे ॥

અર્થાત્—કાયાની સરળતા, ભાષાની સરળતા, ભાવની સરળતા અને મન વચન અને કાયા એ ત્રણેય યોગની સરળતાનુ નામ 'સત્ય' છે

જે વિચાર, વાણી અને કાર્યપ્રણાલીમા ત્રિકાલમા પણ ફેરફાર ન થાય, જેને પોતાનો આત્મા નિષ્પક્ષભાવે જીવનમા અપનાવે, જે સપૂર્ણરીતે હૃદયમા સ્થિત થઇ જવાથી ભય, ગ્લાનિ, અહકાર, મોહ, દભ, ઈર્ષા, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ વગેરે કુત્સિત ભાવ નાશ પામે તથા જે ભૂતકાળમા હતુ, વર્ત્તમાનમા છે અને ભવિષ્યમા હશે અથવા જેના હોવાથી આત્માને સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થાય તેનુ નામ 'સત્ય' છે

યોગદર્શનના સાધન-પાદના ત્રીજા સૂત્રના ભાષ્યમા વેદવ્યાસજીએ પણ સત્યની વ્યાખ્યા કરતા કહ્યુ છે કે —

सत्यं यथार्थे वाङ्मनसे यथादृष्टं
यथानुमितं यथाश्रुतं तथा वाङ्मनश्चेति ।
परत्र स्वबोधसंक्रान्तये वागुक्ता सा यदि न
वंचिता भ्रान्ता वा प्रतिपत्तिवन्ध्या वा भवेदिति ॥

ભાવાર્થ—મનોયોગપૂર્વક વાણીની યથાર્થતા હોવી એનુ નામ સત્ય છે અર્થાત્ જેવુ જોવામા, સમજવામા તથા સાભળવામા આવ્યુ હોય તેવુ જ બીજાને જોવામા, સમજવામા તથા સાભળવામા આવે તે સત્ય કહેવાય છે, પણ જો વાક્ચાતુર્યથી કે અસાવધાનીથી તે જ શબ્દો દ્વારા બીજાને ભ્રમણા પેદા થાય તો તે સત્ય કહી ન શકાય સક્ષેપમા વાસ્તવિક વિચાર, વાણી તથા કાર્ય સત્ય કહેવાય છે મહાભારતમા પણ કહ્યુ છે કે —

अविकारित्तमं सत्यं सर्ववर्णेषु भारत।

અર્થાત્—બધાં વર્ણોમાં હમેશાં વિકારરહિત રહેનારનું નામ સત્ય છે.

સત્યની મૂર્તિ કોઇ પાષાણની બનેલી હોતી નથી તેમ તેનુ કોઈ નિયત સ્થાન પણ હોતું નથી આ દેહમાં રહેલા જીવની માફક સત્ય બધી જગ્યાએ વ્યાપ્ત છે કોઇ વસ્તુ કે કોઈ સ્થાન એવુ નથી કે જયાં સત્ય ન હોય! જે વસ્તુમાં સત્ય નથી તે વસ્તુ જ કોઈ કામની રહેતી નથી જેમકે, સૂર્યમા સત્ય વસ્તુ 'પ્રકાશ' છે જો સૂર્યમાથી પ્રકાશ નીકળી જાય તો તેને કોઈ સૂર્ય કહે નહિ દૂધમાં સત્ય વસ્તુ 'ઘી' છે જો દૂધમાથી ઘી નીકળી જાય તો તેને કોઈ દૂધ કહે નહિ કહેવાનો આશય એ છે કે, સત્ય તે સ્વાભાવિક અને વાસ્તવિક વસ્તુનુ નામ છે કે જેના હોવાથી કોઇ વસ્તુ વિચાર, વાણી કે કાર્ય વગેરેનાં નામ, રૂપ તથા ગુણમા પરિવર્તન થઈ ન શકે સત્ય અપરિવર્તનશીલ અને સ્વાભાવિક છે

સત્ય એક વ્યાપક અને સાર્વભૌમ સિદ્ધાન્ત છે સંસારમાં અનેક મતમતાન્તરો પ્રચલિત છે અને તેનાં સિદ્ધાન્તો પણ જુદાં જુદાં છે કેટલાંક મતોના બાહ્ય સિદ્ધાન્તોમાં તો એટલી બધી ભિન્નતા હોય છે કે, એક મતાનુયાયી બીજા મતાનુયાયીને મળી પણ શકતો નથી, એટલુ જ નહિ પણ આ સિદ્ધાન્તોને પકડી રાખીને પ્રાય પરસ્પર મહાયુદ્ધ મચાવી દે છે આમ હોવા છતાં પણ બધા મતાવલબીઓ જો ગભીરતાપૂર્વક નિષ્પક્ષદૃષ્ટિએ વિચાર કરે તો તેમને માલુમ પડશે કે, ધર્મનો પાયો સત્ય જ છે અને તે સત્ય બધાનુ એક છે આ સત્યનુ જો સાચુ સ્વરૂપ સમજવામાં આવે તો જે લોકો પરસ્પર ધર્મને નામે દ્વેષ રાખી કલેશ-કકાસ કરે છે, તે લોકો પણ દ્વેષ-કકાસનો ત્યાગ કરી એક બીજાને ભાઇની માફક ગળે વળગી પ્રેમપૂર્વક ભેટવા તૈયાર થઇ જાય છે

સત્યનુ પૂજન પ્રત્યેક મનુષ્ય કરી શકે છે. સત્યનુ પૂજન કરવામા જાતિ વિશેષ કે ધર્મ વિશેષનુ કાંઇ પણ બધન નથી એટલુ જ નહિ પણ જે કોઇ-પછી તે ગમે તે જાતિનો હોય કે ગમે તે ધર્મનો હોય-સત્યનુ આચરણ કરે છે તે સાચો ધર્માત્મા બની જાય છે સત્ય પૂજાની સામગ્રી માટે સાધારણ રીતે તો એક કોડી પણ ખરચવી પડતી નથી, પરતુ કોઇ કોઈ વાર સત્યપૂજા માટે એટલો બધો આત્મભોગ આપવો પડે છે કે તેની બરોબરી સસારની કોઇ વસ્તુ કરી શકતી નથી આ ઉપરથી કોઈ એમ પૂછી શકે કે, સત્યનુ પૂજન કેવી રીતે કરવુ જોઇએ? તો આ પ્રશ્નનો નિશ્ચિત ઉત્તર એ જ આપી શકાય કે, सत्य चर। અર્થાત સત્યનુ આચરણ કરો મન, વચન અને કાયાથી સત્યનુ આચરણ કરવુ એજ સત્યની સાચી પૂજા છે.

સત્યનુ પૂર્ણ સ્વરૂપ તો કેવળી ભગવાનજ જાણે છે આપણે અપૂર્ણ પૂર્ણ સત્યનુ વર્ણન કેવી રીતે કરી શકીએ? કેવળી ભગવાન જેટલુ જુએ છે તેટલુ કહી શકતા નથી, કારણ કે યોગ તો સમયાનુસાર જ પ્રવર્તે છે. એટલા માટે તેઓ જેટલુ જુએ છે તેટલાનુ વર્ણન કેવી રીતે કરી શકે? આપણે પણ જેટલુ જોઇએ છીએ તેટલુ વર્ણવી કે કહી શકતા નથી, તો જેઓ સમસ્ત સસારને નાનકડા હાથની રેખાની માફક જુએ છે તેઓ બધાને કેવી રીતે કહી શકે? આ પ્રમાણે પૂર્ણ સત્ય તો અવર્ણનીય-અકથનીય છે પૂર્ણ સત્યની પરિસીમાએ પહોચવાથી મન અને વાણી પણ તેમા જ મળી જાય છે. આ પ્રમાણે પૂર્ણ

સત્ય તો અનિર્વચનીય છે અત્રે જે સત્યને માટે કહેવામાં આવ્યુ છે તે વ્યાવહારિક સત્ય છે અર્થાત્ જે વાસ્તવિકતાથી તો અવિરુદ્ધ છે અને જેના સબધમા કોઈ પણ પ્રકારનુ કપટ આચરવામાં આવ્યુ નથી તે વ્યાવહારિક સત્ય છે આ સત્યની સાથે યોગનો સબધ જોડવો તે યોગ સત્ય છે આ યોગ સત્યથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્ન ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, યોગ સત્યથી યોગની વિશુદ્ધિ થાય છે.

યોગસત્ય અને યોગ અસત્યમા શુ અતર છે એ વાત એક વ્યાવહારિક ઉદાહરણ આપી સમજાવુ છુ.–માનો કે, એક શેઠની પાસે એક માણસ ઉછીના દશ રૂપિયા લેવા આવ્યો. શેઠની પાસે તીજોરીમા રૂપિયા છે પરતુ શેઠ તે માણસને રૂપિયા આપવા ચાહતો નથી તેમ તેને માઠુ લગાડવા પણ ચાહતો નથી એટલા માટે તે શેઠે પેલા માણસને કહ્યુ કે, હું તમને રૂપિયા તો આપત, પરતુ અત્યારે સીલકમા રૂપિયા ન હોવાને કારણે રૂપિયા આપી શકવા માટે લાચાર છુ આ પ્રમાણે કહેનાર શેઠે યોગ અસત્યમા પ્રવર્તાવ્યો કે નહિ ? તે શેઠ ખોટુ બોલ્યો છતા તે માણસને શેઠના કથન ઉપર વિશ્વાસ પેદા થયો નહિ. તે માણસે મનમા એમજ વિચાર્યું હશે કે, આ શેઠ તો ખોટુ બોલે છે તેમની પાસે દશ રૂપિયા ન હોય એ કેવી રીતે માની શકાય ? તે શેઠ તો મનમા એમ વિચારતો હશે કે, મારી તિજોરીમાં રૂપિયા છે કે નહિ એ કોણ જુએ છે ? પણ તે શેઠ એટલુ વિચારતો નથી કે, બીજા કોઇ જુએ કે નહિ પણ મારુ મન તો જાણે છે કે તિજોરીમા રૂપિયા છે, છતાં હુ ખોટુ બોલ્યો અને મે રૂપિયા ન આપવાનુ કપટ કર્યું આ પ્રમાણે અસત્યમાં યોગને પ્રવૃત્ત કરવો એ અસત્યયોગ છે જો શેઠ તે માણસને એમ કહી દેત કે, મારી પાસે રૂપિયા તો છે, પરતુ હમણાં રૂપિયા હુ તમને આપી શકુ એમ નથી આ પ્રમાણે કહેવાથી સત્યની રક્ષા થાત અને આવા સત્યમા યોગને પ્રવૃત્ત કરવો એ યોગસત્ય છે. આ જ પ્રમાણે જો શેઠ એમ કહેત કે હુ દશ રૂપિયા તો નહિ આપુ પણ પાચ રૂપિયા આપીશ, તો આ પણ સત્યયોગજ કહેવાત પરતુ જો તેણે એમ કહ્યુ હોત કે મારી પાસે દસ રૂપિયા તો નથી પણ પાંચજ રૂપિયા છે તે તમે લઈ જાઓ, તો આ કથન એક રીતે અસત્યજ છે, પરતુ તેને મિશ્ર કહી શકાય કારણ કે ઉપરના કથનમા સત્ય અને અસત્યનુ મિશ્રણ છે આવા મિશ્રમા યોગને પ્રવર્તિત કરવો તે મિશ્રયોગ કહેવાય છે

ચોથો વ્યવહાર યોગ છે વસ્તુ ન હોવા છતા વિકલ્પથી વસ્તુને માનવામા આવે અથવા એક વસ્તુનો આરોપ બીજી વસ્તુમા કરીને બોલવામા આવે તે વ્યવહાર કહેવાય છે જેમકે ખાટલો અવાજ કરે છે વાસ્તવમા ખાટલો અવાજ કરતો નથી પરતુ ખાટલા ઉપર બેસનાર માણસ અવાજ કરે છે, છતા વ્યવહારમા ખાટલો અવાજ કરે છે એમ કહેવામાં આવે છે કોઇ એમ કહે કે 'ગામ ભાગ્યુ ' આ કથનમા ગામ ભાગ્યુ એમ કહેવામા આવ્યુ છે પરતુ ગામમા રહેનાર લોકો ભાગે છે એમ વ્યવહારમા કહેવામા આવે છે વસ્તુના સત્–અસત્નો નિર્ણય ન કરી, વ્યવહારમા જે કાઇ કહેવામા આવે છે, તે કપટરહિત મનથી તે પ્રમાણે જ કહેવુ એ વ્યવહાર છે અને આવા વ્યવહારમા યોગને પ્રવૃત્ત કરવો તે વ્યવહાર યોગ કહેવાય છે.

વચનયોગ અને કાયયોગનાં પણ આ જ પ્રમાણે જુદા જુદાં ભેદો છે. સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર અને વ્યવહાર. એ ચારેયમાંથી જે યોગને જેની સાથે જોડવામા આવશે તે યોગ તેવો કહેવામા આવશે. ભગવાને સત્યમાં યોગને જોડવાનુ ફળ એ બતાવ્યુ છે કે, યોગસત્યથી યોગની વિશુદ્ધિ થાય છે અર્થાત્ આત્મા કલેશ કર્મના વિપાકથી રહિત થાય છે.

જે પ્રમાણે ઝાડુ દ્વારા ઘરનો કચરો સાફ કરવામાં આવે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મામાં મન, વચન તથા કાયાની અસત્પ્રવૃત્તિ રૂપી જે કચરો ભરાએલો છે તે કચરો આ યોગ-સત્યરૂપી ઝાડુથી સાફ કરવામાં આવે છે કોઇ વિશિષ્ટ વ્યક્તિને ઘેર પધારવાનું આમત્રણ ત્યારે જ આપવામાં આવે છે કે જ્યારે પોતાનુ ઘર પહેલેથી બરાબર સાફ કરવામાં આવ્યું હોય જો ઘર બરાબર સાફ ન હોય તો મહાન્ વ્યક્તિને ઘેર પધારવાનુ આમત્રણ આપવામા આવતુ નથી આ જ પ્રમાણે જો આપણા આત્મમદિરમાં પરમાત્મ–દેવને પધરાવવા હોય, તો આપણે આત્મ–મદિરમાથી અસત્યયોગની પ્રવૃત્તિરૂપી કચરો ભરાઈ ગયો છે તે કચરાને બહાર કાઢી નાંખવો જોઇએ એ આવશ્યક છે

કેટલાક લોકો કહે છે કે, અમારુ મન સામાયિકમાં ચોટતું નથી, પરંતુ જ્યાં સુધી મન અસત્ય યોગમાં પ્રવર્તે છે ત્યા સુધી સામાયિકમાં મન ક્યાંથી ચોંટી શકે ? સામાયિકમાં મનને એકાગ્ર કરવુ હોય તો મનને સત્યયોગમાં પ્રવર્તિત કરવુ જોઇએ. જ્યારે મન સત્ય-યોગમાં પ્રવૃત્ત થશે ત્યારે સામાયિકમા મન સ્થિર થયા વિના રહેશે નહિ.

જો તમારો મન, વચન તથા કાયાનો વ્યાપાર સત્યયોગમાં પ્રવર્તશે તો તમારા યોગની વિશુદ્ધિ અવશ્ય થશે અને જ્યારે યોગની વિશુદ્ધિ થશે ત્યારે તમારે કોઇ પ્રકારનું સકટ પણ સહેવુ નહિ પડે તથા બીજાના શરણે પણ જવુ નહિ પડે જે લોકો યોગને સત્યમા પ્રવર્તાવે છે તે લોકોનુ સકટ પણ મટી જાય છે એ બતાવવા માટે હવે સતી અજનાની ચરિત્રકથા કહેવામા આવે છે

સતી અંજના ચરિત્ર—૭

પવનકુમાર રાવણ તરફથી વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યા આ વાત આખા નગરમા વાયુવેગે ફેલાઈ ગઈ આ સમાચાર વસતમાલાના સાંભળવામાં પણ આવ્યા વસતમાલાને આ સમાચારની ખબર પડતાં જ તે અંજના પાસે દોડતી આવી અને કહેવા લાગી કે, બેન ! તમે સાંભળ્યુ ને કે, રાજકુમાર પિતાને બદલે પોતે વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જઈ રહ્યા છે યુદ્ધ કરવુ એ સરળ કામ નથી અને નિષ્કારણ પોતાની ઉપર યુદ્ધનો ભાર લઇ લેવો એમા પણ બુદ્ધિમત્તા નથી પિતાજી યુદ્ધમાં જતા હતા તો તેમને જવા દેવા હતા પણ રાજકુમારે તો તેમને યુદ્ધમા જતા અટકાવી પોતે યુદ્ધમાં જવાનુ માથે લીધુ છે હુ તો આ કામને ઠીક સમજતી નથી વસતમાલાનાં આ કથનના ઉત્તરમા અંજના ધારત તો એમ કહી શકતી હતી કે, રાજકુમાર વાસ્તવમાં બુદ્ધિહીન છે. પરતુ અંજનાએ પતિ વિષે જરાપણ નિંદાત્મક ન કહેતા એમ જ કહ્યુ કે, રાજકુમાર જે કાંઇ કરે છે તે ક્ષાત્રધર્મને યોગ્ય જ કરે છે. પિતાને બદલે પુત્ર યુદ્ધમા જાય એ ઉચિત જ છે રાજકુમાર બાગથી રુષ્ટ છે એટલા માટે હુ તેમના ઉચિત કાર્યને અનુચિત કહી શકું

નહિ મારી દૃષ્ટિએ તો રાજકુમારે પિતાનો ભાર પોતાની ઉપર લીધો એ ઠીક જ કર્યું છે પિતાનો ભાર હલકો કરવો એ તો પુત્રનુ કર્તવ્ય જ છે રાજકુમાર તો કર્ત્તવ્યનુ પાલન કરવા માટે જ યુદ્ધમાં જઈ રહ્યા છે

અંજનાના આ કથનના ઉત્તરમા વસતમાલાએ કહ્યુ કે, તેઓ કર્ત્તવ્યનુ પાલન કરવાનુ જાણે છે જ કયા ? જો તેઓ કર્ત્તવ્યનુ પાલન કરવાનુ જાણતા હોત તો તમારા પ્રત્યે તેમનુ જે કર્ત્તવ્ય છે તેનુ પાલન કેમ નથી કરતા ? અંજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, સખી ! તુ ભૂલ કરી રહી છે જે પિતા પ્રત્યે પોતાના કર્ત્તવ્યનુ પાલન કરે છે, તે પત્ની પ્રત્યેનુ પોતાના કર્ત્તવ્યનુ પાલન પણ કરી શકશે જે પિતા પ્રત્યે પોતાના કર્ત્તવ્યની ઉપેક્ષા કરે તે પત્ની પ્રત્યેનુ પોતાનુ કર્ત્તવ્ય કેવી રીતે પાળી શકે ?

વર્ત્તમાન સમયમા સામાજિક દશા કેવી છે તેનો વિચાર કરો આજે પત્નીને માટે પિતાની અવગણના કરવામા આવે છે અને પત્ની એમ રાજી થાય છે કે પતિ મારા માટે પિતાની પણ અવગણના કરે છે પણ આવા પતિ તથા આવી પત્ની આખરે દુ:ખના જ ભાગી બને છે

અજનાનુ કથન સાભળી વસતમાલાએ કહ્યુ કે, જો તમારી દૃષ્ટિએ રાજકુમાર યુદ્ધમાં જાય છે એ ઠીક છે, તો પછી મારે એ વિષે વધારે કાંઈ કહેવાની જરૂર નથી પરતુ સખી ! એક વાત પ્રત્યે તમારુ ધ્યાન ખેચુ છુ તે એ છે કે, યુદ્ધ કરવુ એ કાંઈ બાળકોનો ખેલ નથી એ તો જીવન-મરણની રમત છે યુદ્ધમા જવાને કારણે રાજકુમારનો પુન મેળાપ થાય કે ન પણ થાય એટલા માટે મિલન માટે રાજકુમારના નામે તમે એક પત્ર લખો એવી મારી નમ્ર વિનતી છે વસતમાલાના કથનના જવાબમા અજનાએ કહ્યુ કે, સખી ! રાજકુમારને પત્ર લખવાની શી જરૂર છે ? હજી ન જાણે રાજકુમાર મારાથી શા કારણે રુષ્ટ રહે છે ? રુષ્ટ રહેવાનુ કારણ કદાચ મારુ પાપ પણ હોઇ શકે ! જ્યારે મારુ પાપકર્મ દૂર થઇ જશે ત્યારે રાજકુમાર કોઈ પણ પ્રકારનો પ્રયત્ન કર્યા વિના જ મને સેવાનો અવસર આપશે આ સિવાય રાજકુમાર મારા હૃદયમદિરમા બીરાજેલા છે એટલા માટે તેમનુ સાક્ષાત્ મિલન થાય કે ન થાય તો પણ કાંઈ વાધો નથી.

વસંતમાલાએ કહ્યુ કે, બેન ! તમારુ કહેવુ તો ઠીક છે, પરતુ રાજકુમારને પત્ર લખી મોકલવામાં શો વાધો છે ? તમે તમારા જે વિચારો અમારી સામે પ્રકટ કર્યા કરો છો તે જ વિચારો પત્રમા લખી નાખો

સખીએ આ પ્રમાણે રાજકુમારને પત્ર લખવાનો અત્યાગ્રહ કર્યો સખીના અત્યાગ્રહને માન આપી અજનાએ પવનકુમારના નામે એક પત્ર લખ્યો એ પત્રમા અંજનાએ લખ્યુ કે, તમે પિતા ઉપર આવેલો ભાર માથે લઇ યુદ્ધ કરવા માટે જઇ રહ્યા છો એ સમાચાર જાણી પ્રસન્નતા થઇ છે તમે તમારા કર્ત્તવ્યનુ પાલન કરવા માટે જઈ રહ્યા છો એ વાત મારા માટે ગૌરવાસ્પદ છે હુ તમને શતશ પ્રણામ કરુ છુ અને મને ભૂલી ન જશો એવી પ્રાર્થના કરુ છુ

અંજનાએ આ પ્રમાણે સરળ ભાવથી પત્ર લખી વસંતમાલાને આપ્યો. વસંતમાલા તે પત્ર લઇ પવનકુમારની પાસે ગઈ ત્યારે પવનકુમાર યુદ્ધની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. વસંતમાલાએ અંજનાનો પત્ર પવનકુમારના હાથમાં સોપ્યો. પવનકુમારે પત્ર હાથમાં લેતાં વસંતમાલાને કહ્યું કે, હું અત્યારે કામમાં વળગેલો છું તેવા વખતે તું કોનો પત્ર લાવી છો? આ પ્રમાણે કહી પવનકુમારે પત્રને ખોલીને વાચવાનો પ્રયત્ન કર્યો, પરંતુ અંજનાનું નામ જોયું કે તરત જ પત્રને ફાડીને ફેકી દીધો અને વસંતમાલાને ક્રોધાવેશમાં કહ્યું કે, તારો પત્ર પાછો લઈ જા હું જેનું નામ પણ સાંભળવા ચાહતો નથી તેનો પત્ર અત્યારે વાચી શકું ? અંજનાના પત્રની દશા જોઇ અને પવનકુમારનું કથન સાંભળી વસંતમાલા રોતી રોતી અંજનાની પાસે આવી. તે દાસી તો હતી એટલા માટે તેણે પવનકુમારની વિરુદ્ધ અંજનાને ખૂબ કહ્યું પરંતુ અંજના તો ધૈર્યપૂર્વક કઠોર શબ્દ સાંભળતી રહી. તેણે કેવળ એટલું જ કહ્યું કે, રાજકુમારે પત્ર ફાડી નાંખ્યો તો એમાં શું થયું ? વાસ્તવમાં જ્યારે તેઓ મારા હૃદયમાં વસેલા જ છે તો પછી મારે પત્ર લખવાની જરૂર જ ન હતી, છતાં તારા આગ્રહને વશ થઇને જ મે પત્ર લખી આપ્યો હતો એ વાત તો સ્પષ્ટરૂપે જણાઇ આવી કે, રાજકુમાર સત્યપ્રિય છે રાજકુમારે હૃદયમાં કપટભાવ ન રાખતાં પોતાની સત્યપ્રિયતાનો પરિચય આપ્યો એ જ મારા માટે આનંદની વાત છે અંજનાનું આ કથન સાંભળી વસંતમાલાએ ટોણો માર્યો કે, જે વાસ્તવમાં સત્યપ્રિય હોય છે તે શું આ પ્રમાણે બીજાને કષ્ટ આપી શકે ? અંજનાએ આ કથનનો એજ જવાબ આપ્યો કે, એ તો મારી પરીક્ષા થઇ રહી છે જે પ્રમાણે મેઘ ચાતકની પરીક્ષા કરવા માટે ગરજે છે તે જ પ્રમાણે રાજકુમાર પણ મારી પરીક્ષા કરી રહ્યા છે. આ પરીક્ષાના સમયે ગભરાઇ જઈ મારે દુઃખ માનવાની કાંઇ જરૂર નથી મારા પતિદેવ સત્યપ્રિય છે એ વાત જ મારા માટે સંતોષપ્રદ છે. મે મારા હૃદયના ભાવ પત્રમાં પ્રકટ કર્યા હતાં અને રાજકુમારે પત્રને ફાડી નાંખી પોતાના હૃદયના ભાવ પ્રકટ કરી દીધાં આ ઉપરથી મારે દુઃખ માનવાની જરા પણ જરૂર નથી જ્યારે ચાતક પક્ષી પણ પોતાની પરીક્ષા થતી વખતે દુઃખ માનતું નથી તો પછી હું શા માટે દુઃખ માનું ?

આ પ્રમાણે અંજના વસંતમાલાને સમજાવી શાન્ત કરી રહી છે એટલામાં તો પવનકુમારના યુદ્ધ–પ્રસ્થાનને ઘોષિત કરતું રણશીંગું વાગ્યું પવનકુમાર યુદ્ધ માટે પ્રસ્થાન કરી રહ્યા છે એ સમાચારની જાણ થતા અંજનાએ વસંતમાલાને કહ્યું કે, પતિદેવ યુદ્ધ માટે પ્રસ્થાન કરી રહ્યા છે એટલા માટે અત્યારે તેનના દર્શન પણ કરી લેવા જોઈએ અને તેમને શુભ શુકન પણ બતાવવા જોઇએ ! આ સાંભળી વસંતમાલાએ પત્ર ફાડી નાંખ્યાની વાત આગળ કરી પતિના દર્શનાર્થે જવા માટે વિરોધ કર્યો, પરંતુ અંજનાએ તો દર્શનાર્થે જવાની તથા શુભ શુકન બતાવવાની વાત પકડી રાખી

અંજના શુભ્ર વસ્ત્રોને પરિધાન કરી તથા હાથમાં દહીંનો વાટકો લઇ જે જગ્યાએથી પવનકુમાર નીકળવાના હતા તે જગ્યાએ જઇ ઊભી રહી પવનકુમારે જોયું કે, કોઈ સ્ત્રી શુભ શુકન બતાવવા માટે ઊભી છે, પરંતુ જ્યારે તેઓ નજદીક આવ્યા અને તેમણે અંજ-

નાને જોઇ ત્યારે તેમને બહુ ક્રોધ આવ્યો અને ક્રોધાવેશમા લાત મારી અંજનાના હાથમાથી દહીનો વાટકો નીચે પાડી નાખ્યો આ પ્રમાણે પવનકુમારે અજનાનો તિરસ્કાર કરી આગળ પ્રસ્થાન કર્યું

અજના તિરસ્કૃત થઈ પોતાના મહેલમા આવી અને વસતમાલાને કહ્યુ કે બેન! મારા પાપકર્મોનો ઉદય આવ્યો છે એટલા માટે કોઈપણ રીતે હુ મારા પતિને સતુષ્ટ કરી શકતી નથી હવે તો મારા માટે અનશન વ્રત ધારણ કરવુ એજ ઉચિત છે આવા પાપકર્મોથી મુક્ત થવાનો ઉપાય અનશન વ્રત ધારણ કરવા સિવાય બીજો કોઇ મને જણાતો નથી. એટલા માટે હુ અવશ્ય અનશન વ્રત ધારણ કરી મારા આત્માની શુદ્ધિ કરવા ચાહુ છુ

આ પ્રમાણે અજના વસતમાલાને કહી રહી છે આ બાજુ પવનકુમારે પણ યુદ્ધમા જવા માટે પ્રસ્થાન કરી દીધુ છે. હવે બન્નેનો કેવો યોગ મળે છે અને અજનાના દુ:ખનો અત કેવી રીતે આવે છે એ વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામા આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા શુદિ ૧૩ મંગળવાર

પ્રાર્થના

પ્રણમૂં વાસુપૂજ્ય જિનનાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો;
વિષમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમ શ્રેય સરણો તેરો પ્રણમૂં૦ ૧

—વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી.

શ્રી વાસુપૂજ્ય ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જે વ્યક્તિના હૃદયમા એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે કે, પરમાત્મા સદા સહાયક છે તે જ વ્યક્તિ આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કરી શકે છે જેમને પરમાત્મા સદા સહાયક હોય છે તેમને પછી કોઈ પ્રકારનો ભય રહેવા પામતો નથી. રાજા કોઈ પ્રજાજનને એમ કહે કે, હુ તારો સહાયક થાઉં છુ અને તારી સાથે મારો એક માણસ રાખુ છુ તો શુ તે પ્રજાજનને કોઇ પ્રકારનો ભય રહે ખરો? રાજાની આવી સહાયતા મળ્યા બાદ તે પ્રજાજનને ચોરાદિનો ભય રહેવા પામતો નથી આ જ પ્રમાણે જેમના સદાસહાયક સાક્ષાત્ પરમાત્મા છે તેમને પછી કોઈ પ્રકારનો ભય રહેવા ન પામે એ સ્વાભાવિક છે પરમાત્માના શરણે જવાથી અને પરમાત્માને સદાસહાયક માનવાથી દરેક પ્રકારના ભય નષ્ટ થઇ જાય છે, પરતુ એ પ્રકારનો હૃદયમા દૃઢ વિશ્વાસ હોવો અત્યાવશ્યક છે. સાચી રીતે વિશુદ્ધભાવે પરમાત્માનુ સ્વરૂપ જાણીને જે એકવાર પણ પરમાત્માને વદન—નમસ્કાર કરે છે તેને પરમાત્મા સદા સહાયતા કરે છે અને પછી તેને કોઇ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૫૩ મો

પરમાત્માને બરાબર ઓળખી વિશુદ્ધભાવે વંદન–નમસ્કાર કરી પોતાના સદાસહાયક બનાવવામાં પણ અનેક વિઘ્ન–બાધાઓ ઉપસ્થિત થાય છે આ વિઘ્ન–બાધાઓને દૂર કરવા માટે અને તેમનાથી બચવા માટે જ સાધુપણું ગ્રહણ કરવામા આવે છે. જોકે સાધુજનો વિઘ્ન–બાધાઓને જીતવા માટે જ સાસારિક વસ્તુનો ત્યાગ કરી સંયમનો સ્વીકાર કરે છે, છતાં મન, વચન તથા કાયા સાધુતાની સીમાથી બહાર નીકળી જાય છે. અને તેથી મન, વચન તથા કાયા સાધુતાની સીમાથી બહાર નીકળી ન જાય પરંતુ સાધુતાની સીમામા જ રહે એટલા જ માટે મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિનું વિધાન ભગવાને કર્યું છે. મનની ગુપ્તિ અર્થાત્ મનને કાબુમા રાખવાથી, જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? એ જાણવા માટે ગૌતમસ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યુ કે:—

બોલ ત્રેપનમો.

(५३) मणगुत्तयाए णं भंते! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! મનગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

मणगुत्तयाए जीवे एगग्गं जणयइ, एगग्गचित्ते णं जीवे मणगुत्ते संजमाराहए भवइ ॥ ५३ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ! મનગુપ્તિ (મનના સંયમ)થી જીવાત્માને એકાગ્રતા (માનસિક લબ્ધિ) ઉત્પન્ન થાય છે અને એકાગ્ર ચિત્તવાળો જીવાત્મા સંયમનો આરાધક બને છે.

આ પ્રશ્ન પહેલાં યોગસત્ય વિષે પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવેલ છે. યોગસત્ય ત્યારે જ રાખી શકાય છે કે જ્યારે મન, વચન તથા કાયાની ગુપ્તિ અર્થાત્ રક્ષા કરવામા આવે. એટલા માટે યોગસત્ય બાદ ત્રણ ગુપ્તિ વિષે પ્રશ્ન પૂછવામા આવ્યો છે.

માનવ–શરીરમા મનની પ્રધાનતા છે મનની જો ગુપ્તિ અર્થાત્ રક્ષા કરવામાં આવે તો વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિ પણ સરળતાપૂર્વક થઇ શકે છે મન, માનવશરીરનુ પ્રધાન અંગ હોવાથી તેની રક્ષા કરવી અતિ આવશ્યક છે. મન બહુ ચચલ હોય છે એટલા માટે મનની ચચલતા રોકવા વિષે શાસ્ત્રોમાં તથા ગ્રન્થોમાં ખૂબ ઊહાપોહ કરવામાં આવેલ છે. ગીતામાં પણ મનની ચચલતા વિષે કહેવામા આવ્યુ છે કે.—

> **चंचलं हि मनः कृष्ण! प्रमादि बलवद्दृढम् ।**
> **तस्याहं निग्रहं मन्ये, वायोरिव सुदुष्करम् ॥**

અર્થાત્—હે કૃષ્ણ! મન બહુ જ ચંચલ છે. તે પ્રમથન સ્વભાવવાળુ છે, દૃઢ છે અને

બળવાન છે. મારી સમજમા તો મનને વશ કરવુ એ વાયુને વશ કરવા સમાન પણ બહુ જ દુષ્કર છે

આ પ્રમાણે મનની ચચલતા દૂર કરવાના સબધમાં અર્જુનને પણ શકા થઇ હતી. બીજા ભકતો પણ કહે છે કે, હે પ્રભો ! મારૂ મન એવુ છે કે જે કામો કરવામાં હાનિ સહેવી પડે છે તે કામોમાં વારવાર પ્રવૃત્ત થાય છે. આવા મનને વશમા કેવી રીતે કરી શકાય ?

આ પ્રમાણે મનને વશ કરવુ મુશ્કેલ માનવામા આવે છે પરતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે આ કાર્યને જેટલુ મુશ્કેલ માનવામા આવે છે તેટલુ બધુ મુશ્કેલ નથી જોકે મન ચચલ તો અવશ્ય છે છતાં તેને વશ ન કરી શકાય એવુ પણ નથી જો વાસ્તવમાં મનને વશમા કરી શકાય એમ ન હોત તો શાસ્ત્રકારો મનને વશમા કરવાનો ઉપદેશ જ શા માટે આપત ? જે કામ ખરેખર અશક્ય છે તે કામ કરવા માટે ઉપદેશ જ કોણ આપત ? તલમાથી તેલ કાઢવાનો ઉપદેશ આપવો તે તો સ્વાભાવિક અને ઉચિત છે, પરતુ રેતીમાંથી તેલ કાઢવાનો ઉપદેશ તો કોઈ નહિ આપે કારણ કે રેતીમાથી તેલ કાઢવુ એ તો અશક્ય છે મનને વશમા તો કરી શકાય છે પરતુ તે માટે સક્રિય પ્રયત્ન કરવાની આવશ્યકતા રહે છે, અને એટલા જ માટે મનને વશ કરવાનો પ્રયત્ન કરો, પુરૂષાર્થ કરો, એવો ઉપદેશ આપવામાં આવે છે જે પ્રયત્નો દ્વારા મનને વશમાં કરી શકાય છે તે પ્રયત્નો દ્વારા મનને વશમાં કરી અનેક લોકો મોક્ષમાં ગયા છે, જાય છે અને જશે

મન, વચન તથા કાયાને વશ કરવા માટે જ શાસ્ત્રકારોએ ત્રણ ગુપ્તિનુ વિધાન કરેલ છે ત્રણ ગુપ્તિ અને પાચ સમિતિ એ તો સાધુતાનાં પ્રાણ છે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો એ આઠેય પ્રવચન માતા છે.

ગુપ્તિનો અર્થ રક્ષા કરવી એવો થાય છે મન, વચન તથા કાયાને વશમા રાખવા—તેની રક્ષા કરવી એ ગુપ્તિ છે. મન, વચન તથા કાયાને વશમા રાખવાનો અર્થ એ નથી કે, મન, વચન તથા કાયાને નષ્ટ કરી દેવા પરતુ તેનો અર્થ એ જ છે કે જે પ્રમાણે ઘોડાને લગામ આદિ દ્વારા વશમા રાખવામા આવે છે તે જ પ્રમાણે મન, વચન તથા કાયાને વશમા રાખવા એનુ નામ ગુપ્તિ છે

જે પ્રમાણે કેળવાયેલો ઘોડો માલિકને નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોચાડવામા સહાયક બને છે તેજ પ્રમાણે મન, વચન તથા કાયા આત્મસિદ્ધિ સાધવામા સહાયક બને તો તે ગુપ્તિ થઇ છે એમ કહી શકાય નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોચ્યા બાદ જે પ્રમાણે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી જવામા આવે છે, તેજ પ્રમાણે આત્મસિદ્ધિ સિદ્ધ થયા બાદ ઇન્દ્રિયોની સહાયના લેવાનો પણ ત્યાગ કરવામા આવે છે, પરતુ જ્યાસુધી આત્માના ઉદ્દેશની સિદ્ધિ ન થાય ત્યાસુધી ઇન્દ્રિયો પાસેથી વિવેકપૂર્વક કામ લેવુ પડે છે મન, વચન તથા કાયા પાસેથી વિવેકપૂર્વક કામ લેવુ એનુ જ નામ ગુપ્તિ છે મન વચન તથા કાયાને નષ્ટ કરી દેવા એનું નામ ગુપ્તિ નથી એ તો આત્મહત્યા છે એટલા માટે મન, વચન તથા કાયાને નિવૃત્તિમા પ્રવૃત્ત કરવા એ જ ગુપ્તિ છે કોઇપણ વસ્તુથી નિવૃત્ત થવા માટે પ્રવૃત્તિ હોવી પણ આવશ્યક છે. પ્રવૃત્તિ વિના નિવૃત્તિ થઇ શકતી નથી અને નિવૃત્તિ વિના પ્રવૃત્તિ થઇ શકતી નથી એટલા માટે

મન, વચન તથા કાયાને નિવૃત્ત કરવા માટે સર્વ પ્રથમ તેમને આર્ત્તધ્યાનમાંથી બહાર કાઢી ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત કરવા જોઈએ. જો આ પ્રમાણે ન કરતા ઇન્દ્રિયોને એકદમ નિવૃત્તિમય બનાવવામાં આવે તો તેનું પરિણામ સુંદર આવતુ નથી આ કારણે સર્વપ્રથમ ઇન્દ્રિયોને આર્ત્તધ્યાનમાંથી બહાર કાઢી ધર્મ-ધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત કરવી જોઈએ.

અત્રે પ્રસંગોપાત્ત આર્ત્તધ્યાન વિષે વિચાર કરવો પણ આવશ્યક છે. દુ:ખપૂર્ણ ધ્યાનને આર્ત્તધ્યાન કહેવામાં આવ્યું છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે –

अट्टज्झाणे चउव्विहे चउपडियारे पण्णत्ते तंजहा ।

અર્થાત્-આર્ત્તધ્યાન ચાર પ્રકારનુ છે. એ ચાર પ્રકારનુ આર્ત્તધ્યાન કેવુ હોય છે અને તેનું શુ સ્વરૂપ છે તે નીચેની કવિતામાં સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવામાં આવેલ છે-

ઇષ્ટવિયોગ વિકલતા ભારી, અરિ અનિષ્ટ સયોગ દુ:ખારિ;
તનકી વ્યાધિ મનહિ મન ઝુરે, અગ્ર સોચ કરિ વછિત પૂરે.
યે આરત કે ચારો પાયે, મહા મોહ રસ સે લિપટાય

અર્થાત્—કોઈ ઇષ્ટ વસ્તુનો વિયોગ થવાથી વિહ્વલ થવુ એ પહેલુ આર્ત્તધ્યાન છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, જે વસ્તુનો વિયોગ થવાથી તુ દુ ખ પામે છે તે વસ્તુ જો વાસ્તવમાં તારી જ હોત તો તે વસ્તુનો વિયોગ જ કેમ થાત ? જે વસ્તુ નષ્ટ થઇ ગઇ છે તે વાસ્તવમાં તારી નથી, છતાં તુ તે વસ્તુનો વિયોગ થવાથી દુ:ખ પામે છે એનુ પ્રધાન કારણ તારો મિથ્યા મોહ છે.

અનિષ્ટ વસ્તુનો સયોગ થવાથી વિહ્વલ-વિકલ થવુ એ બીજું આર્ત્તધ્યાન છે. વ્યાધિ પેદા થવાથી દુ ખ પામવુ એ ત્રીજું આર્ત્તધ્યાન છે અને ભવિષ્ય સબંધી ચિંતા કરી દુ ખી થવુ એ ચોથુ આર્ત્તધ્યાન છે. આ ચોથા પ્રકારનું આર્ત્તધ્યાન કેવુ હોય છે તે બતાવતાં શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે –

इमं च अत्थि इमं च नत्थि इमं च मे किच्चं इमं अकिच्चं ।
तं एवमेवं लालप्पमाणं हरा हरंति त्ति कहं पमाए ? ॥ उ० १४-१५

અર્થાત્-આ મારુ છે અને આ મારું નથી. આ મેં કર્યું અને આ નથી કર્યું. આ પ્રમાણે બડબડતા પ્રાણીને રાત્રિ અને દિવસોરૂપી ચોરો (આયુષ્યને) ચોરી રહ્યા છે માટે શા સારૂ પ્રમાદ કરવો ? આ પ્રમાણે ભવિષ્યના વિચારથી જે દુ:ખ પેદા થાય છે તે આર્ત્તધ્યાનનો ચોથો પ્રકાર છે

કોઇપણ સામાન્ય વસ્તુને કારણે કેવી રીતે પ્રપચ વધવા પામે છે એ વિષે એક ઘટના સાભળી છે કે, કોઈ એક માણસ લીલામમાથી એક પલગ ખરીદી લાવ્યો આ પલગ કારીગરીના અદ્‌ભુત નમુનારૂપ હતો અને તેથી આ એક પલગને કારણે તેના ઘરમાં સાઠ હજારનો બીજો સામાન ખરીદવામાં આવ્યો. આ વાત અતિશયોક્તિવાળી જણાય છે પરતુ એક ચીજ ઘરમા વસાવતા કેવો પ્રપચ અને કેટલો ખર્ચ કરવામાં આવ્યો એ વાત

આ ઘટનામાથી તારવી શકાય છે. તમે એક સુદર બટન ખરીદો તો એ સુદર બટન પ્રમાણે સુદર સીલાઈવાળા ધોયેલાં વસ્ત્રો પહેરવાની પણ આવશ્યકતા જણાશે જ્યારે સુદર વસ્ત્રોથી તમે સુસજ્જિત થયા હશો તો એ દશામાં છત્રી, સુદર બુટ વગેરેની પણ આવશ્યકતા જણાશે હવે વિચાર કરો કે, એક સામાન્ય બટનના કારણે કેટલો બધો ખર્ચ કરવો પડયો ? આ જ પ્રમાણે તમે લોકો બારીક કપડા પહેરી એમ વિચારો છો કે અમને કપડુ સસ્તુ મળ્યુ છે પરતુ એ બારીક કપડાની પાછળ કેટલો બધો ખર્ચ કરવો પડે છે, અને પરિણામે આર્ત્તધ્યાનમાં કેવીરીતે પડવુ પડે છે તેનો વિચાર કરશો તો તમને ખબર પડશે જો જીવનમાં સયમ અને સાદાઈ રાખવામા આવે તો જ આર્ત્તધ્યાનમાથી બચી શકાય

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે, મોહને કારણે આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારનુ આર્ત્તધ્યાન કરવામા આવે છે આ પ્રકારના આર્ત્તધ્યાનને ધર્મધ્યાન કે શુકલધ્યાન દ્વારા જ જીતી શકાય શુકલધ્યાન તે આત્મ-વિકાસની ઉચ્ચ શ્રેણી છે અને તેથી જો ધર્મધ્યાન કરવામા આવે તો આર્ત્તધ્યાનથી બચી શકાય અને પછી ધીરે ધીરે શુકલધ્યાનની અવસ્થાએ પણ પહોંચી શકાય.

ધર્મધ્યાન કોને કહેવામા આવે છે અને ધર્મધ્યાનથી આર્ત્તધ્યાન કેવીરીતે દૂર થઈ શકે છે તે વિષે કહ્યુ છે કે—

કેવલભાષિત વાણી માને, કર્મ નાશકા ઉદ્યમ ઠાને,
પૂરવકર્મ ઉદય પહચાને, પુરુષાકાર લોક થિતિ જાને,
ધર્મધ્યાન કે ચારોં પાયે, જો સમઝે તે મારગ આયે

જો ઇષ્ટવિયોગને કારણે આર્ત્તધ્યાન થાય તો કેવલિભાષિત વાણી ઉપર વિશ્વાસ કરી ધર્મધ્યાનમાં પ્રવૃત્તિ કરવી જોઇએ અને અનિષ્ટસયોગને કારણે આર્ત્તધ્યાન થાય તો કર્મોને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે આર્ત્તધ્યાનના સમયે ધર્મધ્યાન કરવાથી કઠિન બધ પણ શિથિલ થઇ જાય છે શરીરમા વ્યાધિ હોય તો પૂર્વકર્મને યાદ કરી એવો વિચાર કરવો જોઇએ કે, એ વ્યાધિને મે જ પેદા કરેલ છે તો પછી હુ શા માટે દુ:ખ માનુ ? જ્યારે મે કોઇની વસ્તુ ઉધાર લીધી છે તો ઉધાર લીધેલી વસ્તુ મારે પાછી સોપવી જોઈએ

ગાધીજી જ્યારે આફ્રીકામા હતા ત્યારે તેમને ઇસાઇ બનાવવા માટે એક બાઇએ ઘણો જ પ્રયત્ન કર્યો હતો જ્યારે તેના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા ત્યારે તેણે ગાધીજીને કહ્યુ કે, આપણે પાપી તો છીએ જ અને આપણાથી પાપ તો થતા જ રહે છે હવે જો આપણે એ પાપનાં ફળને ભોગવવા લાગીએ તો તેનો પાર જ ન આવે, એટલા માટે આપણે ઈશુના શરણે જઇએ જે લોકો ઇશુના શરણે જાય છે તેમના પાપનુ ફળ ઈશુ ભોગવે છે અને શરણાગત લોકો પાપના ફળ ભોગવવાથી બચી જાય છે. આ કથનના ઉત્તરમાં ગાધીજીએ કહ્યુ કે, આ કઇ જાતનો ધર્મ કહેવાય ? પાપથી તો ડરવુ નહિ અને પાપના ફળથી બચવા માટે ઈશુના શરણે જવુ આ તો સર્વથા અનુચિત છે જ્યારે આપણે પાપ કર્યુ છે તો પાપનુ ફળ પણ આપણે ભોગવવુ જ જોઇએ

આ જ પ્રમાણે રોગ-વ્યાધિ આવે ત્યારે એમ વિચારવું જોઇએ કે, મારાં કરેલાં કર્મો મારે ભોગવવાં જ જોઇએ એમા મારે દુ:ખનો અનુભવ કરવો ન જોઇએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી વેદનાના સમયે દુ:ખ ન માનવાથી અર્થાત્ આર્ત્તધ્યાન ન કરવાથી અને તેને બદલે ધર્મધ્યાન કરવાથી કર્મબન્ધ પણ ઢીલા થઈ જાય છે.

આ લોકને પુરુષાકાર માની લોકસ્થિતિ વિષે વિચાર કરવો એ પણ ધર્મધ્યાનનો ચોથો પ્રકાર છે સ્વર્ગ કે નરક આ શરીરમાં જ છે શરીરમા નીચે નરક, મધ્યમાં મનુષ્યલોક અને ઉપરમાં સ્વર્ગ છે નવગ્રૈવેયક માટે એમ કહેવામા આવે છે કે, આપણી ગરદન જ નવગ્રૈવેયક છે. આ પ્રમાણે આ શરીરને ચૌદ રાજુલોકનો નકશો માનીને લોકસ્થિતિ વિષે વિચાર કરવામા આવે તો મન ધર્મધ્યાનમા પ્રવૃત્ત થાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, ધર્મધ્યાનની સહાયતાથી આર્ત્તધ્યાનથી બચી શકાય છે અને મનને એકાગ્ર કરી શકાય છે ધર્મધ્યાન કરવુ અને આર્ત્તધ્યાનથી બચતા રહેવુ એ પણ મનગુપ્તિ કરવાનુ સાધન છે. મનગુપ્તિ કોને કહેવી એના માટે કહ્યું છે કે.-

विमुक्तकल्पनाजालं समत्वेषु प्रतिष्ठितम् ।
आत्मारामं मनस्तज्ज्ञैर्मनो गुप्ति· सदाहृता ॥

અર્થાત્-કલ્પનાની જાળમાંથી બહાર નીકળી સમભાવમા સ્થિર થવુ, આર્ત્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાનમાંથી નીકળી ધર્મધ્યાન તથા શુકલધ્યાનમા પ્રવૃત્ત થવુ અને મનને આત્માના વિચારમાં જ તન્મય કરી દેવુ એનુ નામ મનગુપ્તિ છે જ્યારે મન આત્મામા જ રમણ કરે છે, બીજે ક્યાય જતુ નથી ત્યારે જ પૂર્ણ મનગુપ્તિ થઇ શકે છે

સાધારણ રીતે તો સમિતિ અને ગુપ્તિનો માર્ગ સાધુઓ માટે છે, પરંતુ આ માર્ગને સમજીને જો તમે લોકો પણ મનને એકાગ્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરો તો તમારા આત્માને પણ ઘણો લાભ થઈ શકે એમ છે આર્ત્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાનમાથી નિવૃત્ત થવુ એનુ નામ જ ગુપ્તિ છે આ પ્રકારની ગુપ્તિનું પાલન ગૃહસ્થ પણ કરી શકે છે મન-ગુપ્તિનુ પાલન કરવાથી દુ:ખ પણ સુખમા કેવી રીતે પરિણત થઇ શકે છે એ વાત હવે સતી અંજનાની ચરિત્ર-કથા ઉપરથી સમજાવુ છુ.-

સતી અંજના ચરિત્ર—૮

પતિદ્વારા તિરસ્કૃત થઇ અંજના ઘેર આવી રાજકુમારનો આ દુર્વ્યવહાર જોઇ વસંતમાલા અંજનાને કહેવા લાગી કે, સખી ! યુદ્ધમાં જતી વખતે શત્રુની સાથે પણ સદ્વ્યવહાર કરવામા આવે છે પરંતુ રાજકુમારે તો તમે શુભ શુકન બતાવવા ગયા તે વખતે પણ તમારું અપમાન કર્યું ! તેમણે તમારુ કે શુભ શુકનનુ અપમાન નથી કર્યું પણ માનો કે તેમણે પોતાનું જ અપશુકન કર્યું છે !

વસંતમાલાનુ કથન સાભળી અંજના એમ કહી શકતી હતી કે, વાસ્તવમાં તારુ કહેવુ ઠીક છે, કેમકે જેમણે મારુ અપમાન કર્યું છે તેમનુ ભલુ કેવી રીતે થઇ શકે ? પરતુ અજનાએ આ પ્રમાણે કાઇ ન કહેતા વસતમાલાને એમ જ કહ્યુ કે, સખી ! આ પ્રમાણે પતિના અહિત-ની વાત કહે નહિ હું તો તેમનુ સદાસર્વદા હિત જ ચાહુ છુ તેમણે જે અપમાન કર્યું છે તે મારુ નહિ પણ કર્મનુ અપમાન કર્યું છે. કર્મનો અત, ધૈર્ય ધારણ કરવાથી જ થઇ શકે છે. બીજાનુ અહિત ચાહવાથી કર્મનો નાશ થઇ શકતો નથી એટલા માટે હુ તો હૃદયથી એજ ચાહુ છુ કે, પતિનો વિજય થાય, તેમનુ શુભ થાય અને મે જે શુકન બતાવ્યુ છે તે સફળ થાય

અજનાનુ આ કથન સાભળી વસતમાલાએ કહ્યુ કે, જેમણે તમારુ ભયકર અપમાન કર્યું છે તેમનુ પણ કલ્યાણ ચાહવાથી શો લાભ ? અજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, બીજાનુ કલ્યાણ ચાહવામા ભલે તને કોઇ લાભ જણાતો ન હોય પણ મારી દૃષ્ટિએ તો તેમાં અનેક લાભો રહેલા છે. મારા ધર્મ-ગુરુએ મને શીખવ્યુ છે કે, અપમાનજનક સ્થિતિ સહેવા છતાં પણ બીજાનુ ભલુ કરવામા નુકશાન નહિ પણ લાભ જ રહેલ છે આપણો આત્મા કામ-ક્રોધ આદિના ઉદય ભાવમા કોઇપણ સ્થિતિને કારણે ન જાય તો એ દશામા આત્માને લાભ જ છે પતિદેવ સ્થૂલ યુદ્ધ કરવા માટે ગયા છે તો મારા માટે એજ ઉચિત છે કે, હુ અહી સૂક્ષ્મ યુદ્ધ કરું, અર્થાત્ કામ-ક્રોધ આદિ આત્મ શત્રુઓની સાથે યુદ્ધ ખેડુ

અંજનાનુ આ કથન સાભળી વસતમાલાએ કહ્યુ કે, સખી ! તુ તો કોઇ અનોખી જ વાત સભળાવે છે ? અંજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, એ પણ સારુ થયુ કે, અશુભમાથી પણ તારા માટે શુભ નીકળ્યુ અને જે વાત તુ જાણતી નહતી તે વાત પણ તુ જાણી શકી

આ પ્રમાણે અંજના અહી વસંતમાલાને પતિનુ હિત ચાહવા વિષે યુક્તિપૂર્વક સમજાવે છે ત્યારે પવનકુમાર માનસરોવર ઉપર પોતાનો પડાવ નાખી પોતાના તબુમાં શયન કરી રહ્યા છે. પવનકુમાર રાત્રિના સમયે સુઇ ગયા હતા ત્યારે એક ચક્રવાકીનો કરુણ વિલાપ સાભળી તેમની નિદ્રા ઊડી ગઈ તેમણે આખ ખોલીને જોયુ તો તેમને જણાયુ કે, ચક્રવાકને કોઇએ કષ્ટ આપ્યુ છે એ કારણે જ ચક્રવાકી આટલો બધો કરુણ વિલાપ કરી રહી છે. ચક્રવાકીનો કરુણ વિલાપ સાભળી પવનકુમાર વિચારવા લાગ્યા કે, હુ તો સ્ત્રી જાતિને નિષ્ઠુર જ સમજતો હતો, પરતુ જ્યારે પક્ષીઓની સ્ત્રી જાતિમા પણ પુરુષ પ્રતિ આવો જ્વલત પ્રેમ છે, તો પછી વિવેકશીલ માનવ-સમાજની સ્ત્રી જાતિમા પુરુષો પ્રતિ પ્રેમભાવ ન હોય એ કેમ સભવી શકે ? અત્યારે મારે આ વિષે મિત્ર સાથે વિચાર-વિનિમય કરવો જોઇએ !

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પવનકુમારે પોતાના મિત્ર પ્રહસ્તને બોલાવ્યો પ્રહસ્તના આવ્યા બાદ પવનકુમારે તેમને કહ્યુ કે, ભાઇ ! મને અત્યારે ઊંઘ આવતી નથી હૃદયમા આજે ન જાણે કેવા કેવા વિચારોનુ મથન થઈ રહ્યુ છે ! પ્રહસ્તે જવાબમા કહ્યુ કે, તમે અનુચિત કામ કર્યું છે એટલા માટે તમને ઊંઘ આવી પણ કેમ શકે ? પવનકુમારે પૂછ્યુ કે, એવું મે શું અનુચિત કામ કર્યું છે કે જેને કારણે મને ઊંઘ ન આવે ? પ્રહસ્તે જવાબ

આપ્યો કે, તે સતી તમને શુભ શુકન બતાવવા માટે આવી હતી, પરંતુ તમે તેનો નિષ્કારણ તિરસ્કાર કર્યો એ શું કાંઈ સારૂં કામ કહેવાય? મને તો તમારું એ કાર્ય તેજ સમયે ખરાબ લાગ્યું હતું પણ હું એ વિષે કહું કોને? આજે કહેવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે એટલા માટે એ વાત કહી દઉં છું. પ્રહસ્તના આ કથનના ઉત્તરમાં પવનકુમારે કહ્યું કે, સ્ત્રીઓ કેવી ક્રૂર હોય છે એ શું તમે જાણતા નથી? પ્રહસ્તે કહ્યું કે, પુરુષો પણ ક્રૂર હોય છે. તમારા જેવા સમજદાર લોકો પણ પોતાના પુરુષાર્થનો કેવો દુરુપયોગ કરે છે? અંજના તમારા પ્રત્યે કેવો પ્રેમ રાખે છે? તેનો તમારા ઉપર પ્રેમ ભાવ હોવાને કારણેજ તે તમારા ઘેર પડી રહી છે અને કષ્ટોને સહી રહી છે। નહિ તો શું તે પોતાના પિતાને ઘેર જઈ શકતી નથી? તમે તેના પ્રત્યે સદ્‌ભાવ બતાવતા નથી, છતાં તે તમારા ઉપર પ્રેમ ભાવ રાખે છે અને એ પ્રેમ ભાવને વ્યક્ત કરવા માટેજ તે શુભ શુકન બતાવવા આવી હતી, છતાં તમે તેનો તિરસ્કાર કર્યો એ શું ક્રૂરતા નથી? પ્રહસ્તનું આ કથન સાંભળી પવનકુમારે કહ્યું કે, તારું કહેવું ઠીક છે, પરંતુ જે વખતે મિશ્રકેશી અંજનાની સમક્ષ પરપુરુષની પ્રશંસા કરી રહી હતી અને અંજના પર પુરુષની પ્રશંસા ચૂપચાપ સાંભળી રહી હતી તે વખતે તું પણ મારી સાથેજ હતો પવનકુમારની આ વાત સાંભળી પ્રહસ્તે કહ્યું કે, બસ આટલી સામાન્ય વાતને કારણેજ તમે અંજના ઉપર રુષ્ટ થએલા છો? અંજના ધર્મને જાણનારી છે. તેણે જ્યારે વિદ્યુત્પર્વ વિષે એવું સાંભળ્યું હતું કે, વિદ્યુત્પર્વ અઢાર વર્ષની આયુમાં દીક્ષા ધારણ કરી, છવીશ વરસની આયુમાં મોક્ષ પધારી જશે, તો એ દશામાં તેમની પ્રશંસાની વિરુદ્ધ કાંઇ કેમ બોલી શકે? પરંતુ જો તેના હૃદયમાં કોઈ પ્રકારનો દુર્ભાવ હોત તો શું તે આટલાં બધાં કષ્ટો સહેવા છતાં પણ તમારા ઘેર રહી શકે ખરી? તે પોતાના પિતાને ત્યાં ચાલી ન જાત? આ સિવાય આપણા ઘેર આવેલી વ્યક્તિનું સન્માન કરવું જોઇએ કે અપમાન કરવું જોઇએ? જો સન્માન કરવું જોઇએ, તો આપણે ત્યાં જેમની પ્રશંસા થઈ રહી છે તેમની નિંદા કરવી એ તેનું સન્માન કર્યું કહેવાય કે અપમાન? તમારી વાતો ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે તમને અંજના વિષે કેવળ ભ્રમ પેદા થએલ છે વાસ્તવમાં અંજના તો સતી છે એ સતીના હૃદયમાં તો તમારા પ્રત્યે અપાર પ્રેમ છે

પ્રહસ્તની યુક્તિપૂર્ણ વાત સાંભળી પવનકુમાર વિચારમાં પડી ગયા. તેમના વિચારક્ષેત્રની થોડી વિશુદ્ધિ થઇ જ હતી. પણ પ્રહસ્તની વાત સાંભળી તેમના હૃદયની વિશેષ શુદ્ધિ થઈ અને પરિણામે હૃદયની કઠોરતા સરળતામાં બદલવા પામી ચક્રવાકીની ઘટના વિષે તેઓ સરળભાવે વિચારવા લાગ્યા કે, ચક્રવાકીને ચક્રવાક કાંઇ આપતો નથી, છતાં ચક્રવાકીના હૃદયમાં ચક્રવાક પ્રતિ પ્રેમ ભાવ હોવાને કારણે જ ચક્રવાકના દુઃખે તે ચક્રવાકી પણ દુઃખી થઇ રહી છે અને કરુણ વિલાપ કરી રહી છે। આ જ પ્રમાણે જો અંજનાના હૃદયમાં મારા પ્રતિ પ્રેમ છે તો તે પણ કેવી દુઃખી થતી હશે? હજી સુધી તો તે ભાવિ સુખની આશાએ જીવિત રહી અને દુઃખ પૂર્ણ દિવસો જેમ તેમ કરી વ્યતીત કરતી રહી છે. પરંતુ જ્યારે મે તેનો તિરસ્કાર કરી દીધો છે ત્યારે તે કઈ આશાએ જીવિત રહી હશે? આવી અવસ્થામાં મારે હવે શું કરવું જોઇએ? હવે જો હું પાછો ફરી અંજનાની પાસે

જાઉં તો પિતા તથા બીજા લોકો મારી નિંદા કરશે અને કહેશે કે, જે સ્ત્રીના મોહમાં પડેલો છે તે યુદ્ધમાં જઇ વિજય કેવી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકશે ? અને જો હું અંજનાની પાસે જતો નથી તો દુઃખપૂર્ણ જીવનથી કંટાળીને અંજના પોતાના જીવનનો ત્યાગ કરી દે એવો મને ભય રહે છે આવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં મારે શું કરવું જોઇએ ?

પવનકુમારે પોતાના હૃદયની બધી વાત પ્રહસ્તને કરી દીધી પ્રહસ્તે બધી હકીકત સાંભળ્યા બાદ પવનકુમારને કહ્યું કે, તમે તે વિષે જરા પણ ચિંતા ન કરો વાસ્તવમાં આપણી સામે અત્યારે મુખ્ય બે કામ છે આ બે કામોમાંથી એક કામનો ત્યાગ કરવો એ જ ઠીક છે કારણ કે.—

परिच्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः ।
अपरिच्छेद कर्तॄणां विपत्तिः पदे पदे ॥　　　हितोपदेश.

અર્થાત્—બે કામમાંથી એક કામનો ત્યાગ કરવો એમાં જ બુદ્ધિમત્તા છે જે આ પ્રમાણે કરતો નથી તેને ડગલે ને પગલે સંકટનો સામનો કરવો પડે છે એટલા માટે તમે મને અંજના પાસે કેવી રીતે જવું એ વિષેનો નિર્ણય કરવાનો ભાર મારા ઉપર મૂકી દો

પવનકુમારે પ્રહસ્તને કહ્યું કે, ઠીક હું તારી ઉપર એ વાતનો નિર્ણય કરવાનો ભાર મૂકું છું હવે અત્યારે આપણે શું કરવું જોઇએ એ કહે પ્રહસ્તે કહ્યું કે, આપણે રાતોરાત ત્યાં જઇને પાછા આવતા રહીશું. ત્યાં જવાની કોઇને ખબર પણ નહિ પડે અને તમારા મિલનથી અંજનાને સંતોષ પ્રાપ્ત પણ થઇ જશે પવનકુમારે કહ્યું કે, આપણે રાતોરાત ત્યાં જઇને પાછા કેવી રીતે આવી શકશું ? પ્રહસ્તે ઉત્તર આપ્યો કે, આપણે વિદ્યા જાણીએ છીએ અને આપણી પાસે વિમાનનું સાધન પણ છે વિમાનનું સાધન કે ઊંચે ઉડવાની વિદ્યા બીજાનો સંહાર કરવા માટે નથી પરંતુ મુશ્કેલીના સમયે તેનો સદુપયોગ કરવા માટે છે

આજે લોકો વિમાન અથવા એરોપ્લેન જોઇ આશ્ચર્ય પામે છે પ્રાચીન સમયમાં પણ વિમાનો હતા એ વાત આ કથા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે જો પહેલા વિમાન ન હોત તો તેનો ઉલ્લેખ કથામાં કેવી રીતે કરવામાં આવત ? આજે જે વિમાનો જોવામાં આવે છે તે તો હમણાં નીકળ્યા છે, પરંતુ કથામાં તો વિમાનની વાત ઘણા વખત પહેલા કહેવામાં આવી છે. આ પ્રમાણે પવનકુમારે તથા પ્રહસ્તે વિમાન દ્વારા અંજનાની પાસે જવાનો નિર્ણય કર્યો હવે પવનકુમાર અંજનાની પાસે કેવી રીતે જાય છે અને પછી શું થાય છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા શુદ ૧૪ બુધવાર.

પ્રાર્થના

વિમલ જિણેસર સેવિએ, થારી બુદ્ધિ નિર્મલ હો જાય રે,
જીવા ! વિષય–વિકાર વિસારને, તૂ મોહની કર્મ ખપાય રે;
જીવા ! વિમલ જિણેસર સેવિએ.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી વિમલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા જીવાત્માને સબોધીને કહેવામા આવ્યુ છે કે, હે જીવ ! તુ ભગવાન વિમલનાથને વદન કર વિમલનાથ ભગવાનને વદન કરવાથી તારી બુદ્ધિ નિર્મલ થઇ જશે. તારી બુદ્ધિ નિર્મલ થયા બાદ તુ સત્યાસત્યનો વિવેક કરી શકીશ અને ફલત તુ દુખમુક્ત પણ થઇ શકીશ બુદ્ધિ નિર્મળ ન હોવાને કારણે ચિત્તમા અનેક પ્રકારનાં સંકલ્પ–વિકલ્પો પેદા થાય છે ચિત્તમા સકલ્પ–વિકલ્પો પેદા થવાને કારણે આત્મા કેવી વિકટ પરિસ્થિતિમાં પડી જાય છે એ વાત આ પ્રાર્થનામા પણ બતાવવામા આવેલ છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, આ આત્મા એકેન્દ્રિય આદિ યોનિઓમા અનત અને અસખ્ય કાળ સુધી રહીને આવ્યો છે અને ક્રમશ મહામુશ્કેલીએ આ મહાદુર્લભ મનુષ્ય–જન્મને પામી શક્યો છે. આત્માએ આ પ્રકારના અનેક દુર્લભ મનુષ્યજન્મને પણ આળસ, પ્રમાદ આદિમાં વ્યર્થ જ ગુમાવી દીધા છે. આત્માએ ભગવાનને વદન કરી ચિત્તના સકલ્પ–વિકલ્પને દૂર કરવાનો તે મનુષ્ય–જન્મમા પ્રયત્ન ન કર્યો અને તે કારણે જ નરકના દુ:ખ અને સ્વર્ગના સુખનો ઉપભોગ કરતા સંસારચક્રમા પરિભ્રમણ કરી રહ્યો છે. જ્ઞાનીજનો આત્માને સદ્બોધ આપતા કહે છે કે, હે આત્મા ! તુ આ મનુષ્ય–જન્મને પામી પરમાત્માની અધિક સમીપ આવ્યો છે એટલા માટે પરમાત્માને વદન કરી બુદ્ધિને નિર્મલ કર અને એ રીતે જન્મ–મરણના દુખથી મુક્ત થઇ મનુષ્ય–જન્મને સાર્થક કર.

કહેવાની ખાતર તો અનેક લોકો કહે છે કે, અમે પરમાત્માને વદન કરીએ છીએ, પરતુ પરમાત્માને સાચી રીતિએ વદન કરવામાં આવે તો જ બુદ્ધિની મલિનતા દૂર થઇ શકે છે. જેમકે કોઇ એમ કહે કે મે કપડાને સાબુથી ધોયા છે પરતુ તે કપડા સાફ થઇ શક્યા નથી આ પ્રમાણે કહેનારને એમજ કહી શકાય કે તમે કપડાને સાબુથી બરાબર ધોયા નહિ હોય, જો બરાબર સાબુ દઇને કપડાને ધોયા હોય તો કપડાની મલિનતા અવશ્ય દૂર થવી જ જોઇએ આ જ પ્રમાણે કોઈ એમ કહે કે, અમે પરમાત્માને હમેશા વદન કરીએ છીએ તોપણ અમારી બુદ્ધિ નિર્મલ થઇ નહિ, તો આ પ્રમાણે કહેનારને એમજ કહેવુ જોઇએ કે, તમે પરમાત્માને હૃદયપૂર્વક વદન કર્યુ નહિ હોય. જો તમે પરમાત્માને સાચા હૃદયથી વદન કર્યુ હોય તો તમારી બુદ્ધિ નિર્મળ અવશ્ય થવી જ જોઇએ.

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, પરમાત્માને કેવી–રીતે વંદન કરવું જોઇએ કે જેથી ચિત્તની ચંચલતા કે બુદ્ધિની મલિનતા દૂર થઇ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉકેલ આણવા માટેજ શાસ્ત્ર વિષે વિચાર કરવામાં આવે છે શાસ્ત્રમાં ચિત્તની ચંચલતા તથા બુદ્ધિની મલિનતા દૂર કરવા માટે અનેક ઉપાયો બતાવવામાં આવેલ છે ગુપ્તિનું પાલન કરવાથી મન, વચન અને કાયાની ચંચલતા દૂર થાય છે અને મન, વચન તથા કાયામાં એકાગ્રતા આવે છે એ વિષે કાલે વિસ્તારપૂર્વક કહેવામાં આવ્યું છે આજે વચનગુપ્તિ શું છે અને તેના પાલનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરવાનો છે

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૪ મો

મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયાગુપ્તિનો પારસ્પરિક ઘનિષ્ટ સંબધ હોવાથી અત્રે સમુચ્ચયરૂપે ગુપ્તિ વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. માનવ–શરીરમાં મનની પ્રધાનતા હોવાથી સર્વપ્રથમ મનની ગુપ્તિ કરવી અત્યાવશ્યક છે જ્યાંસુધી મનગુપ્તિ કરવામાં આવતી નથી ત્યાંસુધી વચનગુપ્તિ કે કાયાગુપ્તિ થઈ શકતી નથી

હવે વચનની ગુપ્તિ અર્થાત્ વચનને કાબુમાં રાખવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ જાણવા માટે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પુછ્યું કે —

બોલ ચોપનમો.

(૫૪) वयगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! વચનગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે —

वयगुत्तयाए निव्वियारत्तं जणयइ, निव्वियारे णं जीवे वइगुत्ते अज्झप्पजोगसाहणजुत्ते यावि भवइ ॥ ५४ ॥

અર્થાત્—હે ગૌતમ ! વચનગુપ્તિ (વચનના સંયમ)થી જીવાત્મા વિકારરહિત થાય છે અને નિર્વિકાર જીવ આધ્યાત્મિક યોગના સાધનોથી યુક્ત થઈ વિચરે છે

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, જ્યારે મનને ગુપ્ત કરવામાં આવે છે તો પછી વચનને ગોપવાની શી જરૂર છે ? આ પ્રશ્નનો સંપૂર્ણ ઉત્તર તો કોઈ યોગી મહાત્મા જ આપી શકે છતાં હું મારી બુદ્ધિ–શક્તિ પ્રમાણે તે પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવાનો પ્રયત્ન કરું છું –

તળાવમાં જે પ્રમાણે પાણીની આવશ્યકતા રહે છે તે પ્રમાણે પાણીની રક્ષા કરવા માટે પાળ બાંધવાની પણ આવશ્યકતા રહે છે. પાણી વિના પાળ બાંધવી શા કામની અને પાળ બાંધ્યા વિના પાણી તળાવમાં ટકી પણ કેવી રીતે શકે ? તળાવને પાળ બાંધી હોય તો પાણી પણ ટકી શકે અને તળાવમાં પાણી હોય તો તેને ટકાવવા માટે પાળ પણ બાંધવી જોઈએ આ જ પ્રમાણે મનગુપ્તિની સાથે વચનગુપ્તિ હોવી પણ આવશ્યક છે

વચનગુપ્તિનો સાધારણ અર્થ વચનને કાબુમાં રાખવું એ થાય છે. વચનને એકદમ કાબુમાં રાખવું મુશ્કેલ છે. એટલા માટે સર્વપ્રથમ અશુભ વચનને બોલવા ઓછા કરી શુભ

વચન બોલવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. આ પ્રમાણે કરવાથી વચનગુપ્તિનુ સંપૂર્ણરીતે પાલન થઈ શકશે. શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં વચનગુપ્તિના ચાર ભેદ બતાવવામા આવ્યા છે. તેમાં કહ્યુ છે કે.—

सच्चा तहेव मोसा य सच्चा-मोसा तहेव य ।
चउत्थी असच्च-मोसा य वयगुत्ती चउव्विहा ॥

અર્થાત્-વચનગુપ્તિ ચાર પ્રકારની છે એક તો સત્ય વચનગુપ્તિ, બીજી અસત્ય વચનગુપ્તિ, ત્રીજી સત્ય-અસત્ય વચનગુપ્તિ અને ચોથી વ્યવહાર વચનગુપ્તિ જે વ્યક્તિ આ ચાર પ્રકારે વચનની ગુપ્તિ રાખે છે તે વ્યક્તિને માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, વચનગુપ્તિ રાખવાને કારણે તે વ્યક્તિ નિર્વિકાર-અવસ્થાને પામે છે

આત્માનુ નિજ-સ્વરૂપમા રમણ કરવુ એજ નિર્વિકારપણુ છે અને પરવસ્તુમાં રમણ કરવુ એ વિકારપણુ છે. પર વસ્તુ ગમે તેવી હોય પણ તેમાં રમણ કરવું એ આત્માનો વિકાર જ છે પાણીમાં સાકર નાંખવામાં આવે કે મીઠુ નાંખવામાં આવે પણ પરવસ્તુનો સંયોગ થવાને કારણે તે પાણી વિકૃતજ માનવામાં આવે છે. પાણીની પ્રકૃતિ તો ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે પાણી પોતાના જ સ્વરૂપમાં રહે આ જ પ્રમાણે આત્મામાં નિર્વિકારપણુ ત્યારે જ આવી શકે છે કે જ્યારે આત્મા વચનગુપ્તિનું પૂરેપૂરૂ પાલન કરે. બોલવાને કારણે આત્માએ પોતાના પ્રકૃત સ્વભાવથી નીચે આવવુ જ પડે છે પરતુ જ્યારે આત્માદ્વારા મૌન અવસ્થામાં રહી શકાતુ જ ન હોય, તો એ અવસ્થામા અસત્ય વચન ન બોલતાં સત્ય વચન બોલવુ એજ આત્માને માટે યોગ્ય છે. અર્થાત્ આત્માએ અશુભ વચન ન બોલતાં શુભ વચન બોલવાં એજ લાભપ્રદ છે જો કે, સત્યવચન બોલવુ એ શુભ છે પરતુ આત્માની નિજદશાની દૃષ્ટિએ તો તે સત્ય વચન પણ જે પ્રમાણે સાકર મેળવવાથી પાણી વિકૃત માનવામા આવે છે તે પ્રમાણે વિકૃત જ માનવામા આવે છે. આમ છતા જે પ્રમાણે મીઠુ મેળવવાની અપેક્ષાએ પાણીમાં સાકર મેળવવી શુભ માનવામાં આવે છે, તેજ પ્રમાણે જ્યા સુધી વચનગુપ્તિનુ સપૂર્ણપણે પાલન કરી શકાતુ નથી, ત્યાસુધી વચનને અસત્ય, મિશ્ર તથા અશુભમાં પ્રવૃત નહિ કરતાં, શુભમાં અર્થાત્ સત્યમાં જ પ્રવૃત્ત કરવુ જોઇએ. આ પ્રમાણે સત્યવચનનો વ્યવહાર કરવાથી પણ આત્મામાં નિર્વિકારપણું આવી શકે છે. વિકારરહિત પાણી કેવું ગુણકારી હોય છે એ વાત દાક્તર લોકો સારી રીતે જાણે છે. આ જ પ્રમાણે જ્યારે આત્મા નિર્વિકારી બને છે ત્યારે આત્મામા કેવી વિશેષતા હોય છે એ બતાવવા માટે ભગવાને કહ્યુ છે કે, જ્યારે આત્મા નિર્વિકારી બને છે ત્યારે આત્મા નિજસ્વરૂપમા જ રમણ કરે છે.

ભગવાનના આ કથનમાંથી એક એ સૂચના પણ મળે છે કે, વચનગુપ્તિનુ પાલન કરી આત્માએ નિજસ્વરૂપમા રમણ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ જ્યાંસુધી આત્મસ્વરૂપરમણતા પ્રગટતી નથી ત્યાસુધી વચનગુપ્તિનુ પાલન સાર્થક થતુ નથી સાધારણ રીતે તો બગલો માછલાને પકડવાને માટે ચૂપચાપ રહે છે, પરતુ તેની વચનગુપ્તિની પાછળ સ્વાર્થવૃત્તિ અથવા પરવસ્તુને અપનાવવાની વૃત્તિ હોવાને કારણે તે વચનગુપ્તિ નિરર્થક નીવડે છે એટલા માટે જો વચનગુપ્તિ આત્મસ્વરૂપરમણતામાં સહાયક ન થાય તો તે વચનગુપ્તિ સાર્થક થઈ શકતી નથી. વચનગુપ્તિ વિના નિર્વિકારપણુ આવી શકતુ નથી અને નિર્વિકારપણુ પ્રગટયા

વિના નિજસ્વરૂપ સાધી શકાતુ નથી, એટલા માટે વચનગુપ્તિ આવશ્યક છે પરતુ એ વચનગુપ્તિ નિજ-સ્વરૂપ સાધવા માટે જ હોવી જોઇએ, સ્વાર્થપૂર્તિ માટે હોવી ન જોઈએ

વચનગુપ્તિનુ જેટલુ વધારે પાલન થઈ શકે તેટલુ સારુ જ છે આજે ઘેરઘેર કલેશ કકાસ થતો જોવામાં આવે છે તેનુ પ્રધાન કારણ વચન ઉપર અકુશ ન હોવો એ પણ છે. જો જીભ ઉપર અકુશ રાખવામા આવે તો ઘણોખરો કલેશ-કકાસ શાન્ત થઈ જાય આજે ક્ષાત્રત્વ ન રહેવાને કારણે તલવાર ચલાવવાનુ તો લોકો ભૂલી ગયા છે, પરતુ વચન–બાણનો પ્રહાર કરવા લાગ્યા છે પરતુ વચનબાણ તલવારથી પણ તીક્ષ્ણ હોવાને કારણે વધારે આઘાત પહોચાડે છે કોણિકની રાણી પદ્માએ કઠોર વચનદ્વારા કોણિકને એવો ઉત્તેજિત કર્યો હતો, કે જેના કારણે મહાયુદ્ધ મડાયુ હતુ અને એ મહાયુદ્ધમા એક કરોડ એસી લાખ મનુષ્યોનો ઘાણ વળી ગયો હતો લોકો તલવારને તો સભાળીને રાખે છે પરતુ જીભને લોકો સભાળીને વશમા રાખતા નથી. અને આ કારણેજ કલેશકકાસ થાય છે જીભ કેવી છે અને તેની શા માટે અને કેવી રીતે સભાળ રાખવી જોઇએ એને માટે એક લોકકવિએ કહ્યુ છે કે –

જીભ જોગ અરુ ભોગ જીભ હી રોગ બઢાવે,
જીભ્યા સે યશ હોય, જીભ સે આદર પાવે;
જીભ નરક લે જાય, જીભ વૈકુઠ પઠાવે,
જીભ કરે ફજીત, જીભ સે જૂતા ખાવે
અદલ તરાજૂ જીભ હૈ, ગુણ અવગુણ દોઉ તોલિયે
વૈતાલ કહે વિક્રમ સુનો, જીભ સમ્હાલ કર બોલિયે;

આ પ્રમાણે જીભના ટેરવા ઉપર ગુણ અને અવગુણ બન્ને વસેલા છે જો આપણે ગુણને ગ્રહણ કરવા ચાહિએ છીએ તો આપણે જીભદ્વારા સત્ય, પ્રિય અને પથ્ય બોલવુ જોઈએ આપણે એવુ એક પણ કડવુ વચન બોલવુ ન જોઈએ કે જેથી બીજાને પણ દુ:ખ થાય અને ભવિષ્યમા આપણે પણ પશ્ચાત્તાપ કરવો પડે જો જીભનો સદુપયોગ કરતા આવડતુ ન હોય તો એ દશામા મૌન સાધવુ શ્રેયસ્કર છે કહ્યુ પણ છે કે, मौनं सर्वार्थसाधनम् અર્થાત્– વાસ્તવમા મૌન સર્વાર્થસાધક છે પણ જ્યારે કાઇ બોલવુ જ હોય તો પૂર્વાપર વિચાર કરી સત્ય, પ્રિય અને પથ્ય જ બોલવુ જોઈએ યોગસૂત્રમા કહ્યુ છે કે, જે સત્ય વચન બોલે છે તેના વચનમા સિદ્ધિ વસે છે અર્થાત્ સત્યભાષીને પ્રત્યેક કાર્યમા સિદ્ધિ મળે છે. શ્રી પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે, સત્યના પ્રભાવથી આગ પણ શીતળ થઇ જાય છે અને તલવાર પણ ફુલની માળા બની જાય છે આ પ્રમાણે સત્ય વચનમા સિદ્ધિ રહેલી છે જે જીભદ્વારા સિદ્ધિપ્રદ સત્ય વચન બોલી શકાય છે તે જીભને ખરાબ કામોમા પ્રવૃત્ત કરવી એ સર્વથા અનુચિત છે જે વ્યક્તિ સત્ય વચન બોલે છે તે કોઇવાર વચનગુપ્તિનુ પૂર્ણન પાલન કરવા નિર્વિકાર બની શકે છે અને આધ્યાત્મ–યોગ સાધી શકે છે. કોઇ વ્યક્તિ મુખેથી તો અવિવેકપૂર્ણ વચન કાઢતો રહે અને આધ્યાત્મ-યોગ સાધવાની વાત કરે તો તે બકવાદી વ્યક્તિ આધ્યાત્મયોગ કેવી રીતે સાધી શકે? આધ્યાત્મ-યોગ

સાધવા માટે વચન ઉપર કાબુ રાખવાનો પ્રયત્ન કરો. ગૃહસ્થ લોકોને વચન ઉપર કાબુ ન રહે એવા અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે એટલા માટે તમારે વચનને કાબુમાં રાખવાનો વધારેમાં વધારે અભ્યાસ કરવો જોઇએ

માનો કે, તમને એવો એક મંત્ર બતાવવામાં આવે કે જે મંત્રદ્વારા તમારા બધાં કામ સિદ્ધ થાય તો આ મંત્ર શીખવાની કોણ ઉત્સુકતા નહિ બતાવે ? એવા લોકો બહુજ ઓછા નીકળશે કે જેઓ એ સિદ્ધિમન્ત્રને શીખવા તૈયાર ન હોય ! હવે તમને એમ કહેવામાં આવે છે કે, તમે વચન ઉપર કાબુ કરો અને વચનને અશુભમાંથી બહાર કાઢી સત્યરૂપી શુભમાં સ્થિર કરો તો તમને અવશ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે–પરંતુ તમને આ કામ કરવું મુશ્કેલ જણાય છે. વાસ્તવમાં વચનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વચનગુપ્તિ કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે જો તમે વચનની ગુપ્તિ કરશો તો વચનસિદ્ધિ તમને પ્રાપ્ત થયા વગર રહેશે નહિ જો તમે લોકો વચનને સત્યમાં સ્થિર કરો તો બધી સિદ્ધિઓ તમને ગોતતી આવશે વચનગુપ્તિ રાખવી એ સાધુ કે ગૃહસ્થ બધાને માટે ઉપયોગી તેમજ કલ્યાણકારી છે. બીજા કોઈ વચનગુપ્તિ કરે કે નહિ પણ તમે તો તમારું કર્ત્તવ્ય સમજી વચનગુપ્તિનું પાલન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલું છે જે વ્યક્તિ પોતાના કર્તવ્યપાલનમાં દૃઢ રહે છે તે આત્મ-કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે સંકટના સમયે પણ પોતાના કર્ત્તવ્યનું પાલન કરવું એ જ કલ્યાણનો માર્ગ છે. આ વાતને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે સતી અંજના ચરિત્ર કથાદ્વારા સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરું છું —

સતી અંજના ચરિત્ર–૯

પવનકુમારનું હૃદય ચક્રવાકીનો કરુણ વિલાપ સાંભળી પલટી ગયું કોઈ હૃદયને સ્પર્શે છે ત્યારે હૃદયમાં પરિવર્તન થયા વગર રહેતું નથી ચક્રવાકીનો કરુણ વિલાપ પવનકુમારનું હૃદય–પરિવર્તન કરવામાં નિમિત્તભૂત બન્યો પવનકુમાર ચક્રવાકીનો કરુણ અવાજ સાંભળી વિચાર કરવા લાગ્યા કે, આ જ માનસરોવર ઉપર મારો વિવાહ–સંસ્કાર થયો હતો અને આજે ઘણા વર્ષો બાદ આજ સરોવર ઉપર આ ચક્રવાકી જાણે મને કોઇ મૂક–સંદેશ સંભળાવતી હોય એમ મને લાગે છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેમણે પ્રહસ્તની સાથે વિચાર-વિનિમય કરી અંજનાના મહેલમાં પ્રહસ્તની સાથે જવાનો નિશ્ચય કર્યો

પવનકુમારે અંજના પાસે જવાનો નિશ્ચય કર્યો એમાં ચક્રવાકી મુખ્ય નિમિત્તભૂત હતી. આ પ્રમાણે તે ચક્રવાકીરૂપે કોઇ અદૃશ્ય શક્તિ જ અંજના માટે કાંઇ બોલી રહી હતી. અદૃશ્ય શક્તિ કેવી રીતે કામ કરે છે એ પ્રત્યક્ષ જોવામાં તો આવતું નથી પરંતુ અદૃશ્ય શક્તિ અદૃશ્ય રહીને પોતાનું કામ કર્યે જ જાય છે અદૃશ્ય શક્તિ કેવી રીતે કામ કરે છે એ બતાવવા માટે અત્રે પ્રસંગોપાત્ત એક ઘટના કહી સંભળાવું છું.–

એક મજુર હતો મજુરોની સ્થિતિ બહુ કઢંગી હોય છે. જો તેઓ મજુરી કરે તો તેઓએ ભૂખ્યા રહેવું પડે છે વર્ષાઋતુમાં તો મજુરોની સ્થિતિ વધારે ખરાબ બની જાય છે કારણ કે વર્ષાઋતુમાં તેમને મજુરી બરાબર મળતી નથી એક દિવસે ખૂબ વરસાદ વરસ્યો જેથી તે મજુરને આખા દિવસમાં કાંઇપણ મજુરી મળી નહિ કાલે શું થશે ! એ

વિષે તે ચિંતા કરી રહ્યો હતો એટલામાં એક શેઠ તેના ઘેર આવ્યો તે શેઠે કહ્યું કે, આ બે હજાર રૂપિયાની થેલી તું અમુક ગામમાં અમુક જણને પહોંચાડી આવ તો તને મજુરીના આઠ આના આપવામાં આવશે મજુરે રૂપિયાની થેલી લઇ બીજે ગામે જવાનું કબુલ કર્યું

તે જ મજુરના ઘરની પાસે એક મકરાણી પઠાણ રહેતો હતો તેણે વિચાર્યું કે, આ મજુર રૂપિયાની થેલી લઇ બીજે ગામ જઇ રહ્યો છે આજે રૂપિયા લૂટવાનો ઠીક અવસર મળ્યો છે. રસ્તામાં આ મજુરને મારી નાખી તેની પાસેથી રૂપિયાની થેલી છીનવી લેવી સરળ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પઠાણે મજુરને કહ્યું કે, મારે પણ અમુક ગામ જવું છે મજુરે કહ્યું કે, એક કરતાં બે ભલા મને પણ તમારો સાથ મળ્યો એ સારું થયું

પઠાણે પોતાની બંદૂક લીધી તેણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો હતો કે, આ જ બંદૂકથી મજુરને મારી નાખીશ અને તેની પાસેથી રૂપિયા ઝૂટવી લઈશ મજુરને પઠાણની બદ-દાનતની ખબર ન હતી બન્ને જણા રસ્તો કાપી રહ્યા છે એટલામાં વાદળા પાછા ચડી આવ્યા અને મૂસળધાર વરસાદ વરસવા લાગ્યો અને બન્નેના કપડા ભીંજાઇ ગયા બન્ને એક ઘટાદાર વૃક્ષ નીચે ઊભા રહ્યા વરસાદને વરસતો જોઈ મજુર કહેવા લાગ્યો કે, લોકો પરમાત્મા-પરમાત્મા પોકારે છે પરંતુ પરમાત્મા ક્યાં છે ? જો ખરેખર કોઈ પરમાત્મા હોત તો અમારા જેવા ગરીબો ઉપર અવશ્ય દયા કરત જુઓ ! વરસાદને કારણે મારા બધા કપડા ભીના થઇ ગયા મારી પાસે બીજા પહેરવા માટે કપડા પણ નથી મજુરનું આ કથન સાંભળી પઠાણે કહ્યું કે, તારી ઉપર ખુદાની મહેરબાની થઈ છે એટલા જ માટે આટલો વરસાદ વરસ્યો છે એમ તું માન મજુરે કહ્યું કે વરસાદ વરસ્યો એમાં ખુદાએ મારા ઉપર શું મહેરબાની કરી ? પઠાણે કહ્યું કે, જો ! હું આ બંદૂક લઇને એટલા માટે આવ્યો હતો કે, રસ્તામાં તને આ બંદૂક વડે મારી નાખું અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી છીનવી લઉં, પરંતુ કુદરતને તારું મૃત્યુ થાય એ મંજુર ન હતું એટલા માટે ખૂબ વરસાદ વરસ્યો અને મારી બંદૂકનો દારૂ ભીનો થઇ ગયો અને બંદૂક નકામી થઇ ગઇ આ પ્રમાણે તું કુદરતની કૃપાથી બચી ગયો જો વરસાદ વરસ્યો ન હોત તો હું તને મારી નાખત અને તારી પાસેથી રૂપિયાની થેલી ઝૂટવી લેત હવે તું ચાહે તો મારી પાસેથી વૈરનો બદલો લઇ શકે છે પરંતુ જે સાચી વાત હતી તે મેં સ્પષ્ટ રૂપે કહી દીધી છે

મજુર પઠાણની વાત સાંભળી પ્રસન્ન થયો અને પોતે બચી ગયો તે માટે પરમાત્માનો ઉપકાર માનવા લાગ્યો તે મનમાં કહેવા લાગ્યો કે, વાસ્તવમાં હું બહારથી જ જોતો હતો પણ અંદરમાં કુદરતની કરામત કેવી છે તે કોણ જાણે ? વાસ્તવમાં દુઃખનું કારણ અજ્ઞાન જ છે તારામાં અજ્ઞાન હોવાને કારણે જ તું વરસાદ અને પરમાત્માને ગાળો ભાંડતો હતો

કહેવાનો આશય એ છે કે, લોકો તાત્કાલિક કષ્ટથી ગભરાઈ જઈ ધૈર્યને ગુમાવી બેસે છે, પરંતુ એ કષ્ટની પાછળ અદૃશ્ય શક્તિ શું કામ કરી રહી છે તેનો વિચાર કરતા નથી જ્ઞાની જનો કહે છે કે તમે અદૃશ્ય શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખો જે પ્રમાણે સાકર મીઠી હોય છે, કડવી હોતી નથી, એ વાત ઉપર તમને જેમ અટલ વિશ્વાસ છે તે જ પ્રમાણે જ્ઞાનીજનોના કથન ઉપર પણ અટલ વિશ્વાસ રાખો કેટલાક મનુષ્યો, સાધારણ

લોકોના કથન ઉપર તો વિશ્વાસ રાખે છે, પરંતુ જેઓ 'પ્રાણ જાય પણ પ્રણ ન જાય' એવી પ્રતિજ્ઞાવાળા જે મહાત્માઓ હોય છે તેમની ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી આ તેમની ગભીર ભૂલ છે મહાત્માઓએ બતાવેલો માર્ગ હમેશા કલ્યાણકારી હોય છે એટલા માટે તેમના માર્ગે જવામા અવિશ્વાસ રાખો નહિ પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહેતા હતા કે, એક માણસે મને કહ્યુ કે, "મહારાજ ! જૈનીઓની અહિંસાએ ભારત દેશની બહુ હાનિ કરેલ છે આ કહેવાતી અહિંસાએ દેશને કાયર બનાવી દીધેલ છે." તે માણસનુ કથન સાંભળી પૂજ્યશ્રીએ કહ્યુ કે તમે અહિંસા અને સત્યનો અભ્યાસ જ કર્યો જણાતો નથી અને એ કારણે જ આ પ્રમાણે કહી રહ્યા છો જે અહિંસા અને સત્યાદિનુ પાલન કરે છે તે વીર જ હશે, કાયર નહિ હોય. કારણ કે વીરાત્માજ અહિંસાદિનુ પરિપૂર્ણ પાલન કરી શકે છે, કાયર લોકો અહિંસાદિનુ પરિપૂર્ણ પાલન કરી શકતા નથી અને એટલા જ માટે અહિંસા ધર્મને વીરનો ધર્મ કહેવામાં આવ્યો છે જેમણે અહિંસા અને સત્યનો અભ્યાસ કર્યો છે અને જેમને અહિંસા-સત્ય ઉપર દૃઢ વિશ્વાસ પેદા થએલ છે તેઓ પોતાના દેહ ઉપર પણ મમત્વ રાખતા નથી તમે પણ આ પ્રકારની વીરતા ધારણ કરો અને તમે સ્વીકારેલા ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખો તો તેમા કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

અંજના સતીના હૃદયમાં ધર્મપ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ હોવાને કારણે જ અદૃશ્ય શક્તિ અંજનાને કષ્ટના સમયે ધૈર્ય આપતી હતી બાવીશ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્યનુ પરિપૂર્ણ પાલન કરવાની શક્તિ પણ ધર્મ પ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસ હોવાને કારણે જ સતીના જીવનમાં પેદા થઇ હતી. દુનિયામા ધર્મની શક્તિ અપૂર્વ અને અજેય છે ધર્મની શક્તિમા અપૂર્વ આકર્ષણ શક્તિ પણ હોય છે. પવનકુમારને અંજના પ્રતિ આકર્ષિત કરવામા પણ ધર્મની અદૃશ્ય શક્તિ જ કામ કરી રહી હતી

અંતે પવનકુમારે પ્રહસ્તની સાથે વિમાનમાં બેસી અંજનાના મહેલમા જવાનો નિર્ણય કર્યો.

આજે વિદ્યા કે વિમાનનો ઉપયોગ બીજાનો નાશ કરવા માટે કરવામાં આવે છે. કહેવામાં આવે છે કે, અમુક દેશની પાસે અમુક સખ્યામા વિમાનો છે. પરંતુ શા માટે ? બીજાને નષ્ટ-ભ્રષ્ટ કરવા માટે જ ને ? આ પ્રમાણે આજની વિદ્યા કે આજના વિમાનો અહંકારને વધારવા માટે કે બીજાને કષ્ટ આપવા માટે જ ઉપયોગમા આવે છે

પવનકુમાર તથા પ્રહસ્ત વિમાનમાં બેસી અજનાના મહેલ ઉપર આવ્યા. પ્રહસ્તે પવન કુમારને કહ્યુ કે જરા ઉભા રહો અને અહીં શી વાતો થાય છે તે ચૂપકીથી સાંભળો. સ્ત્રીઓનાં ભાવ તેમની એકાન્તની વાતચીત ઉપરથી જ જાણી શકાય છે તમે મારા કથન ઉપર વિશ્વાસ ન રાખો પરંતુ અહીંની વાતચીત સાંભળી અજનાનાં ભાવ જાણી લો અને પછી જો તે અપનાવવાને યોગ્ય હોય તો તેને તમે અપનાવો અને અપનાવવા યોગ્ય ન હોય તો તેને ન અપનાવો. તમે પોતે જ વાતની તપાસ કરી લો વિશ્વાસ કર્યા બાદ જે પ્રેમ થાય છે તે પ્રેમ સ્થાયી રહે છે

પવનકુમારને પ્રહસ્તનુ કહેવુ ઉચિત જણાયુ તેઓ દરવાજાની પાસે ઉભા રહી અંજના અને વસંતમાલા વચ્ચે થતી વાતચીત એકાગ્રચિત્તે સાભળવા લાગ્યા.

વસતમાલા અજનાને કહી રહી હતી કે, સખી ! રાજકુમારે તમારુ કેવુ ભયકર અપમાન કર્યું ? આવા હિચકારા પતિની પાસેથી બીજી કઈ આશા હવે રાખી શકાય ? વસતમાલાના આ કથનના ઉત્તરમા અજનાએ કહ્યું કે, સખી ! મારે પતિના કાર્ય ઉપર ધ્યાન આપવુ ન જોઈએ પરતુ ધર્મનુ પાલન કરવામા જ ધ્યાન આપવુ જોઇએ મારા ગુરુએ મને ધર્મનુ સ્વરૂપ એવુ બતાવ્યુ છે કે–

न इह लोगट्ठयाए तवमाइट्ठिज्जा, न परलोगट्ठयाए तवमाइट्ठिज्जा, न कित्ती वन्नेसिं लोगट्ठयाए तवयाइट्ठिज्जा नत्थट्ठयाए तवमाइट्ठिज्जा निज्जरट्ठयाए तवमाइट्ठिज्जा।

અર્થાત્—કોઇ પ્રકારની આશાએ તપ કરવુ ન જોઈએ પરતુ નિષ્કામ ભાવે કેવળ નિર્જરા કરવા માટે જ તપશ્ચરણ કરવુ જોઇએ ગુરુદેવની આ શિક્ષા અનુસાર મારે નિષ્કામ ભાવે પોતાના ધર્મનુ પાલન કરવુ જોઇએ

વસતમાલાએ પૂછ્યુ કે, સખી ! તમે ધર્મનુ પાલન કેવી રીતે કરશો ? અજનાએ જવાબ આપ્યો કે —

સત્યવ્રત ધાર મન મોહ તે નિવાર કર, ગિરિકી ગુહામે તન તપતે તપાવેંગે,
દયા દિલ લાવેગે જીવ ન સતાવેગે, રીત ન દબાવેગે ન કાયા કલપાવેગે
માણિક કી જોતિ ઇશ જોતિમે જુટાવેગે, ઔર આનદ બઢાયેગે અનત સુખ પાયેગે,
દુનિયામે ફેર કભી આવેગે ન જાવેગે, કર્મકો ખપાવેગે અમર પદ પાવેગે

આ એક કવિની કવિતા છે. આ કવિતામા જે કલ્પના કરવામા આવી છે તે કલ્પના માનો કે અજનાના ભાવોને જ વ્યક્ત કરતી હોય એમ લાગે છે

અજના વસતમાલાને કહે છે કે, હે સખી ! મારા ગુરુએ મને કહ્યુ છે કે, જો આત્માને શુદ્ધ રાખશો તો એ દશામા દુ:ખ પણ સુખમા પરિણત થઇ જશે અને પછી કોઇ પ્રકારનુ કષ્ટ રહેવા નહિ પામે એટલા માટે હુ તો ગુરુની આજ્ઞાનુસાર આત્માને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ આત્માને શુદ્ધ કરવા માટે સર્વ પ્રથમ હુ સત્ય વ્રતનો સ્વીકાર કરીશ મારા માટે તો પતિવ્રત ધર્મનો સ્વીકાર કરવો એ જ સત્યવ્રતનો સ્વીકાર કરવા બરાબર છે

પુરુષો, સ્ત્રીઓ પાસે પતિવ્રત ધર્મનુ પાલન કરાવવા ચાહે છે પરતુ શુ તેઓએ સ્વય પત્નીવ્રતનુ પાલન કરવુ ન જોઇએ ? પતિવ્રત પત્ની માટે અને પત્નીવ્રત પતિ માટે કલ્યાણકારી છે પતિવ્રતનુ મહાત્મ્ય કેવુ છે એ બતાવવા માટે અનેક ઉદાહરણો મળે છે સીતાને માટે અગ્નિ પણ પતિવ્રતને કારણે શીતલ થઈ ગઇ હતી તેમણે પતિવ્રત ધર્મનુ પાલન કરવા માટે કેટલા બધા કષ્ટો સહન કર્યા હતા ! જો તે ચાહત તો રામ અને કૌશલ્યાના આગ્રહને માન આપી ઘેર રહી શકતી હતી અને કષ્ટોથી બચી શકતી હતી પરતુ તેમણે પતિવ્રત ધર્મનુ પાલન કરવા માટે કષ્ટોને જ સહેવાનુ સહર્ષ સ્વીકાર્યુ સ્ત્રીઓની માફક પુરુષોએ પણ એક પત્નીવ્રતનુ પાલન કરવુ જોઇએ સ્ત્રીઓને માટે જેમ પતિવ્રત ધર્મ છે તેજ પ્રમાણે પુરુષો માટે પત્નીવ્રત પણ ધર્મ છે

અંજનાએ વસતમાલાને કહ્યુ કે, બેન ! પતિએ મારુ અપમાન કર્યું તે કારણે માટે મારે પણ મારા મનમા દુર્ભાવ લાવવો જોઇએ એમ ઠીક નથી અપમાનનો બદલો અપમાનથી લેવો ન જોઇએ પણ પ્રેમથી લેવો જોઇએ. બીજાના દુષ્પને દબાવવાનો

આ જ સરળ માર્ગ છે એટલા માટે હે સખી ! હું તો અપમાનનો બદલો પ્રેમથી લઈશ પ્રેમ જ બીજાના હૃદયને જીતવાનું સબળ સાધન છે એટલા માટે હું તો પ્રેમ દ્વારા જ પતિદેવના હૃદયને જીતવાનો પ્રયત્ન કરીશ પતિપ્રેમને જીવનમાં મૂર્તસ્વરૂપ આપવા માટે હું હવે અધિકરૂપે સત્યનું પાલન કરીશ, મોહ-વાસનાને દૂર કરી જંગલમાં પર્વતની ગુફામાં જઈ અહિંસાપૂર્વક તપનું આચરણ કરીશ અને એ પ્રમાણે કર્મોને નષ્ટ કરીશ. પતિદેવે રુષ્ટ થઈને મને આ પ્રમાણે જીવન-સુધાર કરવાનો અવકાશ આપ્યો છે એટલા માટે સાચો ઉપકાર તેમનો જ છે.

અંજનાનું આ બધું કથન સાંભળી પવનકુમાર ઘણા પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, આની ભાવના કેવી વિશુદ્ધ અને દૃઢ છે ? પ્રહસ્તે પવનકુમારને કહ્યું કે, હવે તો અંજનાની હૃદયવિશુદ્ધિની ખાત્રી થઈને ?

પ્રહસ્તે અવાજ કરી કહ્યું કે, દ્વાર ખોલો. પુરુષનો અવાજ સાંભળી અંજનાએ જોરથી કહ્યું કે, એ કોણ દુષ્ટ છે કે અત્યારે રાત્રિના સમયે આવ્યો છે અને દરવાજો ખોલવાનું કહે છે ? રાજકુમારની અનુપસ્થિતિમાં અમને અસહાય માનીને કોઈ આવ્યો હોય એમ જણાય છે, પણ અમે અસહાય કે અબળા નથી સવાર થતાં જ શ્વસુરને કહી સાન ઠેકાણે લાવીશ. અંજનાએ આ પ્રમાણે અપ્રિય અને કર્ણકટુ શબ્દો કહ્યા પરંતુ આ શબ્દો પવનકુમારને પ્રિય લાગ્યાં.

પ્રહસ્તે ધીરેથી કહ્યું કે, તમે કોઈ સંદેહ ન કરો અમે કોઈ બીજા નથી એ તો પવનકુમાર અને હું તેમનો મિત્ર પ્રહસ્ત છું આ સાંભળી અંજનાએ કહ્યું કે, ખાત્રી કર્યા વિના હું દ્વાર ખોલી શકું નહિ આ પ્રમાણે કહીને અંજનાએ નાની બારી વાટે જોયું તો પતિદેવને જોયા. પતિદેવના દર્શન કરવાથી તે ઘણી ખુશ થઈ હવે અંજના કેવી રીતે દ્વાર ખોલે છે એ વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા શુદ ૧૫ ગુરૂવાર

પ્રાર્થના

અનંત જિનેસર નિત નમો, અદ્ભુત જ્યોતિ અલેખ;
ના કહિયે ના દેખિએ, જાકે રૂપ ન રેખ ॥ અનંત૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી અનંતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

જે વ્યક્તિ અનંતનાથ ભગવાનનું સ્વરૂપ જાણી તેમનું શરણ સ્વીકારે છે તે વ્યક્તિ પોતાના આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે જો કે અનન્તનાથ એ ચૌદમા તીર્થંકરનું નામ છે. પરંતુ એક દૃષ્ટિએ જોતા બધાય તીર્થંકરો અનન્ત છે. જેમનો અન્ત નથી તે

અનન્ત કહેવાય છે ભગવાનનો અન્ત કેવી રીતે નથી એ વિષે આ પ્રાર્થનામાં જ કહ્યુ છે કે.—

મન બુદ્ધિ વાણી તો ભણી, પહુંચે નહીં લિગાર,
સાખી લોકાલોક કો, નિર્વિકલ્પ નિર્વિકાર

અર્થાત્—મન, વાણી તથા બુદ્ધિ પણ જેના અન્તને પામી શકતા નથી એવા પરમાત્મા છે મન, બુદ્ધિ તથા વાણીથી પરમાત્મા અગમ્ય તેમજ અગોચર છે જે વસ્તુ મન, બુદ્ધિ તથા વાણીદ્વારા સમજવામા આવતી નથી તે વસ્તુ શ્રદ્ધાદ્વારા જ જાણી શકાય છે. એટલા માટે પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તેમના શરણે જાઓ પરમાત્મા મગલકારી છે, અને જો તમે મગલ ચાહતા હો તો મગલકારી પરમાત્માના શરણે જાઓ

જે લોકો મગલ અને શાન્તિ ચાહે છે તે લોકોએ અમગલ અને અશાન્તિના સ્થાનનો પરિત્યાગ કરી મગલ અને શાન્તિના સ્થાને જવુ જોઈએ કોઈ મકાનમા આગ લાગી હોય તો એ આગથી બચવા માટે જ્યા અગ્નિ ન હોય તેવા સ્થાને જવુ જોઈએ ભક્તજનો પણ આ સસારને અગ્નિથી આક્રાન્ત માને છે અને કહે છે કે.—

" अलित्ते णं भंते लोए पलित्ते णं भंते लोए। " ज्ञाता.

અર્થાત્—આ સસારમા રાગ અને દ્વેષરૂપી આગ લાગેલી છે. આ આગથી બચવા માટે વીતરાગ પરમાત્માના શરણે જવુ જોઈએ પરમાત્માના શરણે જવામા કોઈ પ્રકારનો કર પણ આપવો પડતો નથી, કેવળ તેમને વદન કરવા માત્રથી જ તેમનુ શરણુ મળી શકે છે ભક્તજનો આગળ કહે છે કે, આ પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ શાન્તિપ્રદ અને મગલપ્રદ પરમાત્માના શરણે ન જતા, જે લોકો દિનરાત રાગદ્વેષની આગથી બળતા સસારમા રહેવાનુ તથા સસારના ક્ષણિક સુખોપભોગમા રચ્યાપચ્યા રહેવાનુ પસદ કરે છે તે લોકોને સાચી શાન્તિ કેવી રીતે મળી શકે? શાન્તિ તથા મગલની પ્રાપ્તિ તો પરમાત્માના શરણે જવાથી જ થઈ શકે છે. આપણે પ્રાતકાલમા પ્રાય એ જ મગલકામના કરીએ છીએ કે —

चत्तारि मंगलं । अरिहन्ता मंगलं । सिद्धा मंगलं ।
साहू मंगलं । केवलिपण्णत्तो धम्मो मंगलं ।

અર્થાત્—ચાર મગલ રૂપ છે અરિહત ભગવાન મગલરૂપ છે, સિદ્ધ ભગવાન મંગલરૂપ છે. આચાર્ય-ઉપાધ્યાય-સાધુ-સાધ્વી મગલરૂપ છે અને કેવલિ કથિત ધર્મ મગલરૂપ છે

આપણને આ ચાર ઉત્તમ મગલ પ્રાપ્ત થએલ છે આમ છતા જો કોઈ અમગલમા રહે તો બીજો કોઈ તેમા શુ કરી શકે? નિરજન-નિરાકાર પરમાત્મા તો ઉત્તમ મગલ સ્વરૂપ જ છે, એ વાતને બધા લોકો સ્વીકારે છે સસ્કૃતમા એક કવિએ પરમાત્માને કલ્યાણ મદિર રૂપે વર્ણવી કહ્યુ છે કે —

कल्याणमंदिरमुदारमवद्यभेदी

અર્થાત્—પાપને નાશ કરવા માટે ભગવાનના ચરણકમલ અભેદ્ય કલ્યાણમદિર રૂપ છે કલ્યાણમદિર અર્થાત્ મગલનુ ઘર આ મગલગૃહ પણ અતિ ઉદાર છે. તે પરમા

જરાપણ સંકુચિતતા નથી પરમાત્માના ચરણુ રૂપી મંદિરમાં પાપાત્મા પણુ શરણુ લઈ શકે છે, અને પવિત્રાત્મા પણુ શરણુ લઈ શકે છે ગમે તેવો પાપાત્મા પણુ જો તે પરમાત્માના શરણે જાય તો પરમાત્મા તેનો ત્યાગ કરી દેતા નથી જે સાચા મનથી પરમાત્માના શરણે જાય છે તેનો પરમાત્મા ત્યાગ કરતા નથી, પરંતુ જે વ્યક્તિ ઢોંગ કરી પરમાત્માના શરણે જાય છે તેને પરમાત્મા પોતાના શરણુમાં રાખતા નથી પરમાત્માની આગળ જરાપણુ ઢોંગ ચાલી શકતો નથી એટલા માટે વિશુદ્ધ ભાવે પરમાત્માના શરણે જવુ જોઇએ

જ્યારે ભગવાનનાં ચરણુ પણુ મંગલપ્રદ છે, તો ભગવાનનુ શરીર કેવુ મંગલપ્રદ હશે! પરંતુ પરમાત્માનાં ચરણુ કે તેમનુ શરીર સ્થૂલ નથી પરંતુ સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ છે સૂક્ષ્મ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી પડતી નથી. જે પવન તમને ઘેર શ્વાસ આપતો હતો તે જ પવન અહીં પણુ શ્વાસ આપે છે અને એ શ્વાસ લેવામાં કોઇ પ્રકારની મુશ્કેલી પણુ પડતી નથી જ્યારે પવનની પ્રાપ્તિમાં પણુ મુશ્કેલી પડતી નથી તો પછી જે પરમાત્મા પવનથી પણુ સૂક્ષ્મ છે તેમને પ્રાપ્ત કરવામાં મુશ્કેલી કેવી રીતે હોઇ શકે? સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ પરમાત્માનુ શરણુ સરળતાપૂર્વક જ સ્વીકારી શકાય છે. પરંતુ પરમાત્માનું શરણુ નિષ્કપટભાવે સ્વીકારવુ જોઇએ. જે વ્યક્તિ, મનમાં જરાપણુ કપટભાવ રાખ્યાવિના પરમાત્માના શરણે જાય છે તેનુ અમંગલ થતુ નથી પણુ મંગલ–કલ્યાણુ જ થાય છે.

યુરોપમાં જે યુદ્ધ થઈ રહ્યુ છે તે યુદ્ધને કારણે અનેક લોકોના હૃદયમાં ભય પેદા થવા પામ્યો છે. પરંતુ જેઓ પરમાત્માના સાચા ભક્ત છે તેમને કોઈ પ્રકારનો ભય રહેતો નથી ભક્તો એ વાત સારી રીતે જાણે છે કે સંસારમાં કલેશ–કંકાસ ચાલ્યા જ કરે છે. અને તેથી જો આપણે કલેશ–કંકાસથી દૂર રહેવા ચાહતા હોઇએ તો સંસારથી નિર્લેપ રહી પરમાત્માના શરણે જવું જોઈએ ભકતો ઉપર ગમે તેવા સંકટો પડે છતાં તેઓ ભય પામતા નથી શેઠ સુદર્શન ઉપર અર્જુનમાલીએ મારવા માટે મુદ્દગર ઉપાડયું હતુ પણુ શુ સુદર્શન તેનાથી ડરી ગયા હતા? તેઓ મનમાં વિચારતા હતા કે, આત્મા અને શરીર અત્યારે એકમેક થઇ રહ્યા છે પણુ તેથી શુ થયું? વાસ્તવમા તો તે બન્ને ભિન્ન ભિન્ન છે જો આ અર્જુનમાલી મારા આત્માને તથા શરીરને ભિન્ન ભિન્ન કરી નાખે તો એથી મારી શી હાનિ થવાની છે? હુ તો અજર અમર છુ અને આ શરીર તો નાશવાન છે. તો પછી મારા શરીરને મારવા માટે આ માલી તૈયાર થયો છે તો તેમાં મારે ભય પામવાની કે દુખ માનવાની શી જરૂર છે? આ વિચારને કારણે જ સુદર્શન ભય પામ્યા ન હતા તમે પણુ આ ઉદાહરણને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તમારા આત્માને ભયભીત બનાવો નહિ, પણુ એમ વિચારો કે, જ્યારે હુ પરમાત્માના શરણે ગયો છુ તો પછી મારે કોઇનો પણુ ભય રાખવાની જરૂર નથી.

જ્ઞાનીજનો કોઈપણુ સમયે ગભરાતા નથી તેમ ભય પણુ પામતા નથી તેઓ તો એમ જ વિચારે છે કે, न जाने ससारे अमृतमय किं विषमय? અર્થાત્ આ સંસાર કેવો છે? અમૃતમય છે કે વિષમય છે તેની કાંઈ ખબર પડતી નથી સંસારને એકસરખો કોઈ બનાવી શકયુ નથી. યુદ્ધથી કોઈ ભય પામે છે તો કોઇ પ્રસન્ન પણુ થાય છે. સંસારનો એવો રીવાજ જ

છે એટલા માટે તમારા હૃદયમાં કોઇ પ્રકારના ભયને સ્થાન ન આપતા એમ વિચારો કે, જગતમાં જેને દુખ કહેવામા આવે છે તે દુખ તો પરમાત્મા તરફ જવાની વિશેષ પ્રેરણા કરે છે જો આ સસારમા દુખ જ ન હોય તો મુનિ-મહાત્માઓ સસારનો ત્યાગ કરી સયમનો સ્વીકાર શા માટે કરત ? દ્વારકાનો નાશ થઈ જશે એ સમાચાર સાભળી કેટલા બધા લોકોએ ભગવાન અરિષ્ટનેમીની પાસે સયમ ધારણ કર્યો હતો તે સમયે શ્રી કૃષ્ણે પણ એવી ઘોષણા કરાવી હતી કે, આ દ્વારકાનો નાશ થઈ જશે એટલા માટે જેમને સયમ લેવો હોય તેમને મારી આજ્ઞા છે આ પ્રમાણે દુખ કે સકટ પરમાત્માના શરણે જવાની પ્રેરણા કરે છે આમ હોવા છતા જો કોઈ પરમાત્માના શરણે ન જતા પોતાની મેળે સકલ્પ-વિકલ્પથી પોતાના દુખમા વૃદ્ધિ કરે તો તેમા બીજો કોઈ શુ કરે ? જે લોકો ધર્મનુ સ્વરૂપ જાણે છે તેઓ તો આવી વિકટ સ્થિતિમા પરમાત્માના શરણે જવામા જ પોતાનુ કલ્યાણ માને છે ધર્મને જાણવાનુ ફળ પણ એ જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે પરમાત્મા સૂક્ષ્મ તથા સમીપ છે તેમનુ શરણ સ્વીકારો. જે સૂક્ષ્મ હોય છે તે સમીપ જ હોય છે આમ છતા લોકો પરમાત્માને દૂર માને છે એ તેમની ભૂલ છે જે પ્રમાણે મૂર્ખ માણસ અરીસામા જોવામા આવતા પોતાના મુખને તો સમીપ માને છે, પણ જેનુ પ્રતિબિબ અરીસામા પડે છે તે વાસ્તવિક મુખને દૂર માને છે, તે જ પ્રમાણે લોકો પરમાત્મા અત્યત સમીપ હોવા છતા તેને દૂર માને છે લોકો અરીસામા મુખદર્શન કરે છે પણ વાસ્તવમા મુખદર્શન કરવાથી લાભ થતો નથી જો હૃદયનુ દર્શન કરવામાં આવે તો આત્માને લાભ થાય મુખદર્શન કરવા કરતા હૃદયનુ દર્શન કરવુ એ જ યોગ્ય છે શાસ્ત્રમા સાધુઓ માટે સ્પષ્ટ કહ્યુ છે કે, અરીસામા મુખ ન જુઓ પરતુ તમારા આત્માને જુઓ ભક્તજનો પણ આત્મદર્શન કરવા માટે જ કહે છે કે —

મુખડા કયા દેખે દર્પણમે, તેરે દયા ધર્મ નહી મનમે
પગિયા બાધે પેચ સવારે કુલે ગોરે તનમે
ધન જોબન ડુંગર કા પાની ઢલક જાય એક છણમે, મુખડા૦

ભક્તજનો કહે છે કે, દર્પણ તો કેવળ મુખ ઉપરનો જ વિકાર બતાવી શકે છે પરતુ તમારા હૃદયને જુઓ કે તેમા વિકાર છે કે દયા ? જેમના હૃદયમા દયા હશે તેમનો વ્યવહાર પણ દયાપૂર્ણ હશે માતાના હૃદયમા બાળક પ્રતિ દયા હોય છે એટલા માટે જો તેના બાળકને કોઇ મારવા લાગે તો શુ તે ચૂપચાપ જોતી રહેશે ? નહિ આ જ પ્રમાણે જેમના હૃદયમા દયા-ભાવના હશે તેઓ દુ:ખીઓના દુખ જોઈ ચૂપચાપ બેસી રહેશે નહિ સાચો દયાધર્મી તો બીજાના દુ:ખ દૂર કરવામા જ તત્પર રહેશે મેઘકુમારે હાથીના ભવમા કેવી દયા કરી હતી ! તેણે દાવા-નળથી બચવા માટે પોતે બનાવેલ મડલમા વિરોધી જીવોને પણ આવવા દીધા હતા તે મનમા ધારત તો પોતાના મડલમાથી જીવોને બહાર કાઢી નાખતો હતો પરતુ તેના હૃદયમા દયાભાવના હોવાને કારણે તેણે એ જ વિચાર્યુ કે, જે પ્રાણીઓ દુખના માર્યા અહીં આવ્યા છે તે શરણાગત જીવોને હુ કેવી રીતે બહાર કાઢી શકુ ? આ કારણે તેણે પોતે તો કષ્ટ સહન કર્યુ પરતુ મડલમા આવેલા જીવોને કોઈ પ્રકારનુ કષ્ટ આપ્યુ નહિ તેમ તેમની ઉપર ક્રોધ પણ કર્યો નહિ તમે લોકોએ શાસ્ત્રના મેઘકુમારનો

અધિકાર ઘણીવાર સાભળ્યો હશે પરતુ ધર્મોપદેશ સાભળવા છતા પણ જો તમારા હૃદયમાં દયા ભાવના ન પ્રગટે તો એ દશામા તમે દયાધર્મી છો અથવા તમે ધર્મોપદેશ સાંભળ્યો છે એમ કહી શકાય? તે હાથીએ પણ પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ દયામા કર્યો તો શું તમે વિવેકશીલ મનુષ્ય થઇને કેવળ મોજમઝામા જ તમારી શક્તિનો ઉપયોગ કરશો? એક વાતને તમે હૃદયમાં કોતરી રાખશો કે, સસારની બધી વસ્તુઓ નાશવંત છે કેવળ એક આત્મા જ અવિનાશી છે એટલા માટે નાશવત વસ્તુને માટે અવિનાશી આત્માને ભૂલી ન જાઓ દયા એ આત્માનો ધર્મ છે અને તમે દયાધર્મી છો એટલા માટે તમારા હૃદયમાં દયા ભાવના વિશેષ રૂપે હોવી જોઇએ

આજે સમાજમા કેટલા સહધર્મીઓ દુખી છે તેનો તમે વિચાર કર્યો છે? એ દુખી સહધર્મીઓને આશ્રય આપવો એ તમારુ કર્ત્તવ્ય છે. ધર્મ રક્ષાની દૃષ્ટિએ સહધર્મીઓને સહકાર આપવો આવશ્યક છે. જે ધર્મમા લોકોને રોટી–બેટીનો આશ્રય મળતો નથી તે ધર્મ વધારે સમય સુધી ટકી શકતો નથી પરતુ તમે લોકોએ તો કેવળ રુઢિ પકડી રાખી છે જો તમે આખા સમાજને એકદમ સુધારી ન શકો તો સર્વ પ્રથમ તમે તો સુધરવાનો પ્રયત્ન કરો જો વ્યક્તિ સુધરશે તો કોઈ દિવસે સમાજ પણ અવશ્ય સુધરશે એટલા માટે કલ્યાણના માર્ગે પ્રસ્થાન કરવા સર્વ પ્રથમ તમારા આત્માને સુધારો. અને આત્મસુધાર કરવા માટે હૃદયમાં દયાને સ્થાન આપો દયા એ તો આત્મસુધાર કરવાની ચાવી છે હવે દયા બે પ્રકારની છે, અહિંસારૂપ દયા અને સંયમરૂપ દયા જો કે એક દૃષ્ટિએ જોતાં અહિંસા અને સયમ એક સમાન છે પરંતુ તેમા થોડી ભિન્નતા છે હિંસાનો ત્યાગ કરવો તે અહિંસા છે અને જીવોની રક્ષા કરવી એ સયમ છે આ પ્રમાણે અહિંસા અને સયમરૂપ દયાને તમે જીવનમા સ્થાન આપો અને જે પ્રમાણે તમે દ્રવ્યહિંસાનો ત્યાગ કર્યો છે તેજ પ્રમાણે ભાવ હિંસાનો પણ ત્યાગ કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે. હવે આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે સાધી શકાય એ વાત સતી અજનાની ચરિત્ર કથા દ્વારા સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર–૧૯

અંજનાને જ્યારે પાકી ખાત્રી થઇ કે, દરવાજાને ખખડાવનાર પવનકુમાર તથા તેમના મિત્ર પ્રહસ્ત જ છે ત્યારે તેણે દ્વાર ખોલ્યુ પવનકુમાર અદર આવ્યા અજનાએ તેમને વદન કરી કહ્યુ કે, આજે આપે મારા ઉપર ઘણી કૃપા કરી છે મારા જેવી દુર્ભાગી અને તમારા જેવા દયાળુ બીજુ કોણ હશે? હુ ઘણી અપરાધિની છુ મારો અપરાધ માફ કરો.

અંજનાએ તો અપરાધ કર્યો નહતો ખરી રીતે પવનકુમારે જ અપરાધ કર્યો હતો. છતા અજના પોતાનો અપરાધ માની રહી છે! મનુષ્યોદ્વારા આય. એવી ભૂલ થાય છે કે તેઓ બીજાનો અપરાધ માને છે, પણ પોતાનો અપરાધ તેને બદલે જો માનવામાં આવે તો કોઇ પ્રકારનો ઝગડો જ રહેવા ન પામે અને ઝગડાને કારણે કોર્ટમાં પણ જવું ન પડે

અંજના પોતાનો અપરાધ માની પવનકુમાર પાસે ક્ષમા માગવા લાગી પવનકુમાર અજનાની આ નમ્રતા જોઇ ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને કહેવા લાગ્યા કે, અપરાધ મારો છે કે તમારો? અજનાએ જવાબ આપ્યો કે, મારી માતાએ મને પોતાનો જ અપરાધ

માનવાની શિક્ષા આપેલ છે મારી માતાએ મને પતિદેવની સેવા કરવાનો આજ મંત્ર શીખવ્યો છે

આજના લોકો બીજાને વશમાં રાખવા માટે મંત્ર–જંત્ર શીખવા માટે તૈયાર રહે છે, પણ પોતે બીજાના વશમાં રહી બીજાને પોતાના વશમાં કરવાનો મંત્ર શીખતા નથી જો આપણે બીજાને વશમાં કરવા ચાહતા હોઈએ તો એનો સરળ ઉપાય એજ છે કે, આપણે પોતે બીજાના વશમાં રહેતા શીખીએ

અંજના કહે છે કે, મારી માતાએ પતિને વશ કરવાની બીજી એ શિક્ષા આપી છેઃ –

> सानुकूल्यस्य संकल्प प्रातिकूल्यस्य वर्जनम् ।
> रक्षिष्यतीति विश्वासो गोप्तृत्वं वरणं तथा
> आत्मनिक्षेपः कार्पण्यं षड्विधाः शरणागताः ॥

આનો અર્થ એ છે કે, જો તું પતિના શરણે રહેવા ચાહે છે અને પતિને વશમાં રાખવા ચાહે છે તો તારે છ વાતોને જીવનમાં સ્થાન આપવું જોઈએ સર્વ પ્રથમ તો પતિને જે અનુકૂલ હોય તે કરવાનો સંકલ્પ કરવો અને બીજાની પ્રતિ જે પ્રતિકૂલ હોય તેનો ત્યાગ કરવો, પતિને આત્મ સમર્પણ કરવું, પતિની રક્ષા કરવી, અને પતિની સમક્ષ દીનતા રાખવી આ છ વાતોનું પાલન કરવાથી પતિને જ નહિ પણ પરમાત્માને પણ વશ કરી શકાય છે એમ મારી માતાએ મને કહ્યું છે

ભક્તજનો પરમાત્માને કેવી રીતે વશ કરવા અને તેમના શરણે કેવી રીતે રહેવું એને માટે પતિવ્રતા સ્ત્રીનું જ ઉદાહરણ આપ્યા કરે છે એટલા માટે સ્ત્રીઓએ આ ઉપાયોદ્વારા પોતાના પતિના શરણે જવું જોઈએ અથવા તેમને પોતાના વશમાં કરવા જોઈએ વિવાહના સમયે પતિ–પત્ની એવો સંકલ્પ કરે છે કે પતિને માટે બધી સ્ત્રીઓ માતા બહેન સમાન છે અને પત્ની માટે બધા પુરુષો ભાઈ અથવા પિતા સમાન છે આ પ્રકારનો આજે પણ સંકલ્પ કરવામાં આવે છે, પરંતુ તે સંકલ્પનું બરાબર પાલન થતું હોય એમ જોવામાં આવતું નથી આજે તો પવિત્ર સંકલ્પ કરવો એ કેવળ રૂઢિ થઈ ગઈ છે

અંજના કહે છે કે તમે જ્યારે મને દર્શન દેતા ન હતા ત્યારે પણ હું એમજ વિચારતી હતી કે, જે પ્રમાણે મેં સંકલ્પ કર્યો છે તેજ પ્રમાણે તમે પણ સંકલ્પ કર્યો છે વિવાહના સમયે કરવામાં આવેલા પવિત્ર સંકલ્પનું બરાબર પાલન કરવું એ પતિ–પત્ની–બન્નેનું કર્તવ્ય છે. મારું એ સાધારણ કર્તવ્ય છે કે જે તમને અનુકૂલ હોય તે કામ કરવું અને તમને જે અનુકૂલ ન હોય તે કામ ન કરવું તમે જો મને પીયર જવાનું કહ્યું હોત તો તો હું પીયર જઈ શકતી હતી પરંતુ જ્યારે તમે ત્યાં જવા વિષે કાંઈ કહ્યું નહિ એવી અવસ્થામાં હું પીયર કેવી રીતે જઈ શકું ? જે બારી વાટે હું તમારા દર્શન કર્યા કરતી તે બારી પણ તમે બંધ કરાવી દીધી હતી ત્યારે પણ હું એમજ વિચારતી હતી કે, જ્યારે મારા પતિદેવ મારા હૃદય–મંદિરમાં જ બીરાજે છે તો પછી મારે તેમના દર્શન કરવાની શી જરૂર છે ? તમે જે કાંઈ કરો છો તે ઠીક જ કરો છો હું તો મનમાં એમજ વિચારું છું કે, જે પાવન અર્થાત્ પવિત્ર કરે તેજ સાચા પતિ છે મને એ વાતનો વિશ્વાસ છે કે, મારી રક્ષા તમેજ કરશો તમે મારા શરીરનો ભલે તિરસ્કાર કરો પણ તમે મારા ધર્મની તો રક્ષા કરશો જ. હું

આજ દિવસ સુધી આજ વિશ્વાસના આધારે જીવિત રહી છુ અને એજ વિશ્વાસ રાખવાને કારણે આજે મને આપના દર્શન કરવાનુ સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયુ છે.

અજનાએ સકટના સમયે પણ પોતાના ધર્મની રક્ષા કરી તો આખરે તેની પણ રક્ષા થઇ જેઓ ધર્મની રક્ષા કરે છે, તેમની ધર્મ રક્ષા કરે છે. કહ્યુ પણ છે કે, धर्म एव हतो हन्ति, धर्मो रक्षति रक्षित.। અર્થાત્–જે ધર્મનો નાશ કરે છે, ધર્મ તેનો નાશ કરે છે અને ધર્મની જે રક્ષા કરે છે, ધર્મ તેની રક્ષા કરે છે. આ પ્રમાણે ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ રાખી ધર્મનુ બરાબર પાલન કરવામા આવે તો અવસ્ય કલ્યાણ થાય છે ધર્મ એ તો કલ્યાણ-મંદિરનુ પહેલુ પગથિયુ છે.

અજનાએ આગળ કહ્યુ કે, મારી માતાએ મને નમ્ર રહેવાનો પણ મત્ર શીખવ્યો છે. બીજાના હૃદયને જીતવાની ચાવી નમ્રતા છે પતિની આગળ નમ્ર રહેવુ અને બીજાની સામે કઠોર રહેવુ એ સ્ત્રી ધર્મ છે હુ તમારી આગળ કેવી નમ્ર છુ અને બીજાની સામે કેવી કઠોર છુ એ વાત તો તમે પ્રત્યક્ષ જોઇ શકયા છો આ પ્રમાણે હુ વ્યવહાર કરી રહી છુ

અજનાની માતાએ પતિને વશ કરવાના તથા તેમના શરણે જવાના જે ઉપાયો બતાવ્યા છે તેજ ઉપાયો પરમાત્માને વશ કરવાના તથા તેમના શરણે જવાના પણ છે જો તમે પરમાત્માના શરણે જવા ચાહતા હો તો આ ઉપાયો ઉપર ધ્યાન આપો અને જે કામ તમને પોતાને અનુકૂળ નથી પણ પ્રતિકૂળ છે તે કામ તમે બીજાને માટે કરો નહિ તમને પોતાને હિંસા, અસત્ય, ચોરી આદિ પ્રિય લાગતાં નથી એટલા માટે બીજાની સાથે પણ એનો વ્યવહાર કરો નહિ આ સિવાય જેમના શરણે આપણે જવા ચાહિએ છીએ તેમના પ્રત્યે વિનમ્ર રહેવુ જોઇએ. પ્રત્યેક મનુષ્યે બહુ કઠોર તેમજ બહુ નમ્ર રહેવુ ન જોઇએ પણ બીકાનેરી સાકરની માફક રહેવુ જોઇએ બીકાનેરી સાકરને જો મોઢામાં રાખવામા આવે તો તે ઓગળી જઇ મીઠાશ આપે છે પણ જો તેનો બીજાને મારવામાં ઉપયોગ કરવામા આવે તો તે પત્થરની માફક સખ્ત આઘાત પહોચાડે છે આજ પ્રમાણે જે ધર્મ પ્રતિ નમ્રતા અને પાપ પ્રતિ કઠોરતાનો વ્યવહાર કરે છે તેજ ધર્મનુ બરાબર પાલન કરી શકે છે અને પાપથી બચી શકે છે પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહેતા હતા કે ધર્મ અને ધન બન્નેય રહે તો તો વાત જુદી છે, પરતુ કદાચ ધર્મ અને ધન બન્નેમાંથી કોઇ એકનો ત્યાગ કરવાનો વખત આવે તો, ત્યારે ધનના ભોગે પણ ધર્મની રક્ષા કરવી જોઇએ પરતુ લોકો ધનને માટે ધર્મનો ત્યાગ કરી દે છે આનુ પરિણામ એ આવે છે કે, ધન પણ જાય છે અને ધર્મ પણ જાય છે

અજનાનુ કથન સાભળી પવનકુમાર તેમની પ્રશસા કરતા કહેવા લાગ્યા કે, પ્રિયે! તારી ધર્મદૃઢતા ખરેખર પ્રશસનીય તેમજ આદરણીય છે આ પ્રકારની ધર્મદૃઢતા તારી માફક મારી પણ પરમાત્મા પ્રત્યે થાય તો મારુ પણ કલ્યાણ થઇ જાય અને તારુ પણ કલ્યાણ થઇ જાય! હુ અત્યાર સુધી તને બરાબર ઓળખી શકયો નહતો પરતુ ચક્રવાકીની પ્રેરણાથી આજે હુ તને આખરે ઓળખી શકયો છુ એ મારા માટે અત્યાનદનો વિષય છે.

૦

આ પ્રમાણે પતિ-પત્ની વચ્ચે સામાન્ય વાર્તાલાપ થયો બાદ બન્ને ખૂબ આનદ-પૂર્વક પરસ્પર મળ્યા અને લાબી રાત સુધી એકાન્તમા રહ્યા જ્યારે થોડી રાત બાકી રહી અને રાત્રિ પૂરી થવાનો તથા સવાર થવાનો સમય જાણી પ્રહસ્તે પવનકુમારને કહ્યુ કે, મિત્ર! ચાલો, સવાર થવા આવ્યુ છે અને રાત્રિ થોડી જ બાકી રહી છે આપણે આપણુ ધ્યેય ભૂલી જવુ ન જોઇએ મિત્રનુ કથન સાભળી પવનકુમાર જવા માટે તૈયાર થયા ત્યારે અજનાએ હાથ જોડી પતિદેવને કહ્યુ કે, નાથ! આજના સમાગમના ફળ સ્વરૂપ જો મારા પેટમાં ગર્ભ રહી ગયો હોય અને સતાનનો જન્મ થાય તો એ સતાન આપનુ જ છે એની સાક્ષી કોણ આપશે? આ વિષયની સાક્ષી આપ્યા વિના આપ ચાલ્યા જાઓ તો મારે અને એ સતાનને કષ્ટમા પડવુ પડે એવો સભવ રહે છે એટલા માટે આપે અત્રે પધારવાની કૃપા કરી છે તેજ પ્રમાણે આ વિષયની સાક્ષી આપવાની કૃપા કરો

અજનાના આ કથનના ઉત્તરમા પવનકુમારે કહ્યુ કે તમારુ કહેવુ બરાબર છે, પરતુ જો હુ અત્રે આવવાની હકીકત બહાર પાડુ તો લોકો મારી નિદા કરે એવો ભય રહે છે અને જો હુ કાઇ સાક્ષી આપતો નથી તો તારે સકટમા પડવુ પડે તેમ છે આવી અવસ્થામા મારી નિદા ન થાય અને તારે સકટમા પડવુ ન પડે એટલા માટે હુ મારી આ વીટી સાક્ષીરૂપે આપુ છુ આવશ્યકતા પડે તો મારી આ વીટીને સાક્ષીરૂપે બતાવજે

ભાવિવશાત્ અજનાએ પણ પવનકુમારના કથનનો સ્વીકાર કરી સાક્ષીરૂપે વીંટી લઇ લીધી વીટી આપ્યા બાદ પવનકુમાર તો અજનાની વિદાય લઈ પ્રહસ્તની સાથે ગતોગત વિમાનમા બેસી પોતાના મુકામ ઉપર આવી ગયા

અજના ગર્ભવતી થઇ અજના ગર્ભવતી છે એ જાણી લોકો પરસ્પર વાતો કરવા લાગ્યા કે, રાજકુમારે તો અજનાનો ત્યાગ કર્યો છે તો પછી અજના ગર્ભવતી કેવીરીતે થઇ? વળી રાજકુમાર તો યુદ્ધમા ગયા છે એટલા માટે નિશ્ચિતરૂપે તેણે દુરાચાર સેવ્યો હશે આ જનપ્રવાદ અજનાની સાસુ કેતુમતિના કાને પણ સાભળવામા આવ્યો કેતુમતિએ પહેલા તો કહ્યુ કે, મારી વહુ એવી નથી, એ તો બહુ જ સુશીલા છે પરતુ જ્યારે બીજી સ્ત્રીઓએ ખાત્રીપૂર્વક કહ્યુ કે, વાસ્તવમા અજના ગર્ભવતી છે ત્યારે કેતુમતિએ કહ્યુ કે, હુ હમણાજ વહુને બોલાવુ છુ અને તેને બધી વાત પૂછુ છુ

કેતુમતિએ અજનાને બોલાવવા માટે એક દાસી મોકલી સાસુએ પોતાને બોલાવી છે એ સમાચાર સાભળી અજના પ્રથમ તો પ્રસન્ન થઈ કે, સાસુએ આજે પોતાને બોલાવી છે એ મારા માટે સદ્ભાગ્યનો વિષય છે, પણ સાથે સાથે તેને એ પણ વિચાર આવ્યો કે, આજે સાસુએ પોતાને અચાનક જ બોલાવેલ છે તેથી બોલાવવામા કાઈ વિશેષ કારણ હોવુ જોઇએ! અજના વિચારશીલ તેમજ ધૈર્યવતી હતી એટલા માટે તેણે વિચાર્યુ કે, હુ સાચી છુ તો મારે ભય શા માટે પામવો જોઇએ? મને કોઈ દિવસ આચ આવની નથી એટલા માટે મારે સાસુની પાસે જવામા કાઈ પ્રકારનો ભય કે સકોચ રાખવો જોઇએ નહિ આ પ્રમાણે ધૈર્ય ધારણ કરી અજના સાસુની પાસે ગઇ અને તેમને પગે લાગી નીચે બેસી ગઇ અજનાને જોતા જ કેતુમતિએ જાણી લીધુ કે અજના ગર્ભવતી છે. કેતુમતિએ ક્રોધપૂર્વક અજનાને કહ્યુ કે, વહુ તમે આ શાણુકામ શુ કર્યુ? મારો પુત્ર

તમારું મુખ પણ જોતો નથી તો પછી તમે ગર્ભવતી કેવીરીતે થયા? તમે કાળું કર્મ કરી કુળને કલંકિત કર્યું છે હું તો અત્યાર સુધી એમજ સમજતી હતી કે, મારા પુત્રનો બધો દોષ છે કે તેણે આવી સરળ વહુનો પણ ત્યાગ કર્યો છે, પરંતુ હવે મને ખબર પડી ગઇ કે તમારાં લક્ષણ પણ કેવાં છે?

સાસુનું કથન સાંભળી અંજના સમજી ગઇ કે, સાસુને આજે મારી ઉપર સંદેહ પેદા થયો છે અંજનાએ સાસુને સંદેહ દૂર કરવા માટે કહ્યું કે, તમે મને માફ કરો અને મારી ઉપર વિશ્વાસ રાખો તમે જે ક્રોધ કરી રહ્યા છો તે અસ્થાને છે, કારણ કે મારા પેટમાં જે ગર્ભ છે તે બીજા કોઇનો નહિ પણ તમારા પુત્રનો જ છે. તમારા પુત્ર વિદ્યાના બળથી રાતના સમયે ઘેર આવ્યા હતા એને માટે આ મારી દાસી સાક્ષીભૂત છે અને તમારા પુત્રે મને આપેલી વીંટીપણ સાક્ષીભૂત છે આમ છતાં પણ જો તમારો સંદેહ દૂર થતો ન હોય તો તમારા પુત્રને આવવા દો અને આવે ત્યારે તેમને પૂછીને તમારો સંદેહ દૂર કરશો.

અંજનાનું કથન સાભળી કેતુમતિએ કહ્યું કે, આ દાસી તો તારી જ છે એટલા માટે તે તારો પક્ષ ખેંચે એ સ્વાભાવિક છે અને મારા પુત્રની આ વીંટી તો તમને કદાચ મળી ગઇ હશે આવી અવસ્થામા ખરી સાક્ષીના અભાવે તમારા ઉપર વિશ્વાસ કરી શકાય નહિ તમે દુરાચારનું સેવન કર્યું હોય એમ મને જણાય છે આખા નગરમાં આ વિષે ચર્ચા ચાલી રહી છે. આવી દશામા તમને રાજકુમાર ઘેર આવે ત્યાં સુધી રાખી કેમ શકાય? વળી કુળને કલંકિત કરનારી સ્ત્રીને ઘરમાં રાખીને કુળને શું વધારે ખરાબ કરવું છે?

આ પ્રમાણે કેતુમતિ અંજના ઉપર ખૂબ ક્રુદ્ધ થઇ અંજનાએ વિચાર્યું કે, હવે સાસુના સન્દેહને દૂર કરવો તે મારાથી શક્ય નથી એટલા માટે તેમને અત્યારે વધારે કાંઇ કહેવું વ્યર્થ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી અંજના ચૂપ થઇ ગઇ અંજનાને ચૂપ થએલી જોઈ કેતુમતિને વધારે સંદેહ પેદા થયો કે, આ ગર્ભ મારા પુત્રનો નથી અંજના ખોટું બોલી પોતાનું પાપ છુપાવે છે કેતુમતિએ ક્રુદ્ધ થઇ અંજનાને ઘર બહાર નીકળી જવાનું કહી પોતે રાજા પ્રહલાદની પાસે ગઈ સ્ત્રીઓના બહેકાવાથી આવેશમાં આવી જઈ પુરુષો કેવા અન્યાયો કરી નાખે છે એના અનેક ઉદાહરણો ઇતિહાસના પાને નોંધાએલા છે

કેતુમતિએ રાજા પ્રહ્લાદને અંજના સંબંધી બધી હકીકત સંભળાવીને કહ્યું કે, વહુએ નિષ્કલંક કુળને કલંકિત કર્યું છે આવી કુલટા વહુને ઘરમા રાખવાથી કુળને કલંક પણ લાગે છે અને જનતામા દુરાચારનો પ્રચાર થાય છે એટલા માટે તેને ઘરમાથી કાઢી મૂકવી એજ યોગ્ય છે આ પ્રમાણે કેતુમતિએ રાજા પ્રહ્લાદના કાન ભંભેર્યા. રાજા પ્રહ્લાદને માટે ઉચિત તો એજ હતું કે, તે સત્યાસત્યનો નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિએ નિર્ણય કરે, પરંતુ તેમણે એમ ન કરતા કેતુમતિને કહ્યું કે, જો ખરેખર આમ જ છે તો આપણે શું કરવું જોઇએ? કેતુમતિએ જવાબ આપ્યો કે, અત્યારે તો અંજનાને આપણા ઘરમાથી કાઢી મૂકી તેના પિતાને ઘેર મોકલી દેવી એજ યોગ્ય છે અંજનાની સાથે કોઇ ચાલાક માણસને મોકલવો કે જે અંજનાને એવા સ્થાને મૂકી આવે કે ત્યા અંજના પોતાની મેળે એકલી પિયર જઇ શકે. આ પ્રમાણે કરવાથી આપણા કુળને કલંક પણ નહિ લાગે અને રાજ્યમા દુરાચાર ફેલાવા પણ નહિ પામે.

કેતુમતિના આ કથનને પ્રહ્લાદ રાજાએ માન્ય રાખ્યું રાજા પ્રહ્લાદે એક વિશ્વાસુ અને ચતુર માણસને બોલાવીને તથા બધી હકીકત કહી સંભળાવીને કહ્યું કે, તમે અંજનાને રથમાં બેસાડી એવી જગ્યાએ મૂકી આવો કે જ્યાંથી તે પોતાની મેળે પિતાને ઘેર સરળતા-પૂર્વક જઈ શકે

અંજનાના ગર્ભ વિષે રાજા પ્રહ્લાદ જેવા ન્યાયી રાજાએ પણ સત્યાસત્યનો નિર્ણય ન કર્યો એનું કારણ એ જ જણાય છે કે, અંજનાના કર્મો બાકી હોવાને કારણે જ આમ બન્યું હશે એવું અનુમાન થાય છે કેવા કર્મો કરવામાં આવ્યા છે અને તે કર્મો કેવી રીતે ઉદયમાં આવીને કેવું ફળ આપે છે એ વાતને કેવલજ્ઞાન પેદા થયા વિના જાણી શકાતું નથી આપણને તો કેવલજ્ઞાન થયું નથી એટલા માટે આપણે તો જે વાત કેવલજ્ઞાની કહી ગયા છે તે વાત ઉપર જ વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ વડના બીજમાં પ્રત્યક્ષરૂપે વટવૃક્ષ જોવામાં આવતું નથી, છતાં એ બીજમાં વટવૃક્ષ રહેલું છે એ વાત તો માનવી જ પડે છે કારણ કે જો બીજમાં વૃક્ષ ન હોય તો પછી બહાર જે વૃક્ષ જોવામાં આવે છે તે વૃક્ષ ક્યાંથી પેદા થયું ? આ જ પ્રમાણે આપણે પણ કેવલજ્ઞાનીની વાત ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જ જોઈએ

રાજા પ્રહ્લાદે મોકલેલો માણસ અંજના પાસે આવ્યો તે માણસે અંજનાને કહ્યું કે, રથ તૈયાર છે માટે તેમાં બેસી જાઓ બહાર ફરવા જવા માટે રાણીએ રથ મોકલાવ્યો છે. અંજના સમજી ગઈ કે ક્યાં જવાનું છે તેણે વસંતમાલાને બોલાવીને કહ્યું કે, મારા પ્રત્યે જે સંદેહ પેદા થયો છે તેનું જ આ પરિણામ છે વસંતમાલાએ કહ્યું કે, સખી ! આ તો મહા અનર્થ થઈ રહ્યો છે તમે મને આજ્ઞા આપો તો હું મહારાજા તથા મહારાણીના સંદેહને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરું, પણ અંજનાએ વસંતમાલાને એ જ સલાહ આપી કે, આ સમયે કોઈપણ પ્રયત્ન સફળ થઈ શકે એમ નથી અત્યારે તો મારે સાસુ-સસરાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ જ કર્તવ્ય છે હવે અંજના કર્તવ્યનું પાલન કેવી રીતે કરે છે અને સંકટના સમયમાં પણ તે ધીરતાનો કેવો પરિચય આપે છે એ વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

'વિશ્વસેન' નૃપ 'અચલા' પટરાનીજી, તસુ સુત કુલ-સિણગાર હો, સુભાગી
જન્મતા શાંતિ કરી નિજ દેશમેં, મૃગી માર નિવાર હો, સુભાગી;
શાન્તિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા ૧

શ્રી શાન્તિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

ભગવાન શાન્તિનાથ શાન્તિદાતા છે તેથી તેમને પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે ભગવાન શાન્તિનાથ વિશ્વને શાન્તિ આપનાર કેવી રીતે બની ગયા તે વિષે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે—

चइत्ता भारहं वासं चक्कवट्टी महिड्ढिओ।
सान्ति सन्तिकरे लोए पत्तो गइमणुत्तरं ॥ उ० १८.

ભગવાન શાન્તિનાથ છ ખંડના સ્વામી હતા તેમની પાસે ચૌદ રત્ન તથા નવ નિધાન પણ હતા છતા તેઓ જગતને શાન્તિ આપનારા તો ત્યારે જ બની શકયા કે, જ્યારે તેમણે એ બધાનો ત્યાગ કર્યો પૂર્વભવમા જ્યારે ભગવાન શાન્તિનાથ મેઘરથ રાજા હતા ત્યારે પણ તેમણે કેવો અપૂર્વ ત્યાગ કર્યો હતો ! એક રાજા, કબુતર જેવાં સામાન્ય પક્ષીની રક્ષા માટે પોતાનો પ્રાણ આપવા તૈયાર થઇ જાય એ કેવો ઉચ્ચ આદર્શ છે ! તેમણે આ અપૂર્વ આદર્શને ઉપસ્થિત કરવા માટે કેટલુ બધુ કષ્ટ સહન કર્યું હશે ! આ પ્રકારનુ કષ્ટ બધા લોકો સહન કરી શકે નહિ, તેમ છતા તેમના આ કાર્યને આદર્શ માની તેમને વંદન તો બધા લોકો કરી શકે છે, અને આવા ભગવાનના શરણે પણ બધા લોકો જઇ શકે છે પરંતુ તેમના શરણે જવા માટે ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. તમારામા જેટલા પ્રમાણમા ત્યાગભાવ હશે તેટલા પ્રમાણમાં તમે પરમેશ્વરની સમીપ પહોંચી શકશો, એટલા માટે જીવનમાં ત્યાગભાવને સ્થાન આપી પરમાત્મા શાન્તિનાથના શરણે જાઓ તો તેમાં તમારું કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૫૫ મો.

શાસ્ત્રમાં જે વાત ચાલી રહી છે તે પણ ત્યાગદ્વારા ભગવાન શાન્તિનાથના શરણે જવાની જ વાત ચાલી રહી છે. અત્યારે મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ વિષે વાત ચાલી રહી છે શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે, પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિમાં સમસ્ત દ્વાદશાંગી વાણીનો સમાવેશ થઇ જાય છે અને એટલા જ માટે તેને પ્રવચન–માતા પણ કહેવામાં આવે છે. પ્રવચન–માતાનો પૂર્ણ રીતે ગુણાનુવાદ કરવો એ કાઇ સરળ કામ નથી, છતાં પ્રત્યેક વ્યકિત પોતાની માતાનો ગુણાનુવાદ તથા ભકિતપ્રદર્શન પોતાની શકિત અનુસાર કરે જ છે, તે જ પ્રમાણે હુ પણ યથાશકિત–મતિ પ્રવચન–માતાનો ગુણાનુવાદ કરવા તત્પર થયો છુ.

ગૌતમ સ્વામીએ મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્ન પૂછ્યો છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાન મહાવીરે મનગુપ્તિ તથા વચનગુપ્તિથી શો લાભ થાય છે એ વિષે જે કાઇ કહ્યુ છે તે વિષે આગળ વિવેચન કરવામાં આવ્યુ છે આજે તો કાયગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરવાનો છે.

બોલ પંચાવનમો.

(५५) कायगुत्तयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—કાયગુપ્તિથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

कायगुत्तयाए संवरं जणयइ, संवरेणं कायगुत्ते पुणो पावासवनिरोहं करेइ ॥५५॥

અર્થાત્—કાયગુપ્તિ (કાયાના સંયમ)થી સંવર (પાપોનો અટકાવ) થાય છે અને પછી તે સંવરદ્વારા જીવાત્મા પાપના પ્રવાહનો નિરોધ કરી શકે છે.

કાયગુપ્તિના પાલનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિચાર કરીએ તે પહેલા મન તથા વચનની સાથે કાયા પણ ગુપ્ત છે તો પછી કાયા વિષે પૃથક્ પ્રશ્ન શા માટે કરવામાં આવ્યો એ વિષે સમાધાન કરવુ આવશ્યક છે આ પ્રશ્નનુ સમાધાન એ છે

કે, જે પ્રમાણે કાયા મનની સાથે છે તે જ પ્રમાણે કાયા મનથી પૃથક્ પણ છે કોઈ પણ આખા શરીરનુ વર્ણન કરવામા આવે તો તો શરીરના બધા અગો તેમા આવી જાય છે પરતુ જ્યારે શરીરના પ્રત્યેક અગનુ ભિન્નભિન્ન વર્ણન કરવામાં આવે ત્યારે તો પ્રત્યેક અગને ભિન્નભિન્ન માનીને જ વર્ણન કરવાનુ હોય છે.

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને કહ્યુ કે, હે ગૌતમ ! કાયગુપ્તિથી જીવને સંવરનો લાભ થાય છે અને સવર થવાને કારણે આવતા પાપકર્મનો નિરોધ કરવામા જીવાત્મા સમર્થ થાય છે

સાધારણ રીતે કાયગુપ્તિનો અર્થ કાયાની રક્ષા કરવી અર્થાત્ કાયાને નિશ્ચલ કરી દેવી અથવા કાયાનુ મમત્વ છોડી દેવુ એવો થાય છે કાયગુપ્તિનો આ અર્થ છે પરતુ અપ્રશસ્તમાથી કાયાને બહાર કાઢી તેને પ્રશસ્તમા પ્રવૃત્ત કરવી એ પણ કાયગુપ્તિ જ છે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તની વ્યાખ્યા મન કલ્પિત કરવી ન જોઇએ પણ શાસ્ત્રમા તેની જે વ્યાખ્યા કરવામા આવી છે તેનો જ સ્વીકાર કરવો જોઈએ જો પ્રત્યેક વ્યક્તિ પ્રશસ્ત-અપ્રશસ્તની મન કલ્પિત વ્યાખ્યા કરવા મડી પડે તો એ દશામા પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તના અનેક રૂપ થઇ જવાનો સભવ રહે છે એટલા માટે પ્રશસ્ત અને અપ્રશસ્તની શાસ્ત્રસમ્મત વ્યાખ્યાનો જ સ્વીકાર કરવો જોઇએ

શાસ્ત્ર કહે છે કે, કાયગુપ્તિ બે પ્રકારની હોય છે એક તો સામાન્ય અને બીજી વિશેષ અપ્રશસ્તમાંથી કાઢી પ્રશસ્તમા કાયાને સ્થિર કરવી એ સામાન્ય કાયગુપ્તિ છે અને કાયગુપ્તિના નિયમોનુ વિશેષરૂપે પાલન કરવુ એ વિશેષ કાયગુપ્તિ છે કાયગુપ્તિનુ પાલન કરનારે શયન, આસન તથા વસ્તુ-સ્થાપન આદિ શાસ્ત્રસમ્મત રીતિએ જ કરવુ જોઇએ સાધુના શયન વિષે શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે, સાધુ માટે કાયગુપ્તિનુ પાલન કરવુ આવશ્યક છે એટલા માટે વિના કારણે સાધુએ નિદ્રા લેવી ન જોઇએ જે સાધુ નિદ્રાશીલ રહે છે તે કાયગુપ્તિનુ પાલન કરી શકતા નથી જો નિદ્રા લીધા વિના કામ ચાલી શકતુ ન હોય તો જે ગીતાર્થ સાધુ હોય તેમણે એક પ્રહર અને જે અગીતાર્થ સાધુ હોય તેમણે બે પ્રહરથી વધારે સમય નિદ્રા લેવી ન જોઇએ નિદ્રા લેવાના આ વિધાનના પણ અપવાદ છે આ અપવાદનુ સેવન કરવામા ન આવે એ સારૂ જ છે પરતુ જો અપવાદનુ સેવન કર્યા વિના કામ ન ચાલે તો એ દશામા પણ શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે જ નિદ્રા લઈ શકાય વસ્તુને લેવા-મૂકવામા તથા મલમૂત્રનો ત્યાગ કરવા આદિ સબધમા પણ શાસ્ત્રવિહિત નિયમોનુ પાલન કરવુ જોઇએ આજ પ્રમાણે કાયગુપ્તિ કરનાર સાધુએ બેસવા આદિમા પણ કુચેષ્ટા કરવી ન જોઇએ પરતુ શાન્ત તથા ગભીર રહીને બેસવુ જોઇએ સાધુની બેસવાની તથા ગમનાગમનની રીતિ ઉપરથી સાધુનો પરિચય થાય છે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કહ્યુ છે કે શ્રેણિક રાજાએ અનાથી મુનિને શાન્ત તથા ગભીર રહીને બેઠેલા જોવા માત્રથી જ જાણી લીધુ હતુ કે તેઓ મુનિ છે આ જ પ્રમાણે ... મુનિની ચાલવાની રીતિ જોવા માત્રથી જ તે મુનિ છે એમ જાણી લીધુ હતુ. કહેવાનો આશય એ છે કે, સાધુનુ ઉઠવુ-બેસવુ વગેરે ... જ હોવુ જોઈએ

સાધુઓને માટે શાસ્ત્રમાં વિશેષરૂપે કાયોત્સર્ગ કરવાનુ જ કહેવામાં આવ્યું છે. કાયોત્સર્ગ તો તમે લોકો પણ 'झाणेण मोणेण अप्पाण वोसिरामि' આદિ પાઠ બોલી કરો છો પરતુ કાયોત્સર્ગ કેવળ બોલવા માત્રથી થતો નથી કાયોત્સર્ગ કરવો સરળ નથી. કાયોત્સર્ગ એટલે કાયાનો ત્યાગ કરવો કાયા ઉપર જરાપણ મમત્વ ન રાખવુ ગમે તેવાં ઉપસર્ગ આવે તો પણ કાયાને ડગવા ન દેવી એજ સાચો કાયોત્સર્ગ છે દાખલા તરીકે ગજસુકુમાર મુનિના મસ્તક ઉપર, કોઇ પ્રકારનો અપરાધ કર્યો ન હોવા છતાં સોમલ બ્રાહ્મણે ધગધગતી અગ્નિ મૂકી હતી છતાં ગજસુકુમાર જરાપણ વિચલિત ન થતા કાયોત્સર્ગમાં જ સ્થિર રહ્યા હતા આજે તો જે કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવે છે તેમાં જો કોઈ મચ્છર કરડી જાય તોપણ સ્થિર રહી શકાતુ નથી કાયોત્સર્ગ કરવો જરૂર મુશ્કેલ છે. પરતુ જો કાયોત્સર્ગ કરવાનો અભ્યાસ કરવામા આવે તો તે સરળ પણ છે. કાયોત્સર્ગ કરવામાં આજના કેટલાક લોકો કેવા સહનશીલ રહે છે એના માટે સાંભળેલી એક ઘટના કહી સભળાવુ છુ:-

એક ગરીબ શ્રાવક હતો તેણે વિચાર્યું કે મારી દાનત સાફ છે પણ મને કોઇ ઉધાર આપતુ નથી. આવી દશામા કામ ચલાવવા માટે કોઈ ઉપાય કરવો જોઇએ પાડોશમાં રહેતા શેઠ ધર્મિષ્ઠ છે જ્યારે તેઓ સામાયિક કરવા બેસે ત્યારે તેમણે ગળામાં પહેરેલો કંઠો ઉતારી લેવો એવો નિશ્ચય કરી, જ્યારે શેઠ સામાયિકમાં બેઠા હતા તે વખતે તે શ્રાવક શેઠની પાસે ગયો અને તેમને કહ્યુ કે, શેઠ! તમે સામાયિક લીધેલ છે, આ સંસારમા બધી ચીજો કરતા સામાયિક ચઢીયાતી છે એટલા માટે તમે તમારી સામાયિકમાં સ્થિર રહેજો, વિચલિત ન થશો. આ પ્રમાણે કહી તે શ્રાવક શેઠના ગળામાંથી કંઠો કાઢી લીધો અહીં શેઠ પણ સામાયિકમા સ્થિર જ બેસી રહ્યા. તેઓ કાંઇ પણ બોલ્યા નહિ તેમજ પોતાના ચિત્તને પણ વિચલિત થવા દીધુ નહિ

સામાયિક પાળી શેઠ ઘેર આવ્યા. શેઠને મુનિમ વગેરે લોકોએ પૂછ્યું કે, આજે તમારો કંઠો ગળામા જોવામા કેમ આવતો નથી? શેઠે વિચાર્યું કે, જો હુ સાચેસાચુ કહી દઇશ તો તે ગરીબ શ્રાવકને લોકો હેરાન કરશે આ પ્રમાણે વિચાર કરી શેઠે જવાબ આપ્યો કે, ક્યાક તે કંઠો પડી ગયો હશે! તેની તમને આટલી બધી શી ચિન્તા થાય છે? એ સબધમા તમારે કોઇએ કશી ચિન્તા કરવાની જરૂર નથી જ્યારે આ શરીર જ મારું નથી તો પછી કંઠો મારો કેવી રીતે હોઇ શકે?

જે શ્રાવક કંઠો લઇ ગયો હતો તેમની દાનત સાફ હતી અને પછી જ્યારે તેનુ કામ પૂરુ થઇ ગયુ ત્યારે તે શ્રાવક કંઠો પાછો આપવા માટે શેઠ પાસે આવ્યો શેઠે કહ્યુ કે, કંઠો મારો નથી, જ્યારે આ શરીર પણ મારુ નથી તો પછી કંઠો મારો કેવી રીતે હોઈ શકે? તે શ્રાવકે જવાબ આપ્યો કે, આ કંઠો તમારો નથી તો મારો પણ નથી, તો પછી હુ એ કંઠો મારે ત્યા કેવીરીતે રાખી શકુ? આ પ્રમાણે કહી તે શ્રાવક શેઠની પાસે કંઠો મૂકી ચાલ્યો ગયો

કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ઉપસર્ગનો, આઘાત પડવા છતા પણ જો કાયા વિચલિત ન થાય તો જ સાચો કાયોત્સર્ગ કર્યો છે એમ કહી શકાય તમારે પણ કાયોત્સર્ગમાં દૃઢ રહેવું જોઇએ અને એમ માનવુ જોઇએ કે, જ્યારે અમારા પ્રભુએ તો હમેશાને માટે

કાયોત્સર્ગ કર્યો છે તો પછી હુ થોડી વારના કાયોત્સર્ગમાં સ્થિર શા માટે ન રહુ ? આ પ્રમાણે કાયોત્સર્ગ કરવો એ પણ કાયગુપ્તિ છે કાયોત્સર્ગમા કાયાનુ મમત્વ છોડી દેવુ જોઇએ કાયા ઉપરથી મમત્વ ઊતારવાનો થોડો થોડો અભ્યાસ કરવામા આવશે તો પણ કલ્યાણ થશે જ્યારે એકવાર કરવામા આવતો નમસ્કાર પણ કલ્યાણકારી હોય છે તો પછી હમેશા કરવામા આવતો આવો કાયોત્સર્ગ લાભકારી કેમ નહિ થાય ? પણ કાયોત્સર્ગ લાભપ્રદ ત્યારે જ થઇ શકે કે જ્યારે શરીરના મમત્વનો ત્યાગ કરીને કાયોત્સર્ગ કરવામા આવે ! જે વ્યક્તિ લક્ષ્ય ચૂકીને તીર ચલાવે છે તેનુ તીર વ્યર્થ જાય છે જે તીર લક્ષ્ય-પૂર્વક ચલાવવામા આવે છે તે જ તીર યથેષ્ટ કામ સાધી શકે છે એટલા માટે કાયોત્સર્ગ કરવાનુ લક્ષ્ય સામે રાખીને કાયોત્સર્ગ કરવામાં આવશે તો જરૂર આત્મકલ્યાણ થશે

સતી અંજના ચારત્ર-૧૦

જ્ઞાનનો ઉપયોગ સકટના સમયે કરવામા આવે તોજ જ્ઞાન સાર્થક થઈ શકે સકટના સમયે પણ જો વિવેક રાખવામા ન આવે તો તે જ્ઞાન શા કામનુ ? વિવેકશૂન્ય જ્ઞાન કાર્યસાધક નીવડતુ નથી, એટલા જ માટે જ્ઞાનને સક્રિય બનાવવા માટે વિવેક કેળવવાની આવશ્યકતા બતાવવામા આવે છે સતી અજના સકટના સમયે પણ વિવેકજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી કેવી સહિષ્ણુતા રાખે છે તે અત્રે જોવાનુ છે

અજનાની દાસી વસતમાલા, કેતુમતિનો કોપ અને રાજાનો નગર બહાર જવાનો આદેશ વગેરે હકીકત સાભળી રુદન કરવા લાગી વસતમાલાને રોતી જોઈ અજનાએ તેને ધૈર્ય આપતા કહ્યુ કે, સખી ! તુ શા માટે રુવે છે ? દુખ તો મારી ઉપર પડયુ છે છતા હુ રોતી નથી અને તુ રુવે છે એ શુ ઠીક કહેવાય ? વસતમાલાએ જવાબમા કહ્યુ કે, હુ ખરી વાત જાણુ છુ છતા તારી ઉપર કલક આવી રહ્યુ છે એટલાજ માટે મને દુખ થઈ રહ્યુ છે અજનાએ કહ્યુ કે કર્મની ગતિ ગહન છે, જે થવાનુ હોય છે તે થાય છે, પણ જે વાત સત્ય હોય છે તે વાત કોઇ દિવસે અવશ્ય પ્રગટ થશે સત્ય વાત છુપી રહી શકતી નથી સકટ પણ સત્યનુ પાલન કરવામાજ સહેવુ પડે છે જ્યારે રાજ-કુમાર આવ્યા હતા તે રાત્રિએ તુ પ્રસન્ન થઇ હતી તોપછી આજે તુ શા માટે દુખ પામે છે ? પ્રત્યેક સ્થિતિમા સમભાવ રાખતા શીખવુ જોઇએ સુખના સમયમા ફુલાઈ જવુ નહિ અને દુખના સમયે ગભરાઇ જવુ નહિ, પરતુ સુખદુખમા સમભાવ રાખવો જોઇએ એટલા માટે હે સખી ! તુ મારા વિષે જરાપણ ચિન્તા કે દુખ કર નહિ

જાણે પીયરથી કોઈ બોલાવવા આવ્યુ હોય તે પ્રમાણે અજના વસતમાલાની સાથે રથમા બેસી ગઈ. વસતમાલા તો તે સમયે પણ દુખી જણાતી હતી પણ અજના તો પ્રસન્નવદના જણાતી હતી તે વખતે અજનામા દૈવીબળ આવ્યુ હોય અને પ્રસન્ન લાગતી હોય તેમ જણાતુ હતુ

આ શરીરમા આસુરી અને દૈવીબળ વચ્ચે હમેશા યુદ્ધ થતુ જ રહે છે. આ યુદ્ધમા જો દૈવી પ્રકૃતિનો વિજય થાય છે તો તેજ સાચો વિજય છે જો દૈવી પ્રકૃતિ દબાઇ જાય અને આસુરી પ્રકૃતિ પ્રગટ થાય તો એ દશામા આત્મહાનિ જ થાય છે. અંજનાએ કષ્ટસહન કરવાનુ

કબુલ કર્યું, પણ દૈવી પ્રકૃતિનો ત્યાગ કરી આસુરી પ્રકૃતિના શરણે જવાનું કબુલ ન કર્યું. સામાન્ય મનુષ્યના હૃદયમાં આવા સકટના સમયે અનેક સંકલ્પ-વિકલ્પ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરતુ અજનાએ પોતાના હૃદયમા સંકલ્પ-વિકલ્પને જરાપણ સ્થાન આપ્યુ નહિ તે તો હૃદયમા એજ વિચારતી હતી કે, જે કાઈ મારે દુ ખ ભોગવવુ પડે છે તે દુઃખ મે પોતેજ પેદા કરેલ છે શાસ્ત્રકાર પણ કહે છે કે, કરેલા કર્મોને ભોગવ્યાં વિના છૂટકો નથી, આવી દશામાં મારે કરેલાં કર્મોના ફળરૂપે દુ ખ ભોગવવુ પડતુ હોય તો પછી એમા બીજાનો શો દોષ ?

પોતાના જ કરેલાં કર્મો ભોગવવા પડે છે એ જૈનધર્મનો મૌલિક સિદ્ધાન્ત છે સુખ કે દુ ખ જે ભોગવવામાં આવે છે તે પોતાનાં જ કરેલાં કર્મોનુ ફળ છે. ગીતામાં પણ કહ્યુ છે કે-પરમાત્મા કોઇની પાસે કર્મ કરાવતા નથી તેમજ કર્મનુ ફળ પણ તેઓ આપતા નથી. આ ઉપરથી કોઇ એવો પ્રશ્ન પૂછી શકે કે, જ્યારે પરમાત્મા કર્મનુ ફળ આપતા નથી તો પછી કર્મનુ ફળ કોણ આપે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાકર કે મરચાંને મોઢામાં નાખવાથી મીઠાશ કે તીખાશ કોણ આપે છે ? જે પ્રમાણે સાકરમાંથી મીઠાશ અને મરચામાંથી તીખાશ સ્વભાવથી જ નીકળે છે તેજ પ્રમાણે કર્મનુ ફળ પણ કર્મના સ્વભાવથી જ મળે છે. આ કથનાનુસાર કર્મનો કર્ત્તા પણ આત્મા છે અને કર્મનો ભોક્તા પણ આત્મા છે. આ સિદ્ધાન્તની વાત ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવાથી આત્માને શાન્તિનો જ અનુભવ થાય છે જે વ્યક્તિ, કર્મના આ સિદ્ધાન્ત ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખે છે તે વ્યક્તિને ગમે તેવી સ્થિતિમા પણ દુ ખ પેદા થતુ નથી

રથ ચાલતો ચાલતો નિર્જન જગલમાં આવી પહોંચ્યો. અંજનાએ સારથિને કહ્યુ કે, તમે પણ મારી સાથે ક્યાં સુધી કષ્ટ સહન કરતા રહેશો ? તમે શુ કરવા ચાહો છો તે સ્પષ્ટ કહો ? સારથિએ રાજાની બધી હકીકત કહી અને કહ્યુ કે, મને રાજાએ એવી આજ્ઞા આપી છે કે, હુ તમને મહેન્દ્રપુરના માર્ગ ઉપર છોડી દઉં. અજનાએ કહ્યુ કે, અહીથી મહેન્દ્રપુર નજદીક જ છે અને આ તરફના માર્ગને હુ જાણુ પણ છુ, એટલા માટે હવે તમે વધારે કષ્ટ ન લો તે માણસે હાથ જોડીને દુ ખી હૃદયે અજનાને કહ્યુ કે, મારે કર્ત્તવ્યવશાત્ આવુ ઘોર કૃત્ય કરવુ પડ્યુ છે, આ ઘોર કૃત્ય કરતા મને દુ ખ થાય છે આ પ્રમાણે કહી તે માણસ રોવા લાગ્યો. અજનાએ તે માણસને સાન્ત્વન આપતા કહ્યુ કે, તમે શા માટે રુવો છો ? મારા દુ ખને કારણે જ રુવો છો ને ? પણ જ્યારે હુ પોતે જ દુ ખ માની રહી નથી તો પછી તમે શા માટે દુઃખ માની રહ્યા છો ? તમે તો આજ્ઞાનુ પાલન કર્યુ છે, એટલા માટે તમારે પ્રસન્ન થવુ જોઇએ અને મહારાજા પાસે જઇને કહેવુ જોઇએ કે, મે તમારી આજ્ઞાનુ બરાબર પાલન કર્યુ છે.

અજનાએ આ પ્રમાણે તે માણસને ધૈર્ય આપી વિદાય કર્યો. પછી તેણે વસંતમાલાને કહ્યુ કે, તુ મારી સાથે શા માટે કષ્ટ સહન કરે છે ? જો તારી ઇચ્છા હોય તો તુ પણ જા. વસંતમાલાએ કહ્યુ કે, અત્યાર સુધી તો હુ તમારી સાથે રહી છુ અને હવે કષ્ટના સમયે તમને હુ કેવી રીતે છોડી શકુ ?

પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજે એકવાર વ્યાખ્યાન આપતા કહ્યુ હતુ કે, એકવાર વનમાં દાવાનળ લાગવાને કારણે એક વૃક્ષ બળવા માડયુ તેજ વૃક્ષ ઉપર એક પક્ષીએ માળો બાધ્યો હતો જ્યારે તે વૃક્ષ બળવા લાગ્યુ ત્યારે તે વૃક્ષે પક્ષીને કહ્યુ કે, મારે તો પાખ નથી એટલા માટે હુ બળી રહ્યો છુ પણ તને તો પાંખ છે તો પછી તુ શા માટે મારી સાથે બળી રહ્યુ છે ?

દવ લાગ્યો તરુવર જલે, પખી માલા માય,
હું તો જલુ રે પખિયા પાખ વિના, તૂ કયો નહીં ઉડ જાય
પાન બિગાડયા ફળ ચખ્યા, રમ્યો તો હડી ડાલ,
તૂ તો જલે મુઝે દેખતાં, મ્હારે જીવણો કિતરો કાલ

અર્થાત્–પક્ષીએ વૃક્ષને ઉત્તર આપ્યો કે, મે તારા પાન બગાડયા, તારા મીઠા ફળ ચાખ્યા અને તારી ડાળીઓ ઉપર ફૂદકા માર્યા આજે તુ મારા દેખતા બળી રહ્યો છે તો હુ તને આવી વિકટ સ્થિતિમા છોડીને કેટલા દિવસ જીવિત રહી શકીશ ? જો હુ તને છોડીને ઉડી જાઉ તો મારા જીવનને ધિક્કાર છે એટલા માટે જે તારી ગતિ થશે તેજ મારી ગતિ થશે

વસતમાલાએ પણ અજનાને કહ્યુ કે, અત્યાર સુધી તો તમારી સાથે રહી ખાધુ–પીધુ તથા આનદ કર્યો છે તો હવે આવા સકટના સમયે હુ તમને છોડીને કેવી રીતે જઇ શકું ? મારાથી એ બની શકશે નહિ વસતમાલાનુ આ કથન સાભળી અજના સમજી ગઈ કે, આ મને કોઇ પણ રીતે છોડશે નહિ તેના હૃદયમા મારા પ્રતિ સ્નેહ છે અને તે મારી સાથે આવવા ખુશી છે તો ભલે આવે

રાત્રિ થતા બન્નેએ જગલમાં જ રાત્રિ પસાર કરી અજનાએ પરમાત્માનુ સ્મરણુ કરવામા અને પરમાત્માનો ઉપકાર માનવામા જ રાત્રિ પસાર કરી.

પ્રાતઃકાલ થતા વસતમાલાએ અજનાને કહ્યુ કે, સખી ! આ મહેન્દ્રપુર જવાનો માર્ગ છે, માટે ચાલો આ માર્ગે આપણે મહેન્દ્રપુર જઇએ મહેન્દ્રપુરમા પિતા તો આપણને આશ્રય આપશે જ. અજનાએ કહ્યુ કે, સખી ! તમે પિતાને ત્યા આશ્રય મળવાની આશા રાખો છો, પરતુ મને સાસુ–સસરાએ ઘર બહાર કાઢેલ હોવાથી માત–પિતાને ત્યા આશ્રય મળે એમ મને લાગતુ નથી વસતમાલાએ જવાબમા કહ્યુ કે, તમારુ કથન અમુક દ્રષ્ટિએ ઠીક તો જણાય છે, પરતુ પિતા આશ્રય આપશે એવો મને વિશ્વાસ છે છતા કદાચ જો તેઓ પણ આશ્રય નહિ આપે તો કોઇ બીજુ તો આશ્રય આપશે જ

આ પ્રમાણે વાર્તાલાપ કરતા અજના તથા વસતમાલા મહેન્દ્રપુર પહોચ્યા નગરમાં પ્રવેશ કરતા જ તેમણે પોતાનો પરિચય દ્વારપાલને આપ્યો દ્વારપાલે રાજા પાસે જઈ અંજનાના આગમનની ખબર આપી અંજનાના આગમનના સમાચાર સાંભળી રાજા પ્રસન્ન થયો. હવે આગળ શુ થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાનઃ સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૩ રવિવાર

પ્રાર્થના

કુન્થુ જિનરાજ તૂં એસો, નહિ કોઈ દેવ તો જેસો,
ત્રિલોકીનાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દઢ ગહીએ કુંથુ૰ ૧

—વિનયચન્દ્રજી કૃભટ ચોવીશી

શ્રી કુન્થુનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના તો આપણે બધાએ કરી છે, પરંતુ અધિકારી દ્વારા કરવામા આવતી પ્રાર્થનામા અને અનધિકારી દ્વારા કરવામા આવતી પ્રાર્થનામા ઘણુ જ અંતર છે આપણે પરમાત્માની પ્રાર્થનાના અધિકારી ત્યારે જ બની શકીએ કે જ્યારે આપણે પરમાત્માને જ સર્વોત્કૃષ્ટ માની આપણા હૃદયમા ઉચ્ચ સ્થાન આપીએ

ઊડી નદીમા કોઈ ડૂબી જતા માણસને, કોઇ વ્યક્તિ વસ્ત્રાભૂષણ કે ધન આદિ આપવા લાગે તો તે વ્યક્તિ એવી ચીજોને લેવાનુ પસદ કરે નહિ, પણ તે તો હૃદયથી ' મને કોઈ નદીમા ડૂબી જતા બચાવે ' એ જ ચાહશે આ જ પ્રમાણે જેમને આ સંસાર; સમુદ્રસમાન જણાય છે અને તેમા પોતે ડૂબી રહ્યો છે એમ લાગે છે, તથા પોતે સંસારસાગરમાંથી બહાર નીકળવા ચાહે છે, તે લોકો જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાના અધિકારી છે. અને આ પ્રમાણે અધિકારી બન્યા બાદ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામા આવે તો જ પરમાત્માની પ્રાર્થનાનુ મહત્ત્વ જાણી શકાય છે.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૬ મો.

હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ શાસ્ત્રાધિકારમા મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ તથા કાયગુપ્તિ વિષે આગળ કહી દેવામા આવ્યુ છે હવે ગુપ્તિની રક્ષા માટે મનને સત્યમાર્ગમા (સમાધિમા) સ્થાપિત કરવાની આવશ્યકતા રહે છે, હવે એટલા માટે મનને સમાધિમાં સ્થાપિત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે—

છપ્પનમો બોલ.

(૫૬) मणसमाहारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! મનને સમાધિમા સ્થાપિત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ કે—

मणसमाहारणयाए एगग्गं जणयइ, एगग्गं जणइत्ता नाणपज्जवे जणयइ, नाणपज्जवे जणइत्ता सम्मत्त विसोहेइ मिच्छत्तं य निज्जरेइ ॥ ५६ ॥

અર્થાત્—મનને સમાધિમા સ્થાપિત કરવાથી એકાગ્રતા પેદા થાય છે અને એકાગ્રતાને પેદા કરી ને જીવાત્મા જ્ઞાનની પર્યાયો (શક્તિઓ) ને ઉત્પન્ન કરે છે અને જ્ઞાનની પર્યાયોને ઉત્પન્ન કરી સમ્યક્ત્વની શુદ્ધિ કરે છે અને મિથ્યાત્વને દૂર કરે છે.

મનનો નિરોધ કરવા વિષે વાત કરવી તો સરલ છે, પરતુ મનનો નિરોધ કરવો એટલો સરળ નથી જ્યાંસુધી મનનો નિરોધ કરવામા આવતો નથી અર્થાત્ મનને સમાધિસ્થ કરવામાં આવતુ નથી ત્યાસુધી મનની એકાગ્રતા થઈ શકતી નથી જ્યારે મનમાં એકાગ્રતા આવે ત્યારે જ સમજવુ કે મન સમાધિસ્થ થયુ છે, અર્થાત્ મનનો નિરોધ થયો છે. મનને બહિર્મુખી ન રહેવા દેતા અન્તર્મુખી બનાવવુ અને આત્મસમાધિમા સલગ્ન કરવુ એનુ નામ જ મનનુ સમધારણ છે જ્યારે મનની આવી સમાધિ થાય છે ત્યારે મનમા એકાગ્રતા આવે છે અર્થાત્ મન એકાગ્ર બને છે, અને અજ્ઞાન–શક્તિ નષ્ટ થઈ જ્ઞાનની પર્યાયો (શક્તિઓ) પેદા થાય છે અને જ્યારે જ્ઞાનપર્યાય–જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ થાય છે ત્યારે સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ અને મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે

સક્ષેપમા મનની સમાધિથી એકાગ્રતા પેદા થાય છે, એકાગ્રતાથી જ્ઞાનશક્તિ પેદા થાય છે અને જ્ઞાનશક્તિથી મિથ્યાત્વનો નાશ અને સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ થાય છે

આ પ્રમાણે ભગવાન મહાવીરે મનની સમાધિનુ જે ફળ બતાવ્યુ છે તેને દૃષ્ટિમા રાખીને મનનો નિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, અને મન કોઈ ખરાબ કામમા પ્રવૃત્ત ન થાય તેની બરાબર સભાળ રાખવી જોઈએ

જે પ્રમાણે માતા–પિતા પોતાના સંતાનને ઘરેણાં પહેરાવે છે, ત્યારે ઘરેણા કોઈ લઈ ન જાય, અથવા ઘરેણાને લોભે કોઈ પોતાનાં સતાનને ખરાબ રસ્તે લઈ ન જાય અથવા મારી ન નાખે તેની બરાબર ખબર રાખે છે, તેજ પ્રમાણે મન પણ ખરાબ સગતિમા પડી ન જાય તેની બરાબર સાવચેતી રાખવી જોઈએ જ્યારે મન ખરાબ કામોમા પ્રવૃત્ત થવા લાગે ત્યારે મનને ત્યા જતુ અટકાવી સત્કર્મોમા પ્રવૃત્ત કરવુ એ જ મનને નિરોધ કરવાનો પ્રારભ છે આ પ્રમાણે જ્યારે મનનો નિરોધ થશે ત્યારે મન એકાગ્ર થશે અને જ્યારે મન એકાગ્ર થશે ત્યારે જીવનમા જ્ઞાનશક્તિ પણ પ્રગટ થશે જ્ઞાન કાઈ બહારથી આવતુ નથી જ્ઞાન તો આત્મામા જ રહેલુ છે પરતુ મન એકાગ્ર ન હોવાને કારણે જ્ઞાન ઉપર આવરણ આવી જાય છે જો મનની એકાગ્રતા કરવામા આવે તો જ્ઞાનનુ આવરણ હટી જાય છે અને જ્ઞાન પ્રગટ થઈ જાય છે જે પ્રમાણે સૂર્ય ઉપર આવેલા વાદળો હટી જવાને કારણે સૂર્ય પ્રગટ થાય છે તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણ દૂર થવાને કારણે મનની એકાગ્રતાદ્વારા જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ થાય છે અને જ્યારે જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ થાય છે ત્યારે મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે અને સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ થાય છે

વસ્તુને વિપરીત જાણવી, સમજવી કે માનવી એ મિથ્યાત્વ છે જીવને અજીવ, અજીવને જીવ, ધર્મને અધર્મ, અધર્મને ધર્મ આદિને માનવા એ મિથ્યાત્વ છે મિથ્યાત્વ અજ્ઞાનને કારણે જ પેદા થાય છે. અજ્ઞાનને કારણે જ ભ્રમ પેદા થાય છે અને એ ભ્રમનુ નિવારણ જ્ઞાનદ્વારા જ થઈ શકે છે જ્ઞાન મનની એકાગ્રતાથી પેદા થાય છે અને મનની એકાગ્રતા મનની સમાધિથી પેદા થાય છે એટલા માટે મનને ખરાબ કામોમા જતા અટકાવવા માટે સાવધાન રહેવુ જોઈએ મનની સમાધિ મોક્ષપ્રાપ્તિનુ કારણ છે મનોયોગ મોક્ષપ્રાપ્તિ માટે સહજયોગ છે અને આ સહજયોગથી આત્માનુ કલ્યાણ કરી શકાય છે. રથનેમિમા પહેલાં કેવુ અજ્ઞાન હતુ ! તે રથનેમિ પોતાના ભાઈ–નેમિનાથ ભગવાન–દ્વારા

તજાએલી રાજીમતિને પોતાની પત્ની બનાવવા માટે તૈયાર થઈ ગયા હતા, પરંતુ રાજીમતિએ સદુપદેશદ્વારા તેમનુ અજ્ઞાન દૂર કર્યું ત્યારે તેઓ સયમમાં પ્રવૃત્ત થઇ ગયા, કારણ કે તેમણે જ્ઞાનદ્વારા વસ્તુનુ સ્વરૂપ સમજી લીધુ હતુ આ પ્રમાણે જ્યારે વસ્તુનુ સ્વરૂપ સમજી લેવામાં આવે છે ત્યારે કોઈ પ્રકારનો ભ્રમ રહેવા પામતો નથી ભ્રમ તો અજ્ઞાનના કારણે જ પેદા થાય છે વસ્તુ પ્રત્યે જે મોહબુદ્ધિ રહે છે તે મોહબુદ્ધિ પણ જ્ઞાન ન હોવાને કારણે જ રહે છે પરંતુ જ્ઞાન પેદા થતા જ વસ્તુ પ્રત્યે જે મોહબુદ્ધિ હોય છે તે પણ નષ્ટ થઇ જાય છે મોહબુદ્ધિ નષ્ટ થયા બાદ પુદ્ગલ અને ચૈતન્યનો વિવેક પેદા થાય છે. વિવેકજ્ઞાન પેદા થવાથી પુદ્ગલ જડ છે, ચલ છે, અને જગતનો એઠવાડ છે, અને ચૈતન્ય–આત્મા તો અનંત શક્તિવાળો છે એવુ આત્મભાન પેદા થાય છે. આ પ્રમાણે વિવેકજ્ઞાન પેદા થવાથી સાંસારિક પદાર્થોનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવામા આવે છે વસ્તુનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ, મિથ્યાત્વનો નાશ તથા સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ કર્યા વિના સમજાતુ નથી આ પ્રમાણે આત્મકલ્યાણ કરવા માટે મનને સમાધિસ્થ કરવાની અતિ આવશ્યકતા છે. કારણ કે મનને સત્ય માર્ગ ઉપર સ્થાપિત કર્યા વગર એકાગ્રતા આવતી નથી, જ્ઞાનશક્તિ પેદા થતી નથી અને જ્ઞાનશક્તિ પેદા ન થવાને કારણે મિથ્યાત્વનો નાશ તથા સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ થતી નથી અને પરિણામે આત્માનુ કલ્યાણ પણ થઇ શકતુ નથી. સંક્ષેપમાં આત્મકલ્યાણ કરવા માટે મનનો નિરોધ કરવો અત્યાવશ્યક છે.

મનનો નિરોધ કરવો મુશ્કેલ છે, પરંતુ ભગવાન કહે છે કે, અભ્યાસ કરવાથી મનનો નિરોધ પણ કરી શકાય છે. આત્માનું કલ્યાણ મનને સમાધિસ્થ કરવાથી થઇ શકે છે એટલા માટે મનને સત્યમાર્ગ ઉપર સ્થાપિત કરો તો તેમા કલ્યાણ જ છે

આપણા બધાનુ ધ્યેય આત્માને સુખી બનાવવાનુ જ છે, પરંતુ આ ધ્યેયની પૂર્તિ કેવી રીતે થાય એનો પૂર્વાપર વિચાર કરો શાસ્ત્રમાં આત્માને સુખી બનાવવાનાં જે ઉપાયો બતાવવામાં આવ્યા છે તે ઉપાયોને અપનાવો અને આત્મકલ્યાણ સાધો. આત્મ-કલ્યાણ જ આત્મ–સુખની ચાવી છે એકાન્તિક અને આત્યંતિક સુખ પ્રાપ્ત કરવામાં આવે તો જ આત્મા સુખી થઇ શકે છે અને એવુ નિરાબાધ સુખ તો શાસ્ત્રમા બતાવવામાં આવેલી રીતિ પ્રમાણે મનને સમાધિસ્થ કરવામાં આવે તો જ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે એટલા માટે જો તમે મનને સત્યમાર્ગ ઉપર સ્થાપિત કરી અર્થાત્ સમાધિસ્થ કરી–આત્મ–કલ્યાણ સાધવાનો પ્રયત્ન કરો તો નિરાબાધ આત્મ–સુખ અવશ્ય પ્રાપ્ત કરી શકશો

સતી અંજના ચરિત્ર—૧૧

હવે આ જ વાત ચરિત્રકથા દ્વારા સમજાવુ છુ. અંજનાને આત્મા ઉપર વિશ્વાસ હતો એ કારણે તેનો બધાની સાથેનો સંબંધ તૂટી ગયો તો પણ તે દુઃખી થઈ નહિ અંજના ઉપર જે કલંક ચઢ્યુ હતુ તે કલંકથી જાણે તેના ઉપર દુઃખનો પહાડ પડ્યો હતો પ્રતિષ્ઠિત માણસ માટે અપકીર્તિ જ મરણ છે એટલુ જ નહિ પણ તેમને અપકીર્તિ મરણથી પણ વધારે દુઃખદાયક જણાય છે. આ જ કારણે કેટલાક લોકો અપકીર્તિથી બચવા માટે આત્મહત્યા પણ કરી નાખે છે. જો કે આ માર્ગ ગ્રહણ કરવો ખરાબ છે પરંતુ જે અપ-કીર્તિથી બચવા માટે મરણને શરણ થાય છે તેઓ મરણની અપેક્ષાએ અપકીર્તિના દુઃખને મહાન્ માને છે

અંજનાની પણ અપકીર્ત્તિ થઈ હતી અપકીર્ત્તિને કારણે તેના ઉપર દુઃખનો પહાડ પડ્યો હતો છતાં પણ તે ગભરાઇ નહિ તેનુ કારણ એ જ હતુ કે તેને પોતાના આત્મા ઉપર વિશ્વાસ હતો પોતાની ઉપર કલંક ચડાવવા માટે તેણે કોઇને પણ દોષ દીધો નહિ તે તો એમ જ વિચારતી હતી કે, આ બધો અપરાધ મારા આત્માનો જ છે જ્યારે આત્મા પોતાના અપરાધનુ ફળ ભોગવી લેશે ત્યારે હુ સાચી પતિવ્રતા છુ એ સ્પષ્ટરૂપે પ્રકટ થઈ જશે અત્યારે તો મારા આત્માને મારે શાન્ત તથા દાન્ત રાખવો જોઇએ એમાં જ મારુ આત્મ-કલ્યાણ રહેલુ છે

અંજનાનુ દુ:ખદર્દ જોઇ વસંતમાલા પણ ગભરાઈ ગઇ હતી પણ અંજનાએ તેને પણ ધૈર્ય આપી કહ્યુ કે, સખી ! મે જે કાંઇ પૂર્વે કર્મ કર્યા છે તે તો મારે ભોગવવા જ પડશે કર્મ ભોગવતી વખતે દુઃખ માનવુ વ્યર્થ છે હુ પાપથી ડરુ છુ પણ પાપના ફળથી ડરતી નથી.

વસંતમાલાને સાથે લઇ અંજના મહેન્દ્રપુર નગરના દરવાજે આવી. તેણે દ્વારપાલને પોતાનો પરિચય આપી કહ્યુ કે, તમે પિતા પાસે જઇને મારા આગમનની ખબર આપો અંજનાને ઓળખ્યા બાદ દ્વારપાલ કહેવા લાગ્યો કે, આપ રાજકુમારી થઈને આવી દશામાં કેવી રીતે આવ્યા ? અંજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, અત્યારે મારી ઉપર સંકટ આવી પડ્યુ છે. મારા ઉપર બીજા પુરુષદ્વારા ગર્ભ ધારણ કરવાનુ કલંક ચડાવવામાં આવ્યુ છે, અને મારા સાસુ-સસરાએ પોતાના આશ્રયથી મને બહાર કાઢી મૂકી છે વગેરે બધી હકીકત કહી સંભળાવી. અને વિશેષમા કહ્યુ કે, એટલા માટે હું પિતાનો આશ્રય લેવા આવી છુ તમે પિતા પાસે જઈ મારા આગમનની ખબર આપો

દ્વારપાલે રાજા પાસે જઇ કહ્યુ કે, રાજકુમારી આવી છે. આ સમાચાર સાભળી રાજા પ્રસન્ન થયો અને કહ્યુ કે, અંજના આવી છે એ ઘણી જ પ્રસન્નતાની વાત છે તમે જલ્દી જાઓ, નગરને સજાવો અને તેને આદરપૂર્વક રાજમહેલમાં લઈ આવો દ્વારપાલે કહ્યુ કે, મહારાજ ! આપનુ કહેવુ તો ઠીક છે પરંતુ રાજકુમારી અત્યારે એવી સ્થિતિમા આવી નથી કે તેમને આ પ્રમાણે આદરપૂર્વક નગરમાં લાવી શકાય અત્યારે તે સુંદર સ્વાગતને યોગ્ય નથી સાચુ-ખોટુ તો પરમાત્મા જાણે પરંતુ તેના ઉપર તેના સાસુ-સસરાએ પર-પુરુષદ્વારા ગર્ભ ધારણ કરવાનુ કલંક ચડાવી તેને પોતાને ત્યાંથી બહાર કાઢી મૂકી છે. આ દુઃખદ સમાચાર સાભળી રાજા મહેન્દ્રને ઘણુ જ દુઃખ થયુ રાજાએ દુઃખપૂર્ણ શબ્દોમા કહ્યુ કે, વાસ્તવમા મારા જમાઇ તો અંજના પ્રત્યે રુષ્ટ રહ્યા છે અને એ રોષ હોવાને કારણે મે ઉત્સાહપૂર્વક મોકલેલી ચીજ પણ તેમણે રાખી ન હતી આવી અવસ્થામાં અંજના અનાચારનો આશ્રય લઈ ગર્ભવતી થાય એ અવશ્ય કલંકની વાત છે મારી પુત્રી થઇને પણ તેણે શીલ અને બ્રહ્મચર્યની મર્યાદાની રક્ષા ન કરતાં કુકૃત્ય કરી અહીં આવી છે એ ખરેખર દુઃખનો વિષય છે કલંકિત પુત્રીને હું આશ્રય કેવી રીતે આપી શકુ ? એટલા માટે દ્વારપાલ ! તમે અંજનાને દુઃખ સાથે સ્પષ્ટ કહી દો કે, કલંકિત દશામા તમને અહી રાખી શકાય એમ નથી માટે તમારે જ્યા જવુ હોય ત્યાં જઈ શકો છો રાજ્યની સીમામા તમને ક્યાંય આશ્રયસ્થાન મળી શકે એમ નથી.

રાજા મહેન્દ્રની આવી કડક આજ્ઞા સાંભળી પ્રધાને કહ્યુ કે, મહારાજા ! આપ આજ્ઞા આપવામાં જરા ઉતાવળ કરો છો. આપ આજ્ઞા આપ્યા પહેલા સત્યાસત્યનો નિર્ણય કરો. સત્યાસત્યનો નિર્ણય કર્યા વિના ઉતાવળમા આવી કડક આજ્ઞા આપવી તે સર્વથા અનુચિત છે. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે તો તમે અંજના પાસે જઇ બધી હકીકત જાણી લો અને પછી પવનકુમારને આ વિષે પુછાવીને આ વાતની ખાત્રી કરો. બધી હકીકતની તપાસ કર્યા બાદ જો તમને અંજનાનો અપરાધ જણાય તો પછી તમને ઉચિત લાગે તેમ કરશો

પ્રધાનનું કથન ઉચિત હતુ, પરતુ કર્મની લીલા વિચિત્ર હોવાને કારણે રાજા મહેન્દ્રે પ્રધાનની વાત માની નહિ રાજાએ પ્રધાનને કહ્યુ કે, તમારુ કથન ઠીક હોવા છતાં પણ જો આ સમયે કલકિત પુત્રીને આપણે ત્યાં આશ્રય આપુ તો મારા કુળને પણ કલક લાગે અને પ્રજા ઉપર પણ તેનો ખરાબ પ્રભાવ પડે પ્રજાને એમ કહેવાનો અવસર મળે કે, રાજા બીજાને તો સદાચારનો ઉપદેશ આપે છે અને દુરાચારીને દડ આપે છે, પણ પોતાની કન્યાએ દુરાચાર કરવા છતાં તેને ઘરમા રાખે છે અથવા રાજ્યમા રહેવા દે છે. પ્રજાનુ આવુ કથન પણ હુ સાંભળવા ચાહતો નથી એટલા માટે મે જે કાંઈ કહ્યું છે તે જ ઠીક જણાય છે.

રાજા મહેન્દ્રે પ્રધાનને કહ્યુ કે, હવે આ કન્યા મારી પણ નથી પણ તે તેના સાસુ–સસરાની છે જ્યારે તેની સાસુએ જ તેને બહાર કાઢી મૂકી છે તો પછી હુ તેને કેવી રીતે રાખી શકુ ? પ્રધાને જવાબ આપ્યો કે, અજનાની સાસુનો સ્વભાવ ખરાબ છે. જો તેનો સ્વભાવ ખરાબ ન હોત તો તેમણે પવનકુમાર આવતાં સુધી ધૈર્ય ધારણ કર્યું હોત ! પણ તેમણે પવનકુમારની રાહ ન જોતાં અજનાને બહાર કાઢી મૂકવાનુ અનુચિત કામ કર્યું છે એટલે શુ તે પ્રમાણે તમારે પણ કરવુ ઉચિત છે ? મને તો હજીપણ એ જ ઠીક લાગે છે કે, પવનકુમાર આવે ત્યાસુધી અજનાને જો તમે રાજમહેલમાં રાખી ન શકો તો બીજાને ઘેર રાખો પણ જ્યાસુધી સત્યાસત્યનો નિર્ણય ન થાય ત્યાંસુધી તેને બિલ્કુલ આશ્રયહીન કરી દેવી એ કોઈ પણ દૃષ્ટિએ ઠીક નથી રાજાએ પ્રધાનને ઉત્તર આપતા કહ્યુ કે, તમે ક્ષત્રિયોની પદ્ધતિ જાણતા નથી એ કારણે જ તમે આમ કહી રહ્યા છો જ્યારે હુ પુત્રીને પણ આશ્રય નહિ આપુ ત્યારે પ્રજા એમ જ કહેશે કે, રાજાને પુત્ર કે પુત્રી પ્રિય નથી, પરતુ ધર્મ પ્રિય છે ધર્મની રક્ષા માટે રાજા, પોતાના પ્રિયજનોનો પણ ત્યાગ કરી શકે છે આ દૃષ્ટિએ પુત્રી અજનાને આપણા રાજ્યમાં આશ્રય આપવામાં ન આવે એ જ મને યોગ્ય જણાય છે

રાજા મહેન્દ્રનો નિર્ણય એક દૃષ્ટિએ તો ક્રૂરતાપૂર્ણ છે પરતુ બીજી દૃષ્ટિએ ઉચિત પણ છે રાજા મહેન્દ્રને પોતાની પુત્રી પ્રિય તો હતી જ પરતુ તેમણે પ્રજામા દુરાચાર સેવવાની ભાવના પેદા ન થાય એટલા માટે પુત્રીને પોતાને ત્યા આશ્રય ન આપ્યો. ધર્મની રક્ષા કરવા માટે આમ કરવુ આવશ્યક પણ માનવામા આવે છે દૃઢતા હોય તો જ ધર્મનું પાલન થઈ શકે છે એટલા માટે ધર્મનુ પાલન કરવામા તમે પણ દૃઢતા રાખો

રાજાનુ કથન સાંભળી પ્રધાને વિચાર્યુ કે, રાજાને હવે વધારે કહેવુ વ્યર્થ છે આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રધાને રાજાને કાઇ ન કહેતા દ્વારપાલને કહ્યુ કે, તમે અંજના પાસે

જઈ કહી દો કે, અત્રે તમારા માતા-પિતા કે ભાઇ-બ્હેન વગેરે કોઇ નથી તમારા માટે તો આખુ કુટુબ અને રાજ્ય હવે વેરાન સમાન છે

દ્વારપાલે અંજના પાસે જઈ બધી વાત કહી દ્વારપાલે રાજા અને પ્રધાન વચ્ચે થએલી વાતચીત પણ કહી દ્વારપાલનુ નિરાશાજનક કથન સાભળી વસતમાલા રોતી રોતી અજનાને કહેવા લાગી કે, સખી ! હવે આપણે કયા જઇશુ ? સાસરે આશ્રય ન મળે ત્યારે પીયરનો આશ્રય લેવામા આવે છે, પણ જ્યારે પીયરમા પણ આશ્રય ન મળે ત્યારે બીજે કયાં આશ્રય મળી શકે ?

અજનાએ વસતમાલાને શાન્ત કરતા કહ્યુ કે, મે અહીં આશ્રય મેળવવા માટે ત્હારા કહેવાથી એક પ્રયોગ કર્યો હતો. જો કે આ પ્રયોગ સફળ થયો નહિ, પરતુ મને પણ અહી આશ્રય મળશે એવો વિશ્વાસ ન હતો પિતાના મનમા મારા પ્રત્યે પ્રેમભાવ છે છતાં તેમને પોતાની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરવો જ પડે છે અને એટલા જ માટે તેમણે પરિસ્થિતિને વશ થઇ આ પ્રમાણે કહેવડાવ્યુ છે જો તુ ચાહે તો પિતાને ત્યા રહી શકે છે તને તો આશ્રય અવસ્ય મળી શકશે. હવે તો હુ જ્યા મારો આત્મા જવાનુ કહેશે ત્યા જઇશ. વસતમાલાએ પૂછ્યુ કે, તમારો આત્મા કયા જવા ધારે છે ? અજનાએ જવાબ આપ્યો કે, બધાએ તો મારો તિરસ્કાર કર્યો છે પરતુ જગલ મારો તિરસ્કાર કરતુ નથી, પણ મારા પ્રત્યે સ્નેહ પ્રગટ કરે છે એટલા માટે હુ ત્યા જગલમા જઇશ

વનમા રહેવાનુ કેટલુ મહત્ત્વ છે એ બતાવવા માટે એટલુ જ કહેવુ પર્યાપ્ત થશે કે, અનેક લોકો રાજપાટનો પણ ત્યાગ કરી વનમા જવાનુ પસદ કરે છે આ ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જણાય છે કે, વનમા જેવી શાન્તિ મળે છે તેવી શાન્તિ બીજી જગ્યાએ મળતી નથી જગલમા મગલની ભાવના રાખવાથી કોઇ પ્રકારનુ દુ ખ જણાતુ નથી આજે તો જગલમા પરતત્રતાનો પગપેસારો થયો છે, અને જગલમા ગાય જેવા મનુષ્યોપયોગી પ્રાણીઓને પણ ઘાસ ચરવાની છૂટ આપવામા આવતી નથી પ્રાચીન સમયમા જગલ બધાને માટે ખુલ્લુ હતુ ત્યા કોઇ પ્રકારનો પ્રતિબધ ન હતો જે લોકો સ્વતત્ર જીવન વ્યતીત કરવા ચાહતા હતા તેઓ જગલમાં ફળ-ફુલ ખાઈને પોતાનો જીવન-નિર્વાહ કરી લેતા હતા પરતુ હવે તો ફોરેસ્ટ ટેક્સ forest tax નાંખવામા આવ્યો છે અને આ રીતે જગલની મગલતામા વિઘ્નબાધા ઉપસ્થિત કરવામા આવી છે

વસતમાલાએ અંજનાને આશ્ચર્યચકિત થઈને કહ્યુ કે, શુ તમે વનમા રહેવાને યોગ્ય છો ? શુ તમે વન્ય ફળ-ફુલ ખાઇને જીવનનો નિર્વાહ ચલાવી શકશો ? શુ તમે જગલમા ભૂમિ ઉપર શયન કરી શકશો ? તથા જગલના કષ્ટો સહન કરી શકશો ?

અજનાએ ઊંડો વિચાર કરી જવાબ આપ્યો કે, હુ એ બધા કષ્ટો સહેવા તૈયાર રહીશ. જો હુ હવે જગલમા ન જાઉં તો કયાં જાઉં ? વસતમાલાએ કહ્યુ કે, ચાલો આપણે પિતાની પાસે જઇ, તેમને બધી હકીકત કહી એકવાર આશ્રય આપવાની પ્રાર્થના કરીએ ! અંજનાએ ઉત્તર આપ્યો કે, સખી ! મારાથી એ બની શકશે નહિ. જ્યારે પિતાએ એકવાર

ઉત્તર આપીને કહી દીધું કે 'મારા રાજ્યની સીમામાં ન રહે' તો પછી હું તેમને રાજ્યમાં રહેવા દેવાની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરી શકું? કહ્યું પણ છે કે:—

'આવ નહીં આદર નહીં નહીં નૈનનમેં નેહ;
તુલસી તહાં ન જાઈએ કંચન વરસે મેહ.
આવ જહાં આદર જહાં જહાં નૈનનમેં નેહ;
તુલસી તહાં તો જાઈએ પત્થર વરસે મેહ.'

જ્યારે પિતાએ મારો આદર કર્યો નથી એટલું જ નહિ પણ મને રાજ્ય બહાર નીકળી જવાની આજ્ઞા આપી છે, એવી અવસ્થામાં હું તેમને આશ્રય આપવા માટે ફરીવાર પ્રાર્થના કરવા જાઉં એ કેમ બની શકે? હું જંગલમાં બધા કષ્ટોને સહન કરી લઈશ પરંતુ પિતા પાસે પ્રાર્થના કરવા તો નહિ જાઉં હે સખી! જો તું હવે જવા ધારે તો ખુશીથી જઈ શકે છે અને હું પણ તને આગ્રહપૂર્વક કહું છું કે, તારે મારી સાથે કષ્ટ ભોગવવાની આવશ્યકતા નથી હું તો હવે જંગલમાં જ જઈશ. સાસરે તથા પીયર બન્ને જગ્યાએ હું નિષ્કલંક હોવા છતાં મારા ઉપર કલંક ચડાવવામાં આવ્યું છે, અને મને આશ્રયહીન બનાવી દીધી છે પરંતુ જંગલ તો મારા જેવી કલંકિતને પણ પ્રસન્નતાપૂર્વક આદર આપે છે, એટલા માટે હું તો વનનો જ આશ્રય લઈશ જો મારા પેટમાં ગર્ભ ન હોત તો હું મારી ઇચ્છાનુસાર કાર્ય કરવા સમર્થ થાત પરંતુ મારા પેટમાં ગર્ભ છે અને ગર્ભની રક્ષા કરવી એ આવશ્યક છે, એટલા માટે હું બીજો વિચાર ન કરતા વનમાં જ જવાનો વિચાર રાખું છું.

માતાને માટે ગર્ભની રક્ષા કરવી આવશ્યક છે. માતાએ ગર્ભની રક્ષા કરવા માટે કેવી સાવધાની રાખવી જોઇએ એ જ્ઞાતાસૂત્રમાં બતાવવામાં આવ્યું છે. તેનો સાર માત્ર એટલો જ છે કે, જે રીતે ગર્ભની રક્ષા થાય અને ગર્ભને શાન્તિ મળે તે રીતે માતાએ વર્તવું જોઈએ આજે કેટલીક સ્ત્રીઓ ગર્ભવતી હોવા છતાં તપ કરવા માંડે છે. આ ઠીક નથી કારણ કે જો તેમણે તપ જ કરવું છે તો પછી બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું જોઈએ, કે જેથી ગર્ભ જ રહેવા ન પામે અને જો બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરી શકતી ન હોય તો પછી ગર્ભ રહ્યા બાદ એવું કામ કરવું ન જોઈએ કે જેથી ગર્ભની હત્યા થવાનો સંભવ રહે.

અંજનાના કથનના ઉત્તરમાં વસંતમાલાએ કહ્યું કે, હું તમને છોડીને ક્યાં જઈ શકું? અંજનાને લાગ્યું કે વસંતમાલા પોતાને છોડીને પિતાને ત્યાં જશે નહિ. એટલે તેણે કહ્યું કે, તારી ઇચ્છા જ મારી સાથે આવવાની છે તો તું આવી શકે છે. હું તો વનમાં આત્માની જ્યોતિ જગાવીશ

અંજના અને વસંતમાલા વનમાં જાય છે હવે આગળ શું થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૫ મંગળવાર.

પ્રાર્થના

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ સુખ લીધો,
વિમલ વિજ્ઞાન વિલાસી, સાહબ સીધો ॥ ૧ ॥

—વિનયચન્દ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી અરહનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ આખુ જગત પ્રભુમય છે અને પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે આત્મા અને પરમાત્મામા સામ્ય છે અને આ જગત આત્માની શક્તિથી જ ચાલે છે, એટલા માટે આ ચરાચર જગત પ્રભુમય છે એમ કહી શકાય જડ પદાર્થ પણ પ્રભુમય જ છે, કારણ કે જડપદાર્થમા જે પરિવર્ત્તન જોવામા આવે છે તે આત્માની શક્તિને કારણે જ જોવામા આવે છે આત્મા નાના-મોટા દરેક જીવમા છે અને આત્માની શક્તિથી જ જડ પણ કામ કરે છે વળી अप्पा सो परमप्पा અર્થાત્ આત્મા એ જ પરમાત્મા છે એ દૃષ્ટિએ જોતાં આ સચરાચર જગત પ્રભુમય જ જોવામા આવે છે જડ વસ્તુમા પણ આત્માની શક્તિને કારણે કેવી રીતે પરિવર્તન થાય છે એના માટે તમારા શરીરને જ જુઓ તમારા પગમા બચપણમા જે હાડકુ નાનુ હતુ તે જ હાડકુ મોટુ થતા કેવડુ થઇ ગયુ ? હાડકુ જડ છે પરતુ આત્માની શક્તિથી તે વધી ગયુ આ જ પ્રમાણે આત્માની શક્તિનો સુયોગ પ્રાપ્ત થતા જડ પદાર્થો પણ વધવા પામે છે. મેવાડમા નિમ્બાહડા ગામની પાસે પત્થરની ખાણ છે જે જગ્યાએથી પત્થર ખોદવામા આવે છે ત્યા મોટો ખાડો થઇ જાય છે, પરતુ થોડા કાલ બાદ તે ખાડો પાછો પૂરાઇ જાય છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે જે પ્રમાણે શરીરમાંનુ હાડકુ આત્મશક્તિને કારણે વધે છે તે જ પ્રમાણે પત્થર પણ વધવા પામે છે.

એટલે એ સિદ્ધાન્ત ફલિત થાય છે કે, મહાવીર ભગવાને પૃથ્વીકાય આદિ ષટ્કાયમાં જીવત્વ બતાવેલ છે તે પ્રત્યક્ષસિદ્ધ છે પૃથ્વીકાયની માફક અગ્નિ, વનસ્પતિ આદિમા પણ જીવનશક્તિ છે. પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનાચાર્ય સ્વ જગદીશચન્દ્ર બોસે વનસ્પતિમા કેવી ચેતનાશક્તિ હોય છે તે વૈજ્ઞાનિક સાધનોદ્વારા સિદ્ધ કરી જગતને આશ્ચર્યમુગ્ધ કર્યું હતુ. પરતુ ભગવાન મહાવીરે તો આજથી લગભગ ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલા જ આધ્યાત્મિક ધર્મશોધ કરી આત્મસિદ્ધિની સાથે સર્વજ્ઞત્વની પણ સિદ્ધિ કરી હતી કર્મવાદ, સ્યાદ્વાદ, આત્મવાદ, અહિંસાવાદ આદિ મૌલિક સિદ્ધાન્તો ભગવાન મહાવીરની આધ્યાત્મિક ધર્મ-શોધમાથી ફલિત થયાં છે જડતત્ત્વ તથા ચેતનતત્ત્વનુ ભગવાન મહાવીરે આધ્યાત્મિક વિજ્ઞાનદ્વારા જેટલુ અન્વેષણ તથા પૃથક્કરણ કર્યું છે, તેટલુ અન્વેષણ તથા પૃથક્કરણ બીજા કોઇ તત્વવેત્તાએ કદાચ જ કર્યું હશે જૈન ધર્મમા જે ગહનતા, વિશાળતા તથા મૌલિકતા જોવામા આવે છે તે તીર્થંકર દેવની ધર્મશોધને કારણે જ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મામાં અપાર અને અપૂર્વ શક્તિ રહેલી છે આ આત્મશક્તિના સહકાર વિના જડ કે ચૈતન્ય તત્ત્વનુ કામ ચાલી શકતુ નથી જડ પદાર્થ પોતે કાંઈ કરી શકતો નથી પરતુ ચૈતન્ય આત્મ-શક્તિદ્વારા ઇચ્છિત કાર્ય કરી શકે છે. જડને કદાચ સ્થિર પણ કરવામા આવે તો પણ ચૈતન્ય આત્મા પોતાનુ કામ કરતો જ રહે છે જેમકે, જ્યારે ઑપરેશન કરતી વખતે ક્લોરાફાર્મ સુંઘાડવામાં આવે છે ત્યારે શરીર તો નિશ્ચેષ્ટ બની જાય છે પણ આત્મા તે વખતે પણ શરીરમા કામ કરતો જ રહે છે આ પ્રમાણે જડ પદાર્થ પણ ચૈતન્ય આત્માની શક્તિથી જ કામ કરે છે અને આ રીતે સમસ્ત સસાર પ્રભુમય છે એમ સિદ્ધ થાય છે

ચૈતન્ય-શક્તિ જ્યાંસુધી શરીરમા રહે છે ત્યાસુધી શરીર ઉષ્ણ રહે છે. શરીરમા ચેતનાશક્તિ છે તેથી ગરમીના દિવસોમા બહારથી ઠડુ અને ઠડીના દિવસોમા ગરમ રહે છે. પૃથ્વી-પાણી આદિમા પણ આ લક્ષણ જોવામા આવે છે આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, પૃથ્વી-પાણી આદિમા પણ જીવત્વ છે ઉદાહરણ તરીકે ગરમીના દિવસોમા ભૂગૃહ (ભોયરા)મા શયન કરવામા આવે તો ઠડક અનુભવાય છે અને ઠડીના દિવસોમા ત્યા શયન કરવામાં આવે તો ગરમી અનુભવાય છે આ જ પ્રમાણે શરદીના દિવસોમા ઊડા કુવાના પાણીમાંથી બાફ નીકળે છે એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, પૃથ્વી-પાણી આદિમા પણ જીવત્વ છે અને આવી વાતો ઉપરથી ષટ્કાયના જીવોની સત્તા સિદ્ધ થાય છે. જો તમે જગજ્જીવોને બરાબર જાણો તથા સમજો તો એ દશામાં પરમાત્માને પણ જાણી શકશો અને પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એ પણ જાણી શકશો. જગતના જીવોનુ સ્વરૂપ જાણી પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથની પ્રાર્થના કરશો તો તમે સસારના પ્રપચોથી પણ બચી શકશો અને આત્મ કલ્યાણ પણ સાધી શકશો હવે આ જ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છું.

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ સત્તાવનમો

મનને સત્ય માર્ગમા સ્થાપવાથી અર્થાત્ મનને સમાધિસ્થ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે કાલે કહી દેવામા આવ્યુ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી વચનને સત્ય માર્ગમાં સ્થાપવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કેઃ-

સત્તાવનમો બોલ.

(૫૭) वयसमाहारणयाए णं भंते! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન! વચનનુ સમધારણ કરવાથી અર્થાત્ વચનને સત્યમાર્ગમાં સ્થાપવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે.—

वयसमाहारणयाए वयसाहारणदंसणपज्जवे विसोहेइ, वयसाहारणदंसणपज्जवे विसोहित्ता सुलहबोहियत्तं निव्वत्तेइ, दुल्लहबोहियत्तं निज्जरेइ ॥ ५७ ॥

અર્થાત્—વચનને સત્યમાર્ગમા સ્થાપવાથી જીવાત્મા દર્શનપર્યાય 'સમ્યક્ત્વ-પર્યાયને નિર્મળ કરે છે અને સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ કરવાથી સુલભ બોધિત્વને પામે છે અને દુર્લભ બોધિત્વથી નિવૃત્ત થાય છે.

વચનને ખરાબ કામોમાંથી નિવૃત્ત કરી, સારાં કામોમા પ્રવૃત્ત કરવુ એ જ વચન નિરોધનો પ્રારભ છે આ પ્રમાણે વચનનો નિરોધ કરવાથી આત્મામાં ઘણી શક્તિ આવે છે. વચનનો દુરુપયોગ ન કરતાં પરમાત્માનાં ગુણગાન કરવામા વચનનો સદુપયોગ કરવામાં આવે તો સ્વાધ્યાય થાય છે અને સ્વાધ્યાયથી આત્માની શક્તિ વધે છે.

આ ઉપરથી કોઇ એવો પ્રશ્ન કરે કે, સ્વાધ્યાય તો પાંચ પ્રકારનો બતાવવામા આવ્યો છે તેમા પરમાત્માના ગુણગાનને સ્વાધ્યાયમા ગણવામાં આવેલ નથી તો પછી પરમાત્માના ગુણગાનને સ્વાધ્યાય કેવી રીતે કહી શકાય ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સ્વાધ્યાય બે પ્રકારે થાય છે, એક ભાવથી અને બીજો અર્થથી પરમાત્માના ગુણગાન કરનાર ભાવથી તો સ્વાધ્યાય જ કરે છે પરમાત્માના ગુણગાન કરવામા વચનનો સદુપયોગ કરવો, અથવા શાસ્ત્રમા નવકારમન્ત્રનો મહિમા બહુ બતાવવામા આવેલ છે એટલા માટે નવકાર મન્ત્રનો જાપ કરવામા વચનનો સદુપયોગ કરવો, એ ભાવ–સ્વાધ્યાય જ છે નવકારમત્રમા મનને લગાવીને વચન દ્વારા નવકારમત્રનો જાપ કરવો એ સ્વાધ્યાયજ છે આ પ્રમાણે સ્વાધ્યાય કરવાથી આત્માને ઘણો લાભ થાય છે

જે વચનનો સદુપયોગ કરવાથી આત્માને લાભ જ પહોચી શકે છે, તે વચનનો દુરુપયોગ કરી આત્માનુ અહિત કરવુ તે ક્યા સુધી ઉચિત છે ? શાસ્ત્રમા તો વચનનુ મહત્ત્વ બતાવવામા આવ્યુ છે, પરતુ ઉપનિષત્માં પણ વચનનુ મહત્ત્વ બતાવતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, વાણીની શક્તિને નષ્ટ કરવામા ન આવે તો આત્માને ઘણો જ લાભ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

આ જ ઓગણત્રીશમા અધ્યયનના ચૌદમા બોલમા× ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે, સ્તવસ્તુતિમગળ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને કહ્યુ કે, સ્તવસ્તુતિમગળથી જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રરૂપ બોધિલાભને જીવાત્મા પામે છે આ પ્રમાણે વચનનુ સમધારણ કરવાથી અર્થાત્ વચનનો ખરાબ કામોમા દુરુપયોગ ન કરતા સારા કામોમા સદુપયોગ કરવાથી સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ થાય છે સમ્યક્ત્વ અને દર્શન એ બન્ને પર્યાયવાચી શબ્દ છે જો કાયાથી સારા કામો થઇ ન શકે તોપણ જો વચનને સારા કામોમા પ્રયુક્ત કરવામા આવે તોપણ લાભ થઈ શકે છે

વચનદ્વારા મનુષ્યના સ્વભાવની પરીક્ષા થાય છે કોઇની વાણી ઉપરથી જ તેના હૃદયના ભાવ કેવા છે તેનુ અનુમાન કરી શકાય છે જ્યારે સાધારણ માણસ પણ વાણી ઉપરથી મનના ભાવ જાણી લે છે તો પછી શુ પરમાત્મા વાણી ઉપરથી હૃદયના ભાવ જાણતા નહિ હોય ? પરમાત્મા તો સર્વજ્ઞ હોવાથી બધી વાત હસ્તકમલવત્ જાણે છે એટલા માટે મન તથા વચનને બીજા ખરાબ કામોમા પ્રવૃત્ત ન કરતાં પરમાત્માના ગુણગાન કરવામા જ પ્રવૃત્ત કરો તો તમારી દૃષ્ટિ પણ શુદ્ધ થશે અને તમારુ આચરણ પણ શુદ્ધ થશે મન તથા વચનનો પરમાત્માના ગુણગાન કરવામાં જ ઉપયોગ કરવાનો નિશ્ચય કરવાથી આત્માનુ હિત કેવી રીતે થાય છે એ વિષે તમને એક સાભળેલુ દૃષ્ટાન્ત આપી સમજાવુ છુ –

સાભળ્યુ છે કે, શ્રીપતિ નામના એક કવિએ એવો નિશ્ચય કર્યો હતો કે, હુ પરમાત્મા સિવાય બીજા કોઇના ગુણગાન નહિ કરુ તે કવિ અકબર બાદશાહના દરબારમા રહેતો

× જુઓ જવાહિર વ્યાખ્યાન સંગ્રહ–પુસ્તક બીજું–પાનુ ૩૮૧

હતો. કેટલાક લોકોને શ્રીપતિ કવિની આ પ્રતિજ્ઞાની ખબર પડી કવિ પ્રતિજ્ઞામા કેવા દૃઢ છે એ વાતની પરીક્ષા કરવા માટે તે લોકોએ કવિની પ્રતિજ્ઞાની વાત બાદશાહને કહી બાદશાહે જવાબ આપ્યો કે, હુ યથાવસરે કવિની પ્રતિજ્ઞાની પરીક્ષા કરી જોઈશ

એક દિવસ કવિ રાજ દરબારમા બેઠા હતા ત્યારે બાદશાહે કવિને કહ્યુ કે, કવિરાજ! આજે એક સમસ્યાની પૂર્તિ કરો. શ્રીપતિ કવિએ જવાબ આપ્યો કે, સમસ્યાની પૂર્તિ કરવી એ તો મારુ કામ છે. આપ સમસ્યા આપો બાદશાહે કહ્યુ કે,

" કરો મિલ આશ અકબ્બરકી "

આ સમસ્યાની પૂર્તિ કરો સમસ્યા સાંભળી શ્રીપતિ કવિ સમજી ગયા કે, આજે તો જાણે મારી પ્રતિજ્ઞાની પરીક્ષા થઈ રહી છે પણ કાઈ વાધો નહિ જો હુ સાચો કવિ હોઉં તો સમસ્યાની પૂર્તિ પણ કરું અને પ્રતિજ્ઞાનુ પાલન પણ કરુ આ પ્રમાણે વિચાર કરી કવિએ સમસ્યાની નીચે પ્રમાણે પૂર્તિ કરી કે—

હરિ કો યશ છાંડિ ઔરન કો ભજે, જીભ્યા જો ફૂટો ઉસ લબ્બર કી,
અબ કી દુનિયા ગુનિયા કો રટે, સિર બાંધત પોટ અટબ્બર કી:
શ્રીપતિ એક ગોપાલ ભજે, નહીં માનત શંક કોઉ જબ્બર કી,
જીસકો હરિ કી પરતીતિ નહીં, 'કરો મિલ આશ અકબ્બર કી'

અર્થાત્–શ્રીપતિ કહે છે કે, જે વ્યકિત પરમાત્માનુ ભજન કરવામા પોતાની જીભનો સદુપયોગ ન કરતાં લોભ–લાલચથી અથવા બીજા કોઇ કારણથી બીજાના ખોટાં ગુણગાન કરવામાં જીભનો દુરુપયોગ કરે છે, તે વ્યકિત ખરેખર બીજાની ખોટી પ્રશંસા કરી પોતાના મસ્તક ઉપર પાપનો ભારો બાંધે છે શ્રીપતિ કવિ કહે છે કે, હુ તો કેવળ ગોપાલનુ જ ભજન કરી શકુ છુ અને તેમના જ ગુણગાન કરી શકુ છુ, પરતુ જે લોકોને પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ ન હોય તે લોકો ભલે અકબરની આશા કરે, પણ હુ તો ગોપાલ સિવાય બીજા કોઇ પાસે આશા કરુ નહિ

શ્રીપતિનુ કવિત સાંભળી બાદશાહ પ્રસન્ન થયો લોકો સમજી ગયા કે શ્રીપતિ પોતાના નિશ્ચયમા પાકો છે બાદશાહે કબુલ કર્યુ કે, પરમાત્મા સિવાય બીજુ કોઇ મોટુ નથી

આ ઘટના બની છે કે નહિ એ વિષે આપણે સંબધ નથી આપણે તો આ ઘટના ઉપરથી એ જ સાર લેવાનો છે કે, જ્યારે જીભનો ઉપયોગ પરમાત્માનુ ભજન કરવામાં કરી શકાય છે તો પછી બીજા સાસારિક કામોમાં તેનો શા માટે દુરુપયોગ કરવામાં આવે? પરમાત્માને છોડીને બીજા કામોમાં જીભનો ઉપયોગ કરવો એ તો કવિના કથનાનુસાર એક પ્રકારની ધૃષ્ટતા છે પરમાત્મા ત્રિભુવનનાથ છે એટલા માટે તેમનાં જ ગુણગાન કરવા જોઇએ પરમાત્મા ત્રણેય ભુવનના નાથ છે, અર્થાત્ ત્રિલોકમાં રહેતા બધા જીવોના નાથ છે એટલા માટે જગતમાં રહેતા કોઈ પણ પ્રાણી, ભૂત, જીવ તથા સત્ત્વ આદિની આસાતના ન કરવી એ જ પરમાત્માની પ્રાર્થના છે જેનામા જે ગુણ નથી તેનામાં તે ગુણનો આરોપ કરવો એ પણ આસાતના છે, અને જેનામા જે ગુણ છે તેના તે ગુણનો લોપ કરવો એ પણ આસાતના છે. જેનામા જે ગુણ છે તેના યથાર્થ ગુણનું વર્ણન કરવુ અને પોતાનામા એમ કરવાની શક્તિ ન હોય તો એમ કહેવુ કે, "જિન ભગવાને જે કાંઈ કહ્યું

છે તે નિ શક છે, સત્ય છે ” આ પ્રમાણે કહીને આત્માને પરમાત્માના ગુણગાન કરવામા પ્રેરિત કરો તા તમારુ કલ્યાણ તમારા હાથમા જ છે ભગવાને વચનનિરોધના અનેક લાભો બતાવ્યા છે જે વ્યક્તિને ભગવાનના વચન ઉપર વિશ્વાસ છે તે વ્યક્તિ પરમાત્માના ગુણગાન કરવામા જ વચનનો સદુપયોગ કરશે જે વ્યક્તિ આ પ્રમાણે વચનનો સદુપયોગ તથા નિરોધ કરે છે તે વ્યક્તિ પોતાના આત્માનુ કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે હવે અજના સતી વચનનો નિરોધ કરી આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે સાધે છે તે ચરિત્ર કથા ઉપરથી સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર—૧૩

આખા મહેન્દ્રપુર નગરમા એ ખબર વિદ્યુત્વેગે ફેલાઇ ગઈ કે, અજના રાજકુમારી પીયર આવી હતી પણ રાજાએ તેને એવી આજ્ઞા આપી દીધી કે, તે મારા રાજ્યમા પણ રહી શકે નહિ રાજાએ પ્રજામા સદાચાર વિરુદ્ધ કોઇ ભાવના પેદા ન થાય એ વિચારથી પોતાની પ્રિય પુત્રીને પણ પોતાના ઘરમા ન રાખી આ સમાચાર સાંભળી પ્રજાજનો કહેવા લાગ્યા કે, રાજાને રાજકુમારી અજના કેવી પ્રિય હતી પરતુ રાજાએ સત્યાસત્યનો નિર્ણય કર્યા વિના અજનાના પતિ આવે ત્યાસુધી પણ તેને પોતાના રાજ્યમા રહેવા દીધી નહિ આપણે બધા પ્રજાજનો રાજાને આ સબધમા વિચાર કરવા કહીએ પરતુ આપણે રાજા પાસે જઇએ ત્યાસુધીમા અજના ન જાણે ક્યાં ચાલી જશે એટલા માટે સર્વપ્રથમ તેની પાસે જઈ તેને રોકીએ અને પછી તેમને અહી રહેવા માટે આગ્રહ કરીએ

આ પ્રમાણે વિચાર કરી નગરના પ્રતિષ્ઠિત પ્રજાજનો અંજના પાસે ગયા અજનાની આકૃતિ ઉપરથી તેમને એમ લાગ્યુ કે, અજના તો નિર્દોષ છે પ્રજાજનોએ અજનાને કહ્યુ કે, તમે કયા જઈ રહ્યા છો ? અજનાએ ઉત્તર આપ્યો કે, પિતાએ જ્યા જવાનુ મને કહ્યુ છે, હુ ત્યા જ જઈ રહી છુ પ્રજાજનોએ કહ્યુ કે, રાજાએ આપને જે આજ્ઞા આપી છે તે તમને દોષી સમજીને આપી છે, પણ તમે તો નિર્દોષ જણાઓ છો એટલા માટે તમે બીજે કયાય ન જતા, અત્રે જ રહો. અજનાએ કહ્યુ કે, મારા માટે પિતાની આજ્ઞાનુ પાલન કરવુ આવશ્યક છે એટલા માટે હવે હુ આ રાજ્યમા રહી શકુ નહિ મારા માટે તો તેજ સારુ છે કે, હું બને ત્યાસુધી વહેલી તકે અહીથી ચાલી જાઉ અને રાજ્યની સીમાની બહાર નીકળી જાઉ આ સાભળી પ્રજાજનોએ કહ્યુ કે, આપનુ આ કોમલ શરીર શું વનમા રહેવાને યોગ્ય છે ? તમે વનમા કષ્ટ કેવી રીતે સહન કરી શકશો ? અજનાએ જવાબ આપ્યો કે, તમે લોકો જે શરીરને કોમલ માની રહ્યા છો તે શરીરે અનેક કષ્ટો સહ્યાં છે સાસરે તો મારી સાથે કોઇ બોલતુ પણ ન હતુ જ્યારે મે આવા અનેક કષ્ટો સહન કર્યા છે તો પછી વનમા કષ્ટ શા માટે સહી શકીશ નહિ ? લોકોએ કહ્યુ કે, સાસરે પણ તમારે આવા કષ્ટો સહેવા પડતા હતા એ વાત તો અમને આજે જ જાણવામા આવી જે થયુ તે થયુ, હવે તમે અહી જ રહો પવનકુમાર તમને શોધતા અત્રે આવશે ત્યારે સત્ય વાત પ્રગટ થઈ જ જશે અજનાએ જવાબ આપતા કહ્યુ કે, હુ તમારુ કથન માનુ કે પિતાની આજ્ઞા માનુ ! તમારા લોકોનો મારા પ્રત્યે જે સ્નેહ—સદ્‌ભાવ છે તેની હુ પ્રશસા કરુ છુ પણ હુ હવે અહી રહી શકુ એમ નથી અહી રહેવાથી પિતાની આજ્ઞાનુ ઉલ્લઘન પણ

થાય છે અને રાજા તથા પ્રજામા વિગ્રહ પણ થાય છે. હુ મારા સ્વાર્થને કારણે રાજા તથા પ્રજા વચ્ચે વિગ્રહ થવા દઉ નહિ. હુ રહુ ઓ તો ધર્મથી પતિત થવા સમાન છે, એટલા માટે હુ તો વનમા જ જવાનો વિચાર રાખુ છુ જ્યારે પતિ આવશે અને સત્ય હકીકત પ્રગટ થશે ત્યારે શુ કરવુ તે જોવાઇ જશે

અજનાનુ કથન સાભળી પ્રજાજનો કહેવા લાગ્યા કે, જો અજનાએ અપરાધ કર્યો હોત તો તેમના મુખમાથી આવાં દઢતાભર્યા શબ્દો નીકળી શકત નહિ આ ઉપરથી અજના નિર્દોષ હોય એમ જણાય છે. આ જગતમા પરિષહ પણ નિર્દોષ આત્મા જ સહન કરે છે અજના સતી પરિષહ સહેવા જાય છે તો તેમને જવા દેવા જોઇએ તેમના કાર્યમા આપણે વિઘ્નકર્ત્તા થવુ ન જોઇએ

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રજાજનો ક્ષમા માગી પાછા ફર્યા અને અજના તથા વસન્તમાલાએ વન તરફ પ્રસ્થાન કર્યું પાછા ફરતા પ્રજાજનોમાંથી કોઈ પ્રજાજન એમ કહેતા હતા કે, રાજાએ સત્યાસત્યનો નિર્ણય કર્યા વિના જ રાજકુમારીને કષ્ટ આપ્યુ છે, તો કોઇ પ્રજાજન એમ પણ કહેતા હતા કે, રાજાને પોતાની પુત્રી પ્રિય તો હશે, પરતુ જ્યારે રાજાએ આવી કડક આજ્ઞા આપી છે તો પુત્રીનો કોઇ અપરાધ હશે ત્યારે જ આવી આજ્ઞા આપી હશે. આ પ્રમાણે બન્ને પ્રકારના લોકો હતા. પણ આ ઉપરથી આપણે કેવા બનવુ જોઇએ ? શાસ્ત્રમાં શ્રાવક માટે બીજા વ્રતમાં सहसाभक्खाणे નામનો અતિચાર બતાવતા કહેવામા આવ્યુ છે કે, શ્રાવકોએ જાણ્યા વિના કોઇની ઉપર દોષારોપણ કરવુ ન જોઇએ પૂર્વાપર વાત જાણ્યા વિના કોઇના ઉપર દોષારોપણ કરવાથી सहसाभक्खाणे નામનો અતિચાર લાગે છે આપણે તો આપણા સત્ય વ્રતનો જ વિચાર કરવો જોઇએ સાચા શ્રાવકો તો સાધુદર્શન, વ્યાખ્યાન શ્રવણ કરવાની સાથે સાથે પોતાના વ્રતોનુ બરાબર પાલન કરે છે સાચા શ્રમણોપાસકો તો સાધુઓને આદર્શ માની પોતાનો વ્યવહાર પણ આદર્શ પ્રમાણે બનાવવાની ચેષ્ટા કરે છે

અજના વસતમાલાની સાથે જગલમાં પહોંચી જગલમાં પહોંચ્યા બાદ વસતમાલાએ કહ્યુ કે, હવે આપણે ક્યા જઇશું ? અજનાએ કહ્યુ કે, સખી ! હવે આપણે આ જ વનમાં નિવાસ કરીશું આ વનમા નિવાસ કરી આપણે અત્રે શુ કરશુ તેનો પણ વિચાર કરી રાખ્યો છે વનમાં આપણે નીચેના કાર્યક્રમ પ્રમાણે કાર્ય કરવાનુ છે—

સખી હમ આત્મસ્વરૂપ હી ધ્યાવેગી

માત પિતા ભાઈકો દોષ નહીં દેવેગી, હમ અપને હી સ્વરૂપમેં આપકો વિચારેંગી,
તત્ત્વકી ગુફામે બૈઠ સોહકી ભ્રમણા મેટ, સત્યવ્રતસે તી પ્રેમ દયા દિલ લાવેંગી.
જીવ ન સતાવેગી સ્તેય હટાવેગી, બ્રહ્મચર્ય વ્રત ધાર મમતા કો મારેગી,
પ્રભુસે તી પ્રીતિ જોડ જગતસે તાતા તોડ, આનદ બઢાવેંગી પરમસુખ પાવેંગી,
દુનિયા દુરગી જાન ઈસમે ન ધ્યાન, મનકી ભ્રમણા ત્યાગ આત્મા કો તારેંગી

અજના કહે છે કે, હે સખી ! વનમા રહેવુ તે લોકોને ગમતુ નથી કે જે લોકો પાસે વનમા કરવા યોગ્ય કાર્યક્રમ હોતો નથી મારી પાસે તો વનમાં કરવા યોગ્ય કાર્યક્રમ છે.

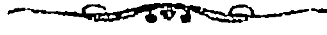
સસાર તો મારો તિરસ્કાર કરે છે પણ વન મારો આદર-સત્કાર કરે છે સસારના અજ્ઞાન ઉપર વિચાર કરતા મને હસવુ આવે છે લોકો તો મને કલકિત માને છે પણ આ વન મને કલકિત માનતુ નથી એટલા માટે હુ વનના જ આશ્રયે રહી આત્માનુ ચિંતન-મનન કરીશ વનમા રહેવાનો મને મહામુશ્કેલીએ આ સુઅવસર પ્રાપ્ત થએલ છે, એટલા માટે મારા માટે તો આ - દુ ખનો સમય પણ આનદદાયક છે પ્રત્યેક સમયે જો દુ ખ માનવામા આવે તો બધો સમય દુ ખમય બની જાય છે અને સુખ માનવામા આવે તો બધો સમય સુખમય બની જાય છે સુખ કે દુ ખનો કર્ત્તા આ આત્મા જ છે જો આત્મા દુ ખને સુખ માને તો દુ ખ પણ સુખમા પરિણત થઈ જાય છે જે લોકો સુખ કે દુ ખનો કર્ત્તા બીજો કોઈ છે એમ માને છે તે લોકોની આ માન્યતાનુ કારણ તેમની કુબુદ્ધિ જ છે. મારામાં એવી કુબુદ્ધિ નથી એટલા માટે હુ દુ ખના સમયને પણ આનદનો સમય માનુ છુ, અને સાથે સાથે હુ એ પણ ચાહુ છુ કે, પદાર્થોનુ પૃથક્કરણ કરતા કરતા આત્મતત્ત્વને જાણી લઉ આ મારા આત્માનો જ દોષ છે કે, હુ પતિ, સાસુ, સસરા તથા માતા-પિતાને અપ્રિય લાગી. હવે હુ આ વનમા રહી આત્માના એ દોષને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ હુ તત્ત્વની ગુફામા બેસીને મોહનો ભ્રમ દૂર કરીશ અને આત્મ-સ્વરૂપનુ ધ્યાન ધરીશ માતા-પિતા વગેરે કુટુંબીજનોએ મને આત્મ-સ્વરૂપ વિષે ચિંતન કરવાનો સુઅવસર આપ્યો છે તે માટે હુ તેમનો મહાન્ ઉપકાર માનુ છુ હુ તત્ત્વવિચાર કરીને બધા જીવો ઉપર દયાભાવના કેળવીશ, અને કોઈપણ જીવને સતાવીશ નહિ સત્ય વ્રતનુ પણ પાલન કરીશ કારણ કે અહિંસા અને સત્યદ્વારા જ આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકે છે એટલા માટે હુ એ બે વ્રતોનુ પરિપૂર્ણ પાલન કરવાની સાથે અસ્તેયવ્રત, બ્રહ્મચર્યવ્રત તથા સતોષવ્રતનુ પણ પાલન કરીશ આ પ્રમાણે અહિસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય તથા સતોષ આ પાચ વ્રતોદ્વારા હુ આત્માનુ કલ્યાણ સાધવાનો પ્રયત્ન કરીશ

અજનાનુ કથન સાભળી વસતમાલાએ કહ્યુ કે, આ વ્રતોનુ પાલન તો મહેન્દ્રપુરમા રહીને પણ કરી શકતા હતા આ વ્રત-પાલન કરવા માટે આ ઘોર જગલમા શા માટે આવ્યા? અજનાએ જવાબ આપ્યો કે, સખી! મહેન્દ્રપુરમા રહેવાથી પિતાની આજ્ઞાનુ પાલન ન થાત તથા રાજા અને પ્રજા વચ્ચે વિગ્રહ પણ થાત પરતુ વનમા આવવાથી પિતાની આજ્ઞાનુ પાલન થશે, રાજા તથા પ્રજા વચ્ચે વિગ્રહ નહિ થાય, આત્મ-ચિંતન થશે અને ગર્ભની રક્ષા પણ થશે

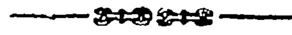
આ પ્રમાણે અજનાએ વસતમાલાને સમજાવી વનમા આગળ પ્રસ્થાન કર્યું શરીર-ધર્મને કારણે ભૂખ લાગે એ સ્વાભાવિક છે વસતમાલાએ અજનાને કહ્યુ કે, આપણે રાજ્યની સીમા બહાર નીકળી ગયા છીએ અને વનમા બહુ ચાલવાથી ભૂખ પણ લાગી છે માટે ક્ષુધાને શાન્ત કરવી જોઇએ અજનાએ કહ્યુ કે, આપણને ભૂખ લાગી છે તો વન-દેવીએ આપણા માટે ભૂખને શાન્ત કરવાની સામગ્રી પણ તૈયાર રાખી છે આ પ્રમાણે કહી બન્નેએ વનમાથી ફળ-ફૂલ ખાઈ ક્ષુધાને શાન્ત કરી અને પાણી પીને આગળ પ્રસ્થાન કર્યું.

અજના તથા વસતમાલા ધીરે ધીરે વનમા આગળ જઈ રહી છે ત્યા તેમણે એક વૃક્ષ નીચે ધ્યાનમા આરુઢ થએલા એક મહાત્માને જોયા. મહાત્માના દર્શન થવાથી અજના

ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને કહેવા લાગી કે, મારાં એ સદ્‌ભાગ્ય છે કે, મને વનમાં પણ મહાત્માના દર્શન થયા મહાત્માઓ પણ વનનો જ આશ્રય લે છે, કારણ કે નગરમાં તો અનેક પ્રકારની ઝંઝટો હોય છે પણ વનમા કોઈ પ્રકારની ઝંઝટ હોતી નથી. અંજનાએ વસંતમાલાને કહ્યુ કે, સખી! જો આપણે વનમા આવ્યા ન હોત તો આ તેજસ્વી મહાત્માના આપણને દર્શન થાત નહિ હવે તે મહાત્માની સાથે શી વાત થાય છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૮ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવાં તણા દેવ કે;
તરણતારણ પ્રભુ તુમ ભણી, ઉજ્જ્વલ ચિત્ત સમરુ નિત્યમેવ કે શ્રી ॥ ૧ ॥

—વિનયચંદ્ર કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી મુનિસુવ્રત ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા એવો ભાવ બતાવવામા આવ્યો છે કે, જ્યારે આત્મા પરમાત્માનું સ્વરૂપ જાણી લે છે ત્યારે તે વિકારોને તથા સાંસારિક સુખોપભોગને તુચ્છ ગણે છે અને આત્મતત્ત્વને મહાન્ માને છે. સંસારમાં પ્રાય એવુ જોવામાં આવે છે કે, જે વસ્તુ તુચ્છ હોય છે તે વસ્તુનો સંગ્રહ કરવામાં આવતો નથી પરંતુ તેનો ત્યાગ કરવામાં આવે છે આજ પ્રમાણે આત્મા, પરમાત્મ-સ્વરૂપ જાણ્યા બાદ તુચ્છ વિકારોનો ત્યાગ કરવામાં ઢીલ કરતો નથી.

જે પ્રમાણે રોગી માણસ પોતાના દુઃખદાયક રોગથી કંટાળી જઈ કુશળ ડોકટર પાસે રોગનુ નિદાન કરાવવા માટે જાય છે અને ડોકટરને રોગ કેવી રીતે પેદા થયો અને રોગથી હવે તે મુક્ત થવા ચાહે છે વગેરે હકીકત સ્પષ્ટરૂપે કહેવામા સંકોચ કરતો નથી, બરાબર તે જ પ્રમાણે આત્મા પણ જન્મ-જરા-મરણ તથા આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિથી કંટાળી જઈ અધમોદ્ધારક પરમાત્મા પાસે આધ્યાત્મિક રોગનુ નિદાન કરાવવા માટે જાય છે અને તેમને જ પોતાના સાચા હિતૈષી વૈદ્યરાજ માની પોતાના વિકારોને સ્પષ્ટરૂપે કહેવામા જરાપણ સંકોચ કરતો નથી પરમાત્મા સમક્ષ પોતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરતા આત્મા કહે છે કે, "હે પ્રભો! મારામા એટલા બધા વિકારો છે કે હુ પોતે તેને જાણી શકતો નથી, પરંતુ તમે તો સર્વજ્ઞ છો એટલા માટે તમે બધુય જાણો છો હુ તો રોગી છુ અને તમે વૈદ્યરાજ છો મારામા જે રોગ છે તે રોગને નાબુદ કરવા માટે હુ તમારા શરણે આવ્યો છુ જો હુ મારા વિકારો વિષે વિચાર કરુ તો હુ તમારા શરણે પણ આવી શકુ એવી સ્થિતિમાં નથી પરંતુ તમે તો અધમોદ્ધારક તથા જન્મ-જરા-મરણ આદિ દુઃખને દૂર કરનારા છો એટલા જ માટે હુ તમારા શરણે આવ્યો છુ. હવે તમે શરણાગતની રક્ષા કરો એજ મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે. મારી જીવનદોરી તમારા હાથમા સોંપુ છુ" આ પ્રમાણે આત્મા પરમા-

ત્માની પ્રાર્થના કરે છે પરંતુ જ્યાસુધી આ પ્રાર્થના બહિર્મુખી હોય છે ત્યાસુધી તે પ્રાર્થના સફળ થઈ શકતી નથી પ્રાર્થના જો અન્તર્મુખી હોય તો સાર્થક થઈ શકે છે એટલા માટે પ્રાર્થનાને અન્તર્મુખી બનાવવા માટે શુ કરવુ જોઈએ એ વાત હવે શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

પ્રાર્થનાને અન્તર્મુખી બનાવવા માટે સર્વપ્રથમ જીવનની વિશુદ્ધિ કરવાની આવશ્યકતા રહે છે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની ગગોત્રીમા સ્નાન કરવામા આવે તો જ જીવનની શુદ્ધિ થઈ શકે છે લોકો પોતાના પાપનો નાશ કરવા માટે તથા જીવનને શુદ્ધ તથા પવિત્ર બનાવવા માટે અનેક પ્રકારનો આરભ—સમારભ કરી ત્રિવેણીમા સ્નાન કરવા જાય છે અને સ્નાન કરી પોતાને નિષ્પાપ થએલા માને છે પરંતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, આ પ્રમાણે ત્રિવેણીમા બાહ્ય સ્નાન કરવાથી નિષ્પાપ તથા પવિત્ર થઈ શકાતુ નથી જીવનને સારી રીતે નિષ્પાપ તથા પવિત્ર બનાવવા માટે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રરૂપી ત્રિવેણીમા આતર—સ્નાન કરવામા આવે તો જ જીવનનો કર્મમેલ દૂર થાય છે અને જીવન નિષ્પાપ તથા પવિત્ર બને છે પ્રાતકાલ તથા સાયકાલ બાહ્ય સ્નાન કરવામાત્રથી કાઈ જીવન શુદ્ધ તથા પવિત્ર થઈ શકતુ નથી, અને તેથી જ જીવનશુદ્ધિ કરવા માટે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની ત્રિવેણીમા સ્નાન કરી પવિત્ર થવાનો ઉપદેશ આપે છે

શાસ્ત્રમા જીવનને શુદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવાનો જ મુખ્યરૂપે ઉપદેશ આપવામા આવ્યો છે જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્ર આ રત્નત્રય પણ જીવનને શુદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવા માટે સાધનભૂત છે. આ રત્નત્રયને મોક્ષનુ સાધન કહેવામા આવેલ છે જીવનને પવિત્ર તથા વિશુદ્ધ બનાવવુ એટલે જીવન જેને આધારે ટકી રહેલુ છે તે મન, વચન તથા કાયાને શુદ્ધ તથા પવિત્ર બનાવવા એટલા માટે જીવનને પવિત્ર બનાવવા માટે સર્વપ્રથમ મનોનિગ્રહ, વચનનિગ્રહ તથા કાયાનો નિગ્રહ કરવાની જરૂર રહે છે મનોનિગ્રહ કરવાથી એકાગ્રતા પેદા થાય છે અને પરિણામે જ્ઞાનશક્તિ પ્રગટ થાય છે વચનનિગ્રહ કરવાથી બોધિ અર્થાત્ દર્શન—સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે અને કાયાનો નિગ્રહ કરવાથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ થાય છે

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૮ મો.

શાસ્ત્રમા મન સમાધિ તથા વચનસમાધિ કરવાથી જીવાત્માને જ્ઞાનવિશુદ્ધિ તથા દર્શનવિશુદ્ધિનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષે આગળ વિસ્તૃત વિવેચન કરવામા આવેલ છે. હવે કાયસમાધિ અર્થાત્ કાયાનો નિરોધ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમસ્વામી ભગવાનને પૂછે છે કે —

બોલ અઠાવનમો.

(५८) कायसमाहारणयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! કાયાને સયમમા સ્થાપવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

कायसमाहारणयाए चरित्तपज्जवे विसोहेइ चरित्तपज्जवे विसोहित्ता अह-

क्खायचरित्तं विसोहेइ, अहक्खायचरित्तं विसोहेत्ता चत्तारि केवलि कम्मांसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुचइ, परिनिव्वायइ सव्वदुक्खाणमन्तं करेइ ॥ ५८ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ! કાયાને સત્યભાવે સંયમમાં સ્થાપવાથી અર્થાત્ તેનો નિરોધ કરવાથી જીવાત્મા ચારિત્રનાં પર્યાયોને નિર્મળ કરે છે અને ચારિત્રનાં પર્યાયોને નિર્મળ કરીને અનુક્રમે યથાખ્યાત ચારિત્રની સાધના કરે છે યથાખ્યાત ચારિત્રની વિશુદ્ધિ કરીને ચાર કેવળી-કર્માંશોને ખપાવે છે અને ત્યારબાદ તે જીવાત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત તથા શાન્ત થઈને સર્વ દુ ખોનો અન્ત કરે છે.

કાયાનો નિરોધ કરવાથી સર્વપ્રથમ તો ચારિત્રપર્યાયની વિશુદ્ધિ થાય છે, અર્થાત્ ક્ષાયોપશમિક ચારિત્ર કે જે ઉદયભાવને કારણે મલિન થઈ ગએલુ હોય છે તેની વિશુદ્ધિ થાય છે. ઉદયભાવની વૃદ્ધિને કારણે ક્ષાયોપશમિક ભાવ દબાઈ જાય છે અને જેમ જેમ ઉદયભાવ ઘટતો જાય છે તેમ તેમ ક્ષાયોપશમિક ભાવ વધતો જાય છે આ પ્રમાણે જે ઉદયભાવને કારણે ક્ષાયોપશમિક ભાવને દબાવે છે તે ઉદયભાવ કાયાનો નિરોધ કરવાથી ઓછો થાય છે અને પરિણામે ક્ષાયોપશમિક ભાવની શુદ્ધિ થાય છે, અને જીવાત્મા યથાખ્યાત ચારિત્રને પામે છે

યથાખ્યાત ચારિત્ર કાંઈ બહારથી આવતુ નથી પરતુ તે તો આત્મ-સ્વભાવમાં જ રહેલુ છે. જે પ્રમાણે સૂર્ય ઉપર વાદળા આવી જવાને કારણે સૂર્ય ઢંકાએલો કે મલિન જોવામાં આવે છે તે જ પ્રમાણે કર્મના પ્રભાવથી તે યથાખ્યાત ચારિત્ર પણ ઢંકાએલુ કે મલિન રહે છે. પરતુ જ્યારે કાયાનો નિરોધ કરવામા આવે છે ત્યારે મોહકર્મને કારણે યથાખ્યાત ચારિત્ર ઉપર રહેલુ આવરણ દૂર થઈ જાય છે અને યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રકટ થાય છે મહાવીર ભગવાન કહે છે કે, યથાખ્યાત ચારિત્ર પ્રકટ થવાથી નામ, ગોત્ર, વેદનીય અને આયુષ્ય એ ચાર કર્મો જે કેવલીમા શેષ રહે છે તે ચારે ય કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે. આ ચાર કર્મો અઘાતી કર્મો કહેવાય છે કારણ કે આ ચારેય કર્મો આત્માનાં ગુણોનો ઘાત કરતા નથી પરતુ મોક્ષે જવામા માત્ર બાધા ઉપસ્થિત કરે છે આ ચારેય કર્મોનો નાશ થવાથી આત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત થાય છે અને પરિનિર્વાણને પામે છે.

કાયાનો નિરોધ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? એ વિષે ઉપર સામાન્ય વિચાર કરવામા આવ્યો છે. કાયાનો નિરોધ કરવા વિષે વિશેષ વિચાર કરીએ તે પહેલા મન અને વચનનો નિરોધ કરવા છતા કાયાનો નિરોધ કરવાની શી જરૂર છે? તથા કાયા તો સ્થૂલ છે અને ચારિત્રપર્યાય સૂક્ષ્મ છે એ અવસ્થામા સ્થૂલ કાયાદ્વારા સૂક્ષ્મ ચારિત્રનો નિરોધ કરવાથી કેવી રીતે વિશુદ્ધિ થઇ શકે? એ વિષે અત્રે સર્વપ્રથમ વિચાર કરવો આવશ્યક છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવામા ભગવાન મહાવીર અને ગૌતમ સ્વામી વચ્ચે શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં જે પ્રશ્નોત્તર થયો છે તે અત્રે આપવો વિશેષરૂપે સહાયભૂત થશે ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પૂછ્યુ કે आया भंते काया वा अन्ने भन्ते काया? અર્થાત્ હે ભગવાન! આત્મા અને કાયા એક છે કે ભિન્નભિન્ન છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યુ કે.—गोयमा! आया वि

काया अन्ने वि काया ।—અર્થાત્ શરીર અને આત્મા એક પણ છે અને તે બન્ને ભિન્નભિન્ન પણ છે. જે પ્રમાણે દૂધ અને ઘી એક પણ છે અને જુદા જુદાં પણ છે તે જ પ્રમાણે આત્મા અને કાયા એક પણ છે અને ભિન્ન ભિન્ન પણ છે જો દૂધ અને ઘી એક જ હોય તો તો દૂધમાંથી ઘી નીકળી જ કેમ શકે ? અને જો બન્ને ભિન્ન જ ન હોય તો દૂધમાંથી ઘી કેવી રીતે નીકળી શકે ? આ જ પ્રમાણે આત્મા અને શરીર એક પણ છે અને ભિન્ન ભિન્ન પણ છે કાયાના નામે આ પ્રશ્ન આત્મા વિષે જ કરવામા આવ્યો છે એટલા માટે કાયાના સબધમાં કરવામા આવેલો આ જુદો પ્રશ્ન અસ્થાને તેમજ અનુચિત નથી

કેટલાક લોકો કાયાને આત્માથી સર્વથા ભિન્ન માને છે અને કેટલાક લોકો બન્નેને સર્વથા એક જ માને છે પરતુ વાસ્તવમા બન્ને વાતોને એકાન્તરૂપે માનવી ઠીક નથી કારણ કે આત્મા અને શરીર અમુક દૃષ્ટિએ એક પણ છે અને ભિન્ન પણ છે. જો કે આત્મા અને શરીર પરસ્પર એક પણ છે પરતુ બન્નેમા ભિન્ન થવાની શક્તિ હોવાને કારણે ભિન્ન પણ છે

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરી શકે કે જ્યારે આત્મા અને શરીર બન્ને અમુક દૃષ્ટિએ એક છે તો પછી એ બન્નેનો (આત્મા અને શરીરનો) સયોગ ક્યારથી થયો છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, આ બન્નેનો સયોગ અનાદિથી છે આ કથન ઉપરથી કોઇ પાછી એવી શકા કરે કે, જ્યારે આત્મા અને શરીરનો સયોગ–સબધ અનાદિથી છે તો પછી અનાદિનો સયોગ–સબધ કેવી રીતે છૂટી શકે ? આ શકાનુ સમાધાન એ છે કે, એ બન્નેનો સયોગ–સબધ અનાદિનો હોવા છતા પણ એ સયોગ તૂટી શકે છે જેમકે ધાતુ અને પાષાણનો સયોગ–સબધ તથા ઘી અને દૂધનો સયોગ–સબધ કયારનો છે ? પહેલા કોણ હતુ અને પછી કોણ થયુ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ આપી શકાય કે, એ બન્નેનો સયોગ–સબધ એક જ સાથે થયો છે છતા આ સયોગ–સબધને ભિન્ન કરી શકાય છે આજ પ્રમાણે જે કર્મને કારણે આત્મા અને શરીરનો સયોગ થયો છે તે કર્મનો અને આત્માનો સબધ પણ અનાદિથી છે એવુ કદાપિ બની શકે નહિ કે, આત્મા કોઇવાર કર્મરહિત થયો હતો અને પાછો કર્મમા પ્રવૃત્ત થઇ ગયો જો આ પ્રમાણે આત્મા કર્મરહિત થયા બાદ કર્મમા પાછો પ્રવૃત્ત થાય છે એમ માનવામા આવે તો, સિદ્ધ ભગવાન કે જેઓ કર્મોથી મુક્ત થઇ સિદ્ધ થયા છે તેઓને પણ કર્મમા પાછા પ્રવૃત્ત થવુ પડે એ દોષ આવે છે વાસ્તવમા આત્મા અને કર્મનો સંયોગ-સબધ અનાદિનો હોવા છતાં, જે પ્રમાણે દૂધ અને ઘી તથા ધાતુ અને પાષાણ એક હોવા છતા પણ પૃથક્ થઇ શકે છે, તે જ પ્રમાણે આત્મા અને કર્મનો અનાદિ સબધ હોવા છતા પણ આ સબધ તૂટી શકે છે. આત્મા અને કર્મનો બધ છે, અને બધ છે એજ કારણે તેનો મોક્ષ થાય છે, અર્થાત્ આત્મા અને કર્મનો સબધ તૂટી જાય છે સાખ્યમતનુ કથન છે કે, આત્મા બધરહિત અર્થાત્ સિદ્ધ–બુદ્ધ–મુક્ત છે તેમના મત પ્રમાણે આત્માને કર્મનો બધ થતો જ નથી પરતુ જો આ પ્રમાણે આત્માનો કોઈ સાથે બધ થાય છે એમ માનવામા ન આવે તો એ દશામા આત્માનો મોક્ષ પણ થઇ શકે નહિ કારણ કે જ્યારે બધ જ ન હોય તો તેનો

મોક્ષ કેવી રીતે થઇ શકે? બંધ છે તો જ મોક્ષ પણ છે. જો બંધ ન હોય અર્થાત્ આત્મા બંધરહિત માનવામા આવે તો એ દશામાં મોક્ષતત્વ પણ રહી શકે નહિ.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મા અને કર્મનો સંયોગ અનાદિનો હોવા છતાં પણ તે સંયોગ–સંબંધ તૂટી શકે છે આત્મા કર્મના સંયોગથી પૃથક્ થઈ શકે છે આત્મા અને કર્મનો જે અનાદિનો સંયોગ છે તે પ્રવાહરૂપે છે જે પ્રમાણે નદીનુ પાણી જોઈને એમ કહેવામા આવે છે કે, આ પાણી તે જ છે કે જે કાલે હતુ પરંતુ વાસ્તવમાં જે પાણી કાલે હતુ તે તો વહી ગયુ છે, છતા પ્રવાહરૂપે પાણી વહેતુ હોવાને કારણે એમ જ જણાય છે કે આજે જે પાણી છે તે જ પાણી કાલે હતુ આ જ પ્રમાણે કર્મ પણ પ્રવાહરૂપે આવ્યા કરે છે અને એટલા જ માટે તેનો આત્માની સાથે અનાદિ–સંબંધ છે પરંતુ વાસ્તવમાં કર્મો સદા-સર્વદા એક સરખા રહેતા નથી, પણ જે પ્રમાણે નદીનુ પાણી બદલ્યા કરે છે તે જ પ્રમાણે કર્મો પણ બદલતા જાય છે કર્મો પ્રવાહરૂપે આત્મામાં આવ્યા જ કરે છે એટલા જ માટે આત્મા સાથે કર્મનો સંબંધ અનાદિનો છે એમ માનવામા આવે છે. પરંતુ વાસ્તવમા આત્મા અને કર્મનો જે બંધ છે તે અનાદિનો નથી, પણ કર્મપ્રવાહ ચાલુ હોવાને કારણે કર્મ અને આત્માનો સંયોગ અનાદિનો છે એમ કહેવામા આવે છે

આ વાત જાણીને આત્માને શરીરથી પૃથક્ કરવો જોઈએ કાયાને વિષમતામાંથી બહાર કાઢી સમાનતામાં પ્રવર્તિત કરવી એ જ કાયાનુ સમાધારણ છે.

મન, વચન તથા કાયાના સંબંધમાં ભિન્નભિન્ન રીતિએ તથા આ જ ક્રમ પ્રમાણે પ્રશ્ન કરવાનુ કારણ એ પણ હોઈ શકે કે, કેવલી ભગવાન પહેલા મનોયોગને રુધે છે, પછી વચનયોગને રુધે છે, અને ત્યારબાદ કાયયોગને રુધીને સિદ્ધ–બુદ્ધ તથા મુક્ત થઇ પરિનિર્વાણને પામે છે એટલા માટે આપણે પણ કાયાનો નિરોધ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. કાયાનો નિરોધ કરવાથી આપણે પણ સિદ્ધ થઇ શકીએ છીએ કહ્યુ પણ છે કે —

"સિદ્ધા જૈસા જીવ હૈ, જીવ સોઇ સિદ્ધ હોય;
કર્મ મૈલકા અન્તરા, બૂઝે વિરલા કોય
જીવ કર્મ ભિન્ન ભિન્ન કરો, મનુષ્ય જન્મકો પાય,
જીવાતમ વૈરાગ્યસે, ધીરજ ધર્મ લગાય"

જીવ અને શિવમા અર્થાત્ સિદ્ધમા કેવળ કર્મનુ જ અંતર છે જીવ કર્મ સહિત છે અને સિદ્ધ કર્મરહિત છે સિદ્ધ પહેલેથી કાંઇ કર્મરહિત હોતા નથી પરંતુ જીવમાંથી જ શિવ થયા છે જે જીવ કર્મરહિત થઇ જાય છે તે જ જીવ સિદ્ધ થાય છે. એટલા માટે જીવાત્માએ કર્મથી મુક્ત થઇ સિદ્ધ બનવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ આ દુર્લભ મનુષ્યજન્મ સિદ્ધત્વ પ્રાપ્ત કરવા માટે જ મળેલ છે. મનુષ્યજન્મ એ તો મોક્ષનુ દ્વાર છે. આ મોક્ષ-મંદિરમા ગયા બાદ ત્યાથી પાછુ ફરવાનુ હોતુ નથી ત્યા તો અનંત આનંદમાં રમણ કરવાનુ હોય છે મોક્ષમા જવા માટે તત્ત્વનો વિચાર કરી ધર્મની સહાયતા વડે કર્મમુક્ત થવાનો જીવાત્માએ પ્રયત્ન કરવો જોઇએ જીવાત્મા કર્મથી મુક્ત થવાનો માર્ગ જાણી શકે

એટલા જ માટે કાય સમાધારણનો પ્રશ્ન છણવામા આવ્યો છે. શાસ્ત્રમા સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત કરવાનો જે માર્ગ બતાવવામા આવ્યો છે તે માર્ગે જો જીવાત્મા પ્રસ્થાન કરે તો તે અવશ્ય આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકે છે હવે મોક્ષ માર્ગ ઉપર પ્રસ્થાન કરવા માટે જીવાત્માએ સાથે શાનુ ભાથુ લઈ જવુ જોઇએ એ વાત સતી અજનાની ચરિત્ર કથા દ્વારા સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૩

ધર્મના પ્રતાપે અજનાને માટે જગલ પણ મગલરૂપ થઇ ગયુ અંજનાએ વસતમાલાને કહ્યુ કે, સખી! જો પિતાની આપણા ઉપર કૃપા થઇ ન હોત અને તેમણે આપણા માટે વનમા આવવાનો માર્ગ સરળ કરી દીધો ન હોત તો આપણને આ મહાત્માના દર્શન કેવીરીતે થઈ શકત? અજનાનુ આ કથન સાભળી વસતમાલાએ જવાબ આપ્યો કે, પિતાએ આપણને જગલમા મોકલીને આપણી ઉપર શી કૃપા કરી? તેમણે તો આપણા ઉપર કૃપાને બદલે અવકૃપા જ કરી છે જો વાસ્તવમા પિતાએ આપણા ઉપર કૃપા કરી હોત તો આપણે જગલમાં આવવુ ન પડત અને ખાવા પીવાનુ તથા રહેવાનુ કષ્ટ પણ ભોગવવુ ન પડત!

વસતમાલાના આ કથનના જવાબમા અંજનાએ કહ્યુ કે, સખી! તમે વગર વિચાર્યે બોલો છે તમારુ કથન ભૂલ ભરેલુ છે પિતાની કૃપા હોત તો નગરમા ખાવા-પીવા આદિની સગવડતા મળત, પણ અહી જગલમા આ નિષ્પરિગ્રહી મહાત્મા પાસેથી આપણને શુ મળવાનુ છે? આ તારી માન્યતા જ ભૂલ ભરેલી છે આપણને જે કાંઇ મળે છે તે જો સારુ છે તો એ દશામા આપણે એમજ માનવુ જોઈએ કે આ મહાત્માના પ્રતાપથીજ આપણને તે પ્રાપ્ત થએલ છે જે વસ્તુને આપણે સારી માનીએ છીએ તે વસ્તુ ધર્મના પ્રતાપથીજ પ્રાપ્ત થાય છે ધર્મતત્ત્વ સમજાવનાર તથા ધર્મ તરફ દોરી જનાર આ મહાત્મા જ છે. ઇહલૌકિક તેમજ પરલૌકિક સુખની ચાવી આ મહાત્માઓના હાથમા જ છે આ મહાત્માઓની સેવા કરવાથી બધા સુખો પ્રાપ્ત થાય છે

અજના મુનિના શરણે ગઇ અને મુનિને વદન-નમન કરતી વસતમાલાને કહેવા લાગી કે, આ મુનિના દર્શન આપણને સદ્‌ભાગ્યથી જ થઈ શકયા છે!' આ મુનિ કેવી રીતે પદ્માસને બેસી, નાસિકા ઉપર દૃષ્ટિને સ્થિર કરી તથા મન, વચન અને કાયાને એકાગ્ર કરીને શાન્ત ભાવે બેઠા છે! આ મુનિ મહાત્મા તો સાક્ષાત્ શાન્તિમૂર્ત્તિ સમા છે શાસ્ત્રમા કહ્યા છે તેવા જ આ મુનિ મહાત્મા દશવિધ યતિધર્મથી યુક્ત જણાય છે મુનિ મહાત્માની દયાપૂર્ણ કરુણા આગળ વૈરભાવ ટકી જ શકે નહિ બકરી કે સિંહ જેવા ભક્ષ્ય-ભક્ષક મનાતા વિરોધી સ્વભાવવાળા પ્રાણીઓ પણ આવા સરળ-શાન્ત-સ્વભાવી મુનિ-મહાત્માની આગળ નિર્વૈર બની જાય એ તદ્દન સ્વાભાવિક જ છે આ પ્રમાણે વિચાર દર્શાવી અંજના અને વસતમાલા બન્ને મુનિ મહાત્મા પાસે જઇ ચૂપચાપ નીચે બેસી ગયા એટલામા મહાત્માએ પણ ધ્યાન પૂરૂ કર્યું પછી અજનાને કહ્યુ કે, તુ રાજા મહેન્દ્રની પુત્રી જગલમા આવી છો? અજનાએ આશ્ચર્યપૂર્વક જવાબ આપ્યો કે, હા મહારાજ!

મને આપના દર્શન કરવાનો સુયોગ મળવાનો હતો એટલા માટે મને અહીં આવવાનો અવસર પ્રાપ્ત થયો છે. મારા હૃદયમાં એક વાત તમને પૂછવાની ઈચ્છા થઈ રહી છે. જો કે, હું એ વાત બરાબર જાણું છું કે, મારે મારાં જ કરેલાં કર્મો ભોગવવાં પડે છે પરંતુ હું તમારી પાસે એ જાણવા ચાહું છું કે, મે પૂર્વજન્મમાં એવુ શું ખરાબ પાપકર્મ કરેલ છે કે જેને કારણે મારા સાસુ-સસરા, માતા-પિતા, ભાઇ-બ્હેન વગેરેને હુ અપ્રિય લાગું છું અને પતિને માટે પણ ઘણા સમય સુધી અપ્રિય રહી ? મહારાજ ! કૃપા કરીને મારા પ્રશ્નનો ખુલાસાવાર જવાબ આપો તો મને અને મારી સખીને પણ સંતોષ થાય.

દુઃખને પોતાનુ જ કરેલુ માનવાથી મનને સંતોષ પેદા થાય છે. આપણે ઘણીવાર કહીએ છીએ કે.—

"ઈમ સમકિત મન થિર કરો, પાલો નિરતિચાર;
મનુષ્ય-જન્મ છે દોયલો, મમતા જગત મઝાર.
બિન કીધા લાગે નહીં, કીધા કર્મ જો હોય;
કર્મ કમાયા આપણા, તેહથી સુખદુઃખ હોય"

જ્ઞાનીજનોએ દુઃખમાં પણ મનને સ્થિર રાખવાનો ઉપાય બતાવ્યો છે કે, ભલે સુખ મળે કે દુઃખ મળે પણ એ બન્નેને પોતાનાં કરેલાં કર્મોનું જ ફળ માનો આ પ્રમાણે માનવાથી મન શાન્ત અને સ્થિર થશે અંજનાએ પણ સુખ દુઃખને કર્મનુ ફળ માની સમભાવ કેળવ્યો હતો એટલા જ માટે તેનુ મન શાન્ત અને સ્થિર હતુ

અંજનાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાત્માજીએ કહ્યુ કે, કર્મની લીલા વિચિત્ર છે. જે પ્રમાણે એક નાનકડા બીજમાથી મહાન્ વટવૃક્ષ પેદા થઈ જાય છે તેજ પ્રમાણે કર્મની પણ વિચિત્ર લીલા છે. હુ તારા કર્મ વિષે સંપૂર્ણ વાત તો કહેતો નથી પણ થોડી વાત કહું છુ જે સાભળવાથી તુ કર્મની લીલા કેવી વિચિત્ર હોય છે તે જાણી શકીશ.

મહાત્માએ અંજનાની કર્મકથા કહેતાં કહ્યુ કે, હે અંજના ! તુ પૂર્વભવમા એક રાજાની રાણી હતી તારે એક શોક્ય હતી તેને એક પુત્ર પેદા થયો હતો જો કે શોક્યના પુત્રને પોતાનો માની તારે પ્રસન્નતા માનવી જોઇતી હતી, પરંતુ તારા મનમા એવી ઈર્ષ્યા પેદા થઈ કે, શોક્યને તો પુત્ર છે અને મારે પુત્ર શા માટે નહિ ?

ઈર્ષ્યા કરવાનો સ્વભાવ કેવળ સ્ત્રીઓમા જ નહિ પણ પુરુષોમાં પણ જોવામા આવે છે. બીજાની સુખ-સમૃદ્ધિ જોઈ પુરુષો ઈર્ષ્યા કરે છે, એટલુ જ નહિ પણ ઈર્ષ્યાને કારણે જે સુખ પોતાને પ્રાપ્ત થએલ છે તેજ સુખ જો બીજાને પણ પ્રાપ્ત થાય તો એ દશામા પોતાને પ્રાપ્ત થએલુ સુખ પણ તેમને સુખ જણાતુ નથી જે સુખ બીજાને પ્રાપ્ત થએલ ન હોય તે જ સુખ તેમને સુખ જણાય છે ઉદાહરણ તરીકે, સૂર્ય રાજા કે રંક બધાયને પ્રકાશ આપે છે-પ્રકાશ આપવામા સૂર્ય ભેદભાવ ગણતો નથી એટલા માટે સૂર્યનો પ્રકાશ પામવા છતા જેવી પ્રસન્નતા ઘરમા બે ચાર વીજળીના દીવા પ્રગટાવવાથી થાય છે તેવી પ્રસન્નતા તેમને થતી નથી આ પ્રમાણે બીજાનામા સુખ જોઇ લોકોને ઈર્ષ્યા થાય છે. આ

પ્રકારની ઇર્ષ્યામાંથી નીકળી સમભાવ કેળવવો જોઇએ સાધુપણુ પણ ઈર્ષ્યાને હૃદયમાંથી દૂર કરી સમભાવ કેળવવા માટે જ લેવામા આવે છે

મહાત્માજી કર્મકથા કરતા અંજનાને કહે છે કે, શોકયની ઈર્ષ્યા કરવાને કારણે તે પ્રાપ્ત સાધનોની સહાયતા વડે શોકયના પુત્રને છુપાવી દીધો પુત્રવિયોગના દુ ખથી દુ ખિત થઈ તારી શોકય વિલાપ કરવા લાગી તેનો વિલાપ તે સાભળ્યો પણ તે વિલાપની અસર તારા હૃદય ઉપર કાંઈ પડી નહિ. જેમના હૃદયમા ઈર્ષ્યાભાવ હોય છે તેમનુ હૃદય પણ કઠોર બનતુ જાય છે ઈર્ષ્યાપૂર્ણ હૃદય બીજાનુ રુદન સાભળીને વધારે પ્રસન્ન થાય છે આ કથનાનુસાર તુ પણ શોકયનો વિલાપ સાભળી પ્રસન્ન થતી હતી તારી મુખમુદ્રા પ્રસન્ન જોઈ તારી શોકયે અનુમાન કર્યું કે, પુત્રને છુપાવી દેવામા તારો પણ હાથ જણાય છે એટલા માટે તેણે તારી પાસે આવીને કહ્યુ કે, મારા પુત્રને છુપાવવામા તમે ષડ્યત્ર રચ્યુ લાગે છે ! કારણ કે મારો પુત્ર ગૂમ થઇ જવાથી તમારી મુખ–આકૃતિ ઉપર વધારે પ્રસન્નતા જણાય છે શોકયના આ કથનના જવાબમા તે કહ્યુ કે, શુ હુ આવુ કામ કરી શકુ ? શુ તમારો પુત્ર એ મારો પુત્ર નથી ? શોકયે કહ્યુ કે, ખરી રીતે તો મારો પુત્ર તે તમારો જ પુત્ર છે, પણ પુત્રવિયોગનુ જે દુ.ખ મને થાય છે તેટલુ દુ ખ તમને થતુ હોય એમ તમારી મુખાકૃતિ ઉપર પ્રસન્નતા જોતા જણાતુ નથી આ ઉપરથી પુત્રને તમેજ છુપાવ્યો હોય એવો મને તમારા ઉપર સદેહ આવે છે. તે કહ્યુ કે, તમે મારા ઉપર પુત્રને છુપાવવાનો ખોટો આરોપ મૂકો છો.

ઇર્ષ્યા કરવાથી જીવનમા અસત્ય આવ્યા વગર રહેતુ નથી એક પાપ કરવાની સાથે બીજા પણ અનેક પાપ કરવામા આવે છે આ કથનાનુસાર અંજનાએ પુત્રને છુપાવવાનુ તો ખરાબ કામ કર્યું, પણ પૂછવા છતા પણ ખોટુ બોલી પુત્રને છુપાવી રાખવાનુ બીજુ પાપ કર્યું. આ પ્રમાણે એક પાપથી બીજા પાપોની પરપરા ચાલે છે.

પુત્રવિયોગને કારણે શોકય દિવસ–રાત વિલાપ કરવા લાગી આ વિલાપ સાભળી પાડોશમા રહેતી એક સ્ત્રીને મનમા દયા આવી તે પાડોશી સ્ત્રીએ તેને બહુ જ સમજાવી અને કહ્યુ કે, તમે આ શુ કરો છો ? તે બીચારી કેવો વિલાપ કરે છે ! તમારે પુત્રને આવી રીતે છુપાવી રાખવો તે ઠીક ન કહેવાય ! આ પ્રમાણે પાડોશી સ્ત્રીના સમજાવવાથી તુ સમજી ગઇ અને બાવીશ ઘડી સુધી પુત્રને છુપાવી રાખ્યા બાદ તે પુત્રને બતાવ્યો પૂર્વભવમા આ પાપ કરવાના પરિણામે જ તુ આ ભવમા તે પૂર્વકૃત પાપ કર્મના ફળરૂપે દુ:ખ ભોગવી રહી છો !

પોતે કરેલા પાપકર્મોનુ ફળ પોતાએ જ ભોગવવુ પડે છે એ વાત બતાવવા માટે જ આ કથા કહેવામા આવે છે આ વાતને દૃષ્ટિમા રાખી જે વ્યકિત સુખદુ.ખમા સમભાવ રાખે છે તે જ વ્યક્તિ દુ ખમુકત થઇ આત્મ કલ્યાણ સાધી શકે છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૯ શનિવાર

પ્રાર્થના

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો;
ચૌસઠ ઈન્દ્ર કિયો ઉત્સવ, સુર-નર આનંદ પાયો રે:
સુજ્ઞાની જીવા, ભજલે રે જિન ઈકવીસવાં. ॥ સુ૦ ॥ ૧ ॥

—વિનયચન્દ્રજી કૃભટ ચોવીશી.

શ્રી નેમિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં જ્ઞાનીજનોને સંબોધન કરીને કહેવામા આવ્યુ છે કે, હે! 'જ્ઞાનીજનો! તમે તમારા જ્ઞાનનો સદુપયોગ પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવામા કરો' જે જ્ઞાનદ્વારા આત્મા અને પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય તે જ સાચુ જ્ઞાન છે. જો જ્ઞાનદ્વારા સંસારવર્દ્ધક ભોગ-ઉપભોગના સાધનો એકત્રિત કરવામા આવે અને અસત્યને પણ સત્યરૂપે સિદ્ધ કરવામા આવે તો તે જ્ઞાનનો સદુપયોગ નહિ પણ દુરુપયોગ કર્યો કહેવાય જો જ્ઞાન આત્મહિત સાધનારુ તથા પરમાત્મ-પ્રકાશને ફેલાવનારુ હોય તો જ 'न हि ज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते' અર્થાત્ 'જ્ઞાન જેવી દુનિયામા કોઈ પવિત્ર વસ્તુ નથી' એ કથન સાર્થક કહેવાય! હે જ્ઞાનીજનો! તમને પવિત્રાત્મા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરવા માટે જ્ઞાન જેવુ પવિત્ર સાધન પ્રાપ્ત થએલ છે તો જ્ઞાન-સાધનદ્વારા પરમાત્મ-સ્વરૂપને ઓળખો તો તેમા કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

જ્ઞાનદ્વારા વાદ-વિવાદ કે ખંડન-મંડન ન કરતા તત્ત્વનો વિચાર કરવામા જ જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરવો જોઇએ જ્ઞાનદ્વારા તત્ત્વનો વિચાર કરી પરમાત્મ-સ્વરૂપ ઓળખવામાં આવે તો જ તે સાચુ જ્ઞાન કહી શકાય શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૨૮ મા અધ્યયનમા તત્ત્વ વિષે વિચાર કરતાં કહેવામા આવ્યુ છે કે —

जीवाऽजीवा य बन्धो य पुण्णं पावासवो तहा ।
संवरो निज्जरा य मोक्खो सन्तेए तहिया नव ॥ २८-१४

આ ગાથામા જીવ, અજીવ, બંધ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ આ નવ તત્ત્વોનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે સામાન્ય રીતે તો જીવ અને અજીવ એ બે જ તત્ત્વો છે, પરંતુ આ બે જ તત્ત્વો કહેવાથી બધી તાત્ત્વિક વાતો સરળતાપૂર્વક સમજમા આવી શકે નહિ એટલા માટે આ બે તત્ત્વોની સાથે સંબંધ ધરાવતી બીજી વાતો પણ તત્ત્વરૂપે બતાવવામા આવી છે. જીવમાં કોઈ ઉચ્ચ હોય છે અને કોઈ નીચ હોય છે. આ ઉચ્ચતા તથા નીચતાનુ કોઈ કારણ પણ અવશ્ય હોવુ જોઈએ આ કારણને બતાવવા માટે પુણ્ય અને પાપ એ બે તત્ત્વો બતાવવામા આવેલ છે. પુણ્યથી જીવ ઉચ્ચ બને છે અને પાપથી જીવ નીચ બને છે. શુભાશુભ સ્થિતિનુ અંતર પુણ્ય અને પાપદ્વારા જ જાણી શકાય

છે. એક રાજા અને બીજો રંક છે એનું કારણ ક્રમશ પુણ્ય અને પાપ જ છે. એકને રાજા અને બીજાને રંક થવાનું જે કારણ છે તે કારણ જ પુણ્ય કે પાપ કહેવામા આવે છે.

જ્યારે પુણ્ય અને પાપ છે તો તેનો બંધ પણ હોવો જ જોઇએ જેવો કર્મનો બંધ થાય છે તેનું તેવું જ ફળ મળે છે પાપકર્મનો બંધ કરવામા આવેલો હોય છે તો પાપનું ફળ મળે છે અને પુણ્ય કર્મનો બંધ કરવામા આવેલો હોય છે તો પુણ્યનું ફળ મળે છે.

જ્યારે પાપ છે તો પાપ આવવાનું અથવા બંધ થવાનું કારણ પણ હોવું જ જોઇએ પાપકર્મ આવવાનો માર્ગ આશ્રવ છે જ્યારે પાપ આવવાનો માર્ગ છે તો પાપને રોકવાનો ઉપાય પણ હોવો જ જોઇએ પાપને રોકવાના માર્ગને સંવર તત્ત્વ કહેવામા આવે છે જ્યારે પાપને આવવાનો માર્ગ બંધ કરવામા આવે છે તો જે કર્મ પૂર્વસંચિત છે તે કર્મોને બહાર કાઢવાને માટે પણ કોઈ તત્ત્વ હોવું જોઇએ પૂર્વસંચિત કર્મોનો નાશ કરનાર નિર્જરા તત્ત્વ કહેવાય છે, અને જ્યારે સંપૂર્ણ કર્મો નાશ પામે ત્યારે શું થાય છે એ બતાવવા માટે મોક્ષ-તત્ત્વ બતાવવામા આવેલ છે. જ્યારે આત્માને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે શું થાય છે એ બતાવવા માટે આ પ્રાર્થનામા કહ્યું છે કે—

જો તૂ પ્રભૂ પ્રભૂ સો તૂ હૈ, દ્વૈત કલ્પના મેટો,
શુદ્ધ ચેતન આનંદ વિનયચંદ પરમારથ પદ ભેટો-૨૦

આત્મા અને પરમાત્મામા કેવળ કર્મની ઉપાધિનો જ ભેદ છે કર્મની ઉપાધિ મટવાથી આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહેતો નથી સોનામા અને માટી મિશ્રિત સોનામાં ત્યાંસુધી જ ભેદ છે, કે જ્યાંસુધી તે સોનું માટી મિશ્રિત છે તાપ્-કસ્-છેદદ્વારા સોનાને શુદ્ધ કર્યા બાદ કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહેવા પામતો નથી આ જ પ્રમાણે આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો ભેદ પણ કર્મની ઉપાધિ મટ્યા બાદ રહેવા પામતો નથી આત્મા કર્મ-સહિત છે અને પરમાત્મા કર્મરહિત છે પરમાત્માની વ્યાખ્યા કરતા યોગ સૂત્રમા કહ્યું છે કે.—

क्लेशकर्मविपाका शयैरपरामृष्टः पुरुष विशेष ईश्वरः ।

આ સૂત્રનો ભાવાર્થ એ છે કે, ક્લેશ અર્થાત્ સુખ દુઃખ, કર્મ અર્થાત્ આધિદૈવિક, આધિભૌતિક કર્મ આદિ, વિપાક અર્થાત્ કર્મનું ફળ અને આશય અર્થાત્ કર્મોનો સંસ્કાર. આ ચાર વાતથી જે વ્યક્તિ અલિપ્ત છે તે જ વ્યક્તિવિશેષ ઇશ્વર છે. જૈનશાસ્ત્ર પણ ઇશ્વરને આવા જ માને છે, પરંતુ યોગસૂત્ર અને જૈનશાસ્ત્રની માન્યતામા એ અંતર છે કે યોગ.સૂત્ર ઇશ્વરને હમેશાથી જ આવો અલિપ્ત માને છે, ત્યારે જૈનશાસ્ત્ર કહે છે કે વર્તમાનમા તો ઇશ્વર ક્લેશ-કર્મ-વિપાક તથા આશય આદિથી અલિપ્ત હોય છે, પરંતુ ભૂતકાળમા તો તે પણ ક્લેશાદિથી લિપ્ત હતો, પણ હવે લિપ્તતાને દૂર કરી ઇશ્વર બની શકયો છે અને આ જ પ્રમાણે જે કોઈ આત્મા અત્યારે ક્લેશ-કર્મ આદિથી લિપ્ત છે, તે આત્મા પણ પુરુષાર્થદ્વારા કર્મ-ક્લેશાદિથી અલિપ્ત બની પરમાત્મા થઈ શકે છે જ્યારે આત્મા ક્લેશ-કર્મ આદિથી અલિપ્ત બની જાય છે ત્યારે એ દશામા આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે કોઈ પ્રકારનો ભેદ રહેવા પામતો નથી. આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે જે ભેદ છે તે ભેદને

જ્ઞાનાદિદ્વારા દૂર કરવા માટે જ એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, તત્ત્વનો વિચાર કરવામાં તમારા જ્ઞાનનો સદુપયોગ કરો અને પરમાત્માના સ્વરૂપને ઓળખો. પરમાત્માના સ્વરૂપને ઓળખવાથી કર્મની ઉપાધિ દૂર થશે અને ત્યારે તમારો આત્મા જ પરમાત્મમય બની જશે. હવે આત્મા પરમાત્મા જેવો કેવી રીતે બની શકે એ વિષે શાસ્ત્રદ્વારા વિચાર કરવામાં આવે છે.—

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૫૯ મો

આત્માને પરમાત્મમય બનાવવાનુ શ્રેષ્ઠતમ સાધન જ્ઞાન છે એટલા માટે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમસ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.—

બોલ ઓગણસાઠમો.

(૫૯) नाणसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! જ્ઞાનસંપન્ન થવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ કે —

नाणसंपन्नयाए जीवे सद्भावाहिगमं जणयइ, नाणसंपन्ने णं जीवे चाउरन्ते संसारकन्तारे न विणस्सइ, जहा सूईससुत्ता न विणस्सइ तहा जीवे ससुत्ते संसारे न विणस्सइ, नाणविणयतवचरित्तजोगे संपाउणइ, ससमयपरसमयविसारए य संघायणिज्जे भवइ ॥ ५९ ॥

અર્થાત્—જ્ઞાનસંપન્ન થવાથી જીવાત્મા સર્વ પદાર્થોના યથાર્થ ભાવને જાણી શકે છે, અને તે ચતુર્ગતિરૂપ સંસાર-અટવીમા દુ ખી થતો નથી જેમ દોરાવાળી સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાની જીવ સંસારમાં ભૂલો પડતો નથી અને જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વિનયના યોગોને પ્રાપ્ત કરે છે, તેમજ પોતાના દર્શન અને બીજાના દર્શનને બરાબર જાણીને તે અસત્ય માર્ગમાં ફસાતો નથી

મનોનિરોધ તથા કાયાના નિરોધ વિષે જે પ્રશ્નોત્તર થએલ છે તે વિષે આગળ વિવેચન કરવામાં આવેલ છે એ પ્રશ્નોત્તરમા જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની વિશુદ્ધિ માટે ખાસ કહેવામાં આવેલ છે. એટલા માટે ગૌતમ સ્વામીએ જ્ઞાન—પ્રાપ્તિ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાન ફરમાવે છે કે, જ્ઞાન—સંપન્ન જીવાત્મા બધા ભાવોને અર્થાત્ તત્ત્વોને જાણી શકે છે અને તત્ત્વોનુ જ્ઞાન થવાને કારણે તે આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વિનષ્ટ થતો નથી. જે પ્રમાણે દોરાવાળી સોય નીચે પડી જવા છતાં પણ દોરાને કારણે જલ્દી મળી જાય છે, તેજ પ્રમાણે જે જીવાત્મા શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સૂત્રસહિત છે તે પણ આ ચતુર્ગતિરૂપ સંસારમાં વિનષ્ટ થતો નથી, અને જો તેને સંસારમા ભ્રમણ પણ કરવાનુ હોય છે તો તે જલ્દી સંસારમાથી બહાર નીકળી

જાય છે વળી તે સસૂત્રજીવ શ્રુતજ્ઞાનના પ્રભાવથી સસારમા રહેવા છતાં પણ જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રને શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થઈ જાય છે આ સિવાય શ્રુતજ્ઞાનના પ્રભાવથી તે જીવાત્માને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન–અવધિ, મન પર્યાયઆદિ જ્ઞાન–પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને વિનય, તપ તથા ચારિત્રની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે એટલુ જ નહિ પણ તે સ્વસમય (સ્વસિદ્ધાન્ત) તથા પરસમય (પર–સિદ્ધાન્ત) નો વિશારદ–જ્ઞાતા હોવાને કારણે વિદ્વાનોના સમાગમમાં પણ આવે છે અને તેમનો સશય દૂર કરવામા પણ સમર્થ બને છે

અહીં જ્ઞાનના સબધમા જે પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે તે શ્રુતજ્ઞાનની સાથે સબધ ધરાવે છે, કારણ કે ઉદ્દેશ, સમુદ્દેશ, આજ્ઞા અને અનુજ્ઞા શ્રુતજ્ઞાનમા જ હોય છે, અર્થાત્ પ્રારભ અને સમાપ્તિ શ્રુતજ્ઞાનની જ હોય છે 'શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરો' એવો ઉપદેશ શ્રુતજ્ઞાન માટે જ આપવામા આવે છે. મતિજ્ઞાન આદિ જ્ઞાન માટે આ પ્રકારનો ઉપદેશ આપવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી. અહીં જ્ઞાનને સમુચ્ચયરૂપે કહેવામાં આવેલુ હોવાને કારણે તેમાં પાચેય જ્ઞાનનો સમાવેશ થઇ જાય છે, પરતુ વાસ્તવમા આ પ્રશ્નોત્તર શ્રુતજ્ઞાનની સાથેજ સબધ ધરાવે છે.

આ બોલમાં જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે એવો પ્રશ્ન પૂછવામા આવ્યો છે આ પ્રશ્ન વિષે વિશેષ વિચાર કરવામા આવે તે પહેલા જ્ઞાન એટલે શુ ? એ વિષે વિચાર કરવો આવશ્યક છે

શબ્દશાસ્ત્રીઓ જ્ઞાનની ત્રણ પ્રકારે વ્યાખ્યા કરે છે ભાવપ્રધાનતાથી, કર્તૃપ્રધાનતાથી અને કરણપ્રધાનતાથી ज्ञप्तिर्ज्ञान અર્થાત્ વસ્તુને જાણવુ તે ભાવપ્રધાન જ્ઞાન છે जानातीतिज्ञान અર્થાત્ જે વસ્તુને જાણે છે તે કર્તૃપ્રધાન જ્ઞાન છે અને ज्ञायतेऽनेन इति ज्ञान અર્થાત્ જે દ્વારા વસ્તુ જાણી શકાય છે તે કરણપ્રધાન જ્ઞાન છે આ પ્રમાણે ભાવ, કર્તૃ અને કરણને પ્રધાનતા આપી જ્ઞાનની ત્રણ પ્રકારે વ્યાખ્યા કરવામા આવે છે પરતુ શાસ્ત્રકાર કહે છે કે, અત્રે તો જે જ્ઞાન શબ્દનો ઉપયોગ કરવામા આવ્યો છે તેમાજ ત્રણેય અર્થો ગતાર્થ થઇ જાય છે જ્ઞાનના આ ત્રણેય અર્થો વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવા માટે છે–એક બીજાનુ ખડન કરવા માટે નથી જે પ્રમાણે સૂત્ર–સાહિત્યમા વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવા માટે સાત નયોનુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે આ સાત નયો એક બીજાનુ ખડન કરતા નથી પરતુ વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવામા સહાયતા આપે છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનની ત્રણેય વ્યાખ્યાઓ એક બીજાને ખડિત કરતી નથી પરતુ વસ્તુને સમજવામા સહાયતા આપે છે જો કે સામાન્ય રીતે સાતેય નયોમા ભેદ છે, પરતુ આ ભેદ એક નયદ્વારા બીજા નયનુ ખડન કરવા માટે નથી, પરતુ વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવા માટે છે આ જ પ્રમાણે જ્ઞાનની ત્રણેય વ્યાખ્યાઓ પણ વસ્તુનુ સ્વરૂપ સમજવા માટે જ છે

જે પ્રમાણે એક નય બીજા નયનુ ખડન કરે તો તે દુર્નય કહેવાય છે, તેજ પ્રમાણે જ્ઞાનની વ્યાખ્યાઓ પણ એક બીજાની વિરુદ્ધ જતી હોય તો તે જ્ઞાનની વ્યાખ્યા પણ ખોટી કહેવાય છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, વસ્તુનું સ્વરૂપ સરળતાપૂર્વક સમજવામાં આવે એટલા માટે જ્ઞાનાદિની ભિન્ન ભિન્ન વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવે છે આપણે પણ જ્ઞાનની વ્યાખ્યાઓનો ઉપયોગ વસ્તુ–સ્વરૂપ સમજવામાં કરવો જોઈએ, પણ કલેશોત્પાદક વાદવિવાદ કરવામાં જ્ઞાનની વ્યાખ્યાઓનો દુરુપયોગ કરવો ન જોઇએ અસ્તુ

હવે મૂળ પ્રશ્ન વિષે વિચાર કરીએ શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને કહ્યુ જ છે કે, શ્રુતજ્ઞાનદ્વારા જીવાત્મા સર્વપદાર્થોના યથાર્થ ભાવને જાણી શકે છે જેમને પ્રત્યક્ષજ્ઞાન હતુ તે લોકોએ જે કાઈ જોયુ છે તે શ્રુતજ્ઞાનથી જ જાણી શકાય છે જેમકે આપણે મેરુ પર્વત જોયો નથી પરતુ જેમના જ્ઞાનનુ આવરણ હટી ગયુ છે અને જેમને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન પેદા થએલ છે તેઓએ મેરુ પર્વત જોયો છે એટલા માટે આપણે મેરુ પર્વતને શ્રુતજ્ઞાનથી જાણીએ છીએ પ્રત્યક્ષ જ્ઞાની તો પદાર્થોને પ્રત્યક્ષ–સાક્ષાત્ જુએ છે, પરતુ શ્રુતજ્ઞાની પ્રત્યક્ષજ્ઞાનીદ્વારા જોવામા આવેલ પદાર્થોને શ્રુતજ્ઞાનથી જાણીને તેના ઉપર શ્રદ્ધા કરે છે. ભગવાન મહાવીરે જે કાંઇ જોયુ કે જાણ્યુ હતુ તે આપણે પ્રત્યક્ષરૂપે જોઈ શકતા નથી, પરતુ ભગવાન મહાવીરદ્વારા જોવામા તથા જાણવામાં આવેલી વાત પણ શ્રુતજ્ઞાનથી આપણે જાણી શકીએ છીએ આ જ કારણે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રના ચોથા અધ્યયનમાં શ્રુતજ્ઞાનનુ મહત્ત્વ બતાવતા કહેવામા આવ્યુ છે કે —

सोच्चा जाणइ कल्लाणं, सोच्चा जाणइ पावगं ।
उभयं पि जाणइ सोच्चा, जं सेयं त समायरे ॥

અર્થાત્–પુણ્યને પણ સાભળવાથી જાણી શકીએ છીએ, પાપને પણ સાંભળવાથી જાણી શકીએ છીએ તથા પુણ્ય–પાપ બન્નેને પણ સાભળવાથી જાણી શકીએ છીએ, એટલા માટે શ્રુતજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જે કલ્યાણકારી હોય તેનુ આચરણ કરો

પુણ્ય–પાપને સાભળવાથી જ જાણી શકાય છે, પરતુ આપણે સાભળીને શું કરવુ જોઇએ તો એને માટે કહ્યુ છે કે —

श्रूयतां धर्म सर्वस्वं श्रुत्वा चैवावधार्यताम् ।
आत्मन प्रतिकूलानि परेषां न समाचरेत् ॥

અર્થાત્–ધર્મનો સાર થોડામાં સાભળીને તેને જીવનમા ઉતારો બધાં ધર્મોનો સાર માત્ર એજ છે કે, જે કાર્ય તમને પોતાને પ્રતિકૂલ જણાતુ હોય તે પ્રતિકૂલ કાર્ય બીજા પ્રતિ પણ ન કરો

શ્રી સૂયગડાગ સૂત્રમા પણ એમજ કહ્યુ છે કે —

एयं खु नाणिणो सारं, जं न हिंसइ किंचणं ।

અર્થાત્–જ્ઞાનીજનોનો કહેવાનો માત્ર સાર એ જ છે કે, તમે કોઈને પણ મારો નહિ તથા કોઈની હિસા કરો નહિ

શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના છઠ્ઠા અધ્યયનમા સર્વભૂત સમભાવ રાખવા વિષે સ્પષ્ટરૂપે કહ્યુ છે કે.—

अज्झत्थं सव्वओ सव्वं, दिस्स पाणे पियायए ।
न हणे पाणिणो पाणे, भयवेराओ उवरए ॥ उ० ६-६ ॥

અર્થાત્–પોતાના આત્માની માફકજ સર્વ સ્થળે સર્વને જોઈને અર્થાત્ પોતાની માફક બીજા જીવોને પણ પોતાના પ્રાણ વ્હાલા છે તેમ જાણીને ભય અને વૈરથી વિરમેલો આત્મા કોઈ પણ પ્રાણીઓના પ્રાણોને હણે નહિ

શાસ્ત્રના આ સારગર્ભિત સૂત્રને સ્પષ્ટરૂપે સમજાવવા માટે એક વ્યાવહારિક ઉદાહરણ આપુ છુ —

માનો કે કોઇ ક્રૂર માણસ હાથમા તલવાર લઈ તમને મારવા તૈયાર થયો હોય એટલામા કોઈ દયાધર્મી માણસ આવીને પેલા માણસને તલવાર મારતાં અટકાવે તો એ બન્નેમાં તમને કયો માણસ સારો લાગશે ? આ પ્રશ્નનો નિશ્ચિત ઉત્તર તમે એ જ આપશો કે જે માણસે મને બચાવ્યો તે જ માણસ સારો છે. આ વાત તમે કોઈના કહેવાથી કે કોઇની પ્રેરણાથી કહેતા નથી પણ તમે આત્મસાક્ષીએ કહો છે કે, જે મને તલવાર મારવા તૈયાર થયો હતો તે માણસ સારો ન હતો સારો માણસ તો તે જ છે કે જેના હૃદયમાં દયાભાવના હોય છે જે પ્રમાણે તમને કોઈ મારે એ તમને પસંદ નથી તે જ પ્રમાણે બીજા પ્રાણીને તમે મારો એ તેમને પણ પસંદ નથી એટલા માટે કોઇને ન મારવુ એ ધર્મ છે કોઈ તમારી પાસે ખોટુ બોલી તમને છેતરી જાય, અથવા કોઈ તમારી વસ્તુની ચોરી કરી જાય તો શુ તમને એ વાત પસદ પડશે ? જો નહિ, તો શુ બીજાને દગો દેવો કે બીજાની ચીજ છીનવી લેવી એ શુ ઉચિત છે ? એટલા માટે જે વ્યવહાર તમને પસદ નથી તે વ્યવહાર તમે બીજાની સાથે પણ ન કરો, એટલુ જ નહિ પણ જો તમારી શક્તિ હોય તો એ શક્તિનો ઉપયોગ બીજાને સહાયતા આપવામા કરો જો તમે તમારી શક્તિનો સદુપયોગ કરો તો તેમા સ્વ–પરનુ કલ્યાણ જ છે, પરતુ જો તમારામા શક્તિ હોવા છતાં બીજાને સહાયતા આપવામા એ શક્તિનો ઉપયોગ ન કરો તો તમારી એ શક્તિ શા કામની રહી ? પોતાનામા શક્તિ હોવા છતા જે બીજાને સહાયતા કરતો નથી તે કેવો કહેવાય છે તે વિષે એક પ્રાચીન કથા સંભળાવુ છુ —

રાજશેખર નામનો એક પડિત બહુ જ સંકટ–અવસ્થામા હતો તેને ખાવા માટે પૂરતુ અન્ન પણ મળતુ ન હતુ આવી દુખદ અવસ્થામા પણ તેણે ધૈર્યનો ત્યાગ કર્યો નહિ તેણે મનમા વિચાર કર્યો કે, જો હુ પુરુષાર્થ કરીશ તો મારું દારિદ્ર દૂર થઈ જશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે આજીવિકાની પૂર્તિ કરવા માટે ધારાનગરીમા આવ્યો

એક દિવસ રાજશેખર પડિત માટીના શકોરામા ખગબ અનાજ સાફ કરી રહ્યો હતો. આ દૃશ્ય રાજા ભોજે ફરવા જતી વખતે જોયુ આ દૃશ્ય જોઈ રાજા સમજી ગયો કે, આ માણસ કોઈ વિદ્વાન્ જણાય છે રાજશેખરની વિદ્વત્તા કેવી છે તે જાણવા માટે રાજા

બોલ્યો રાજશેખર પંડિતને ઉપલક્ષીને સંસ્કૃતમાં કહ્યુ કે, જે લોકો પોતાનુ પેટ પણ ભરી શકતા નથી તેઓ આ સંસારમા જીવિત રહે તોય શુ ? અને જીવિત ન રહે તોય પણ શું ? રાજશેખરે રાજાનુ આ કથન સાભળ્યુ. આ કથન સાભળી તેમનુ હૃદય વિંધાયું. અને તેણે સંસ્કૃતમા જવાબ આપ્યો કે, જે લોકોમાં શક્તિ છે છતાં પણ જેઓ બીજાને સહાયતા આપતા નથી તે લોકો આ સંસારમા રહે તોય શુ ? અને ન રહે તોય શુ ? રાજશેખરનો ઉત્તર સાભળી રાજા સમજી ગયો કે, આ કોઈ વિદ્વાન્ જણાય છે. પરંતુ આ વિદ્વાન્ હોવા છતાં આટલો બધો ગરીબ કેમ છે એનું કારણ જાણવા માટે રાજાએ સંસ્કૃતમાં પૂછ્યું કે, તમારી આવી દશા શા કારણે થઈ ? રાજશેખર પંડિતે જવાબ આપ્યો કે, તમારા જેવા ઉદાર રાજા બધે ઠેકાણે ન હોવાને કારણે જ મારી આવી દશા થઈ છે. પંડિતનુ આ કથન સાભળી રાજાએ મનમા વિચાર કર્યો કે, હવે તો મારે આ પંડિતને પૂરેપૂરી સહાયતા કરવી જ જોઈએ

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજા હાથી ઉપરથી ઊતરી ગયો અને પોતાને બેસવાનો હાથી રાજશેખર પંડિતને આપી દીધો રાજશેખર પંડિતે વિચાર્યું કે, મારી પાસે તો ખાવાનું પણ નથી તો પછી આ હાથીને હું કેવી રીતે મારે ઘેર બાંધી શકીશ! આ પ્રમાણે વિચાર કરી તે પંડિતે હાથીના મુખ આગળ પોતાના કાન ધર્યા અને પોતાનુ મસ્તક એવી રીતે ફેરવવા લાગ્યો કે, જાણે તે પંડિતના કાનમા કાંઈ કહેતો હોય! આ વિચિત્ર દૃશ્ય જોઈ રાજાએ પંડિતને પૂછ્યુ કે, શું તે હાથી કાંઈ કહે છે ? રાજશેખરે જવાબ આપ્યો કે, હા. આ હાથી મને કહે છે કે, મને લઈ જઈને તુ ક્યા બાંધીશ ! એટલા માટે તુ મને રાજાને પાછો ભેટ-રૂપે આપી દે આ પ્રમાણે કરવાથી હુ પણ આનંદમા રહીશ અને રાજાદ્વારા તને જે ધન પુરસ્કારમા મળશે તે ધનથી તુ પણ આનંદમા રહીશ

રાજા ભોજ રાજશેખરના કથનનો આશય સમજી ગયો અને તેમણે પંડિતને ઘણું ધન આપી સુખી બનાવ્યો

અંજનાના પ્રશ્નના ઉત્તરમા મહાત્માએ કહ્યુ કે, હવે થોડા જ સમયમા તમારા કર્મો નષ્ટ થવાના જ છે અને તમારી સ્થિતિ બદલાવાની છે જ્યારે સ્થિતિ બદલાઈ જશે ત્યારે તમારા પતિ પણ તમને મળી જશે અને તમારી કુક્ષીએ એક પરમપ્રતાપી પુત્ર પેદા થશે કે જે મોટા થતા રામને દૂત બનશે અને સીતાજીની શોધ કરશે

મહાત્માની ભવિષ્યવાણી સાંભળી અંજનાને ઘણી પ્રસન્નતા થઈ બાદ અંજના મહાત્માને વદન-નમસ્કાર કરી ત્યાથી ઉઠી પોતાની સખીની સાથે રવાના થઈ

અજનાને બહુ જ પ્રસન્ન થતી જોઈ વસતમાલાએ તેને કહ્યુ કે, સખી ! આ મહાત્મા પાસેથી એવુ તને શું મળ્યુ છે કે તુ આટલી બધી પ્રસન્ન થાય છે ? અંજનાએ જવાબ આપ્યો કે, મને આ મહાત્મા પાસેથી જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઇ છે એટલા માટે આટલી બધી પ્રસન્ન થાઉં છુ

મહાત્માની પાસેથી જ્ઞાનની જ પ્રાપ્તિ થાય છે શ્રી ભગવતીસૂત્રમા આ વિષે ભગવાનને એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે કે –

तहारूवाणं समणाणं निग्गंथाणं पज्जुवासणाए किं फलं ? सवण फलं ।

અર્થાત્–હે ભગવાન ! સાચા નિર્ગ્રન્થ શ્રમણની પર્યુપાસના–સેવા કરવાથી શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે, સાધુની સેવા કરવાથી શ્રવણનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે

અંજના સતીએ વસતમાલાને કહ્યુ કે, સખી ! મને પણ શ્રુતજ્ઞાનનો લાભ થયો છે હું મારા પૂર્વકર્મોને પરોક્ષરૂપે જ જાણતી હતી પણ આ મહાત્માએ કૃપા કરી મારાં પૂર્વકર્મને પ્રત્યક્ષ જોઇને વાત કહી છે એટલુ જ નહિ પણ ભવિષ્ય–સંબધી વાતો કે જે હું જાણતી ન હતી તે પણ આ મહાત્માજી પાસેથી જાણવા મળી છે મહાત્માના કથન ઉપરથી મને એવો વિશ્વાસ થઈ ગયો છે કે, હવે મારા દુખનો અંત આવવાનો છે વસતમાલાએ કહ્યુ કે, તમે તો આ પ્રમાણે કહો છો પણ કોણ જાણે દુખનો અંત આવશે કે નહિ ? અને તમારા પતિ યુદ્ધમાથી જીવિત આવશે કે નહિ ? અજનાએ જવાબ આપ્યો કે, મને તો મહાત્માના કથન ઉપર વિશ્વાસ છે પતિના સબધમા પણ તેમણે જે કાંઈ કહ્યુ છે તે ઉપર પણ વિશ્વાસ છે અને પુત્રના સબધમા પણ જે કાંઈ કહ્યુ છે તે ઉપર પણ વિશ્વાસ છે વસતમાલાએ કહ્યુ કે, ભવિષ્યની વાત અત્યારથી નિશ્ચિતરૂપે શી રીતે કહી શકાય ? સભવ છે કે, તમારી કુક્ષીએ પુત્રનો જન્મ ન થતા પુત્રીનો જન્મ થાય અજનાએ જવાબમાં એટલુ જ કહ્યુ કે, એમ બની શકે નહિ, મને મહાત્માના કથન ઉપર સપૂર્ણ વિશ્વાસ છે અને મારુ પોતાનુ પણ એવુ અનુમાન છે કે મારી કુક્ષીએ પુત્રનો જ જન્મ થશે.

ઉપરની વાત ઉપરથી અત્રે એક મહત્ત્વપૂર્ણ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, તે મહાત્માએ અજનાને ભવિષ્ય બતાવ્યુ તો શુ સાધુ–મહાત્મા લોકોને આ પ્રમાણે ભવિષ્ય કહી શકે ખરા ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમા પાચ પ્રકારના વ્યવહાર બતાવવામા આવેલ છે. એ પ્રમાણે આ પ્રકારનુ ભવિષ્ય આગમવ્યવહારી સાધુ કહી શકે છે પરતુ સૂત્રવ્યવહારી

સાધુ કહી શકે નહિ. જે પ્રમાણે ભવિષ્ય કહેવાના સબધમા પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે તેજ પ્રમાણે તે મહાત્મા એકલા શા માટે વિચરતા હતા એ પ્રશ્ન પણ અત્રે ઉપસ્થિત થઇ શકે છે. આ પ્રશ્નનો પણ એ જ ઉત્તર છે કે, મહાત્મા આગમવ્યવહારી હતા એટલે એમ કરી શકે છે પરતુ તેમનુ અનુકરણ સૂત્રવ્યવહારી સાધુ કરી શકે નહિ કાલી રાણીએ મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે, મારા દશ પુત્રો યુદ્ધમા ગયા છે તેમને હુ ફરી જોઈ શકીશ કે નહિ ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને કહ્યુ હતુ કે, તમે કાલીકુમારને જોઈ શકશો નહિ ભગવાનનું આ કથન સાભળી કાલીરાણી મૂર્છિત થઈ નીચે પડી ગઇ હતી અત્રે વિચારવાની વાત એ છે કે, ભગવાને આ પ્રકારનુ ભાવિ વચન કેવી રીતે કહ્યુ ? એટલા માટે આપણે અત્રે એમ જ માનવુ જોઇએ કે, આગમવ્યવહારી જે કાંઈ કરે છે તેને જોઇને સૂત્રવ્યવહારી પણ તે પ્રમાણે કરી શકે નહિ આગમવ્યવહારી કેવલી નહિ પણ કેવલી સરખા હોય છે જો કોઈ સૂત્રવ્યવહારી સાધુ જ્યોતિષાદિ શીખીને આગમવ્યવહારીનુ અનુકરણ કરી ભવિષ્ય બતાવવા લાગે તો એ અનુચિત છે અને તમારા લોકોને માટે પણ સાધુઓ પાસે આ પ્રમાણે ભવિષ્ય જાણવાનો પ્રયત્ન કરવો પણ અનુચિત છે આજનો યતિસમાજ કોઇ એક સમયે પચ મહાવ્રતધારી સાધુ-સમાજ જ હતો, પરતુ આજે તે આવા જ કારણોને અગે પતન-અવસ્થાને પામેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આગમવ્યવહારી સાધુ જે ભવિષ્યાદિ કહે છે, તેવો અધિકાર પ્રાપ્ત કરવા અને તેમનુ અનુકરણ કરવા માટે તેમના જ જેવો કર્મોને નષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ. કર્મોને નષ્ટ કરવા માટે તેમના જેવો પ્રયત્ન તો કરી શકાતો નથી તો પછી એ અવસ્થામા ભવિષ્ય કહેવાનો અધિકાર કેવી રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે ? જે સાધુઓ કેવળ ભવિષ્ય બતાવવામાં જ તે આગમવ્યવહારી મહાત્માઓનુ અનુકરણ કરવા લાગે છે તે સાધુઓ અવશ્ય પતિત થઇ જાય છે. તે મહાત્માઓ જઘાચરણ વિદ્યાચરણ આદિ વિદ્યાઓથી યુક્ત હોવાની સાથે જ આગમવ્યવહારી પણ હતા એટલા માટે તેમનુ અનુકરણ સૂત્રવ્યવહારી કરી શકે નહિ.

અજના અને વસતમાલા વચ્ચે વાત થઇ રહી હતી એટલામા તો અજનાને પ્રસવવેદના થતી હોય એમ લાગ્યુ અજનાએ વસતમાલાને કહ્યુ કે, મને અત્યારે પ્રસવવેદના થતી હોય એમ લાગે છે એટલા માટે મને કોઇ સુરક્ષિત સ્થાને લઈ જા. વસતમાલાએ કહ્યુ કે, સખી ! આ જગલમાં હુ ક્યા લઇ જાઉ ! અજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, સંકટના સમયે સાહસનો ત્યાગ કરો નહિ. સામે જે પર્વત જોવામા આવે છે તે પર્વતની ગુફામા મને લઈ જા.

અજના તથા વસતમાલા પર્વતની ગુફા પાસે પહોંચ્યા. પણ ત્યાં તેમણે જોયું કે એ ગુફામા તો એક વિકરાળ સિંહ મોઢુ ફાડીને બેઠો છે. સિંહને જોતા જ વસતમાલા તો ગભરાઇ ગઇ પરતુ અજનાએ તેને ધૈર્ય આપતા કહ્યુ કે, રોવાથી કાઈ થતુ નથી, એટલા માટે સકટના સમયે ધૈર્ય રાખો. મહાત્માના કથનાનુસાર મારી કુક્ષીએ પરમ પ્રતાપી બાળક જન્મ ધારણ કરશે અને તે બાળકની રક્ષા પણ અવશ્ય થશે. જ્યારે બાળકની રક્ષા થવાની

છે તો શુ બાળક જેના ગર્ભમા છે તે માતાની રક્ષા નહિ થાય? આ પ્રમાણે કહીને અંજનાએ વસતમાલાને ધૈર્ય બધાવ્યુ આખરે દેવની કૃપાથી તે સિંહનો ઉપસર્ગ મટી ગયો અને તે સિંહ લીલા કરતો ત્યાથી બીજે ક્યાક ચાલ્યો ગયો અજનાએ તે સિહની ગુફામા તેજસ્વી બાળકને જન્મ આપ્યો તેજસ્વી બાળકને જોઈ અજના ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને વસતમાલાને કહેવા લાગી કે, જો! આ પુત્ર કેવો તેજસ્વી છે? વસતમાલાએ કહ્યુ કે, જો આ બાળકના પિતા અહી હોત તો તેનો જન્મોત્સવ કેવો ઊજવવામા આવત! પરતુ આ તો નિર્જન વનમા જન્મ્યો છે! અજનાએ કહ્યુ કે, તુ આને દુ ખનુ કારણ માની રહી છે, પરતુ એ તારી ભૂલ છે આ બાળકનો જન્મ આ વનમા થયો છે તેનુ પણ કોઇ છૂપુ કારણ અવશ્ય હશે!

અજનાને મનમા એવી ચિતા પેદા થવા લાગી કે, આ બાળકની રક્ષા હવે કેવી રીતે કરવી? અજના આ પ્રમાણે બાળકની રક્ષા કરવા વિષે ચિન્તા કરી રહી હતી એટલામા જ તેને વિમાનના ઘટનો ધ્વનિ સાભળવામા આવ્યો વસતમાલાએ બહાર નીકળીને જોયુ તો એક વિમાન પોતાની તરફ આવી રહ્યુ છે વસતમાલાએ અજનાની પાસે જઇ ખબર આપી કે, એક વિમાન આપણા તરફ આવી રહ્યુ છે અજનાએ પણ બહાર નીકળીને જોયુ તો એક વિમાન પોતાની તરફ નજદીક આવી રહ્યુ છે એટલામાજ તે વિમાન ત્યા ઊતર્યું અને તેમાથી એક પુરુષ બહાર નીકળીને અજનાની પાસે આવ્યો તે પુરુષને પોતાની નજદીક આવતો જોઇ અજના વિચારવા લાગી કે, આ વળી નવી આપત્તિ ક્યાથી આવી? એટલામા તે પુરુષે નજદીક આવીને અજનાને કહ્યુ કે, હુ કોઇ બીજો નથી પરતુ તમારો મામો-હનુમત્પાટનનો સ્વામી-છુ મારા જાણવામા આવ્યુ કે તમને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઇ છે, એટલા માટે હુ તમને લઇ જવા માટે આવ્યો છુ માટે મારી સાથે વિમાનમા ચાલો

અજનાએ પોતાના મામાને ઓળખી લીધા મામાનો મેળાપ થતા અજના ઘણી પ્રસન્ન થઈ અને પુત્રને લઈ વસતમાલાની સાથે વિમાનમા બેસી ગઇ હવે આગળ શુ થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૧૦ રવિવાર

પ્રાર્થના

'સમુદ્રવિજય' સુત શ્રી નેમીશ્વર, જાદવ કુલકો ટીકો;
રતનકુખ ધારણી 'સિવાદે', તેહનો નંદન નીકો:
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવન-પ્રાણ હમારો છે શ્રી જિન૦ ૧

—વિનયચદ્રજી કુભટ ચોવીશી.

શ્રી અરિષ્ટનેમિ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામા આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા ભગવાનને મોહનગારા કહેવામા આવ્યા છે. પરતુ ભગવાન મોહનગાગ ક્યારે અને કોને લાગે છે એ અત્રે જોવાનુ છે જે વ્યક્તિ, જે વસ્તુનો સ્વાદ જાણે છે

તેજ વ્યક્તિ તે વસ્તુને ઓળખી શકે છે અને તે જ તેની પ્રશંસા પણ કરી શકે છે. સુગંધી પુષ્પની ગમે તેવી સુગંધ હોય પણ જેમને ઘ્રાણેન્દ્રિય જ નથી તેમને માટે તે સુગંધ શા કામની? અને તે સુગંધની પારખ પણ તે કેવી રીતે કરી શકે? આ જ પ્રમાણે જેમને આ સંસાર ખારો લાગ્યો હોય, જે પરમાત્માના ગુણોને સમજી શક્યો હોય, તથા જેમના હૃદયમાં પરમાત્માનાં ગુણ જાગૃત થયા હોય તેમને જ પરમાત્મા મોહનગારા લાગી શકે. ઉદાહરણ તરીકે, ભગવાન અરિષ્ટનેમિ જ્યારે ઉગ્રસેનના ઘેરથી બાંધેલા તોરણેથી સંયમ લેવા માટે પાછા ફર્યા હતા ત્યારે રાજીમતિની સખીઓને ભગવાન પ્રિય લાગ્યા ન હતા, પરંતુ રાજીમતિને તો પ્રિય લાગતા હતા રાજીમતિ તો ભગવાનને મોહનગારા જ માનતી હતી. આમ માનવાનું કારણ એ જ છે કે, રાજીમતિની સખીઓ ભગવાનના વાસ્તવિક ગુણોને જાણતી ન હતી, પરંતુ રાજીમતિ જાણતી હતી કે ભગવાન ક્યા ? અને શા માટે જઈ રહ્યા છે? આ જ પ્રમાણે જેઓ પરમાત્માનાં વાસ્તવિક ગુણોને જાણે છે તેમને જ પરમાત્મા પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગે છે.

ભગવાન અરિષ્ટનેમિ હાથીના હોદ્દા ઉપર બેઠેલા હતા, પરંતુ તેમની દૃષ્ટિ તો, જે પશુ-પક્ષીઓને મારી નાખવા માટે એક વાડામાં પૂરવામાં આવ્યાં હતાં અને જેમને બચાવવા માટે કોઈ ધ્યાન પણ આપતું ન હતું, તે દયાપાત્ર પશુ-પક્ષીઓ ઉપર જ પડેલી હતી ભગવાને જ્યારે એ પશુ-પક્ષીઓને જીવિતદાન તથા અભયદાન અપાવી બંધનમુક્ત કરી દીધાં ત્યારે તે પ્રાણીઓને ભગવાન કેવા પ્રિય અને મોહનગારા લાગ્યા હશે ! આ જ પ્રમાણે જે લોકો આ સંસારને બંધનરૂપ માને છે અને જેઓ સંસારનાં આ બંધનમાંથી મુક્ત થવા ચાહે છે તેમને જ ભગવાન બંધનમુક્તિ અપાવનાર હોવાથી પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગે છે.

જ્યાંસુધી મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ કે ઉપશમ થતો નથી ત્યાંસુધી જીવાત્માને સંસાર અસાર તેમજ ખારો લાગતો નથી, અને જ્યાંસુધી સંસારની અસારતા જણાતી નથી ત્યાંસુધી પરમાત્મા પ્રત્યે સાચી પ્રીતિ પેદા થવા પામતી નથી. પરમાત્મા પ્રત્યે પ્રીતિભાવ પ્રગટ કરવા માટે આપણે પણ મિથ્યાત્વનો ક્ષયોપશમ કરી પરમાત્માના પ્રીતિપાત્ર બનવા માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

આપણે પરમાત્માના પ્રીતિપાત્ર ત્યારે જ બની શકીએ કે જ્યારે ભગવાન અરિષ્ટનેમિના ત્યાગનું આપણે અનુકરણ કરીએ. ભગવાન અરિષ્ટનેમિ આપણને શા માટે મોહનગારા લાગે છે તેનો વિચાર કરો. જો તેમણે રાજીમતિ સાથે વિવાહ કરી લીધો હોત તો એ દશામાં ભગવાન આપણને પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગત નહિ, પરંતુ તેમણે જગજ્જીવોના કલ્યાણ માટે વિવાહ ન કર્યો અને સંસાર મોહનો ત્યાગ કરી જગત સમક્ષ ત્યાગવૃત્તિનો આદર્શ ઉપસ્થિત કર્યો, એટલા જ માટે ભગવાન આપણને પ્રિય તેમજ મોહનગારા લાગે છે. જ્યારે ત્યાગનો આવો મહિમા છે એવું આપણે જાણીએ છીએ, તેમ છતાં જો આપણે સંસાર-મોહનો થોડો ઘણો ત્યાગ કરી ત્યાગ-માર્ગને ન અપનાવીએ તો એ આપણી ભૂલ જ છે. સંસારમોહને ઓછો કરવા માટે અને ત્યાગમાર્ગને અપનાવવા માટે સર્વ પ્રથમ સમ્યગ્જ્ઞાનની આવશ્યકતા રહે છે આ સમ્યગ્જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે

આગળ વિસ્તાર રૂપે વિવેચન કરવામા આવ્યુ છે. આજે જ્ઞાનની સાથે દર્શનની તથા ચારિત્રની પણ કેટલી બધી આવશ્યકતા રહે છે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ –

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૬૦ મો

કાલે શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનસપન્નતાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે તે વિષે વિચાર કરવામાં આવ્યો હતો જ્ઞાનસપન્નતાથી જીવાત્મા સર્વ પદાર્થોના યથાર્થભાવને જાણી શકે છે અને તે કારણે તે ચતુર્ગતિરૂપ–સસાર–અટવીમા દુ ખ પામતો નથી જેમ દોરાવાળી સોય ખોવાતી નથી તેમ જ્ઞાની જીવ સસારમાં ભૂલો પડતો નથી, અને જ્ઞાન, ચારિત્ર, તપ અને વિનયના યોગોને પ્રાપ્ત કરે છે તેમ જ પોતાના દર્શન અને બીજાનાં દર્શનને બરાબર જાણીને અસત્યમાર્ગમા ફસાતો નથી

ભગવાન મહાવીરે સત્ય જ્ઞાન–પ્રાપ્તિનુ આ ફળ બતાવેલ છે સાચુ જ્ઞાન સમ્યક્ત્વ અર્થાત્ સાચા દર્શન વિના પેદા થતુ નથી એટલા માટે હવે દર્શન વિષે પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે.

જ્ઞાન અને દર્શન એ બન્નેનો પારસ્પરિક સહયોગ છે જ્યારે જ્ઞાન હોય છે ત્યારે દર્શન પણ હોય છે અને જ્યારે દર્શન હોય છે ત્યારે જ્ઞાન પણ હોય છે આ ઉપરથી અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, જ્યારે જ્ઞાન અને દર્શનનો પરસ્પર આટલો બધો ઘનિષ્ટ સબધ છે તો પછી દર્શન વિષે જુદો પ્રશ્ન શા માટે પૂછવામા આવ્યો છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, શ્રુતજ્ઞાન તો સાવ્યવહારિક છે અને દર્શન સાંવ્યવહારિક નથી જ્ઞાનનુ તો આદાન–પ્રદાન થઈ શકે છે, પરતુ દર્શનનુ આદાન–પ્રદાન થઈ શકતુ નથી આ સિવાય જ્ઞાન પણ ત્યારે જ પેદા થઈ શકે છે કે, જ્યારે પહેલાં દર્શન હોય છે દર્શન વિના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ શકતી નથી શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, न अदसणिस्स नाण અર્થાત્ જે વ્યક્તિમા દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ શ્રદ્ધા હોતી નથી તેને સમ્યક્જ્ઞાન પેદા થઈ શકતુ નથી દર્શનનો સામાન્ય અર્થ સમ્યક્ત્વ થાય છે જેનામા સમ્યક્ત્વ હોતુ નથી તેનુ જ્ઞાન પણ અજ્ઞાન કહેવામા આવે છે સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન હોય તે જ સાચુ જ્ઞાન છે ક્ષાયોપશમિક ભાવથી જ્ઞાન પણ પેદા થાય છે અને અજ્ઞાન પણ પેદા થાય છે પરતુ ક્ષાયિક ભાવથી તો જ્ઞાન જ પેદા થાય છે આ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ વિના જ્ઞાન પેદા થઈ શકતુ નથી એ બતાવવા માટે દર્શન વિષે જુદો પ્રશ્ન કરવામા આવ્યો છે હવે ગૌતમ સ્વામી દર્શન વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે –

બોલ ૬૦ મો

(૬૦) दंसण संपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! દર્શનને પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે –

दंसणसंपन्नयाए णं भवमिच्छत्तछेयणं करेइ, परं न विज्झायइ, परं अविज्झमाणे अणुत्तरेणं नाणदंसणेणं अप्पाणं संजोएमाणे सम्मं भावेमाणे विहरइ॥६०॥

અર્થાત્–હે ગૌતમ! દર્શનસંપન્ન (સમકિતી) જીવ સંસારના મૂળરૂપ મિથ્યાત્વ-અજ્ઞાનનુ છેદન કરે છે. તેના જ્ઞાનનો પ્રકાશ ઓલવાતો નથી અને તે પ્રકાશમાં શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન અને દર્શનથી પોતાના આત્માને સયોજીને સુદર ભાવનાપૂર્વક વિચરે છે.

ભગવાને દર્શનસંપન્નતાથી મિથ્યાત્વનો નાશ બતાવ્યો છે પરતુ મિથ્યાત્વનો નાશ તો ક્ષયોપશમ સમકિતથી પણ થાય છે તો પછી દર્શનસપન્નતાથી વિશેષ લાભ શો થયો? આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, જે પ્રમાણે ખુલ્લી હવામા રાખવામા આવેલો દીપક બુઝાઈ જવાનો ભય રહે છે તે જ પ્રમાણે ક્ષયોપશમ સમકિતને માટે પણ નષ્ટ થવાનો ભય રહે છે પરતુ ક્ષાયિક સમકિતને માટે એવો ભય રહેતો નથી અને તેથી જ ભગવાને પ્રશ્નોત્તરમા 'परं' શબ્દનો પ્રયોગ કરી બતાવ્યુ છે કે, દર્શનસંપન્નતાથી મિથ્યાત્વનો નાશ થાય છે અને જે ક્ષાયિક સમકિત નષ્ટ થવાનો ભય રહેતો નથી તે ક્ષાયિક સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. દર્શન અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ ક્ષાયોપશમિક પણ હોય છે અને ક્ષાયિક પણ હોય છે ક્ષાયોપશમિક સમકિત કદાચ નષ્ટ થઈ જવાનો ભય રહે છે પણ ક્ષાયિક સમકિત નષ્ટ થઈ જાય એવો ભય રહેતો નથી દર્શનસંપન્નતાથી જીવાત્માને મિથ્યાત્વનો નાશ થવાની સાથે ક્ષાયિક સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે

આ સંસારમાં ભ્રમણ કરવાનું પ્રધાન કારણ મિથ્યાત્વ જ છે. કારણ વિના કાર્ય થતુ નથી સસારમાં ભ્રમણરૂપી કાર્યનુ કારણ મિથ્યાત્વ જ છે દર્શનસંપન્નતા મિથ્યાત્વનો છેદ કરે છે અને જ્યારે કારણનો છેદ કરવામાં આવે ત્યારે કાર્ય પણ પેદા કેવી રીતે થઈ શકે? જે વસ્તુ જેવી છે તેને તેથી વિપરીત માનવી એ જ મિથ્યાત્વ છે. આ મિથ્યાત્વનો છેદ થવાથી સસારપરિભ્રમણ કરવુ પડતુ નથી.

મિથ્યાત્વ એ સસારનુ કારણ છે અને સમ્યક્ત્વ મોક્ષનુ કારણ છે. દર્શનસંપન્ન વ્યક્તિ મિથ્યાત્વનો છેદ કરી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરે છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાળો જીવાત્મા કાતો તે જ ભવમાં મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે છે, અથવા ભવસ્થિતિ બાકી હોય તો વધારેમા વધારે ત્રણ કે ચાર ભવમા કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મોક્ષમાં જાય છે. ક્ષાયોપશમિક સમકિત તો આવે છે અને જાય છે, પરંતુ ક્ષાયિક સમકિત એવુ છે કે તે એકવાર પ્રાપ્ત થયા બાદ નષ્ટ થતુ નથી ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થવાથી પરમજ્ઞાન તથા પરમ દર્શનને પ્રાપ્ત કરી તે દર્શનસંપન્ન વ્યક્તિ, ક્ષાયિક જ્ઞાન–દર્શનમા આનદપૂર્વક રમણ કરે છે.

સમ્યક્ત્વ ત્રણ પ્રકારનુ હોય છે એક તો ઉપશાન્ત ગુણથી પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વ, બીજું ક્ષયોપશમ ગુણથી પ્રાપ્ત સમ્યક્ત્વ અને ત્રીજુ ક્ષાયક ગુણથી પ્રાપ્ત થએલુ સમ્યક્ત્વ આ ત્રણેય પ્રકારના સમ્યક્ત્વમા કેટલુ અતર છે એ બતાવવા માટે પાણીનુ ઉદાહરણ આપી સમજાવવામા આવે છે. એક પાણી એવા પ્રકારનું હોય છે કે જે મલિન છે પરતુ તેમાં એવી કોઈ દવા નાખવામા આવી છે જેને લીધે પાણીનો કાદવ નીચે બેસી ગયો છે. બીજા પ્રકારનુ પાણી એવુ હોય છે કે જે ઉપરથી તો સ્વચ્છ દેખાય છે પરતુ તેની અંદર કાદવ કે મલિનતા સ્પષ્ટ જોવામાં આવે છે અને ત્રીજા પ્રકારનુ પાણી એવુ છે કે, જે પહેલાં પંકસહિત હતુ પરતુ તે પાણીનો કાદવ નીચે બેસી જવાથી નિર્મળ પાણીને નીતારીને જુદું

કરી લેવામાં આવેલ છે એટલા માટે તે પાણી પાછું મલિન થાય એવો સભવ નથી. આ જ પ્રમાણે મિથ્યાત્વના વિપાકમાં શાન્ત હોય પણ પ્રદેશમાં ઉદયાધીન રહેતુ હોય તે ક્ષયોપશમથી પ્રાપ્ત થયેલુ સમ્યક્ત્વ છે મિથ્યાત્વનો ઉદયભાવ પ્રદેશ અને વિપાક—બન્નેમાં શાન્ત રહેતો હોય તે ઉપશમથી પ્રાપ્ત થએલુ સમ્યક્ત્વ છે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કરતાં ઉપશાન્ત સમ્યક્ત્વ સારુ હોય છે ત્રીજુ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છે જ્યારે મિથ્યાત્વ પ્રદેશ અને વિપાક—બન્નેમાંથી બહાર નીકળી ગયુ હોય અર્થાત્ મિથ્યાત્વ કોઈપણ પ્રદેશમાં અથવા વિપાકમા ન રહે એનુ નામ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ છે

એક સમ્યક્ત્વ હોવાથી જ આત્મા કેવી રીતે ઉન્નત થઈ શકે છે એને માટે રાજા શ્રેણિકનુ ઉદાહરણ આપવામા આવ્યુ છે સમ્યક્ત્વ હોવાથી સમ્યક્ત્વના સહાયક બીજા ગુણ પ્રાપ્ત થાય છે અને એ દશામા આત્મા પણ ઉન્નત થાય જ છે

રાજા શ્રેણિકને ચેલના નામની રાણી હતી મારા પતિ ધાર્મિક બને એવી ચેલનાની હમેશાં ભાવના રહેતી હતી તેની એવી માન્યતા હતી કે, જો હુ મારા પતિને ધર્મ—ભાવનાથી ઓતપ્રોત કરુ તો જ હું સાચી પતિવ્રતા પત્ની કહેવાઉ આ બાજુ શ્રેણિકની એવી માન્યતા હતી કે, પત્નીને અત્યારથી ધર્મની શી લત લાગી છે? પત્નીને આ ધર્મની લતથી મુક્ત કરવી જોઇએ આ પ્રમાણે પતિ—પત્ની બન્નેનાં ધ્યેય એક બીજાથી વિપરીત હતા અને એ બન્ને જણા પોતપોતાના ધ્યેય પ્રમાણે પ્રયત્ન કરતા હતા રાણી તો મનમાં એમ વિચારતી હતી કે, રાજા મને ઠગવાનો પ્રયત્ન કરે છે અને હુ રાજાને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કરુ છુ ત્યારે રાજા એમ સમજતો હતો કે, રાણીને ધર્મની બીમારી લાગુ પડી છે અને હુ તેને ધર્મની બીમારીમાંથી બહાર કાઢુ છુ

શ્રેણિક રાજા, રાણીને ધર્મશ્રદ્ધાથી વિચલિત કરવા માટે અનેકવાર છળકપટ કરતો હતો એટલા માટે રાણીએ બધાને એવી સૂચના આપી દીધી હતી કે, જે મહાત્મા ચાર જ્ઞાનના ધારક, સમર્થ તથા વ્રતપાલનમા દૃઢ હોય તેઓ જ અહીં પધારે, કારણ કે અહીં રાજા તરફથી ધર્મશ્રદ્ધાથી વિચલિત કરવા માટે છળ કરવામા આવે છે. એટલા માટે અહી સાધારણ સાધુ ન આવે જો આ સૂચનાને ધ્યાનમા ન લેતા જો કોઈ સાધારણ સાધુ અત્રે આવશે તો તેઓ છળમા—કપટજાળમા ફસાઈ જશે અને પરિણામે ધર્મની અવહેલના થશે રાણીની આ સૂચનાને કારણે શ્રેણિકના રાજ્યમા સમર્થ સાધુઓ જ આવતા હતા સાધારણ સાધુઓએ તો તેના રાજ્યમા જવાનુ પણ બધ કરી દીધુ હતુ

રાજગૃહમા એક મહાત્મા ગ્રામાનુગ્રામ વિહાર કરતા પધાર્યા રાજાએ સાભળ્યુ કે, રાણીના ગુરુ રાજનગરીમા આવેલ છે આ સાભળી રાજાએ વિચાર કર્યો કે, 'રાણીના ગુરુને અપમાનિત્ કરવાનો આ ઠીક અવસર મળ્યો છે જો તેના ગુરુ ભ્રષ્ટ થશે તો રાણીનુ ધર્મગૌરવ પણ ઓછુ થઈ જશે'

આ પ્રમાણે વિચાર કરી રાજાએ એક વેશ્યાને બોલાવીને કહ્યુ કે, તુ પેલા સાધુના સ્થાને જઈ તેને કોઇપણ ઉપાયે ભ્રષ્ટ કરી પાછી અહી આવ જો તુ મારુ કામ પાર પાડીશ તો તુ જે માગીશ તે ઈનામમા આપીશ વેશ્યા તો રાજાનુ કામ મફત જ કરવા

તૈયાર હતી તેમ છતાં રાજાની સહાયતા અને ઇનામ મળવાની આશા મળતા સાધુની પાસે જવા તેણે તરત જ હા પાડી. તે શ્રૃંગાર સજી અને કામોત્તેજક બીજો સામાન લઈ સાધુના સ્થાને ગઈ સાધુએ એ સ્ત્રીને જોતાં જ કહ્યુ કે, "ખબરદાર! રાત્રીના સમયે અમારા સ્થાને સ્ત્રીઓ આવી શકતી નથી આ કોઈ ગૃહસ્થનુ મકાન નથી અહીં તો સાધુઓ રહે છે." વેશ્યાએ કહ્યુ કે, "મહારાજ! આપની વાત સાચી છે, પણ આપનું કહ્યુ તે જ માની શકે કે જે આપની આજ્ઞા માથે ચડાવતી હોય, પણ હુ તો કોઈ બીજા જ કારણસર અત્રે આવી છુ હુ આપને કોઈ પ્રકારનુ કષ્ટ આપવા આવી નથી પણ આપનું મનોરજન કરવા અને આનદ આપવા માટે આવી છુ" આમ કહેતી તે વેશ્યા સાધુના સ્થાનમા ઘુસી ગઈ સાધુ સમજી ગયા કે મને ભ્રષ્ટ કરવાની બુદ્ધિએ આ આવી છે જો કે, હુ મારા શીલવ્રત ઉપર દઢ છુ પણ જ્યારે તે બહાર નીકળશે અને એમ કહેશે કે, "હુ સાધુના શીલવ્રતનો ભગ કરીને આવી છુ ત્યારે મારુ કહ્યુ કોણ સાભળશે?"

મહાત્માએ તે વખતે પોતાની લબ્ધિદ્વારા વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું. આ જોઇને વેશ્યા ગભરાઈ અને કહેવા લાગી કે, "મહારાજ! ક્ષમા કરો, મને નષ્ટ ન કરો. મને તો શ્રેણિક રાજાએ મોકલી છે એટલે આવી છુ હુ તો અહીંથી હમણાં જ ભાગી જાત, પણ શુ કરુ? બહાર તાળુ દીધેલ છે એટલે બહાર કેવી રીતે જઇ શકુ? આપ મારી ઉપર દયા કરો."

તે મહાત્માએ પોતાનો વેશ જ બીજો બદલાવી લીધો હતો શાસ્ત્રમાં કારણવશાત્ વેશપરિવર્ત્તન કરવાનું કહેલ છે સાધુલિગને બદલવાનુ શાસ્ત્રમાં અપવાદરૂપે બતાવવામા આવેલ છે. ચારિત્રની રક્ષા તો તે વખતે પણ કરવામા આવે છે, પણ લિગ અવસર ઉપર બદલી નાખવાનુ અપવાદ માર્ગમા બતાવવામા આવેલ છે

એક બાજુ આ ઘટના બની ત્યારે બીજી બાજુ રાજા રાણીને કહી રહ્યા છે કે, તારા ગુરુની તુ આટલી બધી પ્રશંસા કરતી હતી તો હવે તેમના હાલહેવાલ જો! તે કેવા છે? તેઓ એક વેશ્યાને રાખી બેઠા છે! ચેલના રાણીએ આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યુ કે, 'શુ એમ છે? પણ એ વાત જ્યાસુધી મારી આખે જોઉ નહિ ત્યાસુધી માની શકુ નહિ! જો તમે કહ્યુ તેવુ જ હુ જોઈશ તો હુ તેમને કદાપિ ગુરુ માની શકુ નહિ આપણે તો સત્યના ઉપાસક છીએ માટે આપ જેવુ કહો છો તેવુ બતાવી આપો'

રાજાએ કહ્યુ કે, એ તો મે જોયુ જ છે, શા માટે એ વાતને વધારો છો? રાણીએ ઉત્તર આપ્યો કે, 'જ્યાસુધી મારી આંખે હુ જોઉ નહિ ત્યાસુધી તમે કહો છો તેવુ માની શકુ નહિ જ્યારે એવુ જોઇશ તે જ ઘડીએ હુ તેમને સાધુરૂપે માનવા છોડી દઇશ.'

આખરે રાજાએ, ચેલના રાણીને સાથે લઈ સાધુના સ્થાને આવી દરવાજો ખોલ્યો ખોલતા જ જેમ પાજરામાથી પક્ષી બહાર ભાગે તેમ વેશ્યા બહાર નીકળી આવી અને રાજાને કહેવા લાગી કે, 'આપ મને ભલે બીજુ કોઈ કામ સોંપો પણ સાધુની પાસે જવાનુ કહેશો નહિ! આજે તો આ મહાત્માના તપસ્તેજના પ્રભાવથી મરી જાત પણ તેમની દયાથી જ આજે જીવતી રહી છુ.

વેશ્યાની વાત સાંભળી રાણી રાજાને કહેવા લાગી કે, મહારાજ, આ વેશ્યા શું કહે છે ? એના કહેવા ઉપરથી તો એમ જણાય છે કે, તમે જ એને અહીં મોકલી છે ! ભલે તમે તેને મોકલી હોય પણ મે તો પહેલા જ કહી દીધુ હતુ કે, મારા ગુરુને ઇન્દ્રાણી પણ ડગાવી શકે નહિ ! પરતુ આ મારી બ્હેન શુ કહે છે તે ઉપર તો વિચાર કરો

રાજા રાણીની વાત સાભળી શરમાઇ ગયો તે કહેવા લાગ્યો કે, વેશ્યાની વાતમા વધારે પડવુ સારુ નથી હવે એ વાતને પડતી મૂકો

રાણીએ કહ્યુ કે, ઠીક છે આ વેશ્યા આત્માના સબધે મારી બ્હેનની સમાન છે તોપણ હુ એની વાત છોડી દઉ છુ, પરતુ હવે આપ પણ એ વાતને પડતી મૂકો ઠીક ! ચાલો આપણે એ મહાત્માની પાસે તો જઇએ બન્ને જણા મહાત્માની પાસે ગયા અને જોયુ તો મહાત્મા કોઈ બીજા જ વેશમા હતા આ જોઇને રાણીએ રાજાને કહ્યુ કે, આ જુઓ ! આ મારા ગુરુ જ નથી હુ તો દ્રવ્ય અને ભાવ બન્નેથી યુક્ત હોય તેને ગુરુ માનનારી છુ આ મહાત્માનો વેશ મારા ગુરુનો વેશ નથી જ્યારે મારા ગુરુનું લિંગ જ નથી તો પછી તેમને મારા ગુરુ કેવી રીતે માની શકુ ?

કેટલાક લોકો રજોહરણ–મુહપત્તિ આદિમા શુ પડયુ છે એમ કહે છે પરતુ વાસ્તવમા રજોહરણ–મુખવસ્ત્રિકા આદિનુ ઘણુ જ મહત્ત્વ છે ચિન્હનુ કેટલુ બધુ મહત્ત્વ છે ! સ્ટીમર, મોટર આદિ ઉપર જે ચિન્હ રાખવામા આવે છે તેનુ કેટલુ બધુ મહત્ત્વ ગણવામા આવે છે ? આજ પ્રમાણે મુખવસ્ત્રિકા પણ જૈનધર્મના સાધુઓની નિશાની છે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા રજોહરણ–મુખવસ્ત્રિકા આદિને ઋષીશ્વરની ધ્વજા કહેવામા આવી છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, लोगे लिंग पयोयण અર્થાત્ લોકમા લિગનુ પ્રયોજન છે

કહેવાનો આશય એ છે કે, ધર્મદ્વારા જ ધર્મની ઓળખાણ થાય છે રાણીએ રાજાને કહ્યું કે, મહારાજ ! ધર્મપ્રતિ આ પ્રકારનુ છળકપટ કરવાનુ છોડી દો. આખરે રાજાના ગળે રાણીની વાત ઊતરી અને પછી તો અનાથી મુનિ જેવા મહા નિર્ગ્રન્થના સસર્ગમા આવવાથી તેમને ક્ષાયિક સમકિત–રત્નની પ્રાપ્તિ પણ થઇ રાજા શ્રેણિકે સમ્યક્ત્વના પ્રભાવથી કેવો આત્મલાભ પ્રાપ્ત કર્યો હતો તેને માટે ગ્રન્થોમા કહ્યુ છે કે –

न सेणिओ आसितया बहुस्सुओ न यावि पन्नतिधरो न वायगो ।
सो आगमिस्साइ जिणो भविस्सइ समिक्ख पन्नाइ वरं खु दंसणं ॥

અર્થાત્—રાજા શ્રેણિક એક નવકારશી પણ કરી શકયો ન હતો, તે બહુશ્રુત પણ ન હતો, તેણે સાધુપણુ પણ ધારણ કર્યું ન હતુ, તથા તે વાચક–વ્યાખ્યાતા પણ થયા ન હતા છતા પણ તેમનુ દર્શન અથવા સમ્યક્ત્વ શુદ્ધ હોવાને કારણે ભવિષ્યમા તેઓ પદ્મનાભ તીર્થંકર થશે

રાજા શ્રેણિક પહેલા તો ધર્મની આવશ્યકતા સ્વીકારતો ન હતો પણ ભગવાન મહાવીરના તથા મહાનિર્ગ્રન્થ અનાથીમુનિના સંસર્ગમા આવ્યા બાદ તેનામા વજ્રલેપ જેવી

નિઃશંક શ્રદ્ધા પેદા થવા પામી હતી ધર્મ પ્રત્યે તેમની નિઃશંક શ્રદ્ધા હોવાને કારણે જ તેઓ આત્મ-કલ્યાણ સાધી શકયા હતા

રાજા શ્રેણિક સમ્યક્ત્વમા દૃઢ હતા તેમની ધર્મદૃઢતાની પ્રશંસા સાભળી એક દેવે વિચાર કર્યો કે, આખરે તે એક મનુષ્ય જ છે તો મનુષ્યને ધર્મશ્રદ્ધા ઉપરથી વિચલિત કરવો એમા શું મુશ્કેલી છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી, એક દિવસ જ્યારે શ્રેણિક રાજા બહાર ફરવા નીકળ્યો હતો ત્યારે તે દેવ સાધુવેશમા શીકારીનો સ્વાગ સજી સશક થઈ રાજાની પાસે થઇને નીકળ્યો રાજાના કર્મચારીઓએ, તે સાધુવેશધારી શિકારી દેવને જોઈ રાજાને કહ્યુ કે, જુઓ! તમારા ગુરુ જાય છે. હાથમા માછલાને પકડવાની જાળ લઇને જતા સાધુવેશધારી દેવને જોઇને રાજાએ સાશ્ચર્ય પૂછ્યુ કે, આ શુ છે? સાધુવેશધારી દેવે કહ્યુ કે, રાજન્! હુ માછલાં પકડવા જાઉ છુ હુ તો તમારી દૃષ્ટિએ આવી ગયો છુ એટલે મને તમે દોષપાત્ર ગણો છો પણ ભગવાન મહાવીરના બધા સાધુઓ મારા જેવા જ છે. જો કે, રાજાને માટે આ સમય સમ્યક્ત્વથી વિચલિત થવાનો હતો પણ શ્રેણિક રાજાની ધર્મશ્રદ્ધા વજ્રલેપ જેવી દૃઢ હોવાને કારણે તેમણે સાધુવેશધારી દેવને કહ્યુ કે, તમે તમારી શિથિલતાના કારણે તમારા આત્માને દોષ દો, બધા સાધુઓ ઉપર ખોટુ કલંક ન ચડાવો. ભગવાન મહાવીરના સાધુઓ તમારા જેવા શિથિલાચારી હોઇ જ શકે નહિ.

રાજા શ્રેણિક સાધુવેશધારી દેવને ઉપાલંભ આપીને થોડો આગળ વધ્યો હશે ત્યા તેમણે ગર્ભવતી સ્ત્રીની માફક મોટા પેટવાળી સાધ્વીને પોતા તરફ આવતી જોઈ. સાધ્વી કોઈ દિવસ ગર્ભવતી હોઇ શકે નહિ છતાં સાધ્વીવેશમા ગર્ભવતી જોઈને રાજાએ કહ્યુ કે, આ કોણ અભાગણ છે! સાધ્વીવેશધારી દેવે રાજાને કહ્યુ કે, રાજન્! આ તો આજે હું તમારી દૃષ્ટિમાં આવી ગઈ પણ ભગવાન મહાવીરની બધી સાધ્વીઓ મારા જેવીજ દુરાચારિણી જ છે. રાજાએ તે સાધ્વીને ઉપાલંભ આપતા કહ્યુ કે, તમે પોતે દુરાચારિણી હોવાને કારણે બધી સાધ્વીઓને શા માટે કલંકિત કહો છો?

ધર્મશ્રદ્ધાને વિચલિત કરનારી ઘટનાઓ જોવા છતાં પણ રાજા શ્રેણિકના મનમા નિ:શંક ધર્મશ્રદ્ધા હોવાને કારણે ભગવાન મહાવીરના ધર્મ પ્રતિ જરા પણ સંદેહ પેદા થયો નહિ દેવ રાજાની ધર્મદૃઢતા જોઈ આશ્ચર્ય ચકિત થઈ ગયો આખરે દેવે પોતાની માયાજાળ સમેટી લીધી અને હાથ જોડી રાજાની સામે આવી કહેવા લાગ્યો કે, હે! રાજન્! મેં તમારી ધર્મપરીક્ષા કરવા માટેજ આવો સ્વાગ ધારણ કર્યો હતો

કહેવાનો આશય એ છે કે, વ્રત-પ્રત્યાખ્યાન કરવાની શકિત ન હોવા છતાં પણ સાચી ધર્મશ્રદ્ધા અર્થાત્ ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ જીવિત રહે તો એ અવસ્થામાં આત્માનુ કલ્યાણ કોઇ દિવસે અવશ્ય થાય જ છે એટલા માટે જો તમે તમારા આત્માનુ કલ્યાણ કરવા ચાહો છો તો તમે પણ સમ્યક્ત્વ ઉપર દૃઢ રહો. આ દુષ્કર પંચમ આરામાં અનેક એવી વાતો જોવામા તથા સાંભળવામા આવે છે કે જે દ્વારા ધર્મશ્રદ્ધા શિથિલ થઈ શકે છે. પરંતુ જો હૃદયમા સાચી ધર્મશ્રદ્ધા હોય તો દુનિયામા એવી એક પણ શકિત નથી કે જે

આત્માને ધર્મશ્રદ્ધાથી વિચલિત કરી શકે એટલા માટે તમે ધર્મશ્રદ્ધા ઉપર દઢ રહો તો તેમા તમારુ કલ્યાણુ જ રહેલુ છે. હવે ધર્મ ઉપર દઢ શ્રદ્ધા રાખવાથી શો લાભ થાય છે એ વાત અજના સતીની ચરિત્ર કથા ઉપરથી સમજાવુ છુ –

સતી અંજના ચરિત્ર—૧૬

અજનાને ધર્મ ઉપર એવો દઢ વિશ્વાસ હતો કે, તેના ઉપર સકટનો પહાડ પડવા છતાં પણ ધર્મ કે ધૈર્યનો ત્યાગ કર્યો નહિ સાસુ, સસરા તથા માતા–પિતાએ તેનો તિરસ્કાર કર્યો પણ અજનાએ કોઇનો તિરસ્કાર કર્યો નહિ અજના એ વાતને સારી રીતે જાણતી હતી કે, ધર્મનો આખરે વિજય જ થાય છે જો હુ સત્યધર્મ ઉપર દઢ છુ તો મારી ધર્મદઢતાનુ ફળ મને મળ્યા વગર રહેશે નહિ ધર્મ ઉપર આવી દઢ શ્રદ્ધા હોવાને કારણે જ અંજનાનુ દુ ખ–સકટ આખરે દૂર થયુ

પર્વતની ગુફામા અજનાએ પુત્રને જન્મ આપ્યો છે. વનમા પુત્રની રક્ષા કેવી રીતે થશે એ વિષે અજના ચિતા કરી રહી છે પણ ધર્મપ્રતાપે એ ચિન્તાને દૂર કરવા માટે અજનાના મામા વિમાનમા બેસી તેડવા આવ્યા છે અને અજનાને પોતાને ઘેર આવવા કહે છે મામાના કથનના ઉત્તરમા અજનાએ કહ્યુ કે, આ વનમા મને ઘણો જ આનદ પ્રાપ્ત થયો છે આ પ્રમાણે કહી અજનાએ મહાત્માના દર્શન કર્યાની તથા તેમણે ભૂત તથા ભવિષ્ય સંબધી કહેલી બધી વાત કહી સભળાવી આ વાત સાભળી અજનાના મામા ઘણા જ પ્રસન્ન થયા અને ઘેર આવવા આગ્રહ કર્યો

આખરે મામાના અત્યાગ્રહને વશ થઈ અજના વસંતમાલાની સાથે પુત્રને ખોળામા લઈ વિમાનમા બેઠી અને વિમાન હનુમત્પાટનને માટે રવાના થયુ માર્ગમા અજના પોતાની સખીને ધર્મના મહત્ત્વ વિષે વાતો કરતી જતી હતી. એટલામા તો અજનાનો પુત્ર વિમાનને જોઈ તથા વિમાનના ઘટનો અવાજ સાંભળી ખળખળાટ હસી પડ્યો અને ઉછળવા લાગ્યો. અજનાએ બાળકને ઉછળતો અટકાવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ પુત્ર જોરથી ઉછળવા જતા વિમાનની બહાર એક પર્વતના શિખર ઉપર જઈ પડ્યો. બાળક નીચે પડી જવાથી અજનાને ઘણુ જ દુ ખ થયુ તે દુ ખપૂર્ણ સ્વરથી કહેવા લાગી કે, મારા પુત્રની શી દશા થઈ હશે ! મારા માટે તો આ વિમાન કૂવા સમાન નીવડયુ આ ઘટનાથી અજનાના મામાને પણ દુ ખ થયુ પરતુ તેમણે અજનાને ધૈર્ય આપતા કહ્યુ કે, તુ ધર્મને જાણવા છતા આટલો બધો કલ્પાત કેમ કરે છે? આ પ્રમાણે કલ્પાત કરવાથી કે દુ ખ માનવાથી કાંઈ લાભ થવાનો નથી તુ કલ્પાત કર નહિ હુ હમણા જ બાળકની તપાસ કરીને લાવુ છુ આ પ્રમાણે કહી વિમાનને કોઈ સુરક્ષિત સ્થળે ઉતારી અજનાના મામા બાળકની તપાસ કરવા ગયા અજનાના મામાએ જોયુ તો, બાળક તો એક શિલા ઉપર પડયુ–પડયુ હસી રહ્યુ હતુ જે શિલા ઉપર અજનાનો પુત્ર પડયો હતો તે શિલા તૂટી ગઈ હતી મામાએ તે બાળકને તેડી લાવી, અજનાને સોપતા કહ્યુ કે, તમારા બાળકને કોણ મારી શકે એમ છે? કે જે બાળકને માટે મહાત્માએ પહેલેથી ભવિષ્ય ભાખી દીધુ છે કે, આ બાળક ધર્મસહાયક તથા સીતાજીની શોધ કરનાર વજ્ર–અગી રામદૂત બનશે !

જે લોકાને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ નથી તે લોકો તો કથાના આ અશને સાભળી કપોલકલ્પિત કહેશે અથવા આ વાત તો કેવળ કહેવાની જ છે એમ કહેશે પરતુ જેમને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ છે તેઓ તો એમ જ કહેશે કે, જેમણે બાવીશ વર્ષ સુધી અખડ બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કર્યું હોય તેમનો પુત્ર આવો તેજસ્વી તથા પરાક્રમી થાય તો તેમા શુ આશ્ચર્ય છે? આ પ્રમાણે જેમને ધર્મ ઉપર વિશ્વાસ છે તેમને આ ઘટનાથી કોઇ ચમત્કાર કે આશ્ચર્ય જણાતુ નથી. આ ઘટના ઉપરથી કોઇ પોતાના પુત્રની આજ પ્રમાણે પરીક્ષા કરવા લાગે તો તેમા પોતાની બુદ્ધિની જ પરીક્ષા થઈ જશે પુત્રની પરીક્ષા કર્યા પહેલા તેમણે પોતાના બ્રહ્મચર્યની પરીક્ષા કરી લેવી જોઇએ.

અહમદનગરમા પ્રોફેસર રામમૂર્તિ મને મળ્યા હતા તેઓ કહેતા હતા કે, કોઈ પાચ વર્ષના બાળકને મારી પાસે રાખવામા આવે અને તે બાળક મારી સૂચનાનુસાર વર્તે તો હુ વીશ જ વર્ષમા મારા જેવો દૃઢ શરીરી બનાવી શકુ છુ. આ પ્રમાણે જ્યારે બાહ્ય પ્રયોગથી પણ દૃઢશરીરી બનાવી શકાય છે તો પછી બ્રહ્મચર્યના પ્રયોગથી મનધાર્યું થઈ શકે તો તેમા શુ આશ્ચર્ય છે! બ્રહ્મચર્યમાં અપાર શક્તિ રહેલી છે આ જ પ્રમાણે ધર્મની શક્તિ પણ કાઈ ઓછી નથી ધર્મની શક્તિથી શરીરમા પણ કચાશ રહેવા પામતી નથી સતાન તો તમે પણ સ્વસ્થ અને સુદર ચાહો છો પણ તમે ધર્મ કે બ્રહ્મચર્યનુ તદનુસાર પાલન કરો છો કે નહિ? તેનો વિચાર કરો. આજે અજના કે હનુમાન આદિ તો નથી પરતુ જે ધર્મની શક્તિ તેમનામા હતી તે ધર્મ તો આજે પણ છે. એટલા માટે આ ધર્મનુ બને તેટલુ પાલન કરો તેટલુ તમારુ કલ્યાણ થવાનુ જ છે

અંજના પોતાના મામાના ઘેર આવી હવે આગળ શુ થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૧૩ બુધવાર

પ્રાર્થના

ધન-ધન જનક 'સિધારથ' રાજા ધન 'ત્રિશલા' દે માત રે પ્રાણી,
જ્યાં સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, 'બર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી,
શ્રી મહાવીર નમો વર નાણી.

—વિનયચદ્ર કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી મહાવીર ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે સિદ્ધાન્તમાં કહ્યુ છે કે—तहारुवाण अरहन्ताण भगवन्ताण नाम-गोय समणियाए महाफल ।

અર્થાત્—તથારૂપ અરિહન્ત ભગવાનના નામ-ગોત્રનુ સ્મરણ કરવાથી મહાફળ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યારે ભગવાનના નામ-ગોત્રનુ સ્મરણ માત્ર કરવાથી મહાફળની પ્રાપ્તિ થાય છે

તો પછી ભગવાનના વચનોનો શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્વીકાર કરવાથી તથા એ ભગવદ્વાણીને જીવનમાં મૂર્ત્ત સ્વરૂપ આપવાથી કેવુ મહાફળ પ્રાપ્ત થતુ હશે તેનુ અનુમાન સહેજે થઈ શકે છે

અત્યારે ભગવાન મહાવીરનુ શાસન ચાલે છે એટલા માટે આપણે ભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર કરીએ છીએ વીરશાસનનુ બીજુ નામ જૈનશાસન પણ છે, કારણ કે આ શાસનમા રાગદ્વેષને જીતવાનો જ મુખ્યરૂપે આદર્શ રાખવામા આવ્યો છે આ રાગદ્વેષને હરકોઈ વ્યક્તિ પુરુષાર્થદ્વારા જીતી શકે છે. જૈનશાસનમા સકીર્ણતાને જરાપણ સ્થાન નથી. જૈનશાસનમા ઘણી જ ઉદારતા રાખવામા આવી છે જૈનધર્મની આ પણ એક વિશિષ્ટતા છે ભગવાન મહાવીરે બતાવેલો માર્ગ મોક્ષમાર્ગ પણ કહેવાય છે કારણ કે મહાવીર ભગવાને પ્રત્યેક જીવાત્માને માટે બધનમુક્તિનો માર્ગ બતાવેલ છે આ મોક્ષમાર્ગને અપનાવવામા જરાપણ પ્રમાદ કરવો જોઈએ નહિ આ વિષે શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા કહ્યુ છે કે –

न हु जिणे अज्ज दिस्सई, बहुमए दिस्सइ मग्गदेसिए ।
संपइ नेयाउए पहे, समयं गोयम मा पमायए ॥ १०-३१

અર્થાત્–મહાવીર ભગવાને ગૌતમને સબોધીને બધા પ્રાણીઓને સદેશ આપ્યો છે કે, પચમકાળ બહુ જ દુષ્કર આવવાનો છે એ પચમ આરામા લોકો કહેશે કે, આજે જિન ભગવાન જોવામા આવતા નથી આ પ્રમાણે કહી તેઓ એમ વિચારશે કે, જો કે અત્યારે જિન ભગવાન જોવામા આવતા નથી પણ તેમણે બતાવેલો માર્ગ તો જોવામા આવે છે જિનમાર્ગ જોઈને તેઓ એવુ અનુમાન કરશે કે જ્યારે જૈનમાર્ગ અત્યારે જોવામા આવે છે, ત્યારે આ જૈનમાર્ગના પ્રવર્ત્તક કોઈ જિન ભગવાન થયા જ હશે એમ અનુમાન કરશે આ પ્રમાણે વિચાર કરીને લોકો જિન–દેશિત માર્ગને ગ્રહણ કરશે અને પછી તેમ કરવામા તેઓ સમયનો પ્રમાદ પણ નહિ કરે

આ ગાથાનો બીજો અર્થ પણ કરવામા આવે છે પરતુ ટીકાકારે ઉપરનો જે અર્થ કર્યો છે તે વધારે યુક્તિસગત જણાય છે પ્રસ્તુત ગાથામા કહ્યા પ્રમાણે આપણે ભગવાન મહાવીરને પણ તેમના બતાવેલા માર્ગદ્વારા જાણી શકીએ છીએ જે માર્ગમા ન્યાયને જ સ્થાન આપવામા આવેલ છે તે ન્યાયમાર્ગને સમજીને મહાવીર ભગવાન તથા જિન ભગવાનને સમજવાનો પ્રયત્ન કરો તો તેમા તમારુ કલ્યાણ જ છે

જિનનો માર્ગ અનાદિનો છે જિન ભગવાન અનત થએલ છે પરતુ બધાએ એક જ માર્ગ બતાવેલ છે બધા તીર્થંકરોનો ઉપદેશ એક જ સરખો છે કારણ કે સપૂર્ણજ્ઞાની થયા બાદ આપવામા આવેલો બધાનો ઉપદેશ એક જ સરખો હોય છે આ કથનાનુસાર ભગવાન પાર્શ્વનાથે જેવો ઉપદેશ આપ્યો હતો તેવો જ ઉપદેશ મહાવીર ભગવાને પણ આપ્યો હતો કોઈપણ તીર્થંકરે એવી વાત કહેલ નથી કે જે એકબીજાથી વિરુદ્ધ જાણાતી હોય એટલા માટે જિનદેશિત જૈનમાર્ગ–ન્યાયમાર્ગને બરાબર સમજો અને પછી તે માર્ગે પ્રયાણ કરવામા સમયનો જરાપણ પ્રમાદ ન કરો તો તેમા સ્વ–પરનુ કલ્યાણ જ રહેલુ છે હવે ન્યાયમાર્ગને અપનાવવામા પ્રમાદ શા માટે કરવો ન જોઈએ એ બતાવવા માટે જ વાત કહેવામા આવે છે —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૬૧ મો.

શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્ર-આ રત્નત્રય જ મોક્ષનો માર્ગ છે. તત્ત્વાર્થ સૂત્રમાં પણ કહ્યું છે કે, सम्यग्ज्ञानदर्शनचारित्राणि मोक्षमार्ग । અર્થાત્ સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્ર આ ત્રણેય મોક્ષનો માર્ગ છે જ્ઞાનથી વસ્તુ જાણવામા આવે છે. દર્શનથી જાણેલી વસ્તુ ઉપર શ્રદ્ધા કરવામાં આવે છે અને ચારિત્રદ્વારા આચરણ કરવામા આવે છે. ભગવાન અને ગૌતમ સ્વામી વચ્ચે જ્ઞાન અને દર્શન વિષે જે પ્રશ્નોત્તર થએલ છે તે વિષે આગળ વિસ્તૃત વિવેચન કરવામા આવેલ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી ચારિત્રના સબધમા ભગવાનને પૂછે છે કે —

બોલ ૬૧ મો.

(૬૧) चरित्तसंपन्नयाए णं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! ચારિત્રસપન્નતાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ભગવાને ફરમાવ્યું કે —

चरित्तसंपन्नयाए सेलेसीभावं जणयइ, सेलेसिं पडिवन्ने य अणगारे चत्तारि केवलिकम्मंसे खवेइ, तओ पच्छा सिज्झइ, बुज्झइ, मुच्चइ, सव्वदुक्खाणमन्तं करेइ ॥ ६१ ॥

અર્થાત્–હે ગૌતમ ! ચારિત્રસંપન્નતાથી જીવાત્મા શૈલેશી (મેરુ પર્વત જેવા નિશ્ચળ) ભાવને ઉત્પન્ન કરે છે અને તેવા નિશ્ચળ ભાવને પામેલો અનગાર બાકી રહેલાં ચાર કર્મોને ખપાવે છે અને ત્યારબાદ સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત તથા પરિનિર્વાણને પામી સર્વ દુ ખોનો અન્ત કરે છે

ચારિત્રસપન્નતાથી જીવાત્મા શૈલેશી–અવસ્થાને પામે છે શૈલેશી અવસ્થાનો અર્થ એ છે કે, કંપનરહિત અવસ્થાને પામવુ જે પ્રમાણે શૈલ અર્થાત્ પર્વત કંપનરહિત–નિષ્કંપ હોય છે તેજ પ્રમાણે શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થએલ જીવાત્મા પણ નિષ્કંપ બને છે. શૈલનો અર્થ પર્વત અને ઇશનો અર્થ પ્રધાન થાય છે પર્વતોમાં પ્રધાન પર્વત સુમેરુ પર્વત કહેવામા આવે છે જે પ્રમાણે સુમેરુ પર્વત અટલ–અડોલ–અચળ–અકંપ હોય છે તેજ પ્રમાણે ચારિત્ર સપન્નતાથી જીવાત્મા મન, વચન તથા કાયાના યોગોને રૂંધીને સુમેરુ પર્વત જેવી અડોલતા–નિશ્ચળતાને પ્રાપ્ત કરે છે ચારિત્ર સપન્નતાથી જીવાત્મા શૈલેશી અવસ્થા અર્થાત્ લેશ્યારહિત અવસ્થાને પામે છે એવો પણ અર્થ અત્રે ઘટી શકે છે, કારણ કે લેશ્યા હોય છે ત્યારેજ કંપન થતુ રહે છે, પરંતુ અલેશી અર્થાત્ લેશ્યારહિત થવાથી જીવાત્મા નિષ્કંપ–અચલ બની જાય છે

ચારિત્રનો અર્થ પૂર્ણ શીલ અથવા પૂર્ણ સવરની પ્રાપ્તિ કરવી એ થાય છે અહિંસા, સત્ય આદિ ઉત્કૃષ્ટ સવરની પ્રાપ્તિ થવી એનુ નામ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર છે આ ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રને પ્રાપ્ત કરી લેવાથી જીવાત્મા તેરમા ગુણસ્થાનમાથી નીકળી ચૌદમા ગુણસ્થાને પહોંચી અડોલ-નિષ્કંપ બની જાય છે અર્થાત્ મન, વચન તથા કાયાના યોગોને રુંધીને અયોગી

બની જાય છે અયોગી થયા બાદ જીવાત્મા કેવલી સબધી શેષ ચાર કર્મોને નષ્ટ કરી લઘુ અક્ષરના ઉચ્ચારણની સ્થિતિ ભોગવીને સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ જાય છે, અને એ રીતે દરેક પ્રકારના પરિગ્રહમાથી નીકળી શાન્ત થાય છે અને બધા દુ ખોનો અન્ત કરે છે.

લોકો, શીલનો સાધારણ રીતે અર્થ પુરુષને માટે સ્ત્રીનો અને સ્ત્રીને માટે પુરુષનો ત્યાગ કરવો, માને છે પરતુ શાસ્ત્ર કહે છે કે, શીલમા બધા સવરના ગુણનો સમાવેશ થઈ જાય છે સવરગુણમા આવવુ એનુજ નામ શીલ છે. સર્વથા પ્રકારે અહિંસક, સત્યવાદી, અસ્તેયવ્રતી, બ્રહ્મચારી તથા નિષ્પરિગ્રહી થવુ એજ સપૂર્ણ શીલ છે શીલના આ સાધનોનો કોઇ તો સપૂર્ણ રીતે સ્વીકાર કરે છે અને કોઇ આશિકરૂપે સ્વીકાર કરે છે શ્રી સૂયગડાંગ સૂત્રમા કહ્યુ છે કે, જે વ્યક્તિ દેશથી પણ શીલના સાધનોનો સ્વીકાર કરે છે તે પણ મોક્ષનો પથિક જ છે શીલનું બરાબર પાલન કરવામા આવે તોજ મોક્ષના માર્ગે જઈ શકાય છે, અન્યથા નહિ

શીલવાન બનવા માટે સર્વ પ્રથમ હેય, જ્ઞેય તથા ઉપાદેય વસ્તુનો વિવેક કરવાની આવશ્યકતા રહે છે હેય, જ્ઞેય તથા ઉપાદેય વસ્તુનો વિવેક કરી શીલનુ જેટલુ પાલન થઈ શકે તેટલુ પાલન નિષ્કપટભાવે કરવુ જોઇએ

ચારિત્રના બળ જેવુ સસારમા બીજુ એક પણ બળ નથી લોકો ધન-જન આદિના બળને બળ માને છે પણ શાસ્ત્ર કહે છે કે, ચારિત્રબળની બરાબરી સસારમાનુ કોઇપણ બળ કરી શકતુ નથી ચારિત્ર બળ હોય તો બીજા બળો પણ સ્વત આવી જાય છે, પરતુ જો ચારિત્રબળ ન હોય અને બીજા બળો હોય તો તે બધાં બળો ચારિત્રબળના અભાવે નિર્બળ બની જાય છે રામની પાસે કાંઈ ન હતુ પણ તેમની પાસે કેવળ એક ચારિત્રબળ હતુ, તો બધા બળો તેમની પાસે આવી ગયાં આથી વિરુદ્ધ રાવણની પાસે ધનબળ, સત્તાબળ, સેનાબળ આદિ અનેક પ્રકારના બળ હતા પણ તેની પાસે કેવળ એક ચારિત્રબળ ન હતુ, એ કારણે તેના બધા બળો નિર્બળ તથા નિષ્ફળ થઈ ગયા આ પ્રમાણે ચારિત્રબળ હોવાને કારણે બીજા બધા બળો પ્રાપ્ત થઇ જાય છે પરતુ એક ચારિત્રબળ ન હોય તો બધા બળો નિષ્ફળ થઈ જાય છે આ ઉપરથી બધા બળોમા ચારિત્ર બળજ મહાન્ છે એ વાત સિદ્ધ થાય છે આજે લોકો દુ ખી થઇ ઘેર ઘેર ભટકે છે તેનુ પ્રધાન કારણ પણ ચારિત્રબળનો અભાવ જ છે ચારિત્રબળથી આત્માનુ કલ્યાણ કેવીરીતે થાય છે એ વાત હવે ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૭

અજના પાસે કાંઈ રહ્યુ ન હતુ પણ તેની પાસે કેવળ એક ચારિત્રબળ હોવાને કારણે તેને બધુ પાછુ મળી ગયુ અને તેનુ સકટ પણ દૂર થઈ ગયુ ચારિત્રબળનો આવો પ્રભાવ છે એટલા માટે આપણે પણ ચારિત્રબળની રક્ષા કરવી જોઇએ ચારિત્રબળથી ઇહલૌકિક કલ્યાણ થાય છે અને પારલૌકિક કલ્યાણ પણ થાય છે આત્મા ચારિત્રબળથી જ બળવાન થાય છે, ચારિત્રબળથી આત્માનુ ઉત્થાન થાય છે અને ચારિત્રબળના નાશથી આત્માનુ પતન થાય છે ચારિત્રબળ વિનાનો મનુષ્ય આત્માનુ ઉત્થાન કે કલ્યાણ કરી શકતો નથી એટલા જ માટે ઉપનિષદમા કહેવામા આવ્યુ છે કે, नायमात्मा बलहीनेन लभ्य અર્થાત્ ચારિત્રબળહીન

મનુષ્ય આત્માને પ્રાપ્ત કરી શકતો નથી આ ઉપનિષદ્ વાક્યનો કહેવાનો આશય એ છે કે, જે વ્યક્તિમા ચારિત્રબળ હોતુ નથી તે આત્મ-સ્વરૂપ સમજી શકતો નથી અને જે આત્મ-સ્વરૂપ સમજી શકે નહિ તે આત્માનુ કલ્યાણ કેવીરીતે કરી શકે ? એટલા માટે જે આત્માનુ કલ્યાણ કરવા ચાહે છે તેમણે ચારિત્રબળને કેળવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇએ કારણ કે ચારિત્રબળની પ્રાપ્તિમા જ આત્મોત્થાનની ચાવી રહેલી છે

અજના મામાને ઘેર આવી મામા મામી વગેરે મોસાળપક્ષે અજનાનો સત્કાર કર્યો અને કુશલ સમાચાર પૂછ્યા અંજનાની વીતક કથા સાભળી બધાને દુ ખ થયુ, પણ આખરે અંજના તથા તેનો પુત્ર વગેરે કુશળક્ષેમ ઘેર આવ્યા એ જાણી પ્રસન્ન થયા મામાએ ઉત્સાહપૂર્વક બાળકનો જન્મોત્સવ ઊજવ્યો અને તેનુ નામ હનુમાન કુમાર પાડવામાં આવ્યુ જો કે અંજનાને મામાને ઘેર દરેક પ્રકારનુ સુખ હતુ પગ તુ સાસુ-સસરાએ તથા માતા-પિતાએ પોતાને કલકિત માની ઘર બહાર કાઢી મૂકી એ વાતનુ દુ ખ તેને શલ્યની માફક હૃદયમાં વેદના કરતુ હતુ આ મનોવેદનાને કારણે અજના ઉદાસીન રહેતી હતી અજનાના મુખ ઉપર ઉદાસીનતા જોઈ તેના મામાએ કહ્યુ કે, આજે તો આખા નગરમા તારા પુત્રના જન્મોત્સવના ઉપલક્ષ્યમા લોકો આનદમગલ કરે છે અને તુ આટલી ઉદાસ જણાય છે તેનુ શુ કારણ ? શુ તે કષ્ટો સહન કર્યા તેનુ તને સ્મરણ થઈ આવ્યુ છે કે અત્રે કાંઈ દુ ખ જણાય છે ? અંજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, મને અહી કાંઈ દુ ખ નથી તેમજ મારે કષ્ટો સહન કરવાં પડયા એનુ પણ મને કાંઈ દુ ખ થતુ નથી કારણ કે મે જે કષ્ટો સહન કર્યા છે તેના બદલામા મને ઘણો લાભ મળ્યો છે, જો મારે વનમાં જવાનુ થયુ ન હોત તો મહાત્માના દર્શન કરવાનો તથા મારા જીવનનુ ભૂત તથા ભવિષ્યનુ વર્ણન સાભળવાનો લાભ મને મળી શકત નહિ વનમા મને જે આનદ પ્રાપ્ત થયો હતો તે આનદની આગળ બધા આનદ મને તુચ્છ જણાય છે આજે તમે જે આનદોત્સવ ઊજવી રહ્યા છો તે પણ કષ્ટસહનનો જ પ્રતાપ છે જગલમા તો મારુ મગલજ થયુ છે એટલા માટે હુ વનનો તો ઉપકાર જ માનુ છુ આ જ પ્રમાણે સાસુ-સસરા તથા માતા-પિતા આદિના વ્યવહારને કારણે પણ મને દુ ખ લાગ્યુ નથી, કારણ કે જો તેઓ મને ઘર બહાર કાઢત નહિ, તો વનમા મને જે આનદ-લાભ પ્રાપ્ત થએલ છે તે પ્રાપ્ત થઇ શકત નહિ એટલા માટે હુ તેમનો પણ ઉપકાર માનુ છુ

અજનાએ મામાને વિશેષ કહ્યુ કે, મને બીજા કોઈ પ્રકારનુ દુ ખ થતુ નથી, પરંતુ જ્યારથી પતિ યુદ્ધમા ગયા છે ત્યારથી અત્યાર સુધીમા તેમના કાઇ કુશલ-સમાચાર આવ્યા નથી એ કારણે હુ ઉદાસ રહુ છુ જો તેઓ એકવાર આવી જાત તો મારા ઉપર ચડેલુ કલક પણ ધોવાઈ જાત અને મને તેમના દર્શન પણ થઈ જાત ! અજનાના આ કથનના ઉત્તરમા તેના મામાએ કહ્યુ કે, તમારા કથનમા મને તો વિરુદ્ધતા જણાય છે. કારણ કે, હમણા જ વનમા જવાથી ભૂત-ભવિષ્યની વાત જાણવાની મળવાથી પ્રસન્નતા થઈ એમ કહો છો અને હમણા જ પવનકુમારના વિષે ચિન્તા કરવા લાગો છો ? જ્યારે મહાત્માએ તમને કહ્યું છે કે, પવનકુમાર યુદ્ધમા વિજય પ્રાપ્ત કરી આવશે અને તમારો મેળાપ થશે, તો પછી તમારે આ પ્રકારની ચિન્તા શા માટે કરવી જોઇએ ? મહાત્માએ પુત્ર વિષે જે

કાઈ કહ્યુ હતુ તે ઉપર તો તમે વિશ્વાસ રાખો છો અને પતિ વિષેના કથન ઉપર સદેહ રાખો છો એનુ શુ કારણ ?

મામાનુ કથન સાભળી અજનાએ કહ્યુ કે, વાસ્તવમા હુ આત્મભાન ભૂલી ગઈ હતી તમે મને યથાસમયે ચેતવણી આપી મારુ હિત કર્યું છે હવેથી હુ કોઇ પ્રકારની ચિન્તા નહિ કરતા આનદપૂર્વક રહીશ

કોઈ કોઇ વાર મહાપુરુષો પણ ભ્રમણામા પડી જાય છે તે વખતે તેમને પણ બીજાની સહાયતાની આવશ્યકતા રહે જ છે

કોઇ બે ઘટનાઓ એક સાથે બની હોય ત્યારે એ બન્ને ઘટનાઓનુ વર્ણન એક સાથે થઈ શકતુ નથી પરતુ એક ઘટનાનુ વર્ણન કર્યા બાદ જ બીજી ઘટનાનુ વર્ણન કરવામા આવે છે આ કથનાનુસાર હવે અજનાના મહેલમાથી નીકળ્યા બાદ પવનકુમારે શુ શુ કર્યું તે વિષે વર્ણન કરવામા આવે છે —

અંજનાના મહેલમાથી નીકળ્યા બાદ પવનકુમાર રાવણની સાથે યુદ્ધ કરવા યુદ્ધક્ષેત્રમા ગયા પવનકુમારને જોઈ રાવણ કહેવા લાગ્યો કે, પ્રહ્લાદ રાજા લડવા આવ્યો નહિ પણ પોતાને બદલે પોતાના પુત્રને મોકલ્યો છે આ સાભળી રાવણના મન્ત્રીએ કહ્યુ કે, જ્યારે પુત્ર યોગ્ય થઈ ગયો હોય ત્યારે પિતાએ યુદ્ધ કરવા આવવાની શી જરૂર છે ? રાવણે કહ્યુ કે, તમારુ કહેવુ તો ઠીક છે પણ પવનકુમાર શુ વરુણ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશે ? મન્ત્રીએ જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ ! જ્યારે રાજા પ્રહ્લાદને પોતાના પુત્રની યુદ્ધકુશળતા ઉપર વિશ્વાસ હશે ત્યારે જ તેમણે પુત્રને યુદ્ધ કરવા મોકલ્યો હશે ! રાવણે કહ્યુ કે, ઠીક, હવે પવનકુમાર કેવો પરાક્રમી છે તે હમણા યુદ્ધક્ષેત્રમા જ જણાઇ આવશે.

પવનકુમારે રાવણ તરફથી વરુણની સાથે યુદ્ધ કર્યુ પવનકુમારે યુદ્ધમા વરુણ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને ખરદૂષણને બધનમુક્ત કરી તેને રાવણની પાસે લાવ્યો પવન-કુમારનો વિજય થવાથી અને ખરદૂષણની બધનમુક્તિ થવાથી રાવણ ઘણો જ પ્રસન્ન થયો. રાવણ, પવનકુમારના પરાક્રમની પ્રશસા કરવા લાગ્યો તેણે પવનકુમારનો ઘણો જ આદર-સત્કાર કર્યો અને પુરસ્કાર પણ આપ્યો

પવનકુમાર વિજય પ્રાપ્ત કરીને આવ્યા બાદ રાવણ દ્વારા આપવામા આવેલ સન્માનને શિરોધાર્ય કરી રહ્યા હતા પરતુ તે વખતે પણ તેમનુ ચિત્ત તો અજનામા જ લાગેલુ હતુ ભક્તિમા ઘણુ બળ રહેલુ છે ભક્તિબળને કારણે જ સગ્રામના સમયે પણ પુરુષનુ ચિત્ત પત્ની પ્રત્યે આકર્ષિત થયા કરે છે એટલા માટે પરમાત્મા પ્રત્યે વિનમ્ર ભક્તિભાવ રાખો તો તમારુ ચિત્ત પરમાત્મામા તલ્લીન થયા વગર રહેશે નહિ સર્વશક્તિમાન પરમાત્માની આગળ નિર્બળ બનવાથી આત્માને રામબળની પ્રાપ્તિ થાય છે રામબળ તેને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જે પરમાત્મા આગળ નિર્બળ બની જાય છે અને સસારવર્દ્ધક બધા બળોનો જે ત્યાગ કરી દે છે.

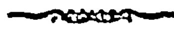
પવનકુમારનુ ચિત્ત અજનામા જ ચોટેલુ હતુ તેઓ મનમા એ જ વિચાર કરતા હતા કે, હુ એ સતીને ક્યારે મળી શકીશ ? મે બાવીશ વર્ષ સુધી તે સતીને અનેક કષ્ટો

આપ્યા છે અને યુદ્ધમા જતી વખતે પણ મે તેનો તિરસ્કાર કર્યો હતો છતા તે સતી તો પોતાના નિશ્ચય ઉપર દૃઢ જ રહી અને પોતાના હૃદયમાં ખરાબ ભાવને આવવા દીધો નહિ એટલુ જ નહિ પણ જ્યારે હુ તેની પાસે ગયો ત્યારે પણ તે સતીએ બીજાનો અપરાધ ન જોતાં પોતાનો જ અપરાધ માન્યો ખરેખર તે સતી પોતાની જીવન-પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઇ છે. પણ અત્રે મને એક વાત યાદ આવે છે કે, સતીની અંતિમ વિદાય લેતી વખતે તેણે મને એમ કહ્યુ હતુ કે, ' ક્યાંય મારે કષ્ટમા પડવુ ન પડે એટલા માટે મિલનના ચિન્હ સ્વરૂપ મને કાંઇ આપી જાઓ ' સતીનુ આ કથન સત્યસિદ્ધ તો થયુ નહિ હોય ને ? વળી મારી માતાનો સ્વભાવ કઠોર છે એટલા માટે જ્યા સુધી હુ સતીના કુશળ-સમાચાર જાણીશ નહિ ત્યા સુધી મને શાન્તિ કે સંતોષ નહિ થાય ।

આ પ્રમાણે પવનકુમારનુ ચિત્ત અંજનામા લાગેલુ છે હવે પવનકુમાર કેવી રીતે ઘેર આવે છે અને પછી શુ થાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ ભાદરવા વદ ૧૪ ગુરુવાર.

પ્રાર્થના

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો, પ્રણમૂં સિર નામી તુમ ભણી, પ્રભુ અંતરયામી આપ,
મો પર મ્હેર કરીજે હો, મેટીજે ચિંતા મન તણી, મારાં કાટો પુરાકૃત પાપ.
શ્રી૦ ૧

—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી ઋષભદેવ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા ભગવાન ઋષભદેવનુ ચરિત્ર બતાવવામા આવ્યુ છે. આદિનાથ ભગવાનનુ ચરિત્ર એટલુ બધુ પ્રસિદ્ધ છે કે તે વિષે હુ વિશેષ શુ કહુ ?

ભગવાન ઋષભદેવને થયા અનેક સાગરોપમ—અનેક યુગો—વ્યતીત થઈ ચૂક્યાં છે અને અત્યારે આપણે જે જાણીએ છીએ એ તેમની દ્વારા બતાવવામા આવેલ ધર્મનો જ પ્રતાપ છે કહેવાય છે કે, આ ભારતવર્ષમાં અઢાર ક્રોડાક્રોડી સાગરોપમ વર્ષોથી ધર્મનો વિચ્છેદ થયો હતો ભગવાન આદિનાથે આ ધર્મવિચ્છેદને દૂર કરી ધર્મની આદિ કરી ધર્મનો ઉદ્ધાર કર્યો અને એ રીતે આદિનાથ નામ સાર્થક કર્યું જે વખતે લોકો લૌકિક—વ્યવહાર કેમ ચલાવવો ? તથા ધર્મ-કર્મ શુ છે ? એ વિષે કશું જાણતા ન હતા ત્યારે આદિનાથ ભગવાને લોકોને અસિ—મસિ—કૃષિ આદિ કળા શીખડાવી લૌકિક-વ્યવહાર સમજાવ્યો હતો અને ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો હતો ભગવાને લૌકિક—વ્યવહારને સુધારવા માટે પોતાના આયુષ્યના ત્રેસઠ ભાગ વ્યતીત કર્યા હતા અને બાકીનો એક ભાગ તેમણે આત્મ—શક્તિનો પરિચય કરાવવામા પસાર કર્યો હતો.

ભગવાન ઋષભદેવને વિષે કેવળ જૈનો જ આ પ્રમાણે કહે છે એમ નથી, પરતુ ભાગવતમા વેદવ્યાસજીએ પણ કહ્યુ છે કે, તે ઋષભદેવ ભગવાનને મારા નમસ્કાર હો કે જેમણે આ સંસારને ધર્મનો માર્ગ બતાવ્યો છે પામર પ્રાણીઓ ભગવાનને બે હાથ જોડી, મસ્તક નમાવી વદન–નમસ્કાર કરવા સિવાય બીજુ કરી પણ શુ શકે ? જે લોકો દૃઢપ્રતિજ્ઞ હોય છે તેઓ કોઇને વદન–નમન કર્યા પહેલા ખૂબ જ વિચાર કરે છે. તે દૃઢપ્રતિજ્ઞ લોકો સાધારણ વ્યક્તિને વદન–નમસ્કાર કરવામાં પોતાનુ અપમાન સમજે છે સાભળ્યુ છે કે, અકબર બાદશાહે રાણા પ્રતાપને કહેવડાવ્યુ હતુ કે, જો તમે મારા આગળ મસ્તક નમાવો તો હુ તમને મારા રાજ્યનો છઠ્ઠો ભાગ આપવા તૈયાર છુ પરતુ રાણા પ્રતાપે અકબરને નમન કરવાનો સ્વીકાર ન કર્યો આ પ્રકારના દૃઢપ્રતિજ્ઞ લોકો કોઈ ઉપકારીને અથવા પારસ્પરિક વ્યવહારને માટે નમન કરવા સિવાય બીજા કોઇને વદન કે નમન કરતા નથી પરતુ પરમાત્માને જ હાથ જોડી, મસ્તક નમાવીને વદન–નમન કરે છે આ પ્રમાણે આપણે પણ ભગવાનને નમન કરવામા દૃઢ વિચાર રાખીએ તો આપણા આત્માનુ કલ્યાણ થઈ જાય.

ભગવાન ઋષભદેવ દુખભજક હતા જેઓ કેવળ પોતાનુ જ દુખ દૂર કરે છે તેમને દુખભજક કહી શકાય નહિ પરતુ જેઓ પોતાના દુખ દૂર કરવાની સાથે જ બીજાના દુ.ખ પણ દૂર કરે છે તેઓ જ સાચા દુખભજક કહેવાય છે. સૂર્ય જો પોતાના માટે જ પ્રકાશ રાખે અથવા વૃક્ષ પોતાના માટે જ છાયા આપે અને બીજાને ન આપે તો એ દશામા સૂર્યને સૂર્ય અને વૃક્ષને વૃક્ષ કેવી રીતે કહી શકાય ? સૂર્યને સૂર્ય અને વૃક્ષને વૃક્ષ ત્યારે જ માની શકાય કે જ્યારે તેઓ બીજાના દુખ દૂર કરવામા પોતાની શક્તિને ખરચે છે આ જ પ્રમાણે ભગવાનને પણ ભગવાન ત્યારે જ માનવામા આવે છે કે જ્યારે ભગવાન સસારના બધા જીવોનુ દુખ દૂર કરે છે આ જ કારણે ભક્તજનો પરમાત્માને સબોધીને કહે છે કે, 'હે પ્રભો ! તુ દુઃખભજક છે એટલા માટે હું તને નમસ્કાર કરુ છુ '

હવે દુઃખને દૂર કરવાનો શો માર્ગ છે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૬૨ થી ૬૬

જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રના પ્રશ્નોત્તર સબધમા ભગવાને ઉત્તર આપતા કહ્યુ છે કે, ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટતાથી જીવાત્માને શૈલેશી–અવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે અને પછી તે મોક્ષને પામે છે સવર જ ચારિત્ર છે સવરનુ સ્વરૂપ બતાવતા શાસ્ત્રમા કહેવામા આવ્યુ છે કે, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો એનુ નામ જ સવર છે પણ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ શુ છે અને તેથી જીવાત્માને શો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે એ વિષે હવે પ્રશ્ન પૂછવામા આવે છે

પ્રત્યેક કાર્યનુ ફળ તો મળે જ છે અને ફળ જાણ્યા બાદ જ કાર્યમા પ્રવૃત્તિ જલ્દી થઈ શકે છે ફલ બે પ્રકારનુ હોય છે એક લૌકિક ફલ અને બીજુ લોકોત્તર ફલ. લૌકિક ફળની ઇચ્છા કરવી ન જોઇએ. લોકોત્તર ફલ તો ધર્મની સાથે જ હોય છે અને તેને જાણ્યા બાદ જ ધર્મકાર્યમા પ્રવૃત્તિ થઈ શકે છે.

આત્મદમન કરવા માટે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો આવશ્યક છે. જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા આવતો નથી ત્યાસુધી આત્મવિજય પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી આત્માનુ કલ્યાણ કરવા માટે શ્રોત્તેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો આવશ્યક છે એટલા માટે શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યુ કે —

બોલ ૬૨ થી ૬૬

(६२) सोइन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

सोइन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु सद्देसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्ध च निज्जरेइ ॥ ६२ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ (સુદર કે અસુદર) શબ્દોમાં રાગદ્વેષરહિતપણે વર્તે છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મો જીવાત્મા બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે.

(६३) चक्खिन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! ચક્ષુરિન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

चक्खिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु रूवेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ (६३)

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! આંખનો નિગ્રહ કરવાથી સુદર કે અસુદર રૂપોમા (દશ્યોમાં) રાગદ્વેષરહિતપણે વર્તે છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મો જીવાત્મા બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

(६४) घाणिन्दियनिग्गहेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! ઘ્રાણેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

घाणिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु गंधेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६४ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! ઘ્રાણેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી સુવાસિત કે દુર્ગંધિત પદાર્થોમા રાગદ્વેષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કર્મોને તે જીવાત્મા બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

(६५) जिब्भिन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! જિહ્વેન્દ્રિય (જીભ)નો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

जिब्भिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु रसेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६५ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! જીભનો નિગ્રહ કરવાથી સુંદર કે અસુંદર (સ્વાદિષ્ટ કે અસ્વાદિષ્ટ) રસોમા રાગદ્વેષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કર્મોને તે જીવાત્મા બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

(६६) फासिन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

फासिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु फासेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६६ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી સુદર કે અસુદર સ્પર્શોમા રાગદ્વેષ-રહિત થઈને જીવાત્મા વર્ત્તે છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કર્મોને તે બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાનો અર્થ ઇન્દ્રિયોનો નાશ કરવો નહિ પણ ઇન્દ્રિયોને પોતાના વશમા રાખવી એવો થાય છે ઇન્દ્રિયોને વશ ન થવુ એજ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે જે પ્રમાણે ઘોડેસ્વાર ઘોડાને પોતાના કાબુમાં રાખે છે, પોતે ઘોડાના વશમા રહેતો નથી, તેજ પ્રમાણે ઇંદ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવી એનુજ નામ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે જો ઘોડો ઘોડેસવારના કાબુમાં ન રહે તો એનુ પરિણામ નીચે પડી જવામા આવે છે તેજ પ્રમાણે જો ઇન્દ્રિયો કાબુમાં ન રહે તો એનુ પરિણામ આત્માનુ પતન થવામા આવે છે. જો ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં આવે તો આત્માનો ઉદ્ધાર થાય છે અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા ન આવે તો એ અવસ્થામા આત્માનુ પતન અવશ્ય થાય છે

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા અને નિગ્રહ ન કરવામા શુ અતર છે અને શુ લાભ-હાનિ થાય છે એ બતાવતા એક સસ્કૃત કવિએ કહ્યુ છે કે—

विभेषि यदि संसारान्मोक्षप्राप्तिं च कांक्षसि
तदेन्द्रियजयं कर्त्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥
आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः
तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥
इन्द्रियान्येव तत्सर्वं यत्स्वर्ग-नरकावुभौ
निगृहीतानि सृष्टाणि स्वर्गाय नरकाय च ॥

અર્થાત્-જો તુ આ સસારથી ભય પામતો હો અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવા ચાહતો હો તો તુ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા પ્રયત્ન કર ઇન્દ્રિયોને વશમા ન રાખવી એ તો આપત્તિનો માર્ગ છે, ત્યારે તેને વશમા રાખવી એ સપદાનો માર્ગ છે વિપત્તિ અને સપત્તિ એ બે માર્ગમાથી તને જે માર્ગ પસદ હોય તે માર્ગને તુ ગ્રહણ કર સ્વર્ગ અને નરક પણ આ ઇન્દ્રિયોમા જ છે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ ન કરવાથી નરક મળે છે હવે તને સ્વર્ગ કે નરક એ બેમાથી જે પસદ હોય તે પ્રમાણે કાર્ય કર

આત્મદમન કરવા માટે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો આવશ્યક છે. જ્યાંસુધી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામા આવતો નથી ત્યાસુધી આત્મવિજય પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી આત્માનુ કલ્યાણ કરવા માટે શ્રોત્તેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો આવશ્યક છે એટલા માટે શ્રોત્રેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પૂછ્યુ કે.—

બોલ ૬૨ થી ૬૬

(६२) सोइन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

सोइन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु सद्देसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्ध च निज्जरेइ ॥ ६२ ॥

અર્થાત્–હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી મનોજ્ઞ કે અમનોજ્ઞ (સુદર કે અસુદર) શબ્દોમાં રાગદ્વેષરહિતપણે વર્તે છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મો જીવાત્મા બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલાં છે તેનો ક્ષય કરે છે.

(६३) चक्खिन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! ચક્ષુરિન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

चक्खिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु रूवेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ (६३)

અર્થાત્–હે ગૌતમ ! આખનો નિગ્રહ કરવાથી સુદર કે અસુદર રૂપોમા (દશ્યોમાં) રાગદ્વેષરહિતપણે વર્તે છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થએલા કર્મો જીવાત્મા બાધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

(६४) घाणिन्दियनिग्गहेणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! ઘ્રાણેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

घाणिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु गंधेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६४ ॥

અર્થાત્–હે ગૌતમ ! ઘ્રાણેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી સુવાસિત કે દુર્ગંધિત પદાર્થોમા રાગદ્વેષરહિત થાય છે અને તેથી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કર્મોને તે જીવાત્મા બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

(६५) जिब्भिन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! જિહ્વેન્દ્રિય (જીભ)નો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

जिब्भिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु रसेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६५ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! જીભનો નિગ્રહ કરવાથી સુંદર કે અસુંદર (સ્વાદિષ્ટ કે અસ્વાદિષ્ટ) રસોમાં રાગદ્વેષરહિત થાય છે અને તેવી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કર્મોને તે જીવાત્મા બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

(६६) फासिन्दियनिग्गहेणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ?

फासिन्दियनिग्गहेणं मणुन्नामणुन्नेसु फासेसु रागदोसनिग्गहं जणयइ, तप्पच्चइयं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६६ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! સ્પર્શેન્દ્રિયનો નિગ્રહ કરવાથી સુંદર કે અસુંદર સ્પર્શોમાં રાગદ્વેષ-રહિત થઈને જીવાત્મા વર્તે છે અને તેવી રાગદ્વેષથી ઉત્પન્ન થતા કર્મોને તે બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મો બાંધેલા છે તેનો ક્ષય કરે છે

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાનો અર્થ ઇન્દ્રિયોનો નાશ કરવો નહિ પણ ઇન્દ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવી એવો થાય છે ઇન્દ્રિયોને વશ ન થવું એજ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે જે પ્રમાણે ઘોડેસ્વાર ઘોડાને પોતાના કાબુમાં રાખે છે, પોતે ઘોડાના વશમાં રહેતો નથી, તેજ પ્રમાણે ઇંદ્રિયોને પોતાના વશમાં રાખવી એનુજ નામ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ છે જો ઘોડો ઘોડેસવારના કાબુમાં ન રહે તો એનું પરિણામ નીચે પડી જવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે જો ઇન્દ્રિયો કાબુમાં ન રહે તો એનું પરિણામ આત્માનું પતન થવામાં આવે છે જો ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં આવે તો આત્માનો ઉદ્ધાર થાય છે અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં ન આવે તો એ અવસ્થામાં આત્માનું પતન અવશ્ય થાય છે

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં અને નિગ્રહ ન કરવામાં શું અંતર છે અને શું લાભ-હાનિ થાય છે એ બતાવવા એક સંસ્કૃત કવિએ કહ્યું છે કે —

विभेषि यदि संसारान्मोक्षप्राप्तिं च कांक्षसि
तदेन्द्रियजयं कर्त्तुं स्फोरय स्फारपौरुषम् ॥
आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणामसंयमः
तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम् ॥
इन्द्रियान्येव तत्सर्वं यत्स्वर्ग-नरकावुभौ
निगृहीतानि सृष्टाणि स्वर्गाय नरकाय च ॥

અર્થાત્-જો તું આ સંસારથી ભય પામતો હો અને મોક્ષને પ્રાપ્ત કરવા ચાહતો હો તો તું ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં પ્રયત્ન કર ઇન્દ્રિયોને વશમાં ન રાખવી એ તો આપત્તિનો માર્ગ છે, ત્યારે તેને વશમાં રાખવી એ સંપદાનો માર્ગ છે વિપત્તિ અને સંપત્તિ એ બે માર્ગમાંથી તને જે માર્ગ પસંદ હોય તે માર્ગને તું ગ્રહણ કર સ્વર્ગ અને નરક પણ આ ઇન્દ્રિયોમાં જ છે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી સ્વર્ગ મળે છે અને ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ ન કરવાથી નરક મળે છે. હવે તને સ્વર્ગ કે નરક એ બેમાંથી જે પસંદ હોય તે પ્રમાણે કાર્ય કર.

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવો એમ તો બધા લોકો કહે છે પણ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કેવીરીતે કરવો એજ એક મહાન પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પદાર્થોના સ્વરૂપનો વિચાર કરી પદાર્થોને અસાર જાણવા અને એ અસાર પદાર્થોથી વિરક્ત થઈ ઇન્દ્રિયોને તે તરફ જવા ન દેવી, અને જે કામો કરવાથી આત્માનુ કલ્યાણ થતુ હોય તે કામોમાં ઇન્દ્રિયોને પ્રવૃત્ત કરવી એજ ઇન્દ્રિયોને વશ કરવાનો ઉપાય છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, કાન, આંખ આદિ ઇન્દ્રિયો સ્વર્ગ પણ અપાવે છે અને નરક પણ અપાવે છે જે વાતો સાંભળવાથી ચારિત્રનુ પતન થાય એવી વાતો કાનદ્વારા સાંભળવી તે નરકપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે, અને જે વાતો સાંભળવાથી આત્માનું કલ્યાણ થાય એવી વાતો કાનદ્વારા સાંભળવી તે સદ્ગતિમાં જવાનો માર્ગ છે ટૂંકમાં કહેવાનો આશય એ છે કે, ઇન્દ્રિયોને ખરાબ કામોમા પ્રવૃત્ત ન કરતાં સારાં કામોમાં પ્રવૃત્ત કરવી એજ ઇન્દ્રિય–નિગ્રહનો ઉપાય છે.

અત્રે એક બીજો પ્રશ્ન પણ ઉપસ્થિત થાય છે કે, સારુ કામ કોને કહેવું અને ખરાબ કામ કોને કહેવુ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જે કામને માટે તમારામાં સમભાવ રહે તે સારુ કામ છે અને જે કામને માટે તમારામા વિષમભાવ રહે તે ખરાબ કામ છે જો તમે તમારા આત્માને ઇન્દ્રિયોના વશમાં રહેવા ન દો અર્થાત્ આત્માને ઇન્દ્રિયાધીન ન બનાવો તો એ દશામાં આત્મા પોતેજ સારા–ખરાબ કામની પરીક્ષા કરી લેશે જો તમારામાં સદ સદ્વિવેક કરવાની શક્તિનો વિકાસ એટલો થયો ન હોય તો એ દશામાં જ્ઞાનીજનોની શીખામણ પ્રમાણે ખરાબ કામમાથી ઇન્દ્રિયોને નિવૃત્ત કરી સારા કામમાં પ્રવૃત્ત કરો આમ કરતા રહેવાથી તમારો આત્મા કોઈ ને કોઈ દિવસે ઇન્દ્રિયો ઉપર સપૂર્ણ વિજય પ્રાપ્ત કરી શકશે.

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવા માટે સર્વ પ્રથમ એ વાતનો વિવેક કરો કે, પદાર્થો મોંઘા છે કે ઇન્દ્રિયો મોંઘી છે ? તમારાં કાન મોંઘા છે કે મોતી મોંઘાં છે ? કહેવાની ખાતર તો તમે એમજ કહેશો કે, કાન મોંઘા છે પરતુ કાનમાં પહેરેલાં મોતી નીચે પડી જાય ત્યારે તેની જેટલી ચિંતા કરો છો તેટલી ચિંતા કાન ખરાબ વાતો સાંભળવા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે કરો છો ? સાધારણ રીતે કાનદ્વારા સારા કે ખરાબ શબ્દો સાંભળવામાં આવે છે. પરતુ કાનનો નિગ્રહ કરવા માટે કાનનો નાશ કરી નાંખો કે કાનમાં પૂમડાં નાખી દો એમ કહેવાનો આશય નથી પરતુ ખરાબ વાતો તરફ કાનને જવા દો નહિ કદાચ કાનદ્વારા ખરાબ શબ્દો સાંભળવામાં આવે તો એ અવસ્થામા જે પ્રમાણે માતાપિતાની નિંદાના શબ્દો ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવતુ નથી તે પ્રમાણે તે ખરાબ શબ્દો ઉપર તમે ધ્યાન ન આપો. કાનમા સારાં કે ખરાબ જે કોઈ શબ્દ પડે તે શબ્દોને કારણે આપણામાં રાગદ્વેષ ઉત્પન્ન થવા દેવો જોઈએ નહિ. શબ્દોને સાંભળી પોતાનામા રાગદ્વેષને પેદા થવા ન દેવો એ જ કાન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય છે આજ પ્રમાણે પ્રત્યેક ઇન્દ્રિયના મનોજ્ઞ (સુદર) કે અમનોજ્ઞ (અસુદર) વિષયોને પ્રાપ્ત કરી તે ઉપર રાગદ્વેષ પેદા થવા ન દેવો એજ ઇન્દ્રિયોને નિગ્રહ કરવાનો માર્ગ છે આંખદ્વારા માતાને તથા બેનને પણ જોવામાં આવે છે અને બીજી કોઈ સ્ત્રીને પ . જોવામા આવે છે આંખ તો તેજ છે પરતુ જોવાની દૃષ્ટિમાં અતર પડી જાય છે આ દૃષ્ટિનુ અતર પડી જવાને કારણે જ રાગદ્વેષ પેદા થાય છે. એટલા માટે દૃષ્ટિમા અતર ન આવવા પોતાની પત્ની સિવાય બધી સ્ત્રીઓને માતા કે બહેન સમાન માનવામાં આવે તો

આખનો નિગ્રહ થઇ શકશે, અને આખનો નિગ્રહ થવાને કારણે રાગદ્વેષ પેદા પણ થશે નહિ આજ પ્રમાણે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય તથા સ્પર્શેન્દ્રિય આદિનો પણ ઉપર પ્રમાણે નિગ્રહ કરવો જોઈએ સારાશ એ છે કે, સારા કે ખરાબ જે કોઈ પદાર્થ સૂઘવામા, ચાખવામા કે સ્પર્શવામા આવે ત્યારે ઇન્દ્રિયોને પરિવર્તનશીલ પદાર્થોમાં રાગદ્વેષ પેદા થાય એ રીતે પ્રવૃત્ત કરવી ન જોઇએ, પરતુ સારામાથી ખરાબ અને ખરાબમાથી સારો થવાનો વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે એમ સમજીને વસ્તુઓ પ્રત્યે રાગદ્વેષ ન કરવો એ જ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાનો ઉપાય છે. પદાર્થો કેવા પરિવર્તનશીલ છે એ વાત એક શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવુ છુ —

જિતશત્રુ નામનો એક રાજા હતો આ રાજાને સુબુદ્ધિ નામનો એક વિચારશીલ પ્રધાન હતો એક દિવસ જિતશત્રુ રાજાની સાથે સુબુદ્ધિ પ્રધાન જમવા બેઠો હતો ભોજન સ્વાદિષ્ટ હતુ એટલે રાજાએ પ્રધાનને કહ્યુ કે, જુઓ ! ભોજન કેવુ સ્વાદિષ્ટ છે ! રાજાના આ કથનના ઉત્તરમા પ્રધાને કહ્યુ કે, એમા શુ થયુ ? ઇષ્ટમાથી અનિષ્ટ થઇ જવુ અને અનિષ્ટમાથી ઇષ્ટ થઈ જવુ એ તો વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે. પ્રધાનનુ આ કથન સાભળી રાજાએ કહ્યુ કે, પ્રધાનજી ! તમે તો નાસ્તિક જણાઓ છો ! કયાય સારી વસ્તુ પણ ખરાબ થઈ જાય અને ખરાબ વસ્તુ સારી થઈ જાય એમ બને ખરુ ? રાજા પોતાના બીજા કર્મચારીઓને આ વિષે વાત કરતો, તો તે બધા કર્મચારીઓ રાજાના કથનનુ સમર્થન કરતા હતા, પણ પ્રધાન તો એમજ કહેતા હતા કે, તમે લોકો ગમે તે કહો પરતુ મારા ગુરુએ તો મને આ જ પ્રમાણે બતાવેલ છે અને એટલા માટે હુ તો એમ જ માનુ છુ કે, ઇષ્ટનુ અનિષ્ટ અને અનિષ્ટનુ ઇષ્ટ થવુ એ જ વસ્તુનો સ્વભાવ છે પુદ્‌ગલનો ધર્મ જ નષ્ટ થવાનો છે, એટલા માટે વસ્તુનુ ઇષ્ટ-અનિષ્ટ થવુ સ્વાભાવિક છે

રાજાએ પ્રધાનને ઘણો સમજાવ્યો પણ પ્રધાને પોતાની વાત બદલી નહિ પ્રધાનને પોતાની વાતમા પૂરેપૂરો વિશ્વાસ હતો એટલા માટે પ્રધાને રાજાને કહ્યુ કે, જે વાતને હુ સત્ય માનુ છુ તે સત્ય વાતને હુ ખોટી શી રીતે કહી શકુ ? પ્રધાનની વાત સાભળી રાજાએ મનમા વિચાર્યું કે, પ્રધાનજીએ અત્યારે હઠ પકડી છે એટલા માટે હમણા પોતાની વાતને મૂકશે નહિ

એક દિવસ રાજા નગર-નિરીક્ષણ કરવા બહાર નીકળ્યા સાથે પ્રધાન પણ હતો. નગરની ચારેય બાજુ એક ખાઇ હતી એ ખાઇમાથી પાણી ભરાઈ જવાને કારણે દુર્ગંધ આવતી હતી રાજા તથા પ્રધાન તે ખાઈ પાસેથી નીકળ્યા. ખાઈના પાણીમાથી અસહ્ય દુર્ગંધ નીકળતી હોવાને કારણે રાજાએ પ્રધાનને કહ્યુ કે, પ્રધાનજી ! જુઓ, આ ખાઇનુ પાણી કેવુ દુર્ગંધમય છે ? આ પ્રમાણે કહી રાજાએ પોતાનુ નાક દબાવી દીધુ, પણ પ્રધાને તે વખતે પણ રાજાને એ જ જવાબ આપ્યો કે મહારાજ ! ઇષ્ટમાથી અનિષ્ટ થવુ અને અનિષ્ટ-માથી ઇષ્ટ થવુ એ તો વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે પ્રધાનનુ આ કથન સાભળી રાજાએ કહ્યુ કે, પ્રધાનજી ! તમે તો બહુ હઠાગ્રહી છો શુ બધી વસ્તુઓ એવી હોય ખરી ? પ્રધાને જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ ! હુ હઠાગ્રહ કરતો નથી પણ વસ્તુનુ સ્વરૂપ કહી રહ્યો છુ.

આપ ગમે તે કહો પણ મારે તો તમારા પ્રત્યે પણ સમભાવ જ રાખવો છે અને વસ્તુ પ્રત્યે પણ સમભાવ રાખવો છે.

ઘેર જઈ પ્રધાને વિચાર કર્યો કે, રાજા સાથે વસ્તુસ્વરૂપ વિષેનો મતભેદ વધતો જાય છે એટલા માટે મારે રાજાને એવી ખાત્રી કરાવી આપવી જોઈએ કે હું જે કાંઈ કહું છું તે ઠીક જ કહું છું. આ પ્રમાણે વિચાર કરી પ્રધાને પોતાના એક વિશ્વસ્ત માણસ દ્વારા ખાઇમાંથી દુર્ગંધવાળું પાણી એક ઘડો ભરાવીને મંગાવ્યું પ્રધાને એ દુર્ગંધમય પાણીને ૪૯ પ્રયોગ દ્વારા પરિષ્કૃત કર્યું પછી તે પરિષ્કૃત થએલું પાણી પ્રધાને રાજાનું પાણી ભરનાર માણસને આપીને કહ્યું કે, રાજા જ્યારે ભોજન કરવા બેસે ત્યારે આ પાણી પીવા આપજે.

રાજા ભોજન કરવા બેઠા ત્યારે નોકરે પ્રધાને આપેલું પાણી પીવા માટે આપ્યું રાજાએ તે પાણી પીને નોકરને પૂછ્યું કે, આ પાણી તો બહુ મીઠું જણાય છે! આ પાણી ક્યાંથી ભરી લાવ્યો છે? નોકરે જવાબ આપ્યો કે, આ પાણી તો પ્રધાને મોકલાવ્યું છે. રાજાએ તરત જ પ્રધાનને બોલાવીને કહ્યું કે, તમે આવું મધુર પાણી પીવો છો અને મને આજે આ પાણી પીવા માટે મોકલાવ્યું? પ્રધાને કહ્યું કે, આ પાણીમાં એવું શું છે? એ તો વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે કે, ઇષ્ટમાંથી અનિષ્ટ થઇ જાય અને અનિષ્ટમાંથી ઇષ્ટ થઈ જાય. રાજાએ કહ્યું કે, પાછી તમે તેની તે જ વાત કરો છો? પ્રધાને કહ્યું કે, હું જે કાંઇ કહું છું તે ઠીક જ કહું છું આ પાણી પણ તે જ ખાઇનું દુર્ગંધમય પાણી છે કે જે પાણીની દુર્ગંધને કારણે તમે નાક દબાવ્યું હતું! રાજાએ સાશ્ચર્ય પૂછ્યું કે, એ દુર્ગંધમય પાણી આટલું બધું મધુર બની જ કેમ શકે? પ્રધાને જવાબ આપ્યો કે, મહારાજ! હું એ જ દુર્ગંધમય પાણીને તમારી સમક્ષ જ પ્રયોગદ્વારા મધુર બનાવી શકું એમ છું.

આખરે રાજાએ તે ખાઈનું દુર્ગંધમય પાણી મંગાવ્યું અને પ્રધાનને તેનું શુદ્ધ પાણી બનાવી આપવાનું કહ્યું પ્રધાને પહેલાંની માફક પ્રયોગદ્વારા તે પાણીને પરિષ્કૃત કર્યું આ ઉપરથી રાજાને વિશ્વાસ થઈ ગયો કે, વસ્તુમાં પરિવર્ત્તન થઈ શકે છે રાજાએ પ્રધાનના સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરી કહ્યું કે, પ્રધાનજી! તમે ધર્મજ્ઞ તથા વિચારશીલ છો, માટે મને કેવલી પ્રરૂપિત ધર્મ સંભળાવો. સુબુદ્ધિ પ્રધાન શ્રાવક હતો અને ધર્મનો જાણકાર હતો એટલે તેણે રાજાને ધર્મ સંભળાવ્યો શ્રાવકને ધર્મ સંભળાવવાનો અધિકાર છે, પણ જ્યારે શ્રાવક પોતે ધર્મ જાણતો હોય ત્યારે જ તે બીજાને ધર્મ સંભળાવી શકે છે. સુબુદ્ધિ પ્રધાન પાસેથી ધર્મ સાંભળી જિતશત્રુ રાજા બાર વ્રતધારી શ્રાવક બન્યો અને ધીરે ધીરે આત્માનું કલ્યાણ પણ કર્યું.

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે વ્યક્તિ ધર્મને જાણે છે તે વ્યક્તિ એમ જ માને છે કે, ઇષ્ટમાંથી અનિષ્ટ થવું અને અનિષ્ટમાંથી ઇષ્ટ થવું એ તો વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે. આ પ્રમાણે વસ્તુનો સ્વભાવ જાણ્યા બાદ સમજદાર માણસ ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રત્યે રાગ અને અનિષ્ટ વસ્તુ પ્રત્યે દ્વેષ રાખતો નથી, પરંતુ સમભાવ જ રાખે છે. તે માણસ એ વાતને સારી રીતે જાણે છે કે, જે વસ્તુ થોડા વખતને માટે તો ઇષ્ટ રહે છે અને થોડા વખત બાદ અનિષ્ટ થઈ જાય છે તો એવી વસ્તુને કારણે હું મારામાં રાગ તથા દ્વેષ શા માટે પેદા કરું? વસ્તુ આત્માનું ઉત્થાન પણ કરે છે અને પતન પણ કરે છે. જો વસ્તુને કારણે

પોતાનામાં રાગદ્વેષની ભાવના પેદા થાય તો એ અવસ્થામા આત્માનુ પતન થાય છે અને વસ્તુ પ્રત્યે સમભાવ આવે તો આત્માનુ ઉત્થાન થાય છે જો વસ્તુ દ્વારા આત્માનુ ઉત્થાન થઈ શકે છે તો પછી હુ મારા આત્માનુ પતન શા માટે કરુ ? આ પ્રમાણે વિચાર કરી જે વ્યક્તિ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરે છે તે વ્યક્તિ ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરી આત્માનુ કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકે છે

ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવા માટે બધા શાસ્ત્રકારો તથા ધર્માવલબીઓ કહે છે આ વિષે કોઇનો કાંઈ પણ મતભેદ નથી બધા લોકોનુ એ જ કહેવુ છે કે, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકે છે ગીતામા પણ કહ્યુ છે કે, હે અર્જુન ! જો તારે આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ હોય તો સર્વપ્રથમ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કર આત્માનુ ઉત્થાન ઇન્દ્રિય-નિગ્રહથી થાય છે અને આત્માનુ પતન ઇન્દ્રિયોને આધીન થવાથી થાય છે, એટલા માટે ઇન્દ્રિયોને વશમા રાખો પદાર્થોના પ્રલોભનમા ઇન્દ્રિયોને જવા ન દો પર્વત ઉપરથી એક પગ પણ લપસી જાય તો પછી પતન કેટલુ થાય એ કહી શકાય નહિ તે જ પ્રમાણે જો એક પણ ઇન્દ્રિય કાબુમાથી બહાર નીકળી જાય તો એ દશામા આત્માનુ કેટલુ પતન થાય એ કહી શકાય નહિ એટલા માટે જો તમે તમારા આત્માને સિદ્ધ, બુદ્ધ, મુક્ત તથા શાન્ત કરી દુખમુક્ત કરાવવા ચાહતા હો તો સર્વ પ્રથમ ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરો કારણ કે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ એ જ આત્મવિજયનુ અમોઘ સાધન છે.

હવે ઇન્દ્રિય-નિગ્રહ કરવાથી આત્માનુ કલ્યાણ કેવી રીતે થાય છે એ વાત અજના સતીની ચરિત્રકથા ઉપરથી સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર—૧૮

અંજના અને પવનકુમારે પોતાની ઇન્દ્રિયોને કાબુમા રાખી હતી એ કારણે જ આપણે તેમની યશોગાથા ગાઈએ છીએ જો તેઓ ઇન્દ્રિયોને વશ ન કરી પતિત થયા હોત તો તેમની આ કીર્તિકથા કહેવામા આવત નહિ.

રાવણદ્વારા આપવામા આવેલ આદર-સત્કારને શિરોધાર્ય કરી, પવનકુમારે અજનાને મળવા માટે ઘર તરફ પ્રયાણ કર્યું રાજા પ્રહ્લાદે સાભળ્યુ કે, પવનકુમાર યુદ્ધમા વિજય પ્રાપ્ત કરી ઘેર આવી રહ્યા છે આ સુખદ સમાચાર સાભળી રાજાને ઘણોજ હર્ષ થયો તેમણે પવનકુમારનુ સ્વાગત કરવા માટે નગરને સુશોભિત કરાવ્યુ અને પવનકુમારનો સન્માનપૂર્વક નગરમા પ્રવેશ કરાવવામા આવ્યો પવનકુમારે ઘેર આવી માતા-પિતાને પ્રણામ કર્યા અને તેમને કુશળ સમાચાર પૂછ્યા આ પ્રમાણે બધા વડિલો પાસેથી આશીર્વાદ લઈ પવનકુમાર અંજનાને મળવા માટે પોતાના મહેલમા જવા નીકળ્યા.

પોતાના મહેલમા પ્રવેશ કરતા પવનકુમારે મિત્ર પ્રહસ્તને કહ્યુ કે, ભાઈ ! જ્યારે આપણે તે રાત્રે અત્રે આવ્યા હતા ત્યારે આ મહેલ જેટલો મનોહર લાગતો હતો તેટલો સોહામણો આજે આ મહેલ જણાતો નથી આ ઉપરથી અંજના મહેલમાં ન હોય એવુ હું અનુમાન કરૂ છુ જો અંજના મહેલમા હોત તો તેની સખી વસતમાલા

અવશ્ય જોવામા આવત જે પ્રમાણે જલરહિત સરોવર હોય અને આત્મારહિત શરીર હોય તે પ્રમાણે અંજના વિનાનો આ મહેલ પણ સૂનોસૂનો જણાય છે. પવનકુમારનુ આ કથન સાંભળી પ્રહસ્તે કહ્યુ કે, હુ આગળ જઈને તપાસ કરુ છુ કે, અંજના મહેલમા છે કે નહિ! આ પ્રમાણે કહી પ્રહસ્ત મહેલમા ગયો પણ ક્યાય તેને અંજનાના દર્શન થયા નહિ એટલે તેણે મહેલમાંથી પાછા ફરી પવનકુમારને કહ્યુ કે, અંજના મહેલમા નથી પવનકુમારે તથા પ્રહસ્તે ત્યાં ઉપસ્થિત દાસ-દાસીને પૂછ્યુ કે અંજના ક્યા ગઈ છે? તેઓએ ઉત્તર આપ્યો કે, તમારા ગયા બાદ અંજનાને ગર્ભ રહી ગયો હતો અને તે ગર્ભ વિષે તમારી માતુશ્રીને એવો સદેહ પેદા થયો કે, આ ગર્ભ મારા પુત્રનો નથી. આ પ્રકારના સંદેહ પેદા થવાને કારણે તમારી માતુશ્રીએ અંજનાને ઘર બહાર કાઢી મૂકી છે, કારણ કે અંજનાને ઘરમા રહેવા દેવાથી કુળને કલક લાગવાનો ભય હતો અને સાથે સાથે નિંદા થવાનો પણ ભય હતો

આ દુ ખદાયક સમાચાર સાંભળી પવનકુમારને ઘણુ દુ ખ થયુ પવનકુમાર કહેવા લાગ્યા કે, મારાથી એ મોટી ભૂલ થઈ ગઈ કે, હુ માતાને એ કહેતા ભૂલી ગયો કે, હુ અંજનાને મળ્યો છુ. મારી આ ભૂલનુ જ આ દુષ્પરિણામ આવ્યુ છે પરંતુ માતાએ તો મારી આવવાની પ્રતીક્ષા તો કરવી હતી? મારા આવવા સુધી તો ધૈર્ય રાખવુ હતુ? દાસ-દાસી આદિ નોકરોએ પવનકુમારના આ કથનના ઉત્તરમા કહ્યુ કે, જ્યારે કુળને કલક લાગવાનો ભય હોય અને ક્રોધ ચડયો હોય એવી અવસ્થામા ધૈર્ય કેવીરીતે રહી શકે! પવન-કુમારે કહ્યુ કે વાસ્તવમા તમારી વાત પણ ઠીક છે મારી ભૂલને કારણેજ એ સતીને કલ-કિત માની ઘરમાથી કાઢી મૂકવામા આવી છે આ પ્રમાણે સતીએ પહેલેથી કરેલી આશકા પણ સાચી પડી.

પવનકુમારે મિત્ર પ્રહસ્તને કહ્યુ કે, અંજના કદાચ પીયર ગઈ હશે માટે ચાલો આપણે મહેન્દ્રપુર જઈએ. પ્રહસ્તે કહ્યુ કે, ભાઈ! મહેન્દ્રપુર જતા પહેલા આ વિષે માતા-પિતાને વાત જણાવવી જોઈએ. પવનકુમારે કહ્યુ કે, તમે ખબર આપી આવજો.

પવનકુમાર તથા પ્રહસ્ત મહેન્દ્રપુર જવા માટે રવાના થયા રાજા મહેન્દ્રને માલુમ પડ્યું કે પવનકુમાર અંજનાની શોધ કરવા માટે આવી રહ્યા છે તેમણે નગરને સુશોભિત કરાવીને પવનકુમારનુ સ્વાગત કર્યું પણ તેમના હૃદયમા એ વાત અત્યારે શલ્યરૂપે ખૂચતી હતી કે, જ્યારે પવનકુમાર અંજના વિષે સમાચાર પૂછશે ત્યારે હુ શો જવાબ આપીશ? આ જ પ્રમાણે અંજનાની માતાને પણ અંજનાને પોતાને ઘેર આશ્રય ન આપવાના સબંધમાં દુ:ખ થઈ રહ્યુ હતુ

પવનકુમાર, સાસુ-સસરા દ્વારા આપવામા આવેલ આદર-સત્કારને કારણે એમજ માની રહ્યા હતા કે, અંજના અહીજ છે બપોરે ભોજન કરવાના સમયે જ્યારે બધા ભોજન કરવા બેઠા ત્યારે શુ થાય છે એ વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન : સંવત્ ૧૯૯૬ આસો શુદ ૧ શુક્રવાર

પ્રાર્થના

શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી, તું દેવન કો દેવજી;
'જિતશત્રુ' રાજા ને 'વિજયા' રાણી કો, આતમજાત ત્વમેવજી
શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી　શ્રી૦ ૧

—વિનયચન્દ્રજી કુંભટ ચોવીશી.

શ્રી અજિતનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આત્મા પોતાની રુચિ પ્રમાણે જ દેવ માને છે અને તેની ઉપાસના કરે છે. જેને જેવી રુચિ હોય છે, તે તેવો જ આહાર કરે છે જેમ કે, તામસિક પ્રકૃતિવાળો માણસ તામસિક આહાર કરે છે, રાજસી પ્રકૃતિવાળો રાજસી આહાર કરે છે અને સાત્ત્વિક પ્રકૃતિવાળો સાત્ત્વિક આહાર કરે છે તે જ પ્રમાણે જેની જેવી પ્રકૃતિ તથા રુચિ હોય, તે તેવા જ દેવની ઉપાસના કરે છે જેમની ઇચ્છા સંસારમાં રહેવાની હોય છે તેઓ રાગદ્વેષયુક્ત સાંસારિક દેવોની ઉપાસના કરે છે અને જેમની ઇચ્છા સંસારજાળમાંથી મુક્ત થવાની હોય છે તેઓ વીતરાગ ભગવાનના જ શરણે જાય છે અને તેમની જ ઉપાસના કરે છે મોક્ષાર્થી જીવો મનમાં એમ જ વિચારે છે કે, "અમે તો રાગદ્વેષથી પરાજિત થએલ છીએ, પરંતુ ભગવાન અજિતનાથ તો રાગદ્વેષથી 'અપરાજિત' છે એટલા માટે રાગદ્વેષથી 'અજિત' એવા અજિતનાથ ભગવાન જ અમને રાગદ્વેષથી મુક્ત કરાવવા માટે સમર્થ છે" આ પ્રમાણે વિચાર કરી મુમુક્ષુ જીવો વીતરાગ અજિતનાથ ભગવાનના જ શરણે જાય છે અને તેમની જ ઉપાસના કરે છે

સરાગ દેવના શરણે જવાથી આત્મામાં સરાગતા આવે છે અને વીતરાગ ભગવાનના શરણે જવાથી આત્મામાં વીતરાગતા આવે છે રાગ અને દ્વેષ વચ્ચે અવિનાભાવ સંબંધ છે જ્યાં રાગ હોય છે ત્યાં દ્વેષ હોય છે અને જ્યાં દ્વેષ હોય છે ત્યાં રાગ હોય છે પણ જ્યાં રાગ હોતો નથી ત્યાં દ્વેષ હોતો નથી અને જ્યાં દ્વેષ હોતો નથી ત્યાં રાગ પણ હોતો નથી દ્વેષ કરતાં રાગનું બંધન મજબૂત હોય છે એટલે વીતરાગ થવાથી વીતદ્વેષ સહજ રીતે થવાય છે વીતરાગ ભગવાને વીતરાગતા પ્રગટાવવાનો માર્ગ બતાવતાં કહ્યું છે કે—

रागस्स दोसस्स य संखएणं एगन्तसोक्खं समुवेइ मोक्खं ।

અર્થાત્—રાગ અને દ્વેષનો સંપૂર્ણપણે નાશ કરવાથી અર્થાત્ વીતરાગ તથા વીતદ્વેષ બનવાથી જ એકાન્ત સુખવાળા મોક્ષ-સ્થાનને પામી શકાય છે સંસારમાં બધા લોકો સુખ અને શાન્તિ ચાહે છે પરંતુ સુખ અને શાન્તિના જે સાધનો બતાવવામાં આવે છે તે સાધનોનો ઉપયોગ કરતા ન હોવાને કારણે જ તેઓ વાસ્તવિક સુખ અને શાન્તિને પામી શકતા નથી શાસ્ત્રકારો સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહે છે કે, જો તમે સાચી સુખ-શાન્તિ ચાહતા

હો તો સર્વપ્રથમ રાગ અને દ્વેષને નિર્મૂળ કરો. કારણ કે રાગ અને દ્વેષ એ બન્નેય કર્મ-બીજો છે અને આ બે કર્મબીજોમાથી જ સસારરૂપી વિષવૃક્ષની ઉત્પત્તિ થાય છે માટે જો તમે સસારરૂપી વિષવૃક્ષના કડવા ફળ ચાખવાં ચાહતા ન હો તો રાગદ્વેષનો નાશ કરો. રાગ અને દ્વેષને નિર્મૂળ કરવામા જ આત્માનુ કલ્યાણ રહેલુ છે હવે રાગ અને દ્વેષને નિર્મૂળ કરવાનો શો ઉપાય છે તે વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ:-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ-બોલ ૬૭ મો.

શાસ્ત્રમા કાલે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ વિષે કહેવામા આવ્યુ છે કે, ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી રાગ-દ્વેષને જીતી શકાય છે અને એટલા જ માટે લોકો ઇન્દ્રિયોને જીતવા માટે અનેક પ્રકારનાં પ્રયત્નો કરે છે ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવાથી જે રાગ-દ્વેષને જીતવામા આવે છે તે રાગદ્વેષ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભમાથી જ પેદા થાય છે એટલા માટે હવે ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચતુર્વિધ કષાયને કેવી રીતે જીતી શકાય અને તેને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.-

બોલ ૬૭ મો

(६७) कोहविजएणं भन्ते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! ક્રોધને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ કે.-

कोहविजएणं खन्तिं जणयइ, कोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६७ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ ! ક્રોધને જીતવાથી જીવાત્મા ક્ષમાના ગુણને પ્રગટાવે છે, ક્રોધથી ઉત્પન્ન થતાં કર્મોને બાંધતો નથી અને પહેલા કર્મો બાધ્યા હોય તેને ખપાવે છે.

ભગવાને ક્રોધને જીતવાથી ક્ષમાગુણ પ્રગટે છે એમ કહ્યુ છે આ 'ક્ષમા' શબ્દને નામથી તો લોકો જાણે છે પરતુ વાસ્તવિક ક્ષમા કેવી હોય છે તેને બહુ જ ઓછા લોકો જાણતા હશે ! ક્રોધને પેદા થવાનુ કારણ તથા ક્રોધને સફલ કરવાની શક્તિ ઉપસ્થિત હોવા છતાં ક્રોધને પેદા થવા ન દેવો એનુ જ નામ ક્ષમા છે

ક્ષમા ધારણ કરવી એ તો તલવારની ધાર ઉપર ચાલવા જેવુ કપરુ કામ છે. કોઈવાર શસ્ત્રનો આઘાત સહી લેવો તો સરળ હોય છે, પરતુ વચનનો આઘાત તો શસ્ત્રના આઘાતથી પણ વધારે દુઃખદાયક હોય છે. અને એ કારણે કટુવચન સાભળીને ક્ષમાશીલ રહેવુ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. શાસ્ત્ર કહે છે કે, લોઢાના તીક્ષ્ણ બાણ સહી લેવાં તો સરલ છે પરતુ વચનરૂપી બાણને સહેવાં મુશ્કેલ છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે -

मुहुत्तदुक्खा उ हवन्ति कंटया, अओमया ते वि तओ सुउद्धरा ।
वायादुरुत्ताणि दुरुद्धराणि, वेरानुबंधोणि महब्भयाणि ॥—द० ९. ३-७

અર્થાત્-લોઢાના કાટાને સહી લેવા અને તેને બહાર કાઢી ફેકી દેવાં તથા તેનાં દુ ખથી મુક્ત થઈ જવુ એ એટલુ બધુ મુશ્કેલ નથી, પણ વચનબાણનો આઘાત મહાભયાનક, દુ:ખદાયક તથા વૈરાનુબધ કરાવનારો હોવાથી તેને સહેવો મુશ્કેલ છે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, કટુવચનને સાંભળી ક્રોધ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક છે. ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે ક્ષમાને ધારણ કરનાર બહુ જ ઓછા હોય છે જ્યારે ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે તેનુ કેવુ ખરાબ પરિણામ આવે છે એ વિષે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે.–

कोहो पीइं पणासेइ, माणो विणयनासणो ।
माया मित्ताणि नासेइ, लोहो सव्वविणासणो ॥ द० ८–३७

આ ગાથામા શાસ્ત્રકારોએ કહ્યુ છે કે, જ્યારે ક્રોધ પેદા થાય છે ત્યારે પ્રીતિ નષ્ટ થઈ જાય છે, અને અનુકપાનો પણ નાશ થઈ જાય છે આ પ્રીતિનાશક ક્રોધને ક્ષમાદ્વારા જ જીતવો જોઇએ. ક્રોધને જીતવાથી ક્ષમા પ્રગટે છે અને ક્ષમા હોય તો ક્રોધને જીતી શકાય છે આ પ્રમાણે ક્રોધ અને ક્ષમા વચ્ચે અનન્યાભાવી સબધ છે

જ્યારે કોઈ કટુવચન કહે છે ત્યારે જ ક્રોધ અથવા ક્ષમાની પરીક્ષા થાય છે કહ્યુ છે કે –

જી જી કર બતલાવતાં, કાના ક્રોધ ન આય,
આડા ટેઢા બોલતા, ખબર ક્ષમા કી થાય

અર્થાત્–જ્યારે કોઈ નમ્રતાપૂર્વક બોલી રહ્યો હોય ત્યારે કોઇને ક્રોધ પેદા થાય જ શી રીતે ? ક્રોધ છે કે ક્ષમા છે ? તેની પરીક્ષા તો ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે કોઈ આડુ-અવળુ બોલે છે અર્થાત્ કટુવચન બોલે છે

તમે લોકો તો અમારી સાથે ભક્તિપૂર્વક વાતચીત કરો છો અને અમારા પ્રતિ નમ્રતાનો વ્યવહાર રાખો છો આવી દશામા અમને ક્રોધ કેવી રીતે થાય ? પણ જ્યારે બહાર અમારે કડવા વચન સાભળવા પડે અને તે વખતે પણ અમે ક્રોધ ન કરીએ પણ ક્ષમા રાખીએ ત્યારે જ અમે ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે એમ કહી શકાય ક્રોધ જ્યારે પેદા થાય ત્યારે એમ જ વિચારવુ જોઈએ કે, આ કટુ શબ્દો તો અમારામા ક્ષમા છે કે નહિ તેની કસોટી કરે છે સોનાને જ્યારે કસોટીએ ચડાવવામાં આવે છે ત્યારે જ સાચા સોનાની પરીક્ષા થાય છે તે જ પ્રમાણે જ્યારે કટુ વચનની કસોટી થાય ત્યારે જો ક્રોધ ન થાય તો જ પોતાનામા ક્ષમા છે એમ કહી શકાય

ક્રોધ કરવાથી કેટલી બધી હાનિ થાય છે તે વિષે ગ્રન્થોમાં કહ્યુ છે કે –

कोहो अप्पीइकरो उव्वेयकरो य सगइनिद्दलणो
वेरणुबंधजलणो जलणो वरगुणगण वणस्स
कोहंधा निहणन्ति पुत्तं मित्तं गुरुं कलत्तं च
जणयं जणणीं अप्पि पि निग्घणा किं च न कुणंति
कोहग्गी पज्जलिओ न केवलं दहइ अप्पणो देहं
सत्ताविईय पर पिहु पहवइ परभवविणासाय
ता कोह महाजलणो विज्झवियव्वो खमा जलेण सया ।

આ ગાથામા કહ્યુ છે કે, ક્રોધ અપ્રીતિ પેદા કરે છે, ઉદ્વેગ પેદા કરે છે અને સદ્ગતિનો નાશ કરે છે. ક્રોધ વૈરાનુબધનો બાપ છે અને સદ્ગુણના સમૂહરૂપી વનને ભસ્મસાત્ કરી

નાંખે છે. ક્રોધાગ્નિ બીજાને જ બાળતી નથી પણ જે ક્રોધ કરે છે તેને પોતાને તો અવશ્ય બાળે છે ક્રોધ આ ભવ તથા પરભવને પણ બગાડે છે એટલા માટે આ ક્રોધરૂપી મહાગ્નિને ક્ષમા રૂપી જલથી શાન્ત કરવી જોઇએ

ક્રોધ તો અગ્નિથી પણ ભયકર છે કારણ કે અગ્નિ તો એકજ ભવનો વિનાશ કરે છે પરતુ ક્રોધ તો આ ભવ તથા પરભવનો પણ વિનાશ કરે છે અર્થાત્ ક્રોધ આ ભવ તથા પરભવ-ભવોભવને બગાડે છે આ ક્રોધરૂપી અગ્નિ આત્મામાથી જ ઉત્પન્ન થાય છે આપણો આત્મા જ સ્વત ક્રોધને પેદા કરે છે ક્રોધદ્વારા ક્રોધ વધતોજ જાય છે એટલા માટે અનેક ભવનો વૈરાનુબધ ક્રોધથી જ થાય છે જ્યારે પ્રીતિનો નાશ થાય ત્યારે એમજ સમજવુ જોઇએ કે મારામાં ક્રોધ પેદા થયો છે. આજ પ્રમાણે ઉદ્વેગ પેદા થાય તો પણ ક્રોધ પેદા થયો છે એમ સમજવુ. કારણ કે અપ્રીતિ કે ઉદ્વેગ પેદા થવાનુ કારણ ક્રોધ જ છે. ક્રોધ જ દુર્ગતિ-નરકમાં લઈ જાય છે કારણ કે જે પ્રમાણે રૂના ઢગલાને અગ્નિ થોડા જ સમયમાં ભસ્મીભૂત કરી નાંખે છે તેજ પ્રમાણે ક્રોધ પણ આત્માનાં બધાં શુભ ગુણોને ભસ્મીભૂત કરી નાંખે છે. ક્રોધ જ્યારે પેદા થાય છે ત્યારે મનુષ્ય આખ હોવા છતા આંધળો થઈ જાય છે અને ત્યારે ક્રોધાધ મનુષ્ય ક્રોધાવેશમા જ પોતાના પુત્ર, મિત્ર, ગુરુ તથા સ્ત્રી આદિ સ્વજનોનો પણ વિનાશ કરી નાખે છે કારણ કે ક્રોધાધ મનુષ્યમાથી ત્યારે દયાભાવ નીકળી જાય છે.

સાંભળ્યુ છે કે, મેવાડના કોઈ એક ગામમાં એક માણસે ક્રોધાવેશમા જ પાંચશેરીના તોલાથી પોતાની સ્ત્રીનુ માથુ ફોડી નાંખ્યું. આ જોઈ તેની છોકરીએ બુમ પાડી કે, મારા પિતા મારી બાને મારે છે. છોકરીની બૂમ સાંભળી તે માણસ તે છોકરી ઉપર પણ ક્રુદ્ધ થયો અને તે છોકરીને પણ પત્થર ઉપર પછાડી મારી નાખી અને પોતે પણ ભયભીત થઈ આપઘાત કર્યો

ક્રોધાવેશમા આવાં ન જાણે કેટલા બધાં અનર્થ થતા હશે ! એટલા માટે ક્રોધને ક્ષમા દ્વારા જીતવો જોઇએ સૂત્રમા પણ કહ્યુ છે કે, उवसमेण हणे कोह અર્થાત્ ઉપશમથી-ક્ષમાથી ક્રોધનો નાશ કરવો જોઈએ જે પ્રમાણે અગ્નિ વધતી જતી હોય ત્યારે તેને બુઝાવવા માટે તેના વિરોધી પદાર્થ-પાણીનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેજ પ્રમાણે ક્રોધને પણ ઉપશાન્ત કરવા માટે ક્ષમાનો જ અધિક ઉપયોગ કરવો જોઈએ ક્રોધ કરવાથી બીજા કરતાં પોતાનેજ વધારે હાનિ થાય છે ક્રોધી મનુષ્ય ક્રોધ કરતી વખતે હુ બીજાને હાનિ પહોંચાડુ છુ એમ માને છે, પરતુ આ માન્યતા તો પાડોશીના ઘરને બાળવા માટે પોતાના ઘરમાં આગ લગાવવા સમાન જ મૂર્ખતાભરેલી છે પોતાના ઘરમાં આગ લગાવવાથી પાડોશીનુ ઘર તો બળે અથવા કદાચ ન પણ બળે, પણ પોતાનુ ઘર તો બળી જાય છે આજ પ્રમાણે ક્રોધ કરવાથી બીજાને હાનિ થાય અથવા ન પણ થાય પરંતુ પોતાને હાનિ તો અવશ્ય થાય છે

સ્વ કેશરીચદજી ભડારીએ મને અંગ્રેજીનુ એક પુસ્તક બતાવ્યુ હતુ. જે પુસ્તકમાં એમ બતાવવામા આવ્યુ હતુ કે, ક્રોધ પેદા થવાથી શરીરમાથી બરછી, કટારી, છરી આદિ શસ્ત્ર જેવા પુદ્ગલો નીકળે છે. જે મનુષ્ય ઉપર ક્રોધ કરવામા આવે છે તે મનુષ્યમા જો ક્રોધ પેદા ન થાય, અર્થાત્ તેનામા જો ક્ષમાભાવ હોય, તો એ દશામા તે શસ્ત્ર જેવા પુદ્-

ગલો શાન્ત થઈ જાય છે પરંતુ જો સામા માણસમાં પણ ક્રોધ પેદા થાય તો એ અવસ્થામાં બન્નેના શસ્ત્ર જેવા પુદ્‌ગલો પરસ્પર અથડાય છે અને પરિણામે સંગ્રામ મચી જાય છે. શાસ્ત્રમાં કષાયસમુદ્‌ઘાતથી ભયંકર સંગ્રામ મચી જાય છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે ક્રોધ હોય તો સંગ્રામ થાય જ છે એટલાજ માટે શાસ્ત્રકારો ઉચ્ચ સ્વરે કહે છે કે, ક્ષમા દ્વારા ક્રોધને જીતો જો તમારામાં ક્ષમા હશે તો બીજાનો ક્રોધ પણ પોતાની મેળે શાન્ત થઈ જશે પરંતુ તમે લોકો તો થપ્પડનો જવાબ થપ્પડથી અને ગાળીનો જવાબ ગાળીથી આપવા ચાહો છો પરિણામે કલેશકંકાસ વધવા પામે છે. શાસ્ત્રમાં તથા ગ્રન્થમાં કહ્યું છે કે, વેર કરવાથી વેર વધે છે, અને ક્રોધ કરવાથી ક્રોધ વિશેષ પ્રમાણમાં વધવા પામે છે. એટલા માટે ક્રોધનો જવાબ ક્રોધથી ન આપતા તથા ગાળોનો જવાબ ગાળોથી ન આપતાં ક્ષમા દ્વારા ક્રોધને જીતો તો તેમાં આત્માનું કલ્યાણ જ રહેલું છે કહ્યું પણ છે કેઃ—

દીદ્દા ગાલી એક હૈ, પલટે હોય અનેક,
જો ગાલી પલટે નહી, રહે એક કી એક

અર્થાત્—કોઈએ જો ગાળ આપી હોય પણ જો તેના બદલામાં સામી ગાળ ભાંડવામાં ન આવે તો તે ગાળ એક જ રહી જશે અને તે ગાળ ભાંડનાર પણ આખરે શાન્ત થઈ જશે પરંતુ જો બીજાને પણ ગાળનો જવાબ ગાળથી આપવામાં આવે તો ગાળ દેવાની પરંપરા વધતી જ જશે અને પરિણામે કલેશ-કંકાસ પણ થયા વગર રહેશે નહિ એટલા માટે ક્રોધ પેદા થાય ત્યારે ક્ષમા દ્વારા ક્રોધને જીતો. ઉપશાન્તભાવ-ક્ષમાભાવ રાખવો એ તો જૈનધર્મનો પ્રધાન ઉદ્દેશ છે શાસ્ત્રમાં સાધુને માટે તો ત્યાંસુધી કહ્યું છે કે, "હે સાધુ! જો તમારે કોઈની સાથે કલેશ થયો હોય તો જ્યાસુધી તમે તે કલેશને ઉપશાન્ત કરી લો નહિ ત્યાસુધી તમે આહાર પાણી લેવા જઈ શકો નહિ ક્રોધને ઉપશાન્ત કર્યા વિના તમે લાવેલા આહાર પાણી ખાઈ-પી શકો નહિ, વિહાર કરી શકો નહિ, અને જંગલ સુદ્ધા પણ જઈ શકો નહિ કદાચ તમે એમ કહો કે હું તો જેની સાથે કલેશ થયો છે તેને ખમાવીને ઉપશાંતિ કરું છું પણ સામા પક્ષવાળો શાન્ત થતો નથી તો હું શું કરું ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં શાસ્ત્ર એમ કહે છે કે, સામા પક્ષવાળો ઉપશાન્ત થાય કે ન થાય એ તેની ઇચ્છાની વાત છે, પરંતુ તમે તો ક્ષમતક્ષમાપના કરી ઉપશાન્ત થાઓ તો તમે આરાધક જ રહેશો એટલા માટે તમે પોતે ઉપશાન્ત થાઓ તો તેમાં કલ્યાણ જ છે

ક્રોધને જીતવાનો સુગમ ઉપાય ક્ષમા જ છે દશવિધ યતિધર્મમાં પણ ક્ષમાને જ સર્વ-પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે કારણ કે જે પ્રમાણે બધા પદાર્થોને માટે પૃથ્વી આધાર છે, તે જ પ્રમાણે બધા ગુણોની આધારભૂત ક્ષમા જ છે જો આધારભૂત પૃથ્વી જ સ્થિર ન રહે તો પછી આધેય પદાર્થો સ્થિર કેવી રીતે રહી શકે ? તે જ પ્રમાણે જો બધા ગુણોની આધારભૂત ક્ષમા જ ન રહે તો એ અવસ્થામાં બીજા ગુણો શી રીતે ટકી શકે ? એટલા માટે ક્ષમાગુણની સર્વપ્રથમ આવશ્યકતા રહે છે જો ક્ષમાગુણ ન હોય તો બીજા ગુણો રહેવા ન પામે, અને આથી વિપરીત ક્ષમાગુણ હોય તો બીજા બધાં ગુણો ટકી શકે છે. એટલા જ માટે સાધુઓનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું છે કે.—

પહેલું લક્ષણુ સાધુનું, ક્ષમા તણો ભંડાર,
કઠીન વચન સહે જગતનાં, ક્રોધ ન કરે લગાર મુનીશ્વર ધન૦

તમે લોકો પ્રતિક્રમણમાં 'ઇચ્છામિ ખમાસમણો'ને પાઠ બોલો છો તેમાં પણ કહો છો કે, 'હે ક્ષમાશ્રમણ ! હું તમને વંદન કરું છું ' જો કે મુનિઓમાં ક્ષમાગુણની સાથે જ બીજા ગુણો પણ હોય છે, પરંતુ તેમનામા ક્ષમાગુણની પ્રધાનતા હોવાને કારણે જ સાધુજીને ક્ષમાશ્રમણ કહેવામા આવે છે. સાધુનો પ્રધાન ગુણ ક્ષમા જ છે અને એટલા જ માટે દશવિધ યતિધર્મમા પણ ક્ષમાને જ પ્રથમ સ્થાન આપવામા આવ્યુ છે.

સાધુને માટે જેમ ક્ષમા રાખવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા બતાવવામાં આવે છે તેમ શ્રાવકોને માટે પણ ક્ષમા ધારણ કરવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે કારણ કે સાધુને ઉપલક્ષણ કરી ક્ષમા રાખવાની વાત ચતુર્વિધ સંઘને કહેવામા આવી છે એટલા માટે જે કોઈ ક્રોધને વશીભૂત ન થતા ક્ષમાશીલ રહેશે તે પોતાનુ કલ્યાણ સાધી શકશે હવે ક્ષમાદ્વારા કલ્યાણ કેવી રીતે સાધી શકાય છે એ વાત અંજના સતીની ચરિત્રકથાદ્વારા સમજાવુ છુ.-

સતી અંજના ચરિત્ર-૧૯

સતી અંજનાએ સંકટના સમયે પણ કોઈ ઉપર ક્રોધ ન કરતાં અપૂર્વ ક્ષમા ધારણ કરી હતી એટલા જ માટે આપણે તેમની ગુણ-ગાથા ગાઇએ છીએ

કાલે જણાવ્યા પ્રમાણે પવનકુમાર પ્રહસ્તની સાથે અંજનાની શોધ કરવા મહેન્દ્રપુર આવ્યા છે. મહેન્દ્રપુરમાં રાજા મહેન્દ્રદ્વારા કરવામાં આવેલી આગતાસ્વાગતા દ્વારા તેઓ એમ જ ધારતા હતા કે અંજના અહી છે ભોજન કરવા બેઠા ત્યારે પણ અંજના અહીં છે એવી તેમની ધારણા હતી પણ જ્યારે ભોજનથાળ પીરસાઇને સામે આવ્યો ત્યારે પવનકુમારે પ્રહસ્તને કહ્યુ કે, મિત્ર ! આપણે ભોજન અને મોજમઝા માણવા આવ્યા છીએ કે અંજનાની તપાસ કરવા આવ્યા છીએ ! મને તો એમ જણાય છે કે, અંજના અહીં પણ નથી કારણ કે જો અંજના આપણા જોવામા ન આવત તો પણ અંજનાના ગર્ભમા જે બાળક હતુ તે બાળક અથવા તેની સખી વસંતમાલા તો જોવામાં આવત ! પરંતુ અત્રે તો કોઈ જોવામાં આવતુ નથી, એ ઉપરથી અંજના અત્રે હોય એમ જણાતુ નથી પ્રહસ્તે જવાબમા કહ્યુ કે, આપનુ કહેવું બરાબર છે આપણે સર્વપ્રથમ જે કામ કરવા આવ્યા છીએ તે કામ કરવુ જોઇએ પહેલા તપાસ કરવી જોઇએ અને ત્યારબાદ જ ભોજન કરવુ જોઇએ. પહેલા ભોજન કરવુ જોઇએ કે કામ ? દુર્યોધનને ત્યા જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ ગયા હતા ત્યારે દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણને પોતાના પક્ષમા લેવા માટે ભોજન આદિની ઘણી તૈયારી કરી હતી ,પરંતુ શ્રીકૃષ્ણે તે તૈયારી ઉપર ધ્યાન ન આપતા એમ જ કહ્યુ કે, સર્વપ્રથમ તો હું જે કામ માટે આવ્યો છુ તે જ કામ કરીશ અને ત્યારબાદ જ ભોજન-આદિનુ કામ પતાવીશ દુર્યોધને શ્રીકૃષ્ણને એવો આગ્રહ પણ કર્યો કે, તમે પહેલાં ભોજન કરો પછી તમારે જે કામ કરવાનુ હોય તે કરજો પણ શ્રીકૃષ્ણે તો એ જ ઉત્તર આપ્યો કે, હું અહી ભોજન કરવા માટે આવ્યો નથી, પણ કામ કરવા આવ્યો છુ. એટલા માટે સર્વપ્રથમ હું જે કામ માટે અત્રે આવ્યો છુ તે કામ મારે કરવુ જોઇએ

આ જ પ્રમાણે પ્રહસ્તે પણ પવનકુમારના કથનનું સમર્થન કરતાં કહ્યું કે, આપણે સર્વપ્રથમ અંજનાની તપાસ કરવી જોઈએ અને ત્યારબાદ જ ભોજન કરવું જોઈએ આ પ્રમાણે પ્રહસ્તે કહ્યું એટલામાં તો પવનકુમારના સાળાની છોકરી ત્યાં આવી પવનકુમારે તે છોકરીને પ્રેમપૂર્વક પોતાની પાસે બોલાવીને પૂછ્યું કે, તમારી ફૈબા ક્યાં છે ? તે છોકરીએ જવાબ આપ્યો કે, મારા ફૈબા તો કલંક લઇને આવ્યા હતા એટલા માટે મારા પિતાએ તથા દાદા વગેરે બધાએ ફૈબાને અહીં રહેવા દીધા નહિ

આ સમાચાર સાંભળી પવનકુમારને ઘણું જ દુઃખ થયું આ દુઃખદ અવસ્થામાં તેમને ભોજન ભાવે પણ કેમ ? પવનકુમારે મિત્ર પ્રહસ્તને કહ્યું કે, અહીં રહેવામાં હવે સાર નથી માટે આપણે અહીંથી ચાલ્યા જઇએ જે ઘરમાં મારી પત્નીને અને તેમની પુત્રીને પણ આશ્રય ન મળ્યો ત્યાં હું ભોજન કેવી રીતે કરી શકું ? જ્યારે અંજનાની તપાસ કરવાનો નિશ્ચય કરી હું નીકળ્યો છું તે દશામાં હું ભોજન કેવી રીતે કરી શકું ? જો કે, અંજનાને અહીં આશ્રય ન આપવામાં મારા સસરા આદિનો દોષ નથી દોષ તો મારો જ છે કે હું પહેલેથી માતાને કહી ન ગયો કે હું અંજનાને મળ્યો છું મારા આ દોષને કારણે જ અંજનાને સંકટો સહેવા પડયા ખેર ! હવે જ્યાંસુધી અંજનાનો પત્તો ન લાગે ત્યાંસુધી ભોજન ન કરવાના નિશ્ચય ઉપર મારે દૃઢ રહેવું જોઇએ

આ પ્રમાણે વિચાર કરી પવનકુમાર તથા પ્રહસ્ત બન્ને ભોજનને નમસ્કાર કરી ઉઠી ગયા તેમણે ભોજન કર્યું નહિ આ જોઈ સાસુ-સસરાએ પવનકુમારને ભોજન કરવા માટે ઘણો આગ્રહ કર્યો તેઓએ પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કર્યો અને ભૂલ માટે પશ્ચાત્તાપ પણ કર્યો પરંતુ પવનકુમારે તો એ જ નિશ્ચયાત્મક જવાબ આપ્યો કે, જ્યાંસુધી મને અંજનાનો પત્તો લાગે નહિ ત્યાંસુધી હું ભોજન કરી શકું નહિ

રાણા પ્રતાપે પણ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે, જ્યાં સુધી ચિત્તોડનો કિલ્લો બાદશાહ પાસેથી પાછો મેળવું નહિ, ત્યાં સુધી હું રાજમહેલમાં રહીશ નહિ આ અનુસાર તેઓ જંગલમાં જ રહેતા હતા અકબરના રાજા માનસિંહે સાંભળ્યું કે, રાણા પ્રતાપ સ્વદેશરક્ષા માટે જંગલમાં રહે છે ત્યારે તેમના મનમાં રાણા પ્રતાપ પ્રત્યે માન પેદા થયું તેમણે મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે જે રાણા પ્રતાપે રાજપુતોનું મસ્તક ઉન્નત રાખ્યું છે તેમને અવશ્ય મળવું જોઇએ તે વખતે રાજા માનસિંહ અકબર તરફથી યુદ્ધ કરવા માટે દક્ષિણમાં ગયો હતો દક્ષિણમાંથી પાછા ફરતાં તે રાણા પ્રતાપને મળવા માટે ગયો રાણા પ્રતાપે તેને માટે ભોજન આદિની તૈયારી કરાવી, પણ માનસિંહનો ભોજન વિષયક સત્કાર કરવા માટે પોતે ન ગયા પણ પોતાના પુત્રને મોકલ્યો માનસિંહે રાણાના પુત્ર અમરસિંહને પૂછ્યું કે, રાણા ન આવ્યા ? અમરસિંહે જવાબ આપ્યો કે, તેમને બદલે હું આવ્યો છું ને ? માનસિંહે કહ્યું કે, હું અહીં ભોજન કરવા આવ્યો નથી પરંતુ રાણાને મળવા માટે આવ્યો છું એટલામાં રાણા પ્રતાપે આવીને કહ્યું કે, જેમણે રાજપુત થઈને એક મુસલમાન બાદશાહને પોતાની બહેન તથા ફૈબાને આપી છે અને ક્ષાત્રત્વને કલંક લગાડયું છે તેમની સાથે હું ભોજન કેવી રીતે કરી શકું ? માનસિંહ આ વચન સાંભળી ક્રુદ્ધ થયો અને ક્રોધાવેશમાં આવી જઇ તેણે કહ્યું કે, આ અપમાનનો બદલો તમારે ચૂકવવો પડશે ? રાણાએ નિર્ભીક થઇને જવાબ આપ્યો કે,

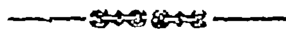
અપમાનનો બદલો લેવા તમે આવજો અને સાથે સાથે તમારા બનેવીને પણ તેડતા આવજો. આ સાંભળી માનસિંહ રુષ્ટ થઈ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. તેણે રાણાને ત્યાં ભોજન ન કર્યું અને દિલ્હી જઈ બાદશાહને બધી હકીકત કહી પરિણામે હલ્દીઘાટનું મહાયુદ્ધ થયું

સાસુ–સસરાએ પવનકુમારને બહુ સમજાવ્યા પરંતુ તેમણે ભોજન ન કર્યું સાસુ–સસરા બન્ને સમજી ગયા કે, હવે ભોજન માટે પવનકુમારને વધારે કહેવું નકામું છે તેઓ ક્ષત્રિય છે એટલે લીધેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કર્યા વિના રહેશે નહિ

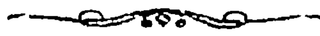
પવનકુમારે જતાં પહેલા મહેન્દ્ર રાજાને પૂછ્યું કે, અંજના કયા વનમાં ગઈ છે તે તો બતાવો? રાજા મહેન્દ્રે જવાબ આપ્યો કે, અંજના કઈ બાજુ ગઈ છે તે વાતની અમે ખબર જ રાખી નથી

પવનકુમાર તથા પ્રહસ્તે વન તરફ પ્રયાણ કર્યું. પ્રહસ્તે નિર્જન વનને જોઈ કહ્યું કે, આ નિર્જન વનમાં આપણે ક્યાં જઈશું? આ વનમાં તો કોઈ પુરુષ પણ જોવામાં આવતો નથી તો આ નિર્જન વનમાં સ્ત્રીઓ એકલી કેવી રીતે રહી શકે? પવનકુમારે જવાબમાં કહ્યું કે, ગમે તે થાય, આપણે તો અંજનાનો પત્તો લગાવવો જ છે મેં તો એવો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે કે, જ્યાં સુધી અંજનાનો પત્તો નહિ લાગે ત્યાંસુધી હું અન્નજળ ગ્રહણ કરીશ નહિ कार्य साधयामि वा देह पातयामि અર્થાત્ કાંતો લીધેલું કાર્ય પાર પાડીશ અથવા તે કાર્ય પાછળ દેહનો પણ ત્યાગ કરી દઈશ

પવનકુમારે આ પ્રમાણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો છે જેઓ દૃઢ નિશ્ચયવાળા હોય છે તેમનું કાર્ય પણ અવશ્ય પાર પડે છે પવનકુમાર તથા પ્રહસ્ત બન્ને અંજનાની શોધ કરવા વનમાં આગળ જાય છે વનમાં શું થાય છે તે વિષે હવે પછી આગળ વિચાર કરવામાં આવશે

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ આસો શુદ ૨ શનિવાર

પ્રાર્થના

આજ મ્હારા સંભવ જિન કે, હિતચિત્તસું ગુણ ગાસ્યાં,
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી, ગહરે શબ્દ ગુંજાસ્યાં રાજ;

—વિનયચંદ્રજી કૃભટ ચોવીશી.

શ્રી સંભવનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં એક ભક્ત પોતાના હૃદયની ઊર્મિ ઠાલવતા કહે છે કે, 'આજે હું ભગવાન સંભવનાથના ગુણગ્રામ કરીશ' આ પ્રમાણે તે જ વ્યક્તિ કહી શકે કે જેમને પરમાત્માની ભક્તિમાં રસ લાગ્યો હોય જેમને પરમાત્માની ભક્તિમાં રસ ન હોય તે આ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા કરી જ ન શકે જે વાણી પરમાત્મા સુધી પહોંચી પણ શકતી નથી, જેને જાણવા માટે બુદ્ધિ પણ સમર્થ નથી અને જેમને સિદ્ધ કરવા માટે યુક્તિ–પ્રયુક્તિ તથા તર્ક–વિતર્ક પણ નિષ્ફળ નીવડ્યા છે તે પરમાત્માના ગુણગ્રામ કરવાની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા કરવી તે ભક્તિના ઉત્સાહ વિના બની શકે નહિ હૃદયમાં ઉત્સાહ હોય તો કાર્ય કેવી રીતે

સિદ્ધ થાય એ માટે આપણે પ્રકૃતિના કેટલાક ઉદાહરણોનુ નિરીક્ષણ કરવુ જોઈએ જ્યારે આબામા મજરી આવે છે ત્યારે કોયલ કેટલા ઉત્સાહથી ટહૂકા કરે છે ! જ્યારે કેતકી ફુલેફાલે છે ત્યારે ભ્રમરો કેવો ગુજારવ કરે છે ! જ્યારે મેઘ ગર્જે છે ત્યારે મોર કેવો નાચે છે ! આજ પ્રમાણે જ્યારે ભક્તના હ્રદયમા પરમાત્માની ભક્તિ કરવાનો ઉત્સાહ આવે છે ત્યારે તે પણ પરમાત્માના ગુણગાન ઉત્સાહપૂર્વક કરવા મડી પડે છે

અત્રે કોઈ એમ કહે કે, કોયલને તો આબાની મંજરીનો સયોગ મળે છે અને ભ્રમરને કેતકીના પુષ્પનો સુયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, એટલા માટે કોયલ ટહૂકે છે અને ભ્રમર ગુજારવ કરે છે પરન્તુ ભક્તને એવો શુ સયોગ કે સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે કે, જેને કારણે તે પરમાત્માના ગુણગાન કરે છે ? આ કથનના ઉત્તરમા ભક્ત કહે છે કે, મને અત્યારે જેવો સુદર સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે તેવો સુયોગ અતીતકાળમાં પણ પ્રાપ્ત થયો ન હતો મને અત્યારે જે માનવતન મળેલ છે તે પહેલા મળ્યુ ન હતુ આવુ દુર્લભ માનવજીવન મળવા છતા જો હુ અત્યારે પરમાત્માના ગુણગાન ન કરુ તો પછી પરમાત્માનુ ગુણકીર્તન ક્યારે કરુ ? પરમાત્માના ગુણગ્રામ કરવા માટે જ મને આ માનવ-જીવન મળેલ છે એમ હુ માનુ છુ કોયલને આમ્રમજરીનો અને ભ્રમરને કેતકીનો યોગ તો વારવાર મળી શકે છે, પરતુ મને અત્યારે જે દુર્લભ માનવ-શરીરનો સુયોગ પ્રાપ્ત થએલ છે તે વારવાર પ્રાપ્ત થઇ શકતો નથી એટલા માટે હુ એમ જ માનુ છુ કે મને જે આ માનવતન મળેલ છે તે પરમાત્માના ગુણગાન કરવા માટે જ મળેલ છે આ પ્રમાણે ભક્તજનો પોતાનુ જીવન પરમાત્માના ચરણે સમર્પી દઇ પરમાત્માનુ ગુણકીર્તન કરવામાં જ જીવનની સાર્થકતા સમજે છે. હવે માનવ-જીવનને સફળ તથા સાર્થક કરવા માટે શુ કરવુ જોઇએ એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૬૮ મો

માનવ-જીવનને સફળ તથા સાર્થક કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ ચાર પ્રકારના કષાયોનો ત્યાગ કરવાનુ ફરમાવ્યુ છે કષાયનો સામાન્ય અર્થ સસાર થાય છે, અર્થાત્ ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચાર કષાયો સસારની વૃદ્ધિ કરે છે જો સંસારથી મુક્ત થવુ હોય તો કષાયનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે જો આ ચાર કષાયનો ત્યાગ કરવામા ન આવે તો સસારની વૃદ્ધિ થતી રહે છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ પણ છે કે.-

कोहो य माणो य अणिग्गहिया, माया य लोहो य पवड्ढमाणा ।
चत्तारि एए कसिणा कसाया, सिंचंति मूलाइं पुणब्भवस्स ॥ द० ८-४०

અર્થાત્-ક્રોધ તથા માનનો નિગ્રહ કરવો મુશ્કેલ છે અને માયા તથા લોભ દિન-પ્રતિદિન વધતા જ જાય છે સક્ષેપમા આ ચારેય કષાયો સસારના મૂળને સિંચન કર્યા કરે છે

મુમુક્ષુ જીવોએ સસારની અસારતા જાણી આ ચારેય કષાયનો ત્યાગ કરવો જોઈએ આ ચારેય કષાયોને જીતવા માટે શાસ્ત્રકારોએ ઉપાય બતાવતા કહ્યુ છે કે-

उवसमेण हणे कोहं, माणं मद्दवया जिणे ।
मायमज्जवभावेणं, लोहं संतोसओ जिणे ॥ द० ८-३९

અર્થાત્-ક્રોધને ક્ષમાદ્વારા જીતવો જોઇએ, મૃદુતા-નમ્રતાથી માનને જીતવુ જોઇએ, સરળતાથી માયાને જીતવી જોઇએ અને સંતોષથી લોભને જીતવો જોઇએ

ક્રોધને જીતવાથી જીવાત્માને ક્ષમાગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે, ક્રોધથી પેદા થતા નવાં કર્મો બંધાતા નથી અને પૂર્વ કર્મોની નિર્જરા થાય છે ક્રોધને જીતવાથી જીવાત્માને આ અપૂર્વ લાભ પ્રાપ્ત થાય છે. હવે માનને કેવી રીતે જીતી શકાય અને તેને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય એ વિષે ગૌતમસ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે -

બોલ ૬૮ મો

(६८) माणविजएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન ! માનને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે -

माणविजएणं मद्दवं जणयइ, माणवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६८ ॥

અર્થાત્-માનને જીતવાથી જીવાત્મા મૃદુતાનો અપૂર્વ ગુણ પ્રગટાવે છે. માનજન્ય કર્મને બાંધતો નથી અને પૂર્વે જે કર્મ બાંધેલ છે તેને ખપાવે છે.

માર્દવતા-નમ્રતા એક મહાન્ ગુણ છે શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, જ્યારે માનને જીતવામાં આવે ત્યારે જ માર્દવતાનો મહાન્ ગુણ પ્રાપ્ત થઇ શકે છે જે વ્યક્તિમાં નમ્રતા ગુણ હોય છે તે વ્યક્તિ મહાન્ માનવામા આવે છે ધાતુમા સોનાને એટલા જ માટે કીમતી માનવામા આવે છે કે તેનામાં નમ્રતા હોય છે જેમ જેમ સોનાને વધારે વાર ટીપવામા આવે છે તેમ તેમ તે નમ્ર બનતુ જાય છે અને જ્યારે સોનુ મલરહિત તથા નમ્ર બની જાય છે ત્યારે જ સોનુ કુંદન કહેવાય છે રત્નને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ કુંદનમા જ હોય છે અને એટલા જ માટે પહેલાંના લોકો રત્નને સોનામા જડવા માટે કુંદનનો ઉપયોગ કરતા હતા જે પ્રમાણે નમ્ર બનાવવામા આવેલુ સોનુ રત્નને પકડી શકે છે તેજ પ્રમાણે ગુણરૂપી રત્નને પણ જેનામાં નમ્રતા હોય છે તે જ ગ્રહણ કરી શકે છે નમ્રતા ગુણને પ્રાપ્ત કરવા માટે માનને જીતવાની આવશ્યકતા રહે છે જ્યારે માનને જીતવામાં આવે છે ત્યારે જીવનમા નમ્રતા આવે છે અને જ્યારે નમ્રતાગુણ જીવનમા પ્રગટે છે ત્યારે માનજન્ય નવા કર્મો બંધાતા નથી અને માનને કારણે પૂર્વે બંધાએલા કર્મોની પણ નિર્જરા થાય છે

અત્રે કોઈ એમ કહે કે, માનજન્ય બંધાએલા કર્મો તો ભોગવવાંજ પડે છે ! આ શંકાનુ સમાધાન એ છે કે, જો માનને કારણે બંધાએલાં કર્મોની નિર્જરા થઇ શકતી ન હોત તો શાસ્ત્રમાં એમ કહ્યુ ન હોત કે, માનને જીતવાથી પૂર્વે બાંધેલા કર્મોની નિર્જરા થાય છે. અત્રે કોઈ એમ પણ પૂછી શકે કે, શાસ્ત્રમા એક જગ્યાએ એમ પણ કહ્યુ છે કે, कडाण कम्माण न मोक्ख अत्थि-અર્થાત્ કરેલા કર્મોને ભોગવ્યા શિવાય છૂટકો નથી આથી વિપરીત અત્રે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે, માનને જીતવાથી બંધાએલા કર્મોની નિર્જરા થાય છે. આ બન્ને વાતોમા વિસંવાદ જણાય છે ?-આ બન્ને વાતોની સંગતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે —

કર્મો ભોગવવાં તો પડે છે, પરંતુ એક તો કર્મોને તપઆદિ દ્વારા ઉદીરણા કરીને ભોગવવામા આવે છે, અને બીજુ કર્મો સ્વાભાવિક રીતે ઉદયમાં આવે ત્યારે ભોગવવામા આવે છે જેમકે, રોગીએ રોગનુ દુખ તો ભોગવવુ પડે જ છે પરંતુ દવા આપવાથી રોગની પ્રબળતા ઓછી થઈ જાય છે અને સાથે સાથે તે રોગ જલ્દી અને સરળતાથી ભોગવી શકાય છે આ જ પ્રમાણે ભગવાન કહે છે કે, કર્મો ભોગવવાં તો પડે જ છે પરંતુ જે કર્મો સ્વાભાવિકપણે ઉદયમા આવે છે તે કર્મો લાંબા સમયે કષ્ટપૂર્વક ભોગવવા પડે છે પરંતુ જે કર્મોની તપશ્ચર્યા આદિ દ્વારા ઉદીરણા કરવામા આવે છે તે કર્મો જલ્દી તેમજ સરળતાપૂર્વક ભોગવી લેવાય છે કર્મોને પ્રદેશથી ભોગવવા કે વિપાકથી કર્મોને ભોગવવા એ બન્ને એક જ વાત છે. અર્થાત્ કર્મો પ્રદેશથી તેમજ વિપાકથી–એ બન્ને રીતે ભોગવવામાં આવે છે પરંતુ જેઓ જ્ઞાની છે તેઓ તો ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આદિને જીતીને તથા તપશ્ચર્યા આદિ દ્વારા કર્મોની નિર્જરા કરી આત્માને ઉજ્જવલ બનાવે છે જો આ પ્રમાણે ધર્મક્રિયા રૂપી આગમાં કર્માંકુરોને દગ્ધ કરવામા ન આવે તો વિપાકથી જ્યારે કર્મો ભોગવવાં પડે છે ત્યારે મહા કષ્ટ થાય છે જ્યારે કર્મોને સરળતાપૂર્વક ભોગવી શકાય છે તો પછી મહાકષ્ટપૂર્વક કર્મોને શા માટે ભોગવવા ? આ પ્રમાણે વિચાર કરીને, જ્ઞાનીજનો કર્મની નિર્જરા કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે જ્યારે થોડા જ પ્રયત્નથી કર્મ–વિપાકના મહાદુખથી બચી શકાય છે, તો પછી પહેલેથી થોડુ દુખ ન સહેતાં વિપાક સમયે મહાદુખને સહેવુ એમા શી બુદ્ધિમત્તા છે ? કર્મ–વિપાકના મહાકષ્ટમાથી બચવા માટે જ ભગવાને કહ્યુ છે કે, માનને જીતો કારણ કે માનને જીતવાથી જીવનમાં નમ્રતા આવશે અને તે નમ્રતાથી કર્મોની નિર્જરા થશે આ શાસ્ત્રીય વિષયને વિશેષ સ્પષ્ટ કરવા માટે એક ઉદાહરણ દ્વારા સમજાવુ છુ —

કોઈ એક રોગીને ભયંકર રોગ થયો હતો વૈદ્યને શરીર બતાવતા વૈદ્યે તે રોગીને કહ્યુ કે, જો તમને ઈન્જકશન (સુઈ ભોંકવી) આપવામા આવે તો તમે રોગની ભયંકરતામાંથી બચી શકો એટલા માટે તમે બેએક ઈન્જકશન દેવડાવો આ સાંભળી તે રોગીએ વૈદ્યને કહ્યુ કે, મારુ શરીર બહુ જ કોમળ છે એટલે ઈન્જકશન કેવી રીતે લઈ શકુ ? તમે તો કોઇ પીવાની દવા આપો વૈદ્યે કહ્યુ કે, જેવી તમારી ઈચ્છા મે તો તમને રોગમુક્ત થવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે રોગીએ ઈન્જકશન લીધુ નહિ અને પરિણામે તેનો રોગ ભયંકર રીતે વધી ગયો આખરે જ્યારે રોગથી તે બહુ જ કંટાળી ગયો ત્યારે તેણે વૈદ્યની પાસે જઇને કહ્યુ કે, તમારે ઇન્જકશન આપવુ હોય તો ઇન્જકશન આપો પણ મારા આ ભયંકર રોગને શાન્ત કરો વૈદ્યે રોગીનુ ફરી શરીર તપાસ્યુ તો તેમને જણાયુ કે, હવે આ રોગ ઈન્જકશનથી મટી શકે એમ નથી રોગ બહુ વધી ગયો છે એટલે હવે તો ઑપરેશન કરવુ પડશે વૈદ્યે પોતાનો વિચાર રોગીને જણાવ્યો કે, પહેલા જો ઇન્જકશન તમે દેવડાવ્યુ હોત તો તમારો રોગ શાન્ત થઈ ગયો હોત, પણ હવે રોગ બહુ વધી ગયો છે એટલે હવે તો તમારે ઑપરેશન કરાવવુ પડશે. ઑપરેશન કરવાની વાત સાભળી તે રોગી ગભરાયો અને વૈદ્યને કહ્યુ કે, ઑપરેશન કરાવવા માટે મારુ દિલ માનતુ નથી વૈદ્યે કહ્યુ કે જેવી તમારી ઈચ્છા.

રોગીનો રોગ તો દિવસે દિવસે વધતો ગયો હવે રોગી તો આ ભયંકર રોગથી ખૂબ જ કંટાળી ગયો. આખરે તે રોગી પાછો વૈદ્યની પાસે આવ્યો અને કહ્યુ કે, વૈદ્યરાજ !

તમારે ઇન્જંકશન કે ઑપરેશન જે કાંઈ કરવુ હોય તે કરો પણ મને આ ભયકર રોગમાથી મુક્ત કરો. વૈદ્યે ફરીવાર રોગીનુ શરીર તપાસી જોયુ તો તેમને જણાયુ કે, રોગીનુ આખુ અંગ–શરીર સડી ગયુ છે માટે તેના અંગને હવે ચીરવુ પડશે વૈદ્યે રોગીને પોતાનો વિચાર જણાવ્યો. રોગી અગની શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી પડશે એ વાત સાંભળી ખૂબ જ ગભરાયો અને વૈદ્યને કહ્યુ કે, હુ મારા પ્રિય અંગ ઉપર કેવી રીતે શસ્ત્રક્રિયા કરાવી શકુ ? વૈદ્યે રોગીને અતિમ ચેતવણી આપતાં કહ્યુ કે, અત્યારે તો અંગ ચીરવાથી જ શરીર સારુ થઈ શકે એમ છે, પરતુ પછી તો અંગ ચીરવાથી પણ શરીર સ્વસ્થ થઈ શકશે નહિ કારણ કે આ રોગ જ એવો ભયકર છે કે, પછી તે પ્રાણને લીધા વિના શાન્ત થાય એમ નથી.

હવે જો તે રોગીએ પોતાના પ્રાણોની રક્ષા કરવી હોય તો તેણે પોતાના અગ ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરાવવી જ જોઇએ પહેલા તો કેવળ ઇન્જકશન લગાવવા માત્રથી તેનો રોગ નાશ થઇ શકે એવો હતો પરતુ ત્યારે તેણે વૈદ્યનુ કથન માન્યુ નહિ, તો આખરે અગ ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરાવવાનો વખત આવ્યો અને જો હવે અગ ઉપર શસ્ત્રક્રિયા ન કરાવે તો પ્રાણ-નાશ થવાનો પણ વખત આવે

આજ પ્રમાણે અત્યારે જે કર્મરૂપી રોગ લાગુ પડયો છે, તે કર્મરોગ ધર્મકરણીરૂપી દવાનુ નિયમિત સેવન કરવાથી શાન્ત થઈ શકે તેમ છે પરતુ જો ધર્મકરણીરૂપી દવાનુ સેવન કરવામા વિલબ કરવામા આવે અથવા સેવન જ કરવામાં ન આવે તો એ કર્મરોગ કેટલો બધો વધી જશે અને પરિણામે કેવુ દુ ખ સહન કરવુ પડશે એ કહેવુ મુશ્કેલ છે એટલા માટે કર્મરોગને કેવી રીતે શાન્ત કરવો એ વિષે તમે ઊંડો વિચાર કરો, અને જ્ઞાનીજનોએ તપશ્ચર્યા આદિ આધ્યાત્મિક ઔષધદ્વારા કર્મરોગને શાન્ત કરવાનો જે અમોઘ ઉપાય બતાવ્યો છે તેને જો તમે બરાબર ઉપયોગમા લાવશો તો તમારો કર્મરોગ પણ શાન્ત થઈ જશે અને તમારે વધારે દુ ખ પણ સહન કરવુ નહિ પડે.

કેટલાક લોકો કહે છે કે, ધર્મકરણી કરવામાં તો કષ્ટ સહન કરવુ પડે છે પરતુ જ્ઞાનીજનો કહે છે કે, કષ્ટ ધર્મ કરવાથી થતુ નથી પરતુ પૂર્વકર્મથી થાય છે જો ધર્મારાધન કરતી વખતે પેદા થતા કષ્ટોને સહી લેવામાં આવે, તો એ દશામા કર્મના ઉદયથી પેદા થતા કષ્ટોથી બચી શકાય છે એટલા માટે અત્યારે થોડાં કષ્ટો સહીને પણ જો ભવિષ્યમાં આવનાર ભયાનક દુ ખોથી બચવામાં આવે તો એમાં શુ ખોટુ છે!

કહેવાનો આશય એ છે કે, જો માનજન્ય કર્મોની નિર્જરા કરવી હોય તો માનને જીતવાનો પ્રયત્ન કરો માન મોટા–મોટા લોકોને પણ પતિત કરે છે, એટલા માટે અભિમા-નનો ત્યાગ કરો. અભિમાનના ત્યાગ કરવા વિષે કોઈ કવિએ ઠીક જ કહ્યુ છે કે.—

માન રે માનવ માન બુરો અતિ, માન ગુમાન ન માન ન નીકો;
માન મિટે સમ્માન વધે, પરમાન કરો શુભ વાકચ યતિકો
માન કિયા અપમાન લહે, નવિ માન લહે વઢ દેવ પુરી કો,
માનવદેહ સમાન નહીં કછુ, ધર્મ સુ માન કે જાતિ મલી કો

આ કવિતનો ભાવાર્થ એ છે કે, હે પુરુષ ! માન–અભિમાન કરવુ એ બહુ જ ખરાબ છે જે વ્યક્તિ અભિમાન કરે છે તેને અપમાનનુ દુ ખ પણ ભોગવવુ પડે છે પરતુ જે વ્યકિત અભિમાનનો ત્યાગ કરી દે છે તે વ્યકિતને બદલામા સન્માન જ મળે છે. આવા નિરભિમાની વ્યકિતને ઈન્દ્ર પણ નમન કરે છે આ વાતને સિદ્ધ કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ શ્રીઉત્તરાધ્યયન સત્રમા એક ઐતિહાસિક દાખલો ટાકયો છે કે —

दसण्णरज्जं मुदियं चइत्ताणं मुणी चरे ।
दसण्णभद्दो निक्खन्तो सक्खं सक्केण चोइओ ॥ उ० १८–४४

અર્થાત્—શક્રેન્દ્રની પ્રેરણા થવાથી પ્રસન્ન અને પર્યાપ્ત એવા દશાર્ણરાજ્યને છોડી દશાર્ણભદ્રે ત્યાગમાર્ગને આદર્યો

દશાર્ણભદ્ર રાજાએ અભિમાનનો ત્યાગ કરી ત્યાગમાર્ગને કેવી રીતે અપનાવ્યો એ વિષે પ્રચલિત કથા નીચે પ્રમાણે છે —

આજકાલ જેને મ દસોર કહેવામા આવે છે તેનુ પ્રાચીન નામ દશાર્ણપુર હતુ. આ દશાર્ણપુરનો રાજા દશાર્ણભદ્ર હતો રાજા ધાર્મિક તથા ભાવનાશીલ હતો એટલે તેણે વિચાર્યું કે, મને જે ઋદ્ધિ–સિદ્ધિ મળી છે તેનો ઉપયોગ ભગવાનની એવી સેવામા કરવો જોઇએ કે તેવી સેવા અત્યારસુધી કોઈપણ રાજાએ કરી ન હોય ! રાજાના આ ભાવને કાર્યરૂપમાં પરિણત કરવાનો શુભ અવસર પણ તેને પ્રાપ્ત થયો. રાજાએ સાભળ્યુ કે, ભગવાન મહાવીર આ બાજુ પદાર્પણ કરી રહ્યા છે આ સમાચાર સાભળતા જ રાજા ઘણો જ પ્રસન્ન થયો અને ઉત્સાહપૂર્વક તેણે પ્રજાજનોને એવી આજ્ઞા આપી કે, ભગવાનને વ દન કરવા જવા માટે એવી તૈયારી કરવામા આવે કે આવી તૈયારી અત્યાર સુધી કોઇએ પણ કરી ન હોય ! જ્યારે રાજાને આવો ઉત્સાહ હોય તો પ્રજાજનોને તથા તેના નોકરો વગેરેને પણ ઉત્સાહ હોય એ સ્વાભાવિક છે ભગવાનને વ દન કરવા માટે રાજા દશાર્ણભદ્રે અપૂર્વ તૈયારી કરી પ્રસ્થાન કર્યું. પોતાની ઋદ્ધિ જોઈ રાજાને એવુ અભિમાન થયુ કે, મારા જેવી આટલી બધી તૈયારી કરી ભગવાનને વ દન કરવા કોણ ગયુ હશે ? લોકોને નવાં કપડા કે નવા જોડાં આદિ મળી જવાથી જ જ્યારે અભિમાન પેદા થઈ જાય છે, તો રાજાને પોતાની ઋદ્ધિ જોઈ અભિમાન પેદા થાય તો એમા આશ્ચર્ય શુ છે ? પણ લોકોએ જાણવુ જોઇએ કે, આવા રાજાનુ પણ અભિમાન ન રહ્યુ તો બીજાનું અભિમાન તો કેવી રીતે રહી શકે !

રાજા દશાર્ણભદ્ર બધાંને દાન–માનસન્માન આદિથી સ તુષ્ટ કરતો પોતાની ઋદ્ધિ–સ પદાની સાથે ભગવાનને વ દન કરવા માટે નીકળ્યો આ બાજુ અહી ઈન્દ્ર પણ ભગવાનને વ દન કરવા માટે આવેલ હતો ઇન્દ્રે રાજાને ઋદ્ધિ સહિત વ દન કરવા માટે આવતો જોયો પણ તેણે દશાર્ણભદ્રના હૃદયમાં રહેલુ અભિમાન પણ જાણી લીધુ જ્ઞાની ઇન્દ્રે વિચાર કર્યો કે, રાજાનુ આ અભિમાન દૂર કરવુ જોઇએ અને તેમને સત્યનો માર્ગ બતાવવો જોઇએ આ પ્રમાણે વિચાર કરી ઇન્દ્રે પોતાની વૈક્રિય લબ્ધિથી એક એવો હાથી વૈક્રિય કરી ઊતાર્યો કે જેની સામે રાજાની બધી સ પદા ઝાખી દેખાવા લાગી.

રાજા મનમાં અભિમાનવશ એમ વિચારવા લાગ્યો કે, ઇન્દ્રે મારી સંપદાને તુચ્છ બતાવી છે અને આ પ્રમાણે તેમણે મને પરાજિત કર્યો છે આવી અવસ્થામાં મારે શું કરવું જોઇએ ! ઇન્દ્રની પ્રતિસ્પર્દ્ધા પણ હું કરી શકું એમ નથી, કારણ કે, ઇન્દ્ર તો પોતાની ઇચ્છાનુસાર વૈક્રિયલબ્ધિ દ્વારા સંપદાને પ્રકટ કરી શકે છે એટલા માટે ઇન્દ્રને જીતવા માટે મારે શું કરવું જોઇએ ? જો કે મે જે અભિમાન કર્યું હતું તે અનુચિત જ હતું પરંતુ હવે લીધેલી વાતને કેવી રીતે સિદ્ધ કરવી જોઇએ ? હું ઇન્દ્રને બીજા કોઈ પણ ઉપાયે જીતી શકું એમ નથી, તેમને કેવલ હું ત્યાગદ્વારા જ જીતી શકું એમ છું

આ પ્રમાણે વિચાર કરી દશાર્ણભદ્ર રાજાએ સંયમનો સ્વીકાર કર્યો હવે ઇન્દ્ર શું કરે? તેણે વિચાર કર્યો કે, સર્વપ્રથમ તો હું દીક્ષા લઈ જ શકું નહિ, આવો ત્યાગ હું કરી જ ન શકું અને કદાચ દીક્ષા લઉં તો પણ મારે આ મુનિના લઘુ શિષ્ય જ બનવું પડે એટલા માટે સૌથી શ્રેષ્ઠ વાત તો એ જ છે કે, આ મુનિની ક્ષમા માગી પવિત્ર થઈ જવું

આ પ્રમાણે વિચાર કરી ઇન્દ્રે તે મુનિને નમસ્કાર કરી કહ્યું કે, વાસ્તવમાં આપના જેવી કોઇએ પણ ભગવાનને વંદના કરવા જવા માટે આવી તૈયારી કરેલી નથી અને હવે આપનો ત્યાગ પણ અપૂર્વ છે. આપના ત્યાગથી હું પ્રભાવિત થયો છું. આ પ્રમાણે ઇન્દ્ર રાજાના ત્યાગની પ્રશંસા કરી મુનિની ક્ષમા માગી સ્વસ્થાને ગયો

ત્યાગ કરવાની શક્તિ મનુષ્યમાં જ હોય છે દેવમાં મનુષ્ય જેટલી ત્યાગશક્તિ હોતી નથી અને એટલા જ માટે દેવભવની અપેક્ષા મનુષ્યભવને વધારે અમૂલ્ય ગણવામાં આવેલ છે. જો મનુષ્ય અભિમાન ન કરે તો દેવેન્દ્રને પણ જીતી શકે છે શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્રમાં કહ્યું પણ છે કે—

देवा वि तं नमंस्सन्ति जस्स धम्मे सया मणो। द० १-१

અર્થાત્—જેમનું મન ધર્મમાં સદા અનુરક્ત છે તેમને દેવો પણ નમસ્કાર કરે છે

ધર્મનું આચરણ કરવા માટે મનુષ્યને જેવી સામગ્રી પ્રાપ્ત થએલ છે તેવી સામગ્રી દેવને પણ પ્રાપ્ત થએલ નથી જો દેવોને પણ જીતવા હોય તો માનને જીતો. માન કરવાથી દશાર્ણભદ્ર રાજા પણ ઇન્દ્રને જીતી શક્યો ન હતો પણ ત્યાગ દ્વારા રાજાએ ઇન્દ્રને પણ જીતી લીધો મુનિ-વંદન કરતી વખતે અત્યારે પણ તેમનું નામ-સ્મરણ કરવામાં આવે છે કે.—

દશાનભદ્ર રાજા વીર વંદ્યા ધર માન,
ઇન્દ્ર હરાય દિયો છઃકાયાને અભયદાન

આ વાતને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તમે પણ અભિમાનનો ત્યાગ કરો ઇન્દ્ર પણ એક રાજાના ચરણે પડયો તે ધર્મનો જ પ્રતાપ છે રાજાએ અભિમાનનો ત્યાગ કર્યો તો ઇન્દ્રને પણ ચરણવંદન કરવું પડયું, એટલા માટે તમે અભિમાનનો ત્યાગ કરી આત્માનું ઉત્થાન કરો તો તેમાં કલ્યાણ જ છે. જે વ્યક્તિ અભિમાનનો ત્યાગ કરે છે તે આત્માનું ઉત્થાન કરી શકે છે અને જે અભિમાન રાખે છે તે આત્માનું પતન કરે છે.

વૃક્ષોમાં પણ જે વૃક્ષ નમ્રતા રાખે છે તે વૃક્ષ સારું માનવામાં આવે છે અને જે વૃક્ષ અભિમાન કરે છે અને અક્કડ ઊભું રહે છે તે વૃક્ષ ઠુંઠું કહેવાય છે. જે વૃક્ષ નમ્ર હોય

છે તેનામાં ફળ પણ રસીલા અને મીઠા આવે છે અને જે વૃક્ષ અક્કડ હોય છે તેના ફળ પણ કડવા અથવા ખરાબ આવે છે દૃષ્ટાંત તરીકે આંબો અને એરંડાને જુઓ. આંબો નમ્ર હોય છે તો તેના ફળ પણ મિષ્ટ અને સુદર હોય છે અને એરડો અક્કડ હોય છે તો તેના ફળ પણ કડવા હોય છે આ પ્રમાણે જ્યા નમ્રતા હોય છે ત્યા બીજા ગુણો પણ હોય છે કહેવત પણ છે કે, ‘જે નમે તે પરમાત્માને ગમે’ આ કહેવતનો ભાવાર્થ પણ એ જ છે કે જે નમ્રતા ગુણને ધારણ કરે છે તે પરમાત્માને પણ પ્રિય બની શકે છે. એટલા માટે તમે જીવનમા નમ્રતાને સ્થાન આપો નમ્રતાને સ્વાર્થની પૂર્ત્તિ કરવા માટે પણ ધારણ કરવામા આવે છે. પણ સ્વાર્થની પૂર્ત્તિ કરવા માટે ધારણ કરવામા આવેલી નમ્રતામા તથા અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી આવલી નમ્રતામા ઘણુ જ અતર છે અહીં નમ્રતા વિષે જે વાત ચાલી રહી છે તે નમ્રતા અભિમાનનો ત્યાગ કરીને પેદા કરવાની છે. અભિમાન કરવાથી સ્વમાનની રક્ષા પણ થઈ શકતી નથી સ્વમાનની રક્ષા તો અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી જ થાય છે આ સિવાય અભિમાનનો ત્યાગ કરવાથી તથા જીવનમા નિરભિમાનતા તથા નમ્રતાને સ્થાન આપવાથી માનજન્ય કર્મો પણ બધાતા નથી અને પહેલા માનને કારણે જે કર્મો બધાયા છે તે કર્મોની નિર્જરા પણ થાય છે એટલા માટે અભિમાનનો ત્યાગ કરવા માટે પ્રયત્ન કરો અને નમ્રતાને ધારણ કરો તો તેમા તમારા મનુષ્યજન્મની સાર્થકતા તથા સફળતા રહેલી છે હવે મનુષ્યજન્મ સાર્થક કેવી રીતે થઈ શકે એ બતાવવા માટે સતી અજનાની ચરિત્રકથા કહુ છુ.—

સતી અંજના ચરિત્ર—૧૯

અજનાની ચરિત્રકથામા પણ અભિમાનને જીતવાની જ વાત કહેવામા આવી છે. જો પવનકુમારમા અભિમાન હોત તો તેઓ પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર ન કરત પરતુ તેઓ પોતાની ભૂલનો સ્વીકાર કરી એમજ કહેતા હતા કે, મારા જ અજ્ઞાનને કારણે આજે મારે પણ આ દુ ખ ભોગવવુ પડે છે અને તે સતીને પણ દુ ખ સહન કરવુ પડયુ છે.

પોતાના મિત્ર પ્રહસ્તની સાથે પવનકુમાર જગલમા ગયા પવનકુમારે જગલમા અજનાની શોધખોળ કર્યા બાદ પ્રહસ્તને કહ્યુ કે મિત્ર! આ ઘોર જગલમાં પુરુષ પણ રહી શકે નહિ તો પછી સ્ત્રીઓ તો આ ઘોર જગલમા રહી જ કેવી રીતે શકે? મિત્રે કહ્યુ કે, આમ તમે ધીરજ હારી ન જાઓ આપણે પુરુષ છીએ તો આપણે અજનાની શોધ કરવામા સાહસ-પૂર્વક પુરુષાર્થ કરવો જ જોઇએ પ્રહસ્તના પ્રેરક વચનો સાભળી પવનકુમારને ઘણો હર્ષ થયો અને તેણે કહ્યુ કે, મિત્ર! તુ મને ઘણી જ સહાયતા આપી રહ્યો છે અને મારી સાથે કષ્ટોને સહી રહ્યો છે એટલા માટે હુ તારો ઋણી છુ મિત્ર હો તો આવો જ હોવો જોઇએ. પવનકુમારના પ્રશસાત્મક વચનો સાભળી પ્રહસ્તને અભિમાન થઈ શકે એમ હતુ પરતુ તેમણે જરાપણ અભિમાન ન કરતા સરળતાપૂર્વક પવનકુમારને એજ ઉત્તર આપ્યો કે, જ્યારે વસતમાલા એક સામાન્ય સ્ત્રી હોવા છતા અજનાની અપૂર્વ સેવા કરી રહી છે તો પછી હુ પુરુષ થઇને તમારી યત્કિચિત્ સેવા કરુ તો એમા શુ થઈ ગયુ! આ તો હુ મારા કર્ત્તવ્યનુ પાલન જ કરી રહ્યો છુ, એટલા માટે આ સબધમા તમારે મારો ઉપકાર માનવાની જરૂર નથી.

બન્ને મિત્રોએ વનમાં અંજનાની ખૂબ શોધ કરી પણ અંજનાનો કયાંય પત્તો લાગ્યો નહિ આખરે હતાશ થઈ પવનકુમાર કહેવા લાગ્યા કે, મિત્ર। અંજના જો આ ઘોર વનમાં આવી હશે તો તે જીવિત રહી શકી નહિ હોય એમ મને લાગે છે કાં તો સિંહ–વાઘ આદિ હિંસક પશુઓનો તે શિકાર બની ગઈ હશે અથવા ગમે તે કારણે તેણે શરીરનો ત્યાગ કરી દીધો હશે। એટલા માટે હવે મારે પણ જીવિત રહેવુ વ્યર્થ છે જ્યારે અંજના જીવિત રહી નથી તો પછી હુ કેવી રીતે જીવિત રહી શકુ? તુ પિતા પાસે જા અને તેમને કહી દે કે, હવે પવનકુમાર જીવિત નથી. જે પ્રમાણે તમે અંજનાનો મોહ છોડી દીધો તે જ પ્રમાણે પવનકુમારનો પણ મોહ છોડી દો.

પ્રહસ્તે પવનકુમારનુ આ નિરાશાજનક વચન સાભળીને કહ્યુ કે, મિત્ર! તમે આમ કાયર થાઓ નહિ ધૈર્ય તથા હિંમત રાખો તો બધુ સારુ થઈ જશે. આપઘાત કરવાથી કાંઈ વળતુ નથી આ સિવાય તમે એમ શા ઉપરથી માની લીધુ કે, અંજના મૃત્યુ પામી છે। એ પણ બની શકે કે તે જીવિત હોય અને તમને મળવાની પ્રતીક્ષા કરતી હોય. જો આ વાત સાચી નીકળે તો તમારા આપઘાત બાદ તેની શી દશા થાય। પવનકુમારે કહ્યુ કે, તારુ કથન તો બરાબર છે પરતુ આ ઘોર જગલમા તે જીવિત રહી શકે એ વિષે મને શકા છે અને એટલા જ માટે હુ આમ કહુ છુ પ્રહસ્તે આશ્વાસન આપતા કહ્યુ કે, આ વિષે અત્યારે કાંઈ નિશ્ચયાત્મક કહી શકાય નહિ એ પણ સભવિત છે કે, કોઈ દેવશક્તિ પ્રગટ થઈ હોય અને તેમની રક્ષા થઈ હોય। એટલા માટે તમે આપઘાત કરવાનો વિચાર તદ્દન છોડી દો હુ હમણા જ પિતાની પાસે જઈ બધા સમાચાર આપી આવુ છુ. પિતા આવીને જે પ્રમાણે આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે તમે કરજો.

પવનકુમારને આ પ્રમાણે સમજાવીને પ્રહસ્ત, રાજા પ્રહ્લાદની પાસે ગયો અને રાજાને બધા સમાચાર આપીને કહ્યુ કે, પવનકુમાર નિરાશ થઇને આપઘાત કરવા તૈયાર થયા છે. તમે ત્યા પહોંચો ત્યા સુધી તેમને આપઘાત કરતા અટકાવીને આવ્યો છુ હવે આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો. પ્રહસ્તદ્વારા આ દુ ખદ સમાચાર સાભળી રાજાને તથા કેતુમતી વગેરેને ઘણુ દુ.ખ થયુ. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, અમારી સામાન્ય ભૂલનુ કેવુ ભયકર પરિણામ આવી રહ્યુ છે। અમે પવનકુમાર આવે ત્યા સુધી ધૈર્ય ન રાખતા અજનાને ઘર બહાર કાઢી મૂકી એ ભૂલને કારણે જ આજે પશ્ચાત્તાપ કરવાનો અવસર આવ્યો છે. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા પ્રહ્લાદ રાજા પ્રહસ્તની સાથે જ્યા પવનકુમાર હતા ત્યા જવા માટે રવાના થયા અહીં પ્રહસ્તના જવા બાદ પવનકુમારે વિચાર્યું કે, હવે તો મને આપઘાત કરતા અટકાવનાર મિત્ર પણ નથી એટલા માટે હવે મારે મરણને શરણ થવુ જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જેવા પવનકુમાર મરવા માટે ઉદ્યત થયા એટલામા ત્યા પ્રહ્લાદ રાજા પહોચી ગયા પ્રહ્લાદ રાજાએ પવનકુમારને મરવા માટે તયાર થએલા જોઈ ઉપાલભ આપતા કહ્યુ કે, આ શુ કરો છો ' શુ સ્ત્રીને માટે આમ મરી જવાતુ હશે। અત્યાર સુધી દુનિયામા 'સતી' થવાની વાત તો સાભળવામા આવી છે પણ તમે તો 'સતા' થવા તૈયાર થયા છો.

પિતાનુ ઉપાલભપૂર્ણ કથન સાભળી પવનકુમાર થોડીવાર ચૂપ રહીને બોલ્યા કે, અંજના સાધારણ સ્ત્રી ન હતી પરતુ સતી હતી, એટલા માટે તમે જે પ્રમાણે તેનો વિયોગ

સહી લીધો તે જ પ્રમાણે મારો પણ વિયોગ સહી લો એજ મારી પ્રાર્થના છે. પ્રહ્લાદ રાજાએ જરા ગભીરતાપૂર્વક કહ્યુ કે, બેટા ! આ પ્રમાણે અધીર થઈ જવાથી શો લાભ થવાનો છે? જરા ધૈર્ય રાખ. જો તે સતી હતી તો તેના શીલના પ્રતાપે તેનુ સકટ પણ દૂર થયુ હશે અને એ અવસ્થામા તે જીવિત જ આપણે ત્યા પાછી આવશે પવનકુમારે જવાબ આપ્યો કે, અંજના જીવિત રહી હોય એમ મને લાગતુ નથી અને એના વિના હુ જીવિત રહી શકુ એમ નથી પ્રહ્લાદ રાજાએ વધારે ગભીર બનીને કહ્યુ કે, જરા ધૈર્ય તો રાખો. હુ હમણા જ અજનાની તપાસ કરાવુ છુ

રાજા પ્રહ્લાદે પોતાના નોકરોને તથા ગુપ્તચરોને ચારેય બાજુ અંજનાની તપાસ કરવા માટે મોકલ્યા. જે અજનાને કોઈએ એક ક્ષણને માટે પણ આશ્રયસ્થાન આપ્યું ન હતુ, આજે તે જ અજનાની શોધ કરવા માટે ચારેય બાજુ તપાસ થવા લાગી આ સત્યનો જ પ્રતાપ છે. વાસ્તવમા સત્યમા મહાન્ શક્તિ છે સત્યના પ્રભાવથી ભગવાન પણ મળે છે આજે કહેવામા આવે છે કે ભગવાન કયા જોવામા આવે છે પણ જો ભગવાન જોવામા આવતા નથી તો સત્ય તો જોવામા આવે છે ને? શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, त सच्च खु भयव–અર્થાત્ સત્ય એજ ભગવાન છે સત્યની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર તો નાસ્તિકોએ પણ કરેલો છે. જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે નાસ્તિકો પણ 'ભૂખ લાગી છે' એમ સત્ય વચન કહે છે આ પ્રમાણે જે સત્યને આસ્તિક કે નાસ્તિક–બધા લોકો માને છે તે સત્યને તમે પણ જીવનમા સ્થાન આપો. જો તમે જીવનમાં સત્યને સક્રિય રૂપ આપો તો તમને પરમાત્માનો પણ સાક્ષાત્કાર થશે

રાજા પ્રહ્લાદે જે લોકોને અંજનાની શોધ કરવા માટે મોકલ્યા હતા તે લોકોદ્વારા એવી ખબર મળી કે, અજના પોતાના પુત્રની સાથે અત્યારે હનુમત્પાટનમા છે આ સુખદ સમાચાર સાંભળી રાજા પ્રહ્લાદને કેવો આનદ થયો હશે ! પુત્રની રક્ષા થઈ પુત્રવધૂ પણ પાછી મળી તથા ચરમશરીરી વજ્રાગી (બજરગી) પૌત્રની પણ પ્રાપ્તિ થઈ! આથી વિશેષ આનદ રાજા પ્રહ્લાદને બીજો શો હોઈ શકે? રાજા પ્રહ્લાદે હર્ષભેર પવનકુમાર પાસે જઈ કહ્યુ કે, બેટા! ચાલો, અંજનાનો પત્તો લાગી ગયો છે પવનકુમારે વિચાર્યુ કે, આવા સમયે પિતાજી ખોટી વાત કહે એ બની શકે નહિ એટલે તેમની વાતને સત્ય માની આનદપૂર્વક પિતાની સાથે ચાલવા લાગ્યા રાજા પ્રહ્લાદ પરિવાર સહિત હનુમત્પાટન જવા માટે રવાના થયા. અજનાના મામા શૂરસેનને રાજા પ્રહ્લાદ વગેરેના આગમનની ખબર પડતા તે ઘણો પ્રસન્ન થતો અજના પાસે ગયો તેણે આ સુખદ સમાચાર અંજનાને આપતાં કહ્યુ કે, તારા પ્રતાપે આજે અચાનક જ પ્રહ્લાદ રાજા પરિવારસહિત મારે ત્યા આવી રહ્યા છે. અજના પણ આ સમાચાર સાંભળી ઘણી જ પ્રસન્ન થઈ અજનાએ તેના મામાને કહ્યુ કે, આ તમારો જ પ્રતાપ છે જો તમે વનમા આવીને મારી રક્ષા કરી ન હોત તો આજે આ શુભ અવસર પ્રાપ્ત થાત નહિ મામાએ જવાબ આપ્યો કે, મારો નહિ પણ તમારા સતીત્વનો જ પ્રતાપ છે. આ પ્રમાણે તેઓ એક બીજાને યશ આપવા લાગ્યા એટલામા વસતમાલા વચમા જ બોલી ઉઠી કે, આ પ્રતાપ તો તે મુનિમહાત્માનો જ છે કે જેમના દર્શન વનમા થયાં હતા તે મહાત્માનુ કથન બરાબર સત્યસિદ્ધ થતુ જ જાય છે. એટલા

બન્ને મિત્રોએ વનમાં અંજનાની ખૂબ શોધ કરી પણ અંજનાનો ક્યાય પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે હતાશ થઈ પવનકુમાર કહેવા લાગ્યા કે, મિત્ર ! અંજના જો આ ઘોર વનમા આવી હશે તો તે જીવિત રહી શકી નહિ હોય એમ મને લાગે છે કાં તો સિંહ–વાઘ આદિ હિંસક પશુઓનો તે શિકાર બની ગઈ હશે અથવા ગમે તે કારણે તેણે શરીરનો ત્યાગ કરી દીધો હશે ! એટલા માટે હવે મારે પણ જીવિત રહેવુ વ્યર્થ છે જ્યારે અંજના જીવિત રહી નથી તો પછી હુ કેવી રીતે જીવિત રહી શકુ ? તુ પિતા પાસે જા અને તેમને કહી દે કે, હવે પવનકુમાર જીવિત નથી જે પ્રમાણે તમે અંજનાનો મોહ છોડી દીધો તે જ પ્રમાણે પવનકુમારનો પણ મોહ છોડી દો.

પ્રહસ્તે પવનકુમારનુ આ નિરાશાજનક વચન સાભળીને કહ્યુ કે, મિત્ર ! તમે આમ કાયર થાઓ નહિ ધૈર્ય તથા હિંમત રાખો તો બધુ સારુ થઈ જશે. આપઘાત કરવાથી કાંઈ વળતુ નથી આ સિવાય તમે એમ શા ઉપરથી માની લીધુ કે, અંજના મૃત્યુ પામી છે ! એ પણ બની શકે કે તે જીવિત હોય અને તમને મળવાની પ્રતીક્ષા કરતી હોય જો આ વાત સાચી નીકળે તો તમારા આપઘાત બાદ તેની શી દશા થાય ! પવનકુમારે કહ્યુ કે, તારુ કથન તો બરાબર છે પરતુ આ ઘોર જગલમા તે જીવિત રહી શકે એ વિષે મને શકા છે અને એટલા જ માટે હુ આમ કહુ છુ પ્રહસ્તે આશ્વાસન આપતા કહ્યુ કે, આ વિષે અત્યારે કાંઈ નિશ્ચયાત્મક કહી શકાય નહિ. એ પણ સંભવિત છે કે, કોઈ દેવશક્તિ પ્રગટ થઈ હોય અને તેમની રક્ષા થઈ હોય ! એટલા માટે તમે આપઘાત કરવાનો વિચાર તદ્દન છોડી દો. હુ હમણા જ પિતાની પાસે જઈ બધા સમાચાર આપી આવુ છુ પિતા આવીને જે પ્રમાણે આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે તમે કરજો.

પવનકુમારને આ પ્રમાણે સમજાવીને પ્રહસ્ત, રાજા પ્રહ્લાદની પાસે ગયો અને રાજાને બધા સમાચાર આપીને કહ્યુ કે, પવનકુમાર નિરાશ થઇને આપઘાત કરવા તૈયાર થયા છે. તમે ત્યાં પહોંચો ત્યા સુધી તેમને આપઘાત કરતાં અટકાવીને આવ્યો છું હવે આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો પ્રહસ્તદ્વારા આ દુ.ખદ સમાચાર સાભળી રાજાને તથા કેતુમતી વગેરેને ઘણુ દુ ખ થયુ. તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, અમારી સામાન્ય ભૂલનુ કેવુ ભયકર પરિણામ આવી રહ્યુ છે ! અમે પવનકુમાર આવે ત્યા સુધી ધૈર્ય ન રાખતા અજનાને ઘર બહાર કાઢી મૂકી એ ભૂલને કારણે જ આજે પશ્ચાત્તાપ કરવાનો અવસર આવ્યો છે. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા પ્રહ્લાદ રાજા પ્રહસ્તની સાથે જ્યા પવનકુમાર હતા ત્યા જવા માટે રવાના થયા અહીં પ્રહસ્તના જવા બાદ પવનકુમારે વિચાર્યુ કે, હવે તો મને આપઘાત કરતાં અટકાવનાર મિત્ર પણ નથી એટલા માટે હવે મારે મરણને શરણ થવુ જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જેવા પવનકુમાર મરવા માટે ઉદ્યત થયા એટલામાં ત્યા પ્રહ્લાદ રાજા પહોચી ગયા પ્રહ્લાદ રાજાએ પવનકુમારને મરવા માટે તૈયાર થએલા જોઈ ઉપાલભ આપતા કહ્યુ કે, આ શું કરો છો ? શુ સ્ત્રીને માટે આમ મરી જવાતુ હશે ! અત્યાર સુધી દુનિયામાં 'સતી' થવાની વાત તો સાભળવામા આવી છે પણ તમે તો 'સતા' થવા તૈયાર થયા છો.

પિતાનુ ઉપાલભપૂર્ણ કથન સાભળી પવનકુમાર થોડીવાર ચૂપ રહીને બોલ્યા કે, અજના સાધારણ સ્ત્રી ન હતી પરતુ સતી હતી, એટલા માટે તમે જે પ્રમાણે તેનો વિયોગ

સહી લીધો તે જ પ્રમાણે મારો પણ વિયોગ સહી લો એજ મારી પ્રાર્થના છે. પ્રહ્‌લાદ રાજાએ જરા ગભીરતાપૂર્વક કહ્યુ કે, બેટા ! આ પ્રમાણે અધીર થઈ જવાથી શો લાભ થવાનો છે ? જરા ધૈર્ય રાખ જો તે સતી હતી તો તેના શીલના પ્રતાપે તેનુ સકટ પણ દૂર થયુ હશે અને એ અવસ્થામાં તે જીવિત જ આપણે ત્યા પાછી આવશે પવનકુમારે જવાબ આપ્યો કે, અજના જીવિત રહી હોય એમ મને લાગતુ નથી અને એના વિના હુ જીવિત રહી શકુ એમ નથી પ્રહ્‌લાદ રાજાએ વધારે ગભીર બનીને કહ્યુ કે, જરા ધૈર્ય તો રાખો હુ હમણા જ અજનાની તપાસ કરાવુ છુ

રાજા પ્રહ્‌લાદે પોતાના નોકરોને તથા ગુપ્તચરોને ચારેય બાજુ અંજનાની તપાસ કરવા માટે મોકલ્યા જે અજનાને કોઇએ એક ક્ષણને માટે પણ આશ્રયસ્થાન આપ્યુ ન હતુ, આજે તે જ અજનાની શોધ કરવા માટે ચારેય બાજુ તપાસ થવા લાગી આ સત્યનો જ પ્રતાપ છે વાસ્તવમાં સત્યમા મહાન્ શક્તિ છે સત્યના પ્રભાવથી ભગવાન પણ મળે છે. આજે કહેવામા આવે છે કે ભગવાન ક્યાં જોવામા આવે છે પણ જો ભગવાન જોવામા આવતા નથી તો સત્ય તો જોવામા આવે છે ને ? શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, त सच्च खु भयव–અર્થાત્ સત્ય એજ ભગવાન છે સત્યની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર તો નાસ્તિકોએ પણ કરેલો છે. જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે નાસ્તિકો પણ 'ભૂખ લાગી છે' એમ સત્ય વચન કહે છે આ પ્રમાણે જે સત્યને આસ્તિક કે નાસ્તિક–બધા લોકો માને છે તે સત્યને તમે પણ જીવનમાં સ્થાન આપો જો તમે જીવનમાં સત્યને સક્રિય રૂપ આપો તો તમને પરમાત્માનો પણ સાક્ષાત્કાર થશે

રાજા પ્રહ્‌લાદે જે લોકોને અજનાની શોધ કરવા માટે મોકલ્યા હતા તે લોકોદ્વારા એવી ખબર મળી કે, અજના પોતાના પુત્રની સાથે અત્યારે હનુમત્પાટનમા છે. આ સુખદ સમાચાર સાભળી રાજા પ્રહ્‌લાદને કેવો આનદ થયો હશે ! પુત્રની રક્ષા થઈ પુત્રવધૂ પણ પાછી મળી તથા ચરમશરીરી વજાગી (બજરગી) પૌત્રની પણ પ્રાપ્તિ થઈ ! આથી વિશેષ આનદ રાજા પ્રહ્‌લાદને બીજો શો હોઈ શકે ? રાજા પ્રહ્‌લાદે હર્ષભેર પવનકુમાર પાસે જઈ કહ્યુ કે, બેટા ! ચાલો, અજનાનો પત્તો લાગી ગયો છે પવનકુમારે વિચાર્યુ કે, આવા સમયે પિતાજી ખોટી વાત કહે એ બની શકે નહિ એટલે તેમની વાતને સત્ય માની આનદપૂર્વક પિતાની સાથે ચાલવા લાગ્યા રાજા પ્રહ્‌લાદ પરિવાર સહિત હનુમત્પાટન જવા માટે રવાના થયા. અજનાના મામા શૂરસેનને રાજા પ્રહ્‌લાદ વગેરેના આગમનની ખબર પડતા તે ઘણો પ્રસન્ન થતો અજના પાસે ગયો. તેણે આ સુખદ સમાચાર અંજનાને આપતા કહ્યુ કે, તારા પ્રતાપે આજે અચાનક જ પ્રહ્‌લાદ રાજા પરિવારસહિત મારે ત્યા આવી રહ્યા છે. અજના પણ આ સમાચાર સાભળી ઘણી જ પ્રસન્ન થઈ અજનાએ તેના મામાને કહ્યુ કે, આ તમારો જ પ્રતાપ છે. જો તમે વનમા આવીને મારી રક્ષા કરી ન હોત તો આજે આ શુભ અવસર પ્રાપ્ત થાત નહિ મામાએ જવાબ આપ્યો કે, મારો નહિ પણ તમારા સતીત્વનો જ પ્રતાપ છે આ પ્રમાણે તેઓ એક બીજાને યશ આપવા લાગ્યા એટલામા વસતમાલા વચમા જ બોલી ઉઠી કે, આ પ્રતાપ તો તે મુનિમહાત્માનો જ છે કે જેમના દર્શન વનમા થયા હતા. તે મહાત્માનુ કથન બરાબર સત્યસિદ્ધ થતુ જ જાય છે. એટલા

સહી લીધો તે જ પ્રમાણે મારો પણ વિયોગ સહી લો એજ મારી પ્રાર્થના છે પ્રહ્‌લાદ રાજાએ જરા ગભીરતાપૂર્વક કહ્યુ કે, બેટા ! આ પ્રમાણે અધીર થઈ જવાથી શો લાભ થવાનો છે ? જરા ધૈર્ય રાખ જો તે સતી હતી તો તેના શીલના પ્રતાપે તેનુ સકટ પણ દૂર થયુ હશે અને એ અવસ્થામાં તે જીવિત જ આપણે ત્યાં પાછી આવશે પવનકુમારે જવાબ આપ્યો કે, અંજના જીવિત રહી હોય એમ મને લાગતુ નથી અને એના વિના હુ જીવિત રહી શકુ એમ નથી પ્રહ્‌લાદ રાજાએ વધારે ગભીર બનીને કહ્યુ કે, જરા ધૈર્ય તો રાખો હુ હમણા જ અજનાની તપાસ કરાવુ છુ

રાજા પ્રહ્‌લાદે પોતાના નોકરોને તથા ગુપ્તચરોને ચારેય બાજુ અંજનાની તપાસ કરવા માટે મોકલ્યા. જે અજનાને કોઇએ એક ક્ષણને માટે પણ આશ્રયસ્થાન આપ્યુ ન હતુ, આજે તે જ અજનાની શોધ કરવા માટે ચારેય બાજુ તપાસ થવા લાગી. આ સત્યનો જ પ્રતાપ છે. વાસ્તવમા સત્યમા મહાન્ શક્તિ છે સત્યના પ્રભાવથી ભગવાન પણ મળે છે આજે કહેવામા આવે છે કે ભગવાન કયા જોવામાં આવે છે પણ જો ભગવાન જોવામા આવતા નથી તો સત્ય તો જોવામા આવે છે ને ? શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, त सच्च खु भयव–અર્થાત્ સત્ય એજ ભગવાન છે સત્યની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર તો નાસ્તિકોએ પણ કરેલો છે જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે નાસ્તિકો પણ 'ભૂખ લાગી છે' એમ સત્ય વચન કહે છે. આ પ્રમાણે જે સત્યને આસ્તિક કે નાસ્તિક–બધા લોકો માને છે તે સત્યને તમે પણ જીવનમા સ્થાન આપો. જો તમે જીવનમા સત્યને સક્રિય રૂપ આપો તો તમને પરમાત્માનો પણ સાક્ષાત્કાર થશે.

રાજા પ્રહ્‌લાદે જે લોકોને અજનાની શોધ કરવા માટે મોકલ્યા હતા તે લોકોદ્વારા એવી ખબર મળી કે, અજના પોતાના પુત્રની સાથે અત્યારે હનુમત્પાટનમા છે આ સુખદ સમાચાર સાભળી રાજા પ્રહ્‌લાદને કેવો આનદ થયો હશે ! પુત્રની રક્ષા થઈ. પુત્રવધૂ પણ પાછી મળી તથા ચરમશરીરી વજ્રાગી (બજરગી) પૌત્રની પણ પ્રાપ્તિ થઈ ! આથી વિશેષ આનંદ રાજા પ્રહ્‌લાદને બીજો શો હોઈ શકે ? રાજા પ્રહ્‌લાદે હર્ષભેર પવનકુમાર પાસે જઈ કહ્યુ કે, બેટા ! ચાલો, અજનાનો પત્તો લાગી ગયો છે પવનકુમારે વિચાર્યુ કે, આવા સમયે પિતાજી ખોટી વાત કહે એ બની શકે નહિ એટલે તેમની વાતને સત્ય માની આનદપૂર્વક પિતાની સાથે ચાલવા લાગ્યા રાજા પ્રહ્‌લાદ પરિવાર સહિત હનુમત્પાટન જવા માટે રવાના થયા. અજનાના મામા શૂરસેનને રાજા પ્રહ્‌લાદ વગેરેના આગમનની ખબર પડતા તે ઘણો પ્રસન્ન થતો અજના પાસે ગયો તેણે આ સુખદ સમાચાર અજનાને આપતા કહ્યુ કે, તારા પ્રતાપે આજે અચાનક જ પ્રહ્‌લાદ રાજા પરિવારસહિત મારે ત્યા આવી રહ્યા છે. અજના પણ આ સમાચાર સાભળી ઘણી જ પ્રસન્ન થઈ અંજનાએ તેના મામાને કહ્યુ કે, આ તમારો જ પ્રતાપ છે જો તમે વનમા આવીને મારી રક્ષા કરી ન હોત તો આજે આ શુભ અવસર પ્રાપ્ત થાત નહિ મામાએ જવાબ આપ્યો કે, મારો નહિ પણ તમારા સતીત્વનો જ પ્રતાપ છે આ પ્રમાણે તેઓ એક બીજાને યશ આપવા લાગ્યા એટલામા વસતમાલા વચમા જ બોલી ઉઠી કે, આ પ્રતાપ તો તે મુનિમહાત્માનો જ છે કે જેમના દર્શન વનમા થયા હતા. તે મહાત્માનુ કથન બરાબર સત્યસિદ્ધ થતું જ જાય છે. એટલા

બન્ને મિત્રોએ વનમાં અંજનાની ખૂબ શોધ કરી પણ અંજનાનો ક્યાંય પત્તો લાગ્યો નહિ. આખરે હતાશ થઈ પવનકુમાર કહેવા લાગ્યા કે, મિત્ર! અંજના જો આ ઘોર વનમાં આવી હશે તો તે જીવિત રહી શકી નહિ હોય એમ મને લાગે છે. કાં તો સિંહ–વાઘ આદિ હિંસક પશુઓનો તે શિકાર બની ગઈ હશે અથવા ગમે તે કારણે તેણે શરીરનો ત્યાગ કરી દીધો હશે! એટલા માટે હવે મારે પણ જીવિત રહેવું વ્યર્થ છે જ્યારે અંજના જીવિત રહી નથી તો પછી હું કેવી રીતે જીવિત રહી શકું? તું પિતા પાસે જા અને તેમને કહી દે કે, હવે પવનકુમાર જીવિત નથી. જે પ્રમાણે તમે અંજનાનો મોહ છોડી દીધો તે જ પ્રમાણે પવનકુમારનો પણ મોહ છોડી દો.

પ્રહસ્તે પવનકુમારનું આ નિરાશાજનક વચન સાંભળીને કહ્યું કે, મિત્ર! તમે આમ કાયર થાઓ નહિ ધૈર્ય તથા હિંમત રાખો તો બધું સારું થઈ જશે. આપઘાત કરવાથી કાંઈ વળતું નથી આ સિવાય તમે એમ શા ઉપરથી માની લીધું કે, અંજના મૃત્યુ પામી છે! એ પણ બની શકે કે તે જીવિત હોય અને તમને મળવાની પ્રતીક્ષા કરતી હોય જો આ વાત સાચી નીકળે તો તમારા આપઘાત બાદ તેની શી દશા થાય! પવનકુમારે કહ્યું કે, તારું કથન તો બરાબર છે પરંતુ આ ઘોર જંગલમાં તે જીવિત રહી શકે એ વિષે મને શંકા છે અને એટલા જ માટે હું આમ કહું છું પ્રહસ્તે આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે, આ વિષે અત્યારે કાંઈ નિશ્ચયાત્મક કહી શકાય નહિ. એ પણ સંભવિત છે કે, કોઈ દેવશક્તિ પ્રગટ થઈ હોય અને તેમની રક્ષા થઈ હોય! એટલા માટે તમે આપઘાત કરવાનો વિચાર તદ્દન છોડી દો. હું હમણા જ પિતાની પાસે જઈ બધા સમાચાર આપી આવું છું. પિતા આવીને જે પ્રમાણે આજ્ઞા આપે તે પ્રમાણે તમે કરજો.

પવનકુમારને આ પ્રમાણે સમજાવીને પ્રહસ્ત, રાજા પ્રહ્લાદની પાસે ગયો અને રાજાને બધા સમાચાર આપીને કહ્યું કે, પવનકુમાર નિરાશ થઇને આપઘાત કરવા તૈયાર થયા છે. તમે ત્યા પહોંચો ત્યા સુધી તેમને આપઘાત કરતા અટકાવીને આવ્યો છું. હવે આપને જેમ યોગ્ય લાગે તેમ કરો પ્રહસ્તદ્વારા આ દુ:ખદ સમાચાર સાંભળી રાજાને તથા કેતુમતી વગેરેને ઘણું દુ:ખ થયું તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, અમારી સામાન્ય ભૂલનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવી રહ્યું છે! અમે પવનકુમાર આવે ત્યા સુધી ધૈર્ય ન રાખતા અંજનાને ઘર બહાર કાઢી મકી એ ભૂલને કારણે જ આજે પશ્ચાત્તાપ કરવાનો અવસર આવ્યો છે. આ પ્રમાણે પશ્ચાત્તાપ કરતા પ્રહ્લાદ રાજા પ્રહસ્તની સાથે જ્યા પવનકુમાર હતા ત્યા જવા માટે રવાના થયા અહીં પ્રહસ્તના જવા બાદ પવનકુમારે વિચાર્યું કે, હવે તો મને આપઘાત કરતાં અટકાવનાર મિત્ર પણ નથી એટલા માટે હવે મારે મરણને શરણ થવું જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જેવા પવનકુમાર મરવા માટે ઉદ્યત થયા એટલામા ત્યા પ્રહ્લાદ રાજા પહોંચી ગયા પ્રહ્લાદ રાજાએ પવનકુમારને મરવા માટે તૈયાર થએલા જોઈ ઉપાલંભ આપતા કહ્યું કે, આ શું કરો છો? શું સ્ત્રીને માટે આમ મરી જવાતું હશે! અત્યાર સુધી દુનિયામા 'સતી' થવાની વાત તો સાંભળવામા આવી છે પણ તમે તો 'સતા' થવા તૈયાર થયા છો.

પિતાનું ઉપાલંભપૂર્ણ કથન સાંભળી પવનકુમાર થોડીવાર ચૂપ રહીને બોલ્યા કે, અંજના સધારણ સ્ત્રી ન હતી પરંતુ સતી હતી, એટલા માટે તમે જે પ્રમાણે તેનો વિયોગ

સહી લીધો તે જ પ્રમાણે મારો પણ વિયોગ સહી લો એજ મારી પ્રાર્થના છે પ્રહ્‌લાદ રાજાએ જરા ગભીરતાપૂર્વક કહ્યુ કે, બેટા ! આ પ્રમાણે અધીર થઈ જવાથી શો લાભ થવાનો છે ? જરા ધૈર્ય રાખ જો તે સતી હતી તો તેના શીલના પ્રતાપે તેનુ સંકટ પણ દૂર થયુ હશે અને એ અવસ્થામા તે જીવિત જ આપણે ત્યા પાછી આવશે પવનકુમારે જવાબ આપ્યો કે, અંજના જીવિત રહી હોય એમ મને લાગતુ નથી અને એના વિના હુ જીવિત રહી શકુ એમ નથી પ્રહ્‌લાદ રાજાએ વધારે ગભીર બનીને કહ્યુ કે, જરા ધૈર્ય તો રાખો હુ હમણા જ અંજનાની તપાસ કરાવુ છુ

રાજા પ્રહ્‌લાદે પોતાના નોકરોને તથા ગુપ્તચરોને ચારેય બાજુ અંજનાની તપાસ કરવા માટે મોકલ્યા જે અજનાને કોઇએ એક ક્ષણને માટે પણ આશ્રયસ્થાન આપ્યુ ન હતુ, આજે તે જ અજનાની શોધ કરવા માટે ચારેય બાજુ તપાસ થવા લાગી આ સત્યનો જ પ્રતાપ છે વાસ્તવમા સત્યમા મહાન્ શક્તિ છે સત્યના પ્રભાવથી ભગવાન પણ મળે છે આજે કહેવામા આવે છે કે ભગવાન કયા જોવામા આવે છે પણ જો ભગવાન જોવામા આવતા નથી તો સત્ય તો જોવામા આવે છે ને ? શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, त सच्च खु भयव–અર્થાત્ સત્ય એજ ભગવાન છે સત્યની આવશ્યકતાનો સ્વીકાર તો નાસ્તિકોએ પણ કરેલો છે. જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે નાસ્તિકો પણ 'ભૂખ લાગી છે' એમ સત્ય વચન કહે છે આ પ્રમાણે જે સત્યને આસ્તિક કે નાસ્તિક–બધા લોકો માને છે તે સત્યને તમે પણ જીવનમા સ્થાન આપો. જો તમે જીવનમા સત્યને સક્રિય રૂપ આપો તો તમને પરમાત્માનો પણ સાક્ષાત્કાર થશે.

રાજા પ્રહ્‌લાદે જે લોકોને અંજનાની શોધ કરવા માટે મોકલ્યા હતા તે લોકોદ્વારા એવી ખબર મળી કે, અજના પોતાના પુત્રની સાથે અત્યારે હનુમત્પાટનમા છે આ સુખદ સમાચાર સાંભળી રાજા પ્રહ્‌લાદને કેવો આનદ થયો હશે ! પુત્રની રક્ષા થઈ. પુત્રવધૂ પણ પાછી મળી તથા ચરમશરીરી વજ્રાગી (બજરગી) પૌત્રની પણ પ્રાપ્તિ થઈ ! આથી વિશેષ આનદ રાજા પ્રહ્‌લાદને બીજો શો હોઈ શકે ? રાજા પ્રહ્‌લાદે હર્ષભેર પવનકુમાર પાસે જઈ કહ્યુ કે, બેટા ! ચાલો, અજનાનો પત્તો લાગી ગયો છે પવનકુમારે વિચાર્યુ કે, આવા સમયે પિતાજી ખોટી વાત કહે એ બની શકે નહિ એટલે તેમની વાતને સત્ય માની આનદપૂર્વક પિતાની સાથે ચાલવા લાગ્યા રાજા પ્રહ્‌લાદ પરિવાર સહિત હનુમત્પાટન જવા માટે રવાના થયા અજનાના મામા શૂરસેનને રાજા પ્રહ્‌લાદ વગેરેના આગમનની ખબર પડતા તે ઘણો પ્રસન્ન થતો અજના પાસે ગયો તેણે આ સુખદ સમાચાર અજનાને આપતા કહ્યુ કે, તારા પ્રતાપે આજે અચાનક જ પ્રહ્‌લાદ રાજા પરિવારસહિત મારે ત્યાં આવી રહ્યા છે. અજના પણ આ સમાચાર સાભળી ઘણી જ પ્રસન્ન થઈ અજનાએ તેના મામાને કહ્યુ કે, આ તમારો જ પ્રતાપ છે જો તમે વનમાં આવીને મારી રક્ષા કરી ન હોત તો આજે આ શુભ અવસર પ્રાપ્ત થાત નહિ મામાએ જવાબ આપ્યો કે, મારો નહિ પણ તમારા સતીત્વનો જ પ્રતાપ છે. આ પ્રમાણે તેઓ એક બીજાને યશ આપવા લાગ્યા એટલામાં વસતમાલા વચમા જ બોલી ઉઠી કે, આ પ્રતાપ તો તે મુનિમહાત્માનો જ છે કે જેમના દર્શન વનમા થયા હતા તે મહાત્માનુ કથન બરાબર સત્યસિદ્ધ થતુ જ જાય છે એટલા

માટે ખરો પ્રતાપ તો તે મહાત્માનો જ છે. વસંતમાલાના આ કથનનું અંજનાએ તથા મામાએ સમર્થન કર્યું અને તેઓ બધા મુનિ-મહાત્માનો ઉપકાર માનવા લાગ્યા

રાજા શૂરસેને પોતાના નગરને તોરણ-ધ્વજા આદિથી સુશોભિત કરાવ્યું અને ખૂબ જ ઠાઠપૂર્વક પ્રહ્‌લાદ રાજા, પવનકુમાર આદિનું યોગ્ય સ્વાગત કર્યું અંજનાનો પત્તો લાગવાથી પવનકુમાર પ્રસન્ન થયા હતા અને કહેતા હતા કે, પિતાની આજ્ઞા માનવાથી કલ્યાણ જ થાય છે એ શાસ્ત્રવચન સાચું છે. જો મેં પિતાની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી પ્રાણ-ત્યાગ કર્યો હોત તો આ શુભ અવસર પ્રાપ્ત ન થાત. રાજા પ્રહ્‌લાદે કહ્યું કે, આ મારો પ્રતાપ નહિ પણ અંજનાના સતીત્વનો જ પ્રતાપ છે પવનકુમારે કહ્યું કે, હું તો તમારો જ પ્રતાપ માનું છું જે થયું તે સારું થયું

રાજા પ્રહ્‌લાદ, પવનકુમાર વગેરે શૂરસેન રાજાના મહેલે આવ્યા અંજના આજે ખૂબ જ પ્રસન્ન હતી જ્યારે તેણે પતિના પ્રાણત્યાગની તૈયારી વિષે બધાં સમાચાર જાણ્યા ત્યારે તે સાસરાનો ઉપકાર માનવા લાગી અને પતિની પ્રાણરક્ષા થઈ તે માટે પોતાને ભાગ્યશાળી માનવા લાગી.

શૂરસેન રાજાએ પ્રહ્‌લાદ રાજા, પવનકુમાર આદિનો યોગ્ય આદર-સત્કાર કર્યો હવે અંજના તથા પવનકુમારનું મિલન કેવી રીતે થાય છે વગેરે આનંદપ્રદ વાત હવે પછી યથાવસરે કહેવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ આસો શુદ ૫ મંગળવાર

પ્રાર્થના

સુમતિ જિણેસર સાહિબાજી, ‘મેઘરથ’ નૃપનો નંદ;
‘સુમંગલા’ માતા તણો, તનય સદા સુખ-કંદ.
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી

—વિનયચંદ્રજી કુંભટ ચોવીશી

શ્રી સુમતિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્ત ભગવાન પ્રત્યે અનુનય-વિનય કરે છે કે, હે ! પ્રભો ! હું તારી પાસે સુમતિ સિવાય બીજું શું માગું ? તારું નામ સુમતિનાથ છે અને તું બધાને સુમતિ આપે છે એવો મારો વિશ્વાસ છે, અને સુમતિ પ્રાપ્ત થવાથી દરેક પ્રકારની સુખ-સગવડતા પ્રાપ્ત થાય છે એવો મારો અનુભવ છે માટે હું તો તારી પાસે સુમતિની જ યાચના કરું છું સુમતિ કેવી કાર્યસાધિકા હોય છે એને માટે કહ્યું છે કે –

‘જહાઁ સુમતિ તહાઁ સંપત્તિ નાના, જહાઁ કુમતિ તહાઁ વિપત્તિ નિદાના’

અર્થાત્-જ્યાં સુમતિ હોય છે ત્યાં દરેક પ્રકારની સંપત્તિ પણ હોય છે અને જ્યાં કુમતિ હોય છે ત્યાં વિપત્તિ જ હોય છે. આ પ્રમાણે સુમતિમા જ સંપદા રહેલી છે એ વાત જાણવાને કારણે જ ભક્તજનો પરમાત્મા પાસે સુમતિની જ યાચના કરે છે જો કે, સુમતિ હોય તો સંપત્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ લોકો તો સંપત્તિને ચાહે છે પરંતુ સુમતિને ચાહતા નથી આ તો રાવણ સીતાને તો ચાહે છે, પણ રામને ચાહતો નથી એના જેવી વાત થઈ રાવણની નિંદા એટલા જ માટે કરવામા આવે છે કે, તે સીતાને તો પોતાને ત્યા રાખવા ચાહતો હતો પરંતુ રામને ચાહતો ન હતો

જો તમે કેવળ સંપત્તિને તો ચાહો પરંતુ સુમતિને ન ચાહો તો તમારી પણ રાવણની જેમ નિંદા થાય કે નહિ ? રાવણે રામ વિના કેવળ સીતાને જ ચાહી તો એનુ એ પરિણામ આવ્યુ કે, તેને સીતા પણ ન મળી અને પ્રાપ્ત થએલી સંપત્તિ પણ ચાલી ગઈ આથી વિપરીત જો રાવણ રામને પોતાને ત્યા તેડી લાવત તો એ દશામાં સીતા પણ તેમની સાથે આવત અને તેની સંપત્તિની પણ રક્ષા થાત આ જ પ્રમાણે જો કેવળ સંપત્તિને જ ચાહવામાં આવે અને સુમતિને ચાહવામા ન આવે તો એ દશામાં સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવી તથા તેને ટકાવી રાખવી પણ મુશ્કેલ થઈ જાય પરંતુ જો સુમતિને ચાહવામા આવે તો સુમતિની સાથે સાથે અષ્ટગુણરૂપ લક્ષ્મી પણ પોતાની મેળે આવી જાય એટલા માટે ભગવાન સુમતિનાથના શરણે જઇ તેમની પાસેથી સુમતિની જ યાચના કરો

સુમતિનાથ ભગવાનના શરણે જઇ સુમતિને માંગવી અને સુમતિના પ્રતિકૂળ સંયોગોમાથી નીકળી જવુ એ જ પરમાત્માની સાચી ભક્તિ છે. પરમાત્માના શરણે જવામા કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ આડે આવતો નથી ગમે તે જાતિનો કે ગમે તે દેશનો હોય તો પણ જે વ્યક્તિ સુમતિને ચાહે છે તે પરમાત્માના શરણે જઇ શકે છે જે પ્રમાણે પ્રાકૃતિક વસ્તુઓની સમીપ કોઇ પ્રકારનો ભેદભાવ ટકી શકતો નથી તે જ પ્રમાણે પરમાત્માની આગળ પણ કોઇ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખવામા આવતો નથી સૂર્ય રાજાને પણ પ્રકાશ આપે છે અને ગરીબને પણ પ્રકાશ આપે છે પ્રકાશ આપવામાં સૂર્ય જરાપણ ભેદભાવ રાખતો નથી આ જ કારણે સૂર્યપ્રકાશનુ વિશેષ મહત્ત્વ છે જે પદાર્થ કોઈ પ્રકારનો ભેદભાવ રાખે છે તે પદાર્થ ઉત્કૃષ્ટ અથવા પ્રકૃત કહેવાતો નથી પરંતુ આજે તો લોકો ઉત્કૃષ્ટ પદાર્થને છોડી દઇ કૃત્રિમ પદાર્થમા ભાન ભૂલી ગયા છે આ જ વાત સુમતિ વિષે પણ થઇ રહી છે લોકો સુમતિને ભૂલી જઇ સાંસારિક પદાર્થોના પ્રલોભનમા જ પડી ગયા છે. આનુ કારણ કુમતિનો પ્રભાવ જ છે જો કુમતિનો ત્યાગ કરી સુમતિને અપનાવવામા આવે તો આત્માનુ કલ્યાણ બહુ જ જલ્દી થઇ શકે !

કહેવાનો આશય એ છે કે, પરમાત્મા પાસે સુમતિની યાચના કરો 'અમે કુમતિનાં સંયોગોમા પડ્યા છીએ એટલા માટે પરમાત્મા પાસે સુમતિની યાચના કેવી રીતે કરી શકીએ ?' એવો ક્ષુદ્ર વિચાર કરી સુમતિની યાચના કરવાનુ સાહસ છોડી ન દો જો પરમાત્મા પાસે સુમતિ પ્રાપ્ત કરવા માટે વારંવાર અનુનય-વિનય કરવામા આવશે તો કોઇ દિવસે સુમતિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે અને સુમતિ પ્રાપ્ત થયે આત્માનુ કલ્યાણ પણ અવશ્ય થશે ગીતામાં કહ્યુ પણ છે કે.—

अनेकजन्मसंसिद्धिस्ततो याति परां गतिम् ।

ભાવાર્થ.–બરાબર પ્રયત્ન કરતા રહેવાથી આ જન્મમાં નહિ તો જન્માંતરમાં સુમતિની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થશે. એટલા માટે સુમતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે ધૈર્યપૂર્વક પ્રયત્ન ચાલુ રાખવો જોઇએ.

આપણે ગમે તે સાધનથી સુમતિને પ્રાપ્ત કરીએ પણ આપણું લક્ષ્ય તો સુમતિને પ્રાપ્ત કરવાનું જ હોવું જોઇએ એક સાધ્યનાં અનેક સાધન હોઇ શકે. એટલા માટે આપણા સાધનમાં ગમે તેટલો ભેદ હોય પણ આપણું સાધ્ય તો એક જ હોવું જોઇએ. સુમતિને પ્રાપ્ત કરવી એ આપણું સાધ્ય છે આ સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવી એ એક અમોઘ સાધન છે. સુમતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે સુમતિનાથ ભગવાનની પ્રાર્થના નિષ્કપટભાવે કરવી જોઇએ. જો કપટપૂર્વક પ્રાર્થના કરવામાં આવે તો સુમતિને બદલે કુમતિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે. એટલા માટે જીવનને નિષ્કપટ બનાવી પરમાત્માની પ્રાર્થના કરી સુમતિને પ્રાપ્ત કરો તો આત્માનું કલ્યાણ અવશ્ય થઈ શકશે. હવે જીવનમા નિષ્કપટતા કેવી રીતે આણવી એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવું છું.-

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૬૯ મો

જીવનને નિષ્કપટ બનાવવા માટે કષાયનો ત્યાગ કરવો જોઇએ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ આ ચાર કષાય છે આ ચાર કષાયથી આત્માનુ પતન થાય છે આત્માનું ઉત્થાન કરવા માટે ક્રોધાદિ ચાર કષાય ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવો જોઇએ ક્રોધ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી જીવાત્માને ક્ષમાગુણનો લાભ થાય છે અને માન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવાથી નમ્રતાગુણની પ્રાપ્તિ થાય છે ક્રોધવિજય અને માનવિજયથી આત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે આગળ વિસ્તૃત વિચાર કરવામાં આવ્યો છે હવે ગૌતમસ્વામી માયાને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.–

બોલ ૬૯ મો

(૬૯) मायाविजएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! માયાને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યુ કે.–

मायाविजएणं अज्जवं जणयइ, मायावेयणिज्जं कम्मं न बंधइ, पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ६९ ॥

અર્થાત્–હે ગૌતમ ! માયાને જીતવાથી જીવ સરળભાવપણું પામે છે અને માયાથી વેદવા પડતાં કર્મો બાંધતો નથી અને પૂર્વે બધાયા હોય તો તેની નિર્જરા કરે છે.

જે માયાને જીતે છે તે જ સરળતા રાખી શકે છે અને જે સરળતા રાખે છે તે જ માયાને જીતી શકે છે વક્રતાનુ નામ જ માયા છે ભાવોની વક્રતાને જ માયા કહેવામા આવી છે. શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે.–

मायी मिच्छादिट्ठी अमायी सम्मादट्ठी

અર્થાત્—કપટ જ મિથ્યાત્વ છે અને સરળતા એ જ સમ્યક્ત્વ છે. આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ માયાનો ત્યાગ કરવો જોઇએ. માયાનો ત્યાગ કરવાથી જ આત્મામા સરળતા આવશે અને જ્યારે આત્મામા સરળતા આવશે–માયા રહેવા પામશે નહિ–ત્યારે આત્માનું કલ્યાણ થવામા વાર નહિ લાગે

સસારમાં પ્રાય· અનેક લોકો જાણી જોઇને માયાજાળમાં ફસાય છે જે માયા કરતાં જાણે છે તેને આજે 'પોલીટીકલ' એવુ રૂપાળુ નામ આપવામા આવ્યુ છે, પણ શાસ્ત્રમા આવા માયાચારી માણસની નિંદા જ કરવામા આવી છે. માયાચારી માણસ, માયા દ્વારા ભલે બીજાને ઠગતો હોય પરતુ તેનો પોતાનો આત્મા તો એ વાત જાણે જ છે કે, હુ કપટ કરી રહ્યો છુ કોઈ પોતાના છલબલથી કોઈ અબુધ માણસને પાચ અને પાચ અગ્યાર થાય છે એમ કહી ભલે ઠગી લે, પણ તે ઠગનાર માણસ તો એ સારી રીતે જાણે જ છે કે પાંચ અને પાચ દશ જ થાય છે હુ તો કપટદ્વારા જ બીજાને અગ્યાર પરાણે મનાવી રહ્યો છુ આ પ્રમાણે પોતાનો આત્મા જ કપટની નિંદા કરે છે આજે તો જે માણસ બીજાને ઠગવામાં ચતુર હોય તે જ હોશીયાર માનવામા આવે છે વકીલ પણ તેજ હોશીયાર માનવામા આવે છે કે જે સાચાને ખોટુ અને ખોટાને સાચુ સાબીત કરી શકે.

સાભળ્યુ છે કે, એક હોશીયાર વકીલ ભોજન કરવા બેઠા હતા એટલામા તે વકીલના એક ગ્રાહકે–અસીલે આવી રૂ. ૫૦ હજારની નોટો તે વકીલની પાસે ધરી વકીલે કહ્યુ કે, આ નોટો શા માટે લાવ્યા છો ? અસીલે જવાબ આપ્યો કે, મારો મુકદ્દમો તદ્દન ખોટો હતો, વાસ્તવમાં મારે પ્રતિવાદીને એક લાખ રૂપિયા આપવાના હતા, પણ આપે પરિશ્રમ કરી મને ઊલટા એક લાખ રૂપિયા અપાવ્યા છે. આ પ્રમાણે જ્યારે મને બે લાખ રૂપિયાનો લાભ થયો છે અને એ લાભ પણ આપે ખૂબ પરિશ્રમ કરી મને અપાવ્યો છે, તો પરિશ્રમના બદલારૂપે આ પચાસ હજારની ભેટ આપને આપવા લાવ્યો છુ

અસીલનુ આ કથન સાભળી વકીલને પોતાની વકીલાતની હોશીયારી ઉપર ગર્વ થયો તેણે પોતાની હોશીયારીનો ગર્વ બતાવવા માટે પોતાની પત્ની તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો પણ તેની પત્ની તો મોઢે હાથ દઈ રુદન કરી રહી હતી વકીલે પત્નીને કહ્યુ કે, તુ શા માટે રુવે છે ? આપણે ત્યાં કઈ વાતની ખામી છે ! જો ! આજે જ પચાસ હજાર રૂપિયા આવ્યા છે. હું કેવો હોશીયાર છુ અને મારી કમાણી પણ કેટલી બધી છે એ જાણવા છતાં પણ તુ શા કારણે રુદન કરે છે ? વકીલની પત્નીએ કહ્યુ કે, હુ તમને જોઇને રોઉં છુ વકીલે પૂછ્યુ કે, શા માટે ? શુ મે કાઇ ખરાબ કામ કર્યું છે ? વકીલની પત્નીએ કહ્યુ કે, આપે સાચાને ખોટા અને ખોટાને સાચા બનાવ્યા એ શુ ઓછુ ખરાબ કામ કર્યું છે ? તમે તો પચાસ હજાર રૂપિયા મેળવીને પ્રસન્ન થઇ રહ્યા છો, પણ જેમના એક લાખ રૂપિયા તો ડૂબ્યા અને ઉલટા એક લાખ રૂપિયા વધારે આપવા પડયા તેમને કેટલુ બધુ દુ ખ થયુ હશે ? મને એ વાતની ખબર ન હતી કે, તમે આ પ્રમાણે પાપથી પૈસો મેળવી આનદ માનો છો પત્નીના કથનના ઉત્તરમા વકીલે જણાવ્યુ કે, અમારો ધધો જ એવો

છે. જો અમે આ પ્રમાણે ન કરીએ તો અમારુ કામ કેવી રીતે ચાલી શકે? પત્નીએ કહ્યુ કે, તમે સત્યને અસત્ય બનાવો છો, તો સત્યને સત્ય બનાવવાની જ વકીલાત શા માટે કરતા નથી? જો તમે સાચો જ મુકદ્દમો લો તો શું તમને પૈસા નહિ મળે? હુ તો તમારી પાસે એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવવા ચાહુ છુ કે, તમે ભવિષ્યમાં કોઇનો ખોટો મુકદ્દમો હાથમાં ન લો.

પત્નીની વાત વકીલના ગળે ઉતરી ગઈ વકીલે ભવિષ્યમા ખોટા મુકદ્દમા ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાના અસીલને કહ્યુ કે, તમે આ રૂપિયા લઇ જાઓ અને કોઇપણ રીતે તમારા પ્રતિવાદીને પ્રસન્ન કરી લો. વાસ્તવમા આજે તેને કેવુ દુ ખ થતુ હશે? આજે તો હુ ભલે વાક્ચાતુરીથી સાચાને ખોટુ અને ખોટાને સાચુ ન્યાયાધીશ સામે સિદ્ધ કરી શકુ, પરંતુ જ્યારે પુણ્ય-પાપનો હિસાબ મારે પરલોકમા આપવો પડશે ત્યારે હું શું જવાબ આપી શકીશ? કહ્યુ પણ છે કે —

હોયગો હિસાબ તબ મુખસે ન આવે, જવાબ સુદર કહત લેખા લેગો રાઈ રાઈ કો.

વકીલનુ કથન સાંભળી અસીલ પણ આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો અને કહેવા લાગ્યો કે, ખરેખર! વકીલની પત્ની એક સત્યમૂર્તિ છે કે, જેમણે પચાસ હજાર રૂપિયાને પણ ઠોકર મારી દીધી આ ઘટના ઉપરથી તમે કોને મહાન્ માનશો? સ્ત્રીને કે પુરુષને? અમારી સામે તો સ્ત્રી-પુરુષનો કોઈ ભેદ નથી, પરતુ જે સત્ય-સરળતા રાખે તેજ મહાન્ છે. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે, तं सच्चं खु भयवं અર્થાત્ સત્ય એજ ભગવાન છે આપણે સત્યમૂર્તિ મહાવીર ભગવાનના શિષ્ય છીએ તો આપણે તેમના કથન ઉપર વિશ્વાસ રાખી કપટભાવનો ત્યાગ કરવો જોઈએ

વકીલે સત્યાચરણની પ્રતિજ્ઞા લેવાથી તેની પત્ની ઘણી જ પ્રસન્ન થઈ. તેણે કહ્યુ કે, ભલે આપણે કષ્ટો સહેવા પડે પણ આ પ્રકારની પાપ-કમાઇ કરવી ઉચિત નથી વકીલે બીજે દિવસે વાદી-પ્રતિવાદી બન્નેને બોલાવીને તેમની વચ્ચે સંતોષકારક સમાધાન કરાવી આપ્યુ

કહેવાનો આશય એ છે કે, જે કૂડ-કપટ કરતાં જાણે છે તેને લોકો હોશીયાર માને છે, પરતુ જ્યારે કપટી લોકોને પોતાના કપટ તરફ ધ્યાન જાય છે ત્યારે તેમને પશ્ચાત્તાપ કરવો જ પડે છે એટલા માટે કૂડ-કપટનો તથા માયા મમતાનો ત્યાગ કરી આત્મહિતૈષી લોકોએ સરળતાનો આશ્રય લેવો જોઇએ આજે લોકોમા કપટભાવ હોવાને કારણે જ કોર્ટ-કચેરી ટકી રહી છે પહેલા જ્યારે લોકોમા સરળતા હતી ત્યારે પચાયતમા જ ઝગડાનુ સમાધાન કરાવી લેવામાં આવતુ હતુ સાંભળ્યુ છે કે, હવે પાછી પચાયતપદ્ધતિ શરૂ કરવામાં આવી છે પરતુ આ પદ્ધતિનો ત્યારે જ લાભ પ્રાપ્ત થઇ શકે કે જ્યારે કપટનો ત્યાગ કરી સત્યતા અને સરળતાને જીવનમા સ્થાન આપવામા આવે સત્યતા તથા સરળતા રાખવી એનુ જ નામ સુમતિ છે અને કૂડ-કપટ કે માયા-મમતા રાખવી એજ કુમતિ છે. જો આપણે સુમતિ ચાહિએ છીએ તો કૂડ-કપટનો ત્યાગ કરવો અનિવાર્ય આવશ્યક છે.

જે લોકો સત્યતા અને સરળતાનુ મહત્ત્વ સમજે છે તેઓ અનેક સંકટો માથે પડવા છતા પણ સત્યતા તથા સરળતાનો ત્યાગ કરતા નથી શાસ્ત્રમા સત્યતા તથા સરળતા પાલન

કરનાર કેવી રીતે આત્મકલ્યાણ સાધી શકે છે એનાં જ્વલંત ઉદાહરણો નોધવામા આવ્યાં છે, અને તેમાના કેટલાક ઉદાહરણો તમને સભળાવવામા પણ આવ્યા છે, છતા તમે સત્યતા તથા સરળતાને જીવનમાં સ્થાન આપવાની ઉપેક્ષા કરો છો તે ઠીક નથી સત્યતા તથા સરળતાની ઉપેક્ષા કરવાથી આખરે તેનુ પરિણામ ખરાબ જ આવે છે રાવણે સાધુ બનીને કપટપૂર્વક સીતાને ઉપાડી જઈ રામની મર્યાદાનુ ઉલ્લઘન કર્યું હતુ પરતુ જ્યારે તેનુ કપટ ખુલ્લુ થઇ ગયુ ત્યારે તેનુ કેવુ માઠુ પરિણામ આવ્યુ ? કપટ પ્રગટ થવાથી આખરે દુષ્પરિણામ આવે જ છે એટલા માટે કૂડ-કપટનો ત્યાગ કરી સરળ સત્ય વ્યવહાર કરો તો તેમા તમારુ આખરે ભલુ જ થવાનુ છે અજનામાં જો કપટભાવ હોત અને સરળતા ન હોત તો આખરે તેનુ કપટ પ્રગટ થયા વિના રહેત નહિ પરતુ તેનામા સરળતા હતી અને સાથે સત્યતા હતી એટલા માટે તે એમ જ વિચારતી હતી કે, આખરે તો सत्य जयते नानृतम् સત્યનો જ જય થાય છે.

શ્રી ભગવતી સૂત્રમાં ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછયો છે કે, से णूग भंते! अथिर पलोट्टई थिर न पलोट्टइ! हन्ता गोयमा! અર્થાત્-હે ભગવાન ! અસ્થિર પલટે છે અને સ્થિર પલટતુ નથી એ વાત સાચી છે ? ભગવાને કહ્યુ કે, હા, ગૌતમ ! એ વાત સાચી છે આ જ પ્રમાણે સત્ય વિષે પણ સમજવુ જોઇએ કારણ કે સત્ય પણ સ્થિર તેમ જ શાશ્વત છે જે સત્ય હોય છે તે હમેશા સત્ય જ રહે છે એટલા માટે સત્યને જીવનમા સ્થાન આપો સત્યને અપનાવવુ એ ભગવાનને અપનાવવા સમાન છે

કહેવામા આવે છે કે, એકવાર કબીરે ઘટીને ફરતી જોઈ અને તેમાથી ઘઉનો લોટ નીકળતો જોયો. આ જોઈ તેમણે કહ્યુ કે,

ચલતી ચક્કી દેખ કે, દિયા કબીરા રોય,
દોનોં પુડ કે બીચમે, સાબિત બચા ન કોય

કબીર ચાલતી ચક્કીને જોઈ રોઈ પડયા અને કહેવા લાગ્યા કે, આ પૃથ્વી અને આકાશરૂપી વિશ્વવ્યાપી ચક્કીના પડમાથી કોઇ જીવ બચી શકયો નથી અર્થાત્ બધાએ મરવુ જ પડે છે કબીરનુ આ કથન પાસે ઉભેલા માણસે સાંભળ્યુ અને તેણે કહ્યુ કે—

ચક્કી ચલે તો ચલન દે, સબકા મેદા હોય,
કીલે સે લાગે રહો, બાલ ન બાંકા હોય

અર્થાત્-ઘટી ચાલે છે અને ઘઉનો મેદો થાય છે તો થવા દો પરતુ જે પરમાત્મા અથવા સત્યરૂપી ખીલીને પકડી રાખશે તો એ દશામા તેનો વાળ પણ કોઇ વાકો કરી નહિ શકશે કહ્યુ છે કે—

परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते

અર્થાત્-આ પરિવર્તનશીલ સસારમા જે પેદા થયેલ છે તે આખરે મરે જ છે પરતુ જેઓ સત્યરૂપી ખીલાને પકડી રાખે છે તેમનું કોઈ કાંઈ બગાડી શકતુ નથી તેમની રક્ષા અવશ્ય થાય છે એટલા માટે પરમાત્મરૂપી ખીલાને બરાબર પકડી રાખો તો તમારી પણ રક્ષા થશે. પરમાત્માના સાન્નિધ્યમા આવવુ એ જ યોગ છે. કહ્યુ પણ છે કે—सयोगो

યોગ ઇત્યુક્ત અર્થાત્-પરમાત્મા સાથે જીવાત્માનો સયોગ થવો એ જ યોગ છે. આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા સ્થાપિત કરવા માટે જ અષ્ટવિધ યોગની ક્રિયા કરવામાં આવે છે. જો તમારાથી વધારે કાંઇ ન થાય તો સત્યનુ તો અવશ્ય પાલન કરો. સત્યાચરણ કરવુ એ પણ આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચે એકતા સ્થાપિત કરવાનુ સાધન છે. તમે ગમે તેવી દુ ખદ અવસ્થામાં હો પણ જો તમે પરમાત્મારૂપી જીવનથી જીવિત છો તો તમારા આત્માનુ કલ્યાણ અવશ્ય થવાનુ છે. સરળતાપૂર્વક વ્યવહારથી આત્મકલ્યાણ કેવી રીતે થાય છે એ વાત હવે ચરિત્ર કથા ઉપરથી સમજાવુ છુ

સતી અંજના ચરિત્ર—૨૦

હનુમત્પાટનમાં પવનકુમાર અને અંજના બન્ને એક બીજાને હર્ષપૂર્વક મળ્યા તે વખતે બન્નેને એવો હર્ષ થયો. કે તેઓ હર્ષાવેશમાં મુખેથી એક શબ્દ પણ બોલી ન શક્યા. બન્ને પ્રસન્નતાપૂર્વક એક બીજાને જોતા જ રહ્યા જ્યારે બહુ હર્ષ થાય છે ત્યારે કઠ પણ રુધાઈ જાય છે થોડા સમય બાદ પવનકુમારે અંજનાને કહ્યુ કે, આનદમા તો છો ને? પવનકુમારના આ કથનના જવાબમા અજના હર્ષને કારણે કાંઈ ઉત્તર આપી ન શકી. એટલામાં જ વસતમાલા પણ આવી ગઇ. પવનકુમારે વસતમાલાને કહ્યુ કે, તારી સખી તો મોઢેથી કાંઈ બોલી પણ શકતી નથી તો તુ કહે કે, તમારે કેવાં કેવાં કષ્ટો સહેવા પડયા! વસતમાલા રોતી રોતી કહેવા લાગી કે, અમારા ઉપર જે જે કષ્ટો પડયાં છે તેની વાત જ પૂછો મા તમારા ગયા બાદ આપની માતુશ્રીને ગર્ભના વિષે અંજના ઉપર સદેહ પેદા થયો અને પરિણામે અજનાને ઘરમાથી અપમાનપૂર્વક કાઢી મૂકી.

બોલવા ઉપરથી મનુષ્યના સ્વભાવની પરીક્ષા થઈ જાય છે. મનુષ્ય ગભીર છે કે ઉચ્છૃ-ખલ તે તેની બોલી ઉપરથી જ જણાઈ આવે છે. જે ગભીર હોય છે તે નાની નાની વાતો ઉપર ધ્યાન આપતો નથી. વસતમાલા દાસી હતી તેનામા અંજના જેવી ગભીરતા ન હતી એટલે તે પવનકુમારને નાની-મોટી બધી વાત કહેવામાં પોતાનુ ગૌરવ સમજતી હતી. પરતુ અંજના તો આવી ક્ષુદ્ર વાતોને કહેવી અનાવશ્યક સમજતી હતી

વસતમાલા આગળ કહેવા લાગી કે, અમે ઘેરથી નીકળી મહેન્દ્રપુર ગયા અને ત્યાંથી આદિત્યપુર ગયા, પણ ક્યાય અમને આશ્રય મળ્યો નહિ. અજનાના પિતાએ તો અમને રાજ્યની સીમામાં પણ ન રહેવાની આજ્ઞા આપી હતી, એટલે આખરે અમારે ભૂખ્યાતરસ્યા વનનો જ આશ્રય લેવો પડયો વનમા ગયા બાદ ત્યાંના ફળફુલ તથા જલ દ્વારા અમે અમારી ભૂખ-તરસને શાન્ત કરી હતી તે વનમા પરિભ્રમણ કરતા એક મુનિમહાત્માનાં દર્શન થયા. આ મહાત્માએ જ અંજનાની ભૂત-ભવિષ્યની વાત કહી હતી. તે વનમા જ આપના આ તેજસ્વી બાળકનો જન્મ એક સિહગુફામા થયો હતો. તેટલામા અજનાના મામા શૂરસેન વિમાન લઈ અમને તેડવા આવ્યા વિમાનમા બેસીને હનુમત્પાટન જતા હતા ત્યા રસ્તામાં આ તેજસ્વી પુત્ર આનદથી રમતા-કૂદતાં વિમાનમાથી ઉછળી નીચે પડી ગયો, છતાં તેના શરીરને કોઈ પ્રકારનો આઘાત પહોચ્યો નહિ, એટલુ જ નહિ પણ તે જે શિલા ઉપર પડયો તે શિલા પણ તૂટી ગઈ

આ પ્રમાણે કહી વસતમાલાએ હનુમાનકુવરને લાવી, પવનકુમારના ખોળામાં મૂક્યો પોતાના તેજસ્વી બાળકને જોઈ પવનકુમારને કેટલો બધો હર્ષ થયો હશે? લોકો પણ હનુમાન જેવા જ તેજસ્વી તથા બલિષ્ટ સતાન ચાહતા હશે, પરતુ તેજસ્વી સતાન પ્રાપ્ત કરવા માટે પવનકુમાર તથા અજનાની માફક બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરવાનો પણ વિચાર કરવો જોઈએ જો તેમની માફક બ્રહ્મચર્યનુ પાલન કરી ન શકાય તો છેવટે પરસ્ત્રીને માતા–બહેન સમાન માનવાથી શીલગુણ આવવાની સાથે બીજા અનેક ગુણ આવશે. માટે શીલગુણને પ્રાપ્ત કરવા માટે હમેશા ઉચ્ચ ભાવના ભાવવી જોઇએ

તેજસ્વી બાળકને જોઈ તથા તેની પરાક્રમ–કથા સાભળી પવનકુમારે અજનાને કહ્યુ કે, આ બાળક ખરેખર પરાક્રમી જણાય છે અજના આ કથનનો જવાબ આપે તે પહેલા તો વસતમાલા બોલી ઉઠી કે, અમે એવા સકટમાં આવી પડયા હતા કે, આવા પરાક્રમી બાળકનો જન્મોત્સવ પણ ઉજવી ન શકયા આ પ્રમાણે કહી વસતમાલા રોવા લાગી. ત્યારે અંજનાએ વસતમાલાને કહ્યુ કે, તુ નકામી વાતો કરી શા માટે રોવે છે? હુ દ્રવ્ય–ઉત્સવને મહત્ત્વ આપતી નથી હુ તો હૃદયથી એ જ ચાહુ છુ કે, બાળકમાં સત્ય–શીલ આવે અને તે પણ પોતાના પિતાની માફક પરાક્રમી બને વસતમાલાને આ પ્રમાણે કહી શાન્ત કરી અને પછી અજનાએ પવનકુમારને કહ્યુ કે, તમે અમારી વાત તો પૂછો છો, પણ હવે તમે તમારી વાત કહો.

અજનાનુ આ કથન સાંભળી પવનકુમાર વિચારવા લાગ્યા કે, ખરેખર આ સતી પર દુઃખમાં દુ.ખ અને પરસુખમા સુખ માનનારી છે. તે પોતાનુ વૃત્તાન્ત ન કહેતાં મારુ વૃત્તાન્ત પૂછે છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરતા તેમણે અજનાને કહ્યુ કે, તમારી પાસેથી વિદાય લઈ હુ રાવણની પાસે ગયો રાવણે મને કહ્યુ કે, તમે આવ્યા એ તો ઠીક કર્યું પણ જ્યારે તમે વરુણ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરીને આવો ત્યારે હુ તમારો આદર–સત્કાર કરીશ. હુ વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા ગયો એક વર્ષ સુધી યુદ્ધ ચાલ્યુ આખરે તે યુદ્ધમા મે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો અને ખરદૂષણને શત્રુના પજામાથી મુક્ત કર્યો રાવણ મારા વિજયથી ઘણો જ પ્રસન્ન થયો અને મારો ઉચિત સત્કાર પણ કર્યો

યુદ્ધમા વિજય પ્રાપ્ત કર્યા બાદ હું ઘેર આવ્યો અને ત્યાં તને સદેહ પેદા થવાને કારણે ઘર બહાર કાઢી મૂકયાની વાત સાભળી મને ઘણો જ ઉદ્વેગ થયો આખરે તારી શોધ કરવા માટે હુ તથા મિત્ર પ્રહસ્ત બન્ને નીકળ્યા. અમે સીધા મહેન્દ્રપુર ગયા પણ ત્યા તારો પત્તો ન લાગ્યો, એટલે અમે ઘોર વનમાં તારી શોધ કરવા નીકળ્યા ત્યાં પણ ખૂબ તપાસ કરવા છતા પણ તારો પત્તો ન લાગ્યો એટલે હું ઘણો જ નિરાશ થયો. આ નિરાશાના પરિણામે મે તારી પાછળ આત્મ–સમર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો મારો આ નિશ્ચય પ્રહસ્તને જણાવતા તે પણ ઘણો નારાજ તથા દુ.ખી થયો. જ્યારે મે તેનુ કહ્યુ ન માન્યુ ત્યારે તેણે એમ કહ્યુ કે, તમારા આત્મસમર્પણ કરવાના નિશ્ચયની પિતાશ્રીને જાણ કરી આવુ. પિતાશ્રી આવ્યા બાદ તેઓ જેમ કહે તેમ તમે કરજો પ્રહસ્ત પિતાશ્રીને બોલાવવા ગયો. પાછળથી મે વિચાર કર્યો કે હવે મને આત્મસમર્પણ કરતા કોણ રોકનાર છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી જેવો હું આત્મ-સમર્પણ કરવા જતો હતો ત્યાતો પિતાશ્રી તથા પ્રહસ્ત આવી

પહોચ્યા અને મને આત્મ-સમર્પણ કરતા અટકાવ્યો. અને આજે આપણને આ મળવાનો પ્રસગ સાંપડયો.

પવનકુમારની આ આત્મકથા સાંભળી અજના અશ્રુપૂર્ણ નેત્રે પવનકુમારને કહેવા લાગી કે, મારા સદ્ભાગ્યે જ વનમાં પિતાશ્રી યથાસમયે પહોચી ગયા અને તમને આત્મ-સમર્પણ કરતા અટકાવ્યા હુ તો આ સમયે પરમાત્મા તથા શ્વસુરનો ઉપકાર માનુ છુ કે જેમણે મારા સૌભાગ્યની રક્ષા કરી.

અજનાના કથનના ઉત્તરમા પવનકુમારે કહ્યુ કે, મારા હૃદયમા તમારા શરીરને કારણે પ્રેમ ન હતો પણ તમારા સત્ય-શીલને કારણે જ પ્રેમ હતો. મેં તમને મારી ભૂલને કારણેજ કષ્ટમા નાખી હતી એનુ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવા માટે જ હુ આત્મ-સમર્પણ કરવા તૈયાર થયો હતો.

આ પ્રમાણે અંજના અને પવનકુમાર વચ્ચે વાર્તાલાપ થઈ રહ્યો છે. હવે આગળ શુ થાય છે તે વિષે હવે પછી યથાવસરે વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ આસો શુદ ૬ બુધવાર.

પ્રાર્થના

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારન હારો;
જદપિ ધીવર ભીલ કસાઈ, અતિ પાપિષ્ટ જમારો,
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવૈ ભવનિધ પારો. પદ્મ. ૧

—વિનયચંદ્રજી કુભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી પદ્મપ્રભુ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા પરમાત્માના નામ-સકીર્ત્તનનો મહિમા બતાવવામા આવ્યો છે. આ નામ-સકીર્ત્તનના મહિમાનો લાભ તથા બોધ તેમને જ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમને પરમાત્માના નામ-સકીર્ત્તન ઉપર વિશ્વાસ હોય છે. જે પ્રમાણે બીજારોપણ કર્યા બાદ ખેડુત વરસાદ વરસે એવી આશા કરે છે, અને વરસાદ વરસવાથી વાવેલા બીજ અવશ્ય ઊગશે એવો તે વિશ્વાસ રાખે છે, તે જ પ્રમાણે જેમને એવો વિશ્વાસ હોય છે કે, મારા આત્મામાં જે શક્તિ રહેલી છે તે શક્તિનો વિકાસ પરમાત્માનુ નામ-સકીર્ત્તન કરવાથી જ થશે તેઓ જ પરમાત્માના નામસકીર્ત્તનનો મહિમા જાણી શકે છે પરતુ જે ખેડુતની પાસે બીજ નથી, જેણે બીજ વાવ્યુ નથી, અથવા જેને વરસાદ ઉપર વિશ્વાસ નથી તે ખેડુત વરસાદનુ મહત્ત્વ શુ જાણી શકે? અને પાણી વરસે એવી તે આશા પણ શા માટે કરે? આ જ પ્રમાણે જે પોતાના આત્મામા રહેલી શક્તિને જ જાણતો નથી, કે આત્માની શક્તિને વિકસિત કરવા જ ચાહતો નથી, અથવા જેમને પરમાત્માના નામ ઉપર વિશ્વાસ જ નથી

તેમને માટે પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનનુ મહત્ત્વ શુ હોઈ શકે ? જે આત્માની શક્તિને જાણે છે, અને તે શક્તિને જે વિકસિત કરવા ચાહે છે અને જેમને પરમાત્માના નામસંકીર્ત્તન ઉપર વિશ્વાસ છે તેઓ જ એમ કહેશે કે, પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનમાં ઘણી શક્તિ રહેલી છે

આત્માની શક્તિને વિકસિત કરવા માટે સર્વપ્રથમ પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તન ઉપર વિશ્વાસ પેદા કરવાની આવશ્યકતા છે નૌકા તૈયાર છે, પરતુ જ્યાં સુધી તે નૌકામા બેસવામા ન આવે ત્યાસુધી દુસ્તર નદીને પાર કરી શકાય નહિ સૂર્ય પ્રકાશ આપે છે પરતુ જેમને આખો હોય છે તેઓજ સૂર્યપ્રકાશનો વિશેષ લાભ લઈ શકે છે જેમને આંખો જ ન હોય અથવા જેમણે આખો બધ કરી લીધી હોય તેમને સૂર્યના પ્રકાશનો લાભ કેવી રીતે મળી શકે ? આવી દશામા જો તે એમ કહે કે, સૂર્ય નથી અથવા સૂર્ય પ્રકાશ આપતો નથી તો તે વ્યક્તિનુ કથન સત્ય પ્રમાણિત કહી શકાય નહિ આ જ પ્રમાણે જ્યારે પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તન ઉપર વિશ્વાસ રાખવામા આવે છે, ત્યારેજ પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તનથી લાભ મળી શકે છે જેમને પરમાત્માના નામસંકીર્ત્તન ઉપર શ્રદ્ધા જ નથી તેમને લાભ કેવી રીતે થઈ શકે ? એટલા માટે આત્માની શક્તિનો વિકાસ કરવા માટે સર્વ પ્રથમ પરમાત્માના નામ-સંકીર્ત્તન ઉપર શ્રદ્ધા કરવાની અતિ આવશ્યકતા રહે છે

ભક્ત કહે છે કે, હે પ્રભો ! હુ એકવાર પણ સાચી રીતે તારુ નામસંકીર્ત્તન કરુ અને તને નમન કરુ તો સંગ્રહનયમાથી નીકળી હુ એવભૂત નયમાં આવી જાઉં એક દૃષ્ટિએ જોતા તો મારામા અને તારામા કાંઈ ભેદ નથી. एगे आया આત્મા એક છે, એ સિદ્ધાન્તાનુસાર તો સિદ્ધ અને સસારી આત્મા સમાન જ છે શુદ્ધ સોનુ અને ખાણમાથી કાઢેલુ સોનુ સુવર્ણની દૃષ્ટિએ એક જ છે, પરતુ ખાણનુ સોનુ જ્યાસુધી મલસહિત છે ત્યાંસુધી તે શુદ્ધ સોનાથી તો ભિન્ન જ રહે છે આ જ પ્રમાણે હે પરમાત્મા ! તુ તો પરમ શુદ્ધ થઈ ગયેલ છે અને હુ હજી મલસહિત છુ જો કર્મ-મેલને ધોઈ નાખી હુ શુદ્ધ થઈ જાઉ તો હુ પણ સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થઈ તારા જેવો જ થઈ જાઉ અને એ દશામાં મારામાં અને તારામા કોઇ પ્રકારનો ભેદ જ રહેવા ન પામે પરતુ હુ તો હજીસુધી કર્મમેલથી યુક્ત છુ અને એટલાજ માટે હુ તારા સાન્નિધ્યમાં આવી શકયો નથી જો હુ તારા નામ સંકીર્ત્તન ઉપર શ્રદ્ધા રાખી તારા ગુણગાન કરુ તો હું કર્મમેલથી મુક્ત થઇ તારા સાન્નિધ્યમાં આવી શકુ. આ પ્રમાણે હે પ્રભો ! જ્યારે તારા નામના સંકીર્ત્તનનો આશ્રય લેવામા આવશે ત્યારે જ હું સંગ્રહનયમાથી નીકળી એવભૂતનયમા જઈ શકીશ. આત્મા જ્યારે સંગ્રહનયમાંથી નીકળી એવભૂતનયમા જાય ત્યારે જ આત્માનુ સાચુ કલ્યાણ થઈ શકે છે. આત્મામા પોતાનુ કલ્યાણ કરવાની શક્તિ રહેલી છે, પરતુ કર્મમેલને કારણે એ શક્તિ દબાઈ ગએલી છે. જો કર્મમેલને દૂર કરવામા આવે તો આત્મા પણ પરમાત્મા જેવો બની શકે.

વાસ્તવમાં આત્મામા પરમાત્મામય બનવાની શક્તિ રહેલી છે. આ શક્તિને વિકસિત કરવા માટે પરમાત્માનુ નામ-સંકીર્ત્તન કરવુ આવશ્યક છે. પરમાત્માના નામસંકીર્ત્તન

દ્વારા આત્માને સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત બનાવવાનો જે આ શુભ અવસર પ્રાપ્ત થએલ છે તેને ગુમાવવો જોઈએ નહિ. જો આ પવિત્ર માનવદેહનો પરમાત્માનું નામ-સંકીર્ત્તન કરવામાં સદુપયોગ કરવામાં આવે તો તેમાં કલ્યાણ જ રહેલુ છે. પરમાત્માના શરણે જવાથી જ આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકે છે. અરિહન્ત, સિદ્ધ, સાધુ અને કેવલિભાષિત ધર્મ આ ચાર ઉત્તમ શરણ બતાવવામાં આવેલ છે જે પોતાના આત્માની શક્તિનો વિકાસ કરવા ચાહે છે તેઓ જ આ ચાર ઉત્તમ શરણનો સ્વીકાર કરી આત્મ-કલ્યાણ સાધે છે. એટલા માટે આત્માની શક્તિનો વિકાસ કરવા માટે પરમાત્માનુ શરણ સ્વીકારો અને તેમનું નામ-સંકીર્ત્તન કરો તો તેમાં તમારૂ કલ્યાણ જ રહેલુ છે હવે પરમાત્માનુ નામ સંકીર્ત્તન કરી આત્મા કેવી રીતે પોતાનું કલ્યાણ સાધી શકે છે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ –

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૭૦ મો.

પરમાત્માનુ સાચી રીતે નામસંકીર્ત્તન કરવા માટે કષાયનો ત્યાગ કરવો આવશ્યક છે. જ્યાંસુધી હૃદયમાં કષાયભાવના હોય છે ત્યાંસુધી પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના થઈ શકતી નથી કષાયનો ત્યાગ કરવો એટલે ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ આ ચતુર્વિધ કષાયને જીતવા કષાયને જીતવાથી આત્માને ઘણો લાભ થાય છે ક્રોધવિજય, માનવિજય તથા માયાવિજય કરવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે આગળ વિસ્તૃત વિચાર કરવામા આવ્યો છે હવે લોભને જીતવાથી જીવને શો લાભ થાય છે એ સબંધમાં ગૌતમસ્વામી મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે.–

બોલ ૭૦ મો.

(૭૦) लोहविजएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્–હે ભગવાન ! લોભને જીતવાથી જીવને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા ભગવાને ફરમાવ્યુ કે –

लोहविजएणं संतोसं जणयइ, लोहवेयणिज्जं कम्मं न बंधइ पुव्वबद्धं च निज्जरेइ ॥ ७० ॥

અર્થાત્–લોભને જીતવાથી જીવાત્મા સંતોષરૂપ અમૃતને મેળવે છે, લોભજન્ય કર્મને બાધતો નથી અને પૂર્વે બધાએલાં કર્મોને ખપાવે છે.

અવગુણોમા સૌથી મોટો અવગુણ લોભ છે લોભથી લૌકિક હાનિ પણ થાય છે અને લોકોત્તર હાનિ પણ થાય છે લોભને થોભ હોતો નથી એટલા જ માટે લોભ-તૃષ્ણાને વૈતરણી નદીની ઉપમા આપવામા આવી છે લોભ-તૃષ્ણા કેવી હોય છે એ વિષે એક કવિએ ઠીક જ કહ્યુ છે કે –

आशा नाम नदी मनोरथजला तृष्णातरङ्गाकुला
राग ग्राहवती वितर्क-विहगा धैर्यद्रुमध्वंसिनी।
मोहावर्त्तसुदुस्तरातिगहना प्रोत्तुङ्ग-चिन्ता तटी
तस्या पारगता विशुद्धमनसे नन्दन्ति योगीश्वराः ॥

આ શ્લોકમાં કવિ કહે છે કે, આશા નામની નદી વૈતરણી નદી જેવી છે. તૃષ્ણા, લોભ, આશા એ બધાં પર્યાયવાચી શબ્દો છે જે લોકો આ તૃષ્ણા–નદીના પ્રવાહમાં તણાય છે તેમના હૃદયમાં એવા અનેક સંસ્કારો પેદા થાય છે કે જેને કારણે દુખો સહેવા પડે છે અને સસારમાં પરિભ્રમણ કરવુ પડે છે

આ આશા–નદીમાં મનોરથરૂપી પાણી ભરેલુ છે નદીના પાણીનો તો અંત આવી શકે છે, પરતુ મનોરથનો અત આવી શકતો નથી શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં કહ્યું છે કે, બે માશા સોનાની ઇચ્છા રાખનારને કરોડોની સપત્તિ પ્રાપ્ત થઈ, છતા તેની આશા–તૃષ્ણા શાન્ત થઈ નહિ આ પ્રમાણે આશા-તૃષ્ણા નદીના મનોરથ–જલમાથી બહાર નીકળવુ મુશ્કેલ છે મોટી મોટી નદીઓને પાર કરવામાં તો અનેક લોકો સમર્થ થયા હશે પરતુ આશા–નદીને પાર કરવામા કોઇક જ મહાપુરુષો સમર્થ થયા છે. સામાન્ય લોકો તૃષ્ણા–નદીને પાર કરી શકતા નથી

આશા–તૃષ્ણા નદીમાં મનોરથરૂપી જે પાણી ભરેલુ છે તેમા તૃષ્ણાનાં તરગો ઉઠે છે. નદીમાં જે પ્રમાણે મગરમચ્છ હોય છે તેજ પ્રમાણે આશા–નદીમાં પણ આ દ્વેષરૂપી મગર મચ્છ આપસ–આપસમા જ એક બીજાને ખાઇ જાય છે તેઓ એમ વિચારતા નથી કે જે પ્રમાણે હું બીજાને ખાઈ જાઉં છુ તેજ પ્રમાણે બીજા પણ મને ખાઈ જશે. આ જ પ્રમાણે સસારમાં પડેલા લોકો રાગ–દ્વેષને વશ થઇ એકબીજાની ઉપર આક્રમણ કરવા ચાહે છે પણ તેઓ એટલો વિચાર કરતા નથી કે, જે પ્રમાણે અમે બીજા ઉપર આક્રમણ કરીએ છીએ તે જ પ્રમાણે બીજાઓ પણ અમારી ઉપર આક્રમણ કરશે

નદીમા જ્યારે પૂર આવે છે ત્યારે કિનારા ઉપર ઊગેલાં નાના નાના છોડ પણ તણાઈ જાય છે આ જ પ્રમાણે આશા–નદી પણ પોતાના કિનારા ઉપર ઊગેલા ધૈર્ય આદિ ગુણ રૂપી છોડને પણ તાણી લઈ જાય છે જે પ્રમાણે નદીમા ભમરીઓ હોય છે કે જેમા મોટા મોટા લોકો પણ ડૂબી જાય છે, તેજ પ્રમાણે આશા–નદીમા પણ મોહરૂપી ભમરી પડેલી છે કે જેમા મોટા મોટા પણ ખૂચી જાય છે આશા–નદીને ચિન્તારૂપી બન્ને બાજુ બે કિનારા છે બીજી નદીઓને તો નૌકા આદિ દ્વારા પાર કરી શકાય છે પણ આ આશા–નદીને પાર કરવી બહુજ મુશ્કેલ છે આ દુસ્તર નદીને કોઈ શુદ્ધ મનવાળા યોગીશ્વર જ પાર કરી શકે છે.

નૌકામાં બેસી કોઈપણ દુસ્તર નદીને તરી શકાય છે, અને આ દશામાં નદી એક ક્રીડાસ્થળ બની જાય છે આ જ પ્રમાણે જે લોકો શુદ્ધ ભાવનાપૂર્વક પરમાત્માના શરણે જાય છે તેમને માટે આ સસાર પણ ક્રીડાસ્થળ બની જાય છે પરમાત્માના શરણે જવામાં આ સસાર દુખમય હોવા છતા સુખમય બની જાય છે એટલા માટે જો આ દુખમય સસારને સુખમય બનાવવા ચાહો છો તો પરમાત્મા તથા તેમના દ્વારા પ્રરૂપિત ધર્મનુ શરણ સ્વીકારો.

કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્માએ આશાનદીને પાર કરવી જોઇએ જો તમે આત્માને આશાનદીને પાર કરાવવા ચાહો છો તો પરમાત્માના શરણે જાઓ. તમારાથી વિશેષ કાઈ બની ન શકે તો પરમાત્માના નામનુ સકીર્તન કરો શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે—

एक्कोऽपि णमुक्कारो जिनवरवसहस्स वद्धमाणस्स ।
संसार-सायराओ तारेइ नरं वा नारिओ वा ॥

પરમાત્માને કરવામાં આવેલ એક નમસ્કાર પણ જ્યારે આત્માને સંસાર–સાગરથી પાર કરી દે છે તો પછી એક નદીને પાર કરાવી દે તો તેમા શુ આશ્ચર્ય ? એટલા માટે સંસાર–સમુદ્રને પાર કરવા માટે પરમાત્માના શરણે જવુ જોઈએ. પરમાત્માના શરણે જવામાં આત્માનુ કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે

આજે કેવળ કહેવાનો જ જમાનો રહ્યો નથી આજે તો કાર્ય કરી બતાવવાનો સમય આવ્યો છે એટલા માટે તમે કેવળ સાંભળવામા અથવા કહેવામાં ન રહેતાં આત્માનુ કલ્યાણ થાય એવાં કાર્ય કરવામા તત્પર રહો પૂજ્યશ્રી શ્રીલાલજી મહારાજ કહ્યા કરતા હતા કે, આપણા શરીરને નષ્ટ કરવા માટે તો એક સૂઈની જ આવશ્યકતા રહે છે પરતુ બીજાનું શરીર નષ્ટ કરવા માટે તલવાર, બદૂક આદિ મોટા શસ્ત્રોની આવશ્યકતા રહે છે. આજ પ્રમાણે બીજાને ઉપદેશ આપવો હોય ત્યારે તો હેતુ–દષ્ટાન્તાદિની આવશ્યકતા રહે છે પરતુ જ્યારે પોતાના જ આત્માનુ કલ્યાણ કરવાનુ હોય ત્યારે વધારે કહેવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી, પરતુ આત્માને સરળ બનાવી આત્માનુ કલ્યાણ થાય એવુ અનુષ્ઠાન કરવાની જ આવશ્યકતા રહે છે

અત્રે એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે, જ્યારે પરમાત્માના નામસકીર્ત્તનથી જ આત્માનું કલ્યાણ થઈ શકે છે તો પછી લોભને જીતવા વિષે ભગવાનને શા માટે પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, લોભને જીતવાથી જ પરમાત્માના નામનુ સાચી રીતે સકીર્ત્તન થઈ શકે છે. જે લોકો લોભમાં પડેલા છે તે લોકો પરમાત્માના નામનુ સકીર્ત્તન કરતાં કરતાં બીજા પ્રલોભનોમા ફસાઈ જાય છે અને તુચ્છ વસ્તુને બદલે મહાન્ વસ્તુનો ત્યાગ કરી દે છે. જે પ્રમાણે મૂર્ખ માણુસ થોડા જ લાભ માટે કીમતી વસ્તુનો ત્યાગ કરી દે છે, તે જ પ્રમાણે અનેક લોકો નવ નિયાણામાંથી કોઈ પ્રકારના નિયાણા દ્વારા પોતાની ધર્મકરણીને વેચી દે છે પરતુ જ્યારે લોભને જીતવામાં આવશે ત્યારે આ પ્રકારની ભૂલ થવા નહિ પામે લોભને જીત્યા બાદ મહાપરિશ્રમે પ્રાપ્ત કરેલી વસ્તુ વ્યર્થ નષ્ટ કરવામા નહિ આવે

માનો કે, કોઈ માણુસને ખાણુ ખોદતી વખતે એક કીમતી હીરો મળ્યો. હવે કોઈ બીજો માણુસ પે'લા માણુસને કહે કે, મને આ હીરો આપી દે, હુ તને બદલામાં પાંચશેર મીઠાઈ આપુ છું. જે માણુસ પાસે હીરો છે તેને ભૂખ પણ લાગી છે છતાં શુ તે માણુસ મીઠાઈના બદલામા તે હીરો આપી દેશે ? આ પ્રશ્નનો જવાબ નકારમાં જ મળશે. તે માણુસ એમજ વિચારશે કે, મારો આ હીરો કીંમતી છે આ કીમતી હીરાને સાધારણુ મીઠાઈના બદલામાં કેવી રીતે આપી શકું ? રત્નને કીમતી સમજવા છતાં પણ જો મીઠાઈના બદલામાં રત્ન આપી દે તો તેને મૂર્ખ સિવાય બીજુ શું કહી શકાય ? આ જ પ્રમાણે નામ સકીર્ત્તનરૂપી રત્નને તુચ્છ વસ્તુના બદલામા આપી દેવુ એ પણ મૂર્ખતા જ છે. જે લોકો ભગવાનના નામસકીર્ત્તનને કીમતી માનીને સસારના કોઈપણ પદાર્થની સાથે તેની અદલાબદલી નહિ કરે, તેઓ જ તેના મહાન્ ફળને પ્રાપ્ત કરી શકે છે પરતુ આ મહાન્ ફળ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે કે જ્યારે લોભને જીતવામા આવે છે આ પ્રમાણે લોભને જીત્યા વિના પરમાત્માના નામ–સકીર્ત્તનનો યથેષ્ટ લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકતો નથી.

તમને કોઈ સો રૂપિયા આપે અને કહે કે, તમે ભગવાન મહાવીરને ગાળ આપો તો શું તમે ભગવાનને ગાળ આપશો ? નહિ તમને રૂપિયાની આવશ્યકતા છે છતા તમે ભગવાનને રૂપિયા લઈ ગાળ આપશો નહિ આમ કરવાનુ કારણુ માત્ર એ જ છે કે, તમે સો રૂપિયાનો લોભ ભગવાનને માટે જીત્યો છે. જે પ્રમાણે તમે સો રૂપિયાનો લોભ છોડો છો તે જ પ્રમાણે હજાર રૂપિયાનો લોભ પણુ તજનાર મળી આવશે આ જ પ્રમાણે જે મહાન્ લોભને જીતી લે છે તે જ નામસકીર્ત્તનનો લાભ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. પરતુ જે લોભને જીતતો નથી તે નામસકીર્ત્તનનો લાભ પણુ તુચ્છ વસ્તુના બદલામા ગુમાવી દે છે. અરણુક શ્રાવકને દેવે માટીના ઢેફામા કુડળની બે જોડ મેળવીને આપી હતી, છતા તે શ્રાવકે તે કુડલની જોડને પોતાની પાસે રાખી નહિ કારણુ કે તેમણે પરિગ્રહ રાખવાની જે મર્યાદા બાધી હતી તે મર્યાદાથી વધારે હતી જો તેમણે લોભને જીત્યો ન હોત તો શુ તેઓ મર્યાદામા સ્થિર રહી શકત ? જે વ્યક્તિ પોનાની વસ્તુને અમૂલ્ય માની પુદ્ગલના મોહમાં પડતી નથી તે જ વ્યક્તિ પોતાની વસ્તુની રક્ષા કરી શકે છે. આ જ પ્રમાણે પરમાત્માના નામસકીર્ત્તનના ફળની રક્ષા પણુ તે જ કરી શકે છે કે જે નામસકીર્ત્તનના બદલામા સસારની કોઈ પણુ ચીજ ચાહતો નથી

આ ઉપરથી તમારામાથી કોઈ એમ કહે કે, પરમાત્માના નામસંકીર્ત્તન કરવાના બદલામા સાંસારિક પદાર્થોની ઈચ્છા અમે કયા કરીએ છીએ ? આ પ્રમાણે કહેનારને એજ ઉત્તર આપી શકાય કે, અનેક લોકો અમારી પાસે આવે છે અને કહે છે કે, અમારે અમુક કામને માટે જવુ છે, એટલા માટે અમારે માગલિક સાભળવુ છે જો કે સાધુને કોઇપણુ સમયે માગલિક સભળાવવામા કાઇપણુ વાધો નથી, પરતુ માગલિક સાભળનારની શી ભાવના છે તે જુઓ તેઓ તો માગલિક સાભળીને પોતાના સાસારિક કાર્યની સફળતા જ ચાહે છે. પણુ આ પ્રમાણે સાસારિક પદાર્થો પ્રત્યે મમત્વ રાખી માગલિક સાંભળવામાં આવે તો આ માગલિક-શ્રવણુ પણુ પરમાત્માના નામસકીર્ત્તનને સાંસારિક પદાર્થોના બદલામા વેચવા બરાબર છે એટલા માટે આત્માને નિર્મળ રાખવો જોઇએ અને સાસારિક પદાર્થોની ઇચ્છા હોય તો તે ઇચ્છાને દબાવવી જોઇએ આપણુને આત્માનુ કલ્યાણુ કરવાનો આ સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે તો આ સુયોગને વ્યર્થ જવા ન દેતા પરમાત્માનુ નામસકીર્ત્તન કરી આત્મ-હિત સાધવું જોઇએ. પરમાત્માના નામ-સકીર્ત્તનનુ મહત્ત્વ કાઈ ઓછુ નથી. શાસ્ત્રમા કહ્યુ છે કે:—

तहारूवाणं अरिहंताणं भगवन्ताणं नामगोयं समणियाए महाफलं।

અર્થાત્-તથારૂપ અરિહત ભગવાનના નામ-ગોત્રનુ સ્મરણુ કરવાથી મહાફળ પ્રાપ્ત થાય છે. આ મહાફળની પ્રાપ્તિ સરળતાપૂર્વક થઇ શકે છે, પરતુ લોકો પરમાત્માનુ નામ-સ્મરણુ નહિ કરતા વ્યર્થ કામોમા સમયનો દુરુપયોગ કરે છે જેમકે રેલ્વેમા બેસી લોકો એક ગામથી બીજે ગામ જાય છે ત્યારે લોકોને ટ્રેનમા ખાસ કામ હોતુ નથી છતાં લોકો શુ એ સમયનો પરમાત્માનુ નામસ્મરણુ કરવામા સદુપયોગ કરે છે ? જો તે સમયે પરમાત્માનું નામસ્મરણુ કરવામા આવે તો શુ તેમને કાઇ હાનિ થવાની હતી ? જો નહિ, તો પછી પરમાત્માનુ નામસ્મરણુ નહિ કરવાનુ કારણુ કેવળ તેમનુ દુર્લક્ષ જ છે. હું તમને

બધાને પરમાત્માનુ નામસંકીર્તન કરવાનો ઉપદેશ આપુ છુ. પરંતુ જ્યાંસુધી તમારા આત્મામાં જાગૃતિ ન આવે ત્યાંસુધી મારો કેવળ ઉપદેશ શું અસર કરી શકે? જ્યારે જમીનમા બીજારોપણ કરવામા આવ્યું અને ત્યારે વરસાદ વરસે તો બીજ ઊગી શકે, પરંતુ જો બીજ જ વાવ્યું ન હોય તો એ દશામા વરસાદ વરસે તોપણ તે વરસાદથી શો લાભ થઇ શકે? એટલા માટે મારે તમને એજ કહેવાનુ છે કે, તમારા અન્તરાત્મામા પરમાત્માનુ નામસંકીર્તન કરવાની જાગૃતિ પેદા કરો જો તમે લોભનો ત્યાગ કરી પરમાત્માનુ નામસંકીર્તન કરશો તો એ દશામાં તમારા આત્માનું કલ્યાણ થયા વગર રહેશે નહિ હવે આત્માનું કલ્યાણ કરવા માટે શુ કરવુ જોઇએ તે વાત અંજનાની ચરિત્રકથાદ્વારા સમજાવુ છુ —

સતી અંજના ચરિત્ર—૨૧

અંજના અને પવનકુમારે ધર્મનુ પાલન કર્યું હતુ એટલા જ માટે આપણે તેમની પ્રશંસા કરીએ છીએ. રામની પ્રશંસા અને રાવણની નિંદા શા માટે કરવામા આવે છે? એટલા જ માટે કે રામમાં તો ધર્મ અને ન્યાય હતો અને રાવણમા ધર્મ તેમજ ન્યાય ન હતો. આ ઉપરથી એ સિદ્ધ થાય છે કે વાસ્તવમા વ્યક્તિ કરતા ધર્મ તેમજ ન્યાય આદિ ગુણ જ પ્રશંસાપાત્ર છે. એટલા માટે પ્રત્યેક આત્મહિતેચ્છુ વ્યક્તિએ ધર્મ તેમજ ન્યાયને હૃદયમા સ્થાન આપવુ જોઈએ તમે કોઈ દિવસ એવો વિચાર ન કરો કે, અમે ધર્મ તથા ન્યાયને અપનાવ્યાં છે છતાં અમારી કોઇ પ્રશંસા કરતુ નથી! આ દુનિયામાં ભલે કોઈ તમારી પ્રશંસા ન કરે પણ પરમાત્માને ત્યાં તો એકે એક પરમાણુનો હિસાબ રહેલો છે એટલા માટે આ સંસારમા અમને કોઇ ગણતુ નથી એમ માની હતોત્સાહ થઈ જવુ ન જોઇએ પણ પરમાત્માને ત્યા અમારી ગણના છે એમ માની ધર્મ તેમજ ન્યાયને હૃદયમા સ્થાન આપવાનો ઉત્સાહપૂર્વક પ્રયત્ન કરવો જોઇએ.

અંજના અને પવનકુમારને પરમાત્મા ઉપર વિશ્વાસ હતો અને એ કારણે જ તેઓ બન્ને પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરી શક્યા હતા પરમાત્મા સર્વજ્ઞ છે એમ માનવાથી ધર્મનુ પાલન દૃઢતાપૂર્વક થઈ શકે છે. જે પ્રમાણે સાચો નોકર સ્વામીની અનુપસ્થિતિમા પણ બધાં કામો બરાબર કરે છે તેજ પ્રમાણે સાચો ભક્ત પણ એમ જ વિચારે છે કે, બીજો કોઈ મને જુએ અથવા ન જુએ, પરમાત્મા તો બધી જગ્યાએ જુએ જ છે. મશીન જોવામા આવે કે ન આવે પણ તે તો પોતાનુ કામ બરાબર કર્યે જ જાય છે. જ્યારે જડ મશીન પણ આ પ્રમાણે નિયમિત કામ કરે છે તો પછી આપણે ચૈતન્ય થઇને જડ મશીનની માફક પણ નિયમિત કામ નહિ કરીએ? અર્થાત્ કોઈ જુએ ત્યારે ધર્મનુ પાલન કરીએ અને કોઈ ન જુએ તો ધર્મનુ પાલન નહિ કરીએ? સાચા ભક્તને માટે તો દરેક ક્ષણે ધર્મ તથા ન્યાયનુ આચરણ કરવાનુ જ કહેવામાં આવ્યુ છે. શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યુ છે કે —

से दिवा वा राओ वा एगओ वा परिसागओ वा सुत्ते वा जागरमाणे वा।

અર્થાત્—દિવસે કે રાત્રે, એકલા કે બધાની સાથે, સુતાં કે જાગતાં જે ધર્મનુ સમાનરૂપે પાલન કરે છે તે જ સાચો સાધુ અથવા ભક્ત છે.

પવનકુમારને રાજા મહેન્દ્રે પોતાને ત્યા આવવા આગ્રહ કર્યો અને રાજા પ્રહ્લાદે વૈર

જવા માટે કહ્યુ. પવનકુમારે વિચાર્યું કે, પિતાનુ ઘર એજ મારુ ઘર છે, એટલા માટે પિતાને ઘેર ન જતાં શ્વસુરને ઘેર જવું એ અનુચિત છે સાસરે ગમે તેટલો આદર સત્કાર કરવામા આવતો હોય તો પણ આખરે તો પોતાના જ ઘેર જવુ પડે છે એટલા માટે પિતાના ઘેર જવુ એજ ઠીક છે.

પવનકુમાર તથા અંજના, હનુમાનકુમાર તથા વસતમાલા સહિત પ્રહ્લાદ રાજાની સાથે પોતાના ઘેર જવા માટે રવાના થયા રાજા શૂરસેને વિચાર્યુ કે, જો કે, રાજા મહેન્દ્રની સાથે મારો સીધો સંબધ છે, છતાં પવનકુમાર પોતાના ઘેર જાય એ જ મને યોગ્ય જણાય છે, એટલા માટે પવનકુમારને એમ કહી શકુ નહિ કે તમે મહેન્દ્ર રાજાને ત્યા જાઓ આ પ્રમાણે વિચાર કરી શૂરસેને પવનકુમાર આદિને પ્રસન્નતાપૂર્વક વિદાય આપી.

રાજા પ્રહ્લાદ, પવનકુમાર આદિને પ્રસન્નતાપૂર્વક સાથે લઇ પોતાના ઘેર જવા માટે નીકળ્યા. પોતાના નગરની બહાર કેતુમતીએ બધાનુ સ્વાગત કર્યું અને પછી પવનકુમારને સબોધીને કહ્યુ કે, બેટા ! હુ તને ભૂલી ગઈ હતી પણ મારા સદ્‌ભાગ્યે તુ મને ભૂલી ગયો ન હતો મે તારા આવવાની રાહ ન જોતા અંજનાને ઘર બહાર કાઢી મૂકી આ પ્રમાણે કેતુમતી પવનકુમારને કહી રહી હતી એટલામા અજના કેતુમતી પાસે આવી પગે પડી. કેતુમતી અંજનાને કહેવા લાગી કે, મે તમને ઘણા જ કષ્ટો આપ્યા છે, તમે મને ઘણુ કહ્યુ હતુ પણ મે તમારી એકેય વાત માની નહિ. આમ છતા તમે મને છોડી નહિ એ તમારી ઉદારતા જ છે તમારામા ઘણા ગુણ રહેલા છે જે પ્રમાણે નૌકા સમુદ્રમાથી તારે છે તેજ પ્રમાણે તમારી ગુણનૌકાએ અમને બધાને તાર્યા છે આ પ્રમાણે કહેતા કેતુમતીની આખોમાથી અશ્રુધારા વહેવા લાગી અજનાએ કેતુમતીને આશ્વાસન આપતા કહ્યુ કે, તમે કોઈ પ્રકારનો ખેદ ન કરો. જો અજના ચાહત તો તે વખતે ગર્વ કરી શકતી હતી અને સાસુને ઉપાલભ પણ આપી શકતી હતી, પરતુ અજના વિચારશીલા હતી એટલા માટે તેણે એમ જ કહ્યુ કે, તમારી મારા ઉપર બહુ કૃપા હતી, એટલા જ માટે તમે મારુ કહેવુ ત્યારે માન્યુ ન હતુ. જો તમે ત્યારે મારુ કહ્યુ માની લીધુ હોત અને મને ઘર બહાર કાઢી ન હોત તો આજે આ આનદ પ્રાપ્ત થઇ શકત નહિ ! મારી જે પ્રશંસા થઈ છે તે પણ તમારી કૃપાનું જ પરિણામ છે

કેતુમતી પહેલાં એમ વિચારતી હતી કે, બધા લોકો અજનાના પક્ષમાં છે એટલા માટે અજના હવે વૈરનો બદલો લેશે, પરતુ અજનાનુ નમ્રતાપૂર્ણ વચન સાભળી કેતુમતી સમજી ગઈ કે, અજના પોતાની શક્તિથી બીજાને દુ ખ આપવા ચાહતી નથી

અજનાની માફક તમે પણ હૃદયમા ઉદારતા રાખો અને તમારી શક્તિનો ઉપયોગ બીજાને પતિત કરવામા ન કરતાં બીજાનુ ઉત્થાન કરવામા કરો આનુ જ નામ ધર્મ છે આત્મા અજર–અમર છે એ વાતનો ઊંડો વિચાર કરી આ પ્રકારના ધર્મને હૃદયમા સ્થાન આપો અને પરમાત્માનુ બરાબર નામ–સકીર્તન કરો તો તેમા કલ્યાણ જ રહેલુ છે.

વ્યાખ્યાન : સંવત ૧૯૯૬ આસો શુદ ૭ ગુરૂવાર

પ્રાર્થના

'પ્રતિષ્ઠસેન' નરેશ્વર સુત, 'પૃથ્વી' તુમ મહતારી;
સુગણ સ્નેહી સાહબ સાચો, સેવકને સુખકારી,
શ્રી જિનરાજ સુપાસ પૂરો, આશ હમારી. ।। શ્રી૦ ૧ ।।

—વિનયચન્દ્રજી કૃભટ ચોવીશી.

શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામાં ભક્ત આત્માએ પરમાત્માને નમ્ર વિનતી કરેલ છે કે, હે પ્રભો! મારી આશાની પૂર્તિ કરો સંસારમાં પોતાની આશા પૂરી કરાવવા કોણ ચાહતુ નથી? બધાય લોકો એજ ચાહે છે. છતા કોઈ બીજા પાસે આશાની પૂર્તિ નહિ કરાવતા પરમાત્મા પ્રત્યે જ આશાની પૂર્તિ કરાવનારી પ્રાર્થના શા માટે કરવામા આવી છે? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ આપી શકાય કે, જ્યારે ભક્તોની આશા બીજા કોઈ દ્વારા પૂરી ન થઈ ત્યારે જ તેઓ પરમાત્મા પાસે આશાની પૂર્તિ કરાવવા માટે પ્રાર્થના કરે છે.

ભક્તજન કહે છે કે, સંસારમાં પરમાત્મા સિવાય એવી બીજી કોઈ વ્યક્તિ નથી કે જે મારી આશાની પૂર્તિ કરે હુ જેમને જોઉ છુ તેઓ પોતેજ આશાવત થઇ પોતાની આશાની પૂર્તિ કરાવવા ચાહે છે આવી અવસ્થામા તેઓ મારી આશાની પૂર્તિ કેવી રીતે કરી શકે? તેઓ તો પોતાનીજ આશાને પૂરી કરવામાં પ્રવૃત્ત રહે છે. જેમનામા હવે કોઇ પ્રકારની આશા જ રહેવા પામી નથી એવા આશા રહિત તો કેવળ પરમાત્માજ છે પરમાત્માદ્વારા જ મારી આશાની પૂર્તિ થઈ શકે એમ છે એટલાજ માટે હુ પરમાત્માને આશાની પૂર્તિ કરવા માટે નમ્ર પ્રાર્થના કરૂ છુ. આ સિવાય જે વૃક્ષ જેવા ફળ આપે છે તે વૃક્ષ પાસેથી તેવાંજ ફળની આશા રાખી શકાય જે પ્રમાણે આંબાના વૃક્ષમાંથી આમ્રફળની જ આશા રાખી શકાય, પણ જો આંબાના વૃક્ષમાથી લીબુ–ફળ ચાહિએ અને લીબુના વૃક્ષમાથી આંબાનુ ફળ ચાહિએ તો ઇચ્છિત ફળ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ, પરતુ કલ્પવૃક્ષ જ એવુ હોય છે કે જેમાંથી ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે અને એટલાજ માટે વૃક્ષોમાં કલ્પવૃક્ષ સર્વોત્કૃષ્ટ છે. આ જ પ્રમાણે રત્નમા પણ ચિન્તામણિરત્ન ચિતા દૂર કરતુ હોવાને કારણે સર્વોત્કૃષ્ટ છે. પરમાત્મા પણ કલ્પવૃક્ષ કે ચિતામણિ રત્ન સમાન હોવાથી તેમની પાસે દરેક પ્રકારની આશાની પૂર્તિ થઈ શકે છે એટલાજ માટે આ પ્રાર્થનામા પણ કહ્યુ છે કે—

'ધર્મ કામ ધન મોક્ષ ઇત્યાદિક મનવાંછિત સુખ પૂરો'

આ પ્રાર્થનામા પરમાત્મા પાસેથી ધર્મ અને મોક્ષની સાથે ધનની પણ આશા કરવામા આવી છે. પરતુ એક ધન તો એવુ હોય છે કે જે ધનના દાસ બનીને ચાહવામાં આવે છે અને બીજુ ધનના સ્વામી બનીને ચાહવામા આવે છે. ધનના સ્વામી બનવાની આવ-

શ્યકતા છે પણ ધનના સ્વામી બનવુ એ તો પરમાત્માની કૃપા વિના બની શકે નહિ. જ્યારે પરમાત્માની કૃપા થશે ત્યારે આત્મા સસારની વસ્તુનો ગુલામ થઇને રહેશે નહિ પણ બધાનો સ્વામી બનીને રહેશે જ્યારે વસ્તુઓના દાસત્વમાથી મુક્ત થવાય અને વસ્તુ ઉપર સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે જ એમ સમજવુ કે, મે પરમાત્માની સાચી પ્રાર્થના કરી છે અથવા પરમાત્માની મારા ઉપર કૃપા ઉતરી છે સસારની વસ્તુઓની ગુલામીમાથી જ્યારે મુક્ત થવાય છે ત્યારે જ આત્માનુ કલ્યાણ થઈ શકે છે આથી વિરુદ્ધ જો આત્મા સસારની વસ્તુઓનો દાસ બનતો જાય, તો આ દાસત્વને પરિણામે આત્માનુ એટલુ બધુ પતન થાય છે કે તે જ્યા એક શરીરમા અનત જીવ પેદા થાય છે એવી નિગોદની સ્થિતિને પ્રાપ્ત થાય છે. આત્માને આ દુ ખદ સ્થિતિ પુદ્ગલોની ગુલામીને કારણે જ પ્રાપ્ત થાય છે જો આત્માને આ દુ.ખદ સ્થિતિમા જતાં બચાવવો હોય અને પુદ્ગલોની ગુલામીમાથી મુક્ત કરી સ્વતત્ર બનાવવો હોય તો તેનો એકજ ઉપાય છે કે તમે ઇન્દ્રિયોને વશમાં કરો અને પ્રકૃતિને જીતો. જે પ્રકૃતિ તથા ઇન્દ્રિયોને વશમાં રહેશે તે વસ્તુઓનો પણ ગુલામ બન્યો રહેશે પણ જેઓ પ્રકૃતિ તથા ઇન્દ્રિયોને વશમા રાખે છે તેઓ વસ્તુના ગુલામ બનતા નથી પણ સ્વતત્ર બને છે. આત્માને સ્વતત્ર બનાવવા માટે જ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે હવે આત્મા સ્વતત્ર કેવી રીતે બની શકે એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છુ —

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ—બોલ ૭૧ મો

આત્માને સ્વતત્ર બનાવવા માટે જ સમ્યક્ત્વમા પરાક્રમ કરવા વિષે શાસ્ત્રમા કહેવામાં આવ્યું છે સમ્યક્ત્વમા પુરુષાર્થ કરવો તેજ સાચો પુરુષાર્થ છે

પરાક્રમ, શક્તિ–સામર્થ્ય કે પુરુષાર્થ તો પ્રત્યેક જીવાત્મામાં રહેલાં છે, પરતુ વિશ્વમાં તેનો ઉપયોગ જુદી જુદી રીતે, જુદા જુદા રૂપે થતો હોય એમ જોવામા આવે છે જે શસ્ત્ર અન્ય ઉપર ન વાપરતા પોતા ઉપર જ વાપરે છે તે શૂર ન ગણાતા મૂર્ખમાં ખપે છે તેજ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થએલાં તરવાનાં સાધનોથી જે પોતાની મેળે સસારમા ડૂબે છે તે બાલજીવ કહેવાય છે

જ્યારે આ બાલભાવ મટે છે ત્યારે સાથે સાથે તેની દૃષ્ટિ પણ પલટાય છે આ દૃષ્ટિને જૈનદર્શન સમકિત–દૃષ્ટિ કહે છે. આ દૃષ્ટિ પામ્યા પછી જે પુરુષાર્થ થાય છે તેજ સાચો પુરુષાર્થ છે.

જીવનનો સાચો પુરુષાર્થ ફોરવવા માટે શાસ્ત્રકારોએ સમ્યક્ત્વ–પરાક્રમ નામના અધ્યયનમાં ૭૩ ઉપાયો બતાવવામાં આવેલ છે આ ૭૩ ઉપાયોમાથી ૭૦ ઉપાયો વિષે તો વિસ્તૃત વિવેચન કરવામા આવેલ છે ૬૭ થી ૭૦ સુધીના બોલમાં કષાયનો ત્યાગ કરવા વિષે કહેવામાં આવેલ છે કષાયનો ત્યાગ, રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાત્વનો ત્યાગ કરવામાં આવે નહિ ત્યાસુધી થઈ શકે નહિ એટલા માટે હવે ગૌતમ સ્વામી રાગદ્વેષ–મિથ્યાત્વના ત્યાગ વિષે મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછે છે કે –

બોલ ૭૧ મો

(૭૧) पिज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્-હે ભગવાન! રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય મેળવવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યું કે.-

पिज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए अब्भुट्ठेइ अट्ठविहस्स कम्मस्स कम्मगण्ठिविमोयणयाए तप्पढमयाए जहाणुपुव्वीए अट्ठवीसविहं मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ, पञ्चविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दंसणावरणिज्जं पंचविहं अन्तराइयं, एए तिन्नि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ, तओ पच्छा अणुत्तरं कसिणं पडिपुण्णं निरावरणं वितिमिरं विसुद्धं लोगालोगप्पभावं केवलवरनाण दंसणं समुप्पाडेइ; जाव सजोगी भवइ, ताव इरियावहियं कम्मं निबंधइ सुहफरिसं दुसमयठिइयं, तं पढमसमए बद्धं, बिइयसमये वेइयं तइयसमये निज्जिण्णं, तं बद्धं पुट्ठं उदीरियं वेइयं निज्जिण्णं सेयाले य अकम्मं यावि भवइ ॥ ७१ ॥

અર્થાત્-હે ગૌતમ! રાગ-દ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનને જીતવાથી સર્વપ્રથમ તો જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રની આરાધનામા તે જીવાત્મા ઉદ્યમી બને છે, અને પછી આઠ પ્રકારનાં કર્મોની ગાંઠથી મૂકાવા માટે ક્રમપૂર્વક અઠ્ઠાવીસ પ્રકારનાં મોહનીય કર્મોનો ક્ષય કરે છે. અને ત્યારબાદ પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, નવ પ્રકારનું દર્શનાવરણીય કર્મ અને પાંચ પ્રકારનુ અંતરાય કર્મ એ ત્રણેય કર્મો એકી સાથે ખપાવે છે અને ત્યારબાદ શ્રેષ્ઠ, સંપૂર્ણ, આવરણ રહિત, અંધકાર રહિત, વિશુદ્ધ અને લોકાલોકમાં પ્રકાશિત એવાં કેવળજ્ઞાન તથા કેવળદર્શનને પામે છે. કેવળજ્ઞાની તથા કેવળદર્શની થયા પછી જ્યાંસુધી સયોગી હોય છે ત્યાંસુધી ઇર્યાપથિક કર્મ બાંધે છે. તે કર્મનો સ્પર્શ માત્ર બે સમયની સ્થિતિવાળો અને સુખકર હોય છે. તે કર્મ પહેલે સમયે બધાય છે, બીજે સમયે વેદાય છે અને ત્રીજે સમયે નષ્ટ થાય છે. પહેલે સમયે (ક્ષણે) તે કર્મ બધાયુ, બીજે સમયે વેદાયું અને ત્રીજે સમયે છેવટે નષ્ટ થયું, એટલે ચોથે સમયે તો તે જીવાત્મા કર્મરહિત થાય છે.

શાસ્ત્રમાં કહ્યુ છે કે, रागो य दोसो वि य कम्मबीय-અર્થાત્ રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને કર્મબીજ છે. સંસારમાંથી મુક્ત થવા માટે આ કર્મબીજને દગ્ધ કરી નાંખવા આવશ્યક છે. દ્વેષને જીતવો જેટલો મુશ્કેલ છે તેથી વિશેષ રાગને જીતવો મુશ્કેલ છે. જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની સમ્યક્ આરાધના કરવામાં રાગ-દ્વેષ તથા મિથ્યાત્વ એ ત્રણેય બાધકભૂત છે. અત્રે રાગ-દ્વેષ તથા મિથ્યાત્વને એક સાથે બતાવીને કારણ-કાર્યભાવનો સબધ પણ બતાવવામાં આવેલ છે.

રાગ-દ્વેષને બાહ્યદૃષ્ટિએ જીતી લેવા માત્રથી કાંઈ રાગ-દ્વેષ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થયો છે એમ કહી શકાય નહિ જ્યારે સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની સમ્યક્ આરાધના થાય ત્યારે જ સમજવુ કે રાગ-દ્વેષ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થયો છે. જો સમ્યક્ જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની બરાબર આરાધના ન થાય તો રાગ-દ્વેષ તથા મિથ્યાત્વને કેવળ લોકોને બતાવવા માટે જ જીતવામા આવેલ છે પરતુ વાસ્તવમા તે ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરવામા આવ્યો નથી.

જે કામ કરવામા કષ્ટ સહેવુ પડતુ નથી તે કામ કરવા માટે લોકો તૈયાર થઇ જાય છે. પરતુ જે કામ કરવામાં કષ્ટ સહેવા પડે છે તે કામ કરવા લોકો તૈયાર થતા નથી જેમકે એકેન્દ્રિય જીવની રક્ષા કરવી એ પણ શાસ્ત્રસમ્મત છે પરતુ એકેન્દ્રિય જીવની રક્ષા કરવામાં જેટલો પુરુષાર્થ કરવો પડે છે તેથી ઘણો વધારે પુરુષાર્થ પચેન્દ્રિય જીવોની રક્ષા કરવા માટે કરવો પડે છે અને પચેન્દ્રિયમા પણ પશુઓની અપેક્ષાએ મનુષ્યની રક્ષા કરવામા તો સૌથી વધારે પુરુષાર્થ કરવો પડે છે જીવત્વની દૃષ્ટિએ તો એકેન્દ્રિય પણ જીવ છે અને પચેન્દ્રિય પણ જીવ છે પરતુ પચેન્દ્રિય અને તેમાય વિશેષત મનુષ્યની રક્ષા કરવામા રાગ-દ્વેષને અધિક પ્રમાણુમા જીતવો પડે છે એટલા માટે બધાય પ્રાણીઓમાં સર્વપ્રથમ મનુષ્ય રક્ષાપાત્ર છે પરતુ આજે તો ઊલટી પદ્ધતિ ચાલી રહી છે આજે લોકો એકેન્દ્રિય જીવની રક્ષા કરવા માટે તો તૈયાર થઇ જાય છે પણ પચેન્દ્રિય અને તેમાય મનુષ્યની રક્ષા કરવા પ્રત્યે ઉપેક્ષા બતાવે છે એક બકરાને છોડાવીને પાજરાપોળમા મોકલી દેવો એ કામ સરળ છે, એટલા માટે તેની રક્ષા કરવા તો લોકો તૈયાર થઇ જાય છે, પરતુ મનુષ્યની રક્ષા કરવાના સમયે વિચાર કરે છે બકરાને તો પાજરાપોળમા મોકલી દઈ પોતાની જવાબદારીથી મુક્ત થઇ જાય છે. પરતુ વાસ્તવમા રાગ-દ્વેષને અધિક પ્રમાણુમા કયા જીતવામાં આવે છે તેનો વિચાર કરો બકરાની રક્ષા કરવામા રાગ-દ્વેષને વધારે જીતવો પડે છે કે મનુષ્યની રક્ષા કરવામા રાગ-દ્વેષને વધારે જીતવો પડે છે તેનો વિવેક કરો કદાચ લોકો મનુષ્ય પ્રતિ દયા બતાવે છે, તો પૈસો-અડધો પૈસો આપીને પોતાની આગળની જવાબદારીથી બચી જાય છે પણ અમારી મનુષ્ય પ્રત્યે જવાબદારી છે તેનો ઊંડો વિચાર કરતા નથી વાસ્તવમા મનુષ્યની દયા કેવી રીતે કરી શકાય તથા મનુષ્યની દયા કરવામા પોતા ઉપર કેટલી જવાબદારી રહેલી છે એ વાતને એક સાભળેલા ઉદાહરણ-દ્વારા વિશેષ સ્પષ્ટ કરુ છુ –

કહેવામા આવે છે કે, અમેરિકામા બે મિત્રો ગિરજાઘર (ઈશુ મદિર) જઈ રહ્યા હતા આ ગિરજાઘરની બહાર કેટલાક લૂલા-લગડા ભિખારીઓ પડેલા હતા એક લગડાને જોઈ એક મિત્રને તે લગડા માણુસ ઉપર દયા આવી દયા તો બન્ને મિત્રોના હૃદયમાં પેદા થઇ હતી પરતુ એક મિત્રે પોતાની દયાને સફળ કરવા માટે ખીસ્સામાથી થોડા પૈસા કાઢી તે લગડાને આપી દીધા આ જોઈ બીજા મિત્રે પેલા મિત્રને કહ્યુ કે, તમે આ લગડા માણુસ ઉપર દયા તો કરી પણ આ તો આખરે ભિખારી જ રહ્યો. તમારા હૃદયમા દયા પેદા થવા છતા અને પૈસા આપવા છતાં પણ તે ભિખારીનુ ભિખારીપણુ મટી શકયુ નહિ!

સાંભળ્યુ છે કે, મુબઇ, કલકત્તા આદિ મોટા શહેરોમા લોકો પ્રાય આધળાને પૈસા આપે છે, આખવાળા ભિખારીને ઓછા પૈસા આપે છે એટલા માટે અનેક ભિખારીઓ પોતાના બાળકોની આંખો એટલા જ કારણે ફોડી નાખે છે કે, જો પોતાના બાળકો આધળા થઈ જશે તો લોકો તેમને પૈસા આપશે!

બીજા મિત્રે પેલા પૈસા આપનાર મિત્રને કહ્યુ કે, જો વાસ્તવમા આપણામા તે ભિખારીઓ પ્રત્યે અનુકપા હોય તો આપણે કેવળ પૈસા આપીને જ છૂટા થઈ જવુ ન જોઇએ પણ તે ભિખારીનુ ભિખારીપણુ દૂર કરવા માટે પ્રયત્ન પણ કરવો જોઇએ તમે પૈસાનુ

મમત્વ તો તે ભિખારી ઉપર અનુકંપા કરીને ઊતાર્યું છે પણ તમે સાચી દયાનો પરિચય આપ્યો નથી.

પે'લા મિત્રને આ પ્રમાણે કહી બીજો મિત્ર તે લંગડા ભિખારીને પોતાના ઘેર લઇ ગયો અને લંગડાને યોગ્ય બનાવટી પગ પહેરાવી હરતો-ફરતો કરી દીધો અને પછી તેને કોઇ કામ શીખડાવીને એવો યોગ્ય બનાવી દીધો કે જેથી તેણે પુનઃ ભીખ માંગવી ન પડે.

આ ઘટના ઉપરથી તમે વિચાર કરો કે, તે બન્ને મિત્રોમાંથી કયા મિત્રની અનુકંપા સારી તેમજ ઉચ્ચ છે? આ પ્રશ્નનો એજ નિશ્ચિત ઉત્તર મળશે કે, જેમણે રાગ-દ્વેષને જીતવાનો વિશેષ પુરુષાર્થ કર્યો છે તેમની જ દયા ઉચ્ચ છે. શાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ એકેન્દ્રિય કે પંચેન્દ્રિય પ્રાણીનો કાંઈ ભેદ નથી. પરંતુ જેટલા પ્રમાણમાં મોટા પ્રાણીઓની દયા કરવામાં આવશે તેટલા પ્રમાણમાં રાગ-દ્વેષને વિશેષ જીતવો પડશે.

કહેવાનો આશય એ છે કે, લોકો ઉપરથી તો રાગ-દ્વેષને જીતવાની વાતો કરે છે પરંતુ રાગ-દ્વેષ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત થયો છે એમ ત્યારે જ માની શકાય કે જ્યારે સમ્યક્-જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની સમ્યક્ આરાધના થાય. ઉપરથી તો રાગ-દ્વેષને જીતવાની વાત કહેવી અને અંદરથી ક્રોધ કરવો કે બીજાના દ્વેષથી બળવુ એ રાગ-દ્વેષ ઉપર વિજયપ્રાપ્તિનું ચિન્હ નથી. જ્યારે આત્મા અંદરથી શાન્ત રહે અને બહારથી પણ શાન્ત રહે ત્યારે સમજવું કે રાગ-દ્વેષ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે.

એક માણસે ત્રણ માણસોને ગાળો ભાંડી. ગાળ સાંભળી એક માણસે વિચાર્યું કે, ગાળ શું છે એજ હું જાણતો નથી. ગાળ આપનાર વાસ્તવમાં મને ગાળ આપતો નથી પણ ઉપદેશ આપે છે. તે મને લુચ્ચો કહે છે, એટલે મારામાં લુચ્ચાઈ હોય તો મારે તે લુચ્ચાઇને દૂર કરવી જોઇએ. જો મારામાં ખરેખર લુચ્ચાઈ છે અને તે માણસ મારી લુચ્ચાઈની નિંદા કરે છે તો એમાં શું ખોટું છે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી પેલો માણસ શાન્ત રહ્યો. તેણે પોતાના હૃદયમાં જરાપણ દ્વેષપૂર્ણ વિચાર કર્યો નહિ. બીજા માણસે કહ્યું કે, આ મને ગાળો ભાંડે છે. આ પ્રમાણે કહી તેણે ગાળો આપનારને દંડ આપ્યો. ત્રીજા માણસને ગાળ અસહ્ય તો લાગી પરંતુ તેણે વિચાર્યું કે, ગાળ આપનાર બળવાન છે અને હું નિર્બળ છું એટલા માટે હું તેને કાંઈ કહીશ તો તે મને મારશે. આ ત્રણેય પ્રકારના મનુષ્યોમાંથી તમે કોને સારો અને કોને ખરાબ કહેશો? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તમે કદાચ એમ કહેશો કે, પહેલા માણસે તો પૂર્ણ અહિંસાનું પાલન કર્યું છે અને ગાળના સબંધમાં રાગદ્વેષને જીતી લીધા છે. જ્યારે ત્રીજા માણસે તો અહિંસાનો કેવળ ઢોંગ જ બતાવ્યો છે. વાસ્તવમાં તેનામાં અહિંસા નથી. તેણે પ્રકટમાં તો ક્રોધને જીત્યો છે પરંતુ સાચી રીતે નહિ પણ બનાવટી રીતે જીત્યો છે. કારણ કે તેના હૃદયમાં ક્રોધ અને બદલો લેવાની ભાવના છે પરંતુ અશક્તિને કારણે તે ચૂપ રહ્યો છે. આ પ્રકારની અહિંસા કે ક્ષમા તમોગુણી છે. પે'લા માણસે જે અહિંસા તથા ક્ષમાનો પરિચય આપ્યો હતો તે ક્ષમા અને અહિંસા સત્ત્વગુણી હતી.

જ્યારે હૃદયમાં રાગદ્વેષ કે ક્રોધ પેદા ન થાય પણ અપૂર્વ શાન્તિ રહે તો તે ક્ષમા સત્ત્વગુણી કહેવાય છે. જ્યારે હૃદયમાં સત્ત્વગુણી ક્ષમા રહે ત્યારે જ જીવનમાં સમ્યક્જ્ઞાન, દર્શન તથા ચારિત્રની પણ પેદા થાય છે. એટલા માટે જો તમે સિદ્ધાન્તાનુસાર રાગદ્વેષને

જીતવા ચાહો છો તો તમે કેવળ બહારથી જ રાગ-દ્વેષને જીતવામા રહો નહિ પણ અંદરથી પણ રાગદ્વેષને જીતવાનો સક્રિય પ્રયત્ન કરો જો તમે અદરથી તેમજ બહારથી રાગદ્વેષને જીતશો તો તમારુ આત્મકલ્યાણ અવશ્ય થઈ શકશે રાગદ્વેષને કેવી રીતે જીતી શકાય છે અને તેને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એનો વિચાર ઘણો લાબો છે અને અત્યારે સમય ઘણો ઓછો છે, એટલા માટે આ ગહન શાસ્ત્રીય વિષય ઉપર આજે વિશેષ વિચાર ન કરતાં અજનાએ કેવી રીતે રાગદ્વેષને જીતી આત્મકલ્યાણ સાધ્યુ એ વિષે હવે કહુ છુ -

સતી અંજના ચરિત્ર-૨૨

અજનાએ રાગ-દ્વેષને જીત્યો હતો એટલા જ માટે તે સુખ-દુ ખમાં સમભાવ રાખી શકી હતી. કેતુમતી ઉપર અજનાને ક્રોધ પેદા થાય એ સ્વાભાવિક હતુ પરતુ અંજનાએ ક્રોધ નહિ કરતાં કેતુમતીનો ઊલટો ઉપકાર માન્યો તે કહેતી હતી કે, સાસુએ મારી પરીક્ષા કરી છે શેરડીની પ્રશસા ત્યારે જ કરવામા આવે છે કે જ્યારે તે ઘાણીમા પીલાવવા છતા મીઠીજ રહે છે. સોનાની પ્રશસા પણ ત્યારે જ કરવામા આવે છે કે જ્યારે તે સોનુ ताप्-कष्-छेद् દ્વારા શુદ્ધ થાય છે જે પ્રમાણે વિપત્તિઓ સહેવા છતા પણ સોનુ તથા શેરડી પોતાના ગુણોનો ત્યાગ કરતા નથી, તે જ પ્રમાણે અજનાએ પણ વિચાર કર્યો કે, મારે પણ મારા ગુણોનો ત્યાગ કરવો જોઇએ નહિ અજનાના આ વિવેકપૂર્ણ વ્યવહારનો પ્રભાવ શુ બીજા લોકો ઉપર પડયો નહિ હોય? અંજનાની ઉદારતા જોઈ બધા લોકોએ એજ વિચાર કર્યો હશે કે, અજનામાં શક્તિ હોવા છતા તેણે સાસુ પ્રત્યે ક્ષમા તેમજ ઉદારતાનો જ વ્યવહાર કર્યો. શક્તિ હોવા છતા ક્ષમા કરવી એજ સાચી ક્ષમા છે

બધાએ પરસ્પર શકાનુ સમાધાન તથા ક્ષમાનુ આદાનપ્રદાન કર્યા બાદ કેતુમતીએ પ્રહ્લાદ રાજાને કહ્યું કે, હવે પવનકુમાર દરેક રીતે યોગ્ય બનેલ છે, અજના પણ યોગ્ય છે અને વિશેષમાં આપણે ત્યાં પૌત્રરત્નની પ્રાપ્તિ પણ થઈ છે, એટલા માટે આપણે હવે સસાર-વ્યવહારમાં ફસાએલા રહેવુ ન જોઇએ પણ આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ જોઈએ આપણા ઉપર અત્યારે જે કર્તવ્યભાર છે તે પવનકુમાર તથા અંજનાને સોપી દઈ આપણે આત્મકલ્યાણમા સલગ્ન થવુ જોઇએ.

પહેલાંના લોકો પુત્ર યોગ્ય થતા જ પોતાના ગૃહસ્થજીવનનો ભાર પુત્રને સોપી દઈ આત્માનું કલ્યાણ કરવામાં સલગ્ન થઈ જતા હતા તેઓ મરણાત સુધી અત્યારની માફક સાંસારિક કામોમાં હાય-વોય કરી મરતા ન હતા તેમના ત્યાગનો પ્રભાવ પોતાનાં સતાન ઉપર પણ પડતો અને પરિણામે સતાન પણ એજ ત્યાગના આદર્શને અનુસરતા. પરતુ અત્યારે તો પુત્ર-પૌત્ર યોગ્ય થવા છતા લોકો મરણાત સુધી સાસારિક કામોમા ફસ્યા રહે છે અને હાય-વોય કરી મરણને શરણ થાય છે માતા-પિતાના આ કાર્યનો પ્રભાવ સંતાન ઉપર પણ પડ્યા વગર રહેતો નથી અને પરિણામે સતાન પણ સાસારિક કાર્યોમાં ફસાઈ રહેવાનુ પસદ કરે છે અને છેવટે તે પણ ઝૂરી ઝૂરીને મરે છે જો માતા-પિતા ત્યાગના આદર્શને અનુસરે તો સતાન પણ ત્યાગનુ મહત્ત્વ જાણી ત્યાગને અપનાવશે. એક માણસ સંસારમા હાય-વોય કરી મરવાનો આદર્શ પોતાના સતાન આગળ ઉપસ્થિત કરે છે અને બીજો માણસ સતાનની સામે ત્યાગનો આદર્શ ઉપસ્થિત કરે છે. આ બન્નેમા પોતાનાં સતાનની આગળ કોણ ઉચ્ચ આદર્શ ઉપસ્થિત કરે

છે? આ પ્રશ્નના જવાબમાં તમે એજ કહેશો કે, જેમણે ત્યાગનો આદર્શ ઉપસ્થિત કર્યો છે તેણે જ સારૂ કામ કર્યું છે જો વાસ્તવમા તમને આ વાત સારી લાગતી હોય તો તમે પણ સતાનની સામે ત્યાગનો આદર્શ ઉપસ્થિત કરો

રાજા પ્રહ્લાદ પવનકુમારને રાજપાટ સોપીને કેતુમતીની સાથે આત્માનુ કલ્યાણ કરવા વનમા ગયા માતા-પિતા વનમા ગયા બાદ પવનકુમારે અંજનાને કહ્યુ કે, હવે આપણી ઉપર રાજ્યનો કર્તવ્યભાર આવી પડયો છે એટલા માટે આપણે હવે શુ કરવુ જોઇએ? અંજનાએ જવાબ આપ્યો કે, આપણી સમક્ષ માતા-પિતાએ ત્યાગનો જે આદર્શ ઉપસ્થિત કર્યો છે તે આદર્શ પ્રમાણે આપણે પણ કોઈ દિવસે હનુમાન કુમારને રાજ-પાટ સોપી આત્મ-કલ્યાણ કરવુ જોઇએ. અજનાએ આ પ્રમાણે પોતાના હૃદયમા રહેલી ઉચ્ચ ભાવના વ્યક્ત કરી, પણ એવી ખરાબ ભાવના ન કરી કે માતા-પિતા જગલમાં ગયા છે એટલા માટે આપણે હવે સ્વતત્ર થયા છીએ અને તેથી હવે આપણે સ્વતત્રતાપૂર્વક રહી શકશુ આ પ્રમાણે ખરાબ ભાવના ન ભાવતા ઉચ્ચ ભાવના ભાવવાને કારણે જ અજના મહાસતી બની શકી હતી.

પવનકુમાર તથા અજના હનુમાનને યોગ્ય શિક્ષા આપવા લાગ્યા

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન પૂછી શકે કે, પ્રહ્લાદ રાજા પવનકુમારને રાજ-પાટ સોંપીને જગલમા ગયા, અને પવનકુમાર હનુમાનને રાજ-પાટ સોપીને જવાનો વિચાર કરે છે, તો પહેલેથી જ શા માટે રાજ-પાટનો ત્યાગ કરી સયમ સ્વીકારતા નથી? આ કથનનો ઉત્તર એ છે કે, શાસ્ત્રમા પણ કહ્યુ છે કે, પુત્રને રાજ્યાસન ઉપર સ્થાપિત કર્યા બાદ દીક્ષા લીધી. શાસ્ત્રના આ ઉલ્લેખમા ઘણુ રહસ્ય રહેલુ છે શાસ્ત્રના આ ઉલ્લેખ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ જણાય છે કે, સંસારનો ભાર કોઇને સોપ્યા વિના ઉતારીને ભાગી જવુ એમા બુદ્ધિમત્તા નથી આમ કરવાથી પોતાના આત્માનુ તો કલ્યાણ થશે પરતુ પોતાની ઉપર જે ભાર હતો તેને કોઈને સોપ્યા વિના ઉતારી ફેકી દેવાથી બીજા ઉપર તેની શી અસર પડશે? આ વાતને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ પોતા ઉપર જે ભાર હોય છે તેની ઉચિત વ્યવસ્થા કર્યા બાદ જ સયમ લેવામાં આવતો હતો શાસ્ત્રમા આવો જ આદર્શ ઉલ્લિખિત થએલો જોવામાં આવે છે. આનદ શ્રાવકે પણ પોતાના કુટુબ-પરિવારના લોકોને એકત્રિત કરી તથા ભોજન આપીને કહ્યુ હતુ કે, હવેથી મારા પુત્રને મારા સ્થાન ઉપર મૂકુ છુ એટલા માટે હવે જે કાઈ પૂછવુ હોય તે મારા પુત્રને પૂછશો હવે હુ મારા પુત્રને મારા સ્થાને મૂકી હુ ભગવાન્ મહાવીરના માર્ગે જાઉ છુ આ પ્રમાણે આનદ શ્રાવકે આગળ-પાછળની ઉચિત વ્યવસ્થા કર્યા બાદ જ અગ્યાર પ્રતિમા ધારણ કરી હતી શાસ્ત્રકારો આનદશ્રાવકના ચરિત્રને આદર્શ બતાવે છે વ્યક્તિગત વાત જુદી છે પણ સમુચ્ચયરૂપે તો આ જ રાજમાર્ગ છે શાસ્ત્રમાં બતાવેલા આ રાજમાર્ગ ઉપર જવાના વિચારથી જ પવનકુમાર તથા અજના પણ હનુમાનને રાજ-પાટ સોપી સયમથી આત્માનુ કલ્યાણ કરવાની શુભ ભાવના ભાવતા હતા.

પવનકુમારના આ આદર્શને તમે પણ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખો અને પુત્ર યોગ્ય થતાં જ તેને કર્તવ્યનો ભાર સોપી તમે આત્મ-કલ્યાણ કરવાનો માર્ગ સ્વીકારો તો તેમાં તમારૂ હિત જ રહેલુ છે. તૃષ્ણામા ફસાઈ જઈ આખરે હાય-વોય કરી મરવુ એ તો પોતાની સાથે કુટુબનું પણ અહિત કરવા બરાબર છે.

પવનકુમાર રાજ્ય કરતા હતા ત્યારે વરુણ અને રાવણની વચ્ચે પાછો ઝગડો પેદા થઈ ગયો. વાસુદેવના આધીનસ્થ રાજાઓ તો શાન્ત રહે છે પરંતુ પ્રતિ વાસુદેવના રાજ્યમાં એક પછી એક એમ ઝગડાની પરંપરા ચાલ્યા જ કરે છે રાવણે વરુણને દબાવવા માટે પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો પરંતુ તે વરુણને જીતી ન શક્યો ત્યારે કોઈએ રાવણને કહ્યું કે, વરુણને જીતવા માટે પવનકુમાર રાજાને સહાયતામાં બોલાવો કારણ કે પહેલા પણ પવન-કુમારે જ વરુણને પરાસ્ત કર્યો હતો

રાવણને પવનકુમારને બોલાવવાની વાત પસંદ પડી તેણે પવનકુમારને બોલાવવા માટે કહેણ મોકલાવ્યું પવનકુમાર જો કે ધર્મના જાણકાર હતા પરંતુ સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું પણ આવશ્યક માનતા હતા વર્ણનાગ નત્તુઆ શ્રાવક હતો અને બેલે બેલે પારણા કરતો હતો છતાં જ્યારે ચેડા રાજા તરફથી યુદ્ધમાં જવાનું કહેણ આવ્યું ત્યારે તે પારણું કરવા નહિ રોકાતા સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે, બે ઉપવાસના ત્રણ ઉપવાસ કરી, યુદ્ધ કરવા ગયો. આ પ્રમાણે પહેલાના લોકો પોતાનો જ સ્વાર્થ ન જોતા સ્વામીની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પણ પોતાનું કર્તવ્ય માનતા હતા

રાવણનું કહેણ આવવાથી પવનકુમાર યુદ્ધમાં જવા માટે તૈયાર થયા હનુમાનને ખબર પડી કે, પિતાજી રાવણ રાજા તરફથી વરુણની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે જઈ રહ્યા છે તેમણે વિચાર્યું કે, મારા હોવા છતાં પિતાએ યુદ્ધમાં જવાની શી જરૂર છે? પિતા જ્યારે પોતાના પિતાને અટકાવીને પોતે યુદ્ધ કરવા ગયા હતા તો હું પિતાને યુદ્ધમાં જવા દઉં અને ઘરમાં બેસી રહું એ કેમ બની શકે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી હનુમાન પવનકુમારની પાસે જઈ કહેવા લાગ્યા કે, તમે યુદ્ધમાં શા માટે જઈ રહ્યા છો? જ્યારે હું યુદ્ધમાં જવા માટે ઉપસ્થિત છું ત્યારે તમારે યુદ્ધમાં જવાની શી જરૂર છે? યુદ્ધમાં તો હું જઈશ

હનુમાનનું આ વચન સાંભળી પવનકુમારે કહ્યું કે, બેટા! હજી તું બહુ નાનો છે. યુદ્ધ કરવા તથા શત્રુઓના આઘાત સહેવાને તું હજી યોગ્ય થયો નથી એટલા માટે હું તને આટલી નાની અવસ્થામાં યુદ્ધમાં કેવી રીતે મોકલી શકું? હનુમાને જવાબમાં કહ્યું કે, તમે મને નાનો ન માનો ભલે હું ઉમરમાં નાનો હોઉં પણ મારું પરાક્રમ મોટા માણસથી જરાપણ ઓછું નથી જે પ્રમાણે અંકુશ નાનું હોય છે છતાં તે મદોન્મત્ત હાથીને પણ પોતાના વશમાં કરી શકે છે તે જ પ્રમાણે હું પણ વરુણને વશમાં કરી લઈશ માટે તમે મને યુદ્ધમાં જવાની આજ્ઞા આપો

હનુમાનનું કથન સાંભળી પવનકુમારે વિચાર્યું કે, હનુમાન બાલક હોવા છતાં વીર છે તેના વચનોમાંથી જ વીરતા ટપકે છે સિદ્ધાન્તમાં પણ કહ્યું છે કે, વીર અને કાયરના વચનો ઉપરથી જ વીરતા અને કાયરતા જણાઈ આવે છે

હવે હનુમાનકુમાર કેવી રીતે યુદ્ધ કરવા માટે જાય છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામાં આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ આસો શુદ ૯ શનિવાર.

પ્રાર્થના

કાકંદી નગરી ભલી હો, શ્રી સુગ્રીવ નૃપાલ,
રામા તસુ પટરાયની હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ;
શ્રી સુવિધિ જિણેસર વંદિએ હો.

—વિનયચંદ્રજી કુંભટકૃત ચોવીશી.

શ્રી સુવિધિનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે.

આ પ્રાર્થનામા કહેવામાં આવ્યુ છે કે, 'સુવિધિનાથ ભગવાન વંદનીય છે એટલા માટે તેમને વંદન કરો' જે આવરણો આત્માને ઢાંકી રાખે છે તે આવરણોને સુવિધિનાથ ભગવાને નષ્ટ કરી નાંખ્યાં છે અને નિરાવરણ ધર્મને પ્રાપ્ત કર્યો છે એટલા માટે તેઓશ્રી વંદનીય છે.

જે વ્યક્તિ કર્માવરણોથી મુક્ત થવા ચાહે છે તે વ્યક્તિ સુવિધિનાથ ભગવાનને અવશ્ય વંદન–નમસ્કાર કરશે. માનો કે એક માણસ બંધનમા પડેલો છે અને બીજો માણસ બંધનથી મુકત થએલો છે. હવે જે માણસ બંધનોથી બદ્ધ છે તે માણસ બંધનોથી મુક્ત થવા માટે બંધનમુક્ત વ્યક્તિની જ પ્રાર્થના કરશે આ જ પ્રમાણે જીવાત્મા તો કર્મબંધનોથી બદ્ધ છે અને પરમાત્મા કર્મબંધનોથી મુક્ત છે એટલા માટે જે જીવાત્મા કર્મબંધનોથી મુક્ત થવા ચાહે છે તે પરમાત્માની પ્રાર્થના કરે છે અને તેમને વંદન કરી નમ્રભાવે કહે છે કે, 'હે પ્રભો! હું કર્મબંધનોથી બદ્ધ છુ એટલા માટે મને કર્મબંધનોથી મુક્ત કરો.'

પરમાત્મા પ્રત્યે આ પ્રકારની પ્રાર્થના તે જ વ્યક્તિ કરી શકે છે કે જે વ્યક્તિ કર્મબંધનોને જાણે છે અને તેનાથી મુક્ત થવા ચાહે છે જે વ્યક્તિ કર્મબંધનોને જાણતી જ નથી અથવા તે કર્મબંધનોથી મુક્ત થવા ચાહતી નથી તે વ્યક્તિ આ પ્રકારની પ્રાર્થના કેવી રીતે કરી શકે?

સમ્યક્ત્વ પરાક્રમ–બોલ ૭૧–૭૨–૭૩ મો.

હવે કર્મબંધનોથી મુક્ત કેવી રીતે થઈ શકાય એ વાત શાસ્ત્રદ્વારા સમજાવુ છું:—

કર્મબંધન એ મહાબંધન છે જીવાત્મા જ્યાંસુધી કર્મબંધનથી બદ્ધ થયેલો હોય છે ત્યાંસુધી તેને સાચા સુખની પ્રાપ્તિ થઇ શકતી નથી. શાશ્વત સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે જીવાત્માએ કર્મબંધનોથી મુક્ત થવુ જોઈએ બંધનમા દુ ખ અને મુક્તિમા સુખ રહેલુ છે.

કર્મબંધનના કારણે જ પ્રાણીઓ અનેક પ્રકારની સાંસારિક દુ ખપરંપરાઓ સહ્યા કરે છે. પ્રાણીઓ જે સુખ દુ ખ વગેરેનો અનુભવ કરે છે તેનુ મુખ્ય કારણ શુભાશુભ કર્મ છે.

કર્મ એટલે માનસિક, વાચિક અને કાયિક શુભાશુભ વ્યાપાર. પ્રાણીઓ મનથી, વચનથી અને કાયાથી શુભાશુભ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે અને એ પ્રવૃત્તિ અનુસાર તેના શુભાશુભ ફળ–સુખ દુ:ખનો અનુભવ કરે છે.

આ રીતે સંસારમા કોઈ ગરીબ તો કોઇ તવગર, કોઈ દુ ખી તો કોઇ સુખી, કોઇ રાજા તો કોઈ રંક વગેરે જે સંસારની વિચિત્રતા જણાય છે તેનુ મુખ્ય કારણ માત્ર કર્મ છે. જીવાત્માઓ માનસિક, વાચિક અને કાયિક કર્મદંડથી જ દંડાય છે અને ફલત જુદી-જુદી યોનિઓમાં ભમે છે

કર્મનો મોટો દંડ સંસારની જંજાળમાથી મુક્ત ન થવા દેવુ એ છે સસારમાં રહી અનેક પ્રકારની આધિ, વ્યાધિ, ઉપાધિ, જન્મ, જરા, મરણ વગેરે અનેક દુ ખો ઉપજાવનારી અવસ્થાને પ્રાપ્ત થતા રહેવુ અને એ અસહ્ય દુ ખો સહ્યા કરવા એ જ કર્મનો મોટો દંડ છે.

આ કર્મનો દંડ દરેક પ્રાણીઓએ સહેવો જ પડે છે. આ કર્મના અપરાધનો દંડ સમભાવે સહ્યા વિના કોઈ પણ પ્રાણી સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ શકતો નથી. શાસ્ત્રકારો તો ખુલ્લા શબ્દોમા કહે છે કે,

'कडाण कम्माण न मोक्खो अत्थि'

અર્થાત્-કરેલાં કર્મોને ભોગવ્યા સિવાય છૂટકો નથી

કર્મબંધનને કારણે જ જીવાત્માઓ નરકગતિ, તિર્યંચગતિ, મનુષ્યગતિ અને દેવગતિ એ ચાર ગતિઓમા, ચોવીશ દંડકોમા અને ચોરાશી લાખ જીવયોનિઓમાં ભમ્યા કરે છે અને શુભાશુભ કર્માનુસાર સુખદુ ખનો કડવો-મીઠો અનુભવ કરે છે

આ કર્મબંધનોનુ મૂળ કારણ તો રાગ અને દ્વેષ જ છે જો રાગ અને દ્વેષ એ બે કર્મબીજોને નિર્મૂળ કરવામાં આવે તો જીવાત્મા કર્મબંધનથી મુક્ત થઇ શકે શાસ્ત્રકારોએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ફરમાવ્યુ છે કે—

रागो य दोसो वि कम्मबीयं

અર્થાત્-રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને કર્મબીજો છે રાગ અને દ્વેષને દૂર કરવા માટે શાસ્ત્રકારોએ કર્મબંધનનાં કારણોને દૂર કરવાં આવશ્યક બતાવ્યા છે મુખ્યત્વે કર્મબંધનના પાચ કારણો છે:—

(૧) મિથ્યાત્વ, (૨) અવિરતિ, (૩) પ્રમાદ, (૪) કષાય અને (૫) યોગ

મિથ્યાત્વ એટલે કે યથાર્થ વસ્તુમા શ્રદ્ધાને અભાવે કે અયથાર્થ વસ્તુમાં શ્રદ્ધાને કારણે, અવિરતિ એટલે કે દોષોથી ન વિરમવાને કારણે, પ્રમાદ એટલે કે મદ, વિષય, કષાય, નિંદ્રા, વિકથા આદિને કારણે, કષાય એટલે કે રાગદ્વેષાદિને કારણે તથા યોગ એટલે કે મન, વાણી તથા કાયાદ્વારા કરવામાં આવતી પ્રવૃત્તિને કારણે—આ પાચ કારણોથી જીવાત્માઓ કર્મ-પરમાણુઓને ગ્રહણ કરે છે એટલા માટે કર્મબંધનના કારણભૂત આ પાચ કારણોને જીવાત્માએ દૂર કરવા જોઈએ.

રાગ અને દ્વેષનુ સ્વરૂપ શુ છે એ વિષે આગળ વિવેચન કરી દેવામા આવ્યુ છે. કોઇ પણ વસ્તુનુ સ્વરૂપ જાણ્યા બાદ જ વસ્તુનો સ્વીકાર કે ત્યાગ કરવામા આવે છે.

રાગ અને દ્વેષ એ બન્ને કર્મબીજો છે, અને કર્મબીજ એ દુ ખોત્પત્તિનુ કારણ છે. આ વાત આપણે જાણી શકયા છીએ તો હવે રાગ અને દ્વેષ કેવી રીતે દૂર થઈ શકે અને રાગ-દ્વેષને દૂર કરવાથી શો લાભ થઈ શકે એ જ અત્રે વિચારવાનુ પ્રાપ્ત થાય છે.

રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર ભગવાનને પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો કે—

બોલ ૭૧ મો

૭૧ पिज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं भन्ते जीवे किं जणयइ ?

અર્થાત્—હે ભગવાન ! રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનને જીતવાથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં મહાવીર ભગવાને ફરમાવ્યું હતું કે:—

पिज्जदोसमिच्छादंसणविजएणं नाणदंसणचरित्ताराहणयाए अब्भुट्ठेइ । अट्ठविहस्स कम्मस्स कम्मगण्ठिविमोयणयाए तप्पढमयाए जहाणुपुव्विए अट्ठवीसइविहं मोहणिज्जं कम्मं उग्घाएइ, पञ्चविहं नाणावरणिज्जं नवविहं दंसणावरणिज्जं, पंचविहं अन्तराइयं, एए तिन्नि वि कम्मंसे जुगवं खवेइ । तओ पच्छा अणुत्तरं कसिणं पडिपुण्णं निरावरणं वितिमिरं विसुज्जं लोगालोगप्पभावं केवलवरनाणदंसणं समुप्पाडेइ । जाव सजोगी भवइ ताव ईरियावहियं कम्मं निबन्धइ सुहफरिसं दुसमयठिइयं । तं पढमसमए बद्धं बिइयसमए वेइयं, तइयसमए निज्जिण्णं, तं बद्धं पुट्ठं उदीरियं वेइयं निज्जिण्णं सेयाले य अकम्म यावि भवइ ॥ ७१ ॥

અર્થાત્—રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનને જીતવાથી જીવાત્મા જ્ઞાન-દર્શન તથા ચારિત્રની આરાધના કરવામા ઉદ્યમવત બને છે આઠ પ્રકારના કર્મની ગ્રન્થિ તોડવા માટે સર્વપ્રથમ અનુક્રમે અઠ્ઠાવીશ પ્રકારના મોહનીય કર્મનો વિનાશ કરે છે ત્યારબાદ પાંચ પ્રકારના જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, નવ પ્રકારના દર્શનાવરણીય કર્મ, તથા પાચ પ્રકારના અન્તરાય કર્મ—એ ત્રણેય કર્મોનાં અંશનો એક સાથે ક્ષય કરે છે ત્યારબાદ અનુત્તર, સપૂર્ણ, પ્રતિપૂર્ણ, નિરાવરણ, વિશુદ્ધ તથા લોકઅલોકને જાણનાર તથા જોનાર એવા કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શનને પેદા કરે છે. જ્યાસુધી સજોગી હોય છે ત્યાસુધી સુખને સ્પર્શ કરનારુ તથા બે સમયની સ્થિતિવાળુ ઇરિયાવહિય કર્મ બાધે છે તે કર્મને પ્રથમ સમયે બાધે છે, બીજા સમયે વેદે છે અને ત્રીજા સમયે નિર્જરા કરે છે અને નિર્જરા કર્યા બાદ નિષ્કર્મા બને છે

આ સૂત્રમાં મહાવીર ભગવાને કર્મગ્રન્થિને તોડવાનો અને શાશ્વત સુખ પામવાનો માર્ગ બતાવ્યો છે રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શન એ કર્મબધનનાં મુખ્ય કારણો છે એટલે જો જીવાત્મા રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી લે તો જીવાત્મામા રહેલુ અનત શક્તિ-સામર્થ્ય પ્રગટ થાય જીવાત્મામા અનત જ્ઞાન, અનત દર્શન, અનત ચારિત્ર, અનત વીર્ય આદિ રહેલ છે પરતુ કર્મના આવરણોને કારણે આત્માનુ શક્તિસામર્થ્ય દબાઈ ગએલ છે

અત્રે કોઈ એમ પૂછી શકે કે, અમૂર્ત આત્મા મૂર્ત કર્મ પુદ્ગલોને કેવી રીતે ગ્રહણ કરે છે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, જેમ દીવો વાટદ્વારા તેલને ગ્રહણ કરી, પોતાની ઉષ્ણતાથી તેને જ્વાળારૂપે પરિણમાવે છે, તેમ જીવાત્મા કાષાયિક વિકારથી કર્મરૂપે પરિણમવાને યોગ્ય પરમાણુઓ ગ્રહણ કરી, તેમને કર્મભાવે પરિણમવામા નિમિત્ત થાય છે. આત્માના પ્રદેશો સાથે એ કર્મપરમાણુઓનો સબધ થવો તેનુ નામ જ કર્મબધ છે.

ચૌદમા ગુણસ્થાનમા તો અયોગીપણુ હોય છે બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનમાં યોગ હોય છે. કર્મોનો ક્ષય થવાની સાથે જ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન પેદા થાય છે અરિહંત ભગવાન ચાર ઘાતી કર્મોનો ક્ષય કરી નાંખે છે એટલે તેમને કેવલજ્ઞાન તથા કેવલદર્શન પેદા થએલુ હોય છે. પરતુ તેઓ સયોગી હોવાથી ઇરિયાવહી કર્મ લાગે છે, પરતુ તે કર્મ પહેલા સમયે બાંધે છે, બીજા સમયે તેને વેદે છે, અને ત્રીજા સમયે તો તે કર્મની નિર્જરા કરી નાંખે છે.

જેઓ વીતરાગી તથા વીતદ્વેષ છે, તે શોકરહિત છે જેમ કમળની પાંખડી પાણીથી લેપાતી નથી તેમ સસારની મધ્યે રહેવા છતાં તેઓ દુ ખપ્રવાહથી અલિપ્ત રહે છે. તેમના મનને ગમે તેવા શબ્દાદિ વિષયો જરાપણ ભેદી શકતા નથી કે વિકૃત કરી શકતાં નથી.

જે પ્રમાણે બળી ગએલા બીજમાંથી અંકુર ફુટતા નથી તે જ પ્રમાણે નષ્ટ થએલાં કર્મબીજોમાથી ભવરૂપી અંકુર ફુટતા નથી.

વીતરાગ અને વીતદ્વેષ પુરુષ કર્મોનો નાશ કેવી રીતે કરે છે તે બતાવતાં શાસ્ત્રમાં કહેવામાં આવ્યુ છે કે–

પોતાના રાગદ્વેષ તથા મોહરૂપી સંકલ્પોનું સ્વરૂપ વિચારવામાં ઉદ્યમવત થએલા તે વીતરાગી પુરુષને ક્રમે ક્રમે સમતા પ્રાપ્ત થાય છે, પછી વિષયોનાં સકલ્પો દૂર થતાં તેમની કામગુણોની તૃષ્ણા પણ ચાલી જાય છે

આમ વીતરાગ થઇ કૃતકૃત્ય થએલા તે પુરૂષનાં જ્ઞાન અને દર્શનને-આવરણ કરનારાં તથા બીજા અતરાયક કર્મો ક્ષણવારમાં ક્ષય પામી જાય છે અને તેઓ બધુ જાણનારા (સર્વજ્ઞ) તથા બધુ જોનારા (સર્વદર્શી) બને છે

હવે વીતરાગ પુરુષ કેવી રીતે મુકતદશાને પામે છે એ વિષે મહાવીર ભગવાન ફરમાવે છે કે —

બોલ ૭૨ મો.

अह आउयं पालइत्ता अन्तोमुहुत्तद्धावसेसाए जोगनिरोहं करेमाणे सुहुमकिरियं अप्पडिवाइं सुक्कज्झाणं झायमाणे तप्पढमयाए मणजोगं निरुम्भइ, वइजोगं निरुम्भइ कायजोगं निरुम्भइ, आणपाणुनिरोहं करेइ ईसि पंचरहस्सक्खरुच्चारणद्धाए य णं अणगारे समुच्छिन्नकिरियं अनियट्टिसुक्कज्झाणं झियायमाणे वेयणिज्जं आउयं नामं गोत्तं च एए चत्तारि कम्मंसे जुगवं खवेइ ॥ ७२ ॥

બોલ ૭૩ મો.

तओ ओरालियतेयकम्माइं सव्वाहिं विप्पजहणाहिं विप्पजहित्ता उज्जुसेढिपत्ते अफुसमाणगई उड्ढं एगसमएणं अविग्गहेणं तत्थ गन्ता सागारोवउत्ते सिज्झइ बुज्झइ जाव अन्तं करेइ ॥ ७३ ॥

અર્થાત્—(વીતરાગ પુરુષ) આયુષ્ય પૂરૂ કરી જ્યારે અન્તમુહૂર્ત જેટલો સમય બાકી રહે છે ત્યારે યોગનો નિરોધ કરે છે અને અપ્રતિપાતિ શુકલધ્યાનનુ ધ્યાન ધરી સર્વપ્રથમ મનોયોગને રોકે છે, ત્યારબાદ ક્રમશ: વચનયોગ તથા કાયયોગને રોકે છે અને પછી

શ્વાસોચ્છ્વાસને રોકે છે. પછી પાચ લઘુ અક્ષરનો ઉચ્ચાર થઈ શકે તેટલા સમયની સ્થિતિ ભોગવતાં તથા સમુચ્છિન્નક્રિયા નામના શુક્લધ્યાનના ચતુર્થભેદનુ ધ્યાન ધરતા, વેદનીય કર્મ, આયુ કર્મ, નામકર્મ તથા ગોત્રકર્મ એ ચાર અઘાતી કર્મો જે બાકી રહ્યા હોય છે તેનો એક સાથે ક્ષય કરે છે.

ત્યારબાદ ઔદારિક, તૈજસ્ અને કાર્મણ એ ત્રણે પ્રકારના શરીરોનો ત્યાગ કરી, સરળશ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી, ઊર્ધ્વ અસ્પૃશમાન (સીધી) ગતિ કરે છે અને સાકાર ઉપયોગથી સિદ્ધ, બુદ્ધ તથા મુક્ત થાય છે.

બોલ ૭૧ મા સાથે ૭૨ મા બોલ તથા ૭૩ મા બોલનો પારસ્પરિક ઘનિષ્ટ સબધ છે એટલા માટે અતિમ બે બોલનો એક સાથે વિચાર કરવામા આવે છે

બોલ ૭૧ મા, ૭૨ મા તથા ૭૩ મા બોલમા રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનથી જીવાત્માને શો લાભ થાય છે એ વિષે વિશેષ વિચાર કરવામા આવ્યો છે

સસારનુ મૂળ કારણ કર્મ છે, અને કર્મનુ મુખ્ય કારણ રાગદ્વેષ છે એટલા માટે જો રાગદ્વેષને નિર્મૂળ કરવામા આવે તો સસારનો છેદ થાય અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય

આ પ્રમાણે રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શનને જીતવાથી જીવાત્માને પરપરાએ તો મોક્ષની જ પ્રાપ્તિ થાય છે, પરતુ પ્રારભમા તેરમા ગુણસ્થાનને જીવાત્મા પ્રાપ્ત કરે છે તેરમુ ગુણસ્થાન એ તો મોક્ષનુ અતિમ પગથીયુ છે તેરમા ગુણસ્થાનમા ગયા બાદ મોક્ષની જ પ્રાપ્તિ થાય છે.

બારમા અને તેરમા ગુણસ્થાનનુ વર્ણન સમાન જ હોય છે કારણકે બન્ને ગુણસ્થાનો ક્ષાયક ભાવના છે મોહનો ક્ષય તો બારમા ગુણસ્થાનમા જ થઈ જાય છે. એટલા માટે આત્માનુ ત્યાથી પતન થતુ નથી, પરતુ તે તેરમા ગુણસ્થાને ચડી આખરે મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે જ છે અને એજ કારણે રાગદ્વેષને જીતી લીધા બાદ શુ કરવું તે વિષે આગળ પ્રશ્નોત્તર કરવામાં આવેલ નથી કારણકે રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાદર્શન ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરનાર મોક્ષને પ્રાપ્ત કરે જ છે અને એટલા જ માટે આ પ્રશ્ન છેલ્લો કરવામા આવ્યો છે

રાગદ્વેષ ઉપર સંપૂર્ણ વિજય મેળવવાથી કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે પછી તેરમા ગુણસ્થાનની જેટલી જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ હોય છે તેટલી સ્થિતિમાંથી જ્યારે અન્તમુહૂર્ત જેટલુ આયુષ્ય બાકી રહે છે ત્યારે વીતરાગી પુરુષ યોગનો નિરોધ કરે છે, અર્થાત્ જ્યાથી પાછુ નીચે પડવાનુ નથી એવા શુક્લધ્યાનને ધારણ કરીને સર્વપ્રથમ મનોયોગનો નિરોધ કરે છે મન સજ્ઞીપચેન્દ્રિયને હોય છે આ મનમા જઘન્યયોગ સમજવો જોઈએ મનોયોગના અસખ્યાત ભેદ કરી પ્રત્યેક સમયમા પ્રત્યેક ભેદનો નિરોધ કરે છે અને અસખ્યાત સમયમા મનોયોગનો સપૂર્ણ નિરોધ કરે છે આ જ પ્રમાણે વચનયોગના પણ અસખ્યાત ભેદ કરી અસખ્યાત સમયમા તેનો નિરોધ કરે છે વચનયોગમા પણ જઘન્યયોગ સમજવો જોઈએ આજ પ્રમાણે જઘન્ય કાયયોગનાં પણ અસખ્યાત ભેદ કરી અસંખ્યાત સમયમા તેનો નિરોધ કરે છે. ત્યારબાદ શ્વાસોચ્છ્વાસનો નિરોધ કરે છે પછી પાચ લઘુ અક્ષરનો ઉચ્ચાર થઈ શકે તેટલા સમયની સ્થિતિ ભોગવતાં તથા સમુચ્છિન્ન ક્રિયા નામના શુક્લધ્યાનના ચતુર્થ ભેદનુ ધ્યાન ધરતાં વેદનીય કર્મ, આયુ.કર્મ, નામકર્મ તથા ગોત્રકર્મ એ ચાર અઘાતી કર્મો જે બાકી રહ્યા હતાં તેનો ક્ષય કરે છે.

મોહનીય કર્મનો સક્ષય થવાથી ત્રણ ઘાતી કર્મો તો નષ્ટ થઈ જાય છે પરંતુ ચાર અઘાતી કર્મો બાકી રહી જાય છે આ ચારે અઘાતી કર્મોને એક સાથે ખપાવીને ઔદારિક, તૈજસ્ અને કાર્મણ એ ત્રણે પ્રકારનાં શરીરોનો ત્યાગ કરી સરળ શ્રેણિને પ્રાપ્ત કરી 'અફુ-સમાન ગતિ'એ જાય છે, અર્થાત્ આડીઅવળી ગતિ કરતા નથી પરતુ સીધી ગતિએ જાય છે. 'અફુસમાન ગતિ'નો અર્થ એવો નથી કે તેઓ કોઇ આકાશ પ્રદેશને સ્પર્શતા નથી, પરતુ અત્રે તેનો અર્થ એ છે કે, આડી અવળી ગતિ કરતા નથી પરતુ સીધી ગતિ કરે છે.

આડી અવળી ગતિ કર્મને કારણે થાય છે વીતરાગ પુરુષ જ્યારે મુક્ત દશાને પામે છે ત્યારે તેઓએ બધાં કર્મોને નષ્ટ કરી નાંખ્યા હોય છે એટલા માટે સીધી અને સાકાર ઉપયોગપૂર્વક ગતિ કરે છે

ઉપયોગના બે પ્રકાર છે. એક સાકાર ઉપયોગ અને બીજો અનાકાર ઉપયોગ સાકાર ઉપયોગ જ્ઞાનનો હોય છે અને અનાકાર ઉપયોગ દર્શનનો હોય છે. કેટલાક લોકો જ્ઞાન અને દર્શનનો ઉપયોગ એક સાથે હોવાનુ બતાવે છે, પરતુ શાસ્ત્રના પાઠથી એ વાત સ્પષ્ટ સિદ્ધ થાય છે કે, બન્ને ઉપયોગ એક સાથે થતાં નથી પરતુ જેઓ સિદ્ધ થાય છે તેઓ જ્ઞાનના ઉપયોગથી સિદ્ધ થાય છે જ્ઞાન અને દર્શનના ઉપયોગનો સમય એક જ હોઈ શકે નહિ પરતુ ભિન્ન ભિન્ન સમયમા એ બન્ને ઉપયોગ થાય છે એટલા માટે જેઓ સિદ્ધ થાય છે તેઓ જ્ઞાનના ઉપયોગમા સિદ્ધ થાય છે

સાકાર ઉપયોગમા સીધી ગતિ કરી મુક્તાત્મા સિદ્ધ, બુદ્ધ અને મુક્ત થઈ સંપૂર્ણ અવસ્થાને પામી નિરાવરણ ધર્મને પ્રાપ્ત કરે છે.

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, જ્યારે આત્મા અકર્મા અર્થાત્ કર્મરહિત બની ગયો છે તો પછી તે ગતિ કેવી રીતે કરી શકે? અને જો આત્મા ગતિ કરે છે તો તેનુ કોઇ કારણ અવશ્ય હોવુ જોઇએ અર્થાત્ કર્મ હોવાં જોઇએ!

આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, ગતિ કરવી એ આત્માનો સ્વભાવ છે પરંતુ પોતાના સ્વભાવથી તો આત્મા સીધી ગતિ કરે છે, આડીઅવળી ગતિ કરતો નથી આડીઅવળી ગતિ કર્મને કારણે થાય છે. મુક્તાત્મા સીધી ગતિ કરે છે અને સીધી ગતિ કરવી એ મુક્તાત્માનો સ્વભાવ છે પરતુ કર્મની પ્રેરણાથી આત્મા જે ગતિ કરે છે તે ગતિ આડીઅવળી હોય છે.

દાખલા રૂપે દીપકની શિખા હમેશા ઉપર જ જાય છે કારણકે એ તેનો સ્વભાવ છે. દીપકની શિખા નીચેની બાજુ કરવી હોય તો કોઇ બીજા પ્રયોગથી તે સભવિત છે આ જ પ્રમાણે આત્માની ગતિ પણ સીધી હોય છે, પરતુ આત્મા જો આડીઅવળી ગતિ કરે છે તો તેનુ કારણ કર્મ જ છે

જે પ્રમાણે લેપ લાગેલા તુબડાનો લેપ ઉખડી જતાં જ તુબડુ સ્વભાવત ઉપર આવી જાય છે, પરતુ જ્યા સુધી તુબડા ઉપર લેપ લાગેલા હતા ત્યા સુધી તે પાણીની અદર ડૂબેલુ રહેતુ હતુ, તે જ પ્રમાણે આત્મા જ્યા સુધી કર્મરૂપી લેપથી લિપ્ત હોય છે ત્યાં સુધી તે આડીઅવળી ગતિ કરે છે, પરતુ જ્યારે આત્મા કર્મરહિત બની જાય છે ત્યારે તે સીધી જ ગતિ કરે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે, આત્મામા ગતિ કરવાનો

સ્વભાવ છે આત્મા પોતાના સ્વભાવથી જ ઊંચી ગતિ કરે છે એટલા માટે આત્મા કર્મ-રહિત હોવાથી સીધી ગતિ કેવી રીતે કરે છે એ પ્રશ્નનુ નિરાકરણ બરાબર થઇ જાય છે.

અદ્વૈતવાદી લોકો બધા જીવોમા એક જ આત્મા હોવાનુ માને છે પરતુ તેમનુ આ કથન યુક્તિસગત જણાતુ નથી, કારણ કે જો બધામા એક જ આત્મા છે એમ માનવામા આવે તો કોઇ એક આત્મા સિદ્ધ થાય તો બધા જીવાત્માઓને સિદ્ધ માનવા જોઇએ આ જ પ્રમાણે કોઇ આત્મા મુક્ત થાય તો બધા જીવાત્માઓને મુક્ત માનવા જોઇએ પરતુ વાસ્તવમાં આમ હોતુ નથી. 'બધામાં એક જ આત્મા છે' આ કથન ઉપરના કારણને લીધે તથા બીજા અનેક કારણોને લીધે યુક્તિયુક્ત જણાતુ નથી. એટલા માટે પ્રત્યેકનો આત્મા ભિન્નભિન્ન છે એ કથન યુક્તિસગત જણાય છે

શાસ્ત્રકારોએ રાગદ્વેષ તથા મિથ્યાત્વ ઉપર સપૂર્ણ વિજય મેળવવાનુ ફળ પરપરાએ 'સિદ્ધગતિ' પ્રાપ્ત થાય છે એ બતાવ્યુ છે જે અવસ્થા સિદ્ધ ભગવાને પ્રાપ્ત કરેલ છે તે જ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવાનો આપણો પણ પ્રયાસ હોવો જોઈએ 'સિદ્ધગતિ' પ્રાપ્ત કરવાનુ લક્ષ્યબિન્દુ દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી સતત અભ્યાસ કરવામા આવે તો તે અવસ્થા સહજ રીતે પ્રાપ્ત થઈ શકે. જે મહાપુરુષો એ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી શક્યા છે તેઓ પણ અભ્યાસ કરતા કરતા તે અવસ્થાને પામી શક્યા હતા જે મહાપુરુષો સિદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, જેઓએ રાગદ્વેષ ઉપર વિજય મેળવી લીધો છે તથા દેહમાં રહેવા છતા જેઓ વિદેહની માફક રહે છે તે મહાપુરુષોદ્વારા બતાવવામા આવેલા માર્ગ ઉપર ચાલવાથી આપણે પણ તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ, પરતુ એ માર્ગે ચાલવા માટે પુરુષાર્થ કરવો એ આપણુ કામ છે પુરુષાર્થ કરતા રહેવાથી જ્યારે સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે બીજુ કોઈ કામ કરવાનુ બાકી રહેતુ નથી મહાપુરુષોએ જે મોક્ષનો માર્ગ બતાવ્યો છે એ માર્ગે ચાલવાનો પુરુષાર્થ કરવો એ આપણુ કામ છે માર્ગદર્શક તો માર્ગ બતાવી દે છે પરતુ નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોચવા માટે તો પ્રવાસીએ જ ચાલવુ પડે છે. આ જ પ્રમાણે કેવલજ્ઞાની મહાપુરુષોએ સિદ્ધગતિ પ્રાપ્ત કરવાનો માર્ગ આપણને બતાવ્યો છે હવે એ નિર્દિષ્ટ માર્ગ ઉપર ચાલવાનો પુરુષાર્થ કરવો એ આપણુ કર્તવ્ય છે પુરુષાર્થ કર્યા વિના સિદ્ધગતિને પ્રાપ્ત કરી શકીએ નહિ

ભગવાન મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત જ ઉત્થાન, બળ, વીર્ય, પુરુષાર્થ તથા પરાક્રમનો છે શ્રી ઉપાસકદશાગસૂત્રના સકડાલપુત્રના અધ્યયનમા આ જ સિદ્ધાન્તનુ મહત્ત્વ બતાવવામા આવેલ છે ગોશાલકનો એવો મત છે કે ઉત્થાન, બલ કે પુરુષાર્થ વગેરે કાંઈ નથી પરતુ જે થવાનુ હોય છે તે જ થાય છે આ મતની વિરુદ્ધ ભગવાન મહાવીરનો સિદ્ધાન્ત એ છે કે ઉત્થાન, બલ, વીર્ય, પુરુષાકાર તથા પરાક્રમ આદિ દ્વારા આત્મા સિદ્ધ થાય છે. સક્ષેપમા ભગવાન મહાવીર પુરુષાર્થવાદી હતા અને ગોશાલક નિયતિવાદી હતો

એકવાર ભગવાન મહાવીરે સકડાલપુત્રને કહ્યુ હતુ કે, આત્મા ઉત્થાન, બલ, વીર્ય, પુરુષાકાર તથા પરાક્રમ આદિ દ્વારા સિદ્ધ થાય છે આ કથનના ઉત્તરમા સકડાલપુત્રે જણાવ્યુ કે, ઉત્થાનાદિદ્વારા આત્મા સિદ્ધ થતો નથી પણ સિદ્ધ થવાનો હોય તો થાય છે.

વરુણ મુનિના વિહાર થયા બાદ રાવણે વરુણના નગરમાં જઈ તેમના પુત્રોને રાજ્યાસન ઉપર સ્થાપિત કર્યા અને પોતાની આધીનતાનો સ્વીકાર કરાવ્યો વરુણપુત્રોએ વિચાર્યું કે, હનુમાન બાળક હોવા છતાં બહુ જ પરાક્રમી છે, એટલા માટે આપણે આપણી બહેનનો લગ્નસબધ તેની સાથે કરીએ તો બહુ સારૂ કહેવાય આ પ્રમાણે વિચાર કરી વરુણપુત્રોએ પોતાની બહેનનો લગ્નસબધ હનુમાનની સાથે કરી દીધો અને રાવણ મહારાજને કહ્યુ કે, હવે અમારો આપની સાથે એવો સબધ સ્થાપિત થઈ ગયો છે કે જેથી હવે વિગ્રહ થવાનુ કોઈ કારણ પણ ઉપસ્થિત નહિ થાય આ વૈવાહિક સબધથી રાવણને પણ ઘણી જ પ્રસન્નતા થઈ. રાવણ હનુમાનને સાથે લઈ પાછો લકામા આવ્યો અને હનુમાનનો આદરસત્કાર કરી કહેવા લાગ્યો કે, વરુણને તમે જીત્યા છો એટલે તમને ધન્યવાદ ઘટે છે હનુમાને જવાબમા કહ્યુ કે, વરુણને મે જીત્યા નથી પરતુ તમે જીત્યા છો. આ પ્રમાણે પરસ્પર યશ આપવા લાગ્યા

આજે તો બીજા દ્વારા કરવામા આવેલ કામને પોતાનુ ગણી લોકો અહકાર કરવા લાગે છે પરતુ વાસ્તવમા મહાન્ તો તે જ છે કે જે આ પ્રકારના અહકારને જીતી લે છે

રાવણે હનુમાનની રીતભાતથી પ્રસન્ન થઈ હનુમાનને કાનના કુડલ અને ઘણી જાગીર પુરસ્કારમા આપી એટલુ જ નહિ પણ પોતાની ભાણેજ-કે જે ખરદૂષણની પુત્રી હતી-તેનો વિવાહ પણ હનુમાનની સાથે કરી દીધો. ખરદૂષણે વિચાર્યુ કે, હનુમાનના પિતાએ જ મને બધનમાથી મુક્ત કર્યો હતો આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેણે પોતાની કન્યાનો વિવાહ હનુમાનની સાથે કરી દીધો રત્નના ભોજનમા કોણ ઘી રેડે નહિ ? આ કથનાનુસાર હનુમાન જેવા વીરપુરુષની સાથે કોણ એવો હશે કે જે પોતાની કન્યાનો વિવાહ કરવા ન ચાહે ? ખરદૂષણની માફક સુગ્રીવે પણ પોતાની કન્યાનો વિવાહ રાવણની સાથે કરી દીધો

રાવણ અને હનુમાન પરસ્પર એક બીજાને યશ આપવા લાગ્યા એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તે બન્નેમા અહકાર ન હતો જ્યા સુધી રાવણમાં અહકાર ન રહ્યો ત્યાં સુધી હનુમાન તેમની સાથે રહ્યા. રાવણમાં અહકારનુ દર્શન થતા જ હનુમાને તેનો સાથ છોડી દીધો અને નિરહકારી રામના સાથી બની ગયા આ વાતને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી તમે લોકો પણ અહકારને જીતવાનો પ્રયત્ન કરો ખરી રીતે તો અહકારને જીતવાથી જ ભગવાનની ઉપાસના થઈ શકે છે જે નિરભિમાની હોય છે તે જ પરમાત્માના શરણે જઈ. શકે છે

રાવણને ત્યાથી વિદાય લઈ હનુમાન પોતાના ઘેર આવ્યા પવનકુમારે હનુમાનનુ સ્વાગત કર્યું. અજના પણ બધા પરિજનોને જોઈ પ્રસન્ન થઈ પણ સાથે સાથે તેણીને એવો વિચાર આવ્યો કે, મારે આ સાસારિક ઉપાધિઓમા જ પડયા રહેવુ ન જોઈએ પરંતુ આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ જોઈએ

અંજના સતીને આ પ્રકારનો વિચાર આવ્યો. હવે તે શું કરે છે તે વિષે હવે પછી વિચાર કરવામા આવશે.

વ્યાખ્યાન: સંવત્ ૧૯૯૬ આસો શુદ ૧૦ રવિવાર.

પ્રાર્થના

શ્રી 'દૃઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય,
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, 'શીતલ' નામ સુહાય
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી.
—વિનયચન્દ્રજી કુમ્ભટ ચોવીશી.

શ્રી શીતલનાથ ભગવાનની આ પ્રાર્થના કરવામાં આવી છે. શીતલતા એટલે શાન્તિ સંસારમાં શાન્તિ કોણ ચાહતું નથી ? સંસારમાં બધા લોકો શાન્તિને પ્રાપ્ત કરવા માટે જ પ્રપંચ કરે છે પરંતુ તેમને સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. વાસ્તવિક શાન્તિ તો શીતલનાથ ભગવાનના શરણે જવાથી જ મળે છે સાંસારિક પ્રપંચો દ્વારા સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થવાને બદલે અશાન્તિ જ વધવા પામે છે જે પ્રમાણે અગ્નિમાં ઘી નાખવાથી અગ્નિ સતેજ બને છે કદાચ અગ્નિમાં ઘણું ઘી નાખવાથી થોડા સમયને માટે ભલે અગ્નિ શાન્ત જણાય, પરંતુ થોડા સમય બાદ તે જ શાન્ત જણાતો અગ્નિ ખૂબ જ પ્રજ્વલિત બની જાય છે, કારણ કે ઘી એ એવો પદાર્થ છે કે તેના સંયોગથી અગ્નિ પ્રજ્વલિત થાય છે આ જ પ્રમાણે લોકો સંસારમાં શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવા વિષયવાસનાનો પ્રયોગ કરે છે અને વિષયોનું સેવન કરે છે, પરંતુ વિષયસેવનથી અશાન્તિ ઘટવાને બદલે વધે છે અને પરિણામે સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી. એટલા માટે જો સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા હોય તો શીતલનાથ ભગવાનના શરણે જવું જોઇએ શીતલનાથ ભગવાનના શરણે જવાથી નિશ્ચિતરૂપે શાન્તિ પ્રાપ્ત થશે.

ભગવાન શીતલનાથના શરણે કેવી રીતે જવું જોઇએ એ વિષે અત્રે વિચાર કરવો આવશ્યક છે કારણ કે સાધ્યને અનુકૂલ સાધન પ્રાપ્ત થયા વિના સાધ્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી જેવું સાધ્ય હોય તેવું જ સાધન હોવું જોઇએ અને જેવું સાધન હશે તેવું જ સાધ્ય સિદ્ધ થશે એટલા માટે સાધ્યને સિદ્ધ કરવા માટે ઉપયુક્ત સાધનની સાવધાની રાખવી જોઈએ સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન તો ભગવાન શીતલનાથનું શરણ જ છે આ સાધનદ્વારા અનેક લોકોએ શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી છે, કરે છે અને કરશે આ પ્રમાણે સાચી શાન્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન શીતલનાથ ભગવાનનું શરણ છે અને ભગવાનનું શરણ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન સાંસારિક પદાર્થોના મમત્વનો ત્યાગ કરવો એ છે. મમત્વના ત્યાગદ્વારા પરમાત્માના શરણે જવાશે અને પરમાત્માના શરણે જવાથી સાચી શાન્તિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થશે

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, ભગવાન શીતલનાથ તો મોક્ષમાં બીરાજે છે તો તેમના શરણે જવાથી અમને શાન્તિની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, સાચી શાન્તિ તો મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવામાં જ રહેલી છે ભગવાન શીતલનાથે મોક્ષરૂપી શાન્તિ જે માર્ગદ્વારા પ્રાપ્ત કરેલ છે તે માર્ગ ભગવાન બધાને બતાવી ગયા છે. હવે તો તે માર્ગે

હોતી નથી તે કાર્ય સરળ હોવા છતાં મુશ્કેલ જણાય છે જે કાર્ય ઉપર શ્રદ્ધા હોય છે તે કાર્યને સંપન્ન કરવા માટે બીજા કોઈની પ્રેરણાની પણ આવશ્યકતા રહેતી નથી ઉદાહરણ તરીકે પુત્રના વિવાહમા કામ કરવા માટે કોણ પ્રેરણા કરે છે? પુત્રના વિવાહના કામોમા મુશ્કેલી પણ ભોગવવી પડે છે પરંતુ તે કાર્ય પ્રત્યે શ્રદ્ધા હોવાથી બીજા કોઈની પ્રેરણા ન હોવા છતા તે મુશ્કેલ કામ પણ સરળતાપૂર્વક કરવામા આવે છે આ જ પ્રમાણે જ્યારે વ્યવહારમા પણ શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા જણાય છે તો પછી ધર્મમાં શ્રદ્ધાની આવશ્યકતા કેમ ન હોય? વ્યવહારનાં કાર્યો પણ શ્રદ્ધા વિના સંપન્ન થતા નથી, તો પછી મોક્ષના કાર્યો શ્રદ્ધા વિના કેવી રીતે સંપન્ન થઈ શકે? એટલા માટે ભગવાને જે કાંઈ કહ્યુ છે તે વાતને ધ્યાનમા રાખી મોક્ષ-પ્રાપ્તિ માટે સમકિતપૂર્વક પરાક્રમ કરવો જોઈએ જો આપણે ભગવાનની વાણીને સંપૂર્ણ રીતે આચરણમા ઉતારી ન શકીએ તો આપણી શક્તિ અનુસાર ભગવાનની વાણીનો સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ ભગવાનની સંપૂર્ણ વાણીને તો ગણધરો પણ ધારણ કરી શકતા નથી તેઓ પણ થોડા અંશમાં જ ભગવદ્‌વાણીને ધારણ કરી શકે છે આવી દશામાં આપણે ભગવદ્‌વાણીને સંપૂર્ણ રીતે ધારણ કરી શકીએ એ કેવી રીતે બની શકે? એટલા માટે આપણે શકિત અનુસાર ભગવદ્‌વાણીને આચરણમા ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણે વધારે કાંઈ કરી ન શકીએ તો શ્રદ્ધાને તો ધારણ કરી શકીએ છીએ. કાર્યની તો ભલે સરખામણી ન થઈ શકે પરંતુ શ્રદ્ધા તો તેરમા ગુણસ્થાનવાળાની અને ચોથા ગુણસ્થાનવાળાની સમાન જ હોઈ શકે છે પક્ષીઓ પોતાની ચાંચમા સમુદ્રને ભરી ન શકે પરંતુ સમુદ્ર ઉપર શ્રદ્ધા તો બધા પક્ષીઓ રાખી શકે છે આ જ પ્રમાણે તમે પણ ભગવદ્‌વાણીનુ વિધિવત્ પાલન ન કરી શકો તોપણ તે ઉપર શ્રદ્ધા રાખો અને યથાશકિતમતિ તેનુ શ્રદ્ધાપૂર્વક પાલન પણ કરો

અત્રે કોઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે, અમે કયા ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખીએ? તમે જે કાંઈ કહો છો તે જ વાત બીજા લોકો પણ કહે છે. આવી દશામાં અમારે કયા ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે, પાઠશાળાઓ જુદીજુદી હોવા છતા કેટલીક વાતો એવી હોય છે કે જે પ્રત્યેક પાઠશાળામાં એક સરખી રીતે માનવામા આવે છે ઉદાહરણ તરીકે પાંચ અને પાંચ દશ થાય છે એ વાત તો પ્રત્યેક પાઠશાળામા એક સરખી રીતે શીખડાવવામા આવે છે બીજી વાતોમાં તો કદાચ મતભિન્નતા હોઈ શકે પરંતુ આ વાતમા કોઈ પ્રકારની ભિન્નતા હોઈ શકે નહિ આ જ પ્રમાણે વીતરાગ ભગવાનદ્વારા કહેવામા આવેલ કેટલાંક તત્ત્વો એવા છે કે જે બધાને માન્ય છે એ વિષે કોઈનો મતભેદ નથી બીજા જે સિદ્ધાન્તો છે તે અને જૈન સિદ્ધાન્તોને બીજા મતના સિદ્ધાન્તોની સાથે સરખામણી કરી જુઓ અને તે વિષે વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરો તો તમને જણાશે કે, વીતરાગ ભગવાનનુ કથન જ યથાર્થ છે વીતરાગ ભગવાનદ્વારા પ્રરૂપિત યથાર્થ કથન ઉપર શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ. આ સિવાય અન્ય મતની કોઈ વાત સારી હોય તો તે પણ આપણા માટે ગ્રાહ્ય છે. બીજાના નયની ઉત્થાપના ન કરી પોતાના નયની સ્થાપના કરવી એનુ જ નામ સ્યાદ્‌વાદ છે. સ્યાદ્‌વાદ સાતેય નયોને માને છે સ્યાદ્‌વાદ કોઈપણ નયનુ ખંડન કરતો નથી પરંતુ સાતે નયોનો સંગ્રહ કરી પદાર્થને માને છે આથી વિપરીત બીજા લોકો તો કોઈ એક વાતને પકડી રાખી દુરાગ્રહ કરે છે. પરંતુ જૈનદર્શન કોઈપણ વાતનો દુરાગ્રહ રાખતુ

નથી જૈન દર્શન તો બધાયની દૃષ્ટિને લઇને પદાર્થનુ નિરૂપણ કરે છે અન્ય દર્શનો અથવા મતો કોઇ એક દૃષ્ટિને જ પકડી રાખી પદાર્થનુ નિરૂપણ કરે છે પરતુ જૈનદર્શન બધી દૃષ્ટિઓને માન્ય રાખે છે આ વાત એક ઉદાહરણ આપી સમજાવુ છુ, કે જેથી જૈનદર્શનની વિશાલતા તથા મૌલિકતા સમજવામા આવી શકશે –

કોઈ એક ગામમા એક હાથી આવ્યો હાથીને જોવા માટે ગામના લોકો એકઠા થયા તે ગામમાં કેટલાક આધળા લોકો પણ રહેતા હતા તેઓ પણ હાથી જોવા માટે ચાલ્યા રસ્તામા કોઇએ તેમને કહ્યુ કે, તમને આખો નથી તો કેવી રીતે હાથીને જોઈ શકશો? આધળા લોકોએ કહ્યુ કે, અમે હાથીને હાથ ફેરવીને જોઈ લઈશુ

આધળા લોકો હાથીની પાસે ગયા અને હાથ ફેરવીને જોવા લાગ્યા એક આધળાના હાથમા હાથીનો દાત આવ્યો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે હાથી કેવો હોય છે તે હુ સમજી ગયો હાથી તો મૂસલ–સાબેલા જેવો હોય છે

બીજા અંધ માણસના હાથમા હાથીની સુડ આવી એટલે તે પહેલા અધ માણસને કહેવા લાગ્યો કે, તુ હાથીને સાબેલા જેવો કહે છે તે ખોટુ છે, હાથી તો ડગલાની બાય જેવો હોય છે

ત્રીજા અધ માણસના હાથમાં હાથીનો પગ આવ્યો એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે બન્ને ખોટા છો, હાથી તો થાંભલા જેવો હોય છે

ચોથા અધ માણસના હાથમા હાથીનુ પેટ આવ્યુ એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે ત્રણેય જણા ખોટુ કહો છો, હાથી તો કોઠી જેવો હોય છે

પાચમા અધ માણસના હાથમા હાથીના કાન આવ્યા, એટલે તે કહેવા લાગ્યો કે, તમે બધા ખોટુ કહો છો, હાથી તો સૂપડા જેવો હોય છે

આ પ્રમાણે બધા આધળા લોકો એકબીજાને ખોટા કહેવા લાગ્યા અને પરસ્પર લડવા–ઝઘડવા લાગ્યા એટલામા ત્યા એક સનેત્ર–આખવાળો મનુષ્ય આવી ચડ્યો તે ચક્ષુષ્માન મનુષ્ય તે અધ મનુષ્યોને કહેવા લાગ્યો કે, તમે બધા લોકો શામાટે લડો છો? તમે બધા લોકો કોઈ એક અશમા ઠીક કહો છો, પરતુ જ્યારે તમારા બધાની માન્યતાને એક કરવામા આવશે ત્યારે હાથીનુ વાસ્તવિક સ્વરૂપ સમજવામા આવશે

આખરે આખવાળા મનુષ્યે તે અધ મનુષ્યોને હાથીના કોઈ એક અગને જ હાથી માની લેવાથી કેવી ભ્રમણા પેદા થાય છે એ સમજાવ્યુ અને બધા અગોનો સમન્વય કરવામા આવે તો જ હાથીનુ સ્વરૂપ સમજવામા આવે એ વાત પણ સમજાવી

આ દૃષ્ટાન્ત ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે, જે કોઈ વ્યક્તિ તે અધ મનુષ્યોની માફક પદાર્થના એક જ અશનો સ્વીકાર કરી બીજા અશોનુ સર્વથા ખડન કરે છે અને એક જ અશને પકડી રાખવાનો આગ્રહ કરે છે તે મિથ્યાત્વમા પડી જાય છે જે કોઈ પણ નયનુ ખડન કરે છે તે ખડન કરનાર જે નયનો આશ્રય લે છે તે નય પણ દુર્નય બની જાય છે. એટલા માટે પોતાની જ વાતને હઠ કરી પકડી ન બેસી, અન્યમતાવલબીઓ પણ જે કાઈ કહે છે તે ઉપર સમ્યક્રીતિએ વિચાર કરવો અને વિવેકબુદ્ધિપૂર્વક પૂર્વાપર વિચાર કરી સત્ય વસ્તુ ઉપર શ્રદ્ધા કરવી એનુ નામ જ સમ્યક્ત્વ છે જ્યારે પુણ્યોદય થાય છે ત્યારે જ સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે સ્યાદ્વાદનો સિદ્ધાન્ત કોઈ પ્રકારનો દુરાગ્રહ ન કર-

વાનુ અને મારુ તે સાચુ નહિ પણ સાચુ તે મારુ એમ માનવાનુ કહે છે એટલા માટે સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરી મોક્ષની સિદ્ધિ થાય એવો પુરુષાર્થ કરો સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરવો એ જ મોક્ષપ્રાપ્તિનો રાજમાર્ગ છે

વીતરાગ ભગવાનને કોઈના પ્રત્યે રાગદ્વેષ હોતો નથી એટલા માટે વીતરાગવાણી હમેશાં સત્ય, શિવ અને સુદર હોય છે સરાગ તથા સદોષ વ્યકિતના વચનોમા તો અપૂર્ણતા હોઈ શકે પરતુ વીતરાગ દેવની વાણીમા અપૂર્ણતા હોઈ શકે નહિ જો વીતરાગવાણીને બરાબર સમજવા જેટલી તમારામા બુદ્ધિ ન હોય, તો તમે એમ જ કહો કે વીતરાગ ભગવાને જે કાંઈ કહ્યુ છે તે સત્ય છે જો તમે વીતરાગવાણીને હૃદયપૂર્વક સત્ય, શીવ અને સુદર માનશો તો નિશ્ચિતરૂપે આરાધક બની શકશો અને આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકશો

પ્રસ્તુત અધ્યયનમાં મહાવીર ભગવાને જે કાંઈ કહ્યુ છે તે કોઈ વિવાદનો વિષય નથી પરતુ આચરણમાં ઉતારવાનો વિષય છે જે કોઈ વ્યકિત ભગવદ્‌વાણીને સાચા હૃદયથી આચરણમાં ઉતારશે તે સ્વ-પરનુ કલ્યાણ સાધી શકશે એટલા માટે તમે લોકો પણ કોઈ પ્રકારના વાદવિવાદમાં ન પડી ભગવાનના કથનને આચરણમા ઉતારો તો તેમા તમારું કલ્યાણ જ રહેલુ છે

વાદવિવાદ કરવાથી વસ્તુનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી અને વાદવિવાદનો અન્ત પણ આવી શકતો નથી જેનામાં જેટલી વધારે બુદ્ધિ હશે તે તેટલોજ વધારે વાદવિવાદ કરી શકે છે અને વાદવિવાદ કરતાં કરતાં આખું આયુષ્ય જ સમાપ્ત થઈ જાય એટલા માટે વાદવિવાદમા ન પડતા ભગવાનદ્વારા બતાવવામા આવેલ માર્ગ ઉપર ચાલવામાં સમકિતપૂર્વક પરાક્રમ કરવો જોઈએ

વીતરાગ ભગવાનના વચનને જો તમે નિસ્પૃહ થઈ તમારા આત્માના ત્રાજવે તોલો તો ભગવાનના વચનની સત્યતા જણાયા વગર રહેશે નહિ આત્મા પોતે જ સત્ય-અસત્યને તોલવાનુ ત્રાજવુ છે જો આત્મા કુટીલતાનો પરિત્યાગ કરી સરળતાને ધારણ કરે તો સત્ય શુ છે? અને અસત્ય શુ છે? એ વાતનો બરાબર નિર્ણય કરી શકે છે આત્મા વાસ્તવમા સિદ્ધ સમાન છે પરતુ અત્યારે તે મોહમા પડેલ છે આ મોહને દૂર કરવો એજ સિદ્ધ સમાન બનવાનો ઉપાય છે આત્માનુ કલ્યાણ આત્માની પાસે જ છે એ વાતને દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી સમ્યક્ત્વ વિષે પરાક્રમ કરો તો સ્વપરનું કલ્યાણ અવશ્ય સાધી શકશો

મહાવીર ભગવાને કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી જે ધર્મ પ્રરૂપ્યો છે અને જેનુ વર્ણન આ અધ્યયનમા કરવામાં આવ્યુ છે તેનુ વિસ્તૃત વિવરણ તો કોઇ પૂર્ણ પુરુષ જ કરી શકે સાધારણ વ્યક્તિમાં એવી શક્તિ હોઇ શકે નહિ છતાં આકાશને પાર ન પામવા છતાં પક્ષીઓ પોતાની શક્તિ અનુસાર આકાશમાં ઉડ્ડયન કરે જ છે 'હુ આકાશનો પાર પામી નહિ શકું' એ વિચારથી પક્ષી ઉડવાનુ છોડી દેતુ નથી બરાબર તે જ પ્રમાણે યથાશક્તિ-મતિ અત્રે સમ્યક્ત્વ-પરાક્રમ નામના અધ્યયનનુ વિવેચન કરવામાં આવેલ છે. જો તમારી સમજમા સૂત્રનુ વિવેચન બરાબર આવ્યુ ન હોય તો જેટલુ સમજમા આવ્યુ હોય તેટલુ જીવનમા ઉતારશો તો તમારુ આત્મકલ્યાણ અવશ્ય થશે

સર્વપ્રથમ વીતરાગ દેવ, નિર્ગ્રન્થ ગુરુ તથા કેવલિપ્રરૂપિત ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા કરો. આ જ કલ્યાણનો માર્ગ છે.

સતી અંજના ચરિત્ર-૨૪

સમ્યક્ત્વમાં પરાક્રમ કરી આત્મ-કલ્યાણ સાધનાર અનેક પુણ્યાત્માઓ થઇ ગયા છે અંજના પણ તેમાંની એક છે સતી અંજનાએ સ્વ-પરનુ કલ્યાણ સાધ્યુ હતું એટલા જ માટે તેમની ચરિત્રકથા સંભળાવવામાં આવે છે

વીર હનુમાન વિજય પ્રાપ્ત કરી ઘેર આવ્યા. પવનકુમાર તથા અંજના વગેરે હનુમાન તથા તેની સ્ત્રીઓને જોઇ પ્રસન્ન થયા તે વખતે અંજના સતીને એવો વિચાર આવ્યો કે, મારે હવે પુત્ર-પરિવાર સાસારિક વગેરે દરેક સુખ છે પરતુ મારે ઉપાધિઓમાં જ પડયા રહેવુ ન જોઈએ પરતુ આત્માનુ કલ્યાણ કરવુ જોઇએ. આ વિચારને કારણે તે પાછલી રાતના સમયે જાગી ગઈ અને ધર્મજાગરણ કરી તે વિચાર કરવા લાગી કે, પુત્રે જે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે તે વિજયથી શુ મારો આત્મવિજય થવાનો છે? મને અત્યારે જે કાઈ પ્રાપ્ત થયું છે તે પૂર્વ કરણીના પ્રતાપથી જ પ્રાપ્ત થયેલ છે પરતુ મારે મારી પૂર્વકરણીને આ પ્રમાણે સાંસારિક કામોમા જ ખર્ચી દેવી ન જોઇએ, પણ પૂર્વ કરણીની સહાયતાથી આત્માનું કલ્યાણ કરવુ જોઇએ. જો હુ આ સમયે પણ આત્માનુ કલ્યાણ નહિ કરુ તો પછી આત્માનું કલ્યાણ ક્યારે સાધી શકીશ ?

આ પ્રમાણે નિશ્ચય કરી અંજના સતી પવનકુમારની પાસે ગઇ અને બે હાથ જોડી તેમની સામે ઊભી રહી અંજનાને સામે ઊભેલી જોઈ પવનકુમારે પૂછ્યુ કે, કેમ શુ છે? તને એવી કઈ વસ્તુની જરૂર છે કે, આ પ્રમાણે પ્રાર્થી બનીને આવી છો? અંજના સતીએ કહ્યુ કે, જો કોઈ વસ્તુની જરૂર ન હોત તો તમારી પાસે પ્રાર્થના કરવા શા માટે આવત? આ સાંભળી પવનકુમારે પૂછ્યુ કે, તુ શુ ચાહે છે? અજનાએ જવાબમાં કહ્યુ કે, જો તમારી આજ્ઞા હોય તો હુ ધર્મકરણી કરવામાં પ્રવૃત્ત થાઉં પવનકુમારે કહ્યુ કે, તને ધર્મકરણી કરવાની કોણ ના પાડે છે? અંજનાએ જવાબ આપ્યો કે, મારી એવી ઇચ્છા છે કે, હુ સમસ્ત સાસારિક બધનોને છોડી દઇ એક માત્ર ધર્મકરણી કરવામાં જ સમય વ્યતીત કરુ !

અંજનાનો કહેવાનો આશય પવનકુમાર સમજી ગયા તેમણે કહ્યુ કે, હે અંજના! તને આવો વિચાર અનાયાસે કેવી રીતે ઉદ્ભવ્યો? પુત્ર હજી નાનો છે અને નવી વહુઓ ઘરમાં આવી છે આ અવસર તો આનદમા વ્યતીત કરવાનો પ્રાપ્ત થયો છે આનદ માણવાના સમયે તને વિરક્તિનો વિચાર કેમ આવ્યો? ઘરમા રહીને જ શા માટે આનદપૂર્વક ધર્મકરણી કરતા નથી? આ સાભળી અંજનાએ જવાબ આપ્યો કે, આ સસારમા એવા અનેક પ્રલોભનો છે કે જેમા ફસાઈ જવાથી હુ આત્માનુ કલ્યાણ કરી શકતી નથી કદાચ તમે મને મારા વિચારોને છોડી દેવાનું કહેતા હો તો, હુ તમને એ જ નિવેદન કરીશ કે જો તમે કાળને રોકી દો તો હુ હમણા સંયમ લેવાનો વિચાર માડી વાળીશ પવનકુમારે જવાબમાં કહ્યુ કે, કાળને કોણ અટકાવી શકે? કોણ જાણે કાળ ક્યારે આવે અને ક્યારે ઉપાડી જાય? કાળ તો સ્વચ્છદવિહારી છે એટલા માટે તેને કોણ અટકાવી શકે? આ સાંભળી અંજનાએ નમ્રતાપૂર્વક કહ્યુ કે, જ્યારે તમે કાળને અટકાવી શકતા નથી તો પછી સંયમ લેવાના મારા વિચારને શા માટે છોડી દેવાનુ કહો છો? મીરાએ પણ કહ્યુ હતુ કે—

પરણું તો પ્રીતમ પ્યારો અખંડ અહાવાત મ્હારો રાંડવાનો ભય ટાલો રે

આ પ્રમાણે અજના સતીએ પણ કહ્યુ કે, હે પતિદેવ! કાળ આવીને જો આપને ઉપાડી જશે તો એ દશામા મારે વિધવા બનવુ પડશે, અને કાળ જો મને ઉપાડી જશે તો તમારે દુ ખ ભોગવવુ પડશે એટલા માટે કાળ નથી આવ્યો તે દરમ્યાન આત્મકલ્યાણ સાધી લેવુ એ જ ઠીક છે કાળનો વિશ્વાસ નથી કે તે ક્યારે આવે અને ક્યારે ઉપાડી જાય!

અંજનાનુ ન્યાયયુક્ત કથન પવનકુમારને ઠીક લાગ્યુ તેમણે અજનાને કહ્યુ કે, થોડા દિવસ રાહ જુઓ. પછી આપણે બન્ને સાથે સંયમનો સ્વીકાર કરશુ અજનાએ જવાબમા કહ્યુ કે, તમારુ કહેવુ બરાબર છે, પરતુ જેમણે મૃત્યુને જીતી લીધુ હોય, જે મૃત્યુ આવે ત્યારે ભાગી જઈ તેથી બચી શકતા હોય, જેને મૃત્યુ સાથે મૈત્રી હોય, અથવા જેમને મૃત્યુનો ભય નથી તેઓ થોડા દિવસ રાહ જુએ તો ઠીક પણ કહી શકાય પરતુ મારું મૃત્યુ ક્યારે આવશે એ હુ જાણતી નથી એવી દશામા હુ સમયનો દુરુપયોગ કેવી રીતે કરી શકુ ? અંજનાનુ આ કથન પણ પવનકુમારને ઉચિત લાગ્યુ તેમણે મનમા વિચાર કર્યો કે, જ્યારે અંજના સંયમનો સ્વીકાર કરી રહી છે તો પછી હુ સસારમાં કેવી રીતે રહી શકુ ?

અહી પતિપત્નીધર્મ કેવો હોય છે તેનો આછો ખ્યાલ આવે છે અજના સતીએ જેમ પતિધર્મનો આદર્શ ઉપસ્થિત કર્યો છે તેવી રીતે પવનકુમારે પત્નીધર્મનો આદર્શ ઉપસ્થિત કર્યો છે.

આજે તો લોકો પતિ–પત્નીધર્મને ભૂલી રહ્યા છે અને તે કારણે જ સંસારમા દામ્પત્યજીવન દુ ખપૂર્ણ જોવામા આવે છે આજે તો એવો સામાન્ય રીવાજ પ્રચલિત થયેલો જોવામા આવે છે કે, પુરુષો એક પત્ની મર્યા બાદ બીજી અને બીજી પત્ની મર્યા બાદ ત્રીજી પત્ની પરણી લાવે છે આ એક અન્યાય છે પુરુષો પત્નીદ્વારા તો પતિવ્રતનુ પાલન કરાવવા ચાહે છે, પરતુ પોતે તો ઇચ્છાનુસાર એક પત્ની મર્યા બાદ બીજી અને બીજી પત્ની મર્યા બાદ ત્રીજી પત્ની કરે છે આ પ્રમાણે પુરુષોએ પોતાની સુખસગવડતાનો કાયદો બનાવી લીધો છે, પરતુ શાસ્ત્રકારો સ્ત્રી–પુરુષ વચ્ચેનો ભેદભાવ ન રાખતા બન્નેને માટે સમાનરૂપે પતિવ્રત તથા પત્નીવ્રતનુ પાલન કરવા માટે ભારપૂર્વક કહે છે શાસ્ત્રકારો ઉત્સર્ગમાર્ગ તરીકે બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો જ ઉપદેશ આપે છે, પરતુ જો સપૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળી ન શકાય તો પતિવ્રત તથા પત્નીવ્રતનુ પાલન કરો એમ કહે છે પરતુ પુરુષો પોતાને સ્વદારસતોષવ્રતથી મુક્ત સમજી પત્નીદ્વારા સ્વપતિસતોષવ્રતનુ પાલન કરાવવા ચાહે છે પુરુષો એટલુ પણ વિચારતા નથી કે જ્યારે અમે પોતે અમારા વ્રતનુ પાલન કરતા નથી તો પછી પત્ની પોતાના વ્રતનુ પાલન કરે જ એવી આશા કેવી રીતે રાખી શકાય! એટલા માટે સ્ત્રી–પુરૂષોને માટે એ જ ઉચિત છે કે, તેઓ પોતપોતાના વ્રતનુ બરાબર પાલન કરે કારણ કે જે કોઈ વ્રતનુ પાલન બરાબર કરે છે તેનુ કલ્યાણ અવશ્ય થાય છે

અજના સતીની સાથે પવનકુમાર પણ સયમનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર થઈ ગયા. હનુમાનને ખબર પડી કે, માતા–પિતા સયમ લેવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે. એટલે હનુમાન

માતાની પાસે આવી મસ્તક નમાવી કહેવા લાગ્યા કે, માતાજી! તમે મને બાળકને છોડી દઈ ક્યાં જઈ રહ્યા છો? તમે ઘરમા જ રહીને ધર્મધ્યાન કરી શકો છો! તમને ધર્મધ્યાન કરવાની કોણ ના પાડે છે? હનુમાનના આ કથનના ઉત્તરમા અંજનાએ કહ્યુ કે, હે પુત્ર! તુ વ્યર્થ મોહમાં પડી રહ્યો છે! ક્ષત્રિયો સગ્રામથી ભય પામતા નથી જો હુ તને સગ્રામમાં જતાં રોકત તો શુ હુ વીરમાતા કહેવાત? જો નહિ, તો પછી તુ મને શા માટે રોકે છે? હુ કર્મશત્રુઓને જીતવા માટે યુદ્ધમાં જાઉં છુ એ સમયે તુ પોતાને નાની ઉંમરનો બતાવી મને સયમ લેતાં અટકાવે છે એ ક્ષત્રિયપુત્ર તરીકે તને શોભતુ નથી કાળ નિર્દય છે અને શરીર અબળ છે, તથા કરાળ કાળ ક્યારે આવી ચડશે એ કોઈ જાણતુ નથી—એવી દશામા કર્મશત્રુઓને જીતવા માટે યુદ્ધમા જતા તુ મને અટકાવે અને વીરપુત્ર થઇને કાયરતા બતાવે એ ઉચિત નથી

અજના સતીએ આ પ્રમાણે હનુમાનને સમજાવ્યો હનુમાન પણ ધીર—વીર હતા તેઓ સમજી ગયા કે, માતા તથા પિતાને હવે સસારમા રહેવાની રુચિ નથી અને તેમને અનિચ્છાએ રોકી રાખવામાં લાભ નથી એમ સમજી તેમણે દીક્ષા—મહોત્સવની તૈયારીઓ કરી પવનકુમાર તથા અજના સતી બન્નેએ ભાવપૂર્વક દીક્ષાને અગીકાર કરી હનુમાને વિચાર્યું કે, હવે મને માતાના દર્શન ક્યારે થશે? આ પ્રમાણે વિચાર કરી તેઓ માતાના કેશ પોતાના ખોળામા લઈ ઘેર આવ્યા તેમની એવી ધારણા હતી કે, આ કેશોને જ્યારે હુ જોઈશ ત્યારે માતાનુ સ્મરણ થશે અને માતાના કેશોનુ દર્શન પણ થશે

દીક્ષા લીધા બાદ અજના તથા પવનકુમાર સયમનુ બરાબર પાલન કરવા લાગ્યા સયમનુ યથાવિધ પાલન કરતી અજના સતી કાળધર્મ પામી સ્વર્ગમા ગયા અને ત્યાથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમા જન્મ લઈ મોક્ષ જશે

અહીં અજના સતીની કથા સમાપ્ત થાય છે. આ કથાનો સાર એ જ છે કે, જેઓ મોહ ઉપર વિજય પ્રાપ્ત કરી ધર્મ ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા રાખશે અને ધર્મના માર્ગે ચાલવામા પરાક્રમ કરશે તેઓ અવશ્ય આત્માનુ કલ્યાણ સાધી શકશે

ૐ શાન્તિ! શાન્તિ!! શાન્તિ!!!

અમદાવાદ ચાતુર્માસની પૂર્ણાહુતિ અને ક્ષમાપ્રાર્થના

ઉપદેશનુ કામ મુશ્કેલ હોય છે, એટલા માટે જો મારા કોઈ કથનથી આ ચાતુર્માસ દરમ્યાન કોઈને કોઇ પ્રકારનુ દુઃખ લાગ્યું હોય તો હુ તેમને ખમાવુ છુ. હુ તમને લોકોને જે કાંઇ કહું છુ તે તમારા કલ્યાણને માટે જ કહુ છુ. તેમ છતાં મારી જે વાત શાસ્ત્ર-સમ્મત અને તમારા આત્માને રૂચિકર લાગે તેજ વાતને માનો અને શેષ વાતોને છોડી દો. વિતરાગ પ્રવચન વિષે એવી શ્રદ્ધા રાખો કે —

तुमेव सच्चं निस्संकिय जं जिणेहिं पव्वेइयं ।

અર્થાત્—વીતરાગ ભગવાને જે વચનો કહ્યાં છે તે જ વચનો પ્રમાણભૂત છે. જે રાગદ્વેષથી યુક્ત છે તેમનાં કહેલાં વચનો પ્રમાણભૂત નથી. હું તમને અન્તમાં એટલું જ કહું છું કે, જે વાત સત્ય હોય તેનો સ્વીકાર કરો અને જે વાત અસત્ય હોય તેનો સ્વીકાર ન કરો.

ૐ શાન્તિ ! શાન્તિ ! ! શાન્તિ ! ! !

અમદાવાદ ચાતુર્માસ

શાસ્ત્રીય વ્યાખ્યાનો સંપૂર્ણ.

[illegible]

ચોવીશ જિનસ્તવનાવલી

[[illegible]]

[[illegible]]

૧—ઋષભદેવ સ્તવન

[ઉમાંદે ભટિયાણી હો—એ દેશી]

શ્રી આદીશ્વર સ્વામી હો
પ્રણમૂં શિર નામી તુમ ભણી, પ્રભુ અંતરયામી આપ, ।
મો[1] પર મ્હેર કરીજે હો,
મેટીજે[2] ચિંતા મન તણી, મારા કાટો[3] પુરાકૃત[4] પાપ. ॥ શ્રી० ૧ ॥
આદિ ધરમકી કીધી હો,
ભર્ત ક્ષેત્ર સર્પણી[5] કાલ મે પ્રભુ જુગલ્યા[6] ધર્મ નિવાર[7]: ।
પહલા નરવર[8] મુનિવર હો,
તીર્થંકર જિન હુઆ કેવલી, પ્રભુ તીર્થ થાપ્યા ચાર ॥ શ્રી० ૨ ॥
મા 'મરુદેવી' દેવ્યા થારા[9] હો,
ગજ હોદ્દે મોક્ષ પધારીયા, તુમ જન્મ્યા હિ પ્રમાણ. ।
પિતા 'નાભિ' મહારાજા હો,
ભવ દેવ તણો કરી નર થયા, પછે પામ્યા પદ નિરવાણ ॥ શ્રી० ૩ ॥
ભરતાદિક સો નન્દન[10] હો,
બે પુત્રી 'બ્રાહ્મી' 'સુન્દરી', પ્રભુ એ થારા[11] અંગજાત,[12] ।
સઘલાઈ કેવલ પાયા હો,
સમાયા અવિચલ જોત મે, પ્રભુ ત્રિભુવન મે વિખ્યાત ॥ શ્રી० ૪ ॥
ઇત્યાદિક બહુ તાર્યા હો,
જિણકુલમે પ્રભુ તુમ ઉપન્યા, કાઈ આગમમે અધિકાર, ।
અવર અસખ્ય તાર્યા હો,
ઉધાર્યા સેવક આપરા[13], પ્રભુ સરણા સાધાર[14] ॥ શ્રી० ૫ ॥

૧–મારા પર, ૨–મટાડો, ૩–કાપ, ૪–પહેલા કરેલા ૫–હાલ વર્તી રહ્યો છે તે ૭ આરાવાળે અવસર્પિણી (ઉતરતો) કાળ, ૬–જુગલિયા મનુષ્યના કર્ત્તવ્ય, ૭–ટાળીને, ૮–નરપતિ ૯–તારી, ૧૦–પુત્ર, ૧૧–તારા ૧૨–સતાન, ૧૩–આપના, ૧૪–આધાર સહિત.

અશરણ શરણ કહીજે હો,
પ્રભુ બિરદ વિચારો સાહિબા, કાંઈ અહો ગરીબ નિવાજ, ।
શરણ તિહારી આયો[1] હો,
હું ચાકર જિન ચરણા તણો, મ્હારી સુનિએ અરજ અવાજ ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
તુમ કરુણાકર ઠાકુર હો,
પ્રભુ ધર્મ દિવાકર જગગુરૂ, માગં ભવદુ:ખ દુષ્કૃત ટાલ, ।
'વિનયચન્દ'ને આપો હો,
પ્રભુ નિજ ગુણસંપત શાશ્વતી, પ્રભુ દીનાનાથ દયાલ. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૨—શ્રી અજિતનાથ સ્તવન

[કુવ્યસન મારગ માથેરે ધીક ધીક-એ દેશી]

શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી, તુ દેવનકા દેવજી; ।
"જિતશત્રુ" રાજા ને "વિજયા" રાણીકો, આતમજાત ત્વમેવજી; ।
શ્રી જિન અજિત નમો જયકારી ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
દૂજા દેવા અનેરા જગમેં, તે મુજ દાય[2] ન આવેજી; ।
તહ મને તહ વચને હમને, તુહી જ અધિક સુહાવેજી ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
સેવ્યા દેવ ઘણા ભવભવમે, તો મુજ ગરજ ન સારીજી ।
અબ કે શ્રી જિનરાજ મિલ્યો તૂ, પૂરણ પર ઉપકારીજી. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
ત્રિભુવનમે જસ ઉજ્જવલ તેરો, ફૈલ રહ્યો જગ જાણેજી, ।
વંદનીક પૂજનીક સકલંકો, આગમ એક વખાણેજી. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
તૂ જગજીવન અંતરજામી, પ્રાણ આધાર પિયારોજી, ।
સબ વિધિ લાયક સંતસહાયક, ભક્ત વચ્છલ બિરુદ[3] થારોજી. ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
અષ્ટસિદ્ધિ નવ નિધિકો દાતા, તો સમ અવર ન કોઈજી, ।
વાધે તેજ સેવકકો નિશદિન, જેથ તેથ[4] જ હોયજી ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
જ્ઞાન દર્શન સંપત્તિ લે, ઈશ ભયો અવિકારીજી, ।
અવિચલ ભક્તિ 'વિનયચંદ'કુ, દ્યો તો જાણુ રીઝ તુમારીજી ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૩—શ્રી સંભવનાથ સ્તવન

[આજ મારા પાસજી ને ચાલો બંદન જઈએ-એ દેશી]

આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિત્તસુ[5] ગુણ ગાસ્યાં,
મધુર મધુર સ્વર રાગ અલાપી[6], ગહરે[7] શબ્દ ગુંજાસ્યા[8] રાજ;
આજ મ્હારા સંભવ જિનકે, હિતચિત્તસુ ગુણ ગાસ્યાં ॥ ૧ ॥

૧–આવ્યો, ૨ પસંદગીમા, નજરમા ૩ લાયકાત, ભૂષણ ૪ જ્યાત્યા. ૫ શુભ મનથી. ૬ લલકારી.
૭–ગંભીર. ૮ ધૂન લગાવીશું

નૃપ "જિતારથ" "સેન્યા" રાણી, તસ સુત સેવક થાસ્યા ।
નવધા[1] ભક્તિ ભાવસો કરને, પ્રેમ મગન હુઈ જાસ્યા, રાજ ॥ આ૦ ૨ ॥
મન બચ કાય લાય[2] પ્રભુ સેતી,[3] નિસ દિન માસ ઉસાસ્યા ।
સંભવ જિનકી મોહની મૂરતિ હિયે નિરંતર ધ્યાસ્યા, રાજ ॥ આ૦ ૩ ॥
દીન દયાલુ દીન–બંધવ કે, ખાનાજાદ[4] કહાસ્યા, ।
તન ધન પ્રાણ સમર્પી પ્રભુકો, ઈનિ પર બેગ[5] રીઝાસ્યા, રાજ, ॥ આ૦ ૪ ॥
અષ્ટ કર્મદલ અતિ જોરાવર, તે જીત્યા સુખ પાસ્યા ।
જાલમ મોહ માર કો જામે, સાહસ કરી ભગાસ્યા, રાજ. ॥ આ૦ ૫ ॥
ઉબટ[6] પંથ તજી દુરગત કો, શુભ ગતિ પગ સંભાસ્યા[7],
આગમ અર્થ તણે અનુસારે, અનુભવ દશા અભ્યાસ્યા [8]રાજ ॥ આ૦ ૬ ॥
કામ, ક્રોધ, મદ, લોભ, કપટ, તજી, નિજ ગુણસું લવલાસ્યાં[9], ।
'વિનયચંદ' સંભવ જિન તૂઠયા[10] આવાગમન મિટાસ્યા રાજ ।
આજ મ્હારા સંભવ જિન કે હિતચિત્તસું ગુણ ગાસ્યા, રાજ ॥ આ૦ ૭ ॥

—□■□—

૪—શ્રી અભિનન્દનનાથ સ્તવન

[આદર જીવ ક્ષમા ગુણ આદર–એ દેશી]

શ્રી અભિનન્દન દુઃખનિકન્દન, વન્દન પૂજન જોગજી; ।
આશા પૂરો ચિંતા ચૂરો, આપો સુખ આરોગજી ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
'સંબર' રાય 'સિદ્ધારથા' રાણી, તેહનો આતમજાતજી, ।
પ્રાણ પિયારો સાહબ સાંચો, તુંહી માત ને તાતજી ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
કેઈ એક સેવ કરે શંકરકી, કેઈ એક ભજે મુરારીજી, ।
ગનપતિ સૂર્ય ઉમા[11] કેઈ સુમરે, હું સમરું અવિકારીજી[12] ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
દૈવ કૃપાસું પામે લક્ષ્મી, સો ઈનિ ભવનકો સુખજી, ।
તો તૂઠયાં ઈનિ ભવ–પરભવમે, કદેઈ[13] ન વ્યાપે દુઃખજી ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
જદપિ ઈન્દ્ર નરેન્દ્ર નિવાજે,[14] તદપી કરત નિહાલજી ।
તૂ પૂજનિક નરેન્દ્ર ઈન્દ્ર કો, દીનદયાલ કૃપાલજી ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
જબલગ આવાગમન ન છૂટે, તબ લગ એ અરદાસજી,[15] ।
સંપત્તિ સહિત જ્ઞાન–સમકિત ગુણ, પાઉ દઢ વિશવાસજી ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અધમ ઉધારન બિરુદ તિહારો, ચાવો[16] ઈણ સંસારજી, ।
લાજ 'વિનયચન્દ, કી અબ તો તે, ભવનિધિ પાર ઉતારજી ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

---

૧ નવ પ્રકારની. ૨ લાવીને, આણીને, લગાવીને, ૩–થી, થકી ૪ અસલ, કુલીન, ૫ તરત ૬ ઉલટો. વિપરીત. ૭ પ્રકાશ કરીશું ૮ અભ્યાસ કરીશું. ૯ લવલીન થઈશું ૧૦ પ્રસન્ન થયે ૧૧–પાર્વતી. ૧૨–નિર્વિકાર સિદ્ધદેવ ૧૩–કયારેય પણ ૧૪–પ્રસન્ન થાય ૧૫–અરજ, પ્રાર્થના. ૧૬–પ્રખ્યાત, જાહેર.

૫—શ્રીસુમતિનાથ સ્તવન

[શ્રી શીતલ જીન સાહિબાજી—એ દેશી]

સુમતિ જીણેસર સાહિબાજી, 'મેઘરથ' નૃપ નો નંદ, ।
'સુમંગલા' માતા તણો, તનય સદા સુખ-કન્દ ।
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી ॥ ૧ ॥
પ્રભુ ત્રિભુવન તિલોજી, સુમતિ સુમતિ દાતાર, ।
મહા મહિમા નીલોજી,[૧] પ્રણમુ વાર હજાર ॥ પ્રભુ૦ ૨ ॥
મધુકરનો મન મોહિયોજી, માલતી કુસુમ સુવાસ ।
ત્યુ મુઝ મન મોહ્યો સહી, જીન-મહિમા સુવિમાસ[૨] ॥ પ્રભુ૦ ૩ ॥
જ્યુ પંકજ[૩] સૂરજમુખીજી, વિકસે સૂર્ય પ્રકાશ, ।
ત્યુ મુજ મનડો ગહ ગયો, સુન જિન ચરિત હુલાસ. ॥ પ્રભુ૦ ૪ ॥
પપઈયો પિયુ પિયુ કરેજી, જાન વૃષા ઋતુ મેહ, ।
ત્યુ મો મન નિશદિન રહો, જિન સમરનસુ નેહ ॥ પ્રભુ૦ ૫ ॥
કામભોગની લાલસારે, થિરતા ન ધરે મન્ન, ।
પિણ તુમ ભજન-પ્રતાપથી, દાઝે દુરમતિ વન્ન. ॥ પ્રભુ૦ ૬ ॥
ભવનિધિ પાર ઉતારિયેરે, ભક્ત વચ્છલ[૪] ભગવાન, ।
'વિનયચન્દ' ની વીનતી, તુમ[૫] માનો કૃપાનિધાન ॥ પ્રભુ૦ ૭ ॥

૬ શ્રી—પદ્મપ્રભુ રતવન

[નાથ કૈસે ગજકો બંધ છુડાયો—એ દેશી]

પદ્મ પ્રભુ પાવન નામ તિહારો, પતિત ઉધારન હારો,
જદપિ ધીવર[૬] ભીલ કસાઈ, અતિ પાપિષ્ટ જમારો,
તદપિ જીવહિંસા તજ પ્રભુ ભજ, પાવૈ ભવનિધિ પારો ॥ પદ્મ૦ ૧ ॥
ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રમદા બાલક કી, મોટી હત્યાચ્યારો; ।
તેહનો કરણહાર પ્રભુ ભજનૈ, હોત હત્યાસું ન્યારો ॥ પદ્મ૦ ૨ ॥
વેશ્યા ચુગલ છિનાર જુવારી, ચોર મહાવટ[૭] મારો, ।
જો ઈત્યાદિ ભજે પ્રભુ તોને, તો નિવૃત્ત સસારો. ॥ પદ્મ૦ ૩ ॥
પાપ પરાલ કો પુંજ બન્યો અતિ, માનુ મેરુ આકારો, ।
તે તુમ નામ હુતાશન સેતી, સહસા પ્રજ્વલત સારો ॥ પદ્મ૦ ૪ ॥
પરમ ધરમકો મરમ મહારસ, સો તુમ નામ ઉચ્ચારો; ।
યા સમ મંત્ર નહિ કોઈ દૂજો, ત્રિભુવન મોહનગારો. ॥ પદ્મ૦ ૫ ॥
તો સબરન બિન ઈણ કલિયુગમે, અવર ન કોઈ આધારો; ।
મૈં બલિ[૮] જાઉ તો[૯] સમરન પર, દિન દિન પ્રિત વધારો. ॥ પદ્મ૦ ૬ ॥
"સુષિમા" રાણીકો અંગજાત તુ, "શ્રીધર" રાય કુમારો, ।
"વિનયચન્દ" કહે નાથ નિરંજન, જીવન પ્રાણ હમારો ॥ પદ્મ૦ ૭ ॥

૧-વર, ધામ. ૨-સારીરીતે વિચારીને ૩-કમળ ૪-જેને ભકતો પ્રિય છે એવા. ૫ તમે
૬ મચ્છીમાર ૭ મોટા વાટપાડુ ૮ વારી જાઉ ૯ તારા

૭—શ્રી સુપાર્શ્વનાથ સ્તવન

[પ્રભુજી દીનદયાલ સેવક શરણે આયો—એ દેશી]

પ્રતિષ્ઠ નરેશ્વર કે સુત પૃથ્વી તુમ મ્હતારી,
સુગુણ સનેહી સાહબ સાચો સેવકને સુખકારી.
શ્રી જિનરાજ સુપાર્શ્વ પૂરો આશ હમારી. ટેર. ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
ધર્મ કામ ધન મોક્ષ ઇત્યાદિક, મનવાંછિત સુખ પૂરો.
બાર-બાર મુઝ વિનતી એહી, ભવ-ભવ ચિંતા ચૂરો. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
જગત શિરોમણી ભક્તિ તિહારી, કલ્પવૃક્ષ સમ જાણું.
પૂરણ બ્રહ્મ પ્રભુ પરમેશ્વર ભવ-ભવ તોય પિછાણું. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
હું સેવક તું સાહબ મેરો પાવન પુરુષ વિજ્ઞાની
જનમ-જનમ જિત[1] તિત જાઉં તો પાલો પ્રીત પુરાની. ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
તારણ-તરણ અશરણ-શરણકો, બિરુદ ઇસો તુમ સોહે
તો સમ દીન-દયાલ જગતમેં, ઇન્દ્ર નરેન્દ્ર ન કો હે ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
શંભુ રમણ બડો સમુદ્રો મેં શૈલ[2] સુમેરુ વિરાજે।
તું ઠાકુર ત્રિભુવનમેં મોટો, ભક્ત કામ [illegible] ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અગમ અગોચર તું અવિનાશી અલખ અખંડ અરૂપી.
ચાહત દરસન વિનયચંદ તેરે. સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપી. ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૮—શ્રી ચંદ્રપ્રભુ સ્તવન

[ચોકની દેશી]

જય જય જગત શિરોમણિ હું સેવક ને તું ધણી,
અબ તોસું ગાઢી બણી પ્રભુ આશા પૂરો હમ તણી ।
મુઝ મ્હેર કરો ચંદ્ર પ્રભુ, જગજીવન અંતર જામી.
ભવ દુઃખ હરો, સુનિયે અરજ હમારી ત્રિભુવનસ્વામી ॥ મુઝ૦ ૧ ॥
'ચંદપુરી' નામે નગરી હતી મહાસેન નામે નરપતિ. ।
રાણી શ્રી 'લખમા' સતી, તસુ નન્દન તૂ ચઢતી રતિ ॥ મુઝ૦ ૨ ॥
તૂ સર્વજ્ઞ મહાજ્ઞાતા, આતમ અનુભવ કો દાતા. ।
તો તૂઠા લહિયે સાતા, ધન્ય ધન્ય જે જગમે તુમ ધ્યાતા ॥ મુઝ૦ ૩ ॥
શિવ-સુખ પ્રાર્થના કરશુ, ઉજ્જ્વલ ધ્યાન હિયે ધરશુ. ।
રસના તુમ મહિમા પરશુ[3] પ્રભુ ઈન વિધ ભવસાગરસે તરસુ ॥ મુઝ૦ ૪ ॥
ચંદ્ર ચકોરન કે મનમે, ગાજ અવાજ હુએ ઘનમે. ।
પ્રિય અભિલાષા જ્યો ત્રિય[4] તનમે, પ્રભુ જ્યુ વસિએ મો ચિત્ત મનમે ॥ મુઝ૦ ૫ ॥
જો સુજનર સાહબ તેરી, તો માનો વિનતી મેરી, ।
કાટો કરમ ભરમ બેરી, પ્રભુ પુનરપિ ન ફરુ ભવ-ફેરી ॥ મુઝ૦ ૬ ॥
આત્મજ્ઞાન દશા જાગી, પ્રભુ તુમ સેતી લવલ્યા લાગી, ।
અન્ય દેવ ભ્રમના ભાગી, 'વિનયચંદ' તિહારો અનુરાગી ॥ મુઝ૦ ૭ ॥

———

૨ જ્યા ત્યા. ૨ પર્વત. ૩ સ્પર્શ કરશુ ૪ સ્ત્રી

૯—શ્રી પુષ્પદંત સ્તવન

[બુઢાપો વેરી આઇઓ—એ દેશી]

'કાકદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીલ' નૃપાલ, ।
'રામા' તસુ પટરાયની[1] હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ ॥
શ્રી સુવિધિ જિણેસર બંદિએ હો. ॥ ટેર ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
ત્યાગી પ્રભુતા રાજની હો, લીધો સંજમ ભાર, ।
નિજ આતમ-અનુભવથી હો, પાયા પદ અવિકાર. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
અષ્ટકર્મનો રાજવી હો, મોહ પ્રથમ ક્ષય કીન, ।
શુદ્ધ સમકિત ચારિત્રનો, હો પરમ ક્ષાયક ગુણ લીન. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
જ્ઞાનાવરણી દર્શનાવરણી હો, અંતરાય કિયો અંત, ।
જ્ઞાન દર્શન બલ એ ત્રિહૂ હો, પ્રગટ્યા અનંતા અનંત ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
અવ્વાબાહ[2] સુખ પામિયો હો, વેદની કરમ ખપાય, ।
અવગાહના[3] અટલ[4] લહીયો, આયુ ક્ષય કરે જિનરાય ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
નામ કરમનો ક્ષય કરી હો, અમૂરતિક કહાય, ।
અગુરુલઘુપણો અનુભવ્યો હો, ગોત્ર કરમથી મૂકાય ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અષ્ટગુણાકાર ઓળખ્યો હો, જોતી સ્વરૂપ ભગવંત; ।
'વિનયચંદ, કે ઉર વસો હો, અહો નિજ પ્રભુ પુફદંત ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૧૦—શ્રી શીતલનાથ સ્તવન

[જીંદવારી—દેશી]

શ્રી 'દૃઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય, ।
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય ॥ જય૦ ૧ ॥
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી, કરુણાનિધિ કીરતાર, ।
સેવ્યા સુરતરુ જેહવો, વાંછિત સુખ દાતાર. ॥ જય૦ ૨ ॥
પ્રાણ પિયારો તૂ પ્રભૂ, પતિવરતા પત્ની જેમ, ।
લગન નિરંતર લગ રહી, દિન-દિન અધિકો પ્રેમ. ॥ જય૦ ૩ ॥
શીતલ ચંદનની પરે, જપતા નિશ દિન જાપ, ।
વિષય કષાયથી ઉપની, મેટો ભવ-દુખ તાપ. ॥ જય૦ ૫ ॥
આર્ત્ત રૌદ્ર પરિણામથી, ઉપજે ચિંતા અનેક; ।
તે દુખ કાપો માનસી, આપો અચલ વિવેક. ॥ જય૦ ૫ ॥
રોગાદિક ક્ષુધા તૃષા, શસ્ત્ર અશસ્ત્ર પ્રહાર, ।
સકલ શરીરી દુ:ખ હરો, દિલ શુ વિરુદ વિચાર. ॥ જય૦ ૬ ॥
સુપ્રસન્ન હો શીતલ પ્રભુ, તૂ આશા વિસરામ, ।
'વિનયચન્દ' કહે મો ભણી, દેજે મુકિત મુકામ ॥ જય૦ ૭ ॥

૧—પટ્ટરાણી. ૨—બાધા ન આવે એવું. ૩—અવકાશ, જગ્યા રોકવી તે. ૪—ટળે નહિ એવી, શાશ્વત, અખંડ.

૧૧–શ્રી શ્રેયાંસનાથ સ્તવન

[રાગ કાફી—દેશી હોલી]

ચેતન જાણુ કલ્યાણુ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે, ।
શાસ્ત્ર પ્રમાન પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચચલ થિર કર રે, ॥
શ્રેયાસ જિણુદ સુમર રે. ॥ ટેર ॥ શ્રે૦ ૧ ॥
સાસ ઉસાસ વિલાસ ભજનકો, દઢ વિશ્વાસ પકર રે, ।
અજપાભ્યાસ[1] પ્રકાશ હિયે બીચ, સો સમરન જિનવર રે ॥ શ્રે૦ ૨ ॥
કદર્પ[2] ક્રોધ લોભ મદ માયા, યે સબહિ પરિહર રે, ।
સમ્યક્‌દષ્ટિ સહજ સુખ પ્રગટે, જ્ઞાન–દશા અનુસર રે ॥ શ્રે૦ ૩ ॥
જૂઠ પ્રપચ જોબન તન ધન અરુ, સજન સનેહી ઘર રે, ।
છિનમે છોડ ચલે પર ભવકો, બાધ શુભાશુભ થર રે ॥ શ્રે૦ ૪ ॥
માનસ જનમ પદારથ જિનકી, આશા કરત અમર રે, ।
તે પૂરવ સુકૃત કરિ પાયો, પરમ ધરમ દિલ ધર રે ॥ શ્રે૦ ૫ ॥
'વિશ્વસેન' નૃપ 'વિશ્વા' રાણીકો, નંદન તૂ ન વિસર રે, ।
સહજે મિટે અજ્ઞાન અવિદ્યા, મોક્ષ પથ પગભર રે ॥ શ્રે૦ ૬ ॥
તૂ અવિકાર વિચાર આત્મ ગુન, ભ્રમ–જજાલ ન પર રે, ।
પૂદ્‌ગલ ચાય[3] મિટાય 'વિનયચદ', તે જિન તૂ ન અવર રે ॥ શ્રે૦ ૭ ॥

૧૨–શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્તવન

[તેરી કુલસી દેહ પાલક મેં પલટે—એ દેશી]

પ્રણમૂ વાસુ પૂજ્ય જિન નાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો, ।
વિષમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમ શ્રેય શરનો તેરો ॥ પ્રણમુ૦ ૧ ॥
ખલ દલ પ્રબલ દુષ્ટ અતિ દારૂણુ, જ્યો ચૌ તરફ દિયે ઘેરો, ।
તો પિણુ કૃપા તુમારી પ્રભુજી, અરિયન હોય પ્રગટે ચેરો ॥ પ્રણમુ૦ ૨ ॥
વિષમ પ્રહાર ઉજાર વિચાલે, ચોર કુમાત્ર કરે હેરો,[4] ।
તિણુ વિરિયા[5] કરિએ તો સમરણુ, કોઇ ન છીન[6] સકે ડેરો ॥ પ્રણમુ૦ ॥ ૩ ॥
રાજા પાદશાહ જો કોઈ કોપે, અતિ તકરાર કરે છેરો,[7] ।
તદપિ તૂ અનુકૂલ હુવે તો, છિનમે છૂટ જાય ફેરો[8] ॥ પ્રણમુ૦ ૪ ॥
રાક્ષસ ભૂત પિશાચ ડાકિનિ, સાકિની ભય નાવે નેરો, ।
દુષ્ટ મુષ્ટ છલ છિદ્ર ન લાગે, પ્રભુ તુમ નામ ભજે ગહેરો[9] ॥ પ્રણમુ૦ ૫ ॥

૧–પ્રભુ નામનુ અખડ રટણુ કરવાનો અભ્યાસ ૨ કામદેવ ૩–ઇચ્છા, ૪ હુમલો કરવો તે ૫ વેળાએ, વખતે. ૬ છીનવી, ૭–છેડ, રનાડ. ૮–પાછળ પડવુ તે. ૯ બહુ–વધારે

૯—શ્રી પુષ્પદંત સ્તવન

[બુઢાપો વેરી આઇઓ—એ દેશી]

'કાકંદી' નગરી ભલી હો, શ્રી 'સુગ્રીવ' નૃપાલ, ।
'રામા' તસુ પટરાયની[1] હો, તસ સુત પરમ કૃપાલ ॥
શ્રી સુવિધિ જિણેસર વંદિએ હો. ॥ ટેર ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
ત્યાગી પ્રભુતા રાજની હો, લીધો સંજમ ભાર, ।
નિજ આતમ-અનુભવથી હો, પાયા પદ અવિકાર. ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
અષ્ટકર્મનો રાજવી હો, મોહ પ્રથમ ક્ષય કીન, ।
શુદ્ધ સમકિત ચારિત્રનો, હો પરમ ક્ષાયક ગુણ લીન. ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
જ્ઞાનાવરણી દર્શનાવરણી હો, અંતરાય કિયો અંત, ।
જ્ઞાન દર્શન બલ એ ત્રિહૂ હો, પ્રગટ્યા અનંતા અનંત ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
અવ્વાબાહ[2] સુખ પામિયો હો, વેદની કરમ ખપાય, ।
અવગાહના[3] અટલ[4] લહીયો, આયુ ક્ષય કરે જિનરાય ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
નામ કરમનો ક્ષય કરી હો, અમૂરતિક કહાય, ।
અગુરુલઘુપણો અનુભવ્યો હો, ગોત્ર કરમથી મૂકાય ॥ શ્રી૦ ૬ ॥
અષ્ટગુણાકાર ઓળખ્યો હો, જોતી સ્વરૂપ ભગવંત; ।
'વિનયચંદ, કે ઉર વસો હો, અહો નિજ પ્રભુ પુષ્ફદંત ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

૧૦—શ્રી શીતલનાથ સ્તવન

[જીંદવારી—દેશી]

શ્રી 'દૃઢરથ' નૃપતિ પિતા, 'નન્દા' થારી માય, ।
રોમ રોમ પ્રભુ મો ભણી, શીતલ નામ સુહાય ॥ જય૦ ૧ ॥
જય જય જિન ત્રિભુવન ધણી, કરુણાનિધિ કીરતાર, ।
સેવ્યાં સુરતરુ જેહવો, વાછિત સુખ દાતાર. ॥ જય૦ ૨ ॥
પ્રાણ પિયારો તૂ પ્રભૂ, પતિવરતા પત્ની જેમ, ।
લગન નિરંતર લગ રહી, દિન-દિન અધિકો પ્રેમ. ॥ જય૦ ૩ ॥
શીતલ ચંદનની પરે, જપતા નિશ દિન જાપ, ।
વિષય કષાયથી ઉપની, મેટો ભવ-દુખ તાપ ॥ જય૦ ૫ ॥
આર્ત્ત રૌદ્ર પરિણામથી, ઉપજે ચિંતા અનેક, ।
તે દુખ કાપો માનસી, આપો અચલ વિવેક. ॥ જય૦ ૫ ॥
રોગાદિક ક્ષુધા તૃષા, શસ્ત્ર અશસ્ત્ર પ્રહાર, ।
સકલ શરીરી દુ:ખ હરો, દિલ શુ વિરુદ વિચાર. ॥ જય૦ ૬ ॥
સુપ્રસન્ન હો શીતલ પ્રભુ, તૂ આશા વિસરામ, ।
'વિનયચન્દ' કહે મો ભણી, દેજે મુકિત મુકામ. ॥ જય૦ ૭ ॥

૧-પટ્ટરાણી. ૨-બાધા ન આવે એવું. ૩—અવકાશ, જગ્યા રોકવી તે. ૪--ટળે નહિ એવી, શાશ્વત, અખંડ.

૧૧—શ્રી શ્રેયાંસનાથ સ્તવન

[રાગ કાફી—દેશી હોલી]

ચેતન જાણુ કલ્યાણુ કરન કો, આન મિલ્યો અવસર રે, ।
શાસ્ત્ર પ્રમાન પિછાન પ્રભુ ગુન, મન ચચલ થિર કર રે, ॥
શ્રેયાંસ જિણુદ સુમર રે ॥ ટેર ॥ શ્રે૦ ૧ ॥
સાસ ઉસાસ વિલાસ ભજનકો, દઢ વિશ્વાસ પકર રે, ।
અજપાભ્યાસ[1] પ્રકાશ હિયે બીચ, સો સમરન જિનવર રે ॥ શ્રે૦ ૨ ॥
કદર્પ[2] ક્રોધ લોભ મદ માયા, યે સબહિ પરિહર રે, ।
સમ્યક્‌દૃષ્ટિ સહજ સુખ પ્રગટે, જ્ઞાન–દશા અનુસર રે ॥ શ્રે૦ ૩ ॥
જૂઠ પ્રપચ જોબન તન ધન અરુ, સજન સનેહી ઘર રે, ।
છિનમે છોડ ચલે પર ભવકો, બાધ શુભાશુભ થર રે ॥ શ્રે૦ ૪ ॥
માનસ જનમ પદારથ જિનકી, આશા કરત અમર રે, ।
તે પૂરવ સુકૃત કરિ પાયો, પરમ ધરમ દિલ ધર રે ॥ શ્રે૦ ૫ ॥
'વિશ્વસેન' નૃપ 'વિશ્ના' રાણીકો, નદન તૂ ન વિસર રે, ।
સહજે મિટે અજ્ઞાન અવિદ્યા, મોક્ષ પથ પગભર રે ॥ શ્રે૦ ૬ ॥
તૂ અવિકાર વિચાર આતમ ગુન, ભ્રમ–જજાલ ન પર રે, ।
પૂદ્‌ગલ ચાય,[3] મિટાય 'વિનયચદ', તે જિન તૂ ન અવર રે ॥ શ્રે૦ ૭ ॥

૧૨—શ્રી વાસુપૂજ્ય સ્તવન

[તેરી કુલસી દેહ પાલક મેં પલટે—એ દેશી]

પ્રણમૂ વાસુ પૂજ્ય જિન નાયક, સદા સહાયક તૂ મેરો, ।
વિષમ વાટ ઘાટ ભય થાનક, પરમ શ્રેય શરનો તેરો ॥ પ્રણમુ૦ ૧ ॥
ખલ દલ પ્રબલ દુષ્ટ અતિ દારૂણ, જ્યો ચૌ તરફ દિયે ઘેરો, ।
તો પિણ કૃપા તુમારી પ્રભુજી, અરિયન હોય પ્રગટે ચેરો ॥ પ્રણમુ૦ ૨ ॥
વિષમ પ્રહાર ઉજાર વિચાલે, ચોર કુમાત્ર કરે હેરો,[4] ।
તિણ વિરિયા[5] કરિએ તો સમરણ, કોઇ ન છીન[6] સકે ડેરો ॥ પ્રણમુ૦ ॥ ૩ ॥
રાજા પાદશાહ જો કોઈ કોપે, અતિ તકરાર કરે છેરો,[7] ।
તદપિ તૂ અનુકૂલ હુવે તો, છિનમે છૂટ જાય ફેરો[8] ॥ પ્રણમુ૦ ૪ ॥
રાક્ષસ ભૂત પિશાચ ડાકિનિ, સાકિની ભય નાવે નેરો, ।
દૃષ્ટ મુષ્ટ છલ છિદ્ર ન લાગે, પ્રભુ તુમ નામ ભજે ગહેરો[9] ॥ પ્રણમુ૦ ૫ ॥

૧–પ્રભુ નામનુ અખડ રટણ કરવાનો અભ્યાસ ૨ કામદેવ ૩–ઇચ્છા, ૪ હુમલો કરવો તે. ૫ વેળાએ, વખતે. ૬ છીનવી, ૭–છેડ, રજાડ. ૮–પાછળ પડવુ તે. ૯ બહુ જ વધારે

વિસ્ફોટક કુષ્ટાદિક સંકટ, રોગ અસાધ્ય મિટે દેહરો,[1] ।
વિષ પ્યાલા અમૃત હો પ્રગમે, જો વિશ્વાસ જિનેંદ્ર કેરો ॥ પ્રણમું૦ ૬ ॥
માત 'જયા' 'વસુ' નૃપ કે નંદા, તત્ત્વ જથારથ બુધ પ્રેરો ।
બે કર જોડ 'વિનયચન્દ' વિનવે, વેગ મિટાવો મુઝ ભવફેરો ॥ પ્રણમું૦ ૭ ॥

૧૩–શ્રી વિમલનાથ સ્તવન

[અહો શિવપુર નગર સોહામણો—એ દેશી]

વિમલ જિણેસર સેવિએ, થારી[2] બુદ્ધિ નિર્મલ હો જાય રે, ।
જીવા! વિષય–વિકાર વિસારને, તૂ મોહની કર્મ ખપાયરે, ॥
જીવા! વિમલ જિણેસર સેવિએ. ॥ જીવા૦ ૧ ॥
સૂક્ષમ[3] સાધારણપણે,[4] પ્રત્યેક[5] વનસ્પતિ માંય રે ।
જીવા! છેદન ભેદન તે સહ્યા, મર-મર ઉપજ્યો તિણ[6] કાય રે, ॥ જીવા૦ ૨ ॥
કાલ અનંત તિહાં ગયો, તેહના દુ:ખ આગમથી સંભાલ રે, ।
જીવા! પૃથ્વી અપ તેઉ વાયમે, રહ્યો અસંખ્યાસંખ્ય કાલ રે. ॥ જીવા૦ ૩ ॥
એકેન્દ્રીસુ બેઈન્દ્રી થયો, પુન્યાઈ અનંતી વૃદ્ધ[7] રે, ।
જીવા! સન્ની[8] પંચેદ્રી લગે પુન્ય બંધ્યાં, અનન્તાનન્ત પ્રસિદ્ધ રે. ॥ જીવા૦ ૪ ॥
દેવ નરક તીર્યંચ મે, અથવા માનવ ભવ નીચ રે, ।
જીવા! દીનપણે દુ:ખ ભોગવ્યા, ઈણ પર ચારો ગતિ બિચ રે; ॥ જીવા૦ ૫ ॥
અબકે ઉત્તમ કુલ મિલ્યો, ભેટ્યા ઉત્તમ ગુરૂ સાધ રે, ।
જીવા! સુણ જીન બચન સનેહસુ, તુ સમકિત વૃત્ત શુદ્ધ આરાધ રે ॥ જીવા૦ ૬ ॥
પૃથિવીપતિ "કૃતભાનુ" કો "સામા" રાણી કો કુમાર રે, ।
જીવા! 'વિનયચંદ' કહે તે પ્રભૂ, સિરસેહરો[9] હિયડારો[10] હારરે; ॥ જીવા૦ ૭ ॥

૧૪–શ્રી અનન્તનાથ સ્તવન

[વેગા પધારો રે મ્હેલથી—એ દેશી]

અનંત જિનેસર નિત નમો, અદ્‌ભૂત જ્યોતિ અલેખ, ।
ના કહીયે ના દેખીયે, જાકે રૂપ ન રેખ, ॥ અનંત૦ ૧ ॥
સૂક્ષમથી સૂક્ષમ પ્રભુ ચિદાનન્દ ચિદ્રૂપ, ।
પવન શબ્દ આકાશથી, સૂક્ષમ જ્ઞાન સ્વરૂપ, ॥ અનંત૦ ૨ ॥
સકલ પદારથ ચિંતવુ, જે જે સૂક્ષમ હોય ।
તિણથી તૂ સૂક્ષમ મહા, તો સમ અવર ન કોય, ॥ અનંત૦ ૩ ॥
કવિ પંડિત કહી કહી થકે, આગમ અર્થ વિચાર, ।
તો પણ તુમ અનુભવ તિકો, ન સકે રસના ઉચાર, ॥ અનંત૦ ૪ ॥

૧–દેહનો ૨–તારી ૩–૪–૫–વનસ્પતિની ત્રણ જાત. ૬–તે શરીરમા ૭–વૃદ્ધિ. ૮–સંજ્ઞી–મનવાળા ૯–મોતીની કલગી ૧૦—હૃદયનો

પભણે[1] શ્રી મુખ સરસ્વતી, દેવી આપો આપ।
કહી ન શકે પ્રભુ તુ સત્તા, અલખ અજપાજાપ; ॥ અનત૦ ૫ ॥
મન બુદ્ધિ વાણી તો ભણી, પહુચે નહી લગાર, ।
સાક્ષી લોકાલોકનો, નિર્વિકલ્પ નિર્વિકાર ॥ અનત૦ ૬ ॥
માત 'સુયસા' સિહરથ' પિતા, તનુ સુન અનંત' જિનદ।
'વિનયચન્દ' અબ ઓલખ્યો, સાહબ સહજાનન્દ, ॥ અનંત૦ ૭ ॥

—□▪□—

૧૫ —શ્રી ધર્મનાથ સ્તવન

[આજ ન હેજો રે દીસે નાહલો—એ દેશી]

ધરમ જિનેસર મુઝ હિયડે બસો, પ્યારા પ્રાણ સમાન, ।
કબહુ ન વિસરુ હો ચિતારુ[2] નહી, સદા અખડિત ધ્યાન, ॥ધરમ૦ ૧॥
જ્યુ પનિહારી[3] કુભ ન વિસરે, નટવો નૃત્ય નિદાન,[4] ।
પલક ન વિસરે પદ્મની પિઉ ભણી, ન ચકવી ન વિસારે ભાન[5], ॥ધરમ૦ ૨॥
જ્યુ લોભી મન ધનકી લાલસા, ભોગી કે મન ભોગ।
રોગી કે મન માને ઔષધી, જોગી કે મન જોગ, ॥ધરમ૦ ૩॥
ઇણુ પર લાગી હો પૂરણ પ્રીતડી, જાવ જીવ પરિયત।
ભવ ભવ ચાહૂ હો ન પડે આતરો, ભય ભજન ભગવત, ॥ધરમ૦ ૪॥
કામ ક્રોધ મદ મચ્છર લોભથી, કપટી કુટીલ કઠોર।
ઇત્યાદિક અવગુણ કર હુ ભર્યો, ઉદય કરમ કે જોર, ॥ધરમ૦ ૫॥
તેજ પ્રતાપ તુમારો પરગટે, મુજ હયડા મે આય, ।
તો હુ આતમ નિજ ગુણ સભાલને, અનત બલિ કહેવાય, ॥ધરમ૦ ૬॥
'ભાનુ' નૃપ 'સુવ્રતા' જનની તણો, અગજાત અભિરામ,[6] ।
'વિનયચન્દ' ને વલ્લભ તૂ પ્રભૂ, શુદ્ધ ચેતન ગુણ ધામ, ॥ધરમ૦ ૭॥

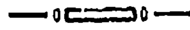
૧૬—શ્રી શાંતિનાથ સ્તવન

[પ્રભુજી પધારો હો નગરી હમ તણી—એ દેશી]

'વિશ્વસેન' નૃપ 'અચલા' પટરાનીજી, તસુ સુત કુલ-સિણગાર હો, સુભાગી, ।
જન્મતા શાતિ કરી નિજ દેશ મે, મૃગી[7] માર[8] નિવાર હો, સુભાગી, ।
શાતિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા ॥ સા૦ ૧ ॥
શાતિ જિનેશ્વર સાહબ સોલમા, શાતિદાયક તુમ નામ હો,
તન મન વચન શુદ્ધ કર ધ્યાવતા, પૂરે સઘલી હામ હો, સુભાગી ॥ સા૦ ૨ ॥

૧–કહે, વર્ણન કરે ૨-ક્યારેય વિસરુ નહિ તેથી યાદ ના માટે કરુ એટલે યાદ કરવાની જરૂર નથી એવા ૩–પાણી ભરનારી સ્ત્રી. ૪–નકકી ૫ સૂર્ય ૬ મનોહર [illegible] [illegible]

વિઘન ન વ્યાપૈ તુમ સમરણ કિયાં, નાસે દારિદ્ર દુ ખ હો, સુભાગી ।
અષ્ટ સિદ્ધિ નવ નિધિ પગ-પગ મિલે, પ્રગટે નવલા સુખ હો, સુભાગી. ॥ શાં૦ ૩ ॥
જેહને સહાયક શાતિ જિનદ તૂ, તેહને કમીય[1] ન કાંય હો, સુભાગી ।
જે જે કારજ મનમાં તેવડે[2], તે તે સફલા રાય, હો સુભાગી. ॥ શાં૦ ૪ ॥
દૂર દેશાવર દેશ પરદેશ મે, ભટકે ભોલા લોક હો સુભાગી ।
સાન્નિધ્યકારી[3] સુમરણ આપરો, સહજ મીટે સબ શોક, હો સુભાગી. ॥ શા૦ ૫ ॥
આગમ સાખ સુણી છે એહવી, જે જિનસેવક હો સુભાગી ।
તેહની આશા પૂરે દેવતા, ચૌસઠ ઈન્દ્રાદિક સોય, હો સુભાગી ॥ શા૦ ૬ ॥
ભવ--ભવ અંતરજામી તૂ પ્રભુ, હમને છે આધાર, હો સુભાગી ।
બે કર જોડી 'વિનયચન્દ' વિનવે, આપો સુખ શ્રીકાર, હો સુભાગી ॥ શાં૦ ૭ ॥

૧૭-શ્રી કુંથુનાથ સ્તવન

[રેખતા-એ દેશી૦ કવ્વાલી ગઝલમાં પણ ગવાય]

કુથુ જિણરાજ તૂ ઐસો, નહિ કોઈ દેવ તો જૈસો ।
ત્રિલોકી નાથ તૂ કહીએ, હમારી બાંહ દઢ ગહિએ, ॥ કુથુ૦ ૧ ॥
ભવોદધિ ડૂબતો તારો, કૃપાનિધિ આસરો થારો, ।
ભરોસો આપકો ભારી, વિચારો બિરુદ ઉપકારી, ॥ કુથુ ૨ ॥
ઉમા[4] હો મિલનકો તોસે,[5] ન રાખો આતરો મોસે, ।
જૈસી સિદ્ધ અવસ્થા તેરી, તૈસી ચૈતન્યતા મેરી, ॥ કુથુ૦ ૩ ॥
કર્મ-ભ્રમ જાલકો દપટયો[6], વિષય સુખ મમતમે લિપટયો, ।
ભમ્યો હુ ચહુ ગતિ માહી, ઉદય કર્મ ભ્રમકી છાંહી[7], ॥ કુથુ૦ ૪ ॥
ઉદયકો જોર હૈ જોલાં, ન છૂટે વિષય સુખ તોલાં, ।
કૃપા ગુરુદેવકી પાઈ, નિજામત ભાવના આઈ ॥ કુથુ૦ ૫ ॥
અજબ અનુભૂતિ[8] ઉર જાગી, સૂરતિ નિજ રૂપમે લાગી, ।
તૂમહિ હમ એકતા જાણુ, દ્વૈત[9] ભ્રમ કલ્પના માનુ, ॥ કુથુ૦ ૬ ॥
'શ્રી દેવી' 'સૂર' નૃપ નદા, અહો સર્વજ્ઞ સુખ કદા, ।
'વિનયચન્દ' લીન તુમ ગુનમે, ન વ્યાપે અવિદ્યા ઉનમે, ॥ કુથુ૦ ૭ ॥

૧૮-શ્રી અરહનાથ સ્તવન

[ઢાલ અલગી ગિરાની-એ દેશી]

અરહનાથ અવિનાશી, શિવ-સુખ[10] લીધો ।
વિમલ વિજ્ઞાન-વિલાસી, સાહબ સીધો ॥ સાહબ૦ ૧ ॥

૧-જરાએ કમી નહી, એટલે ઈચ્છા પૂર્ણ થાય. ૨-વધારે, ઇચ્છે, ઘડે. ૩-પોતાના ઘરમા, નજીક છે તેવુ ૪-ઉમગી થયો છુ. ૫-તારાથી ૬-દબાયો ૭-છાયામા, આધારે ૮-આત્મ-અનુભવ-રસ. ૯-આત્મા ને પરમાત્મા એ બે ભિન્ન છે એ ભાવ ૧૦-મોક્ષસુખ.

તૂ ચેતન[1] ભજ અરહનાથને, તે પ્રભુ ત્રિભુવનરાયા ।
તાત 'સુદર્શન' 'દેવી' માતા, તેહનો નન્દ[2] કહાયા ॥ સાહબ૦ ૨ ॥
ક્રોડ જતન કરતા નહી પામે, એહવી મોટી મામ,[3] ।
તે જિન ભક્તિ કરીને લહિએ, મુક્તિ અમોલક ઠામ ॥ સાહબ૦ ૩ ॥
સમકિતસહિત ક્રિયા જિન-ભક્તિ, જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર, ।
તપ વીરજ[4] ઉપયોગ તિહારા, પ્રગટે પરમ પવિત્ર ॥ સાહબ૦ ૪ ॥
સ્વ ઉપયોગ સ્વરૂપ ચિદાનંદ, જિનવર ને તૂ એક, ।
દ્વૈત અવિદ્યા વિભ્રમ મેટો, વાધે શુદ્ધ વિવેક ॥ સાહબ૦ ૫ ॥
અલખ અરૂપ અખંડિત અવિચલ, અગમ અગોચર આપ, ॥
નિર્વિકલ્પ નિષ્કલંક નિરંજન, અદ્‌ભુત જ્યોતિ* અમાપ, ॥ સાહબ૦ ૬ ॥
ઓલખ અનુભવ અમૃત યાકો, પ્રેમ સહિત રસ પીજે, ।
હૂ-તૂ છોડ 'વિનયચન્દ' અંતરસે[5], આતમ રામ રમીજે. ॥ સાહબ૦ ૭ ॥

૧૯—શ્રી મલ્લિનાથ સ્તવન

[લાવણી]

મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી, 'કુંભ' પિતા 'પરભાવતિ' મૈયા,
તિનકી કુમારી, મલ્લિ જિન બાલ બ્રહ્મચારી. ॥ ટેક ॥
માનિની કુખ કંદરા[6] માહી, ઉપના અવતારી, ।
માલતી કુસુમ-માલની વાચ્છા, જનની ઉરધારી ॥ મલ્લિ૦ ૧ ॥
તિણથી નામ મલ્લિ જિન થાપ્યો, ત્રિભુવન પ્રિયકારી, ।
અદ્‌ભુત ચરિત તુમારો પ્રભુજી, વેદ ધર્યો નારી ॥ મલ્લિ૦ ૨ ॥
પરણુન કાજ જાન સજિ આએ, ભૂપતિ છહૂ ભારી, ।
મિથિલાપુરી ઘેરી ચૌ તરફા, સેના વિસ્તારી ॥ મલ્લિ૦ ૩ ॥
રાજા 'કુંભ' પ્રકાશી તુમપૈ, બીતક વિધ સારી, ।
તુમરે પરણુન કાજ છહૂ નૃપ, આયા અહંકારી ॥ મલ્લિ૦ ૪ ॥
શ્રીમુખ ધીરપ દીધી પિતાકો, રાખો હુશિયારી, ।
પુતલી એક રચી નિજ આકૃતિ, થોથી[7] ઢકણારી[8]. ॥ મલ્લિ૦ ૫ ॥
ભોજન સરસ ભરી સા પુતલી, શ્રી જિન સિણગારી, ।
ભૂપતિ છહૂ બુલાયા મંદિર, બીચ બહૂ દીન ટારી ॥ મલ્લિ૦ ૬ ॥
પુતલી દેખી છહૂ નૃપ મોહ્યા, અવસર વિચારી, ।
ઢક[9] ઉઘાર લિનો પુતલીકો, ભભકયો[10] અન્ન ભારી ॥ મલ્લિ૦ ૭ ॥
દુસહ દુર્ગંધ સહિ નહી જાવે, ઉઠયા નૃપ હારી, ।
તબ ઉપદેશ દિયો શ્રી મુખસે, મોહ દશા ટારી. ॥ મલ્લિ૦ ૮ ॥

૧- હે જીવ. ૨ પુત્ર. ૩ દ્રવ્ય, મિલકત ૪-વીર્યશક્તિ ૫-અંતરમા *છઠ્ઠા છંદના પરમાત્માના ઘણા ગુણિયલ નામો છે તે સરળ છે છતા ન સમજાય તો અનુભવીને પૂછવુ ૬-ગુફા ૭-પોલી. ૮-ઢાકણાવાળી. ૯-ઢાકણુ ૧૦-દુર્ગંધ છૂટી

મહા અસાર ઉદારિક દેહી, પુતલી ઇવ પ્યારી, ।
સંગ કિયા પટકે ભવ દુ:ખમે નારી નરક-વારી[1]. ॥ મલ્લિ૦ ૯ ॥
ભૂપત છહૂં પ્રતિબોધ[2] મુનિ હો, સિદ્ધ ગતિ સંભારી ।
'વિનયચન્દ' ચાહત ભવ-ભવમે, ભક્તિ પ્રભુ થારી ॥ મલ્લિ૦ ૧૦ ॥

૨૦—શ્રી મુનિસુવ્રતનાથ સ્તવન

[ચેતરે ચેતરે માનવી-એ દેશી]

શ્રી મુનિસુવ્રત સાહબા, દીનદયાલ દેવા તણા દેવ કે, ।
તરતારણ પ્રભૂ મો[3] ભણી, ઉજ્જ્વલ ચિત્ત સમરુ નિત્યમેવકે. ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
હૂં અપરાધી અનાદિ કો, જનમ-જનમ ગુન્હા કિયા ભરપૂર કે; ।
લૂટિયા પ્રાન છકાય ના, સેવિયા પાપ અઢારહ કરૂર[4] કે. ॥ શ્રી મુ૦ ૨ ॥
પૂરબ અશુભ કર કર્ત્તવ્યતા[5] તેહને પ્રભુ તૂમ ન વિચારકે, ।
અધમ ઉધારણ બિરુદ છે, સરન આયો અબ કીજીએ સારકે ॥ શ્રી મુ૦ ૩ ॥
કિંચિત્ પુણ્ય પ્રભાવથી, ઇનિ ભવ ઓલખ્યો શ્રી જિન ધર્મ કે, ।
નિવર્તુ નરક નિગોદથી, એહવો અનુગ્રહ[6] કરો પરિબ્રહ્મ કે; ॥ શ્રી મુ૦ ૪ ॥
સાધુપણો નહી સગ્રહ્યો, શ્રાવક વ્રત ન કિયા અગીકાર કે, ।
આદર્યા તો ન આરાધિયા, તેહથી રૂલિયો[7] હૂ અનત સસાર કે, ॥ શ્રી મુ૦ ૫ ॥
અબ સમકિત વ્રત આદર્યો, તદપિ આરાધી ઉતરુ ભવપાર કે, ।
જનમ જીવત[8] સફલો હુવ, ઇણ પર વિનવુ વાર હજાર કે ॥ શ્રી મુ૦ ૬ ॥
'સુમતિ' નરાધિપ તુમ પિતા, ધનધન શ્રી 'પદમાવતિ' માય કે,
તસુ સુત ત્રિભુવન તિલક તૂ, વદત 'વિનયચન્દ' સીસ નમાય કે ॥ શ્રી મુ૦ ૭ ॥

૨૧—શ્રી નમિનાથ સ્તવન

[સુણીયો રે બાલા કુટિલ મજારી તોતા લે ગઈ-એ દેશી]

'વિજયસેન' નૃપ 'વિપ્રા' રાણી, નમિનાથ જિન જાયો
ચૌસઠ ઇન્દ્ર કિયો મિલ ઉત્સવ, સુર-નર આનદ પાયો રે, ।
સુજ્ઞાની જીવા, ભજલે રે જિન ઇકવિસવા ॥ ટેર ॥ ॥ સુ૦ ૧ ॥
ભજન કિયા ભવ-ભવના દુષ્કૃત, દુ:ખ દુર્ભાગ્ય મીટ જાવે, ।
કામ ક્રોધ મદ મત્સર તૃષ્ણા, દુર્મતિ નિકટ ન આવે. ॥ સુ૦ ૧ ॥
જીવાદિક નવતત્ત્વ હિયે ધર, હેય[9] જ્ઞેય[10] સમજીજે, ।
તીજી ઉપાદેય[11] ઓલખીને, સમકિત નિર્મલ કીજે. ॥ સુ૦ ૩ ॥
જીવ અજીવ બધ એ તીનો, જ્ઞેય જથારથ[12] જાણો, ।
પુણ્ય પાપ આસ્રવ પરકૃતિએ, હેય પદારથ માનો ॥ સુ૦ ૪ ॥
સવર મોક્ષ નિર્જરા નિજ ગુણ, ઉપાદેય આદરિએ, ।
કારન કારજ સમજ ભલી વિધ, ભિન્ન ભિન્ન નિરણો કરીએ. ॥ સુ૦ ૫ ॥

૧-નરકે, નરકમાં [illegible] ૨-સમજ્યા, બુઝ્યા ૩-મારા પ્રત્યે. ૪-ઘાતકી, નિર્દય [illegible] ૮-જીવિતવ્ય, જીવતર ૯-ત્યાગવા યોગ્ય. ૧૦-[illegible] ૧૧-[illegible] યોગ્ય. ૧૨-જેમ હોય તેમ

કારણ જ્ઞાન સ્વરૂપ જીવકો, કાજ ક્રિયા પસારો ।
દોનુ કો સાખી શુદ્ધ અનુભવ, આપો ખોજ[1] તિહારો ॥ સુ૦ ૬ ॥
તૂ સો પ્રભુ, પ્રભુ તૂ હૈ, દ્વૈત કલ્પના મેટો, ।
સત્ ચેતન આનન્દ 'વિનયચન્દ', પરમાતમ પદ ભેટો ॥ સુ૦ ૭ ॥

૨૨-શ્રી નેમિનાથ સ્તવન

[**નગરી ખુબ ઘણી છે જી—એ દેશી**]

'સમુદ્રવિજય' સુત શ્રી નેમીશ્વર, જાદવ કુલકો ટીકો[2], ।
રતનકુખ ધારણી 'સિવાદે', તેહનો નન્દન નીકો, ।
શ્રી જિન મોહનગારો છે, જીવન પ્રાણ હમારો છે ॥ શ્રી૦ જિ૦ ૧
સુનિ પુકાર પશુ કી કરુણા કર, જાણ જગત સુખ ફીકો, ।
નવ ભવ નેહ તજ્યો જોબનમે, ઉગ્રસેન નૃપ ધી[3] કો ॥ શ્રી જિ૦ ૨ ॥
સહસ્ર પુરુષ સંગ સંજમ લીધો, પ્રભુજી પર ઉપગારી, ।
ધન-ધન નેમ-રાજુલ કી જોડી, મહા બાલ બ્રહ્મચારી ॥ ॥ શ્રી જિ૦ ૩ ॥
બોધાનન્દ સ્વરૂપાનન્દમે, ચિત્ત એકાગ્ર લગાયો, ।
આત્મ-અનુભવ દશા અભ્યાસી, શુક્લ-ધ્યાન જિન ધ્યાયો ॥ શ્રી જિ૦ ૪ ॥
પૂર્ણાનન્દ કેવળી પ્રગટે, પરમાનન્દ પદ પાયો, ।
અષ્ટ કરમ છેદી અલવેસર[4] સહજાનન્દ સમાયો. ॥ શ્રી જિ૦ ૫ ॥
નિત્યાનન્દ નિરાશય નિશ્ચલ, નિર્વિકાર નિર્વાણી, ।
નિરાતંક નિરલેપ નિરામય, નિરાકાર વરનાણી ॥ શ્રી જિ૦ ૬ ॥
એસો જ્ઞાન સમાધી-સંયુત, શ્રી નેમીશ્વર સ્વામી, ।
પૂરણ કૃપા, 'વિનયચન્દ' પ્રભુ તો, અબ તો ઓળખ મ પાની ॥ શ્રી જિ૦ ૭ ॥

અગ્નિ વિષે જ્યોં મણી નહી રે, મણી મે અગ્નિ ન હોય, ।
સુપને કી સમ્પત્તિ નહી જ્યુ, આતમ મે જગ જોય. ॥ જીવ૦ ૫ ॥
વાઝ પુત્ર જનમે નહિ રે, સીગ સસે[1] શિર નાહિ ।
કુસુમ ન લાગે વ્યોમ મે રે, જ્યુ જગ આતમ માહિ ॥ જીવ૦ ૬ ॥
અમર અજોણી આતમા રે, હૈ ચેતન તિહુ કાલ, ।
'વિનયચન્દ' અનુભવ જગી રે, તૂ નિજરૂપ સભાલ ॥ જીવ૦ ૭ ॥

૨૪–શ્રી મહાવીર સ્તવન

[શ્રી નવકાર જપો મન રંગે--એ દેશી]

ધન-ધન જનક 'સિધારથ' રાજા, ધન 'ત્રિશલા' દે માત રે પ્રાણી, ।
જ્યા સુત જાયો ને ગોદ ખિલાયો, 'બર્દ્ધમાન' વિખ્યાત રે પ્રાણી,
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી, ॥ શ્રી૦ ૧ ॥
શ્રી મહાવીર નમો વરનાણી, શાસન જેહનો જાણુ રે પ્રાણી ।
પ્રવચન–સાર વિચાર હિયા મે, કીસ અરથ પ્રમાણુ રે પ્રાણી, ॥ શ્રી૦ ૨ ॥
સૂત્ર[2] વિનય[3] આચાર[4] તપસ્યા[5], ચાર પ્રકાર સમાધ રે પ્રાણી, ।
તે કરીએ ભવસાગર તરીએ, આતમભાવ આરાધ રે પ્રાણી, ॥ શ્રી૦ ૩ ॥
જ્યુ કચન તિહુ કાલ કહીજે, ભૂષન નામ અનેક રે પ્રાણી, ।
જ્યુ જગજીવ ચરાચર જોની, હૈ ચેતન ગુણ એક રે પ્રાણી, ॥ શ્રી૦ ૪ ॥
આપણો આપ વિષે થિર આતમ, 'સોહ[6] હસ[7]'' કહાય રે પ્રાણી, ।
કેવલ ધર્મ પદારથ પરચે,[8] પુદ્ગલ ભરમ મિટાય રે પ્રાણી, ॥ શ્રી૦ ૫ ॥
શબ્દ[9] રૂપ[10] રસ[11] ગધ[12] ન જામે, નાય ફરસ[13] તપ[14] છાહ[15] રે પ્રાણી, ।
તિમિર[16] ઉદ્યોગ[17] પ્રભા[18] કછુ નાંહિ હૈ, આતમ–અનુભવ માહિ રે પ્રાણી, ॥શ્રી૦૬॥
સુખદુ:ખ જીવન મરણ અવસ્થા, એ દસ પ્રાણ સંગાત રે પ્રાણી, ।
ઈનથી ભિન્ન 'વિનયચન્દ' રહિયે, જ્યો જલમે જલ જાત રે પ્રાણી, ॥ શ્રી૦ ૭ ॥

કલશ

ચોવીશ તિરથનાથ કીરતિ, ગાવતાં મન ગન ગહગહે[19] ।
કુમટકો કુલચંદ નંદન, 'વિનયચન્દ' ઈન પર કહે, ।
ઉપદેશ પૂજ્ય 'હમીર મુનિ' કો, તત્ત્વ નિજ ઉર મે ધરી, ।
ઉગણીસ સો છે કે છમચ્છર,[20] મહાસ્તુતિ પૂરણ કરી. ।

૧–સસલાને ૨–૩–૪–૫ એ ચાર પ્રકારની સમાધ છે ૬–'તે હુ'' એવો મંત્ર ૭–જીવ, આત્મા, ૮--પરિચય, અનુભવ ૯ થી ૧૮ એ દશ અજીવ પુદ્ગલના ગુણ છે. ૧૯--અતિ પ્રસન્ન થાય, ૨૦ સવત્સર, સાલ

વિષય-સૂચિ

શુદ્ધિપત્ર

પાનું	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૬	૧૬	ઉપયોગ હોતો નથી	ઉપયોગ હોય છે ત્યારે દર્શનનો ઉપયોગ હોતો નથી.
૨૦	૧૪	મરી	મળી
૨૪	૧૯	विम्मोहो	विमोहो
૨૫	૯	સહેવ	સહેવાં
૨૫	૨૨	જાણવા	જાણતા
૩૨	૧૯	ટળતો	ટકતી
૩૩	૩૦	આતમારામ	આતમરામ
૪૧	૧૮	पुसा	पुसः
૬૧	૧૭	શુક્રવાર	ગુરુવાર
૭૭	૧૫	ધન્ય	ધન
૯૦	૩૬	જેભ	જેણે
૯૮	૩	નાર	નહર
૯૯	૩૦	પણ	પણ સંપત્તિ
૧૦૨	૩૬	છોડી છે	છોડી દે છે
૧૧૦	૨૧	જે મંસારની	જેનાથી સંસારની
૧૧૩	૧૮	सनन्तनो	सनातनो
૧૨૦	૨૩	ક્ષણિક	ક્ષણનો
૧૨૫	૨૭	સ્થિતિઘાત તથા રસઘાત	પ્રકૃતિઘાત તથા પ્રદેશઘાત
૧૨૯	૫	गृह्राति	गृह्णाति
૧૩૨	૩૨	વાયુમાન	વાયુયાન
૧૫૪	૯	પરિણામમા	પરિમાણમાં
૧૫૬	૧૯	ए ओ	ऋ लृ
૧૭૦	૩	वैयाबच्चेण	वेयावच्चेण
૧૮૮	૨	અધ્યયના	અધ્યયનના
૨૨૪	૧૬	ઓળખવવામાં	ઓળખાવવામાં
૨૨૮	૩૨	અલ્પજીપી	અલ્પજીવી
૨૪૬	૧૧	વાચસિક	વાચિક
૨૫૩	૪	સંડાવાએલુ	સડોવાયેલુ
૨૫૩	૬	निश्चो	निच्चो
૨૫૮	૨	વિવાર	વિવાહ
૨૬૯	૯	अहवा	अदुवा
૨૭૮		प्रमादि	प्रमाथि
૨૮૦	૨૦	પદા	પેદા
૨૯૩	૮	तवयाइड्ढिज्जा	तवमाइड्ढिज्जा
૩૦૪	૩	सान्ति	सन्ति
૩૧૯	૨૯	હસ્તકમલવત્	હસ્તામલકવત્
૩૩૨	૮	નેમિનાથ	નમિનાથ
૩૩૨	૩૧	તત્ત્વા	તત્ત્વો
૩૮૨	૩૦	જાના	નાના
૩૯૪	૨	एकोप्पि	एगोवि
૪૦૮	૧૨	विसुज्ज	विसुद्ध
૪૧૪	૨૧	મન	મત
૪૧૮	૨૧	રાવણની સાથે	હનુમાનની સાથે